tarih

ROMANOVLAR

1613 1918

SIMON SEBAG MONTEFIORE

Çeviren: Nurettin Elhüseyni

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

2 baskı

Yapı Kredi Yayınları - 5093
Tarih - 122

Romanovlar 1613-1918 / Simon Sebag Montefiore
Özgün adı: **The Romanovs 1613-1918**
Çeviren: **Nurettin Elhüseyni**

Kitap editörü: **Derya Önder**
Düzelti: **Cennet Türker**

Kapak tasarımı: **Nicholas Misani**
Sayfa tasarımı: **Mehmet Ulusel**
Grafik uygulama: **İlknur Efe**

Baskı: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi
A Blok Kat: 2 34310 Haramidere / İstanbul
Telefon: (0 212) 412 17 00
Sertifika No: 12026

Çeviriye temel alınan baskı: Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2016
1. baskı: İstanbul, Nisan 2018
2. baskı: İstanbul, Mart 2019
ISBN 978-975-08-4201-6

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: **ykykultur@ykykultur.com.tr**
İnternet satış adresi: **http://alisveris.yapikredi.com.tr**

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

SIMON SEBAG MONTEFIORE

Romanovlar

1613-1918

Çeviren

Nurettin Elhüseyni

YAPI KREDİ YAYINLARI

ROMANOVLAR
1613-1918

Simon Sebag Montefiore Yazarın çok satan, ödüllü kitapları 45'i aşkın dile çevrilmiştir. Bunların arasında Samuel Johnson, Duff Cooper ve Marsh Biyografi Ödülleri son aday listesine kalan *Catherine the Great & Potemkin*, British Book Awards Yılın Tarih Kitabı Ödülü'nü kazanan Stalin: *The Court of the Red Tsar*, Costa Biyografi Ödülü (BK), LA Times Biyografi Kitap Ödülü (ABD), Siyasal Biyografi Büyük Ödülü (Fransa) ve Kreisky Siyasal Edebiyat Ödülü'nü (Avusturya) kazanan *Young Stalin* ve dünya genelinde çok satan kitap listelerinde ilk sırayı almış *Jerusalem: The Biography* sayılabilir. Tarih öğrenimi gördüğü Cambridge Üniversitesi'nde felsefe doktorasını tamamlayan Montefiore, büyük övgü toplayan ve Moskova Üçlemesi (The Moscow Trilogy) olarak bilinen *Sashenka*, Yılın Siyasal Roman Ödülü'nü kazanan (BK) *One Night in Winter* ve *Red Sky at Noon* romanlarının da yazarıdır. Ayrıca BBC için İstanbul, Kudüs, Roma ve İspanya tarihlerini konu alan dört televizyon dizisini yazıp sunmuştur.

Nurettin Elhüseyni (Silvan/Diyarbakır, 1954). Darüşşafaka Lisesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu. AnaBritannica'da yazı kurulu üyesi ve çeşitli yayın kuruluşlarında editör olarak çalıştı. Halen serbest çevirmenlik ve araştırmacılık yapıyor. Çevirdiği kitaplardan bazıları: *Demokrasi Neye Yarar?* (YKY, 2010); *Solan Akdeniz: 1550-1870 / Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım*, Faruk Tabak (YKY, 2010); *Gezgin Şölen: Gıda Küreselleşmesinin On Bin Yılı*, Kenneth F. Kiple (YKY, 2010); *Canavarlar - Garip Yaratıklar Kitabı*, Christopher Dell (YKY, 2010); *İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirişi*, Niall Ferguson (YKY, 2011); *1000 Muhteşem Resim* (YKY, 2012); *Uygarlık: Batı ve Ötekiler*, Niall Ferguson (YKY, 2012); *Kırım: Son Haçlı Seferi*, Orlando Figes (YKY, 2012); *Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayının Gözüyle Resimli Tarih*, Emine Fetvacı (YKY, 2013); *Ölümsüzlük Kurulu*, John Gray (YKY, 2013); *Yirminci Yüzyıl Üzerine Düşünceler*, Tony Judt (YKY, 2013); *Haberini Alayım, Yeter: Gerçek Bir Gulag Aşk Hikâyesi*, Orlando Figes (YKY, 2013); *Stalingrad*, Antony Beevor (YKY, 2014); *Fikirler Tarihi: Ateşten Freud'a*, Peter Watson (YKY, 2014); *Tarihi İcat Eden Adam: Herodotos'la Seyahatler*, Justin Marozzi (YKY, 2015); *18. Yüzyılda Avrupa'da Türk Modası: Turquerie*, Haydn Williams (YKY, 2015); *Sıfır Yılı [1945'in Tarihi]*, Ian Buruma (YKY, 2015); *Armut Dibine Düşmeyince*, Andrew Solomon (YKY, 2016).

İçindekiler

Sevgili Kızım Lily Bathsheba'ya

Stephen Sebag-Montefiore
1926-2014

Isabel de Madariaga
1919-2014

ANISINA

ROMANOV HANEDANI

I. MİHAİL 1613-1645
e. Evdoksiya Streşneva

ALEKSEY 1645-1676
e. (1) Marya Miloslavskaya
e. (2) Natalya Narışkina

III. FYODOR 1676-1682

Sofya 1682-1689

V. İVAN 1682-1696
e. Praskovya Saltıkova

Yekaterina
e. Mecklenburg-Schwerin
Dükü Karl Leopold

ANNA 1730-1740

Anna Leopoldovna, eö Mecklenburg
Düşesi Elisabeth 1740-1741
e. Brunswick Dükü Anton Ulrich

VI. İVAN 1740-1741

I. PETRO 1682-1725
e. (1) Evdoksiya Lopuhina
e. (2) **I. YEKATERİNA** 1725-1727

Aleksey
e. Brunswick-Wolfenbüttel
Düşesi Charlotte

II. PETRO 1727-1730

Anna
e. Holstein-Gottorp Dükü
Karl-Friedrich

III. PETRO 1761-1762
e. **II. YEKATERİNA**, eö Anhalt-Zerbst
Prensesi Sophie 1762-1796

YELİZAVETA 1741-1761

PAVEL 1796-1801
e. Marya Fyodorovna, eö Württemberg
Düşesi Sophie Dorothea

I. ALEKSANDR 1801-1825
e. Yelizaveta Alekseyevna,
eö Baden Prensesi Louise

KONSTANTİN
1825

I. NİKOLAY 1825-1855
e. Aleksandra Fyodorovna
"Mouffy", eö Prusya
Prensesi Charlotte

II. ALEKSANDR 1855-1881
e. Hesse-Darmstadt
Prensesi Marie

Nikolay "Niksa"

III. ALEKSANDR 1881-1894
e. Marya Fyodorovna "Minny",
eö* Danimarka Prensesi Dagmar

II. NİKOLAY 1894-1917
e. Hesse-Darmstadt Prensesi Alix

Aleksey

Georgi

II. MİHAİL
1917

* eö: Evlenmeden önce.

Giriş

Monomah Şapkası ağırdır.
Aleksandr Puşkin, *Boris Godunov*

En büyük imparatorluk kişinin kendi imparatoru olmasıdır.
Seneca, *Mektup 113*

Çar olmak zordu, hele Rusya gibi yönetilmesi kolay olmayan bir ülkede. Romanov hanedanına mensup yirmi hükümdar 1613'ten çarlığın 1917 Devrimi'yle yıkılışına kadar, yani 304 yıl boyunca hüküm sürdü. Korkunç İvan döneminde başlayan bu hâkimiyet Rasputin döneminde son buldu. Son çarın trajedisini anlatan romantik tarihçiler, ailenin lanetli olduğunu işaret etmekten hoşlanırlar; oysa Romanovlar aslında Moğollardan sonra en çarpıcı başarıya ulaşmış imparatorluk kurucularıydı. Romanovların 1613'te tahta çıkmasından sonra, Rusya İmparatorluğu günde 142 kilometrekare, yani yılda yaklaşık 51.000 kilometrekare büyüdü. 19. yüzyılın sonuna varıldığında, bu hanedan yeryüzünün altıda birine hükmediyordu ve üstelik hâlâ yayılıyordu. İmparatorluk kuruculuğu Romanov kanında olan bir özellikti.

Bazı bakımlardan, bu kitap mutlak iktidarın mahiyetini ve kişilik üzerindeki çarpıtıcı etkisini ele alan bir incelemedir. Kısmen aşk, evlilik, zina ve çocuklar üzerine kurulu bir aile hikâyesi olmakla birlikte, bu türden diğer hikâyelere benzemez; kraliyet aileleri her zaman olağandışıdır, çünkü iktidar geleneksel aile kimyasını hem hoş kılar hem de bozar. İktidarın çekiciliği ve yozlaştırıcılığı sıklıkla sadakate ve kan bağına ağır basar. Bu kitapta sadece hükümdarların, aileleri ve maiyetlerinin tarihi anlatılmıyor; Rusya'daki mutlakıyetin bir portresi de sunuluyor. Rusya'ya dair başka kanaatler ne olursa olsun, kültürü, ruhu ve özü her zaman müstesna olmuştur; tek bir ailenin temsil etmeye heveslendiği kendine has bir mahiyet taşımıştır. Romanovlar sadece hanedanın ve ihtişamın değil, despotizmin de tanımına, mutlak iktidara özgü çılgınlığın ve küstahlığın ibretine dönüşmüştür. Roma sezarları dışında hiçbir hanedan popüler hayal gücünde ve kültürde böyle bir yer edinmemiştir; her iki örnek kişisel iktidarın o zaman olduğu gibi şimdi de nasıl işlediğine dair evrensel dersler verir. "Çar" unvanının "sezar"dan türe-

tilmiş olması ve Rusçada imparator kelimesinin dosdoğru Latince şekliyle *imperator* olması tesadüf değildir.

Romanovlar aile çekişmesinin, emperyal hırsın, dehşetli cazibenin, cinsel aşırılığın ve azgın sadizmin damga vurduğu bir dünyada yaşarlar. Meçhul yabancıların dünyaya dönmüş ölü bir hükümdarın timsali iddiasıyla birdenbire ortaya çıktığı, gelinlerin zehirlendiği, babaların oğullarını işkenceyle öldürdüğü, oğulların babalarını katlettiği, eşlerin kocalarını öldürdüğü, zehirlenip kurşunlanmış bir ermişin dirildiği, berberlerin ve köylülerin yüksek makamlara ulaştığı, devlerin ve ucubelerin toplandığı, cücelerin yerlerde yuvarlandığı, uçurulmuş kafaların öpüldüğü, dillerin koparıldığı, bedenlerin kamçılarla lime lime edildiği, insanların kazığa oturtulduğu, çocukların boğazlandığı bir dünyadır bu. Moda delisi ve seks düşkünü imparatoriçeler, lezbiyen üçlü ilişkiler ve bir devlet başkanının kaleminden çıkma en erotik mektupları yazmış bir imparator karşınıza çıkar orada. Sibirya'yı ve Ukrayna'yı ele geçiren, Berlin'i ve Paris'i teslim alan zalim fatihler ve zeki devlet adamları tarafından kurulmuş bir imparatorluk ve Puşkin, Tolstoy, Çaykovski, Dostoyevski gibi kişileri yaratmış yüksek kültüre ve enfes güzelliğe sahip bir uygarlık da söz konusudur.

Bağlamı dışında bakıldığında, bu aşırılıklar öylesine abartılı ve saçma görünür ki, sadelikten yana akademik tarihçiler çekingen bir tavırla hakikati yumuşatma durumunda kalırlar. Ne de olsa, Hollywood filmlerini ve televizyon dizilerini besleyen Romanov efsaneleri, gerçekler kadar etkili ve popülerdir. Bu hikâyeyi anlatacak kişinin melodram, mitoloji, teleoloji (tarihi geriye doğru bakarak yazma tehlikesi) ve metodoloji açısından sakıngan olmasını gerektiren sebep budur. Kuşkuculuk esastır; akademik tarihçilik sürekli doğrulamayı ve analiz yapmayı gerekli kılar. Ama anlatıya dayalı tarihin yararlarından biri, her hükümdarlık döneminin karşımıza Rusya'nın, otokrasisi ve ruhunun evrimine ilişkin bir portre sunacak bağlamda çıkmasıdır. Ve otokrasiyle şekli bozulmuş bu destansı karakterlerde, her türlü insan karakterine özgü mecazları bize dosdoğru yansıtan çarpık bir ayna belirir.

Rusya'yı yönetme güçlüğü nasıl her zaman göz korkutucu olmuşsa, otokrat rolünü de ancak bir dâhi gerçek anlamda oynayabilir; üstelik çoğu ailede böyle dâhiler çok az çıkar. Başarısızlığın bedeli ölümdü. "Rusya'daki yönetim boğmayla ölçülü hale getirilmiş otokrasidir" demişti Fransız edebiyatçı Madam de Staël şakayla karışık. Bu tehlikeli bir işti. Son on iki çarın altısı öldürüldü – ikisi boğularak, biri hançerle, biri dinamitle, ikisi kurşunla. 1918'deki son faciada öldürülen Romanov mensuplarının sayısı on sekizdi. Böylesine mümbit ve zehirli bir kadehle nadiren karşılaşılır. Kitapta her taç değişikliğini özellikle incelemekteyim; çünkü veraset daima bir rejimin istikrarı için en iyi ölçüdür. Romanovların nihayet bir veraset kanununu benimsemesinin

üzerinden iki yüzyılın geçtiği günümüzde, Rus devlet başkanlarının hâlâ tıpkı Büyük Petro gibi ardıllarını fiilen belirlemeleri ironiktir. İster düzgün bir devir, isterse çaresiz bir geçiş biçimine bürünsün, varoluş gereğinin her hünere başvurmayı, her türlü entrika peşinde koşmayı zorunlu kıldığı bu aşırı gerginlik anları, iktidarın temellerini açığa vurur.

Çarlığın özü görkem ve güç gösterisiydi. Ancak bunu Romanovların hasmı ve müttefiki Otto von Bismarck'ın ifadesiyle, "mümkün olanın, ulaşılabilir olanın sanatı, ikinci iyi yolun sanatı" unsuruyla birleştirmek şarttı. Romanovlar açısından ayakta kalma mahareti hem ufak bir saraydaki hem de devasa bir imparatorluktaki sülaleleri, çıkarları ve kişilikleri dengelemek üzerine kuruluydu. İmparatorların orduyu, soyluları ve idareyi arkalarında tutmaları gerekirdi. Her üçünün desteğini kaybedince, tahttan indirilmeleri yüksek ihtimaldi; bir otokraside de bunun anlamı genellikle ölümdü. Hükümdarlar ölümcül siyaset oyununu oynamanın yanı sıra, ilkel ve neredeyse vahşi otoriteyi sergilemek zorundaydı. Sözü geçen bir çarın haşinliği bunda tutarlı olmasına bağlıydı. Yöneticiler çoğu kez acımasızlıkları değil, tutarsızlıkları yüzünden öldürülürler. Çarlar saray görevlilerinde güven ve saygı, onları "Küçük Baba" olarak gören ve uyruklarının yüzde 90'lık kesimini oluşturan köylülerde ise huşu uyandırmak zorundaydı. Kendi memurlarına karşı sert ama köylü "çocuk"larına karşı sevecen olmaları beklenirdi: "Çar iyi, soylular kötü" derdi köylüler.

İktidar her zaman kişiseldir. Günümüzün Batılı bir demokratik lideri incelendiğinde, görev sürelerinin kısa olduğu şeffaf bir sistemde bile kişiliğin idareyi şekillendirdiği görülür. Demokratik liderler işlerini çoğu kez resmi bakanlar yerine güvenilir adamları aracılığıyla yürütürler. Her sarayda iktidar insan kişiliği kadar akışkandır. İşleyişi kaynağın basıncıyla belirlense de akıntıları sürekli değişir; bütün akışı başka yöne kaydırılabilir, hatta tersine çevrilebilir. Bir otokraside iktidar hep akış içindedir; tek adamın ruh halleri, ilişkileri, (kişisel ve siyasal) şartları ve yayılıp çoğalan nüfuz alanları kadar değişkendir. Bütün saraylar benzer tarzda işler. 21. yüzyılda Rusya'da ve Çin'deki yeni otokrasiler tamamen hükümdar kaprislerinin insafına bağlı hiyerarşik yanaşma-hami ilişkileriyle kenetlenirken, muazzam servet edinen ufak ve karanlık kliklerin çekip çevirdiği çarlık otokrasisiyle birçok ortak yan taşır. Bu kitapta amacım siyasetin temel sorusuna, iktidar oyununun ustası Lenin'in özlü ifadesiyle *Kto kogo?* (Kim kimi denetliyor?) sorusuna cevap vermek üzere, iktidarın görünmez, gizemli simyasının izini sürmektir.

Bir otokraside karakter özellikleri öne çıkar, kişisel olan her şey siyasallaşır ve hükümdara yakınlık taçtan onun değdiği herkese uzanan sırmayla örülmüş bir iktidara dönüşür. Bir çarın sıkı güvenini kazanmanın emin yolları vardı. Birincisi sarayda, orduda ya da hükümette hizmet vermek ve özellikle askeri

zafer elde etmekti; ikincisi güvenliği sağlamaktı (her yöneticinin vazgeçilmez bir cellada gerek duyması sadece Rusya'ya özgü değildir); üçüncüsü emperyal ruhun ilahi varlığa erişimini kolaylaştıracak mistik güçtü; dördüncüsü ve en eskisi (özellikle imparatoriçeler açısından) şehevi ya da cinsel güçtü. Çarların bu maiyete hizmetlerinin karşılığında para, serf ve unvan bahşetmesi mümkündü. Sarayın aracılık düzenine sırt çeviren veya dış politikada nüfuzlu adamların, özellikle de generallerin isteklerine aykırı biçimde çarpıcı dönüşlere yönelen çarlar öldürülebilirdi; suikast resmi muhalefetin olmadığı bir otokraside elit tabakanın karşı koymak için başvurabileceği az sayıdaki yollardan biriydi. (Halkın protesto biçimi şehir başkaldırısı ve köylü ayaklanmasıydı ama bir çar için yakınındaki saraylılar uzak köylülerden çok daha tehlikeliydi, içlerinden sadece II. Nikolay halkın isyanıyla devrildi.)

Zeki çarlar kamusal ve özel yaşam arasında bir ayrım olmadığının bilincindeydi. Sarayda sürdürülen kişisel yaşam kaçınılmaz olarak siyasetin bir uzantısıydı. Romalı tarihçi Cassius Dio, Augustus'la ilgili şunu yazmıştı: "Senin kaderin bütün dünyanın seyirci olduğu bir tiyatroda yaşamak." Ancak böyle bir sahnede bile, gerçek karar alma süreci her zaman gölgeli ve esrarlıydı; (bugünün Kremlini'nde olduğu gibi) yöneticinin şahsi kaprisiyle şekillenirdi. Büyük Petro'yu hükümet reformları ve dış politikasının yanı sıra, çıplak cücelerini ve penis sallayan papa kuklalarını analiz etmeden anlamak imkânsızdır. Ne kadar garip olursa olsun, sistem işlerdi ve yetenekliler üst makamlara çıkardı. En becerikli bakanlardan Şuvalov'un ve Potemkin'in saray çevresine yakışıklılıklarıyla girmiş olmaları şaşırtıcı gelebilir. İmparator Pavel'in Türk berberi Kutaysov doğuştan bir prens kadar nüfuzlu konuma ulaştı. Bu bakımdan Romanovları ele alan bir tarihçi sadece resmi kararnameleri ve çelik üretimi istatistiklerini değil, Büyük Yekaterina'nın gönül ilişkilerini ve Rasputin'in mistik zamparalığını da incelemelidir. Resmi bakanlar ne kadar güçlenirse, otokratlar kendilerine bağlı adamlar aracılığıyla onları devre dışı bırakıp iktidarlarını pekiştirmeye o ölçüde yönelirlerdi. Bu durum kabiliyetli imparatorların yaptıkları işleri gizemli, şaşırtıcı ve dehşet verici kılarken, beceriksiz imparatorlar da hükümeti içinden çıkılmaz karışıklığa sürüklerdi.

Otokrasinin başarısı esas olarak kişinin niteliğine dayanır. Karl Marx'a göre, "soyluluğun sırrı zooloji"ydi, yani seçici üremeydi. Romanovlar 17. yüzyılda evlenecekleri kişileri "gelin adayı geçidi" olarak bilinen bir güzellik yarışmasıyla belirlerken, 19. yüzyıl başlarında "Avrupa harası"ndan, yani Alman prensliklerinden eş seçmeye yönelerek, daha geniş Avrupa kraliyet ailesine katıldılar. Ama politikacı yetiştirme işi bir bilim değildir. Bir otokrat olma dirayetine sahip, çoğunlukla biyoloji piyangosu ve saray entrikalarıyla seçilmiş yirmi hükümdar kuşağı şöyle dursun, tek bir seçkin lider kaç

aileden çıkar? Siyasal bir kariyer seçmiş çok az politikacı, bir monarşide sıklıkla tesadüfen oturulan yüksek bir makama mahsus emellere ulaşabilir ve bunun gerektirdiği sıkıntılara dayanabilir. Oysa her çar hem diktatör, hem başkomutan, hem başrahip, hem de "Küçük Baba" olmak zorundaydı ve bu işi kıvırması için, sosyolog Max Weber'in sıraladığı bütün nitelikleri taşıması şarttı: "Kişisel lütuf dağıtma", "yasaların gereğini yapma" ve "ezeli geçmişe dayanma", bir başka deyişle, cazibe, meşruiyet ve gelenek. Üstelik çarların ehliyetli ve akıllı olmaları da gerekirdi. Ürkütücü saygı esastı: Siyasette yergi neredeyse yenilgi kadar tehlikelidir.

Romanovlar iki siyasal dehanın ("Büyük" lakabıyla anılan Petro ve Yekaterina) yanı sıra, birkaç yetenekli ve cazibeli hükümdar çıkardı. İmparator Pavel'in 1801'de acımasızca öldürülmesinden sonraki bütün hükümdarlar vazifeşinas ve çalışkandı, çoğu da karizmatik, zeki ve ehildi; ancak bulundukları makam sıradan herhangi biri için öylesine göz korkutucuydu ki, kimse taht peşinde koşmaz oldu: Çarlık keyifli olmaktan çıkan bir külfetti artık. "Tek bir adam [Rusya'yı] yönetmeyi ve suiistimallerini düzeltmeyi nasıl başarabilir?" diye sormuştu müstakbel I. Aleksandr. "Sadece benim gibi sıradan becerilere sahip bir adam için değil, bir dâhi için bile imkânsız bu..." Aleksandr'ın hayali kaçıp Ren kıyısındaki bir çiftlikte yaşamaktı. Bütün ardılları taçtan korktular ve mümkün mertebe kaçındılar; ancak tahta oturduktan sonra, hayatta kalmak için boğuşmaya mecbur kaldılar.

Büyük Petro, otokrasinin aralıksız denetimi ve gözdağını gerektirdiğini anladı. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de açık seçik kuralların ya da sınırların bulunmadığı bir kişisel despotizmle bu devasa devleti yönetmenin tehlikeleri öylesine büyüktür ki, Rus yöneticilerini paranoyayla suçlamak çoğu kez yersizdir. Ani şiddetle desteklenen aşırı dikkat, onların doğal ve esas halidir. Üstelik Roma İmparatoru Domitianus'un (uğradığı suikasttan kısa bir süre önceki) şu nükteli yakınmasının sıkıntısını çekerler: "Hükümdarlar son derece bahtsızdır; zira bir komployu ifşa ettiklerinde, suikasta uğramalarına kadar kimse onlara inanmaz." Ama tek başına korku yeterli değildi; Stalin milyonlarca insanı öldürdükten sonra bile, kimsenin ona itaat etmemesinden dolayı homurdanmayı sürdürdü. Üstün zekâlı Yekaterina, otokrasinin "sanıldığı kadar kolay olmadığını" söylemişti: "Sınırsız iktidar" bir kâbustu.

Kişisel kararlar nadiren öngörülen biçimde olsa bile, çoğu kez Rusya'yı yeni mecralara yöneltti. Prusyalı feldmareşal Helmuth von Moltke'nin sözlerini biraz değiştirerek belirtmek gerekirse, siyasal "planlar nadiren düşmanla ilk temasta aynı şekilde sürer". Hepsi de silah ve ekmek dengesinin pratikteki durumuyla sınırlanan tesadüfler, sürtüşme, kişilikler ve şans, siyaseti belirleyen asıl çerçevedir. Romanovların en büyük bakanı Potemkin'in belirttiği gibi, herhangi bir devlette politikacı beklenmedik durumlara tepki vermekle

kalmamalı, "olaylardan yararlanma" yolunu bulmalıdır. Yahut Bismarck'ın ifadesiyle, "devlet adamının görevi Tanrı'nın tarihi çizerken çıkardığı ayak seslerini duymak ve yanından geçişi sırasında smokin kuyruğunu yakalamaya çalışmaktır." Bu bakımdan son Romanovlar çoğu kez tarihin ilerleyişine umutsuzca ve inatla kafa tutmak durumunda kaldılar.

Rus otokrasisinin destekçileri ancak Tanrı'nın kutsadığı ve mutlak güce sahip bir kişinin bu çokuluslu imparatorluğu yönlendirip sindirmek ve böylesine büyük bir devletin çapraşık çıkarlarını yürütmek için gerekli parlak görkemi yansıtabildiği kanısındaydı. Aynı zamanda hükümdar Ortodoks Hıristiyanlığın kutsal misyonunu temsil etmeli ve Rus ulusunun dünya tarihindeki özel yerine anlam vermeliydi. Hiçbir erkeğin ya da kadının böyle görevleri tek başına yerine getirmesi mümkün olmadığından, yetki devri sanatı temel bir beceriydi. Romanovların en gaddarı Büyük Petro, Avrupa'nın her yanından sınıfa ya da ırka bakmaksızın yetenekli sadık adamları bulup görevlendirmede müthiş beceriye sahipti; Büyük Yekaterina'nın sadece Potemkin'i değil, Romanov döneminin seçkin komutanı Suvorov'u da yüksek makamlara getirmiş olması tesadüf değildi. Astlarını seçmede usta olan Stalin bile Yekaterina'nın bu konuda üstün yeteneğe sahip olduğu görüşündeydi. Çarlar yönetmeye yatkın bakanlar bulmaya çalışsalar da, otokratın daima kendi adına hükmetmesi beklenirdi; bir Romanov asla buyurgan bir Richelieu'yu ya da Bismarck'ı atamazdı. İmparatorlar siyasetin üstünde kalmalı ve aynı zamanda kurnaz politikacı olmalıydı. Yetki akıllıca devredildiğinde ve geniş çevrenin tavsiyesi gözetildiğinde, vasat kabiliyette bir hükümdar bile çok şey başarabilirdi; ancak modern otokraside karmaşık meseleleri ele almak günümüzün demokratik siyasetinde olduğu kadar nazik dengeyi gerektirirdi.

Çarın halkla sözleşmesi köylülerden ve soylulardan oluşan ilkel bir Rusya'ya özgü olmakla birlikte, 21. yüzyıl Kremlini'nin sözleşmesiyle biraz benzerlik taşır: Tek adam ile çevresinin hâkimiyeti ve neredeyse sınırsız zenginleşmesi karşılığında, dışarıda şan ve içeride güvenlik. Sözleşmenin dinsel, emperyal, ulusal ve askeri olmak üzere dört unsuru vardı. 20. yüzyılda bile son çar kendini ilahi tasviple kutsanmış kişisel bir mülkün babadan kalma efendisi olarak görmekteydi. Bu aslında evrimle ortaya çıkmış bir durumdu: Ortodoks Kilisesi'nin başındaki patrikler 17. yüzyılda çarların üstünlüğünü sorgulayabilirlerdi. Büyük Petro'nun patrikliği kaldırmasından sonra, hanedan neredeyse bir teokrasi kimliğine bürünebildi. Çarları Tanrı ve insan arasındaki yüce bağların timsali gibi gösteren taç giyme törenlerindeki mesh etme anında otokrasi kutsanmış olurdu. Budala küçük memurlardan oluşan devletin neredeyse başlı başına kutsallık kazandığı tek ülke Rusya'ydı. Ama bu da zamanla gelişti. Büyük ölçüde Bizans imparatorları ile Cengiz soyundan hanların mirası olsa da, çarların statüsünde 16. yüzyılda hiçbir özel yan

yoktu; onların karizması da aşağı yukarı diğer Avrupa hükümdarlarınınki gibi Ortaçağ kraliyet Hıristiyan anlayışına dayanırdı. Ama geri kalan Avrupa'nın aksine, Rusya'da bağımsız meclisler ve sivil kurumlar ortaya çıkmadı; böylece Ortaçağ statüsü çok daha uzun sürdü ve Alman kayzerlerinin sarayıyla kıyaslandığında bile garip derecede köhne göründüğü 20. yüzyıl başlarında bile geçerliliğini korudu. Ta 1917'ye kadar Romanov hâkimiyetine dayanak oluşturulan bu mistik misyon, son çar Nikolay ile eşi Aleksandra'nın sabit inançlarını epeyce açıklar.

Otokrasiyi meşrulaştıran şey sürekli genişleyen çok dinli, çok etnik yapılı imparatorluktu; ancak sonraki imparatorlar kendilerini öncelikle Rus ulusunun, ikinci planda da bütün Slav camiasının önderleri saydılar. Rus milliyetçiliğini benimsedikçe, Polonyalılar, Gürcüler, Finliler ve özellikle Yahudiler gibi Rus olmayan büyük toplulukları dışlamaya (ve çoğu kez bastırmaya) daha fazla yöneldiler. Nitekim *Damdaki Kemancı*'da Yahudi sütçü Tevye, "Tanrı çarı kutsasın ve bizden [...] uzak tutsun" diye takılır. İmparatorluk ve ulus arasındaki bu çelişki birçok güçlüğün kaynağıydı. Romanov sarayı bir aile tapu idaresi, Ortodoks Haçlı tarikatı ve askeri karargâh karışımıydı; Romanov ardılı rejimlerin, yani Sovyetler Birliği ile şimdiki Rusya Federasyonu'nun şevkini ve saldırganlığını çok farklı açılardan bir ölçüde açıklayan özelliklerdi bunlar.

Sanayi çağı öncesinde çarın çalışma programı dinsel törenlerle ve askeri teftişlerle, ayrıca hizip çekişmeleri ve aile kavgalarıyla öylesine doluydu ki, karmaşık sorunları çözme yollarını derinlemesine düşünmeye çok az değerli zaman bırakırdı. Doğuştan bir politikacının ömür boyu şöyle dursun, beş yıl bile görevde kalması yorucu bir işti; üstelik birçok çarın hükümdarlık süresi yirmi beş yılın üzerindeydi. Demokrasilerimizde seçimle başa gelen çoğu liderin görevde on yılı dolmadan delirmenin eşiğine geldiği göz önünde tutulduğunda, yıllarca hüküm süren çarların bitkin düşüp yanlışlara sapmaları pek şaşırtıcı değildir. Çarın doğru kararlar alma yetisi, maiyetinin verdiği bilgilerle de sınırlıydı: Bütün hükümdarlar yalanlarla çevrili olduklarını ileri sürmekle birlikte, başta kalma süreleri uzadıkça, duymak istedikleri şeylere inanmaya daha yatkın hale gelirlerdi. "Sezar katına çıkarılmamaya, soyluluk tuzağına batmamaya dikkat et" uyarısında bulunmuştu Marcus Aurelius ama uyulması o kadar kolay olmayan bir tembihti bu. Yüzyıllar geçtikçe talepler arttı. Trenlerin, telefonların ve dretnotların bulunduğu bir imparatorluğun başında olmak atların, topların ve alaybozanların bulunduğu bir imparatorluğa nazaran daha zordu. Bu kitap kişisel iktidar üzerine bir inceleme olmasına karşın, kişisel yönlere çok fazla ağırlık verilmesi tarihsel kuvvetlerin işleyişini, fikirlerin gücünü, çeliğin, dinamitin ve buharın etkisini karartır. Teknik ilerlemeler bir Ortaçağ otokrasisi için güçlükleri yoğunlaştırdı.

17. yüzyıl sonlarındaki zayıf çarların ve 18. yüzyıldaki haz düşkünü imparatoriçelerin kargaşalı sürüklenişi ve hercai çöküşü karşısında, tarihçi (bu kitabın okuru) şunu sormak zorunda kalır: Rusya bu tür ucubelerce böylesine kötü yönetiliyor görünürken nasıl bu kadar başarılı oldu? Oysa tahtta bir çocuk ya da aptal oturduğunda bile, otokrasinin işlerliğini sürdürmesi mümkündü. "Tanrı gökte ve çar uzakta" derdi köylüler ve Petersburg'da olup bitenler ücra köylerde pek bilinmez ve umursanmazdı – tabii merkez ayakta kaldığı sürece. Merkezi ayakta tutan şey Romanov hanedanının ailevi ve kişisel bağlantılara dayalı bir siyasal sistemin tepesi ve çehresi olarak kalmasıydı; kimi zaman çekişme, çoğu zaman işbirliği halinde çalışan bu aileler, tahtın küçük ortakları olarak ülkeyi yönetirlerdi. Sistem esnekti. Bir çar evlendiğinde, gelinin ailesi iktidar çekirdeğine katılırdı ve çarların yüksek mevkilere getirdiği yetenekli gözdeler, muzaffer generaller ve ehliyetli yabancılar, özellikle küçük Tatar prensleri, Baltık Almanları ve James yanlısı İskoçlar bu özel bağlantı alanına taze kan taşıyarak, Rusya'yı böylesine başarılı bir modernlik öncesi imparatorluk haline getiren sosyal tabanı sağlardı.

Sistemin özü Romanovlar ve mülklerini denetim altında tutmak için çarlık desteğine gerek duyan soylular arasındaki ittifaktı. Serflik bu ortaklığın temeliydi. Otokrasi ideali pratikte Romanovların mutlak iktidara sahip olduğu ve emperyal şanı sağladığı, soyluların da mülklerinde kayıtsız hüküm sürdükleri bir düzendi. Taç en büyük toprak sahibi olduğundan, monarşi asla İngiltere'de ve Fransa'da olduğu gibi soyluların oyuncağı haline gelemezdi. Birbirleriyle ilişkili sülalelerden oluşan soylu şebekesi hükümette, sarayda ve hepsinden önemlisi çarlara nadiren kafa tutan klasik hanedan-aristokrasi ordusunda görevler alarak, emperyal yayılma ve devlet bütünlüğünün etkili bir mekanizmasına dönüştü; böylece eşrafı ve köylülüğü güçlü çar, Tanrı ve ulus ideolojisi altında kenetledi. Romanovların Kara Günler (1603-1613) olarak bilinen amansız bir iç savaşta iktidara gelmeleri nedeniyle, rejim başından itibaren askeri bir dayanağa sahipti. Polonyalılarla, İsveçlilerle, Osmanlılarla, İngilizlerle, Fransızlarla ve Almanlarla aralıksız savaşlar, otokrasinin soyluları seferber eden ve sürekli Batı teknolojisinden güç alan bir komuta merkezi olarak gelişmesini getirdi. Tacın ve soyluların sömürdüğü serfler vergi öder, tahıl sağlar ve Avrupa'nın diğer kesimlerine nazaran çok daha ucuza gelecek şekilde askerlik yapardı. Romanovların ülkeyi birleştirmedeki başarısı ve yeni bir kargaşadan duyulan derin korku, kimi zaman çarlar tasfiye edilse bile, monarşinin genellikle güvende olmasını ve soylulardan her zaman destek almasını sağladı; bunun nadir istisnaları 1730'da, 1825'te ve 1916/1917'de yaşandı. Romanovlar ve sadık adamları yabancı saldırganlığını püskürtmeye ve bir imparatorluk kurmaya dönük kutsal, itibarlı ve kazançlı uğraşta çoğu zaman işbirliğine girebildiler. Dolayısıyla

bu kitap sadece Romanovların değil, Golitsınlar, Tolstoylar ve Orlovlar gibi diğer ailelerin de bir hikâyesidir.

Bu ittifakı ayakta tutan bağ, bir ödül hazinesi, bir cazibe ve ihtişam kulübü olan saraydı; Anna ve Yelizaveta gibi hafifmeşrep sayılan imparatoriçeler kasıntılı kodamanlarla ilişkileri idare etmede özellikle ustaydı. Bu ortaklık eski rejimin sağlam bir modern devlete bir şekilde dönüştürülmesinin gerektiği 1850'lerdeki Kırım Savaşı'na kadar sürdü. Uluslararası düzeydeki mücadele Romanov İmparatorluğu'nu Rusya'ya kıyasla çok üstün zenginliğe ve teknolojiye sahip Britanya, Almanya, Japonya ve Amerika'yla amansız bir jeopolitik güç yarışında rekabete girmek zorunda bıraktı. Rusya'nın potansiyeli ancak toprak mülkiyetinde reform, Batı kredilerine dayanan hızlı sanayileşme, siyasal katılımı genişletme ve yoz, baskıcı otokrasiyi çözme yoluyla ortaya çıkarılabilirdi; bu da son iki Romanov çarı III. Aleksandr ve II. Nikolay'ın ideolojik bakımdan yetersiz kaldığı bir şeydi. Geri bir toplumdan emperyal özentilerine uygun bir devlete yönelirken, geniş sınırlarını koruma gibi bir çıkmazla karşı karşıya kaldılar. Dışarıda başarısızlığa uğramaları halinde, içeride meşruiyetlerini kaybedeceklerdi. İçeride başarısızlığa battıkça, dışarıda imparatorluk taslama güçleri azalacaktı. Girişecekleri bir blöfün boşa çıkması durumunda, ya küçük düşürücü bir şekilde geri çekileceklerdi ya da kavgayı sürdürüp devrim felaketi riskine gireceklerdi.

II. Nikolay'ın 20. yüzyıl başlarında karşılaştığı devrim ve dünya savaşı badirelerini Petro'nun ya da Yekaterina'nın bile atlatmaları uzak bir ihtimaldi ama en ağır krizlerle karşı karşıya kalan Romanov mensubunun en az becerikli ve en dar görüşlü, ayrıca en şanssız çar olması talihsizlikti. Nikolay hem insanları tanımada yetersizdi, hem de yetki vermede isteksizdi. Otokrat rolünün gereğini yerine getiremediği gibi, elindeki iktidarı başka birine bu fırsatı vermeme yönünde kullandı.

Bizzat eski yönetim tarzının 1850'lere kadarki başarısı, değişimi büsbütün güçleştirdi. Sovyetler Birliği'nin radikal ve kanlı kültürü nasıl ancak Marksist-Leninist-Stalinist ideolojiyle anlaşılabilirse, son Romanovların izlediği çoğu kez tuhaf, şaşkın ve bozguna yol açıcı çizgi de ancak dayandıkları ideolojiyle, yani kutsal otokrasiyle anlaşılabilir. Bu durum sonuçta monarşinin çarpık bir hal alarak, başlı başına bir gayeye, modern bir devlet yönetimi önündeki bir engele dönüşmesine yol açtı. Aşılması imkânsız çıkmaz şuydu: Köhne dayanakları oluşturan soyluları ve kiliseyi, Troçki'nin ifadesiyle "ikonlar ve hamamböcekleri" dünyasını kaybetmeksizin, becerikli politikacıları çekmek ve rejime katılımı genişletmek.

Ne de olsa, 1920'lerin ve 1930'ların Büyük Diktatörler çağı ve 21. yüzyıl başlarının yeni otokrasileri, bize modernlik ve otoriterlik arasında hiçbir bağdaşmazlık bulunmadığını gösteriyor – şimdiki internet ve gün boyu ha-

ber akışı dünyasında bile geçerli bu. Rusya'da bağdaşmayı işlemez kılan şey çarlık monarşisi ve Rus toplumunun yapısıydı. Çözümler kendini beğenmiş Batı üstünlüğünün rahatlığı içinde bugünden geriye bakışla göründüğü kadar basit değildi. Reformcu II. Aleksandr'ın aldığı ders, Marcus Aurelius'un ifadesiyle, "bir kralın kaderinin iyilik edip lanetlenmek" olduğuydu. Batılı tarihçiler son iki çara doğrudan demokrasiyi getirmekten kaçındıkları için çıkışırlar. Bu, ancak bir sanrı olabilir: Böyle köklü bir ameliyat düpedüz hastanın çok daha erken ölmesine yol açardı.

Romanov ailesinin akıbeti dayanılmayacak kadar acımasızdı ve çoğu kez kaçınılmazmış gibi sunulur; oysa monarşinin gücü sayesinde II. Nikolay'ın (ilk on yılı oldukça başarılı geçmek üzere) yirmi iki yıl başta kaldığını ve yenilgiyi, devrim karışıklığını ve dünya savaşının üç yılını atlattığını hatırlamakta yarar vardır. Her ne kadar 1917 Şubat Devrimi monarşiyi yıksa da, ailenin ölüm fermanı Bolşeviklerin eline geçtikleri ekimde, yani tahttan çekilişten yedi ay sonra verildi. O zaman bile Lenin, ebeveynleri ve masum çocukları katletme gibi vahşi bir suça karar vermeden önce farklı senaryoları kafasında tarttı. Tarihte hiçbir şey kaçınılmaz değildir.

Bu katliam hanedanın ve anlatımızın sonunu belirlemekle birlikte, hikâyenin sonu değildir. Günümüz Rusyası'na tarihinin yankıları çarpıyor. Bizzat Romanovların kemikleri yoğun siyasal ve dinsel tartışma konusu olurken, Ukrayna'dan Baltık bölgesine, Kafkasya'dan Kırım'a, Suriye ile Kudüs'ten Uzakdoğu'ya kadar uzanan emperyal çıkarları, Rusya'yı ve bildiğimiz dünyayı tanımlamaya devam ediyor. Kanlı, altın kaplamalı, elmas kakmalı, kibirli, romantik ve talihsiz Romanovların yükselişi ve düşüşü anlamlı olduğu kadar büyüleyici, stratejik olduğu kadar insani olma özelliğini koruyan havasıyla babaların ve oğulların, megalomanyakların, canavarların ve ermişlerin tarihidir.[1]

Teşekkür ve Kaynaklar

Bu kitap Rusya'nın eksiksiz bir tarihi, ekonomik, diplomatik ya da askeri bir dökümü, Büyük Petro'nun ya da II. Nikolay'ın tam bir biyografisi, bir devrim anatomisi ya da bir soyağacı incelemesi olma iddiasında değildir. Başka tarihçiler bu konuları benden çok daha iyi ele almışlardır. Biri Amerikalı, diğeri İngiliz olmak üzere, bütün hanedan üzerine harikulade kitaplar yazmış iki büyük tarihçi vardır. Büyük Reformlar konusunda ve başka birçok alanda uzman olan Profesör Bruce Lincoln, *The Romanovs: Autocrats of All the Russias* (Romanovlar: Bütün Rusya Otokratları) adlı yetkin eserinde, anlatısını birbirini izleyen iç ve dış politika bölümlerine ayırır. Müteveffa Profesör Lindsey Hughes'un yazdığı *The Romanovs: Ruling Russia 1613-1917* (Romanovların Rusya'ya Hükmedişi 1613-1917) ustalıklı ve akademik bir analizdir. Her ikisini de tavsiye ederim. Ama elinizdeki kitap, arşivlerden ve yayımlanmış eserlerden yararlanarak, kişisel ve siyasal yönleri tek bir anlatıda birleştiren ilk Romanov tarihidir.

Dünyanın seçkin akademisyenlerinden bazıları kitabın tamamını ya da uzmanlık alanlarıyla ilgili kısımları okuyup yorumladılar. Şu anda Ruriklerin bir tarihini yazan, 16. ve 17. yüzyıl monarşisi uzmanı ve Korkunç İvan'la ilgili *The Sovereign and his Counsellers* (Hükümdar ve Danışmanları) kitabının yazarı Dr. Sergei Bogatyrev, Mihail'den Büyük Petro'ya kadarki 17. yüzyıl kısmını okuyup düzeltti. Londra'daki University College'ın Rusya tarihi profesörlerinden ve *Catherine the Great* [Büyük Yekaterina] kitabının yazarı Simon Dixon, Büyük Petro'dan Pavel'e kadarki 18. yüzyıl kısmını gözden geçirdi. *Russia against Napoleon* (Rusya Napoléon'a Karşı) ve daha yakın dönemde *Towards the Flame: Empire, War and the End of Tsarist Russia* (Yangına Doğru: İmparatorluk, Savaş ve Çarlık Rusyası'nın Sonu) kitaplarının yazarı Profesör Dominic Lieven, I. Aleksandr'dan II. Nikolay'a kadarki 19. ve 20. yüzyıl kısmı üzerine yorumlarda bulundu. *Russia and the Russians* (Rusya ve Ruslar) ve *Russia: People and Empire* (Rusya: Halk ve İmparatorluk) kitaplarının yazarı Profesör Geoffrey Hosking ile *History of Modern Russia* (Modern Rusya Tarihi) kitabının yazarı Profesör Robert Service, kitabın tamamını okuyup düzelttiler. Cambridge'e bağlı Gonville ve Caius College'tan eski meslektaşım Dr. John Casey titiz üslup ve editörlük bakışını metnime kattı. Bu akademik yıldızlar geçidinin tavsiyeleri sayesinde hatalardan sakınmış olduğumu umarım ama kalan hatalar varsa, bunların sorumluluğu bana aittir.

Çoğunlukla bir kısmı yayımlanmamış, büyük bir kısmı da 19. yüzyıl tarih dergilerinde yayımlanmış birincil belgeler başta olmak üzere, bütün çarların dönemleriyle ilgili epeyce ihmal edilmiş materyallerden yararlandım. Ayrıca birçok ikincil esere de başvurduğum için, kitap genelde bir sentez çalışmasıdır.

Resmi materyallerin yanı sıra şahsi materyaller çok geniştir. Her çar bir yandan dış politika, iç politika ve kültür politikasıyla uğraşırken, bakanlara, sevgililere ve akrabalara mektuplar da yazardı. Elinizdeki kitap monarşi, aile, saray ve gelişen devlet arasındaki karşılıklı ilişkileri esas alan bir hanedan incelemesidir, 17. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Rus siyasal iktidarının bir dökümüdür. 19. yüzyıl sonlarına doğru, her çarın muazzam resmi yazışmalarının yanı sıra, çoğu Romanov mensubu ve çoğu bakan da günce tutmaya, hatırat ve haliyle birçok mektup yazmaya başladı. Üstelik burada çok geniş bir aileden söz etmekteyiz.

Hatıratlara kuşkuyla yaklaşılmalıdır ama mektuplar ve günceler son derece yararlıdır. Paha biçilmez beş yazışma öne çıkar: Büyük Petro ve bir dönem metresi, daha sonra imparatoriçe olan I. Yekaterina arasında; Büyük Yekaterina ve hayat arkadaşı Potemkin arasında; I. Aleksandr ve kız kardeşi Katiş arasında; II. Aleksandr ve metresi-eşi Katya Dolgorukaya arasında; II. Nikolay ve Aleksandra arasında. Bu mektuplardan bazıları, sözgelimi Yekaterina ile Potemkin'in ve Nikolay ile Aleksandra'nın bir dizi mektubu zaten bilinir; ancak her iki çift parfümlü aşk pusulalarından uzun siyasal değerlendirmelere kadar varan birkaç bin mektup yazmıştı. Haliyle bunların büyük kısmı çok az bilinir. II. Aleksandr ile Katya Dolgorukaya'nın yazışmaları yaklaşık 3.000 mektubu bulur ve büyük çoğunlukla yayımlanmamıştır. Çok az tarihçi bu olağanüstü hazine üzerine çalışmış ve hiçbiri tamamını okumamıştır; bunun sebebi kısmen mektupların uzun bir süre özel ellerde kalması ve Rus arşivlerine nispeten yakın zamanda dönmesidir.

Kitapta üç yüzyıla yayılmış yirmi hükümdarın ve birkaç naibin izini sürmekteyim. Yirmi çardan üçü (I. Petro, II. Yekaterina ve II. Nikolay) yaygın bilinirken, Rasputin uzun bir süre önce tarihten efsane düzeyine çıkmıştır. Ama daha az bilinen hükümdarlar aynı ölçüde ilginçtir. Amacım bütün çarları eşit düzeyde ele almak olsa da, artan materyal hacminin yanı sıra ailenin genişlemesi nedeniyle son yıllarda üzerinde durulacak çok daha fazla konu vardır.

Peşin hükmün ve efsanenin, şahadetin ve romantizmin ağırlığı altında en fazla kalan çift, Nikolay ile Aleksandra'dır. Bir yayın-internet sektörüne dönüşen son emperyal çiftin her yönüyle ilgili binlerce kitap yazılmıştır. Ailenin gaddarca öldürülmesi, hayatlarını hem karartır hem de aşırı aydınlatır. Sonuçta, Nikolay ve ailesi günümüzde ermiş katındadır. Birçok kuşaktan biyografi

ve blog yazarı, Nikolay'ı sevecen bir aile babası ve eşiyle beraber romantik bir çift olarak tanımlar ama burada ikisi ve Rasputin, ağlak romantizmin, Sovyet tiksintisinin ya da liberal kibrin yükünü taşımayan yeni ve yalın bir yaklaşımla hem özel hem de siyasal kişilikleri açısından ele alınacaktır.

Bu devasa uğraşta, bilgi düzeyleri ve yargı güçleri benimkini aşan yüce gönüllü birçok akademisyenden ve uzmandan yardım gördüm. On beş yıl boyunca Büyük Yekaterina, Potemkin ve Romanov hanedanının tamamı üzerine araştırmalarım sırasında, Romanov saraylarının büyük çoğunluğunu, aralarında Moskova, Petersburg, Peterhof, Çarskoye Selo, Odessa, Tiflis, Borcomi, Bakü, Sivastopol, Bahçesaray, Yalta, Livadya, Dniyeperpetrovsk, Nikolayev ve Herson da olmak üzere birçok kilit yeri ve devlet arşivini dolaştım, ayrıca Londra, Varşova ve Paris gibi yabancı kentlerdeki arşivlere ulaştım. Bana yardımcı olan küratörlerin, müdürlerin ve rehberlerin sayısı her birini anamayacağım kadar çok. Ama en başta Ermitaj Devlet Müzesi Müdürü Dr. Mihail Pyotrovski'ye, Kremlin Devlet Müzeleri Müdürü Dr. Yelena Gagarina'ya ve Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (GARF) Müdürü Dr. Sergey Mironenko'ya teşekkür etmeliyim.

Ayrıca Rusya'daki çalışmamı sıcak ve cömert bir tavırla destekleyip teşvik eden ve Romanov saraylarının restorasyonuna dair materyalleri benimle paylaşan Galler prensine, aile bağlantılarını görüşmek üzere benimle buluşma inceliğini gösteren Edinburgh düküne, II. Nikolay'ın ve ailenin defnine ilişkin bilgilerini paylaşan Kent Prensi Michael'a, aileyle ilgili sorularıma hoşgörüyle cevap verdiği için Grandük Aleksandr Mihailoviç (Sandro) ile Ksenya Aleksandrovna'nın torunu Prenses Olga Romanoff'a, aile fotoğraflarını ve mektuplarını paylaşan Yugoslavya Prensesi Elizabeth'e ve oğlu Nick Balfour'a, Prenses Katya Galitzine'ye, ailesinin mektup koleksiyonunda bir araştırma yapan ve aralarında Grandüşes Aleksandra İosifovna'nın I. Nikolay'ın ölümünü anlattığı mektup da olmak üzere yayımlanmamış Romanov mektuplarını paylaşan Kontes Stefania Calice'ye, tavsiyeleri ve teşvikleri için Profesör Catherine Merridale'a, Rasputin'in denizhıyarı için Lars Tharp'a, I. Nikolay üzerine değerli araştırma bulgularını paylaşan Adam Zamoyski'ye, Langeron kontunun Çar Pavel'in öldürülmesine dair anlatımını Sorbonne arşivlerinde araştırdığı için Dr. Mark Donen'e, Vladimir Putin'in II. Nikolay'la ilgili düşünceleri üzerine araştırmasını paylaşan Ben Judah'a, beni Romanov araştırmalarındaki tuzaklar konusunda uyaran *Four Sisters* (Dört Kız Kardeş) kitabının yazarı Helen Rappaport'a, genç yaşta kaybettiği kocası Paul'un Stolipin üzerine yayımlanmamış metnini paylaşan sevgili dostum Musa Klebnikov'a, *Catherine the Great and Potemkin* kitabımı yazmaya başladığımda bana Rusçayı öğreten Galina Oleksiyuk'a ve araştırmalarımda bana yardımcı olan kızı Olesya Nova'ya, İngiltere'de benim için araştırmalar

yürüten yetkin genç tarihçi Lucy Morgan'a teşekkür etmek isterim. En başta da bütün önceki kitaplarımla ilgili araştırmalarda bana yardım eden ve beni, son derece yetenekli genç bir tarihçi olan Daulet Landaryev'le tanıştırarak, bu kitap için büyük çaplı araştırmalara yardımcı olmasını sağlayan Dr. Galina Babkova'ya çok büyük minnet borcum var. Harika insan Peter James'a kusursuz düzeltmenliği için teşekkürler. Georgina Capel gibi mükemmel bir temsilcinin ve seçkin çalışma arkadaşları Rachel Conway, Romily Withington ve Valeria Huerta'nın desteğini aldığım için, Weidenfeld'deki editörlerim Bea Hemming ve Holly Harley ile Knopf'taki editörüm Sonny Mehta sayesinde böylesine iyi yayıncılar bulduğum için şanslıyım.

Bu kitabı okuyamadan ölmesine karşın, sima olarak andırdığı Büyük Yekaterina'nın büyüleyici ama sert titizliğiyle bana tarih yazmayı ve Rusya'yı analiz etmeyi öğreten Isabel de Madariaga'ya teşekkür ederim.

Babam Dr. Stephen Sebag-Montefiore, bu kitabı yazdığım sırada öldü. Onun bütün konulardaki bilgeliğini ve sıcaklığını, bir editör olarak ustalığını derinden özlüyorum. Annem April Sebag-Montefiore'ye altın öğütleri, edebi yetenekleri ve harika muhabbeti için teşekkürler. Kayınpederim ve kayınvalidem, Charles ve Patty Palmer Tomkinson her zaman gönlü zengin destekçilerim oldular. Stalin'i ve Kudüs'ü konu alan kitaplarımdan sonra Romanovlarla ilgili kitabımda da sıkıntılarıma ortak olan eşim Santa'nın dinginliğine, inceliğine, güzelliğine, sevgisine ve hoşgörüsüne çok minnettarım. Ona her şeyi borçluyum; gerçekten benim çariçemdir o. İlham kaynaklarım haliyle sevgili çocuklarımdır. Lily ve Saşa, çalışmalarımı sürdürmemi sağlayan hoş sevimliliğiniz, haylazlıklarınız, kuralları takmayışınız ve yakınlığınız için teşekkür ederim. Kitaplarımı adadığım kişiler sırasıyla Santa ve çocuklardır. Bu da Lily için olsun istedim.

Okuyacağınız kitap, aile geçmişime beklenmedik biçimde değdi: Atam Sir Moses Montefiore Rus imparatorları I. Nikolay ve II. Aleksandr'la tanışmış bir kişiydi. Bizzat varlığımı tabir yerindeyse, Rus-Yahudi tarihinin iki trajedisine borçluyum. Anne tarafından ninemin ailesi Woolflar 1863'te Romanovlara karşı Polonya için çarpıştıktan sonra Britanya'ya kaçtılar. Anne tarafından dedemin ailesi Jaffeler 1904'te Kişinev pogromundan sonra Rusya'yı terk ettiler. Litvanya'dan New York'a gitmek üzere bilet aldıkları gemiden İrlanda'da indirildiler. Kandırılmışlardı! Bu duruma karşı çıktıklarında, insan kaçakçılarının açıklaması onları New York'a değil, "New Cork"a bırakmaya söz verdikleri yönündeydi. Aile yerleştiği Limerick'ten aynı yıl Britanya Adaları'nda yaşanan bir pogromla sürüldü. Kitapta Gelibolu üzerine yazarken, bir ceset yığını altında ölüme terk edilen ve kafasından aldığı yara gerçek anlamda hiç geçmeyen büyük dedem Binbaşı Cecil Sebag-Montefiore'yi unutamadım. Onun oğlu olan dedem Albay Eric Sebag-Montefiore'nin Batılı devletlerin

1918'de Bolşeviklere müdahalesi sırasında Batum'u işgal eden İngiliz sefer kuvvetinde yer aldığı da aklımdan çıkmadı. Böyle bağlantılar elbette sıradandır ama istiridyenin içine kaçan kum tanesinin inciye dönüşmesi gibi bir etkiyi yaratırlar.

Simon Sebag Montefiore

Not*

Bütün Rus tarihleri için, Batı dünyasında kullanılan Gregoryen takvime göre 17. yüzyılda on gün, 18. yüzyılda on bir gün, 19. yüzyılda on iki gün ve 20. yüzyılda da on üç gün geriden gelen Jülyen takvimi kullanmaktayım. Yaygın bilinen az sayıda tarih için ise her ikisini de vermekteyim.

Büyük Petro'nun imparator unvanını almasına kadar, Rus tahtındaki kişiyi yerine göre çar, otokrat, hükümdar ve büyük prens unvanlarıyla anmaktayım. Ondan sonra hepsini birbirlerinin yerini tutacak şekilde kullanmama karşın, Avrupa-Roma kaynaklı "imparator"dan ziyade Rusça "çar" şeklinde Slav havasına uygun bir kullanımın gittikçe ağır bastığını belirtmeliyim.

Çarın oğullarına çareviç, kızlarına ise çarevina denirdi. Daha sonraları hükümdarların bütün çocukları (ve torunları) büyük prens (*veliki knyaz*) ve büyük prenses olarak anılmaya başladı. Bu unvanlar geleneksel olarak grandük ve grandüşes olarak çevrilir.

Veliaht prens "vâris" anlamındaki *naslednik*'in yanı sıra, daha sade dille grandük ve çareviç olarak da anılırdı. Büyük Petro'nun Roma unvanı imparatoru benimsediği 1721'de çocuklarına verdiği çareviç sıfatı daha sonra değişik yazım biçimleriyle sürdürüldü.

Slavcı ve Pan-Slav terimlerinin değişen anlamını uzun uzadıya değerlendirmekten kaçınmak açısından, Slavcı terimini iç ve dış politikaya yön verirken Rusya'nın Slav kimliğini esas almak isteyenleri belirtmek için genel olarak kullanmaktayım.

Osmanlı başkenti için İstanbul yerine Konstantinapol'ü kullanmamın sebebi, Osmanlı diplomatlarını da kapsamak üzere o dönemin yetkililerince böyle anılmasıdır; bazı yerlerde Rusça Çargrad adını da kullanmaktayım.

Ruslara genellikle bir ilk addan sonra soyadı olarak babalarının adı verilirdi. Sözgelimi Grandük Konstantin Konstantinoviç'in adı Konstantin'in oğlu Konstantin demekti. Aynı Romanov adlarının sıklıkla yeniden verilmesi ailedeki kişileri ayırt etmeyi gittikçe çapraşık hale getirdi. II. Nikolay bile ailede "çok fazla Konstantin ve Nikolay'ın bulunmasından" yakınmıştı; Mihail'ler ve Aleksey'ler de çoktu. Bazen takma adları kullanarak ve karakter listelerinde takma adlara yer vererek, okur açısından durumu kolaylaştırmaya çalıştım.

* Çeviride Rusça adların, terimlerin ve kelimelerin yazılışında Türkçe okunuş esas alınmış ve sadece Troçki, Kruşçev gibi yerleşik yanlış yazılışlar korunmuştur. (ç. n.)

Öndeyiş

Kara Günlerde İki Çocuk

Hanedanın hikâyesi ergenlik çağındaki narin, masum ve marazlı iki oğlanla başlar ve biter. Her ikisi de Rusya'yı otokratik biçimde yönetmeye mahkûm bir siyasal ailenin vârisi olarak, devrim, savaş ve kıyım döneminde büyümüştü. Her ikisi de üstlenmeye uygun olmadığı kutsal ama ürkütücü bir rol için başkalarınca seçilmişti. Aralarında 305 yıl olan iki oğlanın kaderleri Moskova'dan uzak ve İpatiyev adını taşıyan iki ayrı binadaki olağanüstü ve korkunç senaryolarla belirlendi.

Moskova'nın 1287 kilometre doğusuna düşen Ural kenti Yekaterinburg'daki İpatiyev Konağı'nda 17 Temmuz 1918 gece yarısı saat bir buçukta, önceki çar II. Nikolay'ın hemofiliden mustarip on üç yaşındaki oğlu Aleksey, ebeveynleri, dört kız kardeşi, ailenin üç uşağı ve üç köpeğiyle birlikte uyandırıldı. Aileye daha güvenli bir yere taşınmak üzere acilen hazırlanması bildirildi.

Moskova'nın 322 kilometre kuzeydoğusuna düşen ve Volga Nehri kıyısında yer alan yarı harap küçük Kostroma kasabasının dışındaki İpatiyev Manastırı'nda 13 Mart 1613 gecesi, Romanov çiftinin beş oğlundan hayatta kalmış tek çocuk olan on altı yaşındaki, çelimsiz bacaklı ve bir gözü tikli Mihail, bir heyetin oraya gelişini bildirmek üzere annesiyle birlikte uyandırıldı. Heyetle beraber başkente dönmek üzere acilen hazırlanmalıydı.

Her iki oğlan da karşı karşıya kaldığı olağandışı durum yüzünden şaşkındı. Ebeveynleri onların adına en büyük ödül olan tacın peşinde koşarken, onları tacın tehlikelerinden korumaya da çalışmışlardı. Ama korunmaları mümkün değildi; çünkü aileleri Rusya'da soydan geçme iktidara dönük acımasız oyuna öyle ya da böyle bulaşmıştı ve hükmetmenin korkunç yükü de zayıf sırtlarına yüklenmişti. Hayatlarının bu aşkın anları arasındaki paralelliklere karşın, Mihail ve Aleksey ileride göreceğimiz üzere, çok farklı istikametlere gitmekteydi. Biri yolun başında, diğeri yolun sonundaydı.

Vahşi iç savaş ve dış istilayla parçalanmış bir Rusya'da Bolşeviklerin tutsağı olan Aleksey, anne babası ve kız kardeşleriyle birlikte giyindi. Elbiselerinin içine ileride kurtulup özgürlüğe kavuşunca kullanmak üzere hanedanın meşhur mücevherlerini saklamışlardı. Gerek oğlanın, gerekse babası eski çar II. Nikolay'ın üstünde sade askeri gömlek, golf pantolon ve siperlikli kasket vardı. Beyaz bluz ve siyah etek giymiş eski çariçe Aleksandra ve genç

kızlarının üstünde ceket ya da şapka yoktu. Yanlarına çok az eşya almaları bildirildi ama dönüp dönmeyeceklerinden ya da nereye gittiklerinden emin olmadıkları için, haliyle yastıkları, cüzdanları ve yadigârları almaya çalıştılar. Ebeveynler bu travmadan sağ salim çıkma ihtimallerinin düşük olduğunun farkındaydılar; ancak o katı yürekli çağda dahi, masum çocuklara zarar verileceği kesinlikle düşünülemezdi. Uykudan yeni uyandırılmanın sersemliğiyle, umutsuzluk ve belirsizlik içinde yaşamanın yarattığı bitkinlikle, aile hiçbir kuşkuya kapılmadı.[1]

Mihail Romanov ve annesi Rahibe Marfa bir süre önce tutsak edilmişlerdi ama şimdi aşağı yukarı kaçak durumundaydılar; 1918'in Rusyası'na benzer biçimde iç savaş ve dış istilayla parçalanmış bir kırsal alanın ortasındaki bir manastıra sığınmış halde kimseye görünmemeye çalışıyorlardı. Onlar da ölüm tehlikesi altında yaşamaya alışkındılar. Oğlanın peşindeki ölüm mangalarınca yakalanmasından duyulan korku boşuna değildi.

Ellili yaşların ortasındaki annesi Rahibe Marfa, ailesinin ihtişam ve iktidar ile zindan ve ölüm arasında gidip geldiği ve Kara Günler olarak bilinen dönemin acımasız tersliklerinin sıkıntısını epeyce çekmişti. Üstelik oğlanın babası Filaret o sırada Polonya'da esirdi; birkaç amcası da öldürülmüştü. Mihail zar zor okuyup yazabilen, buyurganlıktan kesinlikle uzak ve kronik olarak hasta bir çocuktu. Onun ve annesinin tek umudu, babasının dönüşüne kadar hayatta kalmaktı. Acaba dönebilecek miydi?

Korku ve beklenti arasında sıkışıp kalmış anne ve oğul, Moskova'dan gelen ekabir heyetine, Mihail'le sabahleyin İpatiyev dışında görüşmesini bildirirken, şafağın ne getireceğinden emin değildi.[2]

Yekaterinburg'un İpatiyev Konağı'ndaki muhafızlar Romanovların merdivenden inişini, sahanlıktaki dolgu bir dişi ayının ve iki yavrusunun yanından geçerken haç çıkarışını izlediler. Nikolay hastalıklı oğlunu kucağında taşıyordu.

Muhafızların Yakov Yurovski adlı bir Bolşevik komiser olan komutanı, aileyi dışarıya çıkardı, bir avludan geçirdi ve tek bir elektrik ampulüyle aydınlatılan bir bodruma indirdi. Aleksandra bir iskemle istedi. Bunun üzerine Yurovski ailenin en zayıf mensupları olan eski çariçe ve Aleksey için iki iskemle getirtti. Çariçe iskemlelerden birine otururken, Nikolay diğerine oğlunu oturtup önünde durdu. Dört grandüşes, yani takma adlarının başharflerinden oluşan kısaltmayla topluca OTMA olarak anılan Olga, Tatyana, Marya ve Anastasya ise Aleksandra'nın arkasında ayakta bekledi. Yurovski aceleyle odadan çıktı. Yapılacak birçok iş vardı. Beyazlar olarak bilinen Bolşevik karşıtı kuvvetler Yekaterinburg'a doğru ilerlerken, çarlık ailesinin geleceğiyle ilgili, Yekaterinburg ve Moskova arasında günlerce şifreli telgraflar çekilip durmuştu.

Zaman daralıyordu. Yan odada bir kısmı sarhoş ve hepsi ağır silahlı bir ölüm mangası bekliyordu. Uyku sersemliğini hâlâ atamamış olan aile, belki de bu alelacele yolculukta, çok yakına gelmiş kurtarıcı Beyaz kuvvetlerin eline bir şekilde geçme umuduyla durgun ve sakindi. Toplu bir fotoğraf çekilecekmiş gibi, sükûnet ve beklenti havasında gözlerini kapıya dikmişlerdi.

Kürk astarlı kaftan ve samur çerçeveli şapka giymiş Mihail 14 Mart'ta şafak sökerken, boyar olarak bilinen Moskovalı nüfuz sahiplerinin ve metropolit olarak bilinen Ortodoks piskoposların başını çektiği bir geçit törenini izlemek üzere, annesinin eşliğinde dışarıya çıktı. Dondurucu bir soğuk vardı. Temsilciler yaklaştı. Boyarların üstünde kaftanlar ve kürkler vardı; metropolitler Göğe Çıkış Katedrali'ne ait Mucizevi İkon'u taşımaktaydı. Mihail kısa bir süre önce tutsak olarak kaldığı Kremlin'den bunu hemen tanımış olmalıydı. İlave bir ikna unsuru olarak, Romanov ailesinin koruyucusu Meryem Ana Fyodorovskaya İkonu yukarıda tutulmaktaydı.

Temsilciler Mihail'in ve annesinin yanına varınca, saygıyla eğildiler; getirdikleri şaşırtıcı haber daha ilk sözlerde belli oldu. "Hükümran Efendi, Vladimir'in ve Moskova'nın Efendisi, Bütün Rusya'nın Çarı ve Büyük Prensi" dedi başlarındaki Ryazan Metropoliti Fyodorit. "Moskova bir hükümdar olmadan varlığını sürdüremediği [...] ve harabeye döndüğü" için, bir Ülke Meclisi onu "Rus Çarlığı için güneş gibi parlayacak" hükümdar olarak seçmişti. Ondan istenen şey "teveccühünü göstermesi ve ricaları geri çevirmemesi", "Moskova'ya olabildiğince çabuk gelmeye tenezzül etmesi"ydi. Mihail ve annesi buna sevinmediler. Temsilcilerin dönüşte bunu aktarışı şöyleydi: "*Gencin* hükümdar olmak istemediğini ve *hanımın* da oğlunu hükümdar olarak kutsamayacağını bize büyük bir öfke ve ağlamayla bildirdikten sonra, dönüp kiliseye girdiler." Bu sözlerdeki annenin azametli kızgınlığı ve oğlanın hıçkırıklı şaşkınlığı adeta insanın kulağında çınlar. Rusya tacı 1613'te baştan çıkarıcı bir teklif değildi.

Yoldaş Yurovski ve silahlı on itaatkâr asker gece yarısı saat ikiyi çeyrek geçe odaya doluştuğunda, Aleksey ve aile hâlâ uykulu halde bekliyordu. İçlerinden biri "hastalıklı ve solgun" Aleksey'in gelen kişileri "meraklı iri gözlerle" süzdüğünü fark etti. Aleksey'e ve aileye ayağa kalkmalarını emreden Yurovski, daha sonra Nikolay'a dönerek şunu bildirdi: "Akrabalarınızın Sovyet Rusya'ya yönelik saldırılarını sürdürmelerinden dolayı, Ural Bölge Sovyeti Prezidyumu sizleri ölüm cezasına çarptırmaya karar vermiştir."

"Aman yüce Tanrım!" dedi eski çar. "Aman Tanrım, ne bu?" Kızlardan biri, "Tanrım, olamaz!" diye çığlık attı. Geri geri giden Nikolay'ın ağzından şu sözler döküldü: "Seni anlayamıyorum. Bir daha oku, lütfen."

Moskovalı kodamanlar Mihail'in ret cevabından yılmadılar. Ülke Meclisi onun her itirazına temsilcilerin vereceği belirli cevapları önceden kaleme almıştı. Ekabirler epeyce dua ettikten sonra, Mihail'e "adeta yalvarmaya" başladılar. "Haçı öptüler" ve "Hükümdarımız" diye hitap ettikleri oğlana çar olup olmayacağını ezilip büzülerek sordular. Romanovlar yıllarca baskıya ve aşağılanmaya maruz kalmaktan dolayı kırgındılar. Sağ kaldıkları için şanslıydılar. Mihail teklifi "dokunaklı bir ağlama ve kızgınlıkla" yine geri çevirdi.

Yurovski ölüm cezasını tekrar yüksek sesle okudu. Aleksey ve öbürleri haç çıkarırken, Nikolay "Ne? Ne?" diye kekelemeye devam etti

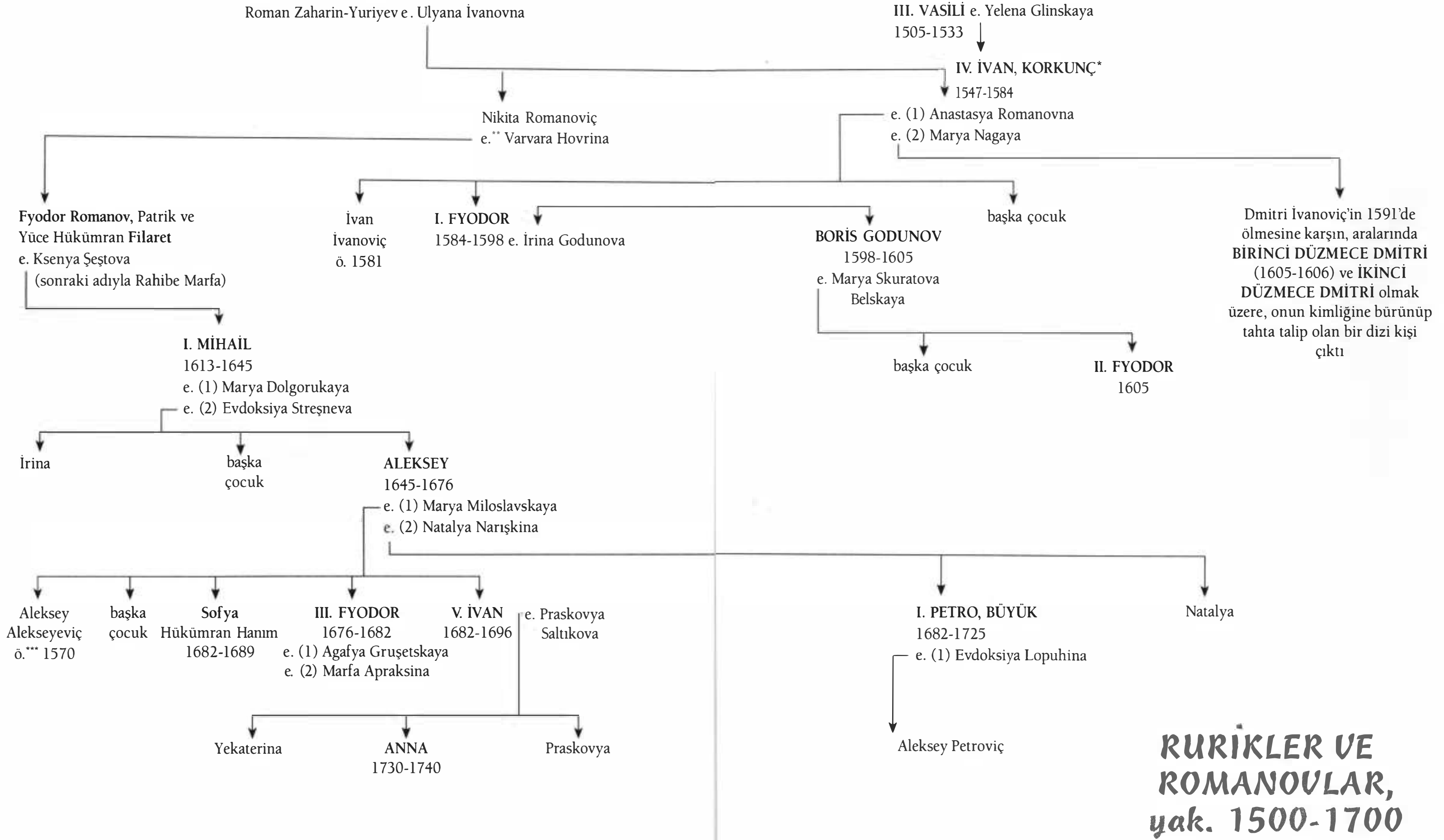
"BU!" diye bağırdı Yurovski, eski çara ateş açarak. Tüfeklerini kaldırıp aileye doğrultan infaz mangasının açtığı çılgınca ateşle, odada mermilerin, "kadın çığlıkları ve iniltilerinin", Yurovski'nin yüksek sesli emirlerinin, paniğin ve dumanın yarattığı sağır edici bir curcuna koptu. "Kimse bir şey işitemiyordu" diye anlatacaktı Yurovski sonradan. Ama atışlar yavaşlarken, Çareviç Aleksey'in ve kadınların neredeyse sapasağlam olduğu anlaşıldı. İrice açılmış gözleriyle dehşet ve şaşkınlık içinde hâlâ iskemlesinde oturan Aleksey devrilmiş iskemlelerin, sallanan bacakların ve kan birikintilerinin, "iniltilerin, feryatların, alçak sesli hıçkırıkların" yarattığı şeytani bir sahnenin ortasında ışığı adeta söndüren barut dumanı ve badana tozu arasından askerleri süzüyordu.

Kostroma'da altı saat süren tartışmadan sonra, ekabirler diz çöküp ağladılar ve Mihail'in tacı kabul etmemesi halinde, Tanrı'nın Rusya'yı tam bir yıkıma uğratacağını açıkladılar. Sonunda razı olan Mihail, haçı öptü ve çelik uçlu çarlık asasını kabul etti. Ekabirler haç çıkardılar ve yere kapanıp yeni çarlarının ayaklarını öpmek üzere ileriye atıldılar. Moskova'ya giden tehlikeli yolun sonunda Mihail'i harap bir başkent, parçalanmış bir krallık, umutsuz bir halk bekliyordu.

Perde I

Yükseliş

RURİKLER VE ROMANOVLAR, yak. 1500-1700

* Korkunç İvan çar olarak taç giyen Moskova büyük prenslerinin ilkiydi. Yedi defa evlendi. Marya Nagaya son eşiydi.

** Evli.

*** Ölüm tarihi.

SAHNE 1

Gelin Adayı Geçitleri

OYUNCULAR

SON RURİK ÇARLARI

KORKUNÇ İVAN 1547-1584
Anastasya Romanovna Zaharina-Yuriyeva, ilk çariçesi
İvan İvanoviç, en büyük oğulları ve vârisleri, babası tarafından öldürüldü
I. FYODOR, ikinci oğulları, çar 1584-1598
Dmitri İvanoviç, Korkunç İvan'ın son oğlu; gizemli biçimde öldürüldü; kimliğine bürünen üç sahtekâr "Düzmece Dmitri" olarak bilinir

KARA GÜNLER: Çarlar ve Taht Talipleri

BORIS GODUNOV, çar 1598-1605
DÜZMECE DMİTRİ, çar 1605-1606
VASİLİ ŞUYSKİ, çar 1606-1610
İkinci Düzmece Dmitri, "Tuşino Haydudu"
İvan Dmitriyeviç, "Bebek Haydut"
Marina Mniszech, Polonyalı bir soylunun kızı, Birinci Düzmece Dmitri, İkinci Düzmece Dmitri ve İvan Zarutski'nin eşi, Bebek Haydut'un annesi, "Cadı Marinka" olarak bilinir.

Askeri Önderler

Prens Dmitri Pojarski, direniş kahramanı
Kuzma Minin, Nijni Novgorodlu tüccar, direniş önderi
Prens Dmitri Trubeçkoy, aristokrat ve Kazakların önderi

Dış İstilacılar

Polonya Kralı III. Zygmunt
Polonya Prensi Władysław, daha sonra kral
Gustav Adolf, İsveç kralı

İLK ROMANOVLAR

Nikita Romanoviç Zaharin-Yuriyev, Korkunç İvan'ın ilk eşi Anastasya'nın kardeşi
Onun oğlu Fyodor Nikitiç Romanov, daha sonra Rahip Filaret
Ksenya Şeştova, daha sonra Rahibe Marfa, Fyodor'un eşi
Onların oğlu MİHAİL, ilk Romanov çarı, 1613-1645
İvan Romanov, Fyodor'un kardeşi, Mihail'in dayısı, boyar
Anna Hlopova, Mihail'in ilk nişanlısı
Marya Dolgorukaya, ilk eşi

Evdoksiya Streşneva, ikinci eşi
İrina, çarevina, Mihail ile Evdoksiya'nın kızı
ALEKSEY, Mihail ile Evdoksiya'nın oğlu ve vârisi, çar 1645-1676

SARAYLILAR: Bakanlar vs.

Fyodor Şeremetev, Romanov kuzen, boyar ve başbakan
Mihail Saltıkov, Romanov kuzen, saray sakisi ve silahtarı
Prens İvan Çerkasski, Çerkez asıllı Romanov kuzen, boyar
Prens Dmitri Çerkasski, Çerkez asıllı Romanov kuzen, boyar
Prens Dmitri Pojarski, yurtsever askeri önder, daha sonra boyar ve başkomutan
Prens Dmitri Trubeçkoy, aristokrat ve Kazak askeri önderi, çar adayı

Mihail'in Moskova'ya gitmek için acelesi yoktu ama Moskova onun gelişini görmeye can atıyordu. İç savaşta üstünlük için yarışanlar (aristokrat kodamanlar, yabancı krallar, Kazak kabile reisleri, sahtekârlar ve maceraperestler) tacı ele geçirme hırsıyla Moskova'ya ulaşma çabası içindeydi. Ama Mihail Romanov ve Rahibe Marfa isteksizdi. Bir tahta oturmaya giden böylesine perişan, mızmız ve mahzun bir kafile daha önce hiç görülmemişti. Ama Rusya'nın 1613 başlarındaki durumu vahimdi, yaşadığı sarsıntı korkunçtu. Kostroma ve Moskova arasındaki bölge tehlikeliydi; Mihail cesetlerin sokaklara saçıldığı köylerden geçecekti. Rusya şimdiki Rusya Federasyonu'ndan çok daha küçüktü; kuzeyde İsveç'le sınırı Novgorod'a, Polonya-Litvanya sınırı Smolensk'e yakındı, doğuda Sibirya'nın büyük bir bölümü henüz fethedilmemişti ve güneydeki topraklar hâlâ büyük ölçüde Tatar Hanlığı'na aitti. Rusya aynı dönemde yaklaşık dört milyon nüfuslu İngiltere'ye kıyasla 14 milyona varan kalabalık bir nüfusun yaşadığı uçsuz bucaksız bir ülke olmakla birlikte, neredeyse parçalanmış durumdaydı. Kıtlık ve savaş ahalisini kırıp geçirmişti; Polonyalılar hâlâ delikanlı-çarı kovalamaktaydı; İsveç ve Polonya-Litvanya orduları Rusya içlerine ilerlemek üzere yığınak yapmaktaydı; taht taliplerinin barındığı güneyde Kazak askeri önderleri geniş alanlara hâkimdi; para yoktu ve saray mücevherleri yağmalanmıştı; Kremlin sarayları haraptı.

Mihail'in hayatındaki dönüşümün sarsıcı olması kaçınılmazdı: Bir çarlık sarayının teker teker toplanacak saraylılar, gümüş kaşıklar ve elmaslarla yeniden inşası şarttı. Mihail ve annesi başkentte onları bekleyen durumdan hiç kuşkusuz korkuyorlardı; endişeli olmalarını gerektirecek her türlü sebep vardı. Gelgelelim unvansız bir soylu aileden gelen ve babası yabancı bir zindana tıkılmış bu genç, her şeyden önce ailenin ilk hamisi Korkunç İvan'a borçlu olduğu bir azametin yükünü taşımak zorunda kaldı.[1]

Ölümünden otuz yıl sonra, İvan'ın ürkütücü gölgesi hâlâ Rusya'nın ve genç Mihail'in üzerindeydi. İvan Rusya İmparatorluğu'nu genişletmiş ve neredeyse içeriden çökertmişti. Elli yıllık zafer ve cinnet döneminde önce Rusya'nın ihtişamını artırmış, ardından bünyesine zehir saçmıştı. İlk ve gözde eşi, ilk nesil oğullarının annesi bir Romanov'du; ailenin bahtı da onunla açıldı.

İvan'ın kendisi yarı efsanevi İskandinav Prensi Rurik'in soyundan gelen bir ailenin çocuğuydu. Slavların ve diğer yerel kabilelerin 862'de başlarına geç-

mesi için davet ettikleri bu prens, ilk Rus hanedanını kurdu. Onun soyundan gelen Rus Büyük Prensi Vladimir 988'de Bizans imparatorunun ve patriğinin otoritesi altında Kırım'da Ortodoksluğu benimsedi. Kiev Rus Prensliği olarak bilinen ve Rurik hanedanının bir arada tuttuğu gevşek prenslikler konfederasyonu, sonunda neredeyse Baltık'tan Karadeniz'e kadar yayılacaktı. Ama 1238-1240'ta Cengiz Han'ın Moğol ordularınca parçalandı. Moğollar Rusya'yı boyunduruk altında tuttukları iki yüzyıl boyunca, Rurik prenslerinin bağımlı küçük prensliklerde hüküm sürmelerine izin verdiler. Onların Tanrı'ya bağlı tek bir evrensel imparator görüşü ve gaddarlığa varan keyfi yargı kararları, Rus otokrasi fikrine katkıda bulunmuş olabilir. Moğollarla epeyce karışmalar ve evlilikler ortaya çıktı; birçok ünlü Rus ailesi onların soyundandı. Rus prensleri Moğol otoritesine adım adım kafa tutmaya başladılar. Kuzeydeki Büyük Novgorod Cumhuriyeti ve güneydeki Rostov başta olmak üzere, Rus kentlerinin birçoğunu Moskova tacı altında toplayan Moskova Büyük Prensi III. İvan (Büyük İvan) 1480'de kararlı bir tavırla Moğol hanlarının karşısına dikildi. Bu arada Bizans'ın Müslüman Osmanlıların eline geçmesinden sonra, Ortodoksluğun liderliğine soyundu. Son Bizans imparatorunun yeğeni Sofya Paleolog'la evlenmesi, kendisini imparatorların vârisi olarak sunmasını sağladı. Kendisine yakıştırdığı "Sezar" unvanı zamanla Rusça haliyle "Çar"a dönüştü ve bu yeni emperyal statüsü keşiş propagandacılarının Rus topraklarını yeniden bir araya getirdiğini ileri sürmesine olanak verdi.* Oğlu III. Vasili'nin erken yaşta ölmesi nedeniyle, bu uğraşı asıl devam ettiren henüz çocuk yaşta tahta çıkan torunu IV. İvan oldu. Annesi belki de zehirlenen ve saraylılar arasındaki çekişmelerin şiddete büründüğü bir ortamın sarsıntısını yaşayan küçük çar, büyüdüğünde karizmatik, dinamik ve yaratıcı olduğu kadar dengesiz ve öngörülemez kişiliğiyle Korkunç İvan olarak anılacaktı.

On altı yaşına girdiği 1547'de çar unvanının verildiği ilk büyük prens olarak taç giyen genç otokrat, bir eş arayışına çoktan girmişti. Çarlığın her iki önceli Moğol hanları ve Bizans imparatorlarından kaynaklanan gelenek uyarınca, bir gelin adayı geçidi düzenlenmesini istedi. Saraya girecek gelinle ilgili yapılacak her tercihin getireceği sonuç yeni sülalelerin iktidara taşınması, öbürlerinin ise yıkılmasıydı. Gelin adayı geçidi, çarın orta sınıf eşraftan bir kızı bilinçli seçmesi yoluyla, bu kargaşayı azaltmaya yönelikti. Ülkenin her yanından beş yüz bakirenin katıldığı Rönesans tarzındaki bu güzellik yarışmasını kazanan Anastasya Romanovna Zaharina-Yuriyeva, hikâyemizin başındaki genç Mihail'in büyük halasıydı.

---

* Çift başlı kartal sembolünün benimsenmesi muhtemelen büyük prenslerin Habsburg hanedanının statüsüne özenmesinin sonucuydu. Çift başlı kartalın Roma'yı ve Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinapol'ü temsil ettiği ve böylece Moskova'nın Üçüncü Roma statüsünü taşıdığı iddiası muhtemelen keşişlerin daha sonraları ortaya attığı bir savdı.

Zaten sarayda yer edinmiş bir sülalenin küçük kolundan gelen Anastasya, nüfuzlu adamlardan güvenli bir uzaklığı rahatlatıcı bir tanışıklıkla birleştirmesi açısından idealdi. Amcasının muhafızlarından biri olması nedeniyle, İvan onu önceden tanıyordu. Genç kız büyük prensin 1346-1347'de boyar* mertebesine yükselttiği Andrey Kobila'nın soyundandı ama aile kolunun kökeni onun dördüncü oğluna, "Kedi" anlamında Koşka lakabı takılan boyar Fyodor'a dayanıyordu. Her kuşak önceki kuşaktaki erkeğin adıyla anıldığı için, Kedi'nin çocuklarına Koşkinler adı verildi; Romanov ailesinin kedi gibi hep dört ayak üstüne düşme yeteneğine uygun bir yakıştırmaydı bu. Anastasya'nın büyük dedesi Zahar ve dedesi Yuri boyardı. Babası Roman bu mertebeye varamayacak kadar genç yaşta ölmesine karşın, adını verdiği Romanoviç ailesi daha sonraları Romanovlar olarak tanınacaktı.[2]

İvan taç giyme töreninden kısa bir süre sonra, 2 Şubat 1547'de Anastasya'yla evlendi. İyi yürüyen evlilikten altı çocukları oldu ve bunlardan iki erkek vâris, İvan ve Fyodor hayatta kaldı. Anastasya kocasının taşkın mizacını yatıştırma yeteneğine sahip olsa da, öngörülemez çılgınlıkları ve sürekli seyahatleriyle bitkin düştü. İvan işlerin rast gittiği ilk hükümdarlık yıllarında, Cengiz Han'ın soyundan gelen ve daha küçük hanlıklara bölünmüş Müslüman Tatarları alt etmek üzere güneydoğuya doğru bir Hıristiyan Ortodoks Haçlı seferi düzenledi. Önce Kazan ve Astrahan hanlıklarını ele geçirdi ve zaferleri Kızıl Meydan'da Aziz Vasil Katedrali'ni inşa ettirerek kutladı; maceraperest tüccarları ve Kazak korsanları uçsuz bucaksız ve zengin Sibirya'yı fetih sürecini başlatmaya gönderdi; Moskova'yı modernleştirmek için Avrupalı uzmanlar ve tüccarlar getirtti; zengin Baltık kentlerini kontrol altına almak için Polonya-Litvanya Devleti'yle savaştı. Ama uzun süren bu savaş, çarın akıl sağlığını ve birçoğu Polonyalı soylularla yakın bağlar içindeki aşırı güçlü ekabirlerin sadakatini sarstı. Öte yandan, güneydeki diğer bölgesel devletle, Kırım Tatarlarının hanlığıyla** sıkça savaşa girildi.[3]

İvan 1553'te hasta düştü. Eşinin kardeşi Nikita Romanoviç, saraylıları çarın küçük yaştaki oğluna bağlılık yeminine ikna etmeye çalıştı ama yetiş-

---

* Boyarlar soyluların üst kademesiydi ve çar tarafından atanırdı. Bunun gelenek uyarınca çarın veremediği ve soydan geçen prens unvanıyla hiçbir alakası yoktu. Prenslik Moskova'nın boyun eğdirdiği kentlerin başındaki hükümdarların soyundan gelmeye bağlıydı; bu unvan genelde sayılamayacak kadar çok Rurik kollarının, Kiev büyük prenslerinin, Litvanya grandüklüğünün kurucusu Gedimin'in ya da Tatar hanlarının silik çocuklarına verilirdi. Bazı prensler 50 bin hektarı aşkın toprağa sahip süper zengin kodamanlardı ama birçok prens ne zengin ne de boyardı. Unvanlar her zaman önem taşımazdı: Romanovlar boyar olmakla birlikte, prens unvanını hiç almamışlardı.

** Cengiz Han'ın soyundan gelen Giray ailesinin yönettiği Kırım Hanlığı üç yüzyıl boyunca orta boy bir Avrupa devleti olarak kaldı; toprakları Güney Ukrayna'dan Kuzey Kafkasya'ya kadar uzanmaktaydı ve merkezi Kırım'daki Bahçesaray'dı. Yaklaşık 50 bin atlı okçudan oluşan ordusu sayesinde uzun süre çarları biat altında tuttu. Başındaki hanlar Karadeniz'deki hâkimiyetine yardımcı oldukları Osmanlı padişahlarıyla sıkı ittifak içindeydi.

kin kuzeni Staritsa Prensi Vladimir'i tercih eden saraylılar buna yanaşmadı. Çar iyileştikten sonra, soylularının dönekliğini ve Prens Vladimir ile diğer kodamanların bağımsız ilişkilerini kafasına taktı. Anastasya 1560'ta henüz yirmi dokuz yaşındayken öldü. İvan onun düşman ekabirlerce zehirlendiği kanısına vararak, çılgına döndü.* Aslında zehirlenmiş olabileceği gibi, pekâlâ bir hastalıktan ya da iyi niyetli bir tedaviden de ölmüş olabilir. Öyle ya da böyle, çevresindeki kodamanların ihanetleri ve entrikaları İvan'ı bir şiddet sarmalına sürükledi. Ansızın Moskova'dan ayrılıp bir taşra kalesine çekilerek, *Opriçnina* adıyla çarlık topraklarından ayrılmış özel bir yurtluk oluşturdu. Dürüstlüğü ve aşırı sadakati simgelemek üzere katırtırnakları ve köpek başlarıyla bezenmiş siyah atlara binen ve baştan aşağı siyah elbiseler kuşanmış yeni devşirmelerden kurduğu ürkütücü bir güruhu (*opriçniki*) ortalığa salarak, bir terör dönemi başlattı. Cinayet, ibadet ve zina sancıları arasında kıvranarak yalpaladığı için, hiç kimse güvende değildi. Hanedanın nazik durumu dengesizliğini daha da artırdı: Küçük oğlu Fyodor'un zayıf bünyeli olması nedeniyle, sadece büyük oğlu İvan yetişkinlik çağına varabilecek gibi görünüyordu. Rus çarı yeniden evlenme zorunluluğunu, tıpkı çağdaşı İngiltere Kralı VIII. Henry gibi saplantı haline getirdi. Gözüne kestirdiği yabancı eş adayları arasında, Polonya tahtını ele geçirme umuduyla İsveç ile Polonya'nın başındaki hanedana mensup bir prenses ve bir İngiliz hanım, hatta belki bizzat I. Elizabeth vardı. Bir vâris uğruna peş peşe evlendiği kadınların sayısı sekizi buldu; bunlardan üçü büyük ihtimalle zehirlenirken, bazıları da bizzat onun emriyle öldürüldü. Bir Tatar prensesi olan ikinci eşinin 1569'da zehirlenme kuşkusu uyandıracak şekilde ölmesi üzerine çılgına dönerek, kendi bakanlarını tasfiyeye girişti, burunlarını ve cinsel organları nı kopardı. Ardından bir *opriçniki* takımıyla Tver ve Novgorod kentlerine baskın yaparak, neredeyse bütün ahaliyi yok etti; kurbanlarını haşladıktan sonra buz gibi soğuk suya atma, kaburgalarından geçirilen kancalara asma, kadınları ve çocukları halatla birbirine bağlayıp buzun altında sürükleme gibi uygulamalara başvurdu. İvan'ın böyle delice işlerle uğraşmasından yararlanan Tatar hanı, Moskova'yı ele geçirip yaktı.

İvan *opriçniki*'ye istediği şeyleri yaptırdıktan sonra çarlığı yeniden birleştirdi ama tahttan çekilerek bir Tatar hanının Hıristiyanlığa dönmüş oğlunu Rus büyük prensi olarak atadı; ardından tekrar tahta döndü. Deliliğinde belirli bir yöntem vardı; acımasız mizacına özgü kişisel sadizmle süslenmiş olsa bile, gaddarlıkları bölgesel kodamanların gücünü kırdı. Anastasya'nın kardeşi Nikita Romanoviç'in taht vârislerinin dayısı olarak sarayda kalmasına karşın, Romanovlar çarın gazabı karşısında hiç kimseden daha güvenli ko-

* Naaşı 20. yüzyılda incelendiğinde, tehlikeli düzeyde cıva içerdiği saptandı ama bu durum aynı dönemde incelenen diğer 16. yüzyıl naaşları için de geçerliydi. Cıva sıklıkla ilaç olarak kullanılan bir maddeydi.

numda değildi. 1575'te en az bir Romanov öldürüldü ve Nikita'nın arazileri yakıp yıkıldı.

İvan'ın Eylül 1580'deki bir gelin adayı geçidinde yeni eş olarak seçtiği Marya Nagaya, ona özlemini çektiği ve Dmitri adını verdiği bir oğul verdi. Ancak 1581'deki bir öfke nöbetinde, çarlık döneminin doruk noktası olan korkunç bir davranışla, Anastasya'dan olan en büyük oğlu İvan'ı kafasına batırdığı demir uçlu asasıyla öldürdü. Zaten itibarını düşürdüğü Rusya'yı kargaşaya mahkûm etti; çünkü yegâne taht vârisleri Anastasya'dan olan diğer oğlu, çelimsiz ve ahmak Fyodor ile çocuk yaştaki Dmitri'ydi.

Korkunç İvan'ın 1584'te ölmesi üzerine, Nikita Romanoviç yeğeni I. Fyodor'un tahta geçmesini sağladı. Ama kısa bir süre sonra öldü ve nüfuzunu oğlu Fyodor Nikitiç Romanov, yani Mihail'in müstakbel babası devraldı.

Çar Fyodor devlet işlerini becerikli bakan Boris Godunov'a bıraktı. İvan'ın *opriçniki* takımından biri olarak yükselen Godunov, kız kardeşini çarla evlendirerek iktidarını sağlamlaştırdı. Son Rurik vârisi olan İvan'ın en küçük oğlu, sekiz yaşındaki Dmitri ortalıktan kayboldu. Resmi kayıtlara göre, bir sara nöbetinde boğazında kendisinin açtığı bir bıçak yarasından öldü. Bu aslında yaşanmış olabilecek garip bir kaza olsa da, kaçınılmaz olarak birçok kişi Godunov tarafından öldürtüldüğüne ya da kaçırılıp güvenli bir yere götürüldüğüne inandı.

Çar Fyodor'un 1598'de geride çocuk bırakmadan ölmesiyle, Rurik hanedanının Moskova kolu son buldu.[4]

Taht için iki aday vardı: Fyodor'un bakanı ve kayınbiraderi Boris Godunov ile müteveffa Çariçe Anastasya'nın en büyük yeğeni ve sarayın en güzel giyinen boyarı olarak tanınan Nikita Romanoviç'in oğlu Fyodor Romanov. Fyodor Romanov'un Ksenya Şeştova'yla evliliğinden dördü erkek olmak üzere altı çocuk oldu ama bunlardan sadece bir kız ve bir oğul hayatta kaldı. Sonradan çarlık tahtına oturacak Mihail 1596'da doğdu ve muhtemelen Kızıl Meydan yakınında, Varvarka Sokağı'ndaki bir konakta büyüdü.* Hediyelere boğulduysa da, çocukluğu pek düzen içinde geçmedi.

Godunov bir Ülke Meclisi tarafından çar seçildiği için, asıl hanedan soyunun tükenmesinden sonra meşru hükümdarlığa en yakın kişiydi ve ilk başta Fyodor Romanov'un desteğini aldı. Kabiliyetli olmasına karşın, şansın temel önem taşıdığı siyasette şanssızdı. Tek kalıcı başarısı doğu sınırlarında Kazak maceraperestlerin Sibr Hanlığı'nı ele geçirmeleriyle, uçsuz bucaksız Sibirya topraklarına giriş yolunun açılması oldu. Ama Rusya

---

* Onların soyundan gelen İmparator II. Aleksandr 1856'da, taç giyme törenini kutlamak üzere bu binayı yakınındaki manastırdan satın aldı. Binanın büyük kısmı çok sonraki tarihlerde yapılmış olsa da, temelleri 15. yüzyıldan kalmadır. Mihail Romanov'un orada büyütülmüş olması akla yakındır.

kıtlığın ve hastalıkların pençesine düşerken, kendi hastalığı da zaten zayıf otoritesini sarstı.

Entrikaları ve kaçışlarıyla atalarının kediye benzer çevikliğini sergileyen Fyodor Romanov, Korkunç İvan'ın ölü oğlu Dmitri'nin kaçtığı ve hâlâ sağ olduğu yönündeki muzır söylentilerin yayılmasını sağladı. Bir hesaplaşma yakındı ve Romanovlar sadık askerlerini Moskova'ya getirttiler. Böylece daha beş yaşındaki Mihail Romanov'un dünyası altüst oldu.

Godunov 1600'de ihanet ve büyücülük suçlamasıyla Fyodor'a ve dört kardeşine çullandı; cadılıkla uğraştıklarına ve "zehirli otları" gizli yerlerde sakladıklarına dair ifade uşaklarından işkence altında alınmıştı. Çar Boris saraylarından birini yaktı, mülklerine el koydu ve onları Kuzey Kutup Bölgesi'ne sürdü. Fyodor Romanov asla çar olmaması için, Filaret adıyla rahip olmaya zorlanırken, karısı da Rahibe Marfa adını aldı. Mihail amcası Aleksandr Romanov'un eşiyle birlikte ücra Belozersk köyüne gönderildi. Orada korku dolu on beş ay geçirmelerinden sonra, Moskova'ya 80 kilometre uzaktaki bir Romanov malikânesine taşınmalarına izin verildi. Beş Romanov kardeşten üçü yok edildi ya da gizemli biçimde öldü. "Çar Boris hepimizden kurtuldu" diye anlatacaktı Filaret daha sonraları. "Beni rahip yaptı, üç kardeşimi boğdurtarak öldürdü. Artık sadece tek kardeşim İvan vardı." Godunov, Rurik çarlarıyla özel bağlantılarından dolayı bütün Romanovları öldüremedi; Çareviç Dmitri'nin karanlık ölümünden sonra böyle bir şeyi göze alamadı. Saray mensubu çocukların iktidar hırsıyla dolu akrabaların marifetiyle ortalıktan kaybolmasının, tam da peşinde koştukları iktidarı yok etmeye açık bir yanı vardı.

Ülkeye yayılan fısıltı kampanyası, birçok kişiyi asıl Rurik vârisi Çareviç Dmitri'nin Polonya'da büyütüldüğüne ve tahtına sahip çıkmaya artık hazır olduğuna inandırdı; böylece Kara Günler olarak bilinen kargaşa dönemi başladı.

İlk taht talibinin gerçek Dmitri olmadığı neredeyse kesindi ama asıl kimliği günümüzde bile belirlenebilmiş değildir; bu yüzden genellikle Düzmece Dmitri olarak bilinir. Kremlin'de kalmış ve saray yaşamını öğrenmiş kaçak bir keşiş olabilir. Muhtemelen gerçek prens olduğuna inanacak şekilde yetiştirildi ve bu durum onda kaderine sarsılmaz bir inanç yarattı. Godunov'un elinden iktidarın kayıp gittiği Ekim 1604'te, Düzmece Dmitri Polonyalılardan aldığı destekle ve Kazak* çapulcuların doluştuğu ordusuyla Moskova'nın üzerine

* Adları "maceraperest" ya da "çapulcu" anlamındaki Türkçe bir kelimeden gelen Kazaklar ilk başta Tatar savaşçılardı ama terim 16. yüzyıla doğru esas olarak Moskova, Tataristan ve Polonya sınırlarında avcılık, balıkçılık ve haydutlukla geçinen Slav toplulukları için kullanılmaya başlandı. Tatarlar, Ruslar ve Polonyalılar arasındaki savaşlar onlara (ilk başta yaya, ardından *çayka* denilen teknelerle, daha sonra atlı olmak üzere) paralı askerler ve bağımsız akıncılar olarak çarpışmak için bolca fırsat verdi. Kara Günler döneminde bazılarının Polonyalılar, bazılarının da iç savaşta farklı taraflar için çarpışmaları, iktidar çekişmesinde belirleyici hale gelmelerini sağladı. Nitekim Mihail Romanov'un seçilmesinde önemli rol

yürüdü. Rusya'nın kutsal hükümdarlarına halkın duyduğu ateşli saygı nedeniyle, meşru çarın dirilmesi ya da sağ olduğunun ortaya çıkması bir tür Mesih mucizesi gibi göründü. Beyin kanaması geçirerek ölen Godunov'un yerine oğlu II. Fyodor geçti. Ama gizemli taht talibinin kenti almasından önce, bu gencin boğazı kesildi.[5]

Düzmece Dmitri 20 Haziran 1605'te zafer havasıyla Moskova'ya girdi. Korkunç İvan'ın son eşi, gerçek Dmitri'nin annesi onu uzun süre önce kaybettiği oğlu olarak kabul etti. Bu pişkin kaşmer, çar olarak taç giydi ama Polonyalı ve Rus, Ortodoks ve Katolik, boyar ve Kazak farklı destekçilerini çaresizce uzlaştırmaya çalışırken, Romanov kardeşleri geri çağırdı ve Filaret'i Moskova'dan uzak kalmasını sağlayacak bir görevle, Rostov metropoliti olarak atadı. On yaşına gelmiş olan Mihail ve annesi de Filaret'le birlikte Rostov'a gitti.

Polonyalı destekçisinin kızı Marina Mniszech'e âşık olan Dmitri, onunla Göğe Çıkış Katedrali'nde evlendi ve ona taç giydirdi. Eşinin Katolik bir Polonyalı olması esrarlı havasını darmadağın etti ve "Cadı Marinka" adı takılan kadın çok geçmeden nefret kaynağına dönüştü. Dokuz gün sonra, sabahın dördünde boyarlar çanları çaldı ve sarayı ablukaya aldı. Dmitri bir pencereden atladı ama bacağını kırdı; en az yirmi kurşun ve kılıç darbesiyle öldü. Ardından kimin çar olacağına karar vermek için toplanan boyarlar, asıl hanedanla bağlarını göz önünde tutarak, Romanovların hak iddialarını değerlendirdi. İki kardeşten İvan sevilmediği, Filaret bir keşiş olduğu için, geriye Filaret'in oğlu Mihail kaldı. Ama o da çok gençti. Sonunda, Rurik hanedanının başka bir koluna mensup ve beceriksiz bir komplocu olan darbe lideri Vasili Şuyski çar seçilip IV. Vasili adıyla tahta çıkarken, Filaret de Ortodoks Kilisesi patriği oldu.

Düzmece Dmitri'nin karnı deşik cesedi çıplak olarak teşhir edildi. "Kafatasında bir delik açılarak çıkarılan beyni yanında yatıyordu"; şeytan ezgisini çaldığını ima etmek üzere ağzına bir ozan tulumu tıkılmıştı ve kesik cinsel organları deşilmiş karnından çıkanların yanında duruyordu. IV. Vasili'ye karşı dolaplar çeviren Filaret Romanov saraydan kovuldu ve Rostov'daki görev yerine gitmesi emredildi.

Yaşayan ölü Çareviç Dmitri'nin cini ülkede kol gezmeye başladı. Korkunç İvan'ın son bulmuş hanedanına yaygın inancın kaynağı derindi: Onu aşkın farklı maceraperest, Korkunç İvan'ın oğlu ya da torunu olma iddiasıyla orduların başına geçti. Ama tek taht talibi, birincisinden daha da gizemli ikinci bir Düzmece Dmitri gerçek bir tehdit yarattı.

---

oynadılar. Çarların ve toprak sahiplerinin serflik olarak bilinen köleliğe zorladığı köylüler üzerinde artan baskı, binlerce kişiyi kaçarak Kazak topluluklarına katılmaya yöneltti. Özgür insanların dayanışma içinde yaşadıkları bir tür "öbek" halindeki bu toplulukların ataman olarak bilinen önderleri seçimle belirlenirdi.

Lehçeyi ve Rusçayı akıcı konuşan eski bir öğretmen, belki de bir dönme Yahudi olan bu kişi, Moskova'nın dışındaki Tuşino'ya vardığında, Birinci Düzmece Dmitri'nin dul eşi Cadı Marinka ona katıldı. "Haydut" lakaplı kaba saba İkinci Düzmece Dmitri'yi gören genç kadının içi ürperdi. Kocası olduğunu doğrulamaktan başka seçeneği yoktu. Ardından Haydut'un gerçekten Düzmece Dmitri olması halinde gerek kalmamış olacağı için, gizlice evlendiler. Cadı Marinka kısa bir süre sonra hamile kaldı.

Bu arada Filaret eski eşi Marfa ile oğlu Mihail'e Rostov'da kavuştu ama çileleri bitmiş değildi. Moskova'da Haydut'a karşı savaşı kaybetmek üzere olan Çar Vasili Şuyski'nin yardıma çağırdığı İsveç kralı, Rusya içlerine ilerledi ve Novgorod'u işgal etti.

Haydut'a bağlı Kazakların güneydeki toprakları ele geçirip yöneldiği Rostov'da, Filaret Ekim 1608'de esir düşene kadar kenti savunmaya destek verdi. Haydut onu patrik olarak atadı. Rusya'nın dağılması Baltık bölgesinde nüfuz için çekişen, ayrıca Rus boyarları ve tüccarlarıyla yakın bağları olan komşu Polonyalılar ve İsveçliler için karşı konulamayacak kadar ayartıcıydı. Korkunç İvan Baltık bölgesine ve bizzat Polonya'ya hâkim olmak için her iki krallığa karşı 24 yıl süren bir savaş yürütmüştü. Polonya Krallığı ile Litvanya Grandüklüğü'nün bir süre önce birleşmesiyle ortaya çıkan yeni büyük devlet, şimdiki Polonya, Ukrayna, Belarus ve Baltık devletlerinin büyük kısmını kapsamaktaydı. İvan'ın Novgorod'u çılgınca yağmalaması hiç kuşkusuz bu ticaret kentini İsveç yönetimi altında daha mutlu olacağına ikna etmişti. Dolayısıyla yükselen bu devletlerin Rusya enkazından olabildiğince pay alma hevesine kapılmaları kaçınılmazdı.

İsveçliler Novgorod'u ve kuzey bölgesini yutarken, Polonya Kralı III. Zygmunt kendi kodamanlarının entrikaları ve İsveç'i dizginleme gereğiyle isteksizce savaşa sürüklendi. Haydut güneye kaçtı; IV. Vasili ise aralarında İvan Romanov'un bulunduğu yedi kilit boyarın bir darbesiyle devrildi. Eski çar bir manastıra kapatıldı ve daha sonra bir Polonya zindanında öldü. Boyarlar yeni bir çar seçmek üzere toplandı. Filaret oğlu Mihail'i önerdi. Ama Haydut'un güneyde yeni bir Kazak ordusu topladığı haberi gelince, boyarlar ordusu olan bir yetişkinin başa geçmesi gerektiğine karar verdiler ve Polonya kralının oğlu Władysław'ı çar seçtiler.

Moskova'yı işgal eden Polonyalı paralı askerler Kremlin'in çarlık hazinelerini yağmaladılar. Filaret Polonya kralıyla müzakereye gönderilirken, Mihail amcası İvan'la birlikte, Polonya işgali altındaki Kremlin'de kaldı.

Polonyalı bir çar fikrini sahiden benimsemiş gibi görünen Filaret, Kral Zygmunt'la Smolensk'in dışında buluştu ve Władysław'ın Ortodoksluğa dönmesini istedi ama Polonyalılar çarlık tahtına oturacak prensin Katoliklikten vazgeçmesi için bir sebep görmediler. Filaret tutuklandı ve Polonya'da hapse

atıldı; bu arada Novgorod da Polonyalı adaya karşı koymak üzere, İsveç Kralı Gustav Adolf'un Rusya çarı olmasını önerdi. Rusya çöküşe mahkûm gibi görünürken, Aralık 1610'da henüz ortada bir çar olmadığı için, Ortodoks Kilisesi'nin başındaki Patrik Hermogen, sesini yükseltme ve dış istilacılara karşı kutlu bir ulusal savaş çağrısında bulunma cesaretini gösterdi. Polonyalıların yakaladığı Hermogen'in bu girişimin bedelini hayatıyla ödemesine karşın, ayaklanma bir Romanov'un çar seçilmesini sağladı.

Nijni Novgorod'da yurtseverlerden ve maceraperestlerden oluşan bir koalisyon çağrıya olumlu karşılık verdi. Her ne kadar Haydut çok sayıdaki gaddarlıklarından birinin öcünü almak isteyen kendi yakın muhafızınca öldürülmüş olsa da, taht üzerindeki iddialar tam olarak son bulmuş değildi. İki Düzmece Dmitri'nin Polonyalı çariçesi Cadı Marinka bir oğul doğurdu. Nijni, "Bebek Haydut" olarak bilinen bu taht talibinin sancağı altında, Novgorod'daki milislere katılmak üzere emrindeki Kazaklarla birlikte harekete geçti. Bu beklenmedik ittifak Mart 1611'de Moskova üzerine yürüdü. Sert çarpışmalar sürerken, Polonyalılar Moskova'yı ateşe verdiler ve Mihail ile boyarların esir tutulduğu Kremlin'e çekildiler. Milisler Polonyalıları alt edemeyince dağıldılar.

Nihayet 1611 sonbaharında Nijni Novgorod'da, becerikli bir asker ama orta mertebede bir soylu olan Prens Dmitri Pojarski ve yerel bir tüccar olan Kuzma Minin bir ulusal kurtuluş ordusu topladı; aristokrat bir askeri önder ve Haydut'un eski bir yandaşı olan Prens Dmitri Trubeçkoy'un desteğiyle Moskova'ya yöneldi. Cadı Marinka ve Bebek Haydut ise güneye kaçtı.

Polonya ordusunu yenip ikmal hatlarını kesen yurtseverlerin kuşattığı Kremlin'de, Polonyalılar ve boyarlar açlıktan kırılmaya başladı. Kalenin etrafında cesetler yatıyordu; bir tüccar surların yakınında insan kelleleri ve uzuvlarıyla dolu bir çuval buldu. Mihail Romanov annesiyle birlikte bu ceset mahzeninde kaldı. Derken 26 Ekim 1612'de, aralarında genç Mihail Romanov'un da bulunduğu boyarlar Kremlin'den çıktı. Teslim olan Polonyalı askerlerin çoğu kılıçtan geçirildi. Güneydeki Bebek Haydut bir yana bırakılırsa, iç savaş sona ermişti.

Yurtseverler anavatanı kurtaracak yeni bir çar seçmek üzere hemen bir Ülke Meclisi topladılar. Ama Kazaklarca biçilmekten ucu ucuna kurtulmuş boyarlara, ihanetlerinin cezası olarak mecliste yer almayacakları uyarısında bulunuldu. Hayatta kaldıkları için şanslı olan Mihail Romanov ve annesi kırsal alana sıvışarak, İpatiyev Manastırı'na sığındılar. Gittikleri yeri hiç kimse bilmiyordu; ilk başta buna aldıran da yoktu. İşbirlikçi damgası yiyen Romanovların defteri temelli dürülmüş gibiydi.[6]

Sekiz yüz temsilci dondurucu soğuğun yaşandığı Ocak 1613'te harap Kremlin'e vardı. Çatısız salonlara yerleşen heyet kimi zaman Nehre Bakan Saray'da, kimi

zaman da Göğe Çıkış Katedrali'nde toplandı. İlahi irşat (kılavuzluk) alma umuduyla perhize girildiyse de, görüş ayrılıkları sürdü. Kodamanlar İsveç kralının kardeşi Prens Karl-Filip'i desteklerken, eşraf ve Kazaklar bir Rus çarında ısrar etti. Prens Pojarski öne çıkan kahramandı ama bir boyar değildi, üstelik ailesi ne zengin ne de seçkindi. Kazaklar Litvanyalı bir soylunun oğlu ve yükselmeyi başarmış bir çapulcu olan kendi önderleri Prens Dmitri Trubeçkoy'u önerdiler ama Haydut'a yakınlığından dolayı başka herkes için lekeli bir isimdi.

Bütün bu adaylar reddedilince, Don Kazaklarının atamanı Mihail Romanov'u önerdi. Çok genç olduğu yönünde sesler yükseldi. Meclisteki hava aleyhinde gibiydi. Ardından buna ilişkin bir önerge verilince, sıradan adaylar olan destekçiler buldu; son meşru çarların kuzeni olmasından dolayı muhafazakâr boyarlara, babasının daha önce Haydut'un atadığı patrik olmasından dolayı da Kazaklara cazip geldi. Şahsi düşmanları olmayacak ya da amcasının Polonya'yla işbirliği yüzünden suçlanamayacak kadar gençti; babasının ortalıkta olmayışı hiç kimsenin kontrolüne girmemesini sağlayacaktı. Saf bir piyondu.

Kazaklar 7 Şubat'ta "Meşru Çar Mihail Fyodoroviç"in oylanmasını sağladı ama Meclis'e katılan bazı boyarlar İsveçli adaydan yanaydı. Kazaklar hemen saraylarını kuşatarak, onları yabancılara satılmakla suçladılar. Kalabalıklar masum delikanlının arkasındaydı. Boyarlar Mihail'in adaylığını önlemenin bir yolu olarak, İvan Romanov adını ortaya attılar; onun kendi yerine önerdiği kişi, 55.000 hektar arazisiyle en azametli ve en zengin boyar Prens Dmitri Mstislavski adaylığa yanaşmadı.* Mihail'in kuzenleri Fyodor Şeremetev ve Prens Dmitri Çerkasski onun lehinde çalışmakla birlikte, adaylığından memnun değillerdi. Mihail okuma yazması kıt, marazlı ve akılsız bir çocuktu ama en azından zorba babası Filaret esirdi. Bu arada kibirli Trubeçkoy hediye edilen geniş mülklerle ve yarı soyluluk unvanlarıyla satın alındı. "Mişa Romanov'u seçtirelim" diye yazdı Şeremetev. "Zira hâlâ genç ve henüz aklı başında değil amaçlarımıza uyacak." Ama Kazaklar kararı onlara bırakmadılar; nitekim Polonya soylularından biri Filaret'e şöyle diyecekti: "Don Kazakları oğlunu hükümdar yaptılar."

Kararın oybirliğiyle alınması şarttı. İki hafta geçtikten sonra, meclis iki günlüğüne çalışmalarına ara verdi ve ardından 21 Şubat'ta topluca Mihail lehinde oy kullandılar. Kremlin'in dışındaki Kızıl Meydan'da bulunan ka-

---

* En yakın adaylardan ikisi ortalıkta yoktu. Gerek Mihail'in babası Filaret Romanov, gerekse Prens Vasili Golitsın Polonya'da esirdi. Filaret bir rahip olmasından dolayı devre dışı bırakıldı ama Golitsın'ın sicili (Litvanya'nın kurucu grandükü Gedemin'in soyundan gelişi, boyar mertebesi, müthiş serveti ve kişisel itibarı) mükemmeldi. Eğer esir olmasaydı, burada Golitsın hanedanının bir tarihi işlenebilirdi – tabii soyluluğun böylesine kusursuz bir örneğinin oylamada ağır basan Kazaklara cazip gelmemiş olabileceği bir yana bırakılırsa.

labalık, Ryazan Metropoliti Fyodorit'in kürsüye çıkıp "Mihail Fyodoroviç Romanov!" diye bağırmasına kadar bekledi. Böylece Mihail tıpkı bir Kazak kabile reisi gibi, bir seçimin ardından halkın tezahüratıyla çar seçildi. Ama herkes bu pespaye dalaverelerin unutulup gitmesi gerektiğinin bilincindeydi: Gerçek bir çar ancak Tanrı'nın inayetiyle ortaya çıkabilirdi. Dahası, başka bir sorun vardı: Yeni çar neredeydi? Tam yerini bilen kimse yoktu.

Polonyalılar Mihail'le ilgili söylentileri duyar duymaz, onu öldürmek üzere Kazakları gönderdiler. Yeni çar Kostroma civarında bir yerdeydi. Orayı didik didik arayan Kazaklar, İvan Susanin adlı bir köylünün onun yerini bildiğini öğrendiler. "Biz Büyük Hükümdar'ın Kostroma'da bulunduğumuz sırada, Polonyalılar ve Litvanyalılar bölgeye geldiler" diye yazacaktı Mihail daha sonraları. "Onları yanlış yere yönelten Susanin'e, Büyük Hükümdar'ın yerini söyletmek için büyük ve ölçüsüz işkenceler uyguladılar. Ama bize dair her şeyi bilen İvan acıya katlanıp konuşmadığı için işkenceyle öldürüldü."*

Ancak Mihail durumdan hâlâ bihaberdi. Çarı bulmak için Moskova'dan 2 Mart 1613'te yola çıkan heyetin taht önerisi karşısında, "Öndeyiş" bölümünde gördüğümüz üzere, annesi feryatlar içinde tepki gösterdi: "Çarlığı asla istememişlerdi. Mihail yeterince büyük değildi ve her kesimden insanlar önceki hükümdarlara günahkârlığa varacak derecede ihanet etmişlerdi ve Moskova'yı Tanrı'nın inayetinden mahrum bırakan şey bu günahlar! Önceki hükümdarlara yönelik bütün bu kalleşliklere, yalanlara, rezilliklere, cinayetlere ve hakaretlere bakılırsa, böylesine riyakârlık ve ihanetten sonra gerçek bir çara kim bilir nasıl davranılacaktı?"

Müzakerelerin ilerlemesiyle birlikte, Rahibe Marfa'nın gerekçesi biraz daha pratik ve odaklı halde geldi. "Oğlanın babası Filaret"in bir Polonya zindanında "baskı altında" olduğunu belirtti. Polonya kralı, oğlanın babasını cezalandırır mıydı acaba? Oğlan babasının izni olmadan tahtı nasıl kabul edebilirdi?

Temsilcilere Mihail'in kaçınması halinde, "Tanrı tarafından seçilmiş olması nedeniyle, insafa gelmesi ve çar olmayı kabul etmesi için her yola başvurup yalvarma" talimatı verilmişti. Marfa harap bir ülkede bir ordunun masraflarını nasıl karşılayacaklarını sordu. Taçların hepsi yağmalanmışken, oğlu nasıl taç giyecekti? Haydutların cirit attığı çorak yerleri aşıp Moskova'ya nasıl varacaklardı?

---

* İvan Susanin hikâyesinin doğruluğu Çar Mihail'in sadece altı yıl sonraki anlatımına dayanır. Bu olay bir resmi Romanov efsanesinin başlangıcıydı. I. Nikolay bunun süslenmesinde özel bir rol oynadı. Besteci Glinka'nın *İvan Susanin* operasının adını *Çara Adanan Hayat* olarak değiştirtmesi, önemini çok belirginleştirdi ve yarı resmi Romanov marşına dönmesini sağladı (Bu eser Stalin'in en sevdiği operalardan biri olacaktı). Yiğitçe sadakat gösteren köylünün soyundan gelenler II. Nikolay'ın 1896'da taç giyişine kadar bütün Romanov taç giyme törenlerine davet edildi ve hanedanın 1913'teki üç yüzüncü yıldönümünde özel olarak ağırlandı.

Ekabirler cevaben hiç kimsenin Mihail Romanov'a ihanet etmeyeceğini, çünkü annesi bir Romanov olan son gerçek çar Fyodor'un vârisi olduğunu belirttiler. Her kesim onu oybirliğiyle seçmişti. Ayrıca babasını kurtarma yolunu bulacaklardı. Bu sözler Romanovları ikna etmeye yetti. Mihail tacı kabul etti.

Çok uzaktaki Polonya'da baba Filaret'e oğlunun çar seçildiği bildirilince, bunu izni olmadan kabul etmesine kızdı. "Onu bıraktığımda çok küçüktü ve ailesizdi" dedi. Ardından omuz silkti: "Oğlum başka ne yapabilirdi ki?"[7]

Kafile Moskova'ya doğru ilerlerken, Mihail yolun her durağında yakınıp durdu. 19 Nisan'da Yaroslavl'da mola verilince, tekrar telaşa kapıldı: "Bu kadar geniş topraklara hükmedebileceğimiz aklımızın ucundan dahi geçmemişti; reşit yaşta bile değiliz. Moskova diyarı harap halde ve Moskova halkı işlediği günahlarla aptala dönmüş durumda. [...] Beni bir tarafa bırakın, soy itibariyle meşru bir hükümdar Moskova'da nasıl başarıya ulaşır?"

"Biz öksüzlere acıyın, Büyük Hükümdar" karşılığını verdi ekabirler, çara acele etmesi için yalvararak. Mihail'in Yaroslavl'da oyalanmasının gerekçesi şuydu: "Kazaklar bizi habire sıkıştırıyor ve hiçbir şeyimiz yok. Askerlermize nasıl maaş ödeyeceğiz? Litvanyalıların ve İsveçlilerin çok yakında çullanmasını bekleyebiliriz!" Çarlık alâmeti de olmalıydı; bu olmadan çulsuz bir imparator gibi olacaktı.

Mihail nihayet 17 Nisan'da tekrar yola çıktı. "Taşıtlarımız az olduğundan yavaş gidiyoruz, askerlerimiz kötü durumda, silahşorlarımızın ve Kazaklarımızın birçoğu yaya" diye homurdandı heyete. "Saraylılarımın birçoğu daha varmış bile değil." Kafile Moskova yakınındaki Üçleme (Teslis) Manastırı'na ulaştığında, Mihail kendisi ve annesi için hangi Kremlin dairelerinin onarılmasını istediğini bildirdi. O ve annesi 28 Nisan'da çok açık bir öfke nöbetine kapıldı. Metropolit Fyodorit ve boyar Fyodor Şeremetev Moskova'ya acilen gönderdikleri pusulada şunu bildirdiler: "Hükümdar ile annesi manastırda toplanan her kesimden insanla konuşurken kızgın ve ağlamaklıydı."

"Bize hürmet ettiniz ve aklınızı başınıza alıp haydutluktan vazgeçeceğinizi söylediniz ama sözleriniz yalan çıktı" diye bağırdı anne.

"Biz köleleriniz, açlığa, yokluğa ve çetin kuşatmalara katlandık" karşılığını verdi askeri önderler Pojarski ve Trubeçkoy. "Şimdi Moskova'nın dışında siz Hükümdarımızın teşrif buyurmasını rica eden birçok kişi bizimle birlikte bekliyor." Bir başka deyişle, sızlanmayı artık kesme zamanıydı.

Mihail 2 Mayıs'ta bütün kiliselerden yükselen çan sesleri arasında kutsal kente girdi. Rusların gözünde Moskova kutsal başkent, bir Yeni Kudüs'tü. O dinsel şevk çağında bile, yabancılar Rusların koyu dindarlığı ve sıkı davranış kuralları karşısında şaşkınlığa uğrarlardı. Rus erkekleri Tanrı'ya kutsal

saygının gereği olarak sakal uzatırlardı ve kıvrımlı etekleri neredeyse yere değen uzun kaftanlar giyerlerdi; başlarına da samur ya da kararmış kızıl tilki postundan kalpaklar geçirirlerdi. Çalgı çalmak ve tütün içmek yasaktı; ister bekâr ister evli olsunlar, soylu kadınlar gözden ırak ve örtülü halde ailenin *terem* olarak bilinen ayrı yaşam alanında tutulurlardı. Ancak bunların hiçbiri ulusal eğlence olan içkiye düşkünlüğün önüne geçemezdi. Sıradan kadınları sokaklarda körkütük sarhoş halde yere yatmış görmek mümkündü.

Mihail bu Yeni Kudüs'ün kalesi, sarayı ve kutsal gezinti yeri olan, 25 hektarı aşkın alana yayılmış ve şimdi acınası bir görüntü taşıyan Kremlin'e törenle girdi. Meydanlarda moloz yığınları vardı; sandalyeler ve karyolalar yakacak odun olarak kullanılmıştı; saraylar uzun kuşatmalar sırasında yığılan cesetlerle dolu mahzenlere dönüşmüştü. Derme çatma saray ikametgâhları kompleksi (yaldızlı, freskli taht odası Altın Salon'un bulunduğu üç katlı ahşap Terem Sarayı ve onunla bağlantılı Manzaralar Sarayı) taç giyme törenine hazır olması için alelacele onarılmaktaydı (Yeni çarın istediği değişikliklerin, yani çarlık ailesinin kalması için eklenecek iki taş katın tamamlanması üç yılı alacaktı). İlk aylarda Mihail gelenek uyarınca ikametgâhları Kremlin içinde bulunan kendisine yakın soyluların saraylarında kaldı.

Moskova ve Neglinnaya nehirleri arasındaki tepede yer alan Kremlin, Moskova'nın önde gelen Rus prenslikleri Vladimir ve Rostov ile Büyük Novgorod Cumhuriyeti'ne kıyasla ufak bir kasaba olduğu 12. yüzyıl ortalarında Moskova prensinin ikametgâhı olarak kurulmuştu. Para Babası lakabıyla tanınan I. İvan 1326'da, büyük prenslerin taç giydiği Göğe Çıkış Katedrali'ni ve gömüldüğü Başmelek Mihail Katedrali'ni yaptırdı. Moskova'yı dinsel otoritenin ve çarlık otoritesinin merkezi konumuna yükselten de oydu ama Mihail'in gördüğü şekliyle Kremlin'in asıl yaratıcısı Büyük İvan'dı. Bu çar İtalya'da eğitim görmüş bir Bizans prensesi olan eşinin tavsiyesi doğrultusunda, her iki katedrali de yeniden inşa ettirmek, Büyük İvan Kulesi'ni yükseltmek, Manzaralar Sarayı'nı elişleriyle süslemek ve bu akropolü şimdi Rus tarzı gibi görülse bile, o dönemde tuhaf İtalyan tarzı sayılan mazgallı kızıl surlarla ve siperlerle tahkim etmek üzere İtalyan Rönesans ustalarını getirtti.

Mihail bu kutsal alandaki Tapınak Dağı'ndan törenle geçerek, dua edeceği ve bağlılık yeminlerini kabul edeceği beş kubbeli Göğe Çıkış Katedrali'ne gitti. Monarşinin kutsal karizmasına bürünmeliydi ve bunun da tek yolu taç giyme töreniydi. Tören Mihail'i ortadan kalkan monarşinin geri getirilişinin timsaline dönüştürmeliydi. Ancak bu mistik an süfli bir kavgayla başladı.[8]

Genç çar on yedinci yaş gününün öncesine denk gelen 11 Temmuz 1613 sabahı, boyarlarla Altın Salon'da bir araya geldi ama toplantının havası çok geçmeden aile soyunun ve bu maiyetin tekrar buluşmasıyla büyük önem

kazanmış hizmet süresinin bileşimine dayanan öncelik konusundaki bir anlaşmazlıkla bozuldu. Mihail taç giyme töreninde öncelik kurallarının askıya alınmasını buyurdu ama kâtibi, tacın Prens Trubeçkoy tarafından değil, çarın amcası İvan Romanov tarafından taşınacağını duyurunca, (daha önce çar olmak isteyen) kasıntılı askeri önder, ata soyunun üstün olduğu gerekçesiyle buna karşı çıktı. "Ata soyunun İvan Romanov'unkinden üstün olduğu doğru" karşılığını verdi Mihail. "Ama şimdi ona daha yüksek mertebe verilmeli, çünkü o benim amcam." Trubeçkoy taç yerine asayı taşımaya isteksizce razı oldu.

O öğleden sonra saat ikide, Mihail (patrik makamındaki babası Filaret'in hâlâ zindanda olması nedeniyle en kıdemli rahip olan) Metropolit Efrem'in daha önce kutsadığı Bizans tarzı altın kaftanla Manzaralar Sarayı'na girdi. Boyarlar çelimsiz gencin önünde yere kapaklandılar.

Kremlin'in otuz üç çanı çalarken, seçilmiş saraylılar ve boyarlar her birinin elinde kıpkırmızı minderlere konulmuş taç, (Pojarski'nin taşıdığı) küre, asa ve yeni oluşturulan çarlık alâmeti altın tepsi olmak üzere, Kızıl Revak'tan çıktılar; üç kez eğildikten sonra Kızıl Merdiven'den indiler ve Katedral Meydanı'nı geçip Göğe Çıkış Katedrali'ne doğru ilerlediler. Onları takip eden katedralin başrahibi, Mihail'in sadece kutsanmış zemine basmasını sağlamak için yere kutsal su serpti. Çar katedrale Ortodoks ayinlerinde yasak olmasından dolayı hiçbir çalgıyla eşlik edilmeden okunan "Nice Yıllara" ilahisiyle girdi. Altın kaplamalı ikonostaz bölümünün ikonları önünde durduğunda, Efrem dua ederek Tanrı'dan inayet niyaz etti. Ardından konuşma sırası Mihail'e geldi; daha önce bir topluluğa resmen hitap etmek şöyle dursun, böyle bir törene hiç katılmamış olan genç, son meşru çar ve Korkunç İvan'ın oğlu olan kuzen Fyodor'un ölümünü izleyen on beş yılda Rusya'nın korkunç çileler çektiğini söyledi. Ruslar artık barışa ve düzene kavuşmalıydı.

Efrem Hakiki Haç'tan alınma bir kıymığın konulduğu bir mahfazayı genç çarın boynuna bağladı, başını kutsadı ve bir ithaf babında, sanki bir papaz atıyormuşçasına hayır duasını okudu. Daha sonra yakutlar ve zümrütlerle süslenmiş kürk çerçeveli Monomah Tacı'nı başına geçirdi ve küre ile asayı eline verdi. Mihail Monomah tahtına oturdu. Taç adını aldığı Bizans İmparatoru Konstantin Monomah'a ait değildi; 14. yüzyılda Bizans tarzına uydurulmuş bir Moğol saltanat miğferiydi. Aslan figürleri ve Bizans sahnelerinin oyulduğu ahşap taht ise aslında Korkunç İvan için yapılmıştı. Efrem tahta oturan Mihail'i Rusya'nın büyük prensi, çarı ve hükümran otokratı ilan etti. Daha sonra Mihail başından çıkardığı tacı altın tepsiye koyup amcası İvan Romanov'a verdi; asayı (bu teşrifat sırasından yakınmış olan) Trubeçkoy'a ve küreyi kuzeni Şeremetev'e uzattı. Başına dinsel karizma kazanmasını sağlayacak kutsal yağ sürüldü. Ardından her çarın 1896'ya kadar uyduğu bir

törenle, Korkunç İvan'ın ve Fyodor'un mezarları başında dua etmek üzere, dışarıya çıkıp yandaki Başmelek Mihail Katedrali'ne yürüdü; bu arada Prens Mstislavski, Rusya'nın damadıyla bolluğa kavuşması dileğini yansıtan âdet uyarınca, çarın üzerine üç kez sikkeler saçtı. Aslında çar darboğazdaydı.[9]

Mihail bazıları çar olmaya heveslenmiş kavgacı boyarlarla çevriliydi. İsveç ve Polonya kralları, onu ezmek için ordular topluyordu; Tatar hanı güney bölgesini kasıp kavururken, Korkunç İvan'ın düzmece torunu Bebek Haydut Astrahan'da ihtimamla büyütülüyordu. Ülke harap durumdaydı. Başarı şansı da herhalde daha iyi sayılmazdı.

Mihail siyasal bakımdan tecrübesizdi ve destekçilerine göre bile aptal ve uysaldı. Cana yakın gülümsemesi yabancıların dikkatini çeken bir özellikti ama uzun hükümdarlık döneminde bir izlenim bırakmaya yetecek kadar kızdığı olaylar birkaç taneyle sınırlı kaldı. Çoğu zaman hastaydı. Bir gözünde seğirme vardı ve bacakları sarsaktı ama düpedüz silik bir kişilik mi taşıdığını, yoksa zayıflıklarının Kara Günler sırasında yaşadığı travmaların belirtisi mi olduğunu kestirmek zordur. Gerçek bir çardan beklendiği gibi, dine titizlikle bağlıydı. Yeni teknolojiyi severdi, duvar saatleri toplardı ve Batı tarzı eğlencelerden hoşlanırdı; Poteşniye (Eğlence) Sarayı'nda bir cambaz, soytarı ve cüce topluluğu vardı. Cüceler ve ucubeler uğur maskotları sayılmanın yanı sıra, soylulara özgü istisnailiğin ifadeleriydi: Mihail'in gözde sohbet arkadaşı cüce Mosiaga'ydı. Sarayda dans eksik olmazdı, davullar çalınırdı ve cambazlar ipte yürürdü. Çar hevesli bir bahçıvan ve avcıydı. Her şey rutine ve düzene uyan, pasif, iyi huylu ve neşeli bir genci işaret eder. Günümüze ulaşan canlı portreleri yoktur: Nazik çar imajı, karar alma becerisinden daha önemliydi.[10]

Genç çar ilk başta iktidarı boyarlarla ve meclisle paylaştı. "Adil yargılama olmadan ve boyarlarla birlikte karar almadan kimseyi idam ettirmeme"yi kabul etti. Meclis neredeyse sürekli oturum halinde kaldı. Kremlin'e hâkim olan Pojarski ve ayaklanmanın kahramanları, rejimin düşmanlarıyla çarpışmak üzere ülkenin her yanına gönderildi. Mihail'in seçimi yurtseverce bir meydan okumaydı, görevi de dış istilacıları bozguna uğratmada eşgüdümü üstlenmekti; böylece Romanovlar daha en baştan askeri önderliği sağlamak durumunda kaldılar.

Çarın komutanları önce Bebek Haydut ile Cadı Marinka'nın ordusunu yenerek, her ikisini de esir aldı. Marinka aç bırakılarak öldürülürken, son kocası Kazak atamanı Zarutski Kızıl Meydan'da kazığa oturtuldu; dört yaşındaki Bebek Haydut ise Kremlin surlarına bağlanarak asıldı. İşin şansa bırakılmayacağı bir dönemden geçiliyordu. Tatarlara, Polonyalılara ve İsveçlilere en azından kayıplar verdirildi. İsveçliler 15 Ekim 1615'te Stolbovo Barışı'nı kabul ettiler. Novgorod geri alındı ama Gustav Adolf Livonya'da

bir İsveç imparatorluğunun temellerini attı; Rusya'nın Baltık bölgesiyle bağlantıları kesildi.

Mihail artık en sağlam komutanı Pojarski'nin öncülüğünde, baş düşmanı Polonyalılara yoğunlaşabilirdi. Ancak Mihail'in babası Filaret'in hâlâ Polonya'da esir olduğu göz ardı edilemezdi. Çarın ona ilk mektubu, yaşlı adamın devlet yönetiminde asıl gücü üstlenmeye aday olduğunu açıkça gösterir nitelikteydi: "En muhterem ve en yüce Metropolit'e, babaların babasına, kutsal ve ilahi güçle bezenmiş mertebeye layık Yüce Hükümran Filaret'e, kayıp kuzuyu sebatla arayan çobana: Oğlun, çok şanlı soyunun çocuğu, Çar ve Büyük Prens Mihail, bütün Rusya'nın Otokratı senin önünde şevkle başını yere eğiyor..."

Polonya esaretinde oğlunun gönderdiği ilk elçiyle gardiyanlarının gözetiminde görüşen Filaret, geçmişte Polonyalılara bağlılığını oğlunun çar seçilmesiyle bağdaştırmak zorundaydı: "Şimdiye kadar iyi niyetle hareket ettim ama şu anda oğlum hükümdar seçilmiş durumda. Böylelikle bana bir haksızlık ettiniz. Başka birini seçebilirdiniz ama bu işi bilgim dışında yaptınız..." Sözlerinin can alıcı noktası şuydu: "O kendi isteğiyle değil, Tanrı'nın lütfuyla hükümdar oldu." Polonyalılar Mihail'i yok etmeye kararlı olmakla birlikte, babasını serbest bırakma eğiliminde değildi. Kaldı ki, an gelecek çarın eş seçmek üzere bir gelin adayı geçidi düzenlemesi gerekecekti.[11]

·

Mihail ve onu çaresizlikten seçmiş kişiler, bir saltanat sarayının ihtişamına sahip gerçek bir kutsal çarla, son on yılın gaddarlıklarını hiç yaşanmamış gibi gösterme peşindeydi. Töre yerine getirilmeli ve kadim düzene dönülmeliydi; saray yeni baştan yaratılırken, yeni olan her şeye geleneksel bir görünüm verilmeliydi. Korkunç İvan'ın ölümünü izleyen dağılma süreci, otokratın her türlü muhalefeti yok ederken, otokrasiyi dayanaksız bırakmasıyla neler olabileceğini göstermişti. Romanovlar daha en baştan, askerlik hizmeti karşılığında geçici olarak elde tutulan arazi bağışlarıyla (*pomestya*) ödüllendirdikleri büyük ailelerden oluşan bir çekirdekle birlikte hüküm sürdüler.

Mihail'in maiyeti ilk iş olarak, kutsal monarşi törenini getirdi. Kutsal Kitap sahneleriyle süslenmiş tonozlu kabul salonunda, elmaslarla kaplı kaftanlar giyen ve elmas kakmalı, samur çerçeveli bir şapka takan genç çar, hepsinin başına altın bir kartal figürü konulmuş yaldızlı dört sütunu olan yüksek bir tahtta, elinde altın asayla oturmaya başladı. Tahtın yanında gümüş bir piramit üstünde, bovling topu büyüklüğünde bir altın emperyal elma, altın leğen ve ibrik ile havlu vardı. Her iki yanda duran boyarların ve üst düzey memurların üstünde beyaz damasko kaftanlar, başlarında vaşak kürkünden şapkalar, ayaklarında beyaz çizmeler, boyunlarında altın zincirler, omuzlarında ışıldayan gümüş baltalar vardı.

Mihail'in yaşamında çoğu kez şafaktan akşam karanlığına kadar süren ayinler, yılın neredeyse her gününe denk gelen ve gereklerine sıkı sıkıya uyulan yortular ağırlıklı yer tutardı. Epifani Yortusu'nun kutlandığı 6 Ocak'ta, çar saraylılarla ve Korkunç İvan'ın kurduğu *streltsi* adlı seçkin alaya mensup silahşorlarla çevrili olarak, "Şeria sularını kutsamak" üzere, Moskova Nehri'nin buz tutmuş yüzeyinde açılan bir deliğin etrafında toplanırdı; bu ayinin amacı Moskova'yı Kudüs, Rusya'yı da Kutsal Topraklar mertebesine yükseltmekti.

Sarayın kademeli hiyerarşisi yeniden yaratıldı. Bütün otokrasilerde teveccüh, hükümdara yakınlıkla ölçülür. Moskova'da bu yakınlık "Hükümdarın parlak gözlerini seyretme" ibaresiyle ifade edilirdi. İktidarın merkezi olan sarayda hükümdar, tasviplerini ve hizmetlerini sunan soylulara makam, arazi, yetki, unvan ve izdivaç dağıtırdı; bunun karşılığında da ordularına komuta etmesine ve kaynaklarını seferber etmesine yardımcı olmalarını beklerdi. Sarayın iktidara aracılık etmesi, buna katılanların servet edinmelerini sağlarken, onları monarşiye ortak sadakat temelinde kenetlerdi ama iç savaşa ya da devrime başvurmadan rekabet etmelerine de fırsat verirdi. Aralarında çıkan çatışmaları (siyasal çekişmeler, cinsel entrikalar) hükümdar ve güvenilir yakın adamları çözerdi. Hiç kimse Kara Günler'i unutamazdı; otokrasi sadece ülkeyi birleştirmede ve kaybedilmiş toprakları geri almada değil, tekrar kargaşaya sürüklenmeyi önlemede de elzem sayılırdı. Konumlarını sağlamlaştırmalarından sonra, Romanovların meşru hanedan oluşu nadiren sorgulandı.

Her sabah boyarlar ve saraylılar* Katedral Meydanı'ndan Terem Sarayı'ndaki özel dairelere çıkan Kızıl Merdiven'e yaklaşırdı. Küçük memurlar, yani "meydan adamları" merdiven dibinde beklerken, şanslı azınlığı oluşturan "daire adamları" yukarıya çıkabilirdi. Çarlık dairesi kutsallığı arttıkça girilmesi zorlaşacak şekilde sıralanmış bir dizi odadan oluşurdu. Çarlık yatak odasının yanındaki üçüncü bölme olan Altın Salon'a sadece en yüksek ma-

---

* Çar, Yüksek Danışma Konseyi'ne on küsur boyar atardı. İçlerinden birkaçını özel boyar mertebesine yükseltirdi. Boyarlar ne kadar zengin ve azametli olurlarsa olsunlar, çara yazdıkları mektupları "İtaatkâr köleleriniz Mitka ve Saşka" gibi çocukça küçültücü ibarelerle bitirirlerdi. Onların altında mabeyinciler (*okolniçiy*), daha sonra konsey soyluları (*dumnyi dvoryanye*) yer alırdı. Devlet dairelerindeki işleri aslında alt tabakadan memurlar (*dyaki*) yürütürdü ve bunların en önemlileri konsey kâtipleri (*dumnyi dyaki*) kademesine yükselirdi. Bu dört katman konseyde yer alırdı ve aralarından bakanlar ile saraylılar seçilirdi. Elli küsur devlet dairesinin (*prikazi*) başkanları sarayı ve ülkeyi yönetirdi; dairelerden bazıları (örneğin Dışişleri Dairesi ya da Büyük Hazinedarlık) siyasal, bazıları (örneğin Kazan Dairesi) bölgesel, bazıları da (örneğin Büyük Saray Dairesi) kişisel nitelikteydi. Zehirlenme olaylarının sıkça görüldüğü bu sarayda, bizzat çarın ilaçlarından sorumlu olan Çarlık Eczanesi öylesine önemliydi ki, hemen her zaman başbakanın kontrolü altındaydı. Ama çarın hayatını mühürdar, at kâhyası ve en yakın ilişki içindeki yatak odası efendileri (*postelniçi*) gibi saraylılar çekip çevirirdi. Romanovları fiilen başa getiren askeri önder Pojarski, boyarlığa yükseltildi ve geniş arazilerle ödüllendirildi; ancak öncelik takıntısı onu daha kıdemli ailelerden boyarların sert şikâyetlerinin sürekli hedefi haline getirdi.

kamlardaki kişiler ulaşabilirdi. Çar öylesine kutsal sayılırdı ki, hiç kimsenin onunla göz göze gelmesine izin verilmezdi ve uyruklarınca tam secde halinde selamlanırdı. Doktorlarca bir tarafı kesildiğinde, büyü yapılmasını önlemek amacıyla kanı kutsanıp özel bir çukura gömülürdü.

Kremlin'de her zaman olduğu gibi, güvenlik en üst düzeydeydi. Mihail çokça işlenen nazik kutsallığının yeterli olmaması ihtimaline karşı, "çarla ilgili söz ya da eylem" (birinin ihanetinden kuşkulanma anlamına gelen ürkütücü bir ibare) duyan herkesin, Hıristiyanlığa dönmüş küçük bir Tatar Altın Orda prensi olan ve Soruşturma Dairesi'ni yöneten infazcısı Prens Yuri Suleşov'a haber vermesini emretmişti. Yeni dönemde bile, sarayın hiçbiri Mihail'in yarı Tatar kuzenleri Çerkasski prenslerinden daha güçlü olmayan birçok dönme küçük prensle güçlü bir Tatar havası vardı.[12] Sarayın tekrar yerine oturmasına karşın, Mihail'in artık babasını bekleyecek zamanı yoktu. Kendine bir eş bulmalıydı. Zehrin sıradan siyasal araçlardan birine dönüştüğü bu saraya çar eşi olarak girmek muhteşem ama tehlikeli bir roldü. Mihail 1615 sonlarında bir gelin adayı geçidi düzenlenmesini istedi.

Saraylılar çoğunlukla orta tabaka eşraf ailelerinden genç bakireler seçmek üzere ülkenin her yanına dağıldı. Seçilip Moskova'ya gönderilen kızlar akrabalarının yanına ya da özel olarak seçilmiş bir konağa yerleştirildi. Beş yüzü bulan adaylar altmış civarına indirildikten sonra, ailelerince bakımdan geçirildi ve süslenip püslendi.

Önce saraylılardan ve doktorlardan oluşturulmuş bir jürinin karşısına çıkarılan yarışmacılardan en zayıf olanlar ayıklandı. Bunların eşkâlleri çara ve danışmanlarına gönderilirken, güzellik ve sağlık dışında verilen temel bir bilgi Kremlin sülaleleriyle akrabalık bağlarıydı. Adaylar heyecanla beklerken, aile soyağaçları ayrıntılı biçimde araştırıldı.

Yabancı konuklara Moskova'nın en tuhaf âdetlerinden biri olarak ilginç gelen bu kadim gelenek, otokrasiye gizemli ama erdemli bir görkem katmakla birlikte, aslında çarların dünyadan kopuk ve çok uzak saraylarına yabancı eşler çekmedeki güçlüğüne karşı pratik bir çözümdü. Gösteriler taşra eşrafından saygın bir genç kızı seçmek üzere açık bir törene başvurma yoluyla, saray hizipleri arasındaki kıyasıya çekişmeyi yatıştırmaya yönelikti. Çarların tercihi, saraya girecek gelinin rakipleriyle bağlantılı olmasını istemeyen boyar hizipleriyle bağlardan kaçınmak açısından daha alt tabakadan biriyle evlenmekti. Ancak hiziplerin hepsi (ne kadar uzak olursa olsun) kendileriyle akraba bir kızı öne çıkarma umudunu gizliden gizliye beslerdi.

En uygun kızların seçilmesinden sonraki izleme (*smotrini*) aşamasında, bizzat çarın sayısını azalttığı yarışmacılar, bütün törenin asıl vesilesi olan doğurganlık durumu açısından Büyük Saray Dairesi'nin başkanınca ve sa-

ray doktorlarınca muayene edilirdi. Bu sınavda elenenler hediyeler verilip evlerine gönderilirken, şanslı altı küsur finalist özel bir Kremlin konağına götürülüp çara sunulurdu. Çar da seçtiği genç kıza mendilini ve altın yüzüğünü vererek tercihini belli ederdi.

Gelin adayı geçitleri göründükleri kadar adil değillerdi; işin içine hile karıştırılamazsa da, süreci yönlendirmek mümkündü. Çara sunulacak son kızlar, törenle önüne geçilmesi amaçlanan çok yoğun siyasal ayak oyunlarının sonucunda ortaya çıkardı. Gelin adayı geçidini kazanma hüneri, izleme aşamasına birden fazla uygun adayın kalmasını sağlamaya bağlıydı. Saraylılar bunun ötesinde bir şey yapamazlardı. Çar finalistlerin seçimine yön veremezdi ama son izlemede kimi seçeceğine yön vermeye de hiç kimsenin gücü yetmezdi.

Kazanan kız ve babası saray dünürleri olarak elde ettikleri yeni statüyü belirtecek şekilde adlarını değiştirirlerdi; çarevina unvanını alan kız, eğitilmek ve aynı zamanda korunmak üzere annesiyle birlikte Terem Sarayı'na taşınırdı; çünkü Mihail'in seçtiği gelinin de yakında öğreneceği gibi, kazanan kız tehlikedeydi.[13]

Mihail 1615 Noel'inden hemen önce kendisine sunulan kızlar içinde, orta tabaka eşraftan Marya Hlopova'ya yüzüğünü ve mendilini vererek seçimini belirledi. Adını Anastasya olarak değiştiren ve daha yüksek "çariçe" unvanını alan genç kız ninesi ve halasıyla birlikte Terem Sarayı'nın üst katına yerleştirilirken, amcası Gavril Hlopov da saray maiyetine katıldı. Ama bu gelişme Mihail'in en güçlü saraylılarının konumunu tehdit eder nitelikteydi. Ona tahtı sunmak için Kostroma'ya gidenlerden biri olan kuzeni Fyodor Şeremetev, hükümet işlerinin büyük bir bölümünü elinde tutmaktaydı; bu durumdan en fazla kayıpla çıkacak kişi ise çarın annesi Marfa'nın yeğeni olan ve Kostroma'da onlarla birlikte kalan Mihail Saltıkov'du. Saltıkov ve Marfa, çarın Hlopova'yla evlenmesine karşıydı.

Nişandan yaklaşık altı hafta sonra, çar, Saltıkov ve nişanlı kızın amcası Hlopov, Silahhane'de Türk kılıçlarını inceliyorlardı. Saray silahtarı olarak Silahhane'nin başında olan Saltıkov, "Böyle kılıçlar Moskova'da yapılabilir" diye övündü. Çar bir kılıcı müstakbel eniştesine uzatarak, Silahhane'nin bu işçiliğe erişebileceğini sahiden düşünüp düşünmediğini sordu.

"O kadar iyi olmaz" karşılığını verdi Hlopov. Saltıkov kılıcı elinden kaptı ve iki adam çarın önünde tartışmaya tutuştu.

Kısa bir süre sonra, gelin bütün saray halkının önünde kusup bayıldı. Amcasının daha sonra ifade ettiği gibi, çok fazla tatlı yemişti ama bu olası gıda zehirlenmesi durumu ciddi soruları gündeme getirdi: Çocuk doğuracak kadar sağlıklı mıydı? Ailesinde gizli bir hastalık var mıydı? Çarın müthiş saf-

lığı ya da annesinin kötü niyeti sonucunda, Saltıkov'dan kızın sağlığına göz kulak olması istendi. Saltıkov'un Eczane'den alıp verdiği iksirlerden sonra, kız kasılma ve kusma nöbetleri geçirmeye başladı. Tam da amaçlandığı gibi, herkes dehşete düştü. Muhtemelen çarın annesinden aldığı destekle, bu habis entrikanın ardındaki akıl hocası Saltıkov, rüşvetle kandırdığı doktorlara kızın tedavi edilemez bir hastalığı gizlediğini ve çocuk doğuramayacağını söyletti. Zavallı kız ailesiyle birlikte Sibirya'ya sürgün edildi; babası çok uzaktaki Vologda'nın valiliğine atandı. Altı haftalık saray yaşamından sonra, kız ve ailesi yıkıldı. Mihail genç kızı sevmekle birlikte, konuyu daha fazla kurcalamadı; kendini henüz annesini takmayacak kadar güçlü hissetmiyordu. Ama hikâye orada bitmedi.[14]

Polonya Prensi Władysław Ekim 1617'de ordusuyla birlikte 241 kilometre doğudaki Vyazma'ya ilerleyip sipere girdi. Mihail ertesi yılın 9 Eylül'ünde ülkeyi seferber etmek üzere panik havası taşıyan bir çağrıyla meclisi topladı. Polonyalılar 1 Ekim'de Moskova'ya saldırarak Arbat Kapıları'na ulaştılar ama kışın bastırmasıyla birlikte Kara Günler'in bu son muharebesinde isyanlar ve kıtlık Polonya ordusunu kırdı. Mihail 2 Şubat 1619'da, Polonya'ya Smolensk'i kazandıran on dört yıllık Deulino Mütarekesi'ni kabul etti. Anlaşma küçük düşürücü olsa da, Mihail'in çarlığı bir arada tutması hiç de küçümsenmeyecek bir başarıydı; üstelik neredeyse aynı ölçüde önemli bir şeyi geri aldı.[15]

Artık yirmi üç yaşında olan Mihail 14 Haziran 1619'da, heyecanlı bir kalabalığın eşliğinde, kentin sekiz kilometre dışındaki Pryesna Nehri'ne gidip bekledi. Ufukta muhafızların refakat ettiği bir araba göründü. Yaklaşınca duran arabadan, çarın neredeyse yetmişine varmış, kır sakallı babası Filaret indi. Dokuz yıllık ayrılıktan sonra, oğul ve baba büyük heyecanla kucaklaştı ve uzun bir süre sevinçten ağlayarak yere kapaklanmış halde kaldı. Moskova'ya dönüşte Filaret bir kızağı sürerken, Mihail yanında yürüdü; ikili kentte çan sesleriyle ve tezahüratla karşılandı. Filaret bir hafta sonra Altın Salon'da, konuk Kudüs Patriği Theophanes tarafından patrik olarak atandı.

Korkunç İvan ve Fyodor, sürgün ve keşişlik, iki Düzmece Dmitri ve Polonya'da esaret dönemlerini sağ atlatmış buyurgan ve hırçın bir kişi olan Filaret'in sırf bir rahip olarak kalması beklenemezdi. Ona "büyük hükümdar" sanını veren oğluyla birlikte, fiilen eş-çar olarak ülkeyi yönetti. "Kutsal metinlere dair bilgisi" ancak idare edecek düzeyde olan patrik, iktidar için çok uzun süre beklemişti. "Fevri, kuşkucu ve çarın bile ondan korkmasına yol açacak kadar müstebit (zorba)" olmakla birlikte, bazı yazarlarca çağdaşı Kardinal Richelieu'yla karşılaştırılacak düzeyde siyasal becerileri vardı.

Çarın ve patriğin mektupları baba ile oğulun birbirlerine ne kadar resmi tarzda hitap ettiklerini gösterir. "Sizin nur saçan temiz ve melek yüzünüzü

görmek, Cenabınızın başını öpmek ve önünüzde saygıyla eğilmek için Yüce Tanrı'ya dua etmekteyiz" diye yazmıştı Mihail. Filaret'in ona önerileri nasihat verme tarzındaydı. Sözgelimi, "Peki, Hükümdar, Kırım işi için ne buyuracaksınız?" diye sorduktan sonra, "Bana sorarsanız, Hükümdar, düşüncem o ki..." diye başlayan bir cevabı kendisi verirdi. Büyükelçileri tıpatıp aynı tahtlarda yan yana oturarak huzura kabul ederlerdi ve bazen farklı diplomatik roller oynarlardı. Filaret bir keresinde oğluna, "Benim tarafımdan yazıldığını açık etme" diye talimat vermişti.

Aralarında saygı olmakla birlikte yakınlık yoktu. Bir Hollanda elçisinin saptamasına göre, "Oğlun doğal eğilimi, geçmişteki uzun ayrılıktan dolayı, babasından ziyade annesine yönelikti". Ancak baba ve oğul meseleleri birlikte ele alırdı. Bunun bir örneği, çarın babasına yazdığı bir mektubundaki şu sözlerdi: "Ey Hükümdar, bana yazıldığına göre, babamız ve hacımız siz Büyük Hükümdar, Üçleme Yortusu için Moskova'da bulunmayı dilemektesiniz ama bu sizin için münasip değildir, çünkü yollar arabanızla geçilemez hale gelecek. Belki de pazartesi günü gelmeniz daha iyi olur. [...] Ama bu iş Büyük Hükümdarımızın dilediği gibi olsun."

Filaret, Kremlin'in diktatörüydü ve Romanov hanedanının sağlamlaşmasına hiç kimse ondan daha fazla katkıda bulunmadı. Tacın itibarını yansıtmaya yönelik bir dizi gösterişli törenin ve mimari yeniliğin ardındaki emprezaryo oydu.* Ülkeye çok daha küçük kardeş İvan ile kuzenleri Şeremetev ve yarı Tatar Prens İvan Çerkasski'den oluşan güvenilir bir dar çevreyle birlikte hükmetti. Çizgi dışına çıkan her boyar hapis cezasıyla karşı karşıya kalırdı. Bunlardan dokuzu sürgün edildi. Filaret öncelik konusunda sürekli kavga eden ve sıklıkla fiziksel şiddete başvuran boyarlar arasında hakemlik yapmaya epeyce zaman ayırdı. Birçok boyarın gözünde hâlâ içlerinden biriydi; aksi ama sadık Prens Likov-Obolenski bir keresinde ona kilisede küfürler yağdırmıştı. Yeni konumuyla tepede yalnız kalan Filaret, oğluna yegâne dostlarının Çerkasski, Likov ve kardeşi İvan olmasından yakınacaktı.

Ancak Filaret'in amacı, Romanov hanedanın üstlendiği misyon olan Rusya'yı harekete geçirmekti. "Çarlıkla ve orduyla ilgili her şeyi idare eden" Filaret, Polonya'dan öç almaya hazırlanmayı en acil görevi olarak gördü. Vergi tahsilatında reform yapıldı; Kilise disiplin altına alındı ve el konulan

---

* Kremlin'in Mesih Kulesi'ni yeniden şekillendirmek üzere İskoç mimar Christopher Galloway'i getirtti; onun eklediği saat baba ile oğulun hoşuna gitti. Üstlendiği patrikliğin tiyatro havası Filaret'e keyif verirdi: Mihail her Paskalya öncesi Pazar'da Mesih'in Kudüs'e girişini canlandırırdı ama temsili merkebi onun yerine patrik sürerdi. Monomah Tacı'nı takan ve tam takım saray kaftanlarını kuşanan çar, Kremlin'de boyarlarla birlikte dua ettikten sonra, yanında patrik olmak üzere dışarıya çıkar ve bütün maiyet peşlerinden giderdi. Kızıl Meydan'daki kürsü, İsa'nın çarmıha gerildiği yer gibi düzenlenirdi. Çarın yularını tuttuğu (ve takma kulaklarla merkep kılığına sokulmuş) ata binen patrik, tekrar Kremlin'in içine geçerek Göğe Çıkış Katedrali'ne giderdi. Daha sonra bu hizmeti için çara 200 rublelik bir ödemeyle teşekkür ederdi.

arazileri, hanedanın zenginliğine temel oluşturdu. Toprak sahiplerine Rusya için çarpışmaya hazır olmaları karşılığında, serfleri üzerinde daha geniş hâkimiyet tanındı. Polonya'yla sınır çatışmalarının yoğunlaştığı sırada, Filaret karşısındaki Polonyalı ve İsveçli düşmanların teknik düzey bakımından Rusya'nın çok önünde olduğunun farkındaydı. Bunun üzerine Avrupa'yı kasıp kavuran Otuz Yıl Savaşı'nda tecrübe kazanmış paralı askerlerin bolluğundan yararlanma yoluna gitti ve orduyu modernleştirmek amacıyla İngiliz ve İskoç subaylar getirtti. Ama hanedan için bir vâris şarttı; yani çar evlenmeliydi.[16]

Zehirlenmiş Marya Hlopova'yı bir türlü aklından çıkaramayan Mihail, dört yıl boyunca başka bir adayı düşünmeye yanaşmadı. Ama Filaret 1621'de oğlu için iki yabancı prensese izdivaç teklifinde bulundu; Batılı hükümdarların bu görgüsüz türediyi geri çevirmeleri hiç kuşkusuz Mihail'i rahatlattı, çünkü o sırada babasını Marya meselesine dönmeye ikna etmişti. Filaret'in Nijni Novgorod'daki sürgün kızı muayene etme talimatını verdiği doktorları Bills ve Bathser, tamamen sağlıklı olduğu haberiyle döndüler. Filaret bunun üzerine Silahtar Saltıkov'u sıkıştırdı: Kızın tedavi edilemez bir hastalıktan mustarip olduğunu niçin iddia etmişti?

Saltıkov'u ve kardeşini yargılama işini İvan Romanov, İvan Çerkasski ve Şeremetev'le birlikte, Filaret ve Mihail üstlendi. Şeremetev'in Nijni Novgorod'a gidip görüştüğü Marya, ona Saltıkov'un Çarlık Eczanesi'nden bir sıvı ilacı vermesine kadar sadece bir defa kustuğunu açıkladı.

Mihail küplere bindi. Görevden alınıp saraydan uzaklaştırılan Saltıkov'a şu açıklama yapıldı: "Çarın zevkini ve evliliğini haince engelledin. Onun sana teveccühü [...] layık olduğundan daha fazlaydı ama senden başka kimsenin Hükümdardan teveccüh görmemesini sağlamak üzere sadece kendi gücünü artırma yönünde hareket ettin." Saltıkov kellesini çarın annesi tarafından korunması sayesinde kurtardı; böylece Saltıkovlar yok olmadı ve günün birinde dönebildi.

Mihail artık Marya Hlopova'yla evlenebileceğini sandı ama Rahibe Marfa bu izdivacı kutsamaya yanaşmadı. Ona göre, genç kız bozuk maldı. Tasarladığı daha uygun aday, kendi akrabası Prenses Marya Dolgorukaya'ydı. Çar nüfuzundan çıkamadığı annesinin yön verdiği gelin adayı geçidinde bu tercihe uydu. Dolgorukaya'yla 19 Eylül 1624'te evlenmesi, annesinin entrikaları açısından bir zaferdi. Ama dört ay sonra gelin öldü.*

---

* Dolgorukiler 1156'da Moskova'yı kuran Kiev Büyük Prensi Yuri Dolgoruki'nin (Uzun Kol) soyundan gelme iddiasındaydı. Ama bu bir efsaneden ibaretti. Asıl kökenleri çok sonraki bir dönemde, 15. yüzyılda Obolensk'i yöneten ve yine "Uzun Kol" lakabıyla anılan Prens İvan Obolenski'ye dayanmaktaydı. Romanovlar daha sonra da Dolgoruki ailesinden gelin aldılar ama bir Dolgorukaya'yla her Romanov evliliğinin lanetli olduğu söylenirdi. Dolgorukiler tıpkı Şeremetevler, Saltıkovlar ve Golitsınlar gibi, hanedanın 1917'ye kadar başta kalmasına yardımcı olan ailelerden biriydi. II. Nikolay'ın son başbakanı bir Golitsın'dı ve Sibirya sürgününe bir Dolgoruki'yle birlikte gitti.

Matem tutmaya zaman yoktu: Mihail tekrar evlenmeliydi, hem de tez elden. Mihail düzenlenen gelin adayı geçidinin izleme aşamasında, yüzüğü ve mendili yoksul bir eşraf kızı olan Evdoksiya Streşneva'ya verdi. Filaret nişanlılık döneminde kızı Terem Sarayı'nda sıkı koruma altına aldı. Çift 5 Şubat 1626'da evlendi ve ilk geceyi gelenek uyarınca çarşafların arasına serpilmiş buğday taneleriyle, yatağın altına konulmuş çavdar demetleri ve yukarısına asılmış ikonlarla birlikte geçirdi.

Evdoksiya kayınvalidesi Rahibe Marfa'nın sürekli müdahalelerine maruz kaldı ama böyle bir durum olmasa bile, bir çariçenin hayatı boğuculuğa varacak kadar sofuca ve sınırlıydı. Bir 16. yüzyıl keşişinin kaleme aldığı ve hiç de keyif verici olmayan ev içi kurallara (*Domostroy*) göre, "itaatsiz eşler şiddetle kırbaçlanmalı", erdemli eşler ise "yara bereye yol açıcı yumruklardan kaçınacak şekilde zaman zaman baş başayken güzelce dövülmeli"ydi.

Saray kadınları bir Müslüman hareminden pek farklı olmayan *terem*'de kapalı bir yaşam sürerlerdi. Kilise ayinlerini sıkıca örtünmüş olarak bir kafesin ardından izlerlerdi; dışarıya bakmamaları ya da görünmemeleri için arabalarına tafta perdeler asılırdı; kilise alaylarında yürürken uşakların taşıdığı paravanlarla çevrenin bakışından korunurlardı. Terem Sarayı'nda bütün gün dikişle uğraşırlardı ve bir odaya girip çıkarken ikonların yer aldığı Kızıl Köşe önünde diz çökerlerdi. Kıvrımlı etekleri olan uzun elbiseler giyer ve *kokoşkin* denilen başlıklar takarlardı; makyaj ve hatta aynalar şeytan işi sayıldığından yasaktı. Bu kurallar sosyal merdivenden aşağıya inildikçe gevşerdi. Tüccar eşleri dişlerini karartır, pudra ve allıkla makyaj yapar, kaşlarını ve kirpiklerini siyaha boyatırlardı; "sanki yüzlerine bir avuç un fırlatılmış ve yanakları bir boya fırçasıyla renklendirilmiş gibi görünürlerdi". Daha alt sınıflar karma hamamlarda çıplak yıkanarak ve sokaklarda âlem yaparak, daha eğlenceli bir yaşam sürerlerdi ama *terem*'e özgü sofuluğun böylesine sıkı uygulanması tam da bu arsızlıklardan sakınmak içindi.

Ancak Çariçe Evdoksiya *terem* şartlarına uymayı başardı. On çocuğunun ilki olan İrina, nikâhtan tam dokuz ay sonra doğdu. Çariçeler doğumlarını Terem Sarayı'nın hamamında yaparlardı ve doğan her çocuk Altın Salon'daki bir ziyafetle kutlanırdı. İkinci bir kızdan sonra, erkek vâris Aleksey 1629'da doğdu ve onu iki oğul daha izledi.[17]

Geçmişte Polonyalılara esir düşen Filaret, Rusya'nın hazır olduğu kanaatini çok az boyarın taşımasına karşın, Polonya'yla bir savaş için can atıyordu. Nisan 1632'de aradığı fırsatı buldu: Kral III. Zygmunt öldü. Polonya-Litvanya sınırları Baltık'tan Karadeniz yakınına kadar uzanan devasa bir devlet olmakla birlikte, iki ayrı ülkenin uyumsuz birliğine dayalıydı; iki hükümet ile bütün soylularca seçilen ve her temsilcinin veto yetkisine sahip olduğu

tek parlamentonun varlığı bir yapısal çelişkiydi. Kralları, Sejm adıyla bilinen bu parlamentonun seçmesi, dış desiselere açık bir durumdu. Polonya'nın kendine has kuralları, aşırı güçlü kodamanlar ve yaygın rüşvetçilik çoğu kez ülkeyi anarşi arafında sürünmeyle karşı karşıya bıraktı. Polonya Kara Günler sırasında Moskova'yı işgal etmesinden sonra, Rusya'nın kadim düşmanı olarak kalacaktı.

Filaret'in savaşı komediyle başlayıp trajediyle bitti. Topladığı 60.000 kişilik kuvvet çarpıcı olsa da, kavgalı boyarların yönettiği bu Moskova ordusu köhneydi. Sadece İskoç Albay Leslie ve İngiliz Albay Sanderson komutasındaki 8.000 paralı asker, Otuz Yıl Savaşı'ndaki modern ordularla karşılaştırılabilir düzeydeydi.* Smolensk'i almaya gönderilen iki boyarı öncelik kavgasına tutuştukları için görevden almak gerekti.

Yeni atanan komutanlar, Filaret'le birlikte Polonya'da esir kalan boyar Mihail Şeyn ve mabeyinci Artemiy İzmailov Ağustos 1633'te Smolensk'i kuşatmaya başladı ama kale Polonya krallığına yeni seçilen ve Rus tahtı üzerinde hâlâ hak iddia eden IV. Władysław tarafından takviye edildi. Ekim ayına gelindiğinde, tek müsademede 2.000 asker kaybeden Ruslar gıda sıkıntısıyla karşı karşıya kaldı. Yola çıkarken çara, "boyarların çoğu şöminelerinin başında otururken" tek başına çarpıştığını ve "hiç kimsenin ona denk olmadığını" belirterek şişinmiş olan Şeyn bir palavracıydı. Çok geçmeden paniğe kapıldı. Mihail onu "Savaşta birçok şey olur ve yine de Tanrı'nın merhameti sürer" gibi dindarca sözlerle yatıştırmaya çalışsa da, karargâhtaki durum bozulmaya yüz tuttu.

Leslie ile Sanderson'ın karşılıklı nefreti, ilkinin ikincisini ihanetle suçlayacağı kadar keskindi. Leslie ordunun önündeki ağız dalaşında, Sanderson'ı vurup öldürdü. Şeyn Polonyalılarla müzakereye oturdu ve 19 Şubat 1634'te teslim oldu. Böylece Kral Władysław nihayet Moskova'yı alma şansının doğduğunu gördü. Polonya ordusunun ilerleyişi sırasında, yakalanıp ihanetten ve Katolik haçını öpmekten yargılanan Şeyn'in ve İzmailov'un kelleleri uçuruldu. Ama Polonya ilerleyişi, Osmanlı padişahı IV. Murad'ın** Polonya'ya

---

* Geleneksel düzende, Moskova orduları çarın arazi bağışları (*pomestya*) karşılığında asker sağlayan soylu maiyet (*pomestçiki*) tarafından oluşturulurdu. Filaret'in bu yolla topladığı 26 bin askerin birçoğu ok ve yayla donanmıştı. Orduda 11 bin disiplinsiz Kazak süvarinin yanı sıra, tatar yayıyla donanmış 18 bin Tatar ve Çuvaş atlı vardı. Sayıca 20 bini bulan silahşorlar daha etkili bir güçtü.

** Son büyük Osmanlı padişahı IV. Murad, Sezar'ın askeri yeteneklerini Caligula'nın çılgın sadizmiyle birleştirmiş biriydi. Yerine geçen kardeşi Deli İbrahim, kürklere, esansa ve aşırı şişman kadınlara takıntılı bir şehvet düşkünüydü. Konstantinapol'den hüküm süren Osmanlı padişah-halifelerinin fetihlerle yarattığı devasa imparatorluğun sınırları Balkanlar'ı (şimdiki Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve eski Yugoslavya), Kuzey Afrika'yı, şimdiki Türkiye'yi ve (Kudüs ile Mekke dahil) bütün Ortadoğu'yu kapsamak üzere, Irak'tan Ege'ye kadar uzanmaktaydı. Avrupa'daki Osmanlı uyrukları ağırlıklı olarak Ortodoks Hıristiyan Slavlardı; bunların küçükken devşirilip Müslüman olarak yetiştirilen çocukları arasından çıkan çok sayıda komutan, memur ve cariye vardı. Güçlerinin doruğuna bir yüzyıl önce Kanuni Sultan

saldırdığı haberiyle birdenbire durdu. Polonya ve Rusya 17 Mayıs'ta Kalıcı Barış Antlaşması'nı imzaladı. Władysław böylece Smolensk'i elinde tuttu ama sonunda Mihail'i çar olarak tanıdı.[18]

Krizin doruk noktasına vardığı Ekim 1633'te, Filaret seksen yaşında öldü ve onu kısa bir süre sonra Marfa izledi. Otuz beş yaşındaki Mihail ülkeyi Çerkasski ve Şeremetev akrabaları aracılığıyla yönetirken, onun uysallığının tam aksine taşkın kişiliğe sahip vârisi Aleksey, Terem Sarayı'nın kuşatıcı kasvetinde büyüdü.

Mihail oğlu beş yaşına geldiğinde, kibar ama yoksul bir soylu olan Boris Morozov'u onun özel hocası olarak atadı. Geleneksel olarak prenslere sadece temel bir eğitim verilirken, Morozov öğrencisine Batı teknolojisi hakkında bilgiler verdi, başlangıç düzeyinde Latince, Yunanca ve Lehçe öğretti, bir kütüphane kurmasına yardımcı oldu. Bahçeleri ve marifetli küçük aletleri seven Mihail de ona oynayacağı bir bostan verdi ve en son oyuncağını, mekanik guguk kuşları ve bülbülleri olan yaldızlı bir orgu gösterdi. Eğlenceye dönük ortak bir zevki paylaşan baba ile oğulun çevresinde, kırmızı ve sarı elbiseler giymiş on altı cüce vardı.

Morozov mükemmel bir seçimdi. Hizipleşmeye eğilimli Kremlin'de büyüyen prensler açısından pek alışılmamış bir durum olarak, Aleksey mutlu bir çocukluk geçirdi. Morozov'un başka yirmi çocukla birlikte ders almasını sağladığı Aleksey dokuz yaşına geldiğinde, arkadaşları arasına dört yaş büyük olan Arteyem Matveyev adlı bir çocuk katıldı. Bizzat Mihail'in daha sonraları belirttiği gibi, on üç yılını "sürekli onlarla birlikte yaşayarak" geçiren Morozov neredeyse aileden biri haline gelmişti.[19]

Derken 1639'da, Mihail'in oğullarından ikisi neredeyse aynı anda öldü; biri beş yaşındaydı, diğeri ise ondan sonra doğmuştu. Bu aile facialari çarı sarstı. Nisan 1645'te iskorbüt, ödem ve muhtemelen depresyon yüzünden hasta düştü. Üç doktor çarın idrarını tahlil etti. Çar öylesine ağlıyordu ki, doktorlar midesinde, karaciğerinde ve dalağındaki bir gözyaşı baskınıyla organlarının doğal sıcaklıktan yoksun kaldığı ve kanının donduğu teşhisini ciddiyetle koydular. Şifalı otlar ve müshil katılmış Ren şarabını yemeksiz içmesini salık verdiler. Ardından 14 Mayıs'ta başka bir müshil almasını istediler. Doktorların 26 Mayıs'taki muayenesinde çarın idrarının renksiz çıkması, midesi ve karaciğerinin "aşırı oturma, soğuk içecekler ve kederin yol açtığı hüzün yüzünden" çalışmamasına bağlandı; belirtilen son sebep 17. yüzyılın dep-

Süleyman döneminde ulaşan Osmanlılar, 18. yüzyıl sonuna kadar çok geniş askeri olanaklara sahip zorlu bir imparatorluk olarak kaldılar. Başına buyruk Kazaklar 1637'de baskınla ele geçirdikleri Osmanlı kalesi Azak'ı Mihail'e sundular ama çar topladığı bir meclise danıştıktan sonra, henüz Osmanlılara kafa tutacak güçte olmadığına karar verdi.

resyon teşhisiydi. Ama çar düzelmedi. Otuz yıl önce ona tahtı sunmuş olan Şeremetev'in şahsen bakımını üstlenmesi bir işe yaramadı.

Çar 12 Temmuz'da kilisede bayıldı. "İçim parçalanıyor" diye inledi. Maiyetinin kırk dokuz yaşındaki çarın can çekiştiğinin farkına varması üzerine, karnına balsamla masaj yapıldı. Ter ve idrar kokusu, ilahiler okuyan rahipler, titreşen mumlar ve sallanan buhurdanlarla çevrili kraliyet ölüm döşekleri, vakar ve kutsiyet alanlarıydı; bir kral gibi yaşamış olan kişiden bir kral gibi ölmeyi bilmesi beklenirdi. Hükümdarlar bizler gibi ölmezler; çar göçüp giderken, iktidar capcanlı biçimde varlığını sürdürdü. Onların ölüm döşekleri kamusal ve pratik işlemlerin yapıldığı yerlerdi. Saraylılar sevdikleri bir efendinin matemini tutarken, bir yandan da bir dönemin kapanması ve başka bir dönemin başlaması sürecine katıldılar. İktidar devri daima bir rejimdeki istikrarın kesin ölçüsüdür ama 1796'ya kadar Rusya'da bir veraset kanunu olmadığı için, ölüm döşeklerinde çoğu kez ölümcül kapışmalara dönüşerek ağırlaşan tehlikeli siyasal krizler çıkardı. Fısıltıyla söylenen son sözler kutsal sayılırdı ama son nefesin hemen ardından sadece yeni çarın istekleri gerçek anlamda önem taşırdı. Böyle endişe dolu ortamlar hem aile buluşmalarına, hem de devlet törenlerine sahne olurdu. Son dakikadaki ölü odası entrikaları her şeyi değiştirebilirdi.

Çariçe ile vârisin yanı sıra Morozov ve patrik çağrıldı. Mihail eşine veda etti, vârisini krallıkla kutsadı ve Morozov'a şunu söyledi: "Boyarıma oğlumu emanet ediyorum ve senden nasıl bizimle birlikte on üç yıl yaşayarak, bize keyifle hizmet ettiysen, ona da hizmet etmeyi sürdürmeni rica ediyorum!"

Çar gece yarısı ikide günah çıkardı. Aleksey babasının karnının ölüm hırıltısıyla "çalkalanıp guruldadığı"nı fark etti. Mihail'in can verdiği sırada, kardeşi İvan'ın oğlu ve dolayısıyla Aleksey'in ikinci kuzeni Nikita Romanov, ön odaya giren ilk kişi olarak yeni çara sadakat yemini etti; hiçbir yabancının çar olarak tanınmayacağını ve her vatandaşın "kötü tasarı"ları bildirmekle yükümlü olduğunu tekrarladı. Bu arada tek bir çanın çalmasıyla, dul kadından ve kızlarından kederli bir feryat yükseldi. Veraseti onaylamak için bir meclis toplanmayacaktı. Romanovların buna artık ihtiyacı yoktu. Aleksey sadece Tanrı iradesiyle çardı.[20]

SAHNE 2

Genç Keşiş

OYUNCULAR

ALEKSEY Mihailoviç, çar 1645-1676, “Genç Keşiş”
Marya Miloslavskaya, çariçe, ilk eşi
Sofya, kızları, daha sonra hükümran hanım
Aleksey Alekseyeviç, yaşayan en büyük oğulları ve vârisleri
III. FYODOR, üçüncü oğulları, çar 1676-1682
V. İVAN, beşinci oğulları, çar 1682-1696
Natalya Narışkina, çariçe, Aleksey’in ikinci eşi
I. PETRO (BÜYÜK), oğulları, çar 1682-1725
İrina Mihailovna, çarevina, Çar Aleksey’in kız kardeşi
Nikita İvanoviç Romanov, çarın kuzeni, İvan Romanov’un oğlu

SARAYLILAR: Bakanlar vs.

Boris Morozov, Aleksey’in özel hocası ve başbakan
İlya Miloslavski, kayınpederi ve bakan
Nikon, patrik
Bogdan Hitrovo, saraylı, “Fiskosçu Gözde”
Afanasi Ordin-Naşçokin, bakan
Arteyem Matveyev, Aleksey’in çocukluk arkadaşı ve başbakan
Prens İvan Hovanski, general, “Boşboğaz”

Çarlar sade ve çabuk bir törenle gömülürdü. Ertesi gün, yani 14 Temmuz 1645'te, açık tabutun başında siyaha bürünmüş olarak taziyeleri kabul eden Aleksey, Terem Sarayı'ndan çarların gömüldüğü Başmelek Mihail Katedrali'ne yapılan sade geçit törenine öncülük ettikten sonra, cenaze sofrasındaki ballı yulaf lapasını yedi. Moskova gergindi; altmış yıldan beri barışçıl bir iktidar devri olmamıştı. Taç giyme töreninin acilen düzenlenmesi şarttı. Tatar hanı güneyde saldırıya geçmişti ve firardaki üç yeni taht talibinden biri Polonya kralına sığınmıştı. Kara Günler'in üzerinden otuz yıl geçmiş olsa bile, hiç kimse Rusya'nın başındaki "üç musibet"i, yani tifüsü, Tatarları ve Polonyalıları göz ardı edemezdi.

Çarın annesi Evdoksiya da 18 Ağustos'ta öldü; genç adam her iki ebeveynini beş hafta arayla yitirmişti. Sergiyev Posad'a hac ziyaretinde bulunan, ardından arınmak üzere perhize girip dualar eden Aleksey 28 Eylül'de kutsanmış kırmızı, altın sarısı ve beyaz kaftanlarıyla, iki yanda sıralanmış silahşorlar arasında merdivenden indi ve taç giymek üzere Göğe Çıkış Katedrali'ne gitti. Törenden sonra kuzeni Nikita Romanov üzerine sikkeler saçtı.

Yeni çar kalıbına uygun gibiydi ve öyle de çıktı. Bir seksen boyunda, iriyarı, enerjik ve sağlıklı, parlak kızıl sakallı, doğancılığa ve avcılığa düşkün bir gençti. Önceleri zamanını büyük ölçüde çocukluğunu yaşadığı *terem*'de kadınlarla geçirdiği söylense de, kendini maiyetine çarçabuk ve babasının hiç beceremediği derecede kabul ettirdi.[1]

Aleksey en iyi hazırlanan veliahtlardan biriydi. Şahsi evrakları aptallığa katlanamayan zeki, kabına sığmaz ve keskin dilli bir reformcu olduğunu açığa vurur. Şiir yazar, resim çizer ve fikirlerini bulabildiği her nesneye sürekli not düşerdi; ordusunu ve saraylarını geliştirmek için hep yabancı teknoloji arayışı içinde olması, oğlu Büyük Petro'nun yaklaşımının bir habercisi gibiydi.* Öfke nöbetleri tehlikeliydi ve bir konsey toplantısının ortasında bir bakana yumruk patlatmaya oldukça yatkındı. Manastırlarının başındaki kâhyanın sarhoş dolaştığını öğrendiğinde, ona yazdığı bir mektupta "Seni gidi Tanrı garezkârı, Mesih taciri, yolundan şaşmaz küçük Şeytan, lanetli pisboğaz düşman, aşağılık sinsi muzır" diye hitap etti ama tipik tavrıyla adama verdiği

---

* Bu bakımdan gerçek Aleksey katıksız Rus ermiş kişiliğine sahip "mütevazı" ve kerim bir çar olma şöhretiyle, yani Büyük Petro'da timsalleşen Batılılaşmış askeri imparatorlarla bir tezat olarak, 19. yüzyılda Slavcılar arasında rağbet gören tasviriyle çok az benzerlik gösterir. Aleksey'i kahraman olarak gören son çar II. Nikolay, sade Slav dindarlığını benimsedi ve oğluna onun adını verdi.

ceza bu mektubu herkesin önünde yüksek sesle okumaktan ve samimiyetle kefaret ödemekten ibaretti.

Zalim olduğu kadar yufka yürekli de olabilen biriydi. Oğlunu kaybeden üst düzey boyarlarından Prens Nikita Odoyevski'yi şöyle teselli etmişti: "Çok fazla kederlenme. Elbette kederlenmelisin ve gözyaşı dökmelisin ama çok fazla değil..." Bununla birlikte daima Tanrı'nın lütfu olarak otokrat, emrindeki saraylılara eziyet çektirmekten keyif alan biriydi. Ona yapılan hacamatla rahatlayınca, bütün saraylıları, hatta çok zayıf olduğu gerekçesiyle karşı çıkan yaşlı amcasını kan vermeye zorladı. Ona "Belki de kanının benimkinden daha değerli olduğunu sanıyorsun, ha?" dedikten sonra, vurduğu darbeyle akan kanını izledi.

Aleksey her gün sabaha doğru dörtte uyanır, özel şapelinde yirmi dakika dua eder, ardından "parlak gözleri"ne bakma ayrıcalığına sahip yakın adamlarını huzura çağırıp saat dokuza kadar onlarla görüşür ve kilisede iki saatlik bir ayini dinlemeye giderdi. Paskalya'da altı saat boyunca ayakta dua eder, binden fazla kez secdeye giderdi.

Öğle yemeğini yakındaki masalarda oturan boyarlardan ayrı tek başına yerdi. Bazen bir zaferi ödüllendirmek üzere, içlerinden birini kendisine katılmaya davet ederdi ya da onlara kendi masasındaki yemeklerden birini gönderirdi. Resmi ziyafetler tıkınma maratonları gibiydi; votka, bira ya da düşük alkollü geleneksel Slav içkisi *kvass* eşliğinde ayı, sığır, güvercin mersinbalığı etinden yapılmış yetmiş yemek sunulurdu.

Aleksey bir öğle uykusundan sonra, akşam duası için tekrar kiliseye giderdi; bunu başka toplantılar, satranç ve tavla oyunları, başka dua fasılları izlerdi. "Genç Keşiş" olarak anılan çarın dindarlığı öylesine koyuydu ki, konuk rahipler Kremlin'de birkaç gün kalınca bedenen çökerlerdi. Çar günah çıkardığı papaz himayesindeki kişilerden oluşan Gayretkeş Zahitler topluluğunun teşvikiyle, Moskovalıların kötü alışkanlıklarını ıslah etmeye yönelik bir püriten ahlaki canlanış kampanyası başlattı. Adam Olearius adlı bir Alman konuk şehvetli danslara, etek sıyırıp popo göstermelere, meyhanelerin dışında yere serilmiş sarhoş çıplak kadınlara ve haliyle "cinsel sataşma"lara tanık olduğunu aktararak, Moskovalıların "sadece oğlanlarla değil, atlarla livataya da müptela" olduklarını eklemişti. Moskova'nın arka sokaklarında atlarla livatanın sahiden revaçta olması pek akla yakın görünmese de, aşırı içki içen kadınlar şimdi olduğu gibi o zaman da çürümüş bir toplumun belirtisiydi. Aleksey çalgı, tütün, küfür ve içki üzerindeki yasağı sıkıca uyguladı, cinsel ahlaksızlığa karşı sert tutum takındı ve cücelerini emekliye ayırıp yerlerine saygıda kusur edilemeyecek sakatları ve keşişleri geçirdi. Şeytan işi sayılan mandolinleri Kızıl Meydan'da topluca yaktırdı. "Hiçbir yerde rezilce temaşaların ve oyunların düzenlenmemesine, gezgin

ozanların tefleri ve flütleriyle dolaşmamasına özen gösterin" talimatını verdi. Kendi hayırseverliğine verdiği bir örnek şöyleydi: "Her birine on kopek olmak üzere, altmış kişiye altı ruble verdim."[2]

Aleksey taç giyme töreninden hemen sonra, babasının artık altmış dokuz yaşına gelmiş bakanı Şeremetev'i emekliye ayırdı; "baba yarısı" olarak nitelendirdiği eski özel hocası Boris Morozov'u Hazine, Silahhane ve Eczane dairelerinin de bağlı olduğu başbakanlık makamına yükseltti ve ona Kremlin içinde şatafatlı bir saray verdi. Morozov'un ilk kararlarından biri, gelin adayı geçidi düzenlemek oldu.[3]

Çarın izleyeceği son aşamaya altı genç kız kaldı. Aleksey 4 Şubat 1647'de Yefemya Vsevolojskaya'yı seçti. Zehirleme ya da zarar verme girişimlerini önlemek açısından, düğün tarihi çarçabuk 14 Şubat olarak belirlendi ama halka açık bir törende başına taç konulurken genç kızın bayılması, büyü ya da sara korkularını ateşledi. Bu olay ister zehirlemeden, isterse sadece şanssızlıktan kaynaklanmış olsun, başka bir adayı tercih etmiş olan Morozov, kızın talihsizliğinden istifade etti. Düğünü için hazırlanmış halis çarşafların veda hediyesi olarak verildiği kız, *terem*'den çıkarıldı ve ailesiyle birlikte sürgün edildi. Aleksey teselliyi ayı avında buldu.

Gelin arayışı yeniden başladığında, Morozov kendi himayesindeki bir kişinin iki kızını gözüne kestirdi. Bu tercih idealdi, çünkü çarın kız kardeşlerden biriyle evlenmesi halinde, kendisi de öbürüyle evlenebilirdi. Morozov muhtemelen bu kızlardan birinin son altı güzel arasına girmesini sağlamış ama izleme aşamasında çarın Vsevolojskaya'yı seçmesi, planını boşa çıkarmıştı. Onun devre dışı kalmasıyla bir yolunu bulup çarın, kız kardeşinin dairesinde kendi adayıyla karşılaşmasını ayarladı.

Marya adlı bu kızın babası İlya Miloslavski, Dışişleri Dairesi'nde uzun süre kâtiplik yapmış bir adamın yeğeniydi. Meslek yaşamına bir İngiliz tüccarın şarap sakisi olarak başladığından ve bir ara Batılı uzmanlar getirmek üzere Hollanda'ya gittiğinden, Moskova ölçülerine göre epey yeri gezip görmüş biriydi.

Aleksey 16 Ocak 1648'deki düğünde, nişanlısı Marya'yı taşıyan kızağın yanında atını sürerek, buz kesmiş Moskova'nın içinden geçti. Sağdıcı zengin boyarlar arasında üçüncü sırayı alan Prens Yakov Çerkasski'ydi. Daha sonra yeni çift, Manzaralar Salonu'nda aynı tahtta oturarak saraylıları ağırladı. Düğün ziyafetinde Aleksey safranlı kuğu dolması, Marya ise kaz, süt domuzu ve tavuk yedi. Gayretkeş Zahitler'in telkiniyle her türlü dans ya da âlem yasaklanmıştı. Votkanın olmadığı sofrada sadece *kvass* [Rus birası] içildi ve geleneksel pagan doğurganlık ayinlerinden hiçbiri yapılmadı. Bununla birlikte, Marya çarçabuk hamile kaldı ve yirmi bir yıl süren izdivaçtan dünyaya

beş oğul ve sekiz kız geldi. Marya'ya örnek Moskovalı eş, dışa kapalı *terem*'de sofuca tevazunun bir timsali olarak bakılacaktı.

Düğünden on gün sonra, elli yedi yaşındaki Morozov genç Anna Miloslavskaya'yla evlenerek, çarla bacanak oldu. Bu izdivaç Anna açısından, çam yarması genç bir hükümdarla evlenen kız kardeşi Marya'ya kıyasla, herhalde bedbaht bir eşleşme olmalıydı. Çarın İngiliz doktoruna göre, Anna'nın yaşlı kocasından ziyade genç flörtleri tercih eden "dolgun ve esmer bir genç kadın" olması nedeniyle, bu evlilikten "çocukların yerine kıskançlıklar doğdu." Ancak evliliğin Morozov'a yararı, kısa bir süre sonra hayatını kurtarmasıyla ortaya çıkacaktı.

Morozov tuz vergisini dört kez yükseltmişti; tutumluluğu teşvik ederken, kesesini doldurmakla meşguldü. Sadece 100 serf ailesini miras almış biri olmasına karşın, birkaç yıl içinde zengin boyarlar arasında ikinci sıraya, Soruşturma Dairesi'nin başındaki kuzeni İvan Morozov da beşinci sıraya yükseldi. Başbakanın en nefret edilen kişiye dönüştüğü Moskova'daki hoşnutsuzluk, Avrupa genelindeki savaş, devrim ve kıtlık dalgasıyla çakışan bir gelişmeydi.[4]

Aleksey 1 Haziran 1648'de sayısız hac ziyaretlerinin birinden dönerken, bir anda kendini kızgın bir kalabalığın ortasında buldu; atının dizginini tutan insanlar geleneksel karşılama armağanı ekmek ve tuz da sunmaktaydı. Yakınan kalabalığın hedefinde bizzat Aleksey'in hükümetindeki asalaklar, özellikle de Morozov'un Moskova'yı yöneten dostu Leonid Pleşçeyev vardı. Aleksey durumu soruşturmaya söz verdi ve atını sürüp gitti. Protestocuların daha tehditkâr tavırla etrafını sardığı Pleşçeyev'in adamları, atlarıyla dörtnala kalabalığın arasına dalarak, önlerine gelenlere kamçılarıyla vurdular ve elebaşlarını yakaladılar. Aleksey ertesi sabah kiliseye gitmek üzere Kızıl Merdiven'den inerken, bir kalabalık tutukluların serbest bırakılmasını talep etti. Morozov görünür görünmez, "Evet, senin de hesabını göreceğiz!" bağırışları yükseldi. Kalabalık boyarları dövdü ve Pleşçeyev'in kellesini istedi.

Morozov'un sarayına saldıran güruh, vekilharcını döverek öldürdü, uşaklarından birini pencereden attı, hazinelerini yağmaladı ve şarap mahzenlerine dalarak, düpedüz içkide yıkanacak bir çılgınlıkla kafayı çekti. Başbakanın dehşete düşmüş genç eşi Anna yakalanınca, şu tembihle serbest bırakıldı: "Büyük Prenses'in kız kardeşi olmasaydın, seni paramparça ederdik!" Nefret edilen bakanların saraylarına da baskınlar yapıldı. Vergi Dairesi'nin başındaki Çisyi hasta halde yatmasına karşın, bir uşağının eliyle işaret ederek yerini belli etmesine kadar, huş yapraklarından bir süpürgenin altına saklanmayı başardı. Dövülerek "bir köpek gibi" dışarıya sürüklendi ve çırılçıplak soyulduktan sonra, "İşte sana tuz [vergisi], seni gidi hain!" bağırışlarıyla bir gübre yığını üstünde işi bitirildi. Ardından güruh Terem Sarayı'nı kuşattı.

Morozov ve yandaşlarından Pyotr Trahanyotov gizlice Kremlin'den kaçtı. Halkın sevdiği Nikita Romanov, yani çarın kuzeni dışarıya çıkarak, kalabalığa suiistimallerin cezalandırılacağı sözünü verdi; bunun üzerine kalabalık çara şükretmekle birlikte, Morozov'un ve hempalarının derhal teslim edilmesini istedi. Nikita yeminle Morozov'un kaçtığını belirtti; içeride sadece Pleşçeyev kalmıştı. Kalabalık intikam peşindeydi. Aleksey'in isteksizce teslim ettiği Pleşçeyev dışarıya çıkar çıkmaz, kafasına inen sopalarla "bir lapaya dönüşen beyni dağılıp suratına bulaştı, elbiseleri yırtıldı ve çıplak cesedi pazaryerinin çevresindeki toz toprakta sürüklendi. Sonunda ortaya çıkan bir keşiş, kafasından kalan parçaları kesip gövdesinden kopardı." O kargaşada kentin dışına çıkamayan Morozov tekrar Kremlin'e sıvıştı. Aleksey onu görevden aldığını bildirerek, yerine Nikita Romanov'u ve Prens Yakov Çerkasski'yi atadı.

Yağmaladıkları içkileri ayakkabılarına, şapkalarına ve çizmelerine doldurup kafalarına diktikten sonra variller üstünde zil zurna yatan çetelerin yaktıkları ateşlerle ahşap kent bir anda baştan aşağı tutuştu. Kalabalık Pleşçeyev'in kafasını bulunca, üstünde tepinip votkaya batırdıktan sonra yaktı; ardından ezilmiş gövdesini yakın adamlarının mezardan çıkarılan cesetleriyle birlikte alevlerin içine attı. Üçleme Manastırı'na sığınmış Trahanyotov oradan çıkarıldı ve Kızıl Meydan'da kellesi uçuruldu.

Moskova'ya için için yanan bir sükûnet nihayet çökünce, Nikita Romanov'un eşlik ettiği Aleksey, Kızıl Meydan'daki kalabalığa hitap ederek, kendi bakanlarının suçlarından dolayı özür diledi ve fiyatları düşürmeye söz verdi. Daha sonra vakur bir tavırla şunu ekledi: "Morozov'u size vermeye yemin etmiştim. Onu tam anlamıyla aklayamasam da, teslim edemem. Bu kişi benim için değerli, çariçenin kız kardeşinin kocası. Onu ölüme terk etmem zor olacak." Gözyaşları yüzünden aşağıya döküldü. "Yaşasın çar" diye bağırdı kalabalık. Morozov 12 Haziran'da Kuzey Kutup Bölgesi'nde Beyaz Deniz'e bakan bir manastırda hapis yatmak üzere silahşorların koruması altında yola çıktı; ancak Aleksey başkeşişe kendi eliyle yazdığı mektupta şunu bildirdi: "Bu mektuba inan. Ona zarar gelmemesini sağlarsan, [...] seni ödüllendireceğim."

Aleksey 12 Temmuz'da yeni bir tavizle, halkı korumaya ve soyluları rahatlatmaya yönelik yeni bir kanunname hazırlayacak bir Ülke Meclisi topladı. Morozov'un Beyaz Deniz kıyısındaki gardiyanlarına, "Karışıklık dönemi gerilemeye yüz tutuyor" diye yazarak, "baba yarısı"nı Moskova'ya gizli dönüşü için aşamalı olarak güneye göndermelerini bildirdi. Meclis 1 Eylül'de Kremlin'de toplandığında, Prens Nikita Odoyevski "en büyükten en küçüğe herkes için eşit adalet" vaadinde bulunan yeni kanunnameyi sundu ama İngiliz Parlamentosu'nun kutsanmış bir kralı idam talebiyle yargılamak üzere olduğu bir dönemde, Aleksey'in öngördüğü kanunların hiçbir popülist yanı

yoktu. Çar bir istikrarsızlık ve korku döneminde, soylularla 1861'e kadar Romanov hâkimiyetinin temelini oluşturacak bir ittifaka razı olarak meşruiyetini pekiştirdi. Soylulara yapılan ve tedricen kalıcı mülklere dönüşmekte olan arazi bağışlarını teyit etti. Toprak sahipleri artık tamamen efendilerine ait ve mülklerden ayrılmaları yasak serfler konumundaki köylülerine adalet dağıtacaklardı. Kaçmaya kalkışan köylülerin peşine düşülebilecekti.*

Altmış üç suç için diri diri gömme ve yakma gibi yeni incelikleri de kapsayan ölüm cezası getirildi. Cezalar sertti ama muhtemelen en fazla İngiltere'deki kadar. Temel ceza aracı Aleksey'in çıkardığı kanunnamede 141 kez geçen kamçıydı. Ham deriden yapılan ve çoğu kez dokuz kuyruklu kırbaç gibi metal halkaları ya da telleri olan bu kamçı, deriyi yararak kemiğe kadar inerdi. On darbe insanı öldürebilirdi ve kırkı aşkın darbe ölüm cezasına yakındı. Aleksey Romanov otokrasisinin ve askeri seferberliğin tepede kalması karşılığında, soylulara nüfusun yüzde 90'ını oluşturan köylüler üzerinde zorbalık hakkı tanındı. Soyluluğun başka insanlara sahip olma ayrıcalığıyla tanımlanması, bir Rus davranış kalıbını belirledi: Yukarıdakilere itaatkârlık, aşağıdakilere zorbalık.

Aleksey kendini yeterince güvende hissedince, yeni bakanlarını görevden alıp kayınpederi Miloslavski'yi yükseltti. "Haris, insafsız ve ahlaksız", seks düşkünü ve irtikâpçı, "kolları ve bacakları Herkül gibi adaleli", kaba saba bir külhanbeyi olan Miloslavski, çok geçmeden makamı sayesinde çalıp çırptığı paralarla kendine bir Kremlin konağı yaptırdı. Aleksey ondan öylesine rahatsızlık duyardı ki, bir konsey toplantısında basbayağı suratına tokat indirmekten kendini alamadı. Bir bakanın "her türlü kötülüğe teşne, sinsi Moskova karakteri"nden yakındığında, aklından geçen kesinlikle kayınpederiydi. Ama asıl iktidarı daha da heybetli bir kişinin eline verdi.[5]
Kutsal kitaptan çıkmış bir peygamberi andıran Nikon, bir köylünün oğluydu.

* Doğu ve Orta Avrupa'nın büyük bir bölümünde yaygın olan serflik, Korkunç İvan'dan itibaren Rusya üzerindeki pençesini sıkılaştırmıştı. Askeri maiyetin ve taşra eşrafının sadakatini kazanmak isteyen Çar Boris Godunov, köylülere mal gibi sahip olmayı pekiştirmişti. Aleksey'in kanunları süreci tamamlamıştı. Kurumun adı bazen Batılıların kafasını karıştırır: Serfler toprağa bağlıydı ve ilk başta sahip olunan şey bizzat serfler değil, topraktı. Birçoğu çarın sahip olduğu taht serfleriydi; gözdelere hediye olarak verilebilirlerdi. Ama konumları daha sonraları Karayip ve Amerikan plantasyonlarında çalıştırılacak siyahi kölelerinkinden farklıydı: Vergi öderlerdi, küçük tarlaları vardı ve orduda askerlik yapmaları zorunluydu. Serfler çara vergiler yoluyla gelir, askerlik hizmeti yoluyla da insan gücü sağlardı. Yeni dönemde zenginlik dönüm değil, "kişi" sayısıyla ölçülür oldu; bu kavram sadece sahip olunan erkekleri ya da haneleri belirtirdi, çünkü kadın serfler çok daha az değerliydi. Çar 27 bin haneyle en fazla serfe sahipti; onu 7.000 haneyle Nikita Romanov ve 5.000 haneyle Çerkasski izlerken, iki Morozov kuzenin toplam hane sayısı 10 bindi. Yüzyıllar geçtikçe, Romanovlar aldıkları destek karşılığında, soyluların serfler üzerindeki hâkimiyetlerini sıkılaştırmalarına izin verdiler. 18. yüzyıla varıldığında, serfler bedenen ait oldukları efendilerce satılıp alınabilirlerdi, istendiğinde cezalandırılabilirlerdi ve kiminle evleneceklerine karar verilebilirdi. II. Aleksandr'ın 1861'deki şu sözleri Aleksey'e ve çıkardığı kanunnameye göndermeydi: "Serfliği otokrasi kurdu ve kaldırmak da ona düşer."

Üç çocuğunun ölümünden sonra, buz gibi soğuk uç kuzey bölgesinde keşiş olabilmek için, karısını örtünmeye ikna etmişti. Bir doksan beş boyunda, güçlü kuvvetli, çılgın bakışlı ve kibirli biriydi. Rahatsız edici ve dogmatik bir tarzı vardı. İbadet için günde bin defa diz çökerdi ve perhizlere sıkıca uyduğundan hayallere dalıp giderdi. Gayretkeş Zahitler topluluğu içinde yer almasından dolayı katı tutumlarını teşvik ettiği Aleksey tarafından metropolit olarak atandığı Novgorod'da 1648 karışıklıklarını bastırarak kendini kanıtladı.

Aleksey "özel dostum" ve "Parlayan Büyük Güneş" olarak hitap ettiği Nikon'la kutsal monarşi konusunda ortak bir dünya görüşüne sahipti. İngiltere Kralı I. Charles'ın idam edilmesinden duyduğu tiksintiyle, İngilizleri Rusya'dan sınır dışı etti. Bu arada Ukrayna'nın Polonya sınırları, Ortodoks halkın Polonyalı Katolik soylulara başkaldırmasıyla şiddetli iç savaş batağına girmekteydi. Nikon'a göre, dünyanın bu tehlikeli devrilişi karşısında, Rus çarının Ortodoks misyonu arındırılmalı, Katolik Polonyalılara ve Müslüman Tatarlara karşı bir Haçlı seferine hazır olmalıydı.

Bir ziyaret için Moskova'da olan Kudüs Patriği Paisos, Aleksey'i "Kral Davut ve Büyük Konstantin, yeni Musa" diye selamlayarak, bu emperyal-kutsal misyonu teşvik etti. Aleksey ordusunu Haçlı seferine hazırlarken, misyonun gereklerini yerine getirmeyi üstlenen Nikon'a 25 Temmuz 1652'de patrik tacını giydirdi. Bu göreve getirilmesi vesilesiyle Kremlin surlarının çevresinde düzenlenen geçit töreninde onun dizginini bizzat tuttu. "Sende Kilise'ye öncülük edecek ve ülkeyi yönetmede bana danışmanlık edecek birini buldum" diye yazdı Aleksey. Nikon çarın kararnamelerinin çoğuna imza atmaya başladı.

Moskova'nın Yeni Kudüs rolünü* saplantı derecesinde benimseyen Nikon, ülkedeki yozlaşmanın Ortodoks Kilisesi'nin sapmalarına denk düştüğü kanısındaydı. Önce yabancılara yönelerek, Rus kıyafeti giymelerini yasakladı ve onları kâfir Protestan kiliselerinde ibadet edebilecekleri, tütün içebilecekleri ve fahişelerle âlem yapabilecekleri Alman Mahallesi'ne kapattı. Buna rağmen, Rusya gittikçe artan sayıda yabancı askeri uzman getirtmeyi sürdürdü. Kiliseye gelince, Korkunç İvan döneminde eklenen ve saf Bizans ayinlerini bozan yenilikler ayıklandı. Haç işareti artık iki yerine üç parmakla yapılmalıydı. Nikon'un savı düzgün Bizans usulüne dönmek olsa da, Kadim Müminler olarak bilinen gelenekçiler üç parmakla haç işareti yapmaktansa korkunç ölüm-

* Nikon yedinci patrikti. Bu makam 1589'da oluşturulması itibariyle yeni sayılırdı ama Filaret'in gösterdiği üzere, bir patrik isterse çarın seküler iktidarına kafa tutabilirdi. Nikon güçlenen iktidarını Kremlin'de yaptırdığı yeni bir sarayla gözler önüne serdi ve Yeni Kudüs Manastırı'nın inşasını başlatarak, Moskova'yı Kudüs gibi görme hayalini teşvik etti. Buradaki katedralin mimarisinde tamamen Kudüs'teki Kutsal Kabir Kilisesi örnek alınmıştı.

leri göze almaya razıydı. Nikon'un bu muhalifleri bastırmaya giriştiği sırada, Ukrayna'yı berbat bir cehennem havası sardı. Ortodoks isyancıların çardan yardım istemesi, ona imparatorluğunu genişletmek ve Kiev Rus Prensliği'nin kaybedilmiş topraklarını geri almak için karşı konulmaz bir fırsat sundu.[6]

Ukrayna'daki Ortodoks önder Bogdan Hmelnitski, geçmişte Osmanlı padişahlarına ve Polonya krallarına hizmet verirken, Türkçe ve Fransızca öğrenmiş eski bir Kazak subayıydı. Çiftliğinde emeklilik yaşamını sürdürürken, on yaşındaki oğlunun bir Katolik soylu tarafından ağır yaralanması üzerine, Polonyalı Katolik soylulara yönelik Kazak nefretinin ateşlediği bir isyan başlattı. Ama gerek onun, gerekse isyancıların çoğu kez Polonyalı kodamanlara hizmet eden Yahudilere karşı da garezi vardı. Bu nefret uğradıkları baskılar üzerine İspanya'dan ve Batı Avrupa'nın büyük bir bölümünden kaçıp hoşgörülü Polonya'ya sığınmış geniş Yahudi topluluklarına yöneltildi. Zaporojya Kazaklarının atamanlığına seçilen Hmelnitski, Katolikleri ve Yahudileri vahşice yok etmek üzere mahşer atlılarını ortalığa saldı. Sinsice keyif alınacak maharetle işlenen ve karınların deşildiği, uzuvların kesildiği, kellelerin uçurulduğu, çocukların tecavüze uğramış annelerinin önünde doğranıp kızartıldıktan sonra yenildiği bir vahşetle 20 bin ila 100 bin Yahudi katledildi. Öyle ki, Doğu Avrupa'nın kanlı topraklarında buna benzer bir şey 20. yüzyıldaki Holokost'a kadar görülmeyecekti.

Hmelnitski desteğini aldığı Kırım hanının seçkin Tatar atlıları sayesinde bir dizi Polonya ordusunu yendi. Aralık 1648'de beyaz bir at sırtında Kiev'e girdi ve kendini yeni bir Kazak devletinin atamanı, ayrıca Rus Büyük Prensi ilan etti. Bu şaşırtıcı yükseliş uzun sürmedi. Kırımlı müttefiklerinin desteği kesilince ve Polonyalılara yenilince, çaresizlik içinde yeni bir hamiye yöneldi. Ocak 1654'te bağlılık yemini ettiği Çar Aleksey, bunun karşılığında atamanlığını tanıdı. Olay Rusların gözünde Ukrayna'nın çarlığı bağlanmasına, Ukraynalıların gözünde ise bağımsızlıklarının Rusya tarafından tanınmasına vesile oldu.* Oysa Aleksey'in Polonya'ya saldırmak ve Ukrayna'yı ele geçirmek amacıyla teşvik ettiği savaştaki işe yarar bir askeri ittifaktan ibaretti.[7]

Hmelnitski'nin Polonya'ya karşı 20 bin Kazak atlısıyla katkıda bulunmayı kabul etmesi üzerine, Aleksey savaş açtı. Binlerce asker Nikon tarafından kutsanmak üzere 23 Nisan 1654'te bir dinsel coşku havasıyla Kremlin'de

* Stalin'in ölümünden hemen önce, Rus Karadeniz filosunun karargâhı ve Rus elit tabakasının gözde tatil yeri Kırım'ı Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti'ne verme kararını alması, Hmelnitski'nin Aleksey'e yemininin 300. yıldönümünü kutlamaya yönelikti. Ardılı Nikita Kruşçev 1954'te bu kararı benimsedi. Her ikisi de SSCB'nin dağılacağını ve Ukrayna'nın bağımsız bir ülkeye dönüşerek, Kırım'ı Rusya'dan koparacağını öngörmemişti.

toplandı. Aleksey komutanlarından Prens Nikita Trubeçkoy'a, "Muharebe başladığında, askerlerinle birlikte Tanrı'nın biçtiği göreve dair şarkılarla ileriye atılmalısın. Muharebeye sevinçle girin!" diye yazdı. Bu sözlerinde çağdaşı Oliver Cromwell'i hatırlatan bir hava vardı. Kendisi de savaşa gideceği için, Nikon'a dedesinin taşıdığı "büyük hükümdar" unvanını verdi. Zaten aralarındaki ilişki Mihail ile Filaret'inkine benzetilebilirdi.

Henüz yirmi beş yaşındaki çar 18 Mayıs'ta, Morozov'un ve Miloslavski'nin eşliğinde kendisine bağlı Büyük Alay'ın başında Moskova'dan çıkıp Smolensk'e yöneldi. Üstünde incilerle kaplı bir kaftan, elinde de küre ve asa vardı. İçi koyu kırmızı satenle döşenmiş, toynakları inci kakmalı atların çektiği yaldızlı arabasına, yirmi dört hafif süvari ve en yukarıda dalgalanan altın kartal armalı şahsi sancağıyla birlikte yirmi beş sancak eşlik etmekteydi. Kuşatma altına alınan Smolensk'in tahkimatlarına karşı bombardıman başladığından, Aleksey topları daha sonra oğlu Büyük Petro'da da görülecek bir balistik yeteneğiyle yönetti. Surlara bir baskının düzenlendiği 16 Ağustos'ta Polonyalılar, Rus askerleriyle dolu bir kulenin altındaki mayını patlattılar. Aleksey Moskova'daki kız kardeşlerine mektubunda, "Bu hücum sizi yasa boğmasın, onlara iyi bir dayak attık" diye moral verdi. Smolensk 23 Eylül'de düştü ve onu otuz kasaba daha izledi. Yaşanan olaylar çarın kendi maiyetini daha titizlikle değerlendirmesine fırsat verdi. Morozov'u hâlâ severken, Miloslavski'yi hor görmeye başladı. "İki ruh bize eşlik ediyor" diye yakındı. "Biri neşe, güvenilirlik ve umut saçıyor, diğeri ise bunaltıcı, velveleci ve alçak. İkiyüzlü adamlara nasıl güvenilebilir ki?"

Bir veba salgınını henüz atlatmış Moskovalılar Şubat 1657'de, altmış Polonya sancağı eşliğinde kente törenle giren Aleksey'i karşıladı; Korkunç İvan'dan beri böyle bir zaferi kutlayan ilk çar oydu. Nikon'un daha da zorbalaştığını görmesine karşın, onu büyük hükümdar sanıyla geride bırakıp tekrar savaşa döndü; Minsk'i ve şimdiki Ukrayna, Belarus ve Litvanya içinde kalan geniş toprakları ele geçirdi. Beyaz Rusya'yı gururla mülklerine kattı. Ama zaferlerinden telaşa kapılan İsveç, zafer havasını bozmak için saldırıya geçti.

Polonya'yla müzakereye oturup barışa vardıktan sonra, topları İsveç'e çevirmek akla uygun yoldu. Ama Nikon'un ısrarıyla, Aleksey bu adımı atmadan İsveç'le savaşa tutuştu. İsveç Otuz Yıl Savaşı'nın tavında dövülmüş gelişkin bir Avrupa devletiydi. Böylece Aleksey kendini bir çıkmazda buldu. Üstelik patriğin çara üstünlüğünü taslamaya başlayan Nikon sorunu çıktı.

Öfkeli rahip ve genç otokrat bir ayin sırasında açıkça çatıştı. "Sen şirret bir köylüsün" dedi çar.

"Niçin bana hakaret ediyorsun?" cevabını verdi patrik.

Aleksey dinsel reformlarına yönelik her türlü direnişin bastırılmasında Nikon'a arka çıkmak zorundaydı ama maiyeti herhalde patriğin katlanılmaz

hodpesentliğinden yakınmış olmalıydı. Aleksey yarı saygı, yarı nefret duyduğu bu "puşt"a danışmaktan vazgeçti. Askeri durum kötüye gitmekteydi. Hmelnitski'nin ölmesinden sonra, Polonyalıların Ruslara kıyasla daha uygun bir anlaşma sunmasıyla Kazakların saf değiştirmeleri feci sonuçlar doğurdu. Savaşı teşvik eden Nikon ise büyük hükümdar sanının sağladığı bereketin keyfini çatarken, çara sanki bir çaylakmış gibi öğütler verip durdu. Çarınkine benzer sarayında sürdürdüğü yaşam şatafatlıydı ve 30.000 rublelik kaftanlarını süsleyen mücevherler ayakta durmasını zorlaştıracak ölçüde ağırdı. Onun manastırlarında kıvrak rahibelerin oynaştığı yolunda söylentiler vardı.[8]

Saraya mensup olanlar sadece hükümdarın emirlerine uymakla kalmayıp onun açığa vurmadığı, hatta belki farkında olmadığı isteklerini kestirmek zorundaydı. Aleksey'in kızgınlığını sezen boyarlar bir anda Nikon'a husumette birleştiler. Ondan nefret edenler arasında Aleksey'in anne tarafından akraba olduğu Streşnevler de vardı. Simon Streşnev'in başıboş dolaşan bir çoban köpeğine "Nikon" adını takması ve patisiyle patrik kutsamasını yapmayı öğretmesi, çarın yakın çevresinde patriğe ne gözle bakıldığının bir belirtisiydi.

Aleksey 4 Temmuz 1658'de konuk Gürcü kralı Teymuraz'ın* onuruna verilen bir ziyafete Nikon'u davet etmedi. Nikon kesinlikle ortada bir yanlışlık olduğu düşüncesiyle, maiyetindeki Prens Dmitri Meşçerski'yi konuyu araştırmaya gönderdi. Meşçerski "Fiskosçu Gözde" lakaplı başsilahtar Bogdan Hitrovo'yla Kızıl Merdiven'de karşılaştı. Hitrovo sırnaşık kalabalıkları uzak tutmak için mücevher kaplı makam sopasını sağa sola savuruyordu. Onu da sertçe itekledi.

"Bana vurmamalıydın, görev için buradayım."

"Kimsin sen?" diye sordu Hitrovo, onu gayet iyi tanımasına karşın.

"Patriğin hizmetkârı."

"Kendini pek matah biri sanma. Patriğe ne diye saygı gösterelim ki?" Ardından sopasını kafasına indirerek, onu kanlar içinde Nikon'a geri gönderdi. Patrik bizzat oraya gittiğinde, önünü kesen boyar Prens Yuri Romodanovski şunu söyledi: "Kendine Büyük Hükümdar demekle Çar Hazretlerine hakaret ediyorsun."

---

* Teymuraz 12. yüzyılda Kafkasya'nın tamamına hükmetmiş Bagratyoni hanedanı döneminde güçlü bir krallık olan Gürcistan'ın zamanla ayrıldığı prensliklerden Kahetya'nın ve Kartli'nin sürgünde olan şair-savaşçı kralıydı. Gürcistan güçlü bir şiir kültürü ve onur anlayışı, tamamen kendine özgü bir alfabesi olan en kadim Hıristiyan ülkelerden biriydi ama topraklarının parçalanmasıyla ortaya çıkan derebeylikler, açgözlü İslam imparatorlukları, Şii İranlılar ve Sünni Osmanlılar arasında bölünmüş durumdaydı. Bu çekişmeye daha sonraları Ruslar da katılacaktı. İran Şahı Büyük Abbas'ın sürgün ettiği Teymuraz'ın yardım için Aleksey'e başvurusu sonuçsuz kaldı. Moskova henüz müdahalede bulunacak kadar güçlü değildi ama söz konusu ziyaret Gürcistan'ın Rusya'yla buruk ve muhtaç durumda kalmasına yol açacak ve günümüzde de süren ilişkisinin başlangıcı oldu.

"Bana bu unvanı çar verdi..."

"Evet" diye sertçe karşılık verdi Romodanovski. "Şimdi de Çar Hazretleri bunu yasaklıyor."

Yaşlı kaşmer hayatına mal olabilecek bir hamleyle, çara alenen hodri meydan demeye kalkıştı. Göğe Çıkış Katedrali'ndeki ayinin ortasında şu açıklamada bulundu: "Artık çobanınız olamam. [...] Büyük Hükümdar yeminini çiğnedi. [...] Bu mabedi ve kenti terk etmek zorundayım." Ardından şaşkınlık içindeki cemaatin önünde, üstünü değiştirip bir keşiş cüppesi giydi ve çarın fikrinden caymasını bekledi. Aleksey'den ses çıkmayınca, Yeni Kudüs Manastırı'nın yolunu tuttu. Ama oynayacağı bir koz daha vardı.[9]

Aleksey 1654'te Haçlı seferini başlatmış adamdan artık farklı bir kişiydi. Savaştan Polonyalı feodal beylerin nasıl yaşadıklarını görmüş ve kendinden emin bir askeri önder olarak döndü. Yeni şatafatlı saraylarını süslemek üzere bir İngiliz tüccarı goblenler, ağaçlar, danteller, şakıyan papağanlar ve saltanat arabaları satın almakla görevlendirdi; dışarıdan mineraloglar, simyacılar, cam ustaları ve Samuel Collins adlı bir İngiliz doktor getirtti. Bu doktorun çok geçmeden saptadığı gibi, "sarayını ve binalarını daha görkemli hale getirmeye, odalarını goblenlerle döşemeye ve bir keyif konağı tasarlamaya" koyuldu. Getirttiği 2.000 yeni yabancı subayla orduya çekidüzen verdi ve balistik teknolojisini bizzat inceledi.

Nikon'dan kurtulduktan sonra, her hükümdarın emirlerini uygulatmak için bir müsteşarlığa gerek duyduğunu kavrayan Aleksey, yeni bir Gizli İşler Dairesi oluşturdu. Sabah ayinlerini savsaklayan boyarları saptadıktan sonra, elleri arkadan bağlı halde toplatarak üstlerinde kaftanlarıyla, kolayca boğulabilecekleri ya da soğuktan ölebilecekleri nehre attırma yoluna başvurdu. Onları seyrederken, "Yeni mübarek günün ışımasını kutlamak yerine karılarınızla yatmayı tercih etmenizin ödülü işte bu" diyerek kahkahalar attı. Bu despotça zorbalığından aldığı hazzı bir dostuna şöyle anlatmıştı: "Saraylıları her sabah bir havuza daldırmayı alışkanlık edindim. Şeria'da vaftiz iyi oluyor. Suya attıklarım dördü ya da beşi, bazen bir düzineyi buluyor; teftişimde hazır bulunmayan herkes bundan nasibini alıyor."

Ama bu oyunların şakaya gelir yanı yoktu. Cezalandırılanların yerine eski boyarlar atanırdı. Aleksey askeri alandaki beceriksizliğiyle tanınan "Boşboğaz" lakaplı Prens İvan Hovanski'yi terfi ettirirken, bunu "herkesçe bir aptal olarak nitelendirilmesine karşın" yaptığını yüzüne söylemekten kaçınmadı. "Fiskosçu Gözde" Hitrovo'yu Polonyalı seks kölelerinden oluşan bir harem kurduğu için hafif tertip azarlamakla yetinirken, kendi kayınpederi Miloslavski'nin zamparalığına çok kızarak, ya seksten vazgeçmesini ya da tez elden evlenmesini bildirdi.

Zora giren savaş bir felakete dönüşme yolundaydı. İsveç'le barışa varan Polonya her an Kazak ve Tatar müttefikleriyle birlikte Rusya'ya yönelebilirdi. Haziran 1659'da Aleksey'in ordusu bir Polonya-Kazak-Tatar koalisyonu karşısında bozguna uğrayarak, 40.000 askerin yanı sıra, daha önce Ukrayna ve Livonya'da kazanılmış toprakları kaybetti. Ama çar bu krizden çıkmak için ona yol gösterebilecek yeni bir zeki bakan bulmuştu. Pskovlı yoksul bir soylunun oğlu olan Afanasi Ordin-Naşçokin, Kardis'te İsveçlilerle barışı sağladı. Aleksey'in danışmak için topladığı konseyde, hantal Miloslavski kendisinin başkomutanlığa atanması halinde, Polonya kralını zincirli halde getireceğini ileri sürdü.

"Ne!" diye bağırdı Aleksey. "Seni gidi hödük, becerilerinle övünme küstahlığını gösteriyorsun, ha? Eline ne zaman silah aldın ki? Yürüttüğün müthiş muharebeleri lütfedip bir anlatıver bize! Seni gidi yaşlı ahmak. [...] Yoksa benimle arsızca dalga geçtiğini mi sanıyorsun?" Sakalından tuttuğu gibi suratına tokadı yapıştırdıktan sonra, onu sürükleyip Altın Salon'dan çıkardı ve kapıları çarpıp kapattı.

Naşçokin* Polonya'yla sadece barışı değil, gerçek bir ittifakı, hatta belki Aleksey'in Polonya kralı olacağı bir birleşmeyi tavsiye etti. Bu arada çarın komutanlarından Prens Grigori Romodanovski Doğu Ukrayna'da tutunma çabası içindeydi. Başarısızlığa uğradığında, işler iyi gittiği sürece övgüsüne mazhar olduğu Aleksey'den muhtemelen tüylerini diken diken eden çok öfkeli bir mektup aldı: "Yüce Rabbim seni şeytani hizmetinden dolayı ödüllendirsin. [...] Hıristiyanların üç lanet tokalı ve rezil garezkârı, Şeytan'ın halis oğlu ve iblislerin dostu, o askerleri gönderemediğin için gayya kuyusuna yuvarlanacaksın. Ey hain, seni kimin terfi ettirip ödüllendirdiğini ve kime bağlı olduğunu unutma! Nereye saklanabilirsin? Nereye kaçabilirsin?"

Gerginlik halkın da hissedeceği had safhadaydı.[10]

Aleksey'in ailesiyle birlikte 25 Temmuz 1662'de Moskova'nın dışındaki gözde Kolomenskoye Sarayı'nda kilise ayinine katıldığı sırada, çok büyük bir kalabalık, Hazine'nin başındayken bakır katarak madeni paranın değerini düşürmesinden dolayı nefret edilen kayınpederi Miloslavski'nin kellesini istemeye başladı. Ailesini çariçenin dairelerinde saklanmaya gönderen Aleksey, kalabalığı ikna etmek üzere dışarıya çıkarken Moskova'dan takviyeler çağırttı;

---

* Bu can alıcı aşamada Aleksey, oğlunun düşman safına geçmesinden duyduğu utançla istifasını sunan Naşçokin'in başvurusunu geri çevirdi. Ona verdiği cevap hoşgörülü ve oldukça modern görünür: "Oğlunun kaçmakla, seni müthiş kedere düşürdüğünü öğrendik. Biz Hükümran Çar olarak, böyle acı dertten, ruhunu parçalayan bu habis hançerden gücendik, [...] eşinden dolayı da üzülmekteyiz; [...] ama tekrar ayağa kalkmalı, güçlü olmalı ve güven duymalısın. Oğlunun ihanetine gelince, iraden dışında hareket ettiğini biliyoruz. O bir delikanlı ve tıpkı bir kuş gibi daldan dala konuyor ama yine bir kuş gibi, uçmaktan sonunda yorulacak ve yuvasına dönecek."

başkentin o sırada isyancıların elinde olduğundan ve başka protestocuların oraya yaklaştığından haberdar değildi.

Aleksey Moskova'ya dönmeye hazır halde atının üzerinde beklerken, bu öfkeli insan denizi üzerine aktı. İtilip kakıldığını ve çariçenin hakarete uğradığını gören maiyeti kılıçlarını çekmek üzereyken, askerler arkadan kalabalığa saldırdı. "Beni bu köpeklerden kurtarın!" diye bağırdı Aleksey ve atını mahmuzladı. Nehre doğru sürülen güruhtan birçok kişi tutuklandı. Aleksey bizzat işkence odalarına girdi ve cezaları belirledi. "On ya da yirmi hırsız" derhal asıldı, on sekiz kişi Moskova'ya giden yollar boyunca, yüz kişi de Kolomenskoye darağaçlarında çürümeye terk edildi; diller koparıldı, bedenler parçalandı.

Aleksey Moskova içinden atıyla geçerken, Korkunç İvan'ın kendi oğlunu öldürürken kullandığı çelik uçlu geleneksel çarlık asasını taşırdı. Bir keresinde muhafızlarının arasından geçip üzerine doğru gelen bir adamı asasıyla öldürdü. Adamın maaşını alamadığı için bu yola gittiği sonradan anlaşılınca, "Masum birini öldürdüm" dedi. Maaşı ödemeyen komutan "adamın kanına girmekten suçlu" bulunarak görevden alındı.

Bakır İsyanı'yla sarsılan çarda çarpıntı, burun kanaması ve hazımsızlık sıkıntıları ortaya çıktı. Doktorları Collins ve Engelhardt onu müshillerle, afyonla ve kalp atışını yavaşlatan karacaotla tedavi etti. Hastalığına rağmen şaşırtıcı biçimde dayanıklı bünyesi sayesinde taşkın hareketliliği sürdü. Çocuk sahibi olmaya devam etmesi bunun kanıtıydı. Kendi adını verdiği ilk oğlundan sonra, Marya bir oğul daha doğurdu. Ona Fyodor adı verildi. Özenle eğitilen en büyük oğul on üç yaşına girdiğinde veliaht ilan edildi.[11]

On kızaktan oluşan bir konvoy 18 Aralık 1664 gecesi karla kaplı Kremlin'e dalarak, Göğe Çıkış Katedrali'nin dışında durdu. Bir kızaktan Nikon çıktı. Aleksey onun hemen ayrılması emrini verdi ama bu gizemli ziyaret, çarın etrafında kaynayan çatışmaları açığa vurdu.*

Aleksey herkesin yeni Ortodoks ayini kurallarına uyması gerektiği, aksi takdirde öleceği yönünde bir emir çıkardı. Bir uzlaşma yolunu bulmaya çalıştığı Kadim Müminler'in önderi Avvakum kafa tutmayı sürdürdü. Çevreleri geniş iki kadın saraylı, Feodosiya Morozova ve Prenses Evdoksiya Urusova inatçı çıkınca saraydan uzaklaştırıldı ve ardından tutuklandı. Yeni usulle

* Nikon ayrılırken, bir boyardan gelen ve bizzat çarın gizlice patriği ziyaret ettiğini ileri süren mektupları teslim etti. Bu iddia muhtemelen yarı yarıya doğruydu; çünkü Aleksey bir süredir Nikon'un ve Kadim Müminler'in yol açtığı sorunlarla başa çıkmada başvurulacak seçenekleri kafasında tartmaktaydı. Ama boyar tutuklandı ve Aleksey'in huzurunda kızgın yabayla uygulanan işkencenin sonunda ifadesini değiştirip çarı korudu. Eğer bu olay patriğin megalomanyaklığını teşhir etmeye yönelik bir saray kışkırtması idiyse, işe yaramış sayılırdı. Ama onun reformlarını gözden düşürme amacı güdüldüyse, sonuçsuz kalan bir girişimdi.

haç çıkarma şartıyla serbest kalacaklarının bildirilmesine karşın, Morozova zindanda ziyaretine gelen Aleksey'i meydan okurcasına iki parmakla haç çıkararak karşıladı. Şehitler yaratmamada kararlı olan Aleksey, işkenceden geçirilmelerini ve aç bırakarak ölüme terk edilmelerini bildirdi. Karısı ve çocukları gözlerinin önünde diri diri yakılan Avvakum'a sadece sürgün cezası yeterli görüldü. Ama Rusya'nın her yanında, Kadim Müminler diri diri yakıldı. Birçoğu Sibirya'ya ve çorak Kazak topraklarına kaçtı; bazıları Kuzey Kutup Bölgesi'ndeki ada manastırı Solovki'ye sığındı.

Aralık 1666'da yargılanıp suçlu bulunan Nikon, patriklikten azledildi ve sürgüne gönderildi. Nikon'un devreden çıkışıyla rakipsiz kalan çar, Tanrı'nın yeryüzündeki kutsal vekili konumuna yükselirken, Ortodoks Kilisesi monarşinin dinsel kolundan ibaret bir yapı kazandı. Bu sorunun çözülmesi üzerine, Naşçokin Ocak 1667'de Polonya'yla barış müzakeresine oturarak, Smolensk'i ve (iki yıllık bir başlangıç dönemi için) Kiev'i geri aldı. Kazak atamanlığı Polonya ve Rusya arasında paylaşıldı; Kiev Rus Prensliği'nin düşüşünden yaklaşık dört yüzyıl sonra, Ukrayna'nın yeniden fethi başladı. Naşçokin başbakanlığa terfi ettirildi. Aleksey'in tam da mülkleri arasına Küçük Rusya'yı kattığı sırada, yeni uydurulmuş sanıyla "bütün Rusyaların çarı"* faciayla karşı karşıya kaldı.[12]

Kırk üç yaşındaki Çariçe Marya yirmi bir yıllık evliliğini geride bıraktığı 3 Mart 1669'da on üçüncü çocuğunu doğurdu ama kısa bir süre sonra çocuğuyla birlikte öldü. Çarın büyük oğulları, on üç yaşındaki veliaht Aleksey Alekseyeviç ve çelimsiz Fyodor cenaze törenine katıldı. Törende küçük yaştaki marazlı iki oğul, Simon ve İvan da vardı. Simon haziranda öldü. Daha önce metres olarak tuttuğu Aryana'dan doğan İvan Musin-Puşkin adlı oğlunun varlığına karşın, Aleksey'in daha fazla meşru vârise ihtiyacı vardı.

Büyük Saray Dairesi'nin başındaki Hitrovo kasımda bir gelin adayı geçidi düzenledi. Aleksey on üç genç kızı iki ila sekiz kişilik gruplar halinde izledi. Derken 17 Ocak 1670'te, Çareviç Aleksey'in bir hastalıktan ölmesi, Fyodor'u (sakat bebek İvan tarafından izlenmek üzere) gerideki vâris olarak bıraktı. Yeni bir evlilik zorunluydu. Gelin adayı geçitlerine bir panik havası çöktü. Çar Nisan'da aday sayısını ikiye indirdi: Ovdotya Belyayeva ve Natalya Narışkina. Belyayeva çarın evde kalmış en büyük kız kardeşi, kırk iki yaşındaki İrina'dan destek gören adaydı; Narışkina ise Aleksey'in çocukluk arkadaşı ve saraylı Arteyem Matveyev'in evlilik yoluyla yeğeniydi ve onun vesayeti altındaydı.

---

* Romanovların hak iddiası bir zamanlar Kiev Rus Prensliği'nin hükmettiği "bütün Rusyalar"ı kapsamaktaydı: Moskova Büyük Rusya, Belarus Beyaz Rusya, Ukrayna ise Küçük Rusya'ydı. Kırım hanlığının ve Osmanlı padişahlığının şimdiki Güney Ukrayna'da bulunan topraklarına daha sonraları Yeni Rusya adı verildi. O sırada Polonya'nın ve daha sonra Habsburg Avusturyası'nın yönettiği Galiçya ise Kızıl Rusya'ydı.

Belyayeva'nın hâlâ öndeki aday olmasına karşın, Hitrovo "sıska kolları"nın kısırlığı işaret edip etmediği merakına kapıldı. Kızın amcası resmi saray doktorundan sağlıklı olduğuna dair bir beyan almaya çalışırken, bir yandan da Hitrovo'yu büyücülükle suçladı. Çarın tam Belyayeva'yı seçeceği sırada, Kremlin'in Manzaralar Salonu ve Kule Salonu'nda, Narışkina'yı muhtemelen çarı büyülemeye yönelik meçhul ama şeytani desiselerle itham eden ve Moskova'ya gelmeden önce Polonyalı bir soyluyla flört ettiğini ileri süren iki imzasız mektup bulundu.

Çarın emriyle tutuklanan Belyayeva'nın amcası, kadın hizmetkârlar ve akrabalar işkenceden geçirilmelerine karşın hiçbir itirafta bulunmadılar. Mektupları kimin yazdığı asla saptanamadıysa da, fail kesinlikle çarın kız kardeşi ve her iki Miloslavski kuzendi. Ancak Narışkina'nın yerine, kendi adaylarının önünü kesmiş oldular. Aleksey büyük ihtimalle izlemelerden bazılarının düzenlenmiş olabileceği Matveyev'in konağında Narışkina'yı tekrar gördü.

Aleksey'le birlikte eğitim gördükten sonra, muhafız birliğine komuta eden ve istihbarat servisini yöneten Matveyev'in diğer Moskovalılardan farklı bir yaşam tarzı vardı; himayesindeki kişiler de farklı gibiydi. Püriten İngiltere'den kaçmış bir İskoç Katolik mültecinin kızı olan karısı Mary Hamilton, bir *terem*'e kapanmayacak kadar eğitimli, güzel giyinen ve açık sözlü biriydi. İnce Batı zevkinin bir hazinesini barındıran, tiyatro oyuncuları ve müzisyenlerin ağırlandığı konağı, tablolarla ve hatta *terem*'de genellikle yasak olan aynalarla bezenmişti.

On sekiz yaşındaki, "iri kara gözlü, yuvarlak şirin yüzlü, kalkık alınlı, endamı güzel, kolları ve bacakları mevzun" Natalya Narışkina, Matveyev'in karısıyla akraba olan Smolenskli bir albayın kızıydı. "Sende uygun bir eş buldum, Küçük Güvercin" dedi çar. Çarevina İrina'nın ve Miloslavskilerin teşvikiyle, diğer aday kızların aileleri Matveyev ve Hitrovo'yu büyüyle çarın aklını çelmekle ve doktorları etkilemekle suçladı. Büyücülük ithamı çoğu kez bir siyasal komplo belirtisiydi. Soruşturmayı şahsen yürüten Aleksey, şikâyet mektuplarından birinin üzerine şunu yazdı: "Tanrım, beni sinsi ve kötü kişilerden koru!" Acaba kastettiği kız kardeşi miydi? Eğer öyleyse, bir kez daha başarısızlığa uğradı. Aleksey'in Natalya'yla evlenmeye hazırlandığı 1670 ilkbaharında, Stenka Razin adlı bir Kazak çapulcu, kaçak serflerden ve Kadim Müminler'den oluşan bir ordunun başında Volga boyunca Moskova'ya doğru ilerledi.[13]

Çarın 22 Ocak 1671'deki düğününde, Natalya Narışkina "gençlik ve güzellik saçan bir çiçek" gibiydi ama çarın en büyük kızı yaşça gelinden büyüktü. Aleksey yaşayan altı kızını manastır gibi ihtişamlı ve dişleri gıcırdatacak kadar kasvetli Terem Sarayı'nda tutmakla birlikte, eğitim görmelerini sağlamıştı. İçlerinden en zekisi olan on üç yaşındaki Sofya, geline ve akrabası

Narışkinlere karşı, Miloslavskileri sarayın önde gelen ailesi konumundan etme tehlikesine yol açtıkları için özellikle nefret doluydu.

Aleksey 16 Haziran'da Stenka Razin'in Kazak ayaklanmasının yenilgiye uğratılmasını çok farklı bir törenle kutladı. Razin Kızıl Meydan'daki kürsüde, Aleksey'in dehşet verici talimatına uygun olarak işkenceden geçirildi: Kamçılandı, kolları ve bacakları eklem yuvalarından çıkarılıp tekrar takıldı, kızgın bir demirle yakıldı ve kafasının tepesine soğuk su damlatıldı; ardından uzuvları diri diri kesilerek dört parçaya ayrıldı, kellesi uçuruldu ve bağırsakları köpeklere yedirildi. Ama Razin efsanesi uzun süre Romanovların korkulu rüyası olacaktı.

Düğün saraydaki her şeyi değiştirdi. Yeni çariçenin hamisi Matveyev hükümetin başına geçerken,* iki Miloslavski kuzen vali olarak uzak illere gönderildi. Natalya 30 Mayıs 1672'de gürbüz bir oğlan doğurdu; Pyotr adı verilen bu çocuk müstakbel Petro'ydu. Aleksey eşinin babasını ve Matveyev'i mabeyinciliğe yükselterek kutladı. Yıllarca sürmüş harem entrikalarından sonra birdenbire dirilen Osmanlıların saldırdığı Polonya'da, Kazakların yeni bir sahtekârı, çarın ölü oğlu Simon olarak tanımaları, Kara Günler'i hatırlatan ürkütücü bir yankı uyandırdı. "Türkleri Hıristiyan topraklarından kovmuş üstün bir imparator olma" düşünü kuran Aleksey, Ukrayna içlerine birlikler gönderdi. Kazakların teslim ettiği Düzmece Simon Eylül 1674'te destekçilerini itiraf etmesi için Aleksey'in bakanlarınca işkenceden geçirildi. Kızıl Meydan'da kolları ve bacakları biçildi, seğiren gövdesi kazığa oturtuldu; bütün Düzmece Simonlara bir uyarıydı bu.[14]

Aleksey yeni Osmanlı tehdidi karşısında Batılı devletlerle müzakereler yürütürken, muhtemelen Güneş Kral XIV. Louis'nin ihtişamından aldığı ilhamla, saraylarını yeniden şekillendirmeye koyuldu. Moskova civarındaki banliyö saraylarından Preobrajenskoy'da ilk kez bir tiyatro oyunun sahnelenmesini sağladı; ilk çarlık tiyatrosunu inşa ettirdi ve Natalya'yla aşkını ustalıkla işleyen *Artakserkses Komedyası* adlı bir oyunu izledi (Çariçe ve çocuklar ise bu keyfi bir bölmedeki kafeslerin ardında tattı). Oyunun çok beğenilmesi üzerine, eski Miloslavski konağının bulunduğu yere bir Kremlin tiyatro ve yeni bir Eğlenceler Sarayı** yaptırdı; Natalya'ya yirmi iki cüce daha verdi.

---

* Matveyev'e Dışişleri Dairesi ve Çarlık Eczanesi verildi. Dışişleri Dairesi ve Ukrayna Dairesi başkanlığının yanı sıra, "Yüce Mührün ve Hükümdarın Yüce Elçilik İşlerinin Sorumlusu" unvanını taşımış olan Naşçokin azledildi. Naşçokin, "Beni siz terfi ettirdiniz, dolayısıyla bana destek vermemeniz ve böylece düşmanlarımı sevindirmeniz utandırıcı" diye yakındı Aleksey'e. Oysa silik bir aileden gelen bu kibirli bakan, Polonya'yla işe yaramayan ittifaka önayak olarak kariyerini tehlikeye atmıştı.

** Rusça adıyla Poteşniye Sarayı'nın modern tarihte özel bir yeri vardır: Stalin ve birçok üst düzey Bolşevik 1920'lerin sonlarında bu sarayın dairelerine yerleşti. Stalin'in karısı Nadejda 1932'de orada intihar etti. Hâlâ ayakta olan bu zarif Pembe Saray'ın şimdiki sahipleri ise Kremlin güvenlik kuruluşlarıdır. Aleksey

Çariçe arabasının perdesini açmaya ve yüzünü halka göstermeye başladı; ardından bunu dışarıya örtünmemiş halde açık bir arabayla çıkmaya ve kilise ayinlerinde paravanın arkasına değil, önünde durmaya vardırdı. Bu arada Aleksey düzenlediği partilerde "herkesi sarhoş edene kadar içmeyi" alışkanlık edindi. Bu sefa ortamında gelecekteki şanın bir ışıltısı çaktı: Aleksey'in bir diplomatik heyeti kabulü sırasında, salonun dışında bir itiş kakış sesi duyuldu ve kapıyı tekmeleyerek açan zapt edilemez küçük Petro peşinden gelen annesiyle birlikte içeriye koştu.

Çar ve genç eşi eğlence saraylarına gittiklerinde, Petro onları "midillilere binmiş dört cücenin iki yanda ve bir cücenin de arkada" eşlik ettiği "baştan aşağı altın kaplamalı bir küçük araba"yla takip ederdi. Ama Petro dört yaşındaydı ve asıl veliaht genç yaştaki hastalıklı Fyodor'du. Miloslavskilerin Narışkinlere karşı tertiplerinin sürdürdüğü bir ortamda, Fyodor'un enerjik çardan daha uzun yaşaması düşük ihtimal gibiydi.

Çar genç ailesiyle keyif çatarken, bir yandan da Kuzey Kutup Bölgesi'ndeki ada manastırı Solovki'yi tahkim ettirmiş olan 500 kadar silahlı Kadim Müminler mensubuna karşı küçük çaplı bir savaşı yönetti. Birliklerinin orayı bir baskınla ele geçirdiği haberini 22 Ocak 1676'da aldı. O gece yeni tiyatroda sahnelenen bir komedi sırasında, henüz kırk yedi yaşındaki Aleksey hasta düştü ve vücudu kaygı uyandıracak derecede şişti. Eczane'nin başındaki Matveyev, uygulanan tedaviye nezaret etti. Hazırlanan her iksir herkesin önünde önce doktorlar, ardından Matveyev, daha sonra yatak odası efendileri tarafından tadılıyor ve hiçbirinde zehirlenme belirtisinin görülmemesi halinde, bizzat çara içiriliyordu. Kalan son yudumu da Matveyev bitiriyordu. Ama hiçbir şey çarın böbrek ve kalp yetmezliğinden ölmesini önleyemedi.

Ölüm döşeğinde düşünceye dalan çarın ağzından şu sözler döküldü: "İmparatorluğa hükmettiğimde, milyonlarca kişi bana köle gibi hizmet etti ve ölümsüz olduğumu sandı. [Ama şimdi] benden hiç hoş olmayan kokular yükseliyor ve acımasız hastalıkla yatağa çakılmanın hüznüyle boğuluyorum. [...] Heyhat, koca bir imparator olsam bile, küçücük solucanları korkuyla tutuyorum." Fyodor çok hasta olduğu için, ölüm odasına sedyeyle getirildi; babası asayı eline yerleştirdi ve "Fiskosçu Gözde" Hitrovo'nun tavsiyelerine uymasını öğütledi.

Aleksey hıçkıran Natalya'ya dönüp, "Birlikte bu kadar kısa zaman geçireceğimizi bilseydim, hiç evlenmezdim" dedi. Yeni çar Fyodor bir Miloslavski olduğundan, artık onu koruyamayacaktı.

---

yine Moskova dışında inşa ettirdiği Kolomenskoye Sarayı'nı Korkunç İvan dönemi, Bizans ve Versailles unsurlarını birleştiren eklektik bir kubbeli ve kalkan duvarlı ahşap fantezi dünyasına dönüştürdü. Taht odasında bakırdan yapılmış iki mekanik aslan heykeli, tıpkı Konstantinapol'de konukları şaşırtan örnekler gibi gözlerini yuvarlayıp kükrerlerdi.

Aleksey 29 Ocak gecesi öldü. Şapel papazı Savinov onun veda sözlerini yazıya geçirirken, daha önce davranan patrik kendi metnini cesedi hâlâ sıcak çarın eline tutuşturdu. Dul kadın ve çocuklar yasa gömülmüşken, iktidar için hesaplaşmaya daha naaşın başında girildi. Savinov "Patriği öldüreceğim, şimdiden 500 adam toplamış durumdayım!" diye bağırdı. Hançerler çekilmişti.[15]

SAHNE 3

Silahşorlar

OYUNCULAR

III. FYODOR, çar 1676-1682, Çar Aleksey ile Marya Miloslavskaya'nın oğlu
Agafya Gruşetskaya, çariçe, Fyodor'un ilk eşi
Marfa Apraksina, çariçe, ikinci eşi
Sofya, hükümran hanım, Çar Aleksey ile Marya Miloslavskaya'nın kızı, III. Fyodor ile V. İvan'ın öz ve Büyük Petro'nun üvey kız kardeşi
V. İVAN, Çar Aleksey ile Marya Miloslavskaya'nın oğlu, çar 1682-1696
Praskovya Saltıkova, çariçe, V. İvan'ın eşi
Yekaterina, kızları, daha sonra Mecklenburg-Schwerin Dükü Karl Leopold'la evlendi
ANNA, kızları, daha sonra Kurlandiya Dükü Friedrich Wilhelm'le evlendi, Rusya imparatoriçesi 1730-1740
Natalya Narışkina, çariçe, Çar Aleksey'in dul eşi, Petro'nun annesi
I. PETRO (BÜYÜK), Çar Aleksey ile Natalya Narışkina'nın oğlu, çar 1682-1725
Evdoksiya Lopuhina, Petro'nun ilk eşi

SARAYLILAR: Bakanlar vs.

İvan Yazikov, Fyodor'un baş saraylısı
Mihail Lihaçev, Fyodor'un baş saraylısı
Arteyem Matveyev, Aleksey'in başbakanı
Prens Yuri Dolgoruki, eski komutan ve Silahşorlar Dairesi'nin başkanı
Prens İvan Hovanski, isyancı silahşorların önderi, "Boşboğaz"
İvan Miloslavski, Miloslavski hizbinin önderi, "Akrep"
Prens Vasili Golitsın, Sofya'nın sevgilisi, başbakan, feldmareşal
Fyodor Şakloviti, Sofya'nın yakın adamı, Silahşorlar Dairesi'nin başkanı
Patrick Gordon, İskoç paralı asker, "Doğunun Horozu"
Franz Lefort, İsviçreli paralı asker

Aleksey Başmelek Mihail Katedrali'ne gömülürken, ardılı Çar III. Fyodor'u tabutunun arkasında bir sedyeyle taşımak gerekti. Onları bir kızakta takip eden Natalya'nın hıçkıran başı, nedimelerinden birinin dizindeydi.

On dört yaşındaki yeni çar nefes nefese, hırıltılı, tüysüz, bir saz kadar ipince, kadavra gibi solgun ve iskorbütten kronik hastaydı. Öylesine cılızdı ki, bir attan düşerek bacaklarını kırmıştı. Ancak zeki ve iyi eğitimliydi, Lehçe ve Latinceyi akıcı konuşabiliyordu; sağlığının elverdiği dönemde aydın ve kararlı olduğu ortaya çıkacaktı.

Fyodor halalarının ve altı kız kardeşinin bakımı altında hasta yatarken, saraylıların kan davasına tutuşmasını çaresizce izledi. Herkes Matveyev'e karşıydı. Miloslavskiler arka plandaydı. Silahşorlar Dairesi başkanı ve Mihail'in ilk eşinin bir akrabası olan Prens Yuri Dolgoruki, Hitrovo'dan ve Miloslavskilerden destek alarak, Matveyev'i yolsuzlukla suçladı. Onların gerisinde ise gözlerini kırpıştırarak bekleyen kindar İrina vardı; Çar Mihail'in bu evde kalmış kızı, beş yıl önce Narışkin evliliğini önlemek için entrikalar çevirmişti. Şimdi hepsi öçlerini alacaklardı.

Matveyev 3 Şubat 1676'da görevden alındı. Ama bu daha başlangıçtı. Aleyhinde deliller toplamak amacıyla yeni bir Soruşturma Dairesi oluşturulurken, eski Moskova âdetleri tekrar uygulamaya geçirildi: "Tiyatroya ve baleye temelli son verilecek."

Çarın "Akrep" lakaplı kuzeni İvan Miloslavski, İrina'yla ittifak halinde engizisyoncu rolünü üstlendi. Matveyev 3 Temmuz'da Eczane üzerindeki hâkimiyetinden yararlanarak, Fyodor'u öldürmeye çalışmaktan tutuklandı. Doktorlardan biri Çar Fyodor'u zehirleyen (ya da büyüleyen) kişilerin Matveyev'in konak serfleri Yahudi İvaşka ve Cüce Zaharka olduğunu ileri sürdü. Yahudi İvaşka işkenceyle öldürüldü. Miloslavski'nin köşeye sıkıştırdığı Matveyev, yatalak çarın onay vermemesi sayesinde idamdan kurtuldu ve bunun yerine çok uzak bir yere sürgün edildi.

"Akrep" ve kız kurusu İrina bu sefer Narışkinlere yöneldi. Ailenin uşaklarını gözlerinin önünde bizzat işkenceden geçiren dobra komutan Yuri Dolgoruki bile gözlerine yaşlar dolmuş halde, bu kadarının yeterli olup olmadığını sordu. Natalya'nın cesurca Miloslavski'nin karşısına dikilerek, onu "dullara ve öksüzlere eziyet etmekle" suçlaması üzerine İrina işkenceyi durdurdu. Narışkinler sürgün edilirken, Natalya ve Petro da Preobrajenskoye malikânesine gönderildi.

Çar Fyodor otoritesini kabul ettirmeye çalıştı. Paskalya öncesi Pazar'a denk gelen 4 Nisan 1680'de, alışılmamış bir tavırla halkın önüne çıktığı geçit töreninde, Agafya Gruşetskaya adlı ve "melek kadar güzel" bir kız dikkatini çekti. Dört dil bildiğini ve klavsen çaldığını çok geçmeden öğrendiği bu kıza âşık oldu. Maiyetine onunla evleneceğini bildirdi. Ama dayısı Miloslavski onu geleneksel usulle, yani bir gelin adayı geçidiyle eş bulmaya zorladı. On sekiz yarı finalist, çarın izlemesi için altıya indirildi. Fyodor hiçbirini seçmedi. Miloslavski bunun üzerine bir komplo kurarak, Agafya ile annesini fahişelikle suçladı. Fyodor büyük bir bunalıma girerek yatağa çekildi ve yemeden kesildi ama İvan Yazikov ve Mihail Lihaçev adlı iki gözdesi, anne ile kızı sorguya çekerek masum olduklarını kanıtladı.

Çar 18 Temmuz'da dar katılımlı bir nikâh töreninde Agafya'yla evlendi. İzdivacı teşvik eden ve belki de düzenleyen Yazikov, mabeyinciliğe ve silahtarlığa terfi ettirildi. "Akrep" sürgün edildi. Agafya 18 Temmuz 1681'de bir oğlan doğurdu. Üç gün sonra bebeğiyle birlikte öldü. Fyodor'un sağlığı tamamen bozuldu.

Bu arada Osmanlılar Kiev'e yürümekteydi. İlk saldırı girişimi Fyodor'un yıldızı parlayan bir boyar olarak güney ordularının komutanlığına atamış olduğu Prens Vasili Golitsın tarafından püskürtüldü ama Osmanlı ordusu geri döndüğünde, generaller arasındaki öncelik kavgası yüzünden savaşı neredeyse kaybetme noktasına varıldı. Fyodor 24 Kasım 1681'de toplanan bir meclise, Golitsın'ın tavsiyesi doğrultusunda "öncelik fikrinin Şeytan tarafından aşılandığı"nı bildirdi. Sicil kayıtları bir şenlik ateşinde yakıldı. Miloslavskilere kulak asmayan çar, Narışkinlerin itibarını iade etti.

Fyodor bir veliaht bırakmaya kararlıydı. Yeni bir gelin adayı geçidinde, Matveyev'in vaftiz kızı ve Yazikov'un kuzeni Marfa Apraksina'yı seçti. Bunda iki adamın kendi adaylarını ona gayretle telkin etmeleri etkili oldu. Çarla 15 Şubat 1682'de evlenen Marfa, onu Matveyev'i sürgünden çağırmaya ikna etti. Saray izdivacının bağışlamasız oyununda kaybeden aday Praskovya Saltıkova ve babası Sibirya'ya sürgün edildi.

Ölümün eşiğindeki Fyodor, evliliğinin keyfini pek süremedi. Devleti parçalanmayla karşı karşıya getiren krizlerin bir araya gelmesiyle, saray maiyeti hükümdar, hizipler ve ordu arasında aracı ve hakem rolünü artık yerine getiremez duruma düştü. Bir silahşor alayı 23 Nisan 1682'de, maaşlarının başlarındaki albay tarafından çalınmasını protesto etti. Silahşorlar Dairesi'nin bakanı Dolgoruki, şikâyete gelen silahşorların kamçılanmasını emretti. Bunun üzerine alay, yirmi bir yaşındaki Çar Fyodor'un kısa bir süre önce Terem Sarayı'nda öldüğünden habersiz olarak kazan kaldırdı.[1]

Ertesi gün boyarlar iki çareviçten birini seçmek üzere Altın Salon'da toplandı. "İki prensten hangisi çar olacak?" diye sordu patrik. On beş yaşındaki İvan,

Miloslavskilerin zihnen ve bedenen sakat çocuğuydu. On yaşındaki Petro ise Narışkinlerin sağlıklı umuduydu. Boyarlar ve çarçabuk toplanan meclis, Petro'yu seçti ve beş Narışkin dayısı yüksek mevkilere terfi ettirildi. Ama müteveffa çarın kız kardeşi Sofya, İvan'ın tahttaki hakkının göz ardı edildiği gerekçesiyle buna karşı çıktı. Fyodor'un cenazesinde, geçit törenine mutat hareketli paravanlar olmaksızın katıldı ve çarın zehirlendiği imasında bulundu.

Kargıları, misket tüfekleri, kürk çerçeveli şapkaları ve kıpkırmızı uzun kaftanlarıyla ürkütücü bir görüntü veren silahşorlar 29 Nisan'da, başlarındaki yoz albayların kamçılanması talebiyle Kremlin'in içine daldılar. Bu soydan geçme piyade birliği, Korkunç İvan tarafından çarı ve Kremlin'i korumak üzere kurulmuş ve en son model misket tüfekleriyle donatılmıştı. Ama silahları zamanla köhne hale gelirken, kendileri de iktidar çekişmelerine ve ticarete bulaşarak sahtekârlığa iyice batmışlardı. İlgili makamlar 25.000 öfkeli silahşorla karşı karşıya kalınca boyun eğdiler. Albaylar kamçılandı ama Çarevina Sofya'nın ve Miloslavskilerin fesat şebekesi, yaşça büyük olduğu için çar olması gereken Çareviç İvan'ın Narışkinler yüzünden tehlikede olduğu hikâyesini ortaya attı. Söylenti silahşor saflarında yayıldı.

Çarın yirmi üç yaşındaki dayısı İvan Narışkin 7 Mayıs'ta, akıllıca olmayan bir kararla boyarlığa ve silahtarlığa terfi ettirildi. Bu züppenin çarlık tahtına oturduğu ve tacı başında denediği yolundaki söylentiler ortalıkta dolaşmaya başladı. İvan'ın tehlikede olduğu söylendi. Çok geçmeden silahşorlar onun öldürüldüğüne inanma noktasına geldi. Sofya ve Miloslavski silahşorları kızıştırması için yakın adamları Pyotr Tolstoy'u ortalığa saldılar. Cesur olmakla birlikte palavracılığından dolayı "Boşboğaz" lakabı takılmış Prens İvan Hovanski'nin, İvan'ı kurtarmaları gerektiğine inandırdığı silahşorlar saraya saldırdılar.

Öğleye doğru binlerce silahşor İvan'ı sağ ya da ölü görme talebiyle Kızıl Merdiven'in dibinde toplandı. Patriğin desteğiyle Çariçe Natalya iki oğlanı, İvan'ı ve küçük Petro'yu kapı girişine çıkardı. Kaba sakallı silahşor kitlesi sessizliğe gömüldü. Oğlanları incelemek isteyen birkaç asker yukarıya çıkarken, "Boşboğaz" Hovanski itidal çağrısında bulundu. Ardından silahşorlar İvan'ı çar olarak görmeyi ve bütün Narışkinlerin kellelerini istediklerini bağırarak bildirdiler. Küçük grubun çevresini sarmaları üzerine, ak sakallı Matveyev dışarıya çıktı ve küçük oğlanlardan af diledikten sonra dağılmalarını telkin etti. Sakinleştiklerini görünce içeriye döndü. Derken Mihail Dolgoruki, yapılan densizlikten dolayı kalabalığa tehditler savurdu. "Hainlere ölüm" diye bağıran silahşorlar koşar adım Kızıl Merdiven'in basamaklarına yöneldiler. Balkondan aşağıya atılan Dolgoruki havaya kaldırılmış kargıların üstüne düştü. "Onu parçalayın!" bağırışları arasında lime lime doğrandı. Sarayın içine dalan silahşorlar, Matveyev'i ziyafet salonunda Petro'yu ve İvan'ı ellerinden

tutan Natalya'yla konuşurken buldular. Çariçe bırakmamaya çalıştıysa da, Matveyev sürüklenip aşağıdaki kargıların üstüne fırlatıldı. Petro sarasını tetiklemiş olabilecek bu vahşi görüntüleri asla unutmadı. "Silahşorlar aklıma geldiğinde içim ürperirdi ve gözüme uyku girmezdi" diye anlatacaktı daha sonraları. Petro ve İvan tekrar içeriye götürülürken silahşorlar zıvanadan çıktı.

Çapulcular Kremlin'deki binaları teker teker aradı. Ellerinde Narışkinlerin yanı sıra Fyodor'un gözdelerinin de yer aldığı yirmi kişilik bir ölüm listesi vardı. Narışkin kardeşlerden biri saklandığı kilisenin bir cüce tarafından ihbar edilmesi üzerine, Kızıl Merdiven'den kargıların üstüne fırlatıldı. Yakalanan her kurban, Matveyev'e ait parçaların çoktan teşhire sunulduğu bir açık hava mezbahasına dönüştürülmüş Kızıl Meydan'a götürüldü. Günün baş ödülü kibirli Yuri Dolgoruki'ydi. Bir silahşor heyeti, oğlunun kargılara oturtulmasından dolayı özür dilemek üzere onu evinde ziyarete gitti. Baba onlara votka sundu ama çıkacakları sırada gözyaşları içinde odaya giren dul gelinini "Ağlama, kızım" diye teselli etti. "Oğlum öldü ama dişleri sapasağlam!" Bu intikam tehdidini duyan silahşorların doğradığı komutana ait parçalar, kalabalığın kolları, bağırsakları ya da kelleleri sağa sola savurarak, "İşte Boyar Matveyev! Ona yol açın!" diye bağırdığı Kızıl Meydan'daki sakatat yığınına katıldı. Daha sonraları Matveyev'in uşağına, onun vücut parçalarını bir yastık üstünde toplamasına ve defnetmek üzere götürmesine izin verildi.

Sabah olduğunda, silahşorlar Çareviç İvan'ın güya Çar Fyodor'u zehirlemiş dönme Yahudi doktorların bir komplosuyla zehirlenme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu kanısındaydılar. Kuşku duydukları Yahudileri öldürdüler ama o zamana kadar sadece bir Narışkin'i avlayabilmişlerdi ve asıl istedikleri İvan Narışkin'di. Kızıl Merdiven'de toplanarak, onun kellesini istediler: "Onu orada sakladığınızı biliyoruz." Sarayın içinde kümeleşmiş ama görüş ayrılığına düşmüş aile, katlanılması zor kararlarla karşı karşıyaydı. Narışkinler Petro'nun küçük kız kardeşinin odasında saklanmaktaydı. Soğukkanlılığını koruyan tek kişi, Hovanski üzerinden silahşorlarla doğrudan irtibat halindeki Sofya'ydı. Sağa sola talimatlar vermeye başlamıştı. Çariçe Natalya ile Çariçe Marfa'yı yanına alarak dışarıya çıktı. Üç kadın dizüstü çökerek, İvan Narışkin'in canının bağışlanması için yalvardılar. Ama silahşorlar, "Onu teslim edin, yoksa içeriyi arayacağız; o zaman işler daha kötüye gidecek!" diye tehdit savurdular.

Sofya içeride Natalya'ya, "Kardeşin silahşorlardan kurtulamayacak" dedi. "Onun yüzünden hepimiz öldürülmeliyim. Kardeşini teslim etmelisin." İvan Narışkin kaderine razı oldu. On yaşındaki Petro, annesinin ağlayışını ve dayısının ayrılışını görmüş olsa gerek. Natalya ve kardeşi Mesih Kilisesi'nde dua etti; ardından İvan elinde bir ikonla cesurca dışarıya çıkarak, intikam peşin-

deki silahşorların yanına gitti. Genç adam saatlerce işkence görmesine karşın, eklemleri çatırdadığında bile, çarı öldürmeye çalıştığını asla itiraf etmedi. Sonunda, bacakları ve kolları ters yöne dönmüş halde sallanırken, kargıların ucuna takılıp parçalandı, ardından üstünde tepinilerek un ufak edildi.

Sofya artık perde arkasından çıktı. Bu acımasız kız henüz yirmi beş yaşında olsa da, inzivada geçen bir hayattan sonra, kanlı silahşorlardan ve entrikacı boyarlardan oluşan tamamen erkek bir dünyayla başa çıkacak güveni kazanmıştı. Genellikle koyu tenli, ablak yüzlü ve gösterişsiz biri olarak tasvir edilirse de, bu düpedüz erkek şovenizminden ve siyasal garezden kaynaklanmış olabilir.* Belki en iyi tasviri onu gerçekten iyi tanıyan birine aittir. Ondan nefret etmesi için her türlü sebebi olsa bile, yetenekli olduğunu itiraf eden üvey kardeşi Petro'ya göre, "hükmetme yönündeki sınırsız hırsı ve doymak bilmez arzusu olmasaydı, bütün beden ve zihin becerilerine kusursuz derecede sahip bir prenses"ti. Kesinlikle fırsatçı, belagatli ve siyasal bakımdan kıvraktı, müthiş bir hasımdı. O an için tek çabası sonu kestirilemez bir çılgınca hunharlığın ortasında hayatta kalmaktı.

Silahşorlar 16/17 Mayıs gecesi baştan beri destek aldıkları Hovanski'yi komutan olarak tanıdılar ve Yazikov ile Lihaçev'in idamı için bastırdılar ama Natalya'yla birlikte Sofya, onları diğer Narışkinlerin canını bağışlamaya ikna etti. Silahşorların "baba"sı sıfatıyla konuşan Hovanski, Sofya'yı "Hükümran Hanım Çarevina" olarak selamladı ve her iki çarı tahta oturtmasını istedi. İvan ve Petro 26 Mayıs'ta eş-çarlar ilan edilirken, Sofya da "Yüce Hükümran Hanım" sanıyla Rusya'nın ilk kadın yöneticisi oldu.[2]

Rusya'yı kendisinin yönetmesi gerektiğini inanan Hovanski, genç bir kukla olarak gördüğü Sofya'yı hafife aldı. Silahşorların birçoğu gibi, o da Kadim Müminler topluluğuna mensuptu. Halka açık bir toplantıda babasının reformlarını yürürlükten kaldırmasını istediği Sofya, buna razı oldu. Ama önce bir yeniliği, yani bir çifte taç giyme törenini ayarlamalıydı. Yeni taçlar ve mücevherler yapılmalıydı.

İki oğlan 25 Haziran'da "çifte çarlar" olarak taç giydi; İvan'ın başında asıl Monomah Şapkası, Petro'nun başında ise daha küçük bir taklidi vardı.** Hükümran hanım bir kadın olması itibariyle katılamadığı töreni, bir kafesin ardından izledi; asayı taşıyan kişi, Dışişleri Dairesi'nin başına getirilen Vasili Golitsın'dı.

---

* Ona ilişkin tek yazılı tasvir, onunla hiç karşılaşmamış bir Fransız konuğun ölümünden yedi yıl sonra aktardığı şu sözlerdir: "Azman cüsseliydi, koca kafası bir kile kadardı, suratı kıllıydı ve bacaklarında urlar vardı ama enli, bodur ve kaba endamına karşın, ince zekâlı, cevval ve kurnazdı."

** Her iki taç (ve çifte taht) günümüzde Kremlin Silahhanesi'nde görülebilir. I. Petro ve V. İvan aşırı mütevazı hale gelen bu Moğol başlığının giydirildiği son çarlardı.

Otuz dokuz yaşındaki Golitsın, Litvanya Grandükü Gedimin'in soyundan gelen kalabalık sülaledendi, Çar Mihail'in ikinci eşinin ailesine mensup bir Streşneva'yla evliydi ve çocukları vardı. Mavi gözleri, sivri uçlu bıyığı, kırpık sakalı ve "Polonya tarzı giyimi" nedeniyle bir Rus boyarından ziyade bir Fransız markisini andıran görgülü bir ekabirdi. Sarayı goblen galerisi, Venedik çinileri, Alman gravürleri, Hollanda arabaları ve İran kilimleriyle dillere destandı. Sofya şifreli mektuplarında "efendim, nurum, canım, sevinç kaynağım, ruhum" diye hitap ettiği bu adama güvenle sarıldı. Ona "olup bitenleri" anlatmayı hasretle bekleyecek ve "onu kucağında görene kadar" pek sabredemeyecek duruma geldi. Sadece bir sevgili değil, bir devlet adamı bulmuştu ve ona ihtiyacı olacaktı.

Sofya 5 Temmuz 1682'de Manzaralar Sarayı'nda, Çariçe Natalya ile Çariçe Marfa'nın yanı sıra yaşlı halalarının katıldığı ama her iki çarın da hazır bulunmadığı bir toplantıda, Hovanski'nin Kadim Mümin silahşorlarıyla karşı karşıya geldi. Hovanski'nin ona Kadim Müminler'in taleplerini zorla kabul ettirmeye çalışması üzerine, ayağa fırladı ve babasının reformlarından geriye dönmesinin düşünülemez olduğu, çünkü o zaman "çarların çar olmaktan çıkacağı" uyarısında bulundu. Ardından "Ülkeyi terk ederiz" tehdidini ekledi.

"Bir manastıra kapanmanın tam zamanı, hanım" diye mırıldandı silahşorlar. "İşleri sensiz de idare ederiz." Ama onları susturan Sofya, Moskova'ya "isyan ve kargaşa" getiren "asi dangalaklar"ı suçlamaya girişti. Tavrının iyice anlaşılması için, heyetteki adamları idam ettirdi ve 20.000 kadar Kadim Mümin'le birlikte Avvakum'u kazıkta yaktırdı.

Sofya'nın Hovanski'den ve boğucu Kremlin'den kaçması şarttı. İki çarın eşliğinde, kır saraylarında ve manastırlarda üç aylık bir geziye çıkarak, hükümet sorumluluğunu Hovanski'ye bıraktı – daha doğrusu Hovanski bu hamleyi öyle anladı.

Onun zayıf tarafını yoklayan Sofya, Kolomenskoye'ye çarlık muhafızları göndermesini istedi; Hovanski'nin kaçamak cevaplar vererek, herhangi bir askeri birlik vermeye yanaşmaması üzerine, kendi karşı-darbesini başlattı. Hovanski, ihanetine dair bir ihbarın Kolomenskoye kapılarına asıldığı 2 Eylül'de görüşmeye çağrıldı ve gafil avlanarak tutuklandı. Sofya ve boyarlar "Boşboğaz"ı "Moskova devletini ele geçirme girişimi"nden dolayı suçladı. Hovanski'nin kellesi Sofya'nın huzurunda uçuruldu. Korkan silahşorların af dilediği Sofya, o an için sarayı dengeli iktidarın ve hak edilmiş mükâfatların aracısı konumuna tekrar kavuşturdu. Çarlar ve çarevina Kremlin'e döndü.[3]

Osmanlılar Temmuz 1683'te Batı Avrupa'yı fethetmeye yönelik bir sefer başlatarak, Viyana'yı kuşattılar. Kent düşmek üzereyken, Polonya Kralı Jan Sobieski tarafından kurtarıldı. Osmanlılar geri çekilirken, Sofya da Kiev'e

ve Ukrayna'nın büyük bir bölümüne kalıcı olarak sahip olma karşılığında, Polonya'yla birlikte Hıristiyan dünyasının kurduğu Kutsal Birlik'e katılmayı ve padişahın müttefiki Kırım hanına saldırmayı kabul etti.

Tatar hanlarının uzun süre dehşet saçtığı Ruslar ilk kez savaşı İslam topraklarına taşıyacaklardı. Sofya'nın "Yüce Mührün ve Devletin Yüce Elçilik İşlerinin Sorumlusu" makamına terfi ettirdiği Golitsın bu zorlu seferi planlarken, baş paralı askeri Patrick Gordon'a danıştı. "Doğunun Horozu" lakabı takılan kırk dokuz yaşındaki bu delişmen İskoç soylusu, Kalvencilerin baskılarından kaçtıktan sonra Polonya ve İsveç için savaşmış, dört kez yaralanmış, altı kez esir düşmüş ve iki kez kaçmış Katolik bir mülteciydi. Bir süre Aleksey'e paralı askerlik yaptıktan sonra, İngiltere Kralı II. Charles'a hizmet etmek üzere neredeyse dönecekken, kazançlı Rus macerasının cazibesine karşı koyamayarak kalmıştı. Horoz'a göre, Ruslar Kırım'ı, bir mücevher gibi Karadeniz'e doğru sokulan ve o zamana kadar hiçbir çarın saldırmaya kalkışmadığı bu yemyeşil yarımadayı alabilirdi.

Sofya 26 Nisan 1684'te, yeni Polonyalı müttefiklerince gönderilen bir heyeti samur kürklere bürünmüş halde tahtında oturarak kabul ederken, antlaşma yüksek sesle iki çara okundu. Çifte çarlık tahtının arkasında, Golitsın'ın talimatları fısıldayabilmesi için perdeli bir pencere vardı. On yedisine giren Çar İvan artık hükmedebilecek yaştaydı ama "peltek konuşan" biriydi. Yarı kördü ve gözleri sinir bozucu biçimde fırlayacakmış gibi seğirip durduğundan, konukların telaşa düşmemesi için yeşil taftadan bir gözbağı takmak zorundaydı. Ayrıca zihinsel engelliydi. Çifte tahtın öbür tarafındaki üvey kardeşi Petro ise "çok cevval ve ayağa kalkıp sorular yöneltmeye hevesli olduğundan, yaşça büyük çarın hazır olmasına kadar hizmetkârınca tutulması gerekiyordu". Sofya ve Golitsın'ın Kırım Savaşı'na hazırlandığı sırada, neredeyse on iki yaşına varan Petro'yu yönetimin dışında tutmak yakında Sofya için zorlaşacaktı.[4]

Petro olağandışı olduğunu çoktan belli etmişti. Tuhaf ama çarpıcı bir fiziksel yapısı vardı: Çoğu portresi cüsseli olduğu izlenimi uyandırsa da, çok geçmeden iki metreyi geçecek boyuyla acayip uzundu ve hareketleri sarsaktı. Yüzünde garip tiklerden oluşan sürekli bir seğirme vardı ve sara nöbetleri başlamıştı. Babasını dört yaşında kaybetmiş ve güvenilir bakanların silahşor kargılarının üstüne fırlatılışına, dayılarının öldürülmek üzere teslim edilişine on yaşında tanık olmuştu. Çar Mihail'in eşiyle akraba olan çok sevdiği kuzeni Tihon Streşnev'i bir baba figürü olarak görür ve ona daima "baba" diye hitap ederdi. Zekâsı ve gücüyle herkesi hayran bırakmasına karşın, temel eğitime ilgisi çok zayıftı. Çar Fyodor'un ve annesinin ona özel hoca olarak atadığı Nikita Zotov adındaki saraylı, genç çarı kitap okumaya bir türlü ikna edeme-

di. Bunun yerine babasının savaşlarına dair hikâyeler anlattı, onda topçuluğa karşı ilgi uyandırdı ve ayrıca ona içki içmeyi öğretti. Petro çok sevdiği bu şen şakrak adamı, geri kalan ömrü boyunca maskarası ve daha sonraları güvenilir kâtibi olarak yanında tuttu. Biraz Almanca öğrenmesine, Yunan mitolojisini ve Roma tarihini sevmesine karşın, dil, gramer ya da felsefe öğrenmeye hiç heveslenmedi. Bunların yerine Zotov'un yönlendirmesiyle marangozluğa, toplarla oynamaya ve askerlere geçit töreni yaptırmaya merak sardı.

Petro yeterince büyür büyümez, saray törenlerinden kaytarmaya başladı. Geçmişte annesinin sürüldüğü Preobrajenskoye Sarayı'nın ahır uşaklarından ve doğancılarından oluşan bir grubun başına geçti. Önce marangozluk aletleri, keskiler ve çekiçler, ardından bir torna tezgâhı istedi ve hayatı boyunca rahatlama yolunu fildişi ve tahta işlemede buldu. Ocak 1683'te oyunları için üniformalar ve atlarla çekilen bir çift tahta top istedi; yaza doğru gerçek top ve gerçek barut getirtti. Böylece patlayıcılarla ömür boyu ilişkisi başlarken, düşük "topçu" rütbesini gururla benimsedi. Derken davul çalma, top fünyesi ateşleme ve ahbaplarına talim yaptırma sürecinde, 300 arkadaş, yabancı ve uşaktan oluşan ve Preobrajenski Muhafız Alayı diye anılacak ilk oyun birliğini kurdu. Preobrajenskoye'yi kendi askeri karargâhına çevirdi ve orası dolunca, yakındaki Semyonovskoye köyünü Semyonovski adını verdiği ikinci bir alayın merkezi haline getirdi.

Oyun alaylarına katılan ilk kişilerden biri, Aleksandr "Aleşka" Menşikov adlı bir ahır uşağıydı. Geçmişi tam bilinmeyen ve çeşitli kaynaklarda babasının börek satıcısı, mavna işçisi ya da astsubay olduğu söylenen bu çocuk küçük çarla hemen hemen aynı yaştaydı ve Topçu Petro'ya yakın olabilmek için topçu sınıfına yazıldı. İnce ve sağlam yapılıydı; zekice pragmatizmi, aşırı hırsı ve hırçın mizacı bakımından bizzat Petro'ya benzeyen yanları vardı. İçkiye düşkünlüğüyle de çarla kafa dengiydi. Yıllar sonra, sarayında verdiği bir partide önlük takıp börek satmaya soyunarak kendi kökeniyle dalga geçecekti. Ancak bu sadece Petro'yu eğlendirmeye yönelikti: Çarın dışında biri aşağı tabakadan gelişini alaya alacak olursa, başı beladan kurtulmazdı. Bu kindar adam kendisine hakaret eden herkesi döverdi ve düşmanlarını yılmaz şerriyle darağacına gönderene kadar kovalardı. Petro'dan daha uzun yaşayacak ve Rusya'yı yönetecekti.

Petro'nun ilk dönemdeki diğer yakın adamı, Menşikov'un zıddı Prens Fyodor Romodanovski'ydi. Elli yaşına varmış bu asık suratlı asker-saraylı "canavar görünüşlü, ceberut karakterli ve gün boyu sarhoş olmakla birlikte, majestelerine herkesten daha fazla sadıktı". Onu oyun alayının ilk komutanı olarak atayan Petro'ya düşkündü. Daha sonraları Petro'nun gizli polis şefi ve baş işkencecisi olunca, yabancılar tarafından rejimin ikinci adamı sayıldı. Menşikov ve Romodanovski sonraki yirmi yıl boyunca Petro'nun

başyardımcıları olacaklardı. Ama Petro'nun yaşamını değiştiren şey insanlar değil, teknolojiydi.

Prens Yakov Dolgoruki adlı bir boyar 1688'de Petro'ya Paris'ten bir hediye getirdi: Bir seyrüsefer aleti olan sekstant. Petro hayran kaldı. Hiçbir Rus'un nasıl kullanılacağını bilmediği bu aleti sonunda Alman Mahallesi'nde oturan Franz Timmerman adında, orta yaşlı bir Hollandalı tacire gösterdi. Onunla birlikte babasının Moskova dışındaki İzmailovo'da bulunan malikânesinin müştemilatında bir aramaya girişince, Hollandalı tacirin İngiliz yapımı olduğunu anladığı eski bir tekne buldular. Timmerman'dan gemilere dair bilgiler edinen Petro, yanına aldığı başka yabancılarla birlikte tekneyi onarıp tekrar suya indirdi.

Timmerman küçük çarı Preobrajenskoye yakınında, Rusya'ya gelmiş yabancı paralı askerlerin ve uzmanların 1652'den beri kaldığı Alman Mahallesi'nde gezdirerek, kırmızı tuğlalı yuvarlak Hollanda evlerini ve sade Lutherci kiliseleri gösterdi. Kremlin'in haşin ritüellerinden sonra, Petro Hollanda teknolojisini, İskoç viskisini ve Alman kızlarını tanıdığı bu yeni dünyaya tutuldu; bunun önemli bir yanı da yeni dostlarının Rusya'daki en iyi askerler olmalarıydı. Patrick Gordon onun "sadık ve cesur" akıl hocası, daha genç bir İsviçreli paralı asker olan Franz Lefort ise "can dostu" oldu. Gordon'un bir kuzeniyle evli olan Lefort, genç dostuna Batı topçuluğunu ve taktiklerini öğretti. Onu Batılı kızlarla tanıştırdı ve Lefort'un evinde içkili uzun gecelerin keyfine birlikte vardılar. Böylece ortaya çıkan içkici ahbap çevresi zamanla Çakırkeyif Tayfa olarak anılmaya başladı. Petro'nun dostluklarında yaşın hiç önemi yoktu: Lefort otuz dört yaşındaydı ama Petro hızla olgunlaşmaktaydı.

Petro'nun Lefort'la âlemleri annesini endişelendirdi: Artık evlilik zamanıydı. Annesi onu Alman haspalarından kurtarmak için (Streşnev'in tavsiyesiyle) mütevazı bir Rus kızı aramaya koyulurken, Petro da Batı savaş sanatını öğrenmekle, Preobrajenski için yeşil, Semyonovski için gök mavisi olmak üzere Alman tarzı üniformalar giydirilmiş 10 bin askeri eğitmekle meşguldü. Savaş oyunları için Moskova'nın Yauza Nehri kıyısında 1685'te Pressburg adlı küçük bir kalenin inşasına bizzat katıldı. Manevralarında General İvan Buturlin'i "Polonya kralı" ve Romodanovski'yi "Pressburg kralı" olarak atadı.

Petro'nun alaylarının şakacıktan görünmesi yanıltıcıydı. Muhafızları olarak hizmet edecek kendi küçük ordusu vardı artık. Yaklaşık 25 bin silahşora komuta eden Sofya için asıl tehdit kaynağı asker sayısı değil, Petro'nun zinde olgunluğuydu. Yakında bizzat iktidara gelmeyi istemesi kaçınılmazdı.[5]

İki çar 22 Şubat 1687'de Göğe Çıkış Katedrali'ndeki bir ayinden sonra Feldmareşal Golitsın'ı ve ordusunu savaşa uğurladı. Sevgilisini çariçelik tahtından

izleyen Sofya, ona Kremlin'in kapılarına kadar eşlik etti. Kendini "askerden ziyade büyük devlet adamı" olarak gören Golitsın, Moskova'dan ayrılmaya isteksizdi ama Petro'nun müttefiklerinin baskısıyla, bu Tatar seferinin zehirli kadehini kabul etmek zorunda kalmıştı.

Gordon'ın ve Lefort'un eşlik ettiği Golitsın, güneye ilerleyerek 50 bin Kazak askerle buluştu ama Kırım'a giden yol ıssız bir kırdan geçmekteydi. Yarımadaya geçişi sağlayan dar kıstak Perekop'a 200 kilometre kala, General Gordon'ın ifadesiyle "berbat bir badire" içine girildi; atlar kırılıyor, askerler hasta düşüyordu. Lefort'un daha sonra yazdığına göre, "kendinden geçmiş" halde "çok dokunaklı bir ağlama"ya tutulan Golitsın geri çekildi. Onun ayrılmasıyla birlikte, Tatar süvarileri Polonya'ya baskın için tekrar ortaya çıktı. Golitsın Tataristan'a bir daha yollanacağını bilerek Moskova'ya döndü.

Petro bir sorundu ve Sofya çözümler aramaya başladı. Çözümlerden biri diğer çara, yani İvan'a bir eş bulmaktı. Ama gözleri oynayıp duran ve peltekçe konuşan bu yatalakla kim evlenirdi? Acaba ondan bir çocuk olur muydu? Sofya ile "Akrep" Miloslavski'nin Ocak 1684'te düzenlediği gelin adayı geçidi, kendi seçtikleri aday için bir kılıftan ibaretti: Çar Fyodor'un son gelin adayı geçidinde ikinci sırada olan Praskovya Saltıkova. Anlaşılır tavırla hiç de hevesli olmayan bu açık sözlü kız, Çar İvan'la evlenmektense ölmeyi tercih edeceğini söylediyse de, aynı ay içinde evlendi. Çocuk belirtisinin görülmemesi kimseyi şaşırtmadı.

Sofya açısından daha iyi bir fikir bizzat çariçe olmaktı. En sadık adamı Fyodor Şakloviti'den destek arayışına girmesini istedi. Köylü kökenli bu adamı Aleksey'in Gizli İşler Dairesi'nde bir kâtipken, Silahşorlar Dairesi'nin başına getirmişti. Ama silahşorlar bir kadına taç giydirmeye yanaşmadı.

Golitsın'ın ikinci seferine hazırlandığı 1688'de, on altı yaşına basmak üzere olan Petro gücünü göstermeye başladı: Narışkin dayılarını terfi ettirdi, konsey toplantılarına katıldı ve alayları için yabancı askerler getirtti. Yakındaki bir gölde küçük bir oyun filosu kurmaya girişti.

Bu arada iki çar, destekçilerinin de teşvikiyle bir döl verme yarışına girdi. Beş yıl geçmesine karşın, V. İvan ile Praskovya'nın çocuğu olmamıştı. Petro'nun annesi Natalya, artık köhne görünen bir geleneksel gelin adayı geçidi düzenleyerek, kendi belirlediği ve Narışkinlere yakın bir ailenin kızı olan Evdoksiya Lopuhina'yı "seçme"sini sağladı. Petro ile Evdoksiya 27 Ocak 1689'da evlendi. Herkesi şaşırtan bir gelişmeyle, 21 Mart'ta Çar İvan'ın bir kız olan ilk çocuğu doğdu. Daha sonra üç kızı yetişkinlik çağına varacak ve ortancası Anna, Rusya imparatoriçesi olacaktı. Bazen icatlar ihtiyaçtan doğar: Bu işte bir bit yeniği görenler, geciken çocuk hasadını Praskovya'nın sevgilisi Vasili Yuşkov'a bağladı.

V. İvan'dan bir oğlanın olması halinde, Sofya belki Petro'nun önünü kesebilirdi. Bu arada, bir zafer mevcut konumuna meşruluk kazandıracaktı. Mayısta ordusuyla Perekop'a ulaşan Golitsın, sürekli taciz saldırılarına maruz kaldığı atlı Tatar okçularını bir türlü muharebeye çekemedi. Yaklaşık 20.000 askerin hastalıktan ve açlıktan ölmesi üzerine çekilmeye mecbur kalınca, Tatar süvarilerini püskürttüğü müsademeleri, hanımını memnun edecek bir zafer gibi sundu. Ondan "Sevinç kaynağım, nurum" diye başlayan bir övgü mektubu aldı.

Sofya'nın geleceği ya Perekop çöllerinde ya da çarların yataklarında belirlenecekti: O sırada ikisinin de eşi hamileydi. Sofya ziyaret için Aziz Sergius Manastırı'nın kapılarına doğru yürürken, Golitsın'dan gelen mesajlar eline geçti. Heyecanla yazdığı cevabında, "İçeriye nasıl girdiğimi hatırlayamıyorum" diye belirtti. "Mektupları yürürken okudum. [...] Seni bir daha göreceğime inanasım gelmiyor. Tekrar yanımda olduğun gün elbette harika olacak. Mümkün olsa, bir günde önüme gelmeni sağlarım. [...] Bütün olup bitenleri anlatacağım sana." Çok geçmeden herkes işin aslını öğrendi ve Petro hamlesini yapmaya hazırlandı.

Golitsın'ın kente zafer alayıyla girme hazırlığını yaptığı 8 Temmuz'da, Sofya ve iki çar Aziz Vasil Katedrali'ndeki ayine katıldı. Petro ikonlara eşlik eden Sofya'nın yanına hızlı adımlarla giderek, "rezil kişiliğiyle törende yer almasının uygun olmayacağını" söyledi. Ablasının ayrılmaya yanaşmaması üzerine, atına atlayıp dörtnala uzaklaştı. Golitsın'ı karşılayan Sofya ile Çar İvan'ın yanında yer almadı. Böyle bir yenilgiden sonra zafer şanının bahşedilmesini eleştirdi ve Golitsın'ın kendi huzuruna çıkmasını reddetti. Her iki taraf da kuşku içindeydi. Sofya'nın korkusu Petro'nun oyun alaylarıyla Moskova'ya yürüyüp onu öldüreceğiydi; Matveyev'in bir kargı üstündeki görüntüsünü bir türlü aklından çıkaramayan Petro'nun korkusu ise Sofya'nın Şakloviti'ye silahşorlarıyla saldırma emrini verdiğiydi. Petro'nun 4 Ağustos'ta tutuklanmasını emrettiği Şakloviti'yi 7 Ağustos'ta yanına çağıran Sofya, Petro'nun o gece "bütün hükümranları", yani İvan'ı ve kendisini öldürmeyi tasarladığına dair istihbarat aldığını bildirdi. Şakloviti silahşorları topladı.

Petro gece yarısından hemen önce, Şakloviti'nin onu öldürmek üzere yola çıktığı yönünde bir mesaj aldı. Geceliğiyle bir ata binip dörtnala yöneldiği koruda, getirilen çizmelerini ve elbiselerini giydikten sonra, tahkimli Üçleme Manastırı'nda saklanmak üzere bütün gece yol aldı ve "kendini attığı bir yatakta için için ağladı". Oyun alayları, annesi ve eşi orada ona katıldı. İki taraf bir süre bekledi. Derken Petro silahşorlara manastırda karşısına çıkmalarını emretti. Taç giymiş bir çarın talimatına uymamaları zordu.

Bunu duyan Sofya, Şakloviti'nin önemsemeyerek, "Bırak onu, zaten delinin teki" demesine karşın, Petro'yla şahsen görüşmeye gitti. Ama ona

yaklaştığında, bir adım daha atmamasını bildirmesi üzerine Kremlin'e döndü.

Petro 1 Eylül'de Sofya'ya, "bizi öldürmek için asker topladığı" gerekçesiyle Şakloviti'yi teslim etmesini bildirdi ve Golitsın'ın sürgün edilmesinde diretti. Buna çok kızan Sofya, gelen kuryenin kellesinin uçurulmasını emretti ama emri yerine getirecek bir cellat bulamaması dağılan otoritesinin bir işaretiydi. O hışımla topladığı silahşorlara ve saraylılara, "çok sıkıntılı bir dönemde yönetimi üstlendiğini" ve zaferler elde ettiğini hatırlatarak, şimdi "düşmanlarının aslında Şakloviti'nin değil, kendisinin ve kardeşinin canına kastettiğini" söyledi. Bir kez daha bildik kozunu oynadı: Çar İvan tehlikedeydi! Ama oyun bu sefer işe yaramadı.

Petro üç gün sonra, Gordon'ı ve yabancı paralı askerlerini çağırdı. Kurnaz "Horoz"un kendi safına geçişini, güncesine "belirleyici an" olarak not düştü. Kaybeden tarafta olmaktan çekinen silahşorlar, Şakloviti'nin tutuklanmasını istediler. Buna önce yanaşmayan Sofya, tıpkı Natalya'yı kardeşine teslim etmeye zorlayışında olduğu gibi, boyun eğmeye mecbur kaldı. Zincirli halde kağnıyla Üçleme Manastırı'na götürülen Şakloviti, Sofya'yı tahta oturtmaya ve Petro'yu öldürmeye yönelik bir tertibi işkence altında itiraf edince kellesi uçuruldu; Golitsın Petro'ya teslim oldu ve Sofya tutuklandı.

Oyun alaylarıyla manevralarını sürdüren Petro, kardeşi İvan'a "rezil üçüncü kişi" olarak andığı kız kardeşlerinin devreden çıkmasıyla, ülkeyi birlikte yöneteceklerini bildirdi; İvan'ın altı yıl sonraki erken ölümüne kadar, en azından biçimsel olarak öyle de oldu. Çariçe Evdoksiya 18 Şubat 1690'da bir oğlan doğurunca, Petro ona kendi babasına atfen Aleksey adını verdi. Böylece Miloslavskiler siyasal yarışın yanı sıra biyolojik yarışı da yitirmiş oldular.

Sofya rahat bir şekilde yaşayacağı Novodeviçi Manastırı'na kapatıldı. Golitsın idam cezasına çarptırıldıysa da, Petro'nun başdanışmanı Prens Boris Golitsın'ın birinci dereceden kuzeni olması nedeniyle bağışlandı. Yirmi dört yılını Kuzey Kutup Bölgesi'nde sürgün olarak geçirdi. Petro'nun sarayında güç yarışı daha da sert olacaktı. Ödüller göz kamaştırıcı, yükseliş baş döndürücü, düşüş ani ve sonu da çoğu kez ölümcüldü.[6]

SAHNE 4

Sarhoşlar Meclisi

OYUNCULAR

I. PETRO (BÜYÜK), çar ve imparator 1682-1725
Natalya Narışkina, çariçe, annesi, Çar Aleksey'in dul eşi
Evdoksiya (eö Lopuhina), çariçe, ilk eşi
Aleksey Petroviç, oğlu ve veliahdı
V. İVAN, çar 1682-1696, Petro'nun üvey kardeşi
Praskovya (eö Saltıkova), çariçe, İvan'ın eşi
Anna Mons, Petro'nun Alman metresi
Marta Skavronskaya (I. YEKATERİNA), Petro'nun Livonyalı metresi, daha sonra ikinci eşi ve Rusya imparatoriçesi 1725-1727
Sofya, eski hükümran hanım, Petro'nun üvey kız kardeşi

SARAYLILAR: Bakanlar vs.

Patrick Gordon, İskoç komutan ve Petro'nun danışmanı, "Doğunun Horozu"
Franz Lefort, Petro'nun İsviçreli danışmanı, feldmareşal ve oramiral
Prens Fyodor Romodanovski, prens-sezar, Preobrajenski Dairesi'nin başkanı, gizli polis şefi
Nikita Zotov, özel hoca, prens-papa, kâtip, kont
Tihon Streşnev, Petro'nun manevi "baba"sı, askeri levazım şefi
Aleksandr Menşikov, Petro'nun saraylısı ve dostu, daha sonra prens, feldmareşal, "Aleşka", "Çöplükten Çıkan Prens"
Prens Boris Golitsın, 1690'larda Petro'nun danışmanı
Fyodor Golovin, Rusya'nın ilk müsteşarı, oramiral, feldmareşal
Gavril Golovkin, büyükelçi, müsteşar, kont
Boris Şeremetev, ilk Rus kontu, Petro'nun komutanı, feldmareşal

DÜŞMANLAR

XII. Karl, İsveç kralı, Petro'nun baş düşmanı, "Son Viking", "Demirbaş"
Adam Löwenhaupt, İsveçli general
Carl Gustav Rehnskiöld, İsveçli mareşal
İvan Mazeppa, Kazak atamanı

Mizacı ve yeteneği itibariyle kendini öncelikle bir askeri önder olarak gören Petro, Osmanlılara karşı savaş hazırlığına çoktan girişmişti. Sakat kardeşi İvan'ı Moskova sarayının sonu gelmez resmi ritüellerini sersem sepelek izlemek üzere bırakırken, ayyaş dayısı İvan Narışkin'i hükümet işlerini biçimsel olarak yürümekle görevlendirdi. Asıl iktidar ise Petro nereye giderse oradaydı ve gezgin çar genellikle ordusuna talim yaptırdığı ve kaba bir taklit saray yarattığı Preobrajenskoye'deydi. Yeni boyar atamayı durdurdu. İster İsviçreli ya da İskoç bir paralı asker, ister bir börek satıcısının oğlu, isterse soydan geçme bir prens olsun, sadece kendi yakın çevresi önemliydi artık. En güvenilir adamı, her amaca uygun yeni bir kuruluş olan Preobrajenski Dairesi'nin başına getirdiği ve vekil çar anlamında "prens-sezar" unvanını verdiği ürkütücü Fyodor Romodanovski'ydi. Petro ona "Majesteleri" diye hitap eder, sözlerini "ebedi köleniz" ibaresiyle bitirirdi. Bu uygulama çarı "nefret ettiği" ayrıntılı törenlerin sıkıcı formalitesinden kurtardı. Petro esas olarak küçük bir akraba çevresi aracılığıyla hüküm sürdü. Çoğunlukla dedesinin, babasının ve kardeşinin eşleriyle bağlantılı kişilerden (Dolgorukiler, Saltıkovlar, Narışkinler, Apraksinler) oluşan bu çevrede, Çar Aleksey'in gayrimeşru oğlu olmasından dolayı "kardeş" diye hitap ettiği İvan Musin-Puşkin de vardı. Manevi "baba"sı yaşlı Streşnev, askeri levazım işlerinin vazgeçilmez düzenleyicisi haline geldi.

Petro 1691 sonbaharında, prens-sezarın komuta ettiği ve Lefort'la birlikte sıradan bir topçu olarak görev aldığı muhafız alaylarını silahşorlara karşı manevralarda denemeye hazırdı. Muhafız alaylarının iyi bir performans göstermesinden sonra, çar yeni kurduğu Deliler, Şakacılar ve Sarhoşlar Meclisi'ni (kısaca Meclis) topladı. Bu ayyaş sofra efradı kısmen Rusya'nın vahşice şamata kisvesine bürünmüş hükümetiydi. Çakırkeyif Tayfa olarak ortaya çıkmıştı ama Petro tarafından daha da gösterişli hale getirildi. Cücelerden, devlerden, yabancı soytarılardan, Sibiryalı Kalmuklardan, siyahi Nübyelilerden, şişman ucubelerden ve uçarı kızlardan oluşan bir sirkin* yer aldığı 80 ila 300 konuğun öğle vakti başladığı âlem ertesi günün şafağına kadar sürerdi. Prens-sezar

* Sürekli değişen ucubeler kadrosunda Petro'nun gözdeleri daima devlerdi. Rusçada Nikolay Jigant adıyla anılan ve daha sonraları hem sağken hem de öldüğünde içi doldurulmuş kadavrasıyla teşhire sunulacak Fransız devini Harikalar Kabinesi'ne aldı. Finli dev kadınlar genellikle bebek gibi giydirilirken, cüceler çoğu kez makyajla yaşlanmış hale getirilirdi ya da pastaların içinden çırılçıplak fırlayıp çıkarlardı. Petro çok düşkün olduğu gözde cücelerini seyahatlerinde yanına alırdı.

sözde "Polonya kralı" Buturlin'le birlikte meclisin seküler kolunun başındaydı. Petro ayrıca Ortodoks Kilisesi'nin maskaralığıyla alay etmekten de kendini alamayarak, yaşlı özel hocası Nikita Zotov'u "Patrik Bakkhus" adıyla sarhoşların başrahibi olarak atadı ama koyu Ortodoks uyruklarını gücendirmemek açısından, Katolikleri alaya alıyormuş gibi görünme yoluna gitti. Böylece Zotov prens-papa sıfatıyla başına tenekeden yüksek bir şapka takmış ve üstüne yarısı iskambillerden yapılmış bir palto geçirmiş olarak makam süsü verilmiş bir bira fıçısı üstünde, on iki çakırkeyif kardinalden oluşan ve Petro'nun "diyakoz adayı" olarak yer aldığı bir meclise başkanlık etmeye başladı.

Bu "kutsal ayin"lerin kuralları bizzat müstebit âlemci tarafından belirlenmişti. İlk kural "Bakkhus'a esaslı ve adaplı içkicilikle tapmak"tı. Sarhoşlar Meclisi'nin bütün görevlileri (çoğu kez Rusçada erkek cinsel organı anlamındaki *huy*'la bağlantılı) müstehcen unvanlar taşırdı; sözgelimi, prens-papaya "Yarağı Dürt", "Yarağa Gel" ve "Siktir Git" adlı başdiyakozlar eşlik ederdi ve saraylılar penise göre belirlenmiş bir hiyerarşiyle, minderler üstünde fallus biçimli sosisler bulundururlardı.

Çoğu kez piskoposluk tacı dışında çırılçıplak olan Prens-Papa Zotov, yemeklere dizüstü çökmüş ve soyunmuş konuklarını haç yerine bir çift Hollanda piposuyla kutsayarak başlardı. Petro hiçbir zaman yerinde duramadığı için, ayağa fırlayıp davul çalarak ya da borazanların çalınmasını emrederek, sofradakileri top ya da havai fişek atışı için dışarıya götürürdü. Ardından masaya dönülüp bir tabak daha yemek yendikten sonra, tekrar dışarıya çıkıp bir kızak konvoyuyla dolaşılırdı.

Noel'de Petro'nun 200 kişilik "Çakırkeyif Tayfa"sı prens-papanın öncülüğünde kızaklarla Moskova sokaklarından geçerek, görkemli konaklardan bazılarının önünde ilahiler okurdu; Karnaval sırasında Zotov eşeklere ve boğalara binmiş kardinallerinin eşliğinde, keçilerin, domuzların ve ayıların çektiği bir arabayla süvari alayının başında yer alırdı. Kimlik değiştirmek Petro'nun her zaman hoşlandığı bir şeydi ama bunun herkese serbest bir eğlence olduğunu sananların başına kötü işler gelirdi. Petro'nun kulüp kurallarına göre, "bütün kadehler hemen boşaltılmalıydı, üyeler her gün kafayı çekmeli ve yatağa asla ayık girmemeliydi." Herhangi bir kuralı çiğnemenin ya da kadeh tokuşturmaya katılmamanın cezası, ağzına kadar konyak dolu kocaman Kartal Kadeh'i kafaya dikmekti.

Genellikle bir sevimlilik havası katarak İvaşka diye andığı içkiye karşı bünyesi sağlam olan Petro'nun sarayında sabah erken uyanmak zorunluydu. Petro maraton içki âlemlerinden sonra bile, şafakta uyanıp çalışmaya koyulurdu. Menşikov çoğu kez sızıp masanın dibine yığılsa da, ona ayak uydurmayı becerirdi. Yaşlı "Horoz" Patrick Gordon ise ertesi günün büyük bir bölümünü yatakta geçirirdi.

Petro'nun dostu Franz Lefort "içkinin asla alt edemediği" ve yorulmak bilmez bir zamparaydı. Teşrifattan sıkılan Petro, onun için yaptırdığı taş sarayın muazzam ziyafet salonunu Çakırkeyif Tayfa'nın kulüp binasına ve çarlık kabul odasına çevirdi. Haftada iki ya da üç defa akşam yemeğini Lefort'la birlikte yerdi; onu meclisin kadın şubesinde yer alan ve şevk dolu arsızlıkları kendi neşesiz evliliğiyle büyük bir tezat oluşturan kıvrak kalçalı rahibelerle tanıştıran da bu İsviçreli askerdi.

Bir Alman tüccarın on yedi yaşındaki "son derece güzel" kızı Anna Mons, Petro'yla tanıştığında Lefort'un çok sayıdaki metreslerinden biriydi. Ama çarın yeni sevgililerinin cinsel geçmişlerine karşı hoşgörüsü sayesinde, esasen maço ve asker bir çevrede onun baş metresi oldu. Ancak çarın hiç ayrılamadığı dostu Anna değil, karyolasının dibinde ya da kapısının dışında uyuyan saraylılar (*denşçiki*) içindeki gözdesi haline gelen Aleşka Menşikov'du.

Petro aşırı gerginlik yüzünden uykusuzluk çektiğinde, bir *denşçik*'i çağırır ve başına karnına koyardı. Yaşadığı yorucu tempoda bazen yüzünün sol tarafının seğirmeye başlaması, tam bir göz yuvarlama nöbetine yol açardı. Böyle durumlarda yardımcıları onu yatıştırmak için çoğu kez sevgililerinden birini çağırarak, nazikçe "Pyotr Alekseyeviç, konuşmak istediğin kişi geldi" derlerdi.

Bu ayyaşlık sırf ergenlik evresiyle sınırlı kalmadı; Petro'nun zındıkça parodileri şevk dolu sıklıkla ölümüne kadar sürdü. Gözden düştükten sonra turneye çıkmış bir *rock* topluluğunun 17. yüzyıl versiyonunu yöneten dehşetengiz bir sirk müdürünü andırsa bile, onun için iş ve içki âlemi arasında bir ayrım yoktu. Ne kadar tuhaf görünürse görünsün, prens-papalar, prens-sezarlar ve Başdiyakoz Siktir Git yarı askeri karargâh, yarı sarhoşlar karnavalı yapısındaki sarayında etkili atamalardı. Meclis'in resmi üyelerinin genelde Zotov gibi yaşlı sadık adamlar olmasına karşın, taklit saray, Çakırkeyif Tayfa ve meclis üyeliği üst düzey general, bakan, amiral ve soytarı makamlarıyla gelişigüzel örtüşürdü. Bu yapı kutsal değerlere öyle göründüğü kadar saygısız da değildi: Petro Tanrı'ya ve kendi kutsal monarşisine inanan biriydi. Söz konusu taşkın cümbüşler, ilahi inayetle kutsanmış istisnai otoritesini yüceltmesine, ülkesini uygun gördüğü biçimde ve hiçbir kısıtlama olmaksızın yeniden şekillendirmesine yaradı bir ölçüde.

Çakırkeyif Tayfa Petro'nun şahsi eğlence anlayışını yansıtırdı ama genç çarın en vahşi siyasal çatışmaların ortasında büyüdüğünü unutmamak gerekir. Petro ister çıplak kadın cücelerle bir parti düzenlerken, isterse de bir ordunun iaşesini planlarken, doğuştan bir otokrattı, hayalci olduğu kadar titiz ve çalışkandı; her uğraşın bütün ayrıntılarını içten gelen bir dürtüyle düzenleyerek, emirleri numaralı listeler halinde bir kâğıda karalardı. Onun zorlama âlemi şölenli zorbalıktı – tıpkı tez canlı, günlük güdülere bağlı, dinamik ama ezici, neşeli ama sert kişiliğinin ardında Rusya'yı modernleştirme,

silahlı kuvvetlerini kurma, elitleri kendi hayali için hizmete koşma, anıtsal tasarılarını yönlendirecek kabiliyetli adamlar bulma benzeri canlı bir yan uğraşın yatmasında olduğu gibi.

Prens-sezar maskaralığının da şaka kaldırır bir yanı yoktu: Petro ne kadar içten ve doğal görünürse görünsün, güvenlik her zaman en başta gelirdi. Gizli polis şefi Romodanovski'nin soruşturmalarına ve işkencelerine genellikle bizzat katılırdı. Gülünç pantomimleri bile siyasal amaçlara hizmet ederdi. İster bir türedi, ister bir Rurik prensi olsun, yakın adamları arasındaki dengeyi bu yolla sağlardı; kendisine karşı tertiplere girişmemeleri için onları birbirlerine düşürürdü. Görevler, ödüller ve cezalar verirken, yozlaşmalarının önünü kendi kaba tarzıyla keserdi. Hoyratlığı çoğu kez daha ziyade ekabirlerini bezdirmeye ve aşağılamaya, paranoyak yaklaşımıyla sıkı gözetim altında tutmaya, onları çarın teveccühü ve ona yakınlık için yarışmaya yöneltirken, kendi iktidarını benimsetmeye dönüktü. Ters köşeye düşürme oyunları düpedüz kendi mutlak üstünlüğünü vurgulamak içindi. Dahası, III. Fyodor ve V. İvan gibi genç çarları katı dinsel ritüelin acınası tutsakları olarak görmüştü: Şen şakrak oyunbazlığı, sahte bir çarın yanı sıra sahte piskoposlar atarken, sırf bir topçu, diyakoz ya da bahriyeli rolüne bürünmesi, ona daha önce hiçbir Rus hükümdarının erişemediği kişisel ve siyasal bir esneklik kazandırma açısından özgürleştiriciydi. Bir yandan kutsal otokrat, diğer yandan sade topçu olma becerisi bu yaşam gücünün tehlikeli esrar havasını bir şekilde artıran bir unsurdu; fiziksel gücü ve cüssesi hangi rütbede olursa olsun, çevresinde daima müthiş bir iktidar hissi uyandırmasına yeterliydi.

Petro her an şen havadan tehditkâr havaya geçebilen biriydi. Sıklıkla aşırı coşkuya ya da gazaba kapılarak, çevresindeki adamlara yumruk atardı. Bir keresinde Menşikov'u medeni toplum kurallarına aykırı olarak üstünde kılıcıyla dans ederken görünce, burnuna yumruk indirdi ve daha sonra vurduğu sert yumruklarla onu yere serdi. Boris Golitsın Şubat 1692'de bir uşağının aklını çelerek, rakibi Yakov Dolgoruki'yi saçıyla oynayarak kızdırmaya yöneltti. Dolgoruki de vücuduna sapladığı bir çatalla oğlanı öldürdü. Her ikisi de ertesi gün Petro'nun huzuruna çıktıktan sonra yürüyerek zindanın yolunu tuttuysa da, çok geçmeden bağışlandı. Ama Petro'nun sarayındaki yaşam tarzı ölümcüldü: bakanlarının birkaçı alkolik oldukları için öldü.

Petro'nun geleneklere bağlı uyruklarında Deccal olabileceği kanısının uyanması şaşırtıcı değildi. Muhafız alaylarıyla muziplikler ve talimler peşinde koşarken, eşi Evdoksiya'yı ihmal etti ve kardeşleri zamanla çara muhalefetin odağı haline geldi. Petro'nun prens-sezara verdiği talimatla, eşinin amcalarından birini işkenceyle öldürtmesi mutlu bir evliliğin belirtisi sayılmazdı pek. Onu dizginlemeye cesaret edebilen tek kişi annesiydi. "Beni niye kendine dert edinip üzülüyorsun?" diye sevecen bir tavırla alaya aldığı annesi tam

da ilk savaşına hazırlandığı Ocak 1694'te ölünce, "Ne kadar üzgün ve yaslı olduğumu anlayamazsınız" diye itiraf edecekti.[1]

Artık yirmi üç yaşında olan Petro 1695 ilkbaharında, Don Nehri'nin Azak Denizi'ne döküldüğü noktadaki Osmanlı kalesi Azak'a saldırmak üzere güneye yöneldi. Gordon'ın ve Lefort'un eşliğinde kuşatmayı başlatmak üzere Volga ve Don nehirlerinden aşağıya indi; komuta kademesinin bölünmesi ve doğru teçhizatın yokluğu yüzünden girişim sonuçsuz kaldı. Petro dört ay sonra Gordon'ın tavsiyesine uydu: Kuşatma topları, bir filo ve tek bir komutan şarttı. Kuşatmaya son verip Moskova'ya dönerken, binlerce asker kaybetti. Ertesi yılın ilkbaharında Voronej'e geçti ve oradaki tersanenin yakınında bir kütük eve yerleşti; her gün şafakta uyanıp işbaşı yaparak, Rusya'nın ilk filosunu kurmaya koyuldu. Çalışmalarını sürdürdüğü sırada kardeşi İvan'ın ölmesi üzerine, Moskova'ya döndü ve geleneksel bir cenaze töreni düzenletti. Eski Moskova sarayı İvan'la birlikte gömüldü; ancak Petro'nun eski kafalılığına rağmen çok sevdiği heybetli eşi Praskovya (Saltıkova) ve bazıları Petro'dan sonra tahta çıkacak kızları yadigâr kaldı.

Petro Mayıs 1696'da 46 bin kişilik bir orduyla tekrar Azak önündeydi. Mektuplarında "canım" diye hitap ettiği, sevecenlikle "Seni görmeye gerçekten muhtacım, sadece seni görmek istiyorum" diye yazdığı Menşikov'la aynı çadırda kaldı. Ancak bu dostlukta eşcinsel bir yön ihtimal dışı görünüyor. Kuşatmayı yöneten Gordon, ateş altında çemberi daraltmak için "hareketli bir siper" sistemi geliştirdi. Kalenin teslim olması üzerine, Petro "bütün Azak alanını" kazandırmasından dolayı teşekkür ettiği "Horoz"u orgeneralliğe yükseltti. Kaleyi yeniden tahkim ettirmenin yanı sıra, Rusya'nın Azak kıyısındaki ilk deniz üssü Taganrog limanını kurarak, Karadeniz'deki Osmanlı hâkimiyetini kırmaya dönük ilk hamleyi yaptı.

Petro 10 Ekim 1696'da Mars ve Herkül heykellerinin yer aldığı bir Roma tarzı zafer alayıyla Moskova'ya girdi. Kullandığı teknoloji Almanya ya da Hollanda işi olsa da, muzaffer bir Roma komutanı gibi *imperator* sanıyla yüceltildi. Altı atın çektiği bir arabayla zırhlı halde alayın başını çeken prens-papayı, Gordon ve oramiralliğe yükseltilen Lefort izledi. Petro ise çok daha geride siyah bir Alman ceketi ve golf pantolonu giymiş olarak, albaylarla birlikte neşeyle yürüdü. Moskovalılar şaşkınlık içindeydi.[2]

İki hafta sonra, Dışişleri Dairesi şu açıklamada bulundu: "Hükümdar yüce devlet işleri için komşu ülkelere [...] yüce büyükelçilerinin gönderilmesi talimatını vermiştir." Heyete Oramiral Lefort ve Peyro'nun aynı şekilde oramiralliğe yükseltilmiş bakanı Fyodor Golovin başkanlık edecekti. Açıklamada bizzat Petro'nun (diplomatik formaliteyi gerektirmeyecek ama heyetteki

herkesin kim olduğunu bileceği şekilde) tebdili kıyafetle ve "Pyotr Mihailov" adıyla seferde yer alacağı belirtilmedi. Petro ne zaman Moskova'dan ayrılsa, *bütün* iktidarı birkaç adama devrederek, onları felce uğratıcı bir çekişme içinde bırakırdı; bu kez prens-sezarı, "Horoz"u, dayısı İvan Narışkin'i ve Boris Golitsın'ı iktidar için kapıştırma yoluna gitti. Girişeceği seferde gemi yapımını öğrenmeye ve Batı teknolojileriyle dönmeye kararlıydı; "Ben bir öğrenciyim ve ders almam gerekir" diye bildirdi. Aynı şekilde teknolojiye ilgi duyan babasından farklı olarak, tamamen olağandışı bir şeye karar vermişti: Yetersiz eğitiminin açığını kapatmak üzere, ülkesinden ve sarayından ayrılarak, Batı teknolojisiyle ilgili yoğun bir kurstan geçmek. Rusya tarihi bir yana, dünya tarihinde bile emsali olmayan bir otodidaktik irade gösterisiydi bu. Zevkli gezi, diplomatik atak, askeri keşif ve eğitim amaçlı izin karışımı bir havası vardı. Daha önce hiçbir çar Rusya'dan ayrılmamıştı. Bu iş fazlasıyla riskliydi ve yokluğu kan dökülmesine yol açabilirdi.

Lefort'un sarayında Çakırkeyif Tayfa gezinin şerefine kadeh tokuştururken, General Gordon'ın daha sonraları yazdığı üzere, "şen bir gece [...] Majestelerine yönelik ihaneti açığa çıkaran tesadüfle" berbat oldu. Bir silahşor subayın ve iki boyarın Petro'nun yaşam tarzını ve politikalarını eleştirdiği ihbarı üzerine, çar dehşet saçacak bir maharetle tepki verdi: İhanetin hoş görülmeyeceği konusunda 50 bin silahşorda bir kuşku bırakmayı göze alamazdı ama olay haliyle kafasında çocukluğundaki travmayı canlandırdı. "Akrep" diye andığı Miloslavski'nin tabutunun mezarından çıkarılmasını ve domuzlarca çekilen bir kağnıya yerleştirildikten sonra, idam sehpasının dibine getirilmesini ve kapağının açılmasını emretti. Parçalanan ve kelleleri uçurulan kurbanlardan akan taze kanlar Miloslavski'nin taşlaşmış kadavrasının üstüne damladı.

Lefort ve Golovin 20 Mart 1697'de, Menşikov ve "Pyotr Mihailov"un yanı sıra bakan, dost, rahip, borazancı, aşçı, asker ve cüce olmak üzere 250 kişiden oluşan elçilik heyetiyle yola çıktı. Gidilen her yerde, Batı'nın teknik gelişmişliği Petro'nun gözlerini kamaştırırken, Batı da onun kaba saba taşkınlığı ve barbarca öfkesi karşısında dehşete düştü. Bu kadar çok diplomatik vukuatın yaşandığı saltanat gezileri azdır. İlk durak olan İsveç'in Livonya eyaletindeki Riga'da, tahkimatların resimlerini çizmeye girişen Petro, onu durdurmaya kalkışan İsveçlilerin küstahlığına kızdı ve bu "lanetli yer"e karşı anında nefret hissiyle doldu. Alman prensliklerinin bir yamalı bohçası görünümündeki Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu topraklarından geçerken, Hanover elektörünün eşi ve İngiltere'nin gelecekteki kralı I. George'un annesi Sophia'yla tanıştı. Zarif Alman kadınlarından oluşan bir kalabalıkla karşılaşınca, hoşbeş etmeyi zaten bilmediği için, mahcup bir tavırla "Ne diyeceğimi bilmiyorum!" demekten kendini alamadı. Onun "zihnen çok canlı"

olmasına hayran kalan Sophia'nın izlenimi ise şöyleydi: "Çok neşeliydi, çok konuşkandı; bize gemi yapımıyla uğraştığını söyledi ve ellerini göstererek, nasırlarına dokunmamızı istedi." Petro daha sonra cücelerle ve nedimelerle dans etti; elleri nedimelerin balina çubuğu korselerine değdiğinde uğradığı şaşkınlıkla, "Bu Alman kadınlarının müthiş sert kemikleri var!" diye bağırdı. Elektör eşinin edindiği izlenim, "hem çok iyi hem de çok kötü yönlere sahip, [...] çok olağandışı bir adam" olduğuydu.

Petro 18 Ağustos 1697'de vardığı Hollanda'nın Zaandam tersanesine "gemi ustası Mihailov" olarak girdi. Daha sonraları olayı üçüncü şahıs zamirini kullanarak şöyle açıklayacaktı: "Hükümdar bu alanda uyruklarının gerisinde kalma gibi utanç verici bir duruma düşmemek için, bizzat Hollanda'ya gitti ve Amsterdam'da başka gönüllülerle birlikte kendini donanma mimarisini öğrenme işine adadı." Seyahatten dönüşünde Hollandalı ve Venedikli gemi ustaları getirten Petro, yeni donanması için her ekabirinin bir geminin masraflarını karşılaması emrini verdi. Ama çok geçmeden Rusya'nın kendi teknik bilgi donanımını oluşturması gerektiğini kavrayınca, elli soyluyu Hollanda tersanelerinde eğitim almaya gönderdi. Gemiciler, tüccarlar ve tamirciler içinden sınıf, yaş ya da milliyet ayrımı yapmaksızın kabiliyetli kişileri arayıp işe aldı. Hollanda Petro'ya aynı zamanda yeni giyim, mimarlık ve nekrofili zevkleri kazandırdı. Amsterdam'dayken meşhur bir anatomi uzmanının otopsilerine katılmak hoşuna gitti. Yanındaki saraylılardan biri cesetlerden iğrenince, onu eğilip bir lokma et ısırmaya mecbur etti. İnsan vücudunu kesip incelemeyi ilginç bulduğu için, seyahatlerinde hep yanında taşıyacağı bir cerrahi alet takımı satın aldı. Maiyetindeki kişiler bir ameliyata ya da diş çekimine gerek duyduğunda, bunu bizzat yapmakta ısrar ederdi. Onun deşip inceleme merakından korkanlar, diş ağrılarını belirtmekten kaçınırlardı.

Petro 11 Ocak 1698'de vardığı Londra'da Kral III. William'ı Kensington Sarayı'nda ziyaret etti, parlamento oturumlarını izledi ve gezisinin geri kalan kısmında ona metreslik edecek Laetitia Cross adlı bir İngiliz aktrisi yanına aldı. John Evelyn'in Deptford'daki kusursuz konağı Sayes Sarayı'nı kiraladı ve bir Çakırkeyif Tayfa kulüp binasına çevirdi. İlk kez orada gördüğü bir el arabasından hoşlanarak başlattığı el arabası yarışları kısa sürede bahçenin kırpılmış çalı süslemelerini tarumar etti; içeride de Ruslar tabloları hedef tahtası, mobilyaları yakacak odun ve perdeleri tuvalet peçetesi olarak kullandılar. Tüy yataklar ve çarşaflar "içeriye vahşi hayvanlar dadanmışçasına paramparça oldu."

Petro bu "vahşi hayvan" heyetinin Kutsal Roma-Germen imparatoruyla görüşmek üzere geçtiği Viyana'da, Romodanovski'den Azak'taki silahşorların isyan ettiği ve Moskova üzerine yürürken, General Gordon'a yenildiği haberini aldı. Prens-sezara cevabında, "Cenabınızın İvan Mihailoviç [Miloslavski]

tohumunun filizlendiğine dair mektubunu aldım" diye yazdı. "Sert olmanızı rica ederim..." Asiler kamçılandı ve işkenceden geçirildi. Toplam 130 kişi idam edildi ve 2.000 tutuklu için Petro'nun dönüşü beklendi.

Çar 19 Temmuz'da Polonya'nın yeni seçilmiş kralı Güçlü August'la buluştu. Aynı zamanda Saksonya elektörü olan mavi gözlü ve adaleli August o sırada yirmi sekiz yaşındaydı ve erkekliğiyle aşırı övünen biriydi. Gayrimeşru çocuklarının sayısı zamanla 354'e ulaşacaktı; yaşlandıkça uçkurunun daha da gevşemesiyle, bazı kaynaklara göre farkında olmadan öz kızının ırzına geçecekti. Sıkıntılı konuklarına bir karyolanın çevresindeki perdeleri açmasıyla ortaya çıkan çıplak bir dilberi hediye olarak sunup onları şoka uğratmada uzmandı ama hiçbir şey Petro'yu şaşırtmazdı. İki hükümdar birlikte kafa çekti, orduları teftiş etti ve Petro döneminin çığır açıcı projesini planladı: Kralın ölümünden sonra tahta on beş yaşındaki XII. Karl'ın geçmesiyle zayıflayan İsveç imparatorluğunu yıkma. Kara Günler'in öcünü almak ve Baltık'a pencere açmak için bir fırsat çıkmıştı.

Bu arada Petro'nun 2.000 asi silahşorun hapse atılmasını emrettiği Preobrajenskoye'de, Romodanovski on dört özel işkence odası yaptırdı.[3]

Petro 4 Eylül 1698 gecesi Lefort'la ve Golovin'le birlikte Moskova'ya vardığında, dosdoğru atına atlayıp dörtnala Preobrajenskoye'nin yolunu tuttu ve orada Anna Mons'la buluştu. Sabahleyin boyarlar geri gelen hükümdarlarını selamlayıp önünde yere kapaklanmak üzere akın ettiler. Ama bıyığı dışında sinekkaydı tıraş olmuş ve Batılı elbiseler giymiş Petro, onları ayağa kaldırıp kucakladıktan sonra, Ortodokslarda kutsallığın ve saygınlığın sembolü olan Moskova tarzı sakallarını kesmek üzere bir berber usturasını çıkardı. Romodanovski ve öbürleri hükümdar-berbere boyun eğdiler. Petro daha sonra bir ziyafette Yakob Turgenyev adlı soytarısını masalarda dolaştırıp boyarları tıraş ettirirken, Lefort'un evinde de uzun boyar kaftanlarının eteklerini kırpıp kısalttı. Boyarlarına Batı soylusu kisvesini verme sürecinde, mavi kurdele biçimindeki Aziz Andrey Nişanı'nı oluşturarak, bakanı Golovin'e ve Çar Mihail'in bir bakanının soyundan gelen güvenilir generali Boris Şeremetev'e taktı. Bütün bunlar hızla yapıldı. "Her şeyi önceden çalışıp hazırlamak gerekir" diye yazmıştı bir keresinde. "Çünkü boşa giden zaman, tıpkı ölüm gibi geri döndürülemez."

Petro daha sonra karanlık meselelere yöneldi. "Çarlık kentimin çevresinde surlara ve siperlere darağaçları ve idam sehpaları kurduracağım; asilerin hepsini korkunç yöntemlerle infaz ettireceğim."

Önce halledilmesi gereken Çariçe Evdoksiya sorunu vardı: Petro'yla dört saat süren görüşmede, bir rahibe olması yönündeki isteğine karşı çıktı. Sekiz yaşındaki oğulları Aleksey'i yetiştirmenin görevi olduğunu belirtti. Petro

düpedüz Aleksey'i kaçırdı ve annesini bir manastıra kapattı. Evdoksiya'nın amcalarından biri itiraz etmiş olsa gerek; çünkü Romodanovski tarafından (tıpkı kardeşine yapıldığı gibi) işkenceyle öldürüldü. Ardından Petro'yu tahttan indirip Sofya'yı tekrar başa geçirmeye dönük tertibi tutuklu silahşorlara zorla itiraf ettirmek üzere, on dört işkence odası pazar günleri dışında gece gündüz çalışmaya koyuldu. Silahşorlar şaşırtıcı bir dayanıklılık gösterdi. Çarın doktoru bayılan tutukluları tekrar işkenceden geçirilmek üzere ayıltmakla görevlendirildi. Petro işkencelerin birçoğunda hazır bulundu ve bütün maiyetinin katılması için ısrar etti. İşkence görenlerden birinin askıda kolları ve bacaklarının yerinden çıkarıldığı "korkunç çatırtı"ya ve ardından yirmi kamçı darbesine rağmen, tek bir söz etmemesi üzerine, Petro "sonunda bezmiş bir tavırla, çenesini kırıp açmak için elindeki sopayı sertçe ağzına sokarken", bir yandan da "İtiraf et, hayvan, itiraf et" diye hırladı.

Bir ay süren bu işkencelerden sonra, Petro'nun emriyle infazlar başladı. Moskova'nın her kapısında altışar kişi, Kızıl Meydan'da 144 kişi olmak üzere, 200 silahşor surlara kurulan darağaçlarında asıldı. Preobrajenskoye'de yüzlerce silahşorun daha kelleleri uçurulurken, Petro işin içine karıştırıp sadakatlerini sınamak istediği kodamanlarına baltaları bizzat kullanma emrini verdi. Ancak bazıları cellatlıkta beceriksiz çıktı; bir boyar baltayı çok aşağısına indirdiği kurbanını neredeyse ikiye biçti. Romodanovski dört silahşorun kellesini uçururken, kendini daha çok göstermek durumunda olan Menşikov, yirmi kelle almakla övündü. Bu bilgilerin kaynağı olan Avusturyalı diplomat Johann-Georg Korb, şahsen tanık olmadığını belirtmekle birlikte, bizzat Petro'nun beş silahşorun kellesini uçurduğunu ileri sürer.* Baş kesmeyi biyoloji deneyi olarak büyülenmişçesine izleyen Petro, kurbanlardan birinin kellesi uçurulduktan sonra bir süre oturur halde kalışını sürekli anlatacaktı.

İnfazlar sürerken Lefort'un sarayında verilen içkili akşam yemekleri çoğu kez yabancıların şaşkın bakışları altında, hükümet bakanlarının ağız dalaşlarıyla son bulurdu. Petro Moskova'daki şartları eleştiren bir diplomatı, "Eğer bir uyruğum olsaydın, seni de darağacında sallananların arasına katardım" diye payladı. Bir keresinde bir boyarın parayla makam sattığı kuşkusu sarhoş Petro'yu çılgına çevirdi. Kılıcını çekip onu öldürmeye çalışırken, adamın suçsuz olduğunu söyleyerek araya giren Romodanovski'yi ve Zotov'u itip kakarken, ilkinin parmağında, ikincisinin de başında kesikler açtı. Kılıcını elinden alan Lefort'u sırtüstü yere yuvarladı; ardından Menşikov bu azgın

---

* Petro'nun bu işi yaparken, kelle uçurmanın yanı sıra duruşmalarda sergilenmek üzere tasarlanmış bir Alman "adalet kılıcı"nı kullandığı söylenir. Bunu kanıtlamak imkânsız olsa da, kılıç günümüzde Kremlin Silahhanesi'nde görülebilir. Petro ölüme gitmek için önündeki kurbanın kellesini tekmeleyerek bir adım ilerleyen bir silahşoru beğendi ve onu serbest bıraktı. Bu kişi Büyük Yekaterina'nın sevgilisi Grigori Orlov'un dedesiydi.

devi ancak önüne yatarak durdurabildi. Narışkin ile Golitsın'ın kavgaya tutuştuğu başka bir olayda, Petro kabahatli olan tarafın kellesini uçurma tehdidini savurdu.

Silahşorların işi bitirilirken, itirafları da Sofya'yı neredeyse töhmet altında bıraktı. Petro'nun emriyle pencerelerinin hemen dışında asılan 196 isyancının cesetleri kış boyunca çürümeye terk edildi. Petro yeni filosunun kuruluş çalışmalarını yönetmek üzere Voronej'e gittiğinde, korkunç haberi aldı. En yakın dostu Lefort hummadan ölmüştü. "Artık güvenilir bir adamdan yoksun ve yalnız biriyim" dedi. "Bana sadık kalan bir tek oydu." Apar topar dönen Petro, Lefort'u hep kıskanmış boyarlarını görkemli bir cenaze töreninde bu İsviçreli maceraperest için yas tutmaya zorladı. Naaşını öperken ağladı. Kısa bir süre sonra Gordon da öldü. Başucunda olan Petro, gözlerini kapattığı "sadık ve cesur" Horoz için şu övücü ifadeyi kullandı: "Ben ona ancak bir avuç toprak verebiliyorum; o bana Azak'ı verdi." Uzun süre sonra Menşikov'un verdiği bir partide, "Lefort'un ölümünden beri ilk kez sahiden eğlendim" demesi büyük bir sitayiş sayılırdı.

Petro yeni yüzyıla yeni bir dış politika ve yeni bir hükümetle başladı.* Azak'ı tahkim ettirdikten sonra, sevdiği toplarını kuzeye çevirdi.[4]

Petro 19 Ağustos 1700'de, müttefikleri Polonya ve Danimarka'nın desteğiyle İsveç'e saldırdı. Ama İsveç'in genç kralı XII. Karl Polonya kuvvetlerini püskürttü ve ardından Danimarka'yı savaşın dışında bıraktı. Rusların tam da Narva'yı kuşattığı 1 Ekim'de, Estonya'ya çıkarma yaparak ve 10 bin kişilik küçük ordusunun başında 40 bini bulan Rus kuvvetlerine doğru ilerleyerek herkesi şaşırttı.

Narva önlerindeki Petro 17 Kasım'da Fransız paralı asker Croy dükünü komutanlığa atadıktan sonra yola çıktı. İsveçlilerin saldırıya geçeceğini beklememesine karşın, ertesi gün XII. Karl onun tahkimli karargâhına bir baskın düzenledi. Üç kez atı vurulan ve başka bir ata geçmek zorunda kalan İsveç kralı, "Düşmanın binicilik alıştırması yapmamı istediğini görüyorum" diye işi şakaya vurdu. Ruslar bozguna uğradı, Croy ve 145 top ele geçirildi. Petro paniğe kapılmadı ve neşeli iyimserliğini yitirmedi ama Karl'ın dehası karşısında, başkomutanlığı bizzat üstlenmesi ve modern toplara sahip bir daimi ordu yaratması gerektiğini anladı. Romanovlar dış istilacılara karşı direnişe

---

* Petro'nun Rusya içinde dolaşırken, ülkeyi yönetmek için oluşturduğu küçük bir müsteşarlıkta yer alan kişiler şunlardı: Feldmareşal, oramiral ve dışişleri bakanı konumundaki sakin, çalışkan ve her işten anlayan Fyodor Golovin, her ikisi de güvenilir özel kalem müdürü konumundaki Prens-Papa Zotov ve Çareviç Aleksey'in bakımından sorumlu kıldığı vazgeçilmez, yarı okuryazar Menşikov. Petro'nun geride kalan yüzyıldaki son kararnamesi, dünya tarihini yaratılışla başlatan Bizans takvimini değiştirmekle ilgiliydi. Bizans yılı 7208'in sonunda, Mesih'in doğumuyla başlayan Batı tarzı takvimi benimsedi. Tarih artık 1 Ocak 1700'dü.

öncülük ederek iktidara gelmişlerdi. Petro da devleti askerileştirme çabasını yoğunlaştırarak, soylularını yirmi yıl sürecek savaş ve fedakârlık için seferber etti. "Acemi askerlerin böyle disiplinli bir ordudan kötek yemesi"ne şaşırmadı ve bunun İsveçliler için "çocuk oyuncağı" olduğunu belirtti. "Talihsizlikle karşılaşınca pusulayı şaşırmamalıyız" dedi Şeremetev'e. Komutayı bölmekten kaçınma konusunda aldığı derse uygun olarak, Şeremetev'i başkomutanlığa atadı. Ondan yirmi yaş büyük olan bu süper zengin boyar, Romanovlarla akrabaydı; Çar Aleksey'e uşak olarak hizmet etmiş ama Batı Avrupa'daki seyahatleriyle, eski ve yeni dünyaları yakından tanıdıktan sonra, daha gençliğinde sakalını kesmişti. Güvenilir olmakla birlikte temkinli bir komutandı; bir içki kadarı olmadığından, Petro'yla alınganlığa açık bir ilişkisi vardı.

İsveç kralı ilk vurulacak hedef konusunda Rusya ve Polonya arasında bir seçim yapmak zorundaydı. On sekizine henüz yeni girdiği için, Petro'dan on yaş küçüktü; uzun boylu, ablak yüzlü, mavi gözlüydü ve saçları dökülmeye yüz tutmuştu. Spartalı bir savaşçı-kral olmak için aralıksız talimle binicilikte ustalaşmıştı; dörtnala at sürerken, yerdeki bir eldiveni rahatça alabilirdi. Büyük olasılıkla eşcinseldi, kadınlara ilgi duymayı küçümserdi ve "Ben orduyla evliyim" derdi; Kutsal Kitap'ını okumayı ve Avrupa'da en üst düzeye çıkarmaya çalıştığı piyadelerine talim yaptırmayı tercih ederdi. Ona "Son Viking" sanını yakıştıran piyadeleri tarafından taparcasına sevilirdi. Her zaman saldırı taktiğini atılganca uygular ve katı bir Mesih özgüveni duyardı. Daha sonraları yenilgilerle karşılaşınca, şu sözlerin kazındığı bir sikke bastıracaktı: "Seni endişelendiren ne? Tanrı ve ben hâlâ sağız!" Bazı kaynaklarda "Demirbaş" lakabıyla anılan Karl, girdiği savaşı sonuna kadar sürdürürdü: "Haksız bir savaşı asla başlatmamaya ama haklı bir savaştan da asla caymamaya azmettim." Askeri önderlik zekâsı Petro'nunkine denkti ve aralarındaki ölümüne düello on sekiz yıl sürecekti.[5]

Narva bozgunundan sonra kuvvetlerini seferber etmek ve yeniden düzenlemek için zamana gerek duyan Petro açısından şanslı bir gelişmeyle, Karl önce Polonya içlerine yürüyüp Güçlü August'u tahttan indirerek, yerine kendi belirlediği kukla kralı geçirdi. Bu arada Petro da Baltık çevresindeki İsveç garnizonlarına saldırdı. Şeremetev 30 Aralık 1701'de bir İsveç ordusunu yendi. Çok sevinen Petro, ona feldmareşal asasını ve yeni Aziz Andrey Nişanı'na özgü *cordon bleu*'yu sunmak üzere Menşikov'u gönderdi. Zamanını büyük ölçüde ordularla ya da levazım işlerini düzenlemekle geçiren Petro'nun Livonya'daki İsveç kalelerini almak için giriştiği harekât, Avrupa'da patlak veren ve Karl'ın konumunu zorlaştıran İspanyol Veraset Savaşı sayesinde kolayca yürütüldü. Finlandiya Körfezi'nin güneydoğu sahilindeki İngriya'da ilerleyen Rus kuvvetleri 14 Ekim 1702'de İsveç kalesi Noteborg'u aldı. Petro

buranın adını Neva Nehri için "kilit" öneminden dolayı Shlisselburg (Kilit-Kale) olarak değiştirdi ve Menşikov'u valiliğine atadı.

Petro ve Menşikov 1 Mayıs 1703'te Nyenskans'ı ele geçirdi. Yakındaki Hare Adası'nda 16 Mayıs'ta Petro'nun Aziz Petrus ve Pavlus adını vereceği bir kalenin temelleri atıldı; daha sonraları burayı bir kartalın yardımıyla seçtiği yönündeki anlatımla efsaneleştirilen temel atmada hazır bulunmamış olması mümkündür. Ancak inşası bir yıl içinde tamamlanınca, kaleyi Rusya'ya ilişkin tutkularının hem sembolü hem katalizörü, İsveçliler karşısındaki zaferlerinin anıtı, denizci bir çara yakışır liman ve modernleşmiş Rusya'nın Batı metropolü olacak yeni bir kentin ilk adımı olarak görmeye başladı ve kente St. Petersburg adını verdi. Kalenin karşısında (ve müstakbel Kışlık Saray'ın yakınında) sonraki beş yıl boyunca bir tersane ve donanma karargâhı yaratırken kalacağı küçük bir *domik,* Hollanda barok üslubunda üç odalı bir kulübe yaptırdı. "Cennetim, [...] sevgilim" olarak nitelendirdiği Petersburg'la ilgili duygularını öncelikle Menşikov'la paylaştı: "Bu cennetten sana mektup yazmaktan kendimi alamıyorum; burada sahiden gökte yaşıyor gibiyiz."[6]

Nyenskans seferi biter bitmez döndüğü Moskova'da zaferini bir Roma alayıyla kutlayan Petro, Menşikov'un yanı sıra kendisini *cordon bleu*'yla ödüllendirdi. Vaftiz gününün şerefine 23 Kasım 1703'te bir eğlence düzenlediği Menşikov'a, Kutsal Roma-Germen imparatorunun izniyle Macaristan kontu unvanını verdi.* Petro'nun gezgin maiyetine Menşikov'un yeni kadın hayranlar sürüsü katıldı.

Menşikov o sırada soylu bir aileden gelen ve Petro'nun kız kardeşinin başnedimesi olan Darya Arsenyeva genç bir kıza kur yapmaktaydı. Darya kız kardeşiyle birlikte Menşikov'un evine yerleşti. Otuz bir yaşına gelmiş olan Petro Ekim 1703'te, geçmişi çalkantılı bir kızla orada tanıştı. Her yönüyle Petro kadar hayranlık uyandırıcı bu kız 18. yüzyılın en hızlı yükselişini yaşayacaktı.

On dokuz yaşındaki, siyah gözlü, şehvetli ve sarışın Marta Skavronskaya muhtemelen Litvanya ya da İskandinavya asıllı bir köylü ailesinin kızıydı. Öksüz kalınca onu evlat edinen bir Lutherci papaz tarafından İsveçli bir askerle evlendirilmişti. Kocasının ölümünden sonra esir düştü ve çıplak bedeni sadece bir battaniyeyle örtülmüş olarak bir Rus kampına götürüldü. Bir Rus süvarisiyle gönül macerasının ardından teslim edildiği Şeremetev'in yanında çamaşırcı (ve muhtemelen metres) olarak kaldı. Daha sonra sunulduğu Menşikov tarafından da aynı şekilde çamaşırcı (ve muhtemelen metres) olarak tutuldu.

---

* Avrupa'daki diğer hükümdarların çoğunun aksine, Rus çarları gelenek uyarınca unvan vermezlerdi. Avusturya'nın Habsburg arşidükü genellikle taşıdığı Kutsal Roma-Germen imparatoru sıfatıyla oluşturabildiği prenslik ve kontluk unvanlarını, çarın ricası üzerine seve seve verirdi.

Bu arada Petro iki yabancı büyükelçiyle aynı anda cilveleştiğini öğrendikten sonra, Anna Mons'la bağını koparmıştı. Konağına ve mücevherlerine el koymakla yetinerek, ailesinin sarayda kalmasına izin vermişti. Litvanyalı çamaşırcı Marta'ya tutulunca, onu Ortodoksluğa döndürdü ve ona "Yekaterina" adını verdi. Yekaterina ona ilk mektuplarının birinde, "Merhaba sayın kaptan" diye yazdı. "Sandalınız hazır. Zatıâlinize gönderilsin mi?" Çarın gönlüne girme yolunun teknelerinden geçtiğini biliyordu.

Yekaterina dokuz aydan biraz sonra, bir kız olan ilk çocuğunu doğurdu. "Yeni bebeğiniz için tebrikler" diye yazdı çara. Sonraki yirmi yılının büyük bölümünü hamile olarak geçirecekti. Ama çocuk kısa sürede öldü; bu yaşanacak birçok ölümün ilkiydi. Çiftin on iki çocuğundan sadece ikisi yetişkinlik çağına vardı. Çar "askerlerim" olarak andığı oğlanlara kızlardan fazla değer vermekle birlikte, çocuklarını kaybetmeyi Tanrı iradesine bağladı. "Tanrı'ya şükür ki, anne sağlıklı" diye kendini avutma yoluna gitti. Süvarilere komuta eden Menşikov'la birlikte Livonya'daki İsveç kuvvetlerini temizleyerek, Narva'yı ele geçirdikleri seferde Yekaterina'yı ve Darya'yı yanlarından hiç ayırmayarak bir dörtlü takım oluşturdular.

Petro'nun Yekaterina'yla ilişkisi sadece onun fiziksel çekiciliğine, ortak ebeveynliğe ve kedere değil, Petro'yu ustaca yönlendirmesini sağlayan bastırılamaz neşesine ve soğukkanlı sakinliğine dayalıydı. Çar sara nöbetine yakalandığında, onu dizine yatırıp yatıştırırdı. İçkiye dayanıklıydı ve bedenen güçlüydü; bir keresinde Petro'nun bile kaldırmakta zorlandığı bir asayı tutup havaya kaldırmıştı. Sarhoşlar Meclisi'nin oturumlarında bir Amazon gibi giyinmekten hoşlanırdı.

Yıllar sonra bile, cilveleşmeyi sürdürdüler. Bir mektubunda "Eğer burada olsaydın, çok geçmeden başka bir küçük Şişenka [çocuk] olurdu" diye yazan Yekaterina, yeni metreslerinden dolayı ona takılırdı. Buna karşılık çar da onu hayranları konusunda alaya alırdı. "Benden daha iyi birini bulduğun gayet açık" demekten ve şaka yollu bunun kendi sadakatsizliklerinden intikam almak olduğunu belirtmekten kaçınmazdı. Yekaterina yazmayı hiç öğrenmediği için, mektuplarını başkalarına yazdırırdı. Petro genellikle ona "Anacığım" ya da "dostum Katerinyuşka" diye hitap eder ve ayrı olduklarında, özlemini çekerdi: "Anacığım, sensiz sıkılıyorum ve sanırım sen de aynı durumdasın." Yaşadığı maceralara dair hikâyeleri paylaşırken, "Atlar gibi içiyoruz" gibi rahat ifadeler kullanırdı. Geleneksel Moskova saray gelinlerinden farklı olarak, Yekaterina güç dengesini değiştirecek şekilde, bir soy çizgisi ve hırslı akrabalar hizbi sayesinde saraya girmemişti. Bu boşluğu doldurmak için, özellikle Menşikov'la kendi ittifaklarını kurdu ve sonunda bizzat taht için akla uygun bir aday haline gelmesini sağlayacak irade gücüyle kişiliğini kabul ettirdi. İskoç generalin oğlu Aleksandr Gordon daha sonraları, "Çarın

ona çok düşkün olmasının başlıca sebebi aşırı uysallığıydı" diye yazacaktı. Yekaterina her zaman çara, başka "çamaşırcı"lar bulsa bile, eski çamaşırcısını unutmaması gerektiğini neşeyle söylerdi.

Petro'nun bakan, mareşal ve amiral rütbelerini verdiği Golovin Temmuz 1706'da, elli altı yaşında aşırı içkiden öldü. Petro böylece Lefort'la birlikte "iki amiral"ini "o hastalık" yüzünden kaybetmesiyle, gücü artan Menşikov'a,* bir çarın ilk kez başvurduğu bir uygulamayla İngriya prensi unvanını verdi. Düşmanları ise ona "Çöplükten Çıkan Prens" adını taktı.[7]

Karl Ocak 1708'de Avrupa'nın en sıkı askerlerinden oluşan 44.000 kişilik bir kuvvetle Rusya'ya saldırdı. Petro on ya da yirmi muharebe kaybetse bile, hiçbir toprağı bırakmayacağını söyledi ama savaşla birlikte aklı kendi faniliğine yoğunlaştı. Kasımda Yekaterina'yla gizlice evlendi. Gerginlik, bir başarısızlık karşısında hoşgörüsünü azalttı. Savaştaki bir görevi yerine getiremeyen üvey kardeşi Musin-Puşkin'e, "Beni şaşırtıyorsun" diye yazdı. "Bir beynin olduğunu sanıyordum ama şimdi görüyorum ki, sersem bir hayvandan daha ahmaksın." Karl'ın ilerlediği haberinin gelmesi üzerine, Yekaterina'ya yazdığı mektupta, "Düşman geliyor ve daha sonra nereye gideceğini bilmiyoruz" dedikten sonra, ona (Annecik) ve yeni doğan bebeklerine hediyeler gönderdiğini ekledi. Petersburg, Moskova ve Kiev arasında tedirgince at koşturarak, komutanlarının kavgalarına hakemlik eden ve kaynakların tahsisini düzenleyen Petro, gelişmeleri izleyip bekledi. Karl'ın ordusuyla birlikte kışı geçirdiği Polonya ve Litvanya'nın her yanında bir yakıp yıkma politikası izlenmesi emrini vermişti. Bu arada Yekaterina'ya, "zaman darlığında dolayı, düzenli mektuplar beklememesini" bildirdi.

Karl'ın ilerlemesine karşın, Ruslar ona yıkıcı bir darbe indirmesini sağlayacak topyekûn muharebe fırsatını bir türlü vermedi. İsveçlileri gölge gibi takip eden ve taciz saldırılarıyla içeriye çeken Şeremetev ana orduya ve Menşikov süvari birliklerine komuta ederken, Rusların müttefiki Kazak atamanı İvan Mazeppa güney cephesini tutmaktaydı. Rus başarılarıyla keyiflenen Petro, kötü haberlerin yanı sıra iyi haberleri de paylaştığı Yekaterina'ya, "Birliklerimizde böylesine muntazam hareketi hiç görmemiştim!" diye yazdı. "Kızgın Karl'ın burnunun dibinde hoş bir dans tuttuk" dedi ağustosta. Eylül ayına girilirken, erzak stoku azalan Karl mühim bir karar vermek zorunda kaldı: Moskova'ya mı yönelecekti, yoksa Ukrayna'nın verimli steplerine ulaşmak

* Golovin'in elinde topladığı iktidarı hiç kimse devralamadı. Petro'nun anne tarafından bir akrabası olan ve Hollanda tersanelerinde ona eşlik eden aşırı titiz ve pinti Gavril Golovkin Dışişleri Dairesi'ni üstlenirken, III. Fyodor'un kayınbiraderi ve Petro'nun oyun alaylarına daha çocukken katılan şen şakrak ve becerikli Fyodor Apraksin donanma oramirali oldu. Bu arada Mareşal Şeremetev, Astrahan'daki bir Kazak isyanını bastırmasından dolayı, bir çar tarafından ilk kez verilen kont unvanıyla ödüllendirildi. Golovkin ve Apraksin de kısa bir süre sonra kont yapıldı.

için güneye mi dönecekti? Önce generallerinden Adam Löwenhaupt'un 12 bin askerle Livonya'dan gelişini bekledi; derken 15 Eylül'de sadece 145 kilometre ötedeki Löwenhaupt'un yetişeceğinden emin bir şekilde, güneye yönelip Ukrayna içlerine girdi. Petro ve Menşikov bekledikleri fırsatın doğduğunu görünce, 28 Eylül'de Lesnaya Nehri'ndeki Löwenhaupt'a çullandılar. "Hangi tarafın zafere varacağını kestirmek gün boyunca imkânsızdı" diye yazdı Petro ama sabaha doğru Löwenhaupt erzakını ve askerlerinin yarısını kaybetti. Karl'a ancak 6.000 asker katıldı ve elinde onları doyuracak hiçbir şey yoktu. Petro'ya göre, "bu ilk zafer sayılabilir"di.

Ardından Petro 27 Ekim'de Menşikov'dan vahim haberi aldı: Kazak müttefiki Mazeppa saf değiştirmiş ve Ukrayna'yı Karl'a açmıştı. İsveç ordusunun ilerleyişi yirmi yılı aşkın bir süre Tatarları, Osmanlıları, Rusları ve Polonyalıları ustaca birbirine düşürerek atamanlığını koruyan altmış üç yaşındaki Mazeppa'yı bir ikilemle karşı karşıya bırakmıştı.* Karl'ın ona sunduğu şey bağımsız bir Ukrayna'ydı. Buna karşılık Mazeppa'nın sezgisi, 1682'de kız kardeşine karşı destek verdiği Petro'nun şimdi bağımsızlığını azaltacağı ve Menşikov'un bizzat ataman olmak istediği yönündeydi. Petro'nun yanında durmakla hiçbir şey elde edemedi. Başkentinde bekleyerek, Karl'la gizlice pazarlığa oturdu.

Karl'ın yaklaşmasıyla birlikte, Petro'nun çağrılarına kulak tıkayan ataman, Menşikov'un gönderildiğini öğrenince kararını verdi ve Karl'a katılmak üzere Kazak süvarileriyle hemen kuzeye yöneldi. Menşikov'dan onun kaçtığı haberini alan Petro, "Atamanın tamamen beklenmedik ve meşum ihanetini bildiren mektubunu büyük şaşkınlıkla aldık" diye yazdı.

Karl ve Petro, atamanın başkenti Baturin'in Ukrayna'yı açacak anahtar olduğunu aynı anda kavradılar. Kazak başkentine varma yarışını kazanan Menşikov, Baturin'i ele geçirdi ama tahkim edemeyeceğini anlayınca, kenti yakma ve 10 bin sakinini kılıçtan geçirme yoluna gitti. Bugün bile arkeologlar Baturin'deki kazılarda iskeletler buluyorlar.[8]

Kış yüzünden kırılan İsveç ordusunun mevcudu 24 bine inmiş durumdaydı. Karl ya çarpışmalı ya da geri çekilmeliydi. Asker ve erzak seferberliğini kolaylaştırmak üzere Azak'ta gemi yapımı ve hükümet yapısında reformlarla**

---

* Mazeppa aslında Batı Avrupa'da çok iyi eğitim görmüş bir soyluydu ve Polonyalı bir ekabirin karısıyla gözü kara aşk macerasının açığa çıkmasına kadar Polonya sarayında görevliydi. Boynuzlanan koca onu yakalatıp çırılçıplak soyduktan sonra vahşi bir ata bağlayıp steplere salmıştı ve (söylenenlere göre) onu kurtaran Zaporojya Kazaklarıydı. Aşk yaşamı yüzünden mahvolmanın eşiğine geldiği son olay bu değildi. Kart zampara birkaç ay önce, 1708 ortalarında âşık olduğu yirmi yaşındaki Matrena Koçubey'i iğfal etmişti. Kızın bir Kazak hâkimi olan babası, Petro'nun yanına gidip olayı ihbar etmişti. Ama ona inanmayan çar tarafından Mazeppa'ya teslim edilince derhal kellesi uçurulmuştu. Daha sonraları I. Aleksandr ve I. Nikolay'a bakan olarak hizmet veren Prens Koçubey, bu hâkimin torununun oğluydu.

** Petro 1707-1709 arasında Rusya'yı dokuz valiliğe (*guberniy*) ayırdı. Menşikov'u St. Petersburg ve manevi "baba"sı Streşnev'i Moskova valiliğine atarken, diğer bütün makamlara kendi akrabalarını getirdi.

meşgul olan Petro bekledi; Şeremetev ve Menşikov gelişmeleri izledi. Derken Nisan 1709'da Karl bir üs kazanmak (ya da bir muharebeyi kışkırtmak) amacıyla küçük Poltava kasabasını kuşattı.

"Poltava'ya gelince, en uygun yol düşmana saldırmak" diye yazdı Petro hemen Menşikov'a. "Feldmareşale [Şeremetev] de ihtiyacımız var. Bunun birinci derecede önem taşıdığı açık ama her şeyi senin sağlam muhakeme gücüne bırakıyorum." Menşikov'un 27 Mayıs'ta onu çağırması üzerine, "Olabildiğince hızlı geleceğim" diye bildiren Petro, Azak'tan doludizgin yola çıktı. Yekaterina'yla, gözde zencisi Hannibal'la* ve cücesi Yakim Volkov'la birlikte 4 Haziran'da Şeremetev'e ve Menşikov'a katıldı.

Kendinden emin bir havada, "Tanrı'nın yardımıyla, bu ayın sonuna doğru onlarla asıl hesabımızı göreceğiz" dedi. Otokratik askeri önderliğin benzersiz somut örneğini oluşturacak başkomutanlığı üstlenerek, ilerleme emrini verdi ve Poltava'ya 800 metre kala 40.000 askeri için, bir kenarı sarp nehir kıyısına bakan, diğer üç kenarı ise siperlerle ve kazıklarla savunulan bir dikdörtgen kamp oluşturdu. Kazaklar Yekaterina'nın beklediği cephe gerisinde teçhizat için kurulan bir kampı koruma altına aldı. Rusların tahkim ettiği mevzilere ancak korudan geçen ve Petro'nun 4.000 asker tarafından tutulmak üzere, altı palanka ve onları enlemesine kesen dört palankayla kapatılmasını emrettiği bir koridordan ulaşmak mümkündü: İsveç kuvvetlerinin her türlü ilerleyişini durduracak bir engeldi bu.

Karl Rus tahkimatını gözetlerken, ayağından yaralandı. Pazar gününe denk gelen 26 Haziran'da, yakındaki bir manastırda bulunan karargâhında, ayağından sızan kanla yatağında yatarken savaş konseyini topladı. Kendisinden bekleneceği üzere, Petro'nun ezici üstünlüğüne karşı koymak için önleyici bir saldırıya karar verdi. İsveç askerleri şafakta sürünerek palankaları geçtikten sonra, kampa baskın düzenleyerek Rusları gafil avlayacaklardı. Karanlıkta karışıklık açısından birçok olasılığa açık olan riskli bir plandı bu. Hız ve baskın unsurları gözetilerek, toplar geride bırakılmıştı. Yaralı kral bizzat komuta edebilecek durumda değildi. Oysa eşgüdüm temel önemdeydi ve İsveçli generaller birbirlerinden nefret eder bir tutum içindeydi.

Valiler hâlâ Moskova merkezli eski idari dairelerden (*prikazi*) oluşan resmi hükümeti devre dışı bırakacak şekilde doğrudan Petro'ya karşı sorumluydu.

* Gavril Golovkin'in talimatıyla 1703'te Konstantinapol'de satın alınan ve "Zenci İbrahim" olarak anılan siyahi köle oğlan muhtemelen köle tacirlerince Çad'dan veya Etiyopya'dan getirilmişti. Petro adı Abram Petroviç Hannibal olarak değiştirilen bu Müslüman çocuğun vaftiz babalığını üstlendi ve onu siyahi uşaklarından biri yaptı. Nübyeliler, Araplar ya da Habeşler olarak bilinen bu uşaklar 1917'ye kadar Romanov sarayının egzotik bir unsuru olarak kalacaktı. Hannibal olağanüstü yetenekliydi. Petro onun dil ve matematik konusundaki yeteneğini fark edince, Fransa'da eğitim görmesini sağladı. Zamanla yükselerek Avrupa'daki ilk siyahi general olan bu uşak, çok sonraları *Büyük Petro'nun Arabı* adıyla hayat hikâyesini yazacak olan şair Puşkin'in büyük dedesiydi.

Şafak öncesinin alacakaranlığında, 8.000 piyade ile 9.000 süvariden oluşan İsveç ordusu mevzilere geçerken, Karl iki atın arasında asılı bir portatif somya üstünde muharebe alanına taşındı. Yanında bakanı Kont Piper, çevresinde de seçilmiş muhafızların oluşturduğu etten bir duvar vardı. Ordunun sol kanadı Carl Gustav Rehnskiöld'ün, sağ kanadı ise Lowenhaupt'un komutasındaydı. Saat dörtte güneş ufuktan yükselirken, İsveç askerleri ileriye atıldı ama Rus palankalarının ateş açmasıyla, baskın için gerekli şart çarçabuk ortadan kalktı. İsveç planı neredeyse ilk andan itibaren ters gitti. Merkezdeki kuvvet Rus palankalarını dolanmak yerine durup defalarca taarruza kalktı; böylece anlamsız ama kanlı bir kapışmaya girildiğinden, asıl muharebe öbür tarafa taşınamadı. Aksine, bu kuvvet Menşikov'un komutasındaki süvarilerin saldırısına uğradı. Petro ona geriye çekilme ve adamlarını iki birliğe ayırıp kanatlara yerleştirme emrini verdi. Bir İsveç kolu loş ortamda yolunu şaşırıp muharebe alanına ulaşamadı; Lowenhaupt'un sağ kanattaki piyadeleri ise birbirlerinden ayrılmış halde korudan çıkarak, Rus kampıyla karşı karşıya kaldı. Rehnskiöld ve Karl nihayet ona katıldıklarında, küçük ordunun yarısının kayıplara karıştığını gördüler.

Saat dokuzda Petro başında üç köşeli siyah bir şapkayla, ayaklarında yüksek çizmelerle, üstünde bir Preobrajenski albayının kırmızı yenli yeşil ceketi ve göğsünde Aziz Andrey *cordon bleu*'suyla kamp siperlerinin üstünde dururken, İsveç muharebe düzenindeki boşluğu saptadı. Göz alıcı beyaz elbiseler giymiş Menşikov'u ve süvarilerini merkezdeki dağılmış birliklere saldırmaya gönderdi. Yollarını şaşırıp ordudan kopan İsveç askerleri teslim oldu. Rehnskiöld ve Karl kayıp kuvvetlerin gelişini boşuna iki saat bekledi.

Bu önemli bir fırsattı: Petro çadırında bir savaş konseyi toplantısı düzenledi ve ardından tam da Rehnskiöld'ün geri çekilmeye karar verdiği sırada, ordunun muharebe için mevzilenmesini bildirdi. İsveç hatları ricat düzenine geçtiyse de, artık çok geçti. Rehnskiöld'ü dehşete düşüren bir gelişmeyle, Rus kampının kapıları açıldı ve dışarıya çıkan ordunun tamamı, Petro'nun sol kanadı, Şeremetev'in merkezi yönettiği bir hilal oluşturdu. Petro askerlerine "Rusya'nın, Rus dindarlığının ve şanının yaşaması uğruna canını hiçe sayan Petro için değil, [...] devlet için" çarpıştıklarını hatırlattı. Onu bütün kabalığına ve şiddetine rağmen, uzun süre acılar çekmiş soylularının gözünde ilham verici bir önder kılan şey, bu konuşmasıyla aktardığı Rus azametine dönük muhteşem düşüydü.

Rehnskiöld bir süre duraksadıktan sonra ricatı durdurdu ve çark edip muharebe düzenine geçme emrini verdi. Bitkin ama son derece eğitimli İsveç askerleri ateş altında düzgünce çark ettiler, ardından ilerleme emrini beklediler. Rus top ateşiyle biçilirken bile, ileriye yavaş yavaş yürüyüşü kesmediler. Sağ kanadın sertçe yüklendiği Rus kuvvetleri çekilmek zorunda kalırken, sol kanat Rus salvolarıyla kırıldı. Rus sayısal üstünlüğünden dolayı, sağ kanattaki İsveç

başarısının momentumu, dağılan sol kanadı saldırıya daha açık hale getirdi. Bir misket mermisiyle şapkası uçan Petro, piyadelerin İsveç sol ve sağ kanatları arasındaki boşluğa ilerlemesini emretti. Bu arada eyerine bir kurşun isabet etti ve göğsüne doğru gelen bir kurşun, boynuna asılı ikona çarpıp sekti. Karl'ın Kraliyet Muhafız Alayı'nın son adamına kadar çarpışmasına karşın İsveçliler çözüldü. Bizzat Karl esir düşmenin eşiğine geldi. Çevresindeki yirmi dört muhafızın yirmi biri öldürülünce kanamalı halde bir ata bindirilmesi gerekti. Binicilik hünerini canını kurtarmak için kullanmak zorundaydı artık.

İsveçliler 6.900 kadar ölü ve yaralının yanı sıra 2.700 esir verdi. Coşkuya kapılan Petro, atıyla askerlerinin arasında ilerleyerek, generallerini kucakladı. Şükran ayini için bir sahra şapelinin kurulmasından sonra çar esirlerin gelişini bekledi. Menşikov onları mağlup oldukları kişinin önünde diz çöküp kılıçlarını teslim etmek üzere önüne katıp getirdi. Bu törensel saygı gösterisinden sonra, Petro ziyafet için göz kamaştırıcı bir İran çadırına geçti. Şerefe her kadeh kaldırışa bir top gümbürtüsü eşlik etti. Mareşal Rehnskiöld ve Kont Piper getirilince Petro onlarla kadeh tokuşturdu ve "Kardeşim Karl nerede?" diye sordu. Ama kral güneye doğru kaçış yolundaydı.* Petro Rehnskiöld'e kılıcını geri verdi ve savaş sanatındaki "öğretmen"leri için kadeh kaldırdı.

"Öğretmenleriniz kim?" diye sordu Rehnskiöld.

"Siz beyefendiler" karşılığını verdi Petro.

"O halde, öğrenciler öğretmenlerine şükranlarını sunmuş sayılır" dedi mağlup mareşal.

Petro'nun o akşam "Poltava'daki karargâh"tan yazdığı on dört pusuladan biri, yakındaki Yekaterina'ya gönderdiği şu mesajdı:

Matuşka, iyi günler. Merhametli Tanrımız bugün bize düşman karşısında emsalsiz bir zafer bahşetti.

Petro
Hamiş: Buraya gelip bizi kutla!

Petro Moskova'daki Romodanovski'ye de şunu bildirdi: "Bütün düşman ordusu Phaeton'un** akıbetine uğradı." Şaka yollu prens-sezarı yeni bir sahte unvanla imparator mertebesine çıkararak, "Sizi tebrik ederim, Majesteleri" diye ekledi. Petro iki gün sonra, Menşikov'u mareşal rütbesine yükselt-

* Menşikov'un peşine düştüğü Karl, küçük bir maiyetin yanı sıra, (hain sayıldıkları için teslim olamayan) Mazeppa ve ona bağlı Kazaklarla birlikte Bug Nehri'ne varınca, ordusunu bırakıp Osmanlı topraklarına kaçtı. Orada Petro'ya karşı savaşı yönlendirmeye devam etti.

** Yunan mitolojisinde çok hızlı ve çok yukarıda sürdüğü savaş arabası patlayarak alev topuna dönen Phaeton, aşırı hırsın tehlikelerini belirten bir mecazdır.

ti, Golovkin'i yeni oluşturulan müsteşar makamına getirdi ve Şeremetev'e çok sayıda serf verdi. Kendisini albaylıktan korgeneralliğe ve tümamiralliğe terfi ettiren prens-sezara teşekkür ederken, "Bu kadarını hak etmedim, Majesteleri" demekten de geri kalmadı. Petro bu zaferle Baltık'ı kazandığı (Tanrı'nın yardımıyla, St. Petersburg'un temelindeki son taş artık döşendi) ve İsveç'in imparatorluğu son bulurken, Rusya'nın ayağa kalktığı kanısındaydı. Yekaterina'ya bir mektubunda, bunu "Rus dirilişimiz" olarak nitelendirdi.

Oysa savaş bitmiş olmaktan uzaktı. Şeremetev'i Baltık bölgesini ele geçirmek üzere kuzeye ve Menşikov'u Polonya'da güvenliği sağlamaya göndererek, Yekaterina'yla birlikte Kiev'in yolunu tutan Petro, orada kendi ifadesiyle "günahları yüzünden üşüme, bulantı ve bitkinlik nöbetleriyle yatağa düştü." Toparlanınca, Güçlü August'la ittifakını yeniledi ve Polonya tahtına dönmesini sağladı. "Sensiz canım sıkılıyor" dedi Yekaterina'ya. "Polonyalılar İvaşka Hmelnitski [içki] üzerine sürekli toplantı halinde. Flörtlerime takılsan da, hiç öyle bir şey yok; çünkü yaşlandık ve o türden biri değiliz. Damat [bir süre önce Darya'yla evlenen Menşikov] önceki gün İvaşka'yla bir muhabbette fena halde düştü ve hâlâ takatsiz yatıyor."

"Lütfen, çabuk gel" karşılığını verdi Yekaterina. "Ah sevgilim, seni özlüyorum. [...] Görüşmeyeli sanki bir yıl geçti." Petro 14 Kasım'da Riga kuşatmasında Şeremetev'e katıldı: "İlk üç bombayı kendi ellerimle atarak, o lanetli yerden öç aldım."

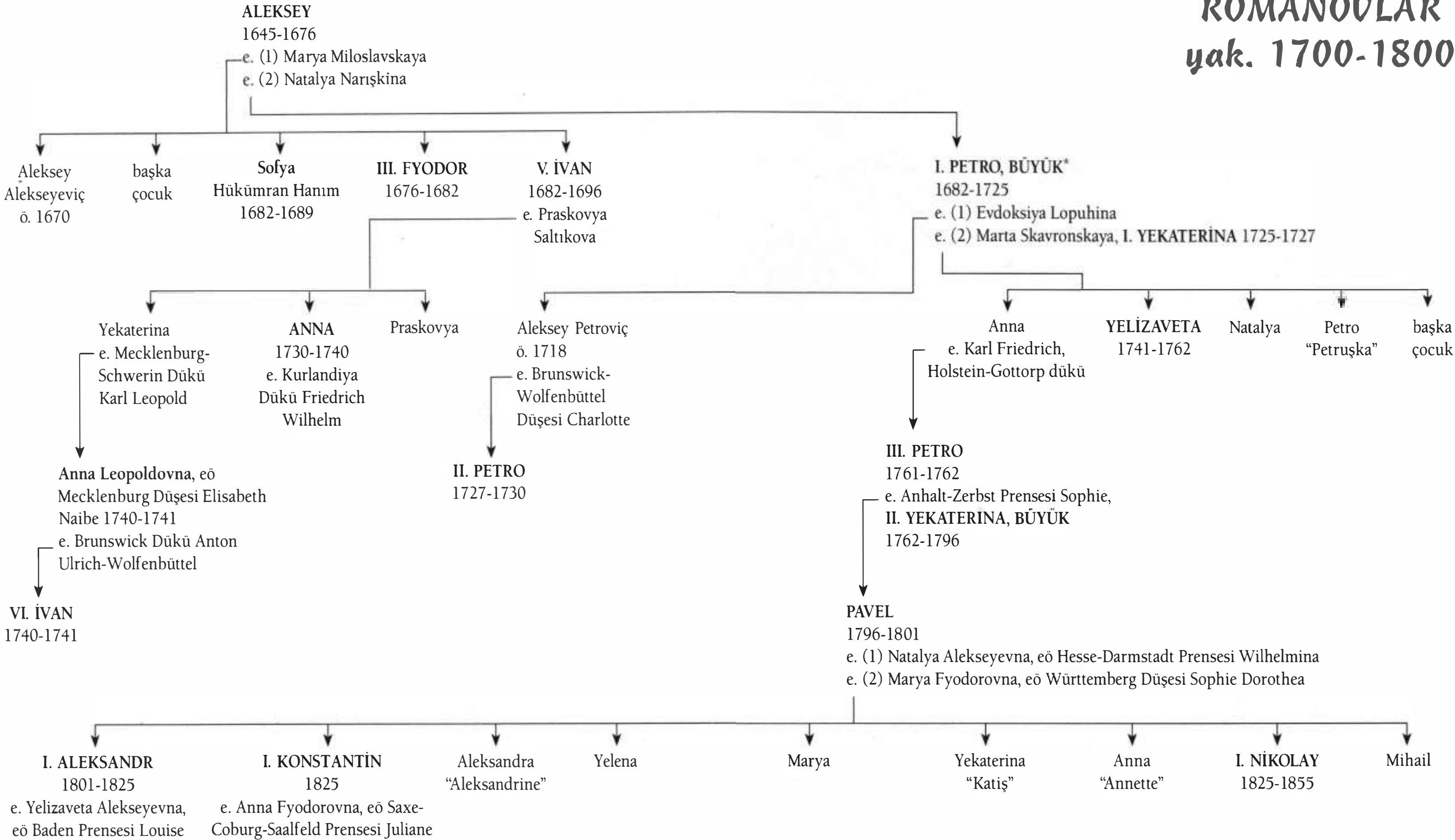
Yekaterina 18 Aralık'ta Yelizaveta adı verilen bir kız doğurdu. Petro anne ile çocuğu ziyaret etti. İki gün sonra, iki yanında gözdeleri Menşikov ve Prens Vasili Dolgoruki olmak üzere, Preobrajenski Muhafız Alayı üniforması içinde, binlerce İsveçli esirle birlikte yedi zafer takından geçerek Moskova'ya girdi. Göğe Çıkış Katedrali'ndeki şükran ayininden sonra, çocukken o büyük mezalime tanık olduğu Kızıl Merdiven'den yukarıya çıktı ve Rehnskiöld ile Piper'ın tahttaki çara takdim edileceği Manzaralar Sarayı'na geçti. Ama bu ikili önünde saygıyla eğildikleri kişinin Poltava'da karşılaştıkları dev adam değil de, taç giymiş halde bir kürsüde oturarak Menşikov, Şeremetev ve gerçek çarın ikram ettikleri yemekleri yiyen çatık kaşlı prens-sezar olduğunu görünce şaşkınlığa uğradılar.

Ruslar 1710 yazı ve kışında Riga, Reval ve Vyborg limanlarını ele geçirdi. Yekaterina'ya coşkuyla, "İyi haber" diye bildirdi Petro. "St. Petersburg için sağlam bir tampon kazanıyoruz."

Gelgelelim, Osmanlı topraklarında yeniden sağlığına kavuşan Karl, padişahı savaşa katılmaya teşvik ediyordu. Petro'nun üsteleyici bir tavırla Karl'ın teslim edilmesini istemesi, Osmanlı gururunu incitti. Padişahın savaş hazırlığına giriştiği sırada, Petro biri saraylılar, diğeri cüceler için iki düğün planladı.[9]

Perde II

Doruk

* Büyük Petro Rusya'nın ilk imparatoruydu. Bütün ardılları hem imparator hem de çar unvanıyla anıldı.

SAHNE 1

İmparator

OYUNCULAR

BÜYÜK PETRO, çar ve imparator 1682-1725
Evdoksiya (eö Lopuhina), çariçe, ilk eşi, daha sonra rahibe
Aleksey, çareviç, Büyük Petro'nun Evdoksiya'dan olan en büyük oğlu
Charlotte, Brunswick prensesi, Aleksey'in eşi
II. PETRO, Aleksey ile Charlotte'un oğlu, Büyük Petro'nun torunu, çar 1727-1730
I. YEKATERİNA (eö Marta Skavronskaya), çariçe, Büyük Petro'nun ikinci eşi, Rusya imparatoriçesi 1725-1727
Anna, kızları, daha sonra Holstein-Gottorp Dükü Karl Friedrich'in eşi, "Annuşka"
YELİZAVETA, kızları, Rusya imparatoriçesi 1741-1762
Petro Petroviç, küçük yaştaki oğulları, "Petruşka"
Praskovya (eö Saltıkova), çariçe, Çar V. İvan'ın dul eşi
Yekaterina, V. İvan ile Praskovya'nın kızı, Mecklenburg-Schwerin Dükü Karl Leopold'la evli, "Çılgın Düşes'
ANNA, V. İvan ile Praskovya'nın kızı, Kurlandiya Dükü Friedrich Wilhelm'le evli, Rusya imparatoriçesi 1730-1740
Afrosina Fyodorova, Aleksey'in Finli metresi

SARAYLILAR: Bakanlar vs.

Prens Fyodor Romodanovski, prens-sezar, Preobrajenski Dairesi'nin başkanı
Prens İvan Romodanovski, oğlu, prens-sezar, Preobrajenski Dairesi'nin başkanı
Aleksandr Menşikov, Petro'nun en yakın dostu ve atadığı ilk prens, feldmareşal, "Aleşka", "Çöplükten Çıkan Prens"
Boris Şeremetev, feldmareşal, kont
Gavril Golovkin, müsteşar, kont
Fyodor Apraksin, oramiral, kont, III. Fyodor'un eşi Çariçe Marfa'nın kardeşi
Prens Vasili Dolgoruki, Preobrajenski Muhafız Alayı'nın komutanı
Pyotr Tolstoy, Miloslavskilerin sadık adamı, gizli polis şefi
Pyotr Şafirov, müsteşar yardımcısı, ilk baron
Anton Devier, Petersburg polis şefi
Pavel Yagujinski, başsavcı

DÜŞMANLAR

XII. Karl, İsveç kralı, "Son Viking", "Demirbaş"
Baltacı Mehmed Paşa, Osmanlı sadrazamı

Poltava Muharebesi Rusya'nın Avrupa'daki statüsünü değiştirdi. Rusya artık bir büyük devlet sayılırken, Romanovlar da Avrupa sınırlarındaki Moskovalı barbarlar olmaktan çıktı. Avrupa kraliyet ailelerinden eş almaya heveslenen Çar Mihail ve Çar Aleksey hep terslenmişlerdi; durum artık farklı olduğu için, Petro hızla Romanovları Avrupalı prenslerle evlendirmeye yöneldi. Yeğeni Anna'nın şimdiki Letonya'da küçük bir Baltık prensliği olan Kurlandiya Dükü Friedrich Wilhelm'le evliliğini ayarladı. Bir yabancıya 200 yıldan sonra ilk kez bir kızın verildiği bu Rus saray düğününü Moskova yerine Petersburg'da yapma yoluna gidildi; Petro yeni başkentini tanıtmak için soyluların ve cücelerin katılacağı bir temaşa düzenlemeye karar verdi.

Kentin süslenmesi çoktan başlamıştı. Ekabirlere taş saraylar yaptırma emri verilmiş ve devlet daireleri oraya taşınmıştı. Petro büyük bir Avrupa metropolü tasarlamak üzere İtalyan ve Alman mimarlar getirtmişti.*

Anna'nın evleneceği adam geldiğinde, bizzat Petro ona kenti gururla gezdirdi. Dükün dikkat çeken tek yanı içki iştahıydı. Uyuşuk Friedrich'ten sıkılan Petro, gelin Anna'yı da sevimsiz buldu. Çar V. İvan'ın kızı olan Anna, geniş omuzlu ve ekşi suratlıydı; onu sürekli sindiren annesi Çariçe Praskovya'ya karşı nefretle doluydu. Praskovya Moskova'nın dışındaki İzmailovo Sarayı'nda maiyetini kaprisli gaddarlıkla yöneten şirret bir kadındı. Kovduğu bir hizmetkâr Petro'ya reformlarını eleştirdiği yönünde bir ihbarda bulunmaya kalkışınca, onu yakalattıktan sonra, hücrede bir sopayla dövmüş ve üstüne votka döküp tutuşturmuştu. Anna'nın böyle bir annesi varken, kasvetli bir gelin olması şaşırtıcı değildi.

Menşikov'un sarayında 31 Ekim 1710'da yapılan düğünde, Petro üstünde pek alışılmadık Fransız tarzı görkemli bir kıyafet, sırtında samur astarlı kırmızı bir pelerin, başında beyaz bir peruk ve elinde kurdeleli bir asayla, damadın başının yukarısında taç tuttu. Gelinin başının yukarısındaki tacı taşıyan ise Menşikov'du. Ama bu işten sıkılan çar, görevi başka birine devretti ve havai fişek gösterisinin başlamasını sabırsızlıkla beklediği için, rahibe töreni kısa kesme emrini verdi.

---

* Menşikov İtalyan mimar Giovanni Fontana'yı Vasilevski Adası'nda kentin ilk taş sarayını inşa etmekle görevlendirerek bu yolu açtı; burası bizzat çarın karargâhı haline geldi. Bu arada kalenin yanında Petrus ve Pavlus Katedrali'nin inşasını sürdüren İtalyan asıllı İsviçreli mimar Domenico Trezzini, Neva'nın öbür yakasında Petro'nun Hollanda barok üslubunda iki katlı küçük bir köşk şeklindeki Yazlık Saray'ını tamamladı. Petro oraya pek uzak olmayan bir yerde iki katlı ahşap Kışlık Saray'ı yaptırdı.

Anna ve Friedrich üç günlük şölenden sonra, Petro'nun gözde cücesi Yakim Volkov'un nikâhındaki yıldız konuklardı. Petro prens-sezara, "Moskova'daki boyar evlerinde kalan erkek ve kadın cücelerin toplanıp St. Petersburg'a gönderilmesini" bildirmişti. Cüceler vardıklarında "davarlar gibi" bir yere kapatıldıktan sonra, düğünler için giydirilmek üzere ekabirlere dağıtıldı.

Önce tam boy makam asasını tutmakta zorlanan cücemsi bir teşrifatçı, yetmiş iki cücenin, çarın ve saray erkânının katıldığı bir geçit törenine öncülük etti. Törenin bittiği Petrus ve Pavlus Katedrali'nde, Petro'nun ufacık gelinin başının yukarısında taç tutuşu karşısında, cemaat ve hatta rahip kıkırdamaktan kendini alamadı. Menşikov'un sarayındaki düğün ziyafetinde, Kurlandiya dükünün ve düşesinin eşlik ettiği Petro ve Yekaterina, cüce-mareşalin gözetimindeki bir masada cücelerin yemekleri tıkınışlarına ve tam boy votka kadehleri kafaya dikişlerine kıs kıs güldü. Müzikle birlikte dans etmeye başlayan sarhoş cücelerin düşüp yuvarlanmalarıyla çok eğlenen çar ve yabancı büyükelçiler, bazıları "kocaman kamburlu ve ufacık bacaklı, bazıları porsuk gibi şiş göbekli ve kısa çarpık bacaklı" olan "bu envai çeşit pigmelerin komik sıçramaları, garip yüz buruşturmaları ve tuhaf duruşları" karşısında kahkahalara boğuldular. Daha sonra Petro cüce çifti saraydaki odasına yatağa koydu. İçki âlemi ancak Anna ile kocasının Kurlandiya'ya doğru yola çıkmasıyla sona erdi ama aşırı içen dük kısa bir süre sonra öldü.

Genç dul Anna amcasına döndüğünde, çar yeniden evlenmesini yasakladı ve tekrar Kurlandiya'nın başına geçmeye gönderdi. Onu başkenti Mitau'da yüzüstü, horlanmış halde ve hep maddi sıkıntı içinde bırakmakla birlikte, düklüğün bir Rus uydusu olarak kalması için her adımını uzaktan belirledi.

Sultan III Ahmed'in savaş ilanıyla ayılan Petro, birlikleri toplamak ve Osmanlı istilasını önlemek üzere alelacele güneye gitti. Belki kolay bir zafer beklemiş olsa bile, aslında bir tuzağa düşme yolundaydı.[1]

Petro 25 Şubat 1711'de Osmanlı yönetimindeki Ortodoksları Boğdan Voyvodası Dmitri Kantemir'le ittifak yaparak kurtarmaya ve "Mesih düşmanları"nı yok etmeye yönelik Haçlı seferini kutsamak üzere Kremlin'deki Katedral Meydanı'nda bir dinsel-askeri geçit töreni düzenledi. Sancaklarını Büyük Konstantin'in düsturuyla donattı: "Bu işaretle fethedeceksin!"

Ne var ki, Petro Osmanlı kuvvetlerinin Ukrayna'ya ve Polonya'ya hızlı ilerleyişiyle şaşkınlığa uğradı. Tuna'ya daha önce varmalıydı. Şeremetev'i daha hızlı hareket etmesi için sıkıştırdı. "Ben bir melek değilim ki" diye homurdandı mareşal. "Oysa bana bir insandan ziyade bir meleğin işini yapmam emrediliyor." Asker ve mühimmat sıkıntısı çeken Petro "önderlerinin karşı karşıya kaldığı dertleri ve kederi umursamadan" hareket eden memurlarını suçladı. Böyleleri hakkında "vatan hainliği"nden dava açma tehdidini sa-

vurdu. Üstlendiği misyonda kendini yalnız hisseden Petro, "Yaşamak zor" diyecekti daha sonraları Yekaterina'ya. "Çünkü elimde hem kılıç hem de kalem tutmak zorundayım ve sen de biliyorsun ki, hiç yardımcım yok."

Petro idare ve hiyerarşi alanında bir dizi reformla yaratmaya çalıştığı rasyonel bir devletin ilk hizmetkârı olma hevesindeydi. Kendi yokluğunda ülkeyi yönetmek üzere Senato adıyla yeni bir kurum oluşturdu ve dokuz üyeli bu kabineye güvenilir akrabalarını ve haliyle Menşikov'u atadı. Birçoğunun atak reformlarına karşı olduğunu bildiği soylularına ve memurlarına karşı güvensizlik içindeydi; onlara yakıştırdığı sıfat "köpekler"di. Ne zaman başka bir meseleyle uğraşsa, yeni Senato'ya özgü adabın dizginleyemediği yakın çevresinin para ve iktidar için (çoğu kez fiilen) boğuşmasıyla kargaşa çıkmaktaydı. Petro yeni kurumlarıyla devleti inşa ederken, gaddar ve nevi şahsına münhasır yönetim tarzıyla kendi rasyonel fikirlerini baltaladı. Her şeyi bizzat belirlediği için, çok geçmeden senatörlerin karar almaktan aciz oluşundan yakınmaya başladı. Petro'dan Stalin'e ve Putin'e kadar, korkutucu bir iktidarı tek adamda toplayan ve ardından yardımcılarını kendi başlarına düşünemedikleri için azarlayan bütün otokratların şikâyetidir bu. Nitekim Petro'nun, "İşlerini yürütürken mızmız yengeçler gibi davrandıkları için, onları sözlerle değil, yumruklarımla adam edeceğim" diye yazması ve çalışmaya koyulmayanları "başına daha kötüsünün geleceği" yönünde uyarması bundandı. İşe yarayan tek yöntem korkuydu. Sıklıkla yumrukladığı ya da bastonuyla dövdüğü ekabirlerinin birçoğu, tehditkâr hiperaktifliğinden anlaşılır bir şekilde rahatsızdı.

Petro bu arada soygunculuğuyla müttefik Polonya'yı yıkıma uğratan Menşikov'un açgözlü ve acımasız olduğunun farkına varmaya başlamıştı. "Davranışlarına dikkat et, aksi halde kellenle hesap verirsin" diye uyardı onu. Teveccühünü sıklıkla Menşikov'un rüşvetçiliğini ve zorbaca gasplarını ihbar eden korkusuz ve mağrur Vasili Dolgoruki'ye yöneltti. Menşikov'a da şu uyarıda bulundu: "Bana paranın nereye gittiğini bildir. [...] Yönettiğin yerler hakkında, sanki başka bir ülkeymiş gibi hiçbir şey bilmiyorum." Otokratların yardımcıları, danışmanları ve çıkarları vardır ama dostları yoktur – daha doğrusu olmamalıdır. Petro "canciğer çocukluk arkadaşı" Menşikov'u sevse de, onu yüksek makamlara getirip korumasının asıl sebebi, çoğu aristokratın kayıtsız kaldığı tasarılarını hayata geçirmede en etkili ve en kararlı kişi olmasıydı.

Petro belki asla dönemeyeceği "tehlikeli bir yolculuğa" çıktığını bildiğinden, "Bütün ülke size emanet" diyerek, yönetim işlerini bir kez daha mutlak felce yol açacak şekilde Menşikov'a ve rakibi Fyodor Apraksin'e bıraktı. Gayrimeşru kızları için endişe duyduğundan, Menşikov'a açıkladığı üzere, "yetim kalmaları halinde, daha iyi korunmaları" açısından, Yekaterina'yla

resmen evlenmeye karar verdi. Özel bir törenle nikâh kıydığı Yekaterina'nın "gerçek ve meşru Hükümran Hanım" olduğunu duyurdu.

Onunla birlikte 6 Mart'ta, "Tuna'ya Türklerden önce varma" yarışına bürünen savaşa katılmak üzere yola çıktı. Güneye giderken tekrar hasta düştü ve kendi ifadesiyle, "terleme ve idrar sayesinde rahatlamaya başlayıncaya kadar hayattan umudunu keseceği ölçüde şiddetli nöbetleri iki hafta boyunca" çekti. Yekaterina saralı kocasını yatıştırırken, müttefiki Menşikov'u da korumaya çalıştı. "Ekselanslarının buradan gelecek saçma dedikodulara inanarak üzülmemelerini rica ediyorum" diye yazdı Çöplükten Çıkan Prens'e. "Zira Tümamiral [Petro] size sevgisini koruyor."

Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Petro'dan önce Tuna'ya varmayı kolayca başardı. Petro ana ordunun başındaki Mareşal Şeremetev'i, "Yavaş ilerleyişin karşısında şaşkınım" diye azarladı. "On gün boşa gitti. Sana emredildiği gibi hareket etseydin, Tuna'ya Türklerden önce varırdın." Petro'nun bir başka kaygısı şuydu: "Yiyecek bir şey bulacak mıyız?" Erzak stoku tükenmek üzereydi. Harekâttan vazgeçmeliydi. Şeremetev'le 24 Haziran'da buluştu. İkisinin 38 bin kişilik kuvveti, sadrazamın 150 bin askerinin yanı sıra Kırım hanı Devlet Giray'ın 50 bin atlısı tarafından sistematik biçimde sarıldı. "Gece gündüz yakıcı sıcak" altında ve iaşe sıkıntısı içinde, Petro bir anda aşırı tehlikeyle karşı karşıya kaldı. "Göreve geldiğimden beri hiç böyle ciddi bir duruma düşmemiştim" diye yazdı. Tahkimli bir karargâh kurulması emrini tam zamanında verdi. Baltacı'nın kuşatmayı daralttığı 9 Temmuz'da, Yekaterina'yı ve nedimelerini güneşten ve güllelerden koruyacak bir kağnı çemberiyle çevrili derin bir çukur kazdırdı. Çariçe muharebe bütün hışmıyla sürerken ve nedimeleri yüksek sesle ağlaşırken, orada sakince bekledi. Seçkin Osmanlı yeniçerileri saldırıya geçti; Petro'nun Boğdanlı müttefikleri işe yaramaz çıksa da, toplarının yararı görüldü. "Yüce Tanrı'nın verdiği cesaretle askerlerimiz sayıca 100 bin kişi fazla olan düşmanı sürekli püskürttü" diyen Petro'nun "bir ölüm şöleni" olarak nitelendirdiği muharebe, tarafların yenişemediği bir noktaya vardı. Bu arada ölüm ya da esaret durumuyla karşılaşınca, Senato'ya bir mektup yazarak, ele geçirilmesi halinde "artık çar sayılmaması"nı ve yerine "en değerli" ardılın seçilmesini bildirdiği söylenir.

Petro'nun müzakere önerisinde bulunduğu Baltacı, onu "avuçtaki kuş" olarak gördüğünden buna yanaşmadı; imha yakındı. Soğukkanlılığını koruyarak Petro'nun ebedi hayranlığını kazanan ve tehlikeyi "bir kadın gibi değil, bir erkek gibi" karşılayan Yekaterina, tekrar Baltacı'nın nabzını yoklamasını tavsiye etti.

İçgüdüleri sağlam çıktı. Petro'nun toplarıyla hırpalanan yeniçeriler barıştan yanaydı. Çatışmaya verilen arada, Petro zeki yeni adamlarından birini

müzakereye gönderdi: Polonyalı bir Yahudi'nin dil konusunda yetenekli oğlu olan Pyotr Şafirov adlı bu kişi, kariyerine çarın diplomasi tercümanı olarak başlamış ama kazandığı vazgeçilmez konumla müsteşar yardımcılığına yükseltilmiş ve ilk Rus baronu yapılmıştı.* Petro'nun Baltacı'ya önerdiği 150 bin rublelik rüşvete, Yekaterina'nın da bütün mücevheratını eklediği söylenir. Şafirov'a 11 Temmuz'daki pusulasında, "Anladığım kadarıyla, Türkler barışa yatkın" diye yazan Petro, çaresizliğini şu sözlerle ifade etti: "Ama işi ağırdan alıyorlar. Sahiden barışa niyetleri varsa, esaret dışında istedikleri her şeyde onlarla anlaş. Neticeyi gün bitmeden öğrenelim ki, son umutla girişeceğimiz yürüyüşe başlayabilelim."

Şafirov'un küçültücü bir zayıf konumda ustalıkla yürüttüğü müzakereyle, Petro'nun önerdiği ilk ganimet Azak ve filosu elden çıkarken, öbür hususlar ucuz atlatıldı. Osmanlı sınırının öbür tarafında güvenle kalan İsveç Kralı Karl, Petro'nun içine düştüğü badireyi duyunca, padişahın Petro'yu kurtaracak bir antlaşmaya varmasını önlemeye çalıştı. Baltacı'nın karargâhına yetişmek için hızla yola çıkmasına karşın, Petro ve Baltacı 12 Temmuz'da anlaştı. Ertesi gün varan Karl, ezeli düşmanının kaçışını seyretmek durumunda kaldı.**

"Şansım varmış ki, yüz kamçıya mahkûm edilmişken, sadece elli kamçı yedim" diye dalgınca söylendi Petro.[2]

Bitap ve hasta Petro, İsveç'le savaşta Polonyalı ve Danimarkalı müttefiklerinin desteğini almak ve en büyük oğlu Aleksey'i evlendirmek üzere, Yekaterina'yla birlikte Polonya'dan geçti. Yekaterina'yı Thorn'da bırakarak, şifalı sularından yararlanmak için gittiği Carlsbad'ın sağlıklı ortamından sıkıldı. "Katerinyuşka, dostum, nasılsın?" diye yazdı ona. "Yarın tedavimize başlıyoruz. Burası öylesine şenlikli ki, şahane bir zindan olarak nitelendirilebilir. [...] İşin en kötü yanı, güzel bira hiç yok!" Rahatına bakmasını bildiren Yekaterina'ya, sadakatsizliklerinden birinin öcünü alma peşinde olduğunu söyleyerek takıldı: "Benden daha iyi birini bulduğun gayet açık. [...] Bizimkilerden biri mi, yoksa Thornlu bir adam mı? Daha doğrusu, [...] iki yıl önce yaptığım şeyin öcünü almak istediğini sanıyorum. İşte siz Havva'nın kızları biz heriflere böyle davranırsınız!"

---

* Büyük Petro daha önce Yahudileri Rusya'ya çekmeye pek hevesli değildi. "Alçak ve madrabaz Yahudiler yerine, en halis Müslümanları tercih ederim" demişti. Ancak Baron Şafirov ve daha sonra Petersburg polis şefi olan General Devier gibi dönme Yahudileri yüksek makamlara seve seve getirdi.

** Rehine olarak bırakılan Şafirov'un Konstantinapol'de imzaladığı Edirne Antlaşması, XII. Karl'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda kalmasını imkânsızlaştırdı. Maceralı bir yolculukla Avrupa'yı bir uçtan öbür uca aşan Demirbaş'ın çizmelerini ve elbiselerini hiç değiştirmeksizin Eflak'tan Baltık kıyısındaki son İsveç kalesi Stralsund'a varması sadece on üç günü aldı. Varışında çizmeleri ancak kesilerek ayaklarından çıkarılabildi. Ama savaşın sürmesini sağladı.

Arınmış çar ekimde Aleksey'i Rusya'nın evlilik ajansına dönüşecek ve hanedanı daha geniş Avrupa kraliyet ailesine bağlayacak Alman prensliklerinden Brunswick-Luneburg-Wolfenbuttel'in başındaki dükün kızı Charlotte'la evlendirmek üzere Saksonya'daki Torgau Şatosu'na geçti. Ama bir süreden beri Aleksey konusunda kaygılıydı ve ondan hoşnutsuzdu.

Aleksey sekiz yaşındayken, bir manastıra kapatılan annesinden zorla koparılmış ve elbette her çocuk gibi bir travma yaşamıştı. Daha da kötüsü, Petro'nun lalası olarak tayin ettiği haşin Menşikov, ona zorbaca davranmış ve kafa çekmeyi öğretmişti. Yarı ihmal edilen, yarı sindirilen Aleksey, Petro'nun taşkın enerjisinden, Batı kültürü ve uzmanlığı, Hollanda gemileri ve Alman üniformaları peşinde koşmasından, acımasız savaşlarından ve düzeni tehdit edici reformlarından korkarak büyüdü. Annesinin Moskova Ortodoksluğuna sarıldı. Yirmi iki yaşına varan esmer, uzun yüzlü ve mahzun bakışlı gencin, babasıyla tek ortak yanı boyu ve içki düşkünlüğüydü ama onun demir bünyesinden yoksundu.

Petro savaşta yetiştirmeye çalıştığı Aleksey'in Mart 1708'de "Burada bırakıldığım için çok üzgünüm" diyerek, Petersburg'a çağrılmamasından yakınması üzerine şu karşılığı vermişti: "Üzgün ve sıkkın olduğunu yazıyorsun, [...] ama yaşadığımız dönemin bunu gerektirdiğini kendi başına anlamış olman gerekir." Gelenekçi Aleksey, Rusların yabancılarla evlenmesini doğru bulmamaktaydı. "Beni bir Rus kızıyla değil, şu insanlardan [Batılılar] biriyle evlendirmek istediğini biliyorum artık" diye yakındı günah çıkarıcı papazına. "O ne isterse, öyle olacak." Petro'nun baş başa görüşmesini sağladığı Charlotte'u nahoş buduysa da, bir yorum yapmadı. "Onun hakkında ne düşündüğünü bildirmek için niye yazmadın?" diye sordu Petro.

Petro 14 Ekim 1711'de Aleksey'in ileride doğacak çocukların Ortodoks olması kaydıyla, Lutherci mezhepte kalan Charlotte'la nikâhını izledi. "Yeni bir gelin edindiğin için seni kutlarım" dedi Yekaterina'ya. "Lütfen, bunu Şakacı Prens-Papa'ya bildir!" Petro oğlunun tehlikeli olduğunun ve XII. Karl'ın yerine onu geçirmeyi tasarladığının farkındaydı. Yeni ailesini korumak ve yeni bir vâris edinmek amacıyla kendi evliliğini gündeme getirdi.[3]

Tümamiral üniforması giymiş ve Hollandalı bahriyelilerinden Amiral Cruys'un sağdıç olarak eşlik ettiği Petro, 19 Şubat 1712 sabahı saat yedide, Petersburg'daki Dalmaçyalı Aziz İsaak Kilisesi'nde Yekaterina'yla resmen evlendi. Petro daha önce Menşikov'a, Türk savaşından sağ çıkması halinde, "Bu işi St. Petersburg'da tamamlayacağına" söz vermişti ve sözünü tuttu.

Petro ile Yekaterina'nın sağ kalan iki kızı, halaları ve aralarında dul kalmış Kurlandiya düşesinin de bulunduğu kuzenleriyle nedimeliği üstlendi. Böylece şapelde Rusya'nın gelecekteki üç imparatoriçesi bir araya gelmiş

oldu: Yekaterina, Yelizaveta ve Anna. Sadece Çareviç Aleksey orada yoktu; annesinden dolayı küskün olduğu besbelliydi. Petro'ya düğünde refakat eden kişi yeniyetme bir gözdeydi: Ayrılamadığı ahbabı olarak ilk kez öne çıkan Pavel Yagujinski.*

Donanma motifleri taşıyan düğünden sonra, çift iki sıra halindeki borazancılar ve davulcular arasında kızaklarla Kışlık Saray'a gitti. Petro eşine hediye olarak bizzat yaptığı bir abanoz ve fildişi şamdanı yemek salonunda ziyafet konuklarının yukarısına astı. Su gibi içki içilen partide, şaka yollu büyükelçilere bunun "zaten doğmuş beş çocukla bereketli bir evlilik" olduğunu söyledi.

İsveç'le savaş hiç de bitmiş değildi. Karl sonunda üstün geleceği kanaatiyle meydan okuduğu için, Poltava'dan sonra bile, Petersburg henüz güvende sayılmazdı. Çar yöntemli bir yaklaşımla, kara ve deniz demeden birkaç cephede aynı anda çarpışarak, İsveç'in imparatorluğunu parça parça kopardı; acımasız ve keskin sezgileriyle yönlendirdiği bu uğraşta, Rus kaynaklarını sonuna kadar zorladı. Baltık çevresindeki düşman topraklarını ele geçirdikten sonra, İsveç'in elinde olan Almanya'nın Pomeranya bölgesine yöneldi. Yekaterina'nın ona eşlik ettiği Alman harekâtında, bir süre sonra komutayı Menşikov'a bırakarak, Petersburg'a döndü. O yıl Finlandiya'yı fethetmeyi başaran Petro ve Oramiral Apraksin 27 Temmuz 1714'te de İsveç donanmasını yendi;** ama çarın keyfi Menşikov'un açgözlülüğü ve başına buyrukluğu konusunda, Dolgoruki'nin elini ovuşturarak aktardığı ifşaatla kaçtı.

Petro 23 Kasım'da Menşikov'un vaftiz gününü kutladıktan sonra, prensin sarayından bir İngiliz gemi yapımcısının evine geçti. Ardından bir anda dostunun aleyhine döndü: "Bak, Aleksandr, bugün sadakatsizliğinin belirtilerini gördüm. Seni hiçlikten yüksek makamlara çıkardım ama benim yukarıma çıkmaya kalkışıyorsun. Beni soyduğunu gayet iyi biliyordum ve buna göz yumdum ama şimdi öğreniyorum ki, milyonları çalmışsın." Araya girmeye çalışan Yekaterina'ya şöyle çıkıştı: "Madam, bu sizin işiniz değil." "Baba" diye ağladı prens. "Her şey sizin!"

"Sen zenginleşiyorsun" cevabını verdi Petro. "Ben ise fakirleşiyorum. Sen bir hırsızsın." Petro iki gün sonra, Menşikov'a yakın adamları, senatörleri,

* Çarpıcı derecede yakışıklı, savaş, hükümet ve diplomasi işlerinde çok becerikli, alışılmamış ölçüde dürüst ve içkiye dayanıklı bir âlemci olan Yagujinski, bir kilise orgcusunun Polonya asıllı oğluydu. Kariyerine çarın *denşçik*'i olarak başlamış ve Prut'taki cesaretinden dolayı, çarlık maiyetinde yeni oluşturulan başyaverlik mertebesine yükseltilmişti; gezilerde genellikle kendi arabasına binerek, Petro'ya her yerde eşlik etmekteydi. Ayrıca Çakırkeyif Tayfa'nın teşrifatçılığına atandı. Bazı bakımlardan yeni ve daha dürüst bir Menşikov'du.

** Apraksin'in bundan dolayı çarın orgeneralliğe terfi ettirilmesi gerektiğini önermesi Petro'nun hoşuna gitti. "Generalin hanımı olarak, beni kutlamalısın!" dedi Yekaterina'ya. O da "General ve general eşi olarak, birbirimizi karşılıklı kutlayalım" diyerek işi alaya vurdu. "Ama seni şahsen burada görene kadar bu rütbeyi tanımam. Dilerim en azından oramiral olursun!"

valileri ve denizcilik bakanı Aleksandr Kikin'i tutuklattı; Poltava ve Prut'ta çok iyi hizmet vermiş olan Dolgoruki'yi, onları işkenceden geçirip prensin aleyhinde ifadeler almakla görevlendirdi. Apraksin ve Golovkin rüşvet yediklerini itiraf etmekle birlikte bağışlandılar. Menşikov'un yardımcılarından üçü 6 Nisan 1715'te idam edildi. Menşikov ise çok ağır para cezasına çarptırıldı. Hükümete Dolgoruki ve aristokratlar hâkim oldu. Tam da gözdesinin kellesini yitirecek gibi göründüğü sırada, çarın dikkati kendi oğlunun başına gelen faciaya çevrildi.[4]

Aleksey karısı Charlotte'a, babasının annesine olduğundan daha iyi koca olamadı. Ama bu kısmen Petro'nun hatasıydı: Aleksey'in genç karısını geride yalnız ve perişan bırakarak, savaşta kendisine eşlik etmesi için üsteledi. Petersburg'a dönmesini bildirdiği Charlotte, çardan duyduğu korkuyla paniğe kapılıp baba evine kaçtı. Onu bizzat bulmaya giden Petro, "Aileni görmeni asla engellemezdik" diye yatıştırdı. "Bize önceden haber vermen yeterliydi." Petro'nun çifti Petersburg'a yerleştirmesinden sonra, Aleksey çılgınca içki âlemlerine daldı ve ardından Carlsbad'da toparlanma gerekçesiyle Charlotte'u terk etti. Kızını doğurduğunda ona hiç mektup yazmadı. "Nerede olduğunu kimse bilmiyor" diye ağladı Charlotte. Aleksey dönüşünde, savaşta esir düşmüş Afrosina Fyodorova adında genç bir Finli serf kıza tutuldu ve dolgun, kızıl saçlı sevgilisini karısıyla kaldığı saraya aldı. Ancak Aleksey'in içkiyle sürekli sızmasına rağmen, Charlotte bir kez daha hamile kaldı. Aşeren bir tek o değildi: Petro'nun karısı Yekaterina da çocuk beklemekteydi. Bir oğul doğurması, Petro'yu çareviçe daha az bağımlı hale getirecekti.

Petro doğumları beklerken,* hasta düştü ve Rusya'ya ilişkin hayaline hepten karşı olduğundan kuşku duyduğu oğlu Aleksey'in durumunu kara kara düşünür oldu. Petersburg'da 11 Ekim'de ona "inatçılığını ve huysuzluğunu" düzeltmesini, aksi halde "işe yaramaz bir uzvunu kesip atar gibi, onu verasetten mahrum bırakacağını" bildiren bir mektup yazdı. Rusya'yı "kendi işe yaramaz oğlundansa, işe yarar bir yabancıya" bırakmayı tercih edecek durumdaydı. Charlotte 12 Ekim'de Petersburg'da, Aleksey'in oğlunu doğurdu ve ona dedesinin adını verdi ama hummaya yakalanıp hasta düştü. Kendisi de hasta olan Petro, onu ölümünden hemen önce tekerlekli sandalyesiyle gidip ziyaret etti. Charlotte'un cenazesinin kaldırıldığı 27 Ekim'de, ültimatomunu

---

* Petro Ocak 1715'te Moskova'da yetmiş yaşındaki Prens-Papa Zotov'un on yaş küçük bir kadınla düğününü yönetti. Sarhoşlar Meclisi'nin uç noktaya varan bu karman çorman temaşasında, damat ayıların çektiği bir arabayla geldi; teşrifatçılar "bütün Rusya'daki en müthiş kekemeler", kâhyalar ve garsonlar "en moruk adamlar", işlere koşturacak uşaklar "sürüklenmelerini gerektirecek kadar şişman ve hantal"dı; çiftin nikâhını ise yüz yaşın üzerinde, "görme yetisini ve hafızasını kaybetmiş" bir rahip kıydı.

Aleksey'e verdi. Tam da ertesi gün Yekaterina bir oğul doğurdu; babasının adı verildiği için Petruşka olarak anılacak bu çocukla, nihayet Aleksey'in yerine geçecek bir vâris bulunmuş oldu. Petro karısına, "Tanrı bize onun büyüdüğünü görmeyi nasip ederek, önceki erkek kardeşlerinden dolayı duyduğumuz kederi ödüllendirsin" diye yazdı. Birkaç gün arayla, tek bir yetersiz vâris yerine üç vârisi olmuştu.

Top atışları yapılması emrini veren Petro, halkın çarla birlikte günlerce "kıyasıya sarhoş" olması için sokaklara bira sandıkları koydurdu. Aleksey babasının ültimatomuna nasıl tepki vereceği konusunda Dolgoruki'ye danıştı. Kırk dört yaşındaki Petro kendini yaşlanmış hissetmekteydi ve Yekaterina'nın ona gözlük gönderişini de "yaşlılığında yardımcı olma" amacına yordu. Geçirdiği hummalar ve havaleler başında son duanın okunmasına varacak kadar ağırlaştığında, "Sonuçta bir insanım ve ölmem kaçınılmaz" diye uyardı Aleksey'i. Petro'nun gözdeleri onun zorbalığına içerleseler bile, daha da korktukları şey onun ölümünden sonra acımasız Menşikov'un naip sıfatıyla ülkeyi yönetmesiydi. Veliahdın dostluğunu kazanarak kendilerini güvenceye almaya çalıştılar.

Petro'ya oğlunun bir malikâneye çekilmesine izin vermesi için yalvaran Dolgoruki, daha sonra bunu Aleksey'e, "Babanla konuşarak, seni zindana atılmaktan kurtardım" diye anlattı övünerek. Ama Aleksey'in başdanışmanı donanmayı yöneten ve rüşvetçilikten dolayı geçici olarak azledilmesine kadar çarla yakınlığı ona Dyeduşka (Dede) diye hitap edeceği düzeydeki Aleksandr Kikin'di. Kendini Aleksey'in müstakbel bakanı konumunda gören Kikin, ona Almanya'ya kaçmasını tavsiye etti: "Sana saklanacağın bir yer bulacağım." Aleksey metresi Afrosina'ya, senatonun büyük bölümünün ve ona arka çıkan ya da Menşikov'dan nefret eden başkalarının desteğiyle, yakında Petro'ya karşı bir isyanın patlak vereceğini anlatarak övünmeye başladı.

Baba ve oğul arpacı kumrularına dönüşmüştü. Petro bir partide Danimarka büyükelçisine içini döktü: Saygın bir devlet yaratmak için canını tehlikeye atmış bir hükümdar, onu bütün kazanımlarını "yıkmaya girişecek bir aptala" bırakmalı mıydı? "Parmakta kangren başlarsa" dedi Petro, başparmağını büyükelçiye göstererek, "onu kesip atmaya mecbur kalmaz mıyım?"

Kangrenli başparmak Aleksey, mektuba cevabında verasetten mahrum edilmesini istedi. Petro 19 Ocak 1716'da, "Halkım için yaptığım işlerden nefret etmeye meyillisin" diye karşılık verdi buruk bir tavırla. "Üstelik onları yıkan kişi olacaksın. [...] Ya adam olmayı öğren ya da bir keşiş ol. Kararını hemen ver. [...] Eğer karar vermezsen, sana bir suçlu gibi davranacağım."

Petro İsveç'i yok edecek bir koalisyon oluşturmak* ve kızını Avrupa'nın en

---

* Petro 8 Nisan 1716'da başka bir stratejik nikâhla, kardeşi Çar V. İvan ile Çariçe Praskovya'nın en büyük kızı Yekaterina İvanovna'yı, topraklarına bir Rus ordusunun konuşlandırılmasına izin veren Mecklenburg-Schwerin Dükü Karl Leopold'la evlendirdi. Daha sonraları bu alkolik ve sadist sersemin işlediği

büyük hükümdarıyla evlendirme yönündeki nihai düşünü planlamak üzere ikinci Avrupa gezisine çıktı.

Gezi bir yıldan fazla sürdü ama gittikçe daha hırslı savaşların gerekleri içeride Senato'yu kaynak bulmak için daha büyük baskı altına aldı. Petro'nun kızlarını ve küçük oğlunu gözetmek üzere bırakılmış olan Menşikov, sonunda senatörleri azarladı ve Petro'nun vazgeçilmez hizmetkârı olmasını sağlayan gayreti sergileyerek, ordunun iaşesini ve levazımını bizzat sağladı.

Petro 26 Ağustos'ta Aleksey'e ya savaşa katılmasını ya da bir manastıra kapanmasını bildirdi. Bu emir genç adamı babasına başkaldırma, dış yardım arama ve manastırdan kurtulma yönünde gizli bir karar almaya zorladı. Kaçmalıydı ama nereye?

Aleksey 26 Eylül'de babasına katılacağına söyleyerek Menşikov'dan borç para aldı ve ardından kılık değiştirerek, "Kohanski" adlı bir subay kimliğiyle Rusya'dan ayrıldı. Yanında biri uşak kisvesine bürünmüş metresi Afrosina olmak üzere sadece dört kişi vardı. Yolda Liepāja yakınında rastladığı halasına, Petro'nun üvey kız kardeşi Marya'ya aslında kaçtığını gözyaşları içinde itiraf etti. "Nereye gidersen git, baban seni bulur" dedi halası ama onu çara ihbar etmedi.

Liepāja'da çareviçin görüştüğü Kikin, ölü eşi Charlotte'un kız kardeşiyle evli İmparator VI. Karl'ın ona yardım edebileceği Viyana'ya kaçmasını önerdi. Ama Aleksey yabancıların merhametine sığınmakla, Petro'ya ihanet etmiş olacaktı. Ayrıldıkları sırada, Kikin onu uyardı: "Şunu unutma, baban seni dönmeye ikna edecek birini gönderirse, buna uyma. Halkın önünde kelleni uçuracaktır."

Aleksey'in kaçtığı sırada, Kopenhag'daki Petro o zamana kadarki en iddialı harekâtının hazırlığı içindeydi. İsveç anakarasına saldırmak üzere bir İngiltere-Danimarka-Rusya filosunun komutasını üstlendi ama koalisyon dağılınca, Paris'e geçmek üzere Amsterdam'ın yolunu tuttu.

Ekimde veliahdının ortalıktan kaybolduğunu öğrendi. Rus orduları içinde saklandığı ve bir darbe planlayabileceği korkusuyla, Aleksey'in izini sürmeye çalıştı. Ama onu gören hiç kimse yoktu.

Viyana'daki imparatorluk müsteşar yardımcısı 10 Kasım gece yarısı, Çareviç Aleksey olduğunu iddia eden bir ziyaretçinin geldiğini bildirmek üzere uyandırıldı. Gözleri yaşlı yolcunun sahiden o olduğu anlaşılınca, İmpa-

---

zulümlerle düklüğünü kaybetmesine karşın, evliliğin önemi Aralık 1718'de doğan Prenses Elizabeth'in büyüdüğünde Anna Leopoldovna adıyla Ortodoksluğa dönmesinden ve küçük oğlunun naibesi sıfatıyla Rusya'yı yönetmesinden gelir.

rator Karl'ın eline yararlı ama tehlikeli bir diplomatik piyon geçmiş oldu; onu sakarca kullanması Petro'yla savaşa yol açabilirdi. Aleksey Avusturyalı bakanlarla konuşmalarında ve "uşağı" Afrosina'yla baş başayken, Mecklenburg'daki Rus ordusunun isyan edip Rusya içlerine yürüyeceği ve tahtı ele geçirdikten sonra, başkenti tekrar Moskova'ya taşıma, donanma işlerini bir yana bırakma ve bir daha savaşa girmeme yönündeki umudunu dile getirdi. İmparatorun ona arka çıkacağını böbürlenerek belirtti. Bu arada Avusturyalılar Aleksey'i, Viyana'ya birkaç gün mesafedeki Tirol'da bulunan Ehrenberg Şatosu'na gizlice nakletti.

Amsterdam'da hummaya yakalanıp yatağa düşen Petro, Aralık 1716'da Aleksey'in Viyana'da olduğunu öğrendi; imparatora iade edilmesini isteyen bir mektup yazarken, kendi büyükelçisine de onu bulma talimatını verdi. Tekrar hamile kalan Yekaterina, Hollanda sınırı yakınında durmuştu. Petro 2 Ocak 1717'de bir oğul doğuşunu, "Tanrı yeni bir er vererek, bizi kutsadı" sözleriyle kutladı. Oğullar askeri çar için daima "erat" demekti. Yekaterina'ya, "Mümkün olan en kısa sürede yanına geleceğim" diye yazdıysa da, ertesi gün bebeğin öldüğünü duydu. "Sevincimiz nasıl da birdenbire kedere dönüştü. [...] Uzun yıllar çile çeken Eyüb'ün sözleri dışında ne cevap verebilirim ki? Rab verdi ve Rab aldı."

Dolgoruki ile zenci Hannibal'ın eşlik ettiği Petro mayısta, Fransa'yı yedi yaşındaki XV. Louis adına Orléans Dükü Philippe'in naip sıfatıyla yönettiği Paris'e vardı. Yedi yaşındaki kızı Yelizaveta'nın kralla evliliğiyle mühürlenecek bir ittifak önerdi. Fransızlar saygıda kusur etmemekle birlikte, köylü bir kızla izdivaçtan doğmuş bir çocuğun uygun olmayacağı fiskosundan geri kalmadılar. Çar (Yekaterina'nın ifadesiyle "bizim Luke'den [bir cüce] ancak bir ya da iki parmak uzun") küçük kralla karşılaştığında, Fransız saraylıları şoka uğratan bir tavırla, onu havaya kaldırıp hoplattı. Ziyareti boyunca kaldığı Versailles Sarayı'ndan pek etkilenmese de, çok geçmeden taklit edeceği fıskiyeler karşısında şaşkına döndü. Maiyeti bir sefahat cümbüşü için bir fahişe topluluğu çağırarak, Petro'yu eğlendirmenin yolunu buldu. Yekaterina onu kızlar konusunda alaya aldı. "Şakalarla dolu mektubunu aldım" karşılığını verdi Petro, incelikten uzak mizahla. "Bir hanım için etrafa bakınacağımı söylüyorsun ama böylesi yaşıma başıma yakışmaz."

"Sanırım, Zatıâliniz çok sayıda fıskiyenin ve başka eğlencelerin çekiciliğine kapılıp bizi unuttunuz" diye takıldı Yekaterina, iki anlamlı sözlerin bir şelalesiyle. "Her ne kadar yeni çamaşırcılar bulduğunuzu sansam da, eski çamaşırcınız sizi unutmadı!"

"Çamaşırcılara gelince" dedi Petro cevabında, "o türden biri değilim, kaldı ki yaşlıyım."

Petro haziranda Hannibal'ı topçuluk ve matematik eğitimi alması için bırakarak, Fransa'dan ayrıldı ve Spa'nın sularını içmeye gitti. Yanında zührevi hastalığa yakalanmasının belki de müsebbibi olan bir Fransız fahişenin bulunmasına karşın, "sırf su ve azıcık şarap içmekten sıkılmaya" başladı. "Doktorlar mahrem eğlenceye yasak getirdi" diye yakındı karısına. "Metresimi gönderdim, çünkü onu burada tutarsam, dürtüye karşı koyamayacağım." Yekaterina ona metresini zührevi hastalık taşımasından dolayı gönderdiğini hatırlattı: "Umarım, metresin hayranı [yani Petro] onunla aynı sağlık sorunuyla gelmez! Tanrı bizi bundan korusun!" Yekaterina'nın onu özlediği, "Yaşlı adam burada olsaydı, çok geçmeden başka bir ufaklığımız olurdu!" diye yazmasından belliydi. "Sensiz ne kadar da yalnızım" diye cevap verdi Petro. Kısa bir süre sonra kavuşmalarıyla, Yekaterina yeniden hamile kaldı.*

Bu arada, oğlunun küçük düşürücü ihaneti Petro'nun içini hep kemirdi. Dev cüsseli zorlu bir subay olan Aleksandr Rumyançev'i, peşine düşmesi ve yakalayıp getirmesi için göndermişti. Avusturyalıların Napoli'ye doğru götürdüğü Aleksey'i takip eden Rumyançev'den, bir süre sonra St. Elmo Şatosu'na saklandığı haberini aldı.

Temmuzda güvenilir kâhyası Pyotr Tolstoy'u her ne pahasına olursa olsun, Aleksey'i ele geçirme talimatıyla, Rumyançev'in yanına gönderdi. Siyaset hokkabazlığının artık yetmiş iki yaşında olan bu kurnaz ustası daha önce Konstantinapol'de büyükelçiydi ama 1682'de henüz gençken, Miloslavski ailesinin hizmetinde çalışarak, Petro'nun ailesine karşı silahşorları yetiştirmişti. Petro gemi yapımını öğrenmeye en yaşlı kişi olarak katılması üzerine, onu bağışlamakla birlikte, bu olayı asla unutmadı. Kafasını arada ellerinin arasına alıp, "Ah kafa, kafa! Eğer o kadar akıllı olmasaydın, bu omuzlar üstünde olmazdın" diye dalga geçerdi tehditkâr tavırla.

Viyana'ya giden Tolstoy, İmparator Karl'ı aile içi bir uzlaşmayı desteklemeye ikna etti.

Napoli genel valisinin sarayında 26 Eylül 1717'de, soluk yüzlü Tolstoy'u ve asık suratlı Rumyançev'i karşısında gören Aleksey dehşete düştü. Eline Petro'nun yazdığı bir mektup tutuşturuldu: "Yaptığın itaatsizlik ve hakaret dünyanın her yanında biliniyor. [Dönmen halinde] Seni temin ederim ve Tanrı'ya söz veririm ki, sana ceza vermeyeceğim. [...] Eğer reddedersen, bir baba olarak seni ebediyen lanetlerim ve bir hükümdar olarak da hain ilan ederim."

Aleksey tereddüde düştü. Tolstoy onun güvenini kazanma yolunun

* Petro çeşitli bağımsız hanlıkların ve emirliklerin hüküm sürdüğü Orta Asya'daki kuvvetlerinin başına gelen felaketi kısa bir süre önce öğrendi. Hive Hanlığı'nın (şimdiki Özbekistan'da) zenginliğine dair haberler üzerine, dönme bir küçük Çerkez prensi olan Aleksandr Bekoviç-Çerkasski'yi, Hive'nin Rus egemenliğini kabul etmesini sağlayacak küçük bir sefere öncülük etmekle görevlendirmişti. Bekoviç alt ettiği hanın hilesine kanarak esir düşmüş, kellesi uçurulmuş ve doldurulan bedeni hanlık sarayında teşhir edilmişti.

Afrosina'ya aşkından geçtiğini anladı. Genel valinin ona teslim ettiği kızıl saçlının aklını vaatlerle ve hediyelerle çelerek, sonunda Aleksey'e dönme telkininde bulunmasını sağladı. Aleksey 3 Ekim'de, bir kır malikânesine çekilmesine ve onunla evlenmesine izin verilmesi kaydıyla razı oldu.

Petersburg'daki Petro bu şartları kabul etti ama küçük oğlu Petruşka'nın hastalıklı olması nedeniyle telaşa kapıldı. Aleksey'in gelişini beklerken, rüşvetçi kodamanları Menşikov ve Şeremetev hakkında soruşturma yürüttü. Hiç kimsenin hukukun üstünde olmadığını göstermek amacıyla, bir Muhafız Alayı subayını ve bir prensi halkın önünde idam ettirdi. Bu arada, eski Moskova dairelerini kaldırarak ve İsveç idari sistemini örnek alarak, hükümeti "kurullar"* halinde yeniden düzenledi ama daha aşağıda bir yerel sistemin olmaması nedeniyle, Senato'da ve kurullarda kodamanları arasındaki kavgaya açık didişmeler sürdü. Küplere binen Petro'nun onlar için kullandığı benzetme "ağzı bozuk kadınlar"dı. Aleksey'in dönüşü saraylıları şaşırttı. "Aptal çareviçin ülkeye geldiğini ve Afrosina'nın da getirildiğini duydunuz mu?" diye mırıldandı Dolgoruki. "Düğün yerine tabutu boylayacak!"

Tolstoy'un ve Rumyançev'in gözetimindeki Aleksey 21 Ocak 1718'de Rus sınırını aştı. Kızgın baba ve tedirgin oğul amansız hesaplaşma için Moskova'da buluştu.[5]

Sadık Preobrajenski Muhafız Alayı'nın misket tüfekleriyle donanmış üç taburunca korunan Petro ve ekabirleri 3 Şubat 1718'de, Tolstoy'un eşlik ettiği tutsak Aleksey'in Kremlin'deki Büyük Yemek Salonu'na girişini izledi. Oğul dizüstü çöktü, suçunu itiraf etti ve merhamet diledi. Petro tahttan vazgeçmesi ve hainlerin adlarını vermesi şartıyla kabul etti. Babasıyla bir yan odaya çekilen oğul, suç ortaklarını ele verdi ve veraset hakkından vazgeçti. Ardından Petro küçük yaştaki Petruşka'sını veliaht ilan ederken, Şafirov da Aleksey'in bağışlandığı kararını yüksek sesle okudu.

Ertesi gün Tolstoy'u yeni kurduğu Gizli Soruşturmalar Müsteşarlığı'nın başına getiren Petro, varlığını kesinlikle bir tehdit olarak gördüğü oğlu hakkında bir dava açtırdı. Ama bu girişimde ondan şahsen nefret etmesinin de payı vardı herhalde. Tolstoy'un sorguya çektiği Aleksey, destekçileri olarak Kikin'in ve Dolgoruki'nin adını verdi. Afrosina'nın ise hiçbir şeyden haberdar olmadığını belirtti. Petro çevresindeki hainlere karşı bir tasfiyeye girişti. Petersburg'daki Menşikov'a Kikin'i ve Dolgoruki'yi tutuklaması bildirildi.

* Önce sekiz olarak belirlenen, daha sonra dokuza çıkarılan kurullar eski dairelerin (*prikazi*) yerini aldı. Kurul başkanları ilk başta aynı zamanda senatördü. Golovkin Dışişleri Kurulu başkanı, Menşikov ise Savaş Kurulu başkanı oldu. Yeni yapılanmanın esası, rüşvetçiliği sınırlama çabası çerçevesinde (en azından kâğıt üzerinde) bireysel denetimden ziyade toplu denetimin öngörülmesi itibariyle, kurulların birer bakanlık *olmamasıydı*.

Kikin ve Aleksey'in uşakları Tolstoy ve yardımcısı Andrey Uşakov tarafından, Petro'nun da izlediği işkencelerden geçirildi.

Kikin'in kendisine ihanet edişini anlamakta zorlanan çar, "Senin gibi akıllı bir adam nasıl olur da aleyhime döner?" diye sordu işkence seansı sırasında.

"Akıl onu kısıtladığında, kendine alan açmak ister" cevabını verdi Kikin.

Dolgoruki'nin ihaneti Petro'nun canını yakmış olsa gerek. Kızı Yelizaveta'nın vaftiz babası olan bu Poltava ve Prut kahramanı, çarın despotizmine kızgındı. "Çariçenin [Yekaterina'nın] hükümdarın zalim karakteri üzerindeki etkisi olmasa, hayatta kalmamız imkânsız" diye anlatmıştı Aleksey'e. Dolgoruki işkenceye gerek kalmadan, çareviçe yakınlığını itiraf etti. Bu olay Petro'nun hempalardan oluşan Çakırkeyif Tayfa'sının, zorbalığına gizliden gizliye ne kadar içerlediğinin bir ipucunu verir. Ancak yönetici ailelerin kutsal alanında bile, çara ihanetin bedeli ölümdü.

Petro eski eş Evdoksiya'nın oğlunun planlarını önceden bildiği kuşkusu içindeydi. Kırk dört yaşına varmış Evdoksiya on dokuz yıldan beri bir rahibeydi, daha doğrusu Petro öyle sanıyordu. Soruşturma sırasında Rostov Piskoposu Dosifey'in ona, Aleksey'in çar olmasıyla tekrar çariçe olacağını söylediği ortaya çıktı. Evdoksiya örtünmeyi çok önce bırakmış ve bir sevgili edinmişti. Stepan Glebov adlı bu subay işkence görmesine karşın, ihaneti kabul etmeye yanaşmadı. Rostov piskoposu tutuklandı ve çarın ölümünü istemekle suçlandı. Bir kez daha Evdoksiya'nın Lopuhin ailesi, muhalefetin merkezindeydi: Kardeşi Avrayam işin içindeydi.

Kızıl Meydan'da 14 Mart'ta büyük bir kalabalığın önünde, çarka bağlanarak çekiçlerle kemikleri kırılan piskopos ve uşaklarından üçü ölüme terk edildi. Biri Yekaterina'nın nedimelerinden Prenses Anastasya Golitsına olmak üzere, iki soylu kadın kamçılandı. Evdoksiya'nın sevgilisi Glebov kamçılandı, kızgın demirlerle yakıldı ve iki gün boyunca çivili bir kalasa çakılmış halde bırakıldı. Kikin çarkta haşat edildi, hayata döndürüldükten sonra kemikleri tekrar kırıldı ve Petro'nun kurbanlarını incelemeye geldiği ikinci güne kadar öylece acı çekmeye bırakıldı. Merhamet dilediği Petro, kellesini uçurtarak onu ıstıraptan kurtardı, itirafa yanaşmayan Glebov için ise cezasının sonraki aşamasına geçilmesine, yani ucu sivriltilmiş bir kazığa oturtulmasına izin verdi. Daha uzun süre yaşayıp daha fazla acı çekmesi için üstünün kürklerle sarılmasını emretti. Avrayam Lopuhin de idam edildi. Dolgoruki baltadan kurtuldu ama Kazan'a sürüldü; düşüşü kesin görünürken, sürgünden dönmesine karşın, bir kez daha gözden düştü ve bu inişli çıkışlı yüzyılın en dramatik kariyerlerinden birini yaşadı.

Petro'nun 19 Mart'ta oğlu ve Tolstoy'la döndüğü Petersburg'da, Aleksey sarayın yanında askerlerin yüklü toplar üstünde ateşlenmeye hazır fünyelerle gün boyu nöbet tuttuğu konağa kapatıldı.

Aleksey babasını sevgilisiyle evliliğine ikna etmesi için Yekaterina'ya yalvardı. Petro aksine kızı tutuklatarak, ikiliyi ayrı ayrı sorguya çekti. Afrosina bir ordu isyanı yönündeki umutlarını, Petro'nun bütün atılımlarını tersine çevirmeye dönük planlarını ve imparatora babasını yerici mektuplarını açığa vurarak, sevgilisini zor duruma düşürdü. Canını kurtarma derdine düşen Aleksey, mektupları sarhoşken yazdığını itiraf etti ama iki yıl içinde öleceğini beklemesine karşın, yaşadığı sürece ona başkaldırmayı asla aklından geçirmediğinde diretti. Derken 16 Mayıs'ta çözülerek, Şeremetev'in ve hatta prenssezarın adını verdi. Petro oğlunu ve sevgilisini, Petersburg dışındaki yeni malikânesi Peterhof'taki, Mon Plaisir [Zevk Evim] adını verdiği kulübesine götürüp tekrar sorguya çekti. Oğlunun babasına daha sağken başkaldırmayı tasarlayıp tasarlamadığına odaklandı. Aleksey ordunun isyan etmesi "ve kendisini göreve çağırması halinde, babası hayatta olsa bile, asilere katılmış olacağını" itiraf etti.

Petrus ve Pavlus Kalesi'nin Trubeçkoy Burcu'na kapatılan Aleksey ihanetten yargılandı. Onun bir sürü itirafı karşısında, piskoposlar ihtiyatlı bir tavır takınarak, Eski Ahit hiddetini ve Yeni Ahit merhametini tavsiye ettiler; Aleksey'in birçoğunu işin içine bulaştırdığını bilmenin tedirginliği içindeki senatörler ise "gerekli her sınav"a, yani işkenceye razı oldular.

Aleksey'in 19 Haziran'da yediği yirmi beş kamçı darbesi başka ifşaat sağlamadı. Bunu 24 Haziran'da önce on beş, daha sonra yirmi beş ve ardından dokuz kamçı daha izledi. Petro oğlunun maiyetindeki kişilerin hepsini işkenceden geçirtti. Günah çıkarıcı papazının ifadesi Afrosina'nınki kadar yıkıcıydı; Aleksey'in "İçimden babamın ölmesini istedim" dediğini itiraf etti. Oğlunun ona suikast planladığına artık kanaat getiren Petro bunu yeterli buldu. Aleksey yediği onca darbeden sonra çökmüş haldeydi. Petro sırf emin olmak için Tolstoy'u son birkaç soru için gönderdi. Aleksey çara karşı bir ordu toplaması için imparatora para vermiş olacağını itiraf etti.

O gece Menşikov, Golovkin, Apraksin, Tolstoy ve başkalarından oluşan bir mahkeme, Aleksey'i "hem ülkenin babasını hem de kendi babasını katletmeye dönük çifte korkunç suç"tan ölüm cezasına çarptırdı. Ertesi gün Petro bir yetkiliyi zaten can çekişen Aleksey'e cezasını bildirmeye gönderdi.

Petro ve maiyeti 26 Haziran sabahı saat sekizde "işkence odasında bir seans için" Aleksey'e uğradı. Menşikov'un kendi kayıtlarına göre yarım saat kalmasına karşın, kale günlüğü maiyetteki bazı kişilerin üç saat kalarak, Aleksey'i tamamen yıkılmış halde bıraktığını ortaya koyar. Yine günlüğe göre, "Çareviç Aleksey Petroviç akşamüstü altıda öldü." Petro onu bizzat mı öldürdü, Rumyançev'i onu boğmaya mı gönderdi, yoksa ölüm sebebi beyin kanaması mıydı? Büyük ihtimalle şoktan, kan kaybından ya da muhtemelen sırtını parçalayıp kemiklerini ortaya çıkarmış kamçılamayı izleyen iltihaptan

öldü. Kırk kamçı güçlü bir adamı öldürebilirdi ve Aleksey çok daha fazlasını yemişti (İşinin ehli bir cellat bir adamı omurgasını kırarak birkaç darbede öldürebileceği gibi, haftalarca sağ da tutabilirdi). Naaş dört gün Kutsal Üçleme Kilisesi'nde kaldı. Bu arada Petro 27 ve 29 Haziran'da Poltava zaferini ve vaftiz gününü kutlamak üzere partiler düzenledi. Ailenin yeni Petrus ve Pavlus Mezarlığı'nda Aleksey'in gömüldüğü 30 Haziran'daki cenaze töreninde ise ağladı. Aleksey'in günah çıkarıcı papazının ve uşaklarının kelleleri 9 Aralık'ta uçurulurken, diğerlerinin dilleri koparıldı ve burun delikleri kıskaçla kapatıldı. O yılın sonunda basılan bir madalyada yazılı "Ufuk açıldı" sözleri Petro'nun gerçek görüşünü ifade eder.

Petro yaşlandıkça kalınlaştı; irikıyım ve kısık sesli birine dönüşmenin yanı sıra, daha bezgin ve güvensiz hale geldi. Rüşvet soruşturmaları daha fazla kelle aldı. Menşikov kurtuldu. Yekaterina'ya, "Menşikov daima Menşikov olacaktır" diyen Petro, "ıslah olmazsa kellesini kaybedeceğini" de ekledi.* Ancak yaşanan şeylerin hiçbiri Petro'nun Rusya'yı değiştirme ve Petersburg'u imar etme hırsını dizginlemedi.[6]

Petro yaz boyunca küçük Yazlık Saray'da sade bir yaşam sürdü. Sabaha doğru saat dörtte uyanır, üstünde hâlâ bir gecelikle ve bir Çin sabahlığıyla çalışmaya başlar, dik bir yazı masasının başında ayakta durarak, o günkü emirlerini karalardı. Kentin anakara kısmında yer alan ve sadece on dört odası bulunan sarayın üst katında kendisi kalırken, alt katı Yekaterina'ya bırakmıştı. Rahatlamak istediğinde, Döner Oda'daki torna tezgâhında veya havai fişek deneyleri yaptığı laboratuvarında çalışırdı. Ardından üstünde Preobrajenski Muhafız Alayı'nın sade yeşil ceketiyle, (şimdi Kremlin Silahhanesi'nde bulunan ve ayaklarının küçüklüğüyle bağdaşmayacak kadar büyük oluşlarıyla dikkat çeken) yüksek siyah çizmeleri ve elinde salladığı bastonuyla, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nda ve Senato'daki toplantılara katılmak üzere erkenden yola çıkardı. (Hükümet 1713'te Petersburg'a taşınmıştı). Birkaç sürücüsü olan ve atlı uşakların eşlik ettiği yelpaze biçimli bir arabayla kentin içinden geçen Menşikov'un aksine, Petro çoğu kez kenti ikindi vakti iki tekerlekli ve iki koltuklu sade bir arabayla gezerdi;

* Afrosina cezadan kurtuldu ve daha sonra evlenip yıllarca Petersburg'da yaşadı; Evdoksiya manastırına döndü. Bu arada Petro'nun maiyetindeki yaşlı kuşak göçmeye başladı. Prens-Sezar Romodanovski 1717'de öldü. Petro yaşlı canavarın ölümünden duyduğu üzüntüyü onun oğlu İvan'a şöyle anlattı: "Herkes Tanrı'nın iradesiyle şöyle ya da böyle öbür tarafa gider. Bunu aklından çıkarma ve kedere teslim olma. Ve lütfen, seni yüzüstü bırakacağımı ya da babanın iyi işlerini unuttuğumu sanma." Petro onu yeni prens-sezar ve Preobrajenski Dairesi'nin başkanı olarak atadı; ancak hassas konularda daha çok Tolstoy'a bağlı Gizli İşler Müsteşarlığı'na başvurdu. Prens-Papa Zotov Aralık 1717'de öldü. Petro Sarhoş Kadınlar Meclisi'nin başrahibesi Darya Rjevskaya'nın çıplak memelerinin öpüldüğü ve oylamanın renkli yumurtalarla yapıldığı bir törende yeni bir prens-papanın seçilmesine nezaret etti. Gedikli bir kafadar olan Pyotr Buturlin (Meclis jargonundaki lakabıyla "Yavşak Pyotr") Aleksey'in dönüşünden hemen önce seçildi.

yanına kentin polis komiseri (günümüz belediye başkanlığına yakın bir makam) Anton Devier'i alırdı. Asıl adı Antonio de Vieira olan bu Portekizli Yahudi'yi Hollanda'da bir miço olarak işe almıştı. Akşamları Dört Firkateyn Meyhanesi'nde, Hollandalı gemicilerle birlikte Hollanda piposu ve Alman birası ya da kırmızıbiberli votka içerdi.

Menşikov'un ve Devier'in yardımıyla* Petersburg'un yaratılması, Petro'nun sarsılmaz irade gücünün eseriydi. Kamu binalarından yol ızgaralarına kadar, hiçbir ayrıntıyı uğraşılmaya değmeyecek kadar küçük saymazdı. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın kuruluşuyla ilgili kararnamesinde, "Hiç kimse belirlenmiş yerler dışında hacet gidermeyecektir" diye bir hüküm koymuştu. "Belirlenmiş yerler dışında hacet giderenler dokuz kuyruklu kırbaçla dövülecek ve pislikleri onlara temizletilecektir." Kent Petrograd Adası'ndaki ve kale civarındaki ilk binalardan çevreye doğru genişleme sürecindeydi. Petro oğlunu yok etmekle uğraştığı sırada bile, çeşitli projelerde çokuluslu bir mimar ekibine yön vermeyi sürdürdü.**

Sosyal yaşamın merkezinde hâlâ Sarhoşlar Meclisi'nin mutat toplantıları, Menşikov'un sarayındaki kaba cümbüşler ve gemici meyhaneleri vardı ama Petro Paris'te ve Amsterdam'da görüp hayran kaldığı türden uygarlığı geliştirme peşindeydi. Devier'e kadınlı erkekli kibar çay ve içki partileri düzenleme talimatını vererek, kuralları ortaya koymak üzere "Toplu Buluşma Yönetmeliği"ni hazırladı. Buna göre, kadınlar Batı tarzı kıyafetler giymeli, Fransız ruju sürmeli ve diş karartma âdetini bırakmalıydı; erkekler de Alman ya da Hollanda ceketleri giymeliydi. Dans, iskambil oyunları ve pipo içme adabıyla yürütülmeliydi. Kusma ya da kavga yasaktı! Hiç kimse içki içmeye ya da "konyak dolu koca Kartal Kadeh'i kafaya dikme cezası pahasına" bir şey yapmaya zorlanmamalıydı. Toplantılara katılmayanlara para cezası verilecekti; Petro'nun kapıya askerler yerleştirmesi nedeniyle, hiç kimse erken ayrılamazdı. Yine onun hazırladığı "Gençliğin Saygın Aynası" medeni davranışı öğretmeye yönelik bir rehberdi; tükürenlerin, ağzında lokmayla

---

* Türedi birinin en çok nefret ettiği kişi başka bir yeniyetmedir. Bu yüzden Menşikov'un hem Devier'e, hem de Şafirov'a yönelik nefreti içgüdüseldi. Devier bekâr kız kardeşi Anna Menşikova'ya âşık olunca, izdivacına karşı çıktı. Anna'nın hamile kalmasından sonra, çocuğun meşruluğu için evliliğe izin vermesini rica eden Devier'i tekmeleyerek, merdivenden aşağı yuvarladı. Devier'in başvurduğu Petro, nikâhın kıyılması emrini verdi. Menşikov daha sonra öcünü alacaktı.

** Trezzini'ye Vasilevski Adası'nda hükümet kurulları için yeni binalar yaptırdı; oranın yakınında Alman mimar Georg Johann Mattarnovi ucubeler ve aralarında sonradan kaçan bir hünsanın da bulunduğu canlı örnekler koleksiyonunun konulacağı Kunstkammer'i [Sanat Odası] tasarladı. Burada cüceler ve devler canlı (ve daha sonra mumyalanmış) halde, ayrıca bir hünsanın cinsel organı, Siyam ikizleri, iki başlı bebekler ve (çok geçmeden) bahtsız saraylıların korunmuş kelleleri sergilenirdi. Çarın yeni Fransız başmimarı Alexandre Le Blond ise Kışlık Saray'dan Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na, oradan da Trezzini'nin inşa ettiği Aziz Aleksandr Nevski Manastırı'na kadar dört kilometre kadar uzanan ve günümüzde de kentin anayolu olan Nevski Bulvarı'nı düzenledi.

konuşanların ya da kusanların kafalarına çarlık bastonunun inme ihtimali yüksekti.

Petro'nun yaratıcılığı beraberinde feci bir bedel getirdi. Yeni kenti fiilen köle işçiler, yeni konulmuş ağır iş cezasına ("kürek cezası" anlamındaki *katorga*) çarptırılan suçlular inşa etti. Bu mahkûmların birçoğu tam da cezanın adına uygun olarak Baltık filosunda kürek çekerken, bazıları da Uzakdoğu'nun Altay ve Nerçinsk maden ocaklarında altın ve gümüş çıkardı. Petersburg'u kurmak için sayısız insan Neva'nın buz gibi sularında çalıştı ve adları meçhul binlercesi Petro'nun düşünü gerçekleştirmek uğruna can verdi.[7]

Petro terörle ilerlemeyi sağlama çabasını, "Halkımız öğretmeni tarafından zorlanmadıkça alfabeyi sökemeyen bir çocuk gibidir" gerekçesine dayandırdı. "Halkın her şeyde acemi olduğu ülkemizde zorlamaya ne kadar da çok ihtiyaç var" diye bağırmıştı başka bir vesileyle. Sevdiği Saksonyalı aşçısını bastonuyla sürekli döverdi; kent teftişlerinin birinde yıkık bir köprü gözüne ilişince, yanındaki Devier'e bastonuyla bir şaplak vurdu ve ardından onu "Haydi bin, kardeşim" diyerek arabaya geri çağırdı. 1716'da çıkardığı acımasız Askeri Kanunname'yle ölüm cezası uygulanacak suçları, 1649 tarihli önceki Kanunname'ye göre iki katı bulan bir sayıyla 122'ye çıkardı ve yeni fikirlerinin birçoğu gibi Batı Avrupa'dan aldığı çarkta kemik kırma ve dörde ayırma gibi barbarca yeni incelikler getirdi. Her ne kadar " vahşi bir hükümdar ve tiran" olarak anıldığını bilse de, özür aramadı. "Bunu kimler söylüyor? Birçok uyruğumun memleket yararına olan en güzel planlarımı uygulamama ziyadesiyle menfur engeller çıkardığını ve dolayısıyla onlara çok sert davranmamın elzem olduğunu [...] bilmeyen insanlar."

Petro'nun korkutucu hiperaktifliği daima "ortak yarar" içindi; küçük köşklerde oturmaktan, sade elbiseler giymekten son derece memnun olmasına ve saray teşrifatından hoşlanmamasına karşın, Versailles'ı gördükten sonra bir Avrupa hükümdarı için sağlam olduğu kadar donanımlı bir iktidarın da gerektiğini kavradı.[8] Yanık tenini ve cırtlak sarışınlığını yumuşatmak için saçını siyaha boyatmaya başlayan köylü-çariçe Yekaterina, ihtişamın keyfini sürmekten ve bir imparatorluğun gerek duyduğu saray ortamını sunmaktan memnundu. Petro ilk ahşap Kışlık Saray'ı yıktırıp Mattarnovi'ye, kabul salonu olan biraz daha büyük bir versiyonunu yaptırırken, kentin çevresini bir yıldız geçidini andıran kır saraylarıyla donattı.*

* Çarın gözde sarayı, Petersburg'un 30 kilometre kadar batısında ve deniz kıyısında yer alan Peterhof'tu. Oraya önce Kronstadt deniz üssünü keyifle seyredebileceği ve Mon Plaisir adını verdiği tek katlı bir köşk yaptırdı. Tasarımını Hollanda koloni üslubuna göre düzenlediği köşkte donanma hobileriyle uğraşmasına elverişli bir çalışma odası ve Çin verniğiyle kaplı bir oda vardı. Paris ziyaretinden sonra, fıskiyeli çeşmeleri olan Versailles'yı ve Château de Marly'yi örnek almaya karar verdi. Le Blond bir saray inşa etti ve heykeltıraş Carlo Rastrelli ilk su tesisatının düzenlenmesine katkıda bulundu. Çar ve çariçe oraya birlikte gittiklerinde, Petro yine Mon Plaisir'de kalırdı; koca sarayda oturan Yekaterina yanına gidip Hollanda çinili

Aleksey'in ölümünden kısa bir süre sonra, Ağustos 1718'de Yekaterina'nın doğurduğu kıza Natalya adı verildi. Petro kızlarını sever, "Annuşka"nın, "Lizetta"nın (gemilerinden birine adını verdiği Yelizaveta) ve "koca kız Natalya"nın halini hatırını sıklıkla sorardı. Yelizaveta daha sonra babasının ilgisini şöyle aktaracaktı: "Çoğu kez o gün öğrendiğim şeyleri saymamı isterdi. Memnun kalınca, bir öpücüğün ve bazen bir hediyenin yanı sıra tavsiyelerde bulunurdu." Ancak Petro'nun asıl umudu, onları Avrupa'da yararlı evlilikler yapacakları şekilde yetiştirmekti. Bu arada yaşayan tek oğlu Petruşka, dişleri henüz yeni çıkmışken askeri maharetini sergilemeye başladı. Yaklaşık üç yaşına vardığında, Yekaterina "Askerlerle talim ve top atışları yapıyor" diye bildirdi Petro'ya. Bu küçük "er"in babasını özleyişini şöyle anlattı: "Seninle görülecek bir hesabı var: Ona babacığının uzakta olduğunu hatırlatmamdan hoşlanmıyor. Babacığının burada olması onu daha çok sevindiriyor."

Yekaterina hamileliğinden sonra, on beş yıl önceki nedimelerinden oluşan ve tıpkı kocasının müstebit kaprisliliği ile yönettiği şen şakrak çevresine döndü. Aleksey'e yakınlığından dolayı herkesin önünde kamçılanmış olan Anastasya Golitsına'ya eğlence işleri hanımı olarak tekrar kucak açtı. Darya Rjevskaya'nın ölümünden sonra, Petro Sarhoş Kadınlar Meclisi'nin prenses-başrahibesi olarak atadığı Golitsına'yı bir keresinde köpek gibi "uluma"sından dolayı ödüllendirdi. Yekaterina'nın kaftanlardan sorumlu hanımı Matrena Balk, Petro'nun ilk metresi Anna Mons'un kız kardeşiydi; Yekaterina'nın teşrifatçısı ise onların gösterişli erkek kardeşi Willem'di.

Yekaterina'nın eğlence konusunda Petro'dan aşağı kalmayan dayanıklılığı saraylıları bitap düşürücü düzeydeydi. Golitsına bir keresinde Petro'ya şöyle yakınmıştı: "Efendim, Çariçe gece yarısı üçten önce uyumaya asla yanaşmıyor ve ben de sürekli yanında olmak zorundayım. [Diğer nedimeler ne zaman uykuya dalsa] Hanım Çariçe lütfedip, 'Halacığım uykun mu geldi?' derken, Mary Hamilton oda içinde canı çekince yere serdiği bir döşekle geziyor ve Matrena Balk ortalıkta dolanarak herkesi azarlıyor. Mevcudiyetinizle yatak odası hizmetinden kurtulmuş olacağım."

Petro metreslerini Yekaterina'nın maiyetinden gelişigüzel ve anlık dürtüyle seçerdi.* "Duyduğuma göre, senin de bir metresin varmış, doğru mu?" diye

---

mutfakta ona yemek pişirirdi. İkili başka bir banliyö sarayı da oluşturdu. Petro çok önce Yekaterina'ya kentin 25 kilometre güneyinde Çarskoye Selo (Çar Köyü) adını verdikleri bir malikâne hediye etmişti. Yekaterina'nın ona bir sürpriz olarak Alman mimar Johann Friedrich Braunstein'a yaptırdığı saray daha sonra kızları Yelizaveta'nın eklemeleriyle günümüzde gördüğümüz barok düğün pastası şeklini aldı.

* En güzel metresinin Prenses Marya Çerkasskaya olmasına karşın, gözdesinin iyi eğitimli Marya Matveyeva olduğu söylenirdi. Bu gözde Çar Aleksey'in 1682'de silahşorların kargıları üstüne fırlatılan bakanı Matveyev'in torunuydu. Petro onu Rumyançev'le, kaçak Çareviç Aleksey'i getirmesinin bir ödülü olarak evlendirdi. Kocasından ve başka herkesten daha uzun yaşayan Marya, sonraki imparatoriçeler Yelizaveta'nın ve Büyük Yekaterina'nın maiyetlerinin duayeni oldu ve konteslik mertebesine yükseltildi; davet edildiği sofralarda Petro'ya ilişkin anılarını (epeyce dokundurmalarla) anlatmaktan hoşlanırdı.

soran Danimarka Kralı IV. Frederick'e ciddi bir tavırla, "Kardeşim, kaltaklarımın bana pek maliyeti yok ama seninkiler daha iyi yere harcayabileceğin binlerce mangıra mal oluyor" karşılığını vermişti. Onun "kaltak"larına hiçbir ayrıcalık tanınmazdı; ne kadar güzel olursa olsun, bir kızın çarla birkaç kez kırıştırması kellesini kurtarmasına yetmezdi.[9]

Petro 1718 sonbaharında, Yekaterina'nın başnedimelerinden biri hakkında soruşturma açtı. Eski bir metresi olan Mary Hamilton adlı bu kadın, kralcı bir İskoç ailesindendi. "Aşna fişneye çok düşkün" biri olarak, Petro'nun yaverlerinden olan sevgilisi İvan Orlov'dan üç kez hamile kalmayı başarmıştı. Bir ara çar arafından acilen çağrılınca çok korkan Orlov, dizlerine kapanmış ve Mary'yle ilişkisini, ayrıca onun üç bebeği aldırışını ağzından kaçırıvermişti. Saray hafifmeşrepliğinin uçarı havası içinde, sevgilisinin bir yandan da Petro'nun metresi Avdotya Rzevskaya'yla yattığını öğrenen Mary, çariçenin mücevherlerini çalıp vererek, onu geri kazanmaya çalışmıştı. Çara sadakatsizliğinin ortaya çıkacağı ve işkenceden geçirileceği korkusuna kapılan Avdotya, Mary'yi çariçenin ten rengini balmumuyla açtığı iddiasını ortaya atmakla suçladı. Metreslerin bu şenlikli kavgasında, Yekaterina'nın çok kızarak Mary'nin odasını aratınca mücevherlerini bulması üzerine, Petro sarayın yakınında bir ölü bebek bulunduğunu hatırladı. Mary tutuklandı, Petro'nun önünde işkenceden geçirildi ve üç bebeği öldürdüğünü itiraf etti. Petro onu ölüm cezasına çarptırdı ve iki çariçenin, Yekaterina ile Praskovya'nın merhamet dilemesine karşın, "ne [İsrail krallarından] Şaul'un ya da Ahav'ın durumuna düşmeyi ne de aşırı iyilikle ilahi hukuku çiğnemeyi" istemediğini belirtti. Mary 14 Mart 1719'da idam sehpasında siyah kurdeleli beyaz ipek elbisesiyle göründüğünde göz kamaştırıcıydı; bağışlanma umudu özellikle çarın sehpaya çıkmasıyla arttı. Ama Petro onu öptükten sonra, kısık sesle şunu söyledi: "Canını kurtarmak için hukuku çiğneyemem. Cezana cesurca katlan ve dualarını iman dolu bir yürekle Tanrı'ya yönelt." Genç kadın bayıldı ve çarın baş işareti üzerine, cellat kılıcını indirdi. Petro güzel başı yerden kaldırdı ve biçilmiş omurları, açık soluk borusunu ve kan damlayan damarları göstererek, kalabalığa anatomi dersi vermeye başladı; ardından kanlı dudakları öpüp başı yere attı. Haç çıkardı ve hızlı adımlarla uzaklaştı. Geçmişte silahşorlarının kelle uçurmalarını çok ilginç bulmuş bir baş kesme erbabı olarak, genç kadının başını mumyalatıp Harikalar Kabinesi'ne koydur-

---

Çardan olduğu söylenen ve 1720'de doğan oğlu Pyotr, Büyük Yekaterina'nın en iyi generalleri arasına girdi. Petro'nun kendi karnaval-sarayında doğmuş biriyle, Sarhoş Kadınlar Meclisi başrahibesi Darya'nın on beş yaşındaki kızı Prenses Avdotya Rjevskaya'yla gönül ilişkisi yıllarca sürdü. Hafifmeşrep ve uslanmaz kişiliğiyle nam salan bu kadına "Eli Maşalı" adını takmıştı. General Grigori Çernişev'le evlendikten sonra bile, kaçamaklarının birinde ondan zührevi hastalık kaptığı ve kocasına onu kamçılamasını bildirdiği söylenirdi. Daha sonra Büyük Yekaterina'nın ordusuna komuta eden Avdotya'nın oğlu Zahar'ın asıl babası Petro olabilir.

du. Bir İngiliz konuk "bir kristal kap" içindeki başı incelerken, "Hayatımda gördüğüm en güzel yüz" demekten kendini alamayacaktı.

Petro kısa bir süre sonra daha hoş karşılanacak bir ölümün haberini aldı. XII. Karl bir Danimarka kalesindeki kuşatmayı teftiş ederken, emir subayları "çamura atılmış taş"a benzer bir ses duydular. Bir kurşun Demirbaş'ın bir şakağından girip öbüründen çıkmıştı.

Üçüncü bir ölüm ise acımasız bir darbe indirdi. Menşikov 25 Nisan 1719'da minik Petruşka'nın başucundaydı. Petro bir süre önce Fransız devi Nikolay Jigant'ın bir dev anasıyla evliliğini ayarlamıştı.* Yekaterina'yla birlikte bu düğündeyken, Petruşka'nın öldüğü haberini aldılar. Yekaterina büyük bir kedere kapıldı; saray kayıtlarından kendi ölümüne kadar bebeğin oyuncaklarını yanında tuttuğunu öğrenmekteyiz. Petro'ya gelince, bir sara nöbeti geçirdi ve günlerce kapandığı odasından ancak maiyetinin "yararsız ve aşırı üzüntüsü"ne son vermesi için yalvarmasıyla çıktı. Çocuğun ölümü veraset planını altüst etmişti. Ama bunu kendi garip tarzıyla çözmeden önce, İsveç'le savaşı sona erdirmesi şarttı.

Petro İsveç kıyılarına bir taarruza girişerek, bizzat Stockholm'a bile baskın düzenledi; harekât yeni kralın barış isteyerek, Nystadt'ta bir antlaşmayı kabul etmesine kadar sürdü. Barışın imzalanmasından** beş gün sonra, 4 Eylül 1721'de Petrus ve Pavlus Kalesi'nde büyük sevinç içinde gemisinden inen Petro kilisede dua etti, Prens-Sezar İvan Romodanovski'ye rapor verdi ve ardından çıktığı bir kürsüde, top ateşleri eşliğinde kovalarla bedava içki dağıtılan ve ağlaşarak tezahüratta bulunan kalabalıkla birlikte şerefe kadeh kaldırdı. "Sevinin ve Tanrı'ya şükredin!" diye bağırdı. İki ay sürecek şenliğin başlangıcıydı bu. Yeni prens-papa "Yavşak Pyotr" Buturlin'in eski prens-papanın genç dul eşiyle çılgınca kutlanan düğününde, erkek ve kadın cinsel organı şeklindeki dev kadehlerden içki içildi, damat bir bira fıçısına daldırıldı ve çift gerdek gecesini Senato Meydanı'na konulan bir karyolada geçirdi.

---

* Saraya bir süre önce katılmış yeni bir soytarı kısa sürede çarın gözdeleri arasına girdi. Jan la Costa adlı bu Portekizli Yahudi aslında çok sayıda dil bilen zeki ama batık bir tüccardı; nüktedanlığını Kutsal Kitap bilgisiyle birleştiren biriydi. Petro onunla din üzerine tartışmaktan hoşlanırdı. Sibirya'da Ren geyiği çobanlığı yapan Samoyedler kabilesi gösteriler için Petersburg'a gelince, La Costa'yı onların kralı ilan etti ve ona bağlılık yemini etmelerini sağladı; bir adayı ülkesi olarak belirledi. Petro'nun doktoru Lestocq, kızını baştan çıkarmaya çalıştığı soytarının çara şikâyeti üzerine sıkı bir azar yedi. Petro'dan daha uzun yaşayan La Costa 1730'larda hâlâ sarayın bir demirbaşıydı.

** Nystadt müzakerelerini Petro'nun en yetenekli yaverlerinden ikisi yürüttü. İskoç asıllı James (Yakov) Bruce, mükemmel bir topçu komutanı olmanın yanı sıra bir kitap hastası, simyacı ve astronomi bilginiydi; gizli deneylerinden dolayı "Mecusi" olarak bilinen bir Rus Faust'uydu. Bir Vestfalyalı papazın birçok dil bilen oğlu Andrey Osterman ise Petro'nun kâtiplerinden biriyken, kıdemli diplomatlar arasına girmişti. Petro antlaşmadan sonra Bruce'u kontluğa, "Asla bir hataya düşmez" dediği Osterman'ı önce baronluğa, ardından Dışişleri Kurulu başkan yardımcılığına yükseltti. Kendi akrabası Marfa Streşneva'yla evlendirdiği Osterman için parlak bir düğün düzenledi.

Petersburg 22 Ekim'de bangır bangır çalınan borazanlar ve gümbürdeyen toplar eşliğinde sanki bir Roma zaferi kutladı. Başpiskopos Feyofan Prokopoviç'in* verdiği vaazdan sonra, Müsteşar Golovkin çarı Roma sezarlarına verilen bir sıfatla "Vatanın Babası" ve "Bütün Rusya'nın İmparatoru Büyük Petro" olarak selamladı. Böylece Senato'da birkaç gün önce alınmış karar doğrultusunda sunduğu teklif, çar tarafından bir baş işaretiyle kabul edildi. Moskova artık Rusya, çar da bir imparator olacaktı. Ardından devlerin bebek gibi giydirildiği, prens-papanın ve kardinallerin domuzlar, ayılar ve köpekler tarafından çekilen arabalara bindiği asıl şenlik başladı.

Ne var ki, kabına sığamayan Petro, "Boşa geçirilecek zaman yok" dedi. Rusya'nın nihayet Avrupa'da barışa kavuşmasıyla, İran şahının devrilmesi ve Doğu Kafkasya'da İranlıların Hıristiyanlara zulmetmesi, Müslümanlarla çarpışma ve Hazar kıyı şeridi boyunca imparatorluğu genişletme fırsatını sundu. Petro'nun dışarıda yeni bir savaş dürtüsüne karşı koyamaması, bir reform taşkınlığını hızlandırdı ve dikkatini veraset konusuna yoğunlaştırdı.

Toplumda yükselmek için tek şartın genel devlet hizmeti olması gerektiği inancından hareket eden Petro, Ocak 1722'de nişanlar için rekabeti teşvik etmeye ve yeni yetenekleri çekmeye yönelik bir hiyerarşiyi öngören Rütbeler Tablosu'nu oluşturdu. Yüksek soyluları askerileştirme hedefiyle, askerlerin sivillere üstün olduğunu ilan etti. Soylulardan ömür boyu subay ya da idareci olarak hizmet vermelerini isterken, bir yandan da yükselen kişilere, hatta köylü çocuklarına sadece belli bir rütbeye ulaşarak soyluluğa kavuşma yolunu açtı.** Ama savaş ve ihtişam maliyetlidir. Petro Rus sarayı ve savaş makinesi için gerekli kaynağı her hane yerine her erkek köylünün ödeyeceği yeni bir

* Petro'nun onu kilise işlerinden sorumlu Kutsal Meclis'in vekilliğine atamasından sonra, zamanla gelişerek üst-vekile dönüşen bu makama her zaman ruhban olmayan bir kişi, fiilen çarın kilise işleri bakanı getirildi. Romanovlar döneminde patrik unvanı bir daha kullanılmadı. Şubat 1917 Devrimi'nden sonra bir patriğin atanmasına karşın, bu makam Bolşevikler tarafından kaldırıldı. Patrikliği 1943'te Büyük Yurtseverlik Savaşı'nda milliyetçi ruhu canlandırmak üzere geri getiren kişi ise çocukluğunda rahiplik eğitimi görmüş militan bir ateist-Marksist oldu: Stalin.

** İzleyen dönemde soyluluk, hizmet karşılığındaki bir ödüle dönüştü ve bir kişinin konumunu çarda timsalleşen devletin belirlemesi, Rus soylularının (hükümdarı boğmanın yol açtığı sancılar dışında) tahta kafa tutacak gerçek bağımsızlığı asla elde edemeyecekleri şekilde otokrasiyle iç içe geçmelerini sağladı. Ama Romanovların da alternatif bir dayanağı hiçbir zaman geliştirememeleri nedeniyle, döngüsel bir bağımlılıktı bu. Petro maiyetini her biri on dört sınıfa ayrılan üç hizmet kesimine (ordu, memurluk ve saray) böldü. Bütün subaylar soylulardan oluşurken, memurlukta sekizinci kademeye ulaşanlara otomatikman aileden bir soylu konumuna yükselme yolu açıldı. Ama Petro üst kademelere atamalarda geleneksel soylulara, Saltıkovlara ve Golitsınlara dayanmaktan vazgeçmedi. Yaklaşık 5.000 kişiden oluşan küçük bir aileler ağı orduya, saraya ve kırsal kesime hâkim olmaya devam etti: Nüfusun yüzde 8'ini oluşturan bir kesim toprakların yüzde 58,9'una sahipti. Bu düzen orduya ve hükümete hizmet etmenin karşılığında tanınan ayrıcalıktı. Ama bu zorunlu hizmetten nefret eden soylular, Petro'nun sahneden çekilişiyle birlikte, kurallarının altını oydular ve soylu çocukları Muhafız Alayı'na yedi yaşında katılmaya başladılar. Çok geçmeden soyluların hizmetten büsbütün kaçınmalarına göz yumuldu. Ancak Rusya'yı askerileştirmenin sembolü olan Rütbeler Tablosu 1917'ye kadar varlığını sürdürdü.

kelle vergisi koyarak sağladı; böylece nüfusun yüzde 93'ünü oluşturan ve zaten orduda neredeyse ömür boyu (yirmi beş yıl) askerliğe mecbur tutulan serfler üzerindeki yükü artırdı. Güney seferinde ölebileceğini bildiği için, "Baştaki hükümdar yerini geçmesini istediği kişiyi atama hakkına hep sahip olacaktır" hükmünü duyurdu. Yola çıkarken, güçlü gözdesi Pavel Yagujinski'yi yeni oluşturulan Senato başsavcılığı makamına getirdi. "O, niyetlerimi biliyor" dedi senatörlere. "Neyi gerekli görürse, yapılsın!" Başsavcının hükümeti denetleyeceğini, "İşte size her şeyi görmemi sağlayacak gözüm" sözleriyle belli etti."[10]

Petro Mayıs 1722'de Yekaterina'nın (ayrıca güzel Yunan metresi Prenses Marya Kantemir'in) eşliğinde, 60 bin askerle o sırada İran toprakları içinde kalan Hazar kıyısından aşağıya indi. İran birliklerini yenerek, kadim Derbent limanını almayı başardı;* ama hastalık, erzak azlığı ve bir fırtınada gemilerin yok olması seferi aksattı. Sıcaklık öylesine boğucuydu ki, Petro ve ona uymaya hazır Yekaterina saçlarını kazıttılar; çar geniş siperlikli bir fötr şapka, çariçe ise bir topçu kepi giydi. Büyük ihtimalle zührevi hastalığın yol açtığı mesane iltihabından mustarip Petro, dinlenmek için Astrahan'a çekildi ama birlikleri daha sonra kilit Bakü limanını ele geçirdi.

Petro bitkin halde Moskova'ya döndüğünde, Senato toplantılarında kavgaya tutuşan Menşikov ile Şafirov arasındaki savaşla karşılaştı. Menşikov'un himayesindeki Prens Matvey Gagarin'in Sibirya valiliği sırasında (söylentilere göre, atlarına altın nal taktıracak zenginlik sağlayan) büyük meblağları zimmetine geçirdiğini öğrenince, onu Senato'nun dışında astırdı ve ekabirleri de idamı izlemeye zorladı.

"Kelleler uçacak" diye uyardı. "Kime güvenebileceğimi bilmiyorum. Etrafımda sadece hainler var." Herkesi soruşturmadan geçirdikten sonra, suçlamaların hedefindeki Menşikov'u ve Şafirov'u ölüm cezasına çarptırdı. Şafirov'un başını koyduğu kütüğe baltanın ineceği sırada, Petro'nun yaveri cezanın Sibirya sürgününe çevrildiğini duyurdu. Menşikov ciddi bir korkuyla zangırdadı. "Suçumu kabul ediyorum ve davranışlarıma mazeret bulamayacağımın farkındayım" dedi Petro'ya. "Gözyaşları ve halis tevazu içinde, Majestelerinin affını istirham ediyorum." Petro onu bastonuyla dövdü. Araya giren Yekaterina'yı şöyle uyardı: "Menşikov kanunsuzluk içinde doğdu ve hayatı müzevirlikle son bulacak. Eğer ıslah olmazsa, sonunda bir kelle boyu kısalacak." Menşikov para cezasına çarptırıldı ve Savaş Kurulu'ndan atıldı. Petro ölüm cezasına çarptırdığı görevlilerin "cesetlerinin gömülmemesi, herkesçe görülmek üzere

---

* Petro Müslüman Dağıstan'da kadınların peçelerinin çıkarılması talimatını verdi. Yekaterina da askerleri çağırarak, onları seyretmek üzere çadırından sırayla geçirdi; askerlerce çok sevilmesi şaşırtıcı değildi. Derbent'te Petro kendine bir kulübe (*domik*) yaptırdı.

yerde bırakılması" için ısrar etti ve Yagujinski'ye hırsızlığı bir halatın değerini bulan herkesi asmasını bildirdi. Yagujinski böyle bir sertliğe şu gerekçeyle karşı çıktı: "Majesteleri herhalde maiyetsiz ya da uyruksuz kalmak istemez. Hepimiz çalıyoruz, sadece bazıları öbürlerinden daha çok göze çarpıyor."[11]

Petersburg'a 5 Mart 1723'te dönen Petro binaları teftiş etti, gemileri denize indirdi ve Sarhoşlar Meclisi'ni yeniden düzenleyerek, kendine "Kamışıyla Sıkıştıran Başdiyakoz Pakomios" sıfatını yakıştırdı. Reval'daki yeni sarayını gözden geçirmek üzere kıyıya gittiğinde, Yekaterina'ya özlemini şöyle bildirdi: "Burada her taraf keyif verici ama kır evine gelip seni göremeyince, öylesine üzülüyorum ki!" Mesane illetiyle cebelleşirken, ardılını belirlemek zorundaydı. Torun mu, kızlar mı, yeğenler mi? Acaba hangisi olacaktı?

Holstein-Gottorp Dükü Karl Friedrich, Danimarka'ya karşı Rus yardımı alma ve imparatorun kızlarından biriyle evlenme umuduyla Petersburg'a gitti. Petro ona Annuşka'yı uygun gördükten sonra, kesin nişan konusunda tereddüde düştü. Petersburg'da iki yıldan fazla kalan Holstein, aileyle neredeyse onlardan biriymiş gibi kaynaştı.

Bu arada Petro iki yeğeninin, asık suratlı Kurlandiya Düşesi Anna'nın ve havai Mecklenburg Düşesi Yekaterina'nın durumları yüzünden bezgindi; her ikisi de Çar V. İvan'ın kızları olmaları itibariyle, tahtta rahatça hak iddia edebilirdi. Anneleri Çariçe Praskovya, "Çılgın Düşes" lakaplı çekici Yekaterina'yı severdi; Petro'yu Yekaterina'nın sert mizaçlı Mecklenburg Dükü Leopold'u bırakmasına ve yeni doğmuş kızıyla ülkeye dönmesine izin vermeye ikna etti. Anne ile kızı ziyaret eden diplomatların anlatımına göre, çariçe ve düşes "sarımsak ve ter kokan", iğrenç şarkılar söyleyen, "yarı kör ve pasaklı bir mandora çalgıcısı" ve "üstünde sadece bir bluzla ortalıkta dolaşan, yaşlı, pasaklı, kör, sefil ve ahmak bir kadın"la birlikte pis bir yatak odasında kalıyordu. Onların isteği üzerine "dansa kalkan bu acuze önde ve arkadaki pis kokulu, eski püskü çaputları kaldırarak, alt kısmını olduğu gibi teşhir ediyordu."

Ancak Çariçe Praskovya'nın asıl bizar olduğu şey somurtkan kızı Anna'nın, dul kalmış Kurlandiya düşesinin hal hareketleriydi. Petro'nun Kurlandiya başkentinde kalmaya mecbur ettiği Anna yalnızdı, yoksuldu ve yeniden evlenmeye hevesliydi. Yardım için Petro'ya yazdığı otuzu aşkın mektup cevapsız kalınca, "sevgili Hükümran Hanımım" diye hitap ettiği Yekaterina'ya, "sevgili amcamızın evlilik meselesini çözmede merhamete gelmesine" aracılık etmesi ve ayrıca para istemesi için yalvardı: "Sizin aldırdığınız damaskolar dışında hiçbir şeyim yok; ne uygun elmaslarım, ne dantellerim, ne çarşaflarım, ne de güzel bir elbisem var. Evimi çekip çevirmede ve sofraya yemek koymada zorlanıyorum."

Petro'nun Kurlandiya'yı (ve Anna'yı) yönetmesi için gönderdiği Pyotr Bestujev-Riyumin, kendisinden on dokuz yaş küçük kadını kısa sürede baştan çıkardı. Çariçe Praskovya dehşete düşerek Petro'ya başvurdu. Ama Anna'nın

Yekaterina'ya durumu aktarışı farklıydı: "Bestujev'den tamamen memnunum; buradaki işlerimi çok iyi yürütüyor." Annesinin zaten cüzi olan ödeneğini çaldığını ileri süren Anna, "Onunla kavganın yol açtığı sefalet ve ıstırap içinde yaşamayacağım" diye bildirdi. Praskovya kızını lanetledi.

Yekaterina yardım isteyen anne ile kızı barıştırabildi. "Hükümran Hanımımız Yekaterina'dan kendini benim tarafımdan lanetlenmiş saydığını duydum" diye yazdı Praskovya isteksizce kızına. "Majestelerinin hatırı için seni her konuda bağışlıyor ve gözümün önünde işlenen her günahtan aklıyorum."

Eski Moskova'yla son bağı temsil eden Praskovya'nın ölümü üzerine, Petro onun için muhteşem bir cenaze töreni düzenlemekle birlikte, kızlarının kendi yerine geçmelerinin önünü kesti. Birdenbire şunu duyurdu: "Çok sevgili Eşimiz ve İmparatoriçe Yekaterina bize büyük bir destek verdiği için, taç giymesine karar verdik."[12]

Kırmızı çorapların üstüne mavi bir tunik giymiş Petro ve kuyruğunu beş nedimenin taşıdığı, sırma dikişli, koyu kırmızı bir elbise giymiş Yekaterina 7 Mayıs 1724'te, iki yanda sıralanmış yeşil kıyafetli ve beyaz peruklu uşaklarla, kordonları yaldızlı açık yeşil üniformalı, çizmeli ve mahmuzlu muhafızlarla Kremlin'in Terem Sarayı'ndan çıktı, kalabalığı başıyla üç kez selamladı ve Kızıl Merdiven'den inerek, Göğe Çıkış Katedrali'ne yöneldi.* Bu yeni tarz törende iktidarın bütün kaynağı ruhban sınıfı değil, Petro'ydu. Yekaterina'nın başına tacı geçirip küreyi verdi ama asayı elinde tuttu. Yüzünden aşağıya inen gözyaşlarıyla diz çökmüş halde elini öpmeye çalışan Yekaterina'yı ayağa kaldırdı.

Petro haziranda Petersburg'a döndüğünde, taş ve idrar zorluğu olarak anılan mesane iltihabı tekrar alevlendi. İdrarını artık yapamaz durumdaydı. Tek çözüm ameliyattı. Petro Hollandalı cerrahının idrar baskısını hafifletmek üzere mesanesine sonda takması sırasında, bir masada yatarak, doktorunun ellerini tutmak zorunda kaldı. Kan ve pus sızması, azgın bir iltihabın belirtisiydi. Sonunda Petro bir taş düşürebildi. Ancak hastalığı onu Finlandiya Körfezi'ne yelken açmaktan ve hatta bazı bahriyelileri kurtarmak için denize dalmaktan alıkoymadı. Yekaterina onun sağlığına sürekli göz kulak oldu; yeni bir firkateynde şenlik yaptığı sırada, kendi teknesiyle yanından geçti ve "Eve dönme vakti, yaşlı adam" diye seslendi lombardan.

Derken Petro 8 Kasım'da Yekaterina'nın sarayını bastı.[13]

---

* Maiyet teveccühte olanların bir enstantene fotoğrafı gibiydi: Petro'ya Menşikov, Yekaterina'ya ise Holstein dükünün ve Apraksin'in yanı sıra, elbisesinin kuyruğunu taşıyan müsteşar Golovkin ve yardımcısı Osterman eşlik etmekteydi. Altı yıl önce idamın eşiğine gelen Prens Vasili Dolgoruki, Yekaterina'nın isteği üzerine bağışlandı ve küreyi taşımaya çağrıldı. Bruce "güvercin yumurtası büyüklüğünde" bir yakutun ve 2.562 elmasın yer aldığı yeni imparatorluk tacını taşıdı. Tören asasını taşıyan Tolstoy daha sonra kontluğa terfi ettirildi. Menşikov sikkeleri saçtı. Kısa bir süre sonra yeni suçlarının ortaya çıkması üzerine, sabrı taşan Petro onu bir daha görmeye bile yanaşmadı.

SAHNE 2

İmparatoriçeler

OYUNCULAR

BÜYÜK PETRO, çar ve imparator 1682-1725
I. YEKATERİNA (eö Skavronskaya), imparatoriçe 1725-1727, Büyük Petro'nun dul eşi
Aleksandr Menşikov, prens, Yekaterina'nın eski sevgilisi, başkomutan
Pyotr Tolstoy, kont, Gizli İşler Müsteşarlığı şefi
Andrey Uşakov, Gizli İşler Müsteşarlığı şefi, baron
Andrey Osterman, kont, müsteşar yardımcısı, oramiral, "Kâhin"
II. PETRO, imparator 1727-1730, Çareviç Aleksey'in oğlu, Büyük Petro'nun torunu
Prens İvan Dolgoruki, II. Petro'nun başteşrifatçısı ve en yakın dostu
Prenses Yekaterina Dolgorukaya, II. Petro'nun nişanlısı
Prens Aleksey Lukiç Dolgoruki, İvan ile Yekaterina'nın babası
Prens Vasili Lukiç Dolgoruki, İvan ile Yekaterina'nın amcası, Aleksey'in kardeşi
Prens Dmitri Golitsın, Yüksek Danışma Konseyi üyesi ve tahtı Anna'ya sunmanın mimarı
Prens Vasili Vladimiroviç Dolgoruki, Büyük Petro'nun gözdesi, Poltava ve Prut muharebelerinin komutanlarından biri, Aleksey davasında sürgün edildi, 1724'te affedildi, II. Petro tarafından feldmareşalliğe terfi ettirildi, Yüksek Danışma Konseyi üyesi
ANNA, imparatoriçe 1730-1740, Çar V. İvan ile Çariçe Praskovya'nın (eö Saltıkova) kızı, Kurlandiya düşesi
Yekaterina, Anna'nın ablası, Mecklenburg düşesi, Mecklenburg Dükü Karl Leopold'la evli, "Çılgın Düşes"
Ernst Biron, eski seyis, Anna'nın sevgilisi ve sonra Kurlandiya dükü, kısa bir süre naip
Prens Aleksey Çerkasski, Konsey üyesi, daha sonra müsteşar
Semyon Saltıkov, Anna'nın birinci dereceden kuzeni, Moskova valisi
Artemiy Volinski, Konsey üyesi
Christoph von Münnich, kont, feldmareşal, Savaş Kurulu başkanı, daha sonra başbakan
Ernst von Münnich, mareşalin oğlu, teşrifatçı, daha sonra saray başteşrifatçısı
Anna Leopoldovna (eö Mecklenburg Düşesi Elisabeth), naibe 1740-1741, Yekaterina ile Mecklenburg Dükü Leopold'un kızı, Anna'nın yeğeni ve vârisi, Brunswick prensesi
Brunswick Dükü Prens Anton Ulrich, Anna Leopoldovna'nın kocası, daha sonra başkomutan
VI. İVAN, imparator 1740-1741, Brunswicklerin en büyük oğlu
Barones Julie von Mengden, Brunswick Düşesi Anna'nın dostu, "Yulka"
Kont Maurice Lynar, Brunswick Düşesi Anna'nın sevgilisi, Julie'nin nişanlısı, Saksonya büyükelçisi
YELİZAVETA, imparatoriçe 1741-1762, Büyük Petro ile I. Yekaterina'nın kızı, V. İvan'ın kızı Anna'nın birinci dereceden kuzeni
Anna, ablası, Holstein düküyle evli, "Annuşka"

Yekaterina'nın altın çocuğu, Petro'nun ilk metresinin otuz yaşındaki erkek kardeşi olan teşrifatçısı Willem Mons'tu. Poltava'da çarpışmış olan Mons, bir Danimarka elçisinin ifadesiyle "hayatta gördüğü en yakışıklı erkek" olmasının yanı sıra, en gösteriş düşkünü erkeğiydi. Çariçenin göz kamaştırıcı yeni sarayında,* tüylü kep, kadife takım elbise ve gümüş kemerle dolaşmaktan hoşlanırdı. Soyluluk havası vermek için soyadını Moens de la Croix olarak değiştirmesi alay konusuydu ama ihtişamının kaynağı Yekaterina'ya ulaşmaya aracılık etmek için aldığı rüşvetlerdi. Daha da kötüsü, onun sevgilisi olduğu yolunda söylentiler vardı. "Mösyö Mons'la ilişkisi herkesçe bilinen bir şeydi" diye yazmıştı Fransız elçisi Jean-Jacques Campredon. Mons'un evrakları arasında bulunan bir mektupta şu yazılıydı: "Cenabınızın kölesiyim ve sadece size aitim, gönlümün hükümdarı." İmparatoriçe bir kaçamak riskine girecek kadar kurnaz mıydı? Âşık mı olmuştu?

27 Ekim 1724'te deniz gezisinden St. Petersburg'a döndüğünde, Petro'ya Mons'un rüşvet aldığı ihbar edildi. 8 Kasım'da sarayına gittiği Yekaterina'yla akşam yemeği yedi, her yerde hep hazır olan Mons'a soğuk bir tavırla selam verdi, ardından odasına çekildi. Mons yatmadan önce piposunu içerken, Gizli İşler Müsteşarlığı Şef Yardımcısı General Uşakov tarafından tutuklandı. Ertesi günkü sorgulamalarda Petro hazır bulundu ama işkencenin başlamasından önce Mons bayıldı ve yolsuzluk yaptığını itiraf etti.

Yekaterina herhalde Mons için araya girmiş olsa gerek ki, Petro, saraydaki bir Venedik aynasını hurdaya çevirirken "Seni ben yarattım ve böyle kolayca parçalayabilirim" diye bağırdı ona.

"Bunun sarayın güzelliğini artıracağını mı sanıyorsun?" karşılığını verdi Yekaterina sakince. Ama yaralı bir kaplan her zaman son derece tehlikelidir. Mons hapı yutmuştu. İnfazı beklerken, şu aşk şiirini Almanca yazdı:

Nasıl öleceğimi biliyorum
Sırf saygı duymam gereken
Birini sevmeye kalktım ben
Onun tutkusuyla yanıyorum.

---

* Petro'nun Yekaterina için yaptırdığı ve Rusya'nın Batılılaşma hamlesinin ilk örneği olan bu sarayda *Oberhofmarschall*'dan (saray başteşrifatçısı) *Kammerherr*'e (teşrifatçı) ve *Kammerjunker*'e (yatak odası efendisi) kadar inen rütbelerle, Alman tarzı bir saraylı hiyerarşisi vardı. Bu görevliler yeşil, altın sarısı ve kıpkırmızı dantelli tunikler giyer ve beyaz peruklar takarlardı; zenci uşakların giydiği üniformalar aynı ölçüde süslü püslüydü. Bütün bunlar haliyle azami denetim hevesiyle tasarlanmıştı.

Mons'un kellesi dondurucu bir havanın yaşandığı 16 Kasım'da Üçleme Meydanı'nda uçuruldu; kız kardeşi Matrena kamçılandı ve sürgün edildi. Mons'un bir kavanozda korunan kellesi Yekaterina'ya hediye edildi.*[1]

Petro infazın uygulandığı gün, kızı Annuşka'nın Holstein düküyle nişanının yapılmasını emretti ve Yekaterina baskı altındaki bir nezaket gösterisiyle, kızlarıyla saray dansı provası yaptı. Annuşka'nın veraset hakkından vazgeçmesi ama zamanı geldiğinde çocuklarına tahta geçme yolunun açık tutulması kararlaştırıldı.

Neşesini bulan Petro kararnameler hazırladı, Danimarkalı denizci Vitus Bering'i Amerika sınırlarında keşif yolculuğuna gönderdi** ve 3 Ocak 1725'te Moskova valisine, ürkütücü üslubunu yansıtan bir pusula yazdı: "Sağ mısın, ölü müsün, görevini mi bıraktın, yoksa suça mı yöneldin, hiçbir fikrim yok ama Moskova'dan ayrılmamızdan bu yana senden gelen bir rapor görmedim. Buraya 10 Şubat'a kadar gelmezsen, kendi mahvına sebep olacaksın!" Ama ondan çok daha önce, Petro kendi canının derdine düştü.

Hasta imparator 6 Ocak'ta, donmuş olan Neva'da (Petersburg'a aktarılmış az sayıdaki Moskova dinsel törenlerinden biri olan) Suya Haç Atma törenini yönetti. On gün sonra doktorların mesane iltihabı ve muhtemelen kangren teşhisi koyduğu Petro, Kışlık Saray'da Yekaterina'nın üst kattaki dairesinde Büyük Salon'a açılan küçük bir odada acıdan kıvranarak ve idrarda zorlanarak yatak istirahatine çekildi. Onu neredeyse hiç yalnız bırakmayan Yekaterina'nın özverili bakımı altında yatağından çalışmayı sürdürdü ama 23 Ocak'ta ölmek üzere olduğunu fark etti. Başpiskopos Prokopoviç'e "akıbetinden endişeli" olduğunu belirtirken, "Fani insan ne kadar zavallı bir yaratık" saptamasında bulundu. Hepsi Alman ve Hollandalı olan doktorlarının iki gün sonra panik içindeki bir müdahaleyle, neredeyse bir litre kokuşmuş idrarı ateşli vücudundan çekmeyi başarmalarıyla toparlandı. Ertesi gün kendini yeterince iyi hissederek yediği yulaf lapası şiddetli sancılara yol açtı. Kangren

---

* Bu kelle de daha sonra (günümüzde hâlâ durduğu) Harikalar Kabini'ne konuldu. Petro'nun ölümünden sonra, Yekaterina kelleyi sessiz sedasız gömebilecekken, her nedense böyle bir yola gitmedi. Bunda özellikle Mons olayından sonra, Petro'nun yarı soylu genç metresi Prenses Marya Kantemir'i tercih ederek, onu bir tarafa atacağından duyduğu korkunun payı olabilir. Bu kadın Prut harekâtı sırasında bir Rus müttefiki olarak kısa süre başta kalan Boğdan Voyvodası Dmitri'nin kızıydı. Felsefeci, besteci ve tarihçi olarak da tanınan Dmitri daha sonra ağırlandığı Petersburg'da, kızı sayesinde nüfuzlu bir konum kazandı. Petro'ya Astrahan gezisinde eşlik eden Marya'nın hamile kalması, veraset konusunun henüz ucu açık olduğu o dönemde Yekaterina'yı telaşlandırdı. Bebeğin ölmesine karşın, Petersburg'a dönüşte Marya çarın gözdesi konumuna yeniden kavuştu. Bu arada Petro'ya zührevi hastalık bulaştırdığı yolunda söylentiler yayıldı. Petro'nun ölümünden sonra, Yekaterina'nın geçici olarak saraydan uzaklaştırdığı Marya, İmparatoriçe Anna döneminde Petersburg'da bir edebiyat salonu açtı.

** Petro 23 Aralık 1724'te Kaptan Bering'e şunu yazdı: "Gemilerle kuzeye yelken aç. Şimdiki beklentilere göre, hiç kimsenin nerede sona erdiğini bilmemesi nedeniyle, bu kara parçasının Amerika'ya ait olup olmadığını anlamaya çalış. [...] Asya ile Amerika'nın nerede ayrıldığını bulmaya çalışacaksın." Sefer Bering Boğazı'nın keşfedilmesini ve daha sonra Alaska'nın Rus sömürgesi olmasını sağladı.

onu içeriden çürütmüştü. İçini saran "yakıcı bir his"ten yakınarak, ıstırap içinde ağladı.

Bir çarın ölüm döşeği yine kamusal ve özel bir tiyatro sahnesine dönüştü. Sızan terler, iniltiler, pis iltihap kokusu ve yakın çevrenin hıçkırıkları arasında, herkes Petro'nun tahtı kime bırakmaya karar verdiğini öğrenmek için eğilip kulak kesildi. Bir ara Yekaterina çarın ölmesi halinde, kızlarıyla birlikte korumasız kalacağı düşüncesiyle, Tolstoy'a (ve Petro'nun içeriye girmesini istemediği Menşikov'a) danışmak üzere ölüm döşeğinin başından ayrıldı. Prokopoviç 27 Ocak'ta iki kez son duayı okudu. "Rabbime inancım tam" diye yutkundu Petro. "Umarım, [...] umarım ki, Tanrı iyilik yapmaya çalışırken işlediğim birçok günahı bağışlar." Yekaterina'nın bağışlamasını istediği Menşikov, gizlice beklediği kapı önünden içeriye çağrıldı ve tam zamanında bağışlandı. Kaynaklara göre, Petro öğleden sonra saat ikide kalem ve kâğıt istedi; "Her şeyi..." diye yazdıktan sonra arkasını getirmeye gücü yetmeyince, kızı Annuşka'dan son dileklerini yazıya geçirmesini istedi. Ancak bunu yapamadan komaya girdi.[2]

Yekaterina ve kızları diz çökmüş halde imparatorun başında dua ederken, Menşikov ve Tolstoy da Muhafız Alayı'nın desteğini kazanmaya girişti. Elli iki yaşındaki Petro, hükümdarlığının kırk üçüncü yılında 28 Ocak sabahı saat altıda öldü. Ekabirler tartışarak çözüm bulmak üzere Büyük Salon'un koridorunda toplandı. Petro'nun yeğenlerini hiç kimsenin ciddiye almaması nedeniyle, taht için üç aday vardı. Aristokrat Dolgoruki ve Golitsın ailelerinin en büyük erkek çocuk olmasından hareketle destekledikleri bariz seçenek, Petro'nun dokuz yaşındaki torunu Pyotr Alekseyeviç'ti. Ama böyle bir durum, babası Aleksey'i ölümüne işkenceden geçirmiş olanların yıkımını getirecekti. İkinci seçenek Petro'nun en büyük kızı Annuşka ve nişanlısı Holstein'dı ama henüz evlenmiş değillerdi. Çarın diğer kızları Yelizaveta ve Natalya ise çok genç oldukları için söz konusu olamazlardı.

Üçüncü seçenek zaten taç giymiş olan ve Petro'nun sadık adamlarından destek alan İmparatoriçe Yekaterina'ydı. Aslında Yekaterina'nın iktidar hırsı yoktu ama bu hırsı fazlasıyla taşıyan Menşikov, geçmişte Petro'nun savaşlarındaki zorlukları Yekaterina'yla birlikte paylaşmış olan Muhafız Alayı'nı topladı ve rüşvete açık havalarını çariçe adına vaat ettiği ikramiyeyle tatlandırdı. Muhafız Alayı'nın odaya sızan bazı subayları arka tarafta dururken, Pyotr Alekseyeviç'in dul annesinin naibeliği altında başa geçmesini öneren tecrübeli devlet adamı Prens Dmitri Golitsın'ın sözlerine kulak misafiri oldular. Tolstoy bir çocuk hükümdarın sakıncalarına işaret ederek, "yönetme sanatını kocasından öğrenmiş" İmparatoriçe Yekaterina'yı önerdi. Aşağıdaki avluda resmi geçit yapan muhafızlar bunu onayladıklarını tezahüratla duyurdular

ve davullar çalmaya başladı. "Benim talimatım olmadan askerleri getirmeye kim cüret etti?" diye bağırdı Savaş Kurulu Başkanı Prens Nikita Repnin. "Feldmareşal ben değil miyim?"

"İkimizin de derhal itaat etmesi gereken Hükümran Hanımımız İmparatoriçe Yekaterina'nın buyruğu üzerine ben getirttim, Ekselansları" cevabını verdi Muhafız Alayı Komutanı İvan Buturlin. Sıradan muhafızlar "Babamız öldü, Anamız sağ" diye ağlarken, Apraksin ve Menşikov "Majestelerinin Otokrat ilan edilmesini" önerdi.

Kocasının yatağı başında dizüstü duran Yekaterina, ekabirlerle yüzleşmek üzere Holstein'ın koluna yaslanarak ve hıçkırıklar arasında "dul ve öksüz" kaldığını sayıklayarak dışarıya çıktı. Apraksin dizüstü çöküp onu selamlarken, dışarıdaki muhafızlardan bir uğultu koptu. Tahta çıkışı Senato ve üst komuta kademesindeki elli general (*Generalitet*) tarafından duyurulan Yekaterina, Petro'nun anlayışıyla hüküm sürmeye söz verdi. O zamana kadar hiçbir kadın, Rusya'yı bizzat yönetmemişti. Rusya kadınların yönetiminin damga vuracağı bir çağa girmekteydi.[3]

Petro mumyalandı ve katafalka konuldu. İmparatoriçe onun yasını tutarken, bir çocuğunu daha kaybetti. Altı yaşında kızamıktan ölen Natalya'nın küçük tabutu, Büyük Salon'da babasının kocaman tabutunun yanına yerleştirildi. Yekaterina 8 Mart'ta köslerin tempolu vuruşları, topların gümbürtüsü ve kilise korolarının ilahileri arasında iki tabutun arkasında yürüdü. Henüz bitmemiş Petrus ve Pavlus Katedrali'ndeki cenaze töreninde* tabutun yanında duran Prokopoviç, ölen çarı Musa, Süleyman ve Davut peygamberlere, Büyük Konstantin'e benzetti. "Bizi cismen terk ettiyse de, ruhu duruyor." Bu ruhun timsali ise tabuttan ağlamaklı halde ve zorlukla koparılan Yekaterina'ydı. Petro sekiz yıl sonra inşaatın tamamlanmasına kadar, Petrus ve Pavlus Katedrali'nde gömülmemiş halde teşhirde kaldı.[4]

Yekaterina onun naaşını hıçkırıklarla ziyaretleri arasında, resmi matem daha sona ermeden Petro dönemi sefahatini benimsedi. Fransız elçisi Campredon'un aktardığına göre, "eğlencelerin esası hemen her gün düzenlenen ve bütün gece şafak sökene kadar süren içki âlemleri"ydi. Katılanlardan çoğunun sızıp masa altına yığıldığı akşam yemeklerinde imparatoriçe, Menşikov ve iki votka kadehini bir dikişte içerek 100 ruble kazanan Prenses Anastasya Golitsına'yla eğlenceyi sürdürürdü. "Hiçbir hanım ya da beyefendi herhangi bir bahaneyle akşam dokuzdan önce sarhoş olmayacaktır" gibi

* James Bruce resmi katafalk, ağır tempolu yürüyüş, askeri ihtişam üzerine kurulu yeni bir cenaze kaldırma tarzı yarattı. Günümüzde Ruslara özgüymüş gibi görünen bu tören sadece çarlar için değil, Sovyet Komünist Partisi'nin genel sekreterleri için de uygulanacaktı.

ironik bir talimatı veren de oydu. Ancak eğlenceye düşkünlüğünü seçkin çevresine yemek pişirecek kadar sade bir yaşamla birleştirdi.*

Annuşka'nın Holstein düküyle düğününü planlamayı üstlenen Menşikov, özel köşkün zamanında hazır olmasını sağlamak için, orada yatıp kalkarak işçilere nezaret etti. Annuşka'nın 21 Mayıs'ta ufak tefek, sevimsiz Alman'la evliliği sonuçta 1917'ye kadar veraseti belirleyecekti.

Ülkeyi bakanlar aracılığıyla değil, bizzat yönetmeyi amaçlayan Yekaterina, Senato'nun her cuma kendisine rapor vermesini buyurdu. Köylülerin üzerindeki vergi yükünü hafifletmeyi tasarladı ama evrakları sıkıca inceleyecek disiplinden ve Petro'nun hırçın hempalarının dalaşmalarını önleyecek güçten yoksundu. Bunun üzerine 8 Şubat 1726'da, Petro'nun yakın adamlarından altısının yer alacağı bir Yüksek Danışma Konseyi oluşturdu. Bunlardan Müsteşar Golovkin altmış altı, Apraksin altmış yedi, Tolstoy** seksen yaşındaydı; Prens Dmitri Golitsın geleneksel aristokratların temsilcisi konumundaydı. Menşikov'un beşinci üye olmasına karşın, asıl işin büyük kısmı altıncı ve en küçük üyenin, "Kâhin" lakaplı Baron Andrey Osterman'ın sırtındaydı. Bir Alman rahibin oğlu olan kırk yaşındaki bu gayretkeş adam, Petro tarafından on yedi yaşında devşirilmişti ve müsteşar yardımcısı sıfatıyla dış politikayı yürütmekteydi ama Yekaterina onu genç Grandük Pyotr'ın başmabeyinciliği gibi hayati önemde bir göreve de atadı.

Yekaterina'nın umudu bu yaşlı devlet adamlarının Menşikov'u dengelerken, hizipçi kavgalarını Konsey'le sınırlı tutacaklarıydı. Aksine, henüz elli üç yaşındaki Menşikov onları tahakküm altına alırken, Yekaterina'yı daha fazla para, adam ve unvan talepleriyle sıkıştırdı. Menşikov'un "iktidar hırsı, küstahlığı, açgözlülüğü, dostları ve akrabaları yüzüstü bırakışı" artık öylesine sınırsızdı ki, açık arayla en zengin kodaman haline geldi; edindiği üç bin köy ve yedi kasabayla, Ukrayna'da öteden beri istediği nüfuz alanını oluşturdu. Serflerinin sayısı kısa sürede 300 bine çıktı (1700'de en zengin ekabir Prens Mihail Çerkasski'nin sadece 33 bin serfi vardı). Başka mareşallerin bulunmasından hareketle, Yekaterina'yı ikna ederek başkomutanlığa atanmasını sağladı; en son örneği Stalin olmak üzere az sayıda kişinin alacağı bir unvandı bu. Solungaçlarını ancak daha fazla şey yiyerek temizleyebilen köpekbalığı gibi, Menşikov da ancak elindekileri korumasını sağlayacak daha fazla şeyi yutarak ayakta kalabilirdi. Durduğu anda yıkılacaktı; şimdi olduğu gibi o za-

* Ailesini unutmayan Yekaterina, Livonya'da sığır çobanlığı yapan ve hiç Rusça bilmeyen iki erkek ve iki kız kardeşini getirtip Çarskoye Selo'nun görkemli ortamına yerleştirdi. Hepsini kontluk/konteslik mertebesine yükseltti ve hayallerinin ötesinde bir zenginliğe kavuşturdu. Onların soyundan gelen Skavronski ve Hendrikov kontları Devrim'e kadar Rus aristokrasisinin üst kesiminde kaldı.

** Yekaterina Gizli İşler Müsteşarlığı kurumunu kaldırarak, oradaki işkencecileri tekrar Preobrajenski Dairesi'ne aktardı. Gizli polisi kaldırdıktan sonra yeni bir adla yeniden yaratmak daha sonra çarlık, Sovyet ve başkanlık dönemlerinde yeni liderlerin âdeti haline gelecekti.

man da Rus iktidar yapısının ikilemi, bir liderin, hakkında dava açılmayacağı ve servetine el konulmayacağı teminatı olmaksızın çekilmesinin imkânsız hale gelmesiydi. Yırtıcılığı çok geçmeden "genel nefret" uyandırdı.

Yekaterina ilk başta Konsey'in oturumlarına katıldı ama bir süre sonra kendini tamamen şamataya vurdu. Sözgelimi, 1 Nisan 1726'da bir içki maratonundan sonra, kentin her yanında alarmların çalınması emrini verdi; Petersburg sakinleri ve sarayların müdavimleri yangın ya da sel korkusuyla yataklarından fırlayıp sokaklara çıkınca, bunun 1 Nisan şakası olduğunu öğrendiler. Yekaterina'nın bir başka eğlencesi, balolarına uygun olmayan elbiselerle gelen saraylıları kocaman votka kadehini bir dikişte içmeye zorlamasıydı. Kocasının despotizminden kurtulmanın rahatlığıyla, artık kolay bulabildiği delikanlıların keyfine güzelce vardı. Lepiska saçlı teşrifatçı Kont Reinhold von Lowenwolde'yi (başı kesilen Mons'a çok benzediği için) genç sevgili olarak tuttu. Ama ona öylesine cilveler yaptı ki, adamcağız cinsel bitkinlikten ya da içki zehirlenmesinden yığılıp kaldı.[5]

Yekaterina'nın Rusya'yı Britanya'yla bir savaşın eşiğine getirmesi, uzun sürecek bir çekişmeyi başlattı. Bir deniz gücü olması itibariyle, Baltık bölgesinden kereste ve katran alımına muhtaç durumdaki Britanya, Petro'nun bölgedeki atılımlarıyla telaşlanmıştı. Aynı zamanda Hanover elektörü olmasından dolayı, Almanya'da Rus nüfuzundan rahatsızlık duyan I. George ona karşı bir koalisyon oluşturmaya çalışmıştı. Yeni bir denemeye giriştiği 1726 ilkbaharında Baltık bölgesini abluka altına alması üzerine, Petersburg'un saldırıya uğrayabileceği paniğiyle, Yekaterina donanmaya bizzat komuta etme sözünü verdi. İş savaş noktasına varmadıysa da, daha bağımlı hale geldiği bu Menşikov, Baltık meselesini çözmeyi üstlendi ve Kurlandiya'ya gittiğinde oranın dükü olmaya kalkıştı. Acımasızlığı Kurlandiya halkını öylesine bezdirdi ki, Tolstoy imparatoriçeyi sonunda onu görevden almaya ikna etti. Ama Menşikov bu darbeyle yıkılmayıp tekrar ayağa kalkacaktı.[6]

Petersburg'da kuzey iklim kuşağına özgü bir olayla güneşin hep görünmesi yüzünden havanın hiç kararmadığı "beyaz geceler" sırasında, saray kayıtlarından günler boyunca Yekaterina'nın gece yarısı üçte ziyafete oturduğunu ve ertesi gün ikindi vakti saat beşte uyanıp tekrar şafağa kadar sürecek şenliğe koyulduğunu öğrenmekteyiz. Bazen geceleyin geçit törenleri düzenlettiği olurdu. Bu içki âlemlerinden sonra ateş, astım, öksürük, burun kanaması ve kol bacak şişkinliği sıkıntıları çekmesi, bakanlarının aklına takılmaya başladı.

Öldürülen Aleksey'in oğlu Grandük Pyotr tek erkek vâristi. Petro döneminin türedileri aristokratlarla nasıl bağdaştırılacaktı? Menşikov'un Kurlandiya'daki gaddarlıklarıyla gözden düşmesinden sonra, uyanık Osterman

ergenlik çağına giren Pyotr'ın on altı yaşında balık etli bir sarışın olan halası Yelizaveta'ya ilgi duyduğunu fark etti ve ikisini evlendirip hizipleri kaynaştırmayı önerdi.

Ortodoks Kilisesi'nin kan bağı olanların evlenmesini yasaklamış olması nedeniyle, Menşikov kendi kızı Marya'nın Pyotr'la evlenmesi görüşünü ortaya attı. Marya o sırada Litvanya prenslerinden Pyotr Sapiyeha'yla nişanlıydı ama nasıl olduysa Yekaterina'nın kanı bu gence kaynadı. Menşikov fırsatı kaçırmayarak, Sapiyeha'yı imparatoriçeye sundu. Hollanda elçisinin ifadesiyle, "İmparatoriçe basbayağı Sapiyeha'yı prensesten [Marya] kopardı ve gözdesi yaptı." Bu fethinden öylesine memnun kaldı ki, Menşikov'un önerisine razı oldu. Bir börek satıcısının torunu, bir imparatorun torunuyla evlenecekti. Menşikov kayınpeder olacak ve böylece sonraki çarı güdümüne alacaktı. Tolstoy bunun önüne geçmek için müttefiklerini harekete geçirerek, Büyük Petro'nun kızı Annuşka'nın (ya da Yelizaveta'nın) tahta geçmesine arka çıktı. Kızlar gözyaşları içinde annelerinin dizlerine kapanarak, Menşikov'a ve Çareviç Aleksey'in oğluna destek vermemesi için yalvardılar. Yekaterina da hıçkırdı ama Menşikov'dan yana tavır aldı. Kasım 1726'da burnunun kanamasına ve kol bacaklarının şişmesine yol açan soğuk algınlığı yüzünden yere yığıldı. Ama iyileşince Epifani Yortusu'ndaki Suya Haç Atma törenine, üstünde yaldızlı İspanyol dantelleriyle süslenmiş simli bir elbiseyle, başında beyaz tüylü bir şapka ve elinde feldmareşal asasıyla altın kaplama bir araba içinde gitti. O gece düştü.

Sarayın dizginlerini eline alan Menşikov, önünü ancak "çok kurnaz" Tolstoy'un kesebileceğini kavramıştı. "Onun üstesinden gelirken, ısırmaya kalkışması halinde dişlerini kıracak sağlam bir taşı cepte tutmanın bir sakıncası yok" diye düşündü.

Yekaterina ölüm döşeğindeyken, Tolstoy'un müttefiklerinden Anton Devier, onun kurduğu planı acemice ağzından kaçırdı. Menşikov 26 Nisan'da düşmanlarına darbe indirmek için harekete geçti. Tolstoy'u, polis komiseri Devier'i ve gizli polis şefi Uşakov'u tutuklatarak, imparatoriçeye yönelik bir "komplo"yu açığa çıkardı. Halsiz durumdaki Yekaterina vasiyetnamesini imzaladı.* Tolstoy aleyhinde toplanan delillerin Menşikov tarafından 6 Mayıs'ta imparatoriçeye sunulmasından sonra, Beyaz Deniz'deki Solovetski Adası'na sürgün edildi. Bir daha dönmedi. Yekaterina o akşam saat dokuzda öldü. Bu sefer bir kriz çıkmadı. Menşikov bütün muhalefeti sindirmişti. On bir yaşındaki grandük, II. Petro adıyla *imperator* ilan edildi.[7]

---

* Menşikov'dan bekâr kızı Yelizaveta'yı Holstein'ın bir süre önce Petersburg'a gelmiş kuzeni Lübeck Prens-piskoposu Karl August'la evlendirme sözünü aldı. Fransa Kralı XV. Louis'den İran şahına kadar neredeyse herkesle evliliği gündeme gelen Yelizaveta'nın gerçek anlamda sevdiği tek aday prens-piskopos oldu. Kısa bir süre sonra ölmesine karşın, bu damadın bıraktığı iz daha uzun ömürlü oldu. İmparatoriçe Yelizaveta daha sonraları vârisini evlendirecek bir kız ararken, prens-piskoposun yeğeni olan ve tarihe Büyük Yekaterina adıyla damga vuracak Anhalt-Zerbst Prensesi Sophie'yi seçti.

Mumyalamanın kusurlu olması nedeniyle, Yekaterina'nın naaşı sıcaktan çürümeye başladı. Cenaze töreninden sonra, gömülmemiş olarak Petrus ve Pavlus Kalesi'nde kocasının yanına konuldu. Büyük Petro'nun kızları Yelizaveta ve Annuşka ile kocası Holstein'ın da aralarında yer aldığı Yüksek Danışma Konseyi üyelerinin müşterek naipler olarak görev yapmasının öngörülmesine karşın, Menşikov "tam despotizm"le kontrolü eline aldı.

"Müthiş canlı ve mükemmel hafızaya sahip" çocuk imparator, "çok uzun boylu, iri yapılı, açık teni avcılıktan dolayı epey yanık, genç ve yakışıklı" biriydi. Lalası "Kâhin" Osterman'a güvenmesine ve Yelizaveta halasını taparcasına sevmesine karşın, en yakın dostu avcılık ahbabı olan on dokuz yaşındaki Prens İvan Dolgoruki'ydi. İlk başta muhtemelen korktuğu kaba Menşikov, atacağı her adımı belirledi. Kızı Marya'yla evlendirmeye kararlı olduğu Petro'yu, daha sıkı kontrol etmek için kendi sarayına yerleştirdi. Altındaki hizipleri dengelemeye çalışma rolüne soyunarak, perde arkasında ondan nefret eden Dolgorukiler ve Golitsınları yüksek makamlara getirdi.

Menşikov saltanat süreceği nüfuz alanı ve olası sığınağı olarak tasarladığı Kurlandiya düklüğünü elde etme hırsından tam olarak vazgeçmiş değildi. Önündeki engel Anna'nın yaşlı sevgilisi Bestujev'le birlikte orada kalmasıydı. Anna'nın sarayını "rezil bir kerhane"ye çevirmekle suçlanan Bestujev tutuklandı. Ezik durumuna düşen Anna, Petersburg'a yirmi beş mektup yazarak, "Bestujev'in ondan koparılmaması" için Menşikov'a yalvardı. Osterman'a da şu ricada bulundu: "Benim gibi zavallı bir kadın için Yüce Efendimiz [Menşikov] nezdinde araya giriniz. Geri kalan hayatımı gözyaşları içinde geçirmeme izin vermeyiniz." Mektubunun sonundaki "Ona alıştım" sözleri, Bestujev'e olan aşkının dokunaklı bir ifadesiydi. Yoksul bir taşra dulu heybetli börek satıcısının önünde ancak bu kadar alçalabilirdi. Ama Anna bir çar kızıydı. Erkek sevgililerle avundu ve ardından hoş bir Litvanyalı olan Prenses Oginski'yle "özel bir dostluğun", lezbiyen bir tutkunun keyfini sürdü: "İkisi hep birlikteydi ve çoğu kez aynı yatakta yatardı."

Hiç kimse yakında başına konacak talih kuşunu tahmin edemezdi; taht umudu ne kadar zayıf, görünüşüyle ne kadar basit olursa olsun, erkek muhabbetinden uzun süre yoksun kalmadı.[8]

Çar Petro akciğer zarı iltihabından hasta düşü, Yelizaveta halası hemen Menşikov Sarayı'nda başucuna gitti ve ona baktı. Doktorlar Petro'nun kırsal alanda hava almasını salık verdi. Peterhof'ta imparator ahbabı İvan Dolgoruki'yle birlikte avlandı, Osterman'a danıştı ve Yelizaveta'yla cilveleşti; sadece Menşikov'a yönelik nefretle ortaya çıkmış bir ittifaktı bu.

Petro'nun Yelizaveta'ya masrafları için 9.000 duka altını götürmesini istediği kurye, Menşikov tarafından engellendi: "İmparator parayı nasıl kulla-

nacağını bilemeyecek kadar genç. Bunu daireme taşı." Olup biteni öğrenen Petro, "büyük bir öfke içinde" Menşikov'u çağırdı. "Tam anlamıyla yıldırım çarpmışa dönen" Menşikov'a, "ayağını vurarak" şunu söyledi: "İmparator olduğumu ve bana itaat edilmesi gerektiğini sana öğreteceğim." Haziranda Menşikov'un Oranienbaum malikânesindeki yaş günü kutlamasına davet ettiği Petro, halasının telkiniyle bunun yerine ava çıktı. Ardından yine onun yardımıyla Menşikov'un konağından ayrılarak Yazlık Saray'a geçti.

Menşikov 26 Ağustos'ta kan öksürerek hasta düştü ama hasta yatağından çara talimatlar vermeyi sürdürdü: "Yetişkinlik çağına varıncaya kadar, Baron Osterman'a ve saygın bakanlara itaatkâr olman ve onların tavsiyesi olmadan hiçbir şey yapmaman yönündeki isteğimi yerine getirmeni rica ediyorum." Bununla asıl kastettiği şey, kendi tavsiyesiydi: "Adil bir Hükümdar ol, sağlığına dikkat et ve senin yetiştirilmene ne kadar ciddi itina gösterdiğimi bilerek, ailemi korumayı ve belirlenmiş zamanda evleneceğin müstakbel eşine karşı merhametli olmayı esirgeme." Ama can çekişen diktatörün bu buyruğu sökmedi. "Yirmi beş yaşına varıncaya kadar evlenmeyeceğim" diye duyurdu çar. Menşikov'dan korkan Yüksek Danışma Konseyi, ona ihtiyatlı olmasını tavsiye etti.

"Size kimin imparator olduğunu göstereceğim" diye bağırdı delikanlı. "Menşikov mu, yoksa ben mi!" Menşikov artık "yakınındaki bütün insanların uzak durduğu, birlikte yaşanılması katlanılmaz bulunan bir adamdı. Herkes aleyhinde dolap çevirmekteydi." Menşikov 7 Eylül'de ölüm döşeğinden kalktı. Ama çok geçti; hasta yattığı sırada iktidar, yani kişilik, korku ve otoritenin gizemli, görünmez simyası süzülüp gitmişti. Ertesi gün, Petro onun tutuklanma emrini imzaladı. General Semyon Saltıkov'un şafakta uyandırdığı Menşikov rahat sürgün yerine gönderildi. "Küstah Golyat'ın kibirli ve boş şanı helak oldu" diye yazdı bir yetkili. "Herkes çok sevinçli ve artık korkusuz yaşıyorum." Kafilenin vardığı Tver'de, Menşikov yeniden tutuklandı ve İsveç için casusluk yapmakla suçlandı. Yargılanıp cezaya çarptırıldı. Böylece "bir cüceyken neredeyse saltanat makamına yükseltilmiş bu izbandut, bize nankörlük ruhunun bir örneğini göstermiş olan bu küstah adam", yanında sadece ailesiyle Sibirya'daki Berezov'a doğru yola çıktı. Sert kış ortamında eşinin, kızı Marya'nın, ardından kendisinin can vermesiyle olağanüstü bir yolculuk son buldu.[9]

Petro artık Menşikov gibi bir bakan olmadan hüküm sürmesi gerektiği kanısına vardı ama çok genç ve beceriksiz olduğundan, yönetimi "feci bir kargaşa" içine düştü. İvan Dolgoruki'yi kilit önemdeki saray makamı başteşrifatçılığa terfi ettirdi ve her şeye kendi başına karar vereceğini belirttikten sonra, her dakikasını genç akıl hocasıyla birlikte geçirir oldu; İvan'ın babasını ve

amcalarını emektar Mareşal Dolgoruki'yle birlikte Yüksek Danışma Konseyi üyeliğine yükseltti. Onlara Osterman ve Dmitri Golitsın'ın katılmasıyla oluşan kabinede, iktidarın bu üç hizip arasında baş döndürücü bir sallantıya girmesi, otokrasinin işleyebilmesi için bir otokratın şart olduğunu kanıtladı. "Çar işlerle uğraşmıyor" diye yazdı bir yabancı diplomat. "Hiç kimseye maaş ödenmiyor; herkes elinden geldiğince çalıp çırpıyor." Bu arada diplomatça tavırla uydurulan hastalıkların bir salgına dönüşmesi devleti felce uğrattı. "Bütün Konsey üyeleri 'rahatsız' ve toplantılara katılmıyor."

Petro'nun Yelizaveta halaya tutulmaya başlaması İvan Dolgoruki'yi telaşlandırdı. İspanyol elçisi Liria dükü, Yelizaveta'yı "benzerini hiç görmediğim bir dilber" diye tanımlamıştı. "Harika bir teni, ışıltılı gözleri, kusursuz bir ağzı, nadir beyazlıkta bir boynu ve bağrı var. Uzun boylu, olağanüstü canlı, güzel dans ediyor, korkusuzca ata biniyor, çok cilveli ve hiç de alık değil." Ona "Rus Venüsü" adının takılması öyle alışılmış bir saray abartısı değildi.

Osterman yeğen ile halayı evlendirme planını tekrar gündeme getirdi ama Golitsınlar toy çara maceracı züppe Dolgoruki'den daha iyi rehberlik edecek yakışıklı ve genç bir Muhafız Alayı subayını, Büyük Petro'nun çok tuttuğu bir aileye mensup Aleksandr Buturlin'i devreye soktular. Çarın yeni akıl hocası haline gelen Buturlin, bir süre siyaseti belirler konumda göründü. Derken İvan Dolgoruki (sahiden) hasta düştü. Genç Petro ahbabının yanına koşarak, başucunda nöbet tuttu. İvan'ın iyileşmesiyle birlikte, Dolgorukilerin talihi de tekrar döndü; odanın dışında Yelizaveta'yla birlikte bekleyen Buturlin, ilk sevgilisi oldu.[10]

II. Petro'nun Şubat 1728'de Moskova'da taç giydikten sonra Petersburg'a dönmeme kararının hem eğlenceyle hem de siyasetle ilgili bir yanı vardı.* Moskova civarı av merakına daha uygundu ve hiç kuşkusuz, dedesince öldürülen babasının anısından dolayı, Büyük Petro'nun yaptığı işlere karşıydı. Nitekim Çareviç Aleksey olayında sürgün edilen komplocuların hepsini affetti ve uzun süre bir tarafa atılmış ninesi Çariçe Evdoksiya'yı geri getirtti. "Dedem gibi denizlere açılma niyetinde değilim" diyerek, onun donanmasından hoşlanmadığını belli etti ve Preobrajenski Dairesi'ni kaldırdı. Ölçülülüğü, Rusluğu ve tabii ki dedesinin hiperaktif zorbalığından sonraki etkisizliği nedeniyle sevildi.

Yelizaveta'yla ilişkisini kıskandığı Buturlin'i Ukrayna'ya postaladı. Yelizaveta kırıldı ama yeğen ile hala arasındaki bu kısa kriz, Dolgorukilere en büyük ödülü kapma yarışına girme fırsatını verdi. Liria dükünün "Avrupa'da buradaki kadar oynak bir saray yok", diye yakınması bundandı.

---

* II. Petro kâh Kremlin'de kâh Lefort'un günümüzde Savaş Kurulu ve Savaş Bakanlığı'nın oldukça köhne arşiv binası olarak kullanılan sarayında kalırdı. Bu kitaba temel oluşturan araştırmaların bir bölümünü bir keresinde külüstür merdiveninden düştüğüm o binada yürüttüm. Saray, Stalin'in Terör döneminde birçok infaza sahne olan korkunç Lefortovo Zindanı'nın yakınındadır.

Petro Eylül 1729'da İvan Dolgoruki ve 620 tazıyla, Moskova yakınındaki Gorenki'de ava çıktı. Dolgoruki köpek kulübeleri adeta Rusya'nın idare edildiği yere dönüştü; bütün işler durma noktasına geldi. "Ne çar ne de bakanlar var burada" diye yazdı Liria dükü Moskova'dan. "Hiçbir şey yapamıyoruz." İvan Dolgoruki'nin babası Aleksey, on dört yaşındaki çarı, ondan üç yaş büyük ve "bir dilber olmamakla birlikte, çok sevimli bir yüze, mahzun iri mavi gözlere sahip" diye tarif edeceği kızı Yekaterina'yla tanıştırdı. Büyük Petro'nun teröründen ucu ucuna kurtulmuş daha akıllı kuzeni Mareşal Vasili Dolgoruki, girişilen manevraya hepten şiddetle karşı çıktı ama aile mevcut otokrasinin bereketini kendi mecrasına akıtmaya kalkışmaktan kendini alamadı. Böyle tertiplerde sıklıkla görüldüğü gibi, piyon konumundaki Yekaterina buna hiç de teşne değildi; gönlü Kont Melissimo adında bir Avusturyalı diplomattaydı. Ama Petro ona tutuldu ve evlenmeye razı oldu. Dolgorukiler uçarı ve şavalak oğulları İvan'ı da Yelizaveta'yla evlendirerek nüfuzlarını pekiştirmeye çalıştılar ama ışık saçan genç kız dengi olamayan biriyle evlenmeye yanaşmadı.

Moskova'da Dolgorukiler kızlarının çarla nişanını zafer havası içinde açıkladılar. Çift Lefortovo Sarayı'nda kurulan bir kürsüde tebrikleri kabul etti. İngiliz büyükelçisinin eşinin gözlemine göre, Yelizaveta'nın elini öptüğü sırada, Petro'nun bakışı meyustu; "sevimli kurban" Yekaterina ise "vücuduna sıkıca oturan, simli kumaştan bir elbise giydirilmiş ve başına küçük bir taç konulmuş" halde "çok mahzun ve solgun"du. Birdenbire "terk edilmiş oğlan" Melissimo "herkesi şaşırtacak" şekilde yaklaştı. Yekaterina "elini imparatorun elinden sertçe çekti ve öpmesi için öbür adama uzatırken, yüzünde on bin farklı özlem belirdi."

Evlilik tarihi 18 Ocak 1730 olarak belirlendi. Petro 6 Ocak'ta Suya Haç Atma törenini yönetti ama dondurucu soğukta birlikleri teftiş ederken ve nişanlısı Dolgorukaya'nın yaldızlı kızağının arkasında yürürken baş ağrısından yakındı. Ertesi gün vücudundaki beneklerden çiçek hastalığına yakalandığı anlaşıldı. Lefortovo Sarayı'nda Osterman öğrencisinin başucunda bekledi. Petro tam da Yekaterina'yla evlenmesinin öngörüldüğü 18 Ocak'ta, gece yarısı üçte öldü.* Hedefe o kadar yaklaşmışken bir anda uzaklaşan Dolgorukiler gözü kara bir plana başvurdular.[11]

"II. Petro gözlerini yumar yummaz, dostu Prens İvan Dolgoruki çektiği kılıcını sallayarak odadan çıktı ve 'Yaşasın İmparatoriçe Yekaterina!' diye bağırdı." Kastettiği kişi kız kardeşi Yekaterina Dolgorukaya'ydı. Tezahüratına hiç kimse katılmadı ama Dolgorukiler Petro'nun vasiyetnamesini taht için

* Çarın diğer halası, Büyük Petro'nun kızı Holstein Düşesi Annuşka o sırada Kiel'deydi. Orada doğurduğu oğlu Karl-Peter Ulrich, Avrupa'nın iç içe geçmiş evlilik ittifakları sayesinde Holstein Düklüğü'nün, İsveç Krallığı'nın ve Rusya İmparatorluğu'nun vârisi olmaya adaydı. Büyük Petro'nun bir torununun, nadir bir erkek vârisin doğması Moskova'da bir baloyla kutlandı. Ama Kiel'deki kutlamalarda üşüten Annuşka mayısta henüz yirmi altı yaşındayken öldü. Bebeği hükümdar olacak ve Büyük Yekaterina'yla evlenecekti.

nişanlısını işaret edecek şekilde tahrif etmişlerdi. Soyca tükenmenin eşiğindeki bir hanedanla karşı karşıya oldukları düşüncesiyle, fiilen Romanovları devirip yerlerine geçmeye dönük bir darbe girişimi içindeydiler.

Osterman rahatsızlandığı bahanesiyle hasta yatağına çekildi. Lefortovo Sarayı'nda çarın naaşının yakınında toplanan diğer yedi Yüksek Danışma Konseyi üyesi (dört Dolgoruki ile iki Golitsın'ın yanı sıra yaşlı Golovkin) yeni bir hükümdarda karar kılmak için görüşmeye oturdu. Petro'nun son erkek Romanov olması, onlara 1613'ten beri bizzat otokrasinin yapısını değiştirecek ilk somut fırsatı verdi. Önce Aleksey Dolgoruki imparatorluğu kendi kızına bırakan düzmece vasiyetnameyi ortaya koydu. Kuzeni Mareşal Vasili Dolgoruki bile bu akla sığmaz hilekârlığa destek vermeye yanaşmadı. Prens Dmitri Golitsın şu sözlerle Dolgorukileri bir kenara attı: "Şanlı Romanov ailesinden birini seçmeliyiz, başkası olmaz." Ortada beş kadın aday vardı. İmparatoriçe Yekaterina'nın vasiyeti uyarınca, meşru vâris Yelizaveta'ydı ama Golitsın diğer Konsey üyelerine onun gayrimeşru doğduğunu hatırlattı. Zaten taht yarışına girmekten kaçınan Yelizaveta, daha sonraları şu düşüncesini dile getirecekti: "Öyle yapmamış olmaktan memnunum. O sırada çok gençtim..." Büyük Petro'nun reddettiği ilk eşi Çariçe Evdoksiya, eski mertebesine kavuştuğu için, şaşırtıcı bir tavırla kendisini torununun ardılı olarak önerdi ama ondan yana tutum takınan kimse çıkmadı. Golitsın "Çar İvan'ın [V] [üç] kızından birini seçme" önerisinde bulundu. En büyük kız "Çılgın Düşes" Yekaterina'yı, hödük Mecklenburg düküyle evli olmasından dolayı eleyerek, sonraki kızı, Kurlandiya dükünün mazlum dul eşi Anna'yı uygun gördü. "Bizim içimizde iyi bir eski aileye mensup bir Rus anneden doğmuş biri" dedi. Bir başka deyişle, İmparatoriçe Yekaterina gibi öyle sonradan görme değildi, dayandığı bir hizip ya da bilinen görüşleri yoktu, ayrıca bekârdı. Golitsın'a* göre, Anna'nın sadece sınırlı yetkilere razı edilecek bir kukla olması, "onların hayatlarını kolaylaştıracak ve onlara daha fazla serbestlik sağlayacaktı."

"Bunu belki başarsak bile, daha sonra iktidarı elimizde tutamayabiliriz" diye düşüncesini belirtti Dolgorukilerden biri.

"Elbette tutacağız" karşılığını verdi Golitsın. Anna'ya sunulacak şartları yazdırırken, son olarak şu sözleri ekledi: "Bu taahhüdümün herhangi bir kısmını yerine getirmemem halinde, Rus tahtından mahrum kalacağım." Bazı uzmanların İngiltere'de kırk yıl önce Şanlı Devrim'den sonra ortaya çıkan toprak sahibi bir oligarşi ağırlıklı monarşiye benzettiği bu plan, aslında şatafatlı ideallerle hafifçe kamufle edilmiş pişkince bir Dolgoruki iktidar gas-

* Altmış beş yaşındaki Golitsın, Petro döneminin zorbalığından nasibini almış biriydi: Ticaret Kurulu başkanıyken, adı Şafirov'un düşürülüşüne karışmış ve ancak Yekaterina'nın araya girmesiyle canını kurtarmıştı. Bu en azametli Rus aristokratı köylü-imparatoriçenin ayaklarına kapanarak teşekkür etmek zorunda kalmıştı.

pıydı. Bu işin altından kalkmak için, ardında altı yaşlı aristokratın tertibinin yattığını öğrenmeden önce, Anna'ya ulaşmak şarttı. Dolayısıyla Moskova'nın kapıları kapatıldı ve şartları sunmak üzere bir Golitsın ile bir Dolgoruki gönderildi: Baştaki hükümdar artık Konsey'in izni olmadan evlenemeyecek, bir vâris atayamayacak, savaş açamayacak, vergiler koyamayacak ve gelirleri harcayamayacaktı. Bu şartlar 1613-1905 arasında Rus yönetim yapısındaki en büyük değişim talebi niteliğini kazanacaktı.

Bu haberin Lefortovo Sarayı'nda yayılmasıyla birlikte, hizbin niyetini Anna'ya yetiştirme yarışı başladı. Geçmişte Anna'nın sevgilileri arasında yer almış olan bir Baltık saraylısı Karl Gustav von Lowenwolde, ona herkesten önce ulaşacak bir kurye gönderdi.

Anna 18 Ocak gecesi iç karartıcı Mitau kasabasında, artık Rusya imparatoriçesi olduğundan bihaber yatağına gitti.

Şaşırtıcı haberi Lowenwolde'den öğrendi. Bu sayede tahtı önermek üzere 25 Ocak'ta gelen Vasili Lukiç Dolgoruki'yi (İvan ile Yekaterina'nın amcası) ve Mihail Golitsın'ı (Dmitri'nin kardeşi) onlardan ne duyacağını bilerek karşıladı. Otuz yedi yaşına varmış bu esmer, boğuk sesli ve çatık kaşlı kadının "Vestfalya jambonu kadar şişkin" yanakları ve annesinin soytarısı tarafından "Ding dong, işte Korkunç İvan geliyor!" sözleriyle sakallı bir Moskovalıya benzettiği bir suratı vardı. Yirmi yıldır aşağılanan bir çar kızı olarak, Kurlandiya'dan çıkmasını sağlayacak her şeyi kabul etmeye hazırdı. "Şartlara istisnasız uymaya söz veriyorum" diye yazdı ve Muhafız Alayı'nın aristokrat darbesine karşı öfkeyle kudurduğu Moskova'ya gitmek üzere hazırlandı.

Moskova'nın dışına varır varmaz, kafilesine Saltıkov kuzenleri, kız kardeşi Yekaterina ve eski bir seyis olan Ernst Biron adlı sevgilisi (gizlice) katıldı. Anna 15 Şubat 1730'da bir arabayla, 156 top atışının gümbürtüsü eşliğinde Moskova'ya girdi. Hizip tarafından dikkatle kollanmasına karşın, Osterman kurnazca bir oyunla hasımlarının eşlerini nedime olarak Anna'nın yanına katmayı ayarladı. Bu kadınlar Osterman'ın aslında aristokratların çok az desteğe sahip olduğunu bildiren (ve duvar saatlerine saklanmış, gömleklerin içine dikilmiş, kundak bezleriyle sarılmış) mesajlarını ona verdiler. Tıpkı Büyük Petro'nun şürekası gibi, Muhafız Alayı da varlığını otokrasiye borçluydu. Birçok subay otokrasinin Rusya'nın yönetilebileceği tek sistem olduğu kanısındaydı; Dolgoruki ve Golitsın ailelerinin desisesinden rahatsızdı. Osterman üst komuta kademesindeki generalleri bir dilekçe imzalamak üzere örgütledi. Bu arada Anna da Preobrajenski Muhafız Alayı'yla dostluğunu ilerletti, onlara kendi eliyle votka ikram etti ve kendini onların albayı ilan etti.

Kremlin'de 25 Şubat'ta Golitsınlar ve Dolgorukilerin eşlik ettiği Anna'nın elit tabakayı haşmetli bir tavırla selamladığı sırada, Rusya'nın en zengin adamı

ve *generalitet* [Generaller] zümresinin göstermelik temsilcisi Prens Aleksey Çerkasski, ona otokrat olarak hükmetmesini isteyen dilekçeyi sundu.

"Prens, kanun koymaya hangi hakla cüret ediyorsun?" diye sordu Vasili Lukiç Dolgoruki.

"Buna bir Dolgoruki kadar hakkım var" diye üsteledi Çerkasski. "Sizler imparatoriçeyi kandırdınız!" Arkasında Anna'nın düşmanlarını öldürmeyi öneren muhafızların desteği vardı. İmparatoriçe ise Golitsınlar ve Dolgorukileri yandaki odada yemeğe buyur etti. Daha sonra salona döndüklerinde şaşırmış gibi görünerek, "Mitau'da imzaladığım şartlar, halkın isteği değil miydi?" diye sordu.

"*Nyet!*" [Hayır!] diye gürledi Muhafız Alayı subayları.

Tertipçi hizbe dönen Anna, "Yani, beni kandırdınız!" dedi. İmzalanan şartların yer aldığı belgenin getirilmesini istedi. "O halde bu gerekli değil" diye bildirirken, kâğıdı yavaşça yırtıp ikiye ayırdı.[12]

Anna 28 Nisan 1730'da, 2.500'ü aşkın değerli taş ve 28 elmastan yapılmış yeni bir tacı Başpiskopos Prokopoviç'in elinden giydi. Alayla katedralden çıkıp ilerlerken, özel olarak kurulmuş bir locaya uğradı ve uzak geçmişten çıkarılıp getirilmiş diğer kadını selamladı: Büyük Petro'nun imparatoriçe olmaya heveslenen eski eşi Evdoksiya.[13]

Anna sevgilisi Biron'u bayağı hızlı bir yükselişle başteşrifatçılığa ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu kontluğuna terfi ettirdi. Ondan üç yaş büyük olan "son derece yakışıklı" Biron, düşük soylu mertebeden bir Kurlandiyalı avcının oğluydu; seyislik yaparken Anna'nın sevgilisi Bestujev'in gözüne girmeyi başarmıştı. Daha sonra sürgün edilen Bestujev'in yerine Anna'nın maşuku olmuştu. Kaba ve eğitimsizdi; daha önce bir kavgada adam öldürmüş biriydi. "Atlara çok meftun" bir seyis olarak, "insanlarla karşısında atlar varmış gibi, atlarla da karşısında insanlar varmış gibi konuşurdu." Sarayda "kibirli ve hırslı, haşin ve hatta gaddar, açgözlü kişiliğiyle amansız bir düşman" olarak görülürdü. Anna üzerinde "tam bir otorite"ye sahipti. "İmparatoriçe ondan bir dakika bile ayrı kalmaya dayanamazdı" ve "onun yüzünde sıkıntılı bir ifade belirince, tedirgin görünürdü. O neşeli olduğunda ise, sevinci apaçık seçilirdi." Çoğu kez ortalıkta el ele dolaşırlardı ve aynı dönemde hasta düşerlerdi. "Sevinçlerini ve üzüntülerini tam anlamıyla paylaşan bu kadar sıkı fıkı bir çift hiç görülmemişti."

İsa'nın dirilttiği Lazarus gibi tekrar ayağa kalkan Osterman, müsteşar yardımcılığı makamına döndü. Onu kontluğa terfi ettiren minnettar imparatoriçe, Yüksek Danışma Konseyi'ni kaldırdıktan sonra, iç ve dış işleri büyük ölçüde onun aracılığıyla yürüttü. "Kâhin" Osterman gösteriş düşkünü değildi. Giydiği "iğrenç elbise"lerin "pasaklılığı", pis kokan kirli peruğu,

taşan tükürük hokkası, "dilenci gibi giyinmiş uşakları" nam salmıştı; metreslerinin çirkinliği ve leş gibi kokması alay konusuydu. Bununla birlikte bir "şeytanlık ve ikiyüzlülük ustası"ydı. "Konuşma tarzı öylesine garipti ki, çok az kişi onu anlamakla iftihar edebilirdi. Söylediği ya da yazdığı her şey iki anlama çekilebilirdi."

Onun evhamlılığıyla alay eden Biron gülerek şöyle demişti: "Kulak ağrısından yakınır, yüzü ve başı hep sargılı dolaşır; [...] haftalarca tıraş olmayışı ya da yüzünü yıkamayışı güya bundandır." Ancak Anna'nın Osterman'a ihtiyacı vardı. "Tanrı aşkına, cesaretini topla ve yarın beni görmeye gel" diye yazmıştı ona bir keresinde. "Seninle konuşmaya çok ihtiyacım var ve seni asla yüzüstü bırakmayacağım. Hiçbir şeyden korkma, her şey yoluna girecek!"

Anna kendini Moskova'da güvende hissetmediği ve amcası Petro'nun şanından biraz nemalanmak istediği için, Petersburg'a döndü. Oraya vardığında, General Burkhard Christoph von Münnich'in hazırladığı havai fişek gösterilerine ve zafer taklarına hayran kaldı. Büyük Petro'nun hizmetine aldığı ve II. Petro döneminde yükselerek topçu komutanı olan bu Alman istihkâmcı "çağının en iyi generallerinden biri"ydi. Anna'nın kanının kaynadığı "yakışıklı, çok açık tenli, uzun boylu ve narin" general kendini kibar biri sanmasına karşın, nedimeler onun "Alman katılığı"na gülerdi. Cilveleştiği "nedimelerin [...] ellerini birdenbire kapması ve mest olmuşçasına öpmesi" nedeniyle, kur çabaları "civelek bir inek" tavrına benzetilirdi. İlgi çekmeye meraklı bu adam Anna'ya yaranmak için, hükümdarlığının ilk günlerinde destek vermede duraksayan iki yetkiliyi ihbar etmişti. Dalkavuk tavrının ardında "doymak bilmez bir hırs" vardı. Anna onu Savaş Kurulu'nun başına getirdi ve feldmareşalliğe yükseltti. Rusya'yı artık üç Alman yönetiyor gibiydi: Biron, Osterman ve Münnich.[14]

Anna daracık Kışlık Saray'dan hoşlanmadığı için, İtalyan mimar Carlo Rastrelli'yi eski yapıyı yıkarak, emperyal emellerine uygun yeni bir saray inşa etmekle görevlendirdi; bu arada müteveffa Amiral Apraksin'in bitişikteki konağına taşındı. Biron'u, karısını ve oğlunu da yanına aldı. Bazen orada, bazen de Peterhof'ta kalırdı. Her sabah saat altı ila yedi arasında uyanır, Biron çiftiyle kahvaltı eder, saat dokuzda bakanlarıyla toplanır, ardından öğle yemeğini yine Biron çiftiyle yerdi. Anna ve Biron iktidara yükselmiş fakir bir hanedan mensubuna ve bir taşra seyisine özgü heyecanla ihtişama hasretti. Ama elbiselere, arabalara, saraylara, faro oyunlarına ve İtalyan tiyatrosuna harcanan çok büyük meblağlara rağmen, bir Alman konuğun gözlemi şöyleydi: "En pahalı manto bazen en pespaye perukla giyiliyor ya da muhteşem giyinmiş bir adam en külüstür arabayla geziyor. Bir yanda yığınla altın ve gümüş tabak, diğer yanda en berbat pisliği görüyorsunuz. Güzel giyimli bir

kadının yanında, korkunç derecede şekilsiz on kadın görüyorsunuz. Şıklığın ve yavanlığın bir arada oluşu genel bir durum."

İngiliz elçisinin eşi Jane Rondeau'ya göre, imparatoriçe "çok iri yapılı, cüssesine rağmen vücudu çok biçimli bir kadın"dı. Rondeau'nun mektupları ona çok lütufkâr davranan imparatoriçenin yegâne olumlu portresini sunar: "Esmer tenli, siyah saçlı, koyu mavi gözlü biri. İlk bakışta çehresiyle ürkütücü bir izlenim uyandırsa da, konuştuğu zaman yüzüne tarif edilemeyecek kadar tatlı bir gülümseme yayılıyor ve herkesle enikonu sohbet ediyor." Münnich'in oğlu Ernst, ona iyi davranan Anna'nın "kibar ve müşfik" olduğu ama onun adına kötülükler yapan "kindar" Biron'a "göz yumma hatasına düştüğü" kanısındaydı.

Aslında imparatoriçenin zalim oyunlarının sonu yoktu. Çocuksuz ve kocasız olmasından dolayı, yeni çocuk bekleyen ve tanıdığı bir çifte azap çektirmek için başvurduğu muziplik çarpıcı bir örnekti. Annenin doğum yaptığı yerin valisine, "Nasıl bir bebek doğurduğunu soruşturup öğren" talimatını verdi. Niyeti bebek sakat doğmuş gibi bir hava yaratarak, babaya numara yapmaktı. "İnsan mı, canavar mı, erkek mi, kız mı? Hepsini yaz. Kadın toparlandığında, onu bebeğiyle buraya gönder. Doğum haberini verirken, işin doğrusunu anlatan bir mektup ve özellikle bebeğin normal olmadığını bildirmek üzere, gülünç bir şey uyduracak şekilde başka bir mektup yaz!"

İçkiyle arası iyi olmayan Anna'nın bu açığı kapatmak için oluşturduğu ucubeler sirkinde Bacaksız Beznoyka Ana, Elsiz Uzun Daryuşka ve Kambur Garbuçka gibi tipler vardı.

Her şeye gücü yeten şımarık bir kız öğrenci gibi, kötürüm acuzeler arasında can acıtmaya varan saç çekiştirme kavgaları ve havaya cüce savurma oyunları düzenlerdi. "Bütün günü soytarılarla çene çalarak ve onları dinleyerek geçirirdi" diye yazar Ernst Münnich anılarında. Gözde cücesi Napolili bir kemancı olan Pedrillo'ydu; bir keresinde Biron'un ona hamile karısının bir keçi kadar çirkin olup olmadığını sormasından sonra, imparatoriçe ve maiyeti evinde ziyaret ettikleri cüceyi yatakta gecelik giymiş halde yavru emziren bir keçiyle birlikte bulmuşlardı.

Büyük Petro'nun Yahudi soytarısı Da Costa hâlâ sağ olduğundan, dördüncü hükümdarı eğlendirecek durumdaydı. Ama Anna aristokratları soytarı statüsüne indirmeyi tercih ederek, Prens Mihail Golitsın ve Kont Aleksey Apraksin'i kendi sirkinde hizmet vermeye zorladı. Naibe Sofya'nın bakanının torunu Golitsın, bir İtalyan kızla evlenmek için gizlice Katolikliğe dönmüştü; Anna bir ceza olarak, ona karısını bırakmasını ve *kvass* sakisi olarak hizmet vermesini emrederek, adını Prens Kvasski olarak değiştirdi. Kuzeni olan Moskova Valisi Semyon Saltıkov'un gönderdiği ilk maskaralar kafilesiyle

gelişine sevindi. "Golitsın'ı, Milyutin'i* ve Bahirev'in karısını gönderdiğin için sana minnettarız" diye yazdı. "Ama Golitsın en iyisi ve buradaki büyün soytarıları bastırıyor. Ona benzer başka birini bulursan, haberim olsun." Golitsın'ın uzmanlığı bir tavuk gibi giyinmek ve maiyetin önünde hasırdan bir yuva üstünde oturarak saatlerce gıdaklamaktı. Pazar ayinlerinden sonra, Golitsın ve diğer soytarılar tavuk kıyafetleri içinde sıralanıp kıkırdayarak gıdıklarlardı. Ancak Anna onu eğlendirenlere özen de gösterirdi. Havaya atılmamayı rica eden emektar cücesi Bahirev'i kamçılattıktan sonra, tıbbi tedavi ve şarap masraflarını karşılamıştı. Çamaşırcıların "imparatoriçeye ait bluzları ve çarşafları" sıradan saraylılarınkilerle karıştırıp yıkadıklarını öğrenince, kızarak şu talimatı verdi: "Bundan böyle çarşaflarımız için ayrı bir oda olacaktır. Bu kurala çok sıkı uyulacaktır. Sadece Bacaksız Ana'nın çamaşırları bizim çamaşırlarımızla birlikte yıkanacaktır."

İmparator sürekli Saltıkov'dan tuhaflıkları ve dedikoduları bildirmesini isterdi. Başka insanların sırlarına dönük merakı (hoşuna giden çöpçatanlıkta olduğu gibi) ara sıra olumlu olsa da, genellikle hınzırcaydı: "Bu mektubu alır almaz, Vlasov'un kız kardeşinin evine git ve sandıktan aşk mektuplarını alıp bana gönder." Soytarılarını soruşturmaya epeyce zaman ayırırdı: "Apraksin'in sandık odasına git, babasının bir portresini bulmaya çalış ve bize gönder; eğer sakladığı bir şey varsa, Apraksinler üzülecek." Çoğu kez daha çenebaz nedimeler isterdi: "Yakında ölecek Tatyana'nın yerine geçmesi için, Pereslavl'da ona benzeyen bir kız bulun. [...] Zevklerimizi biliyorsunuz, hani şu kırk yaş dolayındaki geveze kızlar." İşini iyi yapmayanların suratına şaplağı indirirdi. Böyle bir akıbeti yaşayacak Nastasya Şestakova adlı kız, saraya varınca karşısına çıkarıldığı Gizli Polis Şefi Uşakov tarafından imparatoriçeye gönderildi. "Geceyi benimle geçir" dedi imparatoriçe. Şestakova'nın götürüldüğü yatak odasında imparatoriçenin elini öptürmesinden sonra yaşadıklarını anlatışı şöyleydi: "Beni omuzlardan öylesine sıkıca kavradı ki, bütün bedenimi sardı ve canım acıdı." Ama Anna memnun kalmamıştı: "Yaşlanmışsın, benzin solmuş. Kaşlarına çekidüzen vermelisin. [...] Peki, ben yaşlanmış mıyım?"

"Hiç de değil, sevgili Matuşka, Majestelerinde yaşlılığın bir izi yok" cevabını verdi kız.

"Avdotya İvanovna'ya kıyasla kilom nasıl?"

"O sizin iki katınız."

"Yaklaş bana." Anna'nın kibarlığını "hem ürkütücü hem de sevimli" bulan kız, onun ayaklarına kapandı. "Kalk ayağa" dedi imparatoriçe. "Şimdi konuş. Soygunculara dair hikâyeler anlat bana."

"Ama soyguncularla hiç bir arada olmadım ki."

* Anna'nın ayaklarını gıdıklamada uzman olan Soytarı Milyutin, II. Aleksandr'ın savaş bakanı Kont Dmitri Milyutin'in ve 1861'de serfleri özgürleştirmenin mimarı olan kardeşi Nikolay Milyutin'in atasıydı.

"Hemen başla konuşmaya!" Bu bir gevezelik diktatörlüğüydü. Sürekli çene çalmaya gerek duyması, radyo sohbetinin 18. yüzyıldaki emperyal versiyonuydu. Ancak Prenses Oginski'nin daha önce anlatılan olayı gibi, bu anlatım da imparatoriçenin biseksüel olduğunu işaret eder.

Anna'nın siyasal uyanıklığının kişisel merakından aşağı kalır bir yanı yoktu. Çareviç Aleksey'in öldürülmesinde payı olan Uşakov'u tekrar saray hizmetine alarak baronluğa terfi ettirdi ve yeni oluşturduğu Gizli İşler Müsteşarlığı'nın başına geçirdi. Onun ifşaatlarından aldığı keyif, dedikoduları ve komploları duymak üzere, çok sevdiği av partilerini yarıda bırakacak düzeydeydi. Annesinin malikânesine atfen İzmailovski adını verdiği kendi Muhafız Alayı'nı kurdu ve Alman prensliği Kurlandiya'da yıllarca kalmış olmaktan dolayı güven duyduğu Alman subaylarla doldurdu. Komployu işaret eden hiçbir ipucu onun için küçük değildi. "Voronej piskoposunun tahta çıkışım için hemen dualar okutmadığını ve kuşkulu bir şeyler söylediğini duyduk" demişti bir valiye. "Hemen rapor ver ve konuyu hiç kimseye anlatma!"

Anna başka hiç kimsenin gerçek anlamda üstesinden gelemeyeceği bir iddiayla, ülkeyi Büyük Petro'nun ruhuyla yöneteceğini ilan etti. Bazı kaynaklarda kaprislerinden, zalimliklerinden ve (hükümdarlığının "Biron dönemi" anlamında *Bironsçina* olarak anılmasına yol açan) Alman gözdeleri yüzünden kınanır. Ancak bunda biraz cinsiyetçi bir yaklaşım vardır; çünkü saçmalıkları bizzat Büyük Petro'nunkilerden daha garip değildi. Şürekası, öyle göründüğü kadar Alman değildi. Petro'nun becerikli ve tecrübeli yardımcılarını önemli makamlara atadı; Müsteşar Golovkin'den, (onun adına girişilen darbenin tertipçileri arasındaki) Çerkasski'den ve haliyle vazgeçilmez Osterman'dan oluşan "maiyete bağlı" üç kişilik bir kabine kurdu. Tembel, çapkın ve zayıf kişiliğinin yanı sıra avcılığa, casusluğa ve cüce dövüştürmeye düşkünlüğü nedeniyle, bu troykanın ortak imzayla çarlık emirleri çıkarmasına izin verdi. Golovkin ve Çerkasski'nin çoğu kez hasta olması ya da toplantılara katılmaması nedeniyle, Osterman başbakan konumundaydı. Bu kişi Alman asıllı olmakla birlikte, Rusya'ya otuz yıl hizmet etmişti ve bir Streşneva'yla evliydi.

Anna serf sahibi soylular ve otokrat arasındaki pakta dayandı. Köylerdeki karışıklıklar üzerine, Büyük Petro'nun genel hizmetinden kurtulmaya hevesli soyluların (Petro dönemi kurallarından ilk geri adımla) en azından bir oğulu malikâne işlerini yürütmek üzere yanlarında tutmalarına ve kaçak serfleri yakalatıp tekrar hizmete koşmalarına izin verdi. Yabancıları etkilemek ve memurlarını ödüllendirmek için muhteşem sarayını kullandı. Bu anlamda hiç de aptal değildi. Zorbalık oyunları bile muhtemelen siyasal bir yarara dönüktü: Otokratı iğdiş etmeye çalışan soylulara bu şekilde yerlerini hatırlattı.

Dolgorukiler ve Golitsınların nüfuzlarını kırmaktan geri kalmadı. II. Petro'nun dostu İvan Dolgoruki, talihsiz kız kardeşi Yekaterina ve ailesi tutuklanıp Sibirya'daki Berezov'a gönderildi. Orada sekiz yıl kaldılar. Bunu Anna'nın daha feci intikamı izledi. "Prens Aleksey Dolgoruki'nin bütün elmaslarına, altınlarına ve gümüşlerine el koyup bize gönder" emrini verdi Saltıkov'a.

Anna pürüzsüz bir veraseti sağlamanın bir otokrata düşen görev olduğunun bilincindeydi ama tahtı halk tarafından sevilen Yelizaveta'ya bırakmamaya kararlıydı.[15]

Yirmi bir yaşındaki Yelizaveta'nın sıklıkla "Rusya'daki en güzel kız" olarak nitelendirilmesinden çok rahatsız olan imparatoriçe, bir ihanet ipucunu yakalamak için kuzeninin ufak maiyetini izletti; "geceleri dışarıda arabayla dolaştığı ve insanların ona sevgi gösterisinde bulunduğu" gerekçesiyle, Mareşal Münnich'e "Yelizaveta'nın konağına kimlerin girip çıktığını öğrenme" emrini verdi. "Majestelerini gözetlemek" üzere arabacılar tutuldu. Anna kesinlikle Rus Venüsü'nü kıskanmaktaydı.

Yelizaveta'yla bağlantılı iki genç muhafızın haince konuşmalar yaptığı ihbar edilince, Anna onların kellelerini uçurtmakla yetinmeyerek, çarevinanın yeni sevgilisi olan uşağı Aleksey Şubin'i sürgüne gönderdi. Anna'nın tetikte oluşu anlaşılır bir tutumdu ama o sırada Yelizaveta'nın maiyetinin ilgisi iktidardan ziyade sekse dönüktü. Kendi Ukrayna korosunu yöneten Yelizaveta aynı anda birkaç sevgiliyi idare etmekteydi. Koro mensuplarından Aleksey Razumovski'yle ilişkisinin geri kalan hayatı boyunca sürmesine karşın, sürekli yeni sevgili arayışındaydı. Nedimelerden Mavra Şepelyeva'nın Yelizaveta'ya, "Küçük Çarevina Ana, Prens Ordov ne kadar hoş biri" diye yazması, o çevredeki havayı yansıtır nitelikteydi. "Buturlin'in boyunda, onun gibi narin, gözleri sizinkilerle aynı renkte, bacakları ince, saçları beline kadar iniyor, kolları Buturlin'inkiler kadar şirin. Ayrıca bir enfiye kutusu aldığımı belirteyim; üstündeki resim gerçekten sizin çıplak halinizi andırıyor." Birkaç 18. yüzyıl izi dışında, aralarındaki sohbet günümüz ergenlerinin telefon mesajlaşmaları kadar sırnaşıktı.

Anna kendisinden sonra tahta, Yelizaveta'nın yerine yeğeninin geçmesini öngördü: Ölen kız kardeşi Yekaterina ile Mecklenburg Dükü Karl Leopold'un on üç yaşındaki kızı Anna Leopoldovna. İngiliz büyükelçisinin eşi Bayan Rondeau'ya göre, seçilen vâris "ne güzel, ne de kibar"dı; "ciddi görünmesi, çok az konuşması, hiç gülmemesi" aslında "ferasetten ziyade ahmaklıktan" kaynaklanan bir ağırbaşlılıktı. İmparatoriçe genç kıza erkek vâris verecek müstakbel koca olarak uygun gördüğü on dört yaşındaki Brunswick-Wolfenbuttel-Brevern Prensi Anton Ulrich'i getirtti. Ama ondan daha ilk görüşte hoşlanmayan prensesin adı bir süre sonra bulanık bir skandala karıştı.[16]

Verasetin karara bağlanmasından sonra, Anna ucubeleri ve av partileriyle keyif sürme niyetindeydi. "Ufak meselelerle rahatsız edilmemeliyiz" diye bildirdi kabineye. Ama bir hükümdar siyasete ne kadar az ilgi gösterirse, çekişmeler o ölçüde sertleşir. Şaşırtıcı esnekliğiyle I. Yekaterina ve II. Petro'dan sonra Anna döneminde de dış politikayı yürütmekle görevlendirilen Osterman (Büyük Petro'nun şimdiki Dağıstan'da ve Azerbaycan'da fethettiği topraklardan vazgeçme pahasına) Rusya'yı İran'la savaş kördüğümünden kurtarırken, Avusturya'yla kıtanın başat devleti Fransa'yı sınırlayacak bir ittifakı sağladı.

Osterman'ın dış ilişkilere yön verdiği sırada, Biron da Münnich'i saraydan uzaklaştırmanın yollarını aramaya koyuldu. Polonya Kralı Güçlü August Şubat 1733'te öldüğünde, Anna onun yerine oğlunun geçmesi için destek verdi. Ama XV. Louis'nin politikası, Rus yayılmasını önlemek amacıyla Polonya, İsveç ve Osmanlı devletlerinden oluşacak bir "Doğu Bariyeri" kurmaya yönelikti. Kendi adayına arka çıkmak için, Polonya'ya Fransız birlikleri gönderdi. Şimdi olduğu gibi o zaman da, Batı devletlerinin sınırlarına ilerlemesinden hoşlanmayan Rusya, Polonya kuvvetlerinin Moskova'yı ele geçirdiği Kara Günler'den beri güçlü bir Polonya korkusu içindeydi. Anna bu Polonya Veraset Savaşı'na müdahale etti ama generalleri batağa saplandı. Bunun üzerine Biron, Petersburg'dan uzaklaştırmak ve yüz kızartıcı bir çıkmaza düşürmek istediği Münnich'in komutayı üstlenmesini önerdi. Beklentisinin aksine, Münnich Fransızları yendi ve daha fazla şan kazanmaya yönelik şatafatlı bir planla döndü.

Polonya savaşı sırasında, Kırım Tatarlarının Ukrayna'yı yağmalaması, Konstantinapol'ü dört yıl içinde ele geçirmeye söz veren Münnich'in teşvikiyle, Osmanlılara karşı ortak bir Rus ve Avusturya savaşının kıvılcımını tutuşturmuştu. Osterman buna karşı çıktı ama gösteriş düşkünü Münnich bildiğini okudu.

Münnich 1736 başlarında Azak Kalesi'ne baskın düzenlerken, Anna'nın İrlandalı generali Peter Lacey de Kırım başkenti Bahçesaray'ı yaktı. Ama savaş pahalıya mal oldu, Rusya'nın tedarik sistemi yetersiz kaldı ve Münnich'in küstah övüngenliğinden gücenen generalleri kısa sürede isyanın eşiğine gelerek, Anna'ya ve Biron'a başvurdu. Anna hışımla istifaya kalkışan Münnich'i azarladı ve Osterman'a şöyle yakındı: "Bu generallerin davranışı büyük üzüntüye yol açıyor. Onlara sadece yüksek rütbeler değil, büyük servetler bahşettik; davranışları cömertliğimle bağdaşmıyor." Ama analizi sağduyulu yaklaşımını yansıtır nitelikteydi: "Türk devletini tek başımıza yıkamayız. [...] Generallerimiz arasındaki bu uyumsuzlukla nasıl başa çıkacağız? [Büyük Petro'ya zorla imzalatılan] Prut Antlaşması'nı ortadan kaldırmanın bir yolunu bulursak, savaşı sona erdirmek daha iyi olmaz mı? Senin becerine ve sadakatine güve-

niyoruz; senden ve ailenden teveccühümü esirgemeyeceğim." Ama "Kâhin" Osterman bile onu henüz savaştan çıkarabilecek durumda değildi.[17]

Taht vârisinin pepeme nişanlısı Brunswick Prensi Anton, hizmetinde olduğu Münnich'ten cesaretiyle takdir görmesine karşın, onda cinsel yönelimi belirsiz biri izlenimini bıraktı. Aynı kanıda olan Anna Leopoldovna'nın mürebbiyesi, Madam d'Aderkass bir adlı Baltık Alman soylusuydu. Sürekli bir arada olmaları lezbiyenlik söylentilerine yol açan ikili aynı zamanda genç Saksonya büyükelçisi Kont Maurice Lynar'a abayı yakmıştı. Yeğeninin "meşhur Sappho'yla aynı zevkleri paylaştığı"na dair söylentileri duyan imparatoriçe, mürebbiyeyi sınır dışı ettirdi ve Lynar'ın görevden alınmasını sağladı.

"Ne suç işlediği henüz büyük bir sır" diye yazdı İngiliz büyükelçisinin eşi Jane Rondeau. Prensesin bekâreti ve *semblance de hommesse* [erkeksiliği] açısından "muayene" edildiğini ekledikten sonra vardığı sonuç şöyleydi: "Çoğu kimse ortada çok mahut bir şeyin olması gerektiğini düşünüyor; yoksa Majesteleri asla kadını böyle apar topar göndermezdi." Anna Leopoldovna sahiden de kızlarla sıkı fıkı ilişki içindeydi; çünkü başnedimesi Barones Julie von Mengden'le gittikçe daha da yakınlaşmıştı. Taht vârisinin evliliği artık acildi.[18]

Bir otokrat yaşlandığında, nüfuz mücadelesi artar; bu da hükümdarı daha kuşkulu ve dolayısıyla daha tehlikeli hale getirir. Biron yeni bir bakanı, enerjik Artemiy Volinski'yi Konsey üyeliğine yükseltti. Volinski geçmişte Büyük Petro'ya İran konusunda danışmanlık yapmış ve bir ara yolsuzluk nedeniyle ondan bastonlu bir dayak yemişti. Anna'nın umut verici bulduğu atılgan ve yenilikçi Volinski'ye gösterdiği teveccüh, onu bizzat Biron'u devirmeye yöneltti.

Biron gücünün doruğunda olmasına karşın, bütün gözdelerin değişmez korkusunu taşıyordu: Hamisinin ölümünden sonra bertaraf edilme korkusu. Bu yüzden, tıpkı Menşikov gibi, Kurlandiya dükü olma hayaline kapıldı. Anna'ya eski hanedanın soyca tükenmesiyle bir süre önce boşalan tahta onu geçirmesi için yalvardı. Anna'nın onu düklüğe seçtirmesinden sonra döndüğü Petersburg'da, vârisin evliliği meselesinde daha da yükselmek için bir fırsat gördü.

Brunswick Prensi Anton'un savaştan dönmesi üzerine, imparatoriçe vârisinin nişanı için hazırlığa girişti ama kız bu "nanemolla"yla evlenmeye yanaşmadı. İmparatoriçe "Hiç kimse evlenmesi gereken bir prensesin sorumluluğunu taşıdığımı gözetmiyor" diye yakındı Biron'a. Prens Anton'dan "tıpkı prenses gibi, kendisinin de hoşlanmadığını" belirtmesi üzerine, Biron da adama "Rusya'da çocuk sahibi olma nasibinin verildiği ama bunu bece-

recek zekâdan dahi mahrum olduğu" yolundaki kanaatini aktardı. Anton tercihinin bir hata olduğunu kabul eden imparatoriçe, "Zaman geçiyor; kızcağız hayatının baharında" dedi. "Bizim statümüzdeki hanımlar her zaman aşk evliliği yapmaz." Üstelik Anton'un Rus müttefiki Avusturya'nın adayı olmasından dolayı, evliliğin doğuracağı diplomatik sonuçlar vardı. Genç kız başka herhangi bir adamı tercih edeceğini söyledi. Bunu öğrenen Biron'un kendi oğlunu önermesi, imparatoriçeyi kızdırdı. Ama saraydaki havanın Biron'un aleyhine dönmesine yol açan kendi himayesindeki Volinski olacaktı. Sonunda tahtın vârisi, bir seyisin oğlundansa, Kutsal Roma-Germen imparatorunun yeğeni Anton'la evlenmeyi tercih edeceğini bildirdi. Biron küplere bindi.

Biron'u 3 Temmuz 1739'da düğüne götüren faytona yirmi dört uşak, koşucu sekiz uşak, dört teberci, dört hizmetkâr ve iki mabeyinci refakat etti. Kasnaklı bir gümüş elbise giyen imparatoriçenin saçlarına elmaslar serpiştirilmişti; altın kaplama bir arabada ona eşlik eden taht vârisi "vücudunu sıkıca saran bir gümüş elbise içindeydi, beli elmaslardan yapılmış bir korsajla sarılıydı, siyah saçlarında elmaslarla bükülmüş dört bukle, başında da elmaslardan yapılmış küçük bir taç vardı." Arabalara koşarak eşlik eden "zencilerin siyah kadifeden elbiseleri vücutlarına öylesine oturmuştu ki çıplakmış gibi görünüyorlardı"; kapkara siluetlerini bozan tek şey saçlarındaki beyaz tüylerdi.

Nikâhtan sonra, imparatoriçenin geline soyunması için yardım ettiği sırada, Biron gecelikli damadı yatağa götürdü. Jane Rondeau'ya göre, "bütün bunlar karşılıklı nefretleri aşırı düzeydeki iki kişiyi birbirlerine bağlamak için"di. Üstelik "ziyafet boyunca nefretini belli eden" Brunswick Düşesi Anna "kocasına son derece kaba davranmayı sürdürdü." Ancak bu çift, dünyaya bir oğul getirmeye mecburdu.[19]

Osmanlılarla savaşın dördüncü yılında, Münnich Aşağı Tuna'daki Boğdan ve Eflak prensliklerini (şimdiki Romanya) işgal ederken, Rusya huzursuzluk içindeydi.* Eylülde Stavuçani Muharebesi'nde Osmanlıların nihayet yenilmesiyle varılan barış antlaşmasıyla, Azak Kalesi ve Kafkasya'nın bir kısmı geri alındı ama Karadeniz kıyısında bir filo kurma hakkı elde edi-

* Anna halk arasındaki hoşnutsuzluğu yatıştırmak için bütün Yahudileri ülkeden kovdu. I. Petro'nun ölümünden sonra, I. Yekaterina da 1727'de bütün Yahudileri sınır dışı etmişti. Anna'nın yaptığı iş aynı kararnameyi tekrar yürürlüğe koymaktı. Bir Yahudi köyünde kilisenin karşısına bir sinagog inşa ettiği ve bir Hıristiyan adamı kendi dinine döndürdüğü için diri diri yakıldı; adam da onunla birlikte idam edildi. Ancak Biron'nun himayesine aldığı bir "saray Yahudisi", Riga'lı Isaac Libman dininin gereklerini yerine getirmesine karşın, 1734'te Anna'nın sarayında "başgüvenlik sorumlusu" olarak atandı; bu görevdeyken orduların tedarikini üstlenerek, ayrıca Münnich'e verilen mücevherli kılıç gibi değerli eşyaların ve sanat eserlerinin alımına aracılık ederek büyük meblağlar kazandı. İmparatoriçenin doktorlarından biri de Portekizli bir Yahudi dönme olan Antonio Sanchez'di.

lemedi. Savaşın kan ve hazine açısından Rusya için bedeli yüksekti; kazanımları ise çok azdı.

Anna eski düşmanlarını izlemekten geri kalmadı. Vasili Dolgoruki ve Dmitri Golitsın özel sohbetlerde imparatoriçeyi kötülemekle suçlanıp tutuklandı. Bir zamanlar II. Petro'nun nişanlısı olan Yekaterina Dolgorukaya Sibirya sürgünündeyken, cüretkâr bir memurun yaltaklanmalarına maruz kaldı. Erkek kardeşinin kamçıladığı bu adamın ihbarı üzerine, imparatoriçe ihanete dönük konuşmalar yapmakla suçlanan aileyi tutuklatıp Shlisselburg'da topladı. II. Petro'nun gözdesi İvan, çarın vasiyetnamesini tahrif ettiklerini ve isyan kışkırtıcılığı yaptıklarını işkence altında itiraf etti. Bu devrik beceriksizlerden hiçbirinin bir tehdit oluşturmamasına karşın, Anna bir adli kıyım emrini verdi: İdam cezasına çarptırılan Golitsın zindanda öldü. Mareşal Dolgoruki'ye verilen idam cezası Solovetski Adası'nda ömür boyu hapse çevrildi; aralarında İvan'ın da bulunduğu üç kuzeninin kellesi uçuruldu ve masum piyon konumundaki Yekaterina Dolgorukaya bir manastıra kapatıldı. Bu arada daha şanslı gelin Brunswick prensesinin hamile olduğu haberi geldi.[20]

Tavuk gibi gıdaklayan soytarısı Golitsın'a çektirecek yeni eziyetler uydurarak eğlenen imparatoriçe, onu gözde yemeğine atfen "Soğanlı Domuz Yahnisi" adı takılan şişman, çirkin ve orta yaşlı bir Kalmuk hizmetçiyle evlendirmeye karar verdi. Bakanı Volinski onun oyunbaz sadizmine çanak tutarak, garip mizaha dayanan bir temaşa düzenledi: İmparatoriçe ve her "barbar ırk"a ait ulusal kıyafetler giymiş kadınlardan oluşan bir alayı köpeklerin, Ren geyiklerinin, domuzların ve develerin çektiği arabalarla yeni Kışlık Saray'ın yolunu tuttular; peşlerinden gelen bir filin üstündeki kafeste Golitsın ve "Soğanlı Domuz Yahnisi" oturmaktaydı. İmparatoriçe bu çifti donmuş Neva'ya götürerek, gerçek mermiler atan buzdan bir topun ve havaya su fışkırtan buzdan bir filin de bulunduğu bir harikalar fuarının ortasında yer alan on metre yüksekliğindeki buzdan bir saraya götürdü. Düğün sarayının içinde "gerdeğe girecek soytarılar" için bir oturak ve (asıl büyük şakayla) döşeği ve yastıkları buzdan oyulmuş ama hiçbir yumuşak çarşaf ya da yatak örtüsü konulmamış dört direkli bir karyola vardı. Neftle yakılmış kütük ateşi de bir hileydi. Üşüyen çifti askerlerin muhafızlığında bırakan Anna, Kışlık Saray'a çekildi. Karı koca gerdek gecesini sağ salim atlattı ve "Soğanlı Domuz Yahnisi" daha sonra iki oğul doğurdu.[21]

Buz Düğün'ün emprezaryosu, Volinski, bir yandan da Biron'un aleyhinde dolap çevirmeye başladı. Salonunda reformu gündeme getiriyor ve Anna'nın garip gaflarını eleştiriyordu. "Hükümdarımız bir aptal" diyordu çevresine. "Ona rapor sunduğunuzda, hiçbir karar alamıyorsunuz." Napoli Kraliçesi II.

Joanna'yı "zayıf, ahmak ve sefih" olarak nitelendiren bir tasviri okuduğunda, "TAM O! İşte böyle biri!" diye bağırmaktan kendini alamamıştı.

Anna her ne kadar Türk barışını kutlasa da, buna gösterecek çok az dayanağı vardı; yeniden güçlenen Fransızlar Belgrad Antlaşması'yla Rusya'yı tahkim edilmemesi öngörülen Azak dışındaki bütün kazanımlarından vazgeçmek zorunda bıraktılar. Anna'nın elmas kakmalı bir kılıç verdiği Münnich bunu yeterli bulmadı; Biron gibi soyluluğa özendiği için, Ukrayna prensi yapılmasını istedi. "Mareşal gerçekten çok mütevazı" diye karşılık verdi Anna alaylı bir tavırla. "Moskova grandüklüğünden aşağı bir şeyin onu tatmin etmeyeceğini sanıyordum." Volinski'ye ise 20 bin ruble verildi.

"Son derece fevri, sınırsız hırsa sahip, kibirli ve boşboğaz bir adam" olan Volinski kendini yeterince güvende hissettiğinden, Biron'a oğlunu tahtın vârisiyle evlendirme girişiminden dolayı kızgın İmparatoriçe Anna'ya reform ve Alman nüfuzunu azaltmayla ilgili fikirlerini açtı. Önerdiği şey gözdesini azletmesiydi. Karşı hamlede gecikmeyen Biron, "Ya ben ya da o" dedi Anna'ya. Bu rest imparatoriçeyi ağlatsa da, 12 Nisan'da Volinski ve çevresi Uşakov tarafından tutuklandı ve işkenceden geçirildi; bizzat Anna'ya ilişkin yorumları ve darbe planları sonunda açığa çıkarıldı.

Biron, Münnich ve Osterman üçlüsünü öldürmek için komplo kurmaktan suçlu bulunan Volinski, kazığa oturtularak idam cezasına çarptırıldı. Birçok ekleminin işkenceyle yerinden çıkması yüzünden hurdahaş olmuş ve eski dinçliğinden eser kalmamış bedeni 27 Haziran'da bandajlarla sarılı halde dışarıya sürüklendi. Kazığa oturtulmak yerine dili koparıldı, kanamayı durdurmak için ağzı tıkandı, sağ eli kesildi ve ardından kellesi uçuruldu.

Şaşkınlık içindeki imparatoriçe, İsveç'in saldırıya geçmek üzere olduğuna dair söylentilerden son derece tedirgin olmakla birlikte, komutanın "mutemet adam" Münnich'te olmasının verdiği rahatlıkla, bu mezbaha manzarasından çekilerek ava çıktı.[22]

İmparatoriçe 12 Ağustos'ta Peterhof'tan dönmekle, Brunswick Düşesi Anna'nın bir erkek vâris doğurmasına tam zamanında yetişti. Kendi babasına atfen İvan adı verilen bebeği bitkin anneden basbayağı kaçırdı. Ama 5 Ekim'de Biron çiftiyle bir yemekten sonra bayıldı ve yatağına taşındı.

Brunswick prensesinin naibe olması halinde başına geleceklerden korkan Biron, "azgın halkı sustada tutmak için" başka birini bulması, yani bizzat dizginleri ele alması gerektiğini çıtlattı. İngiliz büyükelçisi Edward Finch, imparatoriçede görülen arazları "büyük miktarda çürük kanla birlikte şiddetli kusmalar" diye aktardı.

Yazlık Saray'da hasta yatan imparatoriçe, Brunswick prensesinin mi, yoksa bebeği İvan'ın mı tahta geçeceğini ve bebeğin çar olması halinde, kimin naip

olacağını henüz belirlemiş değildi. Osterman çekildiği yatağından ancak Anna'nın çağırmasıyla çıktı. Bir tahtırevanla saraya vardığında, bebeğin çar olması fikrine destek verdi. Ama Anna naiplik konusuna girmekten kaçındı. Biron dizüstü çöküp yalvardı.

Osterman'ın bir Biron naipliğine yol vermemesini tavsiye ettiği Anna da bunun zaten nefret edilen Biron'u tehlikeye atacağı korkusu içindeydi. "Seni uyarıyorum, dük, mutsuz olacaksın" dedi. Ama Biron iktidarı kaybetmesi halinde, düşmanlarınca mahvedileceği kanısındaydı; tek seçeneği daha fazla güç kazanmaktı. Topladığı ekabirleri tatlı sözler, tehditler ve rüşvetlerle razı etti. Ama Anna kararnameyi imzalamadı. Yeterince toparlandığı 10 Ekim'de bebeği saraylılara sundu: "İşte gelecekteki hükümdarınız!"

İdrar güçlüğü yüzünden 15 Ekim'de durumu tekrar ağırlaşan Anna, naiplik kararnamesini hâlâ imzalamış değildi. Yaşlı bir hizmetçiyi çağırdı ve önünde imzaladığı belgeyi vererek, bir mücevherat kutusunda saklamasını, anahtarı kendisinde tutmasını ve ancak ölümünden sonra durumu açıklamasını bildirdi. Sol tarafına felcin indiği 17 Ekim'de, iltihabın yayılmasıyla rahmindeki acıyla kıvranmasına karşın bilinci açıktı. Akşam yedi sularında Brunswick prensesine ve Yelizaveta'ya veda etti. "Asla korkmayın, asla korkmayın" diye mırıldandı. Henüz kırk altı yaşındaki Anna saat onda öldü.

Ölüm odasının kapıları sertçe açıldığında, Brunswick prensesi naaşın başında ağlamaktaydı. Biron çılgın gibiydi. Uzun süredir boş olan başsavcılık makamına yeni atanmış Prens Nikita Trubeçkoy, bebek imparator VI. İvan'ın tahta çıkışını duyurdu. Brunswick prensi, eşinin oturduğu iskemlenin arkasında donmuş halde ayakta dururken, "İmparatoriçenin son buyruklarını duymak istemez misiniz?" diye sordu Biron. Osterman naiplik kararnamesini yüksek sesle okudu: Rusya'yı Biron yönetecekti. Daha sonra naip zafer kazanmış edayla dairesine geçerken, Brunswick çifti altı haftalık yeni çarın odasına gitti.[23]

İmparatoriçenin naaşı Yazlık Saray'da katafalka konuldu* ve naip onun gömülmesine kadar orada kalmayı seçti. Ertesi sabah bebek imparator ve anne babası Kışlık Saray'a taşındı. Brunswick çiftinin pasif-saldırgan hoşnutsuzluğunu fark eden Biron, hemen Çarevina Yelizaveta'ya yanaşarak, ödeneğini yükseltti. Anna'nın naaşı daha tam soğumadan, Biron'a dönük nefret taşmaya başlamıştı. Tehlikeyi sezen Osterman yatağa çekilerek, yüzünü limon

* Avusturya Arşidükü ve Kutsal Roma-Germen İmparatoru VI. Karl 9 Ekim'de Viyana'da ölürken, geride tek bir kadın vârisi, kızı Maria Theresia'yı bıraktı. Ölümünden önce Avrupa'yı Pragmatik Onay olarak anılacak bir çözüme, yani bir kadının imparator unvanı kocasında olmak kaydıyla Habsburg tahtına geçebilmesine razı etmişti. Ama Maria Theresia'nın tahta çıkışı, yine bir süre önce tahta oturan genç bir hükümdara, Prusya Kralı Büyük Friedrich'e bir fırsat sundu.

suyuyla sıvadı ve sahte havale numarasını takındı. Biron kendisine hakaret ettikleri ihbarı yapılan bir grup soyluyu işkenceden geçirtti. Onların adını verdikleri Brunswick Prensi Anton'u 23 Ekim'de küçük düşürücü bir aleni sorguya çekti ve "içinden isyan duygusunun biraz geçtiğini" itiraf ettirdi. Çarın ebeveynlerini Almanya'ya geri gönderme tehdidiyle sindirdi. Sarayda sevilmeyişi içini kemirdiğinden, Mareşal Münnich'le arasını sıkı tuttu. Her akşam birlikte yemek yer oldular. Münnich'in beklentisi başkomutanlığa terfi ettirilmekti ama bundan hiçbir şey çıkmadı. Biron'un onu Brunswick çiftini usandırmak için kullanması, Kışlık Saray'a sürekli uğramasına fırsat sağladı. Derken 8 Kasım'da Brunswick Düşesi Anna'yla yalnızken, Biron'dan gelecek bir tehlikeyle karşı karşıya olduğunu bildirdi ve onu tutuklamasına izin vermesi için ağzını yokladı. İstediği şey kendisiyle birlikte hareket etmesiydi. Anna'nın razı olması üzerine, emrindeki albaylardan Hermann von Manstein'ı baş tetikçi olarak seçti; ardından "huysuz ve huzursuz haliyle, dalgın bir adam gibi sıkça sohbet konusunu değiştiren" naiple birlikte yemek yemeye gitti.

"Söyle bana, mareşal, askeri seferlerinde geceleyin önemli bir işe hiç kalkıştın mı?" diye sordu Biron.

Acaba dük o gece neyin planlandığını biliyor muydu? Münnich'in kendisi tutuklanmak üzere miydi? Her zamanki kıvraklığıyla, "Böyle bir olayı hatırlamadığı" cevabını vermekle birlikte, "Her zaman uygun anı kolla!" düsturundan şaşmadı.

O an gelmişti. Münnich'in ayrılmak üzere iyi geceler dilediği saat on birde, Biron çariçenin cenaze töreninden sonra Yelizaveta'yı ya da Holstein'ı tahta geçirme ve düşmanlarını yok etme tasarısını açıkladı. Böylece Münnich'in "gecikmeden darbesini indirme kararlılığı" daha da arttı.

Mareşal gece yarısı ikide buluştuğu Manstein'la ve otuz güvenilir muhafızla birlikte Kışlık Saray'ın yolunu tuttu. Manstein'ı saray nöbetçilerine girişimi açıklaması için bıraktıktan sonra, bir arka girişi kullanarak, başnedime Julie von Mengden'in dairesine geçti. Onun yol göstermesiyle Brunswick çiftine ait dairenin koridorlarında ilerledi. Julie onları uyandırıp mareşalin beklediğini bildirdi. Anna neler olup bittiğini soran kocasına hiçbir şey söylemeden yatağa dönmesini istedi.

Münnich'in darbeyi yapacak askerlerin başına geçmesini istediği genç prenses, bunun yerine subayları toplatıp bir konuşma yaptı. "Umarım, genç çar ve anne babası için en büyük görevi yerine getirmekten, yani gaddarlıkları herkesçe bilinen naibi tutuklamaktan kaçınmazsınız ve mareşalin emrettiği her şeyi yaparsınız" dedi. Ardından Münnich'i kucakladı ve subaylara elini öptürdü. Kafile gece karanlığında Yazlık Saray'a doğru yola koyulurken, Anna ve dostu Julie küçük imparatoru görmeye gitti.

Münnich misket tüfeklerini doldurmalarını bildirdiği askerleri Yazlık Saray'a iki yüz metre kala durdurdu ve Manstein'a naibin muhafızlarıyla görüşmesini emretti. "Bütün girişimlerinin çarpıcı bir yön taşımasından hoşlanan biri" olduğu için, muhafızları devrime katılmaya anında razı eden albaya şu talimatı verdi: "Yirmi adam topla, saraya gir, dükü teslim al ve eğer direnirse, acımadan öldür!"

Manstein onu sessizce izleyen yirmi askeriyle birlikte saraya girdi ama koridorlarda yolunu şaşırdı. Uşaklara yolu soramayacağı için ilerlemeyi sürdürdü ve "iki odayı geçtikten sonra" karşılaştığı sürgülü bir kapıyı zorlayarak açtı. Sonradan anlattığı üzere, "odada zorla açılan kapının sesini bile duyamayacak kadar derin bir uykudaki dükü ve düşesi [Biron çifti] büyük bir karyolada yatar halde buldu." Karyolaya yaklaşıp perdeleri çekerken, kendini düşesin yattığı tarafta buldu ve "naiple konuşmak istediğini" söyledi. Doğrulan Biron çifti "doğru bir tahminle iyi bir haber getirilmediğini kestirdikleri için, var güçleriyle çığlıklar atmaya başladılar." Çırılçıplak olan Biron, karyolanın altına saklanma umuduyla yere atladı. Bunun üzerine koşar adım öbür tarafa geçen Manstein, "yay gibi fırlayarak" üstüne kapandığı kurbanını "muhafızları gelinceye kadar sıkıca tuttu." Ayağa kalkan dükün "savurduğu sağlı sollu yumruklar"a askerler tüfek dipçikleriyle karşılık verdiler. Onu yere serip ağzını bir mendille tıkadılar, ellerini bağladılar ve ardından "öylece çıplak halde" muhafız odasına götürdüler. Debelenmesine ve tekmeler atmasına karşın, onu Büyük Salon'da İmparatoriçe Anna'nın açık tabutunun yanından geçirdikten sonra, Münnich'in arabasına yüklediler. Biron'un hükmü üç hafta sürmüştü.

Üstünde geceliğiyle çığlıklar atarak kafilenin peşine düşen düşes ancak bir askerin onu bir kar yığınına yuvarlamasıyla durdurulabildi. Kışlık Saray'a dönüldüğünde, Brunswick Düşesi Anna toplanan muhafızların önünde bir konuşma yaparak, kendini "Rusya Grandüşesi ve İmparatorluk Naibesi" ilan etti. "Hiç kimsenin ona karşı en ufak bir işe kalkışmaya cüret edemeyeceğini" sanan Münnich, yeni naibeden başkomutanlığa yükseltilmesini istedi. Ama "Bu [rütbe] imparatorun babası dışında hiç kimseye daha çok yakışmaz" cevabını aldı. Münnich "aşırı hırs"ını dizginleyemedi ve ardından Ukrayna dükü olmak istedi. Günler sonra naibe kocasını başkomutanlığa, Münnich'i "başbakanlığa" ve Osterman'ı oramiralliğe terfi ettirdi. Üçünün de Alman olmasından dolayı, Rusları tatmin etmek amacıyla Çerkasski'yi müsteşarlığa atadı. En güvendiği kişi ise, Lynar'la kaçamağını kolaylaştırmasından dolayı İmparatoriçe Anna'nın sürgün ettirdiği bir teşrifatçısı olan İvan Brilkin'di. Onu başsavcılık makamına getirdi. İmparatoriçe Anna 23 Aralık'ta gömüldüğünde, VI. İvan'ın hükümdarlığı henüz altı haftayı doldurmuştu.[24]

Bebek çarın tahtı yüksek arkalıklı bir tekerlekli sandalye, yani emperyal bir çocuk arabasıydı. Yazlık Saray'dan Kışlık Saray'a götürüldüğünde, bir muhafız müfrezesi ile yaya teşrifatçıların refakat ettiği saltanat arabasında bakıcısının dizinde otururdu. Önde saray başteşrifatçısı giderken, genç anne naibe, yani Brunswick Düşesi Anna arkadan arabasıyla takip ederdi.

Henüz yirmi iki yaşında, "güzel, çok hoş endamlı, son derece kaprisli, tutkulu ve üşengeç" olan Anna son derece olağandışı bir üçlü ilişkiyle, biri kadın ve biri erkek olmak üzere sadece iki kişiyi sevdi. Dar çevresi bütün gün iskambil, dikiş ve sohbet için bir aradaydı. Mareşalin oğlu olan arkadaşı Ernst Münnich, "Samimi, açık yürekli, zeki biriydi; [...] soğuk dış görünüşünün ardında cana yakın, sevecen ve vefalı bir yürek vardı" diye yazmıştı onun için.

Naibe tam da hoşuna giden şeyi yapmaya, yani saçları dağınık halde, üstünde sadece kirli bir "iç etekle ve kısa pelerinle, çok sade bir gündelik elbiseyle" aylakça dolaşırken, arada bir romantik romanlar okumaya başladı. "Onun için hiçbir şey kendini asil gururla ifade eden mutsuz bir mahpus prenses üzerine yazılanları okumaktan daha keyif verici değildi."

Sevgili kız arkadaşı Julie von Mengden, bir Baltık Alman saraylısının kızıydı. Darbe sırasındaki sırdaşı olan ve Yulka diye hitap ettiği bu esmer, siyah gözlü ve güzel kadın, Biron'un 140 bin ruble değerindeki bir malikânesini yaldızlı alametiyle ve kıyafetleriyle birlikte ödül olarak aldı. Anna'yı sevgilisi Kont Lynar'la kendi dairesinde buluştururken, kocasının içeriye girmesini engellemek için dışarıda nöbet beklerdi. Ama hâlâ Saksonya büyükelçisi Lynar, Anna tarafından başteşrifatçılığa atanmak için, istifa etmek üzere Dresden'e dönmüştü.

Naibenin her gece iskambil oynadığı İngiliz büyükelçisi Edward Finch bu üçlü ilişkiyi saptayınca, Londra'ya Brunswick Düşesi Anna'nın "Julia'yı ancak bir erkeğin bir kadını seveceği tutkuyla sevdiğini" bildirdi. "Bunun yanında bir âşığın yeni bir hanıma dönük tutkusunun bir jestten ibaret kaldığını eklersem, size bir nebze fikir vermiş olurum." Başka bir yakın gözlemciye göre, iki kadın aynı karyolada "iç etek dışında hiçbir şey giymeksizin" birlikte yatmaktaydı. Ancak Anna'nın Lynar'a aşk mektupları onu sevdiğini (Ruhum, ölene kadar seninim), Julie'nin de aynı adama âşık olduğunu (Onun gönlü uzakta) kanıtlar. Üçlünün yayımlanmış mektupları, bunun olağandışı bir şey, gerçek anlamda dairevi bir üçlü ilişki olduğunu gösterir; çünkü naibe "onun", yani Julie'nin Lynar'a aşkını anlatırken, "onun" ifadesinin her geçişinde öncesine hemen "benim" diye yazardı. Lynar her zaman aklındaydı: "Buraya gelmek üzere yola çıktığını öğrenmedikçe mutlu olmayacağım."

İmparatoriçe Anna'yı beş yıl önce telaşa düşüren şey bu üçlü ilişki ya da bir benzeriydi. Naibenin hem Julie'yi hem Lynar'ı istediği, üstelik evliyken bu ilişkiyi sürdürdüğü açıktı. Dolayısıyla Julie'nin Lynar'la evlenmesi gibi bir

çözüm yolu tasarladılar. Böylece Saksonyalı sevgili, naibeyi düzenli ziyaret edebilecekti. Bu durumun kocasını rahatsız ettiğini ve "grandüşesi kocasına karşı daha da kızıştıran" fingirdek Julie'nin teşvikiyle, "bütün hafta boyunca süren yanlış anlamalar"a yol açtığını söylemeye gerek yok. Ama işleri iyice karıştıran şey, Julie'yle ya da Lynar'la sevişmediği zamanlarda Prens Anton'la yatağını paylaşan naibenin bir süre sonra yeniden hamile kalmasıydı.

Naibe Anna hoşgörülü bir hükümdar olsa da, boyunu tamamen aşan bir yük altındaydı. Manstein'a göre, "İyilik yapmayı sevmesine karşın, bunu doğru dürüst yapmasını bilmeyen" biriydi. Münnich ise umursamaz bir tavır içindeydi: "Haliyle tembeldi ve Kabine toplantılarına asla katılmazdı." Onunla işleri görüştüğünde, "Keşke oğlum şimdiden tek başına hükümdarlık edecek yaşta olsaydı" dediğini sıkça duymuştu. Ama kaypak mareşale güvenmediği Lynar'a yazdığı şu safça sözlerden belliydi: "Kime inanacağımı bilmiyorum, naibeliği üstlenene kadar hiç bu kadar çok dostum olmamıştı. Her şeyi bilmemek daha iyi." Hiçbir otokrat böyle bir düşünceyi asla kaldıramazdı.[25]

Bu arada Shlisselburg Kalesi'nde sorgulanan Biron, "imparatorluktaki en tehlikeli adam" olarak nitelendirdiği Münnich'in teşviki olmadan, naipliği asla kabul etmemiş olacağı ifşaatında bulundu. Münnich 1741 başlarında hastalık izninden döndüğünde, artık sadece ismen başbakan olduğunu anladı. Büyük Petro'yla 1703'te başlamış bir kariyerde gücünün doruğuna ulaşan Osterman, Münnich'in dış politikadaki cahilliğini kurnazca gözler önüne serdi. Mareşalin istifa tehdidinde bulunması üzerine, naibe bunu kabul etti ve onu ev hapsine aldırdı. Üstünlük Osterman'a geçmişti.

Kaybettiği toprakları geri almaya hevesli İsveç, Temmuz 1741'de Petersburg'daki başıboşluğu sezince ve Fransa'dan teşvik görünce fırsatı kaçırmadı. Rus saldırganlığını, Almanların yönetimdeki ağırlığını ve Yelizaveta'nın dışlanışını gerekçe göstererek, Rusya'ya saldırdı. Son gerekçe naibenin en hassas noktasına dokunur nitelikteydi: Otuz iki yaşındaki Yelizaveta, Alman naibe, bebek imparator ve bakanlara nazaran karizmatik bir tezatla, dünyevi zevkleri ve sempatikliğiyle popülerdi. Muhafız Alayı'nın sevdiği biriydi. Geçit törenlerinde kullanılan Mars Meydanı'nın yanındaki Çaritsin Lug'da bulunan sarayı yılbaşı geceleri "ona teklifsizce 'vaftiz ana' diye hitap eden muhafızlarla dolardı".

Brunswick çifti onu Anton'un kardeşi Ludwig'le evlendirmeye çalıştı. Avusturya ittifakını bozmakla görevli komplocu Fransız büyükelçisisi La Chétardie markisinin de teşvikiyle, Yelizaveta bir darbeye girişmeyi kafasında tartmaya başladı. Entrikalarındaki akıl hocası ise Büyük Petro'nun saraya aldığı ve Yekaterina'nın güven duyduğu Jean Armand de Lestocq adlı bir Fransız doktoruydu. Manstein'ın "dünyadaki en zevzek adam ve ağzında

bakla ıslanmaz biri" olarak nitelendirdiği Lestocq, kendisine uluslararası bir gizemli adam havasını verirdi. Yelizaveta şifreli notlarla, balolarda verilen işaretlerle haberleşen ve "insanların çöp döktükleri yerlerde gök gürültülü fırtınaların, şiddetli sağanakların ve kar tipilerinin görüldüğü karanlık gecelerdeki" maskeli toplantılarda buluşan bir ağın merkezi haline geldi. Gizlilik ustası Lestocq, Fransızlar ve İsveçlilerle irtibatı sağladı. Ama darbe tehlikeli bir uğraş olduğu için, ehlikeyif Yelizaveta kaçamak bir tutuma girdi.

Rus ordusunun 23 Ağustos'ta İsveç kuvvetlerini yenmesi, naibenin konumunu sağlamlaştırması gereken bir zaferdi, ancak danışman Lynar hâlâ yurtdışındaydı. Osterman otoritesi aşınan Anna'ya imparatoriçe olmasını tavsiye etti. Taç giyme töreninin tarihini 7 Aralık olarak belirledi.

İran Hükümdarı Nadir Şah* 20 Ekim'de on dört file binmiş ihtişamlı bir elçi heyetini Petersburg'a gönderdi. Anna heyetin yağdırdığı Babürlü mücevherlerini keyifle Julie'ye gösterdi. Almanya'da sevgilisi Lynar'a, "İran büyükelçisi filleriyle huzura çıktı" diye yazdı. "Ama Prenses Yelizaveta'ya şahla izdivacı teklif ediyor. Ne yapacağız? Bunu bir İran peri masalı sanma. Şaka yapmıyorum..." Şah sahiden çok ciddiydi. "Onunla evlenmek istiyor, aksi halde savaşa girme tehdidinde bulunuyor." Osterman İranlı elçileri Yelizaveta'yla görüştürmeye yanaşmadı. Yelizaveta asla bu canavarın haremine girme niyetinde olmasa da, mücevherlerine can attığı için, Osterman'a efendisi Büyük Petro'nun kızı olduğunu unutmaması uyarısında bulundu.

Zavallı naibe daha "huysuz" hale geldi ve saray günlerinin birinde, elbisesinin yenine takılıp Yelizaveta'nın ayaklarının dibine düştü. Onu ancak Lynar kurtarabilirdi: "Buraya gelmek üzere yola çıkmana kadar mutlu olmayacağım" diye yazdı ona 13 Ekim'de. Lynar'ın korkusu Julie'yle muhabbetinin daha ağır basmasıydı. "Onun/benim birlikte verdiğimiz onca işaretten sonra, onun/benim sana olan aşkından bir an için bile nasıl kuşku duyabilirsin?" diye yazarak onu rahatlatmaya çalıştı Anna. Bu arada saray maskaralıklarından artık hoşlanmamaya başladı: "Eğlencenin keyfine (sen ruhum olmadan) varamayacağım, çünkü gönlü ve ruhu uzaktaki sevgili Julia'nın şen olmayacağını seziyorum. Şarkının sözleri doğruymuş meğer: Hiçbir şey sana benzemiyor ama her şey bana seni hatırlatıyor. Seni öperim, ölene kadar seninim." Osterman'ın casusları Anna'ya Yelizaveta'nın darbesinin yakın olduğu uyarısında bulundular. Anna bir Fransız ajanının Yelizaveta'yı ziyaret edişini Lynar'a aktarırken, "Senin görüşünü almak istediğim birçok şey

* Bir sığır çobanının oğlu olan Nadir Şah, kendi çabasıyla tahta çıkmış olağanüstü bir İranlı askeri önderdi. Napoléon'un bazı bakımlardan Timur'a da benzeyen bir 18. yüzyıl Yakındoğu versiyonu olarak, Irak'ı ve ardından Rusları çekilmek zorunda bıraktığı Kafkasya'yı fethetti. Babürlüleri 1739'da yenerek ele geçirdiği Delhi'de Tavuskuşu Tahtı'na el koydu. Gönderdiği filler ve mücevherler Babürlü ganimetiydi. Büyük fatih 1747'de suikasta uğradı. Naibeye hediye ettiği filler özel bir avluda tutuldu.

var" dedi. "Herkes bana o kadar çok öğütte bulunuyor ki, kime inanacağımı bilmiyorum. [...] Söylenenlerin yarısı kesinlikle yalan."

Naibe 23 Kasım'daki saray gününde Yelizaveta'yı bir kenara çekti: "Neler oluyor, Matuşka? Duyduğuma göre, Ekselansları düşmanın ordusuyla yazışıyormuş ve doktorunuz Fransız elçisini ziyeret ediyormuş, doğru mu?" Bunu inkâr ederken büyük bir içtenlik takınarak "bolca gözyaşı döken" Yelizaveta'ya inandı. O gece iskambil oyunu sırasında, Avusturya elçisi Botta markisi, Anna'yı şöyle uyardı: "Kendinizi kollamayı ihmal etmeyin. Bir uçurumun eşiğindesiniz. Kendinizi kurtarın! İmparatoru kurtarın!"

Yelizaveta evine varır varmaz, Fransız büyükelçisi Chétardie'nin ifadesiyle "oyuna döndü" ve Dr. Lestocq ile çevresine danıştı. Muhafızlar savaş bahanesiyle kentten gönderilirken, Lestocq'un tutuklanması an meselesiydi ve naibe de imparatoriçe olarak taç giymek üzereydi. Ya şimdi ya hiç noktasına gelinmişti. "Bu iş cesaret ister" dedi çarevinanın en güvenilir saraylısı Mihail Vorontsov. "Ama Büyük Petro'nun çocuğunda böyle bir cesaret ne arar?" Bazı kaynaklara göre, ertesi sabah Lestocq önüne bir yüzünde taç, diğer yüzünde darağacıyla birlikte rahibe örtüsü bulunan bir iskambil kartı koydu. "Tercih sizin, Hanımım" dedi.[26]

SAHNE 3

Rus Venüsü

OYUNCULAR

Brunswick Düşesi Anna, naibe ve grandüşes 1740-1741
Brunswick Prensi Anton, kocası, başkomutan
VI. İVAN, çiftin oğlu, imparator 1740-1741
Barones Julie von Mengden, çiftin dostu, "Yulka"
YELİZAVETA, imparatoriçe 1741-1761, Büyük Petro ile I. Yekaterina'nın kızı
III. PETRO, imparator 1761-1762, Holstein dükü, grandük, Annuşka'nın oğlu, Büyük Petro'nun torunu, Yelizaveta'nın yeğeni ve vârisi, "Küçük Holstein Şeytanı"
II. YEKATERİNA (BÜYÜK), imparatoriçe 1762-1796 (eö Anhalt-Zerbst Prensesi Sophie), grandüşes, III. Petro'nun eşi
I. PAVEL, imparator 1796-1801, III. Petro ile II. Yekaterina'nın oğlu

SARAYLILAR: Yelizaveta'nın Bakanları vs.

Jean Armand de Lestocq, saray doktoru ve Prusya ajanı, daha sonra kont
Aleksey Razumovski, kont, Yelizaveta'nın sevgilisi, "Gece İmparatoru"
Kiril Razumovski, kardeşi, kont, Kazak atamanı
Mihail Vorontsov, kont, müsteşar yardımcısı, daha sonra müsteşar
Andrey Uşakov, gizli polis şefi, general, kont
Aleksey Bestujev-Riyumin, kont, müsteşar yardımcısı, daha sonra müsteşar
Prens Vasili Dolgoruki, feldmareşal, Savaş Kurulu başkanı
Prens Nikita Trubeçkoy, başsavcı, feldmareşal
Nikita Panin, Pavel'in başmabeyinci
Pyotr Şuvalov, kont, teçhizat dairesi başkanı, feldmareşal, "Babürlü"
Aleksandr Şuvalov, kardeşi, kont, gizli polis şefi, feldmareşal, "Baş Belası"
İvan Şuvalov, Pyotr ile Aleksandr'ın kuzeni, Yelizaveta'nın sevgilisi

YEDİ YIL SAVAŞI

Stepan Apraksin, feldmareşal, kont, Savaş Kurulu başkanı
Aleksandr Buturlin, kont, feldmareşal
Büyük Friedrich, Prusya kralı
Kont Wilhelm von der Goltz, Prusya elçisi

SARAYLILAR: III. Petro'nun Bakanları vs.

Yelizaveta Vorontsova, III. Petro'nun metresi, Mihail Vorontsov'un yeğeni
Andrey Gudoviç, Petro'nun gözdesi, başyaver
Baron Karl von Ungern-Sternberg, diğer gözdesi, başyaver
Aleksandr Glebov, başsavcı
Dmitri Volkov, dışişleri bakanı
Lev Narışkin, at kâhyası

YEKATERİNA'NIN DESTEKÇİLERİ

Grigori Orlov, Muhafız Alayı subayı, Yekaterina'nın sevgilisi
Aleksey Orlov, kardeşi, "Yaralı Yüz", Muhafız Alayı subayı
Grigori Potemkin, Atlı Muhafız Alayı çavuşu, "Alkibiades"

Bir göğüs zırhı giymiş Yelizaveta 25 Kasım 1741 gece yarısından sonra, Dr. Lestocq, müzik hocası Schwartz ve saraylı Vorontsov eşliğinde sarayından çıktı ve bindiği kızakla tipi altındaki Petersburg'un içinden geçerek, toplam 300 destekçinin bulunduğu Preobrajenski Muhafız Alayı Kışlası'na vardı. Elinde bir kargıyla, "Dostlarım, babama nasıl hizmet ettiyseniz, şimdi bana da sadakatle hizmet edin!" dedi. Zırhlı süvari kılığındaki bu Venüs bütün muhafızlara heyecan verici görünmüş olsa gerek. "Majesteleri ve Vatan için öleceğiz!" diye bağırdılar.

Saat ikide karlı havada kızaklarını hızla sürdüler. Donanma Meydanı'nda durup kızaklardan indikten sonra, yaya olarak Kışlık Saray'a doğru sessizce yöneldiler. Bir Fransız diplomatın gözüne "400 ağır piyadenin başındaki son derece güzel kadın" ilişti. Kafile alacakaranlıkta aceleyle ilerlerken, muhafızlar elbisesi ve göğüs zırhıyla karda yürümekte zorlanan Yelizaveta'yı kaldırıp omuzlarına aldıklarında, altın sarısı bukleleri aşağıya sarktı.

Saraya girildiğinde, Yelizaveta muhafız odasındaki nöbetçilere şöyle seslendi: "Uyanın çocuklar, kim olduğumu biliyorsunuz. Peşimden gelecek misiniz?" Muhafızların ona derhal katılması üzerine, Vorontsov ve Lestocq bir müfrezenin başında naibenin dairesine yönelirken, başka müfrezeler Münnich'i ve Osterman'ı yakalamak üzere kentin dört bir yanına dağıldı.

Askerlerce uyandırılan Brunswick Düşesi Anna, Vorontsov ve Lestocq tarafından tutuklandığında, "Ah, İşimiz bitik" diye iç geçirdi. Giyindi ve onu Yelizaveta'nın sarayına götürecek kızağa bindi; ardından kocası yarı çıplak halde yanına fırlatıldı. "Prensesi [Yelizaveta] görecek miyiz?" diye sordu ama onu bir daha hiç göremedi. Julie'nin yanında kalması için yalvarması üzerine, buna izin verildi.

Muhafızlar tahttan indirilen VI. İvan'ın beşiğinde uyanmasını bekledi ve ardından (bir bebek için böyle bir tabir kullanılabilirse) onu tutukladı. Yelizaveta yanına getirilen eski çarı kucağına alırken, "Senin bir suçun yok" dedi. Şafak sökerken, askerler kutlamalara başladı; saraylılar ise doğan güneşi huşuyla karşılamaya koştu.[1]

Yelizaveta sarayında önce Kazak sevgilisi Aleksey Razumovski'yi kucakladı ve ardından itaat bildirmeye gelen ekabirleri huzuruna aldı. Bu arada başka bir odada muhafızların gözetimindeki devrik Brunswick çifti ve Julie von

Mengden, biri tahttan devrilmiş çar olmak üzere iki bebekleriyle birlikte akıbetlerini beklediler. Yelizaveta'nın ilk işi Razumovski, Vorontsov ve Şuvalov kardeşler Pyotr ile Aleksandr'ı terfi ettirmek oldu; hepsi kontluğa ve teşrifatçılığa yükseltildi.*

Anna'nın yaptığı gibi bir kabine atamaya tenezzül etmeyen Yelizaveta, babasının yolundan giderek, doğrudan hüküm sürmeye heveslendi. Uygulamada ise ülkeyi iki adam aracılığıyla yönetti. Siyaset tecrübesi hiç olmadığından, Fransız büyükelçisi Chétardie'nin önerisine uyarak, Biron'un devrik yardımcısı Aleksey Bestujev-Riyumin'i müsteşar yardımcılığına getirdi. Ama Petro'nun daha sonra İmparatoriçe Anna'nın sevgilisi olan yakın adamının oğlu olması nedeniyle, Yelizaveta onu önceden tanıyor olmalıydı. Kırk sekiz yaşındaki Bestujev çirkin, şapşal suratlı, "çevresinde sevgiden ziyade korku uyandıran, son derece entrikacı, kuşkucu, inatçı ve cüretkâr, ilkelerinde müstebit, düşmanlarına karşı amansız ama dostlarına karşı sıcak" biriydi. Diplomaside usta olmakla birlikte evhamlıydı; kendi sinir yatıştırıcı ilacını yapan amatör bir kimyagerdi. Yelizaveta'nın diğer nüfuzlu adamı, Anna'nın 1730'daki karşı-darbesini örgütlemede rol oynamış kırk iki yaşındaki Prens Nikita Trubeçkoy'du. Becerikliydi ve güçlü bağlantıları vardı; Narışkinlerle akrabaydı ve Müsteşar Golovkin'in kızlarından biriyle evliydi. Getirildiği başsavcılık makamında, büyük ölçüde içişlerini yönetti.

Daha sonraları Büyük Friedrich olarak anılacak yeni Prusya kralı, Çariçe Anna'nın ölümünden sonra küçük yaştaki VI. İvan'ın başa geçtiği Rusya'nın müdahale edemeyecek durumda olmasından cesaret alarak, zengin Silezya bölgesini ele geçirmek üzere Avusturya'ya karşı saldırıya geçmişti. Amacı bir kadın vârisin, genç Maria Theresia'nın Avusturya tahtına oturmasının yol açtığı veraset tartışmasından yararlanmaktı; giriştiği saldırı** yıllarca sürecek

* Vorontsov eski bir boyar ailesindendi; Şuvalov kardeşler Kostromalı yeniyetme bir ailedendi ama ikisi de Yelizaveta'nın annesinin ailesi Skavronskilerle bağlantılıydı. Pyotr Şuvalov bir süre sonra Yelizaveta'nın sırdaşı Mavra Şepelyeva'yla evlenerek konumunu pekiştirdi. İmparatoriçe babasının gözdelerini de unutmadı: Menşikov, Anna ve naibelik dönemlerinin entrikalarından ucu ucuna kurtulan Hannibal'ı 12 Ocak 1742'de tümgeneralliğe terfi ettirdi ve daha sonra şair torunu Puşkin'in evi olarak ünlenecek 2.400 hektarlık Mihailovskoye malikânesiyle ödüllendirdi. İnişli çıkışlı kariyerinin son bir hamlesiyle, vaftiz babası Mareşal Vasili Dolgoruki'yi hatırlayarak, Solovetski Adası'nın buz cehenneminden çıkardı ve Savaş Kurulu'nun başına geçirdi. Dolgoruki 1746'da bu görevdeyken öldü.

** Babası Friedrich Wilhelm ona en yakın dostunun kellesinin uçuruluşunu bir pencereden zorla izlettirecek kadar itici bir manyaktı. Ondan dolu hazineye ve sağlam orduya sahip küçük bir kuzey krallığı devraldı. Aslında flüt çalıp müzik eserleri besteleyen bir estetikçi, Aydınlanma filozoflarıyla tartışacak düzeyde bilgili bir entelektüel ve iğneleyici esprileri bugün bile komik bulunan bir nüktedandı. "İbranilerin ateşli hayal gücünden doğmuş" bir hurafe olarak gördüğü Hıristiyanlıktan nefret ederdi. Silezya savaşı pervasız bir siyaset kumarbazının girişeceği türden bir serüvendi. "Önce al, sonra müzakereye otur" derdi bu arsız diplomat. Kendini "devletin hizmetkârı" sayan aydın bir vizyona sahipti ve parlak bir komutandı. Kadın iktidarından hoşlanmazdı ve kadınlara karşı ilgisizdi; talihsiz eşini tamamen yüzüstü bırakıp açıkça eşcinsel bir saray maiyeti oluşturdu. Tercih ettiği dalkavuk erkeklerden biri olan İtalyan Kont Agarotti için "Orgazm" adlı bir şiir yazmıştı. Bir savaşçı-kral timsali olarak, birçok kişinin taparcasına sevdiği bir

Avrupa savaşlarının, Avusturya, Prusya ve Fransa arasında Yelizaveta'nın desteğini kazanmaya dönük bir rekabetin kıvılcımını tutuşturdu. İmparatoriçe Yelizaveta Rusya'nın Fransa'yı ve yeni saldırgan Prusya'yı durdurmak için, Osterman'ın Avusturya'yla ittifakı esas alan köklü politikasını izlemesi gerektiği konusunda Bestujev'le hemfikirdi. Ama yakın çevresindeki Vorontsov ve Lestocq, bir altın sağanağına bürünen rüşvetlerin teşvikiyle, Prusya'ya ve Fransa'ya destek verdi. Entrikaya düşkün olan, "kara ve habis yürekli" Lestocq, finansörleri için kulis ve casusluk çalışmaları yürüttü, hem de aşırıya gideceğini ve "sonunda kovulacağını" bilmesine karşın.

Yelizaveta 28 Kasım'da âlicenap bir tavırla Brunswick çifti, Julie ve bebek çarın Riga'ya ve oradan da muhtemelen Almanya'ya gitmesine izin verdi. Ama ertesi gün bir Baltık kalesine hapsedilmelerini emretti. Geçmişle hesabı kapatmıştı. Şimdi sıra gelecekteydi.*

Hem Büyük Petro'nun hem de XII. Karl'ın kardeşinin torunu olmasından dolayı, Rusya ve İsveç tahtlarının olası vârisi konumunu taşıyan on üç yaşındaki yeğeni, Holstein Dükü Karl Peter Ulrich'i çağırdı. Bu genç aslında I. Yekaterina'nın vasiyeti uyarınca, Rus verasetinde Yelizaveta'nın üzerinde bir mertebedeydi. "Müşfik ve koruyucu Yelizaveta Teyze", ona "En sevdiğim yeğenimi candan sabırsızlıkla bekliyorum" diye bildirdi. Petersburg'a 5 Şubat 1742'de varan ve Ortodoks eğitimi almaya başlayan delikanlı, Pyotr Fyodoroviç (müstakbel III. Petro) adıyla taht vârisi ve grandük ilan edildi.

Gelişi tam da teyzesinin taç giyme törenine denk gelmişti. Yelizaveta ve Razumovski Moskova'ya İmparatoriçe Anna'nın (şimdi Kremlin Silahhanesi'nde bulunan) dev kızağıyla gitti. Bir Hollywood Winnebago karavanı büyüklüğünde olan ve yirmi üç atın çektiği bu kızakta masalar, karyolalar ve hatta bir soba vardı. Yelizaveta'nın yeğeniyle birlikte 27 Şubat'ta bir araba konvoyuyla Moskova'ya varmasıyla başlayan iki aylık ayinler ve balolar dizisi bir altın brokar elbise içindeki imparatoriçenin Göğe Çıkış Katedrali'ne girdiği 25 Nisan'da doruk noktasına çıktı. Ama bir değişiklik vardı: Tıpkı babasının 1724'te annesine taç giydirmesinde olduğu gibi, Yelizaveta da Anna'nın tacını bizzat başına geçirdi; bu âdete 1896'ya kadar bütün Romanovlar uyacaktı.[2]

---

kahramandı. Napoléon Prusya'yı yendikten sonra mezarını ziyaret ettiğinde şunu söyleyecekti: "Beyler, şapkalarınızı çıkarın. Eğer o sağ olsaydı, biz burada olmazdık."

* Osterman ve Münnich idam cezasına çarptırıldı; bunu özellikle isteyen kişi, Osterman'ın iktidarı sırasında sürgün edilen ve idamın eşiğinden dönen Mareşal Dolgoruki'ydi. Osterman 18 Ocak 1742'de coşkulu bir kalabalık önünde başını kütüğe koyduğunda bir ses ortalığı çınlattı: "Tanrı ve imparatoriçe hayatını bağışladı!" Cezaları ertelenen mahkûmlar Sibirya yoluna koyuldu; Münnich bu yolculukta, Yelizaveta'nın bir taşra malikânesine yerleşmesine izin verdiği kurbanı Biron'un bulunduğu yerin yanından geçti. Osterman 1747'de Sibirya'da öldü.

Yelizaveta'nın Petersburg'a dönüşünden sonra, Prusya Kralı Friedrich'in Avusturya'yla savaşı kazandığı sırada, Rus generalleri İsveç yönetimindeki Finlandiya'ya ilerledi. Ajanı Lestocq'un yardımıyla Fransız müttefiki İsveç'i kurtarmak ve Rus gücünü azaltmak isteyen Chétardie, iktidardaki Bestujev'in konumunu sarsmaya çalıştı. Ama Rus kuvvetlerinin Finlandiya'yı fethiyle çok açığa çıkınca, istifa edip Paris'e döndü. Bestujev'in tam da İsveç'le barışa vardığı ve Avusturya'ya daha da yaklaştığı sırada, Yelizaveta'ya yönelik bir komplo her şeyi değiştirecek bir tehlike yarattı.

Seçkin bir saray ailesinin oğlu Albay İvan Lopuhin bir gece eğlendiği bir Petersburg meyhanesinde, Yelizaveta'yı eleştirme babında bir dostuna kadın hükmünden ve düşük kökenden yakındı. Dostunun ihbarı üzerine yakalanıp işkenceden geçirilince, Büyük Petro'nun son günlerinde idam edilmiş Willem Mons'un kız kardeşi Matrena Balk'ın kızı olan annesi Kontes Natalya Lopuhina'yı işin içine karıştırdı. Anna ile VI. İvan'ın sarayındaki "en parlak çiçek" olarak nam salan kontes, geçmişte diğer saray dilberi Yelizaveta'yla şirretçe bir çekişmeye girmişti. Dahası, Yelizaveta tahta çıkışından sonra, nedimelerin kendi gözde rengi pembe tonunda elbiseler giymelerini yasaklamasına karşın, saçına pembe bir gül takarak zıddına giden Lopuhina'yı önünde diz çökmeye zorlamış, gülün bulunduğu saç lülesini keserek suratına bir tokat atmıştı. Ancak kontesin tutuklanmasına yol açan yeni olayda moda zabıtalığının çok ötesinde bir durum söz konusuydu: Zanlılar VI. İvan döneminde büyümüş bir hizipti. Kontluğa yükseltilmiş Gizli Polis Şefi Uşakov'un zanlıları işkenceden geçirmesi sürecinde, Yelizaveta babasından pek aşağı kalmayacak bir acımasızlıkla sorgulamalara yön verdi.* Lopuhinlerin tekrar çar yapmak istedikleri VI. İvan'ın muhafızlarından biriyle irtibat içinde olduğunu ve aynı zamanda Prusya Kralı Friedrich'in bebek çarı yeniden başa geçirmeyi umduğunu öğrendi.

Bütün hizip mensupları dörde ayrılarak ya da kelleleri uçurularak idam cezasına çarptırıldı. Yelizaveta bir baloda, idam cezalarını konukların tezahüratı eşliğinde dramatik bir havayla affetti. Bunun yerine, kadınların boşboğazlığa aracılık eden dilleri koparılacak, erkeklerin ise kemikleri çarkta kırılacaktı. Kontes Lopuhina ve Anna Bestujeva 31 Mayıs'ta çırılçıplak soyulduktan sonra falakaya yatırıldı ve kamçılandı. Bestujeva rüşvetle celladın sadece dilini ucundan kesmesini sağladı; bunu başaramayan Lopuhina ise debelenirken elini ısırdığı celladın büyük şiddetle dilini kökünden koparmasıyla bayıldı.

---

* İkinci derecedeki komploculardan Sophie Liliefeld, kocasıyla birlikte tutuklandığında hamileydi. Ama Yelizaveta sert tavrında diretti: "Kadın her ne durumda olursa olsun, hükümdarın sağlığını hiçe saydıklarından, bu köftehorlar arasında ayrım yapmak için bir sebep yok; onlardan bir döl beklemektense, bir yüzyıl boyunca sesleri çıkmayacak şekilde onları sindirmek daha iyi." Lopuhina'nın dışındaki başlıca kurbanlardan Anna Bestujeva'nın bağlantıları sarayın ufak dünyasını yansıtır. Bu kadın Müsteşar Golovkin'in kızı ve Başsavcı Yagujinski'nin eski karısıydı; o sırada ise Müsteşar Yardımcısı Bestujev'in kardeşiyle evliydi.

"Güzel Madam Lopuhina'nın dilini kim alacak?" diye sordu cellat, dili havaya kaldırıp göstererek. Ardından erkeklerin kemikleri çarkta çekiçle dövülerek parçalara ayrıldı.[3]

Yelizaveta'nın moda kurallarını takmamaya bir daha kalkışan olmadı ama küçük çar VI. İvan'ı kurtarmaya yönelik Prusya planlarının açığa çıkması Voronej'deki ailesine yansıdı. Yelizaveta onları derhal Kuzey Kutup Bölgesi'ndeki Solovetski'ye naklettirdi. Kış yüzünden geciken aile Arhangelsk yakınındaki Holmogori'de kaldı; İvan özel bir hücrede tutulurken, diğerleri piskoposun evine yerleşti. Yelizaveta dört yaşındaki eski çarın tecritte kalmasını, sadece "Grigori" adıyla anılmasını ve ebeveynlerini bir daha görmemesini emretti.

Anna düşüşünden sonra ikinci kez hamileydi. Çocuksuz Yelizaveta'yı yönlendiren saik kıskançlığın yanı sıra açgözlülüktü. Biron'un mücevherlerinin peşindeydi ve onlara ulaşmak için Anna'nın Julie'ye olan aşkını kullanmaktan kaçınmadı. "Anna'ya bulunamayan elmasları kime verdiğini sor" diye bildirdi Holmogori'deki subayına. "Anna elmasları kimseye vermediğini söylerse, Yulka'yı işkenceden geçirtmeye mecbur kalacağımı bildir; ona acıyorsa, onu böyle bir acıya maruz bırakmamalı." Küçük İvan hasta düştü ama Yelizaveta'nın tıbbi tedaviyi yasaklamasına karşın hayatta kaldı.[4]

Lopuhin komplosundan sonra Müsteşar Yardımcısı Bestujev'in gözden düşmesi ve Avusturya ittifakının şüpheli hale gelmesi üzerine, Fransızlara ve Prusyalılara gün doğdu. Kral Friedrich fırsatı kaçırmayarak, Yelizaveta'nın vârisi için bir eş önerdi: Geçmişte Yelizaveta'nın evlenmek istediği tek adam olan Lübeck prens-piskoposunun Prusya hizmetindeki kız kardeşi yoksul Anhalt-Zerbst Prensesi Joanna'nın kızı Sophie. "Rusya'nın maksatları ve Prusya'nın çıkarları açısından daha uygun biri yok" diye görüşünü bildirdi Friedrich. Yelizaveta'nın kabul etmesi üzerine, Prenses Joanna'yı Avusturya yanlısı Bestujev'in devrilmesini sağlamakla görevlendirdi. Böylece Sophie, Petersburg'a doğru yola çıktı.

Ortodoksluğa döndüğünde adı Yekaterina olarak değiştirilen genç kız ve işgüzar annesi 9 Şubat 1744'te İmparatoriçe Yelizaveta'yla görüşmek üzere Moskova'daki Golovin Sarayı'na vardılar. Ardından Yekaterina'nın tanıştırıldığı Pyotr Fyodoroviç (bundan böyle Petro olarak geçecek), onu görünce heyecanlandı. Bu ikinci dereceden kuzenlerin Rus sarayına girmiş Almanlar olarak birçok ortak yanı vardı. Annesinin imparatoriçeye ve grandüke çekici görünme talimatını verdiği Yekaterina bunu başardı. Petro'nun uzun hikâyelerini görev duygusuyla dinledi ve imparatoriçeyi memnun etmek için elinden geleni yaptı. On dört yaşın hevesiyle, Rusça ve Ortodoksluk derslerine hemen başlayarak, her ikisini hızla kavradı ama evlilik az daha boşa çıkacaktı.

Petro önce kızamıktan hasta düştü. Daha sonra derslerine hiç dönmedi ve Rusçası zar zor anlaşılır düzeyde kaldı. Derken Yekaterina bir akciğer iltihabı geçirdi. Annesinin ona hacamat yapılmasını önlemeye çalışması üzerine, imparatoriçe doktorları Lestocq ve Sanchez'le birlikte içeriye dalarak onu özenle kucakladı ve annesinin katı yürekli müdahalelerine aldırmayarak tedavisini üstlendi. Yekaterina annesinin bu çalkantılı sarayda boyunu aşan işlere kalkıştığını çok geçmeden öğrendi.

Avusturya yanlısı Bestujev, Prusya'nın ayarladığı evliliğe karşı çıkmıştı; dolayısıyla Friedrich'in ajanı Prenses Joanna'nın aleyhinde entrikalar çevirdiği müsteşar yardımcısına bir yandan da Prusya'nın rüşvet önerileri yağdırıldı. Yelizaveta güvendiği Bestujev ve Vorontsov'a "kadının bütün mektuplarını açma ve neler çevirdiğini öğrenme" talimatını verdi. Bir süre önce saraya dönmüş olan Chétardie, Joanna'nın dolaplarına katıldı ve Versailles'ya imparatoriçenin "en eften püften şeyler"le boşa zaman geçirdiğini, "günde beş defa elbise değiştirdiğini, dairesinde en pespaye ayaktakımıyla âlem yaptığını" bildirdi. Mektupları açan ve Fransız şifresini çözen Bestujev, 6 Haziran 1744'te Chétardie'yi karşısına alıp azarladı ve bu hakaretamiz ifadeleri imparatoriçeye gösterdi.

Yelizaveta ihanetine çok kızdığı Fransız danışmanı sınır dışı ettirdi ve Prenses Joanna'yı saraydan kovma tehdidinde bulundu; ancak bu uslanmaz işgüzar Lestocq ve Büyük Friedrich'le birlikte tertiplerini sürdürdü. Yelizaveta müsteşarlığa terfi ettirdiği Bestujev'in tutarlı biçimde izlediği geleneksel Avusturya ittifakına arka çıktı; buna karşılık Fransa yanlısı Vorontsov'u yardımcılığına getirdi. Yıllardan sonra ilk kez Rus politikasını Rus bakanlar yönlendirir hale geldi ama taht vârisinin Prusya destekli evlilik işi sürdü. Petro ağustosta yakalandığı çiçek hastalığından garip biçimde farklı ve aşırı çopur suratlı biri olarak çıktı. Zamanında iyileşip düğününe yetişmesine karşın, hastalık onu kısır bırakmış olabilir.

Yekaterina 21 Ağustos 1745 sabahı saat yedide, gümüş brokardan yapılma insanı irkiltecek kadar ince belli bir düğün elbisesi giydi ve başta elmas taç olmak üzere kat kat mücevherlerle süslendi. Saat onda rujlu ve pürüzsüzce ışıldayan bir yüzle, sekiz atın çektiği ve "ufak bir şato"yu andıracak kadar büyük imparatorluk arabasına Petro ve Yelizaveta'yla birlikte bindi. Onları izleyen 120 arabalı bir alay yavaş bir tempoyla Petersburg'un içinden geçerek Kazan Meryem Ana Katedrali'ne vardı. Üç saat süren tören ve onu izleyen saray balosundan sonra, Yekaterina kıkırdaşan nedimelerce yatağa konuldu. Ama Alman kafadarlarıyla birlikte içki sofrasına oturan kocası Petro saatlerce görünmedi ve geldiğinde hiçbir şey olmadı. Bu evlilik cinayetle noktalanacaktı ama daha ilk saatte kıyasıya bir hesaplaşmaya zemin hazırladı. Bestujev tuzaklarını kurdu. Önce Yelizaveta'ya Yekaterina'nın annesinin haince mek-

tuplarını göstererek evine gönderilmesini sağladı. Anne ile kız bir daha hiç görüşmedi. Bestujev'in sonraki tuzağıyla, Lestocq Prusya'dan gelen rüşvetleri alırken yakalandı.

İmparatoriçe 11 Kasım'da Lestocq'un nikâhına katıldı ve 13 Kasım'da tutuklanmasını emretti. İşkenceden geçirilen doktorun çarptırıldığı ölüm cezasını ömür boyu hapse çevirdi. Friedrich bir türlü dostluğunu kazanamadığı Yelizaveta'yı kadın iktidarına özgü bütün kusurların timsali gibi görmeye başladı. Yönetimine düpedüz "kancık hükümranlığı" yaftasını vurdu, onu iktidar delisi, seks düşkünü bir Doğu sultanı olarak alaya aldı ve "Kuzeyli Messalina" yakıştırmasıyla Roma İmparatoru Claudius'un eşine benzetti. Bütün bu hakaretler Yelizaveta'da ona karşı dinmeyen bir nefret uyandırdı.[5]

Büyük Friedrich'in entrikalarından sonra, Yelizaveta çocuklar konusunda son derece alınganlaştı. Devrik naibe Brunswick Düşesi Anna 27 Şubat 1746'da üçüncü bir oğul doğurdu ama bir hafta sonra öldü.* Salamuraya yatırılan naaşı Petersburg'a getirtildi. Yelizaveta yıkıma uğrattığı bu kadının cenaze töreni boyunca Yekaterina'yla birlikte hıçkırdı; geride birkaç çarlık vârisi bırakmış olması, grandükün evliliğini tamamına erdirmedeki üşengeçliği gözler önüne serer nitelikteydi.

Petro zaten sevimsiz hale gelme yolundaydı. İmparatoriçe Anna tam da haşarılık şöhretine uyacak şekilde, ona "Küçük Holstein Şeytanı" adını takmıştı; Yelizaveta da onu tanıdıkça, aynı kanıya vardı. On sekiz yaşına gelmesine karşın, Holstein'dan getirdiği askerlere geçit töreni yaptırırken Rus ordusunu alaya alıyor, sofrada kıkırdarken ağzından şarap dökülüyor, ayinlerde "kilisedeki herkesi çileden çıkaracak şekilde" yüzünü tuhaf şekillere sokuyor, üstelik Yekaterina'ya aldırmıyordu. Bu arada yaverleri olan Zahar Çernişev ve kardeşleri, Yekaterina'nın etrafında dört dönüyordu.

Derken Petro bir hastalık sonrasındaki toparlanma aşamasında, imparatoriçenin dairesinin yanında bir kukla gösterisi düzenletti. Bir ahşap bölmenin ardından gelen sesleri duyunca, bölmede delikler açtı ve kafadarlarını birlikte içeriyi gözetlemeye çağırdı. Hatta dikiz şovunun daha rahat seyredilmesi için

---

* Anna'nın kocası Anton 1776'daki ölümüne kadar yirmi yıl aşkın bir süre çocuklarından dördüyle birlikte Holmogori'de kaldı. İki oğul ve iki kız oradaki ev hapsinde neredeyse kırk yıl mütevazı ama rahat bir yaşam sürdürdü. Otuz yedi yaşına varmış bir kız 1770'lerde Büyük Yekaterina'dan şu ricada bulundu: "Evden çıkıp çayırda yürüyüşe çıkmamıza izin verilsin; çiçeklerin yetiştiğini duyduk." Bir başka ricası "ne onların ne de hizmetkârlarının" korse ya da şapka takmayı bilmesi nedeniyle, "düzgün giyinmeyi öğretecek birinin gönderilmesi"ydi. Bu notlar öylesine dokunaklıydı ki, Büyük Yekaterina 1780'de dördünün de Danimarka'ya taşınmasına izin verdi. Ama normal hayata alışık olmadıkları için, Brunswick Prensesi Yekaterina Antonovna 1803'te I. Aleksandr'dan, "cennet" olarak gördüğü Holmogori'ye dönmesine izin verilmesini istedi. Ailenin son mensubu 1807'de Danimarka'da altmış altı yaşında öldü. Julie von Mengden'e gelince, yirmi yıl mahpus kaldıktan sonra, kırk üç yaşına vardığı 1762'de Büyük Yekaterina tarafından serbest bırakıldı ve 1786'da öldü.

peykeler getirtti. Yekaterina açılan bir delikten öbür tarafa göz atınca korktu ama iş işten geçmişti. Kıs kıs gülmeleri duydu ve haytaları suçüstü yakaladı. Yekaterina'nın sonradan anlattığına göre, "yeğenini şiddetle azarlaması ve yüzüne kaba sözler sayıştırması, ona olan kızgınlığı kadar onu aşağılayışını da açığa vurmaktaydı."

"Yeğenim bir canavar" diye yazdı Yelizaveta, sevgilisi Razumovski'ye. "Yüzünü şeytan görsün." Yeğenini Büyük Petro'nun Aleksey'e davrandığı gibi davranmakla tehdit ettikten sonra, hiddetle kapıyı çarpıp çıktı.[6]

Duvardaki delik aslında Yelizaveta'nın korkutucu delişmenlik dünyasına açılan bir pencereydi. Gençler imparatoriçenin sevgilisi Razumovski'yle teklifsizce yemek yediği daireyi dikizlemişlerdi. Bir servis asansörünün büyükçe bir versiyonu olan masa, donatıldıktan sonra bir alt kattan yukarıya çekiliyordu; böylece imparatoriçe ve gözdeleri, uşakların kulak misafiri olamayacakları şekilde rahatça konuşup oynaşabiliyorlardı.

Yelizaveta ve Razumovski on üç yıldır birlikteydi. Genç Yekaterina'yı bile hayatında gördüğü "en yakışıklı adam" diye nitelendirecek kadar büyüleyen bu gözde, asıl adı Razum olan bir Kazak köylüsüyken, görünüşü ve güzel sesi nedeniyle Yelizaveta'nın korosuna alındıktan sonra ebedi aşkı olmuştu. Moskova yakınındaki Perovo köyünde 1742'de gizlice evlendiklerine dair söylentiler vardır. Bunun bir kanıtı olmasa da, bu erkeklik timsalinin hiç evlenmemesi ilginçtir. Her ikisinin de koyu dindar olmasından dolayı, söz konusu törenin bir tür kutsama olma ihtimali daha yüksektir.

İmparatoriçe, 1744'te Yekaterina, Petro ve Razumovski üçlüsüyle birlikte Kiev'e hac yolculuğuna çıktı. Sevgilisinin doğduğu köyü görmek, başarıya ulaşmış Kazak delikanlının yuvaya dönüşüne tanık olmak istedi. Razumovski amcalarına "onun adıyla övünmemelerini ve akrabası olmaktan dolayı böbürlenmemelerini" tembih etti. Ama Yelizaveta kaba saba ailesinden hoşlandı ve yırtık pırtık giysili bir keçi çobanı olan on altı yaşındaki kardeşi Kiril'i öylesine sevdi ki, Petersburg'a çağırdı ve daha sonraları onu kültürlü bir aristokrata dönüştürmek için Pygmalion rolüne soyundu.

Yelizaveta başkente dönüşte, Aleksey Razumovski'ye Kışlık Saray'da kendi dairesine bağlanan bir daire verdi. Diplomatların taktığı adla "Gece İmparatoru" iktidar heveslisi olmamakla birlikte, dillere destan bir zenginliğe kavuştu. Daha sonra kardeşinin katılmasıyla, otokrata yakınlıklarından dolayı güçlü konum kazandılar; ancak bu çobandan dönme kontlar uysal kişiliklerini şaşırtıcı biçimde korudular. Yelizaveta olabildiğince az çalışmasına ve pervasızca eğlenmesine karşın, her zaman ipleri elinde tutardı. Otokrasinin ilk kurbanı, sıklıkla zaman olur. Yelizaveta çoğu kez sabah altıya kadar eğlenir, öğleye kadar uyur, gece yarısı kuyumcuları ve bakanları

saraya çağırtırdı. "Majestelerinin yemeğini yemek istediği saati hiç kimse bilemezdi" diye anlatacaktı Yekaterina daha sonraları. "Gece yarısı ikiye kadar iskambil oynadıktan sonra uyumaya giden saraylıların Majesteleriyle birlikte sofraya oturmak üzere uyandırılmaları sıkça görülen bir durumdu." Konuşamayacak kadar uykulu olduklarında, suratlarına bir tokat yemeleri muhtemeldi.

"Onu ilk kez görüp de güzelliği ve ihtişamlı duruşu karşısında çarpılmayan yoktu" diye yazacaktı Yekaterina. "İriyarı bir kadındı ama tombulluğu endamını bozmazdı ve başı çok güzeldi." Giyim, ahlak ve zevk bakımından, takma ben ile çok yüksek peruğun damga vurduğu rokoko çağının cıvık, cafcaflı aşırılığının timsaliydi.* "Mükemmel dans ederdi ve yaptığı her şeyde kendine has bir zarafet vardı." Yekaterina'ya göre, "insan bakışını ondan çevirdiğinde üzülürdü, çünkü hiçbir nesne onun yerini tutamazdı." Ancak hiç kimse Yelizaveta'nın güzelliğine ondan daha fazla hayran değildi; üstelik en hoş erkek kıyafetiyle göründüğüne inanırdı. Bu yüzden "Metamorfozlar" adını verdiği travesti balolarını sıkça düzenler ve babasının akıl almaz oyunlarına meylederek çok çekici bir erkek kılığına girerdi.

Her ayrıntıyı bizzat belirlerdi: "Hanımlar beyefendi elbiselerini, beyefendiler de büzgülü bol etek, kaftan ya da sabahlık gibi bulabildikleri hanım elbiselerini giyeceklerdir." Yekaterina erkeklerin "kasnaklı etekler giydikleri ve saçlarına hanımlar gibi şekil verdikleri" bu balolardan, "çoğu kadının bodur ve ufak tefek oğlanları andırması" nedeniyle nefret ederdi; erkeklerin de kadın elbisesi içinde "çok çirkin görünme hissiyle" bu işten hoşlanmadıkları kanısındaydı. "Çok uzun boylu ve güçlü yapıya sahip imparatoriçe dışında hiçbir kadın güzel görünmezdi. Bir erkekte hayatım boyunca gördüğümden daha güzel bacakları vardı."

Bir moda despotu olan otokrat şu türden kararnameler çıkarırdı: "Hanımlar beyaz tafta kaftanlar giyeceklerdir; yen dantelleri ve etekler yeşil olacak, klapalar yaldızlı kordonlarla süslenecek. Başlarına yeşil kurdeleli ve papyona benzer süsler takmaları, saçlarını düzgünce toplamaları gerekir. Beyefendiler beyaz kaftanlar, yırtmaçlı küçük manşetleri, yeşil yakaları, yaldız kordonlu düğme ilikleri olan kaşkorseler giyeceklerdir."

---

* Yelizaveta'nın yeni bir Kışlık Saray inşa etmesini istediği Carlo Rastrelli'nin oğlu Bartolomeo Rastrelli'nin rokoko şaheseri, Çarskoye Selo'da annesinin adını taşıyan Yekaterina Sarayı'ydı. Her şey aceleyle yapıldı ve Yelizaveta her ayrıntıya karıştı. "Penelope'nin eseri sayılırdı" diye takılacaktı Yekaterina. "Bugün yapılan ertesi gün yıkılırdı. O konak altı kez yıkıldı ve yeniden inşa edildi." Ama inşaatın 1756'da bitmesiyle ortaya çıkan sonuç harikuladeydi: Üç yüz metreyi aşan ön cephede 100 kilo kadar altın kullanılmıştı; Büyük Salon 800 ila 1.000 metrekareydi; Kehribar Oda'da bulunan, Prusya Kralı Friedrich Wilhelm'in Büyük Petro'ya hediye olarak verdiği kehribar panolar altın çerçeveliydi. Yelizaveta seyahatlerini bile rokoko tarzında yapardı. Paris'ten Kiril Razumovski'nin getirttiği (ve şimdi Kremlin Silahhanesi'nde bulunan) gözde arabasının tekerlekleri bir adamın boyunu aşacak yükseklikteydi; kapılarında ve kenarlarında François Boucher'nin mitolojiden alınma şehvet sahneleri vardı.

Yelizaveta istediğini daima yaptıran biriydi. "Hanım elbiseleri, erkek şapkaları ve kadınlar için takma benler ve altın tafta getiren bir Fransız gemisinin geldiğini duydum" diye yazmıştı. "Hepsini alın ve tüccarı hemen buraya getirin!" İlk eşya alanın kendisi olmadığını öğrenince verdiği tepkide gözdağı havası hissedilebilir: "Tüccarı çağırın ve seçtiğim bütün klapaları ve yakaları gönderdiğini söylerken niçin yalan attığını sorun. [...] Bunları istediğim için, ona hepsini bulmasını ve başka birileri için saklamamasını bildirin. Nedimeler dahil herhangi bir kimsede kalacak olursa, bundan pişman olacağını benim adıma söyleyin ona. Bunları giyen kimi görürsem, aynı cezadan nasibini alacak!"

Yelizaveta öldüğünde, gardırobunda 15 bin elbisesinin yanı sıra "iki sandık dolusu ipek çorap, birkaç bin çift ayakkabı ve metrelerce uzunlukta, hiç dokunulmamış, yüzden fazla Fransız kumaşı vardı."*

Ama Petersburg'un ince zevkliliği dış görünüşten ibaretti. Mobilya takımları o kadar azdı ki, imparatoriçenin her ikametgâh değiştirişinde saray eşyalarının taşınması şarttı. Çoğu sarayı öylesine kötü inşa edilmişti ki, her an yıkılabilir durumdaydı. Yekaterina ve Pyotr Razumovski'nin yeni ahşap saraylarının birinde kaldıklarında, bina birdenbire çökmeye başladı. Grandük ve grandüşes dışarıya son anda sağ çıkabildiler; on altı uşak can verdi ve ağlamaklı hale gelen Razumovski intihar etme tehdidinde bulundu. Moskova'da Yelizaveta'nın on yedi başnedimesinin bir dolapta uyumak zorunda kaldığı Golovin Sarayı'nda yangın çıktı. Yaklaşık 4.000 elbisesi yanan imparatoriçe, Petro ve Yekaterina ucu ucuna kaçabildi. "Çürümüş bir ahşap mezbelenin çamurla ve pislikle dolu kocaman avlusundan mücevherlerle kaplı ve şahane giyinmiş bir hanımın altı uyuz atın çektiği ve saçları darmadağın uşakların eşlik ettiği muhteşem bir arabayla çıktığını görmek nadir bir durum değil" diye hayret etmişti Yekaterina.

Gözetleme deliğinden gördükleri şeylerle Petro'nun ve Yekaterina'nın gözlerinin kamaşması şaşırtıcı değildi. Ama gençliğe özgü şamataları küçük düşmeyle sonuçlandı ve Yelizaveta'nın önünde diz çökmek zorunda kaldılar. "Sizden özür dileriz, Matuşka" dediler. Çevresini umursamayan Yelizaveta bile, Yekaterina'nın hamile kalması halinde, dizginleri bizzat ele almak zorunda kalacağını kavradı.[7]

---

* Giyimde Yelizaveta'ya ayak uydurmak öylesine pahalıydı ki, bakanları sürekli yoksullaşma eşiğindeydi ve her zaman daha fazla para istemek zorunda kalıyorlardı. Vorontsov "yoksul düşmüş bir adam" olarak Yelizaveta'dan para isteyişini şu gerekçeyle açıklamıştı: "Evler, hizmetkârlar ve arabalar satın alıp donatmaya, törenler ve şenlikler için üniformalar, gösterişli elbiseler yaptırmaya, havai fişek gösterileri düzenleme ve ziyafetler vermeye mecbur kaldım. Bir evin bakımı günlük gelirimi aşmaya başladı. Görevlerim beni bir felsefeci gibi değil, bir bakan gibi yaşamak zorunda bırakıyor." Bestujev de kendi borçlarını imparatoriçeye çıtlatması için Vorontsov'a yalvarmıştı. "Aksi halde eski ahşap barakamda oturmak ve büyükelçilerle orada görüşmek zorunda kalacağım!" Cömert bir ödenekle yaşayan Yekaterina bile kısa sürede ağır borç altına girdi.

Yeni kurallar ortaya koydu. Petro'nun Alman kafadarlarını memleketlerine gönderdi. Züppe yeğenini çocukça oyunlarından dolayı azarladı ve Yekaterina'ya yegâne amacının bir vâris doğurmak olduğunu bildirdi. Çapkın Çernişevleri yurtdışına postaladı. Ev işlerinin sorumluluğunu akrabası Marya Çoglokova'ya ve kocasına verdi. Kadından nefret eden Yekaterina'nın gözyaşlarına boğulup sinir krizi geçirmesi üzerine, imparatoriçe hışımla çiftin dairesine daldı. Yekaterina bir kez daha diz çöktü ve "Beni bağışlayın, Matuşka!" dedi.

Artık daha dikkatle denetlenen Yekaterina, içine düştüğü yalnızlığın sıkıntısını çekmeye başladı. İlk avuntusu okumak oldu: Romantik romanlar okuyan kocasının aksine gayet entelektüel biri olarak, Aydınlanma şaheserlerini yutarcasına okudu. Ama depresyona girdi ve baş ağrıları çekti. "On sekiz yıl boyunca öyle bir hayat yaşadım ki, benim yerimde olan on kişi delirirdi ve yirmi kişi melankoliden geberirdi" diyecekti.

Solgun bir fasulye sırığı gibiyken, tombul bir kadına dönüşme yoluna giren Yekaterina, daha sonraları anlattığına göre, aralıksız on üç saate kadar çılgınca at sürmekten hoşlanır hale geldi. Gerek depresyonu, gerekse biniciliğe düşkünlüğü pekâlâ cinsel hayal kırıklığının arazları olabilir; bir kızın sevgiden yoksun kalmasının belirtileri olduğu ise kesindir. "Güzel olduğuma hiçbir zaman inanmadım" diye yazacaktı. "Ama şirindim ve sanırım, güçlü tarafım buydu." Güzel değildi ama alımlıydı ve mavi gözlüydü; keskin bir siyasal zekâya, cinsel cazibeye ve alt edilemez büyüye sahipti.

Bir saraylı onun dans edişini seyrederken, "Dürüst bir adamın pişman olmaksızın birkaç kamçı darbesini göze alacağı bir kadın var" demişti. Yekaterina talipler çekmeye başlarken, Yelizaveta bir kez daha âşık oldu.[8]

Otuz dokuz yaşına varmış Yelizaveta'nın 1748'de ağır hastalanması, tedirgin ekabirlerin geleceği tasarlamaya girişmeleriyle, sarayda komplolara yol açtı. Yekaterina'nın tehlike halinde Çernişevlere ve muhafızlara güvenebileceklerini anlattığı Petro, av seferlerinin birinde ayaklarına kapanan bir soylunun tahta çıkmasını sağlayabileceğini bildirmesi üzerine, telaşa kapıldı ve atını sürüp gitti. "O günden itibaren iktidarı ele geçirmeye ilgi duymakla" birlikte, bunu yönlendirecek yetenekten yoksundu.

İmparatoriçe iyileştiğinde, çok sayıdaki hac ziyaretlerinden birine çıktı; bu seferki menzili Moskova yakınındaki St. Sabbas'ta, uzun süredir hizmetinde olan Pyotr Şuvalov ona öksüz kalmış olan, birinci dereceden kuzeni İvan Şuvalov'u tanıttı. Yelizaveta çok çekici bulduğu genci, Yeni Kudüs Manastırı'ndaki ibadetine eşlik etmesi için yanına aldı. Cinsel düşkünlüğü ve ateşli dindarlığı haliyle birbirine karıştı.*

* Bu arada Kadim Müminler'e karşı sıkı tedbirler talimatını verdi. Yahudileri ülkeden kovmak için 1727'de ve 1740'ta çıkarılmış kararnamelerin pek sonuç vermemesi üzerine, yeniden yürürlüğe koyulma-

Yatak odası efendiliğine atanan Şuvalov "Gece İmparatoru"nun Yelizaveta'ya yakın dairesine taşınırken, Razumovski'ye de bir hediye olarak Aniçkov Sarayı verildi. Şirin bakışlı ve yumuşak başlı olmasına karşın, Şuvalov'un yükselişi o kadar şirin olmayan akrabalarına iktidar yolunu açtı. Şuvalovları bir tehdit kaynağı olarak gören Bestujev ve Razumovski, imparatoriçeyi ayartmak için, askeri öğrenci tiyatrosunda başrol oynayan genç bir aktörü ileri sürdü. Bir diplomatın aktardığına göre, imparatoriçe "aktörleri giydirmekten hoşlanır ve onlar için diktirdiği kıyafetleri kendi mücevherleriyle süsletirdi. Öncelikle on sekiz yaşında yakışıklı bir delikanlı olan başrol oyuncusunun en çok sevilen kişi olduğu dikkatimizi çekti." Bu kişi Nikita Beketov'du. Oyun yazarı Aleksandr Sumarokov'un en son tragedyasının bir gösterisinde, Yelizaveta genç Beketov'a âşık oldu. "Gencin tiyatro dışında zarif elmas kemer tokalar, yüzükler, saatler ve danteller taktığı görüldü." Şuvalovlar misillemede bulunmak üzere, Beketov'a vücuduna kızarıklığa yol açacak bir merhem verdiler; ardından Yelizaveta'ya delikanlının eşcinsel olduğunu ve zührevi hastalık kaptığını söylediler. İmparatoriçe dehşete düştü.

Ondan on sekiz yaş küçük olan son büyük aşkı İvan Şuvalov üstün gelmişti. "O sırada henüz on sekizindeydi ve çok hoş bir yüzü vardı; saygılı, kibar, özenli ve çok şirindi" diye yazacaktı Yekaterina. "Onu ön odada elinde bir kitapla gördüm. Ben de okumaktan hoşlandığım için, kitap üzerine bir yorumda bulundum." "Herkese karşı yumuşak ve cömert" bu kitap erbabında çarpıcı bir yan vardı. Daha gözde konumundayken bile, çoğunlukla "güzel ve soylu" sayılırdı. Unvanları reddetti. "Doğuştan servet, nişan ya da unvan elde etme isteği taşımadığımı söyleyebilirim" diye açıklayacaktı daha sonraları Vorontsov'a. "Efendim, tutkunun ve kibrin insana hükmettiği dönem boyunca bu dürtülere kapılmadığıma göre, hele şimdi kapılmak için bir neden görmüyorum." Hamileri ve kuzenleri, Yelizaveta'nın maiyetinde uzun süre hizmet veren Şuvalov kardeşler ise onun başbakanları oldular.*

Ancak hepsinden bir gömlek üstün olan genç sevgilisi çabuk olgunlaşarak, bir Rus Maecenas'ı [hamisi] oldu. Moskova Üniversitesi'nin kurulmasına, bir gazetenin çıkarılmasına ve (toplantılarını zarif tasarımlı şık sarayında yapan)

---

larını emretti. Yahudi ticaretinin yararlılığını işaret eden bir bakana şunu yazdı: "Mesih düşmanlarından kâr elde etme derdinde değilim." Bestujev Viyana'da bir Yahudi'ye görev verip veremeyeceğini sorduğunda, "hizmetinde tek bir Yahudi istemediğini belirterek teklifi reddetti". Antisemitikler çoğu kez kendi doktorlarının Yahudiliğini göz ardı etmeye yatkın olurlar. Yelizaveta da Anna'nın Yahudi asıllı hekimi Dr. Sanchez'i görevde tutmuştu.

* İmparatoriçenin sırdaşı Mavra'yla evli Pyotr Şuvalov, içişlerinden sorumlu yaratıcı ve yenilikçi bir bakandı; daha sonra üstlendiği topçu komutanlığı sırasında vergi sisteminde ve ordu donatımında reformlar yaptı. Gösterişçiliği ve açgözlülüğüyle nam salmıştı; Fransız diplomat Jean-Louis Favier'ye göre, "Babürlüler gibi elmaslara bürünmüş Asya şatafatıyla" yaşayabilmek için, donyağı ve balina tekellerini iç etti. Kasılmaya bağlı seğirmeler yüzünden "iğrenç biçimde surat ekşiten" kardeşi Aleksandr, ölen Uşakov'un yerine gizli polis şefi oldu; "sarayın, kentin, bütün imparatorluğun baş belası" olarak görülürdü.

Güzel Sanatlar Akademisi'nin açılmasına önayak oldu; köy kökenli heykeltıraş Fyodor Şubin'den Sumarokov'a ve şair-bilim insanı Mihail Lomonosov'a kadar Rus yeteneklerine destek verdi. Voltaire'le yazıştı, olağanüstü bir kütüphane kurdu ve Rembrandt ile Rubens'in eserlerini kapsayan ve daha sonra Ermitaj Müzesi'nin çekirdeğini oluşturan bir sanat koleksiyonu oluşturdu.

Unvan taşısın ya da taşımasın, zamanla Rusya'da asıl iktidar odağı haline gelerek, imparatoriçeyle özel görüşmelerde politikaları belirledi ve "makamın kendisine ulaşmaksızın, bir bakanın bütün ayrıcalıklarını" edindi. Tıpkı Razumovski gibi ama onu daha da aşan düzeyde imparatoriçeyi yüceltti.

Modaya düşkünlüğünün ve sosyal zorbalığının yol açtığı kötü şöhreti hâlâ süren Yelizaveta, zeki ardılı Büyük Yekaterina'yla karşılaştırıldığında silik kalır. Ancak Rus gururunu ve emperyal otoritesini geri getirdi, veraset meselesini açıklığa kavuşturdu. Birçok sevgili edinmesine karşın, hiçbiri aşırı kudretli hale gelmedi ve şaşırtıcı biçimde hepsi sevildi; bakanları Trubeçkoy ve Bestujev iyi seçimlerdi.

Ne var ki, ordular, saraylar ve elbiselerin maliyeti her türlü servetin kaynağı milyonlarca serfin sırtına bütün ağırlığıyla çöktü. Yüz binlerce serf kaçarken, binlercesi de zorlukla bastırılabilen silahlı başkaldırılara girişti. Yelizaveta babasının geçmişte soylulara dayattığı ama soyluların gittikçe kaçma yollarını buldukları ömür boyu zorunlu hizmet sistemini gevşetirken, serfler üzerindeki denetimlerini sıkılaştırdı. Taşınır mal konumuna düşen ve bağlılık yemini etmelerine bile artık gerek duyulmayan serfler, satılıp alınabilir ve efendilerince "küstahlık" gerekçesiyle, devlet izni alınmaksızın Sibirya'ya sürülebilir hale geldiler. Bu şımarık ama zeki ve iyi niyetli imparatoriçenin damgasını vurduğu "Yelizaveta Çağı" genelde babasının yönetim tarzının havai bir devamı ve Büyük Yekaterina'nın izleyeceği yönetim tarzının bir provasıydı.[9]

Yelizaveta yaşlandıkça daha tehlikeli hale geldi. "Bir kadının her zaman en çok güçlük çektiği konu gençliğini ve güzelliğini yitirmeye alışmaktır" saptamasında bulunmuştu Favier. Onun aktardığına göre, imparatoriçe aynadaki görüntüsüne kızdığında, "dairesine kapanır" oldu. Yaşlanmayı alt etmenin yolunu altın brokar elbiselerle görünmede, "elmaslarla süslediği saçını arkaya tarayıp üstte toplama"da ve başka hiç kimsenin bu saç şekline yeltenmemesini sağlamada aradı. Bir keresinde boyama işlemindeki yanlışlık yüzünden saçını kazıtmaya mecbur kalınca, saraydaki her kadını aynı şeyi yapmaya zorladı. "Nedimeler ağlamakla birlikte buna uydu. İmparatoriçe onlara saçlarının çıkmasına kadar takmaları için siyah peruklar dağıttı." Hastalıktan, güzel kadınlardan ya da düşmanı Büyük Friedrich'ten söz edilmesini yasakladı. Favier'ye göre, "onun iyilikseverliğinde ve insancıllığında sıklıkla gururunu, küstahlığını, hatta bazen zalimliğini ama en çok da paranoyasını

görmek" mümkündü. Her zaman kendi halindeydi, "aynı yerde nadiren iki gece art arda uyurdu", gece yarısı bir saraydan ötekine geçerdi, konaklarındaki kapıların konumlarını değiştirirdi ve "Baş Belası" Aleksandr Şuvalov'un soruşturmalarını yakından izlerdi.[10] Yaşlanmaya yüz tutunca, aklını Yekaterina ile Petro'nun seks yaşamına taktı: "İmparatoriçe çocuk sahibi olmayışımıza çok kızgındı ve kusurun kimde olduğunu öğrenme peşindeydi."

Çiftin başnedimesi Çoglokova, Petro'yu baştan çıkarmak için "bir ressamın güzel dul eşi" Madam Groot'u ayarladı ama sebep ister Petro'nun iktidarsızlığı, ister kısırlığı, isterse de düpedüz beceriksizliği olsun, başka birinin grandüşesi gebe bırakması gerekecekti. Yekaterina hatıratında Petro'yla bazı yakınlaşma anlarının olduğunu ima etmekle birlikte, karı koca ilişkilerinin beş yıl sonra (yani söz konusu dönemde) bittiğini itiraf eder ve Petro'nun siyasal konularda ondan tavsiye istemesiyle, yaratıcılığından dolayı ona "Madam Çare" adını takmasıyla övünür. Ama güzel zamanların kısa sürdüğünü belirterek, kocasından sevgi görmüş olması halinde, onu sevmiş olabileceğini ileri sürer. Madam Groot'la erkekliğin tadına vardığı kesin olan Petro, Biron'un kızı ve bir aktrisle kaçamaklara başladı; bunları bir memurun karısı olan Madam Teplova'yla bir ilişki izledi. Petro romantiklikten nasibini almamış sevimsizliğiyle, eşine Teplova'nın aşk mektuplarını gösterirken şöyle böbürlendi: "Düşünsene, bana dört sayfalık mektuplar yazıyor, onları okumam ve dahası cevap vermem için üsteliyor, hem de gidip [Holstein askerlerine] talim yaptırmam gerekirken." Yekaterina'nın çok sonraları farklı versiyonlarla yazdığı hatıratı baştan aşağı önyargılıdır; ayrıca Petro'yu karalaması için her türlü sebep vardı. Ama saraydaki diğer herkesin tepkisine bakılacak olursa, Petro onun ileri sürdüğü kadar iticiydi.

Yekaterina saraya dönen Zahar Çernişev'in ve "kendine has aklıyla" cana yakın, "sahiden yakışıklı" (ve evli) Kiril Razumovski'nin epeyce kuruna maruz kaldı. Bir keresinde ikincisine niçin habire saraya geldiğini sordu.

"Aşk" dedi adam.

"Kime karşı?"

"Size karşı" cevabıyla keyiflenen Yekaterina kahkahalara boğuldu.*

Ne var ki, en çok abayı yaktığı kişi, sürekli saraya uğraması dikkatini

---

* Yelizaveta Kazak keçi çobanını asil bir beyefendiye dönüştürmek için Kiril'i Avrupa Büyük Turu'na göndermişti. Göttingen Üniversitesi'nde öğrenim görüp döndüğünde henüz on sekiz yaşında olmasına karşın, onu Bilimler Akademisi'nin başkanlığına atadı; yirmi iki yaşına geldiğinde de kont unvanıyla Ukrayna atamanlığına getirdi. Yelizaveta ve Büyük Yekaterina dönemleri boyunca bir gözde olarak kalan Kiril, Kazak başkenti Baturin'de bir neoklasik saray yaptırdı. Daha sonraları birer aristokrat gibi davranan oğullarına kökenlerini hatırlatmak için uşağına şöyle seslenecekti: "Baksana, Petersburg'a gelirken üstümde olan yırtık pırtık köylü elbisesini bir getiriver. Hayvanlarımı 'Heya! Heya!' diye bağırarak güttüğüm mutlu günleri anmak istiyorum."

çeken ve "seher kadar yakışıklı" olan, yirmi altı yaşındaki teşrifatçısı Sergey Saltıkov'du. Çoglokova perde arkasındaki imparatoriçeyle birlikte, iki saraylının Yekaterina'ya ulaşmasını kolaylaştırıcı bir tutum içindeydi: Lev Narışkin ve Sergey Saltıkov. Narışkinler ve Saltıkovların Romanovlarla evlilikler yapmış iki aile olmaları tesadüf değildi.

Çoglokova seks üzerine (bir oyun olabileceği düşüncesiyle) Yekaterina'yı kuşkuya düşüren gelişigüzel bir sohbette, "ülkesini çok sevdiğini" belirttikten sonra şu öneriyi sundu: "Hanımım, 'LN'yi ya da 'SS'yi seçmekte serbestsiniz." Yekaterina daha sonraları ifade ettiği üzere, ona karşı "tutkulu aşkını anlatan" ve seksin hazlarından "alınabilecek mutluluğun" gizemini açıklayan SS'yi seçti.

Saray halkının Moskova'ya taşındığı Aralık 1752'de Yekaterina hamileydi, ancak evliliği içler acısıydı. Petro yakaladığı bir fareyi askeri mahkemede ölüm cezasına çarptırdıktan sonra karısının yatak odasında astırdı. Onun buna gülüp geçmesine gücendi. Yekaterina'nın iki kez düşük yapmasına karşın, Çoglokova sevgililerin buluşmasına göz yumdu; bu arada önemli bir hamle de Müsteşar Bestujev'den geldi. Bir zamanlar Yekaterina'nın düşmanı olan bu saraylı, onun kaçamağını teşvik etti ve istikbali gözeterek, ona yaranma çabasına girdi. Aslında siyasal ya da cinsel teşvike pek ihtiyacı olmayan grandüşes bir süre sonra tekrar hamile kaldı. Yelizaveta "Baş Belası" Aleksandr Şuvalov'u genç çiftin başmabeyincisi olarak atadı.

Yekaterina 20 Eylül 1754'te Petersburg'daki Yazlık Saray'da doğurduğu oğluna Pavel adını verdi. Bir vârisinin olmasıyla heyecanlanan imparatoriçe, bebeği kundaklanır kundaklanmaz kaçırdı. Yekaterina kirli çarşaflar üstünde bitkin ve kanamalı halde bırakıldı. Grandükün dalkavuklarıyla içki âlemine daldığı o günlerde, Voltaire'i ve Montesquieu'yü okuyarak toparlandı. Bir vâris doğurmasının ödülü olarak biçilen meblağ 100 bin rubleydi ama Petro'nun bundan yakınması üzerine, Yelizaveta parayı ödünç olarak geri alıp ona verdi. Görevini yerine getiren Saltıkov yurtdışına gönderildi.

Pavel'in babası Saltıkov muydu, yoksa Petro muydu? Pavel'e karşı hoş görülemez bir garezi açıkça belli eden Yekaterina, özel yazılarında ise onun sevgilisinin oğlu olduğunu ısrarla belirtti. Böyle bir durumda ta 1917'ye kadar hanedanın tamamını Romanov değil, Saltıkov saymak gerekir. İşin aslını bilmek imkânsız olsa da, 18. yüzyılda bile bazı bebekler resmi ebeveynlerinin çocuklarıydı. Çocuklarda hiç tanımamış olsalar dahi, ebeveynlerden gelme özelliklerin ortaya çıkması genetiğin bir mucizesidir. Pavel'in gudubet görünüşünün büyüdükçe açığa çıkması üzerine, Yekaterina bilinçli bir tavırla, Saltıkov'un kardeşinin çirkinliğini vurgulayarak suları bulandırdı. Pavel'in erkek güzeli Saltıkov'a benzer bir yanı kesinlikle yoktu ama Petro'yu sahiden de andırıyor ve onun gibi davranıyordu.[11]

Yeni bir Avrupa savaşına doğru geri sayım başlarken, Petro ve Yekaterina'nın dışında kalamayacakları kıyasıya çekişmeler şiddetlendi.

Yelizaveta'yı Fransa ve Prusya'ya karşı bir ittifaka dahil etmekle görevli yeni İngiliz büyükelçisi Sir Charles Hanbury-Williams 12 Haziran 1755'te Petersburg'a vardı; Bestujev'in de destek verdiği bir politikaydı bu. Yekaterina yemekte yan yana otururken kanının kaynadığı "neşeli ve cana yakın" Hanbury'yi daha sonraları yaşlı akıl hocası olarak benimsedi ve hatta ilk hatıratını onun için yazdı. Yemeğin ardından onun yirmi iki yaşındaki Polonyalı kâtibi Stanisfaw Poniatowski'nin dans edişini birlikte izlediler. Aydınlanma çağının romantik ve kültürlü bir çocuğu olan Polonyalı, grandüşesle cilveleşmekte gecikmedi. "Çok büyük duyarlılığa ve ilk görüşte en azından ilginç ve hoş bir çehreye sahip" Yekaterina çekici olduğunun farkındaydı; "dolayısıyla baştan çıkmaya giden yolun yarısındaydı; [...] ayartma ile ayartılmanın birbirine çok yakın olduğu noktaydı bu." Yekaterina ve Poniatowski sevgili oldular ama Avrupa güç siyaseti denilen barok drama, çok geçmeden onların kaçamağını bastırdı.*

Bestujev ve Hanbury 19 Eylül'de Yelizaveta'yı, Friedrich'in saldırganlığını durdurmak ve özellikle II. George'un Alman krallığı Hanover'i korumak üzere Britanya'yla bir ittifaka ikna etti. Hanbury "başarısıyla aşırı sevince kapılırken", Prusya Kralı Friedrich küplere bindi. Ama Yelizaveta'nın antlaşmayı imzalamayı çok geciktirmesi, Friedrich'e 16 Ocak 1756'da çarpıcı bir hamleyle Britanya'yla ittifakı kotarma fırsatını verdi. Bu İngiliz-Prusya ekseni Yelizaveta'nın Prusya'yı hedef alan İngiliz-Rus antlaşmasını keşmekeşe sürükledi ve Friedrich'in eski müttefiki Fransa'yı zaten Rusya'yla müttefik olan geleneksel düşmanı Avusturya'nın kucağına itti. Yelizaveta'nın ortaya çıkan duruma kızıp Bestujev'i suçlamasına karşın, fesat dolu bu çelişkiler sürdürülemezdi ve ancak bir diplomasi devrimiyle çözülebilirdi: Fransa ile Avusturya mayısta Versailles Antlaşması'nı imzaladı.

Friedrich'in 18 Ağustos 1756'da Londra'nın mali desteğiyle Saksonya'ya saldırması, Rusya'nın hoş göremeyeceği bir darbeydi. Yelizaveta ezmek is-

* Bu siyasetteki yılankavi dönüşlerin timsali, XV. Louis'nin kuzenini Polonya tahtına çıkarmayı ve Rusya'yla bir Fransız ittifakını sağlamayı amaçlayan örtük kişisel politikasının (Le Secret du Roi) bir ajanı olarak Petersburg'a gönderilen Chevalier d'Eon adlı travesti bir Fransız diplomattı. Anlaşıldığı kadarıyla kadından çok erkeğe yakın erdişi cinsel organla doğan D'Eon (daha ziyade bir 21. yüzyıl olgusu olan) trans-cinsiyetli cinselliğinden emin değildi. Petersburg'da travesti balolarıyla cinsel dönüşümü gayet doğal karşılanır hale getirmiş Yelizaveta'yla iletişime girmek için Matmazel Auguste adıyla bir kadın kimliğine büründüğünü ileri sürdü. Ama görünüşe bakılırsa karşı cinsin kılığına girme numarasını orada uydurdu. Trans-cinsiyet krizi 1763'te Londra'ya gönderildiğinde ortaya çıktı. Britanya'ya saldırma planlarını ağzından kaçırması Fransa kralını zor duruma düşürdü. Aslında bir kadın olduğu söylentileri yayıldı. XVI. Louis önce ona sahip çıkmadı ama 1777'de kadın kimliğine bürünmesi kaydıyla onu affetti. D'Eon geri kalan ömrü boyunca bunu sürdürerek, doğuştan kadın olduğunu ileri sürdü. Ancak 1810'da öldüğünde, doktorlar erkek olduğunu saptadı.

tediği Friedrich'i Avrupa'nın en büyük devletleriyle karşı karşıya getirecek şekilde, Yedi Yıl Savaşı'nda Fransa ile Avusturya'nın yanında yer aldı.* Emperyal Saray Konferansı adı verilen bir savaş kabinesi oluşturdu. Kabineyi perde arkasından yöneten kişi yirmi dokuz yaşındaki İvan Şuvalov'du; konferansta yer almayı reddetmekle birlikte, generallerin raporlarını okudu ve onlara talimatlar gönderdi.

Ne var ki, gelecek belirsizdi: Zamanını Holstein askerlerinden oluşan küçük bir müfrezeye Prusya tarzında talim yaptırmakla geçiren Petro, çoğu kez bir Prusya general üniforması içindeydi. Friedrich'i hep kahramanı olarak taparcasına sevmişti. Rusya'nın kahramanıyla savaş halinde olması nedeniyle, Rus başarılarına dair haberleri şüpheyle karşıladı: "Bütün bunlar bir yalan; kaynaklarım oldukça farklı şeyler söylüyor." Yekaterina'dan kendini "Rusya için doğmuş gibi hissetmediğini, ne kendisinin Ruslara ne de Rusların ona uyduğunu" gizlemedi.

İmparatoriçenin ölmesi halinde olabilecek şeylerden kaygı duyan Bestujev, her zaman riskli olan bir uğraşla, acil durum planları hazırladı. Gizli kurye olarak gönderdiği sosyete kuyumcusu Bernardi aracılığıyla, Yekaterina'ya Petro'yla birlikte tahta çıkacağı ve hükümet işlerinin ona bırakılacağı bir çözüm önerdi. Yekaterina bağlayıcı bir söz vermekten kaçındı.

Yelizaveta başkomutanlığa Büyük Petro'nun ünlü amiralinin oğlu, Bestujev'in bir müttefiki ve Yekaterina'nın dostlarından biri olan Savaş Kurulu Başkanı Stepan Apraksin'i atadı. Lüks eşyalarını taşıyan 500 atlık bir kişisel yük katarıyla yola çıkan Apraksin, düşmanı Friedrich'in dehasından ve kendi maiyetinin kararsızlığından tedirgin olduğu için yavaş ilerledi. Derken 19 Ağustos 1757'de Gross-Jägersdorf'ta Prusya kuvvetlerini yendi.

Yelizaveta'nın sevinçten mest olmasına karşın, Rus ikmal düzeni ve komuta yapısı acınacak durumdaydı. Apraksin ilerlemek yerine, imparatoriçenin hasta olduğunu öğrenince, Friedrich'in şaşkınlıkla ifade edeceği üzere, "sanki bozguna uğramış gibi geri çekilme" yoluna gitti. Tedirgin olan Bestujev, Yekaterina'yı Apraksin'e "yürüyüşünü tersine çevirmesini" bildirmeye teşvik etti.

Petro'nun büyük nefreti, Yekaterina'yı onun tahta çıkmasından korkar hale getirmişti. Nüfuzlu adamları yönlendirmede usta olan Yekaterina, yaşlı konteslerle de saatlerce konuşmaya başladı: "Onlarla birlikte oturur, sağlık durumlarını sorarak, hastalık halinde almaları gereken ilaçlar için tavsiyelerde

---

* Yelizaveta Büyük Friedrich'in onu devirip yerine VI. İvan'ı geçirme planlarını öğrenince, Shlisselburg Kalesi'ne nakledilmiş on beş yaşındaki tutsağın etrafındaki zaten çok sert güvenlik tedbirlerini sıkılaştırdı. Petersburg'a bir kez getirilen delikanlıyı Pyotr Şuvalov'un konağında inceledi; boş gözlerle bakan, kekeleyen ve kimliğini bilmesine karşın, yarı deliye dönmüş bir insan enkazı halinde olduğunu gördü. Demir maskeli adamın bu Rus versiyonunu tecrit altında tutulduğu gizli yerine geri gönderdi. "Muzır şeyler söylerse, zincirleyin" emrini verdi Aleksandr Şuvalov'a. "Eğer aldırmazsa, bir sopayla dövün." Onu kurtarmaya dönük herhangi bir girişim olması halinde ise öldürülecekti.

bulunurdum. [...] Buldoklarının, papağanlarının, soytarılarının adlarını öğrendim. Bu basit ve masum yolla büyük itibar topladım." Çevresine kendini "çok çekici bir kadının büyülü yanları"nı "bir erkeğin aklıyla birleştirme"yi bilen "dürüst ve sadık bir şövalye" olarak tanıttı. "Böylece düşmanlarımı silahsızlandırdım." Ama dikkatli olması gerekirdi; Poniatowski'den hamile kalmıştı.

"Karımın hamileliklerinin nereden geldiğini Tanrı bilir" diye bağırdı Petro. "Çocuğun benden olup olmadığını bilmiyorum." Yekaterina önünde üç olası yol olduğunu fark etti: "1. Grandükle kader birliği yapmak. 2. Aleyhimde tertiplemekten hoşlandığı her şeye sürekli maruz kalmak. 3. Bağımsız bir yol tutturmak. Mesele şuydu: Onunla birlikte mi yoksa onun yüzünden mi helak olacaktım, yoksa kendimi, çocuklarımı ve belki de devleti kurtaracak mıydım?"

Yelizaveta grandüşesin kızının doğumunda hazır bulundu. Bir süre sonra Yekaterina asıl tehlikeyle karşı karşıya kaldı.[12]

Yelizaveta 8 Eylül 1757'de Çarskoye Selo'daki ayinden çıkarken düşüp bayıldı ve iki saat boyunca kendine gelemedi. Toparlandıktan sonra, Şuvalov'un ve Müsteşar Yardımcısı Vorontsov'un teşvikiyle, Apraksin ve Bestujev'in karanlık manevralarına kafa yordu. İşin içinde ihanet var gibiydi. Bestujev 14 Şubat 1758'de "Baş Belası" tarafından tutuklanıp sorguya çekildi; Vorontsov müsteşarlığa terfi ettirildi; bir şekilde işe bulaştırılan Başsavcı Trubeçkoy gözden düştü.

Poniatowski ertesi sabah Yekaterina'ya bir uyarı notu gönderdi: Bestujev'le irtibatını sağlayan kuyumcu Bernardi sorgulamadaydı. Kafasına "hepsi birbirinden nahoş fikirler" üşüşen Yekaterina "yüreğinde bir hançer" hissetti. Gizli İşler Müsteşarlığı'nda ışıldağın ona ve Petro'ya çevrildiğini anladı ama Bestujev'den gelen şu mesajla büyük ölçüde rahatladı: "Korkacak hiçbir şey yok; her şeyi yakmaya zaman bulduk."

Ortada Bestujev'in veraset planlarına dair bir delil olmasa bile, Apraksin'e mektupları ve kocasının ithamları Yekaterina'ya yine de zarar verebilirdi. Ama imparatoriçenin onu Petro'ya tercih ettiğinin farkındaydı. "Bugün melun yeğenim beni daha önce olmadığı kadar rahatsız etti" diye yazdı Yelizaveta, sevgilisi İvan Şuvalov'a. Gece kuşu çariçe 13 Nisan gece yarısı saat bir buçukta, Yekaterina'yı uykudan kaldırtıp yanına getirtti. Petro ve "Baş Belası" onlara katılırken, İvan Şuvalov bir paravanın arkasından konuşmaları dinledi. Yelizaveta'nın önünde diz çöken Yekaterina, "Gözünüzden düştüm ve grandükte nefret uyandırdım" diyerek, Zerbst'teki aile evine gönderilmesi için yalvardı

"Niçin geri gönderilmeyi istiyorsun? Çocuklarının olduğunu unutma" karşılığını verdi imparatoriçe.

"Çocuklarım sizin elinizde" cevabını verdi Yekaterina akıllıca.

"Aşırı mağrursun" dedi Yelizaveta. "Senden akıllısı yok sanıyorsun."

"Buna inansaydım, hiçbir şey beni şimdiki halimden daha fazla uyandırmazdı."

Petro "Baş Belası"na hitaben, Yekaterina'nın "müthiş hınzır ve çok inatçı" olduğunu söyledi. İmparatoriçe ona dönüp susmasını istedi.

Ardından "Mareşal Apraksin'e talimatlar göndermeye nasıl cüret ettin?" diye sordu Yekaterina'ya. "Bunu nasıl inkâr edebilirsin? İşte mektuplar burada."

"Bestujev yalan söylüyor" diye üsteledi Yekaterina.

"Peki, yalan söylüyorsa, onu işkenceden geçirtmem gerekecek" dedi imparatoriçe.

Yekaterina hesaplaşmayı atlatmıştı. Petro odadan ayrılırken, Yelizaveta çıkmak isteyen Yekaterina'yı durdurdu. "Sana anlatacağım daha birçok şey var" dedi usulca. Daha sonra Petro'ya dönük ortak nefretleri tekrar bir araya gelmelerini sağladı. Yekaterina zorba imparatoriçenin etkisinden alttan alta sıyrılmaya başladı. Poniatowski'nin kullandığı ifadeyi tekrarlayarak, "Ah, o kütük kadın" dedi ona. "Bizi çıldırtıyor. Keşke ölse!"

Savaş Yelizaveta'nın sinirlerini gerdi. Rusya, Avusturya, Fransa ve İsveç koalisyonu Friedrich'i çoktan ezmiş olmalıydı ama "savaşta en önemli şeyin komuta birliği" olduğunu bilen Friedrich, hantal müttefikleri zekâsıyla alt etti. Yelizaveta'nın tutuklanmasını emrettiği Apraksin, daha Aleksandr Şuvalov'un ilk sorgulamasında bir inme geçirip can verdi. Poniatowski'yi Polonya'ya kovulduğu için kaybeden Yekaterina, oyalanma yolunu Diderot'yu okumada buldu ama Mart 1759'da bebeği öldü.[13]

İzmailovski Muhafız Alayı'nın ağustos ayındaki Zorndorf Muharebesi'nde üç kez yaralanan Grigori Orlov adlı yirmi beş yaşındaki bir teğmeni 12 Nisan'da bir esirle, Friedrich'in yaverlerinden Kont Kurt von Schwerin'le birlikte Petersburg'a vardı. Garip bir simetriyle, Petro'nun başı bu Prusyalıyla tamamen dönerken, Yekaterina onun refakatçisi Orlov'a âşık oldu.

Devasa yapılı ve melek yüzlü Orlov muharebe alanında gözü pekliğiyle, yatak odasında da efsanevi cinsel aletiyle kahramanlık sergileyen biriydi. "Endam, çehre ve tavır açısından her avantaja sahipti." Bir süre sonra Pyotr Şuvalov'un yaverliğine atandı ama metresi Prenses Yelena Kurakina'yı baştan çıkarmakla, "Babürlü"yü çarçabuk kızdırdı.

Bu arada Petro Büyük Friedrich'le bağlantısını temsil eden Schwerin'le düşüp kalkmanın heyecanı içindeydi. "Eğer hükümdar olsaydım, sen bir savaş esiri olmazdın" dedi konta. Zorndorf'ta o kadar kan dökmüş Orlov'u ve muhafız arkadaşlarını çileden çıkaracak aptalca bir yorumdu bu.

Yekaterina haliyle Schwerin'in kocasıyla sohbet için gelişlerinde Orlov'la buluşmayı ayarlamaktan geri kalmadı. Bu kaçamak hemen başlamadı ama 1760 sonlarına varıldığında artık sevgiliydiler ve Yekaterina hamileydi. Fransız büyükelçisi Breteuil baronuna göre, Orlov "çok yakışıklı" ve "çok ahmak"tı. Bir taşra valisinin oğlu ve herkesin sevdiği türden dobra bir askerdi. "Yalın ve açık sözlü, özentiden uzak, dost canlısı, gözde, güleryüzlü ve dürüst bir adamdı. Kimseyi asla incitmezdi." O ve dört kardeşi Muhafız Alayı'nın sevilen subaylarıydı; özellikle "Yaralı Yüz" lakaplı Aleksey Orlov tam da sıkıntıdaki bir prensesin gerek duyabileceği türden "kaba kuvvete yatkın ve acımasız" bir katildi.[14]

Savaş Rusya ile Yelizaveta'nın kanını emmekteydi. Yeni Kışlık Saray neredeyse hazırdı ama imparatoriçenin maddi gücü daireleri bitirmeye yetmedi. "Elbiselerimin yarısını ve bütün elmaslarımı satmam gerekse bile, savaşı sürdüreceğim" diye bildirdi. Friedrich hantal hasımlarını köşeye sıkıştırmış durumdaydı ama ilkbaharda General Pyotr Saltıkov'un komuta ettiği Rus kuvvetleri Frankfurt'u aldı, ardından Ağustos 1759'da bizzat Friedrich'i Kunersdorf'ta bozguna uğrattı. Boynunda on sekiz afyon hapının bulunduğu bir intihar paketi taşıyan Friedrich, "Kanaatimce her şey bitti" diye yazdı. "İlelebet elveda."

Bu başarıları kutlayan Yelizaveta'nın aksine, Petro inanmaz tavrını sürdürdü: "Rusların Prusyalıları asla alt edemeyeceğini biliyorum." İmparatoriçe kontluğa ve feldmareşalliğe terfi ettirdiği ilk sevgilisi Aleksandr Buturlin'i başkomutanlığa getirdi ama çok ağır davranmasına kızdı. "Ricat ettiğine dair haber bizi kaybedilmiş bir muharebeden daha fazla üzdü" diye yazdı. "Doğrudan Berlin'e yürümeni ve orayı işgal etmeni emrediyoruz. Ordumuzun kaleleri almaya uygun olmadığını söyleyenler tutuklansın ve buraya zincirli olarak getirilsin!"

Ellisine varmış Yelizaveta Temmuz 1761'de, "birkaç saatlik baygınlık geçirmesine yol açan histerik ağlamalar ve kasılmalarla" yığılıp kaldı. Tahta çıkış gününü ve yaş gününü kutlamayarak, nekahat dönemini sadece İvan Şuvalov ve torunu Pavel'le geçirdi; bacakları şiştiği için zar zor yürüyebilecek durumdaydı. Ağustosta Rus süvarileri Berlin'i ele geçirip dört gün ellerinde tuttular ama Friedrich'in savaşma azmi kırılmadı. İmparatoriçenin can çekiştiği bir ortamda, İvan Şuvalov saraylıların gözlerini müstakbel çar Petro'ya çevirmeleriyle birlikte, iktidarın kaymakta olduğunu sezdi. "Anlayamadığım hinliği görüyorum" diye yazdı Vorontsov'a. "Üstelik tehlike sadece iyi hizmetlerde bulunduğum kişilerden geliyor. Bunu sürdürmedeki acizliğim kendime saygımı yitirmeme yol açıyor. [...] Benden sağladıkları yarardan ziyade beni sevdiklerini düşünecek bir saflığa hiç düşmedim."

Yelizaveta'nın ağustosta Trubeçkoy'u yirmi yıldır bulunduğu başsavcılıktan azletmesi, onun himayesinde üst mevkilere yükselmiş 153 kişinin tasfiyesine yol açtı. Hükümet sarsılırken, aynı anda çevrilen birkaç komplo devreye girdi. Yekaterina kurduğu planlarda Kiril Razumovski'den teşvik ve Orlov'dan destek gördü. Petro o sırada müsteşarın sevimsiz yeğeni Yelizaveta Vorontsova, bir Muhafız Alayı subayının civelek eşi olan kız kardeşi Prenses Yekaterina Daşkova da Yelizaveta'nın ölmesiyle birlikte Petro'yu devirmeye hevesli başka bir grubun temsilcisi konumundaydı. Bütün hizipler geceleyin Yekaterina'yı ziyaret etti.

"Bana güvenin" dedi Daşkova ona.

"Hiç kimse ona güvenmezdi" diye içinden geçirdi Yekaterina.

"Emri vermeniz yeterli" dedi Daşkova. "Tahta sizi çıkaracağız."

Orlov'dan hamile olan Yekaterina, "Hiçbir plan yapmadım" karşılığını verdi. "Yapılacak tek şey var: Olayları cesaretle karşılamak."[15]

Yelizaveta sevgilisi İvan Şuvalov'dan Yekaterina'nın bebek oğlu Pavel'in lalası Nikita Panin'le ilişkiye geçerek, Petro'yu devre dışı bırakma planını görüşmesini istedi. Buna göre Pavel çar olurken, Yekaterina da naibeliği üstlenecekti. Panin'in cevabı cesaret kırıcıydı. Yelizaveta 23 Aralık'ta bir inme geçirdi. Kışlık Saray'ın eski bir kanadındaki yatak odasında, Razumovskiler ve ağlamaklı İvan Şuvalov ölüm döşeğinin çevresinde dikilip beklediler. Hamileliğini ustaca gizleyen Yekaterina yatağın yanında otururken, Petro dışarıda içki içiyordu. Prusya'ya karşı zaferler kazanıldığı, Friedrich'in yıkımın eşiğine geldiği haberi 24 Aralık'ta ulaştı. Ama imparatoriçe baygındı; Noel sabahına doğru saat dörtte öldü. Hıçkıran saraylılar dizüstü çökerek Petro'nun elini öptüler. Kapılar açıldı. Mareşal Trubeçkoy gözyaşları içinde, III. Petro'nun tahta çıkışını duyurdu.[16]

Sarhoş imparator ölüm odasının kapı aralığında dikilirken, Vorontsov yakındaki odalarda hükümetini kurdu.* Petro'nun âlicenaplık gösterdiği İvan Şuvalov, yeni dönemin ilk gecesinde şeytani zevk içindeki imparatorun koltuğunun arkasında durarak, latifeler yaptı ve ikramlarda bulundu; ancak Yekaterina'ya göre, "kederi yanaklarından belliydi; [...] teninde her beş parmakla tırmalamanın açtığı sıyrıklar vardı." Asıl iktidar çarın yakın adamlarının, başyaverleri Ukraynalı Andrey Gudoviç ile Baltık Baronu Karl von

* Petro 1740'ların sürgün kurbanlarını (Julie von Mengden, dili kesik Lopuhina, Biron ve yetmiş dokuz yaşındaki Mareşal Münnich) affetti. Savaş Kurulu Başkanı Aleksandr Glebov başsavcılığa, Dmitri Volkov da dışişleri bakanlığına getirildi. Hükümet fiilen Glebov'un konağına taşıdı. Petro'nun amcaları Holstein Prensi Georg ve Holstein-Beck Prensi August Friedrich, Konsey'e alındı; ikincisi Petersburg genel valisi olarak kilit güvenlik rolünü üstlendi.

Ungern-Sternberg'in elindeydi. Çarın en önemli dostu ise uzaktaki Breslau'da çaresiz duruma düşmüş Büyük Friedrich'ti.

Petro bu kahramanıyla hemen barışa varmaya ve ardından başında olduğu Holstein Düklüğü adına, Schleswig Düklüğü'nü geri alma hedefiyle Danimarka'ya savaş açmaya kararlıydı. Kendi müsteşarı Vorontsov bile imparatorun Rusya karşıtı böyle bir programı fiilen uygulayacağına inanamadı. Oysa Petro ciddiydi.

"Ekselansları hakkında en halisane kanaate sahibiz" diye yazdı Friedrich'e. "Bunu her bakımdan kanıtlamak bize keyif verecektir."

Friedrich mektubu aldığında, "Tanrı'ya şükür" diye haykırdı. "Mahvın eşiğindeyken, [...] bir kadın ölüyor ve ülke hayata dönüyor. [...] Kaderin cilveleri böyledir!" Coşkulu bir havada Petro'ya şunu yazdı: "Majestelerinin verasetten ziyade liyakat gereğince uzun süredir hakkı olan tahtına kavuşmasına ve ona yeni bir ihtişam katmasına çok sevindim."

"Hükümdarlığımı överken hiç kuşkusuz latife yapıyor olmalısınız" karşılığını verdi Petro. "Sizi dünyanın en büyük kahramanlarından biri olarak görüyorum."

Hemen bir mütarekeye varıldı. Tarafların mektup teatileri Rus imparatorunun Prusya kralına tutkuyla bağlandığını, Friedrich'in ise ilahi takdirin bu mucizesine şaşkınca müteşekkir olduğunu gözler önüne serer.* Rus ordusuna geri çekilme emri verildi ama Friedrich bunun doğru çıkamayabileceği korkusuyla, anlaşmayı perçinlemek üzere yirmi altı yaşındaki yaveri Kont Wilhelm von der Goltz'u Petersburg'a gönderdi.

Hamileliğini bol kesimli siyah matem elbisesiyle örten Yekaterina, imparatoriçenin bakirelere özgü beyaz bir elbiseyle katafalka konulan ve şişmeye yüz tutan kadavrasının başında üç gün boyunca neredeyse aralıksız dua etti. Bütün matem törelerine titizlikle uydu. Yelizaveta'nın şişmiş başına küçük gelen tacın kuyumcu tarafından sıkıştırılarak kafatasına yerleştirilmesini sağladı.

Yeni imparatoriçe ve imparator arasındaki tezat keskindi: Petro yakında otuz dört yaşına girecekti ama bir ergen gibi davranmaktaydı ve dik başlı bir ergenin devlet gücünü elinde tutması, her zaman görüldüğü üzere, ürkütücü bir şeydi. Yekaterina'yı çoğu sabah görmekteydi; yeni Kışlık Saray hazır olduğunda, yeni dairelerini birlikte incelediler. Birbirlerine karşı medeni olsalar da, bunun ötesine geçen bir yakınlıkları yoktu. Petro'nun Yekaterina'ya duyduğu nefret, onu adıyla değil, sadece "O" diye anacak düzeydeydi.

---

* Bu olay tarihe Brandenburg Hanedanı Mucizesi olarak geçti. Nisan 1945'te müttefik kuvvetleri Berlin'e yaklaşırken, yeraltı sığınağında sıkışıp kalan Hitler, tıpkı Yelizaveta'nın ölümüyle kahramanı Büyük Friedrich'in kurtulduğu gibi, ABD Başkanı F. D. Roosevelt'in ölümüyle ittifakın bozulacağı ve böylece kurtulacağı beklentisi içine girdi. Yeraltı sığınağına kralın portresini astırması bu iyimserliktendi.

Yelizaveta'nın artık adıyla özdeşleşen altın brokar içindeki naaşı 25 Ocak 1762'de, sekiz atın çektiği ve Petro ile Yekaterina'nın takip ettiği bir arabayla sokaklardan geçirildi. Çakırkeyif olduğu besbelli Petro ikide bir durup kortejle arayı açarak ve ardından koşup yetişerek geçit törenini alaya aldı; saraylıların kâh ona uyması kâh yürüyüşü sürdürmesi kargaşa yarattı.

Petro hükümdarlığının ilk haftalarında sabah saat yedide kalkmayı, giyinirken talimatlar vermeyi, bakanları saat sekizde huzura almayı, ardından Senato'yu teftiş etmeyi, daha sonra bir geçit töreni düzenlemeyi alışkanlık edindi. Aldığı ilk tedbirler liberal ve halkın hoşuna gidecek nitelikteydi. Büyük Petro'nun soylulara dayattığı zorunlu hizmeti kaldıracak bir kararnameyi imzalamak üzere, 17 Ocak'ta buzla kaplı Neva'yı maiyetiyle beraber geçip resmi dairelerin bulunduğu kesime geçti. Bir süredir üzerinde görüşülen ve soyluların aradan geçen kırk yılda Avrupalı ekabirler için yakışıksız saydıkları bu hizmetten kaçınmanın yollarını bulmaları açısından zaten somut durumu yansıtan bir tedbirdi bu. Petro tuz vergisini indirdi ve soylulara hizmetleri için bir altın heykel sunma âdetinden makul bir yaklaşımla vazgeçti. "Altın daha iyi işlerde kullanılabilir" dedi. Ama asıl önemli olan orduydu. Petro "yeniçeriler" olarak nitelendirdiği aşırı güçlü muhafızlardan hiç hazzetmiyordu. Alayın dağıtılacağı yönünde akla yakın söylentilerin yayılması üzerine, muhafızlar da haliyle ondan tiksinir hale geldiler. Orlovların kendi aralarındaki konuşmalarda ona taktıkları ad "çirkin ucube"ydi.

Petro kadınlara Rus tarzı eğilme yerine (Prusya sarayında normal sayılan) Fransız reveransıyla selam vermeyi emretti; ardındaki ilk girişimleriyle dalga geçti. Kilisede rahiplere dil çıkarma gibi bir huyu vardı. Holstein piposu içiyor, "Alman kunduracıların oğullarıyla" kafayı çekiyordu. "Birkaç şişe bira devirmek"ten hiç geri kalmadığı Gudoviç'in konağında, hempalarıyla birlikte "tıpkı çocuklar gibi, seksek oynayarak yerlerde yuvarlanıyorlardı. Bütün devlet yöneticilerinin üstlerindeki süslerle, yıldızlarla ve nişanlarla ortalıkta hoplayıp durmasının nasıl bir manzara yarattığı tahmin edilebilir."

İmparator maiyetindeki kişilerin basitliğiyle iftihar edişini Daşkova'ya şöyle anlatmıştı: "Kız kardeşin [Vorontsova] gibi dürüst olan kaba insanlarla muhatap olmak, bir portakalın suyunu sıkıp emdikten sonra kabuğunu bir tarafa atan senin gibi akıllı insanlarla muhatap olmaktan daha iyidir." Ayrıca Vorontsova'yla evlenme niyetinde olmadığını gizlemeyen Petro. "Bize karşı biraz daha anlayışlı ol" diye uyardı Daşkova'yı. "Kız kardeşine hor davranmana hayıflanacağın bir zaman gelecek. Ondan fikir almalısın ve teveccühünü kazanmaya çalışmalısın." Yekaterina'dan boşanacağını ve Vorontsova'nın imparatoriçe olacağını kastetmekteydi.

"İmparatoriçe Yekaterina'nın yüzüne derin bir hüzün çökmüş durumda" diye bildirdi Breteuil. "Bir ağırlığı kalmayacak gibi ve şimdiden hor görülüyor ama insanların gönlünde yeri var ve herkesin sevgisini kazanmak için hiçbir şeyden geri kalmıyor." Büyükelçinin Petro'ya ilişkin gözlemi ise şöyleydi: "Kontes Vorontsova'ya ilgisini iki katına çıkardı. [...] Garip zevkleri var. Bu kadından daha çirkin görünüşlü birini bulmak zor. Bir bulaşık hizmetçisine benziyor." Büyükelçinin iktidar sahnesindeki bu üç oyuncuyla ilgili değerlendirmesinin sonunda vardığı kanaat şuydu: "Yekaterina'nın aşırı tedbirlere başvuracağını tahmin etmek zor değil." Bu arada Petersburg'u yönlendiren sanki Prusya Kralı Friedrich gibiydi.[17]

Onun elçisi Goltz 21 Şubat'ta külhanbeyi tavırlı Yüzbaşı Steuben'le birlikte Petersburg'a vardı Petro'yla görüştü ve Rus dış politikasında dizginleri ele aldı. Prusya'yla antlaşma ve Danimarka'ya savaş tehdidi metinlerini hazırlamakla görevli Dışişleri Bakanı Volkov her ikisini de geciktirme çabası içindeydi. Taslaklarını Petro'ya kabul ettirmesinden sonra, Yüzbaşı Steuben'in ihbarıyla geçici olarak tutuklandı. Antlaşmayı kaleme almayı bizzat Goltz üstlendi. Petro 29 Nisan'da bu metni imzaladı. Danimarka'ya Schleswig'i geri vermemesi halinde, "çok büyük felaket"le karşılaşacağı uyarısında bulundu ve savaşa şahsen komuta etmeyi tasarladı.

Friedrich'in bütün fetihlerinin Petro tarafından tanınması karşılığında, Prusya da Danimarka'dan toprak kazanımlarını onaylamayı kabul etti. Karşılıklı pohpohlamalar eskisi kadar sıcaktı. "Stettin'den [Szczecin] ve bana ait her yerden kendi yurdunmuş gibi yararlan" diye bildirdi Petro'ya Friedrich. "Bana kaç Prusyalı askere ihtiyacın olduğunu söyle. Yaşlı ve beli bükük olmama karşın, düşmanlarının üzerine bizzat yürürüm."

Goltz asıl bakan muamelesini görürken, Müsteşar Vorontsov göz ardı edildi.* İmparator bir Rus otokratının temel vasfı olan amansız uyanıklıktan yoksundu. Tertipler peşindeki saraylılara karşı onu uyaran Goltz'a, "hainliklerinden haberdar olduğunu ama sırtlarına yüklediği ağır iş yüküyle komployu düşünmeye zaman ayıramayacakları için zararsız olduklarını" söyledi. Kiliseyi gücendirmesi akılsızca, yaşlı saraylılarla ve kadınlarla alay etmesi basiretsizce, Yekaterina'ya hakaret etmesi aptalca ve muhafızları kızdırması düpedüz delice bir tutumdu; bütün bunlar intihara denkti. Friedrich ona çarçabuk taç giymesini tavsiye etti: "Zira Ruslara güvenmiyorum. [...] Başka bir ülke böyle müstesna ve takdire şayan vasıflarda bir hükümdara sahip

* Çar devrik (ve ölmeye yakın) Pyotr Şuvalov'u ("Baş Belası"yla birlikte) feldmareşalliğe terfi ettirdi; müsteşar yardımcılığını önerdiği önceki gözde İvan ise emekliye ayrılmak istedi. Aleksey Razumovski de saraydan çekildi (Yelizaveta ölüm döşeğindeyken, Petro'dan Razumovskiler ve Şuvalovlara saygılı davranma sözünü almıştı).

olmaktan dolayı Tanrı'ya şükrederdi." Ona göre, Petersburg'tan ayrılma fikri de yanlıştı: "Büyük Petro'nun yokluğunda neler olduğunu unutma. VI. İvan'ı tahta çıkarmaya yönelik bir tertibe girişilirse ne olur?"

"Savaş başlamak üzere olduğu için, Rusların beklediği ihtişamda bir taç giyme törenine zamanım olmayacak" diye övündü imparator 15 Mayıs'ta. "Ruslar bana zarar vermek isteselerdi, sokaklarda korumasız dolaştığım için bunu çoktan yaparlardı."

Petro hoş karşılanan ama akılsızca bir kararla Gizli İşler Müsteşarlığı'nı kaldırdı: "Menfur 'çarla ilgili söz ya da eylem' ibaresinin bundan böyle hiçbir anlamı yoktur. Kullanılmasını yasaklıyorum." Senato gözetiminde görev yapacak Gizli Sefer Dairesi'ni kurarak Aleksandr Şuvalov'a, gizli polis işlerini sadakati şüpheli Volkov'a ve gizli polisliğe uygun düşmeyecek nüktedan bir hikâye anlatıcısı olan At Kâhyası Lev Narışkin'e devretmesini bildirmesi haziran ayını buldu. Ancak "beklenmedik bir girişimle ele geçirmeye kalkışılması halinde" VI. İvan'ın öldürülmesi talimatını verdi. Ungern-Sternberg'in gözetimi altına alınan eski çar bir ara imparator tarafından sorgulanmak üzere başkente getirildi.

"Kimsin sen?" diye sordu Petro.

"İmparator."

"Bunu nereden biliyorsun?"

"Meryem Ana ve melekler bunu söyledi bana."

Petro'nun ona bir sabahlık vermesi üzerine, "bir vahşi gibi" dans etti. Friedrich'e "Prens İvan'ın sıkı gözetim altında olduğu" teminatını veren Petro, Ruslar için ise şunu söyledi: "Nasıl idare edeceğini bilen birinin onlara güvenebileceğine sizi temin ederim."[18]

Dikkate değer bir metanet gösteren Yekaterina, ilerleyen hamileliğini sır olarak tuttu ve 11 Nisan'da bir oğul doğurdu. Aleksey Bobrinski adı verilen bebek, uşağının evinde saklandı. İmparatoriçe toparlanır toparlanmaz, izlenecek yolu Orlov kardeşler, (Petro'nun Ukrayna atamanlığına onun yerine Gudoviç'i atamayı tasarladığını bilen) Kiril Razumovski ve Daşkova'yla ayrı ayrı görüştü. Küçük Pavel'in tatlı dilli, açık sözlü ve (muhtemelen Yelizaveta'yla kısa süreli bir kaçamağa direnecek kadar) dünyevi zevklere düşkün başmabeyincisi Panin de daha Batılılaşmış bir soylu oligarşiden yana bir reformcuydu. Daha sonra hizmet edeceği Yekaterina'ya asla bağlı olmadı ama Petro'nun gerçek vârisinin Pavel olduğunu bilmesine karşın, darbeye destek verdi.

Daha önce Yelizaveta'nın yaptığı gibi, Yekaterina ikircime düştü. Başarısızlığın bedeli korkunç yüksekti. Derken Petro iyice azıttı.

Çar "beyaz geceler"den birinin yaşandığı 9 Haziran'da, Prusya'yla barışı (ve yakında Danimarka'ya karşı girişilecek savaşı) kutlamak üzere 400 konuğa bir

yemek verdi. Rastrelli'nin inşa ettiği yeni barok Kışlık Saray'ın ilk galasıydı bu; akşam bir havai fişek gösterisiyle başladı.* Alman hempalarıyla birlikte oturan III. Petro, çarlık ailesi, Büyük Friedrich ve barış için kadeh kaldırdı ama masanın dip tarafındaki Yekaterina ayağa kalkmadı. Çarın sebebini sormak üzere gönderdiği Gudoviç'e, ailenin üç mensubundan biri olma itibariyle ayağa kalkmadığını söyledi. Petro iki amcasının da aileye mensup olduğunu bildirmesi için Gudoviç'i tekrar gönderdi ve ardından imparatoriçeye yüksek sesle küfretti. "*Durok!*" (Aptal!) diye bağırdı. Yekaterina gözyaşlarına boğuldu ama hemen toparlandı; yanında oturan cana yakın Prens Fyodor Baryatinski'ye dönerek, normal sohbete girmeyi başardı.

Petro o gece yaveri Baryatinski'ye onu tutuklama emrini verdi. Yekaterina'ya bağlı ve Orlov'la dost olan Baryatinski, çarın amcası Holstein Prensi Georg'a haber vererek, emri iptal ettirmek için ağırlığını koymasını sağladı. Ardından Orlov'u ve Yekaterina'yı uyardı. İmparator Oranienbaum'daki bir tatilden sonra Muhafız Alayı'yla birlikte savaşa gitmeyi tasarlamaktaydı. Komplocular onu yola çıkışında tutuklamaya karar verdiler.[19]

Petro'nun 12 Haziran'da Oranienbaum'daki kır sarayına giderken, kentte bıraktığı Yekaterina'nın komplosu şekillendi. Büyük Petro'nun köşkü Mon Plaisir'de kalmak üzere 17 Haziran'da Peterhof'a doğru yola çıktığında, kentte komplo aşırı denebilecek bir hızla yayıldı. Atlı Muhafız Alayı'nın çavuşlarından yirmi iki yaşındaki Grigori Potemkin de gelişmeleri duydu ve Orlov'un müttefiklerinden birine kendini tanıtarak, aralarına katılmak istedi. Friedrich'e "Hiç korkum yok" diyen III. Petro, kurduğu yeni Gizli Sefer Dairesi'nin Orlov'la ilgili söylentileri aktarması üzerine, yaverlerinden birini onu yakından takip etmekle görevlendirdi. Ama darbeyi örgütleyen kişi o değil, kardeşi "Yaralı Yüz"dü.

Bu arada yakalanan sıradan bir komplocu, Orlovların dostu olan Yüzbaşı Passek'in adını verdi. Passek 27 Haziran'da tutuklanıp işkenceden geçirilince, komplo açığa çıktı. Aleksey Orlov devrimi başlatmaya hazırlanırken, kardeşlerinden Fyodor, belki de tavrını yoklamak için Daşkova'ya uğradı. Böylece darbeden ilk kez haberdar olan Daşkova, o gece Yekaterina'yı uyandırıp rahatsız etmenin doğru olup olmayacağı konusunda tereddüt eden Orlov'a şunu söyledi: "Zaten zaman kaybetmişsiniz. İmparatoriçeyi endişelendirme korkularınıza gelince, bizimle birlikte idam sehpasını boylamasındansa, baygın halde Petersburg'a getirilmesi daha iyi olur!" Fyodor Orlov'un planları açıkladığı Kiril Razumovski, İzmailovski Muhafız Alayı'nı ayaklandırmaya

---

* Gösteriyi düzenleyen kişi, Büyük Petro'nun siyahi vaftiz oğlu General Abram Hannibal'dı. Yelizaveta'nın gözdelerinden olduğu için, III. Petro'nun nefret ettiği biriydi. Daha yemeğin başında, Holstein Prensi Georg onun eline azledildiğine ilişkin bir çarlık emrini tutuşturdu. "Elli yedi yıllık sadık hizmetten sonra kovuldum" diyen Hannibal "malikânelerinden birine çekildi."

ve Bilimler Akademisi'nin başkanı olarak manifestoları bastırmaya söz verdi. O akşam "Yaralı Yüz" yanına Baryatinski'yi (ve basamağa tüneyen Çavuş Potemkin'i) alarak, bir arabayla dörtnala Peterhof'un yolunu tuttu.[20]

Araba 28 Haziran sabahı saat altıda Mon Plaisir'in dışında durdu ve içeriye koşan "Yaralı Yüz", Yekaterina'nın yatak odasına dalarak kardeşinin metresini uyandırdı.

"Her şey hazır" dedi. "Kalkmalısınız. Passek tutuklandı." Daha fazlasını duymasına gerek kalmayan Yekaterina çarçabuk siyah bir elbise giydi ve arabaya bindi. Sürücüler atları kamçıladı, Potemkin bir battaniyeyle sarılan imparatoriçeyi korumak üzere dingile oturdu ve hep birlikte Petersburg'a doğru hızla ilerlediler. Yekaterina birdenbire elini başına uzatınca gece başlığının öylece durduğunu fark etti ve gülerek çıkarıp attı. "Yaralı Yüz" diğer yönden gelen bir arabayla buluştu; arabanın yolcusu, bir darbede her zaman önem taşıyan biriydi. Michel adlı bu Fransız berber, devrime giden Yekaterina'nın saçına çekidüzen verdi. Yekaterina ve "Yaralı Yüz" kente yaklaşırken, Grigori Orlov'un bulunduğu bir arabaya geçtiler. Birlikte İzmailovski Muhafız Alayı Kışlası'na vardıklarında, sadece "on iki asker ve bir davulcu" buldular. İmparatorluklar böyle küçük başlangıçlarla ele geçirilir. Yekaterina'nın hatıratındaki anlatımına göre, Razumovski'nin İzmailovski Muhafız Alayı'nı toplamasından kısa bir süre sonra, "askerler onun ellerini, ayaklarını ve elbisesinin yenini öpmek üzere ileriye atıldılar." Ataman Razumovski önünde diz çöküp ellerini öptü. Bunu öbür alaylar izledi; genç Potemkin de bağlı olduğu Atlı Muhafız Alayı'nın başını çekti.

İmparatoriçenin yerleştiği Kışlık Saray'da toplanan senatörler ve generaller, "II. Yekaterina"yı selamlayan manifestoyu duyurdu. Panin de onun oğlu Grandük Pavel'i üstünde geceliği ve başında takkesiyle getirdi. Kapıların açılmasıyla birlikte, askerler, rahipler ve kadınlar aval aval bakmak ya da bağlılık yemini etmek üzere koridorlara doluştu. Yekaterina balkona çıkınca tezahüratla karşılandı.

Danimarka'yla savaş için Almanya ve Livonya'ya sevk edilmiş ordular ve Kronstadt'taki donanma hâlâ Petro'nun kontrolündeydi. Onların desteğini almak için heyetlerin gönderilmesine karşın, Yekaterina'nın bizzat Petro'yu ele geçirmesi şarttı. Belki de erkek kıyafetinin Yelizaveta'yla nasıl özdeşleştiğini hatırlayarak bir üniforma istedi. Dışarıdaki askerler nefret ettikleri yeni Prusya üniformalarını çıkarıp eski tuniklerini giyiyorlardı. Yekaterina da Preobrajenski Muhafız Alayı'nın kırmızı kabartmalarla süslenmiş yeşil ceketini üstüne geçirdi. Muhafız Alayı'na Peterhof'a yürümek için Saray Meydanı'nda toplanma emrini verdi.

Bütün bunlardan habersiz III. Petro, yanında Müsteşar Vorontsov, Goltz, metresi ve tekrar göze giren yetmiş dokuz yaşındaki Mareşal Münnich olmak üzere, Holstein askerlerinin geçit törenini teftiş ediyordu. Teftişten sonra Oranienbaum'dan ayrıldı ve Yekaterina'yla birlikte Aziz Petrus ve Pavlus Yortusu'nu kutlamak üzere Peterhof'a vardı. Mon Plaisir'in ıssızlığı karşısında paniğe kapıldı ve içeriye girince Yekaterina'nın gala elbisesini yatağa bırakılmış halde gördü. Her anlamda kıyafet değiştirmiş olması bir uğursuzluk alametiydi. "Ondan her şeyin beklenebileceğini söylememiş miydim size?" diye bağırdı çar. Ağlamaya, içmeye ve titremeye başladı.

Aklı başında kalan tek saraylı, darbelerin gediklisi Münnich'ti. Petro'nun dedesini hatırlatarak, doğru tavsiyede bulundu: "Pomeranya'daki Rus ordusunun başına geçip Rusya'ya yönelin. Majesteleri, sizi temin ederim ki, Petersburg altı hafta içinde ayaklarınızın dibinde olacak!" Ama bu Petro Büyük Petro değildi. Yekaterina'yla pazarlık için elçiler gönderdi. Giden ilk kişi, Yelizaveta'nın darbesi sırasında onunla birlikte kızakta olan Vorontsov'du ama Petersburg'a varınca, Yekaterina'nın dizlerine kapandı ve ardından görevini bıraktı. Petro'nun gittikçe küçülen maiyeti süklüm püklüm Oranienbaum'a döndü; orada Münnich onu Kronstadt'ı ele geçirmeye ikna etti.

Berrak gecede Petro bir uskunaya bindi ama tam anlamıyla sarhoş olduğu için metresi ve yaşlı mareşalin desteğiyle ayakta durabildi. Üç saat sonra Kronstadt'ta karaya çıktıklarında, imparatorun gelişini duyuran Münnich'e bahriyeliler şöyle seslendi: "Artık bir imparator yok. Yaşasın II. Yekaterina!" Petro bayıldı. Daha önce bunu kestirdiği için, Yekaterina'ya "Rusya'da kalırsam öleceğim" demişti. Tek istediği şey, tahtı bırakıp Holstein'a çekilmekti. Müzakereye karar verdi.

Muhafız Alayı üniforması ve elinde yalın kılıcıyla gösterişçi bir hava takınan Yekaterina, safkan kır atı Muhteşem'e binmiş olarak Saray Meydanı'na girdi ve onu bekleyen 12 bin muhafızı teftiş etti. Muhafızların hiçbiri ayık değildi. Sokaklar meyhanelere dadanmış çakırkeyif askerlerle doluydu ve tıpkı bir kıyafet balosunun sabahı gibi, her tarafta çıkarılıp atılmış üniformalar vardı. Otuz üçüne varmış, kumral saçlı, mavi gözlü, siyah kirpikli, ufak tefek ve balık etli Yekaterina atıyla saflar arasında ilerlerken, kılıç püskülünün (*dragonne*) olmadığını fark etti; o çağda böyle şeyler önemliydi. Atlı Muhafız Alayı'nın o sabah arabasına eşlik etmiş açıkgöz genç çavuşu hızla yanına gelip kendi püskülünü verdi. Yekaterina cesur tavrıyla dikkatini çeken gencin dev endamını, kumral saçlı harika başını ve yarık çeneli uzun mahzun yüzünü süzmekten kendini alamadı. Zekâsını yansıtan bakışları ona "Alkibiades" takma adını kazandırmıştı.

Potemkin yerine dönmek isteyince, takım halinde ilerlemek üzere eğitilmiş atı, imparatoriçenin yanından ayrılmaya yanaşmadı. Yekaterina "bu duruma gülüp [...] onunla konuştu." Potemkin'in daha sonraları anlattığı üzere, "bu mutlu tesadüfle" onun iktidar ortağı ve hayatının aşkı olacaktı; "her şey acemi bir at sayesindeydi."

Yekaterina ve muhafızlar kararmayan gecenin mavi ışıltısı içinde ilerlediler. Birkaç saatliğine uykuya çekildiklerinde, iki Orlov kardeş, Grigori ve Aleksey önden dörtnala Oranienbaum'a giderek, III. Petro'yu tutukladı ve tahttan çekiliş metnini zorla imzalattı. Grigori geri dönüp bunu imparatoriçeye verdi. Petro muhafızların "Yaşasın II. Yekaterina!" bağırışları arasında, metresi ve Gudoviç'le arabasına götürüldü. Peterhof'ta onu görmeye gelen Yekaterina'nın danışmanı Panin'e, Vorontsova'dan ayrılmaması için yalvardı. Bunun reddedilmesi üzerine, yanına sadece kemanını, Narkissos adlı siyahi uşağını ve Cicim adlı köpeğini almak istedi. Panin kabul etti. Yekaterina'nın planı, ahı gitmiş vahı kalmış bu imparatoru Shlisselburg'a, eski çar VI. İvan'ın yakınında bir yere hapsetmekti ama "Yaralı Yüz" o akşam Petro'yu alıp yakındaki Ropşa malikânesine götürdü. Yekaterina Petersburg'a döndü.[21] Petro'yu bir daha görmedi.*

Prenses Daşkova bir gün Yekaterina'nın çalışma odasına girince, "bir kanepeye boylu boyunca uzanmış" Grigori Orlov'u resmi evrakları gözden geçirirken görünce "şaşkınlığa" uğradı. "Ona ne yaptığını sordum. 'İmparatoriçe bunları açmamı bildirdi' diye cevap verdi."

Yekaterina dostlarını ödüllendirdi ama düşmanlarını cezalandırmadı. Petersburg garnizonu altı aylık maaş tutarında ikramiye aldı. Razumovski'ye ve Panin'e 5.000 ruble yıllık maaş bağlandı; Grigori ve Aleksey kardeşlerin her birine 800 serf ve 24 bin ruble verildi; imparatoriçenin sevgilisi olan ilkinin eline 50 bin ruble daha geçti. Potemkin'den 600 serf ile 18 bin ruble arasında seçim yapması istendi. Yekaterina onun terfi ettirilmesi için ısrar etti ve tutara 10 bin ruble ekledi. Kocasının metresi Yelizaveta Vorontsova'ya kibirli olsa bile nazik davrandı; onu "sarayda dolanıp durmaması için" kırsal kesime gönderdi.

Nikita Panin'i kıdemli üye olarak Dışişleri Kurulu'na almakla birlikte, Pavel'i erginlik yaşına varır varmaz tahta çıkarmayı isteyişini asla unutamadığı için, başkan yapmaktan kaçındı. Savaş Kurulu'nun başına 1740'lardaki talibi Zahar Çernişev'i getirdi; Prens Aleksandr Viyazemski'nin kişiliğinde

* Friedrich himayesindeki adamın düşüşüne şaşırmadı ama ardılını hafife aldı. "Bir çocuk gibi tıpış tıpış yatağına götürüldü" dedi. "Yekaterina genç, zayıf, kimsesiz, yabancı ve zindana atılmak üzere olan biriydi. Her şeyi Orlovlar yaptı. Yekaterina herhangi bir işi yönetmekten aciz. Onu kurtarmak isteyenlerin kucağına atladı. III. Petro'nun mahvına cesaretsizliği ve Münnich'in tavsiyesine uymayışı yol açtı."

becerikli ve dürüst bir politikacı buldu. Başsavcı olarak atadığı Viyazemski yirmi sekiz yıl gibi olağanüstü uzun bir süreyle maliyeden adliyeye kadar her alanda içişlerini yönetecekti. Ondan önce yirmi yıl bu makamda oturmuş Trubeçkoy'un kızıyla evli olması, siyasal sülalelerin küçük dünyasını yansıtan bir örnekti. Yekaterina sevgilisi Grigori Orlov'u fazla öne çıkarmaktan kaçınarak, topların idaresinden ve Güney Ukrayna'nın yeni topraklarına göçmenleri çekmekten sorumlu kıldı. Tembel ve ehlikeyif Orlov ilk başlardaki resmi evrak okuma heyecanı geçtikten sonra, iktidarda yer edinme çabasına girmedi. Panin yeniyetme Orlovlardan nefret ederken, Çernişevler ve Razumovski iki odak arasında kararsız kaldı. Ama Orlovların sıkı fıkı yakınlıktan kaynaklanan paha biçilmez konumlarını pekiştirecek bir planı vardı: Grigori'yi Yekaterina'yla evlendirmek. Gelgelelim, zaten bir kocası vardı.[22]

Ropşa'da "Yaralı Yüz"ün, Baryatinski ile aralarında Potemkin'in de bulunduğu diğer on iki muhafızının gözetimi altındaki Petro, Yekaterina'yı istekleriyle bombardımana tuttu: "Majesteleri, zaten oldukça perişan birini öldürmeye niyetiniz yoksa, lütfen acıyın ve Yelizaveta'yı [Vorontsova] tek teselli kaynağım olarak bana bırakın. [...] Bir anlığına bile olsa beni görmek istemeniz, dileklerimin doruk noktası olacak." Cevap alamayınca, acınacak tavırla daha geniş bir odada oturma ya da Almanya'ya gidişine izin verilmesi isteğini iletti. "Majestelerinden bana en büyük suçlu gibi davranmamasını rica ediyorum. Bilmem, sizi hiç gücendirdim mi?"

"Yaralı Yüz"le aynı odada kalan Petro'nun korkması için her türlü sebep vardı. Muhafızlar ve tutsak bu ölüm dansında bolca içmeye başladı. "Yaralı Yüz" 2 Temmuz'da Yekaterina'ya şunu yazdı: "Bizim çirkin ucube ciddi karın ağrısı çekiyor. Bu gece ölmesinden korkuyorum ama bunu atlatabilmesi beni daha da korkutuyor. İlk korku sürekli bizi eğlendiren abuk sabuk konuşmalar yapması; ikinci korku ise hepimiz için gerçekten bir tehlike olması." Örtük tehdidin kan dondurucu olmasına karşın, Yekaterina zindancıları değiştirmedi.

"Yaralı Yüz" 6 Temmuz'da Petro'nun neredeyse bilincini kaybedecek kadar hasta olduğunu bildirdi: "Akşama sağ çıkacağını sanmıyorum." Bu netameli teşhis daha ziyade bir ölüm fermanı havası taşıyordu ve Ropşa'daki ortam sıkıştırılan bir idam ilmiği gibiydi; Petro sağ olduğu sürece, ne Yekaterina ne de Orlovlar güvende olabilirdi.

O akşam "Yaralı Yüz" son derece talihsiz bir kazayı, "Matuşka, bilmem, nasıl açıklasam!" diye başlayan sözlerle haber verdi. "Can çekişen" adam akşama doğru mucizevi biçimde toparlanarak, zindancılarla birlikte içki âlemine oturmuştu. Sofradaki Baryatinski'yle ağız dalaşına girmişti. "Onları ayırma fırsatı bulamadık. O artık hayatta değil. Ne yaptığımızı hatırlamıyorum ama

hepimiz suçluyuz. Kardeşimin hatırı için, bana merhamet edin. Her şeyi itiraf ettim. [...] Bizi bağışlayın ve bu işe çarçabuk bir son verin. Hayat yaşanmaya değmez. Sizi kızdırdık ve ruhumuzu ilelebet yitirdik." Mektuplar cinayetin önceden tasarlandığına ama içkiyle kolaylaştığına işaret eder. Boğma olayı Yekaterina'nın işine gelen bir zaruretti ama bir koca ve hükümdar katili olarak ilelebet lekeleneceği kanısındaydı: "Şanım bozuldu, gelecek kuşaklar beni asla bağışlamayacak." Ama bağışlandı.

İmparatorun naaşı Nevski Manastırı'nda sade bir tabuta konuldu. Morarmış boğazı bir kravatla, kararmış yüzü de aşağıya çekilen bir şapkayla örtüldü. Yekaterina kocasının "basura bağlı karın ağrısı"ndan öldüğüne dair bir açıklama yaptı; bu saçma teşhis siyasal cinayetler için mizahi bir örtmeceye dönüşecekti. Yekaterina'dan davet alan Aydınlanma filozoflarından Jean d'Alembert şakayla karışık, "Rusya'da çok tehlikeli bir durum olan basura yatkınlığı"ndan dolayı gitmeyi göze alamadığını belirtti.

Petro taç giyme törenini ertelemişti; Yekaterina aynı hataya düşmedi.[23]

SAHNE 4

Altın Çağ

OYUNCULAR

II. YEKATERİNA (BÜYÜK), imparatoriçe 1762-1796 (eö Anhalt-Zerbst Prensesi Sophie), III. Petro'nun dul eşi
I. PAVEL, imparator 1796-1801, Petro ile Yekaterina'nın oğlu
Natalya Alekseyevna (eö Hesse-Darmstadt Prensesi Wilhelmina), Pavel'in ilk eşi
Marya Fyodorovna (eö Württemberg Düşesi Sophie Dorothea), Pavel'in ikinci eşi
I. ALEKSANDR, imparator 1801-1825, Pavel ile Marya'nın ilk oğlu
Yelizaveta Alekseyevna, Aleksandr'ın eşi (eö Baden Prensesi Louise)
I. KONSTANTİN, imparator 1825, Pavel ile Marya'nın ikinci oğlu
Anna Fyodorovna (eö Saxe-Coburg-Saalfeld Prensesi Juliane), Konstantin'in eşi

YEKATERİNA'NIN GÖZDELERİ: Başyaverler

Grigori Orlov, teçhizat dairesi başkanı, kont, daha sonra prens
Aleksandr Vasilçikov, "Soğuk Nevale"
Grigori Potemkin-Tavriçeski, prens, "Alkibiades", "Kiklops", "Yüce Efendi"
Pyotr Zavadovski, saray kâtibi, daha sonra kont, Konsey üyesi, "Petrusa"
Semyon Zoriç, "Vahşi"
İvan Rimski-Korsakov, "Epir Kralı"
Aleksandr Lanskoy, "Saşa"
Aleksandr Yermolov, "Beyaz Zenci"
Aleksandr Dmitriyev-Mamonov, kont, "Kırmızı Ceketli"
Platon Zubov, kont, daha sonra prens, "Siyahi", "Diş", "Zodyak"

SARAYLILAR: Bakanlar vs.

Nikita Panin, Grandük Pavel'in başmabeyincisi, Dışişleri Kurulu üyesi, kont
Zahar Çernişev, Savaş Kurulu başkanı, kont
Kiril Razumovski, kont, Ukrayna atamanı, daha sonra feldmareşal
Pyotr Rumyançev-Zadunayski, kont, feldmareşal
Aleksey Orlov-Çesmenski, amiral, kont, Grigori'nin kardeşi, "Yaralı Yüz"
Aleksandr Bezborodko, dışişleri bakanı, daha sonra kont, prens, müsteşar
Nikolay Saltıkov, Pavel'in ve ardından Aleksandr'ın başmabeyincisi, daha sonra kont ve prens, Savaş Kurulu başkanı
Valeryan Zubov, kont, "Çocuk", Platon'un kardeşi
Fyodor Rostopçin, Pavel'in hizmetçisi
Kontes Praskovya Bruce, Yekaterina'nın nedimesi
Aleksandra Branitska (eö Engelhardt), Potemkin'in yeğeni, kontes, "Saşenka"
Yekaterina Skavronskaya (eö Engelhardt), Potemkin'in yeğeni, kontes, "Katinka", "Kedi Yavrusu", "Melek", "Venüs"
Yekaterina Nelidova, Pavel'in metresi, "Küçük Canavar"
Kontes Varvara Golovina, saraylı ve Grandüşes Yelizaveta'nın dostu

Yekaterina Eylül 1762 ortalarında, sekiz yaşındaki oğlu Pavel ve lalası Panin'le birlikte Moskova'ya geçit töreniyle girdi. İmparatoriçelik tacını 22 Eylül'de Göğe Çıkış Katedrali'nde bizzat başına taktı. Daha sonra taç giyme vesilesiyle yapılan nişan dağıtımında, Grigori Orlov'u önceden İmparatoriçe Anna'nın sevgilisine verdiği başteşrifatçılık makamıyla aynı anlama gelecek bir unvanla başyaver olarak atadı. Orlov kardeşlerin beşi ve Panin, kontluğa yükseltildi. Potemkin 400 serf daha ve "yatak odası efendisi" sanıyla bir saray rütbesi elde etti.

Törenden hemen sonra, küçük Pavel ateşlenerek yatağa düştü. Gençken ölümün eşiğine geldiği Moskova'dan zaten nefret eden Yekaterina, oğlu ölecek diye çılgına döndü. Taht üzerinde zerre kadar hakkı olmadığından, rejiminin yegâne meşru dayanağı onun yaşamasıydı. Neyse ki, kaderin merhamete gelmesiyle çocuk iyileşti.

Petersburg'a dönen Yekaterina konumunun ne kadar kırılgan olduğunun farkındaydı. Gizli Sefer Dairesi aracılığıyla herkesi dikkatle izleyerek, bütün hizipleri ustalıkla hoş tuttu ve çok azını gücendirerek, gülümseyen zekâya ve temkinli güvene dayanan rahatlatıcı bir tablo sundu. Bir avuç muhafız, VI. İvan'ı tahta geçirmeye dönük bir tertibe neredeyse anında girişti ama teşebbüs çarçabuk boşa çıkarıldı. Tıpkı Büyük Petro gibi, "Zaman bana değil, imparatorluğa aittir" düsturuyla, devlet işlerine dört elle sarılan Yekaterina her sabah saat altıda kalkar, daha hizmetkârlar uyanmadan kendi kahvesini pişirir ve çalışmaya koyulurdu. Endamına neyin yakıştığını ve Rus halkının zevkine neyin uygun düştüğünü bilen biri olarak, gösterişli olmakla birlikte şatafata kaçmayan Rus tarzında uzun gündelik elbiseler giyerdi. Otuzlu yaşların ortasına varmış olmasına karşın, İngiliz büyükelçisi Sir George Macartney'nin ifadesiyle "hâlâ güzel olarak nitelendirilebilirdi"; onu daha sonraları tanıyan Ligne prensi ise "güzelden ziyade alımlı" olduğu görüşündeydi. Bütün anlatımlarda hoş ten rengi, düzgün dişleri ve açık mavi gözleri öne çıkan özelliklerdi.

Mustarip olduğunu itiraf ettiği bir "yazma dürtüsü"yle her gün çok sayıda mektup yazardı. Bununla yarışan diğer tutkulu hobileri "İngiliz hayranlığı", yani İngiliz resimlerine ve bahçelerine dönük zevki, neoklasik yapılara düşkünlüğü ve kendi ifadesiyle "pisboğaz açgözlülük" düzeyine varan sanat koleksiyonculuğu merakıydı. Hobilerinin hepsi aynı zamanda ihtişamını

yansıtmanın yollarıydı. Kışlık Saray'a sanat eserlerini saklamak ve dostlarını suarelerde özel olarak ağırlamak üzere Küçük Ermitaj adını verdiği bir köşk ekledi. Büyük Petro geleneğine uygun olarak, konukları için belirlediği on kural vardı:

1. Kılıçlar ve şapkalarla birlikte bütün rütbeler kapıda bırakılacaktır.
2. Dar görüşlülük ve hırslar aynı şekilde kapıda bırakılacaktır.

Son kural ise şuydu:

10. Ayrılana kadar kirli çamaşırlar ortaya dökülmeyecek ve başkalarının işine karışılmayacaktır.

Tıpkı Yelizaveta'nın yaptığı gibi, hizmetkârların kulak misafiri olmalarını önlemek için, makaralarla yukarıya çekilen "kanatlı masalar" kullanırdı. Sarayda sanat eserlerini sergilemek üzere Eski Ermitaj olarak bilinen bir ek bina daha yaptırdı.* Kararnameler, mektuplar, hicivli oyunlar ve talimatnameler yazmanın yanı sıra, gizli hatıratı üzerinde sürekli çalıştı. Yekaterina kendini öne çıkarmada yorulmak bilmez biriydi: Voltaire'e ve Aydınlanma filozoflarına mektupları, ondan alıntı yapılması içindi.

Bu doğuştan politikacı, kendi otokrasisinin sınırları konusunda son derece gerçekçiydi: "İşler öyle bir tarzda yapılmalı ki, insanlar kendileri böyle yapılmasını istemiş sanmalı." Sınırsız iktidarından söz eden bir bakanına şu cevabı gülerek vermişti: "Sandığın kadar kolay değil. Öncelikle, emirlerim yerine getirilebilecek türden olmazsa yerine getirilmez. [...] Tavsiye alırım, danışırım ve genel onaya kanaat getirdiğimde, emirlerimi çıkarır ve senin kör itaat dediğin şeyi görmekten haz alırım. Sınırsız iktidarın temeli budur." Ama iktidarına kafa tutulduğunda, asla zalimliğe varmayacak şekilde acımasız olurdu: "Kurt dişli ve tilki kuyruklu olmak şarttır." Onu defalarca eleştirdiğini duyduğu bir soyluya bundan vazgeçmesini "ya da kuzgunların bile kemiklerini bulamayacakları bir yere gönderilmeye hazır olmasını" öğütlemişti.

Bakanlarını sabahleyin huzura alır ve kararnamelerini hazırlardı. Saat on birde süslenip püslenir, Orlov'u ağırlar ve çoğu kez sadece onunla, sevgili tazıları ve bir çift nedime eşliğinde yürüyüşe çıkardı. Saat birdeki öğle yemeğinden sonra dairesinde altıya kadar çalışır, bu "sevgili saati" gelince Orlov'u

---

* Mektupları sanat eserlerinin peşine düşmekten ve bunları pazarlık yaparak edinmekten aldığı keyfi gösterir. Ermitaj için eser toplamaya hemen başladı; daha sonraları Saksonyalı bakan Kont von Brühl'ün ve Britanya Başbakanı Sir Robert Walpole'un geniş koleksiyonlarını satın aldı. Kendisi için topladığı fildişi kabartmalar ve oyma mücevherler Ermitaj Müzesi'nde özel olarak yapılmış ahşap dolaplarında hâlâ durmaktadır ama sergiye açık değildir.

kabul eder, ardından bir gala, bir saray günü (Pazar), bir tiyatro (Pazartesi ve Perşembe) ya da bir maskeli balo (Cumartesi) için giyinirdi. İhtişamın gücünü bilen biri olarak, bu vesilelerle heybetini Avrupa'ya yansıtırdı. Daha sonra Orlov'la dairesine çekilir ve saat on birde yatakta olmaktan hoşlanırdı.

Eski sevgilisi Poniatowski'ye şöyle yazmıştı: "Konumum öyle ki, en büyük ihtiyatla etrafı kollamalıyım. Muhafız Alayı'nın en düşük rütbeli askeri beni gördüğünde, 'Bu benim eserim' diye düşünür." Ona hâlâ âşık olan Poniatowski'nin hayali onunla evlenmekti. Yekaterina bu saflığı rahatsız edici bulurdu: "Sana açıkça söylemem gerektiği ve sen anlatıp durduğum şeyleri kulak ardı etmeye karar verdiğin için, şu gerçeği bilmelisin ki, buraya gelecek olursan muhtemelen ikimizi de boğazlatmış olursun." Ama hayal kırıklığına uğramış Polonyalıyı tahtla avutmak gerekliydi.[1]

Yekaterina darbeden bir ay sonra, "Şimdiki kral öldüğünde seni kral yapması için Kont Keyserling'i Polonya'ya hemen gönderiyorum" diye yazdı Poniatowski'ye. III. August eylülde ölünce, Orlovların ve Çernişevlerin yerine oğlunu geçirmeyi istemelerine karşın, Poniatowski'de karar kıldı. Onun cinsel hizmetlerinin karşılığını ödeme gibi bir emperyal kapristen uzak olan Yekaterina "hikmeti devlet"in serinkanlı bir timsaliydi; Polonya'yı bağımlı bir kral aracılığıyla bir uydu olarak denetim altında tutma yönündeki Petro dönemi politikasını izlemekteydi. Czartoryski ailesine mensup annesinden dolayı Polonyalı kodamanlarla akraba olan Poniatowski son derece itaatkâr olacaktı ama hâlâ hayal peşindeydi: "Tahtı sen üstünde oturacaksın diye istiyorum." Ona haddini bildiren Yekaterina'ya nazikçe sızlandı: "Beni kral yapacağına yanına al."

Büyük Friedrich bu politikaya Rus desteği ve 31 Mart 1764'te imzalanan ittifak karşılığında arka çıkmaktan memnundu. Polonya meclisi Sejm 26 Ağustos'ta, Rus birliklerince kuşatılmış halde, Poniatowski'yi Stanislas-August adıyla kral seçti. Çok sevinen Yekaterina, "Nikita İvanoviç! Başa geçirdiğimiz kral için seni tebrik ederim" dedi Panin'e. "Bu olay sana olan güvenimi büyük ölçüde artırmıştır."* Panin'e göre, Prusya ittifakı Baltık üzerindeki Rus hâkimiyetini pekiştirmek ve Avusturya ile Fransa'nın "Katolik Bloku"nu dizginlemek üzere Protestan-İskandinav devletlerine dayanan yeni bir "Kuzey Sistemi" oluşturmanın ilk adımıydı. Peki, eski sevgilisini kral yapan Yekaterina acaba şimdiki aşkı Orlov'la evlenip onu da imparator yapacak mıydı?[2]

---

* Aynı dönemde Rusların kaderini olumlu yönde değiştiren birçok gelişmeden biri de Kurlandiya düklüğünün yirmi iki yıllık sürgünden sonra III. Petro'nun affettiği İmparatoriçe Anna'nın gözdesi Ernst Biron'a geri verilmesiydi. Biron ölümüne kadar bir Rus kuklası olarak hüküm sürdü ve yerine oğlu Peter Biron geçti.

Poniatowski'yi Rusya'ya getirmek, nasıl onu boğazlatmanın kestirme bir yolu olacaksa, Orlov'la evlenmek de öyleydi. Ama Yekaterina hayatı boyunca özlemini çektiği aile sıcaklığını dostları ve sevgililerinde bulmak zorundaydı.

Anne babası ölmüştü. Oğlu Pavel hâlâ küçüktü; birçok kraliyet ailesinde olduğu gibi, onların ilişkisi de kaçınılmaz veraset sırasıyla zehirlendi ve bu durum anneliğin sevecen niteliğini tersine çevirdi. Oğlunun erginlik yaşına varışı yıkımını getirebilirdi. Muktedir olduğunu gösterirse, hakları yadsınamaz hale gelebilirdi. Neyse ki, dengesiz karakteri annesiyle ilişkisini bozarken, hükümranlığına gerekçe sağladı.

Yekaterina aile yerine yakın bir çevre oluşturdu. En sıkı dostu Büyük Petro'nun metresi Kontes Rumyançeva'nın kızı ve uzun süre hizmet veren nedimesi Kontes Praskovya Bruce'tu. Bütün aşk meselelerindeki bağlaşığı olan Bruce'u, "sonuçlarından korkmaksızın her şeyi söyleyebildiğim kişi" olarak nitelendirirdi. Erkekler konusunda aynı zevke ve cinsel şevke sahiptiler; bu durum Praskovya'ya imparatoriçenin sevgililerinin *l'éprouveuse*'ü (sınayıcısı) şöhretini kazandırdı. İşin aslı bundan biraz daha çapraşıktı ama her hükümdar böyle meselelerde bir dost sadakatini, bir diplomat inceliğini ve bir çöpçatan sağlamlığını birleştiren kişilikte bir sırdaşa gerek duyar.

Yekaterina "doğuştan komik" adam Lev Narışkin'in III. Petro'ya destek verişini bağışladı ve onu yeniden at kâhyası [ahırbeyi] olarak atadı; ancak hiç de atletik olmayan bünyesinden dolayı aslında "eşek kâhyası" olması gerektiğini söyleyerek ona takılırdı. Yekaterina açısından, sevgilisi her zaman hayatının merkezinde olmalıydı. Efsanevi bir seks düşkünü olmak şöyle dursun, sevgilisiyle kuytu dairesinde iskambil oynamaktan, edebi ve sanatsal ilgi alanları üzerine konuşmaktan hoşlanan müzmin bir tekeşliydi. Üst katındaki daireyi verdiği Başyaver Orlov'un istediği zaman yeşil merdivenden inip dosdoğru yanına gelmesine izin verirdi. Her akşam iskambil, faro ve bezik oynadığı Orlov'a bağlıydı; ancak sarayda başka bir hayranı daha vardı. Darbe gecesi tanıştığı Potemkin (ona "Saçı benimkinden daha güzel" dedirtecek düzeydeki) yakışıklılığı, parlak zekâsı, teolojiye ve taklitçiliğe ilgisiyle tanınan biriydi. Orlov imparatoriçeyi eğlendirmekte güçlük çektiğinde, bu iş için onu çağırırdı. Taklitçiliğini sergilemesi istenen Potemkin böyle yetenekleri olduğunu inkâr ederken, imparatoriçeninkiyle tıpatıp aynı hafif bir Alman aksanıyla konuşurdu. Eğlenip eğlenmediğini anlamaya yönelik kısa bir suskunluğun ardından, Yekaterina gürültülü kahkahalara boğulurdu. Bir ara saray koridorlarında karşılaştığı Potemkin, önünde diz çöküp elini tutarak ona aşkını ilan etti.

Yekaterina Potemkin'e cesaret vermemekle birlikte, dikkatli terfilerle kariyerinin önünü açtı. Aşk yaşamı dillere destan olan Potemkin'in Kontes Bruce'la da bir kaçamak yaşamış olabileceği yönünde ipuçları vardı. Bir-

denbire sarayda ortalıktan kayboldu; söylentilere göre Yekaterina'ya kur yapmasından dolayı, Orlovlar tarafından ıstakalarla dövülmüştü. Akla daha yakın bir ihtimal iltihap kapmış olmasıydı. Hangi sebeple olursa olsun, sonuçta sol gözünü ve güvenini yitirerek bunalıma girdi. Yekaterina başına ne geldiğini sorduğu Potemkin'e, Kontes Bruce aracılığıyla bir mesaj gönderdi: "Böyle ender meziyetlere sahip bir kişinin toplumdan, vatandan ve ona değer verenlerden elini eteğini çekmesi çok yazık." Eskiden nüktedanlığı ve yakışıklılığı nedeniyle "Alkibiades" olarak anılan adamın lakabı, saraya döndüğünde "Kiklops" olarak değişti.

İmparatoriçe, hayatında kilit bir yer tutan Orlov'a muhtaç ve âşıktı. Müziği ve şarkı söylemeyi seven bu adamla birlikteyken, basbayağı içi ısınıyordu. Saray kayıt defterine göre, bir akşam "Majesteleri yemekten sonra zarafetle iç dairesine döndü ve iskambil odasındaki beyler şarkılara başladı; ardından Kont G. G. Orlov'un talimatı üzerine, Muhafız Alayı askerlerinden oluşan saray şarkıcıları ve hizmetkârlar başka bir odada neşeli şarkılar söyledi." O sırada Yekaterina hırslı Orlovları yaşlı aristokrasiyle dengelemek zorundaydı. Her gözde gibi, Grigori de evlilik yoluyla kardeşlerinin konumunu kalıcılaştırma peşindeydi.

Söylentiler sarayın hassas dengesini bozdu. "İmparatoriçe dilediğini yapabilir ama Madam Orlov asla Rusya imparatoriçesi olmayacaktır" uyarısında bulundu Panin. Yekaterina'nın Moskova'dan Rostov'a bir hac ziyaretine çıktığı Mayıs 1763'te, Hitrovo adlı bir yatak odası efendisi, Orlovları öldürmeyi ve Yekaterina'yı VI. İvan'la evlendirmeyi planlamaktan tutuklandı. Bu olay bir Orlov izdivacını imkânsız hale getirdi.

Yekaterina'nın büyük turlarının ikincisinde Baltık eyaletlerini gezdiği sırada, Vasili Miroviç adlı bir kaçık subay 5 Temmuz 1764'te, bir zamanlar VI. İvan olarak bilinen Bir Numaralı Mahkûm'u imparator yapmak amacıyla Shlisselburg'un kuytu zindanından kurtarmaya kalkıştı. Yelizaveta ve Petro'nun herhangi bir kaçırma girişiminde eski çarın öldürülmesi yolundaki talimatının Yekaterina tarafından teyit edildiğinden habersiz olarak, arkadaşlarıyla birlikte nöbetçi odasını ele geçirdi ve hücreye yöneldi. Silahlı bir çatışmadan sonra, eski imparatoru çok sayıda hançer yarasından can çekişir halde buldu. Naaşını öptü ve teslim oldu. Yekaterina alelacele başkente döndü. Miroviç'in kellesi uçurulurken, suç ortakları korkunç *Spitsruten* cezasına çarptırıldı; bellerine kadar soyulan kurbanların, sıralanmış bin adam arasında koşarken sopalarla meydan dayağı yediği bu cezada on ya da on iki tur ölümcül olabilirdi.

İki eski çar nahoş biçimde ölmüştü; ancak onların ortadan kalkışı ve oğlu Pavel'in küçük yaşta oluşu, Yekaterina'ya hünerini göstermek için bir yol açtı. Hükümdar ve koca katili Alman taht gaspçısı, şaşırtıcı bir gelişmeyle, sadece

Rus çariçesi ve başarılı bir emperyalist olarak değil, Aydınlanma filozoflarının gözdesi bir aydın despot olarak da itibarını düzeltti.[3]

Sekiz atın çektiği bir fayton içindeki Yekaterina, peşinden gelen oğlu Pavel'in yanı sıra iki Orlov ve iki Çernişev kardeş ile Potemkin'in aralarında bulunduğu saraylılara ait on altı arabayla birlikte, 30 Temmuz 1767'de ileri görüşlü tasarısı Yasama Komisyonu'nu açmak üzere Moskova'daki Golovin Sarayı'ndan Kremlin'e geçti. Soylular, şehirliler, köylüler ve Rus olmayan topluluklardan seçilmiş beş yüz temsilci Göğe Çıkış Katedrali'nde (Müslümanların dışarıda beklediği) bir kutsama ayinine onunla birlikte katıldı ve ardından Büyük Talimat'ın yürürlüğe konulacağı Manzaralar Sarayı'na yürüdü. Bütün gözdelerinin orada hazır olmaları Yekaterina'nın bağlılığının bir işaretiydi. On sekiz aylık gizemli gaipliğinden yeni dönmüş ve artık tek gözlü olan Potemkin "yabancı halkların vasileri"nden biri olarak atandı; İngiliz hükümdarının Parlamento'yu açışını örnek alan bu törende, Grigori Orlov bizzat imparatoriçenin kaleme aldığı Büyük Talimat'ı yüksek sesle okudu.

Talimat metnine Montesquieu'nun, Beccaria'nın ve başta Diderot'nun *Encyclopaedia*'sı olmak üzere Aydınlanma filozoflarının eserleri sinmişti. Aydınlanma filozofları günümüzdeki anlamıyla demokrat liberal olmamakla birlikte, hurafelerin ve zorbalığın düşmanları, adaletin, düzen ve aklın savunucularıydı. Bütün kibirli entelektüeller gibi, nüfuzlu insanların teveccühüyle başları kolayca dönen ve gösterişe düşkün aydın despotlar karşısında zaaf gösteren kişilerdi. Yekaterina onların fikirlerini içtenlikle benimseyen ve kölelikten tiksinen biriydi. Özellikle Moskova'daki barok sarayların süslü dış cephelerinin ardında, serflerin pis kokulu zindanlarda nasıl hapis tutulduklarını unutmamıştı: "Orada en ufak ihlallerde bulunanlar için içinde demir yakalar, zincirler ve işkence aletlerinin bulunmadığı tek bir konak yok." İmparatoriçe Anna'nın annesiyle aynı aileden genç bir dul olan Darya Saltıkova'nın yüzlerce serfi işkenceden geçirtip öldürtmesi, bu tutumun bir seri cinayet düzeyine varan en uç örneğiydi.* Ama medeni yaklaşımı Yekaterina'yı gözdelerine on binlerce serf vermekten alıkoymadı. Soyluların ayrıcalıklarına, özellikle de serf edinmeyle ilgili olanlarına dokunmakta son

* Sevgilisinin evlenmesiyle incinen Saltıkova, öcünü bir dehşet evine çevirdiği konağındaki serf kızlardan aldı. İki ya da üç erkek dışında, kurbanlarının hepsi işlerindeki ufak tefek aksaklıklar nedeniyle kaynar suyla, çekiçle, çivilerle, "kütükler, kalaslar ve oklavalarla" işkenceden geçirilen kadınlardı. Saltıçiha adı takılan genç dul, bir Saltıkov olan Moskova valisiyle akraba olması sayesinde yerel polise defalarca verdiği rüşvetlerle, şikâyet edenlerin cezalandırılmasını sağladı. Sonunda 1762'de tutuklandı. Yekaterina'nın emriyle yürütülen kapsamlı bir soruşturma, aralarında on yaşındaki çocuklar ve hamile kadınlar da olmak üzere olası 138 cinayeti ortaya çıkardı. Bunların 38'inden suçlu bulunan dul için imparatoriçenin verdiği karar, serflere karşı gaddarlığın soylular arasında çok yaygın ve aslında bir tür ayrıcalık olduğu göz önünde tutulursa, oldukça yumuşak sayılırdı. Saltıçiha boynuna "Bu kadın işkence yaptı ve cinayet işledi" yazılı bir tabela asılmış halde halka açık bir yerde zincirlendi, ardından ömür boyu hapiste tutuldu.

derece sakıngan davrandı. Aslına bakılırsa, taca ait topraklardaki milyonlarca serfle en büyük serf sahibi konumundaydı ve çarlık ile soylular arasında çıkar birliğine (bir yandan hükümette ve orduda hizmet, öbür yandan taşınır mal konumundaki milyonlarca insanı bastırma ve elde tutma) dayanan bu ortaklığın bizzat imparatorluğun temeli olduğunun farkındaydı. Bu düzeni pekiştirecek çok az fırsatı kaçırdı.

Komisyon kısmen aydın felsefesi ve insanseverliğinin bir tanıtım aracı olsa da, çok geçmeden kabak tadı verecekti. Temsilciler her ne kadar Voltaire'in bütün Avrupa'ya yayacağı "Büyük Yekaterina" lakabını ilk kez ortaya atsalar da, emperyal konular yerine, yerel ve sosyal meselelerin iletildiği dilekçeler üzerinde durmaya daha hevesliydiler. Bu tarz konuşmalar bir süre sonra Yekaterina'yı bezdirdi. Sıkıcı görüşmelerden savaş ve aşk kargaşasının yaşandığı Petersburg'a dönmekle kurtuldu.[4]

Rus Kazakları Haziran 1768'de Kral Stanislas'a başkaldıran Polonyalı isyancıları alt etme uğraşında, bazılarını takip ederken sınırı aşıp geçtikleri Osmanlı topraklarında Yahudilere ve Tatarlara yönelik bir katliam çılgınlığına girişti. Sultan III. Mustafa 25 Eylül'de Rus büyükelçisini Yedikule Zindanı'na attırdı ve böylece savaş ilan etti. Toplam 80 bin askeri sevk eden Yekaterina'nın biri başkomutan Prens Aleksandr Golitsın'ın, diğeri kabiliyetli Pyotr Rumyançev'in emrindeki iki ordusu, Güney Ukrayna'yı denetim altına alma talimatıyla Dinyester Nehri boyunca aşağıya ilerledi. Her şey yolunda giderse, bir ordu Karadeniz çevresinden dolanıp Kırım'a saldırırken, diğeri bizzat Konstantinapol'e yönelmek üzere, Prut ve Tuna nehirlerini aşıp şimdiki Bulgaristan'a girecekti.

Kendinden aşırı emin Yekaterina mektup arkadaşı Voltaire'e, "Askerlerim sanki düğüne gidercesine, Türklerle çarpışmak üzere yoldalar" diye sevinçle bildirdi. Ama savaş çığırtkanı politikacılar savaşın asla bir düğün olmadığının farkına çabuk varırlar. Ordunun tabanı köylerinden ve ailelerinden koparılarak zorla askere alınmış köylülerdi; çoğu kez serf sahibi subaylardan kötü muamele görürler ve yirmi beş yıl askerlik yaparlardı. Ama bazı bakımlardan askerlik, kırsal yaşamın hazin sefaletinden kurtulmalarını sağlayan bir fırsattı. Subaylığa yükselmeleri mümkündü; sert disipline rağmen, Rus ordusunu moral bakımından sağlam (ve Batı denklerine kıyasla daha ucuz) kılan özelliklerden biri olan *artel* adlı askeri komünlerde benzersiz bir ulusal ve Ortodoks ruh bulurlardı. Şöyle bir Rus deyişi vardı: "Türkler dokuz kuka oyunundaki gibi devrilirken, bizimkiler kelleleri uçsa dahi dimdik durur."

İlk Osmanlı kalesi düştüğünde, Yekaterina coşkuya kapıldı ama kazanımlar yavaş bir seyir izledi. "Yaralı Yüz" Aleksey Orlov'un Akdeniz'e "bir sefer" önermesi üzerine, Yekaterina Baltık filosunun Cebelitarık'tan geçerek, Os-

manlılara saldırılarla Ortodoks ve Arap başkaldırılarına güç vermesini emretti. Daha önce hiç deniz yolculuğu yapmamış Orlov komutanlığa getirildiyse de, gemilerin sevk ve idaresini İskoç amirali Samuel Greig'e bıraktı. Çeşme limanında demirli Osmanlı filosunun arasına 24 Haziran 1770'te yangın gemileri salındı. Padişahın filosu yok olurken, 11 bin Osmanlı levendi boğuldu. Yekaterina kutladığı "Yaralı Yüz"e yeni bir soyadı verdi: Çesmenski. Ruslar bir anda Doğu Akdeniz'in geçici hâkimi oldular ve ilk kez Arap dünyasında askeri bir maceraya girişerek, Suriye limanlarını bombaladılar ve Beyrut'u altı ay işgal altında tuttular.*

Çeşme baskınının yapıldığı gün, Rumyançev 25 bin kişilik Rus ordusunun başında, şimdi Romanya'da kalan Larga Nehri civarında 150 bin Türk askerini yendi ve Ağustos'ta Kagul Nehri kıyısında başka bir zafer elde etti. Mesleğini Yedi Yıl Savaşı sırasında Büyük Friedrich'ten öğrenmiş soğukkanlı ve zalim bir derebeyi, Kontes Bruce'un kardeşi ve söylentilere göre Büyük Petro'nun oğlu olan Rumyançev mareşal asasını kazandı.

Yekaterina Çarskoye Selo'da kara muharebelerinin anısına dikilitaşların, Çeşme baskınının anısına da bir gölün ve sütunun yer aldığı bir Rus tema parkı yaratarak, zaferlerini ölümsüzleştirdi.** Ama gerek imparatorlukta, gerekse imparatoriçenin dairesinde işler pek de iyi değildi. Kasımda Rumyançev'in raporlarını getiren kahraman, General Potemkin'di.[5]

Özel yaşam açısından, Yekaterina'nın Orlov'la ilişkisi gerginleşme yolundaydı. Siyasal bakımdan ise Orlovların kişilik yapısında bir kusur vardı. Beyin, adale gücü, zevk ve cazibe tek adamda birleşmek yerine, hayrete şayan bir hakkaniyetle beş kardeşe dağılmıştı: "Yaralı Yüz" acımasız, Fyodor kültürlü, Grigori ise sadece cesur, çekici ve yakışıklıydı. Grigori'nin "ahlaksızlığı bütün iyi niteliklerini gölgeleyen" düzeydeydi. Diderot onunla Paris'te tanıştığında,

* Osmanlı padişahına karşı ayaklanan ve kısa bir süre Şam'ı elde tutmayı başaran Mısır, Kuzey İsrail ve Güney Suriye/Lübnan'ın Arap diktatörleri yardım için Orlov'a başvurdular. Yekaterina'nın onayı üzerine, Orlov'un gönderdiği küçük bir filo Suriye kıyılarını bombardımana tuttu, ardından Haziran 1772'de Beyrut'a baskın düzenledi ve ertesi yıl kenti bir süre işgal etti. Arap liderler Kudüs'ü Rusya'ya bırakmaya söz verdiler ama Ruslar çok geçmeden Ortadoğu siyasetinin kaynayan etnik-hizipçi çalkantısına yakalandılar. Bağımlı bir Arap devleti kurma şansının olmasına karşın, Yekaterina 1774'te Osmanlılarla barış yapınca, Suriye siyasetinden çekildi.

** Yelizaveta'nın "kremşanti" diye nitelendirdiği Yekaterina Sarayı'nın rokoko şatafatını hiç sevmemişti. Moskova yakınında yıktırdığı ve ardından neogotik üslupta yeniden inşa ettirdiği Çaritsino da aralarında olmak üzere, son derece savurgan projelerde başka üsluplarla denemelere girişmesine karşın, neo-klasizmin yalınlığına hayrandı. Gözde mimarı Rusya'ya 1779'da gelen neoklasikçi Charles Cameron'du: "Halihazırda antik anıtlar konusunda uzman ve *Roma'nın Hamamları* (*Baths of Rome*) kitabıyla meşhur İskoç asıllı ve Kral James yanlısı Bay Cameron'u çok beğeniyorum. Şu anda onunla beraber bir terasın üstünde bahçe yapıyoruz..." Bu mimar Çarskoye Selo'daki Çin Köyü'yle başlamak üzere, Yelizaveta'nın Yekaterina Sarayı'ndaki rokoko iç mekânları yeniden düzenledi, Akik Odalar olarak bilinen yeni özel daireyi ekledi, Konstantinapol ve Ayasofya'dan ilhamla Sofya adı konulan yeni köyü ve katedrali yarattı, parka bir dizi abidevi sütun ve süs köşkü dikti. Ama şaheseri hâlâ havada asılıymış gibi görünen Cameron Galerisi'ydi.

"Hep kaynayan ama hiçbir şey pişirmeyen bir kazan" yakıştırmasında bulunacaktı. Düşük zevkleri dillere destandı. Durand de Distroff adlı bir Fransız diplomatın gözlemi, "onun için her şeyin yeterince iyi olduğu" yönündeydi. "Yemek yiyormuş gibi sever; bir Kalmuk ya da Finli köylü kızıyla, saraydaki en güzel kızla olduğu kadar mutludur. İşte böyle hödük biri."

Yekaterina onun sınırlı zekâsından ve sakar tavırlarından bıkma noktasına vardı ama daha sonraları Potemkin'e söylediğine göre, Orlov "ilk usanan taraf olmasaydı, hep sevgilisi olarak kalacaktı." Kariyerini dikkatle izlediği Potemkin'le gizlice yazışmaya başladı. Savaşın başında saray teşrifatçılığının tören anahtarının verilmesi ona gösterilen yüksek teveccühün bir işaretiydi. Aynı dönemde Yekaterina'ya şövalyece bir tavırla şunu yazdı: "Majestelerine minnettarlığımı ifade edebilmemin tek yolu, şanınız için kanımı dökmektir. Başarıya ulaşmanın en iyi yolu Hükümdara şevkle hizmet etmek ve kendi canını hiçe saymaktır." Yekaterina Savaş Kurulu Başkanı Zahar Çernişev'e, "Teşrifatçı Potemkin savaşta görevlendirilmeli" diye bir not gönderdi. Potemkin bir süvari generali olarak parlak başarı gösterdi. Komutanı Rumyançev bir muharebeden sonra, "Zaferin kahramanı oydu" diye bildirdi. Potemkin'in imparatoriçeden biraz teşvik görmeden saraya dönmüş olması ihtimal dışıdır; saray kayıt defteri de kısa kalış süresinde onunla on bir defa akşam yemeği yediğini ortaya koyar. Ardından tekrar gittiği cephede başka zaferler elde etti. Rumyançev'in Silistre'yi kuşattığı ve başka bir komutanın Kırım'a girdiği sırada, askerler arasında humma salgını çıktı. O yıl hasatlar kötü gitti. Derken asıl korkunç haber geldi.

Hıyarcıklı veba Moskova'yı kırıp geçirdi. Ağustos 1770'e varıldığında günlük ölü sayısı 500'e yaklaşmıştı. Valinin kaçmasıyla, kent zıvanadan çıktı ve bir güruh piskoposu öldürdü. Grigori Orlov 21 Eylül 1771'de alelacele gittiği Moskova'da cesurca kalabalıkları sindirerek asayişi yeniden sağladı. Yekaterina onun için Çarskoye Selo'da bir zafer takı yaptırdı. Batılı mektup arkadaşlarından birine, "Kont Orlov kuşağının en yakışıklı adamıdır" diye yazdı.

Orlovlar güvende gibiydi. Ama Yekaterina tekrar Petersburg'a dönen Potemkin'e alttan alta danışır olmuştu. Daha sonraları, 1772'de onunla bir ilişki başlatmamış olmasına hayıflanacaktı. Aynı dönemde Orlov'u Fokşani'de Türklerle barış görüşmelerine gönderdi. Rumyançev ve Potemkin'in izlediği toplantılarda, Orlov bocalayınca müzakereleri hiddetle kesti. Yekaterina'nın talebi Osmanlıların Rus kontrolü yönünde bir ilk adım olarak, Kırım'ın bağımsızlığını tanımalarıydı. Ama Avusturya ve Prusya'nın buna rıza göstermek için istedikleri bir bedel vardı: Polonya'yı bölüşmek. Rusya, Prusya ve Avusturya, Yekaterina'nın kabul ettiği Birinci Paylaşım çerçevesinde,

Polonya'nın bazı kesimlerini ilhak ettiler. Ama tam barışa varılacak gibi görünürken, İsveç araya girip Osmanlıları savaşı sürdürmeye teşvik etti.

Yekaterina 30 Ağustos 1772'de yakışıklı ama ruhsuz bir Muhafız Alayı subayı olan Aleksandr Vasilçikov'u yeni başyaveri olarak atadı ve Kışlık Saray'da kendisininkine yakın bir daireye aldırdı. Orlov'un müzakereleri çıkmaza soktuğu sırada, Yekaterina yeni bir sevgili edinmişti. Apar topar dönen Orlov "karantina" gerekçesiyle kent kapılarında durduruldu ve yakındaki malikânesinde beklemesi bildirdi. Orlovlarla ilişkileri dikkatli yürütmek zorunda olan Yekaterina, hassas müzakerelerde Grigori'ye "bütün yaşananları mazide bırakma" sözünü verdi ve "sülalesine çok şey borçlu olduğunu" asla unutmayacağını belirtti. Kopuşu onun damgasına dönüşecek bir cömertlikle halletti. Orlov yılda 150 bin rublelik bir emekli maaşı, aile işlerini düzenlemek için 100 bin rublelik bir meblağ, 10 bin serf ile zaten onun için inşa edilmekte olan neoklasik Mermer Saray'nı ve Kutsal Roma-Germen prensi unvanını kullanma haklarını elde etti. Bir süre seyahat ettikten sonra döndüğü sarayda saygıyla karşılandı. Yekaterina yeni sevgilisi Vasilçikov'la uyuşmaya çalışırken, Potemkin'i korgeneralliğe terfi ettirdi. Vasilçikov'u seçmiş olmasının sebebi muhtemelen Potemkin'in baskın, delibozuk ve üsteleyici olacağını bilmesindendi. Ama Vasilçikov'u yıpratıcı ölçüde donuk buldu. Daha sonra Potemkin'e "Okşayışı beni ağlatırdı" diye itiraf edeceği bu adama "Soğuk Nevale" adını takmıştı.[6]

İmparatoriçe savaştan çıkmaya istekliydi. Rumyançev'in hastalıktan kırılan ordusu, kuşatılan Silistre'de çakılıp kalmıştı. Potemkin orada şimşek hızındaki süvari akınlarıyla sivrilme yolundaydı. Yekaterina Temmuz 1773'te Voltaire'e ondan ilk kez söz etti. Derken 17 Eylül'de güneydoğu sınırlarındaki Yaiksk'in Kazakları, Tatarları ve kaçak serfleri, ölmemiş III. Petro olduğunu iddia eden bir Don Kazağının önderliğinde başkaldırdı. Taht talibi aslında sıraca yara izlerinin soyluluk işareti olduğunu belirten Yemelyan Pugaçov adlı bir firariydi. Onun isyanı bir barut fıçısını ateşledi. Kasabalar düştü, soylular parçalandı, kadınlar tecavüze uğradı ve "imparatorun haremi"ne alındı. Bu arada Pugaçov'un gittikçe büyüyen ordusu kuzeye doğru ilerledi.

Sanki bu yetmezmiş gibi, Yekaterina kendi oğlundan gelen bir çıkışla karşı karşıya kaldı. Pavel 20 Eylül 1772'de on sekiz yaşına bastığından izdivaç, kendisine bağlı bir maiyet ve bir siyasal rol talep edebilirdi. O ve danışmanı Panin, meşru çarın artık fiilen hüküm sürmesi gerektiği kanısındaydı. Böyle bir şey Yekaterina için felaket olacaktı.[7]

Pavel için bir eş şarttı. Daha çocukken, annesinin aşk konusunda takıldığı, Orlov'un ve Panin'in başnedimelerle görüşürken yanlarına aldıkları biriydi.

Ergenlik çağına vardığında, annesinin aracılığıyla tanıştığı genç bir Polonyalı duldan bir oğlu oldu.* Bu uçarı ortamda yetiştiği için, evlendiği zaman boynuzlanma korkusu taşıması şaşırtıcı değildi. Kültürel bakımdan Aydınlanma zihniyetini sindirmişti ve Panin'den (annesine örtük eleştiriler babında) şan uğruna savaşın, dizginsiz mutlakıyetin ve ahlaksız kadın hükmünün iyi yönetimi ve düzgün toplumu tehlikeye düşürdüğünü öğrenmişti. Ancak bu fikirler sınırsız kutsal otokrasiye, Prusya militarizmine ve Ortaçağ şövalyeliğine inancıyla tamamen çelişkiliydi.

Yekaterina oğlu için, tıpkı kendisi için olduğu gibi, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun ikinci derecedeki prensesleri arasından eşler aramaya başladı. Hesse-Darmstadt Prensesi Wilhelmina'yı seçip Petersburg'a çağırdı. Pavel hoşuna giden bu kızın tam da Natalya adını alarak Ortodoksluğa döndüğü sırada, hırslı bir Holstein diplomatı olan Caspar von Saldern'in onu çar olarak Yekaterina'yla birlikte tahta oturtmaya yönelik bir entrikasına karıştırıldı. Panin'in bu işten vazgeçilmesini sağlamasına karşın, telaşlanan Yekaterina oğluna tamamen ayrı bir maiyet vermekten kaçındı.

Pavel şenliklerin ve havai fişek gösterilerinin eşlik ettiği parlak bir düğünle 29 Eylül 1773'te Natalya'yla evlendi. Anne ile oğul kimi zaman, özellikle de kadının ona baktığı iki yıl önceki bir hastalık sürecinde yakın olmuşlardı ama Saldern olayından önce bile, Yekaterina'nın gözünde Pavel dar görüşlü, hırçın ve sevimsizdi. Şimdi ayrıca tehlikeliydi. Çekişme zaten zayıf olan aile bağlarını zamanla yok edecekti.[8]

Rusya'nın sonu gelmez bir savaşa saplanıp kaldığı ve Güney Volga bölgesinin Pugaçov isyanıyla sarsıldığı bir ortamda, Petersburg ve Avrupa imparatoriçenin artık "Soğuk Nevale"yle birlikte saraya Orlov'un neşeyle dönüşünü hayretle izledi. Rusya'nın uzman analizcisi Büyük Friedrich'e göre, Orlov "düzme dışında" bütün görevleri yerine getiren biriydi. Prusyalı müşkülpesent eşcinsel askeri önderin aslında Yekaterina'nın dünyevi cinselliğinden tiksindiği belliydi: "Avrupa'nın çıkarlarını kamış ve pıtışın belirlemesi berbat bir iş." Bizzat tahtını tehlikede gören Yekaterina, kalemini eline aldı ve çok uzak bir Osmanlı kalesini kuşatmakla meşgul bir subaya bir mektup yazdı:

> Beyefendi! Korgeneral ve Süvari Muhafız Komutanı, muhtemelen gözünüzü Silistre'ye dikmeye öylesine dalmışsınızdır ki, mektup okumaya zamanınız yoktur. [...] Ama cesur, akıllı ve yetenekli kişileri korumada öteden beri son derece vesveseli olduğumdan, tehlikeden uzak durmanızı rica ediyorum. Bu mektubu

---

* Simon Veliki adı verlen bu çocuk daha sonra İngiliz Kraliyet Donanması'na katıldı ve 1794'te Antiller'de öldü.

> okuduğunuzda, acaba niçin yazdığımı pekâlâ merak edebilirsiniz. Buna cevabım, hakkınızdaki düşünce tarzımın kafanızda kesinleşmesini sağlamak olacaktır.
> Her zamanki çok hamiyetli koruyucunuz Yekaterina

Ordunun çarpışarak Tuna'nın öbür yakasına dönmesinden hemen sonra, artçı birlikleri korumak üzere en son geçen Potemkin dörtnala Petersburg'un yolunu tuttu. Varır varmaz huzura çıkmak için alelacele gittiği Kışlık Saray'ın merdiveninde Orlov'la çarpıştı.

"Bir haber var mı?" diye sordu.

"Hayır" karşılığını verdi Prens Orlov, "tabii senin çıkışta, benim ise inişte oluşumuzu saymazsak." Ama hiçbir şey olmadı. Vasilçikov eski konumunda kaldı. Yekaterina kararsızdı. Her zaman zahitlik ve hovardalık arasında gidip gelmiş değişken karakterli Potemkin, onunla yüz yüze görüştükten sonra, hiddetle Nevski Manastırı'na giderek bir keşiş olacağını bildirdi. Manastır hücresi ile çarlık sarayı arasında mekik dokuyan Kontes Bruce, çok müziksever olan Potemkin'in aşk şarkısının sözlerini aktardı bir gün: "Seni gördüğüm andan beri aklımda yalnız sen varsın. Ey Tanrım, kaderime niçin sadece ve sadece onu sevmeyi yazdın?"

Sonunda Yekaterina pes etti. Potemkin'e bir mektubunda o anki halini şöyle anlatacaktı:

> Derken bir yiğit [bogatri, efsanevi bir Rus şövalyesi] çıkıverdi; bahadırlığı ve tavrıyla zaten gönlümüze çok yakındı. Gelişi duyulunca, insanlar konuşmaya başladılar; oysa Kontes Bruce'un tahmin ettiği niyeti, yani onda olmasını istediğim eğilimi sahiden taşıyıp taşımadığını öğrenmeye çalışma gibi gizli bir maksatla önceden kimseye belli etmeksizin mektuplar yazdığımızı bilmiyorlardı.

Potemkin onunla önce Çarskoye Selo'da, ardından Kışlık Saray'da birlikte oldu. Sevgili olmalarından sonra, Yekaterina doğanın bu çarpıcı gücüyle büyülendi; aralarındaki cinsel çekime denk düşebilecek tek şey ortak düşünsel ve siyasal şevkleriydi.

"Sevgilim, seninle birlikte geçirdiğim zamanlarda öylesine mutluyum ki" diye yazdı Potemkin'e. "Dört saat beraber olunca, can sıkıntısı uçup gidiyor ve hiç ayrılmak istemiyorum. Canım, dostum, seni çok seviyorum. Öylesine yakışıklı, öylesine akıllı, öylesine şen, öylesine esprilisin ki. Seninle olduğumda, dünyayı umursamıyorum. Hiç bu kadar mutlu olmamıştım." Kaçamakları için seçtikleri yer saray *banya*sı, yani hamamıydı.

"Evet mi, hayır mı?" diye sordu bir gün Kont Aleksey Orlov-Çesmenski.

"Hangi konuda?" karşılığını verdi imparatoriçe.

"Bu aşk mı?" diye sordu "Yaralı Yüz".

"Yalan söyleyemem."

"Evet mi, hayır mı?"

"Evet!"

"Yaralı Yüz" gülmeye başladı. "*Banya*da mı buluşuyorsunuz?"

"O kanıya niçin vardın?"

"Çünkü dört gündür pencerede her zamankinden daha geç ışık görüyoruz. Dün sonraki bir saatte buluştunuz; belli ki, muhabbetinizi açığa vurmamaya karar verdiğinizden, başkalarını yanıltmak istediniz. İyi hamle!" Onunla bu şekilde ancak "Yaralı Yüz" konuşabilirdi ama Potemkin'e aktardığı sohbet, saray halkının heyecanlandığının belirtisiydi. Hamam bu iki şehvetperestin kahkahaları ve sevişirken çıkardıkları seslerle çınlar hale geldi. "Sevgili dostum, bana kızmış olabileceğinden korkuyorum" diye karaladı imparatoriçe bir pusulaya. "Öyle olmaması daha iyi olur. Çabucak yatak odama gel ve bunu kanıtla."

Zavallı "Soğuk Nevale" perişandı. "Ben bir tür kapatmaydım sadece" diye anlatacaktı sonradan. "Dışarıya çıkmama ya da birilerini görmeme çok az izin verilirdi. Azize Anna Nişanı'nı almaya can attığımı imparatoriçeye belirttiğimde, ertesi gün cebimde 30 bin ruble buldum. Potemkin'e gelince, istediğini elde ediyor. Efendi o." Vasilçikov'un ayrıldığı saraya Potemkin yerleşti.

Yekaterina hâlâ krizdeydi ama korkusuz ve zeki bir ortağı vardı artık. "Kendi halinde ama son derece sıkıcı birinden ayrıldım" diye yazdı. "Onun yerine hemen bu zorlu yüzyılın en harika, en esprili ve en has delibozuk kişilerinden biri geçti."[9]

Şaşkın haldeki Büyük Friedrich, "Kadın her zaman kadındır" diye yazdı. Felsefi kadın düşmanlığının ona özgü belden aşağı ilkesini şöyle ortaya koydu: "Dişi hükümetinde, pıtış aklın yön verdiği sağlam bir politikadan daha etkilidir."

Bu ilişki imparatoriçenin hayatındaki büyük aşk macerası ve en üst düzeydeki siyasal ortaklık olacaktı. Potemkin ve Yekaterina yaşam tarzları açısından birbirlerine zıttı: Kadın tertipli, Alman adaplı, ölçülü ve serinkanlıydı; adam delidolu, düzensiz, Slav, duygusal ve abartmaya açık, gösteriş düşkünüydü. Kadın on yaş büyüktü ve doğuştan soyluydu; adam küçük bir Smolensk eşrafının beş kız kardeş arasında şımartılarak büyütülmüş oğluydu. Kadın din konusunda rasyonel, neredeyse ateistti; adam Ortodoks mistisizmini nadir bir Aydınlanma hoşgörüsüyle birleştirmiş biriydi. Adam nüktedanken, kadın gülmekten hoşlanan biriydi; adam şarkı söyleyen ve beste yapan biriyken, kadın kulağı duyarsız bir müzik dinleyicisiydi. Adam gece kuşuydu; kadın her gece saat on birde yatağa girerdi. Kadın dış politikada pratikti; adam hayalci ve geniş ufukluydu. Kadın her zaman sevdiği tek kişiye sadıktı; adam en güzel aristokrat kadınları, Avrupalı maceraperest kadınları, hatta

göz kamaştırıcı yeğenlerinden en az üçünü baştan çıkarıp yatağa atmaktan kendini alamayan açgözlü ve hayvansı bir şehvet düşkünüydü.

Gelgelelim, cinsellikten haz alma, dünyevi ve açık fikirli olma açısından birçok tutkuyu paylaşırlardı. Edebiyatı, neoklasik mimariyi ve İngiliz bahçelerini çok severlerdi (Potemkin serflerin taşıdığı ve gece için mola verildiğinde yerleştirilen bir bahçeyle birlikte seyahat ederdi). Her ikisi de saplantılı sanat ve mücevher koleksiyoncusuydu, ihtişamdan hoşlanırdı; ancak Potemkin'in zevkleri padişahlara, hatta belki firavunlara yaraşır nitelikteydi. Hepsinden önemlisi iktidar için yaşayan kişilerdi. Yekaterina'nın sevgilileri arasında kendisi kadar zeki olan tek kişi, Grigori Orlov'un "şeytan kadar kurnaz" olarak nitelendirdiği Potemkin'di. Şairane hayallere sıkça dalmasına karşın, büyük çaplı tasarıları hayata geçirmek için gerekli gayrete ve dirayete sahip olan Potemkin, mümkün olanın peşinde koşma sanatının bir ustasıydı. Politikacının müşkülünü "Bize düşen görev gelişmelerden en iyi şekilde yararlanmaktır" sözleriyle tanımlardı. İmparatoriçenin yakın çevresindeki Senatör İvan Yelagin, "Ona delice tutkun" demişti. "Pekâlâ âşık olabilirler, çünkü kişilikleri tıpatıp aynı." Yekaterina'nın ona "ikiz ruhum" demesinin sebebi buydu.

Yekaterina daha sonraları "çavuşluktan mareşalliğe" yükseltip siyaset alanına taşımakla övüneceği Potemkin'e hocalık yapmakta gecikmedi: "Başkalarıyla birlikteyken, hiç kimsenin aslında ne düşündüğümüzü bilmeyeceği şekilde akıllıca davran." Daha ilk mektuplarından cinsel oyunun ve iktidar oyununun birbirlerini izledikleri görülür. "Kapılar açık olacak" diye yazmıştı bir pusulasında. "Ben yatmaya gidiyorum. Sevgilim, ne emredersen onu yapacağım. Ben mi sana geleyim, yoksa sen mi bana geleceksin?"

Yekaterina'nın "Kazağım" ve "Cevherim", ayrıca "Altın Yavru Horoz", "Cengel Aslanı" ve "Kaplan" hitaplarına karşılık, Potemkin ona her zaman "Matuşka" diye hitap ederdi. Gözde büyükelçilerin katıldığı Ermitaj iskambil partileri sırasında, üstünde Türk işi sabahlıkla ve hatta şalvarla çoğu kez habersiz içeriye dalan Potemkin, bir turp çiğneyerek huysuzca odada dolanırdı; bir Slav kahramanının Doğu timsalini andırdığı bu haliyle bazen etrafa neşe saçar, bazen de dalgın ve suskun olurdu. Öyle ki, Yekaterina kurallar listesini yeniden yazmak zorunda kaldı: "Kural Üç: Herhangi bir şekilde yıkıcı, kırıcı ya da acıtıcı duruma düşmeksizin güleryüzlü olmanız rica edilir."

Potemkin'in bütün tuhaflıklarının olduğu gibi, bunun da bir anlamı vardı: Sıradan insanlara yönelik kurallara bağlı olmayan benzersiz bir vakaydı. Öfke nöbetlerinden ve kuruntularından bitap düşse bile, Yekaterina'nın ona dönük arzusu kendisini de şaşırtacak düzeydeydi:

> Saat beşte uyandım. [...] Sana en ufak sevgi belirtisi göstermekten vazgeçmek için en ufak tüye varıncaya kadar bütün bedenime katı kurallar koydum. [...] Ah, Mösyö Potemkin! Bana nasıl bir oyun oynadın ki, daha önce Avrupa'daki en iyiler arasında sayılan bir aklın dengesini bozdun. [...] Vah vah! II. Yekaterina bu delice tutkunun kurbanı; [...] üzerimdeki üstün gücünün bir kanıtı daha işte. Eh, çılgın mektup, kahramanımın bulunduğu yere git...

İmparatoriçe ona öylesine tutkundu ki, gölge gibi süzülerek odasına yaklaşır ve yaverlerinin ayrılmasına kadar dışarıda öylece soğukta beklerdi. Mektupları günümüzdeki e-posta yazışmalarını andırır; iki daire arasında koşuşturup duran ulakları gözümüzde canlandırabiliriz.

Adam: "Sevgili Matuşka, şimdi geldim ama donuyorum. [...] Öncelikle, kendini nasıl hissettiğini öğrenmek istiyorum."

Kadın: "Dönmene sevindim, canım. İyiyim. Isınmak için *banya*ya gir."

Adam az önce yıkandığını belirtir.

Kadın: "Güzelim, benzeri olmayan sevgilim, sana karşı sıcaklıkla ve yumuşaklıkla doluyum ve yaşadığın sürece korumam altında olacaksın. Sanırım, yıkandıktan sonra daha da yakışıklı olmuşsundur."

Üstelik her iktidar krizinde ona ihtiyacı vardı: "Sana anlatacağım bir sürü şey var, özellikle de dün konuştuğumuz hususta." Yekaterina'nın 5 Mart 1774'te Çernişev'e askeri meselelerdeki talimatlarını aktaracak kişi olarak atadığı ve Preobrajenski Muhafız Alayı yarbaylığına terfi ettirdiği Potemkin, önce Pugaçov'u alt etme işini örgütlemeye yoğunlaştı. Savaşa gelince, Osmanlılarla barış şartlarını gözden geçirmeye çoktan başlamış olmasına karşın, bir saldırıya daha girişmenin şart olduğunu belirtti. Yekaterina'yı onun ifadesiyle, "Rumyançev'e yetki vermeye ve böylece barışı sağlamaya" ikna etti. Potemkin 31 Mart'ta, Güney Ukrayna'nın yeni ele geçirilmiş bölgelerine verilen adla Yeni Rusya'nın genel valiliğine atanırken, buna eşlik eden hediyeyle 100 bin ruble elde etti. Ama onu asıl ilgilendiren şey iktidardı. Savaşı yönetmek üzere konsey üyeliğine getirilmesini istedi. İmparatoriçeden şu cevabı aldı: "Tatlım, bugün seni konseye bir şeyle göndermemi istemen üzerine, bir pusula yazdım. [...] Gitmek istiyorsan, öğleye hazır ol." Potemkin'in 30 Mayıs'ta başkomutanlığa ve Savaş Kurulu başkan yardımcılığına yükseltilmesi, maiyetin eski dengesini bozdu. Çernişev istifa etmesine karşın, çifte kumrular ortaklığın keyfi içindeydi. "General beni seviyor mu?" diye yazdı sevgilisine imparatoriçe. "Ben generali seviyorum."[10]

Rumyançev 9 Haziran'da Tuna'yı aşıp Osmanlı topraklarına daldı ama 21 Temmuz'da Kazak asi Pugaçov'un yeni bir ordu topladığı ve Kazan'a baskın

düzenlediği haberi geldi. Volga bölgesi alevlere bürünürken, vahşi bir sınıf savaşı, bir serf ayaklanması ve toprak sahiplerine yönelik kıyım çığrından çıktı. Moskova üzerine yürüyecekler miydi? Şaşkınlık içindeki Yekaterina, Peterhof'ta olağanüstü bir Konsey toplantısı düzenledi. Hepsi de Potemkin'in yükselişinden rahatsız ve Pugaçov yüzünden dehşete düşmüş haldeki Orlovlar, Çernişevler ve Razumovski ağızlarını pek açmadılar. Derken Panin devreye girerek, Potemkin'e atılgan kardeşi General Pyotr Panin'in diktatörce yetkilerle isyanı bastırmaya göndermeyi önerdi. Yekaterina "birinci sınıf bir yalancı" olarak nitelendirdiği Pyotr Panin'den hoşlanmamasına karşın, Potemkin'in desteklediği öneriyi kabul etti.

İki gün sonra Yekaterina'nın Potemkin tarafından düzeltilen şartlarıyla donanmış Rumyançev'in Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzaladığı haberiyle gerginlik hafifledi. "Sanırım, bugün hayatımın en mutlu günü" diye sevindi Yekaterina. Çünkü Karadeniz kıyısında bir basamak, Güney Ukrayna'dan bir şerit, bağımsız bir Kırım hanlığı, bir Karadeniz filosu kurma hakkı ve muğlak ifadelerle olsa da, sonraki yüzyılda önem kazanacak bir hakla, Osmanlı Hıristiyanlarının hamisi rolünü elde etmişti.

Çarlık komutanlarının 13 Temmuz'da nihayet alt etmeyi başardığı Pugaçov, memleketi Don bölgesine kaçtı ve bölgeden alınan bir ihbarla yakalandı. General Panin köyleri yerle bir etti, binlerce kişiyi kaburgalarından astırdı ve darağaçlarını Volga üzerinden aşağı kesimlere gönderdi. Pugaçov dörde ayrıldıktan sonra kellesi uçurularak öldürülme cezasına çarptırıldı ama Yekaterina insafa gelerek, önce kellesinin uçurulmasını emretti.[11] Böylece III. Petro'nun hayaleti öldü.*

Pugaçov'dan sonra, taht talipleri konusunda herhangi bir riske girecek ruh hali içinde olmayan Yekaterina çok farklı bir vakayla karşı karşıya kaldı. Profiliyle İtalyanları andıran, bembeyaz tenli, gri gözlü ve yirmi yaşında bir narin kadın olan "Prenses Yelizaveta", İmparatoriçe Yelizaveta ile "Gece İmparatoru"nun kızı olduğu iddiasıyla ortaya çıktı. Bazı kaynaklar Nürnbergli bir fırıncının kızı olduğunu belirtse de, gerçek kimliği hiç saptanamadı ama safdil yaşlı aristokratları tavlamada becerikliydi. "Yaralı Yüz" onun İtalya'da gittiği yerleri izledi. Ragusa'da olduğu anlaşılınca, Yekaterina teslim edilmesini mafyavari bir üslupla isteyerek, aksi halde "şehre birkaç bomba atılabileceğini" bildirdi. "Yaralı Yüz"ün "onu gürültüsüz patırtısız ele geçirmesi" daha da iyi olurdu.

* Aşağı yukarı öyle sayılırdı. Pugaçov firardaki tek III. Petro değildi. Bu sahtekârların ilki ufak tefek bir gizemli satıcı olan Küçük Stephen'di; küçük Balkan prensliği Karadağ'da 1767'de III. Petro olduğunu ilan etti ve iktidara el koydu. Bütün hasımlarını tasfiye etti, Karadağ hükümetinde reformlar yaptı ve hem Osmanlıları, hem de Venediklileri yendi. Rusya'nın da Osmanlılarla savaşta olmasından dolayı, Yekaterina Karadağlılara bir elçi göndererek, Stephen'i ortadan kaldırma şartıyla yardım önerdi. Yekaterina'nın nihayet Pugaçov'u bertaraf ettiği 1773'te, Stephen de berberinin suikastına uğradı.

Orlov-Çesmenski'nin kur yaptığı sahte prenses, onu güzelliğiyle kandırdığını sandı ama "imparatoriçe" diye selamlandığı amiral gemisine çıkar çıkmaz, "kötü kadın" muamelesine maruz kalarak tutuklandı. Gönderildiği Petersburg'ta Petrus ve Pavlus Kalesi'ne hapsedildi. "Yelizaveta" imzalı mektuplarla affını istediği Yekaterina, gerçek bir otokratın nasıl davrandığını gösterdi: "O bednam kadına, cezasında aşağılık canını kurtaracağı bir hafifletme istiyorsa, komedi oynamayı bırakması gerektiğini anlatacak birini gönderin."*

Yekaterina ve Pavel zafer takları, geçit törenleri ve havai fişek gösterileriyle zafer kutlaması yapmak üzere Moskova'nın yolunu tuttular. Uluslararası ihtişamı gözeten emprezaryosu Potemkin'in sahneye koyduğu temaşaların ilkiydi bu. İmparatoriçe ve çareviç 10 Temmuz'da Kremlin'deki Göğe Çıkış Katedrali'nde bir şükran ayinine katılmak üzere sıralanmış askerlerin arasında ilerledi. Başına küçük bir taç takmış ve kakım astarlı eflatun bir pelerin giymiş imparatoriçenin iki yanında Mareşal Rumyançev ve General Potemkin yer alırken, on iki general de eflatun bir sayvanı yukarısında tutmaktaydı. Daha sonra her dört mareşaliyle çevrili halde, zafer ödüllerini dağıttı: Rumyançev 5.000 serfin ve 100 bin rublenin yanı sıra, "Tuna Üzerinde" anlamına gelen Zadunayski soyadını alırken, kontluk mertebesine yükseltilen Potemkin'e, ayrıca imparatoriçe şu sözü verdi: "Barış gününde sana portremi [elmaslarla işlenmiş bir minyatür] vereceğim, benim mücevherim, canım, sevgili kocam."

İkilinin ilişkisi öylesine tutkuluydu ki, her iki tarafı da yakmaya başladı. Yekaterina onda aradığı siyasal ortağı bulmuştu ama Potemkin ani ruh hali değişimleri ve çılgınca kıskançlığıyla onu deliye çevirdi. Yekaterina'nın "Senin için imkânsızı yaparım, naçiz hizmetçin ya da hakir benden, hatta her ikisi de olurum" demesine karşın, bir 18. yüzyıl Rus erkeğinin güçlü, cinsel bakımdan bağımsız bir kadınla eşit bir ilişkiyi sürdürmesi zordu. "Hayır, Grişenka, sana karşı değişmem imkânsız" diye güvence verdi ona Yekaterina. "Seni sevdikten sonra, başka biri hiç sevilir mi?" Bu tutumun kendi sağlığı için kötü olduğu tembihinde bulundu, onu "zalim bir Tatar" olarak nitelendirdi, odasına hep kapanacağı gözdağını verdi ve ardından "Sana rağmen seni sonsuza kadar seveceğim" ve daha tatlı yaklaşımla, "Batinka, gelip beni gör ki, seni sonu gelmez okşayışımla sakinleştireyim" sözleriyle gönlünü almaya çalıştı. Ama o da talepkâr ve alakaya muhtaçtı. Ortaya çıkacak herhangi bir rakibi öldürme tehdidini savurarak, ondan önce on beş sevgilisinin olduğunu ileri süren Potemkin'e yazdığı "samimi itiraf", hiç kuşkusuz bir hükümdar tarafından kaleme alınmış en olağandışı belgeydi. Yekaterina ondan önce dört

* Bu kızın Neva Nehri'nin taşmasıyla hücresinde can verdiği yolundaki efsane, Flavitski'nin meşhur tablosuna konu olacaktı. Oysa 4 Aralık 1775'te, henüz yirmi üç yaşındayken veremden öldü. Ona (belki de son günlerindeki yegâne ahbaplarından dolayı) "hamamböceklerinin prensesi" anlamında Tarakanova adı takılmıştı.

sevgilisinin olduğunu kabul ederken, hafif meşreplik suçlamasını yadsıdı ama mizacının özünü açıkladı: "Asıl sorun gönlümün bir saat bile aşksız kalaması." Potemkin'in ikilemini anladığı için, yüreğine su serpmeye karar verdi: "Sevgili ruhum, sevgili hayat arkadaşım, sevgili kocam, eğer istersen gelip bana sarıl. Okşayışın hoş ve sevimli geliyor bana. Sevgili kocam."

Muhtemelen bir tür nikâhla ya da takdis ayiniyle bağlandığı[*] Potemkin'e, daha sonra çoğu kez "kocam" diye hitap ederken, kendisi için de "zevcen" tabirini kullandı. O nasıl Matuşka (Ana) idiyse, Potemkin de Batinka (Baba) oldu. Ama Yekaterina onun öyle sıkça konuşmamasından yakınır hale geldi. Potemkin ilişkiyi kesiyor gibiydi. Davranışları şaşırtıcıydı, onu akşam yemeklerinde yalnız bırakıyordu. Bazen kavgaları karşılıklı mektuplar biçimine bürünüyordu:

Potemkin	*Yekaterina*
Aşkım, şunu söylememe izin ver	İzin veriyorum.
Böylece münakaşamız son bulur, umarım.	Bir an önce bitse iyi olur.
Aşkımızdan rahatsız olmama şaşırma.	Rahatsız olmana gerek yok.
Bana güzel işler yapmayı nasip etmekle kalmadın,	Sen de öyle.
Bana gönlünde yer verdin, orada yalnız ve herkesin üzerinde olmak istiyorum.	Sımsıkı ve sağlam biçimde oradasın, hep öyle kalacaksın.
Çünkü kimse seni bu kadar sevmedi.	Bunu görüyorum ve buna inanıyorum.
Beni yaratan kişi sen olduğuna göre	Bunu yapmış olmaktan memnunum.
Bana iyi davranmaktan mutluluk duyuyor olmalısın	Bu bana en büyük hazzı verir.
	Elbette.
Yüksek konumundan kaynaklanan büyük uğraşlardan zaman ayırıp rahatlığımı düşünmekte huzur buluyor olmalısın.	Düşüncelerimizi bir yana bırak ki, duygularımız serbest kalsın. Onlar çok hassastır ve en iyi yolu bulacaktır.
Amin.	Kavganın sonu. Amin.

Yekaterina bir gözde üzerindeki baskıların böylesine hırslı bir adamda daha da arttığını anlamakta zorlandığı için, bu öfkeli hallerden usanmaya başladı. Gerek o, gerekse Potemkin özel yaşamda övgü, sevgi ve ilgi, kamusal alanda

* Bu tarih büyük ihtimalle 4 Haziran 1774, yer de muhtemelen Aziz Sampsonovski Kilisesi'dir ama bir kanıt yoktur. Yekaterina'nın mektupları dışında, en sağlam delil ikilinin karşılıklı davranış biçimleridir. Yekaterina onun çarlık ailesi için geçerli törenle karşılanması talimatını vermenin yanı sıra, devlet kaynaklarını neredeyse sınırsızca kullanmasına da izin verdi. Potemkin'in yeğenlerini adeta evlat olarak benimsedi; gerek onların, gerekse önceki sevgililerinin kendisine "anne", Potemkin'e de "baba" diye hitap etmelerini istedi.

da şan ve iktidar için tükenmez bir yakıtı gerektiren insan fırını gibiydi. Aralarındaki ilişkiyi hem böylesine sancılı hem de böylesine üretken kılan şey bu devasa iştahtı. Potemkin'i ortak ve koca olarak tutarken, her ikisine de başkalarını sevme serbestliği sağlayacak nazik bir düzenlemeye ihtiyaç vardı. İmparatoriçenin ifadesiyle, "anlaşmazlığın esası asla aşk sorunu değil, daima iktidar sorunu"ydu.

O sırada Yekaterina yerel yönetim reformları üzerinde çalışırken, Potemkin de belgeleri düzeltmekle meşguldü. Ama asıl taslak çalışmalarını yürütenler, Rumyançev'in personelinden alınan iki kâtipti: Müthiş hafızaya sahip becerikli ve çalışkan bir Ukraynalı olan Aleksandr Bezborodko ile daha düzenli ve daha yakışıklı olan Pyotr Zavadovski. Yekaterina ve güvenilir Zavadovski (yanardağ gibi öfke patlamalarından sakındıkları Potemkin'in kıskançlıkla karışık rızasıyla) bu taslakları görüşürken birbirlerine tutuldular. Zavadovski 2 Ocak 1776'da başyaverliğe atandı.

Yekaterina kucağında yatmanın sarmalayıcı ateşinden ve sevişmelerinden haz alan "Petrusa"sına "Sana her saat 150 öpücüğü seve seve vereceğim, gülümsemenden hoşlanıyorum" diye yazdı. "Petruşinka, küçük yastıklarımla iyileşmiş olmana sevindim; okşayışım sağlığına iyi geldiğine göre, asla hasta düşmeyeceksin." Bu arada duygusal Potemkin'e kendi gönlündeki ve rejimindeki benzersiz ve ele geçirilmez yeri konusunda sürekli güvence vermekten geri kalmadı:

> Efendim ve Sevgili Eşim,
> Niçin ağlamak istiyorsun? Hepsi de zevcen tarafından doğrulanan gerçeklerden ziyade sağlıksız hayal gücüne inanmayı niçin tercih ediyorsun? O sana iki yıl önce kutsal bağlarla bağlanmadı mı? Seni seviyorum ve olabilecek bütün bağlarla seninim.

Yekaterina çözümü Potemkin'e Aniçkov Sarayı'nı vermekte ve onun için Kutsal Roma-Germen prensi unvanını elde etmekte buldu (Bu arada bir yeraltı geçidinden dairesine geçebilmesi için, Kışlık Saray'ın bitişiğindeki Milyonnaya Sokağı'nda bulunan Şepilev Konağı'na yerleşti). Artık hep "Yüce Efendi" olarak anılan Potemkin ortağı ve kocası olarak kalırken, ikisi de daha genç eşlerle ilişkilerin keyfini sürdü.

Tam da bu ikilinin dış politika doğrultusunu değiştirdiği sırada, Pavel'in evliliği bir rezalet ve faciayla sarsıldı.[12]

Grandüşes Natalya Alekseyevna 10 Nisan 1776'da doğum sancısı çekmeye başladığında, bir önlük giymiş Yekaterina da yanındaydı. Müsrifliğini bilen ve sadakatsizliğinden şüphelenen imparatoriçenin gözünde, gelini bir hayal kırıklığıydı. İki gün boyunca defalarca başucuna koştu ama Natalya'nın

omurgasındaki bir şekil bozukluğu yüzünden doğum yapamadığı anlaşıldı. İki gün süren ıstıraptan sonra ölü dölütün bulaştırdığı hastalıkla 15 Nisan'da hayatını kaybetti.

Kederden yarı deliye dönen Pavel, yeni bir eşi düşünmeye anlaşılır tavırla isteksizdi ama imparatorluğun taht vârisine ihtiyacı vardı. Yekaterina onu razı etmek için, karısının en yakın dostuna, Kiril'in oğlu Andrey Razumovski'ye aşk mektuplarını gösterme katılığından geri kalmadı.

Büyük Friedrich daha önce yaşının çok küçük olması nedeniyle es geçilmiş olan on altı yaşındaki Württemberg Düşesi Sophie Dorothea'yı yeni bir aday olarak önerdi. Babasının Prusya hayranlığını devralan Pavel, bu kızla görüşmek üzere Berlin'e gitti. Büyük Friedrich'in gözü, "talihsiz babasınınkine benzer bir akıbet"e uğrayacağını tahmin ettiği Pavel'i pek tutmadı. Buna rağmen grandükün yanında getirdiği "uzun boylu, sarışın, şişmanlığa yatkın", vazifeşinas ve iffetine düşkün nişanlısının adı çok geçmeden Marya Fyodorovna olarak değiştirildi. Çiftin 26 Eylül'deki nikâhında, Pavel'in başının yukarısında taç tutan kişi Prens Orlov'du. Kurallara ve teftişlere takıntılı Pavel'in eşinden beklediği davranış biçimine ilişkin bir talimatname yazmasına karşın, evlilik olağanüstü bereket getirdi: Marya iki, hatta belki üç imparatorun annesi olacaktı.

Yekaterina o sırada Pavel'e karşı oldukça sevecendi. Gözde banliyö ikametgâhı Çarskoye Selo'dan, "Sevgili oğlum, dün buraya geldim ve sensiz bayağı tenha buldum" diye yazdı. "Sen burada olmayınca, Çarskoye Selo süslü halinden mahrum." Öte yandan, "hoş bir yaratık" olarak nitelendirdiği ve "prensesim" diye hitap ettiği Marya'dan memnun kaldı ve azametli tavırla "Yamaklar" diye andığı çifti, Çarskoye Selo yakınındaki bir malikâneyi vererek kutladı. Yekaterina'nın mimarı Cameron orada Pavlovsk Sarayı'nı inşa etti. Palladio kusursuzluğuna sahip bu yapı, annesinin hâkimiyetinin bir tezahürü olmasından dolayı Pavel'i kızdırdı. Cameron'u bulduğu ilk fırsatta işten çıkardı. Annesiyle mücadelesi, saraylara ilişkin bir kavga biçimine bürünen mimari düzeyin yanı sıra, kişisel ve siyasal düzeyde de sürecekti.

Yekaterina 12 Aralık 1777'de Marya'nın bir oğul doğurması üzerine, heyecanla kendinden geçti ve Aleksandr adını verdiği bebeği yatak odasından adeta kaçırırken, anne babasına "Çocuklarınız size, bana ve devlete aittir" dedi. Büyüme sürecinde "ender güzelliğine" ve parlak zekâsına hayran kaldığı Aleksandr için oyuncaklar sipariş etti, dünyanın ilk tulumunu tasarladı ve eğitiminde kullanılacak bir alfabe kitabı yazdı. Bir süre sonra, sanki Pavel yokmuşçasına, torununu "eğitimden geçen hükümdar" diye anar oldu.[13]

Yekaterina tam da veraset meselesinin halledildiği sırada, Zavadovski'nin sevgilisi olmakta güçlük çektiğini fark etti. Bütün zamanını onunla bir-

likte geçirmek isteyen Petrusa'sına, "imparatorluğa ait" olduğunu sert bir dille belirtti. Potemkin'den çekindiği için surat asmaya başlayan ve onun bir prens yapılmasından alınan Zavadovski'nin gönlünü şu sözlerle aldı: "Ekselanslarını tebrik etmeye gitseydin, Yüce Efendi seni sevecenlikle karşılardı. Böyle odana kapanırsan, ne ben ne de başkası seni görmeye alışır." Onu kaybetmekte olduğunu anlayan Zavadovski'nin ağlamasına sinirlendi: "Beni gözyaşlarına boğulmadan göremeyişini anlayamıyorum." Ama onların ayrılışına bile Potemkin yön verdi. "Her ikimizin de manevi huzura ihtiyacı var" diye yazdı Yekaterina genç sevgilisine. "Prens Grigori Aleksandroviç'le [Potemkin] konuşacağım." Zavadovski sarayın diğer büyük adamına içini döktü. "Prens Orlov bana ayrılmak istediğini söyledi" diye yazdı imparatoriçe ona Mayıs 1777'de. "Bence uygundur. Yemekten sonra görüşebiliriz." Yeni bir gelenek uyarınca, ayrılan sevgili ikramiyeli vedasını müzakere edecek "telif temsilcisi" ve "boşanma avukatı" kırması bir aracı belirlemek durumundaydı. "Gözyaşları içinde Kont Kiril Razumovski'yi seçti" diye bildirdi Yekaterina, bir hediye göndermeyi de ihmal etmediği Potemkin'e. "Güle güle, canım, kitapların keyfine var!" Zavadovski cömert bir ikramiye (3.000 ya da 4.000 serf, [...] 50 bin ruble ve sonraki yıllarda 30 bin ruble) almasına karşın perişan halde ayrıldı. "Tacitus'u çevirmeni ya da Rus tarihi üzerine çalışmanı tavsiye ederim" diye öğüt verdi ona imparatoriçe kıvrak zekâsıyla. Tarihi incelemek gönül yarasını gerçek anlamda iyileştiremese bile, asıl tavsiyesi şuydu: "Prens Potemkin'in sana karşı dostça olması için gerekli çabayı göster."

Yekaterina'nın yeni birini bulduğunu söylemeye gerek yok. Potemkin'in Ozerki'deki yeni malikânesinde imparatoriçe ve kendi yeğenleri için verdiği zengin bir yemekte, Hafif Süvari Alayı'ndan otuz bir yaşında Sırp bir binbaşı ve prensin emir subaylarından biri olan *le vrai sauvage* (hakiki vahşi) lakaplı Semyon Zoriç de vardı. Yekaterina'nın âşık olduğu bu maço papağan çok geçmeden saray içinde mücevherli elbiselerle çalım satmaya başladı. Sırp "Vahşi" yine de imparatoriçenin asıl ilişkisinin hâlâ Potemkin'le olmasından rahatsızdı. Nitekim Potemkin'e "İlişikteki mektupları Senyuşa'ya ver" diye yazarken bile, "Sensiz ortalık öylesine yavan ki" diye eklemişti. Zoriç önceli Zavadovski gibi ağlamak yerine, Potemkin'i düelloya davet etti. "Vahşi"nin çekip gitmesi gerekecekti.

Potemkin o sırada zamanını büyük ölçüde Yeni Rusya'da geçirerek, yeni kentleri planlıyor, Kazakları ıslah etmeye çalışıyor, yeni Karadeniz filosunu kuruyor ve Kırım'ı ilhak etme hazırlıkları yapıyordu ama Yekaterina'nın mutluluğunu da yakından izliyor ve bir kriz çıktığında, imparatoriçeyi avutmaya hemen koşuyordu. İlişkisini kestiği Zoriç'e 7.000 serfi olan bir malikâne veren Yekaterina, "Çocuk gitti" diye bildirdi Potemkin'e. "Geri kalan şeyleri birlikte görüşürüz." Yekaterina bu karışık gönül ilişkileri, öyle bir sevgiliden ötekine

rahat geçişler olmak şöyle dursun, ona acı çektirse bile, Zoriç'in ardılıyla çoktan tanışmıştı. Birkaç gün sonra bir Potemkin malikânesinde onun yeğenleriyle birlikte dinlenirken, Potemkin'in başka bir emir subayı, yirmi dört yaşındaki, gösterişçi, "halim selim ama salak" Binbaşı İvan Rimski-Korsakov yanındaydı. Yekaterina'nın orada bulunan sırdaşı Kontes Bruce da bu gence tutuldu.

Yekaterina "Bir daha ağzımın yanmasından çekiniyorum" diyerek sırrını aktardığı Potemkin'den "akıllı yol göstericiliğiyle" yardımcı olmasını istedi. Böylece "Yunan yakışıklılığı"ndan ilhamla "Epir Kralı" adını taktığı Korsakov'un konak partisinden iki gün sonra, 1 Haziran 1778'de başyaverliğe atanmasını sağladı. "Hoşça kal, mücevherim" diye yazdı Potemkin'e. "Sana ve Epir Kralı'na teşekkürler, bir ispinoz kadar mutluyum." Kırk dokuz yaşına varmış bir kadın olarak, minnetle hasretini çektiği Korsakov'a şunu yazmaktan kendini alamadı: "Beni sevdiğin için teşekkür ederim!" Ama daha sonraları kaygı verici bir tavırla ondan uzak durmaya başlaması üzerine, "Seni ne zaman göreceğim?" diye sorar oldu. "Eğer erken dönmezse, şehre gidip onu arayacağım." Aramaya çıktığı Korsakov'u Kontes Bruce'la cürmü meşhut halinde yakalayınca şaşkınlığa uğradı. Bunu izleyen curcunada Korsakov, cömert hediyeler isterken iki kadına birden sergilediği cinsel marifetleriyle övünme densizliğini gösterdi. Yekaterina küçük düşürülmesine ve çok kızmasına karşın anaç hoşgörüsünü koruyarak, delikanlıya "kendini sakınması"nı söyledi. "Seni kolladığımı göstermiş bulunuyorum." Korsakov'un kaçamağı Yekaterina'nın Kontes Bruce'la dostluğunu yıktı.

İmparatoriçe altı ay boyunca çeşitli adaylarla cilveleşerek ama muhtemelen her seferinde Potemkin'e dönerek kendini topladıktan sonra, Potemkin'in emir subaylarından Aleksandr Lanskoy'da karar kıldı. Elli bir yaşında bir kadın için ideal uysal bir öğrenci olan bu yirmi bir yaşındaki genç, Yekaterina-Potemkin ailesine kusursuzca uydu. Yekaterina'nın ilişkileri her zaman cinsel olduğu kadar pedagojikti. Lanskoy'la birlikte Yunan ve Latin klasikleri, sanat araştırmaları ve tiyatro-edebiyat eleştirileri üzerinde durmaktan keyif aldı. Özel odasının devlet memurlarını yetiştiren bir akademi olduğunu ileri sürmekten hoşlanırdı.

Özlemini çektiği aileydi bu. Lanskoy'un ve başkalarının onu ve Potemkin'i ebeveynleri olarak görmelerini isterdi. Potemkin'le konuşmalarında Lanskoy'dan genellikle "çocuk" diye söz ederdi; gözdelerden beklenen şey ise onlara "Matuşka" ve "Batuşka" diye hitap etmeleriydi. Potemkin bir ara rahatsızlanınca, Lanskoy şunu yazma gereğini duydu: "Matuşka'dan sizin, Batuşka Prens Grigori Aleksandroviç'in hasta olduğunu duymak beni çok üzüyor. Lütfen, iyileşin!" Ayrıca onu bizzat ziyaret ederek, "Siz olmayınca sarayın ne kadar cansız olduğunu tahmin edemezsiniz, Batuşka, hemen gelin" dedi.

Bu arada Potemkin sarayın saltanatlı dilberlerine dönüşen üç kız yeğeniyle peş peşe aşklar yaşadı. "Saşenka" olarak anılan ilk sevgilisi Aleksandra, Yekaterina'nın manevi kızı ve sadık dostu haline geldi. Onu Potemkin'in "Tatlı Dudaklar" adını taktığı ve mektuplarını cinsel çağrışımı besbelli "Grişenkin'in Pisisi" diye imzalayan Varvara, ardından da gerek imparatoriçenin gerekse prensin "Kedi Yavrusu Katinka", "Melek" ya da dosdoğru "Venüs" diye andığı Yekaterina izledi. İmparatoriçe "yeğenlerimiz" dediği bu sevgililere kendi kızları gibi, prens de onun gözdelerine (tabii onun duygularına ve kendi iktidarına zarar vermeyecek şekilde hükmettiği) kendi oğulları gibi davrandı. Hepsi Yekaterina ile Potemkin'e en büyük tasarılarına girişmek için gerekli huzuru sağlayan bu tuhaf, alışılmamış izdivacın çocuklarıydı. Yekaterina bir keresinde Potemkin'le ortaklığı konusunda, "Tek akıl iyidir ama iki akıl daha iyidir" demişti Mareşal Rumyançev'e.[14]

Grandüşes Marya Fyodorovna 27 Nisan 1779'da ikinci bir oğul doğurdu. Potemkin'in teşvikiyle, Yekaterina çocuğa Konstantin adını verirken, Osmanlıların düşüşünden sonra Konstantinapol imparatoru olacağı hayali içindeydi. Bunun ardında yatan şey, Potemkin'in imparatoriçeyi Rusya'nın istikbalinin güneyde, yani Karadeniz civarında yattığına ikna etmesiydi. Büyük Petro'nun Baltık bölgesinde başlattığı iş bitmişti; Polonya artık Rusya'ya sıkıca bağlı bir devletti ama Yeni Rusya adını verdikleri Ukrayna toprakları imar edilmeyi bekleyen bakir bir yerdi. Potemkin öncelikle Karadeniz kıyısında tasarladığı üniversiteli kentlere yabancı göçmenleri çekti. Antikçağ'daki Hersones'e atfen Herson adını verdiği ilk donanma kentini 1778'de kurdu ve mirası olacak donanmayı yaratmaya başladı. Tasarısını tamamlaması için, Kırım'ı alması şarttı. Yekaterina'nın kâtibi ve çok yönlü "kâhya"sı olan, Potemkin'in "başka birinin uygulamaya geçireceği fikirleri akıl etmede" usta olmasından yakınan Bezborodko 1780'de Yunan Projesi'nin temelini atacak "Siyasal Gelişmeler Üzerine Tezkere"yi kaleme aldı.

Potemkin'in dış politikayı üstlendiği sırada, Britanya ve Fransa Amerikan Bağımsızlık Savaşı'yla meşguldü. Kırım'ın ele geçirilmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması için Avusturya'yla yeni bir ittifaka gerek vardı. Bu durum Potemkin'in uyuşuk, marazlı bir tembel hayvan gibi dış politikanın üstüne çöreklenmiş Panin'le çatışmaya girmesine yol açtı. Panin'in bir Prusya ittifakına dayanan Kuzey Sistemi geçmişte Polonya'nın paylaşılmasını sağlamış olsa da, artık işe yaramaz durumdaydı.

İmparatoriçe Maria Theresia'nın öteden beri Yekaterina'yı hükümdar katili bir seks düşkünü olarak görmesine karşın, oğlu ve taht ortağı İmparator II. Josef züppelikte ondan aşağı kalmamakla birlikte, daha pragmatik ve hırslıydı. Kendi topraklarını genişletmesi için Rus yardımına ihtiyacı vardı. Dış

politikada gerginliğin tırmandığı sırada, Potemkin genç Lanskoy'dan gittikçe rahatsız olmaya başladı. "Aleksandr [Lanskoy] bir şekilde seni kızdırdıysa, bildir lütfen" diyerek araya girmeye çalıştı Yekaterina. "Eğer ona kızgınsan, tam olarak sebebini bilmek isterim."

Potemkin'in sınırda Josef'le görüşmesinden sonra, onun yeğenlerini ve Bezborodko'yu yanına alan ama Panin'i heyete almaktan kaçınan Yekaterina 9 Mayıs 1780'de, Kutsal Roma-Germen imparatoruyla Mogilev'de görüşmek üzere yola çıktı. İkili ele alınan konularda uyuştu. Josef saplantılı bir reformcuydu. Belçika'dan İtalya'ya ve Balkanlar'a kadar uzanan topraklardaki sorunlu mirasını Aydınlanma ruhuyla rasyonelleştirmeyi amaçlayan askeri komuta tedbirleriyle sonuçta herkesi gücendirecekti. Dostu Ligne Prensi Charles-Joseph'e göre, hükümdarlık tarzı "asla tatmine varmayacak sürekli bir ereksiyon hali"ydi. Onun her türlü cazibeden ve empatiden yoksun olmasına karşın, Yekaterina ve Potemkin "diplomasi cokeyi" olmayı taslayan enerjik elçisi Ligne prensinden hoşnut kaldılar.* Yekaterina 18 Mayıs 1781'de Josef'le Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmaya yönelik gizli bir ittifak imzaladı.[15]

"Avusturya sarayıyla kurulan sistem senin başarındır" diye kutladı Potemkin'i Yekaterina. Panin'in öfkeye kapılıp malikânesine çekilmesi, Yekaterina ve Potemkin'i Prusya hayranı Pavel'in tepkisi konusunda endişelendirdi.

Yirmi dokuzuna varmış, saçları dökülmeye yüz tutmuş, basık burunlu ve beceriksiz veliahdın, ikinci adam konumunu gasp eden ve üstelik bu işi iyi yapan Potemkin'i bağışlaması pek beklenemezdi.** Dolayısıyla iktidardaki ikili, Pavel'i yanlarına çekmeye yönelik bir plan hazırladılar: Avusturya'yı da kapsayacak bir Büyük Tur. Annesi ve Potemkin'le bağlantılı her şeyden kuşku duymasından dolayı, Pavel'i ikna etmek için, öneriyi maiyetindeki bir kişinin ağzından iletme ve ardından geziye çıkmayı yalvarırca istemesi üzerine razı olma yoluna gidildi. Ama kindar Panin kır malikânesinden çıkageldi ve Pavel'i bunun tıpkı Büyük Petro'nun kendi oğlu Aleksey'i yok

---

* Döneminin çöküşe geçen kozmopolitliğinin timsali sayılabilecek Ligne, "Otuz yaşıma kadar güzel bir kız, altmış yaşıma kadar bir general, seksen yaşıma kadar da bir kardinal olmak isterdim" diye takılırdı. Büyük Friedrich'in, Marie Antoinette'in ve Büyük Yekaterina'nın yanı sıra, Rousseau, Voltaire ve Kazanova'yla dostluk kuracak ölçüde bir çekiciliği vardı. Yekaterina onu "her türden hileyi çocuksu tavırla kıvıran en hoş ve en kolay kişi" olarak nitelendirmişti. "Her yerde bir yabancı, Avusturya'da bir Fransız, Fransa'da bir Avusturyalı, Rusya'da ise hem bir Fransız hem de bir Avusturyalı olmak hoşuma gidiyor" diyen Ligne'nin mektupları çoğaltılarak elden ele dolaştırılır ve nükteleri Avrupa'nın her yanında tekrarlanırdı.

** Potemkin'in kafasındaki plan, Yekaterina'nın ölümünden sonra kendini güvenceye almak için Kurlandiya dükü ya da Polonya kralı olmak veya oluşturulacak yeni bir Daçya krallığının başına geçmekti. Yeğenlerini bu stratejisi çerçevesinde evlendirdi: "Saşenka" Polonya büyük atamanı Ksawery Branicki'yle evlendi ama çocuklarını Kışlık Saray'da büyüttü. "Kedi Yavrusu Katinka" I. Yekaterina'nın kardeşinin soyundan gelen, delidolu bir acayip tip olan ve operaya düşkünlüğü nedeniyle hizmetkârlar dahil herkese opera aryası okurcasına hitap eden Kont Pavel Skavronski'yle evlendi. "Varvara" Prens Sergey Golitsın'la, en küçük yeğen "Tatyana" ise Prens Nikolay Yusupov'la evlendi. Rasputin'in katili son çiftin ailesindendi.

edişindeki gibi bir hile olabileceği yolunda uyardı. Böylece veraseti ve çocuklarını kaybedebilirdi.

"İmparatoriçeden hem hükümdar hem de anne kimliğiyle korkan" Pavel paniğe kapıldı. Akılcı siyasal planlara muktedir, estetik zevke ve şövalyece âlicenaplığa sahip olmakla birlikte, huysuz ve histerikti; ağzından köpüklerin saçıldığı öfke nöbetlerine yatkındı ve katledilen babasının anısı onun için bir azap kaynağıydı. Büyük Petro'yu gördüğü kâbuslarında, büyük dedesi "zavallı Pavel"e genç yaşta öleceği uyarısında bulunuyordu.

Grandük ve grandüşes 13 Eylül'de tam yola çıkacakken, birdenbire seyahate çıkmaya yanaşmadılar. Nihayet 19 Eylül'de "Yamaklar" peri masalından alınma "Kuzeyli Kont ve Kontes" takma adıyla yola çıkmadan önce, çocuklarını gözyaşları içinde öptüler. Bayılan grandüşesi arabaya taşımak gerekirken, Pavel tam bir dehşet içinde peşinden gitti. Ertesi sabah Panin görevden alındı.

Pavel hoş karşılanıp ağırlandığı Viyana'da, bir süre sonra Josef'e yeni ittifaktan yana olmadığını belirterek, Potemkin'i zindana attırma tehdidini savurdu. Maiyetinin bütün yazışmalarının açılması talimatını vermiş olan Yekaterina, hizmetindeki Prens Aleksandr Kurakin'in mektuplarını okuyunca, oğlunun "anavatandaki korkunç durum"dan nefret ettiğini ve Potemkin'in "boynunu kırmak"tan söz ettiğini öğrendi. Kurakin sürgün edildi.

Yekaterina daha sıklıkla "Ağır Yük" olarak andığı "Yamaklar"ı hiç bağışlamamasına karşın, oğluyla kendi ailesi üzerindeki denetimi yitirdiğinde bile, iyi geçinmeye çalıştı.[16]

Kısa bir süre sonra Pavel'e Orlov'un eski malikânesi Gatçina'yı hediye etti.* Marya daha önce Pavlovsk'u Roma büstleri ve Württemberg'i hatırlatacak bir ahşap yazlıkla süslemişti. Pavel ise Gatçina'yı "Aşk Adası" gibi süs yapılarıyla donatılmış bir neoklasik bir saray ile Alman tarzı kışla kırması bir yere dönüştürdü. Tıpkı babası gibi, Büyük Friedrich'i taparcasına seviyordu. "İnsan oraya gidince, kendini yabancı bir ülkede sanırdı" diye yazacaktı Nikolay Sablukov adlı bir Muhafız Alayı subayı. "Küçük bir Alman kasabası gibiydi." Aşırı disiplin meraklısı Pavel orada haşin Alman ve ordudan atılmış Rus subaylardan oluşan bir kadro oluşturdu.** Ordunun başındaki Potem-

---

* Prens Grigori Orlov aklını kaçırmış olarak öldü. Eski bir sevgilinin mutluluğa kavuşmasının çoğu kez hem olumlu karşılanmasından hem de dayanılmaz bulunmasından dolayı, Orlov'un beklenmedik biçimde on dokuz yaşındaki yeğeniyle evlenip seyahate çıkması Yekaterina'yı epeyce üzmüştü. Genç kadının İsviçre'deki ani ölümü Orlov'u delirtmiş olabilir ama bunun üçüncü evredeki frenginin bir arazı olması daha yüksek ihtimaldir.

** Kolay ayırt edilebilen tek aykırı örnek, Fyodor Rostopçin adlı genç soyluydu. Küçük bir Tatar prensinin soyundan gelen bu kişi, eski kafalı dindarlığından dolayı Potemkin'i ve gözdeleri küçümser bir tutum içindeydi. Grandükün subay kadrosuna ona hediye ettiği bir oyuncak asker takımı sayesinde kabul edildi.

kin, hareket kolaylığı için bol bir askeri üniforma tasarlamıştı. "Potemkin Ordusu"ndan nefret eden Pavel, Gatçina'daki herkesin Prusya üniforması giymesi için ısrar etti; buna çoraplar, sivri bir şapka, hazırlanması saatler alan parafinli bir saç şekli ve bir saç örgüsü dahildi. Her türlü ihlal Prusya kurallarına göre cezalandırılırdı.

Pavel'in evliliği görünüşte idealdi: Marya "yüce erdemlerinden dolayı sevilen ve mutluluğu sadece çocuklarında bulan" biriydi. Pavel'in davranışlarından son derece şikâyetçi olmasına rağmen, ona sadıktı; habire hamile kaldığı için, dört oğul ve altı kız doğurdu.

Gelgelelim, aile çalkantı içindeydi. Pavel yurtdışından dönüşünde kısa bir süre sonra, Marya'nın yirmi yedi yaşındaki bekâr ve dindar nedimesi Yekaterina Nelidova'ya tutuldu. Bir saraylı tarafından "ufak tefek, son derece sıradan, esmer, minnacık gözlü, kulaklarına dek yayılan geniş ağızlı ve bir mastınınki kadar kısa bacaklı" olarak tasvir edilmesine karşın, "koyu ve ışıltılı siyah gözleri olan bu minyon esmer" aslında "şaşırtıcı biçimde kıvrak ve akıllıydı, dans edişi çok zarifti."

Pavel kendini onun "bacı"sı olarak nitelendiren ve bir manastırda yaşamayı tercih eden Nelidova'yla hiç yatmadı. İffetli oluşu, Pavel'de annesinin çapkınlığına bir tepki olarak gelişen duygusal şövalyelik için çekiciydi. Pavel alt tabakadan metreslerle gelip geçici cinsel kaçamakların keyfinden geri kalmamasına karşın, Nelidova'nın ona olan inancına ve abartılı mizahına değer verdi. "Küçük cadı"nın konukları kapaklı su haznelerine düşürme ya da uzanıldığı anda yıkılan karyolalara yatırma numaraları Pavel'in şamatacı zevkine çok uygundu.

Yekaterina çok mutsuz olduğunu belirterek yardım isteyen Marya'ya, oğlunun zevksizliğine şaşırmış bir halde şunu söyledi: "Bak, ne kadar güzelsin, rakibin ise küçük bir canavar; kendine azap çektirmeyi bırak ve çekici yanlarından emin ol." Pavel dindarlık taslayan tavırla, annesine Nelidova'yla ilişkisinin "kutsal ve kibar ama masum ve saf bir dostluk" olduğunu açıkladı. Oğlunun diğer kaçamaklarını bilen Yekaterina, martavalı duyunca burnundan solumuş olsa gerek.

Bu olay Yekaterina'da sadece istikbalin torunu Aleksandr'da yattığı kanaatini daha da güçlendirdi. Tecrübeli bir asker-saraylı olan Nikolay Saltıkov'u (İmparatoriçe Anna'nın bir kardeşinin torunu) ona lala olarak atadı ve Fransızca öğretmesi için de Aydınlanma görüşlerine sahip İsviçreli genç bir özel hoca olan Frederic-Cesar Laharpe'ı tuttu. Aleksandr'ın daha sonraki ifadesiyle, Laharpe "hayatı dışında her şeyi borçlu olduğu bir adam" haline

---

"Öyle anlaşılıyor ki, artık grandükün bir gözdesiyim" diye kaygılandı Rostopçin. "Onun teveccühüne mazhar olmaktan kaynaklanan tatsız sonuçlar malum." Moskova'yı 1812'de yakmasıyla tanınan Rostopçin, yaşadığı dönemi iğneleyici hatıratında ve dostu Kont Simon Vorontsov'a mektuplarında aktarır.

geldi. Yekaterina on yaşına gelen torununu, tarih üzerine konuşmaktan körebe oynamak kadar keyif alan, büyümüş de küçülmüş denilecek kadar bilgili, "ender güzelliğe, iyi yüreğe ve kavrayışa sahip bir kişi" olarak övdü. Hatta onun için Rusya'daki en büyük sarayı yaptırmaya başladı ve oraya Büyük İskender'in doğum yerine atfen Pella adını verdi. "Ağır Yük"ü devre dışı bırakarak, Aleksandr'ı veliaht yapmayı kafasına koyduğu belliydi.[17]

Britanya ile Fransa'nın savaşa tutuştuğu ve Amerikalıların bağımsızlığa kavuştuğu süreçte Potemkin, Yekaterina'yı Kırım'ı ilhak etmeye ikna etti. "Kırım'ın sana ait olduğunu ve burnundaki yumrunun yok olduğunu bir düşün" diye yazdı ona. "Bu iş sana bütün Rus hükümdarlarınınkini aşan ölümsüz bir şan kazandıracak. Kırım, Karadeniz'e hâkim olmamızı sağlar. [...] Rusya'nın cennete ihtiyacı var!"

"Bunu yarım saat içinde birlikte karara bağlayabiliriz ama şu anda seni nerede bulacağımı bilmiyorum" diye yazdı Yekaterina. Potemkin ateşli bir taşkınlık haliyle şehrin yolunu tuttu. İkili, Kırım'ın ilhak edilmesine razı olan Josef'e Yunan Projesi'nin tamamını önerdi.

"Kararlılığını koru, Matuşka" dedi "Yüce Efendi", Nisan 1783'te bu iş için yola koyulurken. Ama güneye vardıktan sonra, yoğun uğraş yüzünden mektup yazmayı unuttuğu Yekaterina şöyle yakındı: "Nerede olduğunu ne ben biliyorum ne de başkası!" Potemkin 10 Temmuz'da, "Üç gün içinde, seni Kırım vesilesiyle kutlayacağım" diye yazdı.

Birkaç gün sonra, "Yüce Efendi" şapkadan bir tavşan daha çıkardı; Kartli-Kahetya'nın boyun eğmez yaşlı savaşçı-kralı Erakle, Gürcü krallıklarının en büyüğü üzerinde Yekaterina'nın himayesini kabul etti. "Gürcistan işi tamamlandı" diye yazdı Potemkin. "Başka bir hükümdar bir çağı bu kadar aydınlatmış mıdır? Pompeius'un ve İskender'in ancak ucundan görebildiği toprakları edindin." Aziz Vladimir'in Ortodoksluğu Kırım'da benimsemiş olmasından dolayı, "Burası Hıristiyanlığımızın ve dolayısıyla insanlığımızın kaynağı" diye yazdı imparatoriçeye "Yüce Efendi". "Geçmişte Rusya'nın başına zorba kesilen Tatar Ordası'nı yok ettin. Tarihçilerine epeyce mürekkep ve kâğıt hazırlamalarını bildir!" Yekaterina çok heyecanlandı ve Avrupa'nın sızlanmalarını "Biz iş yaparken, onlar da şaklabanlık etsin!" diye küçümsedi.

Petersburg'a hızlı bir yolculuktan sonra bitkin halde yatağına girmiş "Yüce Efendi" uyandığında, başucu sehpasında Yekaterina'dan gelen mühürlü bir mesaj buldu: Feldmareşalliğe terfi ettirilmiş, Savaş Kurulu başkanlığına atanmış ve Taurida Sarayı'nı inşa etmesi için 100 bin ruble verilmişti; Kuban ve Kırım genel valilik bölgesine eklenmiş ve "Taurida prensi" anlamında Tavriçeski soyadını elde etmişti. "Sana bir yüzyıl bağlıyım!" diye bildiriyordu Yekaterina ona.

Artık zamanının çoğunu sürekli hareket halinde güneyde geçiren ve Sardanapalus müsrifliğiyle yaşayan* Potemkin'in ilk girişimi, Yekaterina'ya "dünyadaki en güzel liman" olarak tarif ettiği Türk köyü Ahtiyar'ın bulunduğu yerde bir deniz üssü kurmak oldu. Oraya "Yüce Kent" anlamında Sebastopol (Sivastopol) adını verdi.[18]

Potemkin'in çalışmaları için Yekaterina'nın yatak odasında sükûnet şarttı ama 25 Haziran 1784'te Lanskoy yirmi altı yaşında difteriden öldü.

"En derin hüzne gömüldüm ve mutluluğum bitti" diye bildirdi Potemkin'e imparatoriçe. Üç haftayı ağır hasta halde yatakta geçirdi. Öleceği endişesine kapılan İskoç doktoru John Rogerson, hacamatla ve müshillerle hayatını daha da tehlikeye attı; bir süre önce kontluğa yükseltilmiş Bezborodko hemen Potemkin'i çağırdı.

"Yüce Efendi" 10 Temmuz'da Sivastopol'den geldi. Saraylılar ikilinin birlikte "inleyişi"ni duydu. Çarskoye Selo aşırı sıcaktı ama Yekaterina defin işlemini geciktirmişti. Cenaze törenine katılamayacak kadar hastaydı. Gece gündüz yaşlı bir karı koca gibi yanında kalan Potemkin, sonunda onu "ölüm uykusundan uyandırdı." Bir yıl boyunca Yekaterina hiç sevgili edinmedi. Kiliseye gittiği zamanlarda, genç muhafızlar onun ilgisini çekmek için, kendilerine çekidüzen vererek en güzel üniformalarını ve en dar golf pantolonlarını giyiyorlardı.

Elli yedi yaşındaki Yekaterina önce Potemkin'in iki emir subayıyla cilveleşti. "Yüce Efendi"nin Aniçkov Sarayı'nda verdiği bir baloda, iskambil oynarken oturduğu koltuğun arkasındaki kişi Aleksandr Yermolov'du. Bu yeni sevgili sapsarı saçlı, badem gözlü ve basık burunluydu. Potemkin ona "Beyaz Zenci" adını takmıştı. Yekaterina hâlâ her şeye Potemkin'le birlikte karar vermekteydi. "Sensiz ellerim yokmuş gibi geliyor bana" diye yazdı.

Potemkin'e karşı entrika çevirmeye kalkışan "Beyaz Zenci" 15 Temmuz 1786'da 4.000 serf ve 130 bin ruble hediyeyle saraydan yollandı. Aynı akşam "Yüce Efendi" emir subayı Aleksandr Dmitriyev-Mamonov'la birlikte geldi ve onu Yekaterina'nın yanına bir bahane olarak, suluboya bir resimle ve yılışık bir soruyla gönderdi: Acaba resim nasıldı? "Konturlar güzel" diye cevap verdi

* Seyahatlerinde ona eşlik eden maiyetinde aristokratlar, İngiliz, Amerikan ve Fransız maceraperestler, metreslerden oluşan bir harem, bir İtalyan besteci, İngiliz bahçıvanlar, kendi orkestrası, bir piskopos meclisi, mollalar, bir Yahudi haham, "saray danışmanlığı"na terfi ettirerek, soyluluk rütbesi ve mülk edinme hakkı verdiği ordu tedarikçisi Yuşa Zeytlin vardı. Yahudilere *Jidi* (Yidler) denilmemesi için Yekaterina'ya dilekçe sunan Zeytlin'e destek verdi ve bunun yerine resmi Rus belgelerinde hâlâ yer alan şekliyle *Evrey* (İbraniler) olarak hitap edilmesini önerdi. Düşmanları onun "koca burunlu" her şeyden hoşlandığını fısıltıyla söyler hale geldi. Kherson'un yanı sıra yeni Nikolayev ve Maryupol kasabalarını kuran Potemkin, iç kesimde de Dinyeper kıyısında "Yekaterina'nın Şanı" anlamında Yekaterinoslav (şimdi Dniyeperpetrovsk) adlı bir başkent yarattı; orada bir üniversite ve Roma'da bulunan Surların Dışındaki Aziz Paulus Bazilikası'nın örnek alınacağı bir kilisenin inşasını planladı.

imparatoriçe. "Renk seçimi ise o kadar talihli değildi." Ama Fransız hayranı ve kültürlü bir subay olan, hep kırmızı ceket giyen yirmi altı yaşındaki Mamonov çok daha sevildi. İmparatoriçenin taktığı adla "Kırmızı Ceketli" çok geçmeden bir kont, 27 bin serfin sahibi ve eğreti ailenin çok sevilen bir mensubu oldu. Yekaterina hükümdarlığının doruk noktasını ve Rusya'nın bir Karadeniz devleti olarak yükselişini muhteşem bir güney gezisiyle kutlamaya hazırdı.[19]

Çarskoye Selo'dan 7 Ocak 1787 sabahı saat on birde, 14 araba ve 124 kızaktan oluşan bir konvoyla yola çıktı; 22 kişilik maiyetinde sevgilisi "Kırmızı Ceketli" ile (İmparatoriçe Yelizaveta'nın bir süre önce Rusya'ya dönmüş ve başteşrifatçı olarak atanmış gözdesi) İvan Şuvalov'un yanı sıra ("cep elçilerim" diye andığı) Fransa, Avusturya ve İngiltere büyükelçileri vardı. Dinyeper'deki buzların erimesinden sonra, 22 Nisan'da Yekaterina ve Potemkin yedi şatafatlı mavnadan oluşan bir filoyla ikinci yolculuğa başladı. İmparatoriçenin *Dinyeper* adlı mavnasında kendisi ve "Kırmızı Ceketli" için ikiz karyolaların bulunduğu bir özel oda, ayrıca kendi orkestrası, kütüphanesi, altın sarısına ve açık kırmızıya boyanmış, altın ve ipekle bezenmiş misafir odası vardı. Kürekçi, mürettebat ve muhafız olmak üzere 3000 personeli bulunan mavnaya 80 tekne hizmet vermekteydi. Yemek mavnası 70 koltukluydu. "Kleopatra'nın filosu gibiydi" diye yorumlayacaktı Ligne. "Daha parlak ve daha hoş bir yolculuk hiç yaşanmamıştı." Fransız büyükelçisi Ségur kontu da yolculuğun "bir peri masalı gibi" olduğu kanısındaydı.

Yekaterina 7 Mayıs'ta Kremençuk'ta mavnasından indi ve İmparator II. Josef'le buluştu. Potemkin'in yeni kenti Yekaterinoslav'ın temeline ilk taşları birlikte koyduktan sonra, "Bizans'a Giden Yol" yazılı bir taktan geçerek, Herson limanına gittiler. Kırım'a girişte Tatar atlıların eşlik ettiği hükümdarlar 22 Mayıs'ta, İnkerman Tepeleri'nde denize sokulan bir kıyı dili üstündeki sarayda yemek yediler. "Yüce Efendi"nin verdiği bir işaretle perdeler çekilince, yeni Sivastopol deniz üssünün doğal amfitiyatrosunda 24 savaş gemisi gözler önüne serildi. "Madam, Sivastopol'ü yaratmakla, Büyük Petro'nun kuzeyde başladığı işi güneyde bitirmişsiniz" diye görüşünü belirtti Ségur. Yekaterina "tam anlamıyla mest" olmuş Josef'e ikide bir, "Her şeyi borçlu olduğum kişi Prens Potemkin" dedi. Josef gözlerini kısıp kıskançlık dolu bir şaşkınlıkla filoya baktı: "Doğrusu, gördüğüm şeye inanmak için burada olmak gerekli."

Heyetin Petersburg'a dönüşünde, Grandük Pavel büyükelçileri çağırarak, Potemkin'in başarılarına dair izlenimlerini sordu.* Kentlerin ve savaş ge-

* Baltık Denizi'ndeki 37 savaş gemisine Karadeniz filosunun eklenmesiyle, Rusya bir anda İspanya ve Fransa'ya denk konuma geldi; ancak gemi sayısı 174'ü bulan Britanya'nın hâlâ çok gerisindeydi. Karadeniz filosunun büyük amirali ve Karadeniz Kazaklarının büyük atamanı Potemkin gücünün doruğundaydı.

milerinin gerçek olduğunu ısrarla belirtmeleri üzerine, kendini tutamayıp patladı: "Bu puşt ülke sadece kadınlar tarafından yönetilmek istemiyor!"[20]

Şenlik havasını mahmurluk izledi. Yekaterina ile Potemkin'in gezi yorgunluğunu atmaya çalıştığı 5 Ağustos'ta, Sultan Abdülhamid Rusya'ya savaş açtı. Her ne kadar Potemkin ve Rumyançev komutasındaki orduları seferber etse de, Yekaterina ilkbahara kadar dişini sıkmak zorunda kaldı. Potemkin Kremençuk'taki hasta yatağında titremekteydi. Yekaterina onu tahrik etmek için, "Sakın, tırnakların sökülmüş olmasın" diye yazdı. Ama sevgili yeni filosu acayip bir fırtınada dağılan Potemkin, "Buna artık dayanamıyorum" diyerek istifasını sundu. Yekaterina "Yüce Efendi"nin toparlanmasını istedi: "Böyle anlarda, sevgili dostum, öyle canının istediğini yapacak sıradan bir kişi değilsin. Sen devlete aitsin, bana aitsin." Sadece bir gemi kaybedilmişti. Potemkin Osmanlı kalesi Özi'yi (Oçakov) kuşatarak, yeni kentlerini korumak üzere harekete geçti. Osmanlıları Özi'nin baktığı haliçte yendikten sonra,* "Sevinçten çıldırdım" diye bildirdi. Ama tam da işler nihayet düzeliyor gibi görünürken İsveç ansızın Rusya'ya saldırdı.

Şimdi panik sırası Yekaterina'daydı. Petersburg neredeyse savunmasızdı. Greig'in 9 Temmuz'da İsveç filosunu yenmesi Yekaterina'yı keyiflendirdi: "Petersburg bir silahlı kamp görünümünde; [...] dolayısıyla, dostum, ben de barut kokusunu aldım."

"Dünyada en çok istediğim şey, Özi'yi aldıktan sonra buraya bir saatliğine gelmen" diye yazdı Potemkin'e. "Böylece bu kadar uzun bir ayrılıktan sonra seni görmenin doyumuna varabilirim ve ayrıca seninle birçok şey üzerine şahsen konuşabilirim." Batılı devletler Rusya'nın Kırım'ı ilhakından ve deniz

---

Gelgelelim, söz konusu yolculuk köylerin ön kısımlarındaki dekor paravanlarla başarılarını çarpıttığı yolundaki suçlamalar yüzünden hep gölgeli kalacaktı. Aslına bakılırsa, görgü tanıkları gerçekliği doğruladı; güneye hiç gitmemiş kişilerin uydurduğu suçlamalar daha Yekaterina'nın Petersburg'dan ayrılışı öncesinde başlamıştı. Ama Potemkin'in beceriksiz bir hayalperest olduğunu kanıtlamaya kararlı Pavel'in yanı sıra, Rusya'nın Avrupa'daki düşmanları da yeni Rus gücünün yanıltıcı çıkması umudu içindeydi. Başarıların somut olmasına karşın, prensin bir siyasal gösteri ustası olduğu da doğruydu. Balaklava'da hükümdarları tam da Potemkin'e yakışır havada bir Amazon süvari alayı karşıladı: Misket tüfekleri ve kılıçlar taşıyan, koyu kırmızı kadife etekler giymiş, göğüslerinde ışıltılı zırhlar bulunan ve saçları uzun örgülü 200 kız. Bu alayın gerçekmiş gibi gösterilmediğini, üstelik günümüzde devlet başkanlarının resmi ziyaretlerde koreografili dansları izlemelerine daha alışık olduğumuzu unutmamak gerekir. "Potemkin Köyü" ibaresine gelince, Rusya da dahil despot rejimlerde siyasal sahtekârlığa kusursuzca uysa bile, "göz boyama" anlamına gelecek şekilde kullanılması haksızlıktır.

* Yekaterina hizmetine aldığı Amerikalı amiral John Paul Jones'u Potemkin'in yanına gönderdi. Jones ilk zaferlerden bazılarına komuta etti ama Potemkin diğer yabancı amiralini, geçmişte Tahiti kraliçesinin sevgilisi olmuş züğürt Alman paralı askeri Prens Karl de Nassau-Siegen'i tercih etti. Nassau ve Jones bir süre sonra birbirlerinden nefret eder oldular. Potemkin'in tekrar Yekaterina'nın yanına gönderdiği Jones, Petersburg'da bir muhabbet tellalı tarafından on iki yaşındaki kızına tecavüz etmekle suçlandı. Muhtemelen Nassau'nun tertiplediği bu olaydan sonra gittiği Paris'te öldü; kayıp olan naaşı 1906'da ABD deniz üssü Annapolis'te bulundu.

gücü oluşturmasından kuşkuluydu. İngiltere, Prusya ve Hollanda ağustosta Rusya'yı hedef alan bir ittifak imzalarken, Polonya'da da Yekaterina'nın "Yüce Efendi"ye bildirdiği üzere, Rusya'ya karşı "büyük bir nefret" uyandı. "Özi'yi al" diye yalvardı ona. Potemkin 6 Aralık sabahına doğru saat dörtte Özi'ye saldırdı. Yekaterina onu uyandırıp haberi veren "Kırmızı Ceketli"ye, "Keyifsizdim ama beni iyileştirdin!" dedi.

Olayı şükran ilahileriyle kutladı. Potemkin 4 Şubat 1789'da Petersburg'a döndü. Geldiğini duyan Yekaterina bulunduğu balodan ayrıldı ve üstünü değiştirdiği sırada ona sürpriz yaptı. Britanya ve Prusya Osmanlı padişahı III. Selim'i ve İsveç'i savaşmaya devam etmeleri için kışkırtmaktaydı; Rusya'nın müttefiki, Josef Viyana'da ölüm döşeğindeydi. Potemkin Osmanlı savaşını kazanmasına kadar yatıştırma politikasını tavsiye etti. Yekaterina ise Prusya'yla hesaplaşmak için Osmanlılarla barışa varmaktan yanaydı.

Bu arada sevgilisi Mamonov ikide bir hastalık ya da iş bahanesiyle onu ihmal etmeye başladı. Potemkin onu uyarıp durdu. "[Başnedime] Prenses Şçerbatova'yı kıskanmadın mı?" diye sordu. "Bir gizli ilişkisi yok mu?" Yekaterina sıklıkla gözyaşları içindeydi. "Matuşka, tükür yüzüne!" dedi Potemkin. Mayısta cepheye gitti. Görüşemedikleri iki yıl içinde, Paris dünyayı altüst etti.[21]

Potemkin artık çoğu kez Tuna prenslikleri olarak anılan Eflak ve Boğdan içlerinde ilerlerken, Parisli kalabalıklar Bastille'i bastı. XVI. Louis kent üzerindeki kontrolünü kaybetmişti. Kısa bir süre sonra Ulusal Meclis'in kabul ettiği İnsan Hakları Bildirgesi, Polonyalıları Rusya'ya karşı bir devrime teşvik etti. Yekaterina her iki gelişmeyle de dehşete düştü. Ardından "Kırmızı Ceketli", başnedime Darya Şçerbatova'ya "bir buçuk yıl önce" âşık olduğunu itiraf etti ve onunla evlenmek için izin istedi. Yekaterina bu ihanet karşısında çöktü.

"Kimseye karşı asla zorbalık etmedim" dedi Potemkin'e. "Üstelik zorlamadan hoşlanmam. Karakter âlicenaplığımı unutmuş ve beni rezil bir bencil saymış olman mümkün mü? Bana gerçeği söyleyerek, işi tatlıya bağlamamı sağlayabilirdin." Potemkin "Sana çıtlattım, senin için üzülüyordum." Yekaterina "Kırmızı Ceketli"ye 2.250 serf ve 100 bin ruble bahşetti.

"Kutsal bir melce asla uzun süre boş kalmaz" diyerek üzüntüsünü şakaya vurdu Zavadovski.

Yekaterina "Kırmızı Ceketli"nin yerini tutacak bir, daha doğrusu iki kişiyi çoktan bulmuştu. Potemkin'e bir mektubunda, Muhafız Alayı'nda yirmi iki yaşında bir kornetçi olan Platon Zubov'la (Siyahi) ve on sekiz yaşındaki küçük kardeşi Valeryan'la (Çocuk) tanışmasından söz etti. "Her ikisi de saf ve bana içtenlikle bağlı."[22] Saray halkının "Kırmızı Ceketli"nin sadakatsizliğini epeydir bilmesi nedeniyle, Pavel'in başmabeyincisi ve Potemkin'in bir düşmanı

olan Nikolay Saltıkov, Zubov kardeşleri ileriye sürecek zamanı bulmuştu; çünkü savaşla uğraşan Potemkin uzaktaydı.

Zubov imparatoriçenin gözdeleri içinde muhtemelen en yakışıklısıydı. Altmış bir yaşına varmış, şişkin bacaklarıyla tıknazlaşmış, sindirim güçlüğü ve gaz sancısı çeken, savaşın ve devrimin getirdiği krizlerle sarsılan Yekaterina'nın karşı koyması mümkün değildi. Yemi yutmasının sebebi buna yatkın olmasıydı. Saltıkovlara akraba düşük mertebede soylu bir aileye mensup dört kardeşten biri olan Zubov yakışıklı, koyu tenli ve müzikseverdi; keman da çalıyordu. Yekaterina gönlünü bu "Siyahi"ye kaptırdı. "Şişman ve şenim" dedi Potemkin'e. "Yaz ortasındaki bir sinek gibi hayata döndüm." Zubov'un "güzel gözler"ini övmekle birlikte, kendi cinsel ateşliliğine bahaneler bulmaktan da geri kalmadı. "Gençleri eğitmekle, devlete bir hayli yararım oluyor." Bunun alışılmamış bir memurluk eğitimi olduğu kesindi.

Bastille'in düştüğü 3 Temmuz'da "Siyahi" başyaverliğe terfi ettirildi. Yekaterina heyecanla Potemkin'in onayını bekledi. "İçinin rahat olması son derece gerekli" diye ısrarla belirtti. "Yüreğimize su serp, bizi kucakla." Zubov'un Potemkin'e yaltaklanıcı mektuplar yazmasını sağladı: "Bu zarfta en saf kişinin hayranlık dolu bir mektubunu da gönderiyorum. [...] Bu adam olmadan sağlığımın ne kadar vahim hale geleceğini düşün. Hoşça kal, dostum, bize iyi davran!"

"Sevgili Matuşka, seni bu kadar mutlu eden adamı nasıl içtenlikle sevebilirim?" cevabını verdi Potemkin sonunda. Sinir bozucu ufak bir mesele olan Zubov'u bir yana bırakarak, asıl önemli haberi verdi: "Çok sayıda zafer var." Dizginlenemeyen garip bir kişiliğe sahip seçkin general Aleksandr Suvorov* 20 Temmuz'da Focşani'de Türkleri yendi; birkaç hafta sonra da Avusturya kuvvetleriyle birlikte Osmanlı sadrazamını Rimnik Nehri kıyısında bozguna uğrattı. Potemkin üç gün sonra ele geçirdiği Hacıbey Kalesi'nde Odessa adını vereceği yeni bir kent kurmaya karar verdi ve ardından Bender'in teslim olmasını kabul etti. Suvorov'u "Rimnikski" soyadıyla kontluğa yükselten Yekaterina, Potemkin'e de yıldızlaşmanın tehlikelerine karşı şu öğütte bulundu: "Dünyaya karakterinin azametini göster."

İmparatoriçenin asıl ilgisi hâlâ Zubov kardeşlerin küçüğü Valeryan'a dönüktü: "Çocuğa müthiş düşkünüm; o da bana bağlı ve beni görmesi engellendiğinde, bebek gibi ağlıyor." Önünü kesen kişi büyük ihtimalle ağabeyi "Siyahi"ydi; çünkü on gün sonra "Çocuk" orduya postalandı.

---

* Kendine has özellikleriyle nam salmıştı ve Rusya'nın gelmiş geçmiş en büyük komutanı sayılabilirdi. Görünüşüyle hırpani, sırım gibi, çaçabalığı kadar tetik bir korkuluğa benzerdi; ordunun önünde çırılçıplak beden eğitimi egzersizleri yapmaktan hoşlanırdı. Pervasızca ataktı (Savunmaya geçmektense ölüm daha iyidir) ve hiç yenilmedi. "Muharebenin kaderini bir dakika, imparatorlukların kaderini bir gün belirler" derdi. *Zaferin Sanatı* kitabındaki argolu talimatları sıradan askerlere öğretilebilecek nitelikteydi: "Kurşun kancıktır; sadece süngü işinin ehlidir!"; "Sıkı talim yap ki, kolay savaşasın!" ve "Hiçbir muharebe çalışma odasında kazanılmaz!"

Bir ülkenin düşmanları, başarılarıyla orantılı olarak çoğalır. Osmanlılar tam çökmek üzereyken, Rusya'ya karşı bir Osmanlı, Polonya ve İsveç koalisyonu oluşturan Prusya, bir yandan da Avusturya'ya savaştan çekilmesi halinde saldırıya geçeceği tehdidinde bulundu. Ardından 31 Ocak 1790'da Konstantinapol'le bir ittifak imzaladı. Dokuz gün sonra, Yekaterina'nın müttefiki II. Josef öldü. Prusya devrimci Polonya'yla bir ittifak imzalayarak, çemberini daralttı. Avusturya Hükümdarı Leopold 16 Temmuz'da savaştan çekildi. "Fransız deliliğinin" Rusya'ya yayılması* üzerine, "üçlü savaş tehlikesiyle" karşı karşıya kalan Yekaterina, "Şimdi bir krizdeyiz" dedi.

Çarskoye Selo'da Yekaterina'nın duyabildiği topların gümbürtüsü bir dizi deniz muharebesini kazanan pervasız maceraperest Nassau-Siegen'in 28 Haziran'da yenilmesiyle kesildi. Bu bozgun İsveçlilerin onurlu bir barışa varmasını sağladı. Yekaterina "Bir pençeyi çamurdan çıkardık" diye kutladı Potemkin'i. "Diğer pençeyi çıkarmanla birlikte, Tanrı'ya şükredeceğiz!" Potemkin o yılın sonbaharında Kafkasya'dan Tuna'ya kadar bir dizi zafer elde etti ve sonunda 35 bin askerli ve 265 toplu bir garnizonun bulunduğu İsmail Kalesi'ni kuşattı. Suvorov 11 Aralık'ta kaleye saldırdı. Yüzyılın en kanlı günlerinden birinde neredeyse 40 bin kişinin can vermesi, Konstantinapol'ü dize getirmiş olmalıydı. Ancak Britanya Başbakanı William Pitt devreye girerek, Yekaterina'ya bütün kazanımlarından vazgeçmesini, aksi halde Britanya ve Prusya'yla savaşı göze alması gerekeceğini bildirdi.

Yekaterina ve Petersburg'a yeni varmış olan Potemkin, izlenecek yolu tartıştı. Potemkin'in Prusya'yla bir anlaşmadan yana olmasına karşın, Yekaterina kararsızdı. Aynı dönemde Polonya "Kral Ulusun Yanında" sloganıyla yeni bir anayasayı kabul etti. Bu gelişmeyi Fransız Jakobenliğinin bir uzantısı saymayı yeğ tutan Yekaterina, Ortodoks eyaletleri kendi şahsi krallığını oluşturmak üzere koparmayı tasarlayan Potemkin'in Polonya'ya ilişkin eski planlarını destekler bir eğilime girdi. Ağlamaklı hale gelişine kızan Potemkin'in sinirden kapıları çarpıp çıkması üzerine, karın ağrıları içinde yatağına çekildi. Sonunda onun Prusya'yı yatıştırma politikasına razı oldu. Ama Charles James Fox'un İngiliz Parlamentosu'nda Pitt'in planına taş koymasıyla koalisyon çoktan dağılmıştı. Bir kez daha pençeler çamurdan çıkar gibi oldu.[23]

---

* Aleksandr Radişçev adlı genç bir soylu Haziran 1790'da yayımladığı *St. Petersburg'dan Moskova'ya Bir Yolculuk* kitabında, bir zamanlar Yekaterina'nın benimsediği Aydınlanma ideallerine dayanarak, Potemkin savurganlığı kisvesi altında Rus mutlakıyetini, serfliğini ve iltimasçılığını sert biçimde eleştirdi. Yekaterina'nın gözünde bütün bu eleştiriler, "Pugaçov'dan beter bir fitneci"nin saçtığı "Fransız iltihabının, [...] Fransız zehrinin" belirtileriydi. Ama 26 Temmuz'da kellesi uçurularak idam edilmesine karar verilen Radişçev'in cezasını Sibirya'da sürgüne çevirdi. Daha sonra geçmişte gazetecilik çalışmalarına destek verdiği Nikolay Novikov'u tutuklattı. Aslında Pavel ve Prusyalılarla bağlantılı olan bu kişi Shlisselburg'a hapsedildi.

Yekaterina 28 Nisan 1791 akşamı saat yedide, üstünde tam boy ve uzun kollu bir Rus elbisesi, başında da süslü bir taçla Potemkin'in Taurida Sarayı'nın neoklasik kemerli avlusunda arabasından yavaşça indi. Kıpkırmızı bir frak ve elmas pullu bir pelerin giymiş Potemkin, önünde diz çöktü ve ardından (davet edilmemiş "Siyahi" hariç) 3.000 konuğun onları beklediği devasa Sıra Sütunlu Salon'a, Avrupa'nın en büyük salonuna buyur etti. Çılgınca bir savurganlıkla düzenlenen partinin maliyeti 150 bin rublenin üzerindeydi. Eğlencenin doruk aşaması, başını Aleksandr ile Konstantin'in çektiği kırk sekiz oğlan ve kızın ilk kadril dansına kalkışıydı; ardından bir perdenin çekilmesiyle, mücevherlerle süslenmiş bir fil göründü ve binicisi localı tam donanımlı bir tiyatroya giriş yolunu göstermek üzere çan çaldı. Yekaterina'yı onun tarzına uygun olarak döşenmiş rahat bölmeye davet eden Potemkin, onun kalmasına ve ayrılmasına bağlı olarak sahnelenecek iki ayrı uvertür hazırlatmıştı. İmparatoriçenin gece yarısı ikide ayrılacağı sırada, dizüstü çöken "Yüce Efendi"nin verdiği bir işaretle, orkestra çok önceleri bestelediği bir aşk şarkısını çaldı: "Bu dünyada önemli olan tek şey sensin." Hem Yekaterina, hem de Potemkin gözyaşlarına boğuldu.

Sonraki iki ayda Varşova, Berlin ve Konstantinapol'le barışa yapmaya dönük bir planı beraber hazırladılar. Ancak temmuz boyunca Kafkasya, Tuna ve Karadeniz'den başka zafer haberleri geldi ve hepsi Potemkin'in onuruna verilen yemeklerle kutlandı. Potemkin her ne kadar Zubov'u adının ilk üç harfinin Rusçadaki anlamıyla, bir kinayeyle "diş" çekerek bertaraf etme uğraşından sonuç alamadıysa da, vazgeçilmez devlet adamı olarak kaldı. Bizzat "Siyahi" daha sonraları "Önümden çekilmesini bir türlü başaramadım" diye itiraf edecekti. "İmparatoriçe onun isteklerini yerine getirmek için her zaman bir ara yol bulurdu ve ondan düpedüz sert bir kocaymış gibi korkardı." Arada şu yakınmayı eklemesi anlamlıydı: "Şu anda olduğumdan iki kat zengin olmamamın sebebi odur."

Petersburg'dan 24 Temmuz'da ayrılan Potemkin, daha yolun başında Yekaterina'dan gelen bir pusula aldı: "Elveda, dostum, seni öperim." Ona Osmanlılarla varılan barışın ilk taslağını ilettiğinde, "Buradaki herkes heyecanlı" cevabını aldı. Derken hasta olduğu yolundaki korkutucu haber geldi. Gözyaşlarına boğulan ve onun için dua eden Yekaterina, doktorları "Saşenka"yla birlikte yanına gönderdi. Yaş kentine geçen Potemkin tekrar hasta düştü.

Elli iki yaşına girdiği 30 Eylül'de, "Candan dostum, Prens Grigori Aleksandroviç" diye yazdı Yekaterina. "Rahatsızlığın beni son derece üzüyor; Mesih aşkına, doktorlar ne salık verirse al!" Hastalığının vahimleşmesiyle nefes almakta zorlanan ve ikide bir bayılan Potemkin, titreyen eliyle bir mektup yazdı: "Matuşka, Çok Merhametli Hanım! Hastalıktan çok yorgun

düşmüş halimle, Yüce Tanrı'ya değerli sağlığını koruması için dua ediyorum ve senin kutsal ayaklarına kapanıyorum. Majestelerinin en sadık ve minnettar uyruğu. Taurida Prensi Potemkin. Ah, Matuşka, ne kadar hastayım bilsen!"

Yekaterina o sırada önceki mektuplarını okuyordu. Ona "Doktorların kesinlikle daha iyi olduğunu belirtiyor" diye yazarken, "Saşenka"ya da "Yanında kal" talimatını iletti. Potemkin ertesi sabah uyanınca, Karadeniz'e doğru yola çıkmak için direterek yeğenine bir pusula yazdırdı: "Çektiğim azaba dayanacak gücüm kalmadı. Tek kurtuluş bu şehirden ayrılmakta. Başıma ne geleceğini bilmiyorum." Ardından Yekaterina'ya şu sözleri bizzat karalamayı başardı: "Tek kaçış yolu ayrılmak." Besarabya steplerinden geçen yolda, "Bu kadarı yeter" diye bağırdı. Onu arabadan indirten "Saşenka"nın dizlerine başına yaslayacağı şekilde, Kazaklar tarafından yere uzatıldığında, "Bağışla beni, merhametli Matuşka-Hükümdar" diye iç geçirdi. Muhtemelen hanedanın en üstün bakanı Potemkin'in stepte can verişini izleyen bir Kazak şöyle mırıldandı: "Altın üstünde yaşadı, ot üstünde öldü."

Yedi gün sonra, 12 Ekim'de haber Petersburg'a ulaşınca, Yekaterina bayıldı ve saraylılar bir inme geçirmesinden korktu. "Gözyaşları ve çaresizlik" diye kaydetti kâtibi. "Saat sekizde hacamat yapıldı, saat onda yatağa taşındı."

"Az önce ani bir öldürücü darbe indi başıma" diye yazdı imparatoriçe, yasını tuttuğu Potemkin için. "Öğrencim, dostum, adeta idolüm, Taurida Prensi Potemkin öldü. Ne kadar yıkıldığımı tahmin edemezsiniz..."

Yekaterina Yeni Rusya topraklarını güvence ve Ortodoks Hıristiyanları koruma altına alacak şekilde, Osmanlı barışına son şeklini vermek için Bezborodko'yu görevlendirdi. Potemkin'in maiyeti dönünce, onlarla birlikte hıçkırdı. Sıklıkla Potemkin'in Taurida Sarayı'na uğradı. "Potemkin'in yerini nasıl doldurabilirim ki?" diye sordu kâtibine. "Şimdi herkes salyangozlar gibi boynunu uzatmaya başlayacak" dedi. "Ben de yaşlıyım artık." "Potemkin'in yakınına varacak hiç kimse çıkmadı" düşüncesini sürekli dile getirdi.

Zubov'un beklediği an gelmişti. "Zafer duygusunu açık etmeksizin" nihayet "uzun ve zorlu bir tahakkümün bitişiyle nefes alabilecekti."[24]

Pavel'in yakın adamı Fyodor Rostopçin, "Bizim 'Diş' gücünü saldırganca sergiliyor" diye bildirdi. "Ama akıllı değil; yeteneksizliğini teknik laflarla örtbas ediyor." Daha da kötüsü, "kaba ve aşırı bir küstahlık sergilemesi, huzuruna çıkmanın her bakımdan aşağılayıcı" olmasıydı. "Her sabah dalkavuk kalabalıklar dairesinin kapılarına üşüşüyor, sofayı ve bekleme salonunu dolduruyordu." Mümtaz adam Zubov konukları kabul etmeye hazır olduğunda, kabul salonunun katlamalı kapıları açılıyordu. Ardından "Zubov'un sabahlığıyla yavaşça içeriye girmesi"yle birlikte, "uşaklar yanına yaklaşarak saçını tarayıp pudralıyor, kıvrımlarla süslüyor ve üstte bir perçem oluşturu-

yordu." Salondaki herkes "ayakta duruyor ve hiçbiri ağzını açmaya cesaret edemiyordu." Saç bakımı bittiğinde, "bu genç adam bir koltuğa kurularak burnunu karıştırıyor, kibirli ve cansız bir yüz ifadesiyle gözlerini tavana dikiyor", maymununun "salondaki yaltakçıların başlarına konup hoplayışını seyrederken ya da soytarılarıyla konuşurken" pişmiş kelle gibi sırıtıyordu. Rostopçin'in vardığı sonuç, Zubov'un eğitimli ve sağlam hafızalı olmakla birlikte, "düpedüz dalgacı ve kifayetsiz" olduğuydu.[25]

Gelgelelim, bu züppe artık "her şeyin başı"ydı. Fransız Devrimi dünyayı çivisinden çıkarmıştı. Rusya, Avusturya ve Prusya onu bastırma arayışındaydı. XVI. Louis'nin 10 Ocak 1793'te giyotinle idam edilmesi üzerine, Yekaterina depresyona girmiş halde yatağına çekildi. Ardından 8 Mart'ta merdivenden düştüyse de, kazayı morartılarla atlattı. İkinci Polonya Paylaşımı'nı sağlama görevini kontluğa yükseltilmiş Zubov'a verdi. "Şimdi harcamalarımın ve can kaybının telafisi için Ukrayna'yı alıyorum" dedi. Prusya da ganimetten payını aldı.

Yekaterina "Siyahi"yi ödüllere boğdu: Geçmişte sadece Orlov'a ve Potemkin'e verilen elmas işlemeli portresi ve Potemkin'in eski makamlarından bazıları. Savaş Kurulu başkanlığı ise Saltıkov'un payına düştü.

Yaşlandığını hisseden Yekaterina, otuz yılı aşkın bir süre önce tahta çıkışının çevresinde pek hatırlanmadığını fark etti. Hatırlayan az sayıdaki kişilerden biri, karşısında dokunaklı bir mahcubiyet takınan İvan Şuvalov'du. Saraylılar onun eski tarz adabına güldüklerinde, Yekaterina onlara şöyle çıkışırdı: "Beyler, başteşrifatçı ve ben kırk yıldır dostuz ve onunla ancak ben şakalaşabilirim." Ama yaşlı imparatoriçe çekiciliğinden bir şey yitirmiş değildi. Polonya'nın uslu durması için sarayda rehine olarak bulunan ve el konulmuş mülklerini geri almaya çalışan genç Polonya Prensi Adam Czartoryski'ye göre, "hâlâ diriydi, oldukça kısa ve tıknaz olmasına karşın, bütün kişiliğine sinmiş vakarı ve zarafetiyle, ağırbaşlı ve asildi." Czartoryski ülkesini yok etmesinden dolayı beslediği nefrete rağmen, ona hayranlık duymaktan kendini alamamıştı: "Her şeyi beraberinde sürükleyen bir dağ nehri gibiydi. Çoktan buruşmuş olmakla birlikte ifade dolu yüzü, azameti ve hükmetmesi ruhunu yansıtırdı; dudaklarında hiç silinmeyen bir gülümseme vardı." Kontes Varvara Golovina hatıratında, diğer nedimelerle beraber mükellef bir sofrada atıştırmaya dalmışlarken, onlara biraz daha yemek sunan elinde buzdağı büyüklüğündeki tek taşlı elmas imparatoriçe yüzüğünü taşıdığını birden gördüklerini aktarır.

Verasette Pavel'i devre dışı bırakmak için, Aleksandr'a bir eş bulmak şarttı. Yekaterina'nın acelesi vardı. Torunu daha dokuz yaşındayken, "onun adına tek korkum etrafında dolanacak kadınlar; [...] zira herkesi tutuşturan bir kişi"

diye açıkça belirtmişti. On iki yaşına geldiğinde, lalasının "gece rüyaları"nı aktardığı Yekaterina, bir saray nedimesine Aleksandr'ı "şehevi hazzın uyandırdığı bütün coşkuların gizemleriyle" tanıştırma görevini verdi. Veraset meselesi gelip çattığında ise, uygun Alman prenseslerini inceledikten sonra, Baden prensinin kızlarını Petersburg'a davet etti. Konuklar Yekaterina, Zubov ve "Saşenka" tarafından güzelce ağırlandı. On beş yaşındaki Aleksandr, müstakbel eş olarak on dört yaşındaki Prenses Louise'yi seçti. "Herkes iki meleğin nişanlandığını söyledi" diye sevinmekten kendini alamadı Yekaterina. "Basbayağı âşıklar."

Onun huzurunda 9 Ekim 1793'te kıyılan nikâhla, Aleksandr Ortodoksluğa dönerek Yelizaveta Alekseyevna adını almış Baden prensesiyle evlendi. Hıçkırıklara boğulan imparatoriçenin bakışları altında, "bu güzel çocuklar"ın başlarının yukarısındaki taçları Şuvalov ve Bezborodko taşıdı.

Yelizaveta sevimliydi, mavi gözleri ve dalgalı lepiska bukleleri vardı. "Tarif edilemez zarafetini, yüz ve endam çekiciliğini çabuk kavrayış ve düşünce berraklığıyla birleştirmiş biriydi" diye anlatacaktı Varvara Golovina. Aleksandr uzun boylu, sarışın annesine benziyordu. Rostopçin'e göre, "içi dışından daha da güzel"di. "Bir kişide böylesine manevi ve maddi kusursuzluk hiç birleşmiş değildir." Yelizaveta'nın kocasına ilişkin izlenimi ise şöyleydi: "Çok uzun boylu ve vücudu, özellikle de bacakları düzgün, saçları açık kahverengi, gözleri mavi, dişleri çok güzel, ten rengi çekici, oldukça yakışıklı."

"Grandükün beni *sahiden* hoşnut edip etmediğini soruyorsun" diye yazdı Yelizaveta annesine. "Evet, anneciğim, [...] bir süre beni delice hoşnut etti." Ama sorunlar vardı: "Zevkime uymayan ufak tefek önemsiz şeyler dikkat çekiyor." Bu arada Aleksandr annesinin seks konusundaki utandırıcı sorularına dokunaklı bir sıkılganlıkla cevap veriyordu: "Sevgili anneciğim, küçük Lisa'mın hamile olup olmadığını soruyorsun bana. Hayır, henüz değil, çünkü o şey olmadı. Kabul etmek gerekir ki, koca çocuklarız, hem de çok sakar çocuklar; akla gelebilecek her gayreti göstermemize karşın, bu işi beceremiyoruz."

Yelizaveta'ya hayranlık duyan Rostopçin, "hoş vasıfları" olan Aleksandr'ın "tembel oluşundan, bir kitaba asla dokunmayışı"ndan şikâyetçiydi. "Kocası onu taparcasına seviyor ve yanlarında hiç kimse yokken, birer çocuk gibiler." Bir saraylının yakındığı gibi, Aleksandr "her anlamda şımartılmış" biriydi. Ama saraya özgü cinsel ve siyasal entrikaların yoldan çıkardığı gençler, Yekaterina ve Pavel'e bağlı kuvvetler arasında sıkışıp kaldı.[26]

Aleksandr rengini belli etmeyen kalıcı bir maskeyle hem babası hem de ninesiyle arasını hoş tuttu. Ona bunu tavsiye eden kişi Çariçe Praskovya'nın ailesinden gelen, aksak yürüyüşlü ve cılız bir çakalı andıran, briyantinli bir

peruk takan ve golf pantolonunu sürekli yukarıya çekiştirme huyu olan "kurnaz ve entrikacı" başmabeyincisi Nikolay Saltıkov'du. "Hem imparatoriçenin hem de oğlunun dostluğunu kazanmak istediği için, küçük grandükü sürekli ikiyüzlülüğe yönelterek, [...] ona imparatoriçeden hoşlanmamayı, babasından ise korkmayı aşıladı." Aleksandr ve kardeşi Konstantin çocukken iki ayrı hayat sürdüler; biri Fransız tarzı saray giyimine uyulan Çarskoye Selo'da imparatoriçeyle, diğeri ise Prusya askeri üniforması giyme alışkanlığının bulunduğu Gatçina'da grandükle birlikte kaldı.

Yekaterina'nın onlar için yaptırdığı Aleksandr Sarayı'nda oturmaya başlayan Aleksandr ile Yelizaveta arasındaki ilişki bu baskıdan zarar gördü. "Grandük eşine kardeşçe duygular beslerken, prenses karşılık vermeye hazır olduğu bir aşk beklentisi içindeydi." Rostopçin'in gözlemi, kocasının ihmal ettiği genç kadın "sıkıntıdan patlayacak" durumdaydı. Varvara Golovina'ya göre de, "melek yüzü, narin ve hoş endamı, zarif hareketleri herkesin ilgisini çekecek" nitelikteydi. Yekaterina sürekli partilerle onları eğlendirme ve eğlenme çabası içindeydi. "Hiçbir şey yaptığımız yok" diyordu Yelizaveta. "Bütün haftayı dans ederek geçiriyoruz."

Çiftin başteşrifatçısının hassas eşi ve İvan Şuvalov'un yeğeni Golovina, "Bir akşam eğlencenin ortasında, Grandük Aleksandr yanıma geldi ve 'Zubov karıma âşık' deyiverdi" diye yazdı. Platon Zubov'un "hülyalı" göründüğü ve "Grandüşesi baygın bakışlarla süzdüğü" bir süre sonra Golovina'nın dikkatini çekti. Zubov sahiden Yelizaveta'ya âşıktı. "Çok geçmeden bütün Çarskoye Selo bu bedbaht divaneliğin ardındaki sırra ortak oldu." Zubov'un o sırada "tek adam olması, bütün iktidarı elinde tutması" nedeniyle, çiftin maiyetindeki kişiler prensesi, Zubov'un "çılgınca tutkusu"nu teşvik etmek üzere ayartmaya çalıştılar. "Kont Zubov karıma âşık, ne kadar utanç verici bir durum" diye anlatıp duruyordu Aleksandr arkadaşlarına. "Ona iyi davranırsan, sanki tasvip etmiş gibi olursun; caydırmak için soğuk davranırsan, imparatoriçeyi gücendirirsin." Czartoryski'nin saptadığı üzere, Zubov'un "bir aşk nöbetine yakalanması" genellikle akşam yemeği sonrasına denk geliyordu. "İç geçirme dışında bir şey yapmıyor, hüzünlü havada bir kanepeye uzanıyor ve cidden âşık adam görüntüsü takınıyordu."

Istırap verici durumunu Baden'deki annesine ve dostu Varvara Golovina'ya çıtlatan genç kadın, Zubov'a "Zodyak" kod adını taktı. "Zodyak"ın kurları başını döndürüyordu. "O dönemin çılgınlıkları aklıma geldiğinde, kendimi dövebilirim; [...] bu konuda artık hiç soru kalmadı; 'Zodyak'ı yel kadar bile umursamıyorum" dedi Golovina'ya.

Genç gelin "Zodyak"ı savuştururken, hamile kalmasını dört gözle bekleyen Yekaterina'nın yırtıcı saraylıları onu sürekli gözlüyordu. Her âdet gecikmesi hemen mürebbiyesince Yekaterina'ya yetiştiriliyordu. "İşin daha da

utanç verici yanı şu ki" diye itiraf etti Golovina'ya, "imparatoriçe 'Zodyak'a her şeyi söylediği için, ortada bir şey olmadığını belirttiğimde, bunu da ona aktaracak."

Yelizaveta şaşırtıcı olmayan bir tutumla aradığı kadınsı teselliyi yirmi sekiz yaşındaki Varvara Golovina'da buldu. Golovina'nın daha sonraki anlatımına göre, bir gün avda at sürme alışkanlıklarıyla geride kalınca, kunduz şapkalarını "tek bir söz etmeden" gizlice değiş tokuş ettiler ve sonra grandüşes ona "portresinin yer aldığı küçük bir kâğıt ve bir tutam saçını" verdi. Peterhof'taki Mon Plaisir'de bir gün, onu "birdenbire küçük sarayın içine götürdü ve en mahrem duygularını çekinmeden açığa vurdu." İki kız 30 Mayıs 1794'te Çarskoye Selo içinde bir geziye çıkınca, aralarında bir şey geçti: "En değerli anılarımdan biri." Huzur veren bir ilkbahar gecesi bahçede baş başayken, "ona yaslanan grandüşesin ağzından dökülen her sözü zevkle dinledi." Başka bir sefer de grandüşes "onu elinden tutup yatak odasına götürdü, kapıyı kilitledi ve gözyaşları içinde kucağına atıldı." Tamamına ermiş olsun ya da olmasın, yaşadıkları aşk macerasıyla coşan Yelizaveta, kontesi aşk mektupları bombardımanına tuttu. "Ah, Taurida Sarayı'nda olmak ne kadar zalimce" diye yazdı 11 Ağustos'ta. "Senden ayrıyken, hayatın keyfine varamıyorum. [...] Sürekli aklımdasın ve beni öyle heyecanlandırıyorsun ki, hiçbir şey yapamıyorum. Ah, bu sabah aklıma gelen tatlı düşünceyi unutuverdim..." Aleksandr bu lezbiyen tutkuyu hoş görüyor gibiydi. Yelizaveta "Seni sevmemi *yasaklayamazlar* ve bana seni sevmeyi *bildirmeye* aynı ölçüde, belki de daha fazla hakkı olan *başka birinden* izinliyim bir bakıma" dedi Golovina'ya. "Düşüncelerim bütün gün, ta uyuyuncaya kadar seninle dolu; geceleyin uyandığımda, aklıma sen geliyorsun hemen."

Yelizaveta 1795 ilkbaharında 30 Mayıs'ta yaşadıkları tutkuyu andığı en muammalı mektubunu gönderdi: "Aman Tanrım, o hoş anların sırf hatıraları bile her türlü duyumu yeniden yaşatıyor bana." Ama Aleksandr bu son mektubu görüp okuyunca iş açığa çıktı. "Benden bir açıklama istedi. Ona kısmen anlattım."

Aleksandr ve saraylılar iki kızın ayrılması için üsteledi. "Senden koparıldım ve seni göremiyorum. [...] Aman Tanrım, çektiğim azapları bir bilsen" diye yazdı Yelizaveta. "Ah, seni ne kadar içtenlikle seviyorum. Buradaki hayatımı katlanılır kılıyorsun. [...] Sen gerçekten bana aitsin. Kocam bile beni senin tanıdığın kadar tanımıyor." Bu arada Yekaterina sonunda Zubov'un sevdalandığının farkına vardı; bir ağız kavgasının ardından kurları kesildi. Entrikalar Yelizaveta ve Aleksandr'ı bir araya getirdi. Ortak noktaları bu yoz ve boğucu saray ortamından duydukları tiksintiydi. Aleksandr tahttan büsbütün kaçmanın yolunu aradı.[27]

"İnanılmaz bir durum" diye yazdı Aleksandr bir süre sonra özel hocası Laharpe'a. "Herkes çalıyor; neredeyse tek bir dürüst adam yok. [...] Seninkinin yanında bir çiftlik için mertebemden seve seve vazgeçerim. Karım duygularımı paylaşıyor ve onda böyle duyguların bulunduğunu görmek hoşuma gidiyor."

Yekaterina torununun o sırada Gatçina derebeyliğinde 130 subay ve 2.000 askerden oluşan özel ordusuna komuta eden babası Pavel'e duyduğu yakınlığı bilse, aynı ölçüde dehşete düşerdi herhalde. Babalarının acısını paylaşan Aleksandr ve Konstantin teselliyi Gatçina'daki sade askeri yaşamda buldular. "Bizim tavrımız böyle, Gatçina tarzında" diyen Aleksandr, askerlerin "onlardan korkma şerefini bahşetmeleri"nden memnundu. Ancak çoğu kez onlar da Pavel'in çılgınca askeri taliminden nasiplerini alıyorlardı.

"Grandük herkesin nefretini çekecek usuller icat ediyor" diye yazdı Rostopçin. "Ayrım yapmaksızın gelişigüzel cezalar veriyor. [Mini ordusuna talim yaptırırken] kendini müteveffa Prusya kralı sanıyor. En ufak gecikme ya da çelişki onu zıvanadan çıkarıyor ve öfkeden kudurtuyor" Pavel'in annesiyle çok az ortak yanlarından biri Fransız Devrimi'ne karşı saplantısıydı. "Her yerde Jakobenleri görüyor; geçen gün saç örgülerinin çok kısa oluşunu devrime sempatilerinin kesin bir işareti saydığı dört subayı tutuklattı" diye saptamıştı Rostopçin. Kırk bir yaşında "yapacak hiçbir işinin olmayışı"na kızan Pavel, maiyetine, hatta karısına ve oğullarına zulmetmeye yöneldi. Oğullarına kızıp çileden çıktığında, Marya ve metresi Nelidova onu yatıştırmaya çalışırlardı. Bu arada bir top patlamasıyla Aleksandr'ın bir kulağının sağırlaşması, Rostopçin'in ifadesiyle "bağırarak konuşmayı gerektirdiği için, onunla sohbet etmeyi tatsız hale getirdi."

Çarskoye Selo'da tazılarıyla yürüyüşe çıktığında, Gatçina'dan yükselen top gümbürtülerini duyabilen Yekaterina, oğlu Pavel'in militarizminden nefret ediyor ve onda III. Petro'nun dirilmiş kişiliğini görüyordu. Onu "yemekten sonraki hardal" kadar acı buluyordu.* Aleksandr'ın evlenmesi üzerine, onun zamanı geldiğinde "tam merasimle taç giyeceği"ni yazarken, Pavel'e hiç değinmedi bile. Büyük Petro ile Çareviç Aleksey'in durumunu hatırlatarak, Petro'nun ona karşı "nefretle, garezle ve görülmemiş haset"le dolu "nankör, itaatsiz ve kifayetsiz oğlunu tahttan mahrum bırakmasındaki bilgeliğin tartışmasız" olduğunu belirtti.

İmparatorluğu Aleksandr'a bırakmaya karar verdiği için, önce özel hocası Laharpe'tan delikanlıyı ikna etmeye yardımcı olmasını istedi. Tam tersine "onu caydırmak için her çabayı gösteren" Laharpe'ı, devrimci fikirlere yakınlığını bahane ederek, İsviçre'ye geri gönderdi. Pavel ise dengesizliğiyle

* Pavel ise kadın hükmünün kaprislerine çok kızdığı için, çar olduğunda yürürlüğe girmek üzere, en büyük erkek çocuğun tahta geçmesini esas alan makul bir veraset yasasını Marya'yla birlikte gizlice imzaladı.

caka satıyor gibiydi. Kızdığı bir saraylıyı tahta çıktığında kellesini uçurmakla tehdit ettiğini duyan Yekaterina, "Delinin tekidir" demekle yetindi. Veliahdın bir konuda kendisiyle hemfikir olması üzerine, "Yoksa aptalca bir şey mi söyledim?" diyerek sırıtan Zubov, onun aklını kaçırdığı kanısındaydı. "Senin kadar ben de biliyorum" karşılığını verdi Yekaterina. "Ne yazık ki, yeterince deli değil." Yine de tasarısının peşini bırakmadı.[28]

Polonya'da 1794 ilkbaharında patlak veren daha radikal bir yeni devrim sırasında Rusların ve işbirlikçilerinin öldürülmesi ve hapse atılması üzerine, Yekaterina ve Zubov tam bir saldırıya geçilmesi emrini verdi. Bu arada Prusya kuvvetlerinin de batıdan saldırmasıyla, Stalin ile Hitler'in 1939'da tekrarlayacağı taksim etme durumu ortaya çıktı.

Suvorov 18 Ekim'de Braga'ya baskın düzenleyerek, 7.000 kişiyi katletti. Varşova'nın teslim olması üzerine Yekaterina'ya şunu yazdı: "Yaşasın! Varşova sizin!"

O da "Yaşa, feldmareşal!" diye cevap vererek, davranışına verdiği desteği belli etti. Böylece Polonya 1918'e kadar haritadan silinmiş oldu.* Altmış yedi yaşına giren Yekaterina, bu lekeli zaferi Platon Zubov'a makamlar ve hediyeler (Kutsal Roma-Germen prensi unvanı, 13.199 serf, 100 bin ruble) yağdırarak kutladı.

Bu arada güneyde, bir hadımdan pek beklenmeyecek hırsla amansız savaşçı kesilen ve bir hanedanı başlatan İran Şahı Ağa Muhammed Han, Kafkasya'yı ele geçirdi, Erakle'nin ordusunu imha etti ve Gürcü başkenti Tiflis'i yağmalayarak, katledilmiş kadınların ve çocukların cesetlerinden Timur tarzı kuleler oluşturdu. Bu gelişme Zubovlara Kafkasya Hıristiyanlarını kurtarmaya yönelik Doğu Projesi'ni önerme fırsatını verdi. Yekaterina'nın Polonya'da bir bacağını kaybetmiş Valeryan Zubov'u komutanlığına atadığı ordu Derbent'i ve Bakü'yü aldı.

Çarskoye Selo'da 29 Haziran 1796'da, imparatoriçenin endişeli bakışları altında, Marya Fyodorovna başka bir müstakbel imparatoru, Nikolay'ı doğurdu. Marya'ya birlikte hareket ederek Pavel'i tahttan vazgeçirmeyi öneren Yekaterina'nın hayali, oğlunu bir Baltık kalesine tıkmaktı. Mutabık kaldığına dair bir belgeyi imzalamasını istediği grandüşesin bunu hiddetle reddetmesine "çok kızdı."

Oysa aşağı yukarı aynı sıralarda Aleksandr'ın güvenilir bir dostuna yazdığı mektupta şu ifadeler vardı: "Konumumdan hiç de memnun değilim,

---

* Polonyalı feodal beylerin yanı sıra Yahudi kâhyaları da Yekaterina'yı dehşete düşürmüştü: "Bu rüşvetçi yoz yalancıların, palavracıların, zalimlerin, hayalperestlerin mülklerini işletilmek üzere kiraladıkları Yahudiler kendi uyruklarının kanlarını emiyorlar ve beylerine çok az şey veriyorlar. Kısacası, hık demiş Polonyalıların burnundan düşmüşler."

karakterim açısından da fazlasıyla parlak sayılmaz. Tek bir adam [Rusya'yı] yönetmeyi ve suiistimallerini telafi etmeyi nasıl başarabilir? Sadece benim gibi sıradan becerilere sahip bir adam için değil, bir dâhi için bile imkânsız bu. [...] Kafamdaki plan bu çapraşık konumdan feragat ettikten sonra, karımla birlikte Ren kıyısına yerleşmek."

Yekaterina'nın Bizans tahtına çıkmasını öngördüğü diğer umudu Konstantin daha da büyük bir endişe kaynağıydı. Bir Alman prensesiyle evlendirdiği* garip görünüşlü Konstantin, Rostopçin'in ifadesiyle "babasına benzeme yolunda olan, öfke sancılarına kolayca kapılan, dengesiz ve inatçı" biriydi. Toplardan canlı fareleri ateşleme, kahvaltıda davul çalma ve kızları kıyasıya pataklama gibi kötü huyları vardı. Karısı Anna'ya zührevi hastalık bulaştırmayı başardı. "Sebebini bilmediği bir şikâyetle hasta düştü" diye not düştü Kontes Golovina. Czartoryski'nin ifadesiyle, grandükün "sert mizacı ve vahşi kaprisleri" örtbas edildi, ta ki Pavel'in küçük çocuklarının mürebbiyesi Charlotte Lieven sonunda Konstantin'in alayındaki bir hafif süvariyi gaddarca dövdüğünü bildirinceye kadar. Yekaterina torununu tutuklattı ama neredeyse bir inme geçirecek kadar sarsıldı. Daha beteri Zubov'un son sakarlığını işlemesiyle gelecekti.[29]

O yaz Yekaterina en büyük kız torunu Aleksandrine'yle nişan işini sonuca bağlamak üzere gelen genç İsveç Kralı IV. Gustavus Adolphus'u ağırladı. Pavel'in kızının Lutherci İsveç'te Ortodoksluğunu sürdürmesini sağlayacak anlaşmaya varmayı üstlenen Zubov, bunu kesinleştirmeyi savsaklamıştı.

İmparatoriçe 11 Eylül akşamı saat altıda, bütün maiyetin katıldığı bir toplantıda nişanı duyurmak üzere Kışlık Saray'daki tahtına çıktı ama kral ortalıkta yoktu. Azap çektirici üç buçuk saatin ardından, anlaşmanın bozulduğunu öğrenen Yekaterina asasıyla Zubov'un oradaki yetkilisine çullandı. Beş gün sonra, veraset konusunu Aleksandr'a doğrudan açtı ve Pavel'i tahttan mahrum bırakan kararnamesini gösterdi. Torunu 24 Eylül'de bağlayıcı bir söz vermeyeceğini kibarca bildirdi. İmparatoriçenin zamana ihtiyacı vardı, üstelik zamanı gittikçe daralırken.[30]

---

* Bu sefer Saxe-Coburg-Saalfeld prensini ve prensesini üç kızlarıyla birlikte Petersburg'a davet etti. Rivayete göre, Yekaterina ve Konstantin onların Kışlık Saray'a varışlarını izlerken, büyük iki prenses arabadan inişte sendelediler; en küçük Juliane ise düzgünce indi. "Tamam" dedi Konstantin, "mutlaka birini seçeceksem, küçük maymun olsun. Güzel dans ediyor." Konstantin'in 15 Şubat 1796'da evlendiği Juliane'ye grandüşes unvanı ve Anna adı verildi. Coburg daha sonraları Bismarck'ın ifadesiyle "Avrupa harası" haline geldi. Anna'nın erkek kardeşi Leopold İngiliz tahtının vârisi Prenses Charlotte'la evlendi. Onun erken ölümünden sonra Belçika'nın ilk kralı oldu ve yeğeni Saxe-Coburg Prensi Albert'in, Kraliçe Victoria'yla evlenmesini sağladı.

SAHNE 5

Komplo

OYUNCULAR

I. PAVEL, imparator 1796-1801, III. Petro ile Büyük Yekaterina'nın oğlu
Marya Fyodorovna, imparatoriçe (eö Württemberg Düşesi Sophie Dorothea), Pavel'in ikinci eşi
I. ALEKSANDR, imparator 1801-1825, Pavel ile Marya'nın ilk oğlu
Yelizaveta Alekseyevna, imparatoriçe (eö Baden Prensesi Louise), Aleksandr'ın eşi
I. KONSTANTİN, imparator 1825, Pavel ile Marya'nın ikinci oğlu
Anna Fyodorovna (eö Saxe-Coburg-Saalfeld Prensesi Juliane), Konstantin'in eşi

SARAYLILAR: Bakanlar vs.

Aleksandr Bezborodko, müsteşar, prens
Aleksandr Suvorov, kont, prens, feldmareşal, başkomutan
Fyodor Rostopçin, kont, başyaver, Dışişleri Kurulu başkanı, posta bakanı
Aleksey Arakçeyev, kont, Petersburg eş-komutanı, levazım dairesi başkanı, "Gatçina Onbaşısı", "Üniformalı Maymun"
Prens Aleksandr Kurakin, müsteşar yardımcısı
Prens Aleksey Kurakin, başsavcı
Nikita Panin, müsteşar yardımcısı, Büyük Yekaterina'nın bakanının yeğeni
Pyotr von der Pahlen, Petersburg valisi, başbakan, "Hinlik Profesörü"
Pyotr Obolyaninov, başsavcı
Prens Platon Zubov, Büyük Yekaterina'nın eski sevgilisi
Kont Nikolay Zubov, at kâhyası, "İzbandut", Platon'un kardeşi
Yekaterina Nelidova, Pavel'in metresi, "Küçük Canavar"
Anna Lopuhina, daha sonra Prenses Gagarina, Pavel'in metresi
İvan Kutaysov, kont, Pavel'in berberi, iş bitiricisi, yatak odası efendisi, kaftanlardan sorumlu efendi, "Figaro"
Kont Fyodor Golovkin, teşrifatçı
Kontes Varvara Golovina, İmparatoriçe Yelizaveta'nın dostu

Yekaterina 5 Kasım 1796 sabahı saat altıda uyandı, her zamanki gibi kendi kahvesini pişirdi ve yazı masasına geçti. Bir ara tuvalete gittiğinde, bir inme geçirip zemine düştü; teşrifatçısının onu saat dokuzda nefes nefese, yüzü morarmış ve nutku tutulmuş halde bulmasına kadar öylece yerde yığılı kaldı. Gözlerini açtı ama ardından komaya girdi. Yatak odasına ancak altı adam tarafından taşınabildi ama kaldırılıp karyolasına konulamayınca, yerdeki bir döşeğe yatırıldı. "Haber verilen ilk kişi, kellesini ilk yitirecek olan Prens Zubov'du." Her ikisi de "Potemkin" üniforması içinde olan ağlamaklı Aleksandr ve sakin Konstantin, eşleriyle birlikte geldiler. Dr. Rogerson öğleden sonra dörde çeyrek kala, inmenin ağır olduğunu anladı. Dört kardeşin en irisi olduğu için "İzbandut" lakabıyla tanınan Kont Nikolay Zubov atını dörtnala Gatçina'ya sürdü.

Bir askerin gelen konuğu bildirdiği Pavel, babasını hatırlayarak, Marya'nın elini tuttu: "Canım, işimiz bitti." Kaç Zubov'un geldiği sorusuna cevap alınca, "Eh, biriyle başa çıkabiliriz!" dedi. İçeriye giren Zubov'un önünde diz çökmesi üzerine, işin aslı kafasına dank etti.

Petersburg'a giderken karşılaştığı Rostopçin'in "Ne müthiş bir an sizin için, Mösyö" diye seslenişine, "Bekle, canım, bekle" karşılığını verdi Pavel. "Tanrı beni kırk iki yıl yaşattı." Yola birlikte devam ettiler ve akşam sekiz buçukta Kışlık Saray'a vardılar. Bir döşekte kesik kesik nefes alan Yekaterina'nın başında, gözleri yaşlı eski ve yeni sadık adamları bekliyordu: Seksenlik "Yaralı Yüz", Bezborodko ve Prens Zubov. Sonuncusu bir bardak su isteyince, hiç kimse getirme zahmetine girmedi. Czartoryski'ye göre, "imparatoriçe hareketi durmuş bir makine gibi cansızdı."

Pavel annesine hemen hiç bakmaksızın ölüm odasından hızla geçerek, iç bölmede karargâhını kurdu. Yanına çağırdığı Zubov'dan, Yekaterina'nın bütün evraklarını teslim etmesini istedi. Babası III. Petro'yu "Yaralı Yüz"ün öldürdüğüne dair itiraf mektubunu ve oğlu Aleksandr'ın Yekaterina'ya veraseti değiştirme planını reddettiğini bildiren mektubunu çok geçmeden buldu. Aleksandr'ı ve Konstantin'i bölmeye getirtti.

Gatçina üniforması giymiş, sırık gibi ve çatık kaşlı bir subay can çekişen imparatoriçenin yanından geçerek Pavel'in karşısına çıktı. Aleksey Arakçeyev adlı ve yirmi sekiz yaşındaki bu adam, yoksul bir eşraf ailesindendi; Pavel'e bağlılığı ve disiplin konusundaki acımasız titizliği nedeniyle, ona "Gatçina

Onbaşısı" lakabı takılmıştı. Pavel subayın üstündeki gömleğin yolculukta kirlendiğini görünce, ona kendi gömleklerinden birini verdi. Aleksandr'a döndü ve elini Arakçeyev'inkiyle tutuşturarak, "Hep dost kalın" dedi. Ardından ölüm odasının dışındaki koridorda Marya'yla beraber alelacele hazırlanmış bir yemeği atıştırdı.

Yelizaveta kocası Aleksandr'ın üstüne Prusya üniformasını geçirmek için dönüşüne kadar, geceyi hıçkırarak geçirdi. "Annesi hâlâ nefes alırken, imparatorun aklına oğullarına üniforma giydirmekten daha iyi bir şeyin gelmemesi ne kadar aşağılık bir durum!" diye yazdı. "Kocamı giyinirken gördüğümde, gözyaşlarına boğuldum." Dışarıda Pavel'in adamları, Prusya üniformaları içindeki kaba Gatçina subayları peş peşe geliyordu. "Grandükün çevresinde en dürüstü dahi asılmayı hak edecek tipte kişiler vardı" diye yazdı Rostopçin. Saraylılar "şaşkınlık içinde Ostrogotların nereden çıktığını" soruyorlardı. Oysa istikbal "Ostrogotlar"dan yanaydı.

Aleksandr karısını ölüm döşeğinin başına ikindi vakti götürdü. "Sabaha doğru beşte imparatoriçenin solumaları gittikçe zayıfladı. Doktorlar son anın geldiği kanısına birkaç defa vardılar. [...] Hırıltılar ta koridordan duyulacak kadar gürültülüydü. [...] İmparatoriçenin yüzüne dolan kan kâh kırmızıya kâh mora bürünüyordu." Zubov bir köşede yalnız oturuyordu; Rostopçin'in "ondan vebalıymış gibi uzak duruşu" saraylıların gözünden kaçmadı. Rivayete göre, Pavel'e eşi Marya'dan gelen imzasız mektubu ve Yekaterina'nın oğlunu verasetten mahrum bırakan kararnamesini gösterdikten sonra yırtıp atan Bezborodko, bu sadakatinin karşılığını görecekti.

Dr. Rogerson akşam dokuzda son anın geldiğini duyurdu. Pavel ile Marya, Aleksandr, Konstantin ve eşleri sağda, doktorlar, hanedan çocuklarının mürebbiyesi Charlotte Lieven, yakın saraylılar ve Zubov, Bezborodko ve Pavel'in adamı Rostopçin solda duruyordu. Altmış sekiz yaşında ve hükümdarlığının otuz beşinci yılındaki Yekaterina'nın nefesi ona çeyrek kala kesildi. Herkes hıçkırdı. Başsavcı kapıyı açtı ve yeni imparatoru ilan etti. Aleksandr ile Yelizaveta ve saraylılar dizüstü çöktüler. Yelizaveta'nın anlatımına göre, "saçları dağılmış, gözlerini iğrenç bakışlarla yuvarlayan" Zubov, "korkunç yüz buruşturmalarıyla ağladı. Zavallı 'Zodyak' zor günlerle karşı karşıyaydı." Zubov kendini en kötü ihtimale hazırlamak üzere kız kardeşinin evine çekilirken, İmparatoriçe Marya naaşı gözetmek üzere ölüm odasına döndü.[1]

Babası III. Petro'nun ölümü hep içine dert olan Pavel, uzun süre uyanık kalmaktan bitap düşmüş ihtiyar "Yaralı Yüz"ün kilise ayininden sonra evine gittiğini fark etti. Rostopçin'i ve başka bir Gatçina hempası olan General Nikita Aharov'u çağırarak, "Yorgun olduğunuzu biliyorum ama Kont Orlov'un evine gidin ve ona bağlılık yemini ettirin; 29 Haziran'ı unutmasını istemi-

yorum" dedi. Kastettiği şey III. Petro'nun 1762'de devrilişiydi. Gece yarısı üçte uyandırılınca çok korkan seksenlik adam, üstünde geceliğiyle bağlılık yemini etti.*

Ertesi gün, 7 Kasım'da Muhafız Alayı'nın yeni Prusya üniformasını kuşanan Pavel'e, "yeni kıyafetleri içinde eski Alman subay portrelerinden fırlayıp çıkmış gibi görünen" Aleksandr ve Konstantin eşlik etti.

Pavel, annesiyle bağlantılı her şeyi değiştirdi.** Yekaterina'nın naaşı, yanaklarından gözyaşları akan süvari muhafızlarının nöbet tuttuğu Büyük Salon'daydı. Orada bulunan Kontes Golovina ağladığında, "imparatorun haşinliklerinin maşası" Arakçeyev'in onu "sertçe itip sesini kesmesini bildirdiği"ni, ardından Yelizaveta'nın "usulca yanına gelip arkadan elini nazikçe sıktığını" anlatacaktı. Ama Yekaterina uzun süre tek başına yatmadı.

Pavel 9 Kasım'da, babası III. Petro ile annesi II. Yekaterina'nın birlikte gömüleceğini duyurdu. "Halkın isteğiyle tahta çıkarılan annem, babamın cenaze törenini düzenleyemeyecek kadar meşguldü" diye açıkladı alaycı tavırla. "Yaptığım şey sadece bu ihmali düzeltmek."

On bir gün sonra, Pavel babasının Nevski Manastırı'ndaki mezarından çıkarılışında hazır bulundu. Kefeni öptü. Ardından katilleri Orlov-Çesmenski ve Baryatinski'yi verilen görevleri yerine getirmeye çağırdı. Çok yaşlı olduğunu ileri süren Orlov'a, tacı işaret ederek, "Eline al ve yürü!" diye bağırdı. Bağışlayıcı olması için yalvaran Baryatinski'nin kızına, "Benim de bir babam vardı" karşılığını verdi.

Pavel 1 Aralık'ta Nevski Bulvarı boyunca ilerleyen korteji yaya takip etti. Baryatinski tabutun önünde yürürken, Orlov-Çesmenski arkada tacı taşıyordu. III. Petro, karısı Yekaterina'nın yanındaki katafalka konuldu. Orlov-Çesmenski ve Baryatinski sadece ülkeden sürüldükleri için talihli sayılırlardı. Yekaterina ve Petro birlikte gömüldü.[2]

Gatçina alayları 8 Kasım'da eski tarz Prusya üniformalarıyla bir Ostrogot istilasını andıran havada Kışlık Saray'a doğru yürüyüşe geçtiler. Muhafız Alayı

* Cinayeti Orlov-Çesmenski'yle birlikte işlemiş Prens Fyodor Baryatinski saray teşrifatçılığından azledilirken, Yekaterina'nın Haziran 1762'deki komplosunu ihbar eden muhafızlar, III. Petro'nun gözdesi Gudoviç ve Yüzbaşı Pyotr İzmailov sürgünden getirtilip terfi ettirildi.

** Pavel önce Zubov'u makamlarında tuttu ve hatta kız kardeşinin evinde onu ziyaret edip şerefe kadeh kaldırdı. Ama daha sonra azledildiğini bildirmek üzere Konstantin'i gönderdi. Zubov Kurlandiya'da daha önce Biron'a ait olan barok Rundale Sarayı'na çekildi. Ama Pavel'in hayatına bir hışımla tekrar girecekti. Pavel'in büyük nefret beslediği Potemkin'e ait Taurida Sarayı bir süvari kışlasına çevrildi. Daha sonra Pavel'in emriyle, Herson'daki mezarı dümdüz edildi ve kemikleri etrafa saçıldı. Yaklaşık 12 bin Polonyalı mahkûm serbest bırakıldı; itibarı iade edilen Kral Stanislaw-August taç giyme törenine davet edildi; radikal Radişçev sürgünden döndü; Pavel'in Prens Orlov'dan olan gayrimeşru üvey kardeşi Bobrinski geri çağrıldı ve kontluğa yükseltildi; Yekaterina'nın Aleksandr için yaptırdığı muazzam Pella Sarayı tamamen yıkıldı. Valeryan Zubov'un İran seferi hemen durduruldu.

subaylarından Albay Sablukov, "imparatoriçe için duydukları kedere rağmen", yeni üniformalara "gülmekten kırıldıkları"nı yazacaktı. Muhafız Alayı ise hâlâ Potemkin üniformaları içindeydi. İmparator "önünde yürüyüp geçen muhafızlara başıyla selam verirken, oflayıp pufladı ve hoşnutsuzluğunu göstermek için omuzlarını silkti." Derken birdenbire "Gatçina ordusu göründü."

Pavel "atını dörtnala sürüp onlarla buluşmaya gitti ve yine başlarında kendinden geçmiş olarak döndü" diye yazar Sablukov. "O ne subaylar! O ne garip görünüşlü suratlar! O ne tavırlar!" Pavel'in Gatçina Muhafız Alayı eski Muhafız Alayı'na katıldı. Başyaveri Rostopçin'e, üniformalarla başlamak üzere, orduyu reformdan geçirip Prusya tarzına uydurma emrini veren Pavel'e göre, parafinli Prusya saç örgüleri Fransız özgürlüğüne has darmadağınık saçlara karşı *ancien régime*'in ifadesiydi. "Pavel'in tahta çıkışıyla işlerin seyir değiştirişi kadar ani ve topyekûn bir tiyatro sahnesi değişikliği asla görülmemişti" diye anlatacaktı Czartoryski. "Bir günden az sürede kıyafetler, tavırlar, uğraşlar, velhasıl her şey değişti." Fransız tarzı, yeni ve modaya uygun her şey yasaklandı. Golf pantolonlara, uzun çoraplara, tokalı ayakkabılara, arkada kuyruk biçiminde bağlanmış pudralı saçlara izin verilirken, bol pantolon, frak, yuvarlak şapka, uzun konçlu çizme, bağcıklı ayakkabı giyenler hapsedilme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. "Devrimci" frakların kuyrukları makaslarla kesildi. Saraylı Fyodor Golovkin'e göre, "üst sınıflar açısından, soylulara eski konumlarını kazandıran frak yasağı kadar tiksindirici bir şey yoktu."

Pavel'in sinsilik derecesindeki titizliğine, "terör bakanı" olarak anılan yeni Petersburg valisi Aharov yön verdi. Sablukov'un anlatımına göre, çar ya da ailesi görüldüğünde veya sırf bir sarayın yanından geçilirken, "arabaların içinde oturan herkes dışarıya çıkmak ve eğilerek selam vermek zorundaydı." Aharov'un gözüne "liberal" yuvarlak şapka takanlar iliştiğinde, yaverlerince sokaklarda kovalanırlar ve yakalandıklarında falakaya yatırılırlardı. Bizzat Pavel onu umursamadan bebek arabasını süren bir dadıyı görünce, bebeğin bonesini çıkarmamakla majestelerine hakaret ettiği gerekçesiyle sert biçimde azarladı ve ardından boneyi kendi eliyle çıkardı. Bu bebek geleceğin büyük şairi Aleksandr Puşkin'di. Sablukov'un ifadesiyle, "Yekaterina döneminde Avrupa'nın en gözde metropolü" olan Petersburg "modern bir şehir görüntüsünü yitirerek, bir iki yüzyıl önceki bir Alman şehrine daha çok benzedi."

Artık "her günkü başlıca uğraş" *Wachtparade* denilen günlük askeri geçit töreniydi. Yüksek çizmeleri ve Prusya üniformasıyla tiril tiril görünen, örtmediği dazlak kafası parlayan ve elinde bir kamçı ya da sopa taşıyan imparator, göz kamaştırıcı kıyafetler içindeki doksan üç yaverin ve emir subayının yer aldığı Majestelerinin Seyyar Askeri Müsteşarlığı ve Maiyeti'yle çevrili halde katıldığı bu törenlerle bir iktidar gösterisinde bulunurdu. Maiyetindeki

kıdemli kişilerden Prens Aleksey Kurakin'i başsavcılığa ve kardeşi Prens Aleksandr'ı da Bezborodko'yla birlikte dış politikayı yürütmek üzere müsteşar yardımcılığına terfi ettirdi. "Ben sadece bir askerim, idare işine karışmam" diye övünürdü. "Kurakin'e ve Bezborodko'ya bunun için maaş veriyorum." Aslına bakılırsa, Pavel bir erkek Romanov'un tekrar *imperator* olmasının verdiği gururla havalara uçtuğu için, iktidarın keyfini sürmekten geri kalmadı. Sağanak gibi çıkardığı kararnamelerin sayısı daha ilk yılda iki bini aştı.

Resmi gazetede yayımlanan kararları korku uyandırdığı kadar, alay konusu da olurdu. "Pavel'in hırçınlığı, aşırı katılığı ve sertliği askerlik yapmayı çok tatsız hale getirdi" diye yazacaktı Albay Sablukov. İmparator gelini Yelizaveta'nın başnedimelerinden birini beğenince, buna Günlük Emirler metninde yer vermekte bir beis görmedi: "Böyle hoş bir başnedime edindiği için Grandük Aleksandr'a teşekkürler." Geçit törenlerinde de Caligula'ya yaraşır ifadelerle kendine güç vehmederdi: "Rusya'da tek *asil beyefendinin* o anda konuştuğum kişi olduğunu ve bunun da ancak onunla konuştuğum sürece geçerli olduğunu biliyor musunuz?" Uygulamaları *derebeyler* ve hükümdar arasında varılmış, Çar Aleksey'den beri Rus azametinin temelini oluşturmuş ve annesi tarafından pekiştirilmiş sözleşmeyi tersine çevirir nitelikteydi. Böyle küçümseyici tavırlarla maiyetine, hükümdarlığının bu hâkim kodamanların ve ailelerin özentilerine karşı bir saray darbesinin canlı timsali olduğunu hatırlatma peşindeydi. Prens Repnin'le bir yürüyüş yaparken şöyle demişti: "Mareşal, şu 400 kişilik muhafız birliğini görüyor musun? Tek kelimeyle her birini mareşalliğe yükseltebilirim." Sıklıkla göğsünü döverek, "Hukuk işte burada!" diye bildiren Pavel'in soylulara bedensel ceza verilmesini yasaklayan kanunu iptal etmesi, serfler edinme ve onları kamçılama hakkına sahip bir hâkim sınıf ayrıcalıklarına ve gururuna yönelik doğrudan bir meydan okumaydı. Bir süre sonra soyluları dayakla cezalandırmaya başladı. Bir kurmay yüzbaşı 1.000 kamçı cezasına çarptırıldı; bir rahip radikal kitaplar bulundurmaktan dolayı kamçılandı; bir subayın dili koparıldı. Anında verilen sürgün cezaları öylesine yaygındı ki, bir muhafız şöyle demişti: "Nöbet tutarken, ansızın sürgüne gönderilince züğürt kalmamak için, ceket ceplerimizde banknot halinde birkaç yüz ruble bulundururduk." Bir geçit töreninde Pavel soğukkanlılığını büsbütün yitirdi ve "üç subaya asasıyla vurdu." İleride göreceğimiz üzere, bu aşağılanmayı unutmayacaklardı. Pavel aslında Caligula'nın vecizesine uyuyordu: "Benden korktukları sürece, varsın nefret etsinler." Ondan korkuyorlardı ama ona gülüyorlardı da. Hiçbir şey otoriteyi kahkaha kadar sarsmaz.

Askeri titizliğin ardında, kadın hükmünün bu düşmanına kadınlar hükmediyordu. Kendilerine yakın Kurakinleri terfi ettiren aslında Marya ile Pavel'in metresi Nelidova'ydı. "İmparatoriçeye gelince, iyi biridir, kötülük

yapmaya yatkın değildir" diye yazmıştı Yelizaveta. "Ama imparatorun menfur şırfıntısı Nelidova'nın önünde kendini küçük düşürmesine katlanamıyorum." Her kadın, bir evliliği kurtarmanın en iyi yolunu kocasının metresiyle dost olmakla bulacağını bilir. Yelizaveta'nın annesine açıkladığı üzere, Nelidova'nın "imparatoru etkileyebilecek tek kişi olması nedeniyle, imparatoriçe ona saygı gösteriyor ve böylece imparatorun teveccühünü kazanıyor"du. İmparatorun saraya dönmeye ikna ettiği Nelidova artık hükmedici konumdaydı* ama daha da alışılmadık bir nüfuzlu adamla, imparatorun berberiyle birlikte.

"Her konudaki başhakem" olarak nitelendirilen bu adam "eskiden Türk, şimdi Hıristiyan olan birinci uşak" Kutaysov'du. Yekaterina Osmanlılarla birinci savaşta, Gürcistan'daki Kutays'ta esir alınan bu Türk köle oğlanı Pavel'e vermişti. İvan Kutaysov adıyla Ortodoksluğa döndüğünde vaftiz babalığını üstlenen Pavel, onu Versailles'da eğitim görmeye gönderdi. Dönüşünde Pavel'e *valet de chambre* olarak hizmet veren Kutaysov zamanla onun sırdaşı, iş bitiricisi ve pezevengi oldu; "bir tür Figaro izlenimini verecek" konuma geldi.

Sablukov'a göre, "Pavel samimi dindardı, sahiden hamiyetperverdi, âlicenaptı, hakikat âşığıydı, yalandan nefret ederdi, adaletten yana olmaya özen gösterirdi. [...] Çok romantik bir mizacı vardı ve *chevalresque* [şövalyece] olan her şeyden haz alırdı." Bazen bir mizah duygusunu sergiler, hatta kendisini bile alaya aldığı olurdu. Sablukov'un karikatür çizdiğini öğrendiğinde, "Benimkini de yaptın mı?" diye sormuş ve gördüğü çizimdeki benzerliğe "içtenlikle gülmekten" kendini alamamıştı. "Ama itidalden tamamen yoksun oluşu, aşırı asabiyeti, itaat konusundaki mantıksız ve sabırsız beklentisi bu takdire şayan vasıflarını işe yaramaz kılmaktaydı."

Tek bir adam ona kafa tutmaya kalkıştı. "Efendim, pudra başka, barut başka, buklelerden top olmaz, saç örgüsü süngü işlevi görmez ve ben de bir Prusyalı değil, safkan bir Rus'um" deme cüretini gösteren Suvorov'u, nevi şahsına münhasır geçit alanı talimatlarından biriyle azletti: "Majestelerine savaş olmadığına göre yapacak bir işi olmadığını bildiren Mareşal Suvorov, böyle bir yorumda bulunması nedeniyle askerlikten uzak tutulacaktır." Böylece "Gatçina Onbaşısı" Arakçeyev, Rusya'nın yenilmez kahramanını bizar edip sürgüne gönderdi.

"Sertliğiyle ondan daha korkunç ama âlicenap ruh hali içindeyken daha hoşgörülü bir hükümdar olmamıştır" diye not düştü Czartoryski. "Bütün o garip ve saçma şeylerin arasında, bir ciddiyet ve adalet unsuru vardı. İmparator adil olmaya istekliydi."[3]

---

* Nelidova muhtemelen Pavel için sahiden endişeliydi ve kesinlikle dindardı ama Pavel'e ne kadar erdemli görünürse, onun üzerindeki gücünün o ölçüde artacağının da bilincindeydi. Sözgelimi, annesine hediye olarak verdiği 2.000 serfi azaltması için yalvarmıştı: "Tanrı aşkına, Efendim, bir iyilik babında lütfen bu hediyeyi [...] 500 serfe indirin."

Pavel 18 Mart 1797'de ailesiyle birlikte Yekaterina'nın Moskova dışındaki neogotik Petrovski Sarayı'na vardığında, sıkça yaptıracağı *baise-main à genoux* (diz çökerek el öpme) törenlerinin ilkine bütün saray halkının katılmasında diretti. Paskalya öncesi Pazar arifesine denk gelen 28 Mart'ta öğle vakti, oğullarıyla birlikte at sırtında Kremlin'e doğru yola çıktı; arabaların içindeki imparatoriçe ile Yelizaveta ve Anna da peşlerindeydi. Pavel bu işten çok hoşlanınca, atını olabildiğince yavaş sürdü ve geçit töreni beş saati buldu. "Her şey tekrarlandı" diye yakınmıştı teşrifatçısı Kont Fyodor Golovkin bezgin tavırla. "İmparator bir çocuk gibi heyecanlıydı."

Saraylılar 5 Nisan sabahı saat beşte, imparator ile imparatoriçenin taç giyme töreni için toplandı. Nedimeler saat yedide hazır oldu ve kafile saat sekizde yola koyuldu. Alışılmamış bir giyim tarzıyla, Pavel'in üstünde çarın Ortodoks başrahibi konumunu simgelemek üzere, piskopos cüppesine benzer bir *dalmatique* vardı; ayrıca çizme ve üniforma giyip kılıç kuşanmıştı. Töreni yöneten Novgorod Başpiskoposu Metropolit Gabriel, ondan bunları çıkarmasını istedi. Pavel talimata uyduktan sonra Göğe Çıkış Katedrali'ne girdi; eski Polonya kralının töreni balkondan izlemesi, Yekaterina'yı hedef alan başka bir darbeydi. Marya kocasıyla birlikte ve onun elinden taç giyen ilk çar eşi oldu.

Daha sonra, Pavel 1788'de Marya'yla birlikte imzaladığı ve veliahdı Aleksandr'la başlamak üzere, verasetin en büyük erkek çocuğa geçişini düzenleyen kararnameyi yüksek sesle okudu; Rusya'yı 18. yüzyıl boyunca altüst eden istikrarsızlıktan kaçınmak açısından makul bir tasarıydı bu. Ardından hanedanı bir siyasal kuruma dönüştüren, unvanları, öncelik sırasını, mülkiyeti, Çarlık Varidat Bakanlığı tarafından yönetilecek gelirleri ve bir grandükün asla avamdan biriyle evlenmemesi gibi yaşam kurallarını düzenleyen Aile Kanunu yürürlüğe konuldu.

Katedralden geçilen Kremlin Sarayı'nda Pavel ve Marya başka bir *baise-main à genoux* faslını kabul ettikten sonra, terfileri ve hediyeleri (toplam 82 bin serf) bahşettiler.* "Zaten uzun süren töreni, imparatorun ve onu memnun etmek isteyen teşrifatçının uydurduğu yüz tören daha izledi; [...] Pavel'in törenlere düşkünlüğü askerliğe düşkünlüğüne denkti" diye anlatacaktı Go-

* Menşikov'dan sonra bir çarın ilk kez verdiği unvanla prens payesine layık görülen Bezborodko 16 bin serf elde etti ve ardından müsteşarlığa yükseltildi. Arakçeyev'e baron unvanı verildi. Yeni göze girmekte olan Türk uşak Kutaysov sadece dördüncü sınıf yatak odası efendiliğine yükseltildi; hayal kırıklığını yakınarak bildirdiği Pavel öylesine kızdı ki, onu dövdü ve sürgünle tehdit ederek odadan kovdu. Nelidova çok geçmeden pişmanlık duyacağı bir iyilik yaparak onu kurtardı. Kutaysov daha sonra yeni bir görevle kaftanlardan sorumlu efendiliğe getirildi. Pavel törende son olarak serfler için yeni koruyucu tedbirleri duyurdu; bu jestin kırsal kesimde kıvılcımını tutuşturduğu köylü isyanları dalgasını şiddetle bastırmak gerekecekti. Serflerin hamisi olmayı taslarken, binlercesini taşınır mal gibi şürekasına dağıtmak Pavel'in tutarsızlığının tipik örneğiydi.

lovkin. Her ikisi de titizlik konusunda Alman inatçılığına sahip Pavel ve Marya, "imparatorun yere diz vuruş sesini duyması ve elinin öpüldüğünü hissetmesinin elzem" olduğunda ısrar ettiler. Diz çökmelerden bir tüfek dipçiği sesinin çıktığına emin olmak için, bütün törenlerin sessizlik içinde yürütülmesi şarttı; Yekaterina dönemindeki alışkanlıkla çene çalındığında, Pavel "Susun!" diye bağırırdı. Yelizaveta tacını çiçeklerle sardığında, "Böylesi yakışmaz!" diye bağıran İmparatoriçe Marya çiçekleri söküp attı. Çar bir gün iki gelininin üstünde pelerin görünce hemen haykırdı: "O pelerinleri çıkarın ve bir daha asla giymeyin!" Ancak Kontes Golovina'ya göre, "insanlar korkudan titremedikleri zamanlarda, delice bir taşkın şenliğe kapılır ve hiç görülmediği kadar kahkahaya boğulurlardı; böyle alaycı gülüşler çoğu kez dehşet dolu bir surat ekşitmeye dönüşürdü." Kadınlar "sıkıntıdan patlayacak" durumdaydı.

Pavel "törenler sona erdiğinde öylesine kızardı ki" dört gün daha uzatırdı; hatta geçit törenlerinde *dalmatique* cüppesini giymekten kendini alamazdı. Golovkin'in "hayal edilebilecek en tuhaf görüntülerden biri" diye alay ettiği bu hali yüksek Prusya çizmeleriyle, bir tunikle ve üç köşeli bir şapkayla birleşince adeta mücevherli bir çaydanlık örtüsünü andırırdı. Tutkudan doğan bu anlamsız şatafatın arasına, Türk berberin çevirdiği bir cinsel entrika karıştı. Nelidova'yla bir seks ilişkisinin olmadığını bilen "Figaro" Kutaysov, "hükümdara kelimenin tam anlamıyla bir metres vermeyi" tasarladı. Gelinlik çağında genç bir kızı seçerek, "imparatoriçeyi telaşlandırmaya yetecek bir açıklıkla, sürekli Majestelerinin burnunun dibinde dolaşmasını sağladı." Pavel çok geçmeden Anna Lopuhina'nın "sevimli siyah gözleri"nin farkına vardı.[4]

Hiçbir evlilikte dırdırın gücünü küçümsememek gerekir ama bir mutlak monarşide bu güç mutlak hale gelebilir; nitekim dırdırcı bir eş ve metres koalisyonu Pavel'i de usandırdı.

Ona "Eğer bahtsızlar için bana ya da onlara karşı öfkenizi uyandırmadan yardım istememe izin verilirse, kendimi mutlu ve rahatlamış hissederim" diye yazan Nelidova, başka bir mektubunda şunu ekledi: "Ama dırdırcı kadını ne kadar sevdiğinizi biliyorsunuz, değil mi?" Albay Sablukov görev başında olduğu bir gün, Pavel'in "büyük aceleyle muhafız odasına girdiği sırada, bir nedimeye ait ayakkabının hafif sıyırırcasına Majestelerinin başının yukarısında uçtuğunu" anlatacaktı. Ardından "koridora çıkan ve ayakkabısını yerden alıp giyen Matmazel Nelidova" çekip gitmişti. Pavel ertesi gün Sablukov'a, "Canım, dün hafif bir çıngar yaşadık" dedi ve Nelidova'ya orkestra eşliğinde dans etme ricasında bulunmasını bildirdi. "Büyüleyici, enfes, leziz!" diye bağırdı imparator, "Küçük Canavar"ın ağır tempolu saray dansını seyrederken. Pavel karısı ve metresinin dırdırları sonunda, Petersburg'un baş belası Aharov'u görevden

almasına karşın, başının etini yemeleri yüzünden öfkeye kapıldı ve Marya'yı suçladı. Marya'nın arayı düzeltmesi için başvurduğu Nelidova, "İmparatoriçe siz yokken Pavlovsk'un güzel olmadığını söylüyor" dedi Pavel'e. "Sizden ayrı kalmış olmasına çok üzülüyor." Pavel ile Marya'nın çoğu kez Nelidova'ya muhtaç oluşu, Ağustos 1797'de Gatçina'dan gönderdikleri ortak mektuptaki şu ifadelerden anlaşılabilir: "Bizim hayırlı ve gerçek dostumuzsun, hep de öyle kalacaksın..." (Marya); "Mutluluğum için eksik olan tek şey sensin..." (Pavel).

Pavel bir öfke patlamasından sonra Nelidova'dan şöyle özür diledi: "Seni kendinden daha fazla seven bir adamı bağışla." Nelidova onu kendi kişiliğinden kurtarma çabası içindeydi: "Hükümranlar herkesten daha fazla sabır ve itidal göstermek zorundadır" diye yazdı ona. Ama çarın çevresindeki kadınlar altından kalkamayacakları bir işe soyunmuşlardı.

Avrupa devletleriyle ittifakın devrimci Fransa'yı durduramadığı bir ortamda, Pavel savaş yürütemeyecek kadar para sıkıntısıyla karşı karşıya kaldı. Şaibeli bir Hollandalı bankerin yönlendirmesiyle, Marya ve Nelidova ikilisinin Kurakinlere verdiği destekle kurulan Soylulara Yardım Bankası, sadece bu kardeşlerin servet kazandığı bir skandala dönüştü. Pavel her iki kadını suçladı. Memleketleri Württemberg Fransızlarca ele geçirilmiş olan Marya ile Nelidova'nın Fransa'ya karşı Avusturya ve Britanya'nın yanında yer alma yönündeki sıkıştırmaları artık Pavel'in canına tak etti ve böylece "Figaro" Kutaysov aşk tuzağını kurdu.[5]

Pavel bir keresinde eşi Marya'nın Aleksandr Kurakin'le fısıldaşarak konuştuğunu fark edince, "Madam" diye seslendi ona. "Görüyorum ki, dostlar kazanma ve kendini Yekaterina rolüne hazırlama peşindesin ama bende bir III. Petro'yu bulamayacaksın."

Marya'nın Ocak 1798'de doğurduğu dördüncü oğula Mihail adı verildi. Ama doğumun çok tehlikeli geçmesi nedeniyle, doktorlar ona seksten kaçınmasını salık verdiler. "Bu entrikanın fitne fücuru ve fikir babası", Kurakin ve Nelidova'dan nefret eden Rostopçin'di. Bezborodko ise kavgadan kaçınmaya ve Marya'yı siyasetin dışında tutmaya çalıştı.

Pavel Moskova'ya bir ziyaretinde, "Figaro"'ya orada çok sevilirken, Petersburg'da sevilmemesinin sebebini sordu.

"Efendim, şöyle ki burada [Moskova'da] sahiden olduğunuz gibi, kerim, âlicenap ve hassas biri olarak görülüyorsunuz" diye açıkladı berber. "Petersburg'da ise bir lütufta bulunulduğunda, bunu size imparatoriçenin, Nelidova Hanım'ın ya da Kurakinlerin yaptırdığı söyleniyor ama bir ceza verdiğinizde, bu sadece size yıkılıyor."

"Yani, o kadınlar tarafından yönlendirildiğim mi söyleniyor?" diye sordu Pavel.

"Öyle diyenler bile var, Efendim."

Derken Kutaysov bir baloda Anna Lopuhina'yı işaret etti.

"Majesteleri, bir başı döndürdünüz."

"O bir çocuk değil mi?" diye mırıldandı Pavel.

Kutaysov pek öyle sayılamayacağı, on altı yaşında olduğu cevabını verdi.

Pavel genç kıza abayı yaktıysa da, Büyük Petro'nun ilk eşiyle akraba olan Lopuhina öyle bir revü kızı gibi yatağa atılamazdı. "Figaro" onun ebeveynleriyle pazarlığa oturdu.

Haziran sonlarında Pavlovsk'a dönen çar, Marya ve Nelidova'yı görmeyi reddetti. "İmparatorun Mösyö'den [Aleksandr] imparatoriçeye bir daha asla siyasete karışmamasını söylemesini istediği 25 Temmuz'da fırtına koptu." Ama oğlu annesinden yana tavır alınca, çarın tepkisi şöyle oldu: "Sadece karımı değil, oğlumu da kaybettiğimi görüyorum."

Nelidova'ya hayatından temelli çıkmasını bağırarak söyleyen Pavel, ardından Aleksandr'ı uzattığı tacı tutmasını isteyerek sınadı. "Şaşırtıcı ölçüde ağır. İşte tut. Kendin karar ver." Aleksandr'ın benzi attı.

"İmparator yirmilik bir genç adamın her türlü emaresini sergiler haldeydi" diye yazacaktı Kontes Golovina. Çar oğlu Aleksandr'a bile açıldı: "Ne kadar sevdalı olmam gerektiğini hayal et işte!" Golovina'ya göre, yeni metresin "güzel bir başı, hoş gözleri, düzgün hatlı kara kaşları, siyah saçları, güzel dişleri, çekici bir ağzı, kalkık bir küçük burnu vardı; endamı ise çok kötüydü, çelimsizdi ve daracık göğüslüydü! Ama iyi kalpliydi ve kimseye zarar vermeye yatkın değildi."

Lopuhina "imparatorluktaki en çirkin adamın" sırnaşmalarına uzun süre karşı koyduktan sonra, emperyal kurlardan boğulacak hale gelince, "gözyaşlarına boğuldu" ve genç bir subay olan "Prens Pavel Gagarin'e aşkını itiraf ederek, taciz edilmemesi için yalvardı." İmparator ikisini hemen evlendirdi ve erdemli davranışından kıvanç duydu. Ama Gagarin lekelenmiş karısına kötü davrandı ve Kutaysov'la işbirliği içinde, "Pavel'in habis tutkularını körükledi"; böylece Prenses Gagarina olarak anılmaya başlayan Lopuhina, imparatorun baştan çıkarma girişimlerine görev duygusuyla boyun eğdi.

Kurakinleri görevden uzaklaştıran Pavel, Gagarina'nın eski Moskova polis şefi olan babası Pyotr Lopuhin'i başsavcılığa atadı. Ama asıl kazanan kişi kontluğa yükseltilen "Figaro" oldu. Golovkin'in anlatımına göre, imparatorun saray içindeki maestrosu "kaba cahilliğine rağmen [...] bir bakan olma hevesindeydi. Bu arada bakanlar her gün ona danışır hale geldi." Ancak Sablukov'a bakılırsa, "Figaro" asla küstahlaşmadı: "İnsanlara yardım etmeye daima hazırdı ve birini incittiği hiç duyulmadı." Czartoryski ise bir kölenin aristokrata dönüşmesinin sadece Rusya'da "çarlığın otokratik sihirli değneği"yle mümkün olduğu kanısındaydı.

Pavel ve "Figaro" birlikte genç oğlanlara yakışır erotik kaçamaklara başladılar. "Orta boylu, biraz tıknaz ama hareketleri atik ve çevik, çok koyu tenli, her zaman gülümseyen Doğulu gözlere ve şehevi neşeyi yansıtan bir çehreye sahip" uşak "Figaro" Fransız aktris Madam Chevalier'yi metres tuttu ve ona Gagarina'nınkinin bitişiğinde bir konak satın aldı. "Bu seferlere aynı arabayla tebdili kıyafet giderlerdi."

Gagarina'yı ele geçirmek Pavel'de "öylesine büyük heyecan" uyandırdı ki, "zavallı adam basbayağı kendinden geçti" ve "ne kadar âlicenaplık gösterse yetmeyeceği" düşüncesine kapıldı. Gagarina'ya bir saray verilirken müsamahakâr koca bir ara Savaş Kurulu'nun başına getirildi. Gagarina'nın gözde rengi parlak kırmızıydı. Pavel onun hatırına Muhafız Alayı üniformalarının renklerini değiştirdi;* Kutaysov'la birlikte Gagarina'yı görmeye gittiğinde, arabası ve uşakları koyu kırmızıyla donatılırdı. Pavel "ahlaksızca" olduğu gerekçesiyle valsi yasaklamıştı ama Gagarina'nın bu dansı çılgınca sevmesinden dolayı, klasik bir Pavel dönüşüyle, vals yasak olmaktan çıkıp zorunlu hale geldi. Tam da Pavel'in metresini ve hükümet yapısını değiştirdiği Haziran 1798'de, İtalya'yı fethetmesiyle üne kavuşmuş bir Fransız generali Mısır'a saldırmak üzere yola çıktı.[6]

General Napoléon Bonapart yolu üzerindeki Malta'yı işgal etti. Adanın Malta Şövalyeleri'nin merkezi olması nedeniyle, olay büyük üstatlık makamına yeni getirilmiş Pavel'i kızdırdı. İlk başta St. Jean Şövalyeleri olarak bilinen bu dinsel-askeri tarikatın Haçlı geçmişi Pavel'e çekici gelen bir unsurdu. Tarikata mensup tatlı dilli bir İtalyan kontunun** Petersburg'a giderek, hamiliği ve ardından büyük üstatlığı üstlenmeye davet ettiği Pavel, tarikatın ritüellerini bir öğrenci heyecanıyla benimsedi ve Kutaysov'u da at kâhyası olarak görevlendirdi. Böylece kendini sadece Ortodoksluğun önderi olarak değil, fetihlerini nefretle karşıladığı ve ideallerinden korktuğu ateist Fransa'ya karşı Avusturya ve Britanya'yla beraber yürütülecek bir Haçlı seferinde bütün Hıristiyan dünyasının önderi olarak görmeye başladı.

Bu yeni koalisyon Ren Nehri boyunca Hollanda, İsviçre ve İtalya'da Fransızlara saldırdıktan sonra bizzat Fransa'yı istila etme konusunda mutabık kaldı. Pavel Londra'yla bir antlaşma imzaladı ama safça bir tavırla Rus ordularını

---

* Bu üniforma değişiklikleri Sablukov'un babasının başkanlık ettiği İmalat Kurulu'nda patırtıya yol açtı. Pavel en son değişikliğin ertelendiğini öğrenince, hemen bir pusula yazdı: "Özel Danışma Konseyi üyesi Sablukov'u görevden alıp sürgün edin." Daha sonra sürgün cezasını kaldırdığı zavallı ihtiyar Sablukov'dan, "göstermiş olduğu alınganlıktan dolayı gözlerine yaşlar dolmuş halde özür diledi."

** Bu kişi Kont Giulio Litta'ydi. Tarikata mensup şövalyelerden bekâr kalmalarının beklenmesine karşın, Potemkin'in yeğeni-metresi olan zengin "kedi yavrusu" Katinka Skavronskaya'ya âşık oldu. Çöpçatanlığa hevesli Pavel'in desteğiyle mutlu bir evliliğe kavuştu ve sonraki otuz yıl boyunca Rus sarayına teşrifatçı olarak hizmet verdi.

Avusturya'nın hizmetine verdi. Ancak zamanlama mükemmeldi. Direktvuarlık olarak bilinen Fransız hükümeti yozlaşmış ve bölünmüş durumdaydı; en iyi Fransız generali Mısır'daydı. Buna karşılık, Pavel'in en iyi generali de şevki kırılmış halde malikânesinde sürgündü. Avusturya heyetiyle müzakereler yürütülürken, Osmanlılara karşı ortak zaferlerindeki katkısından dolayı sevgiyle hatırlanan Suvorov'un kabul edilebilir bir komutan olarak önerilmesi üzerine, Pavel onu Petersburg'a çağırdı.

Şubat 1799'daki bir baloda, altmış dokuz yaşındaki Mareşal Suvorov tekrar sarayda görününce, Pavel'in teveccühüne mazhar oldu. Kontes Golovina şu saptamada bulundu: "Bir balo kargaşası içinde, ak saçı, kuru ve cansız suratıyla ciddiyetini koruyan askerin ve kâh ona, kâh çarlık teveccühünü kazanmamış olması halinde güzel yüzü pek dikkat çekmeyecek basit bir kıza [Prenses Gagarina] ilgi gösteren imparatorun görüntüsünden daha çarpıcı bir tezat olamazdı."

Pavel iki Rus kolordusunun Avusturya kuvvetlerine katılmak üzere İtalya ve İsviçre'ye ilerlemesi, başka bir kolordunun da İngiliz kuvvetleriyle birleşip Hollanda'ya saldırması emrini verdi. Suvorov 17 Şubat'ta İtalya'daki Avusturya-Rus kuvvetlerinin komutasını üstlenmek üzere yola çıktı ve Fransızlara güzel bir sopa çekti. Ama Avusturyalı bakanlar Rus müttefiklerini baltaladılar. Suvorov'un istifasını sunmasına karşın, Pavel oğlu Konstantin'i yanında çarpışmaya göndererek, savaşı sürdürmeye teşvik etti. Hatta General Bonapart'ı bir düelloya davet etti ve sefa düşkünü tombul "Figaro"sunu düello şahidi olarak seçti. Prusya'nın koalisyona katılmakta tereddüt etmesi üzerine, "ayrı görüşteki her hükümdarı teke tek çarpışmayla anlaşmazlığı gidermeye çağıran bir meydan okuma" yayımladı. Ama Czartoryski'nin takılarak belirttiği üzere, "bunun kabul edilmesi halinde, at sırtında çok ürkek olan Pavel büyük güçlükle karşılaşacaktı." Suvorov ağustosta Novi Muharebesi'ni kazandı ve Kuzey İtalya'yı aldı.

Gelgelelim, İsviçre'deki Rus ve Avusturya orduları debelenme içindeydi. Alpler'i aşarak oraya geçen Suvorov, müttefik Avusturya kuvvetlerince yüzüstü bırakıldı. Bu çıkmazdan kurtulmayı ancak onun gibi biri başarabilirdi. Avusturya'nın ihanetlerinden gına getiren Pavel, mareşali geri çağırdı.* Bu arada Hollanda'daki İngiliz-Rus seferi de bir bozguna dönüştü; çünkü İngilizler Avusturyalılar kadar beceriksiz çıktı. Kişisel hakaretler ve askeri felaketlerle karşılaşan Pavel, politikasını baştan aşağı değiştirerek,

* Suvorov (daha önce Menşikov'un ve Brunswick Prensi Anton'un taşıdığı, daha sonra ise sadece Stalin'in taşıyacağı) başkomutanlık rütbesine yükseltilerek ve romantik "İtalya prensi" unvanı verilerek karşılandı. Ama kıskançlığa kapılan Pavel, "bütün talimatlarımı [çiğnemiş olmandan] duyduğum şaşkınlıkla, bana bunu hangi etki altında yaptığını anlatmanı istiyorum" diyerek üste çıkmaya çalıştı. Suvorov-İtalyiski kısa bir süre sonra öldü. Pavel cesurca çarpışan Konstantin'e, ağabeyi Aleksandr gibi çareviç unvanını verdi. Bir süre Rusya'nın iki çareviçi oldu.

Britanya'yla savaşı kafasında tarttı ve Bonapart'ı kahraman olarak benimsemeye karar verdi.[7]

İngiliz Büyükelçisi Charles Whitworth, "İmparator düpedüz aklını kaçırmış durumda" diye bildirdi Londra'ya. Whitworth'ün metresi ve Prens Zubov'un kız kardeşi olan, otuz üç yaşındaki Olga Jerebçova, Pavel'i öldürmeye yönelik bir komployu teşvik etti. Önce kocasının Rus hükümetinde İngiliz yanlısı politikanın önde gelen savunucusuyla, Yekaterina'nın ünlü bakanının yeğeni Kont Nikita Panin'le irtibata geçmesini sağladı. Pavel yaşlı Bezborodko'nun ölmesi üzerine, Rostopçin'i Dışişleri Kurulu başkanı ve posta bakanı* olarak atamış ve Panin'i de müsteşar yardımcılığına getirmişti. Rostopçin Fransa yanlısı yeni bir politikadan ve Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaktan, Panin ise İngilizlerle bir ittifaktan yanaydı. Pavel'in kaba bir tavırla görüşlerini reddettiği Panin, çarın delirdiğine ve öldürülmesi gerektiğine karar verdi. Zubov'un müttefiki olan iki kişi daha şebekeye katıldı: Odessa'nın kuruluşuna katkıda bulunmuş Latin asıllı bir külhanbeyi olan Amiral José Ribas ile tahtın vârisiyle komik bir buluşmayı ayarlayan yeni Petersburg Genel Valisi Kont Pyotr von der Pahlen.

Panin gizlice görüştüğü Aleksandr'a, naip sıfatıyla tahta ortak olmasını önerdi. Her ikisi de korku içindeydi. Tedirgin bir tavırla eli hep hançerinin üstünde olan Panin'in izleniyor olabilme kuşkusunu dile getirmesi Aleksandr'ın çığlık atmasına yol açtı. Veliaht plan için bağlayıcı söz vermemekle birlikte, komployu haber vermekten de kaçındı. Pavel'in Britanya karşıtı bir tutuma girmesi üzerine, Whitworth Londra'ya çağrıldı; Ribas erken yaşta öldü ve Panin Moskova'ya sürüldü. Komploculardan geriye yalnız Pahlen kaldı ve o da sınırları savunmaya gönderildi.

Kontluğa yükseltilen Rostopçin, Pavel'in Avusturya'yla savaşa ve Fransa'yla dostluğa hazırlanmasına yardımcı oldu. Ordusunu Mısır'da bırakarak Fransa'ya dönen Bonapart, Kasım 1799'da yarı monarşik birinci konsül sıfatıyla iktidarı ele geçirdi. Dinamik bir yönetimle Fransızları kötü gidişattan kurtararak, İtalya'yı geri aldı ve Haziran 1800'de Marengo'da Avusturya kuvvetlerini yendi. Pavel artık Bonapart'a meftundu. "Birinci Konsül'e ve askeri yeteneğine büyük saygım var" diye yazdı. "Hep hareket halinde. Beraber iş yapılabilecek bir adam." Napoléon'a sevdalanışı babasının Büyük Friedrich'e bağlanışını andırır nitelikteydi; Fransa'nın Malta'yı Büyük Üstat Pavel'e hediye etmesi bu tutkuyu daha da yoğunlaştırdı. Fakat kısa bir süre sonra ada tekrar İngilizlerin eline geçti. Fransa'nın yeni sınırlarını tanıyan Pavel,

---

* Posta bakanı aynı zamanda istihbarat şefiydi; başında bulunduğu *cabinets noirs* [karanlık odalar] posta gönderilerini inceler, özel ve diplomatik mektupları gizlice açar, nüshalarını çıkarıp şifrelerini çözer ve tekrar mühürleyip kapatırdı.

Britanya'ya karşı silahlı tarafsızlık politikası izlemek üzere Danimarka, İsveç ve Prusya'nın da yer aldığı bir Kuzey Sistemi oluşturdu.

Birkaç ay sonra Napoléon ve Pavel, Fransız generali Massena'nın komutasındaki 35 bin askerin, 35 bin piyade ve 50 bin Kazak süvariden oluşacak bir Rus ordusuyla Astrahan'da buluşmasını öngören fantastik bir tasarı hazırladı. İki kuvvet birlikte Hazar'ı aşıp Kandahar'ı alacak ve ardından İngiliz Hindistanı'nı istila edecekti.[8]

"Her zamankinden daha kuşkulu hale gelen" Pavel, Czartoryski'nin ifadesiyle bir "terör dönemi" başlattı. "Saraya mensup olan ya da imparatorun huzuruna çıkan herkes sürekli korku hali içindeydi. Yatağa giren hiç kimse, geceleyin bazı polislerce bir *kibitka*'ya [araba] bindirilip hemen Sibirya'ya götürülmeyeceğinden pek emin değildi." Pavel'in paranoyası haklı gerekçelere dayandığı kadar, kendini doğrulayıcı nitelikteydi de.

Pavel'in Aleksandr'a (ve kardeşi Konstantin'e) yüklediği görevler öylesine çoktu ki, oğlanların bir darbe planlamak şöyle dursun, eşlerine uğramaya bile hemen hiç vakitleri yoktu. Golovina'nın açıkladığı üzere, "grandükler onbaşılardan daha üst konumda sayılmazlardı; üstlendikleri görevler kesinlikle yetkiden mahrumdu." Nitekim Aleksandr da "Askerliğin ıvır zıvır işleriyle öylesine bağlanmış haldeyim ki, bir astsubayın görevlerini yerine getirmeye mecbur kalıyorum" diye yakındı. Sablukov'a göre, "her iki grandük de babalarından müthiş korkarlardı. Onun en ufak kızgın bakışında, kavak yaprakları gibi titrerlerdi."

Aleksandr "boynu kasılmalarla seğiren, iri kulaklı, şekilsiz koca kafalı, avurtları çökük ve solgun suratlı, çıkık alınlı, koyu gri gözlü", ürkütücü ve amansız bir emir kulu olan Baron Arakçeyev'in gözetimi altındaydı. "Üniformalı Maymun" lakaplı Arakçeyev, çareviçle birlikte Petersburg eş-komutanıydı. İmparator ona Gruzino malikânesini ve Zubov'un Kışlık Saray'daki dairesini vermişti. "Herkesin baş belası" olarak anılan ve "son derece kurnaz, sert, sürekli tetikte" olan bu sadık örgütçü, liberal Aleksandr'ın zıddıydı.

Ancak "Maymun" ve "melek" şaşırtıcı bir ortaklık kurdu. Aleksandr'ın raporunu sunmasının beklendiği sabah saat beşte, Arakçeyev elinde tamamlanmış raporla onun odasına girer, (yatak örtülerinin altına saklanmış Yelizaveta'nın yanında) imzasını alır ve metni babasına götürürdü. Arakçeyev'e yazılmış tipik bir pusulada şu ifade yer alır: "Bana bir iyilik yap ve muhafızlarım hazırlanırken burada bulun ki, hiçbir yanlışlık yapmasınlar." Aleksandr ona muhtaçtı: "Seni rahatsız ettiğim için bağışla, dostum ama gencim ve tavsiyene çok ihtiyacım var."

Yelizaveta nefret ettiği Pavel için, "Bu adam bende tiksinti uyandırıyor; Majestelerinin canını sıkan herkes kaba bir azar işitebiliyor" diye yazmıştı

annesine. "Ah, anneciğim, her gün haksızlıklara ve gaddarlıklara tanık olmak acı verici ve ürkütücü. Ondan korkulduğu sürece, sevilmesinin ya da sevilmemesinin hiç önemi yok onun için. [...] Herkes ondan nefret ediyor veya en azından korkuyor. [...] Ruh hali bir rüzgâr fırıldağından daha değişken."

Pavel'in oğlunu metresi Gagarina'nın kız kardeşiyle beraber bir odaya kilitleyerek, bir gönül ilişkisini teşvik etmesi, çiftin imparatorla ilişkisini daha da bozdu. Aleksandr geçit törenlerinden kaçma fırsatını bulduğu zamanlarda kendi metresini seçerek, Madam Chevalier'yi "Figaro"yla paylaşmaya başladı.

"Burada her şey bir anda tepetaklak oluyor" diye yazdı çareviç, en yakın dostlarından birine. "Mutlak iktidar her şeyi bozuyor. Meczup adamın bir oyuncağı [haline gelmiş bu ülkede] bütün delilikleri saymam imkânsız. [...] Ordu geçit töreni alanında boşa zaman harcıyor. [...] İktidar sınırsız, üstelik sapkınca uygulanıyor. Nasıl acı çektiğimi kestirebilirsin."

Aleksandr'ın güvendiği en yakın dört dostunun oluşturduğu liberal aristokrat çevrenin* başını Rus sarayına hizmet eden ve muğlak kişiliği bir araştırma konusu olabilecek Polonyalı yurtsever Prens Adam Czartoryski çekmekteydi. Çareviç ondan bir anayasa ve "rejimin kötülükleri"ni yeren, "hürriyetin ve adaletin nimetlerini" yücelten, Rusya'yı reformdan geçirdikten sonra "tahttan çekilme kararlığı"nı belirten bir manifesto kaleme almasını istedi. Durumu çapraşık hale getiren bir gelişmeyle, Yelizaveta kocasının müsamahakâr görünmesinden de aldığı cesaretle Czartoryski'ye âşık oldu. Doğurduğu kızın siyah saçlı olması nedeniyle, Pavel haklı olarak babanın Czartoryski olduğundan kuşkulandı. Sibirya'ya sürülmekten ucu ucuna kurtulan Polonyalı, bunun yerine Sardinya'ya elçi olarak gönderildi.

Dört bir yanında tehlike sezen Pavel, Petersburg'da yeni ve daha güvenli bir sarayı, gotik üsluptaki Mihailovski Şatosu'nu yaptırmaya koyuldu. Pavlovsk'ta bir yangın alarmı verildiğinde, bir devrimin patlak verdiği sanısıyla paniğe kapıldı ve can havliyle kaçtı; Grandüşes Yelizaveta'nın ve eltisi Anna'nın yürekleri ise "bir şeylerin olduğuna dair *umutla* çarptı." İmparator bir grup hafif süvariye yalın kılıç saldırarak, "Geri çekilin, sizi gidi pislikler!" diye bağırdı. Paniği başlattıkları söylenen iki askerin kendi önünde kamçılanmasını emretti. Aleksandr'a bir tehdit kaynağı gibi davranır oldu. "Şu anda araları sahiden bozuk" diye bildirdi Yelizaveta. Aleksandr da eski özel hoca Laharpe'a, "En mutsuz yaratığa dönüştüm" dedi.[9]

Oysa 1800'ün başında bir komplo yoktu ve taht sadık adamlarca kollanmaktaydı. Rostopçin bakan ve istihbarat şefi, kontluğa yükseltilen ve levazım dairesi başkanlığına getirilen Arakçeyev askeri diktatör, Gatçina'nın eski

* Çevrenin öbür mensupları Sibiryalı bir tüccar-prensin bir süre devrimci Fransa'da kalmış oğlu Kont Pavel Stroganov, Bezborodko'nun yeğeni olan ve kısa bir süre Pavel'in müsteşar yardımcılığını yapmış Kazak soylu Victor Koçubey ve Nikolay Novosiltsev'di.

kâhyası Pyotr Obolyaninov ise yeni başsavcı konumundaydı. Ancak bizzat Pavel onu korumaya azimli adamları teker teker bertaraf ederken, yıkımını başlatacak adamları terfi ettirdi.

Arakçeyev'i kardeşinin gözetiminde yapılmış bir hırsızlığı örtbas ettiği gerekçesiyle görevden aldı. "Bu atamalar gerçek bir piyango" diye düşünen Aleksandr, "Üniformalı Maymun"a gizlice gönderdiği mektupta şunu yazdı: "Dostum, sana karşı sarsılmaz dostluğumun teminatını yeniden vermeye gerek görmüyorum. [...] İnan bana, bu durum hiç değişmeyecek." Ama her şeyi değiştirmek için tek bir eylem adamı yeterliydi: Kilit önemdeki Petersburg genel valisi makamına iki kez azledildikten sonra yeniden atanan Pahlen. Pavel daha önce de onu Livonya valiliğinden Zubov'u ağırladığı gerekçesiyle almıştı.* Ama Pahlen'in bir şekilde dostluğunu kazandığı Kutaysov, imparatora onu yeniden atamasını ısrarla tavsiye edip durdu. Pavel'in kaprislerine bu kadar sıklıkla maruz kaldıktan sonra, Pahlen onu devirmeyi kafasına koydu. "Zayıf insanlar gevezelik eder" dedi. "Cesur insanlar ise harekete geçer." Konuklarına daima bir bardak şampanya ikram ederek uyandırdığı kibar ve cana yakın izlenimle, komploya dönük kurnazca yeteneğini gizleyen Pahlen'e "Hinlik Profesörü" lakabı takılmıştı.

Genel valiliği sırasında, kentin komutanı olması itibariyle yakın ilişkiye girebildiği Aleksandr'ı "hafiften, belli belirsiz" yoklamaya başladı. Aleksandr "dinlemekle birlikte cevap vermedi." Pavel'in bertaraf edilmesi gerektiğini söyleyen Pahlen'e, "hep acı çekmeyi kabullendiği"ni belirtti. Ama Aralık 1800 sonlarında ya da Ocak 1801'de Pahlen, veliahdı naip ya da babasının tahttan çekilmesi halinde hükümdar olmasını öngören muğlak bir plana razı etti ama "Pavel'in can güvenliği konusunda kutsal yeminle söz" almasından sonra. Aleksandr'ın kafasındaki tasarı "babasını kış bahçesinde yürüme ve ata binme fırsatını bulacağı Mihailovski Sarayı'na yerleştirmek"ti. Ayrıca "hayatını mutlu geçirmesini sağlayacak her şeyi bir araya getirmek üzere" bir tiyatro ve binicilik okulu eklemeye karar verdi.

"Söz vermeme karşın, imkânsız olduğunu biliyordum" diye anlatacaktı Pahlen daha sonraları. "Pavel'in yaşamına son verilmemesi halinde, çok geçmeden masumların kanları oluk gibi akarak başkenti basacaktı. [...] Aleksandr'la irtibatlarım imparatorda kuşkular uyandırdı." Buluşmalardan vazgeçerek, hemen yok edilecek imzasız pusularla haberleşmeye başladılar.

Pahlen kedi yavrularını boğmayı bilen adamları aradı. Kendi ifadesiyle, Zubovlara ve Pavel'in sürgün ettirdiği sert bir Alman subayı olan Bennigsen'e ihtiyacı vardı. Pavel'in şövalye ruhunu bildiği için, âlicenap yönüne hitap etti:

---

* Pahlen 26 Şubat 1797'de imparatordan şu pusulayı aldı: "Riga'da Prens Zubov'a sunduğun rezilce hizmetleri şaşkınlıkla öğrendim; bundan kişiliğine dair kendimce sonuçlar çıkarıyorum ve bu konuda sana karşı davranışım orantılı olacak."

Zubovları geri çağırması doğru olmaz mıydı acaba? Aynı şekilde gerekli olan "Figaro"nun desteği kolayca kazanıldı. Zubovların kız kardeşi Olga Jerebçova, berbere Prens Zubov'un onun kızıyla evlenmek istediğini çıtlattı. Pavel 1 Kasım'da affettiği Zubovları alt kademe görevlere atadı. Hiçbir şey sunmadığı General Leo Bennigsen'in ona dönük nefreti büsbütün arttı.

Pavel 1801'in ilk haftasında yirmi altı subayı sürgüne gönderdi. "Kanlı olacağı belli bir kreşendo yaklaşıyordu" diye ileri sürecekti Pahlen daha sonraları. "İçimizde bir gün daha hayatta olacağına emin olan hiç kimse yoktu! Çok nazik ve önemli bir mevkiye getirilmemiş olmam itibariyle, en çok tehlikede olanlardan biriydim!" Czartoryski'nin en doğru ifadesiyle, Pavel "fazlasıyla hayalci ve kaprisliydi, hiç kimse ona güvenemezdi."

Rostopçin'in konumunu sarsmaya çalışan "Hinlik Profesörü" bir yandan da daha derin bir oyuna girişti: Veliahdı adım adım komplosunun içine çektikten sonra, onu basbayağı Pavel'e ihbar edecek şekilde, Aleksandr'ın, Konstantin'in ve annelerinin ona karşı tertipler çevirdiği imasında bulundu. Pavel ailesini nasıl cezalandıracağını kara kara düşündü. Pahlen'in sonraki adımı Aleksandr'a Pavel'in onu yok etme planlarını aktarmak oldu.* İki yüz subay akın edercesine komploya katıldı.

Pavel 1 Şubat'ta hendekle çevrili, açılır kapanır köprülerden girilen ve Ermitaj'dan alınma birçok tablonun bulunduğu ürkütücü yeni Mihailovski Sarayı'na taşındı. "Figaro" ve Gagarina alt katta, imparatorun küçük çocukları ise onun yatak odasının üst katında kalıyordu. Ne var ki, bir kale ancak onu koruyan insanlar kadar güvenlidir. Güvenlikten sorumlu Pahlen, günlük parolaları biliyordu ve imparatorun yaverlerinden çoğu komplocuydu. "Hinlik Profesörü"nün buluşmak için en uygun gördüğü yer, "herhangi bir fesat kuşkusu taşımayan" gizli polis şefi Obolyaninov'un salonuydu; çünkü Pavel "Obolyaninov'la sıkı sıkı olanlardan asla şüphelenmezdi."**

Pavel bu arada Napoléon'la ittifak halinde Britanya'ya savaş açmaya yönelik donkişotça girişimini hevesle sürdürdü. Ocak 1801'de Don Kazaklarının (Prens Orlov'la bir akrabalığı olmayan) atamanı Vasili Orlov'a Hindistan seferi için 20 bin asker toplamasını emretti.***

---

* Komploya ilişkin bu anlatım, hikâyeyi birkaç bakış açısından aktarmamızı sağlayan çeşitli yayımlanmamış ve yayımlanmış kaynaklara dayanmaktadır: Pahlen, Bennigsen ve Grandük Konstantin'le mülakatlar yapan Fransız mülteci Langeron kontunun (şimdi Sorbonne'da bulunan) yayımlanmamış notları; Grandüşes Yelizaveta'nın annesine mektupları ve Kontes Golovina'ya anlattığı anıları; Bennigsen'in yazarı bilinmeyen hatıratı; Czartoryski'nin muhtemelen Aleksandr'ın olayları anlatışını içeren hatıratı; Sablukov'un o gece sarayda olmasına karşın, komplonun içinde yer almaması açısından paha biçilmez olan hatıratı.

** Ancak Pavel'in ilk komplocu Panin'i kesinlikle izlediği, Moskova valisine şu talimatından bellidir: "Açtığım mektubunda bu dünyadaki tek candan ve yürekli kişi diye nitelendirdiği hayali bir haladan (aslında böyle biri yok) ve başka saçma şeylerden söz ediyor. Bütün bunlardan değişmediğini anladığım için, lütfen onu uzaklaştırın ama diliyle ya da kalemiyle yalan atmayı bırakmasını da bildirin."

*** Pavel'in yayılmacı politikası bununla sınırlı değildi. Gürcistan'ın hâlâ Bagratyoni hanedanına mensup

Pahlen şubat ortalarında Rostopçin'i malikânesine sürgün ettirmeyi başardıktan sonra, Dışişleri Kurulu başkanı ve mektupları açmaya yetkili posta bakanı olarak onun yerine geçti. Ama komplo yayılırken, Sablukov "toplumdaki genel görüntünden olağanüstü bir şeylerin döndüğünün belli olduğunu" fark etti. Bizzat Pahlen açığa çıkma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Bir keresinde gizli mektupları üstünde taşırken, ceplerindeki şişkinliği gören Pavel, alaylı bir soruyla onları görmek istedi: "Aşk mektupları mı onlar?" Elini ceplere uzatmasıyla, Pahlen'in kanı dondu. Tam zamanında aklına gelen kılıfla, "Efendim, bırakın, bu şişkinlik mendilimin nefret ettiğiniz tütünle dolu olmasından" dedi.

"Öf, domuz ahırı gibi kokar!" diye bağırdı Pavel tiksintiyle. Pahlen'in komploculara ilişkin bir listeyi ve Pavel'in günlük emirler metnini yanında taşıdığı başka bir seferde, Pavel ondan ikincisini vermesi istedi. Yarı yarıya mahvolma şansıyla karşı karşıya gelmiş halde elini cebine daldıran Pahlen, şansına doğru kâğıt parçasını çıkardı.

Pavel bir gün bahçede at sürerken, birdenbire kendi boğazını sıktı: "Boğulacak gibi oldum. Bana sanki ölecekmişim gibi geldi. Beni boğmazlar, değil mi?" Maiyetindeki adamlar içini rahatlattı. Daha önce de boğulmayı belirten bir örtmeceyle "boğaz ağrısı" nedeniyle ölmekten söz ettiği olmuştu.

Pahlen 7 Mart sabahı saat yedide raporunu sunarken, çarın "dalgın ve gergin" olduğunu gördü. "İki dakika kadar tek bir söz etmeden bana baktı." Birisi Pavel'e komplocuların listesini vermiş olmalıydı.

"Sen 1762'de buradaydın, değil mi?" diye sordu Pahlen'e.

"Evet, Efendim."

"Babamı tahtından ve hayatından eden devrimin içindeydin, değil mi?"

"Muhafız Alayı'nda genç bir kornetçiydim. Peki, Majesteleri bunu niçin soruyor?"

"Çünkü 1762'yi tekrarlamak isteyenler var."

Pahlen titremesine karşın, kendini toplayarak şu karşılığı verdi: "Evet, Efendim, bunu istiyorlar. Farkındayım ve ben de tertibin içindeyim."

"Ne söylüyorsun sen?"

"Korkmanız için hiçbir sebep yok. Komplonun dizginleri elimde ve yakında her şeyi öğreneceksiniz." Ardından Pavel'in içini rahatlatmak amacıyla, "bir yabancı gibi" olan babasının aksine, onun "bir Rus" olduğunu ve taç

---

kralları, XII. Giorgi ve II. Solomon tarafından yönetilen Kartli-Kahetya ve İmeretya krallıkları, İran'ın hadım şahının bir süre önce saldığı yağmacılardan tam kurtulmuş değildi. Ruslar Aralık 1800'de ölüm döşeğindeki Kartli-Kahetya Kralı XII. Giorgi'nin ülkesini Rusya'ya bıraktığını ileri sürdüler ve Pavel'in birlikleri denetimi sağladı. Aşağı yukarı aynı sıralarda Pavel, Alaska'da koloni kurmaya çalışan Rus-Amerikan Kumpanyası'na resmen destek verdi; böylece Rusya'nın 1867'ye kadar sürecek Amerikan imparatorluğu ortaya çıktı.

giydiğini belirtti; İmparatoriçe Marya'nın ise onun annesi Büyük Yekaterina'daki "dehadan da, enerjiden de yoksun olduğunu" ekledi.

İmparatorun tutuklama ve asma tehditleri savurması üzerine, ciddi bir surat takınan Pahlen, komplocuların kimliklerini öğrendiğinde, şoka uğrayacağı karşılığını verdi. Pavel'in kâbusunu teyit eden bir liste sundu: Marya, Aleksandr ve Konstantin komplonun elebaşlarıydı. Hepsini tutuklamaya yönelik bir karşı-darbeyi Pahlen'le beraber planlayan Pavel, bunu Kutaysov'a, "Kardeşler gibi serbestçe yaşayacağız" diye çıtlatırken, Prenses Gagarina'ya da, "Darbemi hayata geçirme zamanının geldiğini görüyorum" dedi. Genç metres safça bu sözleri Pahlen'e, "Tasarladığı büyük darbeyle neyi kastettiğini bilmiyorum" diyerek aktardı.

Pavel'in planlarını açıklayarak Aleksandr'ı korkutan Pahlen, darbe için Romalı Sezar'a suikasta denk gelen 15 Mart tarihini saptadı. Ama hedefteki Rus Sezar'ın gittikçe kuşkuya kapılması nedeniyle, Aleksandr bunun yerine, emrindeki Semyonovski Muhafız Alayı'nın nöbette olacağı 11 Mart'ı önerdi.

Gelgelelim, birinin komployu Pavel'e ihbar ettiği açıktı. Pahlen'e bildirmeksizin, 9 Mart dolayında gizlice Arakçeyev ve Rostopçin'i (besbelli ki karşı-darbeye komuta etmek üzere) hemen Petersburg'a çağırdı. Ama posta idaresinin başındaki Pahlen mektupları açtı ve Pavel'e göstererek düzmece olup olmadıklarını sordu. Pavel sahih olduklarını teyit etti. Arakçeyev imparatordan "Sana ihtiyacım var, derhal gel" pusulasını alır almaz, dörtnala Petersburg'un yolunu tuttu.

Pavel 10 Mart'ta asabiydi. Öğleden sonrası konserinin ardından dairesine çekilip iki eli şakağında düşündü; akşam yemeğinden önce Marya'yı ve büyük oğullarını karşısına alıp ihanetle suçladı. Rivayete göre, çalışma masasında Voltaire'in *Brutus* kitabını bulduğu Aleksandr'a, yine Voltaire'in Çareviç Aleksey'e yapılan işkenceyi geniş biçimde anlattığı *Büyük Petro*'sunun bir nüshasını Kutaysov aracılığıyla gönderdi. Yemekte asık suratla kollarını kavuşturmuş halde oturan imparator, eşini ve oğullarını süzüp durdu. Oğlanlarını ev hapsine aldırdı ve Obolyaninov'a onlara yeniden bağlılık yemini ettirmesini bildirdi. Sofradan kalkıp ağır adımlarla uzaklaştığı sırada, Marya gözyaşlarına boğuldu.[10]

Ertesi gün, yani 11 Mart'ta Pavel daha rahattı. Akşam yemeğine oturan aileye, 1812 kahramanı olarak ölümsüz üne kavuşacak olan tek gözlü General Mihail Kutuzov katıldı. "Sofrada yirmi kişi vardık" diye sonradan anlatan Kutuzov'a göre, Pavel "çok neşeli, güleç, eşine ve oğullarına karşı sevecen"di. Ama general bir ara Pavel'in Aleksandr'a niçin çok huzursuz göründüğünü sorarak, sağlığına dikkat etmesini öğütleyişini yanlış anlamış olabilir.

Daha sonra Pavel üst katta küçük çocuklarıyla birlikte oynadı. O sırada dört yaşında olan Nikolay, "Babam yanımıza geldiğinde son derece keyifliydi" diye anlatacaktı. "İçeride [muhtemelen koca koridorlarda] kızaklara binip oynadık. Annem bile bize katıldı." Ama o gece Pavel'in ayrılışından sonra, ne oynadıkları sorulan Mihail, "Babamı gömme!" cevabını verdi. Acaba çocuk söylenen bir şeye her nasılsa kulak misafiri mi olmuştu? Dadılar onu susturdu.

Pahlen gecenin geç vaktinde imparatora o güne ilişkin ikinci bir rapor sunduğunda, Aleksandr'a bağlı Semyonovski Muhafız Alayı'nın saray çevresinde nöbette olmasına karşın, Sablukov'un komutasındaki Atlı Muhafız Alayı'nın saray dairelerinde devriye dolaştığını fark etti. Pavel'e sadık görünen Atlı Muhafız Alayı subaylarının Jakoben olduğunu belirterek, onları uzaklaştırmasını tavsiye etti; eşinin sadakatsizliğine karşı makul bir tedbir olarak, eşinin odalarına açılan kapıyı kilitlemesini tembihledi.

"Figaro" gündüz bir ara, darbeyi haber veren bir uyarı mektubu aldığında, "çok hoşuna giden deyiş"le "Yarın bakarım" diyerek üzerinde durmamıştı. Mektup ertesi gün cebinde açılmamış halde bulunacaktı.

Albay Sablukov akşam sekizde onursal komutanı konumundaki Konstantin'e rapor verirken, her iki delikanlının "çok heyecanlı" olduğunu gördü. "Hepiniz delirmiş gibisiniz" diye mırıldandı. "Ortalıkta bir ürkek tavşan gibi dolanan" Aleksandr, babası görünür görünmez "çok işi olan bir fenerci gibi" tüyüverdi. Ancak onun gidişinden sonra, kapıyı açıp odaya göz attı. "Sinik bir av köpeği gibi süzülüp tekrar bize doğru geldi." Çareviç Aleksey'in akıbeti hatırlatılarak uyarılmış olan Aleksandr diken üstündeydi.

"Senin hiçbir şeyden haberin yok" diye açıkladı albaya. "Biz her iki çareviç de ev hapsindeyiz. Bağlılık yemini etmek üzere Obolyaninov tarafından şapele götürüldük." Ama Sablukov evine varır varmaz, imparator tarafından tekrar çağrıldı. Küçük köpeği Spitz ve komplocular arasında yer alan emir subayı Uvarov'la birlikte saraya gittiğinde, Pavel'den "Sizler Jakobensiniz" azarını işitti. Uvarov'un "arkasından alaycı bakışlarla sırıttığı" imparator, Atlı Muhafız Alayı'nı uzaklaştırarak, iki silahsız uşağı nöbetçi dikti. Alt kattaki metresine uğradıktan sonra, her zamanki gibi üstünde "donu, beyaz bir keten yelek" ve kafasında da gece başlığı olmak üzere, kılıcının, asası ve kuşağının asılı durduğu portatif askeri karyolasında yatmaya gitti.

Şehrin dört bir yanında komplocular farklı subayların verdiği yemek partilerindeydi; aralarında üç Zubov kardeş de olmak üzere sayıca altmışı geçen subaylar ise Albay Talizin'in Kışlık Saray'daki dairesinde toplanmışlardı. Yekaterina dönemi üniformalarını ve madalyalarını kuşanmış halde, Pahlen'in şampanya kadehlerini heyecanla kafaya dikiyorlardı. Bennigsen'in sonradan anlattığına göre, prensler ve senatörler, Gürcüler, Almanlar ve bir

Fransız uşak "müthiş sevinçli" ve "aşırı sarhoş"tu. Çoğu gençti; bazıları romantik anayasacılar, bazıları bir kavga arayan sarhoş haydutlardı ve Pavel'in bizzat kamçıladığı üç subay aralarındaydı. Hepsi yeni hükümdarlığı ve bir anayasayı tartışırken, İzmailovski Muhafız Alayı'nın albayı Nikolay Bibikov, hanedanın kökünü kurutmayı önerdi.

Pahlen gece yarısından hemen önce saraydan geldi. İmparatoru kurtarmak üzere Petersburg kapılarına dörtnala yaklaşan Kont Arakçeyev'e, Pahlen'in emriyle giriş izni verilmedi ve gerisin geriye malikânesine gönderildi.

Her ikisi de Alman, acımasız ve serinkanlı, elli altı yaşında olan Pahlen ve Bennigsen, diğer komplocuların aksine o zamana kadar içki içmemişlerdi. Pahlen yeni çarın şerefine kadeh kaldırdıktan sonra, komplocuları iki ekibe ayırdı. Birinci ekip henüz otuz dört yaşındaki Prens Zubov'un komutası altındaydı; Bennigsen önceden ayarlanmış bir arka kapıdan saraya girecek ve dosdoğru imparatorun yatak odasına sızacaktı. Pahlen'in komuta ettiği diğer ekibin görevi sarayı kuşatarak, bütün kaçış yollarını kesmekti. Peki, Pavel direnecek olursa? "Herkesin bildiği üzere, yumurta kırılmadan omlet yapılmaz" karşılığını verdi Pahlen.

Gece yarısından hemen sonra, Pahlen ekibini Mihailovski Sarayı'nın önüne götürürken aceleyle arka tarafa geçen Bennigsen ve Zubov, Pavel'in yaveri Argamakov'un yol göstermesiyle hendek üzerindeki bir köprüyü aşıp çarlık dairesine yöneldi. Ekibin yarısı karanlıkta yolunu şaşırdığı için, aralarında Platon ve Nikolay Zubov da olmak üzere sadece on iki kişi Bennigsen'in peşinden kaleye girdi.

Yaverin onları dosdoğru ön odaya götürdüğü sırada kılıçlarını çektiler ama uşak kapıyı açmaya yanaşmadı.

"Rapor sunmaya geldim" dedi Argamakov.

"Çıldırdın mı? Vakit gece yarısını geçti."

"Aslında saat altıyı buldu. Kapıyı açmazsan, imparatorla başımı derde sokarsın." Kapının açılmasıyla birlikte, içeriye daldılar. Bennigsen'in daha sonraları anlattığına göre, uyarı için bağıran bir uşağın "kafasını kılıcıyla tehlikeli biçimde yardı." Korkup paniğe kapılan Platon Zubov kaçmak istedi. Bennigsen kolunu sıkıca kavradı: "Ne? Şimdi geri çekilmeye mi niyetlisin? O kadar ileriye gittik ki, sana uyarsak hepimiz mahvoluruz. Kadehe doldurulan şarap içilmelidir." On iki subay açılmış kapıdan geçip merdivende toplanırken, sarhoş ve kana susamış yirmi ya da daha fazla cani merdivene akın etti; buz gibi serinkanlı Bennigsen ve heyecanlı Zubov hızlı adımlarla çarlık odasına doğru ilerledi. Uşağın bağırışıyla* uyanmış olan Pavel kaçmaya kalktı

* Prenses Gagarina hiçbir şey duymadı. Bağırışla hemen doğrulan "maharetli Figaro" Kutaysov ise ayakkabı ya da çorap bile giymeksizin, sabahlığı ve gece başlığıyla merdivenden kayarcasına indi ve şehrin içinde koşarak bir dostunun konağına saklandı. Onu tutuklamak üzere askerlerin gönderildiği metresi

ama Marya'nın odalarına açılan diğer çıkış kapısı, kendi emriyle kilitlenmişti. Çalışma masasının altında sarayın dışına çıkmayı sağlayacak tünele açılan bir döşeme kapağı vardı ama bunu açmasına fırsat kalmadan, Bennigsen ve Zubov ellerinde kılıçlarla ve mumlarla odaya girdiler. Aceleyle yöneldikleri yatak boştu. "Kaçmış!" diye bağırdı Zubov. Bennigsen ise yatak örtülerini yokladı: "Yuva hâlâ sıcak." Mumları havaya kaldırıp odaya göz gezdirdiler. Hiçbir şey görünmüyordu. Ay ışığı bulutların arasından içeriye vuruyordu. Bennigsen bir paravan altındaki çıplak ayakları görünce, "İşte orada" dedi.

Gece başlığıyla ve yalınayak sürüklenerek dışarıya çıkarılan Pavel'e, "uzun, ince ve solgun yüzüyle, başında üçgen şapkası ve elinde kılıcıyla" karşısına dikilen Bennigsen "herhalde korkunç bir hortlak gibi görünmüş olmalıydı."

"Efendim, hükümdarlığınız son buldu. İmparator artık Aleksandr. Sizi onun talimatıyla tutukladık. Tahttan çekilmelisiniz" dedi Bennigsen Fransızca. "Hayatınız tehlikede değil ama direnirseniz, sizi koruyamam!" Prens Zubov da onu katlanılmaz despotizmle suçladı. Bennigsen'in diğer kapıları yokladığı sırada, Nikolay "İzbandut" Zubov ve başka komplocular paldır küldür yatak odasına girdiler.

Gecelik içindeki Pavel, "Tutuklanmak mı?" diye sordu. "Ne demek bu? Tutuklanmak, ha?" Bennigsen'in sözlerinin Zubov tarafından Rusça tekrarlanması üzerine, amirane gururu bir ölçüde tekrar takınarak, sarhoş "İzbandut"la tartışmaya başladı. "Neden öyle bağırıyorsun?" diye homurdanarak suratına tokat atan "İzbandut"u geri itti. "Ben size ne yaptım ki?" diye bağırdı.

"Bize dört yıl boyunca işkence çektirdin" diye bağırarak karşılık verdi arsız bir kabadayı. Komplocular ve imparator nefesleri kesilmişçesine birbirlerini süzdüler. Derken başını geçmişte bizzat imparator tarafından sopayla dövülmüş bir Gürcü cani olan Prens Yaşvili'nin çektiği başka bir yaygaracı subay takımının yatak odasına zorla girmesiyle bir arbede çıktı. Sadık askerlerin Pavel'i kurtarmaya geldiklerini sanarak korkan Prens Zubov telaşla alt kata kaçtı. Ardından Yaşvili ve hempaları çara saldırarak, onunla birlikte paravanı ve lambayı devirdiler.

Bennigsen, daha sonraki anlatımına göre, "Tanrı aşkına, Efendim, kaçma-

---

Madam Chevalier'nin konağını seçmediği için şanslıydı. Tutuklanmamasına karşın köşesine çekildi ve soylu bir ailenin reisi olarak yaşamını sürdürdü. Torunlarından biri Borodino Muharebesi'nde öldü ve bir Kutaysov kontu II. Nikolay'ın maiyetine girdi. Henüz yirmi üç yaşındaki Prenses Gagarina, aşağılık kocasıyla birlikte İtalya'ya gönderildi. Onun 1805'te öldüğünü duyan İmparatoriçe Yelizaveta, "Boşa harcanmış hayatındaki davranışlarından dolayı eleştirilemez" diye yazdı. "İyi bir kadındı." Genç bir Polonyalı soyluda, Prens Boris Czetvertinski'de (Aleksandr'ın müstakbel metresinin kardeşi) sonunda aşkı bulan Gagarina yirmi yedi yaşında doğum yaparken ölmüştü. Pavel'in tek sevgilisi olmadığı sonradan anlaşıldı. Başka bir metresinin ölümünden üç ay sonra doğurduğu kıza (ilk Romanov soyadlarından birine atfen) Musin-Yuriyev soyadı verildi ve (III. Petro'nun öldürüldüğü) Ropşa malikânesi hediye edildi. Pavel'in dul eşi Marya'nın yetiştirilmesini üstlendiği kız bir buçuk yaşında öldü.

ya çalışmayın, yoksa öldürülürsünüz" diye bağırarak bir lamba bulmak için dışarıya koştu. Prens Zubov'un ve Bennigsen'in suikast timi oraya vardığı anda odadan çıkmaları bir tesadüf değildi, tabii çıktıkları doğruysa. Daha yüksek bir ihtimalle kenara çekilerek, çarı önceden belirlenmiş katillere teslim ettiler. Pavel, çıkan arbedede, kendisine tahta çıkış haberini getirmiş olan "İzbandut" Nikolay Zubov'un kocaman bir altın enfiye kutusunu kapıp yüzüne vurarak, yanağını göçertinceye ve gözünü patlatıncaya kadar boğuştu. Yere yığılırken, muhtemelen başını çalışma masasının köşesine çarptı. Yaşvili'nin yardımıyla Teğmen İvan Tatarinov ve Yüzbaşı Yakov Skaryatin, debelenen imparatorun üstüne atladılar. Direnişi ancak birkaç iriyarı adamla kırılabildi. Sablukov bunların geçmişte Pavel'in dövdüğü üç subay olduğunu belirtir: "Ölüm saatinde bunun bedelini ağır ödedi." Adamlar çıldırmışçasına onu dövüp boğdular. Albay Bibikov başını seyrelmiş saçlarından tutup döşemeye vurdu; Skaryatin karyolada asılı kuşağı kaptığı gibi, muhtemelen Yaşvili ve Tatarinov'un yardımıyla çarın boynuna doladı. Zubov'un Fransız uşağı da ayaklarının üstüne oturdu. Pavel parmaklarını kuşağın ve boğazının arasına geçirerek canının bağışlanması, hiç olmazsa dua etmesine fırsat verilmesi için yalvardı. Bir ara çılgın bakışlarıyla katillerinin yüzlerini süzerken, oğlu Konstantin'i seçer gibi olduğunu sandı ve Sezar'ın akıbetine benzeyen trajik bir anda "Sen de mi, Brutus?" diyerek tükürükler saçtı: "Ne? Ekselansları burada mı?" Çar tekrar yalvarmaya başladı. "Merhamet, Ekselansları, merhamet! Biraz hava, Tanrı aşkına."

Cellatlar ellerindeki kuşağı Pavel'de bir kıpırtı kalmayana kadar sıktılar; ardından yenilerinin de katılmasıyla komplocular "geçmişte uğradıkları kişisel hakaretlerin öcünü tekmeledikleri ve üstünde tepindikleri talihsiz cesedi parçalayarak aldılar. [...] Düğümü sıkılaştırdıktan sonra, vurmaya devam ederek cesedi sürüklediler." Bir lambayla gelen Bennigsen, tepinmeyi durdurdu ve idareyi eline aldı. "Ezik beden"de hayat belirtisi olup olmadığını inceledikten sonra, kapılara otuz muhafız yerleştirdi ve cesedi karyolaya taşıttı.[11]

I. Aleksandr olaylardan habersiz alt katta bekliyordu. "Soyunmaksızın endişe ve kuşkuyla yatağına uzanmış" haldeyken, "kapıda bir tıklama" duydu ve babasının katili "Kont Nikolay Zubov, elbisesi dağılmış, suratı şaraptan ve cinayetin heyecanından kızarmış olarak, 'Her şey bitti!' dedi boğuk bir sesle."

"Ne bitti?" diye sordu Aleksandr ama "İzbandut"tan açık bir cevap alamadı, ta ki ona "Naip yerine Majesteleri" diye hitap ettiğini fark edinceye kadar. "Keder ve yeis içinde çöküverdi." Pahlen uygun biçimde gecikmiş olarak çıkageldi; girişim başarısızlığa uğramış olsaydı, pekâlâ komplocuları tutuklatma yoluna gidebilirdi.

"İnsanlar babamın katili olduğumu söyleyecekler" diye hıçkırdı Aleksandr. "Canının bağışlanacağı sözü verilmişti bana. Dünyadaki en talihsiz yaratığım!"

"Bu kadar çocukluk yeter" diyen Pahlen, onu kollarından tutup hızla silkti. "Git ve hükümdarlığını başlat. Muhafızlara görün."

"Anneme de mi?"

"Ben ona giderim."

Pahlen "çok güçlü ve zeki bir nedime"yi, kaftanlardan sorumlu hanım Charlotte Lieven'i uyandırdı ve Marya'yı uyandırmasını bildirdi. İlk başta en büyük kızı Aleksandrine'nin öldüğünü sanan imparatoriçe hemen ardından durumu anladı. "Ah, imparator!" diye bağırdı, geceliğiyle yatağından fırlayarak.

"Bir inme geçirmiş" dedi Lieven.

"Hayır, öldürülmüştür!" diye ısrar etti Marya ama muhafızlar Pavel'in yatak odasına açılan sofaya girmesine izin vermediler. "Bu ne cüret! Bırakın geçeyim!" diye çığlığı bastı. Ağır piyadeler çapraz halde tuttukları misket tüfekleriyle onu engellediler. Madam Lieven'le birlikte kızları Marya ile Yekaterina'nın yatıştırmaya çalıştığı imparatoriçe "kendini kaybetti"; "hırsa ve üzüntüye" kapılmış olarak, birdenbire "taç giymiş olmasından dolayı, hükümran imparatoriçe olduğunu ve ona bağlılık yemini edilmesi gerektiğini bildirdi. Artık onun hükmü geçmeliydi." Ne de olsa, her iki Yekaterina kocalarının yerine başa geçmişlerdi. Marya yanıltılmış mıydı, yoksa iktidar peşinde miydi? Nöbetteki ağır piyadelere döndü: "İmparatorunuz bir ihanete kurban olarak öldüğüne göre, ben imparatoriçenizim. Tek meşru hükümdar benim. Peşimden gelip beni koruyun!"

Aleksandr'ın uyandırdığı eşi Yelizaveta, işlenen "feci suç"la şoka uğradı; daha sonraları annesine, "mahvolduğunu, hassas ruhunun hep yaralı kalacağını" anlatacaktı. Dışarıda yeni imparatorun "yaşa" nidalarıyla alkışlandığını duyabiliyordu. Aleksandr'la birlikte ağlaştılar. "Ne olduğumu bilmiyorum!" dedi kocası ona.

Kendi anlatımına göre, her şeyden habersiz olarak "yirmilik bir genç gibi uyuyan" Konstantin'i gürültüyle uyandıran sarhoş Prens Zubov "haşin bir tavırla üstündeki battaniyeleri çekti ve 'Kalk ve İmparator Aleksandr'ın yanına git, seni bekliyor!' gibisinden bir şey söyledi."

Konstantin "şaşkın" haldeydi: "Hâlâ yarı uykulu halde gözlerimi Zubov'a diktim. Rüya gördüğümü sandım." Zubov'un onu yataktan çekip çıkarmasından sonra, kardeşinin salonuna koşarak gittiğinde şu manzarayla karşılaştı: "Bir kanepede İmparatoriçe Yelizaveta'yla birlikte gözyaşlarına boğulmuş halde uzanıyordu. Babamın suikasta uğradığını işte o zaman öğrendim. Hepimizi öldürmeye yönelik bir komplo kurulduğunu sandım!" Tam o anda gelen bir subay, Aleksandr'ı annelerinin taht üzerinde hak iddia ettiği konusunda uyardı.

"Aman Tanrım! Bir bu utanç eksikti!" diye sızlanan Aleksandr, annesini ikna etmesi için Pahlen'i gönderdi. Dışarıda toplanan askerlerin bazıları, Zubov'un tiz tezahüratına rağmen, Pavel'in hâlâ sağ olmasından endişeliydi. "Ama bu imkânsız" karşılığını verdi Bennigsen. "Hurdahaş durumda. Makyajla çekidüzen vermek şart." Cesedi görmeden Aleksandr'a bağlılık yemini etmeye yanaşmamaları üzerine, odaya girmelerine izin verdiği askerler "tam ölü" olduğunu bildirip yemin ettiler.

Pahlen'in Kışlık Saray'a "çarçabuk gitmeye zorladığı" çar, yanına aldığı Konstantin'le birlikte, Pahlen ve Zubov'un zafer edasıyla basamaklarına çıktığı bir arabaya binip yola çıkarken, Yelizaveta'dan annesine gitmesini ve onu Kışlık Saray'da oğullarına katılmaya ikna etmesini istedi.

Mihailovski Sarayı'nda kalan Pavel'in küçük oğlu Nikolay için o gece "hayal meyal bir rüya" gibiydi: "Uyanınca karşımda Kontes Lieven'i gördüm. Semyonovski Muhafız Alayı'nın nöbette olduğunu fark ettim ve annemin yanına götürüldüm." Kısa bir süre sonra Kışlık Saray'dan gelen bir yaver, "imparator ve imparatoriçe adına" Marya'dan oraya geçmesini rica etti.

"Oğluma şunu söyleyin", karşılığını verdi Marya, "kocamın ölü olduğunu görmedikçe, onu hükümdarım saymayacağım."

Yelizaveta'ya göre, kayınvalidesi "tam çıldırmıştı. Subayların cesedi görmesine izin vermemesine karşın, onu görmeden gitmemekte diretti."

"Ama İmparator Aleksandr Kışlık Saray'da" diye açıkladı Yelizaveta.

"İmparator Aleksandr diye birini tanımıyorum" diye bağırdı Marya, "korkunç çığlıklar" atarak. "İmparatorumu görmek istiyorum." Aynı şekilde sinirleri bozulan Yelizaveta, daha sonraları Kontes Golovina'ya "hayatının en feci gecesi"ni yaşadığını anlatacaktı. Günün dehşet verici ilk saatlerini birlikte geçirdiği histerik dul imparatoriçe, İskoç doktor James Wylie'nin cesedi temizleyip yara bereleri vernikle kapatmasından sonra, Bennigsen'in izin vermesiyle odaya girince sakinleşti.

Yelizaveta Kışlık Saray'daki Aleksandr'ın yanına gitti. Çar ona şunu söyledi: "Görevlerimi yerine getirebileceğime emin değilim. İktidarımı kim almak isterse, ona bırakırım. Bu suçu işleyenler sorumlu olsun." Ardından Marya bütün çocuklarıyla birlikte geldi. Nikolay'ın hatırladığı tek şey şuydu: "Annemin dizlerine kapanan Aleksandr'ın hıçkırışı hâlâ kulaklarımda. Tahta atlarımla oynamama tekrar izin verilmesine sevindim." Yeni imparatorun "yürek parlayıcı bir görüşme"yi zorlukla yaptığı annesi, ona bağırdı: "Aleksandr, suçlu musun?" Ondan "Hayır" cevabını alınca kucaklaştılar. Dışarıda kent halkı kutlama yapıyordu. "Pavel'in aşırı despotizminden sonra [...] delice bir sevincin hüküm sürdüğünü" saptayan Yelizaveta, annesine şunu itiraf edecekti: "Nihayet nefes alabiliyorum."

Ertesi sabah saat ondaki geçit töreninde, İmparator I. Aleksandr saç örgülerini kesmiş, Prusya şapkalarını yakmış ve eski Rus üniformalarını kuşanmış halde Muhafız Alayı'nı teftiş etti. "Komplocular çok küstah"tı, özellikle de "gülücükleri ve züppeliğiyle hiç de asker gibi görünmeyen" Prens Zubov. Aleksandr'ın hüzünlü olması Sablukov'un dikkatini çekti. "Dizleri sanki kopacakmış gibi ağır ağır yürüyordu, saçları dağınıktı, gözleri yaşlıydı, sabit bakışlı gözleri sanki 'Toyluğumu istismar ettiler, beni oyuna getirdiler!' der gibiydi." Aleksandr "Çok Yüce Ninemiz İmparatoriçe İkinci Yekaterina'nın kudretiyle" hükmetmeye söz verdiği bir manifesto yayımladı.

Daha sonra annesiyle birlikte Mihailovski Sarayı'na döndü. Babasının ezilmiş yüzünü görünce "dehşete düşüp donakaldı." Konstantin de şok içindeydi. Yanına gelen Sablukov'a, "Bak, dostum, kardeşim dilerse hükümdarlık edebilir ama ileride taht sırası bana gelirse, bunu kesinlikle kabul etmeyeceğim" dedi.

Suikastçılar Aleksandr'ı kuşattı. "Genç prensi önünde atasının, çevresinde babası ve peşinde de görünüşe bakılırsa kendi suikastçılarıyla [...] yürürken gördüm" diye bildirdi bir Fransız diplomat. Her şeye hâkim olan Pahlen'in çoğu zaman yanında olduğu Aleksandr, daha sonraları kardeşi Nikolay'a, gördüğü kadarıyla "işlerin kesinlikle ihmal edildiğini ve düzensiz yürütüldüğünü" anlatacaktı. "Babamız her şeyi değiştirdi ama yerine bir şey koymadı."

Çar babasının yaptığı işleri tersine çevirdi.* Onun sürgün ettirdiği kişileri affetti, gizli polisi dağıttı, işkenceyi yasakladı, soyluların haklarını (özellikle bedensel cezadan muafiyeti) geri verdi ve İngiliz Hindistanı'na doğru dörtnala ilerleyen Kazakları döndürerek, Britanya'yla sıcak ilişkileri adım adım yeniden kurdu.

Ancak Pahlen "ona bir çocukmuş gibi davranıyordu." "Bu kalleş, edepsiz adamdan ve işlediği suçlardan" tiksinen Aleksandr, başta Czartoryski (İmparatoriçe Yelizaveta'nın sevgilisi) olmak üzere çevresine topladığı liberal dostlarına, baba katlinin ahlaki kâbusunu şöyle itiraf etti: "Siz yanımda olsaydınız, işler böyle olmazdı." Pahlen'in "diktatörce tavırları"ndan sürekli yakınması üzerine, bir saraylı sonunda dayanamayıp, "Sinekler beni rahatsız ettiğinde, onları kovarım" dedi.

Pavel'in ölümünden sonra, kutsal bir çarın şahadetinden etkilenen köylüler, dul imparatoriçeye İkinci Krallar Kitabı'ndan alınma "Ey efendisini öldü-

* Sonradan istihkâm okuluna çevrilecek Mihailovski Sarayı'nı kapatarak resmen Kışlık Saray'da oturdu ama Büyük Yekaterina'nın Neva Nehri'ndeki küçük bir adada yaptırdığı Kamenni Ostrov adlı koyu sarı renkteki sarayda kalmak hoşuna giderdi. Pavel'in geçmişte son Polonya Kralı Poniatowski'ye kiraladığı bu sarayda oluşturduğu "teşrifattan tamamen yoksun ve abartılı sadeliğin damga vurduğu maiyetiyle samimi teklifsizlikle görüşürdü." Pavel secde âdetini kaldırıldığı için, başla selam vermek artık yeterliydi. Petersburg içinde kendi başına ya da tek bir muhafızla gezmekten hoşlanan imparatorun güzergâhına zamanla *le tour imperial* adı verildi.

ren Zimri, barış için mi geldin?" sözleri yazılı ikonlar göndermeye başladılar. Aleksandr bunların kaldırılmasını isteyen Pahlen'i dinlemedi. Pahlen 17 Haziran sabahı saat onda her zamanki gibi arabasıyla geçit törenine geldiğinde, Aleksandr'ın yaverlerinden biri tekrar arabasına binip Baltık malikânesine çekilmesini bildirdi. Kısa bir süre sonra, Prens Zubov'a, Bennigsen'e ve asıl cellatlar Yaşvili, Skaryatin ve Tatarinov üçlüsüne Petersburg'dan çıkma emri verildi.*

Suikastçıların hiçbiri hakkında dava açılmadı. Ancak Czartoryski'ye göre, "Aleksandr kendisini onlardan daha sert biçimde cezalandırdı." Babasının ölümü "bir akbaba" gibi hep tepesinde dolaştı ve "hayalinde Pavel'in sakatlanıp kana bulanmış cesedini tahtın basamaklarında" sıklıkla gördü. Böyle zamanlarda "sessizliğe gömülmüş halde saatlerce tek başına oturma"yı alışkanlık edindi.[12]

---

* Dul imparatoriçenin çilesi bitmedi. Birkaç gün sonra, İsveç kralıyla evlilik tasarısı boşa çıkınca Habsburg Arşidükü Josef'le evlenmiş en büyük kızı Aleksandrine de öldü. Marya kocasının kan sıçramış gömleğini ve yatağını Pavlovsk Sarayı'na götürerek, bir yatak odası sandığında sakladı. Önde gelen komploculardan Panin, kısa bir süre Pahlen'in yerine Dışişleri Kurulu başkanlığı yaptıktan sonra sürgün edildi. Zubov ise Kurlandiya malikânesine dönerek, genç bir Polonyalı kızla evlendi. Ama Aleksandr bazı komplocuları bağışladı: Tek bacaklı "Çapkın" Valeryan Zubov, çarın ona düşkünlüğü ve cinayette doğrudan bir rol oynamamış olması sayesinde Petersburg'da kaldı ve Konsey'de yer aldı; Prens Pyotr Volkonski bir komplocu olmasına karşın, sürekli yanında tuttuğu dostları arasına girdi. Napoléon'a karşı savaşta komutanlığı üstlenen Bennigsen, ona tiksintiyle bakan Aleksandr'ın arkasından "Nankör!" diye mırıldanırdı. Ama Marya onun mareşal asasını asla almamasını sağladı. Yaşvili imparatora küstah ve vurdumduymaz bir mektup yazmasından dolayı tutuklanmanın eşiğine kadar geldi. O ve diğer cellatlar Petersburg'a yirmi beş yıl boyunca dönmedi. Şair Puşkin 1834'te Petersburg'daki balolarda bir imparator boğmuş adam olarak işaret edilen Skaryatin'i ağzı açık olarak seyredecekti. II. Aleksandr'ın ifadesiyle "dehşet günü" olarak kalan 11 Mart'ta Pavel için düzenlenen ayine çarlar 1917'ye kadar hep katıldı.

SAHNE 6

Düello

OYUNCULAR

Marya Fyodorovna, dul imparatoriçe, I. Pavel'in dul eşi
I. ALEKSANDR, imparator 1801-1825, Pavel ile Marya'nın oğlu
Yelizaveta, imparatoriçe, onun eşi
I. KONSTANTİN, imparator 1825, Aleksandr'ın kardeşi, çareviç, daha sonra Polonya ordusu komutanı
Anna Fyodorovna (eö Saxe-Coburg-Saalfeld Prensesi Juliane), ilk eşi
Joanna Grudzińska, Prenses Lowicza, ikinci eşi
Yekaterina, kız kardeşi, Oldenburg Prensi Georg'la, daha sonra Württemberg Kralı Wilhelm'le evlendi, "Katiş"
Anna, kız kardeşi, daha sonra Hollanda kraliçesi, "Annette"
I. NİKOLAY, imparator 1825-1855, Aleksandr'ın kardeşi
Aleksandra Fyodorovna (eö Prusya Prensesi Charlotte), Nikolay'ın eşi, "Mouffy"
Mihail, Aleksandr'ın en küçük kardeşi
Yelena Pavlovna (eö Württemberg Prensesi Charlotte), eşi

SARAYLILAR: Bakanlar vs.

Prens Adam Czartoryski, Polonyalı yurtsever, İmparatoriçe Yelizaveta'nın sevgilisi, dışişleri bakanı
Victor Koçubey, kont, daha sonra prens, müsteşar yardımcısı, içişleri bakanı, Devlet Konseyi başkanı
Kont Pavel Stroganov, içişleri bakan yardımcısı
Nikolay Novosiltsev, adalet bakan yardımcısı, 1815'ten sonra Aleksandr'ın Polonya'daki temsilcisi, daha sonra kont
Aleksey Arakçeyev, topçu genel müfettişi, savaş bakanı, kont, "Üniformalı Maymun", "Vampir"
Kont Nikolay Rumyançev, dışişleri bakanı, müsteşar, daha sonra prens
Prens Aleksandr Golitsın, mistik, Kutsal Meclis üst-vekili, posta bakanı, eğitim bakanı
Karl von Nesselrode, kont, Paris elçisi, dışişleri bakanı, daha sonra müsteşar
Yannis Capo d'Istria, Korfu asıllı, kont, dışişleri bakanı, Yunanistan'ın ilk devlet başkanı
Mihail Speranski, dışişleri bakanı, daha sonra kont, Sibirya genel valisi
Fyodor Rostopçin, kont, Moskova genel valisi
Marya Narışkina, Aleksandr'ın metresi ve çocuklarının annesi, "Kuzeyli Aspasya"
Prenses Zinayda Volkonskaya, Aleksandr'ın metresi
Wilhelmina, Sagan düşesi, Biron'un torunu, Metternich'in ve muhtemelen Aleksandr'ın metresi
Prenses Yekaterina "Katya" Bagratyon, Kontes Katinka Skavronskaya'nın kızı, General Pyotr Bagratyon'un eşi, Metternich'in ve muhtemelen Aleksandr'ın metresi, "Çıplak Melek", "Beyaz Pisi'

NAPOLÉON SAVAŞLARI

Kont Levin Bennigsen, I. Pavel'in katili, komutan 1806-1807, genelkurmay başkanı 1812

Mihail Barclay de Tolly, prens, mareşal, savaş bakanı, komutan 1812 ve 1813-1815

Mihail Kutuzov, prens, mareşal, Türklerle savaşta ve Austerlitz'de komutan 1805, başkomutan 1812

Prens Pyotr Bagratyon, ordu komutanı 1812 ve Borodino kahramanı

Prens Pyotr Volkonski, genelkurmay başkanı, I. Nikolay'ın maiyet bakanı

Aleksandr Çernişev, Paris elçisi, süvari komutanı 1812, I. Nikolay'ın savaş bakanı ve prens, "Kuzeyli Lovelace"

Aleksandr'ın liberal eğilimlerini açığa vurmasıyla, Rusya bir umut karnavalı sevinci yaşadı; ancak yeni çar bir kapalı kutu olarak kaldı. Işıltılı bakışları uzun boylu, sarışın Alman annesinden, çekiciliği Büyük Yekaterina'dan gelmeydi ama karşı konulamaz güler yüzlülüğü gerçek düşüncelerini gizleyen bir paravandı. Hünerli bir aktör ve numara yapmanın bir ustası olsa bile, Yekaterina'nın düşüşüne, Pavel'in estirdiği dehşete ve uğradığı suikasta tanık olmuş bir kişi olması açısından, gizliliğe düşkünlüğü ve dolambaçlı manevra yeteneği mazur görülebilirdi. Ama kişiliğinde dostlarının umduğundan da öte bir katılık ortaya çıkacaktı.

Aleksandr 5 Nisan 1801'de yeni bir konsey oluşturdu ve Büyük Petro'nun kurullarının yerine Batı tarzı sekiz bakanlık geçirdi; bunlar Büyük Petro'nun yalınlaştırılmış bir merkezi hükümet hayalini tamamlayıcı reformlardı. Ama bakanları hâlâ Rusya'yı Çar Mihail'den beri yönetmiş ekabir takımındandı; işleri kendince yürütmek istediği için, Adam Czartoryski'yi ve dostlarını onların yardımcıları olarak atadı.* Ardından dostlarının yer aldığı bir Sırdaş Komite'yi gizlice kurdu. "Önceden onay almaksızın gidip imparatorla akşam sofrasına oturma ayrıcalığımız vardı" diye anlatacaktı Czartoryski daha sonraları. "Sohbetlerimizi haftada iki ya da üç defa yapardık." Resmi yemek ve kahve faslından sonra, Aleksandr ortalıktan kaybolur ve dört liberal koridorlardan geçirilerek götürüldükleri salonda, imparatorla anayasa, yarı seçilmiş senato ve serfliğin kaldırılması konularını görüşürdü.

Babasının akıbeti Aleksandr'a soylu sülaleleri sıkıştırmanın tehlikesini her zaman hatırlatan bir şeydi; ninesinin otokrasisi ve babasının militarizmi, aldığı eğitimin ve çevresinin etkisiyle benimsediği liberalizmden çok daha köklüydü. Ayrıca, düşündüğü reformları uygulamasının tek yolu kendi despotizmini kurmasıydı. Bu tedbirler çoğunda (toprak sahiplerinin serfleri "küstahlık"tan dolayı sürgün etmelerine olanak veren kanunu iptal etmesi bir yana bırakılırsa) kaçamak bir tutuma girdi, Sırdaş Komite'nin işlevsiz hale gelişine göz yumdu** ve ilgisini dışişlerine yöneltti.

---

* Yeni bakanlıklardan üçü (içişleri, adalet ve maliye) eski başsavcılık makamının bölünmesinin sonucuydu. Aleksandr'ın (babası tarafından kontluğa yükseltilen, daha sonra sürgün edilen) dostu Koçubey, yardımcısı Stroganov olmak üzere, uzun süre içişleri bakanı olarak kaldı. Büyük Yekaterina döneminde görev yapmış İngiliz hayranı emektar Kont Aleksandr Vorontsov, yardımcısı Czartoryski olmak üzere dışişleri bakanı oldu. Novosiltsev adalet bakan yardımcısı yapıldı. Çarın liberal gündemine destek vermeyi uman eski hocası Laharpe ağustosta geldiği için bir makam kapmakta gecikti.

** Rusların 1799'da Fransızlardan İyon Adaları'nı almaları Aleksandr'a, Korfu soylularından Yannis

İlk başta bir tarafsızlık politikası izleyen Aleksandr, uluslararası sahnede çalım satmaya (ve Prusya kraliçesinin dillere destan güzelliğini yakından görmeye) heveslendiği için, ilk kraliyet zirvesini düzenledi. Memel'de 29 Mayıs 1802'de Prusya Kralı III. Friedrich Wilhelm ve büyüleyici eşi Louise'yle buluştu. Gönlünü biraz kaptırdığı kraliçeyle cilveleşirken, vamp kız kardeşinin asılmalarını püskürttü. Odası ikilinin dairesine bitişik olan Czartoryski'ye, "gafil avlanmaması ve kaçınmak istediği tehlikeli ayartmalara kapılmaması için kapısını özenle kilitlemesini" tembih etti. Hohenzollernlerle bu dostluk Fransız hegemonyasına karşı yükselen Avrupa direnişiyle bağlantıya girmesini sağladı.

Ömür boyu birinci konsüllüğe getirildikten sonra, Aydınlanma rasyonalizmini ve Fransız Devrimi'nin sağladığı hürriyetleri doğuştan bir otokratın monarşik muhafazakârlığı ve bir maceraperest askerin sınırsız hırslarıyla birleştiren Napoléon Bonapart, Britanya ve *ancien régime* devletlerinin onu yıkmak için art arda kurdukları koalisyonlara karşı Fransa'nın kaynaklarını seferber etmişti. Bu süreçte İtalya'nın büyük bir kısmını ilhak etti, İsviçre'yi denetim altına aldı ve Almanya'yı yeniden düzenlemeye başladı. İngilizlerle uzlaşmaya arabuluculuk etmesini isteyerek Aleksandr'ın nabzını yokladı. Ama Napoléon'un Almanya üzerindeki tahakkümü Rus çıkarları için tehdit ediciydi; öte yandan Osmanlılarla antlaşmaya varması, Aleksandr'ı zamanla Bonapart'ın "tarihteki en alçak tiranlardan biri" olduğu kanısına yöneltti. Britanya, Avusturya ve yeni Prusyalı dostlarıyla daha da yakınlaşan Aleksandr, kafasında kibirli Fransa'ya karşı savaşı tarttı. Pavel'in kederli hempası "Üniformalı Maymun" Arakçeyev'i Nisan 1803'te sürgünden getirterek, topçu genel müfettişliğine atadı. General bunun çok ötesine geçerek, Aleksandr'ın sadık infazcısı sıfatıyla liberal dostlarından daha önemli konuma kavuştu; Napoléon'a karşı koyacak mükemmel topları yaratan oydu.* Çar Avrupa siyasetine gittikçe bulaşırken, nihayet bir aile kurma yoluna girdi. Ama eşiyle değil.[1]

İmparatoriçe Yelizaveta kocasının ihmalinden ve çocuksuz oluşlarından dolayı acı içindeydi. Bu tamamen Aleksandr'ın hatası değildi; çünkü Yelizaveta'nın

---

Capo d'Istria'nın tavsiyesiyle, Rusya hariç her yerde yeğ tuttuğu liberal anayasa denemesine Yedi Ada Cumhuriyeti'nde girişme fırsatını verdi. Rusya içinde liberal denemesinin kalıcı kazanımlar getirdiği tek alan eğitimdi. Başına kadim saraylılardan Zavadovski'yi (Büyük Yekaterina'nın 1774-1776'daki sevgilisi) getirdiği yeni bir Milli Eğitim Bakanlığı kurdu, Moskova Üniversitesi'ni yeniden düzenledi, Vilnius, Tartu, Harkov, Kazan ve daha sonra Petersburg kentlerinde yeni üniversiteler, ayrıca en ünlüsü ilk öğrencileri arasında Puşkin'in yer aldığı Çarskoye Selo Okulu olmak üzere memurluk liseleri açtı.

* Pavel'i kurtarma girişiminde başarısızlığa uğradıktan sonra Gruzino'daki malikânesine çekilen Arakçeyev, oraya müteveffa çarın bir hatıra portresini şu lejantla astı: "Sana karşı kalbim saf ve ruhum sitemden uzak." Arakçeyev'in güçlü konuma yükselişini disiplini ve liyakati kadar, Pavel'e ve haşin militarizmine kararlı sadakati ve Aleksandr'a kişisel bağlılığı da açıklar ("Yaltaklanmadan Bağlan" sözünü kendine düstur edinmişti).

hassasiyetinde benmerkezci bir yan vardı. Nitekim bir nedimesinin saptaması şöyleydi: "Kişiliğinde yakıcı, tutkulu bir hayal gücü, gerçek sevgiden aciz bir soğuk kalple iç içe geçmişti." Czartoryski Petersburg'a dönüşünde Yelizaveta'yla geçici olarak yeniden bir araya gelirken, imparator da Fransız aktrislerle, uluslararası maceraperest kadınlarla ve saraylıların eşleriyle kaçamaklardan geri kalmadı. Ama kadınların açgözlü biçimde peşine düşmeleri nedeniyle, daha atılgan olanlarına direnir oldu. Bu yüzden ona "Platonik Don Juan" adı takıldı. Gıcık güden bir tavırla buna "platonik işve" demenin daha uygun olacağını belirten Czartoryski'ye göre, "Aleksandr'ın kur yaptığı nedimelerin iffetinin gerçekten tehlikeye girmesi nadiren görülen bir durum"du. Ama o sırada iki adamın dostluğu bozulmuştu.

Sarayın 1801'de hükmü geçen dilberi, hain olduğu gerekçesiyle devrimcilerce 1794'te asılmış bir Polonya soylusunun kızı olan Marya Narışkina'ydı. "Ancak Raffaello tablolarında rastlanacak" endamıyla nam salan bu kadın, hatırat yazarı Filipp Vigel'e göre, "doğaya aykırı, imkânsız görünecek ölçüde kusursuz güzelliğe" sahipti. On altı yaşındayken, at kâhyası Dmitri Narışkin'le evlenmişti ama her zaman şık bir sadelikle krepten Yunan elbiseleri giyen "Kuzeyli Aspasya" yaşlı kocasının dizginleyebileceği biri değildi. Aleksandr ona âşık olduğunda, Valeryan Zubov'un metresiydi. Onu tavlaması ise iki yılı buldu.

İmparator bağnaz annesine Narışkina'dan hiç söz etmezken, zavallı Yelizaveta'ya karşı suçluluk duygusu taşımadı. Bunun sebebini daha sonraları şöyle itiraf edecekti: "Beni eşimle birleştiren zevahirin şüphesiz bir ortak bağ taşımadığını sanma gibi bir yanlışın içindeydim. [...] Bulunduğum konum beni bu zevahire saygı göstermeye mecbur etse de, kendi gönlümün sesine uyabileceğim kanısındaydım ve on beş yıl boyunca Madam Narışkina'ya sadık kaldım."

Narışkina siyaset dışında kaldı; aksi halde Aleksandr'ın ifadesiyle, "her şey biterdi." Yine de kenara itilmiş imparatoriçe için bir azap kaynağıydı. Yelizaveta bir çocuk özlemi içindeydi. Bir baloda gördüğü "Hanım"a sağlığını sorduğunda, aldığı cevabı annesine şöyle aktaracaktı: "Henüz pek ilerlemediği için farkına varmış olamayacağım ilk hamileliğini bana arsızca anlattı. [...] Anneciğim, sence de küstahlığın şahikası değil mi bu? Nasıl hamile kaldığından bihaber olmadığımı gayet iyi biliyordu." Bu bebek öldüğünde ise, duygularını annesine anlatışı şöyleydi: "Bebeğin bana büyük acı veren ölümü, Tanrı'nın bu ailede gayrimeşru bir çocuğun acı çekmesini istemediğini gösteriyor. [Ama] imparator adına samimiyetle üzüldüm." Ayrıca Aleksandr'ın üzüntülü olduğunu, buna karşılık "annenin çarçabuk toparlandığı"nı belirtti. "Geçen kış bir bebek daha kaybetti ve üç hafta sonra dans etti!"

Aleksandr'ın Narışkina'dan birkaç çocuğu oldu. İkisi yetişkinlik çağına vardı. Aleksandr her gün yanlarına giderek, *gemütlich* [sıcacık] akşamlarını

onlarla birlikte geçirirdi. Tek gerçek mutluluk kaynağının "küçük ailesi" olduğunu söylerdi.

Ne var ki, Aleksandr'a en yakın kadın "Katiş" lakaplı, kalkık burunlu, gür saçlı, dolgun dudaklı ve enerjik kız kardeşi Yekaterina'ydı. "Küçük Matrak Deli" ve bir Türk kızını andıran görünüşünden dolayı "Bisyam" olarak andığı kardeşine, "Delinin teki olsan bile, gelmiş geçmiş delilerin en tatlısısın, seni delicesine seviyorum!" derdi. Kendisinden on bir yaş küçüktü ve aileden ayrılışından çok sonra büyütülmüştü. Hem tanıdık hem de yabancı biriydi. "Gönlümü fethettin ve senin için çıldırıyorum!" diye yazdı ona Eylül 1805'te. "Bu dünyada Bisyam'ım kadar sevdiğim çok az şey var. Elveda gözümün nuru, gönlümün fatihi, çağın kutup yıldızı, doğanın harikası, belki de hepsinden daha hoş ifadeyle, kalkık burnuna [...] en yumuşak öpücükleri kondurduğum Bisyam Bisyamovna."

Aleksandr en büyük mutluluğu kadınlar arasında bulsa da, hayatına onda hayranlık, nefret ve korku uyandıran bir erkek damga vuracaktı: Hem "üstün yetenek" hem de çağının "şeytani" dehası olarak gördüğü Napoléon Bonapart.[2]

Bonapart'ın Mart 1804'te Enghien dükünü idam ettirmesi, Aleksandr'la ilişkileri sonunda koparan bir terörist eylem olarak karşılandı; bunun başta gelen sebebi Bourbon prensinin, "haberi duyunca tam anlamıyla sarsılan" İmparatoriçe Yelizaveta'nın memleketi Baden'den kaçırılmış olmasıydı.

Konseyin 5 Nisan toplantısında, Czartoryski "bu menfur suikast"la Fransa'nın bir "haydut yatağı" oluşunun kanıtlandığını ilan etti. Bonapart kısa bir süre sonra, Fransız imparatoru olarak taç giydi. Bu unvanı tanımayan Aleksandr, İtalya ve Almanya'da fethettiği yerlerden çekilmesini istedi. Napoléon'un kendini İtalya kralı ilan etmesinden hemen sonra, Rusya ve her 100 bin Rus askeri başına 1,25 milyon sterlin vermeyi vaat eden Britanya 30 Mart 1805'te Fransa'yla savaşmak için mutabakata vardı. Avusturya bu koalisyona 28 Temmuz'da katıldı.

İki Rus ordusunun kuzeyde tarafsız Prusya'yı korumak, güneyde de Avusturya kuvvetleriyle birlikte çarpışmak üzere mevzilendiği 9 Eylül'de, Aleksandr aralarında Czartoryski'nin de bulunduğu bir "altın takım" eşliğinde Petersburg'dan yola çıktı.* Heyet yol üstündeki Pulaway'da bulunan Czartoryski malikânesine uğradı; kendine yakıştırdığı sıfatla "hatırşinas hükümdar" zafer beklentisiyle coşmuş halde, Potemkin'in yeğeniyle cilve-

* Resmen dışişleri bakanlığına yükseltilen Czartoryski, saraydaki geniş bir kesimce güvenilmez bulunmasına karşın, Rus çarının emrindeki bir Polonyalı yurtsever, bir otokrata hizmet veren bir liberal olarak, gittikçe çelişkili bir rol üstlenmesine çok değer veriyordu: "Rusya'ya hizmet etme gibi bir eğilimim yoktu; [...] tıpkı yabancı bir diyardaki bir egzotik bitki gibi tamamen tesadüf eseri oradaydım."

leşti ya da bir kaçamak yaşadı. Kontes Litta olarak anılan kırk dört yaşındaki Katinka Skavronskaya'nın "çekici tombulluğu hayal gücünü kızıştırmıştı." Bu rüya gibi aşkın, Czartoryski yönetiminde Polonya krallığının yeniden oluşturulmasına işaret ettiğini sanan Polonyalıların hayranlığına mazhar olmanın zevkine vardı. Ama Napoléon'un Almanya boyunca ilerlediği sırada, Aleksandr bir ikili oyun içine girdi.

Yirmi yedi yaşındaki gözdesi Prens Pyotr Dolgoruki'yi, bir Polonya krallığı fikrine asla yanaşmayacak Prusya Kralı III. Friedrich Wilhelm'i ayartıp Napoléon'a karşı savaşa dahil etmek için gizlice müzakere yapmaya gönderdi. Eylül sonunda bizzat Berlin'e giderek, varılan anlaşmayı Büyük Friedrich'in mezarının başında meşale ışığı altındaki yeminle kesin sonuca bağladı. Böylece ihanete uğrayan Czartoryski, dışişleri bakanı olarak kalmasına karşın, çarı asla bağışlamadı. Bu arada Napoléon müttefikleri mat edip, Ulm'da bir Avusturya ordusunu teslim olmak zorunda bırakmıştı. Rus kuvvetleri ana Avusturya ordusuyla birleşmek üzere geri çekildiler.

Aleksandr vardığında, köşeye sıkışmış ve yeterli iaşeden yoksun askerleri tarafından "soğuk tavırla ve mahzun sessizlikle" karşılandı. Ordunun başındaki komutan şişko, tek gözlü ve son derece tecrübeli Mihail Kutuzov'du. Rusya'nın hizmetindeki Fransız mültecilerden Langeron kontuna göre, "Kutuzov'dan daha hazırcevap", "daha ürkek", "daha zeki ve daha kurnaz" birini bulmak mümkün değildi. Sahip olduğu "müthiş hafıza, görgülü cana yakınlık, yumuşak mizaç" özelliklerini "bir köylüye özgü şiddet ve kabalık, had noktadaki tembellik ve övüngenlik"le, "rezil ve iğrenç hovardalık"la birleştirmiş biriydi.

Napoléon'un istediği muharebeye girmekten ustalıkla kaçınan Kutuzov ricat yoluna başvurmuştu. Ama dünyanın en büyük generaline karşı komutayı üstlenen tecrübesiz imparator, Kutuzov'u 18. yüzyıl kalıntısı diye alaya alan "beş ya da altı genç gözde"nin sözüne uyup, bu taktiği bir yana bıraktı. Langeron'a göre, Kutuzov'a "davranış" biçimi "saygısızca"ydı.

Napoléon şartlarını sunmak üzere General René Savary'yi elçi olarak gönderdi. "Rus imparatorunun çevresinde çeşitli unvanlarla toplanmış otuz züppe"yle karşılaşan Savary, dönüşünde Napoléon'a Aleksandr'ın maiyetinde "haddini bilmez, basiretsiz ve düşüncesiz" bir tavrın hüküm sürdüğünü bildirdi. Aleksandr bir yandan muharebeye hazırlanırken, Napoléon'un İtalya'dan vazgeçmesini talep etmek üzere Dolgoruki'yi görüşmeye gönderdi. Onunla "Sibirya'ya gönderilecek bir boyarla konuşuyormuş gibi konuşan bu son derece küstah zıpır"ın tavrıyla başarı şansı konusunda cesaretlenen Napoléon, "aşırı itidalini büyük dehşetin bir işareti sanan" prense gülüp geçti.

Fransa Dışişleri Bakanı Benevento Prensi Charles Maurice de Talleyrand'a ise 18 Kasım'da, "Yarın muhtemelen Ruslarla çok ciddi bir muharebe olacak,

[...] boşuna kan dökülecek" dedi. Onun gözünde Aleksandr "İngilizlere satılmış yakın çevresince yanlış yola saptırılan cesur ve değerli bir adam"dı. Austerlitz köyünün yakınında yığınak yapan koalisyonun 85 bin askeri Napoléon'un 65 bin kişilik ordusuna sayısal bakımdan üstündü ama Fransız imparatoru kazanacağına emin olduğu bir muharebenin hazırlığı içindeydi.

"Zıpır" Dolgoruki beklendiği gibi "Başarıya ulaşacağımıza hiç şüphe yok" diye bildirdi. Kutsal Roma-Germen İmparatoru Franz orduların başına geçti. Hasımlarını umursamayan Napoléon'a göre, otuz yedi yaşındaki Franz "sadece botanikle ve bahçe işleriyle uğraşan bir dangalak"tı ve "karısı dışında hiç kimseyle sevişmeyecek kadar ahlakçı"ydı; Aleksandr ise "çok kararsız ve çok zayıf"tı. Kendi Rus komutanlarını küçümsemeye ve Almanların daha üstün uygarlığına saygı göstermeye eğilimli çar, Fransız sağ kanadını çevirme girişimiyle, Pratzen Tepeleri'nin yüksek alanını bırakmaya dönük çapraşık, pervasız bir manevrayı gerektiren Avusturya planını kabul etti. Aleksandr plana dair kuşkularını eski tarz kibarlıkla belirten Kutuzov'u, "Seni ilgilendirmez" diye tersledi.

Napoléon 20 Kasım sabahı saat yedi buçukta Rusya-Avusturya kuvvetlerini çekmek üzere sakince sağ kanadında gedik verdi. Pratzen Tepeleri'nin bırakılmasıyla, Rusya-Avusturya merkezi saldırıya açık hale geldi. Böylece Fransız imparatoru tam da terk edilen yüksek alanı ele geçirmek üzere arkadan dolanarak onları gafil avladı. Aleksandr muharebe alanının çevresinde Dolgoruki'yle birlikte heyecanla at koşturuyordu. Czartoryski daha sonraları Aleksandr'a yazdığı kahredici bir mektupta, "Haşmetli varlığınızla sadece generalleri rahatsız edecek ve köstekleyecek şekilde, sürekli ileri mevzilere gitmek ya da kendinizi açığa çıkarmak yerine, uzakta kalmanız daha iyi olurdu" diye belirtti. Kutuzov saat dokuzda yüksek alanın boşaltılmasını durdurmaya çalışırken, Aleksandr ve "otuz züppe"den oluşan takımı dörtnala yanına giderek, yaşlı generali adeta korkaklıkla suçladılar. "Mihail İlaryonoviç, niçin ilerlemiyorsun?" diye sordu Aleksandr. "Çaritsino'da manevralar yapmıyoruz..."

"Efendim, tam da Çaritsino manevra alanında olmadığımız için harekete geçmiyorum" karşılığını verdi Kutuzov. "Ama siz öyle emrediyorsanız..." Sözünü yarıda kesen Aleksandr, ordunun yerinde kalması emrini kaldırdı. Fransızların Ruslarca terk edilen tepeleri işgal etmeleriyle birlikte, Napoléon saat onu çeyrek geçe, "Bu savaşı bir gök gürlemesiyle bitirelim" dedi. Dehasının doruğundaki askeri önder, açığa çıkmış merkeze yönelik saldırıyı başlatarak, ezici kuvveti en zayıf noktaya en uygun anda yığdı.

Gözlerinin önüne serilen "dehşet verici ihtişamdaki manzara"yla şaşkınlığa uğrayan Aleksandr, 28 bin Rus askerinin ölmesine ya da yaralanmasına yol açan kıyımın dayanak noktasına yakın bir yerde olup bitenlerden habersiz halde duruyordu. Birkaç dakika geçmeden, can havliyle kaçan askerlerinin geçerken çarptıkları atından neredeyse düşecek gibi oldu. "Bozgunun ani ve

toplu hale büründüğü kesim tam da sizin bulunduğunuz yerdi" diye ekleyecekti Czartoryski mektubunda. Yanında sadece Czartoryski, dostu Prens Pyotr Volkonski ve Dr. Wylie kalan Aleksandr, kendi ateşliliğinin yarattığı tehlikeye, muharebe riskine ve Fransızlara esir düşme ihtimaline karşı, kırsal alanda güvenli bir yere apar topar götürüldü. İmparatoriçe Yelizaveta'nın yazdığına göre, "Yirmi dört saatten beri boğazından tek lokma geçmemiş halde, bitkinlik ya da utanç nedeniyle sığındığı köylü kulübesinde öylesine ağır bir mide krampına yakalandı ki, Wylie geceyi çıkaramayacağı korkusuna kapıldı." Doktor titreyen imparatoru şarap ve afyonla yatıştırdı.[3]

"Rus ordusu kötek yemekle kalmayıp yok oldu" diye yazdı Napoléon, karısı Josephine'e. Aleksandr topraklarını ve Kutsal Roma-Germen imparatoru unvanını kaybetme pahasına barış isteyen Avusturya imparatoru tarafından fiilen terk edildi. Petersburg'a 26 Kasım'da varınca, Austerlitz'te yanında olan Novosiltsev'e göre, "yenilginin asıl müsebbibi" olarak görüldü. "Şimdi bütün talihsizlik bir tek ona yıkılıyor." Çarın annesi bile ona, "Prusya tarafından ayartılıp kandırılması ve Avusturya tarafından yüzüstü bırakılması yüzünden, ordularımızın şanının en esef verici sekteye uğradığı, yenilmezlik havasının ortadan kalktığı" gerekçesiyle çıkıştı.

Aleksandr yıkılmadı ama Prusya'yı savaşa döndürmek için uğraştı. Czartoryski'yi Temmuz 1806'da görevden aldıktan sonra, dış politikayı kendi başına ve gittikçe artan beceriyle yürüttü. "Mahşerin Canavarı", Ortodoksluğun acımasız düşmanı ve Yahudilerin savunucusu olarak nitelendirdiği Napoléon'a karşı bir kutsal Haçlı seferi ilan etti (Romanovların resmi antisemitizme ilk yönelişiydi bu). Friedrich Wilhelm aynı ay içinde Fransa'ya karşı savaşa tekrar katılmayı kabul etti. Ama Napoléon da boş durmadı; Osmanlıları Eflak ve Boğdan üzerinde yeniden denetim kurmaya teşvik ederek, Aleksandr'ın arkasında ikinci bir cephe açtı. Rusya ve Prusya ordularının birleşmesine fırsat vermeden, ekimde Prusya kuvvetlerini Jena'da yok etti. Aleksandr artık barışa varması gerekirken, Rusya ve ağır sille yemiş (ama ikiyüzlü) Prusyalı dostları adına şan peşinde koşmayı sürdürdü ve babasının katili Kont Bennigsen'i komutanlığa getirdi.

Bennigsen 26 Ocak 1807'de Eylau'da dosdoğru Napoléon'la kapıştı; her iki tarafı yıpratıcı kanlı bir beraberlikle biten bu muharebede Ruslar 26 bin, Fransızlar ise 20 bin asker kaybetti. Rus ordusu savaş gücünü koruduysa da, Napoléon'un 2 Haziran'da Friedland'de Bennigsen'i yendiği muharebede 20 bin ölü verince, asker sayısı beşte ikiyi aşan bir oranda azaldı. Aleksandr'ın hemen barışa varması şarttı.[4]

Napoléon'a elçi olarak gönderdiği Prens Dmitri Lobanov-Rostovski'ye, "Arzum odur ki, iki ülke arasında sağlanacak birlikle geçmişteki kötülükler ona-

rılabilsin" talimatını verdi. "Tamamen yeni bir sistem kuralım. [...] Aracılar olmaksızın görüşürsek, İmparator Napoléon'la kolayca anlaşabileceğimiz kanaatindeyim." İkilinin buluşmaya karar verdiği Tilsit'te, imparatorlukları arasındaki sınırı oluşturan Niemen Nehri'nin ortasında, mühendisleri özel olarak kurulan bir salın üstüne beyaz bir köşk kondurdular. "Bundan daha ilginç müşahede pek olmayacak" diye yazdı Napoléon. Haklıydı. Avrupa'nın münasip bir dostluk temelinde iki imparator arasında bölüşülmesi, görüşmeyi tarihin en ünlü zirvelerinden biri haline getirdi.

Aleksandr ona boyun eğdirmiş adamla, kardeşi Konstantin'le beraber buluşmaya hazırlanırken hiç de hayal içinde değildi. Kısa bir süre sonra kız kardeşi Katiş'e yazdığı mektupta, "Bonapart benim aptalın teki olduğumu ileri sürüyor" diye belirtti. "Son gülen iyi güler! Bütün umudumu Tanrı'ya bağlıyorum." Felaketle biten şan arayışının ardından, Aleksandr uzun süreli bir oyuna girme yolundaydı. Olup biteceklere pek inanamadığı, Katiş'e yazdığı şu sözlerden belliydi: "Benim gibi biri günlerini Bonapart'la geçirsin! Saatlerce onunla baş başa kalsın!" Aleksandr'ın geçmişten gelen ikiyüzlülüğü, Napoléon'u kandırma açısından çok uygun bir vasıftı. "İnsanları kendine bağlamada, duygularını ve düşüncelerini tamamen saklayarak, ruhlarına nüfuz etmede yüksek düzeyde bir hünere sahipti" diye yazacaktı maiyetindeki Baron Korff.

Napoléon 13 Haziran'da, öbür taraftan gelecek Aleksandr'ı karşılamak üzere kayıkla sala götürüldü. İki adamın kucaklaşması sırasında, Aleksandr "İngilizlere karşı düellonun şahidi olacağım" dedi. Napoléon sevindi: "O sözler her şeyi değiştirdi." Birlikte dönüp yürüyerek, üst kısmı Rus ve Fransız kartallarıyla, gösterişli "A" ve "N" harfleriyle bezenmiş kapıya vardılar ve tercümanlar olmadan iki saat Fransızca görüşecekleri köşke girdiler. Aleksandr sadece kraliçesine yönelik şövalyece duygularından dolayı değil, krallığın kendisini vazgeçilemez bir müttefik olarak görmesinden dolayı kurtarmak istediği Prusya için merhamet diledi.

Henüz yirmi dokuz yaşındaki daha genç imparator, "sahte güvenle büyülenmese" bile, "üstünlüğünü yaratıcı nükteleriyle sergilemekten" hoşlanan "bu olağanüstü adam"dan ders almaktan memnundu. Otuz sekiz yaşındaki Napoléon ise biraz küçümseyici tavır takınmaktan kendini alamamasına karşın, düpedüz ondan etkilendi. Nitekim İmparatoriçe Josephine'e, "Canım, az önce İmparator Aleksandr'ı gördüm ve ondan çok hoşlandım; çok yakışıklı, iyi ve genç bir imparator" diye yazdı. "Genelde sanıldığından daha zeki" kanısına vardı daha sonraları. "Aleksandr'dan daha kıvrak zekâlı olmak zor olacak ama eksik bir parça var ve ne olduğunu çıkaramıyorum." Aleksandr çağının dâhisi tarafından bir bakıma kandırıldı. "Açık gri gözleri öylesine delici bakıyor ki, karşı koyamıyor insan" diye anlatacaktı daha sonraları.

İkinci günde sesini çıkarmaksızın görüşmelere katılmasına izin verilen Friedrich Wilhelm, Prusya'nın acımasızca küçültüleceğini hiç kuşkusuz anladı. Toplantının ardından, kutlama için yüz top atışı yapıldı ve Aleksandr sonraki görüşmeler için Napoléon'un kaldığı Tilsit'e geçti. Üç hükümdarın birlikte yediği akşam yemeklerinde, Napoléon ve Aleksandr kalın kafalı Prusya kralından çok sıkıldılar; iyi geceler dilemelerinden sonra, Aleksandr gizli bir göreve gidercesine, Napoléon'a uğrayıp geç saatlere kadar uzun sohbetler yapmayı alışkanlık edindi.

Aleksandr onur ya da toprak kaybına uğramadan barışı sağlama, Napoléon ise küçük bir ortakla Avrupa'nın efendisi olma peşindeydi. Bu Aydınlanma çocukları hayalperest oldukları kadar pragmatiktiler. Napoléon'a göre, savaş "zor bir sanat" değildi. "Bütün mesele insanın korkusunu mümkün mertebe gizlemesinde. Düşman ancak bu yolla korkutulur ve kesin başarıya ulaşılır." Aleksandr seçime dayalı cumhuriyetleri överken, yerel şartların zorunlu kıldığı Rusya dışında mantıksız saydığı soydan geçme monarşiyi eleştirdi. Giyotinle idam edilmiş bir kralın tahtına plebisitle seçilen türedi imparator Napoléon, baba katline ses çıkarmamış hanedan mensubu otokrata karşı veraseti savundu. "Kim seçilmeye uygundur?" diye sordu. "Bir Sezar, bir İskender ancak yüzyılda bir ortaya çıktığına göre, seçim bir şans meselesi olsa gerek."

"Tilsit'te gevezelik edip durdum" diye itiraf edecekti Napoléon. İkilinin yeni krallıklar ve nüfuz alanları üzerine pazarlık yürüttüğü sırada, Aleksandr pat diye Konstantinapol'ü istedi. "Konstantinapol dünyanın imparatorluğudur" karşılığını verdi Napoléon bir vecize kabilinden. Yaklaşımını daha sonra ise, "Türkleri barbar olarak nitelendirdim ve Avrupa'dan çıkarılmaları gerektiğini belirttim" diye anlatacaktı. Görüşme sırasında Aleksandr'ın hayallerini gıdıklayarak, Konstantinapol'ü almak üzere doğuya doğru ortak bir yürüyüşü ve ardından İngiliz Hindistanı'na saldırmayı önermesine karşın, sonradan "asla böyle bir niyet taşımadığını" belirtecekti. Oyunu anlayan Aleksandr da bunu "Tilsit dili" olarak nitelendirecekti.

Lobanov, Pavel döneminden kalma Kurakin ve Talleyrand 25 Haziran'da Tilsit Antlaşması'nı imzaladılar. Aleksandr hiç toprak kaybetmemekle birlikte, İyon Adaları ile Eflak ve Boğdan'ı bıraktı, Napoléon'un kardeşlerini Vestfalya ve Napoli kralları olarak tanıdı ve İngiltere'ye abluka uygulamaya söz verdi. Antlaşmayla ağır darbe yiyen Prusya'nın elindeki Polonya topraklarını ilhak etmeye ise yanaşmadı. Napoléon bunun yerine, Rusya'ya karşı olası bir Polonya üssü olarak bir Varşova grandüklüğü oluşturdu.

Aleksandr antlaşmayı Katiş'e bildirirken, "Tanrı bizi kurtardı" diye övündü.

"Bonapart'la birlikte günlerce kaldığını bilmeye, yaşadığım sürece alışmayacağım" karşılığını verdi Katiş. "Kötü bir şaka gibi görünüyor." Gündemde

daha kötü bir şaka vardı. Josephine'le evliliğinden çocuğu olmayan Napoléon, kendi hanedanını kurmaya heveslendiği için boşanmayı aklından geçiriyordu. Talleyrand başka bir taliple, Avusturya İmparatoru Franz'la izdivacı kafasında tartan Katiş'le bir evlilik için Aleksandr'ın ağzını aradı. Franz'ı donuk ve pis bulduğunu belirten çara, "O halde onu yıkarım" karşılığını veren Katiş, kendisiyle evlendikten sonra kesinlikle donuk olmayacağını ekledi. Napoléon'un sözü edildiğinde, kendi ifadesiyle "bir buzağı gibi acı acı ağladı". Ona göre, "hükümdarlar kıt beyinli saygın kişiler ve zeki ama menfur karakterli kişiler olarak ikiye ayrılırdı". İlk sınıfa girenleri tercihe şayan bulmasına karşın, "boşanmanın gerçekleşmesi" ve Napoléon'un talip olması halinde, "devlete böyle bir fedakârlığı borçlu" olduğunu belirtti. Napoléon'un henüz bekâr olmaması nedeniyle, Katiş ondan kurtulmak için çarçabuk evlenmeliydi.

Aleksandr Tilsit'ten ayrılırken, Napoléon'u Petersburg'a davet etti. "Kalacağı yerin Mısır sıcağına varacak derecede ısıtılması talimatını vereceğim." Zirve her iki sevgilinin sonunda asıl hayatlarına döneceklerini bilmelerine karşın, ebedi aşk sözünü verdikleri kısa süreli bir aşk macerası gibiydi. Napoléon ömrünün sonuna doğru geriye bakınca, "Belki en büyük mutluğu Tilsit'te yaşadım" diye düşünecekti. Aleksandr'a gelince, Katiş'e aktardığına göre Napoléon'la geçirdiği günler "rüya" gibiydi. "Vakit gece yarısını geçti ve o az önce ayrıldı. Ah, bütün olup bitenlere keşke tanık olsaydın." Ama Napoléon'un elinin müthiş güçlü oluşu düşünüldüğünde, "kavgadan fedakârlıklar yerine, bir tür ihtişamla çıkmış" sayılırdı.

Aleksandr'ın yeni Fransız ittifakına muhalefetin başını annesi ve kardeşi Konstantin'in çekmesine çok kızan Yelizaveta'ya göre, aile "imparatora ihanet edip onu satmıştı." Yirmi sekiz yaşındaki Yelizaveta, sevgilisi Czartoryski'yle ilişkisi bittikten sonra, gönlünü Aleksis Ohotnikov adlı yirmi üç yaşındaki bir Muhafız Alayı yüzbaşısına kaptırmış ve ondan hamile kalmıştı. Aleksandr'a düşkünlüğü nedeniyle buna çok öfkelenen dengesiz Konstantin, (çarın bilgisi olmadan) yüzbaşının öldürülmesini emretti. Ohotnikov tiyatrodan çıkarken bıçaklandı. İmparatoriçe, can vermeden önce onu ziyaret etti ve daha sonra doğurduğu kızı Lisinka'yla avundu. Ama Lisinka'nın iki yaşında ölmesiyle boynu bükük kaldı.[5]

Petersburg'un Fransızlara karşı içten içe kaynadığı sırada, Aleksandr orduda reform için Arakçeyev'i savaş bakanlığına getirdi.* Arakçeyev ona "katı

* Aleksandr'ın dışişleri bakanlığına ve daha sonra müsteşarlığa atadığı elli dört yaşındaki Fransız hayranı Kont Nikolay Rumyançev, ta 1804'te bir İngiliz ittifakına karşı çıkmış ve bir Fransız ittifakını savunmuştu. Büyük Yekaterina dönemindeki ünlü mareşalin oğlu (ve büyük ihtimalle Büyük Petro'nun torunu) olan bu kişi, çok bilgili bir kitap koleksiyoncusu ve (daha sonra adı bazı orkidelere ve kelebeklere verilen) bir doğa bilginiydi. Rusya'nın dünya çevresindeki ilk seferine destek olduğu için, Kaliforniya'daki Bodega Koyu eskiden Rumyançev Koyu olarak anılırdı.

gaddarlığı ve kayıtsız şartsız sadakatiyle bekçi köpeği gibi" hizmet etti. Ayrıca son derece güvenilir ve herkesin nefretini kazanmış biri olarak, onun adına imza atma yetkisiyle kalem dairesindeki işlerini yürüttü. Aleksandr aynı sıralarda "Maymun"un zıddı karakterde bir kişiyi, din eğitimini kendi kendine görmüş bir köy rahibinin oğlu olan Mihail Speranski'yi terfi ettirdi. Bu liberal hümanist önce adalet bakan yardımcısı, hemen ardından dışişleri bakanı oldu. Bir devlet konseyiyle birbirlerine bağlanmak üzere, devlet başkanı konumunda bir çarın, yarısı seçilmiş bir yasama organı ile bağımsız bir adliyenin yer alacağı, aşağı yukarı Amerikan tarzında bir sistemi önerdi. Serfliği açıkça eleştirdi ve soyluların yönetimde yer almalarını bazı vasıflara bağlamayı ima eden tedbirleri öngördü. Speranski'nin mütevazı aile kökeni, dinamik reformları ve Fransız kültürüne hayranlığı düşmanlar yarattı. Daha önce de birçok gözde ortaya çıkmış olsa da, hepsi soylu sülalelerle evlilik ve çıkar bağı sayesinde yüksek mevkilere getirilmişti; Speranski'nin fikirleri ise devleti yönetme, orduya komuta etme ve serf sahibi olma ayrıcalıkları için bir tehditti. Rakibi Arakçeyev, "Speranski'deki beynin sadece üçte biri bende olsa çok büyük bir adam olurdum" diye dudak bükmüştü ona.

Aleksandr Fransız politikasına karşı tertiplerin çevrildiği bir ortamda, Napoléon'un büyükelçilerine, önce Rovigo Dükü Savary'ye ve ardından Vicenza Dükü Armand de Caulaincourt'a, bu sadık Bonapartist adamlar sanki dostuymuşçasına kucak açtı. Bu arada Fransız yenilmezliğinde çatlaklar belirmeye başlamışken, Napoléon onu yıldız konuk olarak yeni bir zirveye davet etti.

Gitmemesi için yalvaran annesi, "Oğlum Aleksandr, boynunda kendini feci biçimde kandırmanın töhmeti var" diye yazdı.

Aleksandr annesine şu karşılığı verdi: "[Rusya'nın] Fransa'yla, bu ürkütücü azmanla sıkı ittifaktaki samimiyetini kanıtlamak için her şeyi yapacağız, ta ki düşüşünü sakince izleyeceğimiz an gelinceye kadar. En akıllıca politika, tedbirler almak için doğru zamanı kollamaktır. [...] Sadece vicdanım, temel inancım, ülkeme yararlı olmak için hiç eksilmeyen arzumun işaret ettiği yönde hareket edebilirim."

Aleksandr yanındaki Speranski'yle birlikte 17 Eylül 1808'de, Erfurt'un sekiz kilometre dışında Napoléon tarafından karşılandı. Napoléon'un güç donanımının bu üç haftalık gösterisine iki imparatorun yanı sıra dört kralın ve diğer Alman prensleri takımının katılmasına karşın, konu tamamen Rusya ve Fransa'ydı. On sekiz gün süren birliktelikleri sırasında, iki imparator için ziyafetler, av partileri, balolar, havai fişek ve tiyatro gösterileri düzenlendi. *Oedipus* oyununda sahnedeki aktörlerden biri, "Bir büyük adamın dostluğu tanrıların lütfudur" diye tirat attığında, Aleksandr'ın dönüp elini Napoléon'a uzatması bütün seyircilerce alkışlandı. Kendisi de doğuştan bir aktör olan

Napoléon, oyunculuk yeteneklerine yarı hayranlık duyduğu Aleksandr'ı, zirvedeki Fransız aktörüne atfen "Kuzeyli Talma" olarak anardı.

Ama onun "bir katır kadar inatçı" olmasından şikâyetçiydi. Aleksandr, Napoléon'un öfke nöbetiyle ilk kez, şapkasını yere fırlatıp ayağıyla çiğnediğine tanık oldu. "Sen sertsin, ben de inatçı" dedi. "Konuşalım ve makul olalım, yoksa ayrılalım." Napoléon onun "duymak istemediği şeyler söylendiğinde sağır numarası yaptığını" fark etti. Gerçi Aleksandr biraz sağırdı ama duymak istemediği de çokça şey vardı. Ruslar Varşova grandüklüğü ve Napoléon'un Kıta Sistemi'nden, yani İngiliz ticaretine Rus ekonomisine zarar veren bir ablukanın uygulanmasından hoşnutsuzdu. Aleksandr bunu fırsat bilip telafi edici karşılıklar talep etti. Napoléon Rusya'ya tam da Hitler'in benzer şartların yaşandığı 1939'da Stalin'e sunacağı çerezlerin aynısını sundu: "Rusya İmparatorluğu'nun parçası olacak" Eflak-Boğdan ile o sırada bir İsveç düklüğü olan Finlandiya. "Petersburg dilberlerinin İsveç toplarıyla sekteye uğratılması doğru olmaz" diye düşüncesini belirtti Napoléon, âlicenap bir tavır takınarak. Aleksandr bunun karşılığında, Britanya'ya karşı Kıta Sistemi'ni sürdürmeye ve Avusturya'nın saldırısına uğraması halinde Napoléon'a destek olmaya söz verdi.

Gelgelelim, Aleksandr'ın Avrupalı bir Haçlı önderi olma hayali, Napoléon'un maiyetinin çekirdek kadrosundaki bir hain tarafından kışkırtıldı. Napoléon topal ve yağcı dışişleri bakanı Talleyrand'ı bir süre önce görevden almıştı. Onu hâlâ "en aklı başında, en becerikli adam" olarak takdir etse de, "bir ipek çoraptaki bok" olduğunu yüzüne söylemişti. Bir arpalık makamı olarak büyük elektör vekilliğine atanan Talleyrand, imparatorun gizli planlarını çara açıkladı, tabii para karşılığında. "Efendim, Avrupa'yı kurtarmak sizin elinizde" dedi ona. "Üstelik Napoléon'a direnmedikçe, ayakta duramazsınız. Fransız halkı medeniyken, başındaki hükümdar öyle değil; oysa Rusya'nın hükümdarı medeniyken, halkı öyle değil. Bu bakımdan Rusya'nın hükümdarına düşen görev, Fransız halkıyla müttefik olmaktır."

Napoléon'un bir talebi daha vardı. Aleksandr bunu, "İçine düştüğüm en acıklı durumlardan birini anlatayım sana" diye bildirdi Katiş'e.* "Napoléon boşanma rızasını alacak gibi ve gözünü Anna'ya dikmiş durumda." En küçük

* Katiş tercih ettiği şapşal ama şirin prenslerden biriyle, Oldenburg Prensi Georg'la evlendiği için, artık uygun bir aday değildi. Daha önce gönlünü Ruslaşmış bir Gürcü ve geçmişte Suvorov'un himaye ettiği atılgan bir general olan evli Prens Pyotr Bagratyon'a kaptırmıştı. Bagratyon'un evlendiği Katya, artık Kontes Litta olarak anılan Katinka Skavronskaya'nın kızıydı. Daha Pavel döneminde âşık olduğu Katya o sırada Pyotr von der Pahlen'e tutkundu. Bagratyon'un karasevdasını öğrenen Pavel, bu evliliğe destek olmakta ısrar etmişti. "Bagratyon büyük Prens Potemkin'in [ikinci kuşak] genç yeğeniyle evlendi" diye bildirmişti Langeron. "Bu zengin ve parlak eş ona uygun değildi. Bagratyon tavrıyla tam bir askerdi ve son derece çirkindi. O ne kadar karaysa, o ölçüde ak olan kadıncağız böyle bir kocayla uzun süre mutlu olamazdı..." Bagratyon çok geçmeden Grandüşes Katiş'e âşık oldu ve Prenses Bagratyon Avrupa'nın en namlı kadınları arasına girdi.

kız kardeşleri Annette henüz on dört yaşındaydı. Aleksandr'ın "Annemiz bunu tahmin edebileceğimden daha sakince karşıladı" diye yazmasına karşın, Marya'nın vardığı sonuç şöyleydi: "Tanrı'ya inanmadığı için hiçbir şeyi kutsal görmeyen ve dizgine gelmeyen alçak karakterli bir adamla evlenmek, çocuğun hayatını ne kadar perişan edecek? Bu fedakârlığın Rusya'ya bir yararı olacak mı? Bütün bunlar içimi ürpertiyor." Aleksandr "doğru yolu seçmenin zor olduğu" kanısındaydı. Napoléon Ruslar tarafından bir zebani olarak görüldüğünün farkında değildi. "Ben Aleksandr'la mutluyum; sanırım, o da benimle mutlu" dedi Josephine'e. "Eğer bir kadın olsaydı, sanırım, onu sevgili edinirdim."[6]

Bu sevgi çok geçmeden sınanacaktı. Aleksandr dönüşünde, sarsılan itibarını kurtarmak üzere, ülke içinde reform sürecine destek verme ve kendi payına düşen yurtdışı ödüllerini ele geçirmeyle daha çok ilgilendi. Petersburg'a giriş yollarını güvenceye alacak Finlandiya eyaletini yutmak için İsveç'le savaşa girişti. Rus birliklerinin Şubat 1808'de bocalaması üzerine, Arakçeyev'i oraya gönderdi. "Vampir"in orduları yeniden düzenlemesi, Aleksandr'ın en sağlam komutanlarının, güvenilir Mihail Barclay de Tolly ve yavuz Prens Bagratyon'un buzları aşarak Stockholm'e saldırmasını sağladı. İsveçlilerin bırakmaya razı olduğu Finlandiya, 1917'ye kadar bir Rus grandüklüğü olarak kalacaktı. Aleksandr kardeşi Katiş'e mektubunda, "Barış mükemmel" diye övündü. "Kesinlikle istediğim türden bir barış. Yüce Rabbime ne kadar şükretsem az."[7]

Napoléon Rus ittifakının sınırlarını görmeye başladı. Avusturya İmparatoru Franz'ın Napoléon'la tekrar savaşa tutuştuğu Nisan 1809'da, Aleksandr 70 bin asker göndererek sözünü tutmakla birlikte, Fransızlara en ufak yardımda bulunulmaması talimatını verdi. "Ortada bir ittifak yok" diye köpürdü Napoléon. "Kandırıldım." Buna rağmen Avusturya kuvvetleri Wagram'da yenilgiye uğratıldı.

Napoléon kasımda Aleksandr'a, Annette'le nişanlanması karşılığında Polonya sorunu için bir çözüm önerdi. Fransız Elçisi Caulaincourt'a, "Kız kardeşim daha iyisini bulamaz" diye yalan söyleyen Aleksandr, "Polonya'nın yeniden kurulmasına asla izin vermeme yönünde bir karşılıklı mutabakat" için müzakereye oturdu. Fransızların bunu kabul etmesine karşın, Annette'in evlilik için iki yıl beklemesinde diretmesi üzerine, Napoléon Polonya anlaşmasından caydı ve İmparator Franz'ın kızı Arşidüşes Marie-Louise'yle evlendi. Annette Korsikalı canavardan kurtulmuştu ama Romanovlar hakarete uğramıştı.

Napoléon'a gelince, Aleksandr'ı değer verilen bir ilişkiyi bitirmiş göz bebeği metrese beslenecek türden özel bir nefretle aşağılamaya başladı. Ona

hakaret için kullandığı "kaypak Bizanslı" ve "kalp sikke kadar düşük imparatorluğun başındaki Yunan" yakıştırmaları, daha sonraları Aleksandr'ı tanımlarken hep benimsenecekti. Oysa Avrupa'daki her hükümdar asıl görüşlerini gizlemeye ve Napoléon'la uzlaşmaya mecburdu; Napoléon'u onların diplomatik sadakat ifadelerinin içtenliğine kanmaya yönelten şey kendi İkaros kibriydi. Aleksandr hayatta ve tahtında kalmaya çalışan pragmatik bir kişiydi; tehlikeli dönemleri atlatmasını sağlayan şey, başkalarının ikiyüzlülük olarak nitelendirebileceği kıvraklığıydı. Caulaincourt'un gözlemi şöyleydi: "Kişiliği yaradılıştan iyi niyetli, samimi ve sadık, duyguları ve ilkeleri yüce ama bütün bunların altında sonradan edinilmiş bir saray ikiyüzlülüğü ve hiçbir şeyin üstesinden gelemeyeceği inatçı bir sebat var."[8]

Aleksandr ve Napoléon artık savaş hazırlığı içindeydi; kaybedilecek zaman yoktu.

Arakçeyev'in orduyu düzeltmek için uğraştığı sırada, Speranski'nin sunduğu otokrasi reformu 1905'e kadar buna yakın bir tavizin bile koparılamayacağı radikallikteydi. Aleksandr öneriyi yarı yarıya kabul ederek, yeni bir Devlet Konseyi ve göstermelik bir bakanlar kurulu oluşturduysa da, her taraftan gelen saldırılar karşısında, her zaman yaptığı gibi, ülkeyi otokratça yönetmeyi sürdürdü. Ancak bu sınırlı reform bile Speranski açısından bir zaferdi.

Garip bir alınganlıkla melodrama yatkın "Vampir" Arakçeyev kıskançlığa kapılarak, samimiyetten uzak bir mektupla savaş bakanlığından istifa etti: "Efendim, hayatının yarısını yaltaklanmaya başvurmadan geçirmiş bir adama kızmayın. [...] Gördüğüm eğitimin sınırlarını siz de bildiğiniz için, iyi bir subayın ötesinde bir şey olmadığım kanısındayım..."

Ona muhtaç olan Aleksandr, "Uğradığım büyük şaşkınlığı gizleyemem; [...] Taşıdığım unvanı bir yana bırakmama ve seninle şahsen sevgiyle bağlandığım bir adam gibi konuşmama müsaade et" karşılığını verdi kızgınlıkla. "Bütün dürüst kişilerden ateşli ve gayretli yardımı beklediğim bir dönemde, kişisel gururunu tercih ederek, beni terk ediyorsun."

Çarın onu malikânesi Gruzino'da ziyaret etmesiyle ikili barıştı. "Sahiden çekici bir yer" diye anlattı Aleksandr kardeşi Katiş'e. "Burada hüküm süren düzen benzersiz. [...] İmparatorlukta bir benzerinin olmadığına eminim. [...] Köy sokakları tam da çok hoşuma giden tertibe sahip." Ama soğuk militarist kusursuzluğunun bir bedeli vardı.

Serflerine acımasızca hükmeden Arakçeyev'in cezaları kademeliydi: İlk kabahat için bir kamçılama, ikinci kabahat için ise askerlerin "Arakçeyev değnekleri" olarak bilinen sopalarla attığı bir dayak. Her serfin yanında taşıdığı ceza kitabında, bizzat Arakçeyev'in yazdığı şu türden açıklamalar vardı: "Büyük Perhiz'e kadar duaları öğrenemezse, onu adamakıllı kamçılatacağım."

Malikâneyi asıl çekip çeviren kişi, pek alışılmamış bir örnekle, Arakçeyev'in satın aldıktan sonra azat ettiği, simsiyah saçlı serf kızı Anastasya Minkina'ydı. "Bir ağır piyade endamına ve sert bakışlı siyah gözlere sahip bu dolgun kadın" kâhya, metres ve ardından gayrimeşru bir oğlun annesi olmuştu. Arakçeyev'in daha sonra Petersburg'da evlendiği genç bir soylu kız, zorbalığıyla öylesine dehşete düştü ki, onu çarçabuk terk etti. Gruzino'nun efendisi zamanla pornografi malzemeleri toplamaya merak salarken, Minkina'nın serflikten kurtulmuş birinin bütün sadistçe şevkiyle serflerin yüreğine korku salmasına göz yumdu.

Arakçeyev savaş bakanlığına dönmeye yanaşmamakla birlikte, ordunun savaşa hazırlanması sırasında, ardılı Barclay de Tolly'yi Devlet Konseyi'nden denetlemeyi kabul etti. Prusya Kraliçesi Louise bazı kaynaklara göre Napoléon'un ülkesini yenmesinden duyduğu üzüntüyle zayıfladığı için, Temmuz 1810'da öldü. "Ölümünün öcünü almaya yemin ediyorum" diye ilan etti Aleksandr. Kafasındaki tasarı Napoléon'a karşı bir atağa geçmekti. İkilinin ilişkisi Aralık 1810'da Katiş'in kayınpederine ait Oldenburg düklüğünün Napoléon tarafından ilhak edilmesiyle daha da bozuldu. Her ikisinin de henüz savaştan yana olmamasına karşın, Aleksandr ona böyle bir durumda "nasıl çarpışmak gerektiğini öğreneceği"ni bildirdi. İngiliz ablukasındaki ihlallerden dolayı başına bela kesilen Napoléon, sonunda Rusya'ya yönelik bir istilayı planlamaya başladı.

Aleksandr Prusya'nın desteğini kazanmaya çalıştı ve Avusturya hükümetinden Rusya'ya karşı bir kolorduyu cepheye sürmek zorunda kaldığında, bu kuvvetin çarpışmalara fiilen katılmayacağı yönünde bir söz aldı. Kuzeyde İsveç'le ittifaka girdi* ama güneyde Osmanlıları alt etmekte zorlandı. Aynı ay içinde Czartoryski'yle Fransızlara karşı çarpışmak üzere (başına kendisinin geçeceği) bir Polonya krallığının yaratılmasını görüştü. Ama prens "Fransızlar ve Polonyalılar kardeş", Rusların ise Polonya'nın "en amansız düşmanları" olduğunu belirterek, çarın planını boşa çıkardı.

Napoléon ve Aleksandr artık birbirlerinin saldırı planından haberdardılar. Aleksandr Ocak 1811'de, "Burada her şey koyu bir renge bürünüyor" diye bildirdi Katiş'e. "Görünüşe bakılırsa, kan akacak ama bundan kaçınmak için bir insanın elinden gelebilecek her şeyi yaptım."[9]

Aleksandr 5 Temmuz 1811'de "Makul bir yaklaşımla Napoléon'dan ne umulabilir?" diye sordu Katiş'e. "Silah zorunu görmedikçe, bir kazanımdan vazgeçecek adam mı? Dahası, elimizde onu zorlayacak imkânlar var mı?" Baskı

* Vasa hanedanının bir vârisi olmadığı için, İsveçlilerin veliaht prens olarak seçtiği devrimci bir Fransız generali, Pontecorvo Prensi Mareşal Jean-Baptiste Bernadotte, tahta XIV. Karl adıyla geçti ve İsveç'i 1844'e kadar yönetti. Onun soyundan gelen hanedan İsveç'te hâlâ baştadır.

boğucuydu. "Hiç böyle sersefil olmamıştım" dedi kız kardeşine 10 Kasım'da. "Hafta içinde çoğu kez yataktan çıkar çıkmaz çalışma masamın başına geçiyorum ve ancak tek başıma bir lokma yemek üzere ayrılıyorum; ardından dönüp uyku vaktine kadar çalışıyorum." Arakçeyev ve Barclay ordunun asker sayısını artırdı, kolordu ve tümen sistemlerini benimsedi, dışarıdan mühimmat getirtti, tahkimatlar kurdurdu, topları modernleştirdi; bu arada Speranski'nin yardımıyla, Aleksandr Paris'teki casus şeflerince gönderilen istihbaratı tartıp durdu.* "Sürekli teyakkuzdayız" dedi Katiş'e. "Savaş her an başlayabilir."

Aleksandr Fransız büyükelçisi Caulaincourt'la görüşmesinde, "Kılıcı ilk çeken ben olmayacağım" dedi. "Ama kınına son sokan ben olacağım. Savaşın gidişatı aleyhime dönerse, ele geçirilen bölgeleri bırakmaktansa, [Doğu Sibirya'daki] Kamçatka'ya çekileceğim." Bu sözlerden etkilenen Caulaincourt, "İnsanlar onun zayıf olduğunu sanıyorlar ama yanılıyorlar" diye bildirdi Paris'e. "Yumuşak kişiliğinin demir kadar sağlam sınırları var ve bunların ötesine geçmez." Caulaincourt Paris'e dönüşünde, Napoléon'u Rusya'ya saldırmamaya ikna etmek için beş saat uğraştı. "Tek bir sıkı muharebe dostun Aleksandr'ın hoş kararlarına son verir" diye çıkıştı ona Napoléon.

Kocasının vali olduğu Tver'de oturan Katiş, çarın yaklaşan istilayı nasıl karşılayacağını görüşebildiği az sayıdaki kişilerden biriydi. "Burada nöbetteyim" diye bildirdi Aleksandr ona 21 Kasım 1811'de. "Heyhat, Tver'deki yatak odanda en narin öpücükleri (herhalde anladığın üzere ayaklarına) kondurmamı sağlayan kadim haklarımı kullanamıyorum." Ensest imalı ayak öpmeyi bir yana bırakırsak, böyle bir düşmana karşı koyma yolunu görüşürken, bütün sonuçları, hatta Petersburg ve Moskova'yı kaybetmeyi göz önünde tuttular. "[Böyle fedakârlıkları] çoğu kez öngördüğümü hatırlayacaksındır" diye yazdı çar daha sonraları. "İki başkentin fiilen elden çıkması mümkün görülüyordu."

Aleksandr (yine Napoléon'dan alınma bir tasarıyla) her kesimdeki hoşnutsuzluğu bildirecek casuslarla donatılmış bir kolluk bakanlığı kurdu ve başına Aleksandr Balaşov'u geçirdi. Katiş ise Tver'deki sarayında bir yurtseverler topluluğuna başkanlık etti. Himayesine aldığı tarihçi Nikolay Karamzin'in *Kadim ve Modern Rusya'ya Dair Anılar* kitabı, Fransız, liberal ya da Speranski'yle bağlantılı her şeye karşı yürüttüğü kampanyasına düşünsel malzeme sağla-

---

* Paris büyükelçiliğinde, Aleksandr'ın her işi gören memuru Karl von Nesselrode, bilgi sızdıran Talleyrand'ın dedikodu dolu ama pahalı raporlarını inceliyordu. Bu raporlarda çara "Louise", Talleyrand'a ise "Yakışıklı Leandros" kod adı verilmişti. Nesselrode'a bir süre sonra Aleksandr'ın emir subayı ve Büyük Yekaterina'nın sevgilisi Lanskoy'un yirmi yedi yaşındaki yeğeni Aleksandr Çernişev katıldı. Fransız Savaş Bakanlığı'nda bir köstebek bulan Çernişev'in bir başka istihbarat kaynağı, gözleri kamaştırdığı Paris salonları ve kulağı delik Parisli kadınların sızmayı başardığı özel odalarıydı. Muhtemelen gönlünü çaldığı kişilerden biri olan Abrantes Düşesi Laure Junot'nun anlatımına göre, bu kadınlar "Kuzeyli Lovelace görünür görünmez azgın kediler gibi birbirlerine bakarlardı", onun "giyim tarzından, daracık elbiselerle iyice belirginleşen ince belinden, kuş tüylü şapkasından, kocaman perçemlerin sarktığı saçlarından, Tatar suratından, neredeyse dimdik bakan gözlerinden" heyecan duyarlardı.

dı. Katiş'in yakın çevresinde yer alan ve bir zamanlar Pavel'in bakanı olan Rostopçin çara şunu belirtti: "Talihsiz şartlar bizi geri çekilmeye mecbur etse bile, Rus imparatoru Moskova'da korkutucu, Kazan'da dehşet saçıcı ve Tobolsk'ta yenilmez olmaya devam edecek."[10]

Aşk meselesine gelince, Aleksandr'ın Narışkina'yla ilişkisi kızları Zinayda'nın ölümüyle bozulma yolundaydı. "Çocuğumu ve onunla birlikte bu dünyada tattığım mutluluğun bir parçasını kaybettim" dedi Katiş'e. Kız kardeşinin nedimelerinden biriyle aldattığı Narışkina da kaçamaklara başladı; öyle ki oğlu Emmanuel'i doğurduğunda, kesin olan tek husus babası konumundaki kişiden olmadığıydı.* Ancak bu "küçük aile", çarın hayatının en değerli kısmı olarak kaldı. Beş yaşındaki kızları Sofya'dan bir mektup, aralarındaki yakınlığı yansıtır: "Sevgili babacığım, kendini incittiğin için çok üzgünüm. Umarım, yakında iyileşirsin, çünkü seni görmeyi özlüyorum. Her gün aklımdasın. Sana sevgimi ve bir öpücük gönderiyorum. Küçük sevecen kızın Sofya."

Aleksandr 24 Aralık'ta, "Ufuk gittikçe kararıyor" diye bildirdi Katiş'e. "Her geçen gün daha menfur hale gelen bu insanlık belası" olarak nitelendirdiği Napoléon Şubat 1812'de ona şunu yazdı: "Gözümde Majestelerinin bir dostluğunun artık kalmadığını kendimden gizleyemiyorum."

"Benim ne duygularım, ne de siyasetim değişti" karşılığını verdi Aleksandr. "Bana karşı değişenin Majesteleri olduğunu varsaymakta haksız mıyım?" Ama mektubuna meşum sözlerle son verdi: "Eğer savaş başlarsa, canımı pahalıya satmasını bilirim."

Rus Savaş Bakanı Barclay 1812 başlarında, çara Osmanlı savaşını sona erdirmesi gerektiği uyarısında bulundu: Napoléon geliyordu. Kutuzov 16 Mart'ta Osmanlı ordusunu teslim olmak zorunda bıraktı, ardından Rusya'nın Besarabya'yı almasını ve Eflak'ı geri vermesini öngören Bükreş Barışı'na varılmasını sağladı.** Aleksandr Austerlitz'te haklı çıkmış olmasından dolayı nefret duysa bile, Kutuzov'u prens unvanıyla ödüllendirdi.

---

* Emmanuel Narışkin'in tek dikkate değer yanı şaşırtıcı derecede uzun ömürlü oluşuydu; son çarın bir saray teşrifatçısı olarak görev yaptı ve ancak 1901'de öldü. Annesi Marya Narışkina da uzun bir ömür sürerek, kocasının ölümünden sonra yeniden evlendi ve 1854'te öldü.

** Boğdan'ın Dinyeper ve Prut nehirleri arasındaki kesimini oluşturan Besarabya, güneydeki yegâne fetih değildi. Pavel'in ölümünden sonra, Aleksandr Ana Gürcü krallığı Kartli-Kahetya'yı resmen ilhak etmişti. Dul Gürcü Kraliçesi Maryam, onu tutuklamaya kalkışan Bölge Valisi General Lazarev'i hançerle öldürünce, Petersburg'a getirildi ve önceleri Aleksandr'a suikast düzenleyebileceğinden korkuldu. Ama iyi davranış gördü ve Rus sarayının egzotik bir süsü haline geldi. Sonraki bütün taç giyme törenlerine katıldı ve 1850'ye kadar yaşadı. Karadeniz kıyısındaki Mingrelya'nın Dadyani prensi 1803'te Rus himayesine girdi. İmeretya'nın Osmanlılarla müttefik kralı II. Solomon, 1810'a kadar Rus birlikleriyle çarpıştı. Sonunda kıstırılıp tahttan indirilmesinden sonra, krallığı ilhak edildi. Rusların Kafkasya'yı Odessa'ya bağlayacak bir limana ihtiyacı vardı. En uygun liman, Abhazya prenslerinin elindeki Suhumi'ydi. Bu prensler Osmanlılar ile Ruslar arasındaki güç dengesinde ağırlık kazanan tarafa bağlı olarak, sıkça din ve isim değiştirdiler. Sözgelimi, Abhazya Prensi Sefer Bey, Ortodoksluğa döndü ve bir Rus müttefiki olarak, Prens Giorgi Şervaşidze adını aldı. Rusya'nın Suhumi'yi kullanmasını sağladı.

Katiş soylu sosyetesinin büyük bir kesiminin yardımıyla, Speranski aleyhindeki kampanyasını yoğunlaştırdı. Aleksandr kampanyanın baskısıyla Rostopçin'i Moskova genel valisi olarak atadı; bu arada Katiş'in ve Arakçeyev'in telkinleriyle, engizisyoncusu Balaşov sahiden incitici bir nükteyle, Aleksandr'ı "yönetemeyecek kadar zayıf ve yönetilemeyecek kadar güçlü" diye nitelendirmiş olan sadık Speranski'ye yönelik bir dava uydurdu. Bulunan kulp ise Speranski'nin Paris'ten gelen istihbarat raporlarını aktarmayı ihmal etmiş olmasıydı.

Aleksandr 17 Mart akşamı saat sekizde görüşmeye çağırdığı Speranski'yi iki saatlik kahredici bir sorguya çekti ve mesnetsiz vatana ihanet suçlamasıyla görevden aldı. Speranski evine döndüğünde, gözyaşları içindeki eşinin yanında bekleyen Balaşov'la karşılaştı; aynı gece tutuklanıp sürgüne gönderildi. "İnsanın kolu kesilip koparılırsa, acı içinde bağırıp ağlar" sözleriyle içini döken Aleksandr, ıstırap içindeydi ve ekabirler tarafından gözdesini feda etmeye zorlandığı için hınçla doluydu. "*Onlar* sağ kolum olan Speranski'yi aldılar" diye yakındı acınacak halde; ancak içini kemiren düşünce, Speranski'nin "ona duyduğu güvenin karşılığını en kara ve en menfur nankörlükle vermekten dolayı sadece kendisine karşı gerçekten suçlu" olmasıydı. Aleksandr daha sonra Novosiltsev'e, onun "hain olmadığını" bildiğini ama "durumun ithamları sıkı bir titizlikle incelemeye elvermediğini" anlatacaktı. "Düşman imparatorluğun kapısını çalarken, [...] uyruklarımın gözünde suçlu görünmemek benim için önemliydi."

Fedakârlık daha yüce bir dava içindi. "Benim oynadığım şey büyük oyun" dedi Aleksandr. "Başlamak üzere olan savaş ülkelerin bağımsızlığı için." Napoléon o sırada 45 milyonluk çokuluslu bir imparatorluğun başındaydı. Üstelik kurduğu Büyük Ordu'da bir Polonya birliğinin yanı sıra İspanyol, Alman, Hollandalı, İtalyan ve Avusturyalı askerler, hatta bir Mısır Memlûk süvari takımı vardı.

Napoléon tarihte o zamana kadarki en büyük istila kuvvetine komuta etmek üzere, 14 Nisan'da genç eşini ve yeni doğmuş oğlu Roma kralını Paris'te bırakarak, yola çıkmaya hazırlanırken, Aleksandr da Vilna'ya (şimdi Vilnius) vardı.[11]

Bennigsen'in Vilna yakınındaki malikânesinde 11 Haziran gecesi bir balo düzenlendi. Artık otuz beş yaşına varmış, tombalak ve dazlak ama Semyonovski üniformasıyla hâlâ havalı Aleksandr da oradaydı. Bir ara Balaşov kulağına eğilerek, Napoléon'un Niemen'i aştığını fısıldadı. Rusya'ya yönelik istila başlamıştı. Çar kurmay heyetine danışmak üzere partiden ayrıldı. Napoléon 415 bini öncü kuvvette olmak üzere 615 bin asker topladığı için, üç ordu halinde yaklaşık 250 bin askeri cepheye süren Ruslara karşı büyük sayısal üstünlüğe

sahipti. Toplam 136 bin mevcutlu Birinci Ordu, silik savaş bakanı Barclay de Tolly'nin komutasındaydı. Prens Bagratyon'un komuta ettiği İkinci Ordu 57 bin askerle daha güneyde konuşlanırken, Üçüncü Ordu da 48 bin askerle güneyi tutmakla görevlendirilmişti. Düşmanı iç kesimlere çekmek üzere düzenli bir ricattan yana olan "Alman" hizbinin başındaki ruhsuz Barclay ile hemen muharebeye girmekten yana olan Rus hizbinin desteklediği pervasız Bagratyon arasında sıkışan Aleksandr sıkıntılı durumdaydı. Bagratyon'u komutanlığa ataması halinde, Ruslar muhtemelen Vilna civarında bir yerde yenilmiş olacaktı. Gözü Bagratyon'u pek tutmayan Aleksandr'ın Barclay'dan "daha iyi bir adamı" yoktu. Bu yüzden vazgeçilmez sadık adamı Arakçeyev'in askeri işleri perde arkasından yönetmesini sağlama yoluna gitti. "Fransız savaşının dizginleri baştan sona elimdeydi" diye övünecekti Arakçeyev daha sonraları.

Bir taktik ustası olmayan ve babasının akıbetine uğramaktan her zaman korkan Aleksandr, siyasete ve savaşa mutlak hâkimiyeti kişiliğinde birleştirmiş Napoléon'un sahip olduğu avantajlardan yoksundu. Günümüzden bakılınca istila çok büyük bir kumar gibi görünür; oysa Napoléon Rus ordularını üç kez yenmişti ve XII. Karl'ın istilasını incelediğinden, Rusya'yı fethetmeye ya da iç kesimlere sızmaya niyeti yoktu. Kafasındaki tasarı üç haftalık kısa bir harekâtla Rus ordusunu "tek bir sıkı muharebe"de yok etmek ve zayıf çarı şartlarını kabul etmeye zorlamaktı. Aleksandr'ın avantajları tamamen sıradan ricat, sabır, metanet taktiklerine bağlıydı.

Aleksandr saldırıyı durdurup çekilme ya da "Rus toprakları düşmandan bütünüyle temizlenene kadar" savaşı göze alma seçeneklerini sunmak üzere Balaşov'u Napoléon'a gönderdi. Napoléon ilerleyişini sürdürmekle birlikte, cevabında "Size karşı beslediğim özel duygular bu olaylardan zerre kadar etkilenmiş değildir" diye belirtmekten geri kalmadı. Balaşov'un mektubuyla ayrılacağı sırada, şaka yollu Moskova'ya en uygun güzergâhın hangisi olduğunu sordu. "Efendim, insan hangisini isterse, onu izleyebilir" karşılığını verdi Balaşov. "XII. Karl Poltava yoluyla gitmişti." Napoléon bunun farklı türden bir düşmanla farklı türden bir savaş olacağını hâlâ hesaplamış değildi.

Aleksandr 15 Haziran'da, Napoléon'un harekete geçişinden birkaç saat önce Vilna'dan çekilirken, Barclay ana orduyla Drissa'da bir Prusya generalinin harika eseri olan tahkimli askeri ordugâha yöneldi. Bu seçimin kötü olduğu ortaya çıkınca, Barclay'ın 5 Temmuz'da aldığı kararla, Bagratyon'un ordusuyla birleşmek üzere oradan hızla çekilme yoluna gidildi. Aleksandr'ın danışmanlarından bazıları, orduyla birlikte oluşunun bir avantaj olmadığının farkına vardılar. İmparatora ters düşmeme kaygısı, samimi görüş beyanlarını engelleyen bir etkendi. Katiş'in yönlendirmesiyle, Arakçeyev, Balaşov ve yeni dışişleri bakanı Amiral Şişkov, evraklarının arasına ordudan ayrılmasını rica

eden imzalı bir dilekçeyi bıraktılar. "Herhalde bir şahadet peşindesin" diye yazdı Katiş. "Ama kendini ne kadar zapt edip imparator konumuna dönersen, aynı oranda görevini tam olarak yerine getirmiş olursun. Generallerin kadar yetenekli olduğuna inanıyorum ama sadece bir yüzbaşı değil, bir hükümdar rolünü oynamalısın. Hata yaparsan, tamamen üzerine yıkılır." Aleksandr ertesi gün Arakçeyev'e, "Bıraktığınız yazıyı okudum" dedi.

"Varlığının birliklerde güven telkin edici olmamasından dolayı [...] gururunu yararlılık sunağında" feda etmeye razı oldu ve askerlerine "Sizi asla terk etmeyeceğim" diyerek, ordudan ayrılacağını bildirdi. Ama stratejisi değişmemişti. Muharebeye girilmesi için yakaran Bagratyon'a, "Bütün hedefimiz zaman kazanmaya ve savaşı olabildiğince uzatmaya yönelik olmalıdır" diye yazdı. Herkesin içini rahatlatacak şekilde oradan ayrılırken, Barclay'a şunu söyledi: "Elveda, general, tekrar elveda. Ordumu sana emanet ediyorum; başka bir ordumun olmadığını unutma."

Aleksandr 11 Temmuz'da cephe gerisindeki Moskova'ya vardığında, kendisini karşılayan kalabalığın büyüklüğünü ve coşkusunu görünce, "gözlerini yaşartan" bir heyecana kapıldı. İmparatoriçe Yelizaveta'nın belki de en doğru ifadesiyle, "Napoléon'un sınırları aştığı andan itibaren Rusya sanki bir elektrik kıvılcımıyla tutuştu."[12]

Napoléon'un kesin zafer için peşine düştüğü Barclay, doğuya doğru çekildi ve Smolensk yakınında Bagratyon'un kuvvetleriyle birleşti. Rusların kenti kararlı biçimde savunmaları nedeniyle, Napoléon nihayet istediği muharebeye tutuşacağını sandı. "Sonunda onları kıstırdım." Ancak bir kez daha hüsrana uğradı. Kışı geçirmeyi tasarladığı Smolensk'i ele geçirince, harap bir kentle karşılaştı. Büyük Ordu'nun çoktan hastalıklarla kırılmaya başlaması nedeniyle çekilmesi gerekirken, gururuna yenik düşerek ilerleyişini sürdürdü.

Çarpışma Barclay'a bir kez daha ricat etme fırsatını verdi. Onun geri çekilmeleri ve bocalamaları, Suvorov'un yanında yetişmiş sert mizaçlı Bagratyon'u küplere bindirdi. Sesini imparatora duyurmasının aracısı olan Arakçeyev'e, "Rusların yaradılışında kaçmak yoktur" dedi. "Prusyalılardan daha beter hale geldik!"

Napoléon'un Smolensk'i almasına tepkisi şöyleydi: "Üniforma giymekten utandım. Bu kadar alıklık olmaz. Bakan Barclay kaçıp duruyor. [...] Bu beni öylesine bezdiriyor ki çıldıracağım!" Katiş de daha sonraları, "Hayatta duyduğum en büyük pişmanlık 1812'de bir erkek olmamak" diyecek ve Aleksandr'ı generalleri arasındaki görüş ayrılıkları nedeniyle suçlayacaktı: "Onları tam kararsızlık içinde bıraktın."

Aleksandr yazı geçirmek için gittiği Petersburg'da, "hareket tarzındaki kararsızlık ve görevlerini yerine getirişindeki düzensizlik nedeniyle savaş

bakanına karşı çok azgın bir tutumun" geliştiğini ve "Bagratyon'la kavgası"nın bunu kızıştırdığını fark etti. Serfler huzursuzdu, soylular panik içindeydi, anavatan tehlikedeydi. Rusya muharebeye girmeliydi; aksi halde çar tahtından olacaktı.

Katiş ordunun komutasını bizzat üstlenme dürtüsüne kapılan Aleksandr'ı sertçe uyardı: "Düşman on gün içinde Moskova'ya varacak olsa bile, Tanrı aşkına, şahsen komutanlık yapmaya kalkışma; çünkü askerlerin güven duyduğu bir öndere acilen ihtiyacımız var ve sen o konuda hiç de güven telkin etmiyorsun!" Aleksandr'a göre, böyle bir görevi Petersburg'da milislere komutanlık eden popüler Kutuzov dışında herkes yapabilirdi. Katiş'in kocası ise başka bir adayda ısrarcıydı: "Bagratyon çok seviliyor, ordu onu özlüyor. Siz ondan hoşlanmasanız da, şanınız tehlikede. Komutayı prense verin!"

Aleksandr bir komutan seçmek üzere, eski sadık adamlardan ve yeni gözdelerden oluşan bir Olağanüstü Kurul topladı. "Herkesin istediği Kutuzov'u [...] en yaşlı komutan olması [ve] halktan büyük teveccüh görmesi nedeniyle seçtik" diye bildirdi Katiş'e. Bennigsen onun genelkurmay başkanı oldu. Aleksandr 8 Ağustos'ta, "Bütün faal ordular için bir başkomutan atamayı gerekli görüyorum ve sen seçkin askeri rütben, yurtseverliğin ve büyük işleri sığdırdığın uzun sicilinle güvenimi kazandın" diye yazdı Kutuzov'a.

Altmış altı yaşındaki Kutuzov'da, Barclay'ın yoksun olduğu Slav karizması ve Bagratyon'un yoksun olduğu hayatın çilelerini görmüş olmaktan gelen ihtiyat vardı. Daha sonra 1860'larda Lev Tolstoy'un *Savaş ve Barış* romanında Rus ulusal ruhunun harikulade bir timsali olarak sunulacak, 1941'de de Stalin tarafından dâhi mertebesine yükseltilecekti. İkisi de doğru değildi. Ama Potemkin ve Suvorov'un himayesinde yetişen bu adam, genel valilik ve Osmanlı padişahı nezdinde büyükelçilik yapmış biri olarak büyük tecrübeye sahipti. Akıllı, soğukkanlı ve sinsiydi. Gözündeki yara, mizacının simgesi gibiydi: Kurşunların (bir değil, iki kez, 1773'te ve 1787'de) rastlantı eseri sağ şakağına girip sağ gözünden çıkmasına karşın, muhakeme gücü bozulmamış ya da soğukkanlılığı sarsılmamıştı. Savaş konseyi toplantılarında artık uzun süre uyanık kalamasa ve takati ata binmeye yetmese bile, köylü kızı iki metresini Kazak oğlan kisvesiyle kurmay heyetinin hizmetine alacak kadar erkekliğe aşırı düşkün bir moruktu. Moskova'yı teslim etmektense, ölmeyi tercih edeceği sözünü verdi çara. Bir muharebeye tutuşmakla birlikte orduyu koruyacaktı; yerine getirilmesi mümkün görünmeyen iki çelişkili vaatti bunlar.

Savaştan çok uzakta, Kamenni Ostrov'da neredeyse tek başına kalan Aleksandr, kararların Kutuzov tarafından alınışını aciz halde seyretmek durumundaydı. Dolayısıyla diplomasi ve lojistik meselelerine yoğunlaştı. Bu işlerine aracılık eden Arakçeyev'le yakınlığı, akşam yemeği planını değiştirmesinde

dirrettiği şu pusulada açıkça görülebilir: "Bulacağın en basit bahane, hasta olduğunu ya da benden davet aldığını söylemek. Sofram kesinlikle daha iyi olacak!"

Aleksandr Britanya'yla ilişkilerin önünü açtı ve İsveç Kralı Bernadotte'la bir ittifak imzalayarak, serbest kalan Fin kolordusunun Fransızlarla çarpışmasını sağladı. Ama teselliyi çocukluk arkadaşlarından Prens Aleksandr Golitsın'ın telkiniyle mistisizmde buldu. Golitsın 1803'e kadar namlı bir hovardayken, Aleksandr'ın beklenmedik bir kararla onu Kutsal Meclis üst-vekilliğine atamasından sonra, vahiy gelmişçesine mistisizme yönelmişti.

"Hepimizin böyle durumlara düştüğü anlarda" diye yazdı Aleksandr ona, "en pişkin kişi bile Yaratıcısına dönme eğilimi duyar. [...] Bu duyguya teslim oluyorum. [...] Tek tesellimi, yegâne desteğimi orada buluyorum. Beni ayakta tutan sadece bu duygu." Golitsın sadece onun manevi kardeşi ve din işlerinden sorumlu bakanı değil, aynı zamanda gizli polislerinden biriydi. Posta bakanı sıfatıyla, özel mektupları inceler ve içeriklerini çara bildirirdi.

Aleksandr böylece Napoléon'a karşı savaşı krallar arasında yeryüzüne barış dönemini getirecek yeni bir Hıristiyan kardeşliği yaratmanın yolu olarak görmeye başladı. Golitsın ona Kutsal Kitap'ı okumasını tavsiye etti. "Canım kardeşim, gözlerimin önüne yepyeni bir dünya serilmiş gibi geliyor bana" diye yazdı Aleksandr, önerileri için teşekkür ederek. Gelgelelim, Kutsal Kitap okumanın ve evanjelik şevkin karışımına dayalı panteizm ve masonluk unsurlarını içeren evrenselci Hıristiyanlık yönündeki yeni inançlarının Ortodoksluktan ziyade Protestanlıkla daha çok ortak yanı vardı.

Çok daha güneyde, ordunun komutasını üstlenirken acımasız bir ikilemle karşı karşıya kalan Kutuzov, Moskova Genel Valisi Rostopçin'e şunu söyledi: "Orduyu mu yoksa Moskova'yı mı kaybetmenin daha önemli olduğuna henüz karar vermiş değilim. Kanaatimce, Moskova'nın kaybedilişi beraberinde Rusya'nın kaybedilişini de getirir."[13]

Kutuzov 26 Ağustos'ta, Moskova'ya 145 kilometre uzaktaki Borodino köyü yakınında direnme yolunu seçti. Böylece yeni inşa edilmiş palankalarla savunulacak bir çıkıntıya 624 topla birlikte konuşlanan 125 bin Rus askeri, Büyük Ordu'nun 587 topa sahip 130 bin askeriyle karşı karşıya geldi. Kutuzov'un planı bir savunma muharebesi yürütmekti; palankalar Fransızların kanını emecekti. Önceki muharebelerinde yaratıcı kuşatma manevraları geliştirmesi, Napoléon için bir iftihar vesilesiydi ama Borodino'da mevzilenmiş Rus askerlerine, özellikle de Büyük Palanka'ya karşı art arda cepheden taarruz emirleri verdi. Çoğu kez göğüs göğse süngülerle yürütülen çarpışmalar ilkel bir vahşilikteydi ve gümbürdeyen bin kadar topun ateş gücü, dönemin gösterişli üniformaları içindeki askerler ve hayvanlarla dolu küçük muharebe alanını

tarihteki en şatafatlı mezbahaya çevirdi; palankaların defalarca el değiştirmesi sırasında, iki taraf da çok ağır kayıplar verdi. Dudak uçuklatıcı şiddetteki kıyım ta Birinci Dünya Savaşı'na kadar "savaş tarihindeki en kanlı gün" olarak anılacaktı. Fransızlar 35 bin yaralı ve ölü verirken, Rusların toplam zayiatı 45 bindi ve Bagratyon ağır yaralanmıştı. Muharebenin tam kazanılabilecek noktaya geldiği sırada, yedekleri ileri sürmesi istenen Napoléon, seçkin İmparatorluk Muhafız Alayı'nı çarpışmaya sokmaktan kaçındı. Gece karanlığı çökerken, serseme dönmüş her iki komutan da muharebeyi ucu ucuna kazandığı kanısına tedirgince vardı; Kutuzov muharebenin ertesi güne sarkacağına emin gibiydi. Ama kesin bir zafer fırsatını asıl kaçıran kişi, geçmişte onda hiç eksik olmamış iki vasfı, yaratıcılığı ve ataklığı gösteremeyen Napoléon'du.

Aleksandr'a, "Yakın dönemin en kanlı muharebesi yaşandı" diye bildiren Kutuzov, zafer anlamına gelen bir nitelendirmeyle, Rusların muharebe alanına hâkim olduğunu belirtti. Karısına yazdığı mektupta, "Napoléon'u yendim" diye övündü. Çar haberi alınca, Kutuzov'u mareşalliğe terfi ettirdi ve 100 bin rubleyle ödüllendirdi. Zayiat raporu geldiğinde, Kutuzov ertesi gün çarpışma planının imkânsız olduğunu kavradı: "Olağanüstü kayıplarımız, özellikle kilit generallerin yaralanması, Moskova yolu boyunca geri çekilmemi zorunlu kıldı." Aleksandr'a gönderdiği raporun aksine, geceleyin kuvvetlerini muharebe alanının birkaç kilometre gerisine çekti. Moskova'ya giden yolun açılması nedeniyle zaferini ilan eden Napoléon, Borodino'daki çarpışmaya "Moskova Muharebesi" adını yakıştırdı. Sonuçta gerek Napoléon gerekse Kutuzov neticenin korkunç bir pata olduğunun farkındaydı. Napoléon daha sonraları sürgündeyken, "Moskova Muharebesi'nde ölmüş olmalıydım" diye itiraf etse de, muharebe Rus başkentinin kaderini sahiden belirledi.

Kutuzov 1 Eylül'de Fili'deki bir köy evinde topladığı savaş konseyinde, ordu mu, yoksa Moskova mı tercihiyle karşı karşıya kalınca orduyu kurtarması gerektiğini anladı: "Napoléon bir sağanak ama Moskova suyunu emecek sünger." Kutuzov'un aldığı karar tam da Aleksandr'ın ordunun başından ayılırken sakındığı tercihti ve bir hükümdarın böyle bir tercihte bulunması imkânsızdı. Kutuzov ordusunu Moskova sokaklarında yürütüp öbür tarafa geçti; kadim başkenti terk ederken tam bilgi vermediği Genel Vali Kont Rostopçin, bütün halkın tahliye edilmesi emrini verdi. Viyana'dan Berlin'e kadar, daha önce ele geçirilen başkentler genellikle Napoléon'u sinik aristokrat kibarlığıyla karşılamıştı. Moskova'da durum yeni bir kıyasıya ulusal savaşa girişileceğinin işaretiydi. Mısır'dan toplu göçün işlendiği hayali tasvirleri andıran sahnelerle, yollar uzun süredir çile çeken ve güçlükle yürüyen kitlelerle dolup taşmıştı ve kağnılarda ömür boyu edinilmiş eşyalar üst üste yığılıydı. Yarım milyon insanın, bütün Moskova halkının kentten kaçıp doğuya yönelişi bir izdiham halini aldı. Rostopçin zindan kapılarını

açtı ve kentin boşalmasıyla birlikte şunda karar kıldı: "Bana sorulacak olursa, 'Başkenti düşmana bırakmaktansa, yakın daha iyi' demekte tereddüt etmem." Kutuzov ve generalleri ayrılırken, cephane depolarını zaten havaya uçurmuşlardı. Valilik Konağı'ndaki gizli bir toplantıda, Rostopçin'in ve Kolluk Bakanı Balaşov'un başka binaların yakılması talimatını vermeleriyle, önüne geçilemez bir yangın başladı ve ahşap yapılar peş peşe tutuştu. İşin utanç verici yanı, Rostopçin'in iki konağının yanmayan az sayıdaki binalar arasında olmasıydı. Daha sonra Fransız askerleri Voronovo'daki malikânesine, lüks Fransız eşyaları ve Roma antik eserleriyle dolu bu saray yavrusuna yaklaştığında, Rostopçin yakılmasını emrederek şöyle bir tabela bıraktı: "Fransızlar, Moskova'daki iki konağımı [...] yarım milyon ruble değerindeki eşyalarıyla size bıraktım. Burada sadece küller bulacaksınız."

Kutuzov 3 Eylül'de güneybatıya yönelirken ve Eski Kaluga Yolu üstünde sağlam konumlu bir ordugâh kurarken, Moskova kapılarında Napoléon'u hiç kimse karşılamadı. Moskova altı gün boyunca yanarken, sokaklarda dolaşan sadece Fransız asıllı birkaç özel hoca, aktris ve ölümü göze almış yağmacı çetelerdi. Napoléon gördüğü manzaradan ürktü. Hemen çekilmesi gerekirdi; Moskova'da kalması kentlere değil, ordulara boyun eğdirmesi gerektiği yönündeki temel kuralına aykırıydı ama çok katlı altın kubbeleri olan kentin çekiciliğine karşı koyamamıştı. Kremlin'e yerleşti ve küle dönmüş bir kentte müzakereye girmeyi bekledi.[14]

Katiş 6 Eylül'de acele yazılmış bir pusulayla, "Moskova alındı" diye bildirdi Aleksandr'a. "Bazı şeyler izanı aşıyor. Kararını unutma: Barış yok, onurunu kurtarma umudun ise var!" Aleksandr bu haberle yıkıldı, Kutuzov'a ve kendi çaresizliğine kızdı. "Kutuzov toparlanmak için altı buçuk kilometre çekilmeye karar verdiğini bana bildirmemişti" dedi Katiş'e. "O ölümcül altı buçuk kilometre, zaferden duyduğum bütün keyfi zehir etti." Kutuzov'a yazdığı mektupta, "Senden 29 Ağustos'tan beri hiç rapor almadım" diye çıkıştı. "Derken 1 Eylül'de, Moskova'yı ordunla birlikte terk etmeye karar verdiğine dair üzücü haberi duydum. Bunun etkisini tahmin edebilirsin; sessizliğin şaşkınlığımı daha da azap verici kılıyor!"

Bir hafta sonra, çarın gözde yaverlerinden mülteci Fransız albay Alexandre Michaud, Kutuzov'un yanından geldi. "Aman Tanrım, ne kadar üzücü haberler getirdin bana, albay" diye iç geçirdi Aleksandr, mareşalin raporunu okurken: "Moskova'nın işgali, Rusya'nın fethi demek değil. İç kesimdeki bölgelerin çok geniş kaynaklarını korumak üzere orduyla birlikte Tula istikametine hareket ediyorum."

Petersburg halkı şaşkındı. Devrim mümkün gibiydi. Aleksandr Kazan Katedrali'ne girdiğinde mezar suskunluğuyla karşılandı. İki gün sonra, sesi

soluğu çıkmayan Kutuzov'a şunu yazdı: "Sana emanet edilmiş orduların başına gelen musibetler konusunda hiç haber alamadığımdan, endişemi ve durumun St. Petersburg'da yol açtığı sarsıntıyı gizleyemem. Kendine bir kural koymanı istiyorum: Bana her iki günde bir rapor gönder!"

Katiş'in histerik geç anlamanın "iflah olmaz" bir ustası olarak nitelendirdiği kardeşi Konstantin de barış görüşmelerine oturulmasını isteyen annesine ve Müsteşar Rumyançev'e katıldı. Ama çarpışmalara bizzat katılma özlemi içindeki kız kardeşinin "Canım, barış yok, Kazan'da olsan bile barış yok!" sözleriyle tavrı pekişen Aleksandr buna yanaşmadı.

"İçin rahat olsun" diye cevap verdi kız kardeşine. "Çarpışma kararlılığım her zamankinden daha sarsılmaz. İnsanlığın baş belası canavarla uzlaşmaktansa, ölmeyi tercih ederim." Derken Katiş bile tereddüde düştü: "İmparatorluğunun uğradığı talihsizlik yüzünden yüksek sesle suçlanıyorsun."

Aleksandr metanetini korumakla birlikte, şu acı itirafta bulundu: "Yetenekten yoksun olabilirim ama bu sonradan edinilebilecek bir şey değil. [...] En feci alçaklığı en üstün yetenekle kaynaştıran Napoléon Avrupa'nın tamamından destek alıyor; [...] dolayısıyla yedek birliklerle karşılaşmam pek şaşırtıcı olmaz." Katiş'e Napoléon'un onu aleyhine çevirmek için tertiplere giriştiği uyarısında bulunarak, aile sadakatinin elzem olduğunu hatırlattı. "Sonuna kadar çarpışmaya her zamankinden daha kararlıyım."*

Michaud'yu tekrar Kutuzov'un yanına gönderen Aleksandr, zafere ulaşacağına inancını açıkça gösteren bir tavırla, tahtını kaybetse dahi, bir barışa varıncaya kadar patatesle karnını doyuran bir köylü olarak yaşamaya seve seve katlanacağını belirtti. "Ya Napoléon ya ben. Ya ben ya o! Aynı anda hüküm süremeyiz. Bunu anladığım için, beni kandıramaz!"

Moskova'nın yıkılışı herkesin gözünde mahşeri bir andı ve Aleksandr'ın güçlenen mistisizmini kamçıladı. "Moskova'nın yanışı ruhumu aydınlattı ve donmuş muharebe alanındaki takdiri ilahi gönlümü imanın sıcaklığıyla doldurdu." Süreçten daha güçlü bir kişilikle çıkan Aleksandr, yaveri Aleksandr Çernişev'i girişilecek karşı-saldırıyı planlamak üzere gönderdi. Çernişev'in Fransızlara karşı öncülük ettiği süvari akınlarıyla, işgalcilere karşı bir partizan savaşı başladı.

Kışın yaklaştığı sırada, Kutuzov piyadelerini dinlendirir ve süvarilerin Fransız hatlarına taciz saldırılarına izin verirken, Napoléon bir ayı aşkın bir süreyi Kremlin'de boşuna geçirdi: "İşin bittiği görüşündeydim." Beklentisi hâlâ zayıf bir kişi olarak gördüğü Aleksandr'ın şartlar için pazarlığa otura-

---

* Bu yüce duyguların konuşulduğu sırada, Katiş onun yardımına muhtaçtı. Çünkü eski sevgilisi Bagratyon'un önceki gün öldüğünü duymuştu. "Yanında yabancı ellere geçmesi halinde, beni son derece zor duruma düşürebilecek belgeler bulunduğunu anlatmıştım sana." Bunlar geçmişte yazdığı aşk mektuplarıydı haliyle. Aleksandr belgeleri aldırdığı cevabını verdi.

cağıydı. Aksine, Rusların geçmişte sadece İspanya'da karşılaştığı türden bir yurt savaşına yöneldiğini görmeye başladı. "Bu bir imha savaşı" diye açıkladı. "Kendi şehirlerini yakmak! İçlerine bir iblis kaçmış. Bu ne biçim halk!" İblis Rus ulusunun kıvılcımıydı, savaş da onun potası. Kutuzov "bütün dünyanın gördüğü bir tuzağın farkına varamayan" ve "savaşı artık sürdürebilecek durumda değilken, barış önerme gibi saçma bir küstahlığa kalkışan" Napoléon'u alaya aldı. Ama Aleksandr'dan, "Düşmana karşı harekete geçmek için hiçbir şey yapılmış değil" azarını işitti ve şu uyarıyı aldı: "Moskova'nın kaybedilişinden dolayı gücenmiş ulusa hâlâ hesap vermek durumunda olduğunu unutma."

Kutuzov 6 Ekim'de, tam da Napoléon'un Rusya ve Aleksandr'ı değerlendirmedeki vahim hatasını nihayet kavradığı sırada, Fransızları Tarutino'da kana bulamayı başardı. Kış geliyordu ve hızla çekilmek zorunluydu. Napoléon Büyük Ordu'yla birlikte Kremlin'den ayrıldı. O kırgın ruh hali içinde, Kremlin'in yıkılması emrini verdi. Uzaktan gelen patlayıcı gümbürtüsünü duyunca, "Çarların kadim hisarı artık yok" dedi yanındakilere. Oysa tıpkı harekât gibi, barutlar da hiç tutuşmadı.[15]

Kutuzov hasmı Napoléon'un çekilmekte olduğunu duyunca hırsından ağladı ama Büyük Ordu'nun Maloyaroslavets'e yönelmesiyle, kanattan çevrilme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Tarafların 11-12 Ekim'de göğüs göğse çarpıştığı Maloyaroslavets Muharebesi, Napoléon'un düzenli ricat umudunu yıktı. Paralel bir yürüyüşle takibe koyulan yaşlı mareşal, aradaki mesafeyi koruyarak Fransızları taciz etti.

Napoléon'un bir barış önerisi gönderdiği Aleksandr, "Barış mı?" karşılığını verdi. "Daha savaşa tutuşmadık ki. Harekâtım henüz yeni başlıyor." Yavaş takibinden dolayı kızdığı Kutuzov 3-6 Kasım'da, Krasnyi'de Fransızların hatlarına geçerek onları hırpaladığı art arda müsademelerde 20 binden fazla esir aldı ve 10 bin asker öldürdü. "İşte yeni bir zafer" diye bildirdi karısına ama başka muharebelere girmekten dikkatle kaçındı. "Napoléon'un tam yıkılışının öyle çok yararlı olacağına hiç de emin değilim."

Kendi asker sayısı 60 binin altına indiği için, takip işini kuzeyden Alman asıllı general Prens Pyotr Sayn-Wittgenstein'ın, güneyden de Amiral Çiçagov'un komuta ettiği diğer orduların devralmalarına izin verdi. Böylece Napoléon'un kaçmasına fırsat vermiş oldu. "Moskova'yı kaybetmenin onursuzluğunu düşmanın ricat yolunu keserek silme umudunun yitirildiğini görmek beni son derece üzdü" diye yazdı Aleksandr. Bu durumu "açıklanamaz atalet"ine bağlaması nedeniyle istifasını sunan Kutuzov'un daha sonra Smolensk'i geri alması üzerine, öfkesini bastırıp ona Smolensk Prensi gibi çarpıcı bir yeni unvan verdi.

İki Rus ordusunun birleşip peşine düştüğü Napoléon, Kazakların taciz saldırıları ve topluca yok olma ihtimali karşısında, ordusundan kalan birliklerle apar topar Berezina Nehri'ne yöneldi. Fransız mühendisliğinin mahareti, şans, cesaret ve Rus beceriksizliği sayesinde Berezina'yı aştıktan sonra, askerlerini Rus kışına ve hıncına terk ederek, hızla Paris'in yolunu tuttu. Kasımın ilk haftasında Napoléon'un ricatının bozguna dönüşmesiyle birlikte, Aleksandr acımasız bir tatmin duygusuyla, "Öyle görünüyor ki, Kadiri Mutlak bu canavarın başına bizim için tasarladığı bütün perişanlıkları sardı" diye yazdı hem Arakçeyev'e hem de Katiş'e.

"Duyulan keyif genel" karşılığını veren Katiş, kardeşinin görüşünü yansıtan bir ifadeyle, Prens Kutuzov-Smolenski'nin "aslında hak etmediği ihtişamla parladığını" belirtti. Aleksandr 11 Aralık'ta* hasta Kutuzov'dan başkomutanlığı geri almak üzere Vilna'ya döndü. Genelkurmay başkanlığına atadığı yakın adamı Prens Pyotr Volkonski, Arakçeyev'le birlikte her yerde hep hazır yardımcısı oldu. Bunlar birbirlerini hiç sevmeyen iki adamdı. Yaklaşık 30 bin cesedin bulunduğu Vilna, soğutulmuş kocaman bir morg gibiydi. İmparator "cesetlerin duvar yüksekliğine varacak şekilde istif edildiği" tüyler ürpertici depoların birine girdiğinde kımıldayan bir şey gördü. "Birdenbire o cansız cesetlerin arasında canlıların bulunduğunu fark ettim." Sonunda Napoléon'un düşüşü üzerine düşünme fırsatını bulunca, sevimli saraylısı Sophie de Tisenhaus'a, "açık gri gözler"in karşı konulmaz bakışını anlattıktan sonra şöyle dedi: "Ne kadar büyük bir kariyer mahvoldu! Büyü bozuldu."

Kutuzov'un Napoléon'u Avrupa içlerine kadar kovalamaya niyeti yoktu; bu konuda dul imparatoriçe ve Katiş de ona destek verdi. Rusya 150 bin asker kaybetmiş, ordusunun mevcudu 100 bine inmişti. Ama Aleksandr Avrupa tarihine belirleyici etkide bulunacak farklı bir kişisel ve ulusal görev vizyonuna sahipti. Yelizaveta ve Yekaterina dönemlerinden kalma Nikolay Saltıkov'u Petersburg'un başında bıraktı ve Napoléon'u yok etmek için Avrupa içlerine ilerledi. "Sadece Rusya'yı değil, bütün Avrupa'yı kurtardınız" dedi askerlerine.[16]

Aleksandr ordusuyla birlikte 1 Ocak 1813'te Niemen Nehri'ni aşarak Napoléon'un imparatorluğuna girince, şubat sonuna doğru Fransa'ya karşı bu yeni ittifaka katılmış Prusya kralıyla hemen irtibata geçti. Böylece masrafları Britanya tarafından karşılanmak üzere, 150 bin Rus ve 80 bin Prusyalı asker savaşa sürüldü.

Yeni durumla kendine güven kazanmış Aleksandr, yedi generalinin çekici eşlerini, imparatoriçesinin yer almayacağı "küçük bir kadın maiyeti" olarak

* Katiş hemen ardından 15 Aralık'ta, henüz yirmi dört yaşındaki sevgili kocası Oldenburg Prensi Georg'u kaybetti.

kendisine katılmaya çağırdı. İlk gelen Prenses Zinayda Volkonskaya'ydı; yirmi üç yaşında, hassas, kültürlü ve görkemli bir şarkıcı olan bu kadının, yine imparatora eşlik eden işe yaramaz bir yaverle mutsuz bir evliliği vardı. Yolculuk sırasında Aleksandr sıklıkla nedimelere uğrarken, Zinayda'yla hep birebir görüştü. "Çevrendeki herkesi daha sevimli kılma gibi nadir bir yeteneğe sadece sen sahipsin, çünkü hoşgörülü, sevecenlikle dolusun."

Almanya yeni muharebe alanıydı. Napoléon ordusunu yeniden kurmadaki hızıyla Avrupa'yı şaşırttı. Prusya'yı koalisyonuna katmış olan Aleksandr'ın desteğine ihtiyaç duyduğu Avusturya'nın otuz dokuz yaşındaki dışişleri bakanı Kont Clemens von Metternich, Fransız ittifakından kurtularak ve Rusya'yla ilişkilere arabuluculuk ederek, Avusturya'ya eski statüsünü kazandırma umudu içindeydi. Ren bölgesinin sıradan bir aristokratının oğluyken, hızla yükselip İmparator Franz'ın önde gelen danışmanları arasına girmiş, varlıklı bir kodaman ve daldan dala konan bir uçarı haline gelmişti. Romancı Stendhal'a göre, "mavi gözleriyle iyiliksever bakışıyla Tanrı'yı bile kandırabilecek" biriydi. Metternich'in çok sayıdaki metreslerine yazdığı mektuplar içi boş övünmeler ve duygusal açlıkla doluydu ama Avusturya'nın hizmetinde elindeki kozları ustalıkla oynadı. Kendini beğenmiş biri olsa bile, bunu haklı gösterecek epeyce yanı vardı. Aleksandr'ın Napoléon'dan kopmaya razı etmesi gereken kişi, işte böyle biriydi.

Mart başlarında, Rus ordusu Prusya kuvvetleriyle işbirliği içinde Saksonya'ya girdi. Kutuzov'un 16 Nisan'da ölmesi, Aleksandr'ı "umacı"sından kurtardı. Paskalya için gittiği Dresden'de artık "kutsal bir görev"i yerine getirdiği kanısındaydı. Golitsın'a şunu yazdı: "Petersburg'dan beri Kutsal Kitap'ı okumadığım bir gün yok. [Askerlerimle birlikte] gece yarısı Elbe kıyılarında Paskalya ilahisini okuduk. Dönüp bu yıla bakınca ve ilahi takdirin bizi getirdiği yer üzerine düşününce, içimde kabaran heyecanı sana ifade etmem zor olacak." Ama dindarlığı onu evli Zinayda'yla bir gönül ilişkisine girmekten alıkoymadı. Bu arada Napoléon yeni bir ordunun başında ilerliyordu.

Müttefikler nisan sonları ve mayıs başlarında, vasat Wittgenstein'ın ve Aleksandr'ın komutasında Napoléon'la Lützen ve Bautzen'de karşı karşıya gelince, kıl payı yenilgiye uğramakla birlikte, ordularını büyük ölçüde korudular. Aleksandr umutsuzluğa kapılan Prusyalıların içini serinkanlı iyimserliğiyle rahatlattı. Wittgenstein'ı görevden alarak, yerine yeniden atadığı Barclay'ın daha küçük çaplı çarpışmalarla Fransızları yenerek kazandırdığı süre içinde, Aleksandr Avusturya hükümetini ikna çabasına girdi.

Çar 14 Mayıs'ta, "Hepimiz olabildiğince yüksek moralliyiz" diye yazdı Zinayda'ya. "Nihai netice umduğumuz kadar başarılı olmasa bile, birliklerimiz kendilerini gösterdiler. [...] Askeri başarımıza dair bütün umutlarıma,

seni olabildiğince erken görme sevinci yönündeki en samimi umudumu da eklemeliyim!" Ardından ona duygularını açtı ve aşkı kabul gördü.

"Sana duygularımı ifade ederken, seni rahatsız etmekten çekindiğimi sıkça söylemiştim" diye yazdı. "[Çünkü] senin de emin olduğuna ve yanlış anlamadığına emin olmak istiyordum. Bana şu anda bu sözleri yazdıran gönlüm!" Çar aşk mektubunu "sıradan postacı" diye alaya aldığı kocası Prens Nikita Volkonski aracılığıyla ilettiğini de ekledi. Bitkin düşen ve süvari gücü yetersiz olan Napoléon 4 Haziran'da bir mütarekeyi kabul etti. Aleksandr'ın "çok üzülerek razı olmaya mecbur kaldığı" bu hamlenin Napoléon açısından hata olduğu ortaya çıkacaktı.

Reichenbach'ta karargâh kuran Avusturya İmparatoru Franz ve Metternich hem Aleksandr'la hem de Napoléon'la müzakereye oturdular. Napoléon'un düşüşünü Rus hâkimiyetinin izlemesinden çekinen Metternich, Rusya, Avusturya ve Prusya'ya tavizler verme karşılığında, Napoléon'a Almanya'nın büyük bölümünü de kapsamak üzere fethettiği toprakların çoğunu elde etme şansını, yani güç dengesini sağlayacak bir uzlaşmayı önerdi. Bu arada İmparatoriçe Anna'nın gözdesinin torunu olması itibariyle, yarı tarafsız bir Rus olan yeni metresi Sagan Düşesi Wilhelmina de Biron'dan aldığı çağrıyla, yakındaki sarayına gitti. Aleksandr düşesin şatosundaki yorucu toplantılarda, Metternich'i Fransa'ya savaş açmaya ikna etmek için uğraştı.

Zinayda'yla ilişkisi en üst noktaya varan Aleksandr, almayı umduğu (herhalde cinsel) "ödül"ün beklentisi içindeydi: "Buluşma ânımızı en heyecanlandırıcı sabırsızlıkla bekliyorum. [...] Gönlümle ve ruhumla hep seninim. A." Birkaç gün sonra onunla, koalisyon liderlerinin toplandığı Teplitz'de buluştu. "Ayaklarının dibinde olmaya can atıyorum" dedi Zinayda'ya. "Saat yedi ila sekiz arasında yanına gelebilir miyim?" Daha sonra şunu yazdı: "Beni kabul edişindeki hoşgörü için çok minnettarım. Bu anlar aklımdan hiç silinmeyecek." Çarda erotik ve mistik yönler iç içeydi. Zevkli geçen bu tek buluşmadan sonra, "Yegâne tutkum kâinatı barışa kavuşturmaktır" diye belirtti.

Napoléon'un eski mareşali veliaht prens Bernadotte'un yönetimi altında, ittifaka önceden katılmış olan İsveç'e 2 milyon sterlinlik İngiliz yardımıyla destek verildi. Napoléon mütareke süresini uzatmayı ve Prag'da bir uzlaşma için müzakereye oturmayı kabul etti. Metternich'in sevinmesine ve Aleksandr'ın kızmasına karşın, bu molanın sağladığı avantajlar vardı. Aleksandr Avusturyalıları etkilemek için Prag'da bulunan Katiş'e, "Bu gelişme seni görme umudunu veriyor bana" diye yazdı. "Şimdiye kadar yaptıkların için sana ne kadar teşekkür etsem azdır. [...] Metternich hakkında ve onu tamamen yanımıza çekmek için neyin gerektiği konusunda henüz hiçbir şey söylemediğin için üzgünüm. Gerekli kaynaklarım olduğundan, çekinme!" Aleksandr'a göre, rüşvet taktikleri "en güvenli yol"du.

Müzakerelerin başladığı temmuzda, Napoléon su koyuvererek, sadece 1812 öncesi statükoya dönmeyi önerdi. Fransa'ya 1 Ağustos'ta savaş açan Avusturya, cepheye 130 bin asker sürerken, son şart olarak, Prens Karl von Schwarzenberg'in başkomutanlığa getirilmesini istedi. Eşine Aleksandr'ın onu "uzun süredir kayıp kardeşi gibi öptüğünü ve şakadan yumrukladığını" yazan mütevazı Schwarzenberg, maiyetinden ise acıyla yakındı: "Nanemollalara, züppelere, kaçık planlar sunan madrabazlara, entrikacılara, dangalaklara, palavracılara, mızmızlara, velhasıl, saymakla bitmeyecek haşerelere katlanmak zorundayım."

Ordular 5 Ağustos'ta, rahatça alabilecekleri Dresden'e doğru yola çıktılar. Tam aksine, çokuluslu komutanın hantallığı ve ataleti, "Çar Aleksandr'ın karar alma sürecine karışma yönündeki talihsiz dürtüsü"yle daha da ağırlaşarak, Napoléon'un Dresden'i almasına fırsat verdi. Müttefikler geri çekildiler ama iki gün sonra Barclay'ın komutasında ve Aleksandr'ın Muhafız Alayı'nın öncülüğündeki Ruslar Kulm'daki küçük çaplı ve sert bir muharebede Fransızları yenerek, kendilerini affettirdiler. Muharebeyi izleyen çara o günler hoş anılar sağlayacaktı; çünkü Austerlitz'in alay konusu ve 1812'nin günah keçisi olan Aleksandr sonunda askeri şana kavuştu. Gidişat tersine dönmüştü.[17]

Müttefiklerini Fransa'ya yönelmek için çekiştiren Aleksandr'a ve hükümdarlara eşlik ederken bitap düşen kibarlar kafilesinde Prusyalılar, Korsikalılar, Fransızlar, hatta çarın çocukluk dönemindeki özel hocası Laharpe vardı. Kılıçları ve nişanlarıyla çamur sıçramış resmi kıyafetleri içindeki bakanlar ayak sürürken, yağmur altında ıslanarak ve bataklık yollara saplanıp kalarak usandırıcı günler geçirdiler. Derken birdenbire topların gümbürtüsü ve parçalanmış cesetlerin görüntüsüyle dehşete düştüler; geceleyin salaş barakaları paylaştılar ve çok müşkülpesent değillerse, meyhane fahişeleriyle sarmaş dolaş oldular. Asker Aleksandr hep birliklerinin yanında olduğu için, Metternich ve kendi bakanları sürekli ona yetişme çabası içindeydiler. "Askeri harekât boyunca akşamları saat sekiz dokuz civarından gece yarısına kadar Majesteleriyle birlikte geçirdim" diye anlatacaktı Metternich, metresi Wilhelmina'ya.

Aleksandr 5 Ekim'de, "Sersefil oldum ve iş yükünün feci baskısıyla zar zor başa çıkabiliyorum" diye bildirdi Katiş'e. Yine de Yüce Rabbine müteşekkirdi. "Tanrı'nın her şeyi yürütme yetkisini sadece kendine sakladığına inancım ve ona güvenim daha da güçlendi" diye yazdı mistik kardeşi Golitsın'a. "Bizimle birlikte her şey şahane gidiyor."

Napoléon'un Dresden'i bıraktıktan sonra 203 bin asker yığdığı Leipzig'e 326 bin askerle yönelen müttefikler, onun Almanya üzerindeki hâkimiyetini sarsacak bir hamleye giriştiler. Aleksandr'ın 4 Ekim 1813'te, Franz'la, Friedrich Wilhelm ve Bernadotte'la birlikte yönettiği Milliyetler Muharebesi'nde 500

bin askerin süngülü saldırıları ve 2.000 topun gümbürtüleri üç gün boyunca karşılıklı sürdü. Aleksandr'ın bir kereliğine doğru tutumla, Schwarzenberg'in planına hararetle karşı çıkışı, müttefikleri felaketten kurtardı. Onun bulunduğu mevziyi ele geçirmeye çalışan düşman süvarileri, Kazak Muhafız Alayı'nın bir hücumuyla dağıtıldı.

Sadece Arakçeyev yakınına bir merminin düşmesi üzerine kaçarak kendini rezil etti. Aleksandr coşku içindeydi. "Yüce Tanrı meşhur Napoléon'a karşı çarpıcı bir zafer bahşetti bize" diye anlattı Golitsın'a. "Burada Frankfurt'a iki günlük yürüyüş mesafesindeyiz!"*

Aleksandr Fransa'yı istila etme acelesi içindeyken, Metternich Avusturya'ya Rusya ve Fransa'yı dengeleyecek bir konum kazandırma peşindeydi. "İnce ruhlu imparatorla en az üç saat tartıştım; onu karşımda oğlum varmış gibi azarladım" diye övündü Wilhelmina'ya. "Dünyanın kaderini belirleyecek birkaç hususu İmparator Aleksandr'la görüşüp sonuca bağlamak için, Meiningen'e şöyle bir uğradım." Müttefiklerin ekim sonuna doğru vardığı Frankfurt'ta, Aleksandr Madam Bethmann adlı yeni bir metres buldu; Metternich Hollandalı bir bankerin karısı olan bu iri göğüslü kadını "Hollanda ineği" diye alaya alacaktı.

Rus yılbaşısına denk gelen günde, Aleksandr, Franz, Friedrich Wilhelm ve 200 bin asker Basel'de Ren Nehri'ni aşıp Fransa içlerine girdi. Çarın Paris'e hızlı bir ilerleyiş için sıkıştırması, Metternich'i dehşete düşürdü. Avusturyalılar Napoléon'u uzlaşmaya ve belki de tahtı oğluna bırakmaya zorlamak üzere sadece kısmi bir istiladan yanaydı.

Bu arada kafileye yeni bir sivil, Vikont Castlereagh katıldı. Kısa ve öz konuşan bu uzun boylu İngiliz dışişleri bakanı ve koalisyonun mutemedi, Aleksandr'ın her ikisi de İngiliz soğukkanlılığına yabancı olan buyurgan çalımını ve mistik mest halini güvensizlikle karşıladı. Britanya başbakanı Liverpool kontuna 6 Ocak 1814'te, "Bizim için en tehlikeli şey İmparator Aleksandr'ın *chevaleresque* havası" diye bildirdi. "Paris'e siyasal-askeri mülahazalardan ayrı bir *kişisel* bakışı var." Kastettiği şey Moskova'nın öcünü almak amacıyla, Muhafız Alayı'na Paris içinde bir geçit töreni yaptırma hevesiydi. Ancak Napoléon'un gitmesi gerektiği konusunda çarla hemfikirdi.

---

* Savaşın gidişatı âşıklardan bazılarını alıkoyarken, bazılarının da işini kolaylaştırdı. Aleksandr Leipzig'den, "Prensesim, latif mektubun büyük stratejik hareketlerin ortasında elime geçti" diye yazdı Zinayda'ya. Onun en son aşk mektubunun muharebe heyecanı içinde Pyotr Volkonski'nin cebinde kaldığı için iki gün geç ulaşmasından dolayı özür dilerken olayı şöyle açıkladı: "Mektup kalabalık gardırobunda ortaya çıkınca, üçüncü bir cekette bıraktığı bahanesini uydurdu; demek ki bu arada iki ceket değiştirmiş olmalı." Cesetlerle yığılı Leipzig muharebe alanındaki ender romantik anların birinde, Prens Pyotr Volkonski ölmüş kocasının başında ağlayan on dokuz yaşındaki bir Fransız kızla karşılaşmıştı. Karısının Aleksandr'ın oraya yakın maiyetinde bulunmasına karşın, kızı yanına alıp metres edindi. İmparatorun aşk mektuplarını cebinde taşıdığını unutması şaşırtıcı değildi! Daha sonra metresini Viyana Kongresi'ne götürerek, bir oğlan kılığında kaldığı Hofburg Sarayı'nda her gece ziyaret etti.

Aleksandr'ın Paris üzerine yürüme emrini verdiği Schwarzenberg buna karşı çıktı. Metternich ve Castlereagh 13 Ocak'ta Langres'da yanlarına vardıklarında, çarı çılgına dönmüş halde buldular. "Çar Aleksandr sıkça kapıldığı şaklabanlık nöbetlerinin birindeydi" diye yazdı Schwarzenberg. "Tanrı bizi korusun!" Castlereagh çardan "tasarılarında daha ölçülü, [...] görüşlerinde daha anlaşılır" olmasını istedi. Ama Aleksandr'ı yanlış anlamak kolaydı. Onun gözünde Napoléon'un düşüşü kendi kişisel yüceltilişini ve barış getirecek zaferi ifade etse bile, uyanık bir analiz ustası olarak Korsikalı canavarı öbürlerinden daha iyi tanıyan biriydi: Kalıcı barışa ancak Paris'te varılabilirdi. Castlereagh'ın isteği Bourbonların tekrar tahta çıkarılmasıydı. Kafası karışık Aleksandr ise İmparatoriçe Marie-Louise'nin naibeliği altında Napoléon'un oğlunu başa geçirme, bir meşruti monarşi ve Bernadotte'un konsül ya da kral olacağı ilerici bir cumhuriyet arasında gidip gelen tasarılar üzerinde durdu. Kendini toparlayan Napoléon bir dizi muharebeyi kazandıysa da, başarılarıyla daha inatçı kesildi. Müttefikler 26 Şubat'ta Chaumont'da, onunla ayrı bir barışa varmama ve sonuna kadar çarpışma konusunda mutabık kaldılar.

"Yüreğimde her şeyi Tanrı'nın takdirine bırakma yönünde alt edilemez bir arzu vardı" diye bildirdi Aleksandr dostu Golitsın'a. "Konsey toplantı halindeyken bir süreliğine ayrıldım, yatak odamda dizüstü çöküp dua ettim ve Rabbıma yüreğimi açtım." Kendi anlatımıyla Tanrı'dan "katı bir irade kararlılığı ve bir tür aşikâr amaç berraklığıyla" aldığı cevap "Paris'i alması" yönündeydi. Ardından Aleksandr'ın savaşkanlığını paylaşan huysuz Prusyalı süvari generali Blücher, Napoléon'u yendi ve tam ilerlemeye hazırlanırken, bir sinir krizi geçirip kafayı üşüttü. Babası Fransız olan bir file hamile kaldığı zehabına kapıldı. İlerleyiş durakladı. Bir file hamile kalan yetmişlik bir süvari komutanı acaba Napoléon'u kurtaracak mıydı?[18]

Çarpışırken ölmeyi kafasına koyan ve Paris'te bir son direnişi düşünmeye yanaşmayan Napoléon, müttefikleri başka yöne saptırma umuduyla doğuya döndü. Ama eşi Marie-Louise'ye gönderdiği bir pusulanın Kazak süvarilerin eline geçmesiyle, planları açığa çıktı. Talleyrand'ın haince teşvik ettiği Aleksandr, Paris valisinin Napoléon'a yazdığı ve ele geçirilen mektuplardan başkentin yeterince savunulmadığını anladı. Çar bir kez belirleyici oldu: Müttefikler yemi yutmayarak, 11 Mart'ta Paris'e yöneldiler.

Ruslar 12 Mart'ta Mareşal Marmont'u Paris'in dışında yendiler. Napoléon İmparatoriçe Marie-Louise'ye, üç yaşındaki oğlu Roma kralı ve danışmanları ile birlikte kentten ayrılmasını bildirmişti ama kendisini bebek kralın bir naibi olarak gören Talleyrand, kalması için yalvardı. İmparatoriçenin Paris'i terk etmesi, oğlunun ileride tahta geçme ihtimalini ortadan kaldırdı. Kent 18 Mart'ta teslim oldu. Dış kesimdeki Château de Bondy'da yatan Aleksandr,

gece yarısı ikide ulaştırılan teslim belgesini umursamaz bir tavırla yastığının altına koyup tekrar uykuya daldı. Şafakta yaveri Mihail Orlov'u* ve ardından Nesselrode'u, Napoléon'un haklı olarak "boka karışmış altın" diye nitelendirdiği Talleyrand'ı arayıp bulmak üzere Paris'e gönderdi. Napoléon'un emirlerini takmayan kurt siyasetçi, Paris'te kalmanın bir yolunu bulmuştu. Aleksandr'ı Elysée Sarayı'ndaki suikastçılara karşı uyardı ve kendi konağına davet etti. Çar Paris'i yıkmayı öneren bazı Alman generallerini, Tanrı tarafından "dünyada barışı sağlamak" üzere güçlü kılındığını belirterek azarladı ve şunu ekledi: "İster saraylarda isterse harabelerde, Avrupa bu gece Paris'te uyuyacak."[19]

"Rusların Paris'te olması fikri hayal gücüne zor sığar!" diye heyecanla belirtti Katiş. Süvari Muhafız Alayı'nın gündelik üniformasını giymiş Aleksandr, sabah on birde kıpkırmızı tunikli ve bol mavi pantolonlu Kazak Koruma Alayı'nın eşliğinde, Napoléon'un hediyesi olan *Eclipse* adlı atıyla Paris'e girerken, solunda Friedrich Wilhelm, sağında Schwarzenberg, arkasında da kardeşi Konstantin, (yeni rütbesiyle) Mareşal Barclay ve onun Muhafız Alayı vardı. Çar kalabalıktaki Parisli hanımlarla şakalaştı: "Bir düşman olarak gelmiyorum."

"Sizi bekliyorduk" diye bağırdılar.

"Daha erken gelemediysem, sebebi Fransız civanmertliğidir" diye cevap verdi çar. Ardından Champs-Elysées'de Muhafız Alayı'nı teftiş etti.

Aleksandr akşamüstü saat altıda Talleyrand'ın Saint-Florentin Caddesi'ndeki konağına giderek birinci kata yerleşti. Nesselrode ikinci katta, Talleyrand asma katta kalırken, Rusya İmparatorluğu'nun karargâhına dönüşen konağın çevresinde Kazak Muhafız Alayı ve Preobrajenski Muhafız Alayı nöbet tuttu. Napoléon oğlu lehine tahttan çekilmeyi önerdiğinde, Talleyrand ve Aleksandr'ın düşünülmeye değer bulduğu bu fikir, Marie-Louise ve Roma kralının ortalıkta olmayışı nedeniyle gündemden düştü. Aleksandr'ın 19 Mart'taki bir toplantıda "şöyle bir baktığı Prens Schwarzenberg ve Prusya kralının başlarıyla verdikleri onay"la Bonapartlara artık yer olmadığı kararlaştırıldı. "Fransa güçlü ve büyük olmalı" diyen Aleksandr, XVIII. Louis'nin bir anayasayla sınırlanma kaydıyla tekrar başa geçirilmesine sonunda razı oldu. Metternich İmparator Franz'a raporunda, çarın "sandığından çok daha az saçmaladığı"nı aktardı. Ertesi gün Talleyrand'ın topladığı Senato, onu başbakanlığa seçti ve Bonapartları tahttan indirdi.

Fransız mareşalleri Marmont, Ney ve Macdonald 24 Mart gece yarısı saat üçte, çarı Roma kralı adına bir naipliğe tekrar ikna etmek üzere, Caulaincourt'la birlikte huzuruna çıktılar. Bourbonlara güven duymayan

* Her ikisi de Muhafız Alayı subayı ve çarın yaveri olan Mihail ve Aleksey Orlov kardeşler, Büyük Yekaterina'nın sevgilisi Grigori'nin kardeşi Kont Fyodor Orlov'un gayrimeşru oğullarıydı.

Aleksandr, ordunun hâlâ Bonapartist olması halinde, Roma kralının II. Napoléon olarak tahta çıkışına destek vermeye eğilimliydi. Ama geceleyin Marmont'un birlikleri Avusturya ordusuna teslim oldu. Aleksandr sabahleyin tekrar görüşmeye gelen mareşallerin komutasındaki birliklerin ileri sürdükleri kadar Bonapartist olmadığını öğrenince, Bourbonlar fikrine isteksizce döndü. "İmparator kayıtsız şartsız tahttan çekilmeli" dedi. Hayal kırıklığına uğrayan dört Bonapartist'in ayrılmasından sonra, Caulaincourt'u hangi bölgenin Napoléon'a bırakılacağını görüşmeye çağırdı. Korsika mı, Sardinya mı, Korfu mu? Caulaincourt ona Elba Adası'nı önerdi. Napoléon tahttan çekildi.

Aleksandr her ne kadar Bourbonların "şan dolu son 25 yıl"a saygı göstermeden tutunamayacakları düşüncesinden hareket etse de, yeni başa geçmiş XVIII. Louis'yle 18 Mayıs 1814'te bir antlaşma imzalarken, saçmalık derecesinde bir âlicenaplıkla Napoléon'un Elba imparatoru olmasında diretti. Emir subayı Kont Pavel Şuvalov'u devrik hükümdara minnacık imparatorluğuna kadar eşlik etmekle görevlendirdi. "Büyük gayeye nihayet erişildi" diye bildirdi Katiş'e 20 Nisan'da. "Napoléon artık Fransa ve Avrupa'ya zorbalık etmiyor." Zaferle biten bu devasa savaş, diplomasi ve lojistik (Moskova'dan Paris'e kadar Rus ordularını sağlama) girişimi ağırlıklı olarak Aleksandr'ın başarısıydı ve bu açıdan dengi sayılabilecek bir Rus hükümdarı yoktu.

Metternich'in Wilhelmina'ya "kocaman bir güzel tımarhane" olarak tarif ettiği Paris'te Aleksandr, Bonapartların gösterişli cazibesini Bourbonların bağnaz sofuluğundan çok daha fazla tercih etti. Ziyaret ettiği iki eski imparatoriçe Marie-Louise ile Josephine'den, Ermitaj için Canova heykelleri ve Caravaggio tabloları satın adlı.

Avrupa'nın en güçlü adamı yüce gönüllüydü ama Tanrı'nın seçilmiş kulu olduğu inancında hiçbir mütevazı yan yoktu. "Beni yönlendiren asıl duygu, ahlaken mükemmelleşme yönünde en saf arzudur" diye açıkladı bunu Katiş'e. Paskalya'yı Concorde Meydanı'nda Ortodoks ve Katolik rahiplerle birlikte kutladı. "Manevi zaferimiz hedefine ulaşmış bulunuyor; [...] Fransız mareşallerinin Rus haçını öpmek için itişip kakışmaları beni eğlendirdi!"[20]

Çarın şanından keyif alan ve "Senin kız kardeşin olmak en sağlam pasaporttur" diyen Katiş, onunla Londra'da buluşmayı planladı. Gezileri Rus küstahlığı ve İngiliz hödüklüğünün bir komedisine dönüştü. Katiş Rotterdam'da bineceği gemiyi beklerken, bir aktrisle yaşayan kaba bir denizcinin, Clarence dükünün (müstakbel IV. William) sarkıntılığına maruz kaldı. "Yakışıklı denizci aceminin teki" diye işi şakaya vurdu. "Yaradan'ın çizdiği kadere boyun eğerim ama kesin bildiğim bir şey varsa, o da Bayan Clarence olmayacağımdır."

Katiş vardığı andan itibaren ortalığı karıştırdı; Rus büyükelçisi Christoph Lieven ve zeki ama işgüzâr karısı Dorothea, ona göz kulak olmaktan bitap

düştüler. Kontes Lieven'in* ona dair izlenimi, "otoriteye aşırı düşkünlüğü ve kendini çok önemseyişiyle [...] İngilizleri ürkütüp şaşırtan [...] ilginç bir kişi" olduğuydu. Katiş ise Londra sokaklarında, "insanların 'Dünyanın kurtarıcısı İmparator Aleksandr'ın kız kardeşini bir göreyim' dediklerini duyduğunu" bildirdi Aleksandr'a.

Piccadilly'deki Pulteney Hotel'de ziyaretine gelen İngiliz prens naibiyle görüşmesi soğuk bir havada geçti. Kontes Lieven her ikisinden de azar işitti. Prense göre, "grandüşes hiç de çekici değil"di. Katiş ise "hödüğün teki" olarak nitelendirdiği prens hakkında şu kanaate vardı: "Çokça övülen sokulganlığı şimdiye kadar duyduğum en ahlaksız, en müstehcen yakıştırma; her ne kadar püritenlikten ya da bağnazlıktan uzak olsam da, onun ve kardeşlerinin yanındayken çoğu kez kaskatı durmakla kalmadığımı, kulaklarımı ve gözlerimi nereye dikeceğimi bilemez duruma düştüğümü yeminle belirtirim. Gözlerin asla kaymaması gereken yerlere o ne arsız bakış!"

Katiş naibi ondan uzaklaşmış karısı Caroline'le dostluk kurarak kızdırdı. Lieven çiftinin bile "katlanılmaz" bulacağı kadar kaba davranan "Küçük Matrak Deli", Romanov heybetinin küstahlığını sergilerken, İngilizler Hanover sülalesinin domuz zamparalığını teşhir etmeye hevesli gibiydi. Bu ürkütücü kardeşlerin üçüncüsü Sussex dükü, çekiciliğine kapıldığı Katiş'e bir teklif iletti. "Düşesimiz sırnaşan kocaları geri çevirirken, başkalarının kocalarını kapmaktan keyif almaktaydı" diye not düştü Kontes Lieven. "Bakışı ve edasıyla çok ayartıcıydı; kendinden emin bir yürüyüş, mağrur bir bakış, ışıltılı gözler ve dünyanın en güzel saçları buna yeterliydi." Katiş sırf naibi zora sokmak için, vârisi Prenses Charlotte'u evlendirmeyi tasarladığı Oranj prensiyle yüzsüzce cilveleşti ve ardından Charlotte'u yanındaki Rus subaylardan biriyle, sonunda evleneceği Saxe-Coburg Prensi Leopold'la tanıştırdı.

Mayıs sonunda Piccadilly'ye varan Aleksandr** orada toplanan bir hayran kalabalık kitlesiyle karşılaştı. Gözünün pek tutmadığı naip için "zavallı bir

---

* Lieven çiftini temelde bir araya getiren şey Baltık Alman kuzenliğiydi. Christoph'un annesi kaftanlardan sorumlu hanım ve İmparator Pavel'in küçük çocuklarının mürebbiyesi yaman Kontes Charlotte Lieven'di. Benckendorff Ailesi'ne mensup Dorothea ise İmparatoriçe Marya'nın en yakın dostunun kızıydı. Gençliğinde Grandük Konstantin'le bir gönül macerası yaşamış ve İmparatoriçe Marya onu Arakçeyev'le evlendirmeyi tasarlamıştı. Bu bakımdan Kont Lieven'le evlendiği için şanslı sayılırdı. Yüz hatları keskin, kıvrak zekâlı ve bencil Kontes Lieven, tek kişilik bir diplomasi-şehvet burgacı haline geldi. Sevgilileri arasında Avusturyalı Metternich, İngiliz Kontu Grey ve Fransız François Guizot vardı; Henry Kissinger'ın "İktidar en büyük afrodizyaktır" vecizesinin canlı kanıtı gibiydi.

** Paris'teyken mareşal asasını Arakçeyev'e sundu. Stratejide hiç rol oynamamakla birlikte, savaşı yönetmeye can alıcı katkısı olan "Vampir" bunu reddetti ama çar tarafından Petersburg'u idare etmeye gönderilmesini surat asarak karşıladı. Aleksandr anlamlı bir sitayişle gönlünü aldı: "Senden ayrılacağım için sahiden üzüntülüyüm. Her zaman yüreğime kazınmış olarak kalacak çok sayıda hizmetin için takdir ifademi lütfen tekrar kabul et. Sıkıntıya ve kedere karşı hassasım. On dört yıllık zorlu hükümet işleri, harap edici savaş ve iki tehlikeli yıldan sonra, kendimi her zaman sınırsız güven duyduğum adamdan mahrum kalmış olarak görüyorum. Aynı güveni beslediğim başka hiç kimse yok. [...] Ömür boyu sadık dostun Aleksandr."

prens" yorumunda bulundu ve Whig muhalefetiyle yakınlık kurarak onu kızdırdı. Sosyetenin gözünde "tam bir delikanlı, zarif bir valsçı, genç olanlarını kollasa bile kadınlara karşı kibardı. Çevresi sarılan ve pohpohlanan biri olarak, fethettiği gönüllerin sayısı kahramanlık menkıbelerinden aşağı değildi."[21]

Rusya'ya dönüş yolunda, Petersburg'dan gelen temsilcilerin "Kutlu Aleksandr" unvanını geri çevirdi. Petersburg'a 13 Temmuz'da varınca, Golitsın'ın ifadesiyle "tevazu içinde girdiği" Kazan Katedrali'nde dua ederken, "her şeyi, zaferi Yüce Rabba bağladı." Bir buçuk yıl aradan sonra Rusya'ya döndüğünde artık yorgun olduğundan, Alman asıllı Nesselrode ve Yunan asıllı Capo d'Istria'yı ortak dışişleri bakanları olarak atadı.* Ülke içindeki iktidarı ise nefret edilen Arakçeyev'e devretti.

Aleksandr eşi Yelizaveta'dan koparken, Marya Narışkina'yla "sevgi dolu evliliği" ahlaki sebeplerden dolayı acı bir sona varma yolundaydı. Durumu Katiş'e açıklayışı şöyleydi: "İnsanlar eşimle yakınlaşmanın önündeki engelin o olduğunu sanıyor [ve] o da halkımın bana serzenişte bulunma yanlışına düşmesini istemiyor. Onu kendi inancına aykırı davranmaya zorlamayacak kadar seviyorum." "On dört yıllık beraberlikle gelen mutluluğu görevlerine feda etmeye" kıyamayan Aleksandr, sevgilisinin aslında başkasına âşık olduğunu öğrenince, "onun bütün yaptıklarından sonra araya bu kişinin girmesi" yüzünden rencide oldu. Katiş'e mektubunu "hayatımın mutluluğunu bağladığım ilişki" ibaresiyle bitirirken, "Viyana'ya doğru yola çıkmak üzere" olduğunu bildirdi.

Aleksandr 13 Eylül 1814'te İmparator Franz tarafından Viyana dışında karşılandı. Tarih boyunca belki de zevk düşkünlüğünün en had safhaya vardığı uluslararası bir âleme bürünen kongreye iki imparator, beş kral, 209 hükümran prens, mareşallerden ve bakanlardan memurlara ve casuslara kadar uzanan yaklaşık 20 bin resmi yetkili, Avrupa'nın neredeyse her zengin koca avcısı, şarlatanı ve fahişesi katıldı. Sayıca belki 100 bine

* Müsteşar Rumyançev'i, Dışişleri Bakanı Şişkov'u ve Moskova Genel Valisi Rostopçin'i görevden aldı. Arakçeyev Bakanlar Kurulu sözcüsü ve Aleksandr'ın özel kalem müdürü oldu; bu işleri kendi konağından yürütürken ulaştığı nüfuz, o yılların "Arakçeyev dönemi" anlamında *Arakçeyevsçina* olarak anılmasına yol açacaktı. Dışişleri bakanlarından Karl von Nesselrode bir Alman baba ile bir Yahudi annenin çocuğu olmakla birlikte, Lizbon'daki İngiliz büyükelçiliğinde bir Anglikan olarak yetiştirilmişti. Mahzun, silik ve itaatkâr görünüşüyle bir küçük kasaba memurunu andırırdı. "Bana ihtiyaç duyulduğunda çağrılırım" diye övünmüştü karısına. "Tamamen pasifim." Rakibi konumundan olan, otuz bir yaşındaki Yannis Capo d'Istria ise büyüleyici bir yıldız, liberal bir reformcuydu. Korfu doğumluydu ve asıl mesleği doktorluktu; daha önce Aleksandr tarafından İyon Adaları'nı kapsayan Yedi Ada Cumhuriyeti'nin başbakanlığına getirilmişti. Rus dışişleri bakanlığı sırasında ilerici davaların savunucusu oldu; Metternich'e göre, "tam ve katışıksız bir aptal, inatçılığın mükemmel bir mucizesi"ydi.

ulaşan bu zevat, yirmi yıllık savaştan sonra bir kıtayı yeniden şekillendirmek üzere, ziyafetler ve balolar sırasında pazarlık, şantaj ve zina yoluyla amacına ulaşmaya çalıştı.

Aleksandr'ın Hofburg Sarayı'na yerleşmesi üzerine, iki hırslı kadın oraya yakın Palmiye Konağı'ndaki dairelere yerleşerek, olayların merkezine oturmak için manevralara giriştiler.

Metternich'in metresi olan Wilhelmina de Sagan, "asil ve muntazam yüz hatlarına, enfes bir endama, bir tanrıça duruşuna" sahipti; eğitimi itibariyle tarih ve felsefe konusunda bilgiliydi. Çocukluk döneminin tanık olduğu "ürkütücü ahlaksızlık"la yozlaşması ve annesinin sevgilisince baştan çıkarılmasından gelen hafifmeşrepliği, Metternich'i artık çıldırtacak düzeydeydi. "Günde yedi defa günah işler ve başkalarının öğün sayısına varan sıklıkla âşık olur" diye homurdanmıştı sonunda.*

Palmiye Konağı'nda bir koridor ötede kalan Prenses Katya Bagratyon, Potemkin'in yeğeni Katinka'nın kızı ve Borodino kahramanının dul eşiydi. Viyana'ya yerleşince kancayı taktığı Metternich'ten Clementine adını verdiği bir kızı olmuştu. Langeron'a göre, "melek kadar güzeldi, ışıl ışıldı, Petersburg dilberlerinin en sevimlisiydi." Vücudunu yarı şeffaf elbiselerle teşhir ettiği için, ona "Çıplak Melek" adı takılmıştı; Viyana'da da mermer gibi ak teninden ve erotik uzmanlıklarından dolayı "Beyaz Pisi" lakabıyla anılırdı. İki vamp kadın haliyle karşılıklı nefretle doluydu. Metternich'in polis şefi Baron Hager, Palmiye Konağı'nda Bagratyon'un kaldığı tarafa "Rus Cephesi", Wilhelmina'nın kaldığı tarafa ise "Avusturya Cephesi" adını verdi.

Aleksandr Viyana'ya varır varmaz, Castlereagh'la Metternich'i çağırdı. "O ne istediğime dair hiçbir şey bilmezken, ben onun tam olarak ne istediğini biliyorum" diye övünecekti ikincisi. Fransız itibarını yeniden sağlamak için çekişmeden yararlanmaya çalışan Talleyrand'ın aksine, Metternich her gece istirahat için Wilhelmina'nın dairesine çekildi. Merdiven sahanlığının öbür tarafında, Prenses Bagratyon'un zilinin gece yarısı her çalınışında bir patırtı vardı. Kapısını dökülüp saçılmış halde açan "Beyaz Pisi", gizli polis raporlarına göre her seferinde üç saat kalan çarı karşılardı.

Aleksandr kendisinin kral olacağı daha büyük bir Polonya krallığı yaratma peşindeydi.** Talleyrand haklı olarak bunu bir Rus uydusu sayan diğer devlet-

---

* En küçük kız kardeşi olan yirmi yaşındaki Dorothea, Talleyrand'ın hayat arkadaşı olarak öbür taraftaydı. Anneleri Kurlandiya düşesi de bir zamanlar onun metresi olmuştu. İlk başta Czartoryski'yle nişanlı olan Dorothea, Erfurt'ta Aleksandr'ın ricasını kıramadığı Talleyrand'ın serseri yeğeniyle evlendi ve görev duygusuyla ondan iki oğlu oldu. Talleyrand sırf onun düşes olması için, uhdesindeki Dino düklüğünü yeğenine bıraktı. Sıska prensten otuz dokuz yaş küçük olan Dorothea, onun son metresi oldu. Talleyrand bir süre sonra Kont Karl Clam-Martinitz adlı genç bir Avusturyalıyla paylaşmak zorunda kaldığı Dorothea'nın 1820'de ondan doğurduğu kıza kendi kızıymış gibi davrandı.

** Aleksandr'ın yolculuğunda Polonyalılara "mizacında kindarlığın olmadığını" göstermek amacıyla

lerin korkusundan sevinçle yararlandı. "[Varşova] Düklüğü'nü ben fethettim" diye böbürlenen Aleksandr'ın gerekçesi, Rusya'nın herkesten daha fazla sıkıntı çekmiş olmasıydı. Napoléon'un müttefiki Saksonya'yı yıkarak Prusya'yı tazmin etme isteğine karşı çıkan Talleyrand'ı şöyle uyardı: "Saksonya kralı tahttan çekilmezse, Rusya'ya sepetlenip orada ölecek!" "Kutlu Aleksandr"dan ziyade Stalin havasındaki meşum tehditler müttefikleri endişelendirdi.

Çar ise Viyana gösterisinde başrolü oynamaya kararlıydı. Sırtlarına şaplak vurduğu mareşallere "biz askerler" derken ve Metternich'in bir sivil oluşunu alaya alırken, üstünde hep yüksek yakalı ve nakışlı üniforma vardı. Ama daracık golf pantolon modasının tombullaşan emperyal popoya sıkıntı çıkarması öfke nöbetlerine yol açtı. "Bugün onu, 18-19 hafif süvari golf pantolonu denerken gördüm" diye yazdı bakanlarından biri. "Hepsinin çok dar ya da çok kısa gelmesi bir türlü içine sinmedi." Öylesine kızdı ki, Petersburg'dan ona uyacak bir golf pantolon getirtti. Otuz beş yaşındaki bu metroseksüel adam, tenini gerdirmek için her gün yüzüne bir kalıp buz sürmekteydi. Viyana dilberleriyle cilveleşmekten kendini alamadı. Tavlama numarasına "gönlünü kıran ve hâlâ her gün kanatan" Marya Narışkina'yla ilişkisinin bitişine dair hazin düşüncelerini paylaşarak başlardı. Ama çoğu kez kaba tavırla doğrudan asılırdı. Bir baloda kocası dansa kalkmış olan Kontes Szechenyi'ye, "Kocanız sizi bırakmış gibi görünüyor. Onun yerini bir süreliğine doldurmak benim için büyük bir zevk olur" demişti.

"Majesteleri acaba beni bir eyalet mi sanıyor?" karşılığını verdi kontes, Kongre'nin en hoş nüktesiyle. Toplu bir maskeli baloda maskesiz ama sırnaşık imparatorun davranışıyla şaşkına dönen bir kız ona bir öküz olduğunu söyledi. "Aleksandr yıldırım çarpmışa döndü."

Talleyrand'ın "Kadınlar olmazsa, siyaset neye yarar?" düşüncesi, ortamı yansıtır nitelikteydi. Prenses Bagratyon'un dairesinde, muhbirlerin raporlarına göre, Aleksandr onu Metternich'e dönük duyguları konusunda kıskançlıkla çapraz sorguya tutarken, Metternich de sahanlığın öbür tarafındaki metresi Wilhelmina'nın gözde sevgilisi Prens Alfred Windischgrätz'a dönmesi ya da çok daha beteri Aleksandr'a teslim olması ihtimaliyle kıvranır haldeydi. Önce Windischgrätz çıkageldi. "Dostların yanında, insan günleri sayar" dedi Wilhelmina ona. "Senin yanında ise, geceleri sayıyorum ve bir tekini dahi kaçırmak istemiyorum." Böylece Metternich'i başından attı.

---

malikânesine uğradığı Czartoryski de heyetine katılmıştı. Alman Nesselrode, Yunan Capo d'Istria ve Korsikalı Pozzo di Borgo'nun da yer aldığı heyette, Romanov takımını oluşturan eşi Yelizaveta, kardeşi Konstantin ve kız kardeşi Katiş dışındaki tek Rus, (Büyük Yekaterina döneminde Pavel'in ilk eşiyle bir kaçamak yaşamış) Viyana Büyükelçisi Kont Andrey Razumovski'ydi. Eski metresleri Marya Narışkina ve Zinayda Volkonskaya'nın da Viyana'ya gelmesinden çok rahatsız olan çar, ilkini geri gönderdi ve ikincisini görmezden geldi.

Cümbüş öylesine aşırıya vardı ki, yetmiş dokuz yaşındaki uslanmaz sosyetik sima Ligne prensi, "*Le Congrès ne marche pas, il danse*" [Kongre masada değil, dansta ilerliyor] cinasını yaptı. Metternich'in bakanı Friedrich Gentz'e göre, "neredeyse sürekli dans eden" Aleksandr, "kadınları çeken bir mıknatıs" gibiydi. Yattığı fahişeleri temin eden "Kuzeyli Lovelace" Çernişev de Frankfurtlu Madam Bethmann adında bir kadınla işi pişirdi. Petersburglu bir bankerin eşi olan ve polis ajanlarınca çarın düzenli uğradığı bildirilen Madam Schwartz, bir muhbire Aleksandr'ın cinsel bakımdan burjuva hanımları aristokratlara tercih ettiğini söyledi. Belki de sebep tamamen onları "kibar hanımlar"dan daha ketum bulmasıydı. Bu arada otuz beş yaşındaki İmparatoriçe Yelizaveta'nın tekrar yanıp tutuştuğu eski sevgilisi Czartoryski, ona boşanıp kendisiyle evlenmesi için yalvardı. Yelizaveta'nın öteden beri memleketi Baden'e dönme özlemi çekmesine karşın, Aleksandr izin vermeye yanaşmadı. Boş durmayan Katiş ise taliplerini savuşturdu ve evli olan Württemberg veliaht prensi Wilhelm'in peşine düştü.

Yıllarca sürmüş savaştan sonra, Viyana erotik bir "halay" havasına büründü. Bir Fransız metres getirtmiş olan Konstantin, tıpkı kardeşi gibi, Prenses Bagratyon'a uğramaya başladı. Polis raporlarına göre, "Beyaz Pisi"nin odasına aldıkları arasında sadece Konstantin değil, Katiş'in göz koyduğu Württemberg prensi de vardı. Onun buluşmalarını takip etmekte zorlanan Metternich'in ajanları, dairesinin bir asilzade randevuevine dönüştüğünü bildirdiler. Bu kadar eğlenceli polis dosyaları nadiren görülmüştür.

Genel izlenim Rusların en haşarı konuklar olduklarıydı. Polis Ajanı D. 9 Kasım'da, Aleksandr'ın maiyetindeki kişilerin "Hofburg'u bir domuz ahırına çevirmekle kalmayarak, çok kötü davrandıklarını ve sürekli fahişeler getirdiklerini" rapor etti. Viyana kolayca erişilebilir seks açısından öylesine yüz kızartıcı bir sahavetle dolup taştı ki, sokaklar bu işe can atan köylü kızlardan geçilmiyor gibiydi; karşı konulmaz olduğu kadar tükenmez bir kaynaktı bu. Aleksandr'ın subaylarından biri bütün suçu kadınlara yıktı: "Alt tabakalardan kadın cinsinin inanılmaz ahlak bozukluğundan söz etmemek imkânsızdır." Polis ajanlarının raporlarına göre *maladies galantes* (zührevi hastalıklar) önüne geçilemez düzeydeydi.

Kongre huysuz bir havaya bürünme yolundaydı. Aleksandr'ın aksiliği yakın çevresi için azap vericiydi. Maiyetindeki bir kişinin daha sonraki anlatımıyla, çar "bütün yabancıların gözünde namütenahi cana yakındı. [Ama] bize karşı tutumu aynı değildi; verdiği izlenim görgü bakımından Avrupalıların gerisinde olduğumuzdu. Bize davranışı kabaydı."* Bir baloda aşırı danstan bayılıp düştüğü için, birkaç gün yatak istirahatine çekildi.

---

* Konstantin "Kızgın Sırtlan" şöhretine uygun davrandı; onu düelloya davet eden Wilhelmina de Sagan'ın sevgilisi Windischgrätz'ı binici kırbacıyla dövdü. Aleksandr tarafından Polonya ordusuna komuta etmeye gönderilmesi Viyana'yı rahatlattı.

Polonya konusunda istediğini elde edemediği için hırçınlaşan Aleksandr, koalisyonu parçalayacak bir tutuma yöneldi. Metternich'le bir ağız dalaşına girdiği 11 Ekim'de, Palmiye Konağı'ndaki Prenses Bagratyon'u ziyarete gitti ama merdivenin sonunda sola dönmek yerine sağa döndüğü ve uğradığı Wilhelmina'nın yanında birkaç saat kaldı. Viyana çalkalandı, Prenses Bagratyon darıldı, Metternich üzüldü. Çar kavgalı olduğu adamı küçük düşürmek için, Wilhelmina'nın kızı Vava'yı Rusya'dan çıkarma özlemini kullanmıştı. Derken imzasız bir pusulayla, Metternich'e Polonya karşılığında, 100 bin sterlin ve Wilhelmina'nın yakınlığını yeniden sağlamayı önerdi. "Bu adam söz konusu olduğunda, artık hiçbir şeye şaşırmıyorum" diye yazdı Metternich, barıştığı Wilhelmina'ya. "Bayağı hastayım. Bedenim etkilenmiş olmalı."

Castlereagh'ın en çok korktuğu şey, Napoléon hegemonyasının yerini Romanov hâkimiyetinin almasıydı ve 21. yüzyıl devlet adamlarının günümüz Rusyası'na yaklaşımına çok benzeyen bir tutumla, Liverpool kontuna Aleksandr'ı yatıştırma politikasının değil, sadece güç politikasının yola getireceği tavsiyesinde bulundu: "Uysallık onu durdurmayacağı gibi, zıtlaşma da ilerleyişini hızlandırmayacaktır. [...] Onu izlemek ve gerekirse başka bir Bonapart olarak, ona direnmek [zorunlu]."

Aleksandr'ın zorbalığıyla eli güçlenen Talleyrand, Britanya ve Avusturya'yı Fransa'yla birlikte Rusya karşıtı gizli bir antantı 9 Aralık'ta imzalamaya ikna etti. Bundan habersiz Rus imparatoru iki gün sonra, yaş günü için Razumovski Sarayı'nda Beethoven'ın son kez piyano çaldığı bir balo verdi. Sonunda, Polonya meselesinde mutabakata varıldı: Aleksandr Rusya tacı altında meşruti Polonya kralı oldu. Saksonya sorunu Rusya'yla savaşın konuşulacağı derecede hırçınlığa yol açtıktan sonra, Aleksandr nihayet bir Saksonya bakiyesi bırakmayı kabul etti. Yeni bir yangın tehlikesinin sembolik tezahürü yılbaşı gecesi Razumovski Sarayı'nın yanmasıyla ortaya çıktı. Alevler paha biçilmez tabloları yutarken, Aleksandr samur sabahlığıyla bir ağacın altında ağlayan Razumovski'yi teselli etti.

Kongre sefih davranışlar ve muhafazakâr diplomasi açısından kötü bir intiba bıraktı ama getirdiği barış ne kadar aristokratça ve monarşik olursa olsun, makul ve pragmatik bir çözümdü, 20. yüzyıldaki denginden, hayalci ve idealist 1919 Versailles Antlaşması'ndan çok daha kalıcı olacaktı. Bununla birlikte, çar sinsice pazarlık (bir başka deyişle, kendi kutsal dileklerine direniş) yüzünden öylesine bıkıp usandı ki, bir Kutsal İttifak'ı, hükümdarların bir Hıristiyan kardeşliğini tasarladı. Tam bunu önereceği sırada, şaşırtıcı haber geldi.

"Anneciğim, burada bizi olduğu kadar seni de şaşırtacak öylesine beklenmedik bir olay var ki, bütün fikirleri farklı bir istikamete yöneltti" diye bildirdi çar, Rusya'daki annesine. "Napoléon kaldığı Elba Adası'ndan 26 Şubat'ta ayrılmış." Sürgündeki adam tekrar Fransız imparatoruydu.

Haberi alelacele Aleksandr'a yetiştiren Metternich'ti. Napoléon'la muharebede karşı karşıya gelmeye hazır olan çar, Prusya kralını, Schwarzenberg ve Wellington dükünü yardımcıları olarak yanına almak üzere ittifakın diktatörü olmayı önerdi. Ama Viyana'da Castlereagh'ın yerini almış olan Wellington, çarın altında görev yapmaktansa, şahsen "bir misket tüfeği taşımayı tercih edeceğini" belirtti.

Rusya, Prusya, Avusturya ve Britanya birlikleri Fransa sınırlarına yığılırken ve Kongre'de nihai antlaşma imzalanırken,* şartlar Korsikalı canavarın aleyhindeydi. Çar emin bir havada, "Toplam 850 bin asker, habis dehayı ezmeye hazır" diye bildirdi annesine.[22]

Aleksandr'ın ordularını Almanya'nın Heilbronn kentinde topladığı sırada, Katiş yeni ilgi alanı mistisizme uygun bir rahibeyle tanışmasını sağladı. Çarın huzuruna 4 Haziran 1815'te çıkan Barones Juliana Krüdener, Mareşal Münnich'in torununun kızı ve bir Rus diplomatın eşi olan elli yaşında bir Baltık Alman soylu kadınıydı. Tanrı'yla doğrudan irtibat kuracak ve yakındaki Kıyamet'i önceden tahmin edebilecek mistik güçlere sahip olduğu iddiasındaydı. Böyle selametçi kültler modaydı ve zaten mistisizmle dolu Aleksandr, melek gibi bir hükümdarın yönlendirmesiyle Deccal Napoléon'un düşüşünü, İsa'nın yeryüzüne tekrar inişinin izleyeceği yolundaki kehanetini duymuştu. Krüdener'in tumturaklı Kutsal Kitap diliyle ifade ettiği sinsi yaltakçılığı, Aleksandr'ın kendine hodpesentçe hayranlığıyla tam uyuştu. "Virginia'ya [Krüdener'e taktığı ad] saygılarımı sunarım" diye yazdı Katiş'e. "Ona bağlılığımın sonsuz olduğunu bildir."

Wellington 6 Haziran'da (Gregoryen takvime göre 18 Haziran) Napoléon'u Waterloo'da yendi. Aleksandr'ın bu sefer Napoléon konusunda riske girmeye niyeti yoktu. "Bize teslim edilmesi için ısrar edeceğiz" diye bildirdi Barclay'a. Ama Rusya karşıtı gizli ittifakı daha önce öğrendiği için, "lanetli yer" olarak nitelendirdiği Paris'ten tiksinir haldeydi.

Elysée Sarayı'nda kalırken, Barones Krüdener'i manevi rehberi olarak Paris'e davet etti. Bir Kazak refakat birliğiyle gelen rahibeyi, gece dua oturumlarını kolaylaştırmak açısından yakındaki Hôtel Montchenu'ya yerleştirdi. "Etrafımda gördüğüm yegâne şey, mağlup Fransa'yı pataklama arzusu ve nefret ettiğim intikam tutkusunun dizginlerini salıverme isteği" dedi Katiş'e.

---

* Büyük Friedrich, Büyük Yekaterina ve Marie Antoinette'le arkadaşlık etmiş yetmişlik Ligne prensi, kongrenin son günlerinde öldü. Gözden düşen Prenses Bagratyon, 300 bin franga ulaşan borçları yüzünden ev hapsine alındığı Viyana'dan kaçtı; Aleksandr'ın peşine düşerek alacaklıların parasını ödemesi için ona yalvardı. Paris'te Stendhal ve Balzac'ın da müdavimleri arasına gireceği bir salon açtı ve sonunda Lord Howden adlı bir İngiliz diplomatla evlendi. Wilhelmina de Sagan yolunda devam ederek, Castlereagh'ın kardeşi Lord Stewart'ın metresliğini yaptıktan sonra, kendine üçüncü koca olarak Kont Karl Schulenberg'i buldu. Kızını Rusya'dan aldıramadı ama Metternich'le dostluğunu sürdürdü ve 1839'da öldü.

"Tek teselli kaynağım Yüce Rab." Fransa'nın müttefiklerce cezalandırılmamasında ısrarcı olan* Aleksandr, diplomatlarından birinin ifadesiyle, "Hıristiyan dini ve ahlakının ürünü barış, uyum ve sevgi ilkelerini devletler arasındaki siyasal ilişkilere" Hıristiyan kardeşler olarak bir arada yaşayan hükümdarların garantisi altında "uygulayacak" bir Kutsal İttifak önerdi.

Aleksandr'ın 29 Ağustos'ta "Erdem Teftişi" adıyla 150 bin Rus askerine yaptırdığı geçit törenine, Avusturya ve Prusya hükümdarlarının yanı sıra, Wellington, Artois kontu (XVIII. Louis'nin kardeşi), kır saçlı ve sade giyimli Krüdener katıldı. Ertesi gün bütün ordusu Slav ilahileri okudu, ardından yedi altar önünde secdeye vardı. "Bu, hayatımın en güzel günü" dedi baronese çar.

Britanya Başbakanı Liverpool düküne, "İmparatorun aklı pek yerinde değil" diye bildiren Castlereagh, ona ve Wellington'a antlaşma metnini gösteren Aleksandr'la "istişareyi ciddiyeti bozmadan sürdürmede güçlük çektiklerini" aktardı ve antlaşmayı "bir ulu mistisizm ve saçmalık numunesi" olarak nitelendirdi. Britanya direndiyse de, Avrupa devletlerinin çoğu bunu imzaladı.[23]

Polonya kralı sıfatını taşıyan Aleksandr Ekim 1815'te, Polonya üniformasıyla Varşova'ya girdi ve yeni krallığına bahşettiği anayasayla Ruslara asla reva görmediği türden hürriyetleri Polonyalılara tanıdı. Laharpe'ın öğrencisi Polonya anayasasını bir deneme olarak gördüğünü, Prusyalı general von Borstell'e, "İmparatorluğumun medenileşmesi açısından Polonya benim için gerekli" sözleriyle çıtlattı. Yumuşak liberalizm ve fevri otokrasi arasında gidip gelmekten bezmiş halde Petersburg'a dönerek, Noel'e zamanında yetişti.

Öteden beri serfliğin verdiği zararın farkında olan çar, itibarının yüksek oluşuna güvenerek bu düzene son verme eğilimine kapıldı. Nitekim ertesi yıl, cesur bir hamleyle Livonya serflerini azat etti; Novosiltsev, Koçubey ve hatta Arakçeyev'den çok daha çapraşık ve hassas bir konu olan asıl Rusya'ya ilişkin planlar sunmalarını istedi.

Livonya reformundan sonra, kendi serflerini azat etmeye yönelik planlar sunan bazı liberal soylulara şunu sordu: "Yasama gücü kimin elinde?"

"Hiç kuşkusuz Majestelerinin."

"O halde, uyruklarımın iyiliği için en yararlı gördüğüm kanunları çıkarma hakkını tanıyın" diye çıkıştı Aleksandr. Reform ancak otokrattan gelebilirdi ve bu durumda bile sınırları olmalıydı.

---

* Tekrar başa geçen XVIII. Louis, görevden aldığı Talleyrand'ın yerine Aleksandr'ın önerdiği kişiyi yeni başbakan olarak atadı: On yılı aşkın bir süre Yeni Rusya ve Kırım genel valiliğini yürüten ve Odessa'nın asıl yaratıcısı olan Richelieu Dükü Armand du Plessis. Talleyrand "Kırım'ı en çok tanıyan Fransız" olarak nitelendirdiği bu kişinin atanmasını alaya aldı. Aleksandr'ın Yeni Rusya'da Richelieu'nun yerine geçirdiği Langeron, dünya zevklerine düşkün başka bir Fransız olarak, Odessa'nın kozmopolit yükselişini teşvik etmeyi sürdürdü.

Metternich'e göre, çar "aynı fikir sisteminde sebat etmekten aciz"di; "Jakobenliği bırakıp mistisizmi benimseme" sürecinde, "İnsan Hakları'nın yerine Kutsal Kitap okumayı geçirmiş"ti. Oysa üzerindeki nüfuzuyla akılsızca övünmesinden dolayı çoktan bıktığı Barones Krüdener'i bir daha asla görmedi.

Aksine, militarist otokrat kimliğiyle ülke içinde büyük çaplı bir yeni projeye, kısmen Arakçeyev'in malikânesinden aldığı ilhamla, askerleri aileleriyle birlikte askeri kolonilere yerleştirme projesine sarıldı. Böylece çiftçilikle geçimlerini sağlamaları, Avrupa'nın en büyük ordunun devasa masraflarını ve mevcut zorunlu askerlik sisteminin zalimce yanlarını azaltacaktı. Proje ilke olarak mükemmel bir fikir olmasına karşın, uygulama öyle olmadı. "Fikir imparatorundu ama uygulama Arakçeyev'e bırakıldı" diye anlatacaktı kardeşi Nikolay'ın eşi daha sonraları. Kısa bir süre sonra, Rus ordusundaki askerlerin üçte biri aileleriyle birlikte bu kolonilerde yaşamaya başladı. Nikolay'ın eşine göre, Arakçeyev'in ve ona bağlı haydut tavırlı amirlerin "bu işi yumuşakça değil, tam tersine sert ve acımasız tedbirlerle yürütmeleri köylülerde hoşnutsuzluk yarattı." Projenin fanatik idarecisi haline gelen "Vampir", her ayrıntıyı bildirerek imparatorun memnun kalmasını sağladı.

Yerinde duramayan Aleksandr sıkça tekrarlayacağı imparatorluk turlarının ilkine çıktı. Aldığı toplam yolun 260 bin kilometre gibi şaşırtıcı bir rakama ulaştığı bu seyahatte illeri teftiş etti ve bazı dış kongrelere katıldı.* Bu kongreler savaşın galiplerince bizzat onun öncülüğünde barışı korumak üzere oluşturulmuş Avrupa Uyumu'nun sıklıkla düzenlediği zirve görüşmeleriydi. Törenlerden nefret eden, Petersburg kırtasiyeciliğinden sıkılan, başarıyla şımaran, seksle, şanla ya da mistisizmle artık avunamayan, babasının anısıyla azap çeken ve bazen çılgınlığa varacak derecede mızmız, paranoyakça bir tedirginlik duyan imparator, sadece Dr. Wylie ve Volkonski'nin yer aldığı küçük bir maiyetle dolaştı.** Moskova harabelerine ilk tur muhtemelen döneminin en etkili gezisiydi; çünkü mimarı Joseph Bove'a kent merkezini yeniden inşa

* Waterloo sonrası kongrelerin ilki için 27 Ağustos 1818'de Aix-la-Chappelle'e doğru yola çıktı; orada İmparator Franz ve Kral III. Friedrich Wilhelm'in yanı sıra, Metternich, Richelieu, Castlereagh ve Wellington dörtlüsüyle bir araya geldi. Kontes Lieven'in tekrar Konstantin'le düşüp kalkması ve ardından Metternich'le büyük bir aşk macerasına koyulması, çarlık diplomasisinde sıkıntılara yol açtı. Aleksandr Avrupa genelinde muhafazakâr istikrarı güvenceye almak ve İspanya'nın Güney Amerika'daki asi sömürgelerini geri almasına yardımcı olmak açısından Kutsal İttifak'ı ayakta tutmaya özen gösterdi. Hatta Yekaterina ile Potemkin'in benzer bir fikrini çağrıştıran bir hamleyle, İspanyollara Minorka'nın bir deniz üssü olarak verilmesi karşılığında, Rus savaş gemileriyle Güney Amerikalı isyancıları bastırmayı önerdi. Metternich ve Castlereagh'ın bu tasarıyı veto etmelerine karşın, Fransa'daki işgale son verilmesinde mutabık kalındı. Aleksandr Rus ordusunun büyüklüğünden çekinen öbür devletlere şunu ısrarla belirtti: "Ordumu Avrupa ordusu olarak görmekteyim."

** Bu arada en azından yedi yıl önceki bir haksızlığı düzeltti. İtibarını iade ettiği Speranski'yi 30 Ağustos 1817'de Penza valisi olarak atarken, bu eski "sağ kolu"na açılmış davanın şaibeli olduğunu itiraf eden bir kararname çıkardı. Kısa bir süre sonra, tamamen aklayıcı bir mektupla onu Sibirya genel valiliğine yükseltti.

etme talimatını verdi. Günümüzde gördüğümüz Bolşoy, Tiyatro Meydanı, Üniversite ve Kızıl Meydan, Aleksandr'ın en kalıcı mirasıdır.

Derken, 1819'da askeri kolonilerde yaklaşık 28 bin kişi isyan etti ve Arakçeyev tarafından vahşice bastırıldı. Çara raporunda, "Kararlılığın ve acil müdahalenin gerekli olduğunu gördüm" diye bildirirken, kastettiği şey Prusya tarzı acımasız askeri cezalardı. Tutuklanan 2.000 kişiden 275'inin çarptırıldığı ölüm cezası, gaddar *Spitsruten* koşusuna çevrildi. Bu bahtsızlar bin dayakçının sıralandığı "yeşil sokak" boyunca on iki tur koştu ve 160'ı can verdi. "Bunların kıyılmış et değil, insan olduklarını sadece başlarından anlamak mümkündü" diye yazdı bir görgü tanığı.

"Hassas ruhundan nelerin geçmiş olabileceğini anlıyorum ama sağlam muhakeme gücünü takdir ediyorum" diyerek Arakçeyev'in içini rahatlattı Aleksandr. Bir kaynağın aktardığı şu sözler de onun acımasızlığını onayladığını gösterir nitelikteydi: "Bu koloniler neye mal olursa olsun, Petersburg'dan Çudova'ya giden yolu cesetlerle kaplamak gerekse bile yaratılacak. [...] Daha zorlu sorunların üstesinden geldim ve bu kararıma uyulmasında da ciddiyim."

Avrupa genelinde gizli derneklerin yaydığı devrimci fikirler İspanya, Portekiz, Almanya ve Fransa'da Kutsal İttifak'ı tehdit eder boyuta vardı. Britanya dahi radikal karışıklıklara ve Peterloo Katliamı'na sahne oldu. Fransız veliahdı Berry dükünün suikasta uğramasıyla çok telaşlanan Aleksandr, Avrupa hükümdarlarının bir "genel sistem"i uygulamaya geçirmede uyumlu hareket etmelerini istedi. Rus gücünden korkan Britanya ve Avusturya hükümetlerinin müdahale doktrinine direnişi, Napoli'de bir devrimin patlak vermesiyle kırıldı.

Aleksandr'ın kardeşi Nikolay'la birlikte Ekim 1820'de Franz ve Friedrich Wilhelm'le buluştuğu Troppau'da, bu kez Metternich Avrupa genelinde devrimleri ezmek için bir muhafazakâr müdahale doktrini önerdi. Liberalizminin son bir çakımıyla öneriye karşı çıkan Aleksandr'ın tutumu, 28 Ekim'de aldığı tedirgin edici haberle tamamen değişti. Gözde Semyonovski Muhafız Alayı isyan etmişti. Rusya da devrim tehdidiyle karşı karşıyaydı.[24]

İsyan aslında Arakçeyev'in himayesindeki hödük bir Alman albayın acımasızlığına bir tepkiydi ama Aleksandr tarafından ahtapota benzer bir devrimci komplonun kollarından biri olarak görüldü: "Şer imparatorluğu ona yön veren şeytani dehanın bütün esrarengiz yollarını kullanarak hızla yayılıyor." Hâlâ bulunduğu Troppau'dan, Arakçeyev aracılığıyla sert cezaların verilmesini emretti: "İmparator bu adamlara kamçı cezası vermeme lütfunu gösterdi; [ama] huş sopasıyla 6.000 darbe vurulduktan sonra maden ocaklarında angaryaya gönderilmelerini bildiriyor." Birçoğu "yeşil sokak"ta öldü.

Napoli kralının da katılabilmesi için kongrenin daha güneydeki Laibach'a taşınması sırasında, çar Napoli'de ve başka her yerde "şer imparatorluğu"nu ezmeye yönelik Avusturya planını benimsedi. "İlahi takdirin bize verdiği bütün yetkiler ve araçlarla bu düşmana ve şeytanca işlerine karşı mücadele etmek biz Hıristiyanların görevi değil mi?" diye yazdı Golitsın'a, birkaç sayfayı bulan ateşli nutukta. "Bana kalırsa, asıl şer Napoléon'un yıkıcı despotizminden bile daha tehlikeli." Aleksandr Merkez Komite olarak anılan bir devrimci örgütçe Paris'ten yönlendirilen alçak bir uluslararası komplonun yürütüldüğü kanısındaydı. Aslında kendi Muhafız Alayı içinde bile, Paris'ten otokrasiyi yıkma kararlılığıyla dönmüş liberal soylularca kurulan gizli derneklerin bulunduğundan bihaberdi.

Nüfuzlu ailelerden gelen otuz subayla 1816'da Kurtuluş Birliği'ni oluşturmuştu. Bu örgütün daha sonra bölünmesi ile ABD başkanlık sistemi temelinde bir meşruti monarşiyi tasarlayan Kuzey Birliği ve Ukrayna ordusunda imparatora suikast düzenlemeye karar vermiş subayların yer aldığı daha radikal Güney Birliği ortaya çıktı. Onlara bağlı hücrelerin mensupları aynı zamanda bazıları liberal, bazıları muhafazakâr sanat meraklılarının "burnu havada" bir edebiyat kulübü olan Arzamas Birliği'ne üyeydi. Kulübün kurucularından romantik şair Vasili Jukovski, hakiki şiir yeteneğini gördüğü bir gencin üye yapılmasını önerdi. Aleksandr'ın Çarskoye Selo'daki lisesinden yeni mezun olmuş Aleksandr Puşkin adlı bu delikanlının annesi "Büyük Petro'nun Zencisi" Hannibal'ın torunu, babası ise eski bir boyar ailesinin çocuğuydu. Egzotik bakışlı, siyah kıvırcık saçlı ve kıvrak bedenli Puşkin, *Ruslan ve Ludmila* adlı romantik şiiriyle üne kavuştu. Kapıldığı özgürlük düşüyle, Napoléon Savaşları'nın bir bölümü devrim peşinde koşan sakallı kahramanlarıyla haşır neşir oldu. Kimseyi takmayan kişiliğine karşın, birçok gönül çelme hikâyesi ve taşkın hicivleriyle salonların müdavimi haline geldi. Vampir görünüşlü Arakçeyev'i yerdi;* "gezgin despot" ve "tombul popolu" olarak nitelendirdiği Aleksandr'ı alaya almaya cüret etti.

Aleksandr 1819'da bu harika çocuk hakkında söylenenleri ilk kez duyunca, Muhafız Alayı Komutanı Prens İlaryon Vasilçikov'dan bir Puşkin şiiri getirmesini istedi. Okuduğu şeylerden hoşlanarak, Puşkin'e "soylu duygu"larından dolayı teşekkür etti ama ertesi yıl bir muhbirin şairi gammazladığı Koçubey, aldığı bilgileri tombul popolu çara aktardı. Gizli polisin bir şubesinden

---

* Puşkin'in Arakçeyev'le ilgili şiiri çarpıcıydı: "Bütün Rusya'nın zorbası / Valilerin baş belası / Konseyin akıl hocası / Çarın kardeşi ve dostu / İçi garez ve kin dolu / Zekâdan, duygudan ve onurdan yoksun / Kim mi o? Yaltaklanmadan gösterir sadakatini / Bir fahişenin pezevengi." Savaş kahramanlarından Aleksey Orlov'u, küçük penisini ve metresini konu alan daha şakacı şiiri ise şöyleydi: "Orlov yatıyor İstomina'yla / İğrenç bir çıplaklıkla / Tam kızışma anında hercai komutan / Son işi bir türlü beceremiyor. / Sevgilisini kırmaktan kaçınan bir tutumla / Haspa bir mikroskobu alıp eline / 'Tatlım, hele bir göreyim beni neyle düzdüğünü' diyor."

sorumlu Petersburg Genel Valisi General Miloradoviç'e, onun şiirlerine el koyması emri verildi. Genç şair buna fırsat kalmadan yaktığı şiirleri yeniden yazması talebine korkusuz dürüstlüğüyle uydu. "Puşkin Sibirya'ya sürgün edilmeli" dedi imparator. "Rusya onun ayartıcı şiirlerinin tufanı altında." İki saray entelektüeli, şair Jukovski ve tarihçi Karamzin, hatta dul imparatoriçe, Puşkin'in bağışlanmasını diledi. Ancak Aleksandr sürgün yerini Yeni Rusya'ya çevirmekle yetindi.

Puşkin aslında karşılaştığı sorunların yanında hiç kalırdı. Aileye yakın olan Aleksandr Benckendorff adlı bir Muhafız Alayı subayı, çara yönelik bir dizi komployu ihbar etti. Aleksandr, Çarskoye'ye nihayet Mayıs 1821'de döndüğünde, onu karşılayan başka bir güvenlik kurumunun şefi konumundaki Muhafız Alayı Komutanı Vasilçikov'dan komploların doğru olduğunu öğrendi. Şaşırtıcı bir tavırla, komplocuları asma emrini vermedi. "Sevgili Vasilçikov, bu hayalleri ve hataları paylaşıp teşvik ettiğimi biliyorsun. Dolayısıyla onları ezmek bana düşmez."

Bu iş ardılına kalacaktı. Peki ama ardılı kim olacaktı?[25]

Resmi veliaht Konstantin tam da babasının suikasta uğradığı gece, tahtı istemediğini belirtmişti ve o zamandan beri fikri değişmemişti. Sadistliğe varan disiplin düşkünlüğü ve havai muzırlığıyla, çar olmaya hâlâ uygun sayılmazdı. Komutasındaki birlikleri yabancılara gösterirken, uyguladığı disiplini kanıtlamak için, esas duruşta bekleyen bir generalin ayağını kılıcıyla delmişti. Düzelmiş gibi göründüğü doğruydu. Kız kardeşlerine mektuplarında Molière'den alıntılar yapan, kendi basık burunlu çirkinliğiyle alay eden ve Polonya ordusunun başkomutanı olarak hayatın tadını çıkaran biriydi artık. Polonya'da 1815'te âşık olduğu Joanna Grudzińska adlı nazik bir Polonyalı kontes, daha kibar olmasını sağlamış gibiydi. Arasının bozuk olduğu karısını boşaması ve Katolik metresiyle evlenmesi, Aleksandr'ın veraseti değiştirme eğilimini daha da güçlendirecekti.[26]

Sırada ondan sonra gelen çok daha küçük yaştaki Nikolay ise görünüşüyle bir imparator gibiydi. Doğduğu zaman, "kalın sesi ve neredeyse kendisininki kadar kocaman elleri" nedeniyle ona "izbandut" diyen Büyük Yekaterina'nın övgülerine mazhar olmuştu; büyüdüğünde herkesçe "yakışıklı" olarak nitelendirilen devasa, mavi gözlü, sarışın bir adama dönüştü. Diğer küçük erkek ve kız kardeşleriyle, ilgisiz annesi Marya tarafından büyütüldüğü için, sevgiye aç kaldı. Aradığı yakınlığı Alman asıllı subayların eşleri olan iri yapılı iki mürebbiyesinde, "Homurtu Başı" adını taktığı "la Générale" Lieven ve daha küçük yaştaki "la Colonelle" Julia Adlerberg'de buldu. En çok bağlandığı kişi ise sevgili İskoç dadısı Jane Lyon'du. Varşova'da 1794'teki devrimci çalkantı sırasında Yahudilere ve Polonyalılara duyduğu nefreti de

Nikolay'a o aşılamıştı. Yaşının ilerlemesiyle birlikte, Nikolay'ı sindirici bir tutuma giren vasisi General Gustav Lamsdorf'un onda uyandırdığı "korku ve baskı", kendi ifadesiyle, "yanında nadiren yalnız kalabildikleri annesine duyduğu evlat güvenini sarstı." Nikolay gözde kız kardeşi Annette ve en küçük kardeşi Mihail'le kurup "Üçlü Torna" adını verdikleri, aralarında şifreli sözleri kullandıkları ve özel yüzükler taktıkları gizli bir dernekle avundu. "İmparator Aleksandr'ı nadiren görürdük; [ama] koruyucu meleğimiz bize karşı son derece sevecendi" diye anlatacaktı daha sonraları. Çar küçük erkek kardeşlerini görmeye gittiğinde, sahiden Pavel'in oğulları olduklarını gösterircesine, onlara tüfek talimi yaptırırdı.

Nikolay ergenlik çağına vardığında, Lamsdorf'un zamparalığa karşı bir uyarı olarak gösterdiği bir hastanenin frengi koğuşundaki manzaradan, "evlenene kadar hiçbir kadını tanımaya kalkışmayacak derecede korktu." Kardeşi Mihail'le birlikte 1812'den sonra heveslendikleri askerlik hizmetine ancak Paris'in düşüşüyle izin verildi; annelerinin "askeri düzenle edepsiz, kaba ve sert hale gelmemeleri" yolundaki tembihiyle yola çıktılar.

İki kardeş Paris'teki geçit törenine "çılgınca sevinç"le katıldı. Nikolay dönüş yolunda uğradığı Berlin'de, Friedrich Wilhelm ile müteveffa Louise'nin kızı Prusya Prensesi Charlotte'la tanıştı. Kendi ifadesiyle, orada "ömür boyu bağlanma arzusunu kendi tercihiyle daha ilk bakışta duyduğu kişiyi gördü." Dev adam tutulduğu bu ince ve narin çiçeği hep "Mouffy" olarak anacaktı. Parodiye düşkün bir ailedeki gönül serüveni ister istemez aşk mektuplarının disiplin ayrıntılarıyla dolu olmasını getirdi ve Nikolay toplum için öngördüğü idealin askeri yapı olduğunu Mouffy'ye açıkça belirtti: "Ordu düzen demektir. [...] Bütün insan yaşamını askerlikten ibaret sayarım." Çardan bu izdivacın peşine düşme iznini aldı. Paris'te Waterloo sonrasında, Aleksandr taht için zaten Nikolay'ı düşünür olmuştu. Nitekim Barones Krüdener genç grandüke, "Mösyö, imparator siz olacaksınız" dedi övgüyle.

"İmparator mu?" karşılığını verdi Nikolay. "Kardeşim Konstantin'i kaybetmeyle gelecek bir taç benim için dikenli taç olur."

Ekim 1816'daki nişandan sonra, Mouffy Ortodoksluğa dönüp şair Jukovski'den Rusça dersler alırken, taht için eğitilen Nikolay önce bir Avrupa turuna gönderildi. Wellington ve prens naip tarafından ağırlandığı Londra'da, aralarında "Müthiş yakışıklı! Avrupa'daki en yakışıklı adam!" diye heyecanla konuşan İngiliz hanımların arzu dolu bakışlarına maruz kaldı. Parlamento'dan ise pek etkilenmedi: "Herhangi bir sistemin krallara kitleleri yönetme yetkisinin ilahi takdirle devredilişinden daha iyi olabileceğini hiçbir zaman düşünmedim." Avrupa turunu izleyen Rusya gezisinde antisemitik ve Polonya karşıtı duygularını güncesine kaydetti.

Nikolay ve Mouffy 1 Temmuz 1817'de evlendi. Adı resmen Aleksandra

Fyodorovna olarak değiştirilen narin Mouffy, "Takılan çok sayıda mücevher bana öylesine ağır geldi ki, öleceğimi sandım" diye anlatacaktı daha sonraları. "Ellerimiz birleştiğinde kendimi çok mutlu hissettim. Hayatımı korumasına bıraktığım Nikolay'ım bu güvenimi asla boşa çıkarmadı."

Gelgelelim, artık İzmailovski Muhafız Alayı'nın komutanı olan Nikolay, kurallar konusunda tumturaklı bir titizliğe sahipti; mizahtan yoksun sertliğiyle sevilmeyen biriydi. "Melek" olarak gördüğü Aleksandr'ı taparcasına sevmesine karşın, onun kadar kozmopolit ve dost canlısı değildi, bir Rus disiplin adamı olmaya daha yakındı. "Fransa'dan dönüşten sonra düzen çöktü" diye anlatacaktı daha sonraları. "Subaylar frak giyer ve hatta talimlere akşam elbisesiyle gider oldular! Askerlik bir kelimeden ibaret hale geldi. [...] Bendeki ateşli heves, üstleri ve astları aleyhime çevirdi." Mouffy herkesi büyüledi. "Çok zayıf, çok solgun ve (söylediklerine göre) çok ilginç bakışlıydım" diye ifade edecekti bunu daha sonraları. Onu "nazik bakışlarla karşılayan az sayıdaki sima" arasında sayacağı Aleksey Orlov ve Benckendorff en azılı kadın avcılarından ikisiydi. Mouffyı "Nikolay'ımın yirmi bir yıl boyunca çok ciddi çehreli olduğu doğrudur" diye itiraf edecek olsa da, baş başayken "çok yumuşak ve sevecen" olduğunu ekleyecekti. Hatırat yazarı Vigel'in kanaati ise, grandükü nedimeler dışında "kesinlikle hiç kimsenin sevmediği" yönündeydi. Bir maskeli baloya katılan hanımlardan biri, "Biliyor musunuz, Rusya'da en yakışıklı adamsınız" diye sırnaşınca, "Muhterem madam, bu sadece eşimi ilgilendiren bir konu" diye karşılık vermişti dindarlık taslayan bir tavırla.

Mouffy ilk hamileliğini yaşadığı 1818'de gittiği Moskova'dan, "İlk çocuğumun ilk çığlığını duydum" diye yazdı. "Niki beni öptü ve gözyaşlarına boğulup Tanrı'ya şükretti."

Loğusalığa nezaret eden Marya, "Bir oğlan" diye duyurdu.

"Mutluluğumuz iki katına çıktı" diye anlatacaktı Mouffy. "Yine de bu küçük varlığın günün birinde imparator olacağı düşüncesinde kasvetli ve melankolik bir şeyi hissettiğimi hatırlıyorum." Onun tasviriyle, "koyu mavi iri gözleri olan bu beyaz, tombalak ve tatlı çocuk" müstakbel II. Aleksandr'dı. Derken Ocak 1819'da, halası Württemberg Kraliçesi Katiş henüz otuz yaşındayken yılancık hastalığından öldü. Bu kayıp, I. Aleksandr'ı sarstı. O yaz Nikolay ve Mouffy çiftiyle bir yemekte, "yüceltmeye varan derecede bir hayranlıkla " idolleştirdikleri çar, kendisinin erişemediği aile mutluluklarına sevindiğini birdenbire belirterek bir oğlan sahibi olmalarının "Tanrı lütfunun bir işareti" olduğunu ekledi. Ardından Mouffy'yi şoka uğratan bir açıklamayla sözlerini sürdürdü: "Nikolay'ın görevlerini hakkıyla yerine getirmesinden duyduğu sevincin iki katına çıktığını, çünkü günün birinde büyük bir yük üstleneceğini, onu yerine geçecek kişi olarak gördüğünü, üstelik bunun sanılandan çok önce, kendisi henüz sağken gerçekleşeceğini söyledi."

"Oturduğumuz yerde iki heykel gibi donakaldık" diye anlatacaktı Mouffy daha sonraları. "Gözlerimiz fal taşı gibi açıldı!"

"Şimşek çarpmışa dönen" Nikolay'da ise "ayaklarının dibinde yarılıp açılan bir uçuruma, karşı konulamaz bir kuvvetle itilme" hissi uyandı.

"Şaşırmış gibisiniz" diyen çar, ardından Konstantin'in tahttan vazgeçmeye kararlı olduğunu açıkladı. "Ben de üstlendiğim işlevleri bırakmaya ve dünyadan elimi eteğimi çekmeye kararlıyım." Nikolay ve Mouffy ağladı.

Konstantin'in, Polonyalı sevgilisiyle evlenebilmek için Aleksandr'dan boşanma izni istemesi süreci hızlandırdı. Aleksandr o yılın eylül ayında Nikolay'la birlikte Konstantin'i görmeye gitti ve ricasını kabul etti. Konstantin 1820 yazında yeni eşiyle evlendi ve Aleksandr kardeşlerine "tahttan çekilmek istediğini" bildirdi.

"Böyle bir şey aklımızın ucundan hiç geçmemişti!" diye ileri sürecekti Mouffy. Her iki grandük kararın ciddi olduğunu bildiklerinden epeyce itiraz ettiler. İmparatoriçe Yelizaveta ise Nikolay'daki hırsın farkındaydı: "Nikolay'ın kafasında tek bir fikir var, o da hükmetmek."

Konstantin 1821'in başlarında, tahttan vazgeçtiğini Aleksandr'a yazılı olarak bildirdi. Aleksandr 16 Ağustos 1823'te, "ikinci kardeşi Nikolay"ı ardıl olarak atadığına dair bir manifestoyu imzaladı.* "İmparator bize bunu çıtlattı ama daha fazla açıklama yapmadı ve biz de [konuya] girmemek için her çabayı gösterdik" diye yazacaktı Nikolay. Akıllıca olmayan ve vahim sonuç doğuracak bir tutumla, manifesto hiç açıkça duyurulmadı.[27]

Çarın Yunan asıllı eski yaverlerinden Prens Aleksandr İpsilantis Şubat 1821'de, Osmanlı padişahına karşı bir Ortodoks başkaldırısının kıvılcımını tutuşturma ve bir Rus müdahalesini zorlama umuduyla, maceraperestlerden oluşan bir ayaktakımı müfrezenin başında Boğdan'a girdi. Saldırının kolayca boşa çıkarılması üzerine, canını kurtarmak için hemen kaçtı. Girişim buna onay vermemiş olan Aleksandr açısından can sıkıcıydı. Müttefiklerin dikkatini başka yöne çevirerek, "İblis'in diğer sinagoglarının yıkılmasını önlemek" amacıyla, Paris'teki şeytani devrimci Merkez Komite'nin böyle bir emir verdiğine emindi. Ama Osmanlı topraklarındaki Yunanların ayaklanması üzerine, II. Mahmud'un Konstantinapol patriğini astırması, Rusların din kardeşlerini kurtarmak adına harekete geçmelerine yol açtı.

Aleksandr'ın iki dışişleri bakanından Kapodistrias, Rusya'nın Yunanlara destek vermesi gerektiği kanısındaydı; Doğu'da Rus nüfuzundan, Batı'da da devrimci liberalizmden çekinen Metternich ise Aleksandr'ı Yunanlara "bir cani şebekesi" olarak davranması için sıkıştırdı. Olayın bir "tuzak" oluşun-

---

* Yelena Pavlovna'yla (eski Württemberg Prensesi Charlotte) Şubat 1824'te evlenen küçük kardeş Mihail şen şakrak bir asker, pratik bir maskara ve hödük bir kocaydı.

dan yakınan çar sonunda Kapodistrias'ı görevden aldı ve Metternich'ten yana tutum takındı. "Rus kabinesi Büyük Petro'nun ve bütün ardıllarının müthiş atılımını tek darbeyle mahvetti" diye sevindi Metternich.*

Hükmetmenin "muazzam yükü"** Aleksandr'ı yıpratıyordu. Mouffy'nin anlatımına göre, "Hiç kimsenin aklından geçmeyen şeyleri hayal ediyor, insanların onunla alay ettiklerini, komik taklitlerini ve arkasından kaş göz işaretleri yaptıklarını sanıyordu." Gittikçe artan sağırlığı onu daha da yalnızlaştırdı ve hıncını çıkardığı Mouffy'yi "yorumları ve azarlarıyla" ağlatacak noktaya getirse de, bir süre sonra eski sevecen tavrına döndü.

Mutlak güce sahip "Vampir" Arakçeyev, imparatora en yakın iki sadık adamı saf dışı etmek için, onun uzun süreli yokluklarından ve usandırıcı paranoyasından yararlandı. Verona'ya doğru yola çıkarken, "her zümreye ait gizli derneklerin" dağıtılması için verdiği emri, Golitsın'a yönelik bir saldırıya vesile yaptı; onu devrimci sapkınlıkla suçlaması ve "devrim planı"nı açığa çıkarması için bir Ortodoks delifişeği, Başkeşiş Fotius'u üzerine saldı. İmparator bu dostunu eğitim bakanlığından azletmenin yanı sıra, Volkonski'yi genelkurmay başkanlığından alarak, yerine Rusya'da uzun süre askerlik yapmış bir Alman olan Baron Hans-Karl Dibich'i geçirdi. "Gerçi sadece Tanrı bilir ama üzüldüğüm bir şey varsa, o da birçok dürüst kişinin düşüşüne sebep olan alçağın [Arakçeyev] rezilliklerini günün birinde imparatorun kesinlikle öğrenecek olmasıdır" dedi Volkonski.

Aleksandr'ın çok sevdiği kızı Sofya Narışkina 6 Haziran 1824'te, düğününden hemen önce öldü. Sabahki geçit töreninde haberi alan çarın yüzü soldu; "Yanlış davranışlarımın cezasını çekiyorum" dedikten sonra, geçit törenini sürdürdü.

Golitsın bağışlamaz bir tavırla, "Tanrı mucizevi biçimde sizi günahtan kurtardı" sözleriyle bu görüşe katıldı. "O, günışığını görmemesi gereken bir bağın meyvesini koparıp geri alır."

---

* Aleksandr Ekim 1822'de bir kongreye katılmak için gittiği Verona'da, başta İspanya'da olmak üzere her türlü devrimi bertaraf etmek amacıyla Batı Avrupa'ya 150 bin Rus askeri göndermeyi önerdi. Castlereagh'ın bir süre önce intihar etmiş olması nedeniyle Wellington'ın temsil ettiği Britanya buna karşı çıktı ve İspanya'ya Fransa kuvvetleri gönderildi. Aleksandr kongrede zamanını Leydi Londonderry'nin peşinde koşmakla geçirirken, Wellington (Fransız dışişleri bakanının anlatımına göre) Verona sokaklarında seks arayışına girdi. Kapodistrias'a gelince, bağımsız Yunanistan'ın ilk devlet başkanı oldu ama 1831'de suikasta uğradı.

** Eski metresi Zinayda Volkonskaya'ya ruh halini açıklarken, onu "hiç de hak etmediği sıfatlarla nankör ve duyarsız biri sayabilecekken, çok sevecen davranması"ndan dolayı teşekkür etti. "Böyle görünmesine sırtındaki muazzam yükün yol açtığını" belirtti. İleride "günahlarına rağmen ona dostça yaklaşımından nasıl etkilendiğini bizzat ifade etmesi"ni görmeye can attığını ekledi. Zinayda şimdi Yelisev Gıda Deposu olan Moskova konağındaki salon toplantılarında Puşkin gibi kişileri ağırladı; liberal fikirlere yakınlığının Çar I. Nikolay tarafından hoş karşılanmaması üzerine göç ettiği İtalya'da şimdi İngiliz büyükelçiliğinin bulunduğu Villa Volkonski'de kaldı.

“Benim için endişelenme” diye yazdı Aleksandr, derdini döktüğü Arakçeyev’e. “Tanrı’nın iradesi böyle ve ona nasıl teslim olacağımı biliyorum. Acıma tevekkülle katlanıyorum ve Tanrı’nın ruhuma güç vermesi için dua ediyorum.” Matem tutmak için Arakçeyev’in malikânesi Gruzino’ya gitti.

Neva Nehri’nin 7 Kasım’da taşarak mahalleleri baştan aşağı basması birçok ölüme yol açtı; Kışlık Saray’da oturan imparator kurtarma çalışmalarını örgütledi. Ardından Yelizaveta ağır hastalandı. Bu darbenin etkisiyle yakınlaştığı mağdur eşine, güneyde onun sağlığına kavuşmasını ve kendisinin de dinlenmesini sağlayacak uzun süreli bir tatili önerdi. Osmanlılarla ilişkilerin gerginliği nedeniyle ayrıca orduları teftiş etmesi ve devrimcilerden temizlemesi gerekliydi. “Etrafının suikastçılarla sarılı olduğunu bildiği” için, derin düşünceler içindeydi. Ayrılışından hemen önce, Ukrayna’daki İkinci Ordu’dan gelen İngiliz asıllı ve John Sherwood adlı genç bir yüzbaşı, komplocuların bir darbe planladığı uyarısını Dr. Wylie aracılığıyla iletti.

İç karartıcı bir havanın çöktüğü 1 Eylül 1825’te, Aleksandr peşinden gelecek Yelizaveta’yla hiç yaşamadıkları balayını geçirmek üzere yola çıktı.

Azak Denizi kıyısındaki Taganrog’a 23 Eylül’de ulaştığında, sadece Dr. Wylie, (tekrar maiyetine katılmış olan) Volkonski ve Genelkurmay Başkanı Dibich vardı yanında. Tek katlı küçük bir köşkün bezenmesine bizzat nezaret etti. On gün sonra gelen Yelizaveta, “ayrılışına kendini hazırlama” düşüncesiyle, ona Petersburg’a ne zaman dönmeyi tasarladığını sordu. “Bana ‘Olabildiğince geç, [...] yılbaşından önce olmaz’ cevabını vermesi, bütün gün keyfimin yerinde olmasını sağladı.”

Bir ay sonra, Yeni Rusya genel valiliğine yeni atanmış Kont Mihail Vorontsov, çarı Kırım’daki teftişe davet etti. Aleksandr bunu kabul etti. Ama önce aleyhinde sahiden bir komplonun çevrildiğinin teyidini aldı. Ardından Arakçeyev’in başına gelen faciayı duydu.[28]

“Vampir”in siyah gözlü ve ağır piyade endamlı resmi nikâhsız karısı Anastasya Minkina, çarın hayran kaldığı disiplini sürdürmek için öteden beri Gruzino köylülerine dehşet saçmaktaydı. Hizmetçisini 6 Eylül’de dövdürüp başka iki kızla birlikte zindana attırdı. Dayak yiyen hizmetçi ve erkek kardeşi ertesi gün gizlice Minkina’nın yatak odasına girdiler ve neredeyse boynunu koparacak bir vahşetle boğazını kestiler.

Arakçeyev hükümet işlerini bir yana bırakıp dörtnala gittiği Gruzino’da kendini yere attı ve çevresindekilere şöyle haykırdı: “Onu öldürdünüz. Beni de öldürün. Çarçabuk öldürün beni!” Serflerin birçoğu tutuklanıp işkenceden geçirildi.

“Kalp çarpıntılarım, bir günlük humma, tek gece dahi istirahat edemediğim üç hafta, keder ve bunalım beni öylesine takatten düşürdü ki, hafızamı

yitirdim" diye bildirdi imparatora. "Sadık hizmetkârınızı görseniz, tanıyamazsınız."

Aleksandr onu avutmaya çalıştığı mektubunda, "Nereye gideceğini bilmediğini söylüyorsun" diye karşılık verdi. "Yanıma gel. Sevgisi benimkinden daha samimi bir dostun yok." Ama bir yandan da onu görevlerinin başına dönmesi için sıkıştırdı. Arakçeyev'in uşaklarından yirmi beşi kamçılandı ve birçoğu öldü.[29]

Arakçeyev'in serflerinin işkenceden geçirildiği sırada, Aleksandr'ın soruşturmayla görevlendirdiği Sherwood her iki gizli derneği de açığa çıkardı. Polonya Gizli Yurtseverler Birliği ve Birleşik Slavlar gibi başka gruplarla ittifaklar kurarak güçlenmiş olan daha radikal eğilimli Güney Birliği, çara Potemkin'in yeğeni Saşenka Branitska'nın sarayındayken suikast düzenleme peşindeydi. İşin içinde mühim isimlerin olduğu ortaya çıktı. Sherwood'un bu delilleri sunmasının beklendiği toplantıya, onun ifadesiyle "sarhoş, şişman, çopur ve oynak bir kadın uğruna" imparatorun güvenliğini ihmal eden Arakçeyev bir türlü gelmedi. Ama raporlar Taganrog'daki Aleksandr'a sonunda ulaştı.

Aleksandr'ın harekete geçmekten başka seçeneği yoktu. Güneyli komplocuların tutuklanması emrini verdi ve Kırım sahil şeridi boyunca keyifle at sürmek için Taganrog'dan ayrılırken Volkonski'ye şunu söyledi: "Sade bir fani gibi yaşamak üzere [...] Kırım'a taşınacağım. Yirmi beş yıl hizmet verdim ve askerlere bu süreden sonra artık izin verilir. [...] Sen de istifa edip kütüphanecim olacaksın."

Çarın 27 Ekim'de kaptığı soğuk, hummaya dönüştü; 4 Kasım'da ağır hastalanmasına karşın, geri dönmeyi başardığı Taganrog'da Yelizaveta ile doktorların bakımı altına alındı. Wylie'nin önerdiği ilaçları reddederken, bazı kaynaklara göre, çevresine şunu söyledi: "Ne diye temkinli olayım? Benim için dua eden iki azize var, biri Prusya Kraliçesi Louise, diğeri sevgili kız kardeşim [Katiş]." Bu anlatım doğruysa, o iki kraliçe hayatının aşklarıydı. Birkaç gün düzelir gibi olduysa da, humma gittikçe ağırlaştı. Dr. Wylie endişelenmeye başladı.

Aleksandr kendini daha iyi hissettiği 14 Kasım'da tıraş olmak üzere yataktan kalkınca bayıldı. Volkonski'nin teşvikiyle, Yelizaveta imparatora son duasını etmesi için yalvardı.

"Gerçek durumum ne?" diye sordu Wylie'ye çar. "Sona yaklaştım mı?"

"Evet, efendim" karşılığını verdi İskoç. "Majesteleri reçetelerimi reddetti. Bir hekim olarak değil, dürüst bir adam olarak konuşuyorum. Size kaybedilecek zamanın olmadığını bildirmek Hıristiyanlık görevimdir." Aleksandr bilinci gidip gelirken, günah çıkardı. Dibich durumu Petersburg'daki dul imparatoriçeye ve Varşova'da bulunan görünüşteki veliaht Konstantin'e bildirdi; aile duaya başladı. Aleksandr 17 Kasım'ın ilk saatlerinde toparlandı.

Yelizaveta "Bugün imparatorun durumunda çok belirgin bir düzelme var" diye yazdı Marya'ya. "Sir James Wylie bile durumu daha tatminkâr sayıyor." Ama o gece çar komaya girdi ve Wylie muhtemelen tifodan can çekiştiğini anladı. Aleksandr 19 Kasım sabahı saat on bire on kala, kırk yedi yaşında öldü. "Meleğimiz göğe çıktı ve ben maalesef yeryüzündeyim" diye yazdı Yelizaveta. "Çocukluktan beri dosttuk. Hayatın bütün aşamalarından birlikte geçtik. Sıkça uzak düşsek bile her zaman kavuştuk. Sonunda doğru yolda, izdivacımızın hoşluğunu tattık sadece. Tam da o anda benden koparıldı." Deniz kıyısındaki küçük bir kasabanın zarif bir köşkünde ufak bir maiyetin gözetimindeki bu ölüm emperyal ölüm döşeklerinin geleneksel dramından yoksun olmakla birlikte, bizzat resmi tanıkların hazır olmamasından dolayı en büyük Romanov gizemlerinden biri haline geldi: Aleksandr gerçekten ölmüş müydü, yoksa mistik çar kendi ölümünü uydurmuş muydu?*

Naaşı mumyalayan doktorlar, Petersburg'daki imkânların yetersizliği nedeniyle, işlemi kötü yaptılar. Çok geçmeden pis koku göz yaşartacak düzeye vardı ve surat tanınamayacak derecede karardı.[30]

Sonraki birkaç günün tehlikeli karışıklığında, kâğıt üzerinde iki imparatoru olan imparatorluk pratikte imparatordan yoksun kalacaktı.

---

* Petersburg'dan uzaklık, naaşın tanınamayacak derecede bozulması, Yelizaveta ve doktorların anlatımlarındaki tutarsızlıklar Aleksandr'ın hâlâ sağ olduğu efsanesini doğurdu. Acaba gezgin bir keşiş kisvesine mi bürünmüştü? Urallar'daki Perm kasabasında polis 1836'da Fyodor Kuzmiç adlı, altmışlı yaşlarda, mavi gözlü, tek kulağı sağır, akıcı Fransızca konuşan ve Rus sarayını yakından bilen bir mübarek ihtiyarı (*starets*) tutukladı. Geçmişini açıklamaya yanaşmadığı için kamçılanıp sürgün edilen adam, daha sonra Tomsk'a çekilip yerleşene kadar gezgin bir keşiş olarak insanlara din ve tarih dersleri verdi. Birçok kişi 1864'teki ölümüne kadar, onun Aleksandr olduğuna inandı. III. Aleksandr'ın talimatıyla I. Aleksandr'ın açılan mezarının boş olduğu söylenir. Bu aslında üç geleneğe cuk oturan bir efsanedir: Son imparatorun kıyamette Kudüs'te ortaya çıkışıyla mutlu geleceğin başlayacağı yönündeki Bizans efsaneleriyle bağlantılı olarak geliştirilen ve kutsal çarın hayırlı işler yapmak üzere habis soylulardan kaçması ve bir ermiş olarak dolaşması temasına dayanan hikâye (keşiş Aleksandr'ın da Kudüs'e hac ziyaretinde bulunduğu söylenir); ölü çarların taht talipleri olarak tekrar ortaya çıkışlarına inancın beslediği gelenek; en meşhur örneği Rasputin olan *starets* ideali.

Perde III

GERİLEYİŞ

I. PAVEL
1796-1801
e. (1) Natalya Alekseyevna, eö Hesse-Darmstadt Prensesi Wilhelmine
e. (2) Marya Fyodorovna, eö Württemberg Düşesi Sophie Dorothea

I. ALEKSANDR
1801-1825
e. Yelizaveta Alekseyevna, eö Baden Prensesi Louise

I. KONSTANTİN
1825
e. (1) Anna Fyodorovna, eö Saxe-Coburg-Saalfeld Prensesi Juliane
e. (2) Lowicza Prensesi Joanna Grudzińska

Aleksandra "Aleksandrine"
e. Avusturya Arşidükü Josef

Yelena
e. Mecklenburg-Schwerin Dükü Friedrich Louis

Marya
e. Saxe-Weimar Dükü Karl Friedrich

Yekaterina "Katiş"
e. (1) Oldenburg Prensi Georg
e. (2) Württemberg Kralı I. Wilhelm

Anna "Annette"
e. Hollanda Kralı II. Willem

I. NİKOLAY
1825-1855
e. Aleksandra Fyodorovna "Mouffy", eö Prusya Prensesi Charlotte

Mihail
e. Yelena Pavlovna, eö Württemberg Prensesi Charlotte

II. ALEKSANDR
1855-1881
e. (1) Hesse-Darmstadt Prensesi Marie
e. (2) Katya Dolgorukaya, Prenses Yuriyevskaya

Marya
e. Leuchtenberg Dükü Maximilian

Olga "Olliye"
e. Württemberg Kralı I.Karl

Aleksandra "Adini"
e. Hesse-Kassel Prensi Friedrich

Konstantin "Kostya"
e. Saxe-Altenburg Prensesi Alexandra "Sanny"

Nikolay
e. Oldenburg Prensesi Aleksandra

Mihail
e. Olga, eö Baden Prensesi Cecilie

Georgi "Gogo"

Olga

Yekaterina

Nikolay "Nikola"
e. Nadejda von Dreyer

Konstantin "KR"

başka çocuk

Nikolay "Bimbo"

Aleksandr "Sandro"
e. Ksenya Aleksandrovna

Sergey

başka çocuk

Irina
e. Prens Feliks Yusupov

Aleksandra

Nikolay "Niksa" ö. 1865

III. ALEKSANDR
"Saşa" 1881-1894
e. Marya Fyodorovna "Minny", eö Danimarka Prensesi Dagmar

Vladimir
e. Marya Pavlovna "Miechen", eö Mecklenburg-Schwerin Düşesi Marie

Aleksis

Marya
e. Edinburgh Dükü Alfred, daha sonra Saxe-Coburg ve Gotha dükü

Sergey "Gega"
e. Yelizaveta Fyodorovna "Ella", eö Hesse-Darmstadt Prensesi Elizabeth

Pavel "Pitz"
e. (1) Aleksandra Georgievna, eö Yunanistan ve Danimarka Prensesi Aleksandra
e. (2) Olga Pistolkors, Prenses Paley

Nikolay
e. "Stana", eö Karadağ Prensesi Anastasya

Pyotr
e. Militsa, eö Karadağ Prensesi Milica

Kiril

başka çocuk

başka çocuk

Melita "Tontoş"
e. (1) Hesse-Darmstadt Grandükü Ernst (sonradan boşandı)

e. (2)

Marie "Küçük Hanım"
e. Romanya Kralı Ferdinand

Marya
e. (1) İsveç Prensi Wilhelm
e. (2) Sergey Putyatin

Dmitri
e. Audrey Emery

II. NİKOLAY
"Niki" 1894-1917
e. Aleksandra Fyodorovna "Alix", "Sunny", eö Hesse-Darmstadt Prensesi Alix

Georgi

Ksenya
e. Aleksandr Mihailoviç "Sandro"

İrina e. Prens Feliks Yusupov

II. MİHAİL
1917
e. Nataşa Wulfert, Kontes Brassova

çocuk

Olga
e. (1) Oldenburg Dükü Peter
e. (2) Nikolay Kulikovski

çocuk

Olga

Tatyana

Marya

Anastasya

Aleksey

ROMANOVLAR
yak. 1800 -1918

SAHNE1

Jüpiter

OYUNCULAR

Marya Fyodorovna, dul imparatoriçe, I. Pavel'in dul eşi
I. NİKOLAY, imparator 1825-1855, I. Pavel ile Marya'nın oğlu
Aleksandra Fyodorovna (eö Prusya Prensesi Charlotte), imparatoriçe, Nikolay'ın eşi, "Mouffy"
II. ALEKSANDR, imparator 1855-1881, en büyük oğulları, çareviç, Hesse-Darmstadt Prensesi Marie'yle evli
Marya, en büyük kızları, Leuchtenberg Dükü Max de Beauharnais'le evli
Olga, ikinci kızları, "Olliye", Württemberg Kralı I. Karl'la evli
Aleksandra, üçüncü kızları, "Adini", Hesse-Kassel Prensi Friedrich'le evli
Konstantin, ikinci oğulları, "Kostya", "Ezop", Saxe-Altenburg Prensesi Alexandra'yla (Sanny) evli
Nikolay Nikolayeviç, üçüncü oğulları, Oldenburg Prensesi Aleksandra'yla evli
Mihail, dördüncü oğulları, Olga'yla (eö Baden Prensesi Cecilie) evli
I. KONSTANTİN, imparator, 1825, I. Pavel ile Marya'nın ikinci oğlu, I. Nikolay'ın büyük kardeşi, çareviç, kısa bir süre imparator, Lowicza prensesiyle evli
Anna, "Annette", Pavel ile Marya'nın altıncı kızları, Hollanda Kralı II. William'la evli
Mihail, Pavel ile Marya'nın en küçük oğlu, Yelena Pavlovna'yla (eö Württemberg Prensesi Charlotte, "Aile Entelektüeli") evli

SARAYLILAR: Bakanlar vs.

Mihail Miloradoviç, kont, general, Petersburg genel valisi, "Bayard"
Aleksandr Benckendorff, kont, Üçüncü Kısım şefi
Prens Pyotr Volkonski, maiyet bakanı
Vladimir Adlerberg, maiyet bakanı, kont
İvan Paskeviç, general, Yerevan kontu, Varşova prensi, feldmareşal
Karl von Nesselrode, dışişleri bakanı, müsteşar, kont
Aleksandr Çernişev, savaş bakanı, kont, prens, "Kuzeyli Lovelace"
Hans-Karl Dibich, Alman general, kont, genelkurmay başkanı, "Semaver"
Aleksey Orlov, asker-diplomat, Üçüncü Kısım şefi, kont, prens
Prens Vasili Dolgoruki, savaş bakanı, Üçüncü Kısım şefi
Kont Mihail Vorontsov, Yeni Rusya ve Kafkasya genel valisi, prens, "İngiliz Asilzadesi"
Prens Aleksandr Menşikov, donanma kurmay başkanı, Finlandiya genel valisi, Kırım'da komutan
Varvara Nelidova, Nikolay'ın metresi, "Varenka"
Vasili Jukovski, şair, Mouffy'nin, daha sonra II. Aleksandr'ın özel hocası
Aleksandr Puşkin, şair

Çarın ölüm haberini hem Petersburg'a hem de Varşova'ya bildiren ve naaşı başkente götürme işini ayarlayan Genelkurmay Başkanı Dibich, bir yandan da komplolara ilişkin soruşturmayı hızlandırdı. Bu arada Aleksandr'ın dul eşi ve bütün saraylılar İmparator I. Konstantin'e bağlılık yemini etti.

Kuryelerin Varşova'ya varışı altı günü, 2.250 kilometre ötedeki Petersburg'a varışı ise sekiz günü buldu. Konstantin'in Varşova'daki maiyeti 25 Kasım 1825'te, onun tahttan vazgeçtiğinden habersizdi; haliyle hepsi bağlılık yemini etmek istedi. Ama Konstantin biatlarını önlemek için yoğun çaba gösterdi; Aleksandr'ın Polonya temsilcisi Novosiltsev'in ayaklarına kapanıp "Majesteleri" diye hitap etmesi üzerine, tahttan vazgeçtiğini açıkladı. Biatı tekrarlamaya kalkışan Novosiltsev'e, "Bu işi bırak, tek imparatorumuzun Nikolay olduğunu unutma!" diye bağırdı. Kısa bir süre sonra yaverinin ayaklarına kapanmasıyla çılgına döndü ve onu yakasından tutup silkti: "Sus! Böyle şeyleri söylemeye nasıl cüret edersin? Zincire vurulup Sibirya'ya gönderilebileceğinin farkında mısın?"

Nikolay ve annesi Marya 27 Kasım'da, Kışlık Saray'ın şapelinde Aleksandr'ın iyileşmesini kutlarken, dul imparatoriçenin uşağı elinde Dibich'in mektubuyla yanlarına geldi. "Her şeyin bittiğini anladım. Meleğimiz artık yeryüzünde değildi." Anne yere yığıldı. Nikolay altarın önünde dua etti ve annesini karısının kucağında bırakarak, "Görevimi yerine getirmeye gideceğim" dedi. Peki, görevi neydi?

Nikolay hemen İmparator Konstantin'e bağlılık yemini etti ve herkesin de etmesini sağladı. Yanına döndüğü annesi, bunu duyunca dehşete düştü: "Nikolay, ne yaptın sen? Seni veliaht tayin eden başka bir manifestonun olduğunu bilmiyor muydun?"

"Böyle bir manifesto varsa bile, bundan haberim yok" karşılığını verdi Nikolay. "Ne olursa olsun, efendimizin, meşru hükümdarımızın kardeşim Konstantin olduğunu hepimiz biliyoruz!" Konstantin'e yazdığı mektupta şunu bildirdi: "Sana bağlılık yemini ettim. Sevgili anavatanımız böyle zor bir durumdayken, onurumu ve vicdanımı yitirmem mümkün müydü? [...] Her şey düzen altında, [ama] Tanrı aşkına, acele buraya gel."

"Kararım sarsılmaz" karşılığını verdi Konstantin. "Yanına daha çabuk gelmem yönündeki davetini kabul edemem ve her şey müteveffa imparatorumuzun vasiyetine uygun olarak düzenlenmezse daha da uzağa gideceğim."

İki kardeşin karşılıklı mektupları ancak bir haftayı aşkın sürede yerlerine ulaşırken, Varşova'daki Konstantin çar olmadığında diretti ve Petersburg'daki Nikolay çar olduğunu kabul etmeye yanaşmadı. Nikolay'ın şövalyelik ve Romanov kardeşliği anlayışı gereğince, tacı kapması mümkün değildi; tahtı kardeşine seve seve bırakmaya hazır olmasına karşın, kaçık Konstantin'in buna hiç niyeti yoktu.

Petersburg'da Aleksandr'ın manifestosunun sırrını bilen tek adam mistik Aleksandr Golitsın'dı; Devlet Konseyi'nin yaşlanan başkanı (ve Pavel'in metresinin babası) olan Prens Lopuhin'in yanına alelacele giderek, danışmanları toplaması için onu sıkıştırdı.* Petersburg Genel Valisi General Mihail Miloradoviç başta olmak üzere, birçok kişi Konstantin'in veliaht olduğunda ısrar etti; garip geçiş döneminin bu iktidar simsarına göre, Aleksandr neye karar vermiş olursa olsun, en yakın dostu olduğu Konstantin meşru çar sayılmalıydı. Borodino kahramanlarından biri olan Miloradoviç, kişisel haremi gibi gördüğü kent tiyatrolarında kadın peşinde koşmasından dolayı, Fransız şövalyesine atfen, "Bayard" lakabıyla anılan eksantrik bir zamparaydı. Balerinleri baştan çıkarmayı sürdürürken, Nikolay'a "Ortalık sakin olduğu" teminatını verdi.

Nikolay açısından, tek çözüm Konstantin'in başkente gelmesi ya da en azından tahttan feragat ettiğini açıkça belirtmesiydi. Dolayısıyla 3 Aralık'ta Nikolay'a bunlardan birini ya da her ikisini yapması için yalvardı. "Sekiz ya da dokuz gün öylece geçti" diye anlatacaktı daha sonraları. "Suskunluğumuzu topluma nasıl açıklayabilirdik? Sabırsızlık ve hoşnutsuzluk yaygındı."

Oranj Prensi Willem'le evli olan ve Lahey'de bulunan Annette" Eğer hükümdar olursan, sana karşı duygularıma güven" diye yazdı kardeşi Konstantin'e. "İki kardeşin tahta kimin *geçmeyeceği* konusunda kavga etmesi belki de benzersiz bir örnek olacak." İmparatoriçe Marya ise oğulları arasında ikilemde kalmıştı. "Ah çocuklarım, ne kadar berbat bir durumdayım" diye yazdı Annette'e. "Mihail [en küçük oğlu] bugün sevgili imparatorumuz Konstantin'in yanına gitmek için yola çıkıyor. [...] Keşke bir an önce yanımızda olsa." Mihail'in mektuplarla gidip gelmesine ve hatta dul imparatoriçenin yalvarmasına karşın, Konstantin Petersburg'a gidişin önüne geçilemez bir iktidara çıkış şekline bürünmesi ihtimalinden duyduğu korkuyla, Varşova'dan ayrılmaya yanaşmadı. "Kızgın Sırtlan" bunu Nikolay'a açıklamakla birlikte, gerekli olan aleni feragatte de bulunmadı.

Derken 12 Aralık'ta güneydeki Dibich ve Çernişev'den, "çok acil olarak sadece imparatorun eline verilmesi" notuyla, "kolları imparatorluğun her yanını sarmış yeni tertip" uyarısını içeren mektuplar geldi.

---

* Aleksandr'ın veraset kararnamesinin nüshaları Göğe Çıkış Katedrali, İmparatorluk Konseyi, Meclis ve Senato'da saklıydı; içeriği sadece (biri uzaktaki Taganrog'da olan) iki imparatoriçeye, Golitsın'a ve sinirleri bozulmuş olarak Gruzino'da kalan Arakçeyev'e açıklanmıştı.

"İşte o anda kaderimin bütün yükünü hissettim ve içine düştüğüm durumu dehşet içinde fark ettim" diye yazacaktı Nikolay. Çağırdığı Miloradoviç ve Golitsın'la birlikte, Çernişev'in Kuzey Birliği'ne mensup komplocuların adlarını verdiği pusulayı açtı. "Hiç vakit kaybetmeksizin harekete geçmesi gerektiğini" kavrayan Nikolay'ın listedeki herkesi tutuklama emrini verdiği Miloradoviç, avucuna düşürdüğü en son balerinle yatakta oynaşma dışında pek bir şey yapmadı. Nikolay kardeşinin bakanı Speranski'yi, Aleksandr'ın ölümünden sonra dul imparatoriçeyi her gün ziyaret etmiş olan tarihçi Karamzin'in yardımıyla, tahta çıkış manifestosunu kaleme almakla görevlendirdi. Ardından geçtiği özel dairesinde, eşinin ifadesiyle "önünde diz çöküp onu imparatoriçe olarak selamlayan ilk kişi o" oldu. O sırada "bir manifesto yayımlamak istemeyen Konstantin, önceki kararına sıkıca bağlı" bir tutum içindeydi.

O akşam genç bir Muhafız Alayı teğmeni olan Yakov Rostovtsev, huzuruna çıktığı Nikolay'ı darbe için belirlenen tarihin, "kader günü"nün 14 Aralık olacağı uyarısında bulundu.

Ertesi sabah, yani 13 Aralık'ta Nikolay imparator sıfatıyla manifestosunu imzaladı ve Lopuhin ile Dışişleri Bakanı Nesselrode'a o gece Devlet Konseyi'ni toplama emrini verdi. Varşova'dan dönmekte olan Grandük Mihail, toplantıda Konstantin'in tahtı reddettiğini doğrulayacaktı. Konsey'in yirmi üç üyesi akşam sekizde Kışlık Saray'da toplandı ama Mihail bir türlü gelmedi. Nihayet gece yarısından sonra, Nikolay tek başına çıkageldi. Okuduğu manifestoyu herkes ayakta dinledi. "Bugün sizden yemin etmenizi rica ediyorum" diye bildirdi, alışkanlık edineceği aşırı tumturaklı üslupla. "Yarın size komuta edeceğim." Konsey üyeleri saygıyla eğilip yemin ettiler.

Nikolay yanlarına gittiği annesi ve eşiyle birlikte, saygılarını bildirecek saraylıları huzura aldı. Geceyi isyanı örgütlemekle geçiren komplocular, en azametli sima Prens Sergey Trubeçkoy'u "diktatör" olarak seçtiler. Ama sadece birkaç birlik isyana yanaştı. İşin "umutsuz bir kalkışma" olarak kalmasından çekinen "diktatör" tereddüde düştü. Aleksandr Benckendorff'a, "Bu gece belki her ikimiz de artık hayatta olmayacağız ama en azından görevimizi yaparken öleceğiz" diyen Nikolay ise "vicdanı tamamen rahat biçimde sakince uyudu."

"Kader günü" 14 Aralık'ta sabaha doğru dörtte ayakta olan imparator, Muhafız Alayı albaylarına saat beşte hitap etti: "Başkentin huzuru için benimle birlikte kellelerinizi ortaya koyacaksınız. Sadece bir saatliğine imparator olsam dahi, bu onura layık olduğumu göstereceğim." Ardından subaylar hızla birliklerinin başına geçtiler. Miloradoviç'in, Senato ve Meclis üyelerinin toplandığı Kışlık Saray'da, saat yedide askerler henüz iki hafta geçmişken, ikinci imparatora bağlılık yemini ettiler. Saat on birde, Miloradoviç tekrar

kentin "tamamen sakin" olduğunu bildirdi ve muhtemelen metresinin yanına döndü. Ama kısa bir süre sonra tam da Mihail'in nihayet Varşova'dan geldiği sırada, içeriye dalan subaylar art arda raporlar verdiler: "Efendim, Moskova Alayı'nın tamamı isyan halinde." Üstelik komutanları ağır yaralıydı. "Asiler Senato'ya yöneliyor. Preobrajenski Alayı'nı ve Çarlık Süvari Alayı'nı üzerlerine sürün."

Nikolay "yıldırım çarpmışa" döndü.

Yeni imparator bir köşeye çekilip dua ettikten sonra, annesine ve eşine "bazı sıkıntıların yaşandığı Moskova Alayı'na uğrayacağını" ve "tehlikenin belirdiği her yere gitmeye karar verdiğini" söyledi. Atlı Muhafız Alayı'nın komutanı Aleksey Orlov, harekete geçmeyi isteyen ilk kişi oldu.* Nikolay ona asilerin tuttuğu mevzileri kuşatmasını emretti. Orlov dörtnala yola çıktı. Nikolay olayları izleyenlerle tıka basa dolmuş Saray Meydanı'na girdiğinde, Preobrajenski Muhafız Alayı'nın bütün ihtişamıyla esas duruşta beklediğini gördü. "Saldırı düzenine geç!" emrini verdi. Süvarilerin harekete geçtiği sırada, Miloradoviç atıyla çıkageldi: "Bu iş kötü. Senato'ya gidiyorlar. Ama onlarla konuşacağım." Preobrajenski Alayı'yla birlikte Senato'ya doğru ilerleyişini "hayatımda emsali olmayan bir an" diye anacak olan Nikolay, tüfeklerin doldurulmasını emretti ve çocuklarını Aniçkov'dan iyi korunan Kışlık Saray'a götürmesi için bir yaveri geri gönderdi. Asi "diktatör" olduğunu henüz bilmediği Prens Sergey Trubeçkoy'un genelkurmay karargâhından gelişmeleri izlediğini gördü. Miloradoviç nutuk çekmek üzere dörtnala yaklaştığı asilerden birinin açtığı ateşle kalbinden vuruldu ve başka bir asi tarafından süngülendi. O gece öldü. Nikolay en yakın adamları Aleksandr Benckendorff ve (mürebbiyesinin oğlu) Vladimir Adlerberg'le birlikte Orlov'la buluştuktan sonra, sadık kuvvetlerini Senato Meydanı'ndaki asilerin çevresine yerleştirdi. Ailesine daha güvenli Çarskoye Selo'ya gidişte refakat etmesi için, Adlerberg'i Kışlık Saray'a göndermesi tam zamanında verilmiş bir karardı. İmparatoriçeler Petersburg'dan ayrılmaya yanaşmadılar; çar yanlısı muhafızların mevzilere girdiği sırada, ağır piyadelerden oluşan asi bir birlik saraya ulaştı. Hüsrana uğrayan asilerin dönüşte neredeyse toslayacak kadar yaklaştıkları Nikolay, onlara yüksek sesle "Durun!" komutunu verdi.

Onu tanıyamayan asiler, "Biz Konstantin'den yanayız!" diye bağırdılar. Nikolay'ı oracıkta öldürebilirlerdi ve bu her şeyi değiştirirdi.

"Çok iyi" cevabını veren imparator, Senato'yu işaret etti. "Yeriniz orası."

---

* Nikolay'ın maiyetinde öne çıkacak olan Benckendorff ve Aleksey Orlov gibi birçok ekabirin kariyeri o günkü gelişmelerle belirlendi. İsyanın başladığı sırada, Nikolay yaverlerinden Vasili Dolgoruki'ye sadık olup olmadığını sordu. Selama durarak, "Majesteleri, ben bir Dolgoruki'yim" cevabını veren yaver daha sonraları savaş bakanlığına kadar yükseldi.

Nikolay ve Benckendorff'un mevzileri teftiş ettikleri sırada, 9.000 sadık askerin kuşattığı 3.000 asi onlara ateş açtı. Teslim olmalarını istemek için atını ileri süren Grandük Mihail vurulmaktan kıl payı kurtuldu. Nikolay asilerin artık "Yaşasın Konstantin" yerine "Yaşasın Anayasa" diye bağırdıklarını fark etti; ona göre, köylü askerlerin bu sloganı tekrarlamaları "*Konstitutsiya*'yla Konstantin'in karısının kastedildiğini sanmaları" yüzündendi.

Saat üçü buldu ve bir süre sonra hava kararacaktı; Aziz İsaak Katedrali'nde çalışan işçiler sadık askerlere molozlar yağdırmaya başlamışlardı. Asilerin "yaylım ateşe tuttukları" Nikolay, direnişe kan dökmeden son vermek istediği için, Orlov'un kıpkırmızı yakalı beyaz tunikler giymiş ve pirinç miğferler takmış Atlı Muhafız Alayı'na, ardından göğüs zırhları bulunan Süvari Muhafız Alayı'na hücuma geçmeyi emretti. Ama asilerin açtığı ateşle, bu muhteşem teçhizatlı atlılar buz üstünde kaydılar. "Efendim, kaybedilecek zaman yok, yapılabilecek hiçbir şey kalmadı, şarapnel mermisi şart!" dedi Prens Vasilçikov.

"Hükümdarlığımın ilk gününde bana kan mı döktüreceksin?"

"Evet, efendim, imparatorluğunuzu kurtarmak için" cevabını verdi Vasilçikov.

"Toplar sağ kanattan sırayla ateşe başlasın!" diye bağırdı Nikolay. Asiler çözüldü; elebaşları Petrus ve Pavlus Kalesi'ni ele geçirmeye yönelik bir taarruzla onları bir arada tutmaya çalıştı. Top ateşiyle buzun çatlaması üzerine, asiler çil yavrusu gibi dağıldı. Benckendorff ve Vasilçikov'a kaçışan devrimcileri toplama talimatını veren çar, Kışlık Saray'a döndü.

Nikolay ailesini kurtarmış olan İstihkâm Alayı'nın askerlerini Saray Meydanı'nda teftiş etti. Ateşin kesildiği andan itibaren isyanı bastırmayı, bilinçli olarak hanedana bir sadakat yeminine, bir Rusluk ayini ve Batı liberalizminin reddine çevirdi. "Oğlumun getirilmesini bildirdim."

Sekiz yaşındaki mavi gözlü Aleksandr üniformalıydı. "İşte oğlum" dedi Nikolay. "Ona sadakatle hizmet edin." Askerler kucaklarına bırakılan çocuğun ellerini ve ayaklarını öptüler.

Çarın saraydaki "odaları Vasilçikov ve Benckendorff'tan yağan raporlarla [...] harekât zamanındaki bir genel karargâha çok benzer havaya büründü." Getirilen tutuklular arasında bulunan ve uzun süre masum olduğunu iddia eden "diktatör" Trubeçkoy, yazılı deliller gösterilince, çarın "ayaklarına rezilce kapandı."

"Şunu alıp götürün, onunla işimiz bitti!" dedi Nikolay. "Sorgulamalar bütün gece sürdü. [...] Uzanıp dinlenmek şöyle dursun, üstümü değiştirmeye bile zaman bulamadım."

Kardeşine alelacele bir pusula yazdı: "Sevgili Konstantin, isteğin yerine getirildi. Gerçi imparatorum ama ne kadar da ağır bir bedelle aman Tanrım!"

Şaşkına dönen Grandük Mihail, "İnsanın yüreği parçalanıyor" diye heyecanla belirtti. "Şimdi biz alçak herifler, bunlar da saygın beyler mi oldu? Yoksa bu iş tam tersi mi?"

Komploların kökenine inmek isteyen Nikolay bir Soruşturma Komisyonu'nu* henüz yeni atamışken Ukrayna'da devrim birden alevlendi. Yaklaşık 800 asi askerden oluşan grup 3 Ocak 1826'da bastırıldı ve elebaşları Petersburg'a gönderildi. Nikolay gerçek anlamda hüküm sürmeye fırsat bulamadan, asileri cezalandırmaya ve kardeşini bir yana itip tacı kapmaya mecbur kalmıştı.[1]

Benckendorff'un ve Soruşturma Komisyonu'nun 579 zanlıyı sorguya çektiği sırada, müteveffa imparatorun naaşını taşıyan kortej Petersburg yolundaydı. Çarın yanından hiç ayrılmamış ve hatta onu Paris'te dolaştırmış gözde faytoncusu İlya'nın başını çektiği kafile Petersburg'a vardığında, naaşın garip görünecek kadar bozulmuş olması nedeniyle tabutun açık olmaması, içinin boş olduğu söylentilerini körükledi.

Uluslararası kraliyet camiasının cenaze töreni için geldiği sırada, Nikolay her işe koşturduğu Nesselrode aracılığıyla dış politikada dizginleri eline aldı. Uğraştığı ilk güçlük "hasta adam" Osmanlı İmparatorluğu'nun akıbeti, savaşa yol açacak olmasından dolayı "en önemli konu" durumundaki Doğu Sorunu'ydu: Ortodoks Yunanlar ve Slavlar zaten padişaha karşı isyan halindeydi. Nikolay Fransız büyükelçisine, "Rusya'nın mevcut topraklarına tek bir santim katmayı istemediğim, arzulamadığım ve planlamadığım konusunda şeref sözü veririm size" dedi. "Ama başka birinin tek bir santim almasına da izin vermem." İsyancılara arka çıkmayacağını, "Yunanlardan tiksiniyorum" ifadesiyle vurgulamasına karşın, Büyük Yekaterina ile Aleksandr'ın vardığı antlaşmalar çerçevesinde Rusya'nın Ortodokslar üzerindeki hamiliğine uyulmasını sağlamada kararlı olduğunu belirtti. Onun asıl düşü bir Rus Konstantinapol'üydü. "[Yabancı devlet adamlarının] henüz yirmi dokuz yaşımda olmamı göz önünde tutarak, bana askeri zaferlere dönük eğilimleri ve arzuyu yakıştırdığını çok iyi biliyorum ama beni yanlış değerlendiriyorlar, aslında barışı seven biriyim."

* Konstantin'e mektubunda, "Bütün bu işin bizzat Devlet Konseyi'ne kadar ulaştığı yönünde sağlam bir kuşkum var" diye içini döken Nikolay'ın kuşkulandığı kişiler arasında, sonradan güvenilir bir danışmanı olacak Speranski ve 1812'nin kahramanlarından Kafkasya Komutanı General Aleksey Yermolov da vardı. Ama giriştiği cadı avı, işin içine birçok seçkin ailenin karışmasıyla çapraşık bir hal aldı. Sergey Volkonski, Çar Aleksandr'ın eski bir emir subayı ve İmparatoriçe Marya'nın nedimelerinden birinin oğluydu. "Komplocuların ailelerinde çok temiz bazı kadınlar var" diye yazdı Marya. En ağır darbe Çar Aleksandr'ın Paris'teki yaveri ve Nikolay'ın en sadık adamının kardeşi Mihail Orlov'du. Sorgusunda çar tarafından "eski bir dost" olarak karşılandı ama hiçbir şey bilmediğini iddia etti. "Şimdiye kadar seninle eski dost olarak konuştuk" diye homurdandı Nikolay. "Şu anda Hükümdarın sana emrediyor!" Orlov itirafa yanaşmadı. "Aramızdaki bütün ilişki bitti" dedi Nikolay.

Dul imparatoriçe kızı Annette'e, "Wellington dükü bu akşam geldi" diye bildirdi. "Sanırım, kilo vermiş ama yüz hatları hâlâ güzel; 14 Aralık'taki hareket tarzını epeyce takdir ettiği Nikolay hakkındaki sözleri beni çok sevindirdi." Romanovlarla birlikte akşam yemeği yiyen Wellington'ın "sohbetlerini çok ilginç, herkesi rahatlatan tavrını çok doğal" bulmuştu. "İnsan onu gördükçe, daha da göresi geliyor." Ama Wellington'ın gelişi aynı zamanda, Rus müdahalesine kızarak önceki anlaşmaları geçersiz sayan, Eflak ve Boğdan'dan birliklerini geri çekmeye yanaşmayan Sultan II. Mahmud ile Nikolay'ın arasını bulmak içindi. Aleksandr'dan daha makul bulduğu Nikolay'ı savaştan kaçınmaya teşvik etti. Britanya'nın Osmanlıları Yunanlara sınırlı bağımsızlık vermeye, Eflak ve Boğdan'daki Rus çıkarlarını tanımaya zorlayacağı bir anlaşmaya vardılar. Ancak Nikolay göründüğü kadar makul değildi; padişaha çoktan bir ültimatom göndermişti.

Aleksandr'ın* 13 Mart'ta Petrus ve Pavlus Katedrali'ne defnedilişine Nikolay nezaret etti. "Bir Yunan cenazesinde duyguları kabartma amacı kesinlikle güdülür" diye yazdı Wellington ama pis kokan ceset ve sonu gelmez ilahiler yüzünden, "korkunç bir tören" olduğunu ekledi. Ülkesine bir an önce dönmek istedi.[2]

Nikolay Osmanlı hükümetine verdiği ültimatomun sonucunu beklerken, Dekambristleri yok etme sürecini yönetti. "Rusya ve ulusal onurumuz adına öç almalıyız" diye bildirdi Konstantin'e. "Asla merhamet gösterilemez!"

Soruşturma Komisyonu'nun raporunu sunmasından sonra, Özel Yüksek Mahkeme 3 Haziran'daki oturumunda asilerden beşini dört parçaya ayırma, otuz birini idam ve seksen beşini hapis cezasına çarptırdı. Bir yargılamaya başvurulmadı ve cezalar çar tarafından belirlendi. Ama mahkûmların infaz için sarayın önüne getirildiği 12 Temmuz'da, Nikolay cezaların ilk faslını idama, geri kalanları da hapis, maden ocaklarında ağır iş ya da Sibirya'ya sürgün cezalarına çevirdi.**

Çar infazların her ayrıntısını "Avrupa'ya ibret" olacak şekilde düzenledi. Emperyal çift "iman, çar ve vatan uğruna dökülen Rus kanıyla sergilenmiş

---

* Dul eşi İmparatoriçe Yelizaveta pek fazla yaşamadı ve Mayıs 1826'da, yani ondan sadece altı ay sonra öldü.

** Trubeçkoy ömür boyu ağır iş cezası, Sergey Volkonski ise ağır iş ve ardından sürgün cezası aldı; Volkonski'ye sürgünde eşlik eden genç karısına zamanla "Sibirya prensesi" adı takıldı. İki yazar ucuz kurtuldu. Komploculardan on biriyle arkadaş olan ve planlarına yakınlık duyan Puşkin 14 Aralık'ta malikânesinde sürgündü. Sorgulamalarda adının sıkça geçmesine karşın, komplocular gençliğinden gelen patavatsızlığını dikkate aldıkları ve edebi dehasına kıyamadıkları için, sırlarını onunla paylaşmaktan kaçınmışlardı. Son zamanlarda *Bahçesaray Çeşmesi* şiiri ve şaheseri *Yevgeni Onegin*'in ilk kantolarıyla şöhreti daha da artmıştı. *Akıldan Bela* adlı komedi oyunun yazarı Aleksandr Griboyedov da komploculara yakındı ama 14 Aralık'ta General Yermolov'un bir kâtibi olarak, Çeçenlere yönelik seferde görevliydi. Tutuklanıp sorguya çekildikten sonra serbest bırakıldı.

bir arındırıcı fedakârlığı" anmak üzere 13 Temmuz'daki Senato Meydanı'ndaki ağlama törenine katıldı. Aynı gün öğleden sonra saat üçte kaledeki beş asi, kılıçları başlarında paralandıktan ve nişanları üniformalarından söküldükten sonra, önlükler giydirilmiş halde idam sehpasına götürüldü. Asma işinin baştan savma yapılması nedeniyle halatlar kopunca bacakları kırılan kurbanlar, "Zavallı Rusya, bir adamı doğru dürüst asmayı dahi bilmiyoruz" diye bağırdılar. Boyunlarına geçirilen ilmiklerle tekrar asıldılar.

Golitsın'a mektubunda, "Bu iş bitti; geriye dullar kaldı!" diye bildiren Nikolay, asilerin eşlerine merhamet göstermekle birlikte onlardan da kuşkuluydu: "Zavallı Ryliva'dan ne haber, ihtiyaçlarını bana bildireceğini umarım. Trubeçkoy ve Muravev'in eşlerinin ne yaptıklarını öğrenin." Dullardan birinin davranışını aktarışı şöyleydi: "Madam Konovnitsina neredeyse yatak odama daldı. Bütün bu kadınlar içinde, en çok ondan korkuyorum." Tuhaf bir yaklaşımla, babasının dindar metresi Nelidova'yı Dekambrist aileleri ziyaret etmekle görevlendirdi. "Aileleri kedere boğan tedbirlere mecbur kalmış olmak ne kadar acılı olursa olsun, yakınmamı gerektirecek sebepler onlarınkinden daha az değil" diye yazdı ona. Dekambristleri monarşiye ve dine karşı bir Avrupa tertibinin arazı olarak görmesinden dolayı, hayatını esas itibariyle bir savunma uğraşı üzerine kurdu. Soruşturma Komisyonu'nun raporunu geri kalan ömrü boyunca çalışma masasının üzerinde tuttu. İçerdiği "çok değişken, hacimli ve karmaşık ifadelerin kargaşasında kaybolmaktan sakınmak için bir akıl sağlamlığına sahip olmayı gerekli" gördü. Raporu ahlaki çoban yıldızı, hükmetme rehberi saydı.

"Geçmişte çekilmez bir tugay komutanı olduğumu biliyorum ama artık değişeceğim" diye duyurdu. Hükümdarlığının ilk günlerinde epeyce sohbet ettiği tarihçi Karamzin, "Yaşadığımız dönemin en kötü siyasal fenalıklarından biri korkunun yokluğudur" öğüdünde bulundu ve çarların "kalıplardan ziyade insanlara dikkat etmesi" gerektiğini ekledi. Nikolay her iki düsturu da hayata geçirdi.

Genellikle kibirliliğe varan derecede küstah bir despot olarak sunulan Nikolay'ın kişiliği aslında ender rastlanan bir karışımı yansıtır. Politikanın her ayrıntısını yönlendirip denetleyecek ferasetin ve iradenin yanı sıra güçlü bir görev duygusuna sahipti. Belki kusursuz model sayılacak kadar doğal bir otokrat olmasına karşın, otokrasinin aksadığının farkındaydı. Ocak 1826'da otokrasinin motoru işlevini görecek Çarlık Müsteşarlığı'nı* kurdu. "Bütün hayatı askerlik", hükümeti askeri bir karargâh ve bakanları da emirlere hiç irdelemeksizin uymaları gereken subaylar olarak gördü. İnsanlarda aradığı vasıf parlak zekâ değildi; "akıllı olmamakla birlikte hizmete odaklı" sadık

* Kurumun bünyesindeki kısımlar ilk başta beşken, 1840'larda altıya çıktı. Birinci Kısım kararnamelerden, Speranski'nin yönettiği İkinci Kısım kanunlardan, Üçüncü Kısım gizli polisten, Dördüncü Kısım ailenin hayır işlerinden, Beşinci Kısım devlet serflerinden, Altıncı Kısım ise Kafkasya'dan sorumluydu.

adamlara değer verdi. Onun gözünde Konsey'in varlık sebebi "ne fazla ne de eksik olmak üzere, sadece görüş istenen sorunlarla ilgili kanaat belirtmek"ti. Generallerden kullanışlı sorun gidericiler olarak yararlandı. Bu zümre çoğunlukla geçmişte kardeşine hizmet etmiş ve Napoléon savaşlarında, ayrıca Aralık 1825'te sivrilmiş olmaları nedeniyle, en yüksek düzeyde siyasete aşina kişilerdi. Bazıları katı kırtasiyeci zihniyetliyken, birkaçı yaratıcı ve yetenekliydi.* Bakanları kontrol etmek için kişisel otoritesini kullanan ve keyfi otoriterlikten kaçınmak için müsteşarlık kurumunu hükümet üzerinde bir tür teftiş heyetine dönüştüren Nikolay'ın "sistem" dediği şey aslında gelişigüzel otokratik müdahaleye özgü bir kişisel düzenlemeydi.

Nikolay 25 Haziran 1826'da, müsteşarlık bünyesinde "bütün olaylara, [...] tehlikeli ve şüpheli kişilere ilişkin bilgi toplamakla" görevli Üçüncü Kısım'ın başına Aleksandr Benckendorff'u getirdi. Avusturya'daki gizli polisten aldığı ilhamla böyle bir yapıyı telkin etmiş olan Benckendorff, Savaş Bakanlığı'na bağlı küçük jandarma teşkilatını da kontrolü altına aldı. Komutanlığını üstlendiği bu teşkilatı genişleterek, "halkın ahlaki hekimi" olacak bir siyasal polis kuvvetine dönüştürdü. Beklentisi açık mavi üniformalarıyla güven verici jandarma subaylarının "bütün imparatorluğu kucaklaması, korku ve saygı uyandırması, başlarındaki kişinin manevi otoritesinden ilham alması"ydı.

Fontanka Caddesi 16 numaradaki binaya yerleşen Benckendorff'un yanında çalışan sadece on altı kurmay ve 300 jandarma subayı vardı. Ama bir süre önce yaşanan isyanın ihbarı ve gözetlemeyi yurtseverlik eylemlerine dönüştürmesi sayesinde, çok sayıda muhbir buldu ve posta gönderilerini inceleme işini gayretle yürüttü. Öyle ki, yardımcısı Maxim von Fock haklı olarak, "Bir kişinin kendi evinde aksırmasının bir saat içinde hükümdara bildirilmemesi imkânsızdır" diye övünebildi.

Benckendorff başarılı olması pek beklenmeyecek bir gizli polis şefiydi. İmparatoriçe Marya'nın en sevdiği dostunun oğlu ve Dorothea Lieven'in kardeşi olan bu hovarda Baltık Alman aristokratı öylesine dalgındı ki, bazen kendi adını unutur ve hatırlamak için kartvizitine bakardı. Petersburg'a ilk gelişinde dans ettiği ve kur yaptığı İmparatoriçe Mouffy daha sonraları şunları anlatacaktı: "Bana onun hakkında epeyce şey anlatılmıştı. Savaştaki cesaretinin övüldüğünü ve çılgınca yaşam tarzının herkesi güldürmekle birlikte beğenilmediğini duymuştum. [Ama] tavrındaki ölçülülük, zamparalık şöhretiyle pek bağdaşmadığından bana ilginç geldi."**

---

* Nikolay binlerce saraylı ve hizmetkârı, Romanov ailesini, malikâneleri ve sarayları, ayrıca şövalye tarikatlarını yönetmek üzere maiyet bakanlığı makamını oluşturdu. Hanedanın diğer mensupları açısından, tahta en yakın konumdaki bu görev için I. Aleksandr'ın yanından ayırmadığı ahbabı Prens Pyotr Volkonski'yi seçti.

** Benckendorff 1811'de görevli olarak Paris büyükelçiliğine gönderildiğinde, baştan çıkardığı bir Fransız aktrisi bir süre bizzat Napoléon'la paylaşmıştı. Büyükelçilikten gözden düşmüş olarak ayrılırken Rusya'ya

Nikolay'dan on beş yaş büyük olmasına karşın, onunla akşam yemeğine ailece düzenli oturan Benckendorff'a göre, "Rusya'nın geçmişi takdire şayan, bugünü fazlasıyla muhteşem, geleceği ise en cüretli aklın hayal edebileceğinin ötesinde"ydi. İktidara doğruları bildiren tek kişi olması ve söylenemez şeyleri dile getirmesine izin verilmesinden dolayı, çeşitli zamanlarda dinsel hoşgörüyü, acilen demiryolu inşasını ve serfliğin kaldırılmasını önermekle övünürdü.

Çarın daima korku salması ve esrarengizce dolaşması şarttı. Şimşek hızındaki turlarında, gizli polis şefiyle beraber aynı *drojki*'de seyahat ederken, hiç kimseye önceden haber vermezdi. Benckendorff'a bunun sebebini "güzergâhını tam gizli tutmak, Moskova'yı büsbütün şaşırtmak" olarak açıklamıştı. Ama Benckendorff bütün kaçıklığına karşın, çarın yönlendirmesiyle sanatçıları tehditkâr bir gösteriş içinde taciz ettiği için, Rusya'nın uzun bir liste oluşturan zorba gizli polis şeflerinin ilki oldu.[3]

İmparator 25 Temmuz 1826'da, yanında kardeşi Mihail olmak üzere, at üstünde Moskova'ya girdi ama alayın asıl yıldızı, küçük yaştaki oğlu Aleksandr'dı. Nikolay'ın annesi kızına, 30 Temmuz'da "büyük bir teftiş" yapıldığını bildirdi. "Saşa [Aleksandr] kendi alayının başında koca atını dörtnala sürerek, babasının önünden geçti; [...] yapmacık bir mahcubiyet sergilemeksizin her şeyin farkında ve tamamen rahat bir küçük melek gibiydi. Babası çok heyecanlandı ve herkes bu çocuğa hayran kaldı." Konstantin'in gelişinden sonra, üç kardeş ve küçük Aleksandr Göğe Çıkış Katedrali'nde dua etti. "Konstantin'in gelişinin burada uyandırdığı coşkuyu tahmin edemezsin" diye yazdı Marya. "İnsanlar haç çıkarıyor ve rahatsız edici yalanların artık unutulup gittiğini söylüyor."

Nikolay 22 Ağustos'ta kendi eliyle taç giydi ve Konstantin bu törenden hoşnut kalan annesinin ifadesiyle, "Aleksandr'ın taç giyme törenindeymiş gibi yanında" durdu. Daha sonra, 14 Aralık'ın kahramanları Orlov ve Çernişev kontluğa yükseltilirken, çarlık ailesinin cadaloz dadısı Charlotte Lieven prenses unvanı aldı. Nikolay manifestosunda "daima yıkıcı olan pervasız ve aceleci düşlerle değil, kademeli ve yukarıdan" yürütülecek tedrici reform vaat etmekle, bir uzlaşma işareti verdi.

Çarşambaya denk gelen 8 Eylül'de, Nikolay'ın huzuruna çıkan şair Puşkin altı yıllık taşra sürgünüyle yıpranmış durumdaydı.* Aralarındaki ilişki

---

kaçırdığı bu aktrisi, olayın bir skandala dönüşmesi üzerine geri göndermek zorunda kaldı. Eski itibarına ancak savaştaki kahramanlığıyla kavuşabildi.

* I. Aleksandr'ın Dışişleri Bakanlığı'nda memurken Yeni Rusya'ya sürgün ettirdiği Puşkin, gittiği her yerde skandallara yol açtı. Genel Vali Kont Mihail Vorontsov'un maiyetine girdikten sonra, onun karısı ve Potemkin'in yeğeni "Saşenka"nın kızı olan Elise'yle bir gönül macerası yaşadı. *Tılsım* kitabını muhtemelen onun anısına yazdı ve nezaket kurallarını hiçe sayan bir tutumla, çiftin kızı Sofya'nın asıl babası

öylesine eşitsizdi ki, ilki otuz, ikincisi yirmi yedi olmak üzere neredeyse aynı yaşta oldukları unutulur ama donuk kurşuni gözlü ve çam yarması imparator ile kıvırcık favorili, ufak tefek ve maymun kılıklı şair arasındaki tezat ancak bu kadar büyük olabilirdi. Puşkin'in yüzündeki yaralar Nikolay'ın dikkatini çekti; şairin zamparalığını duyduğundan, bunların "mahut bir hastalık"tan kaynaklandığı kuşkusuna kapıldı. Benckendorff daha önce Nikolay'a, şairin "hiç kuşkusuz işe yaramazın teki olmakla birlikte, kaleminin başarıyla yönlendirilmesinden yarar sağlanacağı" telkininde bulunmuştu. Her ne olursa, bu genç yeteneği bağışlamak Nikolay'ın şövalyelik anlayışına uygun bir tavırdı.

"İmparator beni olabilecek en büyük incelikle karşıladı" diye yazacaktı Puşkin. "Eğer 14 Aralık'ta Petersburg'da olsaydın, ne yapardın?" diye soran Nikolay'a, "Asilerin safında olurdum" karşılığını verdi. Nikolay'ın "serbest bırakılması halinde, farklı bir düşünce ve davranış tarzına yönelip yönelmeyeceğini" sorması üzerine, "değişeceğine dair bir sözle elini uzattı." Çarın şahsi hamisi olmayı önerdiği Puşkin, bunu şöyle yorumlayacaktı: "Çar beni sansürden kurtardı. Sansürcüm artık bizzat o." Nikolay görüşmeden sonra şairi, maiyetindeki kişilere "İşte, benim Puşkin'im!" diye tanıttı ve o geceki baloda, "Bugün Rusya'daki en akıllı adamla uzun bir sohbette bulundum" dedi.

Benckendorff'un teşvikiyle, temel reformlara, hatta "apaçık bir kötülük" olarak gördüğü serfliğin kaldırılmasına kafa yoran Nikolay, bunları ele alacak gizli bir komite atadı. Ama bağnaz gericilerle dolu komitenin sadece küçük çaplı değişiklikler önermesinden sonra, daha radikal bir tutum takınacak iradeyi ya da fırsatı hiç bulamadı.[4] Ayrıca, çarın dikkati habire diplomasi ve savaşın daha şanlı önceliklerine kaydı.

Taç giyme törenleri sırasında, İran Şehzadesi Abbas Mirza'nın Kafkasya'ya saldırdığını öğrenen Nikolay, "Daha yeni taç giydim ve bakın İranlılar bazı illerimizi işgal ediyor" diye bağırdı. Kafkasya komutanını ihmalkârlıkla suçlayarak,* yerine gözde şövalyesi İvan Paskeviç'i geçirdi. Bir Ukraynalı

---

olmakla övündü. Onu bir çekirge istilasını teftişe gönderen Vorontsov'dan öcünü şu şiirle aldı: "Yarı İngiliz lordu, yarı tüccar / Yarı bilge, yarı zır cahil / Yarı fırlama olsa bile umut var / Sonunda adam olması için."

* Cengiz Han'ın soyundan gelişiyle gurur duyan General Aleksey Yermolov, 1812'nin kahramanlarından biriydi. Puşkin onu "kaplan başlı ve Herkül gövdeli" diye tasvir etmişti. I. Aleksandr tarafından 1816'da bu göreve atanan Yermolov'un acımasız baskısı, dik başlı Çeçen ve Dağıstan kabileleri arasında geniş çaplı bir cihatçı ayaklanmanın kıvılcımını tutuşturdu. Başvurduğu yöntemlere karşı çıkan çara şu övüngen sözlerle karşılık verdi: "Adımdan duyulan dehşetin sınırlarımızı zincirlerden ya da kalelerden daha güçlü korumasını istiyorum." Ama ondan nefret eden Benckendorff, Nikolay'a Kafkasya'yı "on yıl boyunca bir Türk paşası gibi" yönettiğini ve üç Müslüman cariyeli bir hareminin olduğunu bildirdi. Daha da ciddi olan husus, Dekambrist olmasından kuşku duyulmasıydı. Bazı sorgulamalarda bir sempatizan olduğu ifade edildiği gibi, Nikolay'a bağlılık yemini etmeyi ağırdan almıştı. Nikolay gözden düşen Yermolov'u "herhangi bir patırtıya ya da sıkıntıya" yol açmadan saf dışı etmek üzere gönderdiği General Dibich'e,

eşraf ailesinden gelen, 1816'da henüz gençken emrinde askerlik yaptığı ve kendisinden on beş yaş büyük olan bu cesur emektar generali takdir duygusuyla "babam, birlik komutanım" diye anardı. Paskeviç'in başkalarında bıraktığı izlenim o kadar olumlu değildi. Kâtibi olan şair Griboyedov'a göre, "kabiliyeti bir Ukraynalı kurnazlığıyla sınırlı olan katlanılmaz bir dangalak"tı. Alıngan, küstah, kalın kafalı ve okuryazarlığı kıt olmakla birlikte, atılgan ve becerikliydi. İran kalelerini ele geçirdikten sonra, Nikolay'ın hoşuna gidecek şövalyece bir ifadeyle, "Yerevan Majestelerinin ayakları dibinde" diye bildirdi. Tebriz'in de düşmesi üzerine, barış isteyen İranlılar şimdiki Ermenistan ve Azerbaycan'ın büyük bir kısmını Rusya'ya bıraktılar. Bir milyon ruble bahşedilen ve Yerevanski soyadıyla kontluğa yükseltilen Paskeviç, Kafkasya başkomutanlığına terfi ettirildi. Zaferleri tam zamanında gelmişti, çünkü başka bir savaş başlamak üzereydi.[5]

Nikolay'ın ültimatomuna ilk başta boyun eğen II. Mahmud, daha sonra Mısır'ın yarı bağımsız ve dinamik yöneticisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı Yunan asileri ezmeye çağırdı. Nikolay ortak bir İngiliz-Fransız ve Rus filosunun bir Avrupa çözümünü dayatmasını kabul etti. Amiral Codrington'ın kafa tutmayı sürdüren Mısır-Osmanlı donanmasını Navarin'de yok etmesi üzerine, padişah Yunan bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı. Ama Londra ve Paris'in bu sonucu yeterli bulmasından cesaret alarak Nikolay'a taahhütlerini yerine getirmeyip cihat ilan etti.

Rus birliklerinin Mayıs 1828'de şimdiki Romanya'ya girmesiyle birlikte, Nikolay daha zayıf Doğulu hasma karşı savaşta heyecan verici cephe gezisinin keyfine vardı. "Güncel konu şenlik ve sağlık" diye bildirdi Konstantin'e, aşırı bir övüngenlikle. Nesselrode şunu yazdı: "Petersburg halkı akşamları nerede toplanacağını bilemezken, burada böyle bir ikilemin sıkıntısını çekmiyoruz. Birkaç açık evimiz var. [...] Şakalar, nükteler ve muzipliklerin kesintisiz yaylım ateşi sabahtan geceye kadar sürüyor."

Nikolay ve ordusu 27 Mayıs'ta Tuna'yı aştı ama açık muharebede düzensiz olan Osmanlılar, kaleleri savunmada çetin çıktılar. Nikolay boylarını aşan makamlara getirilmiş saraylılara üç kaleyi aynı anda kuşatma emrini verdi.* Brailov'u alma girişimlerinde defalarca başarısızlığa uğrayan kardeşini şu sözlerle sıkıştırdı: "İçin rahat olsun, sevgili Mihail, iyi iş çıkardın, ordu cesaretini gösterdi. Gücümüz ilahi iradeyi aşabilir mi? Madem Brailov teslim olmuyor, tekrar taarruza geçmende ısrarcıyım." Ardından şunu ekledi: "Gö-

"geçmişteki ve şimdiki kötü niyetlerini, bu entrika ağındaki şerrin arkasında kimin olduğunu" soruşturmasını bildirdi. Yermolov sessizce ve alçaltıcı bir tavırla görevden alındı.

* Varna kuşatmasının komutanlığına getirdiği dostu Prens Aleksandr Menşikov, başarısızlığının bedelini az daha canıyla ödeyecekti. Atından indiği sırada, bacaklarının arasından geçen bir gülleyle hadım kaldı. Bizzat Varna'ya giden Nikolay'ın göreve çağırdığı daha ehil Yeni Rusya Genel Valisi Mihail Vorontsov kalenin teslim olmasını sağladı.

rüşümü merak ediyorsan, bir kardeş olarak, 'Senden memnun olduğumu' söylememe izin ver."

Benckendorff dizanteriye yakalanan çara bir komutan olmadığını hatırlattı ve imparatorluk içindeki hoşnutsuzluğu aktardı. Ordunun tekrar Tuna'nın öbür yakasına çekilmesiyle birlikte Petersburg'a dönen* Nikolay'ın komutanlığa atadığı Dibich Mayıs 1829'da Tuna'yı aşıp Osmanlıları yendi. Kafkasya'da savaşı yürüten Paskeviç de Erzurum'u ele geçirdi. Padişahın barış istemesiyle, Nikolay ikinci zaferini elde etti.[6]

İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Aberdeen, "Rusya günümüzde dünyaya hükmediyor, her yerde sınırsız güce sahip" dedi Prenses Lieven'e. Oysa 29 Temmuz 1830'da Paris'te devrilen X. Charles'ın yerine, Nikolay'ın "alçak bir taht gaspçısı" olarak nitelendirdiği kuzeni Louis-Philippe geçti. Çarın kendinden emin havada, "Rusya'nın korkacağı hiçbir şey yok" demesine karşın, tehlike sandığından daha yakındı: Polonya'ya 1815'te bir anayasanın verilmesinden sonra, devrimci derneklere yönelik cadı avı sırasında, Aleksandr ve Nikolay oradaki özgürlükleri kısıtlamıştı. Polonya ordusunun başkomutanı Konstantin artık Rus tiranı olarak görülen ve nefret edilen biriydi.

Polonyalı asiler 17 Kasım'da Konstantin'i ele geçirme umuduyla, Varşova'daki Yazlık Seyir Sarayı'na saldırdılar. Yakalanmaktan kurtularak kentin dışındaki ikametgâhına çekilen Konstantin, "karışıklığı" bastırabilecek durumdayken, kusursuz ordusunu bozmak istemediği için duraksadı ve böylece Varşova elden çıktı. Nikolay ılımlılarla müzakereleri bir tarafa bıraktı ve ("Balkanlar'ı Aşan" anlamındaki soyadı Zabalkanski'yle iftihar eden) Dibich'e, "Eh, artık savaş zamanı" dedi. Ama Polonyalıların direnişi, Dibich'i geri çekilmek zorunda bıraktı.

Nikolayona, "Bütün bunlar sahiden açıklanabilir değil" diye çıkıştı ona. "Tanrı aşkına, kararlarında sağlam dur, sürekli lafı dolandırmayı bırak, harika ve cesurca bir saldırıyla, Rus ordusunun iki defa Paris'e yürüdüğü dönemdeki kadar güçlü olduğunu Avrupa'ya kanıtlamaya çalış." Nikolay ayaklanmayı bastırmak için Paskeviç'i gönderdi. İmparatorluğun her yanına yayılan kolera orduyu da kırarak, önce Dibich'in, ardından Konstantin'in ölümüne yol açtı. Ancak, Paskeviç sonunda Polonya'yı ezdi.

Nikolay'a 26 Ağustos 1831'de, "Varşova Majestelerinin ayaklarının dibinde" diye bildirdi. Varşova prensi unvanı ve Polonya valisi makamıyla ödüllendirildikten sonra, anayasayı ve krallığı kaldırdı. Nikolay Polonyalılara karşı hiç dinmeyen bir nefretle doldu: "Beni öldürmek istediklerini

* Dönüşünden hemen sonra, Ekim 1828'de annesi Marya Fyodorovna öldü. "Nikolay onu severdi, ona tapardı" diye yazdı Mouffy, görümcesi Annette'e. "Tam anlamıyla perişan." Nikolay'ın bu ölümü küçük erkek kardeşine aktarışı şöyleydi: "Her şey bitti, Mihail'im, öksüz kaldık. [...] Annemiz Lily'yi, Adine ve Kitty'yi [Nikolay'ın kızları] kucaklarken son kez gülümsedi. Yazmakta zorlanıyorum, takatim kalmadı!"

biliyorum ama Tanrı buyurmadıkça, hiçbir şey olmayacağı için, gayet sakinim."

Bu arada Filistin ve Suriye'yi ele geçiren atılgan Mısır Hıdivi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı başkentine yürümesi üzerine, Nikolay zayıf bir padişahı bu güçlü adama tercih etti. Konstantinapol'e gemiler ve askerler sevk ederek, padişahı Rus himayesine ikna etti. İranlılar,* Polonyalılar ve Osmanlıları dize getirmiş, Avusturya ve Prusya'ya boyun eğdirmiş biri olarak, Rusya içinde huşu uyandıran heybeti zirvede gibiydi.[7]

Polonya'daki başkaldırı bastırılırken, bir kolera salgını Petersburg'un Saman Pazarı kesiminde karışıklıkların fitilini tutuşturdu. Yanına sadece iki yaver alıp hızla olay yerine giden Nikolay, güruhu sindirdikten sonra dizüstü çökmelerini bildirdi. "İşlediğiniz günahlardan dolayı Tanrı'dan merhamet dilemem gerekir" diye gürledi. "Onu derinden gücendirdiniz. Bana itaat etme görevinizi unuttunuz ve davranışınızdan dolayı Tanrı'ya hesap vermek zorundayım! Polonyalı ya da Fransız değil, Rus olduğunuzu unutmayın. Hemen dağılmanızı emrediyorum." İsyancılar emre uydu. Nikolay'ın kendini Rusya'nın kutsal timsali olarak görmesi şaşırtıcı değildi. Bir keresinde çocuklarına, "Bu dünyadaki varlığım sadece ülkemizin emirlerini ve niyetlerini yerine getirmek içindir" demişti abartılı bir tavırla. "Rusya'mız bize Tanrı tarafından emanet edilmiştir" kanaati doğrultusunda, bir geçit töreninde de yüksek sesle şöyle dua etmişti: "Ey Tanrı, beni böylesine güçlü kıldığın için sana müteşekkirim."

Genç bir başnedime olan Anna Tyutçeva enfes gevezeliklerle dolu güncesinde, "Doğuştan rol yapmaya ondan daha yatkın hiç kimse yoktu" diye yazacaktı daha sonraları. "Çarpıcı yakışıklılığı, azametli duruşu ve haşin Olympos profili, lütfedici bir Jüpiter gülümseyişine kadar varan her yönü, dünyevi bir ilahilik saçardı." Rolünü kusursuzca oynayan biriydi: "Yeryüzünde onun donuk kurşuni gözleriyle bakışından daha korkunç hiçbir şey yoktur."

Nikolay çalışma odasında geç saatlere kadar çalışırdı. Hemen her şeyi ince eleyip sık dokuma gereğinden dolayı, otokrat olmak yorucu bir şeydi. Annesi çar hakkında tahta çıkışından kısa bir süre sonra şu saptamada bulunmuştu: "İşe boğulmuş durumda. Yatağa gece ikiden ya da üçten önce asla

---

* Şair-oyun yazarı Griboyedov Rus elçisi olarak atandığı Tahran'da, barış antlaşmasını dayatmasından dolayı büyük nefrete maruz kaldı. Linç edilip parçalandı. Ezilmiş ve başı koparılmış cesedi ancak elindeki bir yara iziyle teşhis edilebildi. Kafkasya'da seyahat etmekte olan Puşkin, bir kağnı üstündeki tabutunun Tiflis'e getirilişini gördüğünü ileri sürer. Ancak tarihlerin uyuşmaması nedeniyle, bu hikâyeyi uydurmuş olması yüksek ihtimaldir. Tiflis'te gömülen Griboyedov'un mezarı hâlâ görülebilir. Genç dul eşinin yazdırdığı mezar kitabesinde şu sözler yer alır: "Ruhun ve eserlerin ebediyen Rusların hafızasında kalacak. Sana olan aşkım ne diye senden daha uzun ömürlü oldu?"

girmiyor ve huzurla yemek yemeye bile zaman bulamıyor." Metal bir portatif askeri karyolada üstüne bir ordu pelerini çekerek uyurdu ve şafakta uyanıp daracık golf pantolonlu Atlı Muhafız Alayı üniformasını giyerdi; genellikle Benckendorff, Çernişev ve Volkonski olmak üzere, yakın bakanlarını kabul edip saat ona kadar görüştükten sonra imparatoriçeyle bir saatlik kahvaltı sofrasına otururdu.

Mouffy onun hayatının merkeziydi. "Yumuşak mizacı ve sıcaklığı, ilkelerin yerine duyarlılığı geçirirdi. Nikolay bu narin ve enfes yaratığa tutkulu bir hayranlık duyardı. [Onu] saraylardan, ışıltılı balolardan ve yakışıklı saraylılardan oluşan bir altın kafeste tutardı. İmparatoriçe de onu taparcasına sever, sadece güzel ve mutlu şeyleri görürdü." Sıcak neşesi Puşkin'i bile etkiledi. "Otuz beşine varmış olmasına rağmen, imparatoriçeye fena halde âşığım" diye yazdı. Zarif dansıyla "sessizce dolanıp süzülen [...] kanatlı bir zambağı" andırırdı. Nikolay eşinin mizacını beğenirdi: "Tanrı sana öylesine şen bir kişilik bahşetmiş ki, seni sevmek bir marifet değil." Müstebit buzdağını eritebilen tek kişi oydu. Kışlık Saray'da yangın çıktığında, Nikolay itfaiyecilere her şeyden önce aşk mektuplarını kurtarmalarını emretmişti.* Evliliklerinin üzerinden yıllar geçtikten sonra bile, doktorların narin Mouffy'yi güneşlenmek üzere Palermo'ya göndermelerine ağladı: "Yaşlı Mouffy'mde arayıp bulduğum şey mutluluk, sevinç ve huzurdur."[8]

Nikolay onunla bir saatlik kahvaltıyı sanki askeri bir geçit töreniymiş gibi, *la revue de la famille* [aile teftişi] diye anardı; bununla birlikte kız kardeşi Annette'e, aile yaşamını "her türlü fetihten daha değerli" bulduğunu belirtmişti. Dördü oğlan, üçü kız olan çocuklarından tutmalarını istediği günceleri, "baba-komutan" sıfatıyla okul ödevleriyle birlikte incelerdi. Ama en çok ilgilendiği konu, en büyük oğlunun yetiştirilmesiydi.

Aleksandr Württemberglere borçlu olduğu mavi gözlü yakışıklılığın yanı sıra, Büyük Yekaterina'nın ateşli şehvetine sahipti. Ama uysal ve duygusaldı. Nikolay oğlu için reformcu Speranski gibi öğretmenler atayarak, ona kendi eğitimindeki acımasız sıkıntıyı çektirmemeye çalıştı. Speranski küçük çocuğa Rusya'nın "saf monarşi"sinde bir çarın kanunlardan ziyade ahlaka ihtiyacı

---

* Nikolay eşini Peterhof'taki "cennet"te rahatlatmaktan hoşlanırdı. "Kulübe'de sahiden mutluyum" diye yazmıştı ona; orayı kocaman sarayların "som yaldız"ından kaçmayı sağlayan bir sığınak olarak görürdü. Aleksandr'ın Peterhof'ta Mouffy'ye verdiği malikâneye Aleksandriya adı verildi. Nikolay'ın Osmanlı zaferini kutlamak üzere inşa ettirdiği gotik "Kulübe" aslında kapısının yukarısına "İman, çar ve vatan için" yazılmış küt bir konaktı. Kendine şaka yollu "Kulübenin Efendisi" adını takan çar, burayı "yeryüzündeki gözde köşemiz" sayardı. "Teklifsiz" burjuva rahatlığı içinde yaşadıkları Kulübe'ye daha sonra çocukları için taklit gotik üslupta başka çirkin konaklar ekledi (Son çarlar döneminde, bu genişletilmiş daçalar gözde yazlıklara dönüştü). Orada bile Nikolay'ın ailesinden beklenen şey, Romanov ahlakını sergilemekti. Saray halkı ve diplomatlar ailenin çay içişini izlemek üzere oraya davet edilirdi.

olduğunu ve her zaman siyasal hizipler arasında denge sağlayarak, bütün güvenini asla tek birine bağlamaması gerektiğini öğütledi. Aleksandr'ın özel hocası ise annesine Rusça öğretmiş romantik şair Vasili Jukovski'ydi. "Doğuştan sana ait olan kitabı okumayı öğren" dedi çocuğa. "O kitap Rusya'dır." Jukovski duyarlı yanını ortaya çıkardığı öğrencisini çok sevdi ve bizzat imparatoru aşırı militarizminden dolayı eleştirmeye cüret etti. Çar, oğlunun Mouffy'den gelen tatlılığını ve Jukovski'den gelen duygusallığını özenle dengelemek üzere, 1812'nin kahramanlarından olan ve Romanov ailesine sinmiş militarizmi teşvik eden General Karl Merder'i lalası olarak atadı. Aleksandr böylece Muhafız Alayı üniformasıyla büyüdü. Nikolay oğlunun temiz dürtüler taşımakla birlikte irade gücünden ve askeri hevesten yoksun olduğunu aktaran Merder'e şöyle bağırdı: "Bir şevk eksikliğinden hoşlanmayacağımı bilmesini istiyorum. Ruhuyla bir asker olmalı!" Denge işe yaradı.

Nikolay veliahdını sürekli irdeleyen bir tutum içindeydi. "Çocuklarım tatlı" diye yazdı Annette'e. "Küçük ahbap kesinlikle bir asker; [...] oğlum kocaman bir tüfekle ateş açıyor ve benimle birlikte at sürüyor." Ama yumuşak kalpli annesine benzer bir kişilikle, "melek gibi ama çok dalgın" olmasından kaygılıydı. Aleksandr çok ağlayan bir çocuktu. Babasının incelediği güncesine, "30 Mart. Berbat şeyler yazdım ve yok yere ağladım" diye not düşmüştü.

Oğlunu şekillendirebileceğine inanan Nikolay bir gün ona, "Sen başta olsan, Dekambrist asilere ne yapardın?" diye sordu

"Onları bağışlardım" karşılığını verdi küçük Aleksandr, Hıristiyan anlayışına uygun olarak.

"Bak, sana nasıl hükmedeceğini anlatayım" dedi Nikolay. "Şunu unutma: Tahtın basamaklarında öl ama iktidarı bırakma!" Görev ve itaat her şeyin üstündeydi. Nikolay oğlunu cezalandırması gerekince, şu açıklamada bulunurdu: "Görevini yerine getirmen anavatan içindir. Seni cezalandıran ve ödüllendiren ben değilim, anavatandır." Ama yetişme sürecinde eğlence de vardı. Nikolay Peterhof'ta oğullarına Petro geleneğine uygun olarak, gerçek üniformalar ve tüfeklerle "oyun alayları"nda talim yaptırır ve çocukların arkadaşlarıyla birlikte Büyük Saray'ın aşağısında şaşılacak güzellikteki kademeli fıskiyeler boyunca koşturduğu kişilik geliştirme oyunlarına nezaret ederdi.

Şaşırtıcı bir sonuçla, bütün bunlar işe yaradı: Aleksandr, Romanov tarihinde en iyi hazırlanan veliaht oldu. On altı yaşına bastığı Nisan 1834'te, babasının Kışlık Saray Büyük Kilisesi'nde düzenlediği bir resmi törende, Speranski'nin kaleme aldığı bir metni okuyarak, otokrata uyacağına ve otokrasiyi savunacağına yemin etti. Törenin sonunda sadece Aleksandr ve annesi değil, Nikolay bile gözyaşlarına boğuldu. Daha sonraları bütün Romanov grandükleri on altıncı yaş günlerini aynı tarzda kutladılar.

Nikolay'ın hep "Kostya" olarak anılan ikinci oğlu Konstantin sulu göz biri değildi. Kız kardeşi Annette'e onu anlatırken, "Bu iriyarı, tombul ve yakışıklı ahbap öylesine kıvrak ki, bir türlü zapt edemiyorum. [...] Keyifle dinlediği tek şeyin davul olmasına bakılırsa, bu aileye mensup olduğu söylenebilir." Tam bir yeni er!

Sivri dokundurmalarından dolayı "Ezop" lakabı takılan Kostya, hırslı olduğu kadar sakardı; dost canlısı Aleksandr'ın tam tersine sözleriyle kırıcıydı. Haşarılığı babasının önünde, bakanlarından Kont İvan Tolstoy'un iskemlesini çekip yere düşmesini sağlamaya yeltenecek düzeydeydi. Nikolay bu olay üzerine Mouffy'ye, "Madam, haydi kalk, oğlumuzu böylesine kötü yetiştirdiğimiz için, gidip İvan Matveyeviç'ten özür dileyeceğiz" demişti. Kostya'nın babası gibi iktidar hırsı taşıdığı şu patavatsızca yakınmasından belliydi: "Saşa [Aleksandr] babamızın imparator olmasından önce doğdu, ben ise imparator olmasından sonra doğdum. Ben bir imparatorun oğluyum, o ise bir grandükün oğlu. Saşa'nın veliaht olması haksızlık." Aleksandr çocukken, onunla hemfikirdi. "Keşke çareviç olarak doğmasaydım" demişti özel hocasına. Bütün bu sözlerin aktarıldığı Nikolay, Aleksandr'a görev ve kader üzerine, Kostya'ya da aile birliği üzerine öğütler verdi.

Her iki oğul da babalarını saymakla yetinmeyip sevecek şekilde iyi kötü yetişti; Jüpiter'in kızlarından biri olmak ise daha kolaydı. Annette'e bir mektubunda, "Marya boy atma evresinde, [...] Olliye sıskalaşıyor" diye belirtirken, "çok küçük ve çok afacan" dediği gözdesi Adini için, "Şirin bir yumurcak o" demişti.

İmparator daldığı işlerden çok sonraları sıkça düzenlenen balolara katılmak üzere çıktı. Genel balolar için Kışlık Saray'ı, özel balolar için ise keskin gözünün her türlü giyim kuralı ihlalini anında fark ettiği eski grandüklük ikametgâhı Aniçkov Sarayı'nı tercih ederdi. "İnsanların eğlenmesinden hoşlanırım" derdi. "Onları aptalca şeyler söylemekten alıkoyar."

Nikolay'ın maiyeti dünyaya askeri bir hiyerarşi çerçevesinde bakışının huşu uyandırıcı bir ifadesi olacak düzendeydi. Aleksandr'dan sonra sayıca iki katına çıkmış yaver heyetinde 540 kişi vardı. Alman tarzı rütbelerin, önemli yortulardaki büyük geçit törenlerinin, emperyal vaftiz günlerindeki el öpme törenleri ve giysi dikim şartnamesinin her ayrıntısını bizzat düzenlerdi. Erkek üniformaları, kadın elbiseleri ve uşak kıyafetlerinin özelliklerini belirleyen oydu. Buna birçoğu artık Amerikan asıllı* olan yirmi siyahi muhafızının

* Büyük Petro'dan Büyük Yekaterina'ya kadar, siyahi muhafızlar Konstantinapol pazarlarından alınmış kölelerdi. ABD büyükelçisinin siyahi uşağı 1810'da saraya alındı. Bu haberin yayılmasıyla birlikte, Amerikan gemilerindeki siyahi köleler "Nübyeliler" kadrosuna girmek için "firar" etmeye başladılar. Daha koyu ten, kıyafetleri öne çıkarma açısından rağbet gören bir özellikti. Bu kölelere ailelerini getirme ve tatillerde Amerika'ya gitme izni verildi. Nikolay döneminin en meşhur siyahi kölesi, bir Rus limanında

bol kırmızı pantolonları, yaldız şeritli, yaldız apoletli siyah ceketleri, sarı ayakkabıları ve beyaz türbanları da dahildi. Aniçkov Sarayı'nda Mouffy dans etmekten, çar ise cilveleşmekten hoşlanırdı.[9]

Nikolay'ın cinsel duygularının son derece yüksek olduğunu ailesindeki herkes, annesi dahi bilirdi. Mouffy sık aralıklı hamilelikleri yüzünden seks yapamaz duruma gelince, dul imparatoriçe Marya ona, "Nikolay'ın uyması gereken cinsel perhizden dolayı çoktan çılgına dönmüş olması" nedeniyle, "sağlığını güçlendirmesi gerektiği" uyarısını kızı Annette aracılığıyla iletti. Saraylılar imparatorun gözünün dışarıya ancak Mouffy'nin 1842'de hastalanmasından sonra döndüğü efsanesini özendirdiler ama çiftin evliliği ne kadar mutlu olursa olsun, tıkır tıkır işleyen ketum bir ayartma sisteminin yanı sıra, çarın metresi olmaya can atan evli aristokrat dilberler zümresine çanak tutmaktan geri kalmadılar.

Bir süre hükmü geçen gözde, kıvırcık sarı saçlı, "güzel, eğlendirici ama kurnaz" Barones Amalia Krüdener'di. Bir akşam beraber yemek yediği Nikolay'ın daha sonra başka bir gözde dilberi Kontes Yelizaveta Buturlina'yla cilveleşmeye gitmesi üzerine, meraklı bir saraylı" Sofrasında sen oturdun ama son görev ona mı düştü?" diye sordu.

"O garip bir adam" karşılığını verdi Amalia. "Bu işler bir neticeye varmalı ama onunla birlikteyken, asla bir son olmaz; buna cesareti yok, tuhaf bir bağlılık anlayışı var."

Nikolay sokakta ya da tiyatroda bir kızı görüp beğendiğinde, yaverleri onunla görüşüp bir buluşma ayarlardı. "Çarın şehveti direnişle hiç karşılaşmazdı" diye belirtecekti Fransız seyahat yazarı Custine markisi. Sarayda görevli olan on dokuz yaşındaki bir kız, "Ona sadece sevgi değil, saygı duyarak büyüdüm" diye yazacaktı. "Çarı dünyevi bir tanrı sayardım. [Onunla tanıştırıldığımda] yüreğim pır pır etti. Dizlerim çözülür gibi oldu." Puşkin'e göre, çarın "körpe aktrislerden oluşan bir harem"i vardı.*

ABD Donanması'ndan firar etmiş Alexander Gabriel adlı bir aşçıydı. Çar 1851'de tasarruf amacıyla, Nübyelilerin sayısını yirmiden sekize indirdi.

* Romancı Lev Tolstoy da daha sonraları, muhtemelen bir nedime olan kuzeni Kontes Aleksandra Tolstoya'nın aktardığı hikâyeler temelinde, imparatorun ayartmalarını anlatacaktı. Bunlardan birine göre, Nikolay bir maskeli baloda "teninin beyazlığıyla, güzel endamıyla, yumuşak sesiyle" dikkatini çeken genç bir kızı özel bir locaya götürür. "İsveçli bir mürebbiyenin kızı olduğu anlaşılan yirmi yaşındaki bu bâkire", Nikolay'a "henüz bir çocukken, portrelerinden ona âşık olduğunu ve ilgisini çekmeyi kafasına koyduğunu" anlatır. "Bunu başardığı için, artık başka bir şey istemediğini belirtir. Nikolay'ın genellikle kadınlarla buluştuğu eve götürülür ve onunla birlikte bir saatten fazla kalır..." Bu olay Tolstoy'un son eserlerinden *Hacı Murat* adlı kısa romanda geçer. Eserin çok sonraları II. Nikolay döneminde yazılmasına karşın, yayımlanmasında bir sorun çıkmadı. Mouffy'ye gelince, balolarda kendi *cavaliere servente* [şövalye âşıklar] takımının masum ilgilerinin keyfini çıkardı; gözdesi Süvari Muhafız Prens Aleksandr Trubeçkoy'du. Ama hiç kimse iffetinden kuşku duymadı.

Nikolay 1832'de bir maskeli baloda bir kızla tanıştı. Dansa kalktığı bu maskeli dilberin kendi çocuklarına dair ayrıntıları anlatmasına şaşırdı. Gecenin sonunda adının Varvara Nelidova olduğunu açıklayan bu züğürt öksüzün çok şey bilmesinin sebebi, İmparator Pavel'in metresinin yeğeni olmasıydı. Saraya davet edildiğinde, sadece imparatoriçeyi değil, Olliye olarak anılan kızı Olga'yı da hayran bıraktı. Başnedimeliğe getirildikten sonra "Varenka" adıyla anılan ve "İtalyanları andıran" bu genç kadının "hoş siyah gözleri ve kaşları", mermer gibi biçimli omuzları, kalkık göğüsleri ve ince bir beli vardı. Olga'ya göre, "çok şen" biri olduğundan, "her şeyin komik yanını görürdü. Babam çoğu kez onunla birlikte çay içerdi. Anlattığı açık saçık hikâyeler, babamı gözlerinden yaş gelecek derecede kahkahaya boğardı. Bir keresinde o kadar çok güldü ki, koltuğu arkaya devrildi." Ama bütün kızların takındığı tavırla, Olga da bunun bir "masum flört"ten ibaret olduğunda ısrarcıydı. "Babam eşine sadıktı."

Saraylılar işin aslını daha iyi biliyorlardı. "Kaçamağa girdiği kişinin sarayda yaşamasına karşın, ilişki hiç kimsenin dikkatini çekmezdi" diye anlatacaktı nedimelerden Marya Frederiks. "Bu iş çok incelikli, çok edepli, çok usturuplu yapılırdı. Onları her gün görür ve hiç kuşku duymazdım; çar, eşi ve çocuklarının gözünde saygınlığını hep korurdu. Hanıma gelince, asla özel ayrıcalıklar peşinde koşmazdı."

Nikolay'ın askeri titizlikle düzenlenmiş bir erotik yaşamı vardı: Varenka'ya günde iki kez uğrardı; sabah dokuzdaki ilk görüşmenin ardından sofrada imparatoriçeye katılır ve öğleden sonra bir buçukta ikinci buluşmaya giderdi. Varenka hayatını imparatora adamıştı. Rivayete göre, ondan doğan çocukları, güvenilir sadık adamı General Pyotr Kleinmihel evlatlık edindi ve imparatora yüce hizmet anlayışıyla, kendi çocuklarıymış gibi büyüttü.

Hep yeni gözdeleri tavlama fırsatını kollayan imparator, Puşkin'in yeni eşine göz koyunca, bu mimli adamı gözetim altında tutarken, karısıyla cilveleşebileceği uygun bir yol buldu.[10]

Şubat 1831'de, otuz bir yaşındaki şair, dara düşmüş iyi bir ailenin kızı olan on sekiz yaşındaki Natalya Gonçarova'yla evlendi. İzdivaç teklifi için bile imparatordan onay alması şarttı. "Benckendorff cevabı abartıya varan ağdalı üslubuyla, ona şöyle iletti: "Majesteleri bir kadının, özellikle de Matmazel Gonçarova gibi sevimli ve ilginç bir kadının mutluluğu için gerekli gönül ve kişilik vasıflarını kendinizde keşfetmiş olduğunuza [...] inanmaktan memnun olduğunu müşahede etmeye tenezzül buyurdu." Evlilikten önce, gelin de çarın nişanlısına hâlâ himmet gösterdiğine emin olmak istedi. Bu yoklamanın sonucu Benckendorff'un Puşkin'e şu nutku çekmesiydi: "Bireysel konumunuza gelince, Majesteleri tamamen siz beyefendiye karşı baba ihtimamıyla, bana, General Benckendorff'a jandarma teşkilâtının şefi sıfatıyla değil, güven

duymaktan memnun olduğu şahıs sıfatıyla, tavsiyelerimle size nezaret edip yol gösterme vazifesini tevcih etti."

Puşkin 30 Aralık 1833'te, "Bana (yaşıma pek de uygun düşmeyen) 'yatak odası efendisi' unvanı verildi" diye yakındı. "Ama saray [yani çar] Natalya'nın Aniçkov'da dans etmesini istiyordu."

Puşkin çok geçmeden otokrasinin buz gibi kıskacını hissetti. Natalya'yla birlikte 23 Ocak 1834'te Aniçkov'da ilk kez bir çarlık balosuna katıldı. "Oraya [saray] üniformasıyla gittiğimde, bana konukların frak giymeleri gerektiği bildirildi. Çekip gittim. Hükümdar bozuldu." Nikolay durumu hemen fark ederek, Natalya'ya şunu söyledi: "Gidip bir frak giydikten sonra geri dönme zahmetine girmiş olabilir. Bundan dolayı ona bir azar çek!"

Nikolay fırsat buldukça Natalya'ya kur yaptı ve Puşkin'in ifadesiyle, "genç bir subay gibi peşinde dolanıp durdu." Onunla Fransız kadril dansına kalktı ve yemek boyunca yanına oturdu. "Sabahleyin kasten onun pencerelerinin yanından birkaç sefer geçiyor ve akşamleyin baloda panjurlarının niçin hep inik olduğunu soruyor." Puşkin ilk başta saray eğlencelerinden hoşlandı ve onu güleç yüzle "A, siz, ha!" diye selamlayan imparatoriçenin çekiciliğine kapıldı. Nikolay saray içinde her rastlayışında konuştuğu Puşkin'e, Natalya'nın terzi faturaları yüzünden iflas tehlikesiyle karşılaştığında, borç para vermekten geri kalmadı. Ama gözetim boğucuydu ve daha da kötüsü, Puşkin sadece Nikolay ve Benckendorff tarafından kollanmakla kalmadığını, Eğitim Bakanı Sergey Uvarov'un da başına sansürcü kesildiğini fark etti.

Büyük Yekaterina'yla kırıştırmış bandura çalgıcısı bir Muhafız Alayı subayının oğlu olan Uvarov, bir klasik edebiyat ve Ortadoğu uzmanı, öncü bir jeolog ve ufku geniş bir bakandı. Kıskandığı Puşkin'in itibarını (ve gelir durumunu) sarsmak amacıyla, Pugaçov ayaklanmasını konu alan tarih kitabını ve birçok bakımdan modern Rus edebiyatını yaratan şaheseri *Onegin*'i, gönül yarası ve düello temalarını işleyen manzum romanını sertçe eleştiren bir kampanya açtı. Nikolay, Puşkin'i korumaya çalıştı;* ama baş ideoloğu olan Uvarov, onun için züğürt bir şairden çok daha önemliydi.

Puşkin nefret ettiği Uvarov'un dalkavukluğunu, türediliğini ve gizli eşcin-

---

* Çar bu edebi garez oyunlarına, Puşkin'den yana bir tavırla bizzat müdahale etti. "Sevgili dostum, bugünkü *Pçela*'da [tam adı *Svernaya Pçela* ('Kuzey Arısı') olan edebiyat dergisi] Puşkin aleyhinde son derece insafsız ve kaba saba bir makalenin yer aldığını sana söylemeyi unuttum" diye yazdı Benckendorff'a. Eleştirmeni çağırmasını "ve bu türden herhangi bir eleştiri yayımlamaktan alıkoymasını" telkin etti. Kötü eleştirilerden mustarip her yazar böyle bir hamiyi isteyebilir ama söz konusu eleştirmen sadece Uvarov'un kuklası değil, Benckendorff'un da muhbiriydi ve Nikolay işin peşine daha fazla düşmedi. Puşkin'in başına gelen olay, Üçüncü Kısım'ın fikir hayatı üzerindeki boğucu denetiminin tipik bir örneğiydi. Entelektüeller buna farklı tarzlarda tepki verdiler. Pyotr Çadayev 1836'da yayımladığı *Tarih Felsefesi Üzerine Mektuplar*'da, Rusya'nın "bir geçmiş ya da gelecek olmaksızın tamamen bugünün en dar sınırları içinde, bir durgunluk ortamında" yaşamasını sertçe eleştirdi ve bu durumu Ortodoksluğun geriliğine bağladı. Nikolay onu aklını kaçırmış biri olarak ilan etti.

selliğini şiirle alaya aldıysa da, çok geçmeden Benckendorff'un casuslarının daha beter olduğunu öğrendi. Karısına bir mektupta, Çareviç Aleksandr'ın erginliğe varışına değinirken, aklından geçenleri yazmaktan kendini alamadı: "Tebriklerimi sunmak üzere veliahdın huzuruna çıkmaya niyetim yok. [...] Ben üç çar gördüm. Birincisi [Pavel] ben bebekken, bonemin çıkarılmasını emretti ve dadımı azarladı, ikincisi [Aleksandr] bana lütufkâr davranmadı, üçüncüsü de beni bir yatak odası uşağı olarak hizmetine aldı." Benckendorff'un adamları mektubu açtı ve içeriğinden haberdar olan Nikolay küplere bindi. Bu durum şairin canına tak etti: "Hükümetimizin teamüllerinde ne kadar derin bir ahlaksızlık var! Polis bir kocanın karısına mektuplarını açıyor ve çara götürüyor; iyi yetişmiş ve muhterem bir zat olan çar da bunu açıkça belirtmekten sıkılmıyor ve Vidocq'a [sonradan gizli polis şefi olan Fransız cani] yaraşır bir entrikayı devreye sokuyor."

Puşkin'in saraydan ayrılmasını nankörlük olarak gören Nikolay, "Kimseyi zorla hiç tutmam" dedi Jukovski'ye. "Ama bu durumda, aramızdaki her şey biter." Bu tehdit Puşkin'i istifasını geri almaya mecbur etti. Nikolay bunun üzerine Benckendorff'a, "Onu bağışlıyorum ama davranışının anlamsızlığını açıklamak için görüşmeye çağır."

Puşkin, eşinin bir saray dilberi olarak maruz kaldığı ve bir süre sonra faciaya yol açacak kurları seyretmeye katlanmak zorundaydı. Bir balodaki konuklardan birinin anlatımına göre, Natalya iltifatlarda bulunan Muhafız Alayı subaylarıyla çevriliyken, "biraz kenarda Aleksandr Sergeyeviç [Puşkin] sohbete zerre kadar katılmaksızın dalgın halde durmaktaydı."[11]

Genç bir muhafız subayı, Natalya'ya saplantılı biçimde abayı yaktı. Baron Georges d'Anthes adlı bu subay, yaşlı hamisi Hollanda Büyükelçisi Baron Jakob van Heeckeren'le birlikte Petersburg'a gelmiş bir Fransız sürgündü. Heeckeren eşcinseldi ve besbelli ki âşık olduğu d'Anthes'ı evlatlık edinmişti. Onun sarayda devriye gezen muhteşem donanımlı Süvari Muhafız Alayı'na girmesini sağladı. Bu ikilinin birlikteliği hangisinin tercihi olursa olsun, d'Anthes'la aynı odayı paylaşan subay arkadaşı Prens Aleksandr Trubeçkoy'a göre, "o sırada yüksek sosyetede kulamparalık yaygındı. D'Anthes'ın sürekli hanımların peşinde koştuğuna bakılırsa, Heeckeren'le ilişkisinin pasif olduğunu varsaymak durumundayız."

D'Anthes Ocak 1836'da Heeckeren'e, "Petersburg'daki en enfes yaratığa deli gibi âşığım" diye yazdı. "O da beni seviyor, [ama] kocası son derece kıskanç." Fransız subaydan bir anlığına hoşlanan Natalya da cilveleşmekten geri kalmadı ama d'Anthes'ın saplantısı kendini bir gönül ilişkisine inandıran ve ardından geri çevrilmeyi kabullenemeyen bir tacizci sapıklığına dönüştü. Sonbaharda Natalya'ya yakınlaşmak için, arsızca bir tavırla daha gösterişsiz bekâr kız kardeşi

Yekaterina'nın peşine düşmeye başladı. Bu arada bizzat çar, Razumovskilerin konağında görüştüğü Natalya'yı lekesiz itibarını koruması konusunda uyardı.

Puşkin 4 Kasım'da, onu "Boynuzlu Kocalar Tarikatının Büyük Üstat Yardımcısı" olarak adlandıran imzasız bir mektup aldı. Böyle bir mektup alan tek kişi olmamasına karşın, bu işe canı sıkıldı. D'Anthes'la flörtlerini itiraf eden Natalya'nın masumiyetinde asla kuşku duymadı ama (yanlış bir tahminle) mektupları Heeckeren'in gönderdiği kanısına vardı.* Puşkin genç subayı düelloya davet etti. Heeckeren onu bundan vazgeçirmek amacıyla, d'Anthes'ı Natalya'nın kız kardeşi Yekaterina'yla evlenmeye yöneltti. Derken Puşkin düelloyu kabul etti. İmparator yanına çağırdığı şairden kavga etmeyeceğine dair söz aldı. D'Anthes'ın evlilik işini sonuca bağlamasına, imparatoriçe bile şaşırdı: "Bu bir fedakârlık mı, yoksa yanıltmaca mı?" Ama d'Anthes artık Natalya'nın eniştesi olduğundan, onunla alenen cilveleşebilirdi.

İmparator 21 Ocak 1837'de, Puşkin çifti ve yeni evli d'Anthes'ın da katıldığı bir baloda, şairi bir kenara çekerek, eşinin namusluluğu konusunda içini rahatlatacak sözler söyledi. Hırsından çatlayacak duruma gelen Puşkin, şükranlarını bildirerek konuyu geçiştirdi.

"Peki, benden böyle bir şeyi hiç bekler miydin?" diye üsteledi Nikolay, kendini beğenmiş tavırla.

"Sadece beklemek değil, efendim, açık konuşmak gerekirse, sizin de karıma kur yaptığınızdan kuşkulandım." Puşkin balo salonunun öbür köşesinde d'Anthes'ın karısına övgüler yağdırışını öfkeyle izledi ve daha sonra karısının konuşmayı aktarışıyla, iki anlama gelebilecek çirkin sözler sarf ettiğini öğrendi.

Ertesi sabah Van Heeckeren'e "oğlunun pezevengi" hitabıyla, kasten hakaretamiz bir mektup yazdı. D'Anthes şairi düelloya davet etti. İki adam 27 Ocak öğle sonrasında, Petersburg'un dışında düello şahitleriyle birlikte buluştu. Birbirlerinden yirmi adım uzaklaşmalarından sonra, ellerine birer tabanca verildi. Puşkin'in nişan aldığı sırada, d'Anthes ateş açtı. Böğründen vurulup yere düştükten sonra ayağa kalkan Puşkin'in sıktığı kurşun, d'Anthes'ın kolunun etli kısmına isabet etti ama bir düğmeden sektiği için verdiği hasar bir sıyrıkla sınırlı kaldı. D'Anthes'ın kurşunu ise Puşkin'in karnından geçip sağrı kemiğini parçalamıştı. Acilen Puşkin'in dairesine çağrılan saray doktoru Nikolay Arendt, çara şairin can çekiştiğini bildirdi. Tiyatrodan yeni dönmüş olan çar, "Eğer Tanrı bu dünyada tekrar görüşmemizi nasip etmezse" diye yazdı Puşkin'e, "bağışlayıcılığımı kabul et, bir Hıristiyan tavrıyla ölme öğüdüme uy ve eşin ile çocukların için endişelenme. Onları çocuklarım sayıp

* Mektubu kimin gönderdiği saptanabilmiş olmasa da, büyükelçi olması uzak bir ihtimaldi; çünkü kamuoyuna yansıyan bir skandalın ona bir yararı yoktu. Fail muhtemelen habis bir muzip, imzasız mektuplar göndermekten zevk aldığı bilinen, yirmi yaşındaki, sakat ve sırnaşık memur Prens Pyotr Dolgoruki'ydi.

himayeme alacağım." Notunu iletmek üzere doktoru çağırdığında, "Yatmaya gitmeyip bekleyeceğim" diye ekledi.

Puşkin mektubu öptü. Günah çıkardı. Kangrenin bağırsaklarını iltihaplandırmasıyla ağrısı şiddetlendi. Dr. Arendt ıstırabını afyonla hafifletirken Natalya histeriye kapıldı. Çar çağırdığı Jukovski'ye, "Hıristiyanlık görevini yerine getirmesinden dolayı onu kutladığımı bildir" dedi, dindarlık taslayarak. Puşkin 29 Ocak'ta öğleden sonra öldü. Nikolay'ın ihanet ipuçları açısından evraklarını inceleme talimatını verdiği Jukovski, şairin nasıl taciz edildiğini anlamasının uyandırdığı tiksintiyle, Benckendorff'u azarladı: "Senin pek dikkate almadığın bu serzenişler, onun bütün hayatını kaydırdı. Üstlendiğin korumayı polis denetimine dönüştürdün."

Şairin yasını tutan on bin kişi, dairesindeki naaşın önünden geçti. Kederin taşkınlığa varmasını önlemeye çalışan Uvarov ve Benckendorff, basında cenazeyle ilgili haberlerin çıkmasını yasakladı. Bununla birlikte Aziz İsaak Katedrali'nde muazzam kalabalıkların katıldığı törenden sonra, tabut Puşkin'in Mihailskoye malikânesinin yakınında gömülmek üzere yola çıkarıldı. Nikolay kendi zaferlerinin tarihsel hafızada Rusya'nın asıl ihtişamı olarak saygı görecek bu alelade şairin gölgesinde kalacağını duysaydı, kesinlikle şaşırırdı.*[12]

Gelgelelim, Nikolay her yerde istediğini yaptıracak durumda değildi. Doğu Kafkasya'daki Çeçenya ve Dağıstan'da Şeyh Şamil öncülüğündeki mücahitlere karşı yürütülen savaşı neredeyse kaybedecekti. Ama Rusya'nın talihinin düzelmesiyle zafere nihayet yaklaşıldığını öğrenince, Şamil'i teslim almada şahsen hazır bulunmaya karar verdi.

İmparator 8 Ekim'de Adlerberg'le birlikte arabasıyla Gürcü başkenti Tiflis'e giden sarp yolda yaşadığı kazayı Paskeviç'e şöyle anlattı: "Dizginden çıkan atlar korkuluk duvarına doğru yöneldi; o anda Tanrı'nın eli yetişmeseydi, kesinlikle uçuruma yuvarlanacaktık. Boyunları kenardan aşağıya sarkık halde kalan atlar, kayışların kopmasıyla arabadan ayrılıp düştüler; böylece olayı küçük bir yarayla atlattık. Öleceğimi sandım." Korkudan sarsılmış Nikolay daha sonra yirmi dört Gürcü prensin eşliğinde, coşkulu bir karşılama töre-

---

* D'Anthes'ı divanıharpte yargılatıp sınır dışı edilmesini sağlayan Nikolay kardeşi Mihail'e, "Heeckeren bir alçak gibi davrandı" diye yazdı. "Puşkin'in arkasından dolaplar çevirip d'Anthes'a pezevenklik etti." Heeckeren görevden alındıysa da, daha sonra Hollanda'nın Viyana büyükelçisi oldu. Yekaterina'dan üç kızı olan D'Anthes, Fransa'da zenginleşti ve 1895'e kadar yaşadı. Puşkin'e verdiği sözü tutan Nikolay, Natalya ve çocuklarına cömert bir gelir bağladı. İmparatoriçe de onu Petersburg'a dönüşünde, baş nedimeleri arasına aldı. Nikolay'ın maiyetindeki Baron Korf'a göre, Natalya "imparatorun ara sıra ziyaret ederek teveccüh gösterdiği ayrıcalıklı genç kadınlar grubuna mensup"tu. Çar ona 25.000 ruble vererek, bir generalle ikinci evliliğine destek oldu. Bu iyiliğin bir kaçamak sonrasında yapılmış gibi görünmesine karşın, doğruluğuna dair bir delil yoktur. Natalya 1863'te öldü.

niyle Tiflis'e girdi. Kuzeydoğuda generallerince kıstırılmış olan Şamil'in gelip boyun eğmesini bekledi.

Dağ kabileleri Kafkasya içlerindeki Hıristiyan ilerleyişine 1780'lerden beri direnmekteydi ama büyük çaplı bir cihat ayaklanmasının kıvılcımını tutuşturan şey, Rusya'nın kaba kuvvete hoyratça başvurmasıydı. Şamil 1834'te selefini öldürdükten sonra, kendini tasavvufi bir tarikata mensup siyah sancaklı Müritlerin imamı ilan etmişti. Kalesi baskına uğradığında, yaralı halde surlardan bir uçuruma atlayıp kaçarak, sağ kalan tek savaşçı olmuştu.

Ardından 1837'de mecburen vardığı mütareke bizzat Ruslar tarafından bozulunca, boyun eğmeye yanaşmadı ve Akhulgo adlı yeni bir kaleyi tahkim ederek, tekrar savaşa döndü. Beklenen Rus zaferinin çıkmaza girmesinde, Nikolay'ın her işe karışması ve farklı kurullar ile bakanlar arasındaki bürokratik çekişmeler kadar, Şamil'in asimetrik savaş konusundaki dehasının da payı vardı.

Tiflis'te Nikolay toplu kutlamalardan kızlara kadar varan her yolla onu eğlendirmeye çalışan yaverlerine, "Gözüm ordum dışında bir şeyi görmüyor" diyerek tepki gösterdi. Ayrılmadan önce, Şamil'i ezmek üzere yeni komutanlar atadı. Arabasına binerken abes bir tumturaklı ifadeyle, "Tekvin'deki 'Işık olsun diye buyurdu ve ışık oldu' sözlerinin anlamını artık biliyorum" dedi.*[13]

Nikolay 21 Ekim'de Novoçerkask'ta buluştuğu oğlu Aleksandr'la birlikte, safta duran Don Kazakları arasından Kazak üniformasıyla at sırtında geçti. Daha sonra Kazakların etrafında bir halka oluşturduğu katedralde, atamanın verdiği makam topuzunu, heyecan içindeki Aleksandr'a uzatırken, "Gönlüme ne kadar yakın olduğunun delili olsun bu" diye gürledi ve ardından Kazaklara dönüp, "O yerime geçtiğinde, tıpkı bana gösterdiğiniz sadakatle hizmet edin ona!"

Aslında, Nikolay oğlunun disiplinsizliği ve aşk maceraları yüzünden endişeliydi. On dokuz yaşına varan Aleksandr, özel hocası şair Jukovski'yle

* Petersburg'da farklı ve yıkıcı türden bir ışık vardı. Nikolay'ın tiyatroda olduğu 17 Aralık 1837'de, maiyet bakanı Volkonski, Kışlık Saray'ın "Petersburg'un ortasında bir yanardağ" gibi yandığını bildirdi. Otuz muhafız can verdi. Nikolay yangınla mücadeleyi yönetirken, Aleksandr'ı doklardaki başka bir yangını söndürmeye gönderdi. Ermitaj'daki hazinelerin çoğu kurtarılarak karların üstüne istif edildi. Nikolay'ın Mouffy'den gelen aşk mektuplarının öncelikle kurtarılmasını dokunaklı bir tavırla bildirişi bu olaydaydı. Nedimelerinin yardımıyla her şeyi paketleyen imparatoriçe, sıcaklığın katlanılmaz hale gelmesi üzerine dışarıya çıktı. Aile Aniçkov'a taşındı. Saray ölüm sessizliği içinde seyreden kalabalıkların bakışları altında üç gün boyunca yandı. Nikolay'ın bir yılda yeniden inşa edilmesi emri imkânsız gibi bir görünse de, en haşin adamı Kleinmihel'in yönetiminde, korkunç bir can bedeliyle 6.000 işçi tarafından yerine getirildi. Nikolay'ın şimdiki Ermitaj Müzesi'nin bulunduğu sahiden şatafatlı Kışlık Saray'ında hayranlık uyandırma amacı gözetilmişti. Toplam 1.050 oda ve 177 merdivenin bulunduğu devasa yapıda, köylü bir uşağın bütün ailesini, ayrıca çocuklarına süt temin etmek üzere bir ineği getirmesi ve inek gübresi kokusunun dayanılmaz hale gelmesine kadar hiç kimsenin bu durumu fak etmediği söylenir.

beraber bir imparatorluk turuna çıkmıştı. Onu bir "yakışıklılık abidesi" olarak nitelendiren kalabalıklar çevresini sararken, babasının öğüt verici mektupları da peş peşe geldi. "Sende hep uğruna yaşadığım ve senin de daha doğmadan adandığın aziz Rusya Anamızın gelecekteki mutluluğunun umudunu bulmaya çalışıyorum!" diye yazdı Nikolay.

Aleksandr "bir babanın ötesinde vatanımızın timsali" olarak gördüğü pederane Jüpiter'inin beklentisini yerine getirme uğraşında, taht vârislerinin esas zırhı olan "güçlü bir ketumiyet" duygusu edindi. Ayrıca babasının libidosunu (ondaki bu gibi buyurganlık olmaksızın) devraldı. Daha on dört yaşındayken, annesinin başnedimesi Natalya Borzdina'ya âşık oldu. Nikolay'ın Çarskoye Selo'da Ortaçağ elbiseleriyle düzenlediği bir maskeli balodan sonra, nedimeyle parkta buluştu ve bu kaçamakta ilk kez erkekliği tattı. Nikolay konuya halis muhafazakâr bir aile reisi gibi yaklaşarak, oğlunu bir frengi hastanesini ziyarete götürdü. Ama gördüğü manzarayla şevki kırılmayan Aleksandr, bu sefer Mouffy'nin başka bir başnedimesine, Polonyalı asıllı Olga Kalinovskaya'ya tutuldu. Ona duyduğu aşkı herkese, hatta annesine anlattı. Nikolay oğlunun güncesini biraz eğlenerek okumakla birlikte, evliliği işaret eden emarelerden telaşa kapıldı; kızı saraydan uzaklaştırdı ve oğluna bazı öğütlerde bulundu: "Kadınlara düşkünlüğün doğal olduğunu ama rütbe ya da statü bakımından uygun olmamaları halinde, düşlere kapılmaya gerek olmadığını açıkladım." Polonyalı kızları çekici bulmamasına karşın, oğlunun "düzgün zevk sahibi" olduğu kanısındaydı.

Mouffy nedimelerinden Barones Frederiks'e, Aleksandr'ın "daha güçlü bir kişilik" edinmesi gerektiğini belirtti. "Aksi halde perişan olacak. Gönlünü çok kolayca kaptırıyor. Petersburg'dan uzaklaştırılması şart." Çareviçin Rusya turuna çıkarılışı bu amaçlaydı ama dönüşünde, Kalinovskaya'yı özledi ve bunalıma girdi. "Hayale dalma eğilimi"ni gören imparator, ona bir eş bulunması talimatını vererek onu bir Avrupa turuna gönderdi.

Aleksandr gezisinin Berlin, Viyana ve Milano ayaklarından sonra uğradığı Hesse-Darmstadt'ta, mütevazı, sevimli ve ufak tefek Prenses Marie'ye ilgi duydu. "Ondan ilk görüşte çok hoşlandım" diye yazdı babasına. Öbür Avrupa soyluları gibi, Nikolay da büyük ihtimalle dükün değil, Fransız bir baş seyisin kızı olan Marie'de bir sorun olduğunu duymuştu. Daha sonra Londra'ya geçen Aleksandr, o sırada bekâr olan yirmi yaşındaki Kraliçe Victoria'ya abayı yaktı. Genç kız 27 Mayıs 1839'da güncesine, "Grandüke gerçekten âşığım, tatlı ve hoş bir delikanlı" diye yazdı coşkulu bir havada. "Grandük çok güçlü, bir valsta insanı hızla dolandırması çok keyifli. [...] Hiç bu kadar eğlenmemiştim. Yatağa ancak üçe çeyrek kala girebildim ve beşe kadar gözümü uyku tutmadı!" Nikolay oğlunu böyle bir evliliğin imkânsız olduğu konusunda uyararak, isterse Darmstadt'a dönebileceğini bildirdi.

Aleksandr ayrılacağı Victoria'yla son akşamında, "elini tutup heyecanla sıktı; solgun görünüyordu ve 'Duygularımı anlatacak kelime bulamıyorum' derken, sesi titriyordu." Genç kızın elini ve yanağını öptü. "Bu tatlı, cana yakın delikanlıdan ayrılacak olmama çok üzüldüm" diye yazdı Victoria. "Çok samimi, gerçekten genç ve şen, [...] çok hoş duru bir çehresi, tatlı bir gülümseyişi [var] ve endamı çok erkeksi."

Döndüğü Darmstadt'ta yaslı Marie'yle uzun aşk mektupları teatisine giren Aleksandr, babasından izin istemek üzere gözde yaveri Prens Aleksandr Baryatinski'yi gönderdi. "Sevincimiz, bütün ailenin sevinci tarif edilemez, bu tatlı Marie umutlarımıza ermenin timsali" diye yazdı çareviç coşkuyla. "Benden önce onu tanıyanlara öylesine gıpta ediyorum ki."

Aleksandr ülkesine varır varmaz tekrar Kalinovskaya'ya döndü. Küplere binen Nikolay, tıpkı Büyük Petro gibi onu verasetten mahrum bırakıp Kostya'yı veliaht yapma tehdidinde bulundu. Ama Aleksandr kendine çekidüzen verdi. On altı yaşında Petersburg'a getirilen Hesse prensesi, Marya Aleksandrovna adıyla Ortodoksluğa döndü; ancak hep Marie olarak anılacaktı. Evliliğinin ilk yılları, kayınpederi ve kayınvalidesinin hükmü altında geçti. Nisan 1841'deki düğünden sonra, Kışlık Saray'da Aleksandr'ın ebeveynlerinin hemen bitişiğindeki dairede kalan çifte, hafta sonları için Peterhof'ta Kulübe'nin yanındaki taklit gotik konaklardan Çiftlik isimli olanı verildi. Marie iki yıl dolmadan, daha da arkası daha da gelecek çocuklarının ilkini, bir kız çocuğu, doğurdu ama saraydaki hayatı sıkıcıydı. Endişeden dolayı yüzünde çıkan sivilceleri bir tülle örtmek zorunda kaldı. "Alarm verildiğinde fırlamaya hazır olan, [ama] nereye koşacağını ya da ne yapacağını kestiremeyen bir gönüllü itfaiyeci gibi yaşıyordum." Rolü basitti: İmparatoru hoşnut tutmak, çocuk doğurmak ve Aleksandr'ın maceralarına gözünü kapatmak. Her üçünü de başararak, saraylıların gözdesi haline geldi. Aleksandr karısına sevecen ve özenli davransa bile, onun cinsel çekicilikten uzaklığıyla pek dizginleyemeyeceği cıvıl cıvıl bir çapkındı. Kocasından dolayı artık Prenses Oginski olarak anılan Kalinovskaya'ya muhtemelen hâlâ âşıktı; hatta Kalinovskaya'nın 1848'de doğan oğlu Bogdan'ın aslında Aleksandr'dan olduğu kanaati yaygındı.

Bu arada iktidar için hazırlanan Aleksandr, Devlet Konseyi'ne katıldı, Muhafız Alayı'na komuta etti ve Kafkasya Kurulu'nda görev aldı ama revaçtaki her subay gibi, Şamil'e karşı savaşta çarpışmaya can atmaktaydı. Nikolay'ın sonunda gitmesine izin vermesiyle ormanlarda Çeçenlerin peşine düştü. Ruslar Şamil'i kıstırmak üzereydi.[14]

Haziran 1839'da Nikolay'ın generallerince Akhulgo Kalesi'nde seksen gün boyunca kuşatma altında tutulan Şamil, uslu duracağının bir teminatı olarak en

büyük oğlu Cemaleddin'i rehine olarak vermeye mecbur kaldı. Akhulgo'nun Ağustos'ta düşmesine karşın, Şamil'in sırra kadem bastığı anlaşıldı. Nikolay aldığı raporların üstüne, "Mükemmel" diye not düştü. "Şimdiye kadar iyi gidiyor. Ama maalesef Şamil kaçtı." Petersburg'a getirttiği Cemaleddin'i iyi karşılayan çarın beklentisi, onu yetiştirerek Kuzey Kafkasya'nın kukla yöneticisi haline getirmekti. Kendi Rus dadısıyla beraber bir konağa yerleştirdiği Cemaleddin, saray uşakları ocağına alındı ve imparatoriçeye yürüyüşlerinde eşlik etti. Rus kimliğini kazanmakla birlikte, yıkılmaz babasının anılarıyla azap çekti.

Oğlunu kaybetmenin acısı içindeki Şamil, ordularını yeniden kurdu. Nikolay yıllardır yürüttüğü harekâtın başarısızlığa uğradığını 1844'e doğru kavrayınca, ekabirlerinin en tecrübelisi olan Yeni Rusya ve Kırım Genel Valisi Kont Mihail Vorontsov'dan yardım istedi. Altmış iki yaşında olmasına ve görmekte sıkıntı çekmesine karşın, onu Potemkin'den beri kimseye verilmemiş yetkilerle Kafkasya genel valiliğine atadı.*

Tiflis'e geçen Vorontsov yürüteceği savaşı titizlikle planladı ama imparator ona daha hazır değilken, harekâta başlama talimatını verdi. Haziran 1845'te Vorontsov'un Dağıstan içlerine ilerlemesi üzerine, Şamil geri çekildi. "Tanrı seni amacına ulaştırdı ve çarın emrettiği yere gittiklerinde, Ortodoks Rusları hiçbir şeyin durduramayacağını gösterdi" diye yazdı Nikolay ona. Ama Rus kuvvetleri Şamil'in başkenti Dargo'ya vardıklarında, terk edildiğini gördüler ve kendilerini çembere alınmış halde buldular. Zar zor kaçan Vorontsov 4.000 asker kaybetti. Aklı başına gelen çar, övdüğü "İngiliz Asilzadesi"ni prensliğe yükselterek, Şamil'in ikmal hatlarını kesmeye dayalı basit stratejisini yürütmesine fırsat verdi.

Bu arada Britanya'dan destek bulan Şamil, yardım için Kraliçe Victoria'ya mektup yazdı. Acar Müslüman savaşçıları göklere çıkaran İngilizler, para toplayıp tüfekler gönderdiler. Gittikçe Osmanlı İmparatorluğu'nu yutmaya

---

* "İngiliz Asilzadesi" lakaplı Vorontsov babası Simon'un büyükelçi olduğu Londra'da ve kız kardeşinin kocası Pembroke kontunun bölgesi olan Wilton'da büyümüştü. Napoléon savaşlarının kahramanlarından biri olarak, Fransa'daki Rus işgal kuvvetlerine komuta ettikten sonra, Yeni Rusya genel valiliği sırasında Yahudi ve İtalyan göçmenleri çekerek, Odessa'nın canlı bir kozmopolit kente dönüşmesini sağlamıştı. Polonyalı eşiyle, İtalyan uşağıyla, Fransız aşçısıyla, Macar metresi ve İngiliz seyisiyle tam bir Avrupalıydı; ayrıca İngiliz liberalizmine ve modern teknolojiye hayrandı. Serinkanlılığı dillere destandı. Şaraplarını satın aldığı tüccarın karısı olan metresi Irma Csesenyi'yi bir yaverle suçüstü yakaladığında, istifini bozmaksızın, "Hey kornetçi, üniforman üstünde değil" dedikten sonra, verandaya gidip bir puro tüttürmüştü. Eşi Elise ise Potemkin'in yeğeni Saşenka Branitska'nın kızıydı; Kışlık Saray'da büyümüştü ve Büyük Yekaterina'nın hoplatıp okşadığı biriydi. "Döneminin en çekici kadınlarındandı" gözleminde bulunmuştu bir konuk. "Dudaklarından hiç eksik etmediği ve bir öpücük istiyormuş izlenimini veren gülümseyişinin bir benzerine hayatımda hiç rastlamadım." Kırım'da Vorontsov çiftinin İskoç heybetini Mağribi fantezisiyle birleştiren bir üslupta inşa ettirdiği Alupka Sarayı, Kırım Riviera'sının rağbet görmesine öncülük etti. Çok sonraları 1945'teki Yalta Konferansı'nda Churchill ve İngiliz heyeti Alupka'da kalacaktı.

ve İngiliz Hindistanı'nı tehdit etmeye hevesli bir diktatör* olarak görülmeye başlayan Nikolay, İngilizlerin gönlünü ancak cazibesiyle çelebileceği zehabına kapıldı.[15]

"Kont Orlov" adlı bir yolcu 21 Haziran 1844'te Woolwich'te bir Hollanda vapurundan indi. Buckingham Sarayı'nda kalması yönündeki bir daveti geri çevirerek, Londra'daki Rus büyükelçiliğine ulaştığında, vakit gece yarısını çoktan geçmişti. Ama gizemli kont bir süre önce Kraliçe Victoria'yla evlenmiş Prens Albert'e bir pusula yazarak, hemen görüşmek istedi. Albert böyle otokratik kaprislere pabuç bırakacak biri değildi ve Victoria'ya Nikolay'ın "sıklıkla yanlış davranmasına yol açan dürtü ve duyguya fazlasıyla eğilimli bir adam" olduğunu söyledi.

Karnı burnunda olan Victoria ertesi sabah görüştüğü çarı Windsor'a davet etti. Oraya trenle 23 Haziran'da varan Nikolay, ılımlı bir demokratik yatağın yoz konforunu reddederek, beraberinde getirdiği çelik somyada ve samanla dolu deri döşek üstünde uyumakta diretti.

"İngiltere'ye son derece değer veriyorum" dedi Victoria ve Albert çiftine. "Ama Fransızların hakkımda söyledikleri hiç umurumda değil! Tükürüp geçiyorum!" Başbakan Sir Robert Peel'e, "Bir aktör olduğum sanılıyor, oysa öyle değilim, her bakımdan dobra biriyim" diyen bu azman ve dogmatik Jüpiter, İngilizleri rahatsız etti. Belki de fazlasıyla dobraydı. Gümbürtülü açıklamalarının herkesçe duyulabildiğini belirten Peel'in ondan daha sakin konuşmasına rica etmesine karşın, "Türkiye can çekişen bir adam" diye gürledi. "Ölecek ve de ölmeli! Kritik bir andayız. Ordularımı harekete geçirmek zorundayım; Avusturya aynı yola gitmeli, [...] İngilizler ve deniz kuvvetleri de öyle. Böylece bir Rus ordusu, bir Avusturya ordusu, büyük bir İngiliz filosu toplanmış olacak." Ardından ziyaretinin asıl amacını, bir savaşa başvurmadan, ancak Rusya'nın bir stratejik zaruret olarak, Konstantinapol'e nüfuz etme ve Boğazlar'dan geçiş hakkı elde etme yönündeki kutsal misyonunu ifade edecek esneklikle Osmanlıları parçalamayı planlama konusunda Britanya'yla bir mutabakata varmayı gündeme getirdi. "Bu kadar çok barut fıçısı tutuşmaya yakınken, kıvılcımların düşmesi nasıl önlenebilir ki? Türk topraklarının tek bir santimi üzerinde hak iddia etmiyorum ama başka birinin de tek bir santim almasına izin vermem." Dolayısıyla statükoyu korumayı ve Osmanlıların çökmesi halinde, "apaçık bir mutabakat"a göre davranmayı önerdi.

---

* Uçarı Fransız seyahat yazarı Custine markisinin yüksek satışa ulaşan, dedikodularla dolu *1839'da Rusya* kitabı Nikolay'ın imajını sarstı. Gizli polisliğin yanı sıra akıl hocalığına soyunan Benckendorff'un telkiniyle görüşmeyi kabul ettiği Custine tarafından, "devasa büyüklüğüyle daha da zorlu bir zindan" haline gelmiş ve barbarca saldırgan bir imparatorluğun yabani, megalomanyak ve zinaya düşkün despotu olarak sunuldu.

Sesini yükselttikçe, İngilizlerin ona inancı azaldı ve saldırgan tasarıları konusunda endişeleri arttı. Dokuz gün sonra prensin Woolwich'ten uğurladığı Rus imparatorunun kraliçede bıraktığı izlenim olumlu değildi. "Nadiren gülümseyen bir adam ve gülümsediğinde de yüz ifadesi mutlu değil" diye yazdı Victoria, cin gibi bir gözlemle. "Katı ve sert, [...] yobaz kafalı, [...] ilgilendiği yegâne şeyler siyaset ve askerlik." Otokrasi anlayışı daha da kötüydü, çünkü "en dogmatik davranışlarında bile" samimiydi, bunun "tek geçerli yönetme tarzı" olduğu kanısındaydı. "Çok akıllı biri olduğunu sanmıyorum."[16]

Victoria haklıydı. Nikolay'ın gösterişli havasının ardında gerginlik vardı; hükümdarlığı boyunca Avrupa'da devrim riskleri arttı. Rusya reforma son derece muhtaçtı ama değişen bir Avrupa'da modernleşme gereğinin artmasıyla birlikte, bir devrim çağına girme riskleri yükseldi. Nikolay düzen tutkusunun kusursuz ifadesi olarak gördüğü, "hiç kimsenin itaat etmeyi öğrenmeden komuta edemediği, [...] her şeyin tek hedefe tabi olduğu, her şeyin kendince bir amaç taşıdığı" ordusuyla avundu. O hep 1815'in subayıydı. Rus savaş geçmişindeki bu şahikanın ifadesi gibi gördüğü askeri üniformaları düğmelere ve (saç rengine bakmaksızın siyaha boyanmasında ısrar ettiği) bıyığa varıncaya kadar titizlikle tasarladı ve Rusya'nın hâlâ şanının doruğunda olduğu intibaını uyandırmasından dolayı içini rahatlatan sonu gelmez geçit törenlerini bale kusursuzluğuna kavuşturdu. Bu orduyu Napoléon tarzı ihtişamın bir müzesi olarak korumakla, tam da en sevdiği kurum mahvına yol açtı. Ama 18. yüzyılın aydın despotları, iktidarlarını sarsacak her türlü reformdan kaçınan büyük sistem kurucuları gibi, Rusya'nın kanunlarını saygı gösterdi ve derlenmeleri için Speranski'ye verdiği talimatla, 1830'larda kırk beş cilt halinde yayımlanmalarını sağladı. Memurların eğitimini teşvik ederek, bir hukuk okulu kurdurdu. "Herkesin apaçık gördüğü bir kötülük" olarak nefret ettiği serfliği düzeltme ya da kaldırma planlarına defalarca döndü. En kabiliyetli reformcusu Kont Pavel Kiselev'i, tahta bağlı milyonlarca köylünün statüsünü açıklığa kavuşturmak üzere, Çarlık Müsteşarlığı'nın başına getirdi. Bunlar "özgür sakinler" sayılsalar da, bir türlü özgürleşemediler. Nikolay sonunda serflikte reform yapmanın tehlikeli olduğu kanısına vardı: "Ona dokunmak şu anda daha da yıkıcı sonuçlar getirir."

Bu arada kafasındaki dünyayı tehdit eden liberalizm ve milliyetçilik şevkinin yükselişine karşı koyacak bir ideoloji arayışına girdi. Bir siyasal-kültürel ifade biçimi olarak ulus fikrinin Fransız Devrimi'yle yayılmasına karşın, garip bir cilveyle bir halkın asıl ruhu anlamında milliyetçiliği gerçek anlamda meşrulaştıran şey, Napoléon'a karşı kurtuluş savaşıydı. Siyasetin yasak olduğu Rusya'da, edebiyat bastırılmış özlemleri ifade etmek için çoğu kez şifreli yeni bir dil sundu. Moskova'nın edebiyat salonları "Batıcılar" ve "Slav-

cılar" olarak anılan kesimler arasında Rusya'nın yapısına dair bir tartışmanın muharebe alanına dönüştü. Batıcılar kendi içlerinde liberaller ve sosyalistler olarak bölünmüşlerdi. Sayıca pek artmayan liberaller, Rusya'nın sözgelimi Britanya gibi bir meşruti monarşiye yönelmesinden yanaydı. Rusya'da yeni ilgi çekmeye başlamış fikirleri savunan sosyalistlere göre ise, genel eşitliğe ulaşmak üzere köylülüğü özgürleştirecek bir sınıf devrimine gerek vardı.

Slavcılar Rusya'nın hem dünyadaki rolü hem de devlet yapısının niteliği için bir rehber olarak istisnai kimliğini esas alan milliyetçi bir kültten yanaydı ve bu hayalin Büyük Petro'nun Batı özentili reformlarıyla baltalandığı kanısındaydı. Köylülük, köyler, ayinler ve Ortodoksluk üzerine kurulu "Rus Dünyası"nı idealleştirirken, gevşek ve yoz Batı'yı hor gören bir tutum içindeydi. Ama Nikolay'a göre, bu dili uzun yazar bozuntularının, çara bırakılması en doğru yol olacak meseleleri tartışmaya hakkı yoktu.

Avrupa'nın her ülkesinde böyle duygusal popülizmi dehşetle karşılamasına ve Rusya'nın imparatorluk kimliğinin ulus kimliğinden aşağı olmadığı görüşünde olmasına rağmen, Nikolay bile zamanın ruhundan temkinli biçimde etkilendi. Onun himayesi altında ve doğru bağlamda kalmak kaydıyla, milliyetçilik otokrasinin temellerini güçlendirebilirdi. Uzun süre görev yapan zeki eğitim bakanı ve muhafazakâr bir romantik olan Uvarov, kutsal otokrasi ve Rus istisnailiğini savunmanın fikri çerçevesini sundu. "Görevimiz ulu hükümdarımızın yüce maksadına uygun olarak, halkı eğitmenin Ortodoksluk, Otokrasi ve Milliyet temellerinin birleşik ruhuyla yürütülmesini sağlamaktır" diye yazdı 1833'te. Nikolay'ın çok etnik yapılı bir imparatorluk anlayışına paralel olarak, Rus milliyetinin ne anlama geldiğini bizzat belirlemeyi esas alan zihniyetinde kusurlar vardı. Ne de olsa, doğuştan neredeyse tam Alman adabıyla yetişmiş ve İmparatoriçe Anna'dan beri Baltık Almanlarını yüksek mevkilere en fazla terfi ettirmiş bir çardı. Hatta Baltık bölgesini Ruslaştırmayı öneren Yuri Samarin adlı bir yetkiliyi kısa süreliğine hapse attırırken, şöyle azarlamıştı: "Aslında kastettiğin şey, İmparator Pavel'den bu yana Almanlarca kuşatıldığımız ve bizzat Almanlaştığımız." Oysa kendi politikası Ortodoks Rusları imparatorluğun başat halkı olarak öne çıkarırken Katolik Polonyalıları, Protestan Baltıklıları, Müslüman Tatarları ve haliyle bundan en başta zarar görecek Yahudileri örtük biçimde dışlamaya yönelikti.[17]

İskoç dadısı Jane Lyon'ın Yahudilerden nefreti aşıladığı Nikolay, gençliğinde Rusya'yı dolaşırken gördüğü Yahudileri "yapışıp kaldıkları her yeri emip tüketen katışıksız sülükler" olarak nitelendirmişti. İngiliz büyükelçisiyle bir sohbetinde, "Yahudilere karşı pek de iyi duygular beslemediğini" itiraf etmişti. Yeni ideolojiyi benimsetmeye çalışırken, birkaç milyonu bulan Yahudi'yi Ortodoksluğa bir hakaret saydı; onların gücünü kıracak kısıtlamalar

ve vergiler getirdi. Ardından 1827'de, "din değiştirmeye en etkili biçimde yöneltmek" üzere on iki ila yirmi beş yaş arasındaki Yahudi gençlerin orduya alınması talimatını verdi. Yahudilerin 1804'ten beri Polonya ve Ukrayna'nın bazı kesimlerini kapsayan Tahditli Bölge'de oturmalarının resmen zorunlu olmasına karşın, bunun uygulanışı pek düzenli değildi. Nikolay 1835'te mevzuatı katılaştırıp yaptırımlara bağlayarak, Yahudileri bütün büyük kentlerden sürdü ve arazi edinme haklarını da kapsamak üzere, özgürlüklerini birçok bakımdan kısıtladı. Kafasındaki tasarı Yahudi cemaatlerini dağıtmak, geleneksel giyim tarzlarını yasaklamak ve eğitimin yanı sıra usandırıcı tedbirlere başvurarak, onları din değiştirmeye ikna etmekti.

Vorontsov'a göre, Nikolay'ın antisemitizmi "firavunlardan beri uygulanmış en saçma politika"ydı. "Bir milyon yurttaşı, [...] barışçıl, itaatkâr ve çalışkan bir halkı, Polonya illerimizdeki yegâne faal halkı baskı altına alıp yaşama hakkından men ediyoruz." Ancak kendisinin de Yahudi göreneklerini "itici" bulduğunu ekledi.

Rusya'dan zaten tedirgin olan İngilizler, bu artan antisemitizmden bizar oldular ve Yahudiler üzerindeki baskı ilk kez bir Avrupa meselesi haline geldi. Varlıklı bir baronet ve banker N. M. Rothschild'in kayınbiraderi olan altmış bir yaşındaki Sir Moses Montefiore Nisan 1846'da Petersburg'a vardı. Ziyareti İngiltere başbakanı Peel'in desteklediği bir görev içindi.* Çar 28 Mayıs'ta öğleden sonra saat birde huzuruna kabul ettiği Montefiore'ye, o gün sarayın dışında nöbet tutan muhafız birliğinin Yahudi askerlerden oluştuğunu belirtti: "Onlar her zaman cesurdu, tam Makkabilere yaraşırcasına!" Bütün Rus Yahudilerinin sadık ve çalışkan olduğunda ısrar eden muhatabına küçümseyici bir tavırla, "Eğer senin gibi olsalardı" karşılığını verdi. Montefiore daha sonraları çarın Yahudiler aleyhindeki yorumlarıyla "tüylerinin diken diken olduğunu" itiraf edecekti. Nikolay'a gelince, İngiliz temsilcinin "kibar ve dürüst olsa bile, bir Yahudi ve avukat olması itibariyle, birçok şey istemesinin mazur görülebileceği" kanısındaydı. Ülkesine dönüş yolunda, "Kuzeyin Kudüs'ü" Vilna'ya uğrayan Montefiore'nin çevresi Yahudilerce sarıldı. Üçüncü Kısım'a bağlı gizli polisler, "İngiliz Mesih"i görmek için akın eden "açgözlü Yidler"in heyeca-

* Montefiore aralarında birçok çocuğun bulunduğu masum Yahudilerin işkenceden geçirildiği 1840 Şam "kan iftirası" olayına müdahalesiyle şöhrete ulaşmıştı. Çarçabuk gittiği İskenderiye'de Kavalalı Mehmet Ali Paşa aracılığıyla serbest bırakılmalarını sağladı ve oradan Konstantinapol'e geçerek, Sultan Abdülmecid'i Osmanlı topraklarının her yanında bu işi yasaklamaya ikna etti. İngiltere'nin Norwich kentinde 1144'te başlayan, ardından Avrupa ve Ortadoğu'ya yayılan "kan iftirası", masum Yahudilerin, kanlarından hamursuz bayramı kekleri pişirmek amacıyla Hıristiyanları, çoğu kez çocukları öldürmekle suçlandıkları tertipler için kullanılan bir terimdi. Buna yaygın olarak inanan antisemitikler arasında Nikolay da vardı. Karşılaştığı bir olaydan bunun "rezilce bir yalan" olabileceğini anlamasına karşın, "suçun Yahudilerce işlendiği" kanısından vazgeçmedi. "Çok sayıda örnek, Yahudiler arasında Hıristiyan kanını ayinleri için gerekli sayan canavarların ya da bağnazların bulunduğunu kanıtlıyor." İleride göreceğimiz üzere, Nikolay buna inanan son Romanov değildi.

nını rapor ettiler. Montefiore, girişiminden pek sonuç alamamasına karşın, o gün giydiği beyaz eldivenleri geri kalan ömrü boyunca sakladı.[18] Gelgelelim, Rusya'ya yönelik asıl tehdit içeriden değil, dışarıdan geldi.

Nikolay İngiltere'den dönüşünden kısa bir süre sonra "baba-komutan" Paskeviç'e, "Hazır olmalıyız" dedi. "Bu halka acımayacağız." Yaklaşan devrimin belirtileri açısından Rusya'yı endişeyle izleyen çar, kişisel yaşamında bir dizi darbe yedi. Çocukları iyice büyümüştü; kızlarının evlenmesine sevinirken, bir yandan da özler hale geldi.* "Yumurcak" olarak andığı ve bir Hesse prensiyle evlenmesine izin verdiği en küçük ve gözde kızı Adini, 30 Temmuz 1844'te henüz on dokuz yaşında ve hamileyken, arazları daha önce ortaya çıkmış veremden öldü. "Kederimiz ömür boyu sürecek" dedi kız kardeşi Annette'e. "Bu açık yarayla mezara gireceğiz." Onu avutan tek şey, "bu tatlı Meleğin mükemmel ve saf kişiliğiyle, yüceltici ve ders verici akıbetiyle zaten yeryüzünden ziyade [cennete] layık olduğu" düşüncesiydi.

Ardından imparatorun gözden düşmüş metreslerinden biriyle saplantılı aşk macerasıyla** son yılları utanç içinde geçen Benckendorff öldü. Çok üzülen Nikolay, "Sadık Benckendorff'tan mahrum kaldım" dedi Paskeviç'e. "On dokuz yıllık hizmetini ve dostluğunu asla unutmayacağım; yeri hiç dolmayacak. Bu yıl benim için ağır oldu." Derken Württemberg veliaht prensi Karl'la evlenme konusunda tereddüde düşen kızı Olga'ya mektuplarında yeni bir zaafı ortaya çıktı: "Tanrı'nın yardımıyla kaderini nasıl belirleyeceksin? Bu tamamen sana bağlı. [...] Gönlün, duyguların en doğru kararı vereceğinin teminatıdır. [...] İşte bu yüzden kararını sakince bekliyorum. Tanrı seninle olsun, meleğim. Babanı onun sevdiği kadar sev. Eski dostun baban." Olga'nın prensten gelen teklifi kabul etmesi üzerine,*** "bunun bizde yarattığı boşluk oldukça sancılı" diye itiraf etti. Adini'nin ölümünden sonra fanilik düşüncesini aklından çıkaramayan imparator, Kudüs'e bir hac ziyareti tasarladı.

---

* Önce 1839'da, Marya'nın âşık olduğu Leuchtenberg Dükü Max de Beauharnais'le evlenmesine, Napoléon'un eşi Josephine'in akrabası olan kocasının Petersburg'a taşınması şartıyla izin verdi. Bunu kabul eden çifti sıkça ziyaret etmeyi ihmal etmedi.

** Bu metres Barones Amalia Krüdener'di. Nikolay ayrılırken ona bir malikâne hediye etmişti. Çarın kızı Olga'nın çok arsız bulduğu ve imparatoriçenin "içyüzünü gördüğü" Amalia, gözünü diktiği Benckendorff'u kendine âşık ederek, "ondan soğukkanlılıkla yararlandı, kişiliğini, serveti ve ilişkilerini yönlendirdi." Benckendorff'u Katolikliğe döndürmek üzere olduğu izlenimini edinen Nikolay, kocasını İsveç büyükelçiliğine atayarak onu uzaklaştırmaya karar verdi. O sırada hamile olan Amalia'nın doğan oğlunu, bir başka âşığı, çarın en yakın dostunun oğlu ve Finlandiya Genel Valisi Kont Nikolay Adlerberg evlat edindi. Kocasının ölümünden sonra kendisiyle evlenmesi şartıyla oğluna soyadını verdi. Bu sözünü yerine getiren Amalia yıllarca Helsinki'de ilgi odağı oldu.

*** Württemberg'e gidişinde ona eşlik eden kardeşi Kostya, Almanya'dayken "Sanny" olarak anılan Saxe-Altenburg Prensesi Alexandra'ya âşık oldu. Kız kardeşine şunu yazdı: "Beni heyecanlandıran tek bir düşünce, gözlerimi dolduran tek bir görüntü var: Sonsuza kadar meleğim, kâinatım sadece o olacak."

Ama Aleksandr ile Marie çiftinden iyi bir haber vardı: Nikolay adı verilen ve aile içinde hep "Niksa" olarak anılacak bir vâris doğmuştu. "Bizim için harika bir mutluluk" diye yazdı çar. Marie'nin daha sonra iki kız ve altı oğul doğurmasıyla bir vâris bolluğu ortaya çıkacaktı.[19]

Nikolay 20 Şubat 1848'de bir saray balosundayken, Paris'in ayaklandığı ve Kral Louis-Philippe'in tahttan çekilip kaçtığı yolundaki şok yaratıcı haberi aldı. "Hepimiz yıldırım çarpmışa döndük!" diye yazdı yirmi yaşında Kostya güncesine. "Ufukta sadece kan görünüyor. Anneciğim çok korkuyor." Palermo'da başlayan kaynaşma hızla Avrupa'nın her yanına yayıldı.

Kostya ertesi gün Fransa'nın "gazeteciler ve bir işçiden oluşan bir komitenin yönettiği bir cumhuriyet"e dönüştüğünü duyunca, "İşte geldiğimiz nokta bu!" diye hayretle not düştü. Birkaç gün sonra şunu ekledi: "Genç subaylar seviniyor, çünkü savaş umudu var!"

"Paris hapşırınca, Avrupa nezle olur" diyen Metternich'in kendisi de devrildi ve kaçarak canını kurtardı. Avusturya İmparatoru Ferdinand genç yeğeni Franz Josef lehine tahttan çekildi. Devrim Berlin, Frankfurt, Budapeşte, hatta resmen Osmanlı yönetiminde olmakla birlikte dinen Ortodoks Eflak ve Boğdan'a sıçradı.

"Bu arsızlık ulaştığı çılgınlıkla, Tanrı'nın bize emanet ettiği Rusyamızı bile tehdit ediyor" diye bildirdi Nikolay. "Ama başarıya ulaşamayacak." Korku ve öfke dolu bir panikle, Eflak ve Boğdan'daki devrimi ezerek padişahı daha geniş çaplı Rus kontrolünü kabul etmeye zorladı. Paris ve Viyana'da devrimler bastırılırken, Polonya'ya komşu Macaristan'da devrimciler bağımsızlık ilan etti. Franz Josef 29 Mayıs'ta Rus müdahalesini istedi. Sekiz gün sonra Paskeviç toplam 350 bin kişilik kuvvetle Macaristan'a saldırdı. Daha sonra başka bir Rus ordusunun Macarları kısa sürede yenmesine karşın, Paskeviç'in ilk harekâtı yüzüne gözüne bulaştırması Nikolay'ı çılgına çevirdi: "[Asi general] Gorgei bütün ordusuyla elinden kurtulduğu için çok üzgünüm! Bunu ancak şahsen bana açıkladığında anlayabilirim." Asiler 18 Temmuz'da teslim oldu. Çar ona, "Macaristan Majestelerinin ayakları dibinde" diye yazan Paskeviç'i, "Sen yirmi beş yıllık hükümdarlığımın şanısın" diye övdü.

Nikolay'ın gücü doruğuna ulaşmış olsa da,* hegemonyası kırılgandı. Müttefikleri Avusturya ve Prusya'nın kızgınlığını neredeyse düşmanları Britanya ve Fransa'yla aynı ölçüde çekti. Daha da kötüsü, Rusya katılaşmıştı.

---

* Onun Rus üstünlüğü anlayışını yansıtan Kremlin'de, mimarı Konstantin Thon'a dokuz eski Moskova şapeli ve Terem Sarayı'nın yer alacağı Büyük Kremlin Sarayı'nı yaratma, ayrıca hepsini çok sevdiği Rus-Bizans Uyanışı üslubunda yeni daireler ve beş muazzam kabul salonu ekleme talimatını verdi. Nikolay'ın azamete dayalı yekparelik tasavvuru, modern çağdaki Rus liderlerinin daha geniş çaplı milliyetçiliğine kusursuzca uydu. Stalin 1945'te zaferi kutlama ziyafetini beyaz renkli Georgiyevski Salonu'nda verdi. Putin taht odası Andreyevski'yi Bizans yaldızlı ihtişamıyla tadil ettirdi.

İmparatorun yorgunluğu ve sertliği, felakete açık sorunların kaynağıydı. Nikolay dünyanın değiştiğinin fakında değildi. Olympos yalnızlığı, ülkesinin Batı Avrupa'yla rekabet etmek için gerek duyduğu şeylere gözlerini kör etmişti.*

Otomatik terfi bekleyen binlerce memurla şişkinleşen (ve Gogol'un *Başmüfettiş* oyununda yıkıcı bir tavırla hicvedilen) bürokrasinin kustuğu milyonlarca evrak, hükümdarın ve bakanların kavramakta zorluk çektiği düzeydeydi; bu durum çarı ve Petersburg'u ülkeden daha da kopardı. Ordunun köhne ve tüfeklerinin eskimiş olmasına karşın, 1827'den beri savaş bakanlığını yürüten ve artık prens unvanıyla Devlet Konseyi başkanı olan Çernişev'e göre, orduda "herhangi bir değişikliğe gerek yoktu." Bakanlıklar morukların elindeydi; Nesselrode 1814'ten beri dışişleri bakanı makamındaydı. Çarın kardeşi Mihail küt diye gitti; karısı Mouffy hastaydı. Kendisi de guttan mustarip olan Nikolay, "Tiyatro yegâne eğlencemiz" diye yazdı kız kardeşi Annette'e. "Çok huzurlu bir hayat sürüyoruz."[20]

Nikolay'ın artırdığı sansür, çok geçmeden iki farklı komitenin baskısıyla boğucu bir hal aldı. Yunan ve Roma tarih kitaplarından "cumhuriyet" kelimesi çıkarılırken, Shakespeare'in *III. Richard* oyunu yasaklandı. Benckendorff'tan boşalmış gizli polis şefliğine getirilen Aleksey Orlov, sosyalizm ve ateizmi tartışan çevrenin başındaki Mihail Butaşeviç-Petraşevski adlı tuhaf bir memuru izlemeye başladı. Nikolay bu grubun derhal dağıtılması emrini verdi. Bir doktorun oğlu ve okul çıkışlı bir mühendis olan, *İnsancıklar* adlı ilk romanıyla övgü toplayan, yirmi yedi yaşındaki Fyodor Dostoyevski 23 Nisan 1849 sabahına doğru saat dörtte uyandığında yatak odasında iki jandarmayla karşılaştı. Elli kişiyle birlikte götürüldüğü Fontanka 16 binasında Orlov'un teftişinden geçtikten sonra, Petrus ve Pavlus Kalesi'ne gönderildi. Aylarca süren sorgunun ardından, Nikolay'ın verdiği kararla Dostoyevski, Petraşevski ve on dört kişi daha idam mangasınca kurşuna dizilme cezasına çarptırıldı.

Aleksandr'ın 22 Aralık 1849'da Muhafız Alayı komutanı sıfatıyla nezaret ettiği ibret gösterisinde, Dostoyevski ve yoldaşları Semyonovski Meydanı'ndaki idam kürsüsüne götürüldü. "Ölüm cezası kararı yüzümüze okundu, hepimize haç öptürüldü, başlarımızda birer kılıç paralandı ve beyaz idam gömleklerimizi giymemiz bildirildi." İlk üç kişinin direklere bağlanmasıyla birlikte, idam mangasındaki askerler tüfeklerini doğrulttular. "Nişan al!" diye bağırdı birlik komutanı.

"Benim için sadece bir dakikalık hayat kaldı" diye yazacaktı Dostoyevski. "Derken davullar 'geri çekil' komutunu çaldı [...] ve Majestelerinin bir emriyle

* Demiryolları (özellikle de taşıdığı askeri potansiyel) konusundaki kuşkuculuğu, Rusya'yı Batı Avrupa'nın gerisinde bıraktı; Petersburg'dan Çarskoye Selo'ya giden ilk hat ancak 1837'de açıldı. Moskova ve Petersburg arasındaki ikinci yolcu hattının açılışı ise 1851'i buldu.

canlarımız bağışlandı." Gençlerden en az birini delirten bu sadistçe oyunu bizzat Nikolay kurgulamıştı. Dostoyevski daha sonraları, "hayata dönme sevinci duymadığını" belirtecekti. "Etrafımdaki insanlar bağırıyordu ama aldırmadım. En kötüsünü zaten yaşamıştım." Dostoyevski dört yıllık ağır iş cezası çekeceği Sibirya'ya doğru yola çıktı. Aşırı tepki gösteren Nikolay'ın burnunu sürtecek kriz Petersburg'da değil, Kudüs'te başladı.[21]

Hayırlı Cuma'ya denk gelen 26 Mart 1846'da, Osmanlıların 1517'den beri yönettiği Kudüs'teki Kutsal Kabir Kilisesi'nde Ortodoks ve Katolikler arasında çıkan bir kavgada kırk keşiş öldü. Kutsal Kabir uzun süreden beri Ortodoksların idaresindeydi ve Kudüs'e hac ziyaretini ölüme asıl hazırlık sayan Ruslar kentte hâkim konumdaydı. Nikolay da o yıl yapmayı tasarladığı hac ziyaretini devrimler yüzünden iptal etmişti. Katoliklerin tavrı Büyük Yekaterina'nın antlaşmalarıyla teminat altına alınmış Ortodoks halklarını tehdit eder nitelikteydi.

Ertesi yıl Fransız kralların hediyesi olarak Beytüllahim Doğuş Kilisesi'nin mermer zeminine döşenmiş gümüş yıldız çalındı. Katoliklerin Ortodoksları suçlamasıyla, keşişler bir kez daha kapıştı. Fransızların bu yıldızın yerine yenisini koyma hakkı için Konstantinapol nezdinde ısrarlı girişimlerine Nikolay karşı çıktı.

Napoléon'un siyasal kıvraklığıyla tanınan yeğeni Fransız Cumhurbaşkanı Louis-Napoléon Bonapart Aralık 1851'de İkinci Cumhuriyet'i yıktıktan sonra, kendini III. Napoléon adıyla imparator ilan etti.* Şatafatlı ama uyduruk imparatorluğun Katolik itibarını geri kazanması, dışarıda askeri şana kavuşması ve 1815'in öcünü alması için, Kutsal Topraklar işe yarar bir bahaneydi. Ama Nikolay açısından asıl mesele Konstantinapol'de üstünlüğü sağlamaktı. Her iki imparator da iradesini Sultan Abdülmecid'e kabul ettirmeye kararlıydı. Nikolay'ın Şubat 1852'de istediğini elde etmesinden sonra Napoléon'un tehdidine boyun eğen padişah, Kutsal Kabir Kilisesi üzerinde mümtaz hakkı Katoliklere verdi. Bunu sineye çekmek Nikolay için mümkün değildi.

"Kutsal bir görevden geri adım atamam" dedi İngiliz büyükelçisine. Büyük Yekaterina'nın Konstantinapol üzerindeki taleplerinden vazgeçebileceğini ileri sürdükten sonra, Osmanlıları küçük bir devlet konumuna indirme ya da Konstantinapol'ü geçici olarak işgal etmeye yönelik "pervasız" tasarıları önerdi.

İmparator kararların çoğunu hep kendi başına almış olsa da, bu seferki davranışı tam da Marcus Aurelius'un "Sezar katına çıkarılmama, soyluluk tuzağına batmama" uyarısının tersiydi. Fransız büyükelçisi Castelbajac mar-

* Tuhaf bir tavırla, yaptığı darbeyi o sırada Berlin'i ziyaret eden Nikolay'a bildirmek için d'Anthes'ı, yani Puşkin'i öldürmüş olan Muhafız Alayı subayını elçi olarak seçti ve daha sonra da senatörlüğe yükseltti.

kisi, "Bu hükümdar dalkavuklukla, başarıları ve Moskova halkının dinsel önyargılarıyla şımarmış durumda" diye yazdı. Sezarvari tumturaklı üslubu gülünçlüğe varacak derecede meşum* olmanın ötesinde, korku uyandıracak kadar ateşliydi: Kendini bir Ortodoks Haçlı önderi olarak görmekteydi; ne de olsa, babası da Kudüs Şövalyeleri Tarikatı'nın büyük üstadıydı. Castelbajac'a göre, onda "Büyük Petro'ya, I. Pavel'e ve bir Ortaçağ şövalyesine özgü bazı şeyler" olduğu doğruysa, "şimdi Pavel'in vasıfları" öne çıkmış gibiydi. Anna Tyutçeva adlı bir başnedimenin saraya girdikten sonra onu ilk görüşündeki gözlemi de "küstah ve zalim bir yüz ifadesi" taşıdığıydı.

Nikolay zorbalıkla padişahın Ortodoks mümtaz hakkını geri vermesini sağlamaya ve imparatorluğu bir "ittifak" çerçevesinde Rus himayesine girmemesi halinde, savaşı göze almayla karşı karşıya bırakmaya karar verdi. Hesapları sadece dinsel amaçlı değildi; Doğu Sorunu'nu Rusya'ya yarayacak şartlarda, Britanya'nın Osmanlılardan yana savaşa girmeyeceği şekilde çözmeye bir adım yaklaşmaya dönük bir kumar riskine girmekteydi. Kendine güveni hayalciydi. Planlarını hayata geçirmek için, Aleksandr Menşikov'u güney orduları başkomutanı ve Konstantinapol'deki müzakereci olarak atadı.

Büyük Petro'nun meşhur gözdesinin torununun oğlu olan ve 1828'de bir Türk güllesiyle hadım kalan altmış beş yaşındaki Menşikov, Finlandiya valiliği, İran büyükelçiliği, yıllarca donanma komutanlığı ve en son sansür dairesi başkanlığı yapmış biri olarak, Nikolay açısından kullanışlı bir otoriter idareci modeliydi. Kibirli, ahmak ve alaycı biriydi; artık yorulduğu için, bunun "istirahate muhtaç hayatındaki son resmi iş olacağı" umudu içindeydi. Ama yeni göreviyle "barış ve savaş konusunda tam yetkili elçi" konumundaydı.

Konstantinapol'e 16 Şubat 1853'te varan Prens Menşikov, baskıyla sadrazamın azledilmesini sağladıktan sonra Rus himayesinin kabul edilmesini istedi. Ama hadım şövalyenin haritalarını yanında getirmeyi unutması, zorlu İngiliz büyükelçisine müzakereleri baltalayacak zaman kazandırdı. Bizzat Menşikov'un itidali tavsiye etmesine karşın, Nikolay Konstantinapol'e hükmetmede "zorlama bir kriz yaratmadan güçlük çekileceği" karşılığını verdi.

Padişah mayısta Menşikov'un sunduğu ültimatomu, İngiliz ve Fransız gemilerinin onu kurtarmak üzere yolda olduğunu bilmenin rahatlığıyla reddetti. Menşikov 14 Mayıs'ta diplomatik ilişkileri kopardı ve orduların komutasını üstlenmek üzere Sivastopol'e döndü. Nikolay kız kardeşi Annette'e, "Savaş yakın" diye yazdı. "İngilizlerin bize nasıl bir kumpas hazırladığını hâlâ bil-

---

* Nitekim 1849'daki manifestosunda şunu bildirmişti: "Hepimiz bir ağızdan bağıracağız: Tanrı bizimledir! Ey milletler, buna kulak verin ve bizimle birlikte Tanrı'ya boyun eğin!" Ama Nikolay saçmalamaya özel yaşamında da aynı ölçüde yatkındı. Bir komitenin Vorontsov'a hizmetlerinden dolayı teşekkür etmek üzere bir yemek vermesi üzerine şu yorumda bulundu: "Kesinlikle yakışıksız. Birine sadece ben teşekkür edebilirim; başka kimse edemez."

miyorum." Bir ay sonra Tuna prenslikleri Eflak ile Boğdan'ı işgal etti. "Kendi bildiğim yolda gitmeliyim" dedi Paskeviç'e. "Bütün bunların beni ne kadar üzdüğünü tahmin edemezsin. Yaşlandım artık..." Nikolay Konstantinapol'ü bir baskınla ele geçirmeye eğilimli olmasına karşın, Paskeviç daha temkinli bir yaklaşımı tavsiye etti.

Nikolay o yaz Avusturya'nın Viyana Notası adıyla sunduğu barış planını, Rusya'ya karşı çok cömertçe olduğu için kabul etti. Şartları çok küçük düşürücü bulan padişahın önerdiği değişiklikleri ise ciddiye almadı. Napoléon'un Batı Avrupa'nın geri adım atması karşılığında Rusya'nın geri adım atması teklifini de geri çevirdi. Uzlaşmaz tavrıyla son barış şansını çöpe atarken, Prusya Kralı Friedrich Wilhelm'e açıklamasında, "savaşı dünyevi yararlar ya da fetihler için değil, Kutsal Haç sancağı altında tamamen bir Hıristiyanlık gayesi uğruna yürütmek"le böbürlendi. Rusya padişaha karşı bir Haçlı seferinde Balkanlar'daki Ortodoks Slavlara öncülük edecekti.

"Dövüşüp kazanma ya da şerefle can verme dışında hiçbir yol kalmadı" diyen Nikolay kafasını ölüme takmıştı. "Kaygılara boğulmuş durumdayım" diye yazdı Annette'e. "Sahiden çok uzun olan elli sekiz yıllık ömrümün hazin ayrıcalığı olarak, ilk gut nöbetimle zaten bedel ödedim; kendimi ilahi iradenin takdirine bırakıyorum."[22]

Padişahın 4 Ekim 1853'te Rusya'ya açtığı savaşa, Britanya ve Fransa 28 Mart 1854'te katıldı. Nikolay kısa bir süre önce tahtını kurtardığı Avusturya imparatorunun destek vermekten kaçınmakla kalmayıp savaş tehdidinde bulunmasına şaşırdı. Duvarda asılı Franz Josef tablosunu tersyüz etti ve arkasına "Nankör" diye yazdı. "Sadece Türklerle değil, rezilce nankörlüğünü sert biçimde cezalandırmak üzere hain Avusturya'yla da savaşa hazırlanmanın zamanı geldi" dedi Paskeviç'e.

Rusya'nın bir milyon askeri vardı ama Kırım Savaşı birçok cephede yürütüldü. Uzakdoğu'da İngiliz-Fransız gemileri Kamçatka'yı bombardımana tuttu. Karadeniz'de* Rus filosu Osmanlı gemilerini yok etti. Baltık Denizi'nde İngiliz Kraliyet Donanması Kronstadt'a ateş açtı. "Huzurlu Peterhof'umuz çok sakindi" diye bildirdi Aleksandr, halası Annette'e fütursuzca. "Düşman artık kapıda; birkaç gün boyunca bütün düşman filosu Kulübe'nin görüş alanında kaldı." Ancak ana Rus ordusu Avusturya kuvvetleriyle çarpışmak üzere batı

* İngiliz Savaş Bakanı Sidney Herbert'in dayısı ve Kafkasya genel valisi olan İngiliz hayranı Vorontsov, savaşa karşı olmakla birlikte yarı emekli konumdaydı. Varşova'da bir Rus subayı olarak görev yapan oğlu Cemaleddin'in boyun eğişini bir türlü içine sindirememiş olan Şamil, Temmuz 1854'te Gürcistan'a saldırdı. Gazi Muhammed adlı küçük oğlu, bir kır evine baskında iki genç Gürcü kız kardeşi, son Gürcü Kralı XII. Giorgi'nin torunlarını ve Rus imparatoriçesinin nedimeleri olan Prenses Anna Çavçavadze ile Prenses Varvara Orbelyani'yi esir alıp dağlara kaçırdı. Bir yıldan fazla süren umutsuz müzakerelerde, Şamil karşılık olarak Cemaleddin'in iade edilmesini istedi.

sınırında hazır beklemek zorundaydı; Silistre önünde çakılıp kalan Paskeviç istifa etti. Müttefiklerin Osmanlıları kurtarmak üzere bölgeye asker gönderme tehdidi karşısında, Nikolay savaş sebebi olan Tuna prensliklerinden çekildiyse de, artık iş işten geçmişti. Rus fobisiyle tanınan İngiliz İçişleri Bakanı Vikont Palmerston'a göre, "savaşın ana ve asıl hedefi Rusya'nın saldırgan hırsını dizginlemek" ve Karadeniz'deki Rus gücünü kırmaktı. Kuvvetleri kötü komuta altında ve yetersiz ikmalle geniş alana yayılmış Rusya, Avrupa'nın en zengin ve en modern iki devletiyle tek başına karşı karşıyaydı.

Nikolay ile Mouffy'nin çekildiği "karanlık ve sessiz" Gatçina'da, başnedimelerden Anna Tyutçeva, imparatoru yakından gözleme fırsatını buldu. Onun anlatımına göre, temmuzda yüzü "çektiği acılarla kırışan" imparator "aşırı solgunluğuyla antik bir mermer heykel görünümü"ne büründü.

Dört yüz gemiden oluşan bir armada 1 Eylül 1854'te 60 bin Fransız ve İngiliz askerini Kırım'ın Yevpatoriya kasabasında karaya çıkardı. Bir deniz istilasının saldırıya en açık anının çıkarma olmasına karşın, geçmişte bir alaydan daha büyük kuvvete komuta etmemiş Menşikov, ilkbahara kadar bir saldırı beklemediği için gafil avlandı. Üstelik harekâtı aksatacak hiçbir girişimde bulunmaksızın, Sivastopol'e giden yolu tutmak üzere 35 bin asker ve 100 topla Alma Tepeleri'nde bekledi. Müttefikler asıl hedefe doğru 7 Eylül'de ilerledi. Menşikov kendinden öylesine emindi ki, Sivastopol'ün hanımlarını temaşaya davet etmişti ama eski çakmaklı misket tüfekleriyle İngiliz-Fransız Minié tüfekleri karşısında tutunamayan Rus birlikleri, bozuk moral ve prensin acemice komutasının da etkisiyle çözülüp kaçtı. Beş bin asker öldü ve Menşikov'un Fransızlarca ele geçirilen arabasında bir mutfak, Nikolay'dan gelen mektuplar, çizmeleri, kadın iç çamaşırları ve Fransız pornografi kitapları bulundu. Askeri yeteneklerden yoksun Menşikov, uğradığı yenilgileri Nikolay'dan saklamaya çalıştı.

Avrupa'da 1815'ten beri yaşanan temel değişimlerin yansıması daha çarpışmaların başında ortaya çıktı. Beceriksiz generallerin kısıtlılıklarına rağmen, Sanayi Devrimi'nin sağladığı teknoloji ve zenginliğe dayanan Fransız ve İngiliz muharebe, muhabere ve manevra kabiliyeti, daha Napoléon çağında geriye düşmüş Rusya'nınkinden çok üstündü. Bu durum savaşın neticesini belirleyecekti. Menşikov'un yenilmesinin şaşkınlığı içindeki çar, yalpalayan prense cesaret verdi: "Sakın pes etme; 1812'de Rusya'yı nasıl savunduysak, yine aynı güçte olduğumuzu herkese kanıtlamalıyız!" Ama çok geçmeden onun komuta tarzına öfkelendi: "Gazeteler muharebeye dair haberlerle doluyken, ben hiçbir bilgi alamıyorum. Ayrıntılı ve doğru raporlar almam şart. [...] Buna artık son ver!"

Ruslar açısından, bereket versin ki, Fransız askerlerinin ağırlıkta olduğu müttefik ordularının düzeni neredeyse aynı ölçüde kötüydü. Hemen saldı-

rılırsa düşebilecek Sivastopol'e geç varılmasıyla, ekime doğru Ruslar burayı sağlam bir kaleye çevirdiler.

Nikolay tarafından, "Umarım, armamızın onurunu korumak üzere düşmana bir darbe indirme fırsatını bulursun" diye sıkıştırılan Menşikov'un 60 bin piyade ve 34 süvari taburundan oluşan takviyeli ordusu 13 Ekim'de pata biten Balaklava Muharebesi'nde İngilizleri bozguna uğratmanın eşiğine geldi. Raglan'ın Hafif Süvari Tugayı'nın 661 adamını "ölüm vadisi"ndeki Rus toplarının üzerine sürme yönündeki saçma emri vermesi bu sıkışma yüzündendi.

Tyutçeva'nın sonradan anlattığına göre, Gatçina'da Balaklava'ya ilişkin haberi paylaşmak için apar topar Mouffy'nin odasına dalan Nikolay "kapıldığı heyecanla herkesin bakışları altında, ikonlar önünde diz çöküp gözyaşlarına boğuldu." Sivastopol'ün düştüğünü sanarak ona katılan hasta imparatoriçeye, Balaklava'nın bir zafer olduğunu belirtti. Ama yaşlı Jüpiter'in eski halinden çok az eser kalmıştı: Tekrar saldırma emrini verdiği Menşikov'u teşvik etmek amacıyla, küçük oğulları Nikolay ve Mihail'i yanına gönderdi. Ruslar sayıca üstündü ama Menşikov'un İnkerman'da İngilizlere saldırısı karmakarışık bir hal aldı; grandüklerle birlikte 12 bin Rus askerinin katledilişini seyretmek durumunda kaldı. "Askerlerin düzensiz olmasının sebebi kötü idare edilmeleriydi" diye bildirdi Nikolay oğlu Aleksandr'a. "Düzensizliğin kaynağı Menşikov'du." Prensin morali çöktü. İmparator her ne kadar "İçini ferah tut, sevgili Menşikov!" diye yazsa da, şu kanıya vardı: "Bu yenilgi Prens Menşikov'u öylesine bunalıma düşürdü ki, en kötüsünden korkuyor. Müttefiklere saldırma umudunu artık taşımıyor ve Sivastopol'ün düşeceğini öngörüyor. Böyle bir düşünce bende dehşet uyandırıyor!"

Yenilgiler Jüpiter'i sarstı. Maiyeti "kederden ağzını açamaz duruma düşen" Nikolay 24 Kasım'da, "uykudan ve yemekten kesildi" ve "gecelerini imparatoriçenin odasında sadece çorap giymiş olarak geçirme"ye başladı. Çoraplı Jüpiter ayak sesleriyle karısını uyandırmak istemiyordu! "Hükümdar her geçen gün bunalıma daha da batıyor; [...] o güzelim haşmetli endamı geçmişte hiç bükülmemiş ve ancak fırtınada devrilebilecek meşe [gibi]."

Müttefikler Sivastopol'ü kuşattı. Nikolay'ın moralleri yükseltmek amacıyla gönderdiği Aleksandr, dönüşünde babasına Sivastopol'ün düşeceğini söyledi. "Erkeklerin gözyaşı dökmesini hoş görmeyen o dev sıklıkla ağlar oldu" diye yazacaktı Anna Tyutçeva. Her akşam torununa çorba içirişini, "Bu ufacık meleği beslemeye gelmek benim için günün tek hoş anı, endişelerimi unutturan tek vesile" diye açıklayan çar, otokrasisinin bazı bakımlardan beyhude olduğunu anladı. "Tahta çıktığımda, doğruları öğrenme yönünde tutkulu bir isteğim vardı ama otuz yıl boyunca her gün yalanları ve dalkavuklukları dinledikten sonra, doğruyu yalandan ayırt etme yetimi yitirdim."

Kışla birlikte her üç ordu da sıkıntılar çekerken,* Menşikov Sivastopol'ü terk etmeyi önerdi. "Yenilgiyi kabul edersek, askerlerin kahramanlığı, bu kadar ağır kayıp neye yaramış olacak?" karşılığını verdi Nikolay. "Seninle hemfikir olmam mümkün değil. Boyun eğme ve başkalarını buna teşvik etme derim. [...] Tanrı bizim yanımızda."**

"Hükümdarın görüntüsü yüreğimi burkmaya yetecek düzeyde" diye bildirdi Tyutçeva. "Gittikçe daha asık suratlı hale geldi." Nikolay müttefiklerin yeni birlikler çıkarma ihtimaline karşı, Menşikov'a Yevpatoriya'yı geri alma emrini verdi ama bu girişimde de Ruslar ezildi.[23]

Nikolay 31 Ocak 1855'te, Kont Kleinmihel'in kızı Aleksandra'nın düğününde nezle kaptı. "Senin yakalandığın grip burada kök salanla aynı" diye yazdı Annette'e. "Birkaç gün ben de yakınında dolaştım. Gripten ağır hastalanan eşim çok hazin bir kış geçiriyor." Çar için de geçerliydi bu: "Bizi sevindirecek hiçbir şey olmuyor." Üstelik "küçük oğulları Sivastopol'de"ydi ve Avusturya'nın tehditlerini sürdürmesi halinde, işler zorlaşacaktı. "Kısa süreliğine orduya katılmalıyım. Tanrı gerisini halleder." Oysa Tanrı'nın başka tasarıları vardı.

İmparator eksi 23 derece soğukta birlikleri teftiş etti. Çalışma odasındaki portatif askeri karyolada yatarken hırıltılı nezlesi kötüleşti. Bazı görevleri Aleksandr'a devrettiği 15 Şubat'ta Menşikov'u görevden alarak, yerine daha becerikli Prens Mihail Gorçakov'u getirdi.

Dr. Martin Mandt'ın ertesi gün, "Majestelerinin durumunda tehlikeli hiçbir şey yok" diye ısrarla belirtmesine karşın, birdenbire zatürree imparatorun akciğerlerini sardı. Mandt 17 Şubat'ın geç saatlerinde bir rahibi çağırdı.

Grandük Kostya'nın "Sanny" olarak anılan eşi, "17 Şubat'ta çağrıldık ve bütün geceyi onun günah çıkardığı odanın dışında geçirdik" diye yazacaktı.

"Ölüyor muyum?" diye sordu Nikolay doktoruna.

"Majestelerinin yaşayacak sadece birkaç saati kaldı."

"Bana söyleme cesaretini gösterdiğin için teşekkür ederim."

Nikolay kendi ölüm döşeğinden işleri bizzat yönlendirerek, Muhafız Alayı'nın Aleksandr'a bağlılık yemini etmek üzere saraya getirilmesi emrini verdi. Ailenin yatağın etrafında oturması üzerine, Sanny'nin daha sonraki

---

* Dr. Nikolay Pirogov bir muharebe alanında anestetik kullanan ilk kişiydi; sahra cerrahisinde geliştirdiği beş kademeli modern hasta sınıflandırma sistemi daha sonra Birinci Dünya Savaşı'nın bütün taraflarınca benimsendi. Hamisi Grandük Mihail'in dul eşi olan ve çarın "Aile Entelektüeli" adını taktığı Grandüşes Yelena Pavlovna'ydı. İngiltere'den kinin satın alıp getirtti, çarı Pirogov'un hasta sınıflandırmasına ve kadın hemşire uygulamasına destek vermeye ikna etti, kendi hemşire tarikatını kurdu.

** Nikolay bu arada Şamil'in bir yılı aşkın bir süredir esir tuttuğu Gürcü prenseslerin Cemaleddin'le takasını kabul etti. Varşova'dan çağrılan Cemaleddin'in "Efendim, hemen geri dönerim" demesiyle takas gerçekleşti.

anlatımıyla, "hepsini kutsayıp öptü ve 'Ben yaşarken olduğu gibi, yekvücut kalın' dedi."

Her biriyle tek tek görüştü ve "Aile Entelektüeli" Yelena'dan, serfliği kaldırma konusunda Aleksandr'a yardımcı olma sözünü aldı.

Ardından aile ve maiyetin çıkmasıyla, odada sadece Mouffy, Aleksandr ve Marie kaldı. Nikolay önce Mouffy'yi, daha sonra Marie'yi kutsadı: "Hep dost kalın, e mi!" Mouffy'den "sevgili güzel Peterhof'una vedasını iletmesini" istedi. Bir emir subayının Sivastopol'deki oğulları Nikolay ve Mihail'den getirdiği mektupları okumaya yanaşmadı: "Hayır, bu şeyler artık benim ilgi alanımda değil. Böyle bir iş beni hayata bağlayabilir. Mesajları oğluma verin."

Günce yazarımız Anna Tyutçeva'nın da aralarında olduğu saraylılar toplanarak, çarın akciğerlerinden gelen hırıltıya sessiz hıçkırıklarla eşlik etti. "Koridorlarda, merdivende, her yerde ürkek, endişeli ve üzgün yüzler vardı; insanlar nereye ve hangi amaçla olduğunu bilmeksizin koşturuyordu. [Hepimizin] ıstırap gecesi dramını izlediği sırada, birdenbire mutsuz Nelidova'nın şaşkın gözlerine, donmuş ve mermer kadar aklaşmış güzel çehresine yansıyan bir dehşet ve derin keder ifadesiyle giriş holünde belirdiğini gördüm. Yanımdan geçerken, canımı incitircesine kolumu kavradı. 'Hoş gece, Matmazel Tyutçeva, güzel gece' dedi boğuk bir sesle. İmparator ile bu güzel kadın arasındaki ilişkiye dair müphem söylentileri ancak o zaman anladım."

Tam o anda Mouffy, "melek sevecenliği"ne sahip imparatoriçe, koridorlarda dolaşan metresi hatırladı. Kocasına, "Seninle vedalaşmak istiyorlar" dedi, nedimelerinin adlarını sıraladığı listeyi "ve Varenka Nelidova" diye bitirerek.

"Hayır, canım, onu artık görmemeliyim" dedi çar. "Ona beni bağışlaması ve benim için dua etmesi ricasında bulunduğumu söyle." Nelidova "Hoş gece, güzel gece" diye fısıldayarak, dağınık saçlarla sarayda dolaşmayı sürdürdü.* İmparator ordusunu yüzüstü bırakmanın utancına boğulmuştu. "Onlar için daima elimden geleni yapmaya çalıştım" dedi Aleksandr'a. "Sorun yaşadığım hususlar iyi niyet eksikliği değil, bilgi ve istihbarat eksikliği yüzündendi. Beni bağışlamalarını rica ediyorum." Bazı kaynaklara göre, "Savaşı fazla sevdim" diye ekledi. Gece ilerlerken, "bütün uşaklarına teşekkür etti ve çağırttığı bakanlarına, defin töreniyle ilgili titiz emirler verdi; Moskova ve Varşova genel valilerini yakındaki ölümü konusunda uyardı." Dr. Mandt bu ölümde "insanüstü bir yan" olduğu kanısındaydı. Ama hastanın nefesi kesilmeye başladı. "Eğer bu sonun başlangıcıysa, eziyetli" dedikten sonra, veliahda şunu söyledi: "Zor ve ciddi olan her şeyi sırtlamak ve sana huzurlu, düzenli ve

* Nikolay'ın ona bıraktığı 200 bin rubleyi hayır işleri için dağıttı. Ayrıldığı saraya ancak Mouffy'nin ısrarıyla döndü. Saray Kilisesi'nde sıklıkla sofuca dua etti, bazen dul imparatoriçeye Kutsal Kitap okudu ve 1897'ye kadar yaşadı.

mutlu bir memleket bırakmak istiyorum." Ailesini süzerken, "Sizi her şeyden fazla sevdim" sözleri döküldü ağzından. Aleksandr'a dönüp, "Rusya'ya hizmet et!" dedi. Ardından otokrasinin son ustalık dersini vermek istercesine, elini ona doğru kaldırdı ve yumruk halinde sıktı. "Her şeyi böyle tut!" Üç ardılı da bu veciz sözüne uymaya çalışacaktı.

Nikolay gıcırtılı solukları gürültülü bir hal alınca, "Bu iğrenç müzik çok sürecek mi?" diye sordu Mandt'a. Mouffy'ye "Sen koruyucu meleğimsin" dedi. Bunu "Üşüyorum" sözü izledi.

"Bir ateş yakalım mı?"

"Bir anlamı yok." Rahip dua etti; Mouffy öksürdü; nefes alıp verme yavaşladı ve ölüm hırıltısı boğuklaştı; aile dizüstü çöktü ve çareviç artık II. Aleksandr olarak ayağa kalktı. Savaşı kazanmak mümkün değildi. Peki, savaşa onurlu biçimde son verilebilir miydi?[24]

SAHNE 2

Kurtarıcı

OYUNCULAR

II. ALEKSANDR, imparator 1855-1881, I. Nikolay ile Aleksandra Fyodorovna'nın oğlu
Marya Aleksandrovna (eö Hesse-Darmstadt Prensesi Marie), imparatoriçe, "Marie"
Aleksandra, en büyük kızları, "Lina"
Nikolay, çareviç, en büyük oğulları, "Niksa"
III. ALEKSANDR, imparator 1881-1894, çareviç, ikinci oğulları, "Saşa"
Marya Fyodorovna (eö Danimarka Prensesi Dagmar), Saşa'nın eşi, "Minny"
II. NİKOLAY, imparator 1894-1917, oğulları, "Niki"
Vladimir, II. Aleksandr ile Marie'nin üçüncü oğlu
Aleksis, dördüncü oğulları
Marya, ikinci kızları, Edinburgh Dükü Prens Alfred'le evli
Sergey, beşinci oğulları
Pavel, altıncı oğulları
Prenses Yekaterina Dolgorukaya, II. Aleksandr'ın metresi ve ikinci eşi, daha sonra Prenses Yuriyevskaya, "Katya", "Cariye"
Prens Georgi Yuriyevski, oğulları, "Gogo"
Prenses Olga Yuriyevskaya, en büyük kızları
Prenses Yekaterina Yuriyevskaya, en küçük kızları
Konstantin, II. Aleksandr'ın kardeşi, oramiral, "Kostya", Aleksandra'yla (eö Saxe-Altenburg Prensesi Alexandra, "Sanny") evli
Nikolay, oğulları, "Nikola"
Nikolay Nikolayeviç, II. Aleksandr'ın kardeşi, ordu başkomutanı, "Nizi", Aleksandra'yla (eö Oldenburg Prensesi Alexandra) evli
Mihail, II. Aleksandr'ın kardeşi, Kafkasya genel valisi, Olga'yla (eö Baden Prensesi Cecilie) evli
Aleksandr, oğulları, "Sandro"
Yelena Pavlovna (eö Württemberg Prensesi Charlotte), II. Aleksandr'ın yengesi, "Aile Entelektüeli"

SARAYLILAR: Bakanlar vs.

Kont Vladimir Adlerberg, maiyet bakanı
Kont Saşa Adlerberg, oğlu, imparatorun dostu, maiyet bakanı
Prens Aleksandr Gorçakov, dışişleri bakanı, daha sonra müsteşar, "Yaşlı Züppe"
Prens Mihail Gorçakov, kuzeni, Kırım'da komutan
Prens Aleksandr Baryatinski, Kafkasya genel valisi
Kont Aleksey Orlov, gizli polis şefi ve Paris elçisi, prens
Prens Vasili Dolgoruki, savaş bakanı, gizli polis şefi
Kont Pyotr Şuvalov, gizli polis şefi, bakan, daha sonra Londra büyükelçisi
Yakov Rostovtsev, general, serf reformunu hazırlayan Düzenleme Kurulu'nun başkanı

Nikolay Milyutin, içişleri bakan yardımcısı ve serf reformunun mimarı
Dmitri Milyutin, kardeşi, savaş bakanı, kont, daha sonra feldmareşal
Mihail Loris-Melikov, general, olağanüstü yetkili başbakan, kont
Konstantin Pobedonostsev, Niksa ve Saşa'nın özel hocası, Kutsal Meclis üst-vekili, "Torquemada"
Prenses Aleksandra Dolgorukaya, II. Aleksandr'ın metresi, "Dişi Kaplan"
Fanny Lear, Amerikalı fahişe, Grandük Nikolay'ın sevgilisi

"Dünya tepetaklak oldu" diye yazdı Anna Tyutçeva. Babası ondan aşağı kalmayacak kadar üzgündü: "Sanki bir tanrı ölmüş gibiydi." İlk çar Mihail'den beri, hiçbir Romanov II. Aleksandr'ınki kadar çaresiz bir durumu devralmamıştı ama ondan daha iyi hazırlanmış hiçbir otokrat da yoktu. Aleksandr babasının ölümünden bir gün sonra, Devlet Konseyi'ndeki konuşmasında "unutulmaz ata"sını övdü ve ağladı. Diplomatlarla görüşmesinde, "Barıştan yanayım, [ama] teslim olmaktansa, çarpışmayı sürdürüp can veririm" dedi.

Babası katafalkta iki hafta kaldı. Cenaze töreninden sonra, Aleksandr bir durum değerlendirmesi için eşi ve oramiral rütbesindeki kardeşi Kostya'yla kafa kafaya verdi. Her iki kardeş serflikte reform gereğinin Kırım bozgunuyla kanıtlandığını, çünkü köylü ağırlıklı ordunun sanayileşmiş Batı Avrupa ordularıyla başa çıkamayacağını anlamıştı ama hemen reforma gidilmesini sadece Kostya istedi. Marie'nin desteğiyle, Aleksandr "şimdilik sessiz" kalmayı önerdi.

Zaten berbat olan durum daha da kötüleşme yolundaydı. III. Napoléon bizzat komutayı üstlenmek üzere Kırım'a gitmeye niyetliydi; Piemonte-Sardinya Krallığı müttefiklere katılmıştı ve Avusturya her an saldırabilirdi. Haziranda müttefiklerin Sivastopol'ü ele geçirme girişimi ağır kayıplarla başarısızlığa uğradı. Aleksandr 30 Temmuz 1855'te General Mihail Gorçakov'a, "Saldırıya geçmemiz gerektiği kanısındayım" diye bildirdi. "Bir muharebe istiyorum." Avusturya'nın savaşa girmesinden önce, Sivastopol'ü kurtarmak için son şansı buydu. Ağustos ortalarında 57 bin Rus askeri Çernaya Nehri kıyısında Fransız ve Sardinya birliklerine saldırdı ama darmadağın oldu. Fransızlar 27 Ağustos'ta Rus palankalarını ele geçirdi. Ruslar geri çekilirken, bir yangın Sivastopol'ü sardı. Orduları 7 Eylül'de teftiş eden çar, "Cesaretini kaybetme! 1812'yi hatırla" diye yazdı General Gorçakov'a. "Sivastopol bizim için Moskova değil. Kırım da Rusya değil. Moskova'nın yanmasından iki yıl sonra, muzaffer birliklerimiz Paris'teydi. Bizler hâlâ aynı Ruslarız!" Ama öyle değildi. Artık farklı bir dünya vardı.

Kasım ortalarında Aleksandr, Avusturyalılar ve Fransızlar nezdinde bir nabız yoklamasına girerken, Britanya'nın yeni başbakanı Palmerston'ın Rusya İmparatorluğu'nu parçalamaktan yana olması nedeniyle, İngilizleri bu girişimin dışında tuttu. "Rus onuruyla bağdaşır şeylerin uç sınırına vardı; küçük düşürücü tavizleri asla kabul etmeyeceğim" diye bildirdi. Ama bunu bir Avusturya ültimatomu ve İsveç'in müttefiklere katılmak üzere olduğu haberi izledi.

Aleksandr'ın bakanları ve bilge adamları Nesselrode ile Vorontsov 3 Ocak 1856'da, şartları kabul etmesi tavsiyesinde bulundular. Savaşı sürdürmek isteyen sadece Kostya'ydı.[1]

Aleksandr 1814'te Paris'e çarpışarak girmiş yetmiş yaşındaki Kont Aleksey Orlov'u, bu sefer barış görüşmeleri için Fransız başkentine gönderdi. Kabarık saçlı, kırlaşmış gür bıyıklı, fırça gibi kaşlarının altında gözleri kırpış kırpış oynayan ve üç çarın elmaslara işlenmiş portreleriyle bezeli yeşil bir tunik giyen palavracı yaşlı kurt, Fransızları nasıl memnun edeceğini biliyordu. "Yani, bize barış mı getiriyorsun?" diye soran Napoléon'a, "Efendim, onu bulmaya geldim, çünkü her şeyin bulunduğu yer Paris'tir" cevabını verdi.

Ne var ki, 18 Mart 1856'da varılan barış, Romanovlar için Kara Günler'den beri en feci sekteydi. Rusya güneybatıdaki Besarabya'yı, daha da kötüsü, Karadeniz kıyısındaki tahkimatlarını ve orada bir donanma bulundurma hakkını kaybetti; böylece kıyı şeridi ve geniş çaplı ticari çıkarlar İngiliz saldırılarına açık hale geldi. Prensliğe yükseltilen Orlov, antlaşmayı Aleksandr adına Paris'te imzaladı. "Bitmek bilmeyen bir kâbustu" yorumunda bulunan Aleksandr daha sonraları, "Bir korkaklık belgesini imzaladım" diye bağıracaktı, yumruğunu masaya vurarak.

Başka seçeneği pek yoktu ama müttefiklerin kararlılığını sınayan yeni dışişleri bakanı Prens Aleksandr Gorçakov'un* yardımıyla, antlaşma hükümlerini tersine döndürmeye koyuldu. "İmparator bütün devletlerle iyi bir uyum içinde yaşamak istiyor" diye bildirdi Gorçakov. "Rusya küsmüyor. Rusya toparlanıyor." Prusya'yla ailevi ittifaka dayalı bir politikayı benimseyen bu ikili, Fransa'yı ayartıp Britanya'dan uzaklaştırmaya yöneldi.

Aleksandr kardeşi Kostya'yı Napoléon'la görüşmeye gönderdi. Grandük bu gezide Villefranche'ta bir Rus üssü açılması için müzakerelere girdi ve Rusların Nice'le ticari ilişkilerini başlattı. Napoléon da savaş sırasında Ruslarla gizli müzakerelerin önünü açmış güler yüzlü üvey kardeşi Morny Kontu Auguste'ü Petersburg'a gönderdi.** "Seni burada gördüğüme sevindim" dedi Aleksandr, onu karşılarken.

---

* Kırım'daki komutanın kuzenlerinden biri ve Puşkin'in dostu olan Gorçakov, 1820'lerin kongrelerinde Nesselrode'un yardımcılığını yapmıştı. Yuvarlak gözlüğü, eski tarz kadife yeleği ve uzun ceketiyle ağırbaşlı bir entelektüeldi; Puşkin tarafından bir "moda havarisi, yüksek sosyete dostu, göz kamaştırıcı göreneklerin gözlemcisi" diye tasvir edilmişti. Schiller ve Byron'dan dörtlükleri ezbere okuyabilen biriydi. Çar onu terfi ettirirken, Müsteşar Nesselrode'u emekliye ayırdı, Dolgoruki'yi savaş bakanlığından alıp gizli polisin başına getirdi ve Orlov'u Devlet Konseyi başkanlığına atadı.

** Şeker zengini, yarış atı sahibi, borsa spekülatörü, sanat koleksiyoncusu, siyasal madrabaz ve fahişe erbabı olan Morny hem Talleyrand'ın hem de İmparatoriçe Josephine'in torunu olması itibariyle, Napoléon efsanesinin bir parçasıydı. Üvey kardeşinin imparator olmasını sağlayan darbeyi örgütlemişti. Talleyrand'ın oğlu Flahaut kontu ile Josephine'in kızı Hollanda Kraliçesi Hortense de Beauharnais arasındaki gizli aşkın meyvesiydi. Hortense de Beauharnais'in asıl kocası ise Napoléon'un küçük kardeş Louis'ydi.

"Onunla dost olmamak imkânsız" diyecekti Morny daha sonra Napoléon'a.

Aleksandr dışarıda ve içeride bir sempati atağı başlattı. Romanovların en yakışıklısı ve en duyarlısı olmanın yanı sıra en çekicisiydi. Büyük Avrupa kraliyet ailesindeki Coburg, Württemberg ve Hesse kuzenlerini ziyaret etmek üzere bir Avrupa turuna çıktı. Stuttgart'ta buluştuğu Napoléon'la iyi anlaşmasına karşın, "Gelecekte ona güvenip güvenemeyeceğimizi anlamak için gelişmeleri bekleyelim" dedi.

İçeride de bir yurt gezisine çıktı. Saray kurallarını ve üniversite kısıtlamalarını gevşetmesi, sansürü hafifletmesi yeni bir açıklık politikasının işaretiydi; güleç yüzlü çar abus suratlı babasından çok farklıydı. Ama gülücüklerinin ardında değişimin elzem olduğunu bilen bir hesaplılık vardı ve gizliden gizliye hamlelerini planladı. Önce, Şamil'e karşı savaşta Rus ordusunun itibarını biraz geri kazanması için en yakın dostuna başvurdu.[2]

Bakanlıklar arasında tercih şansını tanıdığı bu dostu, Şamil'i yok etme hedefiyle Kafkasya genel valiliğini seçen Aleksandr Baryatinski'ydi. Romanovlara akraba bir "asil beyefendi" olan Baryatinski, yaratıcı bir asker, hayal gücü geniş bir politikacı ve karşı konulmaz bir çapkındı. Geçmişte I. Nikolay'ın kızıyla, ona âşık olan Olliye'yle cilveleşmesi Jüpiter'in öfkesini çekmişti. Ama Şamil'le çarpışmalarda tekrar göze girmişti. Cesareti ve komuta tarzı dillere destandı. Bazı Çeçenleri esir aldığında, silahlarını geri verir ve uyuduğu sırada onu korumalarını isterdi. Emrindeki subaylarının karılarını baştan çıkarışı, muharebe planları kadar öldürücüydü. "Sırf Baryatinski'nin aklıma gelmesi, aile saadeti düşlerimi darmadağın ediyor" demişti generallerinden biri Lev Tolstoy'a. "Bu adam öylesine muhteşem ki, günün birinde karımın onu bana tercih edeceğini düşünmekten kendimi alamıyorum."

Son derece ketum olan Aleksandr, Baryatinski'ye mektuplarını şu sözlerle bitirecek kadar güvenirdi: "Emin ol ki, sevgili dostum, seni kalbimin derinliklerinden kucaklıyorum." Genel vali* her konuda tavsiyelerde bulunurdu. Aleksandr bir kriz sırasında ona, "Bana keyif veren tek şey, seni yakında göreceğim ve içine düştüğümüz sıkıntıyı seninle enine boyuna görüşebileceğimiz düşüncesi" diye yazmıştı.

Baryatinski'nin Şamil'i Çeçen yaylalarından indirmek için abluka alanını daraltarak etrafındaki kıskacı daralttığı sırada, imparator taç giyme törenine hazırlandı.[3]

---

* Baryatinski'nin başarılarından biri son Gürcü prensliklerini adım adım Rusya'ya katmasıydı. Abhazya'yı kırk yıl boyunca yönetmiş Müslüman Hamud Bey, Rus egemenliğini tanıyarak Prens Miheil Şervaşidze adını aldı; ardından Dadyani hanedanının elindeki Mingrelya ilhak edildi.

Yeni çar 17 Ağustos 1856'da, atlılar, kardeşleri, oğulları ve ekabirlerin yer aldığı bir "yaldızlı nehir" önünde, yeşil bir tunik ve pelerin giymiş olarak atıyla kadim başkente girdi. Taç giyme töreni her zaman bir dayanıklılık sınavına vesile olurdu. Çarın havası boğucu katedrale girişinde, çarlık alametlerini babasının sadık adamları taşıdı. Menşikov'un elinde küre, General Gorçakov'un elinde ise kılıç vardı; ikincisi bayılıp kılıcı düşürdü. "Burada yere yığılmanın bir sakıncası yok" diyerek avuttu onu Aleksandr. "Önemli olan, muharebe alanında sıkıca ayakta durmak."

Aleksandr kendi eliyle taç giydikten sonra, dizüstü çökmüş imparatoriçenin başına küçük bir taç yerleştirdi ama imparatoriçe doğrulurken, başından düşen taç tangır tungur yuvarlandı. Çarın sakince tacı tekrar takmasına karşın, hatalar saraydaki laçkalığı yansıtır nitelikteydi. "Hiç kimsenin dua etmemesi, herkesin gülüp hoşbeş etmesi" ve "hatta bazılarının uzun ayinde atıştırmak üzere yanında yiyecek getirmiş olması" Anna Tyutçeva'nın dikkatini çekti. Daha sonra ziyafetler verildi. Halk gelenek uyarınca Hodinski Çayırı'nda muazzam bir pikniğe davet edildi; kalabalıkların et kızartılan şişlere ve şarap püskürten fıskiyelere üşüşmesiyle bir izdiham yaşandı. Geliyorum diyen bir kazaydı bu. Aleksandr, Morny kontunun verdiği son ve en şatafatlı baloya Süvari Muhafız Alayı'nın III. Napoléon tarafından gönderilmiş bir Légion d'Honneur nişanı takılı beyaz üniformasıyla katıldı. "Her yerde 'Fransa'ya yakın' sözleri öylesine sık tekrarlanıyor ki, sinirime dokunuyor" diye övündü tatlı dilli Morny. Görevini yerine getirmişti.* Aleksandr törenden sonra en azından kısmen bir aile meselesine dönüşecek olan reform konusuna döndü.[4]

Kostya reformun hırçın savunucusu ve "Gericiler" olarak adlandırdığı katı muhafazakârların baş belasıydı. Hem yararlı hem de zararlı yanları vardı. Bu asabi çığırtkan bir entelektüel, bir kemancı ve bir müzik erbabıydı; yeni bir soluk sayılırdı. Babasının döneminde bile, Rus Coğrafya Derneği başkanlığı ve oramirallik makamlarını genç reformcuları, yeni teknolojiyi ve bir *glasnost* [açıklık] ruhunu desteklemek için kullanmıştı. Aleksandr'ı "Zayıflık göstermezsen, tepki görmezsin" düsturuna inandırdı. Ama kusurlarını gayet iyi bilen Aleksandr, onu Paris gezisinde "söylenenleri dinlemesi ve kendi fikirlerini dayatarak zor duruma düşmemesi" yönünde uyardı. Öte yandan kardeşinin dinamizminin farkındaydı: "Başkaları sana nasıl değer vereceklerini bilmeseler de, ben çalışkanlığına ve kararlılığına değer veriyorum."

---

* Morny ülkesine bir eşle döndü. Elliye merdiven dayamış bu zampara, Smolni'de okuyan ve büyük ihtimalle I. Nikolay'ın gayrimeşru bir kızı olan Prenses Sofya Trubeçkoy'a tutuldu. Yasama Meclisi başkanlığını üstlenmek üzere Paris'e dönüşünden önce, Aleksandr ve Marie evli çifti ziyaret etti. Düklükle ödüllendirilen Morny'nin 1865'teki erken ölümüyle, III. Napoléon'u kurtarması muhtemel tek adam sahneden çekildi.

Reformcular imparatorun şirin yengesi Yelena'dan destek görmekteydi. "Aile Entelektüeli" olarak anılan Yelena, Büyük Yekaterina'dan sonra ailedeki en müstesna kadındı; hemşirelikten müziğe kadar her şeyde yenilikçiydi. Rus Müzik Derneği'ni ve ardından (öğrencileri arasında Pyotr Çaykovski'nin de yer alacağı) Konservatuvar'ı kurdu.* Serflik konusunda haliyle liberaldi. Aleksandr amacına nasıl ulaşacağına emin olmamakla birlikte, 30 Mart 1856'da Moskovalı soyluları şaşırtan bir açıklamayla, serfliğin bir kötülük ve kaldırılmasının kaçınılmaz olduğunu belirterek ilk adımı attı; ona göre, kurtuluşun "aşağıdan ziyade yukarıdan gelmesi" daha iyi olacaktı. Maiyetindeki kişilerin ona ayak uydurması için her zaman izlediği "iki adım ileri, bir adım geri" hareket tarzıyla, oluşturduğu Köylü Reformu Gizli Komitesi'nin başına gerici Prens Orlov'u getirmesi, reformların önünü tıkadı.

Aleksandr'ın 1857 yazında Almanya'da tatil yaparken buluştuğu Yelena Yenge, ona Nikolay'ın köylüleri azat etmeye yardımcı olması yönündeki son dileğini açıkladı. Bu arada İçişleri Bakanlığı'nda genç bir memur olan Nikolay Milyutin'i** kendi geniş mülklerindeki serfleri özgürleştirmeye dönük bir plan hazırlamakla görevlendirdi. Yengesinin önerisiyle Orlov'un yerine Kostya'yı geçiren Aleksandr, "Burada herkes köylüleri özgürleştirme derdinde ama maalesef gevezelik etme ve asılsız şeyler uydurma alışkanlığımız hummalı bir endişe yaratmış durumda" diye yazdı Baryatinski'ye. Vilna Genel Valisi Nazımov'u, yerel soyluları reform talebinde bulunmaya ikna etmesi, ardından şartları müzakere edecek il komiteleri oluşturmalarına izin vermesi için özendirdi. Ama soyluların köylülere topraksız özgürlük önermesi üzerine devreye girerek, toprak da vermenin şart olduğunu iletti.

Baryatinski'ye mektubunda, "Büyük sorunda henüz ilk adımdayız" diye bildiren Aleksandr 1858 yazında çıktığı ülke gezisinde, "direngen soylular"ı yüreklendirici ve azarlayıcı konuşmalar yaptı. Aleksandr ve Marie çılgınca tezahüratlarla karşılandı. "Her yerde bazen delilik düzeyine çıkan anlatılamaz sıcaklık gördük" diye yazdı hükümdar, kardeşi Kostya'ya.

"Tanrı'ya şükür ki, halkımızın Beyaz Çar'a bağlılığında hiçbir değişiklik yok" karşılığını verdi Kostya. "Sevgili Saşa, sana bakınca hâlâ serflikte reform gibi büyük bir işi tasarlayan kişiyi görüyorlar."

---

* Yelena her ikisi de Yahudi asıllı piyanist ve besteci olan Anton ve Nikolay Rubenşteyn kardeşlerin hamisiydi. Anton Rubenşteyn onun Petersburg'daki suarelerinde ve Nice'te Romanovların önünde piyano çaldı. Rus Müzik Derneği'ni 1859'da ve Konservatuvar'ı 1862'de birlikte kurdular. Sahip çıktıkları genç Çaykovski on dokuz yaşındayken, Yelena'nın Mihailovski Sarayı'ndaki müzik teorisi derslerine katıldı.

** Milyutin ve bir asker olan kardeşi Dmitri, I. Nikolay'ın köylü meselelerinden sorumlu başdanışmanı olarak, devlete ait köylülerle ilişkilerde sınırlı reformları başaran Kont Pavel Kiselev'in yeğenleriydi. Milyutin'in serfleri özgürleştirmeyi planladığı sırada, kardeşi Kafkasya'da Dmitri Baryatinski'nin kurmay başkanıydı ve bir süre sonra savaş bakanı olacaktı.

"Gericiler"i devre dışı bırakan Aleksandr, Komite'yi öneriler sunmaya yöneltirken, Yelena'nın himayesindeki Milyutin'i içişleri bakan yardımcılığına getirdi. Ama Kostya ve "Gericiler" arasında kısır sürtüşmeler çıktı. Reformun ardındaki beyin olan Milyutin, "bir tepkinin ortaya çıkmaya başladığı" korkusuna kapıldı. Aleksandr bir gün Çarskoye Selo'daki parkta gezerken, Komite'deki bir memur reformun yavaşlığından yakınan bir dilekçeyi çarın eline sıkıştırdı. Birkaç gün sonra bu memuru çağıran Prens Orlov tehditkâr bir neşeyle, Nikolay döneminde olsa "kemiklerinin dahi asla bulunamayacağı ücra bir yere sürülmüş olacağı" uyarısında bulundu. "Şimdiki hükümdarımız o kadar şefkatli ki, seni öpmemi istedi. Haydi! Bana sarıl!" Aleksandr reformu kabul ettirmeye kararlıydı. "Köylü meselesine birlikte başladık" dedi bir yaverine. "Ve el ele verip sonuna kadar götüreceğiz..."[5]

Aleksandr 19 Mayıs 1858'de Çeçenya'dan gelen haber üzerine, "Harika!" diye heyecanla bağırdı. "Küçük Çeçenya halkının boyun eğişi keyif veriyor bana." Baryatinski'nin kuvvetlerince kuşatılan Şamil, ağustosta son bir karşı-saldırıya girişmeyi başardı. Aleksandr düşmanını takdir etti: "Şamil neredeyse kıstırılmışken bile, bu şaşırtmacaya cüret edebildiği için efsane bir adam."* Derken birdenbire Şamil'in gönderdiği bir atlı Mürit, bir doktor istemek üzere Rus karargâhına vardı: Kaybedip tekrar kavuştuğu en büyük oğlu Cemaleddin hastaydı. Baryatinski bir doktorun gönderilmesine izin verdi. Genç adam kederden can veriyordu. Baba ve oğul bir türlü bağdaşamamıştı; baba hâlâ bir mücahitken, oğlu bunalımlı ve yalnız bir eski Rus subayıydı. Cemaleddin beklendiği gibi temmuzda öldü. Çar son faslı "sabırsızlıkla" bekler oldu.[6]

Aleksandr genç reformculara güvenmediği için, bu işi savunması beklenmeyecek bir kişiye sarıldı: Genç bir muhafız subayıyken 12 Aralık 1825'te Nikolay'ı isyan konusunda uyarmış olan Yakov Rostovtsev. Aradan geçen otuz yılda generalliğe yükselen ve çarın gözdeleri arasına giren Rostovtsev, Komite'nin reformlara karşı çıkan üyelerinden biriydi. Milyutin baş "Gerici" olarak gördüğü Rostovtsev'i 1825'teki rolü konusunda karalamak üzere sürgündeki sosyalist gazeteci Aleksandr Herzen'i yanına aldı. Küplere binen Aleksandr'ın Milyutin'i "bir Kızıl" olarak nitelendirmesi üzerine, Yelena'nın

---

* Üstelik imparatorluktan gelen tek iyi haber değildi bu. "Asya'da bir süre önce iki muazzam başarı elde ettik" diye bildirdi Baryatinski'ye Aleksandr. Doğu Sibirya'nın zapt edilemez genel valisi Nikolay Muraviyev'in Amur Nehri kıyısında Çin'le yeni bir sınır için mutabakata varmasıyla, Çin kentleri Rus ticaretine açılmıştı. "Asya'da konumumuz çok daha güçlü hale geliyor!" Aleksandr bu başarıdan dolayı Muraviyev'i "Amurski" soyadıyla kontluğa yükseltti. Çin İmparatorluğu'nun güçten düşmesi, Avrupa'da mat olan Rusya'ya genişleme fırsatı sağladı.

araya girmesi gerekti. Aslına bakılırsa, Rostovtsev bir süre önce serfleri özgürleştirmeden yana bir tutuma girmiş ve aynı zamanda onlara arazilerini bir bedelle geri alma hakkını vermişti. Yine Yelena belirleyici rol oynadı. "İktidarını korumada titiz" Aleksandr'ın ancak onun kadınca tavsiyesine uyacağını ve Rostovtsev'e ihtiyaç duyduğunu kavradı. Perşembe toplantılarının birinde, yaşlı Rostovtsev ile "Kızıl" Milyutin'i barıştırdı.

Aleksandr 17 Şubat 1859'da Rostovtsev'i reformdan sorumlu Düzenleme Kurulu'nun başkanlığına getirdi ve Milyutin'e kararnameyi hazırlama talimatını verdi. Yelena işini iyi yapmıştı. Ödülün yaklaşmasıyla birlikte, Aleksandr'ın Baryatinski'ye ifade ettiği şekliyle, soylu "cahilliği ve bencil çıkarları" reformu baltalamaya çalıştı: "[Ama] sebatla ve metanetle başarıya ulaşacağımı umuyorum. Benim konumumda olan birinin günlük stresler ve kavgalarla başa çıkması için iyi bir sükûnet ve felsefe dozu şart."

Bu arada yurtdışında çarın III. Napoléon'la ilişkisi, Fransa ve Piemonte ordularının İtalya'yı birleştirmek üzere Avusturya kuvvetleriyle kapışması sürecinde bir sınamadan geçti. Aleksandr nihayet Franz Josef'e gözdağı verme fırsatı bulduğu için heyecanlandı: "Onların [Kırım'daki] savaşta bize karşı oynadıkları rolü bu sefer biz onlara karşı oynuyoruz." Kırım Savaşı'nın kilit bir sonucu olarak Rusya'nın Avusturya'dan uzaklaşması, Prusya'nın yükselişini kolaylaştırdı. Fransızlar Solferino Muharebesi'nde Avusturyalıları yendi. İtalya'nın büyük bölümü Piemonte kralının yönetiminde birleşti.

Her gün Aleksandr'ın kulağı Baryatinski'den gelecek haberdeydi; genel vali ve imam, teslim şartlarını müzakere etmekteydi. "Geçmişteki bütün kabahatleri için bir af ve Kafkasya'dan uzak olmak kaydıyla bağımsız bir mesken sözü ver ona."

Baryatinski 16 Ağustos 1859'da, Dağıstan'ın yüksek ve sisli dağlarında, Ruslarca kuşatılmış son Mürit kalesi Gunip'in yakınında çevresinde toplanmış bütün kurmay heyetiyle bir kayaya oturdu. Şamil, şafakta açılan kalenin kapılarından, perişan haldeki elli Mürit'le birlikte çıktı. Rus askerlerinin sevinç çığlıkları arasında atından inip prense doğru yürüdü. Başka birine teslim etmeye yanaşmadığı kılıcını Baryatinski'ye sundu.

Aleksandr 11 Eylül'de Baryatinski'ye, "Rabbime hamdolsun!" diye yazdı. "Gönlüm bu duyguyla dolu; daha eksiksiz bir başarı umudu ya da arzusu taşıyamazdım." Zaferin "sevgili dostuna ait" olduğunu ekleyen çar, orduları teftiş için güneye doğru yola çıkarken, "Şamil'le görüşmeyi umduğunu" bildirdi.

Harkov'daki bir geçit töreninde, Büyük İmam atını sürüp Büyük Beyaz Sultan'ı karşıladı. "Rusya'da aramızda olmana sevindim" dedi Aleksandr. "Keşke bu iş daha erken olsaydı. Pişman olmayacaksın." Ardından onu ku-

cakladı.* Tam da serflik kararnamesinin ilk taslağının hazır olduğu sırada, Rostovtsev kangrene yakalanıp yatağa düştü.[7]

Çar can çekişen generali ziyaretinde ağlarken, bir yandan da kafası serflik meselesinde izlenecek yolla meşguldü. Reforma giden yolu kolaylaştırmaya hep hazır olan Yelena Yenge, çarı "Kızıl" Milyutin'le buluşturdu ve ikili iyi anlaştı. Derken Aleksandr liberalleri dehşete düşüren ve "Gericiler"i sevince boğan bir hamleyle, muhafazakâr Kont Vladimir Panin'i Kurul'un başına atadı. Ama eski tarz bir sadık hizmet adamı olan Panin, şu sözlerle Kostya'nın içini rahatlattı: "İmparatorun benden farklı bir görüş benimsemesi durumunda, inançlarımdan hemen vazgeçmeyi görevim sayarım." Nitekim öyle de yaptı.

Baryatinski'ye, "Büyük meselemiz özgürleştirmede neredeyse sona geldik ve işin bitmesi için Devlet Konseyi'nin onayından geçmesi yeterli" diyen Aleksandr 27 Ocak 1861'deki Konsey toplantısında şunu belirtti: "Ayrıntılarda değişiklik yapabilirsiniz ama esas aynen kalmalı. [...] Serfliği otokrasi kurdu ve kaldırmak da ona düşer." Kararname onaylandı.

Kışlık Saray'ın dışında yirmi dört topun ateşlenmeye hazır beklediği ve süvarilerin sokaklarda devriye gezdiği 18 Şubat gecesi, Aleksandr bir isyan çıkması ihtimaline karşı kız kardeşinin sarayında kaldı ve böyle bir durumda hızla kaçmasını sağlayacak atlı araba hazır tutuldu. Ertesi sabah büyük oğulları Nikolay (Niksa) ile Aleksandr'ın (Saşa) eşlik ettiği ve Kostya ile Sanny çiftinin en büyük oğulları yaramaz Nikolay'la (Nikola) birlikte onlara katıldığı çar, Kışlık Saray Büyük Kilisesi'ne giden bir alayın başını çekti. Kostya'nın ifadesiyle "harika dualar"ın okunmasından sonra, neşeli bir aile kahvaltısının baş tarafında oturdu. Ardından veliahdı Niksa'nın yanı sıra Kostya'yı çalışma odasına çağırdı. "Önce yüksek sesle okuduğu [kararnameyi] haç çıkardıktan sonra imzaladı" diye yazacaktı Kostya güncesine. "Mürekkebin üstüne kumu ben döktüm. O da dolmakalemini Niksa'ya verdi. Yeni bir dönem başlamış oldu. İkisinin de beklentisi devrimdi." Yirmi iki milyon serf özgürleşmişti. Çar dostu Baryatinski'ye, "büyük eserinin [...] telaşe müdürlerinin bütün korkularına rağmen [...] tam bir sakinlik" içinde kabul gördüğünü bildirdi.

* Şamil sürgün edildiği Kaluga'da eşleri, oğulları ve maiyetiyle birlikte yaşadı; Mekke'ye hac ziyaretinde bulunmasına izin verilmesinden sonra 1871'de öldü. Aleksandr hizmetleri için Baryatinski'ye Aziz Georgi Haçı ve feldmareşal asası gönderdi. Kafkasya'nın kuzeydoğu kesiminde Şamil'in yenilgiye uğratılmasından sonra, kuzeybatı kesimdeki Çerkez kabilelerinin daha az örgütlü direnişi Baryatinski tarafından yenilmelerine kadar sürdü. Köyleri boşaltılan 400 bin kadar Çerkez'in Osmanlı topraklarına sürülmesiyle yaşanan faciada binlerce kişi can verdi. Öteden beri savaşçı bir halk olan Çerkezler arasından 13. yüzyıl Mısırı'nda köle asker kökenli Memlûk sultanları çıkmıştı. Günümüzde de Suriye'deki diktatör Esed ailesinin ve Ürdün'deki Haşimi krallarının yakın korumaları Çerkez kökenlidir. Yirmi yıl süren Kafkas savaşlarından sonra, Baryatinski'nin sağlığı bozuldu ve Kafkasya genel valisi olarak yerine geçen çarın kardeşi Grandük Mihail, Çerkezlere yönelik etnik temizliği sürdürdü. Aleksandr'ın sırdaşı olarak kalan Baryatinski, kurmay başkanlığını yapmış Milyutin'i savaş bakanlığına getirmesini telkin etti.

Bu, büyük bir uzlaşmaydı,* ama aynı zamanda Rus otokrasisinin muhtemelen en büyük başarısıydı. Aleksandr kısa bir süre sonra Prusya Büyükelçisi Otto von Bismarck'a, "Çarlık otoritesi yeterince güçlü olmasaydı, toprak ağaları ve köylüler meselesinde nasıl bir noktaya varmış olacağımızı Tanrı bilir" diyecekti.

Bu adım Aleksandr'ın reformlarının ilkiydi. Onu 1864'te Rusya'nın jüri yargılamasına dayalı bağımsız bir adliyeye, ayrıca yeni bir yerel yönetim organına kavuşması izledi. İl ve ilçe düzeyinde kısmen seçimle belirlenecek *zemstvo* adlı bu meclislerde soylular ve tüccarların yanı sıra köylüler de yer alacaktı. Yahudiler üzerindeki baskı hafifletildi; Tahditli Bölge üst düzey tüccarlar ve zanaatkârların Petersburg ve Moskova'da oturmalarına fırsat verecek şekilde gevşetildi. Böylece (Hesse-Darmstadt dükünün verdiği unvanı çar tarafından da onaylanan) Baron Josef Ginzburg gibi Yahudi finansörler, I. Nikolay'ın sert askerlik kanununun yürürlükten kaldırılması fikrini işlemeye başladılar.

Gelgelelim, sınırlar vardı. Bir anayasa öneren Moskova Meclisi dağıtıldı. Mihail Gorbaçov'un komünizmi canlandırmak üzere ortaya attığı *perestroyka* [yeniden yapılanma] gibi, çarın gayesi otokrasiyi yıkmak değil, pekiştirmekti. Serflerin özgürleşmesinden kısa bir süre sonra, Bismarck çara bir anayasa çıkarıp çıkarmayacağını sordu. "Sıradan insanlar hükümdarı mutlak güce sahip pederşahi bir efendi, Tanrı'nın elçisi olarak görür" karşılığını verdi Aleksandr. "Bunun taşıdığı dinsel duygu gücü [...] bana kişisel bağlılıktan ayrılamaz. Halk bu duyguyu yitirirse, tacımın bana verdiği güç kırılır, halkın sarıldığı hale dağılır. [...] Hükümette soylu ya da halk temsilcilerine yer verirsem, otoritesi telafi edilemeyecek şekilde azalır." Aleksandr reformcu olsa bile, sonuçta bir otokrattı.

Serfleri özgürleştirmenin asıl mimarının kardeşi olan General Dmitri Milyutin, "Çar büyük girişimde öylesine sarsılmaz sebat gösterdi ki, yenilik düşmanlarının homurtularını duymazlıktan gelebildi" diye yazacaktı. "Yumuşak ve insancıl II. Aleksandr bu anlamda demir iradesiyle tanınan babasından daha büyük kararlılık ve daha doğru bir iktidar anlayışı sergiledi."** Ancak

* Köylüler artık taşınır mal gibi satılıp alınamayacak ve kamçılanamayacaktı ama karşılarında keyfi adalet sorunu hâlâ vardı. Mülk edinmeleri, evlenmeleri ve ticaret yapmaları mümkün olsa da, tam bir özgürleşmeden söz edilemezdi. Eski efendilerine karşı geçmişten gelen iş yükümlülükleri hâlâ geçerliydi. Serfliği tasfiyeye ilişkin ayrıntıların yedi yıl içinde belirlenmesinden sonra, hükümet köylü arazilerine biçilen değerin yaklaşık yüzde 80'ini toprak sahiplerine ödeyecekti. Köylüler geri kalan kısmı ödemeye mecburdu. Öbür arazilerin köy komünlerinin mülkiyetine geçmesi mümkündü.

** ABD Başkanı Abraham Lincoln dört milyon siyahi kölenin azat edilmesini sağlayan Özgürlük Bildirgesi'ni 1 Ocak 1863'te imzaladı. Çar bunun üzerine ABD'nin Petersburg Elçisi Cassius Clay'e, Rusya ile Amerika'nın "özgürleştirmeye dönük ortak davada bir duygudaşlıkla kenetlendiğini" söyledi. Kırım Savaşı sırasında, Amerika ortak düşman Britanya'ya karşı Rusya'yı desteklemişti. Amerikan İç Savaşı sırasında, Britanya ve Fransa Konfederasyon'a yakınlık duyarken Aleksandr Birlikçilere arka çıkarak, bu

serfliğin kaldırılması hükümdar ile soylular arasında varılan ve Rusya'ya damga vuran paktı bozarak, çarı ordusunun tüfeklerine ve sevilmeyen bürokrasisinin koruyucu kabuğuna dayalı bir iktidara mecbur etti. Çapanın çözülmesiyle, Romanov hanedanı ve toplum kopmaya başladı.

Bu uğraşlarla yorulan çar, muhtemelen artık zevklerinin (avcılık, Almanya'da aile tatilleri ve metresler) tadını çıkarma umudu içindeydi.[8]

Kostya 22 Kasım 1861'de atıyla Çarskoye Selo'ya giderken, imparatoru "peşinden gelen Aleksandra Dolgorukaya'yla birlikte ve tamamen tek başlarına at sürerken" gördü. Güncesine "sonucu kestirmenin güç olmadığı" notunu düştü.

İmparatoriçe Marie'nin başnedimelerden biri olan "Dişi Kaplan" lakaplı Prenses Aleksandra Dolgorukaya, çarın ilk metresiydi. Kendisi metres sahibi olan Kostya'nın durumu "can sıkıcı" bulması ahlaki sebeplerden değil, Aleksandra'nın şuh bir kadın olarak kazandığı şöhrettendi.

Tyutçeva'ya göre, sarayda aynı odayı paylaştığı "bu servi boylu, uzun bacaklı, tahta göğüslü, kemik omuzlu, çinko beyazı suratlı kız ilk bakışta" hiç de çekici değil gibiydi. Ancak "ilgi dolu bir erkek bakışı"nı sezer sezmez, "genç bir dişi kaplana özgü muhteşem ve katışıksız kedigil zarafetine bürünür, yüzü kızarır, gözleri ve gülümseyişi sinsi ve yumuşak bir hal alır, sadece erkeklere değil, kadınlara da boyun eğdiren gizemli bir alımlılıkla donanırdı. [...] Ufak tefek cilveleriyle bir kediyi değil, mağrur ve şahane azgınlığıyla bir dişi kaplanı andıran yırtıcı bir yanı vardı."

"Dişi Kaplan" ilişkinin herkesçe anlaşılmasını sağladı. Aralarında Aleksandra Dolgorukaya da olmak üzere nedimeleriyle çevrili imparatoriçenin 20 Kasım 1855'te, can sıkıntısını yansıtan bir tercihle, *Tarih ve Coğrafya Sözlüğü* adlı dergiyi ciddiyetle okuduğu odaya imparator girdi. Birdenbire "Dişi Kaplan" yere yığılıverdi. İmparator nabzına bakmak için çarçabuk atıldı. "İmparatoriçe kocasının sergilediği aşırı hevesli ilgiyi fark etmesine rağmen, gönül rahatlığıyla dergi sayfalarını çevirmeyi sürdürdü." Otokratların saraylarında aşk oyunları böyle ince olur. Aleksandr'ın tek metresi "Dişi Kaplan" değildi. Daha sonraları Kışlık Saray'daki bir baloya katılanlara göz gezdirirken, "Eski *gözbebeklerimin* birkaçı burada" yorumunda bulunacaktı. Aileye neredeyse bir ferdi olacak kadar yakınlığıyla, göz kamaştırıcı çarlık sarayının keyfini çıkaran (Majesteleriyle birlikte yemekler, akşam tiyatrosu, güzel bale, hoş kadınlarla dolu localar) Bismarck'ın farkına vardığı başka bir husus Aleksandr'ın "sürekli âşık" olduğuydu. Nedime Aleksandra Tolstoya'nın gözlemi de "her yeni tutkunun yüzünden anlaşıldığı" yönündeydi.

---

amaçla gönderdiği Baltık filosunu New York'ta ve Pasifik filosunu San Francisco'da yedi ay tuttu. Otokrasi ve demokrasi uzun süre müttefik olarak kaldılar.

Ancak imparator ve imparatoriçe iyi dost olarak kaldılar. Marie yedi defa hamile kalmıştı. Birkaç yıl önce, Lina olarak anılan ve altı yaşında menenjitten ölen kızları Aleksandra'yı kaybetmek onları kenetlemişti. Hatta Lina'yla uluslararası şöhrete sahip bir ruh çağırıcısının yardımıyla irtibat kurmaya çalışmışlardı.* Serflerin azat edilmesinden hemen önce, Marie'nin doğurduğu altıncı oğula Pavel adı verilmişti. Henüz otuz yedi yaşındaki İmparatoriçe Marie erken yaşlandığından, solgun, sıska, iffetine hararetle düşkün, başörtülü ve kuru öksürüklü bir azize görünümündeydi. Tyutçeva'nın ifadesiyle, "çok narin ve kırılgandı ama alışılmamış ölçüde kibardı; [...] tıpkı dış görünümü gibi, bir Ortaçağ tablosundan çıkıp gelmiş izlenimi veren koyu dindar bir ruha sahipti." Öylesine utangaçtı ki, çarın doktoru Sergey Botkin tarafından muayene edilmek istendiğinde, "Ben çok özel bir kişiyim" gerekçesiyle, soyunmaya yanaşmadı. "Ama Majesteleri, sizi üzerinizde kaftanlarınızla muayene edemem" diyen Botkin verem teşhisi koydu. Sıcak bir iklimi salık vermesi, Aleksandr'ı Kırım'daki Livadya malikânesini satın almaya yöneltti.** Ancak imparatoriçe mizah duygusuna sahipti. Habire harika göründüğünü söyleyen Aleksandr'a bir gün şu karşılığı verdi: "Sadece anatomi seyri açısından harikayım; kalın bir ruj ve pudra katmanıyla kaplanmış tam derslik bir iskeletim."

Aleksandr her gün kahvaltıdan sonra, Kışlık Saray'ın ikinci katındaki çalışma odasına çıkıp bakanlarını huzura alırdı.*** Ailesini, özellikle de veliahdı

---

* Daniel Dunglas Home adlı bu İskoç medyum, Home kontunun gayrimeşru oğluydu; 1850'lerin başlarında güya dirilttiği ölülerin (aslında trans halindeyken ondan çıkan) bağırışlar, çimdiklemeler, kapı çarpmalar ve masaya vurmalarla iletişime girmelerini sağlamasıyla Amerika'da meşhur olmuştu. Birçok mürit kazanmasına karşın, özellikle seanslarını daima karartılmış odada düzenlemesinden dolayı bir hayli kuşku da uyandırdı. Dikkatle izlendiğinde, takma uzuvları kullandığı ve ayakkabılarını çıkarıp çıplak ayaklarla dokunduğu görüldü. Avrupa'ya dönüşünde, aristokratlar, yazarlar ve soylular için seanslar düzenledi; bunların arasında dokundurduğu çıplak ayağını ölü bir çocuğun eli sanan III. Napoléon ve Eugenie de vardı. Petersburg'a 1858'de vardığında hâlâ yirmili yaşların ortasındaki olan Home, Kostya'nın mistik eşi Sanny'yle görüştü. Onun aracılığıyla temmuzda düzenlenen üç seansın ilkine Aleksandr ve Marie, dul imparatoriçe Mouffy ve Kostya, ayrıca çarın metresi "Dişi Kaplan" Aleksandra Dolgorukaya ve olayı güncesinde baştan sona aktaran saraylı Anna Tyutçeva katıldı. ("Aile Entelektüeli" Yelena katılmayı reddetti.) Karanlıkta bir masanın etrafında otururlurken, Home'dan çıkan "bir iç ateş yayılır gibi" oldu. Masa havaya kalktı, Mouffy'nin yüzüğü parmağından çekilip çıkarıldı, herkes çimdiklendi: "Bunlar korku, dehşet ve şaşkınlık çığlıklarına yol açtı. [...] Hükümdara bir vahiy indi; [...] İmparator Nikolay ve küçük grandüşesin (Lina) ruhları geldi. Her ikisi de hükümdarın sorularına alfabe harflerini masaya vuruşlarla aktararak cevap verdi ama topluluk "yakışıksız ve içi boş" cevaplarla sarsıldı. Home Rusya'da tutundu; romancı Alexander Dumas'nın sağdıçlığını yaptığı düğünde soylu bir Rus kızıyla evlendi. Rusya'ya iki kez döndü. Karısının ölümünden sonra, ikinci evliliğini yine bir Rus kızıyla yaptı ve 1886'da öldü.

** Çar 1860'ta mimarına Vorontsov ailesinin Alupka Sarayı'ndakiyle aynı mermeri edinip edinemeyeceğini sorduğunda, buna maddi gücünün yetmeyeceği cevabını aldı. Böylece Livadya'da taştan, iki katlı, sıkışık ve kasvetli Büyük Saray'ı ve veliahdı için Küçük Saray'ı yaptırdı. Kırım Romanovların (ve aristokratların) gözde bir tatil sayfiyesine dönüştü.

*** Daha sonraları metresine şunu açıklayacaktı: "Kuralım maiyetimle sadece sorumlu oldukları şeyleri konuşmaktır. Ama ister kardeşlerim ister başkaları olsun, benimle bir şeyi paylaşma gereğini duyan hiç

Niksa'yı taparcasına severdi. Hiçbir imparator Niksa'dan daha mükemmel bir çareviç dileyemezdi. En azından istikbal teminat altındaydı.[9]

Aleksandr tahta çıkışında Polonyalıları herhangi bir direnişe kalkışmamaları için, "Beyler, hiç düşlere kapılmayalım" diye uyarmıştı. Ama reform ve milliyetçilik çağından cesaret alan ve Rus hâkimiyetine öfke duyan Polonyalılar ve Litvanyalılar, düşlerin yeterli olmadığına karar verdiler. Aleksandr sırdaşı Baryatinski'ye, hoşnutsuzlukla kaynaşan Polonya'da "devrim girişimlerini beklemek gerektiğini" bildirdi. "Enerjik tedbirler sayesinde, daha tomurcuklanırken budanacağını umuyorum." Ama tomurcuklar budanacağına serpildi. Varşova genel valisi olan yarı bunak General Gorçakov, "acınacak bir zayıflık"la tepki verdi.

Aleksandr durumu tavizlerle yatıştırmaya çalıştı. Genel valiliği önerdiği Kostya, Varşova'ya varışının ertesi günü tiyatronun kraliyet locasındayken, bir terzi çırağının açtığı ateşle yaralandı. Yakalanan çırak daha sonra asıldı. Soğukkanlılığını koruyan Kostya, uzlaşma politikasını sürdürdü. Ama radikal gençleri askere alarak etkisizleştirmeye çalıştığı Ocak 1863'te, Polonyalılar geniş çaplı bir başkaldırıya girişti. Silaha sarılan 30 bin milis, soylu, köylü ve hatta Yahudi (bir Yahudi general dahil) 300 bin Rus askeriyle binden fazla müsademede çarpıştı.

İsyan Aleksandr'ın *perestroyka* politikasını bozdu. "Gericiler" çok fazla, liberaller ise çok az özgürlük tanındığı kanısındaydı. Aleksandr bir süre önce Alexis de Tocqueville'in ifade ettiği gibi, "kötü bir yönetim için en tehlikeli anın reforma girişme aşaması olduğunun" farkındaydı. Üniversitelerdeki denetimi ve basın sansürünü gevşetmesi heyecanlı bir beklenti yaratmış ve böylece çıkan öğrenci olaylarını bastırmak gerekmişti. "Tanrı'ya şükür ki, burada her şey sakin" diye bildirdi Baryatinski'ye. "Ama ilerleme denen süreçteki düşüncesizce eğilimler göz önünde tutulduğunda, ciddi bir tetiktelik her zamankinden daha fazla gerekli."

1860'lar heyecan verici ama tedirginlik yaratıcı bir dönemdi. Gazeteler pıtrak gibi çoğaldı. Aleksandr içini döktüğü Baryatinski'ye, "Genelde yazarların öyle büyük hayranlık duyduğu biri olmadım hiç" diye yazdı. "Ne yazık ki, gizli güdülere ve tehlikeli önyargılara sahip kişilerden oluşan bir kesimin bulunduğu sonucuna varmış durumdayım." Ama Kostya'nın kuşağı reformlardan memnunken, onların oğulları, yani 1860'ların çocukları, tıpkı

---

kimsenin açık sözlü konuşmasını asla önlemem. Tek başıma sorumluluk üstlenemeyeceğim bütün ciddi sorunlarda ise, Konsey'de huzurumda görüşülmesine izin veririm ki, kararları onayladığım zaman, herkes hemfikir olsun ve aykırı düşünenler ya kabul ya da istifa yoluna gidebilsin." Aleksandr'ın Baryatinski'ye uyarısı şöyleydi: "Bakan bana karşı kendi alanından sorumludur, sen ise kendi alanından sorumlusun; her ikinizin de bunun ötesine geçmemesini sağlamak görevimdir."

İvan Turgenyev'in *Babalar ve Oğullar* (1862) romanındaki Bazarov karakteri gibi çarçabuk hüsrana uğradı. Turgenyev'in onlara verdiği adla bu "nihilistler" sabırsızlıkla çarlık reformlarını bir tarafa atarak ateizme, modernliğe ve devrime yöneldiler.

Hızla çark eden çar, soylular umacısına dönüşen Nikolay Milyutin gibi liberalleri görevden aldı ve öğrencilere sopa çekecek generalleri yerlerine getirdi. Birçok kişi tutuklandı. Petersburg'da 16 Mayıs 1862'de yangınlar çıkmaya başladı. "Alevler işin kundaklama olduğuna hiç kuşku bırakmayacak boyuta ulaştı" diye yazdı yeni savaş bakanı General Dmitri Milyutin. Aleksandr yangınlarla mücadele için 28 Mayıs'ta alelacele Çarskoye Selo'dan döndü. Kundakçıların yakalanamamasına karşın, gizli polise dergileri kapatma ve radikalleri tutuklama emrini verdi.* O aşamada bile Devlet Konseyi'ni kısmen seçimle belirlenen bir danışma kurumuna dönüştürerek, daha geniş temsile doğru bir adım atma fikrini aklından geçirdi ama karışıklıklar ve Polonya devrimi, tasarladığı reformları geciktirdi.

Aleksandr buldok suratlı ve tıknaz Vilna Genel Valisi General Mihail Muraviyev'e Polonyalıları ezmesini emretti. Kostya'nın görevden alınmasını isteyen Muraviyev övüngen bir tavırla, "Tek iyi Polonyalı darağacında asılı bir Polonyalı'dır" demekten hoşlanan biriydi. Astırdığı yüzlerce Polonyalı'nın yanı sıra, binlercesi kurşunlandı ve 18 bini Sibirya'ya sürüldü.

Çar ondan nefret eden "Cellat" lakaplı genel valiyi kontluğa yükseltmekle birlikte, emekliye ayırdı. Prusya'nın Aleksandr'ı desteklemesine karşın, geri kalan Avrupa, özellikle de Fransızlar dehşete düştü (Ancak Britanya'nın Polonyalılara davranışı protesto etmesi üzerine Rusya'nın işaret ettiği gibi, Muraviyev'in tavrı İngilizlerin Hint İsyanı'nı bastırış tarzının yanında epeyce yumuşak kalırdı). Bu arada aile içinde, Aleksandr ve Marie oğulları Niksa'nın nişanlanışını kutladılar.[10]

On dokuz yaşındaki Niksa, ebeveynlerinin ortak neşe kaynağıydı. İri yarı kardeşlerinden daha narindi. Dalgalı kumral saçları vardı. Estetik zevke sahip ve zeki biriydi; resim çizmekten hoşlanırdı. Ama o da kardeşleri gibi cüretkârdı; daha çocukken herkeste korku uyandıran dedesi Nikolay'a Fransızca öğrenmek istemediğini söylemişti.

---

* Ancak sindirme hareketi öylesine yumuşaktı ki, tutuklu bir sosyalist olan Nikolay Çernişevski zindan hücresinde yazmayı sürdürmekle kalmayıp, devrimi konu alan *Ne Yapmalı?* adlı ilk eserini yayımlatma fırsatını buldu. Bu ideolojik romanın kahramanı Rahmetov (Özel Adam) devrime öylesine acımasızca bağlıdır ki, her türlü insan acısına değeceğini düşünür: "Ne kadar kötüye gitse, o kadar iyi." İlk radikaller hali vakti yerinde soylu ailelerinden gelirken, bu yeni kuşak *intellicentsiya* [aydınlar] olarak anılan yeni bir sınıfın alt tabakalarından gelme ve eğitim görmüş mensuplarıydı; birçoğu ilk devrimci hücreleri kurarak, suikastlar ve ayaklanmalar hayal etmeye başladı (Henüz doğmamış olan Lenin, onda "kahredici bir etki" yaratan bu kitabı ileride beş defa okuyacaktı).

"Peki, büyükelçilerle nasıl konuşacaksın, Ekselansları?" diye sordu babası.

"Bir tercüman tutarım" cevabını verdi oğlan.

"Aferin" dedi babası. "Bütün Avrupa'yı kendine güldürürsün!"

"O zaman Avrupa'ya savaş açarım!" diye bağırdı oğlan, dedesinin hoşuna giden bir tavırla. Babası tahta çıktığında, Tyutçeva'ya çocuksu bir içtenlikle şunu söyledi: "Babam artık o kadar meşgul ki, yorgunluktan hasta düşecek; ben de henüz ona yardım edemeyecek kadar küçüğüm."

"Mesele çok küçük olman değil" diye araya girdi kardeşi Saşa. "Çok ahmaksın."

"Ahmak olduğum doğru değil" cevabını verdi çareviç. "Sadece çok küçüğüm."

"Çok ahmak" diye terane tutturan Saşa'ya ve diğer kardeşlerine bir yastık fırlattı.

Aleksandr büyümeye yüz tutan oğlunu ileride tacı taşıyabilecek kadar erkeksi olması için, askeri uğraşlara yöneltti. Niksa veliahtların en iyi eğitileniydi; Kostya onu "mükemmelliğin şahikası" olarak nitelendirirdi. "Her on yılda bir Nikolay Aleksandroviç'e denk bir öğrenci yetiştirmeyi başarırsam, görevlerimi yerine getirmiş sayarım kendimi" demişti tarih öğretmeni. Aleksandr'ın oğluna hukuk dersleri vermesi için seçtiği özel hoca, kendi hukuk reformlarının mimarlarından Konstantin Pobedonostsev'di ve daha sonra çareviçin bir Rusya gezisine eşlik edecekti. "Sevgili anneciğim, son derece hoş mektubun için bin teşekkür ederim" diye yazdı gezideki oğlan. "Okurken yanındaymışım gibi geldi bana. Konuşmanı duyabiliyordum sanki. Liepāja'da halkın ailemize ve onun temsil ettiği ilkeye ne kadar bağlı olduğunu görmek yüreğimi sevinçle doldurdu. Derslerim iyi gidiyor. Bir dakika boşa gitmiyor. [...] Hoşça kal, anneciğim."

Niksa yıllar önce haşarı bir Danimarka prensesinin fotoğrafını görmüştü. "Biliyorsun, sevgili anneciğim, uzun bir süredir gönlümde hiç kimse olmadı" diye yazdı Marie'ye 3 Ağustos 1863'te. "Belki bana güleceksin ama bunun asıl sebebi uzun yıllar önce görmeden âşık olduğum Dagmar. Aklımda sadece o var." Hep "Minny" olarak anılacak olan Dagmar, Danimarka Kralı IX Kristian'ın kızıydı. Kız kardeşi Aleksandra kısa bir süre önce Galler Prensi Bertie'yle evlenmişti. Aleksandr 1864 ortalarında Niksa'yı İtalya'ya, Almanya'ya ve en önemlisi Danimarka'ya uğrayacağı bir Avrupa gezisine gönderdi. Ama Danimarka savaştaydı.[11]

Çarın dayısı olan Prusya Kralı Wilhelm liberalleri alt etmek ve monarşiyi savunmak üzere, eski Petersburg Büyükelçisi Bismarck'ı başbakanlığa atamıştı. İriyarı ve pos bıyıklı Bismarck, görünüşüyle dik kafalı bir *Junker* gibiydi; Brandenburg'un muhafazakâr bir toprak ağasının oğluydu ve içkiye

düşkün bir düello gediklisiydi. Ama zamanla büyük devletlerin gittikçe şiddetlenen kapışmasında yeni "reel politika"nın acımasız ve modern bir usta uygulayıcısı olacaktı. Yaklaşımını açıklayışı şöyleydi: "Bir büyük devlet için yegâne sağlam temel romantizm değil, egoizmdir." Son derece asabi, gülünçlüğe varacak derecede garezkâr ve hastalık hastası, alıngan olmakla birlikte gergedan kadar dayanıklı ve içgüdüleriyle riske girmeye yatkın bu mahir tuluatçı ve kurnaz komplocu, Prusya'nın iç sorunlarına çözümü, müthiş bir orduyla Almanya'yı birleştirecek, III. Napoléon'un Fransası'na kafa tutacak ve milliyetçiliği monarşinin hizmetine koşacak atak bir dış politikada buldu. Petersburg büyükelçisiyken, Kırım Savaşı'ndaki yenilgiden sonra Avusturya'ya yönelik Rus nefreti sayesinde bütün bunların mümkün olduğunu kavramıştı.* İlk adım olarak, Schleswig-Holstein'ı bahane edip Danimarka'ya savaş açtı. Bu sorun Palmerston'a şaka yollu şu sözleri söyletecek ölçüde karmaşıktı: "Schleswig-Holstein işini gerçekten anlayabilmiş sadece üç kişi vardır. Biri kraliçenin artık hayatta olmayan eşi, diğeri kafayı üşütmüş bir Alman profesörü, üçüncüsü de konuyu tamamen unutmuş ben." Ama Bismarck unutmamıştı. Prusya 1864 yazında, Avusturya'yla ittifak halinde Danimarka'yı yendi – tam da Niksa'nın Kopenhag'a varışından birkaç gün önce.[12]

Çareviç "Dagmar'a tutulmakla ne kadar mutlu olduğumu keşke bilsen" diye yazdı annesine. "Gönlüm bana onu sevdiğimi, hem de içtenlikle sevdiğimi söylerken, nasıl mutlu olmayayım? [...] Onu nasıl tarif edebilirim? Sevimli, açık sözlü, zeki, şen ama utangaç."

Niksa daha sonra Darmstadt'ta anne babasıyla buluştu ve ardından alelacele Kopenhag'a döndü. Aile gezintilerinde "ikisinin hep geride kaldıklarını" bildirdi annesine. "Yer yarılsa da içine girsem duygusu içindeydim. Onu sevdiğimi söylemek için cesaretimi toplamaya çalıştığımı besbelli ki anladı. Sonunda içten gelen bir EVET çıktı ağzından ve öpüştük." Niksa turunu İtalya'ya geçerek sürdürdü ama ters giden bir şey vardı.

At sürerken acı çektiğini fark etti. Floransa'ya vardığında acıdan kıvranır haldeydi. Doktorlar omurgasında bir şişkinlik saptayınca, istirahat, güneş ışığı ve altı hafta yatağa çakılmasına yol açan çeşitli tedaviler salık verdiler. Durumu daha iyiye gitmedi. Minny'yle her gün birbirlerine aşk mektupları

---

* "Savaşın gereğine ancak buraya [Petersburg'a] geldikten sonra inandım" diye açıklamıştı Bismarck. Avusturya'nın ihanetlerinden sonra, Rusya "Avusturya'dan bunun öcünü almanın bir yolunu bulmak için" Prusya'ya her zaman yardımcı olacaktı. Nitekim "sakin ve kibar imparator bununla ilgili konuştuğunda ateş püsküren ve öfke saçan" bir tutum içindeydi. Bismarck, Romanovlara öylesine yakındı ki, "aile nezdinde bir elçi statüsü" taşıdı. Ama oradaki en candan dostu, Wilhelm'in gözde kız kardeşi olan dul imparatoriçe Mouffy'ydi; ona neredeyse platonik bir aşkla bağlandı: "Onda bana anne şefkatini hatırlatan bir yan var ve onunla sanki çocukluktan beri tanışıyormuş gibi konuşabiliyoruz. [...] Boğuk sesiyle konuşmasını, içten kahkahalarını ve hatta azarlamalarını saatlerce dinleyebilirdim..." Onu bir tatil yolculuğuna uğurlayış sahnesinin, "beraber seyahat etmek üzere gemiye atlama [...] dürtüsüne kapılacak [...] kadar büyüleyici" olduğunu belirtmişti.

yazıyorlardı. Niksa aralık sonlarında bir Rus savaş gemisiyle Nice'teki annesinin yanına gitti. Aşk mektuplarının yavaşlaması üzerine, Minny siyah gözlü bir İtalyan kızına âşık olup olmadığını sordu. Niksa onu duygularını dizginleyemeyecek kadar sevdiğini söyleyerek içini rahatlattı. Deniz kıyısındaki Villa Diesbach'ta çaresizce yatarken ağırlaştı. Derken Nisan 1865'te Avusturyalı bir doktor beyin-omurilik menenjiti teşhisini koydu. Dalgaların sesinden aşırı rahatsız olduğundan, iç kesimdeki Villa Bermond'da götürüldü;* orada geçirdiği inmeyle bir tarafı felce uğradı.

Durum çara bildirildi. Minny'ye telgraf çekildi: "Nikolay ölmek üzere. Bizim için dua et ve mümkünse gel."

Niksa başucundaki Marie'ye, "Zavallı anneciğim, Niki'n olmadan ne yapacaksın?" Onu çok seven kardeşi Saşa yanına geldiğinde kollarını uzattı: "Saşa, Saşa, burada ne arıyorsun! Çabuk gel ve beni öp!"

Oğulları Vladimir ve Aleksis'le birlikte Avrupa'yı hızla geçerek yetişmeye çalışan imparatorun aklında "tek düşünce" vardı: "Tanrı onu sağ görmemize izin verecek mi?" Berlin'de Wilhelm onu istasyonda kucakladı ve Prenses Minny ve annesini taşıyan bir Danimarka vagonu trene bağlandı. Paris'te III. Napoléon'la kucaklaştıktan sonra Nice'e doğru yola devam eden Aleksandr 10 Nisan'da istasyonda hıçkıran saraylılarca karşılandı.

Oğlunun odasına girince, yatağının kenarında dizüstü çöküp elini öptü. Ardından Niksa bakışlarını Minny'ye çevirdi. Annesinin anlatımıyla, "çarın elini tutup yatağa götürdüğü" genç kızın yüzünde "en saf mutluluk" ifadesi vardı: Niksa ona bakarken gülümseyip, "Şaşılacak kadar şirin değil mi, babacığım?" dedi.

Minny daha sonra babasına yazdığı mektuptaki ifadesiyle, "ona, sevgili hazinesine zamanında yetiştiği için" Tanrı'ya şükretti. "Ona yaklaştığım sırada bana bakışını hiç unutmayacağım. Asla!" Niksa kısa bir süre sonra sayıklamaya başlayarak, mazlum Slavlardan söz etti. Hezeyanında bile aklı başındaydı. Kendilerini tutamayan Minny ve öbürleri ikide bir odadan kaçtılar. "Zavallı imparator ve imparatoriçe!" diye yazacaktı Minny. "Gerek benim üzüntümü izlerken, gerekse kendi üzüntülerini sergilerken bana karşı çok naziktiler." Genç kız yatağın başucunda, "gece gündüz dizüstü çökmüş halde" bekledi. Niksa ölümü iple çeker oldu. Lalası 12 Nisan şafağında koşar adım sokağın karşı tarafındaki Villa Verdie'ye giderek, aileyi uyandırdı. Delikanlı verilen ilaçları kusup atıyordu. Anne babası ile kardeşleri etrafında toplanırken,

* Genç çareviçin kötüleşmeye yüz tuttuğu 2 Nisan'da, Konfederasyon'un teslim olmasından hemen sonra Abraham Lincoln, Birlikçi lider kadrosunu tasfiyeye yönelik toplu bir komplo çerçevesinde Washington DC'deki bir tiyatroda suikasta uğradı. Haberi alan aşırı duygusal imparator ağladı, Kazan Katedrali'nde dualar okunması talimatını verdi ve Mary Lincoln'a kocasının "kuşağımızın en soylu ve en büyük Hıristiyan'ı, bütün dünya için bir fener, iyilik etme cesareti, azmi ve arzusunun timsali" olduğunu yazdı.

yanında yere çöküp çenesindeki kusmuğu silen Minny, "Son anını yaşarken beni tanıdı" diye anlatacaktı. Onun elini tutan Niksa daha sonra Saşa'ya bakarak, "Babacığım, Saşa'ya göz kulak ol, o çok dürüst ve iyi bir kişi" dedi. Lalasının anlatımıyla, "sağ elini kaldırıp Saşa'nın başını tuttu" ve "sanki sol elini de Prenses Dagmar'ın başına doğru uzatır gibi" oldu. Çarçabuk silikleşen bir andı bu. "Dili peltekleşti, son sözlerini söyledi. İmparatoriçenin elini tutarken, başını sallayıp döndüğü doktora, "Ona iyi bak!" dedi. Ardından Minny'nin öptüğü Niksa son nefesini verdi.

Naaşın Petersburg'a dönüş yolculuğu daha başlarken, en büyük kardeşinin ıstırabı Minny'nin dikkatini çekti: "Saşa onu sadece bir kardeş olarak değil, en yakın ve biricik dostu olarak mertçe seven biriydi. Zavallı, çok zor durumda, çünkü şimdi sevgili kardeşinin yerine geçmek zorunda."

Tarihin akışına varsayımlara göre yorum getirmek anlamsız olsa da, bu veliahdın ölümü verasetin ince zekâsından dolayı herkesçe övülen bir gençten ileride dar görüşlülükleriyle öne çıkacak iki çara geçmesi sonucunu doğurdu.

İmparator kısa bir süre sonra Minny'yi gördüğünde, hâlâ aileye katılabileceğini işaret eden bir akrabaya, "Büyük sevinçle bağrımıza basarız" karşılığını verdi.[13]

Saşa yirmi yıl sonra artık çarken, "Hiç kimse hayatıma sevgili kardeşim ve dostum Niksa kadar etkide bulunmadı" diye yazacaktı. Hayatını kusursuz kardeşinin gölgesinde geçirmişti. "O saatlerde ne kadar büyük bir değişiklik yaşandı ve ne kadar korkunç bir sorumluluk omuzlarıma yıkıldı."

Yirmi yaşında, içkiye dayanıklı ve azman bir sakallı Muhafız Alayı subayı olan Saşa, kültüre hiç ilgi duymadığından dil becerisi kısıtlı ve telaffuzu kötü biriydi; buna karşılık bir nalı sırf eliyle bükebilecek güçteydi. Niksa'nın ona "Bokser" adını takmasına karşın, aile onu sersemin teki sayardı. "Bir Herkül'ü, daha doğrusu irikıyım bir köylüyü andıran bedeniyle hep bir şeylerle boğuşur, hep bir şeylere çarpar ve hep koltukları devirirdi." Dillere destan sakarlığı yüzünden, bazı kaynaklarda büyük yengesi Yelena'nın Aleksandr'a tahtı sadece biraz daha usturuplu olan sonraki oğlu Vladimir'e bırakmasını önerdiği söylenir. Varşova'da ziyaretine gittiği fevri amcası Kostya, sofrada şarap döktüğünü görünce, "Petersburg'dan gönderdikleri şu küçük domuza bakın hele!" diye bağırmıştı. Saşa'nın bir balodaki salakça dansına teşekkür eden bir Alman prensesine verdiği cevap şöyleydi: "Niye açık sözlü olamıyorsun? Ben terliklerini berbat ettim, sen de pis kokunla neredeyse midemi bulandırdın."

İşte bu adam artık veliahttı. "Bütün saraylıların bana karşı tutumu aşırı değişti ve hepsi yaltaklanmaya başladı" diye yazacaktı Saşa. Şaşkındı. Bir arkadaşına yazdığı mektupta, "İyi ve dürüst insanların olduğunu biliyorum

ama kötülerin sayısı hiç de az değil" diye belirtti. "Bunları nasıl ayırt edeceğim ve nasıl hüküm süreceğim?"

Aleksandr ve Marie kanlarının ısındığı Minny'yi, tam da Danimarka kraliçesinin çara kibarca çıtlattığı gibi, Saşa'ya eş olarak kafalarında tartmaya neredeyse hemen başladılar. Bir süredir Rusça ve Ortodoksluk eğitimi görmekte olan Minny hâlâ matemdeydi. Onu çekici bulan Saşa, izdivacın ardındaki maksadı anladı. Ama bir sorun vardı.

Saşa annesinin başnedimeleri arasında yer alan ve "bütün kişiliğiyle, özellikle de yumuşacık bakışıyla herkesi büyüleyici koyu renkli gözleriyle Doğulu bir hava"ya sahip "müthiş bir dilber" olan Prenses Marya Efimovna'ya (M. E.), Meşçerskaya'ya âşıktı. Minny daha önce Saşa'ya mektuplarını "kız kardeşin ve dostun" diye bitirirken, Niksa'nın ölümünü izleyen bir ay içinde, Kopenhag ve Petersburg arasında kotarılmakta olan plandan haberdar oldu. "Baba" diye hitap ettiği imparatora, Saşa'nın kendi duygularından emin olması gerektiğini yazdı.

Saşa azap içindeydi. Meşçerskaya'yla görüşmeyi kesti. "M. E.'yi hâlâ özlüyorum" diye yazdı güncesine 25 Haziran'da. "[Ancak] Dagmar aklıma eskisinden daha çok takılıyor ve bu konuyu geri kalan ömrümde mutlu olmamı sağlayacak şekilde halletmesi için Tanrı'ya her gün dua ediyorum." İzleyen aylarda, "daha önce hiç kimseye karşı duymadığı bir sevgiyle bağlandığı M. E.'ye veda etmeye" karar verdi. Minny'yi Danimarka'da ziyaret etmesi için planlar yapıldı.

Ama o ve M. E. pek ayrı duramadı. M. E.'nin bir Alman prensiyle nişanlanmasına karşın, Saşa tekrar ona döndü: "Sevemediğim ve istemediğim Dagmar'la evlenmeye karşı çıkmak geliyor içimden. M. E. dışında bir eş istemiyorum." İmparator kızdı. Karara uyması gerektiği bildirilen Saşa, hiçbir zaman Niksa kadar değerli olmadığını belirterek, tahttan feragat etti. Veliahdın veraseti reddetmesine karşın, çarlığın sosyalist düşmanları suikastla onun başa geçişini hızlandırma peşindeydi. Suikast kolayca planlandı; çünkü Aleksandr'ın her gün Yazlık Bahçe'de yürüyüşe çıktığı herkesin malumuydu – her ne kadar oraya sıkça uğramasının ardındaki hoş sebep bilinmese de.[14]

Suikastın planlandığı günde, yani 4 Nisan 1866'da imparator Yazlık Bahçe'de on sekiz yaşında bir kızla buluştu. "İmparator benimle her zamanki gibi konuştu" diye anlatacaktı genç kız daha sonraları. "Bana Smolni'deki küçük kız kardeşimi görmeye gidip gitmeyeceğimi sordu. O gece gideceğimi belirtmem üzerine, bazen beni kızdıran çocuksu havasıyla orada benimle görüşeceğini söyledi." Ardından ikili ayrıldı ve imparator arabasına doğru yürüdü.

İlk kez yedi yıl önce tanışmışlardı. Çar kırk yaşında olduğu 1859'da, Poltava'nın 150. yıldönümü vesilesiyle düzenlenen manevraları izlemek için

kaldığı bir malikânede, on yaşında, sarıya çalan kumral saçları örgülü, pembe bir kep giymiş ve taş bebek gibi bir kızla karşılaşmıştı.

Annesinin onu selamlaması için gönderdiği kıza, "Kimsin sen, çocuğum?" diye sordu.

"Adım Yekaterina Mihailovna" karşılığını verdi Prenses Yekaterina "Katya" Dolgorukaya.

"Burada ne işin var?"

"İmparatoru arıyorum."

Yıllar sonra çar bu olayı ona, "Seninle daha on bir yaşına bile girmediğin sırada tanıştım ama o zamandan beri her yıl daha güzelleşmişsin" diye hatırlatacaktı. Kızın izlenimi ise şöyleydi: "Sevecenlik dolu bu enfes yüzü görür görmez mest oluşumu asla unutmayacaktım."

İmparator bu kızdan beceriksiz babasının servetini tükettikten sonra, aileyi meteliksiz bırakarak ölmesine kadar hiç haber alamadı. Kızın annesinin yardım istediği Maiyet Bakanı Adlerberg, çocukların eğitim masraflarının çar tarafından karşılanmasını sağladı. Katya Petersburg'daki bir yatılı okul olan Smolni Enstitüsü'ne girdi. İmparator ile imparatoriçenin Smolni'yi ziyaret ettiği 1864'te, bütün kızlar gelen konukları reverans yaparak ve Fransızca selamlayarak karşıladı.

Henüz bir çocuk olan Katya, çara önce "bir baba gibi" ilgi duyarken, hatıratındaki ifadesiyle "yaşı ilerledikçe, içindeki aşk büyüdü." Ama okulu bitirince, onu bir daha görme ihtimali pek kalmadı.

Derken "mutlu bir tesadüfle 24 Aralık 1865'te Yazlık Bahçe'de yürüyen imparatora rastladı." Aleksandr orada her gün yanında sadece bir yaver ya da birkaç yeğeni ve baş muhbiri "İngiliz Asilzadesi" olmak üzere yürürken, jandarmalarca geri tutulan bir kalabalıkça izlenirdi. Kırklı yaşların ortasındaki, uzun boylu ve zinde imparator, o sırada Rusya'yı ziyaret eden yabancı bir konuğun ifadesiyle, hâlâ "çok yakışıklı"ydı; "gülümseyişi büyüleyici, mavi gözleri bronz teninin yarattığı tezatla daha da ışıltılı, ağzı bir Yunan heykelini hatırlatacak kadar biçimli"ydi. Gözüne ilişen şirin bir kızın "iri, güzel ve açık mavi gözleriyle ona keskince bakışı" dikkatini çekti.

On altı buçuk yaşına girmiş Katya kül rengine kaçan gür sarı saçlarıyla, mermer gibi beyaz teni ve kıvrımlı endamıyla genç bir kadındı artık. "Çar ilk başta beni tanıyamadı; ardından tekrar yanıma geldi ve o çocuk olup olmadığını sordu!"

Aleksandr gerçekten ona ilk görüşte âşık oldu. Güvenilir bir saraylı bu durumu kızın eski müdiresine iletti ve o da pişkin kuzeni Vera Şebeko'yu Katya'nın annesiyle bağlantı kurmakla görevlendirdi. Memur bir ailenin kızı olan Şebeko, çarın eski metreslerindendi; ona ilgisinin sürmesine karşın, Katya'nın refakatçisi ve (bazı kaynaklara göre) çarın muhabbet tellalı oldu.

Dört ay boyunca çar ve Katya her gün Yazlık Bahçe'de buluştu. Çar genç erkekleri sıkıcı bulan, evlilikten korkan, balolardan sıkılan ve tek başına oturup kitap okumaktan hoşlanan bu ağırbaşlı kıza gittikçe daha çok tutuldu. Reform döneminin bir çocuğu olan Katya da platonik yürüyüş arkadaşıyla edebiyatın gelişmesini içtenlikle tartışmaktan keyif aldı.

Katya'dan 4 Nisan 1866 öğle sonrasında saat üçte ayrılan Aleksandr'ın arabasına binmek üzere yöneldiği dış kapıdaki mutat küçük kalabalıkta, saplantılı bir taşra soylusu olan Dmitri Karakozov da vardı. Bu genç Moskova Üniversitesi'nden atıldıktan sonra, Çernişevski'nin romanından ilham alan "Cehennem" adlı bir devrimci gruba katılmıştı. Çarlığı yıkmak ve bir işçi komünü kurmak isteyen grubun Aleksandr'ı öldürtmek için seçtiği kişi Karakozov'du.

Çarın yanından geçişi sırasında, genç terörist bir altıpatları çıkarıp ona doğrulttu ama tam tetiğe basacakken, yanında duran Kostromalı Osip Komissarov tarafından hafifçe itildi. Altıpatlardan çıkan mermi bir hayli yukarıdan geçti. Çarın olayı güncesinde kısa ve öz anlatışı şöyleydi: "Tabanca ıskaladı. Katil yakalandı. Genel sempati. [...] Saraya, oradan da Kazan Katedrali'ne gittim. Yaşa! Bütün Muhafız Alayı Beyaz Salon'daydı." Saşa da güncesine şunu yazdı: "Toplanan insanlar 'Tanrı Çarı Korusun' ilahisini söylüyor. Genel sevinç ve gök gürültüsünü andıran yaşa sesleri!"

Aleksandr Kışlık Saray'a döndüğünde, itekleyişiyle hayatını kurtaran pejmürde kılıklı Komissarov'u huzura kabul etti. Adam haliyle yeni bir İvan Susanin olarak, yani ilk Romanov çarı Mihail'i korumuş köylünün dengi olarak göklere çıkarıldı. Her ikisi de zaten Kostromalı değil miydi? Glinka'nın *Çara Adanan Hayat* operasının bir gösterimi ayarlandı. Şaşkın haldeki Komissarov Beyaz Salon'da saf tutmuş Muhafız Alayı'nın arasından geçirildikten sonra, Aleksandr tarafından ödüllere boğuldu; bu tesadüfi kahramana para ve Komissarov-Kostromski adıyla soyluluk bahşedildi.* Ancak şahsen imparator hayatta kalışını tamamen farklı ve çok daha güzel bir kurtarıcının sevgisine bağladı.

---

* Kısa bir süre sonra ABD Başkanı Andrew Johnson, Aleksandr'ı sağ kalmasından dolayı kutlamak üzere bir heyet gönderdi: "Tanrı'ya Rus halkını bir kederden esirgediği için şükrediyoruz; tehlikenin ilahi takdirle atlatılması ister istemez bize büyüğümüzün, önderimiz ve babamızın öldürülmesinden duyduğumuz derin üzüntüyü hatırlatıyor." Bu dostça ilişki Amerika'daki Rus toprakları sorununu gündeme getirdi. Kaliforniya'daki Rus limanı Fort Ross (ilk adı Fort Russia) 1812'de Rus-Amerikan Kumpanyası tarafından kurulduktan sonra, 1841'de özel kişilere satılmıştı. İmparator Pavel bu kumpanyaya Yeni Arhangelsk'ten (şimdiki Sitka) yönetilen Alaska'da bir ticaret tekeli tanımıştı ama Vladivostok daha önemli bir limana dönüşmesiyle birlikte, Amerikan ve İngiliz ticareti Rus kârlarını düşürdü. Kostya'ya göre, Alaska mali bir külfet yaratmanın ve askeri bakımdan savunulamaz olmanın yanı sıra, Amerika'yla potansiyel bir sürtüşme kaynağıydı. Aleksandr, Kostya ve Gorçakov 16 Aralık 1866'da Washington'daki Rus elçisi Baron von Stoeckl'e, Alaska'yı asgari 5 milyon dolara satmak üzere ABD Dışişleri Bakanı William Seward'la müzakereye oturma talimatı vermede mutabık kaldı. Alaska 18 Mart 1867'de 7,2 milyon dolara satıldı. Amerikan gazeteleri bu alışverişi "Seward'ın ahmaklığı" diye alaya aldı.

Aleksandr'dan ayrıldıktan sonra kurşun sesini duyan Katya "uğradığı büyük şok ve içinin fenalaşmasından dolayı" ağladı. "Sevincimi ona ifade etmek istedim. Onun da beni görme gereği duyduğuna emindim." Haklı çıktı. O gece imparator, suikasttan henüz yeni kurtulmuşken, söz verdiği gibi Smolni Enstitüsü'ne uğradı. "Bu buluşma birbirimizi sevdiğimizin en sağlam kanıtıydı" diye yazacaktı genç kız daha sonraları. "Gönlümün ona ait olduğuna karar verdim."

Ertesi gün, yani 5 Nisan'da "anne babasına evlenmektense ölmeyi tercih edeceğini bildiren" Katya, daha sonra Yazlık Bahçe'nin yolunu tuttu ve orada Aleksandr'ın kurtuluşunun anısına düzenlenecek şükran ayini için bir açık hava şapeli kurmakta olan saraylılarla karşılaştı. İmparator çok geçmeden bütün maiyetiyle geldi. "Bana nasıl bir sevgiyle baktığını hiç unutmayacağım" diye yazacaktı genç kız. Onu orada gören imparatorda ise "koruyucu meleği olduğuna dair hiç kuşku" kalmadı. Aralarındaki aşk her terörist saldırıyla daha da yoğunlaşacaktı.[15]

"Koruyucu meleği"yle avunan Aleksandr, suikastçıların üzerine salınmasından liberalleri sorumlu tuttu ve suça bulaşmış olabilecek herkesi, hatta yakın çevresindeki kişileri görevden aldı.* "Gençlerin dizginden çıkmasına göz yumduğu" gerekçesiyle azlettiği liberal eğitim bakanının yerine, üniversiteleri bastırmak üzere iş bitirici bir muhafazakâr olan Kont Dmitri Tolstoy'u atadı. Ama asıl ihtiyaç duyduğu şey bir saldırı köpeğiydi; buna tam uyan Kont Pyotr Şuvalov, Üçüncü Kısım şefi ve gayriresmi başbakan oldu.

Prens Zubov'un Polonyalı dul eşinin oğlu ve dolayısıyla devasa bir servetin vârisi olan otuz dört yaşındaki Şuvalov geçmişte Aleksandr'ın dul kalmış kız kardeşi Leuchtenberg Düşesi Marya'ya kur yaptığı için çar tarafından azarlanmıştı. Ama şimdi Aleksandr onun vicdansız kurnazlığına muhtaçtı. Kostya'nın "tasmalı köpek" olarak nitelendirdiği Şuvalov, "IV. Petro" adı takılacak kadar güç kazandı.

Şuvalov'un ilk işi, çarın güvenliği için kırk kişilik bir yakın koruma birliği kurmak ve jandarma teşkilatında reform yapmak oldu. Şahsen reformun elzem olduğunu bilmesinden dolayı, hükümete katılımı genişletecek radikal bir plan hazırlamakla birlikte, geçmişte soyluların bir savunucusu olarak serflerin

---

* Bunlar arasında güvenlikten sorumlu iki kişisel dostu vardı: Liberallerin başını çeken Petersburg Genel Valisi Prens Aleksandr Suvorov-İtalyiski (meşhur başkomutanın Sorbonne'da öğrenim görmüş torunu) ve Gizli Polis Şefi Vasili Dolgoruki (babasının son savaş bakanı). Polonya Genel Valisi "Cellat" Muraviyev, komployu soruşturmakla görevlendirildi. Bu arada Polonya'yı sindirme harekâtı şiddetlendi. En liberal Ruslar bile, bir Polonya başkaldırısıyla karşı karşıya kalınca, birer zalim milliyetçi kesildiler. Aleksandr bir yandan Polonya, Ukrayna ve Litvanya dillerinin konuşulmasını yasaklamaya çalışırken, diğer yandan Finceyi teşvik etmekle kalmadı ve bir "İyi Aleksandr" heykelinin hâlâ durduğu Helsinki'de bir parlamentonun açılmasına destek verdi. Çokuluslu bir imparatorlukta böyle tutarsızlıklar olur.

özgürleştirilmesine kindar bir tavırla karşı çıkmıştı ve liberal reformların altını oyarak, 1860'ların *perestroyka*'sını ezdi. Hükümette kalan tek liberal temsilci Savaş Bakanı Dmitri Milyutin, "Her şey hükümdarı feci tehlikelere dair günlük raporlarla korkutan Kont Şuvalov'un özel nüfuzu altında yapılıyor" diye yazdı. "Artık her şey geriye dönüyor. İmparator yarattığı her şeye, hatta kendisine güvenini kaybetmiş durumda."[16]

Saşa babasının Minny'yle evlenme talimatına boyun eğdi. Gerek M. E., gerekse Niksa açısından kalbi kırılmış biri olarak umutsuzca şunu yazdı: "Aman Tanrım, bu nasıl bir hayat? Onca şeyden sonra yaşamaya değer mi? Ne diye doğdum ve niçin şimdiye kadar ölmedim?"*

Kopenhag'a 2 Haziran 1866'da, şen şakrak küçük kardeşi Aleksis'le birlikte varan Saşa, iki haftayı Minny'yle yakınlık kurma çabasıyla geçirdi. Bismarck'ın en son savaşı kısa bir süre önce kopmuştu. Avusturya'nın Schleswig-Holstein üzerindeki ortak idare konusunda Prusya'yı sıkıştırması üzerine, Bismarck önce Kırım Savaşı'ndan dolayı Avusturya'yla arası açılmış Aleksandr'ın tarafsızlığını sağladı. Ardından Avusturya'yı yenen ve geniş kuzey topraklarını ilhak eden Prusya, hegemonyasını bütün Almanya'ya kabul ettirdi.

Alman devletlerinin savaştığı sırada, evlenmeleri beklenen iki genç, Niksa hakkında aralıksız sohbet ettiler, ta ki 11 Haziran'da ölü delikanlının fotoğraflarına baktıkları sırada Saşa'nın cesaretini toplayarak, Minny'ye başka birini sevip sevemeyeceğini sormasına kadar. Bu soru üzerine genç kız adeta üstüne atladığı şaşkın veliahdı öptü. Durumu aileye bildiren iki gencin Niksa için döktüğü marazi gözyaşları ancak Aleksis'in onların neşelendirmesiyle kesildi.

Artık Marya Fyodorovna olarak anılan Minny 28 Ekim 1866'da Saşa'yla evlendi ve Aniçkov Sarayı'na taşındı. İmparatoriçe Marie onun Niksa'yı unutup hayata devam edişini pek içine sindiremedi. Çiftin Kırım'daki Küçük Saray'ı devralması üzerine şunu yazdı: "Neler yaşanmış olabileceğini düşünmek çok hazin ve başka biriyle paylaşmayı keyifle tasarladığı bir yuvanın kapı eşiğinden geçerken bunu herhalde hissetmiş olan zavallı Minny'ye insanın içi kan ağlıyor." Saşa yeni yaşamına alışmakta zorlandı; bazen sarhoş oldu ve şiddete yöneldi. Ancak bu münasebetsizlikler bir yana bırakılırsa, Minny'ye âşık oldu ve manevralara gidişinde yazdığı mektuplarda, onunla "Âdem ve Havva" gibi çıplak fantezilerinden söz etti. Genç kadın çok geçmeden hamile kaldı.

Çarskoye Selo'daki Aleksandr Sarayı'nda 6 Mayıs 1868 gecesi, Minny'nin loğusalığı kamusal alanın özel yaşamla iç içe geçtiği ve prenseslerin mecburen katlandığı utandırıcı olaylarından birine sahne oldu. İmparatorun ve imparatoriçenin doğum odasına Saşa'yla birlikte girmelerinden, annesine mektubun-

* M. E. ailesi Napoléon'dan San Donato Prensi unvanı elde etmiş zengin Pavel Demidov'la evlendirildi ama iki yıl geçmeden çocuk doğururken öldü.

daki ifadesiyle, "son derece rahatsız" oldu. "İmparator bir elimden, Saşacığım öbür elimden tutarken, imparatoriçe ikide bir beni öpüyordu." Saşa gözyaşları içindeydi: "Minny çok acı çekti. Babam [...] sevgilimi tutmama yardımcı oldu. [...] Gece yarısı iki buçukta Tanrı bize bir oğul gönderdi. [...] Hemen atılıp sevgili karımı kucakladım." Oğulları II. Nikolay adıyla tahta çıkacaktı.[17]

Şuvalov'un baskısıyla öfkeye kapılan radikaller şiddet kültüne daha da battı. Karizmatik bir psikopat olan Sergey Neçayev adlı nihilist bir öğrenci, Çernişevski'nin "Özel Adam" karakterinden aldığı ilhamla, sadece bütün Romanov hanedanına yönelik suikastın Rusya'yı kurtarabileceğine inanma noktasına vardı. Avrupa gezisinde Cenevre ve Londra kafelerine doluşup devrim planları kuran birçok Rus mülteciyle görüştükten sonra, Ağustos 1869'da döndüğü Rusya'da öğrenci olaylarının düzenlenmesinde rol oynadı.

Cenevre'ye kaçtıktan sonra yazdığı *Devrimci Öğreti Kitabı*'nda şunları belirtti: "Devrimci, mahkûm bir kişidir; [...] bağlandığı tek bir ilgi alanı, tek bir düşünce, tek bir tutku vardır: Devrim. Aileyi, dostluğu, sevgiyi, değerbilirliği ve hatta onuru gözeten her türlü ince duygu bastırılmalıdır. [...] Gece gündüz devrimcinin tek düşüncesi, tek gayesi acımasız yıkım olmalıdır. [Sonuç olarak] macera dolu harami dünyasına, Rusya'daki sahici ve yegâne devrimci dünyaya katılmalıyız." Lenin'den önce ortaya çıkmış Leninizmdi bu.

Ne var ki, aynı dönemde otokrasi Slavcı sağ kanadın da saldırısı altındaydı. *Moskovskiye Vedomosti* gazetesinin muhafazakâr bir radikal olan yetenekli yayın yönetmeni ve sahibi Mihail Katkov, geçmişin ekabirleri kadar nüfuzlu olmasını sağlayacak bir kariyerin başındaydı. Çarın bir ulus-devlet, Rus milliyetçiliğiyle desteklenen bir monarşi yaratmak üzere soyluları devre dışı bırakması gerektiği görüşünü ortaya attı. Öte yandan, döneme damgasını vuran iki romanı, Lev Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ı ile Fyodor Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza*'sını tefrika halinde yayımladı. Bunlar hiç kuşkusuz medya tarihindeki en büyük edebi hamlelerdi. Rus tarihinin çığır açıcı dönemeci 1812'deki Rus karakterlerin ve ailelerin gerçekçi portrelerine yoğunlaşan Tolstoy o sırada siyasetin dışında kaldı. Sürgünden Rus ulusunun müstesna Ortodoks kaderine inanan biri olarak dönen Dostoyevski ise Romanovların umulmadık destekçisi kesildi. Geçmişte ölüm cezasına çarptırılmış eski bir mahkûm olması itibariyle, dehşetle bakmakla birlikte hayranlık duyduğu nihilistleri anlayan tek kişi oldu: *Suç ve Ceza*'nın kahramanı Raskolnikov "ölüm yoluyla insanlığı mutluluğa kavuşturma ve yoksulları kurtarma" hayalini kurar. Dostoyevski'nin öngörüleri doğru çıkmaya başladı.

Neçayev kolay etkilenen çömezlerden oluşturduğu bir şürekayı Kasım 1869'a doğru "Halkın Adaleti" [Narodnaya Rasprava] adlı yarı efsanevi bir örgüte dönüştürdü. Nihilistçe sadakatin bir sınanması babında, hempalarına

masum bir öğrenciyi öldürmeyi emretti. Tutuklanıp yargılanışı Rusya'yı şoka uğrattı ve Dostoyevski'ye *Ecinniler* romanını yazma ilhamını verdi. Neçayev zindanda öldü.

Gençlik şiddetinin sancısı geçmiş gibiydi. Aleksandr'ın hükmetmesine aracılık eden Şuvalov, saraya ve radikallere dair her şeyi bilmekle iftihar eder hale geldi. Oysa gizli polisliğe kıyasla saray entrikasında daha becerikli olmasına karşın, Aleksandr'ın çılgınca âşık olduğundan haberi yoktu.[18]

Aleksandr tutulduğu Katya Dolgorukaya'ya, "Bizi birbirimize çeken bir şeyin, karşı konulmaz bir çekimin var olduğunu hep hissettim" diye yazdı. Ama genç bâkire çekingen olduğundan imparatora teslim olmadı. Onları her gün Yazlık Bahçe'de yürürken izleyenlerin fısıldaşmaları, gezintilerini Peterhof sahiline ve genç kızın annesinin yazlık bir ev tuttuğu Çarskoye Selo'daki parka taşımalarına yol açtı.

Çarın genç kıza bir mektubunda hatırlattığı üzere, 1 Temmuz 1866'da "Mon Plaisir yakınında at sürerken karşılaştığı" genç kız "portresini verme bahanesiyle daha sonra buluşmayı" önerdi. İkili Babigon Tepesi'nde daha önce I. Aleksandr ve I. Nikolay'ın metresleriyle buluşmak için kullandıkları enfes Seyir Köşkü'nde bir araya geldi. Anılarına değinmekten her zaman hoşlanan çar, "Kapının açılmasını beklerken bir peykede oturduk" diye yazacaktı on yıl sonra.

Genç kız ise hatıratına, "İlk baş başa görüşmemizdi" diye not düşmekle yetindi.

Çarın daha sonraları buluşmayı ona anlatışı şöyleydi: "Aynalı odadaki kanepede ilk kez dudak dudağa öpüşürken yaşadıklarımızı asla unutmayacağım. [...] Bize engel çıkaran çemberli eteğini çıkarırken, dışarıda kalmamı istedin ve seni külotsuz bulunca şaşırdım. *Oh, oh quel horreur?* [Ah, ah, ne kadar ayıp!] Adeta kendime kızarak kurduğum düş gerçekti ve BENİMKİNİN patlamak üzere olduğunu hissettim. Çıldırasım geldi. İşte o zaman hazinemle karşılaştım. [...] Tekrar içeriye dalmak için her şeyi verirdim. [...] Şık çemberli eteğinin altındaki bacaklarını görmenin ilk kez bana nasip olmasıyla içimi bir heyecan sardı." Bu heyecanın bir başka sebebi, kızın onunla cinsel denkliğe varacak derecedeki beklenmedik zevk alma yetisiydi: "Azgın kediler gibi dertop olduk."

Genç kız, çarın inceliğine minnettardı: "Hayatı hiç tanımadığımdan, ruhen saf olduğumdan, başka bir adamın bana bir kadını kutsal nesneymiş gibi sevip sayan dürüstlük ve soylulukla yaklaşırken, saflığımdan yararlanmış olabileceğinin bilincinde değildim." Her ikisi de dindardı ve genç kızın ifadesiyle, aralarındaki ilişkinin "Tanrı tarafından uyandırılmış bir tutku" olduğu kanısındaydı.

Buluşmadan sonra genç kız, çara "hayatını onu sevmeye adadığını" söyledi. "Beni yiyip bitiren bu duyguyla artık başa çıkamıyorum." İmparator da yeminle şunu belirtti: "Şu anda gizli eşimsin. İleride serbest kalırsam, seninle evleneceğime ant içerim." Daha sonraları yazdığına göre, bu buluşma "hayatının en mutlu günü" ve "hiç bitmeyen bir balayının başlangıcı"ydı.

İmparator genç kızı imparatoriçenin baş nedimelerinden biri olarak atamak için ısrar etti. Ama Katya'nın sarayda kurumlanarak dolaşma gibi bir merakı yoktu. Yine de saraylılar gevezelikten geri kalmadı. Dedikodudan hoşlanmamakla birlikte, ayrı kalmaya daha fazla dayanamayan Katya, çarla Kışlık Saray'ın çalışma odasında buluşup sevişmeye başladı. Her gün görüşürken, "karşılıklı sevginin verdiği mutlulukla deliye" dönmelerine karşın, görevlerinden dolayı çardan "ayrı kalma kâbusu" genç kız için bir "azap"tı.

Sinirlerini yatıştırmak için bir refakatçiyle Avrupa turunu çıkışını, yine ufak bir kaçamağın sonu sanan saraylılar Smolnili öğrenci kızı unutup gittiler. Belki de bu seyahat ilişkiyi bitirmek içindi. Madam Şebeko saraya Katya'nın çara âşık kız kardeşi Marya'yı getirtti.[19]

Prusyalılar savaşta Avusturya'yı bozguna uğratarak Almanya'dan temelli söküp atmışlardı. Romanovlar I. Napoléon'dan beri Hohenzollernlere en güvenilir müttefik ama aynı zamanda düşkün bir akraba gibi davranmışlardı; Gorçakov şaşırtıcı bir basiretsizlikle, Prusya'nın "zebunların en zebunu" olduğu kanısındaydı. Oysa durum hiç de öyle değildi artık. Prusya savaştan sonra Almanya'ya hâkimiyeti önündeki son engel olan Fransa'ya kafa tutmaya başladı. Aleksandr dayısı Wilhelm'e saygı duymasına ve III. Napoléon'u hor görmesine karşın, Paris'teki Dünya Fuarı'na katılma davetini kabul etti.

Güncesine yazdığı üzere, "babasının erken ölümü"ne III. Napoléon'un yol açtığına inandığından, "Paris'e gidişi kesinlikle onun hatırı için" değildi. Aslında ziyareti tamamen başka birinin uğrunaydı.

Napoléon 20 Mayıs 1867'de Kuzey Garı'nda oğulları Saşa ve Vladimir'le birlikte trenden inen Aleksandr'ı karşıladı ve Elysée'ye kadar ona eşlik etti. Yolda Rusya'ya düşmanca bakan kalabalıklar "Yaşasın Polonya!" diye bağırdı. İmparator gece yarısı, yaşlı maiyet bakanı Adlerberg'i uyandırdı. "Bir yürüyüşe çıkacağım" dedi.

Adlerberg afalladı. Çar yalnız dolaşmamalıydı.

"Kimsenin yanımda gelmesine gerek yok. Kendi başıma idare ederim ama lütfen bana biraz para ver."

"Majestelerinin ne kadar ihtiyacı var?"

"Hiç fikrim yok. Acaba 100 bin frank yeter mi?"

Çarın Paris gecesine dalmasından sonra, Adlerberg'in uyandırdığı Şuvalov, peşine hem Rus hem de Fransız hafiyelerin takılacağı açıklamasıyla içini rahatlattı. Ama iki kont onun dönüşünü endişeyle bekledi.

Dışarıya çıkan çar bir fayton çağırdı ve Huzur Sokağı'nın yolunu tuttu. Faytondan inince bir gaz lambası direğinin altında bir pusulaya baktıktan sonra bir eve yöneldi ama kapılar kapandığı için avludan çıkamadı. Kapıları zorlaması üzerine, yanına gelen bir Rus ajanı çan ipini işaret etti. İmparator böylece Katya Dolgorukaya'nın beklediği yandaki eve girdi.

"Paris'teki Huzur Sokağı'nda ilk buluşmamızı asla unutmayacağım!" diye yazacaktı daha sonraları. "Birbirimizi deli gibi özlemiştik." Bir araya geldiklerinde, "başka hiçbir şey umurlarında" olmazdı. Ketum çar kendi maiyetine Katya'yla ilgili hiçbir şey söylememişti.

Şuvalov'un daha sonraki anlatımına göre, Elysée'deki iki kontun zihninden "korkunç ihtimaller" geçti. "Çarın gece yarısı cebinde 100 bin frankla Paris sokaklarında tek başına olduğunu düşünmek, bize kâbuslar yaşattı. Birilerinin evinde olabileceği fikir hiç aklımıza gelmedi!"

Çar sabaha doğru üçte nihayet döndü. Sinirlerinin boşalmasıyla ağlayan Şuvalov, çarın macerası hakkında ajanlarının verdikleri raporları can kulağıyla dinledi. Bütün gezinin aslında Katya için düzenlendiğini ancak geriye dönüp olaylara bakınca çözebildi. Katya'ya göre, Paris'i "cazip kılan tek sebep birbirlerine kavuşmaları"ydı. "[Çar] sergiyi görme yükümlülüğünden ve diğer görevlerden sıkıldı; çünkü tek gayesi bendim ve gelişi sadece bunun içindi!"

Longchamp'teki askeri gösteriden sonra, Aleksandr üstü açık arabasına Napoléon'u aldı; Saşa ve Vladimir ise arka tarafta oturdu.

Bois de Boulogne'dan hızla geçtikleri sırada, genç bir adam Aleksandr'a iki el ateş açtı. Kurşunlar hedefi tutturamadı ve suikastçı yakalandı. Çar ve oğulları geziyi kısa kesmeyi düşündüyse de, İmparatoriçe Eugénie kalmalarını rica etti ve Napoléon suikastçının Polonyalı bir mülteci olduğunu bildirdi. Polonya yanlısı Fransız gazeteleri girişime alkış tuttu; çar ve veliaht bir an önce ülkeye dönmek istediler.

Çar bu ikinci kurtuluşu da Katya'ya bağladı: "Her seferinde koruyucu meleğim o."[20]

Aleksandr şahsen III. Napoléon'un türedi imparatorluğunun yıkılmaya mahkûm olduğu görüşündeydi. Birleşik bir Almanya'ya katlanamamak, Napoléon'u Prusya'yla çatışmaya sürükledi. Aleksandr'ın dayısı Wilhelm ve Bismarck'la sıkça görüşmelerinin birinde, Alman şansölyesi Prusya'nın doğu kanadının Avusturya'ya karşı korunması karşılığında, Rusya'nın Kırım Savaşı'nı sona erdiren antlaşmadaki yükümlülüklerden kurtulmasına destek vermeyi önerdi. Aleksandr seve seve yardımcı oldu.

Temmuz 1870'te Bismarck aradığı fırsatı buldu. Wilhelm'in kuzenine önerilen İspanya tahtı, Fransa'nın itirazı üzerine geri çevrildi ama Fransız dışişleri bakanı, Wilhelm'in İspanyol önerisini asla kabul etmeyeceği sözünü vermesini istedi. Bismarck kralın onur duygusunun incinmesini işleyerek, Fransa'yı Almanya'ya savaş açmaya kışkırtıcı bir tutuma ikna etti. Fransa-Prusya Savaşı sonuçta Avrupa'nın şeklini değiştirdi. Prusya kuvvetleri çokça övülen Fransız ordusunu modern, hızlı ve etkili bir harekâtla beklenmedik biçimde kesin yenilgiye uğrattı. Sedan Muharebesi'nde bizzat Napoléon esir düştü. Paris halkının ayaklanması, onu tahttan çekilmek ve sürgün olarak İngiltere'ye gitmek zorunda bıraktı. Prusya ordusu harekâtı sürdürüp Paris'i kuşattı ve Fransa'ya Alsace ve Lorraine illerinin ilhakını da kapsayan küçük düşürücü bir barışı dayattı.

Versailles'daki Aynalar Salonu'nda, Bismarck mutlak monarşiyi parlamenter demokrasiyle birleştiren mahirane bir melez anayasa çerçevesinde, Wilhelm'in kayzer sıfatıyla yer aldığı bir Alman İmparatorluğu'nun, bir krallıklar federasyonunun kuruluşunu duyurdu. Liberalleri ve sosyalistleri yumuşatmak amacıyla genel oy hakkı ve işçilere sosyal sigorta tavizleri verirken, halkın kayzere desteğini sağlamak üzere şanlı milliyetçilik propagandasına başvurdu. Ancak imparatorluk şansölyesinin, yani bizzat Bismarck'ın denetim altında tutabileceği kadar ince bir dengeydi bu.

Aleksandr haliyle Wilhelm Dayı'sının yanında yer aldı. İlk başta "en yakın dost"unun zaferiyle öylesine heyecanlandı ki, Alman generallerine madalyalar gönderdi ve şunu bildirdi: "Az önce denediğim yeni Prusya üniformam üstüme gayet güzel oturdu."

"Prusya savaşın üzücü bir şekle bürünmemesini sana borçlu olduğunu asla unutmayacak" diye yazdı kayzer de çara. Mektubunu "Ölene kadar dostun Wilhelm" sözleriyle bitirdi. Bismarck sözünde durarak, Gorçakov'un Kasım 1870'te Karadeniz kıyısında tahkimatlara ilişkin yasağı hükümsüz kılmasını sağladı. "On beş yıldır yüreğimi sıkıştıran taş kalkmış durumda" diye yazdı Aleksandr. "İstikbal güçlü komşumuzla birlikteliktedir." Ruslar Almanya'nın Fransa'ya karşı böyle parlak bir zafer kazanacağını beklememişlerdi ve Gorçakov makul bir yaklaşımla Fransızlara kışkırtmaya gelmemelerini tavsiye etmişti. Alman İmparatorluğu Rusya'yla artık doğrudan sınırı olan bir güç odağına dönüştü; sanayi zenginliği, teknik gelişmişliği ve modern ordusu Rus zayıflığını açığa çıkardı. Romanovlar ve Hohenzollernler ne kadar dostça ilişki içinde olurlarsa olsunlar, Almanya'nın zinde hırsları ile Rusya'nın geleneksel emelleri arasında bir sürtüşmenin çıkması kaçınılmazdı.

Danimarkalı eşi Minny'den etkilenen Saşa (babasını kast eden bir nitelendirmeyle) "basiretsiz hükümet"i "Prusyalı domuzlar"a yardım etmesinden dolayı eleştirdi. Aleksandr belki de Prusya'yla işbirliğine girerek Avusturya

nüfuzunu yıkacak bir fırsat yakalama özlemi içindeydi. Oysa Bismarck'ın böyle bir planı yoktu, çünkü Rusya'yı sınırlamak için Avusturya'ya muhtaçtı artık. Üç İmparator Birliği içinde Aleksandr ile Franz Josef'i bir araya getirmesi, en azından o aşamada Rusya'ya aradığı güvenliği sağladı ve Avusturya'yla Balkan çekişmelerini etkisizleştirdi. Çar bu hamleyi kayzer ve "Demir Şansölye"yle Berlin ve Petersburg'da kutladı. Yaşlı Hohenzollern ikinci kutlama vesilesiyle gidilen tiyatroda, balerinlerin bacaklarını seyrederken mest oldu. "Wilhelm kesinlikle eteklerden hoşlanıyor" diye not düştü güncesine Aleksandr. "Opera dürbününü gözlerinden hiç ayırmaksızın sahneyi izledi. Ah, ne dayı ama!"[21]

Aleksandr "yaramaz haspam" olarak andığı Katya'yla, İngiliz Rıhtımı'nda onun için tuttuğu ve "yuvamız" dedikleri konakta her gün buluşuyordu. Görüşmelerinden hemen sonra bile, birbirlerine günde birkaç sefer mektup yazıyorlardı. Bir devlet başkanının kaleminden çıkma belki de en açık saçık yazışmaların bir özelliği, sevişmelerini tarif etmek için takma adlar kullanmalarıydı.* *Les bingerles* bizzat seks demekti. Her ikisi de kısıtsız ve canlı libidoya sahipti; benzersiz şartları yeni sevgililere özgü çılgınca tutkuyu hiç yitirmemelerini getirdi. "Bu anıların taşkın *coquillage*'ına ['deniz kabuğu'] tekrar dalma yönündeki arzumu yeniden uyandırdığını itiraf edeyim" diye yazmıştı çar. "Oh, oh, oh, gülümsüyorum buna, hiç utanmıyorum, ne de olsa doğal!"

Genç kızın inisiyatif alması çarın hoşuna giden bir şeydi. "Kanepede hâlâ yatarken üstümde kımıldanıp durmandan hezeyana varacak derecede keyif aldım" diye yazdı. "İkimiz birbirimiz için yaratılmışız ve gözlerimin önünde yatakta külotsuz uzanışın canlanıyor şu anda." Genç kızın haz alma yönündeki güçlü yetisini övüşü şöyleydi: "Fıskiyenle [*ta fontaine*] beni birkaç defa sulayışını sevinçle hissettim ve bu da aldığım zevki iki katına çıkardı." Başka bir gün ise *coquille*'inin "sülük gibi yapışırken çılgına dönüşü"nü övdü; sıklıkla "tam donanımlı *mon bingerle*'dan iltifatlar" göndermeyi de ihmal etmezdi.

Genç kızın sevişmeden aldığı keyif onunkinden aşağı değildi: "Canımın seni çektiğini biliyorsun. Çok büyük zevk aldım ve başka hiçbir şeyle karşılaştırılamayacak o zevkle kendimden geçtiğimi hissettim. [...] Güzelim batta-

---

* İkilinin mektupları ve günceleri Rus arşivlerine daha yeni girdiğinden, tarihçilerce çok az kullanılmıştır ve büyük kısmı henüz yayımlanmamıştır. Aleksandr'ın ölümünden sonra, Katya mektupların çoğunu Paris'e kaçırdı. Mektuplardan birkaçı bir şekilde özel alıcılara satılsa da, büyük çoğunluğu Fransız Rothschildler tarafından toplanıncaya kadar unutulmuş olarak kaldı. Ailenin İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet yönetimince el konulan bankacılık arşivleri karşılığında, Rus arşivlerine verdiği mektuplar orada kataloğu çıkarılmamış halde durmaktadır. II. Nikolay döneminde Aleksandr'ın günceleri ve Katya'ya mektuplarından bazıları arşivlerde derlendi ama çok sarsıcı bulunduğundan yayımlama yoluna gidilmedi. Katya'nın bu kitapta yararlanılan hatıratı Aleksandr'ın ölümünden sonra yazılmış ve aynı şekilde henüz yayımlanmamıştır.

niyemiz altında çılgınca bir zevke vardım. Bu zevkin bir adı yok, çünkü onu hisseden biricik kişileriz." Sonraki buluşmayı iple çeker haldeydi: "Uykum huzursuz geçti ve kısa sürdü, içim içime sığmıyor ve seni görmek için iki saat on beş dakika bekleyemiyorum, sakın gecikme, seni öperim meleğim, guguk kuşum, her şeyim!"

Çar "bedenini çok iştah açıcı" bulduğu genç kızın çıplak bir eskizini bile çizdi. Bu çizimde şehvetli endamı ve genellikle bir topuz halinde bağladığı gür buklelerinin beline kadar indiği görülür.

Saray kabullerinde karşılıklı bakışları hasret doluydu: "Gözlerimizle birbirimizi aramaktan kendimizi alamadık. [...] Kıyafetini parmak ısırtıcı buldum ve gözümde zarif kızların en güzeliydin. Ama biraz solgundun." Çarın onunla valsa kalkmaya can attığını anlatışı şöyleydi: "Sırf seninle dans edebilmek için, başkalarıyla dans etmeye karar verdiğimi anlamışsındır sanırım. Canımızın *bingerle* çektiğini sezebildim."

Her gün "ertesi sabah yürüyüşte görüşebilmek üzere" plan kuruyorlardı. "Sadovaya Sokağı'ndaki buluşmamız bir mutluluk kaynağıydı" diye şevkle belirtecekti Katya. "Hafif süvari miğferinle öylesine harika görünüyordun ki, rüyalarımdaki kocamla gurur duydum." Zaten onlara "mahsus bir kült" çerçevesinde kendilerini evli sayıyorlardı: "Sadece Tanrı önünde birbirimize ait olduğumuzu ve aramızdaki bağın temelli olduğunu hissetmenin coşkusundan keyif almanın sevinciyle hiçbir şeyin mukayese edilemeyeceğini itiraf edeyim."

Çarın doktorları sevişme seanslarını sınırlamaya çalıştılar. Aleksandr'ın "her mobilya parçası üstünde [ve] "her odada [...] dört kez" sevişmekten söz etmesi üzerine, genç kız "Kendimizi aşırı yorduğumuz görüşündeysen, birkaç gün dinlenelim" önerisinde bulunmuştu. Bunu ilettiğinde saat öğleye doğru on birdi; gece yarısı "Bu akşam seninle olmak istiyorum" diye haber verdikten sonra, ertesi sabah on birde, "Doğru dürüst uyuyamadım, içim kıpır kıpır, beş çeyreği bekleyemem" diye yazdı.

"Onu sahiden düşünen hiç kimsesi yoktu ve onun adına hep endişeliydim" diye yakınan Katya, "taş kadar sert bir yatakta", yani babasından kalan portatif askeri karyolada uyuduğunu öğrenince, "bunun yerine yumuşak bir somya" geçirdi. Kışın askeri birlikleri yazlık tunikle teftiş ettiğinin farkına varınca, "su geçirmez malzemeden üniformalar" yaptırdı. Bir otokraside hakikat hep nadir bir metadır ama bakanların yalanlarına çarın "kanmasını önlemek için dişi aslan kesilen" Katya, "hayatını onun şanına" adadı.

Gelgelelim, bu hayat zordu; metresin kaderi daima beklemektir. "Hiç kimseyi görmezdim. Her yere onun peşinden giderek, barakalarda ve tavan aralarında kalırken, korkunç yokluklar çeksem de, bundan mutluluk duyardım (Benim için asıl önemli şey onu görmekti)." Saraylıların art niyetli

dedikoduları karşısında, "Ah, tatsızlıkla karşılaşman ne kadar üzücü" diye yazarak metresine anlayışla yaklaşan çara göre çözüm seksti: "Bir kuş gibi yanına varıp seni neşelendirememek ve dünyayı unutmanı sağlayacak bir *bingerle* yaşatamamak ne kadar acı."

Ancak gerektiğinde zorlu, inatçı ve keskin dilli olabilen Katya, kendini "taptığı kocasınca sevilmek isteyen cici özel despot" olarak nitelendirirdi. Güvensiz bir durumdaydı. "Yanına sevgiyle dolu vardığımda" diye yakındı 5 Şubat 1871'de, "beni bir köpekmişim gibi karşıladın ve ancak çıldıracak noktaya geldiğimi görünce şirinleştin!" Çar dedikodulara inanan genç Katya'nın içini şu sözlerle rahatlattı: "Kulağına gelen ve çoğunlukla sadece hayal gücünde var olan her şeye inanmamanı rica ediyorum."*

Stres Katya'yı hasta düşürdü. Aleksandr'ın gönderdiği "meşhur doktorlar" ona "tek kurtuluş yolunun çocuk doğurmak olduğunu bildirdiler." Kısa bir süre sonra hamile kalınca, çardan sadık olmasını rica etti: "İçinden bu işi yapmak, sadece beni arzuladığını unutmak ve gidip başka bir kadınla yatmak geldiğinde, bir çırpıda neler yapmaya muktedir olduğunu biliyorum." Ama hamilelik genç kadını kurtardı.

Bu süreçteki sıkıntısını 12 Kasım 1871'de şöyle yazdı: "Yanında her şeyin sönükleştiği bu aziz gebeliğe vesile olmak için yaratıldık. [...] Umarım, doğum sırasında Tanrı bana kıymaz. Böyle bir şey beni feci korkutuyor." Aleksandr'ın Kışlık Saray'daki çalışma odasının kanepesinde 30 Nisan 1872'de doğurduğu oğula Georgi adı verildi. Daha sonra çocuğuyla birlikte konağına döndü. İkilinin zamanla ayrıca iki kızı olacaktı.

Zavallı imparatoriçe, kocasının metresine âşık olduğunun farkına vardı. İlişkiyi nasıl öğrendiğini tartışan nedimelerine, yanında bu konuyu açanların yüzüne bir daha asla bakmayacağı uyarısında bulundu. Niksa'nın ölümü evliliklerini, oğullarının yaş günü ile ölüm gününü birlikte anmaya dayanan marazi bir kült düzeyine indirmişti. Mouffy sonunda dayanamayıp, "İmparatoriçeye saygı göstermeyi beceremezsen bile, içimdeki kadına saygı göstermeni rica ederim" dedi Aleksandr'a. Ama veremin onda yarattığı yıkımdan dolayı, zaten sıklıkla uzaktaydı, doktorlarca gönderildiği Livadya veya Nice'teydi. İki sevgilinin özlemi, imparatoriçenin bir an önce ölmesiydi. Bir

* Katya küçük çevresinde sürekli kız kardeşi Marya ve güvenilir refakatçisi Vera "Vava" Şebeko'nun gevezeliklerine maruz kalmaktaydı. Her ikisinin de çara az çok âşık eski gözdeler olmaları, işleri çapraşık hale getirdi. Şebeko çoğu kez bir çöpçatandı ve çarla aşırı cilveleşirdi. En azından bir keresinde çırılçıplakken odasına dalması, "Her şeyi gördü!" diyen çarı epey eğlendirmişti. Aleksandr mektuplarında bazen Katya'nın vajinasını "Vava" olarak anardı. Şebeko'nun Katya'dan önce metresi olması nedeniyle, bir Vava'nın nerede başladığı, diğer Vava'nın nerede bittiği belirsizdir: "Bir anda tam donanımlı hale gelen *mon bingerle*'dan Vava'ya iltifatlarımla!" Katya'nın kıskançlığı göz önünde tutulduğunda üçlü bir ilişkinin pek akla yakın olmamasından dolayı, muhtemelen mesele çiftin Şebeko'ya takılmaktan hoşlanmasından ibaretti.

düğünde Katya'yla göz göze gelen Aleksandr, "Bakışlarımız en derin duygularımızı yansıtıyor" diye yazdı ona daha sonra. "İçimizden geçen duygu yeni evlilerin yerinde olmaktı."[22]

Günah işleyen yalnız Aleksandr değildi. Her gece Rossi Sokağı'nda Romanovların randevuevi muamelesi yaptıkları Çarlık Bale Binası'nın dışında grandüklerin arabaları kuyruktaydı. Çarın kardeşleri Kostya ve Nizi'nin (Nikolay) balerinlerden çocukları vardı. Mutlu bir evlilik sürdüren sadece en küçük kardeş Mihail'di.* Ama Aleksandr'ın sonraki krizine zemin hazırlayan genç kuşaktı.

"Yürüyüşten dönünce, Aleksis'in nahoş bir sürpriziyle karşılaştım" diye yazdı çar 18 Ağustos 1871'de. "Aşk yaşadığı bir kızın hamile kaldığını bildirerek, onunla evlenmesine onay vermemi istedi; bu yüzden mesaimin bir saatini kaybettim."

Sevimli ama arsız bir çapkın olan yirmi bir yaşındaki Aleksis (daha yedi yaşındayken aldığı deniz asteğmeni rütbesiyle) donanmaya katılmış ve denizde uzun sürelerle görev yapmıştı. Ona bir oğul doğuran sevgilisi, ünlü şairlerden birinin baş nedimeliğe getirilmiş kızı Aleksandra Jukovskaya'ydı. "Bu hanımcık Jukovskaya'nın çevirdiği entrikalar inanılmaz!" diye homurdanan Aleksandr, hovarda bahriyeliyi iki ülke arasındaki ittifakı pekiştirmeye yönelik bir Amerikan ziyaretini de kapsayan bir dünya turuna gönderdi.

On yıl önce Galler Prensi Bertie, soylulardan şen, haşarı ve taşkın olmaları kaydıyla hoşlanan Amerikalılarca ağırlanmıştı. Bu özelliklerin hepsini taşıyan Aleksis, Beyaz Saray'da ABD Başkanı Ulysses S. Grant'la görüştü, St. Louis'de bir vodvil dansçısı ve New Orleans'ta bir aktrisle gizli buluşmaların keyfini sürdü ve ardından Nebraska'da gazetelerin ifadesiyle "Şahane Büyük Bizon Avı"na çıktı. Grandükün yol arkadaşları Eski Batı'nın en halis temsilcileriydi: General George Custer, Buffalo Bill Cody ve Amerikan Yerli şefi Benekli Kuyruk. Aleksis daha sonraları bağnaz annesini yatıştırmak için, "Amerikalı hanımlar konusunda gazetelerin dillerine doladıkları maharetimin tamamen zırvalık olduğunu dürüstçe söyleyebilirim" diye ileri sürdü. O zamandan beri birçok haylaz prensin yaptığı gibi, kaçamaklarına medya tacizi kılıfını

* Kostya "hükümet malı karısı" Sanny'den bıkmıştı. Oğlu Nikola'ya göre, "yegâne iki sevdası [...] hırsı ve dansçısı"ydı. Mermer Saray'da kalmakla birlikte, zamanının çoğunu balerin sevgilisi Anna Kuznetsova ile ondan olan çocuklarının oturduğu İngiliz Bulvarı'ndaki konakta geçirirdi. Mihail bir erkeklik timsaliydi; Fransız İmparatoriçesi Eugénie onu ilk gördüğünde, "Bu bir adam değil, bir at!" diye hayretle söylenmişti. Kafkasya Genel Valisi Mihail, Haber adlı Yahudi bir bankerle evlilik dışı ilişkiden doğduğuna inanılan Olga'yla (Baden prensesi Cecilie) evliydi. Yedi çocukları egzotik havalı Tiflis'te ve Mihail'in taklit gotik üsluptaki Likani Sarayı'nı yaptırdığı 40 bin hektarlık Borcomi malikânesinde büyüdü (Daha sonraları Stalin'in karısı Nadya'yla "balayı"nı ve ara sıra tatilini geçirdiği bu saray, bir Gürcü cumhurbaşkanlık köşkü olarak hâlâ ayaktadır).

uydurdu. "Bana vahşi bir hayvanmışım, bir timsahmışım gibi bakıyorlardı!"[23] Ama çar çok geçmeden saraya daha yakın ailevi sorunlarla karşı karşıya kaldı. "Amerikalı" olarak anılan bir fahişe kısa bir süre önce Petersburg'a gelmişti.

"Işıldayan her şey beni büyüler" diye yazan Harriet Blackford adlı bu yılışık, gözü pek ve sarışın Philadelphialı kadın, yeni adı "Fanny Lear" kisvesi altında Fransız milyonerler ve İngiliz soylularla yaşadığı maceraların ardından, Petersburg'da daha fazla ışıltı peşindeydi. "Çok geçmeden kontlarla, baronlarla ve prenslerle tanıştırıldım." Fanny müşteri kitlesini "gümüş yaşlılar"dan "altın gençlere" varan bir yelpazeyle genişletti. Maryinski Tiyatrosu'ndaki bir maskeli baloda, çenesi gamzeli, "dudakları kırmızı, dolgun, şehvetli ve tutkulu" ve yüzünde de "alaycı ve kuşkucu" bir ifade olan "yirmi ikisinde, bir seksenlik, muhteşem endamlı, uzun boylu ve narin bir genç adam" dikkatini çekti. "Karşımda bir grandük olduğuna emindim."

"Kim olduğumu biliyor musun, ufaklık?" diye sordu. Ardından onu Hotel de France'taki odasına götürdü.

Kostya'nın oğlu ve çarın yeğeni Nikola, bu kadına saplantılı bir aşkla tutuldu ve tam anlamıyla sahip olacağı bir mutabakata imza attırdı: "İyi yetiştirilmiş bir Amerikalı olarak yüce efendimin izni olmadan kimseyle konuşmayacağıma, görüşmeyeceğime ve hiçbir yere gitmeyeceğime yemin ederim; bedenen ve ruhen bir Rus grandükünün kölesi olduğumu ilan ederim." Karşılığında söz verdiği meblağ 100 bin rubleydi.

Nikola metresinin çekiciliğini ortaya çıkaracak (ve koyduğu Taşkent sarayında hâlâ duran) çıplak bir heykelini yaptırmakla birlikte, bir fahişe açısından mesleki tehlike oluşturacak ve sıkça çileden çıkacak kadar kıskançtı. Kendini güvende hissetmeyen Fanny mücevherler istemeye başladı. İlk başta oğlunun Mermer Saray'da sakladığı kırıtkan *grande horizontale*'ı [kibar fahişe] merak eden Kostya, ona "Nikola, sanırım, şu Amerikalı olmalı" dedi gülerek. "Onu görmek isterdim, çünkü çok güzel olduğu söyleniyor." Bir süre sonra Kostya ve Aleksandr, "Amerikalı"nın Nikola'yı pençesine alışından endişe duydular. Kostya Şubat 1873'te oğlunu azarladı; ardından imparator serseri oğlunu kolonilere postalayan İngiliz babanın Romanov dengi bir tavırla, onu Orta Asya'daki savaşa gönderdi.[24]

Hive hanıyla çarpışmaya giden Nikola, "Asya'dayız!" diye yazdı Fanny'ye. "Elveda Avrupa! Elveda Fanny Lear, aşkım!" Böylece steplerdeki yeni "Büyük Oyun"a, yani Rusya ile Britanya arasında Orta Asya ve Hindistan'ın sınır bölgeleri için yürütülen mücadeleye katılmış oldu. "Orta Asya'daki Rus ordusunun, güzel bir günde Afganistan'ı aşıp İngiliz Hindistanı'nı işgal edecek ordunun kurmay bir subayıyım!" diye bildirdi Fanny'ye 8 Mart 1873'te.

Kırım Savaşı felaketinden sonra, Rusya sanayileşmiş modern devletlerle boy ölçüşmeye yetecek güçten uzaktı ama Aleksandr ve Baryatinski, Orta Asya'nın önde gelen üç hanlığını Rus ordusunu canlandırmanın, ticareti geliştirme ve İngiliz Hindistanı'nı tehdit etmenin bir yolu olarak gördüler. Baryatinski'nin Aleksandr'a anlattığına göre, bir İngiliz ordusu "dünyanın ucuna" çekilip imha edilebilirdi. Gorçakov "bütün medeni ülkeler"in sınırlarını "yarı vahşi göçebeler"e karşı savunmak üzere imparatorluklarını genişletmeye mecbur oldukları gerekçesiyle, bu emperyalizmi uygun buldu. Geçmişte Kafkasya'ya akın etmiş subaylar, Orta Asya fatihlerine dönüştüler.

General Mihail Çernyayev'in 1864'te emirlerin ötesine geçerek Taşkent'i almasıyla, Kokand hanlığı Rusya'ya bağımlı bir devlet haline geldi. "General Çernyayev'in neden Taşkent'i ele geçirdiğini hiç kimse bilmiyor" saptamasında bulundu İçişleri Bakanı Pyotr Valuyev. "Uzak sınırlarda olup biten her şeyde erotik bir yan var."

Yeni Türkistan Genel Valisi Konstantin von Kaufman 1868'de, Buhara emirini yendi ve Timur'un eski başkenti Semerkant'ı ilhak etti. Komşu Hive'nin hanı II. Muhammed Rahmin, yakındaki Afganistan'ı güvenceye almaya çalışan İngilizlere yanaşarak bağımsızlığını koruma çabasına girdi.

Aleksandr 11 Şubat 1873'te, "Orta Asya'daki İngiliz husumetini bitirmeliyiz" diye karar verdi. "Onlara bir kemik atacağım." Hive'deki Rus egemenliğini tanıması karşılığında, Londra'ya Afganistan'da sınırsız hareket serbestliği sunuldu. Aleksandr'ın düşüncesi şuydu: "Eğer Tanrı izin verirse, Hive'ye sahip olacağız. Gizli İngiliz yardımına rağmen, bu Asyalılara bir ders vermeliyiz."

Çarın serseri yeğeni, Kaufman'ın ordusunda öncü birliğin komutanıydı artık. "On gün boyunca stepler dışında hiçbir şey görmedik, her tarafta sadece kum vardı" diye yazdı 18 Mart'ta. "[Derken Hiveliler] vahşice naralarla tüfekli piyadelerimizin üzerine atıldılar. Sapır sapır döküldüklerini gördüm. [...] Hücum emrini verdim! Kurşunlar yanımızdan ıslık çalarak geçerken, kalbim daha hızlı atmaya başladı."

Hive 29 Mayıs'ta düştü.* Zafer kadar etkili bir afrodizyak yoktur. "Seni bir soytarı gibi, bir İspanyol gibi öperim" diye yazdı Fanny'ye Nikola. "Canım seni çekiyor. Mutlaka görmeliyim seni. Sabırsızlıktan içim kavruluyor."

Nikola imparatordan nişanını aldıktan sonra, Fanny'yle birlikte Avrupa gezisine çıktı; ikilinin alışveriş çılgınlığı kısa sürede bir grandükün bütçesini bile tüketmeye yetti. Petersburg'a dönüşte, Nikola anne babasının yatağında

* Hive'nin Rus nüfuz alanı içinde yer almasını kabul etmiş olan İngilizler, Rusların kenti alması ve hanın bir Rus kuklasına dönüşmesi üzerine, ihanete uğradıkları hissine kapıldılar. Hive tacı Romanov tahtından daha uzun ömürle 1920'ye kadar varlığını sürdürecekti. İç savaşla çalkalanan Kokand'ın 1875'te ilhak edilmesi, İngilizleri telaşlandırdı: Başbakan Benjamin Disraeli ve Hindistan'dan sorumlu bakanı Salisbury markisi, Rusların önünü kesmek için Afganistan'ı bağımlı bir devlete dönüştürmeye karar verdiler. Bu hamle feci sonuçlar doğurdu.

çılgınca seviştiği Fanny'ye elmaslar verirken, "Bunları anneciğim bana verdi" ya da "Sarayda bulduğum eski bir şey" türünden yalanlar uydurdu. Davranışının başına ciddi dert açacağını sezdiğinden, metresine değerli eşyalarını Amerikan büyükelçiliğinde saklamasını tembih etti.

Aleksandr çok sevdiği biricik kızı Marya'nın bir İngiliz düküyle evliliğini kutlama hazırlığı içindeydi. Nikola Kışlık Saray'daki törene Fanny Lear'in katılmasını sağlayacak bir yol buldu. Rezalet kopmak üzereydi.[25]

Kışlık Saray Büyük Kilisesi'nin galerisindeki koltuğundan çarlık düğününe katılmış imparatorları ve prensleri dikkatle izleyen Fanny, çarın "ciddi ve üzgün bakışıyla, yüzündeki gözyaşı izleriyle çok duygusal" göründüğünü fark etti.

Aleksandr, kızının evliliğinden memnun değildi. Kırım Savaşı'ndan dolayı Victoria'ya hâlâ kırgındı, o zamana kadar hiçbir Rus prensesi bir İngiliz soylusuyla evlenmemişti ve iki imparatorluk sıkı rekabet içindeydi. Kısa saçlı, koyu tenli ve tombul Marya bir dilber olmasa da, zeki ve entelektüeldi; babasına şifreli mektupları çözmede yardım eden ve annesinden duyduğu rahatsızlığı anlayışla karşılayan biriydi. Ama Saşa, Minny ve Minny'nin Galler Prensi Bertie'yle evli kız kardeş Aleksandra'yla birlikte Danimarka tatilini geçirirken, Bertie'nin kardeşi Edinburgh Dükü Prens Alfred'le tanışmış ve annesinin bile "bir evde beraber oturulamayacak" kadar huysuz bulduğu bu adamı sevimli bulmasıyla aralarında bir aşk başlamıştı.

Kraliçe ve çar, izdivacı önlemeye çalıştılar ama Aleksandr Almanya'da olduğu 29 Haziran 1873'te, "Kızımın kaderi çizilmiş" diye yazdı. "Tanrı onu mesut kılsın. Prens Alfred'le baş başa bir görüşmeden sonra, yanıma gelip onları kutsamamı rica etti. Bunu yaptım ama hiç de içime sinmediğini itiraf edeyim." Kraliçe Victoria kızgındı. "Apaçık bir cinayet!" diye bağırdı. Çift hem Ortodoks hem de Anglikan töreniyle evlendi. "Sevgili Marie'mizin töreninde, onlar ve bizim için dua etmek geçti aklımdan sadece" diye yazdı Katya'ya çar.

Fanny'nin en çok ilgilendiği şey haliyle elmaslardı: "Gelinin üstünde kakım kürküyle süslenmiş, koyu kırmızı kadife kuyruklu gümüş bir elbise, başında şimdiye kadar gördüğüm en güzel elmas taç vardı."* Galler Prensi

* Aleksandr daha sonra kızını ve onun kayınvalidesini Windsor'da ziyaret etti. İkilinin eski aşkı otuz beş yıl sonra neredeyse depreşti. Kraliçe Victoria'nın "çok nazik ama son derece değişmiş, artık çok ince, çok yaşlı, çok üzgün, çok bitkin" bulduğu Aleksandr ise onun "ihtiyar bir aptal" olduğu kanısına vardı. Kızına kucak açmasından dolayı, yaşlı gözlerle teşekkür ettiği Victoria öylesine heyecanlandı ki, "elini imparatorun omzuna koydu ve keyfi kaçan Marie'nin elini tuttu." Londra'daki Clarence Konağı'nda oturan Romanov gelin, entelektüel zevklerini sergilediği ve kraliçe dışında herkese karşı emperyal öncelik tasladığı için İngiliz sarayını gücendirdi. Kraliçenin tasvip etmediği başka bir husus, Marya'nın bir zamanlar Büyük Yekaterina'ya ait mücevherleri takmasıydı; ona göre, bunlar yirmilik bir kız için "aşırı"ydı. Annesinin ifadesiyle, Petersburg'u görmüş biri olarak "Londra'yı çirkin, İngiliz yemeklerini berbat, Windsor ve Osborne'a [bir başka deyişle kraliçeye] ziyaretleri inanılmaz ölçüde sıkıcı" bulan

Bertie'yi fark eden Fanny, muhtemelen onun da kendisini görmesini sağladı. Ne de olsa, eski tanışlardı. Daha sonra Nikola kıskançlığa kapılıp dövdüğü metresinin gönlünü başka elmaslar verme vaadiyle aldı.

Annesi Sanny 10 Nisan'da paha biçilmez bir şeyin çalındığının farkına vardı. "Beni çağıran Sanny'nin yanına gittim" diye yazacaktı Kostya. "Nikâh ikonlarımızdan birinin kırıldığını ve üstündeki elmasların çalındığını gösterdi. [...] Düpedüz rezalet!" Polis çağrıldı. Kent valisi General Fyodor Trepov'un 12 Nisan'da, "Sanny'nin ikonundan alınan elmasların bir rehinecide bulunduğunu" bildirdiği Kostya, buna "Sevindirici haber!" dedi.

Gelgelelim, opera izlediği sırada locasına gelen General Trepov, elmasları rehine veren kişinin Nikola'nın yaveri olduğunu bildirdi. "Kalbim öylesine şiddetle çarpıyordu ki, operanın geri kalan kısmında pek kendimde değildim."

Trepov sabah dokuzda Kostya ile Nikola'nın huzurunda yaveri sorguya çekti ve işin aslı ortaya çıktı. "Oğlumun bir hırsız ve sahtekâr olduğunu öğrenince, hayatımın en korkunç gününü yaşadım" diye yazacaktı Kostya. Saat on bir buçukta durumu aktardığı çar, gizli polis şefi Şuvalov'la ve kısa bir süre önce babasının yerine maiyet bakanı olan Saşa Adlerberg'le konuştu. Kostya bale izlerken, Şuvalov'dan bir mesaj aldı: "Pis kokular geliyor!" Gizli polis şefi, Nikola'nın "Amerikalıya para yetiştirmek" için elmasları çaldığını saptamıştı.

Şuvalov ve Kostya gece yarısından sonra hovarda evladı üç saat boyunca sorguya çekti. "Nikola'nın manevi düşüşü ve çürüyüşünü görmek benim için tam bir cehennemdi" diye yazacaktı Kostya. "Hiç pişmanlık yok. Sefil bir yaratık. Canına kıymaması için kılıcını aldım ve başına bir nöbetçi diktim. Yatağa sabaha doğru dörtte manen ve maddeten yıkılmış halde girdim."

Ertesi sabah Aleksandr "gözyaşlarına boğulmuş ve müşfik sevgiyle dolu" halde yanına gelen kardeşi Kostya'nın "bu düşkünlüğünü ürkütücü" buldu. Ondan istediği şey, Nikola'nın deli ilan edilmesiydi.

Sevgilisinden hiçbir haber alamayınca gizli anahtarıyla Mermer Saray'a giren Fanny, bir uşaktan Nikola'nın tutuklandığını öğrendi. Evine döndüğünde, bir pusula geldi: "Korkma, evini arayacaklar, sakin ol. Seni seven talihsiz N."

Birkaç dakika sonra içeriye dalan on beş jandarma Fanny'yi tutuklayıp Trepov'un konağındaki bir hücreye götürdü. Hizmetkârlarının hemen haberi yetiştirdiği Amerikan büyükelçisi Marshall Jewell, nerede tutulduğunu öğrenmek istedi. Şuvalov'un namlı kadınla pazarlık etmekle görevlendirdiği Kont Levaşov, "gümüş yaşlılar takımının çok seçkin bir üyesi"ydi, yani bu maskaralıkta şaşırtıcı sayılmayacak bir şekilde, Fanny'nin önceden tanıdığı biriydi. Onu "ilk kez ayık" (ve muhtemelen elbiseli) gören Fanny, 100 bin

Marya, Saxe-Coburg-Gotha düklüğünü üstlenen Alfred'in ölümünden sonra Almanya'da kaldı; Birinci Dünya Savaşı'nda oradaki tek Romanov oydu.

ruble talep etti. Levaşov mücevherler, evraklar, ağzını sıkı tutması ve derhal ülkeden ayrılması karşılığında, 50 bin ruble önerdi. Kadın buna razı oldu. ABD'li diplomat Eugene Schuyler'in Dışişleri Bakanı Hamilton Fish'e bildirdiğine göre, "kötü yaklaşımın" sebebi Kont Şuvalov'un liberal Kostya'dan "öç almak istemesi"ydi. "Tasmalı köpek" olaydan istifade ederek, Romanovların itibarını sarsacak bir entrika çevirmişti.

Aleksandr mahcuptu. "Ne kadar üzgün olduğunun apaçık belirtilerini gördüm" diye saptadı Milyutin 18 Nisan'da. "[Nikola'nın] menfur davranışının aileye yüklediği utançtan dolayı gözyaşlarına boğulmadan konuşamıyordu." Çar ordudan attığı Nikola'yı akıl hastası ilan etmekle birlikte ödeneğini kesmedi.

"Tanrı'ya şükür" diye yazdı Kostya. "Kaçık bir oğlun babası olmak ne kadar zor olursa olsun, bir caninin babası olmak katlanılmaz olurdu ve [oramiral ve Devlet Konseyi başkanı] konumumu sürdürmem imkânsız hale gelirdi." Doktorların raporunda Nikola'nın deli değil, zihnen anormal olduğunun belirtilmesini "şükranla kabullenmek zorunda kalan" babası "sürekli ağlar" durumdaydı. Ama Nikola hayat yolculuğunun henüz başındaydı. Bu kültürlü, radikal eğilimli şehvet düşkününün* birçok bakımdan sonraki Romanovların en kabiliyetlisi olduğu ortaya çıkacaktı.[26]

Ems'te kaplıcaya gitmek ve Alman kuzenlerini ziyaret etmek üzere tatile çıkan Aleksandr'ı çok geçmeden Katya ve çocukları izledi. "*Bingerle* oyunlarımız nefisti" diye yazacaktı çar. "Akla gelebilecek her pozisyonda birbirimize dalmanın coşkusunu yaşarken çıldırdık. Ben sırtüstü yatarken at sürer gibi üstümde hoplayışını nasıl unutabilirim?" Aleksandr'ın Kırım tatilinde, çar ve çariçe kocaman Livadya Sarayı'nda, Saşa ve Minny çifti Nikolay ve diğer çocuklarla birlikte küçük sarayda, metres ise yakın olan kendi köşkü Büyüksaray'da kaldı. "Saat dörtte at sırtında uçup yanına geleceğim" diye yazdı çar ona. Ziyaretinin amacı "gerçek bir melek olan [...] Sevgili Gogo'yla [oğulları Georgi'nin takma adı]" oynamaktı.

Şuvalov'un konumu kendi hatalarıyla sarsıldı. Prusya'nın zaferinden sonra, Aleksandr orduyu modernleştirme gereğini kavradı. Savaş Bakanı

* Fanny'nin yazdığı *Bir Amerikalının Rusya'daki Aşk Macerası* adlı hatıratının yayımlanması Şuvalov tarafından engellendi. Fransa'dan sınır dışı edildikten sonra, kazançlı gezgin hafifmeşrepliğini Monako, Avusturya ve İtalya'da sürdüren Fanny, Kral II. Vittorio Emmanuele'nin evlilik dışı oğlu Kont Mirafiori'ye kancayı taktı. Nisan 1886'da Nice'te unutulup gitmiş biri olarak öldü. Nikola'ya gelince, Kırım'daki ilk sürgünü sırasında, Aleksandra Abaza adlı genç bir soylu kadından iki çocuğu oldu (Kadının daha sonra evlendiği bir aristokrat bu çocukları kendisininmiş gibi büyüttü). Orenburg'a geçen Nikola, polis şefinin kızı Nadejda von Dreyer'le evlendi. Bu evliliği iptal eden imparator tarafından gönderildiği Samara'da, bir Türkistan demiryoluna uygun güzergâhı ve steplerde sulama olanaklarını araştırmaya yönelik bilim seferleri düzenledi.

Milyutin makul reformlar önerdi: Alman zaferleri bir Avrupa savaşında ancak kısa süreli hizmete dayanan ve böylece muazzam eğitimli asker yedeği sağlayan bir ordunun boy ölçüşme umudunu verebileceğini kanıtlamıştı. Milyutin'in öngördüğü tedbirlerden biri, Yahudilere askerlik hizmetinde eşitlik tanınmasıydı. Devlet Konseyi'nde Şuvalov ve "Gericiler"in gittikçe imparatorluktaki bütün sorunların günah keçisi haline getirilen Yahudilere verilecek herhangi bir tavize direnmelerine karşın, düzenleme kabul edildi.* Derken Mart 1874'te, binlerce öğrenci ütopyacı eşitlikçilik ve köylülük ruhuna duygusal inanç karışımı bir anlayıştan esinlenerek, Rus halkına (*narod*) devrimde öncülük etmek üzere kırsal kesime doğru yola koyuldu. Ne var ki, Şuvalov "Narodnikler" adı verilecek bu popülist akımın gelişimini büsbütün gözden kaçırmıştı. Bunu bardağı taşırıcı son damla sayan Aleksandr, kayıtsız bir tavırla "Sen Londra olmasını tercih edersin, değil mi?" diyerek, Şuvalov'u büyükelçi olarak atadı. Milyutin zafere ulaşmıştı. "Düşman terbiye edildi" diye yazdı. "Artık sakince Kışlık Saray'a adım atabilirim."

Bizzat köylüler bu hevesli Narodnikleri görünce şaşkına döndüler. Şuvalov'un Üçüncü Kısım'daki ardılı Aleksandr Potapov'a Aleksandr'ın verdiği talimatla derdest edilen 4.000 kadar Narodnik, vahşice muameleye maruz kaldı ve çoğunlukla hücreye atıldı. Zindanda otuz sekizi delirdi ve on ikisi intihar olmak üzere kırk sekizi öldü. "Halka gitme" taktiğinin başarısızlığa uğramasıyla polis baskının bir araya gelişi, bazı duygusal devrimcileri teröristlere dönüştürdü.[27]

Tam da radikallerin tekrar şiddete savrulduğu sırada, Bosna-Hersek'teki Ortodoks Slavların Osmanlı padişahına başkaldırması, Balkan ayaklanmaları ve Slavcı bir savaş yaygarasının kıvılcımını tutuşturdu.

Osmanlı İmparatorluğu içinde özerk konum taşıyan Ortodoks Sırbistan ve Karadağ'ın prensleri, Bosnalı kardeşlerinin de desteğiyle padişaha savaş açtılar. Yaklaşık 3.500 Rus subayı Sırpların safında çarpışmak üzere hemen cepheye koştu; Taşkent fatihi ve Slavcı kahraman General Çernyayev, Sırbistan ordusunun komutanlığını üstlendi – tabii çarın hizmetinden istifa ederek.

Aleksandr Ortodoksları korumak için Osmanlılara baskı kurmada Batı Avrupa'dan destek isterken, Kraliçe Victoria'ya şu sözü verdi: "İngiltere'yle

---

* Milyutin soyluların ayrıcalık taşımadığı genel zorunlu askerliği getirdi, askerlik süresini indirdi ve I. Nikolay'ın ordudaki antisemitik düzenini yürürlükten kaldırarak, Yahudilere en azından kâğıt üzerinde eşitlik tanıdı. Milyutin'in eski hamisi Prens Baryatinski, Prusya'daki von Moltke modeli temelinde güçlü bir genelkurmay başkanı ve aynı zamanda başbakan olmayı ummuştu. Buna ulaşamamanın hayal kırıklığıyla, reformlara direnişini sonunda bizzat Aleksandr tarafından susturulana kadar sürdürdü. Ama ikili yemek sofrasında buluşunca, eski günleri anarak gürültülü kahkahalara boğulurdu. Aleksandr ileride Baryatinski'nin yaratıcılığından istifade etme kapısını açık bırakırdı. Gözde kahramanı 26 Şubat 1879'da öldüğünde, "Gerçek bir dostu kaybettim" diyecekti.

kavga edemeyiz ve bunu da istemeyiz. Bizim açımızdan Konstantinapol'e ve Hindistan'a göz dikmek delilik olur." Ama İngilizlerin Rus gücünden korkusu, Osmanlı mezalimine tepkiden daha fazlaydı. Başbakan Benjamin Disraeli olayın bölgede güç kazanmaya dönük bir Rus oyunu olduğu kanısını taşırken, Kraliçe Victoria da Petersburg'un "Balkanlar'daki kalkışmayı kışkırttığı" kuşkusu içindeydi. Çar İngiliz damadı Alfred'den annesini dizginlemesini istediyse de, haliyle onun üstesinden gelemeyeceği bir işti bu.

İçeride savaşa ve Konstantinapol'e dönük bir humma içinde, Slavcılardan Narodniklere kadar bütün kesimleri birleştiren coşku dalgası Aleksandr'ı bunalttı.* Saşa üst perdeden bir tavırla, "Durum mide bulandırıcı" dedi Minny'ye. "Bütün bu puşt memur tabakası göbeğini büyütme derdinde, hiçbiri Rusya İmparatorluğu'nun bir bakanı olarak düşünmüyor. Babamın tek bir dürüst adamı yok!"

"Hükümet bu halk hareketine sahip çıkıp başına geçmeli, aksi halde hareket sele dönüşüp resmi makamları boğacak" kanaatinde olan eski özel hocası Pobedonostsev'in teşvikiyle, Saşa babasını "zekâ, güç ve iradeden yoksunluk"la suçlamaya başladı. İmparatoriçe Marie bile "mahcup ve temkinli politika"yı eleştirdi. Milyutin raporunda Rusya'nın Osmanlıları yenebileceğini ama İngilizlerle başa çıkamayacağını bildirdi. Aleksandr'ın tutumu iki dış politikayı dengelemekti: Yarı bunak Gorçakov kararsızken, Konstantinapol'deki aşırı Slavcı büyükelçi Nikolay İgnatiyev savaşa hevesli olduğu için, Osmanlıları tehdit ve tahrik etme çabası içindeydi.

"Sırplar açısından işler kötüye gidiyor" diye yazdı Milyutin. "Rus kamuoyu atıl diplomasimizden hoşnutsuz." Savaş yaygarası çarın zihnini geleceğe yoğunlaştırdı.** Ailesiyle birlikte kaldığı Livadya'da, yarı savaştan korkar, yarı zaferin çekiciliğine kapılır bir ruh hali vardı. Her öğleden sonra atına atlayıp Katya'nın yanına gidiyordu. "Kaçınmak için çok çaba sarf etmeme rağmen, gidişat savaşa yol açabilir." Ona umut veren şey şuydu: "Türkiye 1856'daki durumun aksine müttefiklerden yoksun ve Avusturya ile Prusya'nın bize katılmaları imkânsız değil." Aleksandr Rus kazanımlarını küçük bir Bulgaristan'la sınırlı tutma ve Viyana'yı Bosna'yla tazmin etme konusunda Avusturya'yla

---

* Kırım Savaşı'nı izleyen yıllarda, Kudüs'e dönük Rus iştahını bir kültürel fetih uğraşına çeviren Aleksandr, Filistin Derneği'ne maddi destek verdi, on binlerce Rus uyruğunun yıllık hac masraflarını karşıladı ve kocaman yatakhanelerde kalmaları için Kudüs'te dört başı mamur bir Rus Yerleşkesi yaptırdı. Bu işlerin başına getirdiği dindar oğlu Sergey'i hac ziyareti için Kudüs'e gönderdi.

** Aleksandr 30 Temmuz 1876'da, Milyutin'e elli yıl önce, sekiz yaşındayken babasının taç giyme töreninde nasıl at sürdüğünü anlattı. Kendi torunu müstakbel II. Nikolay'ın yetişmesine sekiz yaşına geldiğinde el atmasını buna bağladı. "Şu çocuğu kadınların elinden alma zamanı geldi" diyen Aleksandr, ona askeri bir özel hoca atadı. Çar aile içindeki adıyla Niki'yi her zaman "Güneş Işını" olarak anardı. Peterhof'ta yazları Niki ve kardeşi Georgi, her gün Aleksandr'ı Çiftlik Sarayı'nda ziyaret eder ve işleriyle uğraştığı çalışma odasında oynarlardı. Niki krizler sırasında ve hatta şiddetli bir gök gürültülü fırtınada, dedesinin "sakin bir yüzle oturduğunu ve istifini hiç bozmadığını" anlatacaktı yıllar sonra.

mutabakata vardı. Oysa İgnatiyev Pan-Slav çarın herhangi bir sınırla kayıtlı olmaması gerektiği kanısındaydı.

Ayaklanan Bulgarlar Osmanlı başıbozuk askerlerince katledildi. "Heyhat, savaş sinirlerimi feci halde yıpratıyor!" diye içini döktü Katya'ya çar. "Ama Tanrı hayırlı davanın zafere ulaşmasını sağlar, umarım!" Onu avutan şey "her gün mutluluk saçan güzel karısı ve çocuklarıyla birlikte olmanın sevinci", ayrıca "tadına doyulmaz seksi ta içinden hissetmesi"ydi.

"Sırbistan zor durumda" diye not düştü Milyutin 16 Kasım'da. "Rusya'dan sıkı yardım almadan, Sırbistan'ın savaşı sürdürmesi imkânsız." Disraeli'nin zalim Osmanlılara desteği, siyasal rakibi William Gladstone'un *Bulgar Dehşeti* broşürünü yayımlamasıyla fena halde ters tepti ve İngiliz halkı savaşın aleyhine döndü; bu arada Bismarck da Reichstag'a bütün Osmanlı İmparatorluğu'nun "Pomeranyalı tek bir piyadenin kemiklerine değmediğini" belirtti.

Bu soluklanma fırsatını göz önünde tutan Aleksandr, padişaha bir ültimatom verdi ve büyük devletlerin katılacağı bir konferansın toplanmasını istedi. Diplomatların buluştuğu Konstantinapol'de, bir devrim tehlikesi yeni padişah II. Abdülhamid'i bir anayasa tavizine zorladı. Ama Rus taleplerine direnişi, Beaconsfield kontluğuna yeni yükseltilmiş Disraeli tarafından teşvik edildi.

"Yeni yıl bize ne getirecek?" diye sordu Aleksandr 1 Ocak 1877'de. "İşin sonunda savaştan başka bir şey göremiyorum. [Ama] Almanya'ya karşı bir koalisyonu önlersek, Bismarck Doğu'da bize hareket serbestliği garantisi veriyor." Avusturya da tarafsızlık sözü verdi. Milyutin'in "silaha sarılma sabırsızlığı içinde" olduğunu saptadığı Aleksandr, "11/12 Nisan gece yarısından hemen sonra savaş ilanını imzaladım" diye yazdı.[28]

Ordular Besarabya'da yığınak yaparken, Aleksandr'ın çevresi kalabalıklarca sarıldı: "Derin bir heyecan duyduğumu itiraf edeyim." Gösterişli bir maiyetin başında cepheye giderek şahsen komuta etmeyi özlemesine karşın, bunun yerine küçük kardeşi Nikolay'ı pek uygun olmadığı başkomutanlığa getirdi. "Nizi" olarak anılan ve bir doksan üç boyundaki bu acemi general de azgın bir seks düşkünüydü.*

---

* "Ailenin askeri" Nizi, "karısı dışında bütün kadınları seven" biriydi. Tutulduğu Yekaterina Çislova adlı genç bir balerin, rüşvetçi ve uçkuru gevşek olmakla birlikte, ona dört gayrimeşru çocuk doğurdu. Rahatlık açısından, sarayın önündeki meydanın öbür tarafında kalan bir konağa yerleştirilmişti. Canı seks istediğinde, her pencereye birer mum koyardı; fırsatı kaçırmak istemeyen Nizi o sırada neyle uğraşıyor olursa olsun, bunu yarıda bırakıp yanına giderdi. Sözgelimi aile topluca sofradaysa, bir emir subayı, "Majesteleri, kentte bir yangın var" diye haber verirdi. Derbeder ve mistik bir Oldenburg prensesi olan karısı sonunda dayanamayıp, "Canını sıkma, yanan sadece bir mum!" diye şarladı. İmparator bu metresten yakınan grandüşese şöyle çıkıştı: "Kocan hayatının baharında ve bir kadına ihtiyacı var. Şu haline bir bak! Nasıl giyindiğine bir bak!" Nizi'yi terk eden karısı, Kiev'de şaibeli bir rahibin yanına taşındı. Bu arada Çislova'nın açgözlülüğüyle aptal kardeşini iflasa sürüklemesine kızan Aleksandr, General Trepov'a verdiği talimatla onu rüşvetçilikten tutuklattı. Valinin de geçmişte onunla yatmasından dolayı, can sıkıcı

Çar 14 Haziran'da 200 bin askerin bir bölümünü teftiş ettikten sonra, "Manzara muhteşem" diye yazdı. "Ciddi bir girişimin arifesinden ziyade manevralardaymışım gibi bir izlenim edindim. Kardeşim küçük bir çadır kurdurarak, mükellef bir kahvaltı bile ikram etti." Milyutin 15 Haziran'da Aleksandr'ın "göründüğü kadar sakin olmadığının" farkına vardığını yazdı. "İmparator önemli olayların öncesinde rüyasında babasını gördüğünü itiraf etti. Önceki gece de babası rüyasına girmişti. Ağladığını görünce, toparlanmasına fırsat vermek üzere odadan çıktık."

Aleksandr 22 Haziran'da Katya'ya, "Savaş alanından uzak kalmak benim için katlanılmaz olurdu" diye bildirdi. "Bana babamın hayatına mal olan acıklı durumu hatırlatacak bir çileye dönüşürdü." Seferber olan sadece Rusya değildi. Çar daha 17 Haziran gecesi saat on birde, "Benim *bingerle* iltifatlarını gönderiyor!" diye yazmıştı Katya'ya. "Birdenbire ateşlenmeye hazır hale geldi!"

Plan cüretkârdı: Önce Osmanlı nehir filosuna rağmen Tuna aşılacak ve müttefik Romanya* üzerinden Osmanlı topraklarına girilecekti; ardından daha küçük bir kuvvet başlıca Osmanlı kalelerini sıkıştırırken, 112 bin kişilik ana ordu Bulgaristan'dan hızla geçerek Konstantinapol'e yönelmek üzere Şıpka Geçidi'ne saldıracaktı. Ruslar 27 Haziran'da Tuna'yı ustaca bir harekâtla aşarak, Osmanlı filosunu engellemek üzere, nehrin her iki tarafına mayın döşediler. Kendi planının gereklerini kavrayamayan Nizi, kuvvetlerini üçe ayırarak birini doğudaki Rusçuk'u, diğerini batıdaki Plevne'yi kuşatmaya gönderirken, her iki kalenin de gücünü küçümsedi. En vahim hatası ise hayati önemdeki Şıpka kolordusunu 12 bin kişiye indirmesiydi. Yine de General İosif Gurko olağanüstü bir başarıyla geçidi ele geçirdi ve karşı-saldırıya geçen Osmanlı kuvvetlerince kuşatıldığında bile elinde tuttu. Bu arada Rus ilerleyişini izleyen Beaconsfield, İngiliz Kraliyet Donanması'na bağlı Akdeniz filosuna Çanakkale Boğazı'nın ağzında bekleme emrini verdi.

İlk başta her şey yolunda gitti ama padişahın en sıkı komutanı Osman Paşa, Plevne kalesine 36 bin asker konuşlandırdı. Aleksandr'ın güncesinde "Plevne" adı ilk kez 9 Temmuz'da, "ilk başarısızlığa dair nahoş haberi duyduğunu" belirtirken geçer. "Bütün işin kuvvete değil maharete bağlı olduğunu kavrıyorum" diye yazdı 18 Temmuz'da. Ama modern ateşli silahlara sahip piyadelerce savunulan kale ve siperlere saldırmaya kalkışmanın pahalıya patlaması kaçınılmazdı.

Çarın Nizi'yi görevden alması şarttı. Plevne haberini bekleyen Katya'ya, "Merhaba, ruhumun meleği" diye yazdı. "Sana işin doğrusunu söyleyeyim!

---

bir görevdi bu. Nizi daha sonra metresini serbest bıraktırdı.

* Kırım Savaşı'ndan sonra Eflak ile Boğdan'dan oluşturulan yeni Romanya devletinin başına, Prusya kralının kuzenlerinden Katolik Karl von Hohenzollern-Sigmaringen I. Carol adıyla prens ve daha sonra kral olarak geçirilmişti.

Heyhat, kardeşim oradaki düşman kuvvetlerinin üstünlüğüne inanmaya yanaşmıyor." Bütün gün gezdiği hastanelerdeki yaralıların durumu hiç aklından çıkmayacak düzeydeydi: "Onların önünde ağlamamak için kendimi zor tutuyorum."

Çar geceleyin Katya'ya bir yıl önce açık havada sevişmelerini hatırlatarak rahatladı: "Bu anıların bana taşkın *coquille*'inin içinde olmanın coşkusunu yaşattığını itiraf edeyim!" Kaldığı küçük Türk evinin eski hareminin "tekrar içine dalma" özlemini depreştirdiğini belirtti. "Ama bunun yerine yatağa kederli biçimde tek başıma giriyorum."[29]

Sonraki saldırının "düşman kuvvetlerinin büyük üstünlüğü karşısında yine boşa çıktığını" 19 Temmuz'da bildiren çar, "Kardeşim maalesef buna inanmaya yanaşmıyor" diye ekledi. Rusların en sağlam birliklere ihtiyaç duyduğunu görerek, Muhafız Alayı'nı getirtti. Gazeteciler yaşanan dramı kayda geçirmek üzere Plevne'ye akın ettiler. Üzerindeki baskıyla yıpranan imparator, "karargâh kilisesindeki ayin sırasında bayıldı."

Nizi müttefik Rumenlerin yardımıyla yeni bir taarruz emri verdi. Orta Asya'nın gaddar fatihlerinden olan ve beyaz üniformasından dolayı "Beyaz General" olarak anılan Mihail Skobelev peş peşe saldırılara komuta etti. Ama karşı-saldırıya geçen Osmanlılar 7.000 zayiat verdirdi.

Çar 26 Ağustos'ta* "en ufak tehlike olmaksızın iki taraftaki bataryaların görülebildiği bir dağdaki seyir yerine" atıyla gitti. Topların Türk mevzilerini yumuşatışını bir sayvan altında izledi. "Aman Tanrım aman Tanrım, ne kadar ürkütücü bir yaylım ateşi, ne kadar çok kan döküldü, ne kadar çok masum kurban oldu!" diye yazdı 29 Ağustos'ta. 3.000 Rus can verdi. Ardından 31 Ağustos'ta 84 bin askerle girişilen büyük taarruz başladı. Skobelev birkaç burcu ele geçirdi ve Türkler tarafından geri alınınca tekrar saldırıya geçmek zorunda kaldı.

"Sürekli başkomutanın yanında oturan imparatoru o halde görmek acıklı bir durum" diye yazdı Milyutin. Taarruzun tekrar başarısızlığa uğramasından duyduğu rahatsızlıkla, "otlara uzanıp yatmak"tan kendini alamadı. "İmparator buruktu; onu hiç böyle görmemiştim." Sayvan altında ayaküstü toplanan savaş konseyinde, Ruslar telaşa kapıldı. "Plevne'den vazgeçmek zorundayız" dedi Aleksandr fısıltıyla. Nizi ricat önerisinde bulundu ve ona karşı çıkan

---

* O sırada Gorni Studene'de Nizi'ye daha yakın bir eve taşınmıştı. Hükümet merkezi artık Tuna kıyısındaki bir kulübeydi; çara eşlik edenler arasında Savaş Bakanı Milyutin, Maiyet Bakanı Saşa Adlerberg, Dr. Sergey Botkin ve eski Petersburg Genel Valisi Prens Suvorov-İtalyiski vardı. Çar orada zamanını Katya'ya gece mektupları yazarak, oğulları ve kuzenlerini çay partilerinde ağırlayarak, Katya'nın kız kardeşinin kocası olan genç dostu topçu subayı Emmanuel Meşçerski'yle hoşbeş ederek, Suvorov'la birlikte yürüyüşlere ve atlı gezintilere çıkarak geçirdi. Bir görüşme yaptığı aşırı kurumlu müttefiki Romanya Kralı Carol, "büyük bir devlet olduğunu sanan" bir tavırla, "her şeye kendi kafasına göre karar veren domuz Beaconsfield'in" entrikalarıyla ilgili atıp tuttu.

Milyutin'e bağırdı: "Bunun mümkün olduğunu düşünüyorsan, komutayı üstlen ve beni görevden al!" İmparatorun sonunda kalmaya ve "mevzileri pekiştirmeye" karar vermesi üzerine, Nizi'nin söyleyecek sözü kalmadı. Onun "her zaman şapşal" olduğu ve "şapşal bir adamı akıllı bir adama dönüştürmek için bir tür cin bulmak gerektiği" görüşünde olan Saşa, görevden alınmasını istedi. "Şapşal Nikolay"ın "sersemliği ve beceriksizliği" karşısında sabrı tükenen ve "bağışlanamaz bozguncu tavrına öfkelenen" Aleksandr, adeta azil anlamına gelecek şekilde, "Kardeşim artık güven vermiyor" dedi. Hanedan askeri kabiliyet temelinde kurulmuş olsa da, Romanovların üstün generaller olması gerektiği beklentisi, Poltava'dan beri geçit töreni manyağı kuşaklar yetiştirirken, hiçbir büyük komutan çıkaramamış bir ailede hataydı.*

Aleksandr'ın 15 Eylül'de tükürükler saçarak kullandığı ifadeyle, "kraliçe denen ihtiyar deli kadının, o sürtüğün" kışkırtmalarıyla yaşanan bu Rus yenilgileri karşısında, İngilizler ellerini ovuşturdular. Sonunda 23 Eylül'de General Eduard Totleben'i "tam bir abluka uygulamak" üzere atayan Aleksandr, Katya'ya şunu yazdı:

> Plevne toplarının sesini duyuyorum. [...] Totleben'in tavsiyesi üzerine, saldırmaktan vazgeçtik ve garnizonu aç bırakarak teslime zorlamayı umuyoruz. [...] Ama aklım her zamankinden daha fazla seninle dolu, tapılası meleğim. [...] Tanrı seni korusun, mutlu kılsın ve eksikliğini duyacağımız tek şeyden bizi mahrum bırakmasın. [...] Döndüğümde âdet döneminde olmamanı umarım, çünkü seninle yatma özlemi içindeyim; beş aylık perhizden sonra bu da mazur görülebilir.

İkili "kediler gibi dertop" olacaktı.

Derken 6 Kasım'da Kafkasya'dan iyi haber geldi: Kars Kalesi ve ardından Batum şehri düşmüştü.** Bir yaver 28 Kasım'da Aleksandr'a iletilecek başka bir mesajla içeriye daldı. Sevince boğulan çar, "Osman Paşa'nın teslim olduğunu duyduğumda, kulaklarıma inanamadım" diye bildirdi Katya'ya.

---

* Rusların tekrar Şıpka Geçidi'ne yüklenme girişiminde, Katya'nın eniştesi Emmanuel Meşçerski öldürüldü. "Yüreğimin derinlerine işleyen bir üzüntü içindeydim; asil bir karakteri vardı ve gerçek bir dostu kaybettim" diye yazdı imparator. Kısa bir süre sonra (12 Ekim'de) yeğeni Serge Leuchtenberg'in başına isabet eden bir gülleyle ölmesi üzerine, "Bu güzel ölüm, ailenin herkes gibi askerlik yaptığını kanıtlıyor" dedi. Şahsen tanıdığı muhafızların listesini görünce ağladı. "Huzursuz bir gece geçirdim, üstelik yanımda beni teselli edecek Emmanuel yoktu" diye yazdı 5 Eylül'de. Küçük oğlu Gogo da hastaydı. Aleksandr astım nöbeti geçirdi ve hummadan yatağa düştü.

** Aleksandr savaşın başka bir cephesini oluşturan Kafkasya'ya en küçük kardeşi Mihail'i başkomutan olarak atamıştı. Çok yakışıklı ve yumuşak mizaçlı olan Mihail, askerlikten anlamadığını kurmay heyetine şu sözlerle itiraf etti: "Savaş döneminde bir başkomutan olmaktansa bir faytoncu olmak daha iyidir." Ermeni asıllı en üst düzeydeki generali Mihail Loris-Melikov'a göre, grandük "muharebe alanında bir tavşan kadar ürkek"ti. "Hoş görünüşü ve terbiyeliliği bir zır cahil oluşunu örtüyor." Ama Mihail'in yoksun olduğu her türlü beceriyi taşıyan Loris bir dizi zafer elde edilmesini sağladı.

"Sonu gelmez yaşa seslerini işitiyorum." Aleksandr atını dosdoğru Plevne'ye sürdü. "Çar daha genç görünüyordu" diye yazdı Milyutin. "İmparator elini bana uzatarak, 'Çekilmeyip Plevne'yi almayı kime borçluyuz? Bu başarı için sana minnettarız!' dedi." Milyutin'e Aziz Georgi Haçı takan çar, "Acaba savaş bakanı benim de bunu hak ettiğimi düşünüyor mu?" diye şakalaştı.

Ancak kış bastırmıştı. Gurko'nun hâlâ direndiği Şıpka Geçidi karla kaplıydı. Rusların bu şartlarda düşman mevzilerini yarması uzak bir ihtimal gibiydi. Milyutin'in çekidüzen verdiği ordu beklemek yerine, Gurko'yu kurtarmak için harekete geçti. Gurko dikkate değer bir başarıyla kuşatmayı kırarak, 30 bin esir alınmasına katkıda bulundu ve Rus kuvvetleri 8 Aralık'ta Bulgaristan içlerine daldı. Çar bir şükran ayini ve Katya'yla *bingerle* fasılları için Petersburg'a döndü. Aleksandr "Sezar'ın kenti" anlamında "Çargrad" olarak anılan Konstantinapol'ü, Romanovların hasretini çektiği ganimeti sonunda alabilecek miydi acaba?[30]

Noel arifesinde Sofya düştü. Aleksandr'ın yeni yılın ilk günlerini birlikte geçirdiği Katya tekrar hamile kaldı. Altı yaşındaki Gogo ve beş yaşındaki Olga, çarın ifadesiyle "özledikleri babacıklarına karşı eskisinden daha da sevgi dolu"ydular.

Nizi hızla Konstantinapol'e doğru ilerliyordu. Aleksandr 9 Ocak 1878'de Katya'ya, "Ordularımıza dair haberler beni çok mutlu ediyor" diye yazdı. "Tanrı Rusya'ya yakışır bir barış bahşetsin bize." Rusların Konstantinapol'ü alma ihtimaliyle endişeye kapılan Beaconsfield, savaş yanlısı Victoria ve şovenist kamuoyunun desteğiyle, İngiliz Kraliyet Donanması'nı bölgeye gönderdi.* Çarın anlatımıyla, "[Nizi] bu kenti hiç güçlük çekmeden işgal edebileceğini" bildirirken, "İngiliz filosu İstanbul Boğazı'na doğru ilerliyordu." Aleksandr seksi ve savaşı harmanlayarak, her ayrıntıyı Katya'yla paylaşmaktan geri kalmadı. "Ah, *bingerle* oyunlarımızdan çok keyif aldım" diye yazdı 14 Ocak'ta. "Türkler şartlarımızı kabul ederlerse, mütareke daha erken ilan edilebilir; umarım, süvarilerimiz Konstantinapol'e doğru yola çıkarılmıştır."

---

* İngilizcede "şovenizm"in karşılığı olan *jingoism* terimi bu kriz sırasındaki popüler şarkıda geçen bir ibareden doğdu: "Yoktur savaşma derdimiz, / Ama vallahi bu gerekse bile, / Bizde gemi desen var, / Bizde asker desen var, / Üstelik para da var! / Ayıyla daha önce de dövüştük, / Biz Briton aslımıza bağlı kaldıkça, / Ruslar Konstantinopol'ü alamayacak." Ama İstanbul Boğazı'nda demirli İngiliz gemisi *Sultan*'daki bir bahriyeli tedirgindi: Çarın damadı ve Kraliçe Victoria'nın oğlu Prens Alfred. Krizin başlarında, Belçika Kralı II. Leopold onu Bizans imparatoru makamı için ideal İngiliz-Rus adayı olarak önermişti. Prens buna, "Böyle ürkütücü bir istikbal yerine, kalan ömrümü Çin'de geçirmeyi tercih ederim" sözleriyle tepki göstermişti. Şimdi korktuğu şey ise kayınpederinin askerlerine ateş açma emrinin verilmesiydi. Kraliçe Victoria'nın ona yağdırdığı Rusya karşıtı mektupları karısına, o da kendi anne babasına gösterdi. "Kraliçenin Alfred'e mektuplarında çar ve Rus halkı hakkında söylediği hakaret dolu şeyler ağzı bozuk bir kadına yakışır", diye yazacaktı İmparatoriçe Marie.

Avrupa'nın savaşa tutuşmasına ramak kalmıştı. Romanovların düşleri gerçekleşmeye çok yakın olsa da, çarın "zeki ve ileri görüşlü Bismarck'tan sıkça duyduğu" üzere, zafer amaca sekte vurabilirdi. Romanov kardeşler didişme içine girdi. Aleksandr 11 Ocak'ta Nizi'nin "gelişigüzel bir tarzda" hareket etmesinden yakındı. "Konstantinapol'ü almak kolay; asıl güçlük onu nasıl elde tutacağımız." Çar kardeşine şartlarının Osmanlılarca kırk sekiz saat içinde kabul edilmemesi halinde, "ancak Çargrad surlarının dibinde tekrar konuşulacağı"nı bildirdi. Nizi'ye göre, "Konstantinapol'ün işgal edilmesi kaçınılmaz"dı. Rusların kente girmesi halinde, Britanya savaşa katılacaktı.

Aleksandr 12 Ocak'ta, bir süre önce kontluğa yükselttiği İgnatiyev'e bir anlaşmaya varması talimatını verdi. İlk baştaki tereddütlerinden sonra, Nizi kenti zorla almaya can atmaktaydı artık. "Başarı Nikolay'ın başını döndürmüş" diye yazdı Aleksandr ertesi gün. "Konstantinapol, Çargrad, evet ama şimdi işin içinde sorumluluğuma giren riskler ve tehlikeler var." İmparator duraksadı: "Ey Tanrım, beni aydınlat ve bilgilendir!" diye yazdı 15 Ocak'ta. Ertesi gün, "Çargrad'a varmamıza dört *verst* [bir kilometreyi biraz geçen Rus uzunluk ölçü birimi] kaldı, [ama] padişah her şeyi kabul ediyor!" diyen Aleksandr, orduları durdurdu. "Bismarck'ın nasıl güleceğini tahmin edebiliyorum. [...] Tarih beni tereddüdümden dolayı mahkûm edecek."

"En büyük düşmanım Beaconsfield her türlü entrikayı çeviriyor; [ama] aklını başına toplamazsa, [...] bana ve Rusya'ya saygı duymaya mecbur edeceğim onu." Çarın gözüne uyku girmese de, bolca seks marifetleri sergilemeyi sürdürdü: "Yemekten önceki *bingerle* oyunlarımız ne kadar nefisti" diye yazdı 27 Ocak'ta. Ardından şunu ekledi: "İngilizlerin davranışı yüz kızartıcı ve onurumuz bunu kaldıramaz. Olup biten her şeyi anlamandan memnunum." İngiliz Kraliyet Donanması, İstanbul Boğazı sularına girdi.

Aleksandr 28 Ocak'ta "üst düzeye çıkmış heyecan"la Nizi'ye Konstantinapol'ü alma emrini verdi ama bu sefer duraksayan kişi, İngiliz gemilerini görebilen grandüktü. Abdülhamid'i "tek bir İngiliz askerinin karaya çıkması halinde, Nikolay'ın Çargrad'ı işgal edeceği" konusunda uyaran çar, kardeşini saldırıya geçmesi için talimat bombardımanına tuttu: "Eğer Konstantinapol elimizde olursa, daha sakin olurum." Padişah Londra'ya başvurdu. Nizi de Konstantinapol'ün hemen dışındaki Ayastefanos'a ilerledi. "Başkent elimizde" diye yazdı Aleksandr heyecanla 12 Şubat'ta.

Pek öyle değildi. Aleksandr büyükelçisi İgnatiyev'e Slavcı davayı gözeten bir barış müzakeresine oturma iznini verdi. Abdülhamid'in 19 Şubat'ta imzaladığı Ayastefanos Antlaşması uyarınca, Rusya'ya bağımlı ve neredeyse Ortaçağ Bulgar imparatorluğunun sınırlarıyla Balkanlar'a hâkim olacak büyük bir Bulgaristan devleti kuruldu. Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın tam bağımsızlığı tanındı. Rusya'ya Besarabya'nın, Kars'tan Batum'a kadar fethe-

dilmiş yerlerin ve Anadolu'daki bazı toprakların yanı sıra, Boğazlar'dan geçiş hakkı verildi. İmparatorun 21 Şubat'ta bunu Katya'yla birlikte kutlayışı kendi ifadesiyle şöyleydi: "*Bingerle*'imın davetine ne kadar memnun olduğunu, bu işi ne kadar istediğini ve 'Evet! Evet' diye bağırmaya ne kadar hazır olduğunu gördün – *quel horreur*!"

"İngilizler kuduruyor" diye yazdı Aleksandr. "Coşkulu sevinç!" diye yazdı Milyutin.[31]

Zafer kısa ömürlü oldu. İgnatiyev Avusturya'yla gayriresmi anlaşmayı geçersiz kılmıştı. Britanya ve Avusturya savaş tehdidiyle bir Avrupa konferansının toplanmasını istedi. Bismarck Berlin'deki bir kongrede arabulucu olmayı teklif etti. Aleksandr ve Milyutin İngiliz Hindistanı'na (hayalden öteye geçmeyecek) bir saldırı planladı.* Ancak çarın Britanya ve Avusturya'yla savaş riskine girmesi mümkün değildi. Wilhelm Dayı'yla hanedan bağına güvenerek, Bismarck'ın yardımcı olacağını umdu. "Eğer bir Bismarck'ım olsaydı" diye yazdı 5 Mart'ta, "kesinlikle Nikolay'a can alıcı anda, 'Önce al, daha sonra masaya otur!' derdim."

"Berlin hiçbir güzel şey vaat etmiyor" dedi çar 11 Mart'ta Katya'ya. "Korkunç elem içindeyim. Yeni bir kötü gece yaşamaktan korkuyorum."

Mareşalliğe terfi ettirilerek görevden alınan Nizi'nin yerine Totleben atandı. Aleksandr buruk bir şekilde Katya'ya belirttiği üzere, haziranda "bütün Avrupa Berlin'de büyük deha Bismarck'ın başkanlığı altında toplandı." Beaconsfield Kraliçe Victoria'ya komik mektuplarında, her Rus gafını zafer havasıyla aktardı. Kongrenin açılışında, "pörsük bir ihtiyar olan Prens Gorçakov'un omzuna yaslandığı devasa cüsseli" Bismarck'ın "ani bir romatizma atağına yakalanmasıyla, birlikte yere devrildiler ve maalesef Prens Bismarck'ın köpeği sahibinin bir hasımla boğuştuğunu sanarak, onu kurtarmak için üzerlerine atladı."

Gorçakov'un tırmalanışı toplantının gidişatını yansıtır nitelikteydi. Bu bunak adam yanlışlıkla Beaconsfield'i Rusya'nın azami tavizlerine ilişkin bir haritayı gösterme potunu kırdı ve o da hemen kabul etti. İngilizlerin Romanya'da Yahudi haklarının korunması için ısrar etmeleri üzerine, Gorçakov Rus "Yidler"inin geriliği üzerine nutuk çekti. Beaconsfield aynı şekilde hırıltılı konuşmasına rağmen, kozlarını ustalıkla oynadı. Bismarck'a göre, "yaşlı Yahudi [...] kalıbının adamı", Gorçakov ise sadece "moruk züppe"ydi.

---

* Savaş bakanı ilk başta öngördüğü üç koldan bir saldırı yerine, Afgan sınırından bir harekât üzerinde durdu. Ama bundan da vazgeçildi. Beaconsfield'in Afganistan'ı bağımlı bir kralla himaye altına alması üzerine, Ruslar Afgan tahtı için çekişecek bir talip gönderdiler. Felaketle biten 1842 Afgan seferinden ders almayan İngilizler, Afganistan'ı işgal ederek hâkimiyetlerini dayatma yoluna gittiler. Ama İngiliz elçisi ve personeli öldürüldü. Aleksandr 26 Ağustos 1878'de İmparatoriçe Marie'ye, "Bunu hak ettiler" dedi. Londra Afgan çıkmazından kurulur kurtulmaz, Rus himayesine girmemesi kaydıyla, Kabil'den geri çekilmeyi seve seve kabul etti.

Ama asıl müzakereleri açıkgöz Şuvalov üstlendi ve Rusya'yı felaketle bitecek bir Avrupa savaşından kurtardı. Aleksandr küçültülmüş bir Bulgaristan'ın güneyde bir Osmanlı vilayeti ve kuzeyde başına yeğeni Battenberg Prensi Alexander'ı geçirmeye karar verdiği özerk bir prenslik olarak bölünmesini kabul etmek zorunda kaldı. Sırbistan ve Karadağ tam bağımsızlık elde etti. Rusya Tuna ağzındaki Besarabya'yı ve Karadeniz kıyısındaki Batum'u geri aldı. Bunlar önemli kazanımlar olmakla birlikte, savaş yanlısı Slavcılara göre, Ayastefanos'la elde edilenlere kıyasla değersizdi. Her ikisi de Rus kanıyla kazanılmış Bosna'nın idaresinin Avusturya'ya bırakılması ve Kıbrıs'ın Britanya tarafından yutulması hayal kırıklığını daha da keskinleştirdi.

Kâhince bir öngörüyle, "büyük Avrupa Savaşı'nın günün birinde Balkanlar'daki kahrolası aptalca bir şey yüzünden çıkması"ndan korkan Bismarck, Balkanlar'ı yatıştırma peşindeydi. Aleksandr onun Rusya'yı hedef alan gizli ittifakın ilk adımı olarak, "Avusturya'yla birlikte tertipler çevirdiği"nin farkına vardı. Bu yüzden "artık yok" saydığı "üç imparator ittifakı" yine de bir alternatifin yokluğundan dolayı varlığını sürdürdü.

"İmparator kötü bir ruh hali içinde ve kendini aşağılanmış hissediyor" saptamasında bulundu Milyutin. Aleksandr yorgundu, astımı azmış ve görme yetisi bozulmuştu. Ona gelen gönderileri artık Katya okuyordu. Çar antlaşmanın "içini kanattığını" belirtse de, "yemek öncesindeki *bingerle* oyunlarımız nefisti, çok tatlısın, Muşka!" diye yazmaktan geri durmadı.

Çöpe giden zafer, her rejim için temel önemdeki görünmez otoriteyi çökertti. Slavcıları kızdırdı ve teröristleri güçlendirdi. Bir süre sonra çar sokaklarda kovalanır duruma düşecekti.[32]

Çara suikast düzenlemeyi planlayan "Toprak ve Özgürlük" adlı yeni bir terörist grup, tam da 193 Narodnik mensubunun Petersburg'da jürili bir mahkeme tarafından yargılandığı sırada, yaralı rejime karşı öldürücü bir saldırıya geçti. Tutuklulardan çoğunun beraat ettirilmesi üzerine, Aleksandr yeniden tutuklanmalarını emretti. Petersburg Valisi General Trepov 24 Ocak 1878'de, radikallerin zindanda kamçılanması emrini vermesinden sonra, makam odasında yirmi sekiz yaşındaki Vera Zasuliç tarafından vuruldu. Vali olayı sırf yaralanmakla atlattı ve kız tutuklandı. Ancak bu suikast heveslisi, halk arasında yaygın sempati topladı. Jürili bir mahkeme karşısına çıkarılan Zasuliç 31 Mart'ta, Trepov'u kamçılamalardan dolayı sertçe eleştirdiği parlak bir savunmanın ardından aklandı. "Bu açıklanamaz!" diye tepki gösterdi Aleksandr. "Yani, Trepov ölüme mi mahkûm edilmeliydi? Zasuliç'in tutuklanması için emir verdim." Ama genç kız, Rusya dışına kaçırıldı. Bir anda teröristler her yerde darbeler indirdi: Kiev'de bir memur suikasta uğradı. Odessa'da bir polisi vuran bir radikal idam edildi.

Üçüncü Kısım Şefi General Nikolay Mezentsov, sokak ortasında bıçaklanarak öldürüldü. Aleksandr 4 Ağustos'ta Katya'ya, "Bu korkunç suikast beni tam anlamıyla sarstı" diye bildirdi. "Onu özlüyorum ve yerine kimi geçireceğimi henüz bilmiyorum..." Çarın endişesi Katya'nın bebeğini düşürmesiydi. "Ne kadar değişken bir yüzyılda yaşıyoruz!" Yeni Gizli Polis Şefi General Aleksandr Drenteln, arabasında vurulmaktan ucu ucuna kurtuldu. Katya 3 Eylül 1878'de, "[Çarın] döndüğü günden dokuz ay sonra, Tanrı bize bir kız verdi" diye yazdı. Kırım'da doğan kıza Yekaterina adı verildi. Petersburg'a dönüşte, ikili birlikte yürüyüşlere çıktı ve sevişti. "Çığlık atmak güzel bir şey" dedi çar. "Ama kan çıkması bende endişe uyandırıyor. Umarım, dünkü *bingerle* fasıllarımız yüzünden değildir!" Metresini bir daha gebe bırakmamaya kararlıydı: "Bir şey olsa, kendimi bağışlamazdım." Altmışına varmış bitkin* imparator, yılbaşını Katya'yla birlikte kutladı. "Dün geceki nefis *bingerle* oyunlarımızın doyumu içindeyim hâlâ" diye yazdı 1 Ocak 1879'da. Aleksandr baskı altında bile, Milyutin'in hayranlık dolu ifadesiyle "şen mizacı"nı korumayı başardı. Bizzat imparatorun umudu da "deha ya da mükemmellik düzeyinde olmasa bile, görevini vicdanına göre yerine getirmeye çalışırken, sakin kişiliğini her şeye rağmen sürdürmek"ti.

"Bugün Harkov Genel Valisi Prens Dmitri Kropotkin suikasta uğradı" diye yazdı Aleksandr 22 Şubat 1879'da. "Maskeli katil hiç iz bırakmadan kayıplara karıştı." Adam aslında bu sefer çarı öldürmek için Petersburg'a geçmişti.[33]

Yakın koruması Yüzbaşı Koh'un biraz mesafe bırakarak takip ettiği çar, 2 Nisan 1879 sabahı saat sekizden hemen sonra Saray Meydanı'nda dolaşırken, selam veren genç bir adamla karşılaştı. Yanından geçen adama dönüp bakınca, doğrultulmuş bir tabanca gördü. Meydanın öbür tarafına koşarken, kurşunların birinden sola, diğerinden sağa sıçrayarak kurtuldu. Koh'un kılıcıyla suikastçıyı durdurmaya çalıştığı sırada, bir kurşun paltosunu sıyırdı, başka bir kurşun yerden sekip bacaklarının etrafından geçti. Kışlık Saray'daki dairesinde kalmaya devam eden Şuvalov, kurşun seslerini duyunca dışarıya fırladı ve Aleksandr'ın bir arabaya girmesini sağladı.

Alelacele Katya'nın yanına giden Aleksandr, "Tanrı üçüncü seferdir beni mucizevi biçimde ölümden kurtarıyor" diye yazacaktı. "Tanrı beni senin

---

* Metresiyle mektuplaşmaları, çarlığın nasıl bir şey olduğuna dair iyi bir fikir verir. Sürekli çalışmasından yakınan metresine 13 Mayıs 1872'de, "ona ihmal edemeyeceği görevler yükleyen konumunun gereklerini yerine getirmek" zorunda olduğunu açıklamıştı. Bir keresinde, Konsey "bu öğleden sonra beni iki buçuk saat tuttu" diye yakındı. Gece yarısına kadar süren bir balodan sonra, "Müthiş sıkıldım" diye belirtti; "bir ebleh" olarak nitelendirdiği konuk İran şahıyla görüşmesinden sonra, "saraya gece on bir buçukta vardığında, okunması gereken bir yığın evrak" bulmuştu önünde. Bir telgraf, tren ve havan çağında, otokrasinin gerekleri tek adamın kaldıramayacağı kadar ağırlaşma yolundaydı. "Ah, sakinliğim hoşuma gidiyor."

hatırına kurtardı!" Katya'nın anlatımına göre "kucağında uzun bir süre ağlayan" çarın olayı anlattığı İmparatoriçe Marie, bir çağın kapanmakta olduğunu sezdi. "Yaşamak için bir sebep yok" dedi nedimelerinden Aleksandra Tolstoya'ya. "Durum beni mahvediyor. Bugün katil onu bir tavşan gibi kovalamış!" Zaten "gönlü kırık, yılgın, gözleri hummadan ateş saçan" Marie, iyice takatten düştü.* Onu neşelendirmeye çalışan nedimelerine, "Tabut başında eğlenmenin ne âlemi var?" demekle yetindi.

Aleksandr olağanüstü yetkili genel valiler atadı.** "Bugün üç kişi idam edildi" dedi Marie'ye. "Üzücü ama ne yapılabilir ki?" Bakanlar Kurulu Başkanı Valuyev, "Hoşnutsuzluk herkesi sarıyor" diye yazdı. Çarskoye Selo'ya bir ziyarette, polisler ve Kazaklarla çevrili "yarı harap bir hükümdar" görmenin şokuyla, Aleksandr'ın "yorgun göründüğünü ve saklamaya çalıştığı sinir bozukluğundan söz ettiğini" aktardı. "Yer sarsılıyor, bina yıkılmayla karşı karşıya, sahibi ise tehlikeyi belli belirsiz sezmesine karşın, endişesini gizliyor."

Kurşunlanma olayından sonra, çar "aldığı imzasız bir mektup"la, gece yarısı bile "içinden uyumanın gelmeyeceği" kadar tedirgin oldu. Mektupta İngiliz Rıhtımı'ndaki konakta oturan Katya Dolgorukaya'ya ve çocuklara yönelik bir terörist tehditten söz edilmiş olabilir. İmparator savaştan hemen sonra 24 Nisan 1878'de, çocuklarını ilk Romanov adlarından birine ve Katya'nın vurguladığı üzere, Moskova'nın kurucusu Yuri Dolgoruki'ye atfen Yuriyevski prenslik unvanıyla gizlice meşrulaştırmıştı.

Aleksandr o şartlarda Katya'yı koruyamazdı. Haftalarca kafa yorduktan sonra, onu ve çocukları Kışlık Saray'ın üçüncü katına sessiz sedasız taşıdı; böylece saraylıların dairelerine yakın, eşinin ölüm döşeğinde yattığı ikinci kata ise uzak olacaklardı. Çar "hep beraber" olmanın zevkine vardı: "Seninle birlikte uyanmak hoşuma gidiyor" dedi Katya'ya. "Yatakta yanımda gözlerin yumuk halde dururken, aydınlık odamızda her zamankinden daha güzeldin."

Ama Maiyet Bakanı Adlerberg, durumu tasvip etmedi. "Çar ahlaki bir saflık duygusuyla, ince anlayışla bana o uygunsuz konu hakkında hiçbir şey söylemedi ve ben de hiçbir şey bilmiyormuş gibi davrandım" diye anlatacaktı daha sonraları.

Aleksandr 10 Mayıs 1879'da Kırım'da deniz kıyısında oturup zor durumunu düşünürken, kendini bir romandaki âşık gibi hissetti:

---

* Veremin harap ettiği ve "sevgili dostum" dediği çariçeye kısa olsa bile sevecen mektuplar yazmayı sürdüren Aleksandr, "Rahatsızlandığını duyduğuma üzüldüm" diye bildirdi. Artık tek ortak yanları Niksa'nın ölüm yıldönümlerini anmak olsa bile, tekrar buluşma hasreti içindeydiler. (Seni sevgiyle öperim. Yakında yeniden bir araya gelecek olmamız beni sevindiriyor.) Ona "oğlanlarla manevralar"ı anlatmayı ve Katya'yla evlenmeyi gizliden gizliye özlemle beklemesine karşın, "Tam sükûnete varmanı ve yeni bir güçle sağlığına kavuşmanı dilerim" diye yazmayı ihmal etmiyordu.

** Genel valiler çoğunlukla savaşta başarı göstermiş generallerdi: Gurko Petersburg'u, Totleben Odessa'yı ve Loris-Melikov da Harkov'u yönetmekteydi.

> Gerçek bir yazar olsaydım, günceme şu sözlerle başlardım: Bu doğal cennette ne güzel bir mayıs günü ama ruhum ne büyük cehennem içinde. Ey Tanrım, ey Tanrım, insanın gönlü dışında ve sadece siyasal amaçlı bir izdivaca bağlı yaşaması ne kadar acıklı. Düşüncelerim, duygularım, tutkularım içinde bulunduğum emperyal kafesten uzak. Herkes gözünü kapatıyor ama günü geldiğinde haşin bir silkelemeyle uyanacaklar...

Birkaç gün sonra, Toprak ve Özgürlük grubunun on bir lideri Lipetsk yakınındaki bir ormanda gizlice buluşarak, "Halkın İradesi" adıyla bir terörist hizip kurdu ve yirmi beş üyeli bir Yürütme Komitesi seçti. Aralarında Razumovskilerin soyundan gelen, I. Nikolay'ın içişleri bakanı yeğeni ve eski bir Petersburg valisinin kızı olan mat sarı saçlı Sofya Perovskaya da vardı. Teröristlerin akıl hocası Andrey Jelyabov'un metresiydi. Toplantıya katılanlar "imparatorun hüküm sürdüğü dönemin birinci yarısındaki neredeyse bütün iyi işlerini ikinci yarısında bozduğu" konusunda mutabık kaldılar. "Yürütme Komitesi II. Aleksandr için ölüm cezası hükmünü verdi."

Aleksandr çok geçmeden bunu haber aldı. "Avcıların izlediği bir kurt durumundayım" diye yazdı 30 Ağustos'ta."[34]

Aleksandr 17 Kasım 1879'da Kırım'dan trenle ayrıldı. İki tren ve olası iki güzergâh vardı. İlk tren her zaman maiyeti ve teçhizatı taşırken, imparator yarım saat geriden gelen ikinci çarlık treninin dördüncü vagonunda kalırdı. İkinci tren Rogaşska Zastava'dan geçerken, çok büyük bir patlamayla havaya uçtu. Sofya Perovskaya'nın başını çektiği teröristler, çarın hareketlerinden haberdardı. Ama alışılmadık bir durumla, trenindeki arızadan dolayı birinci trene binmişti. Amatörce çalışan Üçüncü Kısım, intiharı göze almış katiller maharetli bir örgütle başa çıkmada zorluk çekse bile, dinamit taşıyan iki teröristi yakalayabildi. Biri liderlerin kimliklerini açıklarken, diğerinin üstünde Aleksandr'ın 4 Aralık 1879'da düştüğü nota göre, "Kışlık Saray'ın bir planı" bulundu. "Yemek odasına çarpı işareti konulmasının kesinlikle bir önemi olmalı. Yemek odasının altında muhafızlarım var. Aman Tanrım, içimize de mi sızdılar?"

Gelgelelim, Kışlık Saray'daki güvenlik, uşaklardan biri olan Stepan Halturin adlı bir marangozun saptadığı üzere, şaşırtıcı derecede gevşekti: "Üst rütbeli kişilerin çoğu sarayın ana girişlerinden geçemezken, arka kapılar en alt kademedeki uşağın bütün meyhane arkadaşlarına gece gündüz açıktı."

Halturin'in şaşırmasının sebebi, her gün saraya gizlice nitrogliserin sokup yastığının altında saklayan bir Halkın İradesi suikastçısı olmasıydı. "Sıkça yapılmasına karşın, aramalar öylesine üstünkörüydü ki, yastığımı

kaldırıp altına bakmak (şansıma!) hiç kimsenin aklına gelmedi; yoksa mahvolurdum." Bir ara marangoz Aleksandr'ın çalışma odasında bir şeyi tamir etmeye çağrıldı; çarı orada gördü ama bir kişiyi arkadan öldürmeyi kendine yediremedi. Halturin, zehirlenme tehlikesiyle karşılaşacak kadar dinamit biriktirdi. Stoğu çarpı işareti konulmuş yemek odasının altındaki mahzende bulunan bir sandığa saklamak zorunda kaldı. Plan sadece çarı değil, bütün aileyi öldürmeye dönüktü.

Kostya'nın anlatımına göre çar 1 Ocak 1880'de ona, "başa geçişinin 25. yıldönümü* vesilesiyle Rusya'ya bir güven işareti göstermek, topluma önemli meselelerin görüşülmesine daha fazla katılım fırsatı vermek istediğini" belirtti. Valuyev'e planı hazırlama talimatını verdi.

O akşam "Cannes'dan gelen haber"i duydu: "*Hanımefendinin* ömrü pek kalmadı." "Hanımefendi"yle kastedilen imparatoriçeydi. Aleksandr 9 Ocak'ta Adlerberg'i ölümün eşiğindeki çariçeyi getirmeye gönderdi. "Hiç kimse fikrimi sormadı" dedi Marie. "Hasta bir hizmetçiye herhalde daha iyi davranılırdı."

Kostya'nın 23 Ocak'ta Mermer Saray'da başkanlık ettiği bir toplantıda Saşa "birkaç defa onu dizginlemeye mecbur kalacağı ölçüde saldırgan tavırla eleştirilerde bulundu." Hazırlanan planı sekteye uğratmayı başardı. "Bize hiç yararı olmayacak bir meşrutiyete geçişin ilk adımı bu!" Ona göre, seçimler sadece "geveze avukatlar"a güç kazandıracaktı. Çar işin peşini bırakmamakla birlikte, "[Saşa'yla] tamamen farklı kişilikler taşıdıklarını gittikçe daha fazla anladı."

"[Sarayda] sürekli garip şeyler oluyordu" diye anlatacaktı Aleksandra Tolstoya. "Aldırışsızlık anlaşılmaz düzeydeydi." Komutan General Delsal ele geçirilen saray çizimi konusunda uyarıldıysa da, "bunu bir masal saydı." Ancak bir kişi tehlikeyi sezdi. "Yeni bir saldırı olabileceği fikri aklımdan hiç çıkmıyordu" diye anlatacaktı Katya. "Varışımızda, uşaklarımıza komutana çalışanların odalarını incelemesini isteme emrini verdim. [...] Bütün tedbirlerin alındığı sözüne karşın, içim rahat değildi. [...] Günler korkunç bir hızla geçerken, özellikle endişelendim ve güvenlik tedbirlerine saatlerce kafa yordum. Maalesef yetkililerin yarı uykulu ve savsak olduklarını görebiliyordum." Bir keresinde nitrogliserinin keskin kokusunu aldı ama herkes bunun sızan gazdan ibaret olduğunda diretti.

Marangoz Halturin mahzenin diplerinde 100 kilo nitrogliserin biriktirmişti. Saray Meydanı'nda her gün yanından geçtiği Jelyabov'a "Hayır" dedi.

---

* Yaklaşan yıldönümü şenliği kalıcı bir iz bıraktı. Nikolay Rubenşteyn dostu Çaykovski'den Moskova'daki yeni Kurtarıcı Mesih Katedrali'nin açılışında çalınacak bir senfoni bestelemesini istedi. Ortaya çıkan *1812 Üvertürü* gösterişli, çarpıcı ve gümbürdeyen toplarıyla adeta sinemasaldı; Çaykovski'yi uluslararası şöhrete kavuşturduğu gibi, geri kalan ömrü boyunca başına dert de oldu.

Derken 5 Şubat akşamı saat altıdan hemen sonra, bir tipide sakince selam verdiği Jelyabov'a "Hazır" dedi. Mahzende 120 kilo nitrogliserin vardı ve teller bağlıydı. Patlamaya on beş dakika kalmıştı. İki terörist ışıl ışıl saraya doğru baktı. Aile sofrası hazırdı.

Yağan kar imparatorun konuğunu, imparatoriçenin kardeşi ve yeni Bulgaristan prensinin babası Hesse Prensi Alexander'ı geciktirmişti. Çar oğulları Saşa ve Vladimir'i onun trenini karşılamaya gönderdi. Saat altıyı çeyrek geçe, bir uşak prensin vardığını duyurdu ve her zamanki gibi, Katya koridorlarda çara eşlik ettikten sonra dairesine döndü. Aleksandr kayınbiraderini Mareşaller Salonu'nda karşılayıp kucakladı. Saat altıyı yirmi geçe, Sarı Yemek Odası'na gidecekleri sırada, Hesse prensinin ifadesiyle, birdenbire "döşeme sanki bir deprem olmuşçasına yükseldi. Galerideki gaz lambaları söndüğü için, ortalık zifiri karanlığa gömüldü ve hava iğrenç barut kokusuyla doldu." Saşa'nın sonradan anlattığına göre, "gürültünün geldiği Sarı Yemek Odası'na doğru" koşan grandükler "bütün pencerelerin parçalanıp açıldığını, duvarlarda çatlakların belirdiğini, neredeyse bütün avizelerin söndüğünü, her şeyin toz ve sıvayla kaplandığını gördüler."

Suratları ve kıpkırmızı kıyafetleri sıvayla ağardığından mumyaları andıran iki siyahi "Nübyeli" muhafız esas duruşa geçti. Yangın çanları çalındı. Meydandaki iki terörist, çarın öldüğünü sandıkları için, keyifle güvenli bir evin yolunu tuttular. "Koca avluda zifiri karanlık ve korkunç çığlıklar vardı" diye yazacaktı Saşa. "Vladimir'le birlikte hemen muhafız nizamiyesine koştuk ama bütün ışıklar söndüğü ve kalın duman örtüsü nefes almayı zorlaştırdığı için pek kolay olmadı bu."

Metresinin dairesine doğru "Katya!" diye bağırarak koşturan imparator, rastladığı bir uşağın elindeki şamdanı kaptı. "Bacaklarım tutuldu, kalp atışlarım kesilir gibi oldu ve neredeyse çılgına döndüm" diye anlatacaktı Katya. Aleksandr'ın çalışma odasına bağlanan çanını çaldığında, hiç karşılık alamadı. Ardından "o aziz sesin 'Geliyorum, tapılası meleğim' diye bağırışını" duydu. Kucaklaştılar ve yatak odasındaki ikonların önünde diz çöktüler. Çar gülümseyerek şunu söyledi: "Demek 'gaz' patlaması dedikleri şey buymuş. Aman Tanrım, kurbanlar yüreğimi burkuyor; patlama yerine gideceğim."

Oraya varan ilk kişi Saşa'ydı. "Korkunç bir sahneyle karşılaştık: Muhafız odası tamamen havaya uçmuştu ve her şey iki metre kadar dibe çökmüştü; o tuğla, sıva, biçme ve duvar tümseği yığını içinde toz ve kanla kaplı elliden fazla asker yatmaktaydı." On ikisi ölü, altmış dokuzu yaralıydı. "İçler acısı bir tablo!" diye hatırlayacaktı veliaht. "O dehşeti yaşadığım sürece asla unutmayacağım." Çar yetişti: "Ağladım. [...] Nöbetçilerin hepsi bulundukları yerde gömülü!"

"Merdivenlerde, koridorlarda telaş, kargaşa, toz ve gaz kokusu vardı" diye

güncesine not düştü Milyutin. "Koridorda çarlık ailesini buldum. İmparator beni çalışma odasına çağırdı. Daha önce olduğu gibi, tam itidal sergiledi ve olayı onu beşinci kez kurtaran Tanrı'nın elinin yeni bir tezahürü olarak gördü." Ama polis teşkilâtına dair izlenimi hiç de iyi değildi: "Güvenlikten kuşku duymaya başladım. Saray planını açığa çıkarmış olmamıza rağmen, hiç kimse herhangi bir şey anlamış değildi. Her zamanki ihmalkârlıkla arama yaptılar ve her şeyin yolunda olduğunu bildirdiler!"

Milyutin şaşkındı. "Herkesin aklında şu düşünce var: Alçaklar bizzat çarlık sarayına mayın döşeyebiliyorsa, huzur ve güvenlik nerede bulunabilir?" Histeriye kapılan Saşa, "hükümdarın habis Kışlık Saray'dan ayrılması gerektiği"ni söyledi. Her tarafta teröristlerin bulunduğu zehabı içindeki Kostya'ya göre, "sinirler her an darbe yemenin bekleneceği ölçüde gergin"di. "[Ama] onları görmüyoruz ya da tanımıyoruz; sayılarına dair en ufak fikrimiz bile yok." Çarın genç yeğeni ve Mihail'in oğlu Sandro, Romanovların "kuşatılmış bir kalede yaşadığı" görüşündeydi. "Kahve ikram eden uşak, nihilistler için çalışıyor olabilir; her baca temizleyici bir suikast bombası taşıyor olabilirdi."

Sadece ölüm döşeğindeki imparatoriçe bigâneydi. Hengâme boyunca derin uykuda kaldı. Uykusuz imparator ise yeni bir düzenin gerektiğini anladı: "Gece bana akıl verecek."[35]

"Panik sürüyor" diye yazdı Kostya. "Saçma sapan söylentiler yayılıyor." Ancak bombacılara karşı sempati vardı. Durumu kavrayan Milyutin, "Hükümeti artık hiç kimse desteklemiyor" diye yazdı. Aleksandr her gün generalleri Drenteln ve Gurko'ya danışmaya başladı. Ama Valuyev'in vardığı kanı şuydu: "Her ikisi de sanki olup bitenlerin gözlemcisiymiş gibi davranıyor. Oysa biri jandarma komutanı, diğeri genel vali. Salaklar!" Saşa 8 Şubat'ta bir savaş dönemi diktatörü önererek, tehditkâr tavırla, "Eğer canın kıymetliyse, tasarımı kabul etmelisin" diye ekledi.

Aleksandr "Düpedüz reddettim" demesine karşın, ertesi gün bakanlarını, Petersburg ve Harkov genel valileri Gurko ile Loris-Melikov'u topladı. "Hepsi oğluma katıldı. Dolayısıyla Yüksek Kurul atanacak. Hepsi şevkle razı oldu." Peki, diktatör kim olacaktı? Derken imparator "herkesi şaşırttı."

"Loris-Melikov'a tam yetki verdim; bu yetkiler öylesine geniş ki, Loris herhalde bir diktatör sayılacak." Çarın tercihi yerindeydi.

Elli dört yaşındaki Mihail Loris-Melikov, Rus değildi ve Petersburg'da bir evi bile yoktu ama siyasal esnekliğe ve duygusal zekâya sahipti. Köklü bir Ermeni ailesindendi; gür siyah favorileriyle, ışıltılı ela gözleri ve narin endamıyla alımlı bir kişiydi. Osmanlılara ve Müritlere karşı girişilen 180 muharebedeki başarılarıyla üne kavuşmuştu. Harkov'da sindirmeyi uzlaşmayla

birleştiren ve alametifarikasına dönüşecek tutumuyla terörizmi zararsız hale getirmişti; askerlerinin ona taktığı ad "Tilki Kuyruklu, Kurt Dişli Adam"dı. Ermeni olmasından dolayı, saraylıların ona yakıştırdığı "Doğulu, esnek, sinsi" imajını, "Ermeni Loris'in diktatör olmaya uygun olmadığını söylüyorlar" diyerek alaya alırdı. Veliahdın danışmanı Pobedonostsev'e göre, "becerikli, zeki ve kurnaz bir hokkabaz, bir dalavereci"ydi. Ulaştığı güçlü konum nedeniyle, rakibi Valuyev ona "II. Mihail" adını takacaktı.

Aleksandr "elde ettiği zaferle mest olan" Saşa'nın oturduğu Aniçkov Sarayı'nın muhalefet karargâhı olduğunun farkındaydı. Loris şu sözlerle Saşa'nın gözüne girmeye çalıştı: "Atandığı ilk günden itibaren, bana tevdi edilen işte başarıya ulaşmamın siz Ekselanslarına bağlı olduğunu gördüğümden, sizinle aynı istikamette hareket etmeye ant içtim." Önceleri Loris ve Saşa birbirlerine yakındı. "Kışlık Saray [çar] ve Aniçkov [Saşa] olmak üzere sırtını iki hamiye dayamayı büyük hızla başardı" yorumunda bulundu Pobedonostsev buruk bir tavırla. "Majesteleri açısından bir hacet, tehlikeye karşı bir paravan haline geldi. Çareviçin Majesteleriyle irtibata geçmesini kolaylaştırdı ve hazır cevaplar sundu; bir Ariadne gibi, labirentten çıkış yolunu gösterdi."

"Tanrı, Loris'i devrimci yuvayı açığa çıkarmada başarılı kılsın ki, biraz güvenliğe kavuşayım" diye yazdı Aleksandr. "Aksi halde bir felaketten kaçınmak açısından, [...] çekilmem daha iyi olur. Serkeş oğlumu denesinler bakalım!"

Loris "sadece fesadı değil, fesadın kaynağını ve desteğini ezmek" üzere gayretle işe koyuldu. Adli süreci pürüzlerden arındırdı, tuz vergisini kaldırdı, basına ve üniversitelere serbestlik tanıdı, güleryüz göstererek öğrencileri yatışırdı. "Rus diyarının habis dehası [Eğitim Bakanı Dmitri] Tolstoy'un görevden alınmasını nihayet başardım" diye böbürlendi.

Üçüncü Kısım'ı dağıttı ve beceriksizliği karşısında dehşete düştüğü gizli polis teşkilatında reforma gitti. Bir asker olması itibariyle, yaratıcı mahareti dikkate şayandı. Ancak bu kurumun hâlâ amaç için elverişsiz olduğunu görünce, veliahdı da yatıştırmak üzere, Saşa'nın polislikten gelme hempası Pyotr Çerevin'i teröristlerin peşine düşmesi için Kurul üyeliğine terfi ettirdi. Ama General Çerevin şaşırtıcı bir tavırla, teröristlerin içine sızmak yerine aklını uydurma bir Yahudi komplosuna takarak 6 Nisan 1880'de şunu bildirdi: "Bütün Yahudi kapitalistler Hıristiyan camianın tamamına düşmanca gayelerle evrensel Yahudi fitnesine katılmış durumda." Derken 20 Nisan'da öğleden sonra saat ikide, Loris arabasından inerken, genç bir adamın açtığı ateşe maruz kaldı; hızla eğilip kurşunlardan kurtulduktan sonra, üstüne atladığı suikastçıyı (takdir edilecek bir başarıyla) kıskıvrak yakaladı ve Kazak muhafızlarına teslim etti. Loris'in ateş altındayken sergilediği serinkanlılığa hayran kalan çar, "Ah, zavallı hürriyet, senin adına ne

suçlar işleniyor!" diye yazdı. Teröristin Semyonovski Meydanı'nda asılışını, aralarında Dostoyevski'nin de bulunduğu elli bin kişi izledi. Ama toplum çelişik duygular içindeydi. Romancı daha sonra yayıncı Aleksey Suvorin'le buluştu; her ikisi de teröristlerden nefret etmekle birlikte, bir tertibi polise asla ihbar etmemede hemfikir kaldı.

Sarayda küçük Gogo da Aleksandr ile Katya'nın infazı ayrıntılarıyla konuşmalarını ağzı açık dinledi.[36]

Katya siyaset üzerine gittikçe daha çok konuşur oldu. "Nihilistlere karşı daha aşırı tedbirler almam için beni sıkıştırıyor" diye not düştü Aleksandr 16 Mart'ta. "Bu alçak isyanı söndürmek için adam asmanın, hem de aralıksız asmanın şart olduğunu söylüyor. [Ama] onun siyasete bulaşması hoşuma gitmiyor." Dırdırıyla Aleksandr'a rahat vermediği bir başka konu, çocukları için daha kapsamlı düzenlemeler yapmasıydı. İmparatoriçe ölüme yakındı. Suçluluk duygusuyla kıvranan imparator 21 Mayıs'ta onu ziyaret etti. Dr. Botkin'in bir geceyi daha atlatacağını söylemesi üzerine, Katya'nın çocuklarla birlikte kaldığı Çarskoye Selo'ya gitti.

Sabahleyin İmparatoriçe Marie ölü bulundu. "Tanrım, onun ruhunu hoş karşıla ve günahlarımdan dolayı beni bağışla" diye yazdı Aleksandr 22 Mayıs'ta. "İkili hayatım bugün sona eriyor. Ben üzgünüm ama o [Katya] sevincini gizlemiyor. Durumumuzu meşrulaştırmaktan söz ediyor; bu güvensizlik canımı yakıyor. Onun için her şeyi yaparım ama ulusal çıkara ters düşmeden."

İmparator 23 Mayıs'ta, sadece kırk günlük, kısaltılmış bir matem döneminden sonra Katya'yla evlenmeye karar verdi. Katya'nın açıklamasına göre, "başka saldırıları beklememeleri halinde, [bu kadar çabuk] evlenme fikri akıllarına gelmeyecekti." Aleksandr ertesi gün onunla daha da büyük bir sırrı paylaştı: "Halka eksiksiz bir anayasa vereceğim." Ama "bir çocuk gibi aşırı heyecanlı" Katya çoktan evlilik hülyalarına dalmıştı. "Katya beni asla kızdırmazdı" diyen imparator, 1 Ağustos 1881'de ona taç giydirme sözünü verdi. Daha sonra 4 Temmuz'da, "emekliye ayrılıp" Güney Fransa'ya gitme yönünde yeni bir karara vardı. Marie'nin 28 Mayıs'taki cenaze töreninde, "kararmış gökyüzünde gözleri kamaştıran bir çatallı şimşek çaktı." Çar ürperdi.

Saraylılar onun "Cariye" diye andıkları iffetsiz kadınla evleneceğini duydular. Saşa'nın 30 Mayıs'ta bu konuyu görüşmek üzere yanına gittiğinde sözlerini dikkatle seçerek, "dedikodunun asılsız" olduğunu söyledi; bunun üzerine veliaht, bir evliliğin olmayacağını varsaydı. Aleksandr sözlerine şöyle açıklık getirmeye çalıştı: "Dilediğim gibi yaşayacağım ve Prenses Dolgorukaya'yla izdivacım kesindir; [ama] senin hakların güvenceye alınacaktır." Gözyaşları içinde ayrılan baba oğul, sıkıntılı bir yanlış anlamanın çıkmazına girdiler.

Çarın Marie'yle nikâhını kıymış olan Peder Bajenov, yeni evliliğin rahibi olmaya yanaşmadı. Çarın çocukluk arkadaşı Adlerberg 5 Temmuz'da, "imparatoriçenin ölümünden sonra bir yıl beklememesi halinde, ortaya çıkacak nahoş izlenimi belirterek onu caydırmak" için son bir girişimde bulundu. Ama Aleksandr o zamana sağ çıkmayabilirdi. Her an, her gün öldürülmesi mümkündü. "Belirttiği her hususta haklıydı ama bir kere söz vermiştim" diye itiraf edecekti çar. Adlerberg onun "suskun, solgun ve şaşkın olduğunu, ellerinin titrediğini" fark etti. "Birdenbire ayağa kalkıp odadan çıktı. Kapı açıldı ve içeriye bir kadın girdi." Kont ve "Cariye" ağız kavgasına tutuştu. Katya onu sadakatsizlikle suçladı. Aleksandr'ın kapıyı aralayıp içeriye göz atması üzerine, "Yeter, bu işi bitirelim" diye şarladı. Ardından kapıyı çarpıp çıktı.

"O adam hakkında yanılmışım" diye düşündü çar. "Ciğeri beş para etmez biri ve katlanılmaz bir şantajcı." Aleksandr küçük kardeşi Mihail'den ise destek gördü: "Kararlarını eleştirmeye hakkımız yok."

I. Aleksandr'ın Çarskoye Selo'da kurmuş olduğu kır kilisesinde, 6 Temmuz'da öğleden sonra saat üçte, uçuk mavi Hafif Süvari Alayı üniforması içindeki çar ve bir düğün elbisesi giymiş Katya, Peder Ksenofont Nikolski tarafından evlendirildi.* Çarın "orada bulunuşuna şaşırdığı" Adlerberg, nikâh belgesini imzaladı. Hafif bir yemekten sonra, çift park etrafında bir araba gezisine çıktı. Ardından Aleksandr şu ifadenin de yer aldığı bir kararnameye imza attı: "Prenses Yekaterina Dolgorukaya'yla meşru izdivaç bağına [...] girmiş olmamız itibariyle, onun Yüce Prenses Yuriyevskaya olarak anılmasını [ve] aynı adın çocuklara da verilmesini emretmekteyiz." Çarın korkusu "Rusya ve tarih tarafından asla bağışlanmamak"tı; Katya'ya göre ise, "yüreğini sıkıştıran taşın kalkması"yla, "bir insanın olabileceği kadar mutlu oldu."

Çar ertesi sabah Kont Loris'e şunu söyledi: "Bana ne kadar sadık olduğunu biliyorum. Bundan böyle eşime ve çocuklara da sadık olmalısın." Loris'in her konuda danışmaya başladığı Katya, daha sonraları "Seçkin bakan, prensesin çar eşi olarak ne kadar değerli bir müttefik olduğumu anladı" yorumunda bulunacaktı.

Ailenin gizli evliliği öğrenmesi üzerine, çar kendini haklı göstermek için, kız kardeşi Württemberg Kraliçesi Olliye'ye şunu yazdı: "[Katya] genç hanımların arzuladığı bütün sosyal eğlencelerden ve zevklerden vazgeçmeyi tercih etti ve hayatını bana adadı. [...] Hiçbir işe karışmaksızın, sadece benim için yaşıyor, kendini çocukları yetiştirmeye vermiş durumda." Saşa bu evliliğin "aile yaşamına dair bütün hoş anıları temelli yok ettiği" kanısındaydı. Daha sonra Minny'ye yazdığına göre, "sıkıntılı günlerin, güpegündüz

---

* Dengi dengine olmayan bir evlilikti bu, yani hükümdarın unvanları bu izdivaçtan doğan çocuklara geçmeyecekti.

yaşayan kâbusun başlangıcı" bu olaydı. Saşa'nın içi hınzırca duygularla kaynıyordu.[37]

"[Çar] zavallı ve talihsiz bir adam, [...] Tanrı'nın kader melekleri onu Rusya'nın bahtsızlığa uğraması için göndermiş; onda kalan yegâne içgüdüler iktidara ve şehvete dönük kör tutku." Aleksandr'a ilişkin bu tasviri bir nihilist değil, oğlu Saşa'nın en yakın danışmanı, onu Aniçkov Sarayı'nda her gün ziyaret etmeye başlayan eski özel hocası Konstantin Pobedonostsev yazmıştı.

Uzun boylu, leylek bacaklı, ipince dudaklı, gaga burunlu, kalın gözlüklü ve eski kafalı Pobedonostsev sanki gençliğini hiç yaşamamış, hiç gülümsememiş ve günışığını hiç görmemiş biri gibi görünürdü; nitekim cenazelere katılmak hoşuna giderdi. Geçmişte Aleksandr'ın hukuk reformlarını hazırlamış ve Niksa'ya özel hocalık yapmış olsa da, reformların bir felaket olduğu inancına artık tutkuyla bağlıydı. Nefretini sırdaşı olan eski nedime Yekaterina Tyutçeva'ya kusarken, "perişanlığın mekruh hali" olarak nitelendirdiği çarın "sadece iştahın sersem iradesine göre yaşamak istediğini" ileri sürdü. Ama saçtığı zehrin ardında ilke vardı. "Torquemada" lakabı takılan bu adam, gazetelerin, borsaların, demokrasilerin ve Yahudilerin modern dünyasını tiksindirici bulmaktaydı ve Rusya'nın I. Nikolay çağında donmuş olarak kalmasından yanaydı. "Burada atları yavaş sürmesi için faytoncuma para öderim" derdi. Otokrasiye ve Rusya'nın Slavcı uygarlık misyonuna bağnazlıkla inanan biri olarak, onun gözünde Yahudilere (büyük çıbanımız) ya da Polonyalılara yer yoktu.* Hamisi Kont Sergey Stroganov'a göre bile, "tam olarak ne yapılmaması gerektiğini bilirken, bunun yerine ne yapılması gerektiğini asla bilmeyen" biriydi. Çar onu "azgın bir bağnaz" ve "bir riyakâr" olarak görmesine karşın, sırf Saşa'yı hoşnut etmek için, Loris'ten de onay alarak, Yüksek Kurul'a atadı.

Sarayda nedimeler "Cariye" aleyhinde homurdanmaktaydı. Hatta Darya

* Pobedonostsev milliyetçi gazete patronları Mihail Katkov ve Prens Vladimir Meşçerski aracılığıyla, gerici müttefiklerden oluşan bir şebeke oluşturdu. Meşçerski veliahdın gizlice kaynak sağladığı *Grajdanin* (Yurttaş) gazetesini çıkarması için işe aldığı Dostoyevski'yi Pobedonostsev'le tanıştırdı; sıkı dost olan ikili, cumartesi geceleri saatlerce tartışmak üzere buluşmaya başladı. *Karamazov Kardeşler* romanının taslağını hazırlarken, dostuna "Öbür günlerde talimat için yanına geldiğimde sana çatacağım" diye yazan Dostoyevski, ikisinin Slavcı içgüdülerini en iyi ifade eden kişiydi: "Rus ulusu insan dehası tarihinde olağanüstü bir olgudur." Ateşli bir monarşist olarak, çarların "bir gizem, bir ayin, bir mesh, [...] tarihimizin birincil gerçeği" olduğu görüşündeydi. Rus edebiyatının devlerinden birinin halisane düşünceler taşımasından memnun olan Pobedonostsev, onu *Suç ve Ceza* romanını okuyup beğenmiş olan Saşa'yla tanıştırdı. Dostoyevski'nin saray adabını bilmemesi nedeniyle görüşme sıkıntılı geçti ama bunun önemi yoktu. II. Aleksandr onu daha küçük grandükler Sergey ve Pavel ile kuzenleri "KR"ye ders vermeye davet etti. Geçmişte bir çar tarafından ölüm cezasına çarptırılmış olan Dostoyevski artık Romanovların sırdaşıydı. Büyük yazar 1881 başlarında öldü.

Tyutçeva, imparatora şunu yazmaya cüret etti: "Sevgili imparatoriçemizin hatırı için, ağırıma gidecek bir duruma asla düşürülmeyeceğime söz verebilir misiniz ve verecek misiniz?" Aleksandr kızdı ama Adlerberg aracılığıyla şu cevabı verdi: "Bu durum size uygun gelmiyorsa, dilediğinizi yapabilirsiniz." Tyutçeva daha sonra görevden ayrılmasının sebebini Aleksandra Tolstoya'ya şöyle açıkladı: "İlk fırsatta bir rezalet çıkarmayacağıma ve hatta Prenses Yuriyevskaya'nın suratına tükürmeyeceğime söz veremem." Ama saraydan ayrılırken korkunç bir öngörüde bulundu: "İçimde her şeyin değişeceğine dair bir sezgi var. Üç ya da dört aya kalmadan, bütün pislikler süpürülüp Kışlık Saray'dan atılacak!"[38]

Loris 6 Ağustos'ta düzenin sağlandığını bildirdi. Aleksandr onu polisten sorumlu içişleri bakanı olarak atarken, bir rüşvet olarak Saşa'yı hempalarından Çerevin'in bakan yardımcılığına, Pobedonostsev'i de Meclis üst-vekilliğine getirdi.

Loris "bir suikast bombası korkusu"ndan dolayı, çarın Kırım'a trenle gitmemesini tavsiye etti. Çar ısrar etmekle birlikte, Katya ve çocuklardan ayrı bir trene binmelerini istedi. "Bir kadın bağlılığını gösterme fırsatını kaçırmaz" diye not düştü güncesine Milyutin. Nitekim Katya, "beraber can vermek için [çarla] birlikte yola çıktığını" anlatacaktı daha sonraları. Çarın bakanlarla tanıştırdığı Katya'nın Loris'le yakınlığı arttıkça liberalizmini benimseme eğilimi güçlendi.

Livadya'da Aleksandr ve Loris radikal bir reformda mutabık kaldılar; buna göre, yerel meclislerden seçilen temsilciler Devlet Konseyi'nde yer alacak ama sadece tavsiyelerde bulunacak ve yasama sürecine karışmayacaktı.

İmparatorun Saşa ile Minny'yi eşiyle tanıştırmak istemesi üzerine, Loris onların aklını çelip Kırım'a gelmelerini sağlarken, Prenses Yuriyevskaya'nın orada olacağını onlara ancak küçük Niki' ve diğer çocuklarla birlikte bindikleri tekne Yalta'ya yaklaştığında söyledi. "Bir düşünsene" diye yakındı Minny. "Tekneye binmemize kadar bekledi. İşte tuzağa düştük!" İmparator onları rıhtımda bekliyordu; saraya varınca Katya'nın müteveffa imparatoriçenin odalarında kaldığını gördüler. Saşa kibarlığını korurken, Minny buz gibi davrandı.

Saşa'nın husumeti, imparatorun gizli bir kararname imzalamasını hızlandırdı. Maiyet Bakanlığı'ndan Devlet Bankası'na 11 Eylül'de aktardığı parayla ilgili, "Bu 3.302.910 ruble kesin olarak eşim Yüce Prenses Yuriyevskaya'ya, yani evlenmeden önceki adıyla Prenses Dolgorukaya ve çocuklarımıza aittir" diye yazdı. Maiyetini Büyük Petro'nun önceden birkaç çocuğu olan bir köylüye (I. Yekaterina) taç giydirişini araştırmakla görevlendirdi ve vasiyetnamesine imzalı olarak şunu ekledi:

> Canım Saşa, ölmem halinde, eşimi ve çocuklarımı senin gözetimine emanet ediyorum. İlk andan itibaren onlara karşı sergilediğin ve bize gerçek bir sevinç yaşatan dostça yaklaşım, onları yüzüstü bırakmayacağına inanmamı sağlıyor. Beni unutma ve seni müşfikçe seven babana dua et.

Dönüş gününde, çar "bir aile yemeği" düzenledi. "Orada bulunmamayı rica eden" Katya'nın yemeğe katılması için üsteledi: "Sen gurur duyduğum eşimsin ve ailem babalarının mutluluğuna vesile olan kişi önünde eğilmeli." Katya onlardan tasvip görme peşinde değildi: "Önemli biri havasını hiç takınmadım ama imparatorun gelinleri karşısında kendimi nasıl dizginleyeceğimi biliyordum. [...] Ev sahipliğinin gereklerini onlardan esirgemesem de, hükümdarın eşi olduğumu unutmamalıydılar."

"Kindarlığın yoğunluğu karşısında dehşete düşen" Aleksandr, bu durumu Katya'nın "diğer kadınları kızdıran, bütün [erkek] bakışlarının ona yönelmesiyle çileden çıkaran çekiciliğine ve güzelliğine" bağladı. Ayrıca "onun ailesinin Romanovlardan daha köklü" olmasının "kendi ailesini, en başta da bütün Alman asıllıları kudurttuğu" kanısındaydı. Katya hayatının baharındaydı. Bir saraylıya göre, "bu dilberin mihrabı hâlâ yerindeydi ve aslına bakılırsa, daha muhteşem hale gelmişti."

Minny kocası Saşa'nın annesinden dolayı duyduğu öfkeyi kışkırttı. Babasının karşısına çıkan Saşa, çekip Danimarka'ya gideceğini bildirdi. Aleksandr'dan itaatsizlik etmesi halinde "veliahtlıktan çıkacağı" tepkisini görünce geri adım attı. Ama Yuriyevskaya'nın bir Kışlık Saray kabulünde karşılaştığı Minny, bir saraylının ifadesiyle, "saray teşrifatına uyarak elini sıkmakla birlikte, besbelli ki çarın beklediği şekilde öpmedi. [...] Kendini tutamayıp heyecanla sayıştırmaya başlayan İmparator, 'Saşa iyi bir oğul ama sana gelince, yüreksizin tekisin' diye bağırdı." Katya'yı öfkelendiren şey, çarın "altın kalbi"nin "ailesindeki canavarlar"a, "eğitimsiz oldukları kadar katı yürekli" kişilere katlanmaya mecbur kalmasıydı.*

Çar zamana, teröristlere ve oğluna karşı bir yarış içindeydi. Katya'ya, "kendi yerini dolduracağına güven duyabileceği yetenekli birinin olması halinde", tahtı çoktan bırakmış olacağını belirtti. Çocuklarını iyi geceler

---

* Çarın en küçük oğulları Sergey ve Pavel, çıktıkları Büyük Tur çerçevesinde Floransa'daydılar. Sergey'in "Yaklaşan kış bana korkunç bir kâbus gibi geliyor" diye yazması üzerine, Saşa ona şunları anlattı: "Sarsıcı birçok yeni şey var. Tanrı'ya şükür ki, kışı Petersburg'da geçirmiyorsun. [...] Yüz yüze görüşene kadar sana ayrıntıları bildirmeyeceğim. [...] Tek bir şey ekleyeyim: Emrivakiye karşı çıkamayız. Yapılacak tek şey kalıyor: Babamızın isteklerine ve iradesine uyup gereklerini yerine getirmek..." Sergey ve Pavel'in evlilikten henüz haberi yoktu. "Az önce babamızdan nikâhını anlattığı bir mektup aldık" diye yazdı Sergey bir süre sonra Minny'ye. "Yıldırım çarpmışa döndüm. [Pavel] bir hayli ağladı. Gelecek bir kara bulut gibi. [Ama] Saşa'ya görevimizin bilincinde olduğumuzu ve babamızın emirlerine boynumuzu bükerek uyacağımızı söyle." Kız kardeşleri Edinburgh Düşesi Marya da ziyarete gelince, yeni bir üvey annenin varlığıyla şaşkınlığa uğradı. Sadece haylaz Aleksis durumu anlayışla karşıladı.

dileyerek öperken, gözyaşlarını zor tuttu: "Bu dünyada artık olmadığımda, babacığınızı düşünüp ona dua edin ve size duyduğu sevgiyi unutmayın."[39]

Kışlık Saray'ın çara ait çalışma odasında 4 Ocak 1881'de, Aleksandr ve Loris "özel ve sağlam olacak ama Avrupa'yla [...] hiçbir şey ortak yan taşımayacak" reform planını onayladı. Ürkekçe atılan bu adım derhal bir liberal demokrasi getirmese de, kesinlikle Rusya için değişik bir yolun başlangıcıydı. Liberal eğilimli Maliye Bakanı Aleksandr Abaza'nın ifadesiyle, Romanovlar artık "bin süngüye ve bir memur ordusuna dayanmayacaktı." Otokrasinin evrim geçirmesi ve katılımı genişletmesi şarttı. Milyutin'in tavsiyesini Aleksandr'ın ifade edişi şöyleydi: "Bu reformlar beni düştüğüm vahim siyasal durumdan çıkaracak ve Romanov hanedanını sağlamlaştıracak tek yol." Ama Mihail Gorbaçov'un reformlarının Sovyetler Birliği'ni yıkışında olduğu gibi, hanedanın çöküşünü hızlandırması da aynı ölçüde kolaydı. Katya'ya taç giydirme gibi kötü bir fikirle birlikte, Ağustos 1991'de Gorbaçov'a karşı girişilene benzer bir gerici darbeye pekâlâ yol açabilirdi.* Daha yüksek ihtimalle otokrasiye desteğin tabanını genişletecek olsa bile, asıl mahiyeti çarın tutumuna bağlıydı; nitekim çarın günceleri bunu meşrutiyete doğru bir adım olarak gördüğünü kanıtlar.

Loris teröristleri toplayıp hapse tıkma çabası içindeydi. Derken 25 Ocak 1881'de gelen bir ihbar, Aleksandr'ın her pazar günü Mihailovski Binicilik Okulu'nda birlikleri teftiş etmeye giderken geçtiği Malaya Sadova Sokağı'ndaki bir peynirci dükkânına yuvalanmış bir terörist hücreyi açığa çıkardı. Ama oraya varmak için iki yol vardı ve hiç kimse o gün hangisinin seçileceğini bilmezdi. Polis söz konusu eve baskın yaptıysa da, hiçbir şey bulamadı.

Reform ve Katya sayesinde gençleşmiş** imparator "altmış dört yaşında on sekizlik bir delikanlı gibi" davranacak kadar şen şakraktı. Yeni eşini Pobedonostsev'le bile tanıştırdı ama cinsel duygulardan yoksun "Torquemada", onun cilveli cazibesini itici bularak, "Sürtüğün teki!" diye tısladı.

Bir aile yemeğinde, başteşrifatçı fildişi saplı asasını döşemeye üç kez vurarak, "Majesteleri İmparator ve Prenses Yuriyevskaya" diye duyurdu. Çarın on beş yaşındaki yeğeni Grandük Sandro, "canlı adımlarla içeriye giren imparatorun koluna taktığı çarpıcı derecede çekici kadın"ı görünce

---

* "Tasarının geçekleşmesi meşrutiyete doğru bir adım olabileceği gibi olmayabilirdi de. Her şey hangi tarafın ağır basacağına bağlıydı. Devrimci kesim ve liberal çevre mi, yoksa otokrasiye bağlı çok güçlü, insicamlı ve vicdansız kesimin direnişi mi?" Bu değerlendirmeyi Rusya'nın en kurnaz iktidar analizcilerinden biri, o sırada henüz on bir yaşında bir öğrenci olan ve daha sonraları Lenin adıyla tanınacak Vladimir Ulyanov yapmıştı.

** Aleksandr'ın keyfi General Skobolev'in Hazar'ın ötesindeki toprakları, şimdiki Türkmenistan'ı fethedişiyle arttı; ancak bu iş Geog-Teop baskınında 25 bin sivili katletmesiyle başarılmıştı. Biçare yerlilere yönelik katliam gittikçe gözden düştüğü için Skobolev görevden alındı.

kendinden geçti ve "babasına [Mihail] arsızca göz kırptıktan" sonra, "veliahdın koca cüssesi"ni göz ucuyla süzdü. "[Katya'dan] gözlerimi alamadım; güzel yüzündeki hüzünlü ifade ve gür sarı saçlarının ışıltısı hoşuma gitti." Ama "ona nefretle bakıldığını bilen" Katya'nın "ikide bir döndüğü imparator [...] ufacık kulağına cesaret verici sözler fısıldadı." Yemeğin sonunda, bir mürebbiye çocukları içeriye getirdi. "A, işte benim Gogom" diye bağırdı Aleksandr, yedi yaşındaki oğlunun "favorilerini düzeltmeye" koyulduğunu görünce. "Söyle bize, Gogo, tam adın ne?'"

"Prens Georgi Aleksandroviç Yuriyevski."

"Tanıştığımıza sevindim, Prens Yuriyevski" dedi imparator. "Bu arada, prens, bir grandük olmaya ne dersin?"

Saşa'nın ergenlik yaşındaki oğlu, müstakbel II. Nikolay, "on üç yaşındayken yedi yaşında bir amca edinme fikrini son derece eğlenceli bulmuş gibiydi." Minny kendi çocuklarını "Cariye"nin dölleriyle hoplayıp zıplarken görünce dehşete düştü. Sandro'ya göre, Katya "kadınlarca kollanmamaları halinde, oradaki erkeklerin dostluğunu kazanmayı başarırdı." Daha sonra annesi Olga şunu bildirdi: "O entrikacı maceraperest kadını asla tanımayacağım. Ondan nefret ediyorum!"

"İster iyi ister kötü, isterse neme lazım desek, sonuçta çarla evli" karşılığını verdi Mihail.

Kışlık Saray'da ve ardından Aniçkov Sarayı'ndaki toplantılarda, Valuyev'in başkanlık ettiği çarlık kurulu, reform planını onayladı ve Saşa sesini çıkarmadı. Aleksandr 17 Şubat'ta, "Metni büyük sevinçle imzaladım ve 4 Mart'ta Konsey önünde yüksek sesle okumaya karar verdim" diye yazdı. Loris reformlara ilişkin kararnameyi Katya'nın taç giyeceği günde yayımlamayı planladı. Aleksandr "incelikli ve zekice bulmakla birlikte bu Ermeni katakullisi"ne güldü.

Saşa aleyhine döndüğü liberal Loris'e, "Prenses Yuriyevskaya'nın gözüne girmeye çalıştığı için kızgındı." Pobedonostsev ise "bu tatlı dilli dalavere ustasının eskisinden güçlü hale geldiği, çünkü dertli ailedeki daha da karışık bir düğümü çözerek belli bir kadında" kendine yeni bir hami bulduğu görüşündeydi. Derken liberal bakan, sırdaşına bir mektubunda, imparatoruna karşı beslediği duygulara gem vuramadı: "Rabbim, ne yaptığını bilmeyen bu adamı bağışla; [...] ona bakınca midem bulanıyor!" İmparatora gelince, Saşa'nın sadakatsizliğini sezdi: "Bana yakın birinin kalan günlerimi saydığını hissetmeksizin sakince yaşamayı dört gözle bekliyorum."[40]

"Saray muhafızları tam anlamıyla güvenilir mi?" diye sordu Loris 22 Şubat'ta Aleksandr'a. "Kendi evimde hainler mi var?" karşılığını verdi imparator. "Eğer öyleyse, yoksul bir köylü benden, Rusya çarından daha mutlu olmalı." Loris onun içini rahatlatıcı sözler söyledi. Çarın 20 Şubat'ta "yoluna çıkan herkesi

öldürebilecek hakiki bir terörist" olarak nitelendirdiği Perovskaya, polisçe henüz yakalanmamıştı. Sadova'daki dükkânda hiçbir şey bulunmamıştı. Üstelik 23 Şubat'ta meçhul bir kişi, Katya'ya erkek kardeşi aracılığıyla, "büyük tehlikede olduğu ve çok ihtiyatlı olması gerektiği" yolunda bir uyarı iletti. Ama dört gün sonra, Loris "namlı Jelyabov"u tutukladı. Acaba bu gelişme "büyük tehlike" korkusunu hafifletmiş olabilir miydi?

Teröristlerin yol altındaki bir tünele dinamit döşediği ihbarını alan polis 28 Şubat'ta, bu sefer bir generalin öncülüğünde Malaya Sadova'daki evi tekrar aradı. Yine hiçbir şey bulunamadı. Görevli polisler en azından ihmalkâr ve budalaydı. En kötü ihtimal ise hain olmalarıydı. Başlarındaki kişi Saşa'nın dostu ve içişleri bakan yardımcısı olan Çerevin'di ve daha sonraları şunu itiraf edecekti: "Kariyerimi II. Aleksandr'a borçluyum ama icabına bakmaları iyi bir şey; aksi halde Rusya'yı felakete sürükleyecekti."

Katya'yı suikastçıların hâlâ cirit attıkları konusunda uyaran Loris, daha sonraları şunu yazacaktı: "Her Pazar [Aleksandr'dan] beni kıvrandıran geçit törenine gitmemesini rica ediyordum ama çok sevdiği askerlerini görmemek onun için bir hüsrandı."

Adlerberg de çara ertesi gün gitmemesi için yalvardı.

"Dinle, Adlerberg" diye bağırdı Aleksandr. "Sana daha önce söylemiştim ve şimdi emrediyorum: Canıma kastedileceğine dair herhangi bir şey anlatmaya kalkışma sakın. Sen ve [kent valisi Adrian] Dvorjitski gerekli gördüğünüz her türlü tedbiri alın ve beni rahat bırakın!" Dr. Botkin o gece "asabı bozulan" çara kediotu damlası verdi.

Pazara denk gelen 1 Mart gelip çattı. "Kötümser biri olmasına karşın, Loris'in keyfi bu sabah yerinde" diyen Aleksandr, son şekliyle 4 Mart'ta Konsey'den geçecek reformların duyurulmasını onayladı. Katya'nın geçit törenine katılmaması için yalvarmasına aldırmadı; Kostya'nın ilk kez emir subaylığı yapacak oğlu Dmitri'yi hayal kırıklığına uğratmaya niyeti yoktu.

Çar her zaman onu rahatlatan iki şeyi yaptı: Güncesine notlarını yazdı ve ardından eteklerini sıyırdığı Katya'yı "bir masanın üstüne devirip becerdi." Saat bire çeyrek kala, III. Napoléon'un bir hediyesi olan kurşun geçirmez arabasıyla yola çıktı; ona altısı at sırtında ve biri faytoncunun yanında olmak üzere yedi Kazak eşlik etmekteydi ve peşinden de biri Albay Dvorjitski'yi, diğeri Yüzbaşı Koh komutasındaki çarlık yakın korumalarını taşıyan iki kızak gelmekteydi. "Binicilik Okulu'na" emrini verdi faytoncuya. Yekaterina Kanalı güzergâhı kullanılacaktı.

Çarla birlikte olan Milyutin, "Tören çok iyi geçti" diye anlatacaktı. "Çar her şeyden memnun kaldı ve keyfinin yerine gelmesiyle şakalaştı." Daha sonra Saşa öğle yemeği için Aniçkov Sarayı'na dönerken, çar da faytoncuya talimatını verdi: "Aynı güzergâhla Kışlık Saray'a."

Sadova'daki peynirci dükkânına ilişkin istihbarat uyarıları tamamen doğruydu. Jelyabov'a bağlı teröristler, pazar geçit töreninden sonra havaya uçurup parçalamak üzere aylarca sokağın altını kazmışlardı. Diğer güzergâhı kullanması halinde, tünelden ayrılmak ve hızla Yekaterina Kanalı'na gidip onu öldürmek için alıştırma yapmışlardı. Sofya Perovskaya'nın acımasız zorlaması olmasa, Jelyabov'un tutuklanışı planı boşa çıkaracaktı.

Peynirci dükkânının dışındaki Perovskaya, jandarmaların kaybolduğunu görünce çarın diğer güzergâhı izlemekte olduğunu anladı. Mendilini sallaması üzerine, dört terörist Kanal'a doğru fırladı.

Çar yolda kardeşi Mihail'le birlikte Mihailovski Sarayı'na uğradı ve çay içmek üzere Yelena'nın kızı olan kuzenler Marya'nın yanında otuz dakika kadar kaldı.

Saat ikiyi çeyrek geçe, çar zırhlı Napoléon arabasına bindi ve Yekaterina Kanalı boyunca ilerledi. Konvoy Konyuşenni Köprüsü'ne yaklaşırken, Nikolay Rysakov adlı bir genç, arabanın altına bir bomba attı. Duman dağılınca, sadece arka kısmı hasar gören arabanın sapasağlam olduğu anlaşıldı ama atlı Kazaklardan biri ve yoldan geçen bir genç sokakta cansız yatarken, bir polis ve yoldan geçen başka bir kişi yaralı halde ayakta duruyordu. Muhafızların yakaladığı bombacının ceketinde bir tabanca ve bir bıçak bulundu. İmparator arabadan inip haç çıkardı. Altıncı sefer mucizevi biçimde kurtulmuştu ama iyi olup olmadığını soran Dvorjitski'nin ifadesiyle, "sarsak ve anlaşılır biçimde üzgün"dü.

"Tanrı'ya şükür, yaralı değilim" karşılığını verdi Aleksandr. Dvorjitski'nin onu kızağıyla saraya götürmeyi önerdiği sırada, tutuklu teröristin kalabalıktaki birine seslendiğini duyunca, başka bir bombacının bulunduğunu anladı. Çardan hemen uzaklaşmasını istedi; faytoncu da arabaya tekrar binmesi için yalvardı. "Ama faytoncunun ricasını tek söz etmeden geçiştiren Majesteleri dönüp kanal tarafındaki kaldırıma yöneldi." Tek başına yürürken, indikleri atları yularlarından çeken albay ve dört Kazak peşine takıldı. "Etrafını sardıkları çar" aralarından adeta sıyrılıp yola devam ettiyse de Dvorjitski tarafından durduruldu. Aleksandr dört askerin tuttuğu terörist Rysakov'la konuşmak istiyordu. "Çar nasıl?" diye sordu onu tanımayan bir subay.

"Tanrı'ya şükür, iyiyim" cevabını verdi Aleksandr. Ölüleri ve yaralıları işaret etti. "Ama bak..."

"Dur hele, Tanrı'ya şükretme!" diye bağırdı terörist.

Hangi sınıftan olduğunu soran Aleksandr, bir soylu olmadığını öğrenince rahatladı. "Bak şunun söylediğine!" diye azarladı onu, ardından arabasına doğru döndü. Dvorjitski'nin kızağa binmesi için yeniden yalvarması üzerine duraksadı.

"Tamam ama önce bana patlama yerini göster." Geçit töreni alanına gelen bazı askerlerin Kazaklar ve yakın korumalarla birlikte iki yanında sıralandığı

çar, yoldaki çukuru inceleyip daha sonra ne yapacağına karar vermek üzereyken, kanal parmaklıklarına yaslanmış Ignacy Hryniewiecki adlı bir genç ansızın döndü ve Aleksandr'ın ayaklarının dibine bir bomba attı. Patlama herkesi yere serdi – çar, Dvorjitski, Kazaklar. Sokakta bazıları ölü, bazıları emekleyen ve bazıları kıvranıp duran yirmi kişi yatıyordu. Karın ve molozun içinde "apoletleri, kılıçları ve kanlı insan eti parçalarını görmek mümkündü." İntihar bombacısı da yerde can çekişiyordu.

Patlama sesleri kentin her yanında yankılandı. Aniçkov Sarayı'nda oğulları Nikolay'ı kuzeni Sandro'yla buz patenine göndermek için hazırlamakta olan Saşa ve Minny, gümbürtüyü duyunca kaygıyla bakıştılar.

Yekaterina Kanalı kıyısında çar, "sağırlaşmış, yanmış ve yaralı" Dvorjitski'nin yanında yatıyordu. Bir süre sonra duman dağıldı. "Majestelerinin cılız sesle 'İmdat!' dediğini duydum" diye yazacaktı Dvorjitski. "Kalan son gücümü topladım ve sağ koluna yaslanarak yarı uzanmış, yarı oturmuş haldeki çara koştum. Sadece ağır yaralı olduğunu sandığım için, onu kaldırmaya çalıştım ama parçalanmış bacaklarından kan akıyordu."

Aleksandr'ın kepi yere düşmüştü, ceketi lime limeydi, yüzü kanlıydı, gözlerinin biri yarı kapalı, diğeri donuk bakışlıydı. Geçit töreni üniforması içindeki Mihail'in arabasıyla yetişip yanında diz çöktüğü sırada, "Hava soğuk, üşüyorum" diye mırıldandı. "Beni saraya götürün ... orada ... öleyim!" dedi güçlükle soluyarak. Yakındaki bir üçüncü terörist, İvan Yemelyanov elindeki bombaya gerek kalmadığını anladı. Çarın vücudundan oluk gibi kan boşalıyordu.*

Aleksandr bayıldı. Aralarında terörist Yemelyanov'un da bulunduğu kalabalık, bacaklarını bir turnikeyle sarmak ya da onu bir hastaneye götürmek yerine, kaldırıp kızağa bindirdi. Hızla Kışlık Saray'a yönelen kızakta da kanaması sürdü. Mermer merdivenden taşınıp çalışma odasına götürülürken yerde bir kan izi kaldı. Yüklükten çekilip çıkarılan portatif somyasına yatırıldı; yarı doğrulmuş ve yüzü pencereye dönük halde "tamamen baygın"dı, gömleğinin bağrı açıktı, boynunda bir Prusya madalyası, bir elinde de hâlâ kanlı eldiveni vardı. Mihail bir yaveri Aniçkov Sarayı'na gönderdi. Orada Saşa ve elinde Nikolay'ın patenlerini tutan Minny, iki patlamanın yol açtığı gümbürtüyü endişeyle tartışırken, üstünde dikilmiş bir subay bulunan bir kızağın Nevski Bulvarı boyunca hızla ilerlediğini gördüler. Bunun anlamını sezdiler. Saşa basamaklardan koşarak indi. Kısa bir süre sonra yanında Minny, küçük Nikolay ve patenler olmak üzere, kızakla apar topar gittiği Kışlık Saray'a ilk doktor henüz yeni varmıştı.

"İlk dikkatimi çeken şey" diye anlatacaktı Dr. Markus, "alt uzuvlardaki,

---

* Saşa daha sonraları olay yerinde Dökülen Kan Mesih Kilisesi'ni yaptırdı.

özellikle de dizden aşağısı parçalanmış bir kanlı yığın halinde olan sol bacaktaki korkunç şekilsizlikti; sağ bacak da hasar görmüştü. Her iki bacak da soğuktu." Doktor kanamayı durdurmak için atardamarları bastırmaya çalıştı. Ardından Dr. Botkin ve diğer doktorlar yetişti. Mihail yatağın ayakucunda dikilmiş hıçkırırken, kendi sarayındaki bir uşak, eşi Olga ve oğlu Sandro'ya hem çarın hem de Mihail'in öldüğünü bildirdi. Onlar da aileyi korumak için alelacele gelmiş Preobrajenski Muhafız Alayı'nın bazı askerleriyle birlikte hızla Kışlık Saray'ın yolunu tuttu.

Saraya varan Sandro "mermer basamaklarda ve ardından koridor boyunca kararmaya yüz tutan kocaman kan lekelerini izleyerek çarın çalışma odasına" girince, babasının sapasağlam olduğunu gördü; bu öylesine iç rahatlatıcıydı ki, peşinden koşturan annesi geldiğinde bayılıp düştü. "Bir gözü kapalı, diğeri donuk bakışlı imparatorun yüzünde dehşet ifadesi vardı." Saşa "İşte geldiğimiz nokta" diye bağırırken, eşi Minny'nin elinde Nikolay'ın patenleri hâlâ duruyordu. Sandro "mavi bahriyeli elbisesi içinde beti benzi atmış Niki'nin koluna sıkıca sarıldı" ve ağlamaya başladı.

"Sakin ol, oğlum, sakin ol" dedi heybetli Saşa, omuzlarını sıkarak.

Saraylı Aleksandra Tolstoya odasında otururken, I. Nikolay'ın altmışlarına varmış eski metresi Varenka Nelidova içeriye daldı: "İmparator az önce bir kızakla yaralı olarak getirildi..." Tolstoya sarayın bir ucundan öbür ucuna koşarak çalışma odasına vardığında, Grandük Vladimir'in askerlere Saray Meydanı'nda güvenliği sağlama talimatı verdiğini duydu. Bütün aile ve önde gelen bakanlardan Loris ile Milyutin oradaydı. Oda tıka basa doluydu. Tolstoya imparatorun "odanın ortasına çekilmiş portatif somyasında, üstünde bir gömlekle ve parçalanmış bacaklarını açıkta bırakan bir perdeyle örtülmüş olarak yattığını" görünce şoka uğradı. "Korkunç bir görüntüydü. Başımı çevirdim."

Birden bir patırtı koptu. Belki de işgüzar bir grandükün içeriye girmesini engellemeye çalıştığı Katya "yarı giyinik halde koşup çarın üstüne yığılarak, ellerini öptü" ve adını defalarca haykırdı. Doktorlardan "yastıklar getirmelerini, oksijen getirmelerini, imparatoru diriltmeye çalışmalarını" istedi.

Grandüşesler hıçkırmaya başladı. Aleksandr'a oksijen verildi ama nefesi hırıltılı bir hal aldı. Tolstoya serçe parmağı dışında hiç kıpırdamadığını fark etti. "Gözlerimi ondan alamadım." Peder Bajenov son duayı okudu ve vücuduna kutsal yağ sürdü; çar verilen şarabı yudumladı.

Katya'yla birlikte başını tutan Saşa, dönüp Botkin'e babasının daha ne kadar yaşayacağını sordu. "On beş dakika" karşılığını verdi doktor. "Boğuk bir ses 'Susun lütfen; son yaklaşıyor!' diye inledi." Kalabalık odaya derin bir sessizlik çöktü. "Herkes nefesini tuttu" diye anlatacaktı Tolstoya.

"İmparator öldü" dedi Dr. Botkin saat üç buçukta, çarın kanlı bileğini dul eşinin feryatları arasında bırakırken. Sandro'nun anlatımıyla, "bütün

bağırlardan korkunç bir hıçkırık yükselirken, Prenses Yuriyevskaya bir çığlık attı ve devrilen bir ağaç gibi yere yığıldı. [...] Pembe ve beyaz sabahlığı kana bulanmıştı. [...] Genç hükümdarımız [Saşa] babasının naaşı önünde yere yatıp, sel gibi gözyaşları döktü. [Ardından] doğrulduğunda gözüne ilişen Prenses Yuriyevskaya'nın yanına gidip onu kucakladı." Daha sonra Tolstoya'ya sarıldı.

Aile yekvücut halde naaşın etrafında diz çöktü. "Sağıma baktığımda, Rusya'nın yeni hükümdarını [III. Aleksandr] gördüm" diye yazacaktı Sandro. "Anında garip bir değişim geçirmişti." Eski hantallığından eser yoktu.

"İmparatorun gayrimeşru çocuklarının Madam Şebeko tarafından getirildiğini gördüm" diye yazacaktı Tolstoya. "Ürkekçe bakan zavallı bebekler neler olduğunu anlamadı. [...] İki muhafız Prenses Yuriyevskaya'yı dairesine taşıdı, doktorlar müteveffa imparatorun naaşına çekidüzen verdi ve Gogo elem dolu şaşkınlıkla ağladı." Nikolay da bütün bunlara, ölüme ve çığlıklara tanık oldu.

Yeni çar III. Aleksandr'a göre, bu trajedi annesinin ölümü ve babasının yeniden evlenmesiyle başlamıştı. "Her türlü pislik ortalığa saçıldı ve kutsal olan her şeyi sardı" diye yazacaktı daha sonra Minny'ye. "Koruyucu melek uçup gitti ve her şey küle döndü; iş sonunda korkunç ve akıl sır ermez 1 Mart'a vardı." Rusya'yı tekrar eski kutsallığına kavuşturacaktı.

Sandro "onun dingin gözlerinde bir ateşin yandığını" fark etti. "Soğuk ve keskin gözlerinde birdenbire azizce bir kararlılık belirdi. Ayağa kalktı. Akrabaları ona dikkat kesildi."

"Bir emriniz var mı, Majesteleri?" diye sordu kentin polis şefi.

"Elbette" karşılığını verdi III. Aleksandr. "Polis pusulayı şaşırmış durumda. İşleri ordu üstlenecek. Aniçkov Sarayı'nda bakanlarımla hemen görüşeceğim." Saşa "ufacık endamı yeni imparatorun heybetli cüssesinin yanında iyice belirginleşen" Minny'yle birlikte oradan ayrıldı. Dışarıda toplanmış kalabalık, "Herkül omuzlu bu sakallı dev" için tezahürata başladı. Karı koca "bir mart günbatımının son ışınları altında parlayan kırmızı kargılarıyla" saldırı düzenindeki 100 Don Kazak muhafızından oluşan bir falanksla çevrili halde Aniçkov'un yolunu tuttu.

Dışarıya çıkan Vladimir bir çarın dünyadan göçüşünü "ölüm" kelimesini belirtmeyecek şekilde dikkatle seçilmiş geleneksel sözlerle kalabalığa bildirdi: "İmparator size uzun ömürler dileyerek veda etti!"[41]

Her an başka suikastlar olabileceği beklentisi vardı. "Uyumaya karar verdiğinizde, sırf yatak odanızın değil, bitişik diğer bütün odaların kapılarını arkadan kilitleyin" diye yazdı Pobedonostsev genç çara. "Bir çıkış kablosu kesilmiş olabileceği için, uyumadan önce alarm çanlarını kontrol edin. Gündüz hiç kimsenin girmediğine emin olmak için çarlık dairesini kontrol edin."

Loris'in anayasal reformları sürdürmeyi önermesine karşın, Pobedonostsev çara şu uyarıda bulundu: "Majesteleri, size baştan çıkarıcı bir nakaratla liberal çizgide kalmanızı söylerlerse, Tanrı aşkına, inanmayın onlara! Bu sizin için de, Rusya için de felaket olur! Babanızı katleden sersem caniler yeni tavizlerle tatmin olmayacak ve daha acımasız kesileceklerdir." Pobedonostsev'in Loris'e ilişkin düşüncesi ise şöyleydi: "Açık sözlülüğümü bağışlamanızı dileyerek, Loris'i görevde tutmamanızı öneririm. Ona güvenmiyorum. Bir Rus yurtseveri değil, bir dalaverecidir o." Saşa, "kararsızlık içindeydi."

Pobedonostsev teröristleri ezecek sert bir adam arayışına girdi. "Size Baranov'u hatırlatmama izin verin" diye yazdı imparatora. "Size sadık biridir ve gerektiğinde nasıl davranacağını bilir." III. Aleksandr savaş sırasında uydurma kahramanlık hikâyeleriyle caka satmasından dolayı Kostya'nın rütbesini indirdiği gaddar ve vehimli bir denizci albayı olan Nikolay Baranov'u kent valiliğine atadı. Baranov'un ortalıkta sarhoş dolaşması, Kışlık Saray'ın önüne hendekler kazdırması (ve bir şekilde Pobedonostsev'in genç eşini ayartmaya zaman bulması) sadece paniği artırmaya yaradı. Kurduğu yeni Kamu Düzeni Kurulu'na bağlı olarak görev yapmak üzere, aristokratlardan oluşan ve "Kutsal Maiyet" olarak anılan bir muhafız birliği yarattı. "Dram komediye dönüşüyor" saptamasında bulundu Valuyev.

Aleksandr'ın 8 Mart'ta topladığı Bakanlar Kurulu'nda, Pobedonostsev "Rusya'nın sonu"nun geldiğine dair bir figan kopardı: "Sadece şaşkınlık değil, umutsuzluk içindeyim. [...] Yabancı modelleri esas alacak yeni bir parlamentoyu ne zaman öneriyorlar? Menfur eylemin üzerinden daha birkaç gün geçmişken, müşfik çarın naaşı henüz gömülmemişken." II. Aleksandr'ın bütün liberal reformlarını yerden yere vurarak, şu uyarıda bulundu: "Anayasalar her türlü yalanın silahı, her türlü entrikanın kaynağıdır!"

Birkaç gün sonra, bir taşra valiliğiyle yatıştırılmış olan ilkesiz eski Konstantinapol Büyükelçisi Kont Nikolay İgnatiyev, çara yazdığı bir mektupla, "borsaya, basının büyük bir bölümüne hâkim olan" ve halis Rus seslerini bastıran "geniş Polonyalı Yidiş kesimin ciyaklamaları"nı ihbar etti. Çar "hakiki bir yerli Rus" diye nitelendirdiği İgnatiyev'i bir bakan olarak atadı.

Baranov başka bir komployu açığa çıkardı ve imparatora başkentten ayrılmasını tavsiye etti. Aleksandr ve ailesi 29 Mart'ta, asıl meskenleri haline gelecek Gatçina'ya apar topar geçtiler. "Şu hale bakın, Türk toplarına göğüs germiş biri olarak, şimdi bu alçak herifler karşısında geri çekilmek zorunda kalıyorum" diye yakındı ailesine çar. Ama Pobedonostsev manyak şarlatan Baranov'u terfi ettirdiğine pişmandı artık. "Baranov sisle örtülü biri. Ne yaptığını bilmiyorum ama içimden ona güvenmek gelmiyor. Orada bir şeylerin dönüyor olmasından korkuyorum." Baranov'un "genç bir

çarı ürkütüp pençesine almayı" tasarladığından kuşkulanıyordu. Loris en azından suikastçıları yakalamıştı. Jelyabov, Perovskaya ve üç kişi daha 3 Nisan'da asıldı.

Bu arada çar, Loris'e babasının dul eşinin icabına bakılması talimatını verdi. Çocuklarıyla birlikte hâlâ Kışlık Saray'da oturan Katya, Loris'in ikna etmesiyle 10 Nisan'da oradaki dairesinden çıktı. Ona yeni bir Petersburg konutu olarak Pembe Saray'ı veren Saşa'ya karşı kinle bilendi.*

Liberaller "Torquemada"yla savaş halindeydi. "Delilerle birlikte yaşıyorum" dedi Pobedonostsev. "Üstelik 16. yüzyıldan kalma bir aptal olduğumu sanıyorlar!" Loris'e şöyle dert yandı: "Ben bir müminim. [...] Siz putperestler ise özgürlük putlarına tapıyorsunuz, hepsi birer put işte!"

Çar 21 Nisan'da bakanlarıyla Gatçina'da tekrar görüştü. Bu sefer Pobedonostsev'in uzlaşmacı ve Aleksandr'ın olumlu tavır takınmasıyla, Loris ve Milyutin zafer kazanmış havada ayrıldılar. Ama işler göründüğü gibi değildi. "Bizi temsili hükümete götürmek istiyorlar" diye yazdı Pobedonostsev'e çar. "Buna izin vermeyeceğim." Üst-vekil beklediği fırsatın geldiğini görünce, çara bir manifesto taslağı gönderdi: "Sesinizi yükseltmelisiniz."

"Samimiyetle onaylıyorum" diye yazdı çar 26 Nisan'da. "Yarın saat ikide buluşup konuşalım." Pobedonostsev alelacele Gatçina'ya gitti. Ertesi akşam Loris'in evindeki bir toplantıda, bir çarlık manifestosunun yakında yayımlanacağı bir anda açığa çıktı. "Böylesine beklenmedik bir haberle yıldırım çarpmışa döndük" diye anlatacaktı Milyutin. "Ne manifestosu? Kim hazırladı?" Pobedonostsev kendisinin yazdığını itiraf etti. Bakanlar ona bağırıp çağırdılar. "HAKİKATİN kendisiyle birlikte" olduğuna emin Pobedonostsev, "çılgına dönen Asyalı Loris"in bir Ermeni katakullisine kalkışmasına fırsat vermemek için kaçarcasına evden ayrıldı.

* Oysa Saşa daha önce Kırım'da yaşananları unutmuştu. Minny'yle birlikte Livadya'ya ilk ziyaretlerinde, annesine ait dairede Yuriyevskaya ve çocuklarının kaldığını görmek canlarını çok sıkmıştı. Beraber çok sıkıntılı bir tatil geçirmişlerdi. Grandükler Sergey ve Pavel, babalarının hatırı için onu ziyaret edince aynı sorunu yaşamışlardı: "Bizim için ne kadar zor olduğunu tahmin edemezsin. Peterhof'ta daha da nezaketsizdi ve her zamankinden daha iticiydi." Katya daha sonra çarla yazışmalarının büyük bir bölümünü yanına alarak Fransa'ya gitti. Paris ve Riviera'daki ikametgâhlarında lüks içinde yaşadı, özel bir vagon edindi, çocukları yurtdışında yetiştirdi; Petersburg'daki Pembe Saray'a sadece ara sıra döndü. Anılarıyla yaşadığı Aleksandr'ın kanlı üniformasını sakladı ve III. Aleksandr'ı "aciz" olmakla suçladığı hatıratını yazmak için, kocasının çalışma odasının bir benzerini yaptırdı. Aleksis ve Vladimir Paris'e gittiklerinde, görev duygusuyla ona uğradılar. Dostça ilişki içinde olduğu Aleksis, şımarık oğlu Gogo'nun Rus donanmasına katılmasını sağladı; Gogo kötü davranışı nedeniyle donanmadan atıldıktan sonra, II. Nikolay'ın izin vermesiyle Muhafız Alayı'nda görev aldı. Her üç çocuk da iyi evlilikler yaptı. Katya yeni çarın başa geçmesi üzerine döndüğünde, II. Nikolay onunla görüşmeyi ve kızı Olga'nın Puşkin'in torunu Kont Merenberg'le nikâhında şahit olmayı reddetti. Katya 1922'de, Gogo ise 1913'te öldü. En küçük kızı Yekaterina İngiltere'de bir gece kulübü şarkıcısı oldu; V. George'un dul eşi Kraliçe Mary'nin bağladığı emekli maaşıyla Hayling Adası'nda 1959'daki ölümüne kadar yaşadı.

Liberaller istifa etti.* "Niyetleri beni pençelerine alıp köleleştirmekti" dedi Aleksandr küçük kardeşi Sergey'e. "Ama başarısızlığa uğradılar ve liberal dolaplarını biraz daha sürdürmesi halinde, bizi devrimin arifesine getirmiş olacak Kont Loris'ten uzak kaldığıma özellikle memnunum." Aleksandr (vehimli Baranov'u görevden alarak) İgnatiyev'i içişleri bakanlığına atadı.

Reform dönemi kapanmıştı. "Yaşadığımız kederin ortasında" diye duyurdu III. Aleksandr, "Tanrı'nın sesi bizi ilahi takdire dayanarak ve otokratik iktidarın hakikatine imanla, hükümetin yanında sadakatle durmaya davet ediyor."[42] Çar abus bir toprak sahibi gibi hüküm sürecekti.

* Kostya oramirallikten ve Devlet Konseyi başkanlığından azledildi. (Yerine atanan çarın küçük amcası Mihail şöyle yakındı: "Burada sadece bir hindi gibi aciz halde oturmamı istiyorlar.") "Beni eski bir eldiven gibi fırlatıp attılar" diye yazan Kostya, eşi Sanny'nin Petersburg'da kalmasına karşın, balerin metresi ve ondan olan çocuklarıyla Kırım'a çekildi. Üçüncü amca Nizi, bütün görevlerinden alınınca, gözyaşları içinde çardan gayrimeşru çocuklarına soyluluk unvanı verilmesini rica etti ve isteği kabul edildi. Metresi Çislova'nın ölümüyle deliye döndü ve erkeksiliğe düşkünlüğü başkalaşım geçirerek aşırı cinsel cinnete dönüştü. "Kapıldığı hezeyanlar" yüzünden "rastladığı her kadına sarkıntılık eder" hale geldi; bir baleden sonra, "öylesine uyarıldı ki, kulise gitti ve gördüğü herkesi", hatta erkek dansçıları "iğfal etmeye kalkıştı". Bu muhtemelen üçüncü evredeki frengiydi. Kırım'daki sarayına kapatıldı. Kardeşi Mihail esprili bir ifadeyle, "böylesine aşırı ahmak bir adamın bile aklını kaçırabileceğine şaşırdığını" belirtti.

SAHNE 3

İzbandut

OYUNCULAR

III. ALEKSANDR, imparator 1881-1894, II. Aleksandr ile Marie'nin oğlu, "Saşa", "İzbandut"
Marya Fyodorovna (eö Danimarka Prensesi Dagmar), imparatoriçe, "Minny"
II. NİKOLAY, imparator 1894-1917, en büyük oğulları, veliaht, "Niki"
Aleksandra Fyodorovna (eö Hesse Prensesi Alekxandra), Niki'nin nişanlısı, "Alix", "Sunny"
Georgi, III. Aleksandr ile Minny'nin ikinci oğlu
Ksenya, en büyük kızları, Grandük Aleksandr Mihailoviç'le (Sandro) evli
Mihail, üçüncü oğulları, "Mişa"
Olga, küçük kızları

İMPARATORUN KARDEŞLERİ

Vladimir, Muhafız Alayı komutanı, Marya Pavlovna'yla (eö Mecklenburg-Schwerin Prensesi Marie) evli, "Miechen"
Aleksis, oramiral, "Züppe"
Sergey, "Gega", Moskova genel valisi, Ella'yla (eö Hesse Prensesi Elizabeth) evli
Pavel, Yunanistan Prensesi Aleksandra'yla evli, "Pitz"
Marya, Edinburgh ve daha sonra Saxe-Coburg-Gotha Dükü Prens Alfred'le evli
Marie, kızları, daha sonra Romanya kraliçesi, "Küçük Hanım"
Melita, "Tontoş", kızları, daha sonra Hesse-Darmstadt grandüşesi, Ernst'le evli

SARAYLILAR: Bakanlar vs.

General Pyotr Çerevin, başyaver ve güvenlik şefi
Kont İlaryon Vorontsov-Daşkov, maiyet bakanı
Prens Vladimir Meşçerski, gazete editörü ve danışman, "Sodom Prensi"
Konstantin Pobedonostsev, Kutsal Meclis üst-vekili, "Torquemada"
Kont Nikolay İgnatiyev, içişleri bakanı, "Yalancılar Şahı"
Kont Dmitri Tolstoy, içişleri bakanı
Sergey Witte, maliye bakanı
Matilda Hessinskaya, balerin, Niki'nin metresi, "Küçük K"

Artık otuz altı yaşında olan III. Aleksandr 1.88 boyundaydı ve hâlâ çok güçlüydü; gözde parti numarası, şişleri bükmek ve iskambil destelerini bir vuruşta parçalamaktı. "İzbandut" lakabıyla anılmasına karşın, kim olduğunu ve ne istediğini daima bilen bir çardı – liderlik açısından hiç de küçümsenmeyecek vasıflardı bunlar.

"İzbandut" Gatçina'nın kışlaya benzeyen kocaman sarayına çekildiği için üzgün değildi; çünkü son derece utangaçtı, yapmacık tavırlardan ve saray balolarından hiç hoşlanmazdı. Ayı gibi güçlü ve iriyarı olduğundan, bir bakanının ifadesiyle, "azman bir Rus köylüsü kadar katışıksız bir zonta" izlenimini uyandırırdı; avcılıktan, el şakalarından, patırtıdan ve içki âlemlerinden keyif alırdı. Kendi kabalığını milliyetçi bir erdeme dönüştürdü; hırçın ve dobra Rusluğundan gurur duyarak, çizme ve asker ceketi giyerdi; Aleksey'den sonra sakal bırakan ilk çardı.

Onun tam tersi olan İmparatoriçe Minny ise "herkese ışıltılı bir gülümseme"yle bakarak, "resmi törenleri yönetmekten hoşlanırdı"; elbiseleri, elmasları* ve baloları çok severdi. Çarın kardeşi Aleksis'in balosuna katıldıklarında, Amiral Şestakov'un anlatımına göre, "imparator her zamanki gibi şöyle bir görünüp ortalıktan kaybolurken, [...] imparatoriçe her zamanki gibi durmaksızın dans etti."

Çar uzak bir yere giden karısına için için özlem duyardı: "Tatlı sevgili Minny'm, beş yıldır hiç ayrılmamıştık; şimdi Gatçina sensiz boş ve hüzünlü." Karısının cevabı ise şöyleydi: "Beni özlemiş olmana çok sevindim. Hiç aldırmayacağını ve hatta farkına varmayacağını sanıyordum. [...] Seni müthiş özlüyorum; Gatçina'da yalnız ve üzgün olduğunu düşünmek içimi paralıyor!"

Saşa çapkın biri değildi ama bir keresinde Avusturya ve Almanya kayzerleriyle buluştuğunda, (kısa bir süre sonra Franz Josef'in metresi olacak) Avusturyalı aktris Katharina Schratt'ın karşısında gözleri öylesine kamaştı ki, ona kur yaparak ve çiçekler göndererek herkesi utandırdı. Minny de en az bir saraylıyla, pusulalarını "Sevimli dişlerini öperim" ibaresiyle bitiren biriyle ciddi cilveleşme içindeydi. Ama ikilinin nadir görülen mesut ve sadakatli bir saray evliliği vardı. İmparatorun en çok hoşlandığı şey, üç oğlu ve tahta

---

* Çar zaten her şeye sahip bir eş için ideal hediyeleri buldu. Petersburg'daki bir Baltık Alman kuyumcu olan Peter-Carl Faberge'ye 1885'te, sırasıyla her açışta bir yumurta sarısı, bir tavuk ve elmastan bir yuvanın ortaya çıkacağı bir mücevherli yumurta siparişi verdi. Aleksandr ve oğlu II. Nikolay dönemlerinde, Romanovlar toplam 50 Faberge yumurtası yaptırırken, genellikle tek kural içinde bir sürpriz barındırmasıydı.

çıkışından kısa bir süre doğan son kızı Olga da dahil iki kızıyla birlikte eşek şakalarında başı çekmekti. Saşa ağaç keser, elma haşlar, gölde kürek çeker ve ekmek topaklarıyla sofra kavgalarına tutuşmaktan keyif alırdı. Kitaplara ilgi duymazdı. Çalıştığı sırada masasının altında oturmasına izin verilen Olga, "Bizim doğanın kitabını kendisi kadar kolayca okumamızı isterdi" diye anlatacaktı daha sonraları. On altı yaşındaki Niki 7 Haziran 1884'te, "Babamın hortumu açtıktan sonra sıktığı sudan kaçışırken feci ıslandık" diye not düşmüştü güncesine. "Çocuklar elbette en büyük avuntumuz" demişti Minny'ye çar. "Zihnen ancak onların yanında rahatlıyorum, onlardan hoşlanıyorum ve onlara bakınca neşeleniyorum." Ama "İzbandut" öylesine baskındı ki, oğulları kişilik bakımından ezildiler. İkinci oğul Georgi "en akıllı" olandı ve General Çerevin'e göre "her iki ebeveynin gözdesi"ydi ama en küçük oğul Mihail (Mişa) özel haklara sahipti: Çarın hortumla su sıkışının öcünü başından aşağı bir kova su dökerek almaya ancak o cüret edebilirdi.

Yazın aile Peterhof'taki Kulübe'de kalırdı ve sıklıkla Minny'nin Kopenhag'daki ailesinin yanına giderdi; çar orada kendi ifadesiyle "zindandan kurtulma" rahatlığı içinde, çok daha az güvenlikle yaşama fırsatını bulurdu. Minny Galler prensesi olan kız kardeşiyle birlikte zaman geçirmekten hoşlanırdı. Aleksandr satın aldığı bir evde "tıpkı bir öğrenci" gibi davranır ve gözde sosyal ifade aracı olarak, Danimarka Kralı Kristian'a ya da İsveç Kralı Oskar'a hortumla su fışkırtırdı. Edinburgh Dükü Prens Philip'in günümüzde anlattığı bir aile hikâyesine göre, çar bacanağı olan Galler prensi ve başka akrabalarıyla parkta yürümekten hoşlanırmış. Bir keresinde yolunu şaşıran bir turistle karşılaşmışlar. Kadıncağız dalgın bir tavırla şehir merkezine giden yolu sorup öğrendikten sonra, teşekkür etmek için adlarını sormuş. "Rusya imparatoru, Danimarka kralı, Yunanistan kralı ve Galler prensi" cevabı üzerine, "Ben de Saba kraliçesiyim" diye terslemiş onları.*

Minny'nin çok az siyasal nüfuzu vardı ve imparatorun yabani başyaveri Çerevin'in kıskacından kurtulmaya çalışması boşunaydı. "İlkel bir vahşi, cahil bir saray emir eri ve kibar bir saraylı" karışımı kişiliğe sahip Çerevin, "III. Aleksandr'ı putlaştırıcı" bir tavır içindeydi. "Dünyayı üstte kendisiyle, yani hep tetikte Çerevin'le birlikte III. Aleksandr, altta ise gürültücü kalabalık olmak üzere ikiye ayırırdı." İkinci tabirle kastettiği kesim bakanlar ve diğer Romanovlardı. "Çarın iradesi dışında hiçbir şeyi takmam" diye açıklamıştı bir dostuna. "Kötü biri değilimdir ve seni severim ama impara-

* Ailedeki neşeli havanın perde arkasında, aşırı namuslu geçinen Saşa İngiliz bacanağı Galler prensinin ahlaki düşüklüğüyle mahcup oldu. Onun pespaye bir bakara rezaletine karışmasına şu bezgin tepkiyi gösterdi: "Ahmak Bertie bu pisliğe bulaşmış! Böyle menfur bir işe karıştığını görmek zavallı Alix [Galler Prensesi Alexandra] ve çocuklar için hiç hoş oldu mu? Tanrı'ya şükür ki, veliahdın böyle rezaletler çıkarması ancak İngiltere'de görülebilir! Zavallı Alix beceriksiz, azgın kocası yüzünden kim bilir neler çekmiştir!"

tor seni asmam için emir verirse, bunu hiç sorgulamam!" Herkesçe "sarayın baş belası" olarak anılan Çerevin, çarın çalışma odasının dışındaki bir masada oturur ve hiç kimsenin, özellikle de sıkboğaz edici Romanovların içeriye girip işlerini bölmesine izin vermezdi. "Beni rahatsız etmeye nasıl cüret edersiniz?" diye bağırırdı ayyaş kafayla. "Hükümdarı koruyan devlete hizmet ediyorum." Aleksandr onun hakaretine uğradığı için kabalığından yakınan çalımlı kardeşi Vladimir'e, "Eğer kızdıysan, onu düelloya davet et" karşılığını vermişti.

Çar ve Çerevin içkiden hoşlanırlardı. Ama generalin anlatımına göre "imparator doğru zamanda içen" biriydi. "Kafasının berrak olması açısından sabahleyin ya da öğleden sonra içmezdi; Çarşamba akşam kabullerinde de sadece ahbaplarının yanında kalmasına kadar beklerdi. Ardından cümbüş ve oyun başlardı." Çar çok sarhoş olunca, "sırtüstü yatıp kollarını ve bacaklarını sallayarak, bir çocuk gibi davranır ve ayağa kalkmaya çalışırken düştüğünde, yanından geçmekte olan herhangi bir kimsenin bacaklarına sarılırdı."

Derken "1880'lerin sonlarında, doktorlar içki içmesini yasakladılar. Bunun üzerine endişeye kapılan çariçe, bizi izlemeye ve kabullerde içki bulundurulmaması için kontrole başladı. Ama akşam sonunda, Majestelerinin sırtüstü yatıp tekmeler savurduğunu ve ciyakladığını görünce, bu işin nasıl olduğunu bir türlü anlayamazdı!" Minny'nin içki yasaklarını çiğnemelerinin yolu şöyleydi: "İmparator ve ben yasağı atlatmayı başardık! Bir şişe konyağa denk hacimde bir matarayı koyabileceğimiz özel bölmeleri olan uzun çizmeler yaptırdık. Çariçe yanımızdayken uslu çocuklar gibi davranırdık; [ama ayrılmasıyla birlikte] şöyle bir bakışırdık. Ardından 1-2-3! Mataralarımızı çıkarıp bir fırt çektikten sonra, sanki hiçbir şey olmamış gibi önceki halimize dönerdik. [Çarın] çok keyif aldığı bu eğlenceye 'İhtiyaç İcadın Anasıdır' adını taktık."

"1-2-3. İhtiyaç, Çerevin?" derdi çar.

"İcat, Majesteleri" karşılığını verirdi Çerevin.

"Birlikte '1-2-3!' dedikten sonra fırtı çekerdik!"[1]

Aleksandr rahatına düşkün, müsrif ve borç batağındaki ailesinden rahatsızdı.* Burnu havada bir tutuma giren geniş ailesini azarlamaktan geri kalmadı. Ondan sonraki ikinci büyük kardeşi Sergey'e bir keresinde telgraf çekerek, "Çar

* Romanovların temel kanunları böylesine geniş bir ailede sürdürülemez hale gelme yolundaydı. Ailenin masrafları da çok yüklüydü: Her grandük 250 bin rublelik yıllık maaş alırdı ve her grandüşese bir milyon rublelik drahoma verilirdi. Saşa grandük düzeyindeki "majeste"lerin sayısını imparatorların çocukları ve torunlarıyla sınırlamak üzere kuralları değiştirdi; prens düzeyindeki "yüce efendi" sıfatıyla anılacak olan diğerlerine halktan kişilerle izin alarak evlenme yolunu açarken, denk ve Ortodoks olmayan kişilerle evlilikleri de yasakladı.

numarası yapmayı bırak" dedi.* "Grandüklerin dairelere başkanlık etmemesi gerektiğini defalarca belirtmesine" karşın, "ani bir dürtü"yle donanmayı, denizde 1.722 gün geçirdikten sonra kendini eğlenceye vermiş bizon avcısı bahriyeli kardeşi Aleksis'e emanet etti.

Sandro'nun "Bizim Züppe Brummel" olarak andığı Aleksis, "ailenin en yakışıklısı"ydı. Yeğeni "Küçük Hanım"a (kardeşi Edinburgh düşesinin kızı) göre, "kusursuz bir Lohengrin [efsanevi Germen şövalye] olabilecek kadar Viking tipli biriydi, [...] açık renkli sakalı, mavi gözleri ve dev cüssesiyle insanlığın harika bir numunesiydi; bütün hoş şeylere ve özellikle güzel kadınlara dönük bir denizci tutkusu vardı." New Orleans gezisinde havalı takım elbise zevkini edinmişti. "Yakışıklı endamını ona gerçek bir soytarı görünüşünü verecek şekilde kendi seçtiği ve uydurduğu garip bir kıyafet sarardı" diye anlatacaktı yeğeni Kiril. Gözde kıyafeti "şeytani bir hava taşıyan kırmızı şeritli flanel bir takım elbiseydi; yeryüzünde buna sahip olmaktan gurur duyacak tek erkekti. 'Hepinizden daha iyi giyinen biriyim' derdi." Ayrıca son derece sevecen ve neşeliydi.

Dretnot yarışı çağında donanma için yarattığı ciddi soruna gelince, "Grandüküm sırf donanmaya değil, her türlü meseleye kayıtsız görünüyor" diye not düşmüştü güncesine Amiral Şestakov. "Tembelliği ve kayıtsızlığıyla beni çılgına çeviriyor." Kuzeni Sandro'ya göre, "seks, yemek ve içki" için yaşayan, "hızlı kadınları ve yavaş gemileri" seven biriydi.

Aleksis ve kardeşleri zamanlarının çoğunu Paris'te geçirmeye başladılar; müdavimi oldukları mekânlar *la tournée des grands ducs,* izledikleri moda ise *le style grand duc* olarak anılırdı. Aleksis bir keresinde, bir gümüş tepsi üstünde mahrem yerlerini örten gül yaprakları dışında çıplak bir Fransız aktrisi tekerlekli arabayla sofraya getirtmişti. Bu hovarda adam hülyalara daldığı Devlet Konseyi toplantılarında, Dışişleri Bakanı Aleksandr Polovtsov'un ifadesiyle, "Zina'nın yatağına gizlice nasıl gireceğini düşünebiliyordu ancak." Napoléon-Romanov unvanı Beauharnais düşesiyle övünen Zina, General Skobolev'in kız kardeşi ve Leuchtenberg Dükü Eugene'in kuzeninin eşiydi. Sandro'nun onu tarif edişi şöyleydi: "Zina'nın 'güzel' olduğunu söylerken

* Haziran 1881 Fanny Lear'in sevgilisi Grandük Nikola'yı kalıcı olarak Taşkent'e sürgün etti. Orada aklı başına gelen Nikola, (Fanny'nin gerçeğe uygun boyuttaki çıplak heykeli dahil) sanat koleksiyonunun yer aldığı arabesk bir saray inşa ettirdi, bilimsel eserler yayımlattı, çölleri sulamaya açtı, 100 kilometre uzunluğunda bir kanal yaptırdı, işçiler için kasabalar, pamuk fabrikaları, fırınlar ve bir hayvanat bahçesi kurdu; hatta Taşkent'in sokaklarını parke taşla kaplattı. İmparator, ailenin öbür fertlerine karşı da aynı ölçüde sertti. Mihail Amca'nın "Bimbo" lakaplı en büyük oğlu Nikolay'ı, Petersburg içinde düğmeleri iliklenmemiş palto ve ağzına sıkıştırdığı bir puroyla salınarak dolaştığı gerekçesiyle tutuklattı. "Bimbo"nun "Miche-Miche" olarak anılan kardeşi Mihail halktan bir kişiyle, Puşkin'in torunlarından Sophie von Merenburg'la evlenince, Aleksandr tarafından Londra'ya sürgün edildi ve geri kalan hayatını orada geçirdi. Çocuklarının evliliklerinden doğan Abercorn ve Westminster düşesleri, I. Nikolay ile Puşkin'in benzersiz bileşimi bir soydan gelir.

kastettiğim şey, bütün seyahatlerimde onun gibi birini hiç görmediğimdir; böyle olması hayırlı, çünkü onun çıldırtıcı pagan cazibesine sahip kadınlara aslında ortalıkta dolaşma izni verilmemesi gerekir." "Küçük Hanım"a göre, "haşarı"ydı "ve bir vamp olarak beyazperdeye çıksa servet edinebilirdi."

Dük bir gün kendi yatak odasını kilitli bulunca ve Zina'nın orgazm çığlıklarını duyunca, kapıyı sertçe dövdü; bunun üzerine Aleksis kendini merdivenden aşağıya attı. Leuchtenberg'in başvurduğu III. Aleksandr, kendi hayatına çekidüzen veremezken, başkalarının yardım etmesini nasıl bekleyebileceğini sordu. Ama "Züppe"yi donanmanın başına getirmenin sonuçta Aleksandr'ın en kötü kararı olduğu ortaya çıkacaktı.[2]

Nisanda çarın hükümetini düzenlediği sırada, "pogrom" (kökeni "yıkma" anlamındaki *gromit*) olarak bilinen kanlı antisemitik karışıklıklar patlak verdi; Herson'da başlayan olaylar Odessa ve Varşova'ya sıçradı. Kırk Yahudi öldürüldü ve kadınlar toplu tecavüze uğradı. II. Aleksandr'ın suikastçılarından hemen hiçbirinin Yahudi olmamasına karşın, Tanrı'nın çarını Yahudilerin öldürdüğüne dair söylentiler yayıldı. Söylentileri yine Yahudi tüccarlara bağlanan bir ekonomik bunalım körükledi. Aleksandr İçişleri Bakanı İgnatiyev'e düzeni sağlama talimatını vermekle birlikte, düştükleri zor durumdan dolayı Yahudileri suçladı.

"Yahudilerin dövülmesine içimden çok seviniyorum" dedi Varşova Valisi General İosif Gurko'ya. "Yine de bu işe izin verilemez." Çar "Yahudilerin ruhunda bir günahın yandığı" kanısındaydı. Dışişleri Bakanı Polovtsov'a göre, "Yahudilere karşı azgın bir nefret"le doluydu ve hayatlarında herhangi bir iyileştirmeye gidilmesine her zaman karşıydı. "Durumları içler acısı ama İncil'de bu öngörülüyor" diye yazmıştı. Açıklaması ise Mesih'e ait kanın "bizler ve çocuklarımız" üzerinde kalmasını bizzat istemelerinden dolayı, çekilen acıları hak ettikleri yönündeydi.

Bir subayı terfi ettirmeye niçin reddettiği sorulduğunda, "Çürük, iğrenç bir Yahudi o" cevabını verdi. Neredeyse her şey Yahudilere yıkılabilirdi: Treni çok yavaş ilerlediğinde, çarın suçladığı kesim muhakkak "Yidler" olurdu. Aile içinde Mihail'in eşi Olga'dan güya Amerikalı Yahudi babasına atfen "Haber Yengecik" olarak söz ederdi; maiyetinde neredeyse fetişizme varan bir antisemitizmi teşvik etti. Pobedonostsev de Dostoyevski'ye, "Yidler hakkında yazdıkların tamamen haklı" diye yazmıştı. "Her şeyi kabalaştırdılar ama yüzyılın ruhu onlara destek veriyor. Devrimci sosyalist hareketin ve hükümdar katlinin kökeninde onlar var, süreli basın organları, finansal piyasaları var." Ona göre "hakiki din tek"ti ve bütün diğerleri "tanınmamalı ya da düpedüz bastırılmalı"ydı.

Çerevin bir yemekli toplantıda, masum bir Yahudi avukatı tutuklatıp mahvetmekle övünürken, bu "pis Yahudi"nin bugün suçlu olmasa bile, "dün

ve yarın itibariyle herhalde suçlu olduğu" gerekçesini ileri sürdü. Pogromlar Petersburg'dan gelen emirle işlenmemekle birlikte, böyle bir ortamda gelişme fırsatını buldu.

Düzeni sağlamak için askeri birlikler sevk edildi ve eylülde Aleksandr "devlet güvenliğini korumak" üzere Olağanüstü Hal Kanunları'nı imzaladı; bunu Mayıs 1882'de, pogromları yasaklayan ama daha ziyade Yahudilerin kırsal kesimde veya Tahditli Bölge dışında oturmalarını men ederek, "yerel halkın çıkarları"nı korumayı gözeten Yahudilere İlişkin Geçici Yönetmelik izledi.

Maiyetin tamamı bu baskıyla hemfikir değildi. Maiyet Bakanı Kont Vorontsov-Daşkov* çarı şöyle uyardı: "Kont İgnatiyev'in yalanlara dayalı politikası size yansıyor, Efendim! Kont İgnatiyev'in [...] içerideki etnik politikasının temellerini oluşturan ve sonuçta ortalığı kan gölüne çevirecek bir yaklaşımla Almanlara husumeti tahrik etme, Yahudileri ezme, Polonyalıları sindirme cahilliğine nasıl düştüğüme şaşırıyorum." Haklıydı. Bu tutum Rusya'nın Avrupa'daki imajını sarstı. Yahudilerin büyük bölümü sadıktı ama çarlık baskısı birçoğunu devrimciliğe ya da göçe yöneltti. Nitekim 1881'den sonra, her yıl 60 bini aşkın Yahudi ülkeden ayrılıp Amerika'ya gitti.[3]

İmparator ve Pobedonostsev zaten İgnatiyev'den hoşnutsuzdu; uydurduğu hikâyelerle "Yalancılar Şahı" lakabı takılacak kadar nam salan bu zeki entrikacı belki de Munchausen sendromundan mustaripti. Düzenin sağlanmasından sonra, Aleksandr taç giyme törenini planladı. İgnatiyev, ilk Romanov çarını seçmiş olana benzer bir Ülke Meclisi toplamasını önerdi. Pobedonostsev bunun üzerine Aleksandr'a "Kont İgnatiyev'in tasarısının uygulanması halinde doğacak sonuçları düşününce dehşete kapıldım" diye yazdı. "Bir devrim olacak, Rusya yıkılacak!"

İstifa eden İgnatiyev'in yerine, tam da gerici baskının timsali Kont Dmitri Tolstoy atandı. Bu kültürlü ve varlıklı eski liberal, eğitim bakanlığı sırasında liberal kesimin nefretini kazanmıştı ve Aleksandr'ın ideal bakanıydı. Ürkütücü Pobedonostsev'den çok geçmeden usandı. Çarın "son Mohikan" olarak gördüğü Tolstoy, yıpranmış eşrafa destek verdi, *zemstvo*'ları ve jürili yargılama sistemini zayıflattı, sulh hâkimlerinin yerine hükümetçe atanan memurların geçirilmesini sağlayacak yeni "arazi komiserliği" makamını oluşturdu ve

* II. Aleksandr'ın öldürülmesinden sonra terörizme karşı bir tür gizli şövalyelik tarikatı yapısındaki "Kutsal Maiyet"i yönetmiş olan İlaryon Vorontsov-Daşkov o sırada saray/aile meselelerinden sorumluydu. Andrey Şuvalov ile (Puşkin'in Elisa Vorontsova'yla gizli ilişkisinden doğmuş) Sofya Vorontsova'nın kızı Yelizaveta Şuvalova'yla evliydi. Vorontsov-Daşkov çifti, Çarlık Rusyası'nın en büyük üç sülalesini ve Potemkin sülalesini birleştirmiş olma açısından muazzam zengindi; başka değerli varlıkların yanı sıra Alupka Sarayı'nı miras olarak almıştı.

sansürü sıkılaştırdı.* Ardından teröristlerle nihayet boy ölçüşebilecek bir gizli polis teşkilâtı yarattı.[4]

II. Aleksandr'a yönelik suikasttan sonra, Saşa'nın kafadarları Çerevin ve Vorontsov'un başını çektiği bir aristokrat hizbi yeni çarı korumak ve "teröre terörle karşılık vermek" üzere "Kutsal Maiyet" adıyla gizli bir karşı-devrimci suikast ve ihbar timi kurmuştu. Dmitri Tolstoy devrimcilerin suikast düzenlemeye yönelik bir dizi amatörce girişiminden sonra kaldırdığı "Kutsal Maiyet"in en iyi ajanlarını bakanlık bünyesine aldı. İzleme işini bir bilime dönüştürerek, öylesine etkili bir "arka ofis" sistemi düzenledi ki, sadece çar ve bizzat içişleri bakanı posta gönderilerinin okunmadığına emin olabilir hale geldi. Moskova ve Petersburg'da Ohrannye Otdeleniya (Güvenlik Büroları) adıyla, sadece terörist saldırıları durdurmaya değil, hareketlerin içine sızmaya yönelik yeni bir teşkilat kurdu; halk arasında bu teşkilat Ohrana (Küçük Güvenlik Bürosu) olarak nam saldı. Petersburg Okhranası'nın gizli polis müfettişi unvanını taşıyan şefi Grigori Sudeykin, "sırf görev gereği değil, inanç ve coşkuyla, bir av peşinde koşarcasına, bir sanatla uğraşırcasına, kurnaz ve riskli bir yaklaşımla başarıdan alınan hazla" teröristleri izlemeye aldı.

Halkın İradesi örgütünün liderlerinden Sergey Degayev'i muhbirliğe razı etti ve bu sayede birçok teröristi yakalayabildi. Ondan kuşkulanan örgüt tarafından, sadakatini ispatlamaması halinde ölüm cezasına çarptırılan Degayev 16 Aralık 1883'te, bağlı olduğu kişiyle bir buluşma ayarladı ve ardından Sudeykin'i vurup öldürdü.** Bu sekteye rağmen, Ohrana gittikçe etkili hale geldi. Ancak Aleksandr gizli polis teşkilatını, lağımdaki tıkanıklığı açan tesisatçı gibi elzem ama itibarsız bir araç saydı. Kendi bakanlarına bakışı da bundan çok daha iyi değildi.[5]

---

* Romancı Lev Tolstoy, içişleri bakanının kuzeniydi. İmparator *Savaş ve Barış* romanını bir şaheser saymakla birlikte, onun bir "dinsiz nihilist" olduğu kanısındaydı ve *İnancım Neden İbarettir?* gibi sosyalist eğilimli sonraki eserlerini yasakladı. Dostoyevski'nin 1881'deki ölümünden sonra, Tolstoy Rusya'da çok büyük manevi otoriteyle en meşhur adam haline geldi ama gittikçe rejime düşman bir tutuma yönelerek, mutaassıp dogmatiklik taşıyan püriten bir Hıristiyan sosyalizmini benimsedi. Mesihin merhamet anlayışına göndermede bulunarak, II. Aleksandr'ı öldüren suikastçıların canının bağışlanması çağrısında bulunması, çarı ve Pobedonostsev'i tehlikeli bir kaçık olduğu kanaatine yöneltti. "Senin Mesihin bizim Mesihimiz değil" diye tepki gösterdi Pobedonostsev. Aleksandr "tamamen uydurma bir tema üzerine ve büyük bir alaycılıkla yazıldığı gerekçesiyle" *Kroyçer Sonat*'ın yayımlanmasını yasakladı. Ricacı olarak huzuruna çıkan Tolstoy'un karısı Kontes Sofya'ya, "kocasının eserlerini bizzat sansürden geçireceğini" bildirdi. Buna karşılık, müzik konusunda daha doğru bir tutumla, çarlık tiyatrolarının başına gelmiş geçmiş en iyi müdür olarak Prens İvan Vsevolojski'yi getirdi. Tam bir diplomat olan Vsevolojski, baleye tutkun çarın da desteğiyle, *Kuğu Gölü*'nün ilk baştaki başarısızlığı yüzünden bunalıma giren Çaykovski'nin dostu ve hamisi oldu; onu *Uyuyan Güzel* ve *Fındıkkıran* gibi eserleri yaratmaya teşvik etti. Ayrıca Rus balesinin gelişmesinde emprezaryo rolünü üstlendi. Çar huzuruna kabul ettiği Çaykovski'ye nişan taktı.

** Şaşırtıcı biçimde Rusya'dan kaçıp izini kaybettiren Degayev, bir süre sonra Aleksandr Pell adıyla Güney Dakota Üniversitesi'nde matematik profesörü oldu ve 1921'de Pennsylvania'da öldü.

İmparator "hor gördüğü bürokrasinin silikleşmesinden keyif alan" bir tutum içindeydi. Hükümet işlerini içinden geldiği gibi yürüttü ve bakanları hadlerini bilmek durumunda bıraktı. Bir bakan istifa tehdidinde bulunma densizliğini gösterdiğinde, yakasından tutup şöyle bağırdı: "Kes sesini! Sana tekmeyi basmak istediğimde, bunu tereddüde mahal bırakmayacak şekilde duyarsın!" Onun gözünde politikacılar birer "alçak"tı ve raporlarının üstüne "Bak hele hayvana!" gibi yorumlar düşerdi. Bakanları için sıklıkla "Şeytan yüzünü görsün" diye bağırmaktan kaçınmazdı. Dışişleri Bakanı Nikolay Giers'i kendi "kâtibi" olarak iş gören bir "kukla" olarak görürdü. Bakanlarını devre dışı bırakmanın bir yolunu arardı ve karmaşık meseleleri kavramakta zorlanınca üç yakın adamından, Çerevin, Vorontsov ve saray müsteşarlığının başındaki General Otto Richter'den, bakanlık raporlarını kısa özetlere indirgemek üzere mutlak güce sahip bir triumvirlik oluşturmalarını istedi. Ama bu sorumluluğu üstlenmekten kaçındılar.

Sonuçta bakanlar Aleksandr'a saygı duyma noktasına geldiler, çünkü açık davranan bir idareciydi. "Sözleri ve eylemleri asla birbirine ters düşmezdi." Öfke nöbetleri ani ama kısaydı ve istediğine cana yakın olabilen biriydi. Basın tacizinin ilk örneklerinden biri olarak, bir gazetecinin Polonya'daki av köşkü Spała'da tatil yaparken ailesine bağırıp çağırışını haber yapması üzerine köpürdü. Maiyet bakanı sıfatıyla buna onay vermiş olan Vorontsov'a fırça çekti: "Gazetelerde daha aptalca, daha kırıcı ve daha yanlış bir şey okumadım, bu ne saçma ayrıntılar!"

"Bütün bunlardan ben sorumluyum" karşılığını verdi Vorontsov, bakanlık görevinden istifa ederek. "Böyle bir olayın yaşanmaması için her şeyi verirdim." Ama huysuz imparator şu pusulayla onu yatıştırdı: "Canım İlaryon İvanoviç, böyle eften püften şeyler yüzünden cidden ayrılacak mıyız? Bu nahoş olay sende istifa fikrini uyandırdıysa, yerini doldurmamın ne kadar zor ve hatta belki imkânsız olduğunu bilmen itibariyle, niyetinden vazgeçeceğine, yardımcım ve dostum olarak yüksek makamında kalacağına eminim."

Aleksandr kaba ve cahil olmakla birlikte, bir bakanın ifadesiyle, bir "büyük idareci"ye özgü kafa berraklığına, "muazzam karaktere, şen mizaca, sebata" ve "akıldan daha önemli bir tür zekâ olarak dikkate değer bir sezgi gücüne" sahipti. Buna "açık sözlü, çocuksu saflık ve ahmaklık" eşlik etmekteydi.

Bazen acımasız olurdu. Jandarmaya hakaret eden bir kadın siyasal mahkûmun "kamçılanması" emrini verdi. Kadının zayıflığından dolayı azami yüz vuruştan daha hafif bir cezayı rica eden bakanını dinlemeyerek kararında diretti ve sonuçta kadın öldü. "Kötü biri değil ama iktidar sarhoşluğu içinde" diye yazdı diplomat Vladimir Lamsdorf. Savaş Bakanı General Vannovski, şaka yollu onun "sopasıyla Büyük Petro"ya benzediğini ama "Büyük Petro'dan geriye sadece sopanın kaldığını" belirtirdi.

Aleksandr'ın kendi bakanlarını hakir görmesi modern dünyada nafile bir tutumdu. Otokrasiye duyduğu saygı yüzünden, kendi keyfi yönetim tarzının bir kusur olduğunu göremedi. "Efendim, feci bir musibetimiz var" diye açıkladı Richter. "O da hukuksuzluk."

"Ama ben daima kanunlara uymaktan yanayım."

"Sizi değil, elindeki iktidarı kötüye kullanan idarenizi kastediyorum.. Günümüzün Rusyası basıncın biriktiği kocaman bir kazan gibi; bir delik açıldığında, çekiçli adamlar orayı perçinle tutturuyor ama günün birinde kapatılamayan bir delikten gazlar uçup çıkacak ve hepimizi boğacak."[6]

Çarın taç giymesinin zamanı gelmişti artık – tabii daha önce teröristler onu öldürmezse.

Atlı Muhafız Alayı'nın eşlik ettiği imparator 12 Mayıs 1883 sabahı saat onda, grandüklerden oluşan bir alayın başında Moskova'ya doğru atla yola çıktı; peşinde ilki imparatoriçeyi ve küçük kızı Olga'yı taşıyan yaldızlı arabaların uzun bir kuyruğu vardı. Üç gün sonra Göğe Çıkış Katedrali'nde, çar hem kendi tacını hem de Minny'nin tacını taktı. Daha sonra Hodinka Çayırı'nda Saşa'nın "her ayrıntısını şahsen denetlediği" toplu şölene katıldılar. Hayatının bu "en mutlu günü"ndeki töreni, otokrasiye iman tazeleme gibi ele aldı. Gerekçesini daha sonraları Minny'ye şöyle açıkladı: "Bu harika kutlama ahlaken bozulmuş Avrupa'yı şaşırttı ve onlara Rusya'nın Moskova çarı dönemindeki kadar kutlu Ortodoks kimliğini taşıdığını ve hep öyle kalacağını gösterdi."[7] Aleksandr Rusya'nın Slavcı misyonuna inansa da, 1877'den beri savaştan kaçınmaya kararlıydı.

"Bu dünyada sadece iki müttefikimiz var" demekten hoşlanırdı. "Biri ordumuz, diğer donanmamız." Oysa ikisi de sanayileşmiş Batı devletleriyle rekabette Rusya'nın emperyal özentilerini yansıtmaya yetecek güçte değildi. Çar içinden çıkılamaz bir ikilemle karşı karşıyaydı: Romanov otokrasisini önkoşul sayan emperyal görüntüyü korurken, kırsal ağırlıklı geri bir ekonomi, düzensiz bir ordu ve Baltık'ta Britanya'yla boy ölçüşmekten uzak, hatta Karadeniz'deki Osmanlı filosundan küçük bir donanma gerçekliğiyle başa çıkmak. Eğitimli sınıfların bir kesiminden oluşan Slavcı kamuoyunun heyecanlı talepleri, hanedan için dış yenilgi kadar tehlikeliydi. Aleksandr meselenin özünü kavrama yeteneğiyle, "Dış politikamızda kamuoyunun güvenini yitirirsek, her şey elden gider" dedi.

İlkel bir ataya çekim eğilimi taşısa bile, artık kamuoyunun, borsaların ve gazetelerin etkili olduğu bir dünyada hareket etmek zorundaydı. En akla gelmeyecek danışmanlarından bazılarını* o dünyadan seçti. Bunların başında

* *Moskovskiye Vedomosti*'nin sahibi Mihail Katkov yoksul bir ailedendi. Dmitri Tolstoy'un içişleri bakanlığına atanmasına yardımcı olmanın ötesinde, izlediği politikalardan birçoğunun arkasındaki beyin oldu. Adeta bir "gölge hükümet" gibiydi ve huzuruna çıktığı çara şunu açıkça söyledi: "Gazetem sırf bir

ise saraydaki düşmanlarınca "Sodom Prensi", *intellicentsiya* içinde ise her türlü reforma nokta konulmasını istemesinden dolayı "Prens Nokta" olarak anılan Prens Vladimir Meşçerski gelmekteydi. Saşa'nın ilk aşkı "M. E."nin kuzeni olan Meşçerski, bu ilişkide çöpçatanlık yapmıştı. İmparatoriçenin evlendikten sonra, kocasının bu dostuyla görüşmesini yasaklamasına karşın, Saşa onunla gizlice yazışmayı sürdürdü. Meşçersk'nin kurduğu *Grajdanin* (Yurttaş) adlı muhafazakâr gazeteye 1870'lerde kaynak sağladı; çar olduktan sonra yaptığı ödemeler 100 bin ruble düzeyine kadar çıktı. "Muhafazakâr bir basınımızın olmasını istiyoruz" diye açıkladı tutumunu. "Bismarck'ın buna harcadığı paraya bakmak yeterli."

Meşçerski aşırı bir gerici olmakla birlikte, orijinal fikirli ve kabiliyetliydi. Kızlara eğitim verilmesini uygun bulmamasına ve "İnsanlar sopa dışında hiçbir şeyden korkmaz" inancını taşımasına karşın, rejimin azınlıkları, hatta Yahudileri sindirme yönündeki öngörüsüz yaklaşımına şaşırtıcı bir tavırla karşı çıktı. Aleksandr'ın okuduğu tek gazete onunkiydi. Bazen çarla gizlice görüşen Meşçerski, iğneleyici "günce"sini ona göndermeye başladı. Ancak bağnaz Ortodoks ahlakıyla övünen bir imparatorun başta olmasına aldırmayarak, açıkça eşcinsel bir yaşamı* sürdürmekten geri kalmadı. Borazan çalan genç sevgilisine sarayda bir iş ayarlamasından sonra, düşmanları bu çifti uygunsuz vaziyette yakaladı. Pobedonostsev "Muhafız Alayı'ndaki bir borazancıyla yakalanan adam işte" diye homurdandı. Başkası olsa mahvolurdu. Ne var ki, çarın kendine koyduğu kurallar vardı.

Çarın bütün milliyetçi danışmanları, Almanya'dan son derece kuşkuluydu ama o aşamada tek çözüm Üç İmparator Birliği'ni sürdürmek ve güçlü görünen göstermelik bir büyük devlet politikası yürüterek, sınanmasını beklemekti. Aleksandr günün birinde Rusya'nın Almanya'yla çatışmak zorunda kalacağı kanısındaydı. Avusturya'ya gelince, bir keresinde büyükelçisini uyarmak için, bir gümüş çatalı büküp parabol haline getirmişti: "İki ya da üç kolorduyla başınıza bunu getiririm işte."**

Altı ay sonra, Aleksandr'ın kuzeni Bulgaristan Prensi Aleksandr Battenberg'in Osmanlı vilayeti Doğu Rumeli'yi topraklarına katmasıyla,

---

gazete değil; birçok karara onun bünyesinde varılmıştır."

* Meşçerski feci bir evlilikten ve yıllarca cinselliği konusunda azap çektikten sonra, 1893'te koleradan ölmesine kadar gizli bir eşcinsel yaşam süren Çaykovski'yle dosttu. Meşçerski'nin durumunda ise gizli saklı hiçbir şey yoktu.

** Britanya hâlâ asıl düşmandı. Orta Asya'nın ıssız dağlarında İngiliz ve Rus maceraperestlerin "Büyük Oyun" nüfuz kavgasına girmeleri, Aleksandr'ı ilk krizle karşı karşıya getirdi. Atılgan bir subayın 1884'te Merv'i ele geçirmesiyle Romanovların Afgan sınırına ulaşmaları İngilizleri telaşlandırdı. İngilizlerin adına hareket eden bir Afgan kuvveti Mart 1885'te Pencdeh'te bir Rus birliğinin karşısına dikildi. "Onları püskürtün ve sıkı bir kötek atın" emrini verdi Aleksandr. Kırk Afgan askeri öldürüldü. İngilizler savaş tehdidinde bulundular ama Başbakan Gladstone ve çar krizi kontrol altına alarak, sınır sorunlarını çözecek bir komisyon kurulmasını sağladılar.

Birlik'in ne ölçüde sürdüğü sınandı. Tam da Rusya'nın 1878'de istediği şey olmasına karşın, çar bu girişime kızdı. Rusya'nın ona bağımlı devleti kontrol edemediğinin ortaya çıkması nedeniyle, Battenberg tahttan çekilmeye zorlandı. Çarın beklentisi onun yerine Gürcü saraylı Prens Mingrelski'yi geçirmekti. Ama Viyana opera binasındaki bir locada melodram havasında geçen buluşmada, Bulgarlar tahtı yarı Fransız, yarı Alman kimlikli Saxe-Coburg-Gotha Prensi Ferdinand'a önerdi. Avusturya ordusunda bir subay olan Ferdinand, parfüm süren, mücevher takan, ince belli, tiz sesli ve Bourbon burunlu bir züppeydi; kadın ve erkek fahişelerden aynı ölçüde keyif alan biriydi. "Bu adaylık kişinin kendisi kadar saçma" diye gürledi Aleksandr. Gelgelelim, sonraki yirmi beş yıl boyunca, "Tilki" Ferdinand Bulgaristan'ı başarıyla kabul ettirdi ve istediğinde Rusya'ya kafa tuttu.

Çar bu züppeyi bertaraf etmek için Avusturya'ya savaş açmayı tasarladı ama Bismarck 1879'da Avusturya'yla bir savunma antlaşması imzalayarak, Orta Avrupa'da bir Alman bloku oluşturmuş ve bu yapı kısa bir süre sonra İtalya'nın katılmasıyla Üçlü İttifak'a dönüşmüştü. Aleksandr bunun üzerine Üç İmparator Birliği'ni yenilemeyi reddetti. Alman ve Rus basınlarının ufuktaki bir Töton-Slav kavgasından söz ederek, iki ülke arasında gerginliği tırmandırdığı bir ortamda, Bismarck Rusya'ya Konstantinapol üzerinde tanımlanmamış haklar tanıyan gizli bir hüküm içermek üzere, savaş halinde üçüncü bir ülkeye karşı tarafsızlığı güvence altına alan bir İkili Sigorta Antlaşması önerdi. Çarın kabul ettiği bu ustalıklı plan aslında Almanya'nın Avusturya'yla ittifakına tersti. Aleksandr gizliden gizliye, "Fırsat bulur bulmaz Almanya'yı parçalamalıyız" yolundaki kanaatini dile getirmeye başladı.

Kamuoyunun talebi Rusya'nın Slav savunucusu rolüne soyunmasıydı. Ama Bulgaristan'ın nankör çıkması ve Sırbistan'ın Avusturya'ya bağlanması nedeniyle, Aleksandr daha güvenilir Slavlar arayışına girdi. Petrović hanedanının yönetimindeki ufak Karadağ prensliği uygun bir adaydı. Küçücük "saray"ının önündeki bir peykede sırmalı bir üniformayla bütün gün oturup sigara tüttürmekten hoşlanan ve daha büyük bir Sırbistan'ın başına geçmek için her türlü riske girmeye hazır olan Karadağ Prensi Nikola, dokuz kızından dördünü Smolni Enstitüsü'ne yerleştirmişti. Petersburg'a 1889'daki bir ziyaretinde, çar ona Prenses Militsa'nın Grandük Pyotr Nikolayeviç'le (1877 savaşının komutanı Nizi'nin küçük oğlu) ve Prenses Stana'nın Leuchtenberg Dükü Georgi'yle evlenmesini önerdi.* Bu kız kardeşler daha sonraları Rasputin'i Romanovlarla tanıştıracaktı. Saşa nişan ziyafetinde Prens Nikola'yla "Rusya'nın tek samimi ve sadık dostu" olarak kadeh tokuşturdu. Balkan devletleri güvenilmez olsa da, onlarla dostluk kaçınılmazdı. Aleksandr tek

* İkinci evlilik başarılı olmadı. Leuchtenberg'in Biarritz'teki bir Fransız metres uğruna Stana'yı terk ettiğini duyan çar, "Prens kirli bedenini okyanus dalgalarında yıkıyor!" diye gürledi.

temel çıkarın ileride Boğazlar'ı elde etmek olduğuna karar verdi. Bunun için de yeni bir ittifaka ve yeni bir ekonomiye ihtiyacı olduğunu kavradı. Bu tehlikeli dönemeçte her ikisine de şaşırtıcı yollardan ulaştı.[8]

Çar ailesiyle beraber trenle Kırım'dan dönerken, 17 Ekim 1888'de yanına çağırdığı Güneybatı Demiryolu Müdürü Sergey Witte'ye, trenin çok yavaş gittiğinden yakındı. "Bu demiryolunu Yidler mi işletiyor?" diye sordu çar. Atılgan bir mühendis olan Witte, ona ters düşmeyi göze alarak, trenlerin çok hızlı sürüldüğünü açıkladı. Ama Aleksandr kendi treninin hızlandırılması talimatını verdi.

Borki yakınlarında "kahvaltının henüz yeni bitirildiği" öğle vakti yaşanan kazayı, genç Nikolay amcası Sergey'e şöyle aktardı:

> Birdenbire sert bir sarsıntı hissettik, ardından daha da sert bir sarsıntıyla her şey kırılıp dökülmeye başladı ve koltuklarımızdan fırladık; masa başımın hemen üzerinden uçup gitti. O andaki çatırtıyı asla unutmayacağım. [...] Gözlerimi yumdum ve yattığım yerde ölmeyi bekledim. [...] Gördüğüm bir ışığı izleyip kendimi dışarıya attım ve [kız kardeşim] Ksenya'yı çekip çıkardım. [...] Anneciğime ve babacığıma ne olduğunu dehşet içinde düşünürken, onları eski yemekli vagonun çatısında dikilirken gördüğümde büyük ilahi sevince kapıldım...

Yirmi üç kişi can verdi ve Herkül gücündeki çar, vagonun çatısını kaldırarak, yaralıların kurtarılmasına yardımcı oldu. Bir çocuk "Şimdi hepimizi öldürecekler!"* diye feryat ediyordu. Fırlayıp trenden çıkmış en küçük kız Olga'ydı bu. İmparator daha sonra şaka yollu şöyle dedi: "Vladimir'in [ondan sonra gelen kardeşi] sağ kaldığımızı duyunca uğradığı hayal kırıklığını bir düşünün."**

Borki olayı bir bombanın eseri değildi ama çar sözünü sakınmayan demiryolcu Witte'yi unutmayarak, önce demiryolları işletmesinin başına getirdi.

---

* Kızın tepkisi ailenin tamamen anlaşılır korkularını yansıtır nitelikteydi. Teröristler hâlâ çarın peşindeydi. Aleksandr ve ailesi 1 Mart 1887'de, babasının öldürülüşünün altıncı yıldönümünü anmak üzere, Gatçina'ya çekilmesinden sonra ilk kez Petersburg sokaklarından geçti. Tören yerine yaklaştığı sırada, polis Halkın İradesi örgütüne mensup ve ikinci bir 1 Mart suikastını işlemek üzere bombalar taşıyan üç genç terörist yakaladı. Asılan beş terörist arasında on dokuz yaşındaki bomba imalatçısı Aleksandr Ulyanov da vardı; onun infazı küçük kardeşi Vladimir, yani müstakbel Lenin üzerinde belirleyici bir etki yarattı.

** Kültürlü ama gösteriş düşkünü Vladimir, ondan daha iyi bir çar çıkacağı kanısındaydı. Oysa gerçek marifetleri gözde Paris yemek tariflerini derlemekten, kibirli eşi Miechen'le (eö Mecklenburg Düşesi Marie) birlikte görkemli partiler vermekten ve şarkıcı Şalyapin, piyanist Rahmaninov, ressam Repin ve Diyagilev'in Rus Bale Topluluğu'na hamilik etmekten ibaretti. Ama Miechen aptalca bir tavırla Bismarck'la yazışmaya kalkıştı. İhbar edilmesi üzerine, onu sertçe azarlayan imparator, Vladimir çiftinin Kubat Restoranı'nda bir Fransız aktörle ve metresiyle tepişmesine daha da kızdı. Vladimir metresini öpmesi üzerine, grandüşesi öpen aktörü öldürmekle tehdit etti. Çar Fransız çifte ve (geçici olarak) Vladimir çiftine Rusya'dan hemen ayrılmalarını bildirdi.

Ardından Petersburg'a çağırdı ve Yahudi demiryolu patronlarına temkinle baktığı için, "Sen bir Yahudi dostu musun?" diye sordu ona. Witte hepsini Karadeniz'e döküp boğmanın mümkün olmadığı düşünüldüğünde, onlara en azından birer insan gibi davranmak gerektiği karşılığını verdi. Cevabını tatmin edici bulan çarın onu ulaştırma bakanlığına atamasıyla şaşırtıcı yükselişi başladı.

Otuz dokuz yaşındaki, gösterişli ve geniş göğüslü Witte, taşralı teknokrat kimliğiyle yeni türden bir bakandı. Lutherci İskandinav kökenli bir memur ile bir Dolgoruki prensesinin oğlu olarak, Tiflis'te büyüyen ve Odessa'da mühendislik öğrenimi gören bu mahir entrikacı sinir bozucu bir özgüvene sahip olmakla birlikte alıngan, yalancı, çıkarcı ve kibirliliğe varacak derecede kendini beğenmiş biriydi. "Karakterinin bir parçası saydığı pervasızlığından ve sözünü sakınmazlığından", yani çarın beğendiği özelliklerinden yararlanmasını bildi. Witte gibi benzersiz bir değeri kollamak söz konusu olduğunda, Saşa kendi koyduğu kuralları değiştirdi: Witte başkente varışından kısa bir süre sonra, boşanmış bir Yahudi kadına âşık olduğu gerekçesiyle istifasını sundu. Ama çar onun kadınla evlenerek sergilediği şövalyece tutumu takdir etti. Minny daha sonraları Witte'ye, "Sen kocamın gözde bakanıydın" diyecekti.

Rusya hâlâ ekonomik kriz batağındaydı. Sanayileşmeyi borçlanmayla finanse etme ve borçları yurtdışına tahıl satarak ödeme politikasının daha da ağırlaştırdığı 1891 kıtlığında binlerce kişi öldü. Bizzat kıtlığın varlığını inkâr ederek, nihilistlerin propagandası olduğunu ileri süren çar ancak Vorontsov'un uyarısıyla durumun ciddiyetini anladı.

Rusya'nın bu krizden çıkmaya başladığı 1892'de Witte maliye bakanlığına terfi ettirildi. Bir monarşist ve yurtsever olarak, o da ancak dış borçlanmayla finanse edilen hızlı bir sanayileşme programının "iki yüz yıllık ekonomik uyku"ya son vereceği ve jeopolitik kapışmada, sonraki ifadesiyle "monarşinin yüce siyasal görevlerini yerine getirme"de, Rusya'ya Avrupa devletleriyle rekabet gücünü kazandıracağı kanısındaydı. Avrupa tahıl ambarı haline gelen Ukrayna'daki tahılın büyük bir bölümü Odessa borsaları aracılığıyla satılmakta ve oradan gemilere yüklenip Boğazlar yoluyla taşınmaktaydı. Rusya'nın tarım üretimi bakımından Avrupa'da ilk sıraya yükselmesiyle birlikte, Witte dış sermaye ve devlet yatırımlarıyla ekonomide hızlı bir büyüme sağlamaya çalıştı. Böylece 1890-1900 arasında pik demir, çelik ve kömür üretimi üçe katlandı, demiryolu hatlarının uzunluğu ikiye katlandı ve Rusya tekstil ürünleriyle dünyanın ilk beş sanayi devleti arasına girdi. Bakü'de bulunan petrol kısa sürede dünyadaki toplam arzın yarısını karşılar duruma geldi.

Witte'nin dinamizminin en belirgin simgesi Trans-Sibirya Demiryolu'ydu. Aslında Aleksandr'ın başlattığı bu projeyi kendi vitrini haline getirdi. Demir-

yolunun Sibirya boyunca uzanmasıyla birlikte, ortaya çıkan fırsatlarla başı döndü. "Rusya ta Pasifik sahillerinden Himalaya tepelerine kadar sadece Asya içlerine değil, Avrupa'ya da hâkim olacak" dedi III. Aleksandr'a.

Rusya'nın sanayileşmeye dayalı modernlik hamlesi sürerken, imparator Rus milliyetçiliğini seferber ederek ve imparatorluktaki azınlıkları sindirerek, devleti bir arada tutmaya çalıştı. 1897 sayımına göre, 146 dil konuşan 104 milliyetin yaşadığı bu çokuluslu imparatorlukta, saf Ruslar (Ukraynalılar hariç) yüzde 44'lük bir oranla azınlık konumundaydı. İmparator antisemitik politikalara ilaveten, Polonya, Ermenistan ve Gürcistan okullarında sadece Rusça öğretilmesi talimatını verdi; rejim açısından kendi kalesine gol atma sayılacak bu adımla, milyonlarca insan gereksiz yere düşmana çevrildi.[9]

Aleksandr 1889'da Dmitri Tolstoy'un ölümüyle yasa boğuldu. Hiç kimse "son Mohikan"ın yerini dolduramazdı. Yeni içişleri bakanı İvan Durnovo, çatallı gülünç bir sakalı olan antisemitik bir bağnazdı ve Aleksandr'ın garip küçük kardeşi Sergey'de bir müttefik buldu. Aleksandr Mart 1891'de Sergey'i Moskova genel valiliğine atadı. Ama kardeşinin Tahditli Bölge kısıtlamalarının gevşetilmesiyle oraya göç etmiş "Yahudilerden temizlenmediği sürece Moskova'ya gitmek istememesi" üzerine, polise "Moskova Yahudilerini sürme" emrini verdi. Ardından 28 Nisan'da, Sergey'e belirli kesimleri ("Yahudi zanaatkârlar, içki ve bira imalatçıları, genel esnaf ve işçi takımı", hatta "terhis edilmiş Yahudi askerler") topluca sürme yetkisini veren bir dizi kanunun ilkini imzaladı. Sergey göreve başladıktan sonra Büyük Sinagog'u kapattı, Kazaklara Yahudi evlerini yağmalattı ve Yahudi kadınlara ancak "vesikalı fahişe" olma kaydıyla kalma hakkını tanıdı. Kentten 20 bin Yahudi kovuldu. Bu baskı Amerika'ya Yahudi göçünü teşvik ederek, göçmen sayısını yılda 137 bin kişi düzeyine çıkardı. Getirildiği makama ilişkin karışık duygular taşıyan Sergey, yeğeni Niki'ye şunu anlattı: "Burada Moskova genel valisiyim, gülünç gelse bile üzgünüm de; alayımı [...] eski silah arkadaşı çevremi özlüyorum. [...] Petersburg'dan ayrılırken, bebek gibi ağladığımı itiraf edeyim." Ama Sergey hırslıydı: "Görev beni ürkütmüyor, çok ilgimi çekiyor."

Sandro'ya göre, Sergey "inatçı, küstah, huysuz [ve] birçok tuhaf yanıyla övünen" biriydi. "Onda telafi edici tek bir özellik bulamıyorum." "Küçük Hanım" da "amcaların en ürkütücüsü" olduğu görüşündeydi. "Fevri ve sert, [...] ince dudakları adeta gaddarlık saçarcasına sımsıkı kenetli, [...] gözleri çelik grisi, gözbebekleri bir kedininki gibi daracık. [...] Tehditkâr bir yanı vardı, suratı bir bakıma içindeki bağnaz kişiliği yansıtırdı."

Yeğeni Marya Pavlovna'nın düşüncesi ise, Sergey'in "ruhunu hapsedecek kadar içe kapanık kişiliğiyle, aşırı duyarlılıktan gelen özel dürtülerini gizlediği" ve bunların "neredeyse kadınsı" olduğu yönündeydi. Witte'nin daha sonraki anlatımıyla, en büyük mutluluğu yaşadığı Preobrajenski Muhafız

Alayı komutanlığı sırasında "her zaman ona karşı son derece sevecen olan nispeten genç erkeklerle çevrili"ydi ve bu durum "genç erkeklere dönük belirgin eğilimi"ni açığa vurur nitelikteydi.

Sergey henüz sekiz yaşındayken, en büyük kardeşi Niksa'nın ölümünden ve annesinin aylarca Hesse-Darmstadt'daki aile evinde kalmasına yol açacak çilelerinden etkilenmişti. Oraya ziyaretlerin birinde, Kraliçe Victoria'nın kızı olan hüzünlü annesi Alice'in yanında büyüyen ve bir rahibe olmak isteyen kuzeni Hesse Prensesi Elizabeth'le tanıştı. "Nadir zekânın, şen mizah duygusunun, sınırsız sabrın ve âlicenap gönlün" getirdiği "büyüleyici güzelliğe" sahip bu gri gözlü ve bembeyaz tenli sarışın, Alman veliaht prensi Willy'nin "ilk aşkı"ydı. Ama Sergey onunla evlenmeye kararlıydı ve Ortodoksluğa dönmeyi reddetmesine karşın, 1884'te bunu başardı. (Sergey'i asla bağışlamayan ve daha sonra kayzer olan Willy, "ailenin yakışıklı genç papazının kulamparası olduğu" hikâyesini yayacaktı.) İkilinin çocuksuz evliliği muhtemelen hiç tamamına ermese de, "Küçük Hanım"ın izlenimi "Sergey'in azarlamalarına rağmen onu taparcasına sevdiği" yönündeydi. "Ella" olarak anılan karısı da onu anlayışla karşılayan bir tutumla, "Düzeni severdi" diyecekti. Bunun soğuk kibirliliği güzel erdemliliğinden aşağı kalmayan Ella'ya uygun geldiği söylenebilirdi. "Küçük Hanım"a göre, "gözlere şenlik görüntüsü"nü taparcasına sevdiği Ella'nın "saflığı mutlak"tı.

Sergey'in Ella'yla evliliği Niki'ye kız kardeşi Hesse Prensesi Alexandra'yla (Alix) ilk kez karşılaşma fırsatını verdi ve tam da Rusya'nın yeni Almanya'yla ilişkisi bozulurken aralarındaki ilişki gelişti.[10]

Yirmi dokuz yaşındaki, tutarsız, fevri ve istikrarsız II. Wilhelm'in izlediği yeni politikalar, Aleksandr'ın ona dair bir karara varmasını sağladı. Tahta çıkışından hemen sonra, 1888'de ziyaretine gittiği Aleksandr'a "caka satan, kendini matah sanan ve başkalarına tanrı gibi göründüğü zehabını taşıyan aşağılık genç züppe" olarak sevimsiz geldi. Çerevin'in ifadesiyle, "fiziksel görünüşüyle iğrendiği Wilhelm'den düpedüz midesi bulandı." Onu bir tür yavru maymun saydı. İade-i ziyareti sırasında, Willy'nin birdenbire Avrupa'nın Almanya ile Rusya arasında bölünmesi fikrini ortaya atması üzerine homurdandı: "Bir derviş gibi kendi etrafında dönmeyi bırak, Willy, aynada kendine şöyle bir bak yeter!"

Rusya'nın yalnızlaştığını sezen Aleksandr, Bismarck'ın "Romanovlar ile Hohenzollernler arasındaki akrabalığı umursamadığı"nı çoğu bakanından epey önce kavradı. Dünya yeni bir döneme girmişti. "Hanedanların yanı sıra halkların haklarını koruma ilkesini benimsetmek istiyorum" dedi Giers'e. "Sana önerim Fransa'ya karşı dostça bir tutum takınarak, [...] doğru zamanda [...] resmi bir ittifak için müzakereye oturmandır." Fransızları ahlaksız dev-

rimciler olarak gördüğü için şoka uğrayan Giers, "Böyle bir şey imkânsız" karşılığını verdi. Aleksandr'ın bunu talimat olarak ilettiğini belirtmesine karşın, işi çok ağırdan aldı. Kayzerin 1890'da ani bir kararla Bismarck'ı şansölyelikten alıp yerine atadığı General von Caprivi, Britanya'yı ayartıp katmayı umduğu Üçlü İttifak'la çelişkili yanlarından kaçınmak açısından, Rus antlaşmasının yenilenmemesi için baskıya girişti. Bu tutum bir Fransız ittifakını kaçınılmaz kıldı. Aleksandr Temmuz 1891'de bir Fransız filosunu Kronstadt'a davet etti ve (daha önce yasadışı sayılan) cumhuriyetçi marş "Marseillaise" çalınırken, şapkasını çıkardı. Moskova'daki Fransız Sergisi'ni gezerken, çıplak bir heykeli örtüyle kapatmaya çalışan bir saraylıya bağırdı: "Bırak öyle kalsın! Fransızların en çok hayranlık duyduğu kostümün bu olduğunu biliyorum!" Her iki ülke Almanya'nın (ve Britanya'nın) tehdidi altındaydı. Çar 1894'te Fransa'yla ittifak imzaladı.

Kayzer umutsuzca onun dostluğunu tekrar kazanmaya çalıştı. Aleksandr oğlu Niki'yle beraber, nihayet Kiel'deki donanma teftişinde onunla buluştu. Çarı "son derece neşeli" bulan kayzer, Niki'nin "bir hayli geliştiği ve çekici, terbiyeli ve hoş tavırlı bir delikanlı olduğu" izlenimini edindi.[11]

Şen şakrak çar henüz kırk altı yaşında olduğundan, Niki'nin yakında yerine geçmesi uzak ihtimaldi. Bir altmış sekiz boyundaki, ürkek, çocuksu ve ne düşündüğü anlaşılmayacak kadar pasif Niki, idmanı ve avcılığı sevdiği için sağlam bünyeliydi; kırpık bir kumral sakal bırakmıştı ve annesinden gelen en hoş yanıyla yumuşacık bakan, ışıltılı mavi gözleri vardı.

Dışişleri Bakanı Yardımcı Lamsdorf'a göre, "yirmi dört yaşındaki veliaht yarı oğlan, yarı adam haliyle, ufak cüssesiyle, ince yapısı ve silik tavrıyla garip bir izlenim" uyandırmakla birlikte, "inatçı" ve "pervasız" biriydi. Annesi oğullarına çocuk muamelesinde bulunmaya eğilimliydi. "[Niki] küçük bahriyeli takım elbisesini çoğu oğlandan daha uzun süre giydi" diye not düşmüştü Kontes "Zizi" Narışkina. Aniçkov ve ardından Gatçina saray bahçelerindeki "duvarların ötesine yıllarca pek geçmediği için, sınırlı bir ufku ve dar bir bakış açısı olan bir adam"dı. Bir Muhafız Alayı'nın başına geçtiğinde bile, annesi ona "sevgili minik ruhum, oğlum" diye hitap etmeyi sürdürdü. Güncesinden yirmili yaşlara kadar saklambaç oynadığı, atkestaneleri ve köknar kozalaklarıyla yapılan yarışmalara katıldığı anlaşılır.

Niki hem güvenlik hem de ebeveynlerinin eğilimi nedeniyle evde eğitim aldı. Bu ona kraliyet ailelerinde en nadir olan şeyi, sıcak ve mutlu bir çocukluk yaşattığı kadar, dünyadan kopuk ve toy kalmasına da yol açtı. Özel hocası General Daniloviç'in "taç giyme ayini sırasından yayılan gizemli güçlerin bir hükümdar için gereken her türlü pratik veriyi sağladığına" inanmasından dolayı, eğitimi bilinçli olarak gevşek tutuldu. Diğer özel hocaları usturupluy-

du ama Niki bundan yararlanacak kadar olgunlaşmış değildi. Ona hukuk ve tarih dersleri veren yaşlı Pobedonostsev, "Tamamen burnunu karıştırmakla meşgul olduğunu görebiliyordum" diye yakınacaktı. Niki'nin gözdesi ise İngilizce öğretmeni Charles Heath'ti. İngiliz küstahlığından ve liberalizminden nefret etmesine karşın, Rusluktan son derece uzak bir vasıfla, Anglosakson özdenetiminin timsali haline geldi. Soğukkanlılığı belki de çatlak babasının teklifsiz duygusallığına bir tepkiden ve birlikte epeyce zaman geçirdiği II. Aleksandr'ın tehlike karşısındaki sakinliğine imrenmesindendi: "Dedemin sükûnetini daima örnek almayı kendime görev edindim." Eğer öyleyse, bunu öyle bir düzeye vardırdı ki, felaketlerle karşılaşıldığında saraylılar onun herhangi bir şey hissedip hissetmediğini merak eder hale geldi. "Hiç gülmezdi ve nadiren ağlardı" diye belirtecekti kuzeni Sandro. Bu, kısmen çevresindeki denetlenemez dünyayı denetlemenin ve kendini yetersiz bulduğu bir rolü oynamanın bir yoluydu ama kadere köklü mistik inancıyla da bağlantılıydı. "Sıklıkla kolunu boynuma dolayarak, 'Ben Eyüp yortusunda doğduğum için, kaderimi kabullenmeye hazırım' derdi" diye anlatacaktı kız kardeşi Olga. Terbiyeli ve utangaç halinin ardında, ikisi de siyasette yararlı vasıflar olan güçlü bir kurnazlık ve kararlılık damarı yatmaktaydı. Anlaşılmazlık ve soğukkanlılık dikkatle izlenen herkes için değerli özelliklerdir ama yumuşak başlılık ve kötürümlük arasında ince bir çizgi vardır. Onu alımlı bulan birinci dereceden kuzeni "Küçük Hanım"a göre, "gözleri sevecendi, pes ve yumuşak sesi bir nezaket taşırdı" ama eksik bir yanı vardı: "İnsan ona karşı asla bir soğukluk duymamakla birlikte, pek fazla da yaklaşamazdı."

Niki ortalama zekâlıydı. Çabuk öğrenen biriydi, hafızası çarpıcıydı, tarih kitaplarını şevkle okurdu, Tolstoy ve Çaykovski'den hoşlanırdı, üstün dil yeteneğiyle Almanca ve Fransızcayı akıcı konuşurdu. İngilizcesi öylesine mükemmeldi ki, babası Kraliçe Victoria'ya mektuplarını ona yazdırırdı. Ancak aldığı eğitimin ve bakış açısının müthiş dar görüşlülüğü yüzünden becerileri sınırlıydı.

Annesinin genç veliahtlara yönelik "Dalkavuklara kulak verme" gibi geleneksel anaç nasihatlerle saf tavrını teşvik etmesine karşın, siyasal görüşlerini şekillendiren kişi babasıydı. Pobedonostsev'in özel ders verdiği ve Meşçerski'nin akıl hocalığı ettiği Niki, babasının Moskova taht anlayışını, yani Petersburg'un, liberal Avrupa ve Yahudi modernliğinin murdar yozluğuna kıyasla, saf ve kutlu sadakate sahip köylüler ile çar arasındaki mistik birliğe dayalı anlayışı benimsedi. Tıpkı babası, aslına bakılırsa *fin de siècle* [19. yüzyıl sonu] Avrupası'nın çoğu kraliyet ve aristokrasi mensubu aileleri gibi, orta sınıfa özgü ve Ruslukla bağdaşmaz saydığı entelektüel uğraşlardan uzak durdu ve Aleksandr'ın politikacılara ve topluma karşı güvensizliğini kendine yakın buldu. Kendisini dedesinin üstlendiği rolle bir siyasal figür

olarak görecek şekilde yetiştirilmesi gerekirken, adeta siyasetin dışında ve üstünde saydı.

Niki "zayıflığa tahammülü olmayan" izbandut babasının kişiliği altında ezildi. Bir keresinde bir oyun arkadaşının kendi hatasının sorumluluğunu üstlenmesine göz yumması üzerine Aleksandr şöyle gürlemişti: "Çıtkırıldımın tekisin!" Çarın küçük oğlu Georgi'yi kayırmasından Çerevin'in çıkardığı sonuç, Niki'ye iyi gözle bakmadığıydı. Öyle olsa bile, Niki "Babam bana karşı hep içten ve sevecen" diye belirtmişti.

Ancak önündeki gelecekten kaçınması mümkün değildi. Henüz on üç yaşındayken, parçalanan dedesinin can çekişirken aldığı hal herhalde onu sarsmış olmalıydı. Babasının çar olarak Moskova'ya ilk ziyaretinde kalabalıkların tezahüratı karşısında aynı ölçüde heyecanlandı: "Ne kadar görkemli ve dokunaklı bir tablo. Babam ile annem kapılardan geçince ve babam başıyla insanlara selam verince, öylesinde sağır edici bir yaşasın nidası koptu ki ürperdim."

Babası onu korumayı istemekle birlikte, kişiliğinden de endişeliydi. Niki'nin Trans-Sibirya Komitesi'nde daha etkili rol almasını öneren Witte'ye şöyle bağırdı: "Grandük Majesteleriyle önemli bir konuyu görüşmeyi hiç denedin mi? Grandükün [...] tam bir çocuk olduğunu asla fark etmediğini söyleme bana. Son derece çocukça görüşleri var. Böyle bir komiteye nasıl başkanlık edebilir ki?" Yine de söz konusu komitenin yanı sıra, Devlet Konseyi gibi başka organlarda yer almasını sağladı. Oğlunun her türlü sorumluluktan kaçınmasına karşın, tutumunda ısrar etti.

Niki erginlik yaşına vardıktan ve Kazak atamanlığına atandıktan sonra, Preobrajenski Muhafız Alayı ile Hafif Süvari Alayı'nda görev yaptı ve kısa sürede albaylığa terfi ettirildi. Rutinden, arkadaşlıktan ve muziplikIerden keyif aldığı bu ortam, hayatının en mutlu dönemiydi.

Bir muhafız subayıyken bile, en yakın dostları Romanov birlik komutanlarıydı. Dünyası "Gega" olarak anılan amcası Sergey'in özel bir ağırlık taşıdığı ailesiydi. Onunla sürekli yazışırdı ve aralarındaki ilişki Sergey'in Hesse Prensesi Ella'yla nikâhında, küçük kız kardeşini tanımasıyla daha da yakınlaştı.

"Yanında oturduğum on iki yaşındaki küçük Alix'e gerçekten içim çok ısındı" diye yazdı Niki 27 Mayıs 1884'te, her ne kadar Ella'yı daha da beğenmiş olsa da. Güncesine 31 Mayıs'ta şu notu düştü: [Peterhof'ta] Alix ve ben İtalyan konağının [çar olduğunda çiftin aile meskenine dönüştüreceği Aşağı Daça] arka pencereye birbirimizi sevdiğimizi gösterecek şekilde adlarımızı yazdık." Ama kasıma doğru tutkusu hafifledi. "Evlenme isteği kahvaltıya kadar sürdü ve ardından uçup gitti..." diye yazdı 19 Kasım'da.[12]

Alix'in yaşamına trajik ölüm, İngiliz soğukkanlılığı, saplantılı dindarlık, sofuca iffetlilik ve erkek zaafı ile kadın iradesinin bir karışımı damga vurmuştu.

Hesse Dükü Ludwig ile İngiltere Prensesi Alice'in çok sayıdaki kızlarından biri olarak, Darmstadt'ta büyüdü.

Kör talihsizliklerle yüklü dünyası bir dizi trajediyle sarsıldı. Annesi Alice depresif ve maraziydi. Küçük erkek kardeşi "Frittie" "İngiliz hastalığı"ndan (hemofili) mustaripti ve bir pencereden düştükten sonra kanama yüzünden öldü. Daha altı yaşındayken, annesi ve en sevdiği kız kardeşini difteriden kaybeden Alix, büyüme çağında babasının ev sahibeliğini üstlendi ve onun da ölümünden sonra, zayıf erkek kardeşi Ernst'e (Ernie) aynı rolde yardımcı oldu. "Uzun boylu, narin, gür sarı saçlı", mavi gözlü ve çıkık elmacık kemikliydi. Duru güzelliği, dokunaklı kırılganlığı ve yoğun evhamlılığıyla özel teveccühünü kazandığı ninesi Kraliçe Victoria, "tatlı Alicky"yi "büyük endişe ve özenle" kollarken, histerik mizacını ve berbat sağlık durumunu izliyordu. "Her iki ebeveyni de olmadığı için, gerçek anlamda ona sahip çıkabilecek tek kişiyim" diye açıklayacaktı daha sonraları. Gerginlikler "sinirlerini çok yıpratmış"tı. Bir öksüz olması itibariyle, "zavallı Alicky'nin ondan başka kimsesi yoktu." Victoria ona hemşireliği, hastayı rahatsız etmeden bir yatağı düzeltmeyi ve başka "yararlı şeyler"i öğretti. Prens Albert'in 1861'de ölmesiyle kedere boğulup içine kapanmış olmasına karşın, bu yakın ilgisiyle küçük kıza en büyük etkide bulundu ve onun gözünde kadın gücünün timsali haline geldi.

Victoria'nın kanatları altında bir İngiliz mürebbiye tarafından yetiştirilen Alix, ninesinin Lutherci inancına ve uluslararası siyasetine hayranlığıyla, büyüdüğünde ağırbaşlı, çekingen ve gergin bir İngiliz hanımı oldu. Başkalarının yanında kızarır, yüzünde hep sivilceler çıkar, kıvrandırıcı siyatik ve mide krampları yüzünden sıklıkla mecalsiz düşerdi. Sekteye uğratıcı utangaçlığı ve soylu soğukluğunun ardında, dogmatizmin, inatçılığın, insanları ve durumları düpedüz yanlış yorumlama eğiliminin şaşırtıcı bir bileşimini gizlerdi. Zeki olmamasına ve iyi eğitim görmemesine karşın, bir "demir irade"ye sahipti. Kardeşi Ernie'ye göre, "harika biri" olmakla birlikte, "ona hükmedebilecek ve onu dizginleyebilecek üstün bir iradeye muhtaçtı."

Bir hassasiyet kördüğümüydü, "koca yüreği"yle konuşan ateşli bir mümindi. Oğlunun özel hocasının daha sonraki ifadesiyle, "son derece içten"di. İnce, sımsıkı kapalı dudaklarında gülümseme nadiren belirirdi.

Niki ilk karşılaşmasından beş yıl sonra, Alix'le Sergey ve Ella çiftini ziyaretlerinin birinde görüştü. Sohbet ettiler ve dansa kalktılar. Mektuplarında birbirleri için "Ahbap I" ve "Ahbap II" kod adlarını kullandılar. Alix'e refakat eden Ella ve Sergey, aralarında gelişen aşkı özendirdiler. Alix 29 Ocak 1890'da, "beyaz elmaslar, beyaz çiçekler ve kuşak" takınmış halde Kışlık Saray'daki ilk balosuna katıldı; kotilyon dansını Niki'yle yaptı. Sergey'in İllinskoye malikânesinde kaldı.

"Ah, Tanrım, İllinskoye'ye gitmek istiyorum" diye yazdı Niki 20 Ağustos'ta. "Onu şimdi görmezsem, bütün bir yıl beklemek zorunda kalacağım."

Genç kızın ayrılması üzerine, Niki babasına "düşünün bir gün Hesse Prensesi Alix'le evlenmek olduğunu" bildirdi. Ama bir sorun vardı. Ninesi Kraliçe Victoria onu Britanya İmparatorluğu'nun veliahdı Clarence Dükü Prens Eddy'yle evlendirmek isterken, Minny de oğlunu Paris Kontu Bourbon'un kızı Hélène'le evlendirmek istiyordu. Çar ve eşi, kasvetli haliyle imparatoriçeliğe uygunluğundan kuşku duydukları Alix'i beğenmediler. Kraliçe Victoria hemfikirdi: "Din durumundan dolayı bu iş olmaz, üstelik Minny'nin istemediğini biliyorum." Niki delişmen Muhafız Alayı subaylarıyla birlikte eğlenmenin keyfini çıkarırken, Çerevin çarı ona bir balerin bulmaya yöneltti.

Çar ve çariçe 23 Mart 1890'da, yirmi bir yaşındaki Niki'yi Çarlık Tiyatro Dansı Okulu'nun mezuniyet törenine götürdüler. Orada Niki'nin gözüne çarın önceden seçmiş olduğu Polonyalı genç balerin Matilda Hessinskaya ilişti. Daha sonraki özel yemekte, III. Aleksandr yanında oturmasını bildirdiği Matilda'nın öbür yanına Niki'yi oturttu. "Sakın ha!" diye gürledi. "Çok fazla cilveleşmek yok." Matilda güncesine şunu yazdı: "O, benim olacak."

O yaz çar ve Niki, Krasnoye Selo manevralarına katıldı; ahşap kulübelerde kalan grandükler gündüz geçit tönlerini izliyor, gece de tiyatroya gidiyordu. "Hessinskaya'yı kesinlikle çok seviyorum" diye yazdı Niki 17 Temmuz'da. Bir keresinde kuliste genç kızın tosladığı çar, "Ha, galiba cilveleşiyorsunuz!" diye bağırdı. Ama Niki çapkın biri değildi ve geziye gönderilişinden önce, balerinle buluşmayı başaramadı. Gezinin hedefi alışılageldiği gibi Batı değil, Doğu'ydu.[13]

Niki kardeşi Georgi'yle, kuzeni Yunanistan Prensi Georgios ve Rusya'nın kaderinin Uzakdoğu'da yattığına inanan ufak tefek Budizm uzmanı Prens Esper Uhtomski'yle birlikte yola çıktı. Rakkaseler ve geyşalarla yaşananlar başta olmak üzere, maceraları Avrupa saraylarınca hevesle izlendi; Kayzer Wilhelm'e göre, "şimdiye kadar bir kadına yaklaşmaya yanaşmamış" çareviç açısından böyle karşılaşmalar "bir nimet" sayılırdı.

"İngilizler ve kıpkırmızı üniformalarıyla bir kez daha çevrili olmak ne kadar katlanılmaz" diye yazdı Niki Hindistan'da. İngiliz köhneliğinin her ipucuna sevindiği için, İngiliz Kraliyet Donanması'nın Singapur'daki paslı gemilerine değindi: "Bu durum beni daha mutlu ediyor, canım babacığım, çünkü Büyük Okyanus'ta İngilizlerden daha güçlü olmalıyız." Hırçınlığı annesinden kibarca bir azar yemesini getirdi: "Bütün İngilizlere karşı çok nazik olduğunu düşünmek isterim. [...] Kişisel rahatlığını bir tarafa bırakmalısın; iki misli kibar ol ve canının sıkıldığını asla belli etme."

Ama iki olay, geziye gölge düşürdü. Veliahdın çok sevdiği kardeşi Georgi, sonradan verem olduğu anlaşılan esrarengiz bir akciğer hastalığı yüzünden

ülkeye dönmek zorunda kaldı. "Son birkaç günde ne kadar acı çektiğimi tahmin edemezsin" diye yazdı Minny.

Derken Japonya'nın Otsu kentinde, meczup bir polisin çareviçe kılıçla saldırısı, Yunanistan Prensi Georgios'un ustaca bir baston hamlesiyle savuşturuldu. Bu haberi alan Minny ve Saşa "mecalleri kalmayacak kadar ıstırap duydular"; neyse ki, Borki demiryolu kazasından sonra "Tanrı onu ikinci kez kurtarmış"tı. Çar oğlunu geri çağırdı. Niki Trans-Sibirya Demiryolu'nun Vladivostok'taki doğu ucuna varıp trene bindikten sonra, küçük Tomsk kasabasından geçti. Tezahürat eden kalabalıkta onu görenlerden biri de Yakov Yurovski'ydi; çok farklı bir dünyaya mensup bu delikanlıyla, yirmi sekiz yıl sonra, tam da hayatının sonunda yeniden karşılaşacaklardı.[14]

Çareviç dönüşünde Matilda Hessinskaya'yla buluştu. "Görüşmemizden beri, bulutlarda dolaşıyorum! Olabildiğince erken geri gelmeye çalışacağım." Ancak Alix'i unutmamıştı. "Onu uzun bir süre sevdim" diye yazdı 21 Aralık 1891'de. Aleksis Amca'nın loş sarayında kaldığı akşamların birinde, 4 Ocak 1892'de onun metresi "Zina'nın söylediği şarkılarla" eğlendiler.

"İki aşkın bir arada olabileceği hiç aklıma gelmezdi" diye yazdı çareviç 1 Nisan 1892'de, duygularını yoklarken. "Daha önce Alix'i üç yıl boyunca sevdim ve onunla evlenme umudunu besledim. [...] 1890 kampından beri Küçük K'ye çılgınca (platonikçe) âşığım. [Ancak] Alix'i düşünmekten kendimi hiç alamıyorum. Bundan aşka çok eğilimli olduğum sonucunu çıkarmak doğru olur mu?"

Niki ve kuzeni Sandro, balerinlere öylesine sıkça uğruyorlardı ki, çar karısına oğlanın sırra kadem basmasından yakındı: "Niki hâlâ Petersburg'da. Ne yaptığını bilmiyorum; telgraf çektiği, mektup yazdığı yok."

Niki 25 Ocak 1893'te ilk kez erkekliği tattı: "Bu akşam uçarcasına MK'ye gittim ve şimdiye kadarki en güzel akşamı geçirdim. Hâlâ onun etkisi altındayım; elimdeki kalem titriyor." Onu bir zamanlar büyük amcası Kostya'nın aşk yuvası olan İngiliz Bulvarı 18 numaradaki konağa yerleştirmesiyle, "Küçük K"yle "ideal gece"ler geçirmeye başladı.

Alix'i unutamayan Niki, kuzenlik bağı olan soyluların nikâhlarına katılmak üzere Avrupa'yı dolaşırken hep onunla karşılaşmayı umdu. Alix'in Ortodoksluğa dönüp dönmeyeceğini yokladıysa da, hâlâ Lutherci mezhebe sıkıca bağlı olduğunu öğrendi. Buna karşılık, Niki'nin başka biriyle asla evlenmeyeceğini bildirmesinin etkisiyle, çarın görüşü değişti. Üstelik kendi annesi de bir Hesse prensesiydi. Niki'ye Alix'in duygularını sorup öğrenme iznini verdi. Çöpçatanlığı Ella ve Sergey üstlendi. Kimliklerin açık edilmediği cefalı müzakerelerde, Niki'nin tereddütleri ve Alix'in inatçılığı, aracıları çileden çıkardı. Niki'nin yengesi Ella'dan kız kardeşini Rusya'ya davet etmesini

istedikten sonra ilgisiz tavır takınması Sergey'i küplere bindirdi. Amcası 14 Ekim 1893'te müstakbel çara şunu yazdı: "Eşim [Ella] mektubunla o kadar hüsrana uğradı ve kızdı ki, bu olayı kesinlikle bitirmeyi düşündüğünü sana bildirmemi istiyor. [...] Onun yanına gitmelisin. [...] Sağlam karakterin ve iraden yoksa ya da duyguların değiştiyse, bunu bana ya da eşime söylememen esef verici. [...] Bana bu soruyu yöneltme yetkisini verdin ve her şey hazırken, garip cevabınla karşılaşıyoruz. Tekrar belirteyim: Her şey bitti ve eşim bu konuyu bir daha açmamanı rica ediyor. Sana bunları yazmak zorunda kalmak beni üzüntüye boğuyor!"

Hiç kuşkusuz, iş bitmiş değildi. Ancak Alix mezhep değiştirmeye kararlılıkla karşıydı. "Vicdanımı hiçe sayıp yapamam bunu" diye yazdı 8 Kasım 1893'te. "Niki, sende o kadar sağlam bir itikat var ki, beni anlarsın."* Niki "Aramızdaki her şey bitti; dinimizin derinliğini pek bilmiyorsun" diye üsteledi. Ama pes etmedi: "Bütün dünyada sensiz bir mutluluk olabileceğini mi sanıyorsun?"

Kuzeni Sandro'nun (Grandük Aleksandr Mihailoviç) 12 Ocak 1894'te kız kardeşi Ksenya'yla nişanlanması, hayal kırıklığını daha da yoğunlaştırdı. "Heyecan doluyum" diye yazdı. "Vladimir Amca'nın beni sürükleyip akşam yemeğine götürdüğü yeni bir kulüpte bayağı sarhoş oldum." Niki "Küçük K"yle hâlâ görüşüyor ve "dört günlük içki âlemleri"nin, dokuz saatlik dans yarışlarının, Aleksis Amca'yla makao oyunlarının, Çingenelerle ve birlik komutanıyla, yani "KR"** olarak anılan kuzeni Konstantin'le birlikte "süvari gala yemekleri"nin keyfini sürüyordu.

Obolenski ailesinin 24 Ocak'ta verdiği bir partide, Niki ve kuzenleri "küçük çocuklar gibi saklambaç" oynadılar. Dışişleri Bakanı Polovtsov'a göre, saklambaç "yirmi dört yaşındaki bir veliaht için tuhaf bir eğlence"ydi. Aynı ayın sonuna doğru "Küçük K" konağında Niki'yi beklerken, çareviçin "babasının hastalığından dolayı" gelemeyeceğini bildiren bir pusula aldı. Çarın ağır hasta olması pek akla gelmeyecek bir şeydi. Nitekim Niki'nin kız kardeşi Olga, "Babam hep bir sporcu kadar sağlıklıydı" diye belirtmişti.

Minny'nin daha az içki içmemesi için yalvardığı çar, Çerevin'in ifadesiyle "doktorlara aldırmayan" bir tutum içindeydi. İki ahbap konyak teçhizatlı çizmeleri sayesinde, "1-2-3, fırt!" diyerek içmeyi sürdürdü. Ama imparator toparlandı.

---

* Alix'in önünde kız kardeşinin örneği vardı. İmparator 1888'de Filistin Derneği Başkanı Sergey'i, Zeytin Dağı'ndaki altın kubbeli Azize Meryem Kilisesi'ni annelerine ithafen açmak üzere Kudüs'e gönderdi. Daha önce mezhep değiştirmeyi reddeden ve ona eşlik eden Ella, Kudüs'te birden kafasında çakan şimşekle Ortodoksluğu tutkuyla benimsedi.

** "KR" Kostya'nın ikinci oğlu ve Fanny Lear'in sevgilisi delişmen Nikola'nın küçük kardeşi Grandük Konstantin Konstantinoviç'in takma adı "Konstantin Romanov"un kısaltılmış biçimiydi. Enfes güncesi bu kitapta kullanılan en iyi kaynaklardan biridir – "KR"nin gizli yaşamına dair ayrıntıları da içerse bile.

Niki 2 Nisan'da, Alix ile Ella'nın erkek kardeşi Ernie'nin hem Kraliçe Victoria'nın hem de II. Aleksandr'ın torunu Edinburgh Düşesi Melita'yla (Tontoş) evliliği vesilesiyle, Coburg'da neredeyse bütün Avrupalı kuzenleriyle buluşmak üzere trenle yola çıktı. Victoria'nın "Şahane Güruh" diye andığı bu kişilerden bazıları Niki'nin yakın arkadaş grubu "Kulüp" üyesiydi. Alix onu orada bekliyordu.

"Aman Tanrım, nasıl bir gün" diye yazdı Niki Coburg'da 5 Nisan'da. "Ella Yenge'nin dairesine gelen Alix göze çarpacak kadar güzelleşmişti ama son derece mahzundu. Bizi baş başa bıraktılar. Din değiştirmeye hâlâ karşı." Genç kız buna razı olması gerektiğini belirten çareviçe, "Hayır, yapamam" diye fısıltıyla cevap verdi.

"Kraliçe Victoria arabasının önünde bir ağır süvari muhafız takımıyla, arkasında bir taburla büyük şatafat içinde geldi." Ertesi gün Alix'le can sıkıcı başka bir görüşmenin ardından, erkek konuklar "Prusya üniformaları giyerek, Wilhelm'i karşılamak üzere istasyona gittiler." İngiliz kraliçesi ve Alman kayzeri, geri kalan kuzenlerle birlikte, Alix'i ikna etmek için uğraştılar. Victoria her gelişmeden haberdar edilirken, Gatçina'daki çar ve çariçe, Minny'nin ifadesiyle "neredeyse ateşli bir sabırsızlık içinde" beklemekteydi. "Böyle bir anda senden ayrı olmanın ne kadar ıstırap verici olduğunu tahmin edemezsin." Belki de Ernie'nin evliliği belirleyici oldu; çünkü Hesse'ye bir düşesin gelişiyle, Alix'in Darmstadt'taki rolü sona ermişti.

Nikâhtan sonra, 7 Nisan'da kayzerin "bile Alix'le bir görüşme yapmasının" ardından, ertesi sabah Niki'nin ifadesiyle "herkesi rahatlatıcı" aşama geldi. "Miechen Yenge'ye uğrayan [Alix] kısa bir süre sonra, amcalarımla, Ella Yenge ve Wilhelm'le oturduğum odaya geldi. Bizi yalnız bıraktılar." Kayzer Willy "görüşmenin sonucunu beklemek üzere amcalar ve yengelerle birlikte bitişikteki oda"ya geçti. "Söylediği ilk şey [...] razı olduğuydu!" diye sevinçle yazacaktı Niki. "Çocuk gibi ağlamaya başladım ve o da bana katıldı!" Alix hemen "neşeli, konuşkan, sevecen" hale büründü. Willy'nin sımsıkı sarılışlarından sonra, Niki ve Alix koşar adımlarla Kraliçe Victoria'nın yanına gittiler. Ona artık "Cicianne" demesi gerektiğini düşünen çareviç daha sonra annesi Minny'ye mektup yazdı. Cevap 10 Nisan'da geldi: "Sevgili tatlı Niki! Çok mutlu oldum ve koşup haberini babana bildirdim." Bir Fabergé yumurtası ve mücevherler gönderirken, "Safirden mi, yoksa zümrütten mi hoşlanıyor?" diye sormayı ihmal etmedi. Çar heyecanlanmakla birlikte şaşkındı: "Girişiminin tamamen boşa çıkacağına emin gibiydim; [ama] olup bitenler her şeyin o kadar kolay olmadığını gösterme açısından kesinlikle yararlı olacak." Niki'yi hâlâ bir çocuk gibi gördüğü belliydi: "Seni nişanlı biri olarak düşünemiyorum; ne kadar garip ve alışılmamış bir durum!"

Niki'nin yurda döndüğü sırada, "Küçük K" nişan haberini aldığı için çok üzgündü. Aslında Niki ayrılmadan önce onunla ilişkisini bitirmeyi görüşmüş ve ona İngiliz Bulvarı'ndaki konağı satın almak için Sandro ve kardeşlerinden 400 bin ruble borç almıştı. "Hayatımda ne olursa olsun, seninle birlikte geçirdiğim günler, gençliğimin en mutlu anıları olarak kalacak" diye yazdı ona. Ama "Küçük K" nişanı bozmak için son bir girişimde bulundu.

Victoria'yla birlikte Windsor'da kalan Alix Rusça öğrenmeye başladı ama sinirsel gerginlikten neredeyse bunalıma girdi. "Evet, sevgili nineciğim, yeni konumum çileler ve güçlüklerle dolu olacak" dedi Victoria'ya. Kraliçe de durumu Niki'ye bir mektupla açıkladı: "Epeyce istirahate ve sükûnete ihtiyacı var; uzun süre yatması gerekir. Sevgili babasının ölümü, erkek kardeşiyle ilgili endişesi ve geleceğe dönük mücadelesi sinirlerini çok fazla yıprattı." Siyatikten eli ayağı tutmayan Alix kükürt banyoları almak üzere Harrogate'e gitti. İngiltere'ye çarlık yatı *Zvezda Polyus*'la (Kutup Yıldızı) varan Niki'ye,* "Kaba insanlar köşede dikilip beni süzüyorlar. Bir dahaki sefere, onlara dil çıkaracağım" diye bildirdi.

Nişanlılar Windsor'da kraliçenin, Sandringham'da Bertie'nin yanında kalarak, İngiltere'de bir ay geçirdiler. İkincisinde Niki'nin annesine "oldukça garip" diye aktardığı ev partilerine katılanların "çoğu at cambazıydı ve aralarında Baron Hirsch diye biri" vardı. Kastettiği kişi Avrupa'nın en zengin adamı olduğu söylenen ve Rus antisemitizmine karşı kampanyanın öncüleri arasında yer alan Yahudi asıllı Maurice Hirsch'ti. Bu bakımdan Bertie'nin maksadı belki de bir mim koymaktı. "Kuzenler [York Dükü George ve kız kardeşleri] bu işten oldukça hoşlandılar ve beni alaya alıp durdular." Ama Yahudi basilinin bulaşmasından titizlikle sakınan Niki, dindarca bir tavırla annesine şunu övünerek bildirdi: "Elimden geldiğince uzak durmaya ve konuşmamaya çalıştım."

Kardeşi Georgi'ye anlattığına göre, Windsor'da kalırken "İngiliz ailenin bir parçası haline geldi" ve bazen "yaşlı kraliçe (göbekli kadın)" olarak andığı "müstakbel ninesi için iki Hintli ve bir İskoç uşağı kadar vazgeçilmez" bir konuma geldi. Nişanlıların Wight Adası'ndaki Osborne'da kaldığı sırada, Alix (besbelli ki bizzat "Küçük K" tarafından yazılan) imzasız mektuplar aldı. Anlatılan aşk hikâyesine dair ayrıntıların Niki tarafından doğrulanması gönlünü kırdı. "Seni ifade edebileceğinden daha köklü ve bağlı bir duyguyla seven bu kızcağıza güven" diye yazdı güncesine. "Geçmişte olan geçmişte

---

* Ailenin nişandan duyduğu sevince üzüntü de karıştı. Doktorlar Niki'nin vereme yakalanan kardeşi Georgi'nin aileden uzak kalacağı Kafkasya'nın sıcak ikliminde yaşamasını salık verdiler. Abbas Tuman'a yerleşen Georgi yabancı Kafkas yakın korumalar arasında yalnızlık çekti. "İnsanın kendi çocuğunun acı çektiğini görmesi çok korkunç" diye yazdı mahzun annesi. İki kardeş birbirlerine o kadar yakındı ki, Niki yaşadığı aşkın gelişim sürecini ona düzenli bildirdi.

kalır ve ona sakince bakabiliriz. Hepimiz bu dünyada baştan çıkarız ama nedamet getirdiğimiz sürece Tanrı bizi bağışlar."*

Niki'nin yatıyla ülkesine döndüğü sırada, Kraliçe Victoria'nın aklından geçen düşünce şuydu: "Tatlı Alicky'nin evliliğini düşündükçe, mutsuzluğum artıyor. Sadece onu çok sevmemi sağlayan kişiliğinden dolayı değil, zavallı çocuğun gideceği ülkeden ve maruz kalacağı güvensiz ortamdan da dolayı."[15]

Niki 25 Temmuz'da imparatorun Ksenya ile Sandro'nun izdivacına** nezaret edişini izlemeye yetişecek şekilde Petersburg'a vardı ama "İzbandut"un düğün ziyafetinin sonuna doğru bitkin düştüğünü fark etti. "Hayatında sadece iki kez hasta düşmüş" III. Aleksandr 10 Ağustos'a varıldığında, kilo kaybetmeye ve baş ağrıları çekmeye başladı; ayakları şişkin ve benzi soluktu. Manevralarda bayıldı. Onu muayene eden Dr. Zaharin, Niki'nin 11 Ağustos'ta yazdığına göre, "ciddi bir terslik bulamadı" ve "dinlenmesi gerekir" dedi. Bunun üzerine Niki ve Georgi kardeşlerin de eşlik ettiği aile, önce nadir Avrupa bizonu sürüsüyle tanınan Bialowieza, ardından başta Spała olmak üzere, çarın Polonya av köşklerinin yolunu tuttu. Ama bizon avına pek çıkılmadı; Georgi rutubetli Polonya ormanlarında, imparatorun bütün gece yatağının yanında oturmasına yol açacak kadar hasta düştü ve sonunda daha sıcak güneye gönderildi.

Niki nişanlısına taktığı yeni adla "sevgili Sunny"sine yazdığı mektupta, "şirin yüzünü ihtiraslı, yakıcı, sevecen öpücüklere boğmayı" özlediğini bildirdi. Alix içindeki tutkuyla "yanıp kül olduğunu" yazdı.

"Her şey sana, sırf sana ait, bunu bağırarak söylemek isterdim!" karşılığını verdi Niki.

---

* "Küçük K" sahneden çekilmedi. Cevval dansçı aynı anda iki grandükün, Sergey Mihailoviç (Bimbo ile Sandro'nun kardeşi) ve Andrey Vladimiroviç'in (Vladimir ile Miechen'in oğlu) metresi oldu. Onların gücünden ve II. Nikolay'a hoş görünme becerisinden yararlanarak, Maryinski Bale Topluluğu'nda baskın bir konuma ulaşırken, bir servet de edindi. Bir çocuğu olduğunda, hangi grandükten olduğunu kestiremedi. İki grandükü ayaklarının dibinde tutmanın nasıl bir duygu olduğu sorusuna verdiği cevap şöyleydi: "Niçin olmasın? İki ayağım var."

** Çar ve çariçe daha önce Ksenya'nın çok genç olduğu düşüncesiyle bu izdivaca karşı çıkmışlardı. Kafkas egzotizmini ve şaibeli Yahudi kanını taşıyan arsız Mihailoviçlerden biri olan Sandro, küstah ve ısrarcı sayılan bir tutum takındı. Sonunda babası Grandük Mihail araya girdi. Çar razı oldu. "Bütün günü öpüşerek, kucaklaşarak ve mobilyaların üstünde son derece yakışıksız tarzda yatarak geçiriyorlar" diye yazdı Niki kardeşi Georgi'ye. "Bu cimnastiğe sahiden şaşırdım" karşılığını verdi Georgi. "Osmanlı işi sediri neredeyse yıktılar ve son derece yakışıksız davrandılar; sözgelimi üst üste yatışları evcilik oyununu son hadde götürmeye dönük bir girişim olarak nitelendirilebilirdi." Sandro hatıratında Romanov evlilik nizamnamesinin zifaf gecesinde çiftin giyeceği kıyafetleri bile belirlediğini, kendi düğününde ağır bir gümüş sabahlık ve gümüş terlikler verildiğini anlatır. Zeki, hırslı ve yenilikçi kişiliğiyle 1905'e kadar Niki'nin yakın dostu olarak kalmasına karşın, Devrim'den sonra (kendine yontucu olsa bile) hoş anlatımlı hatıratında II. Nikolay'ın kusurlarını acımasızca sergiledi.

"Seni kucağımda sıkıca sarabilmek, zarif yüzüne ve güzel sevecen gözlerine bakabilmek ne büyük sevinç olacak" diye yazan Alix, onu alaya almaktan da geri kalmadı: "O kadar şık iç çamaşırlar ve gecelikler giyerken kendimi gülünç hissettim, sakın şoka uğrama. Sanırım, senin yanında daha utangaç ve daha ciddi olmalıyım ama yapamıyorum."

İmparatorun durumu kötüye gidiyordu. Sonunda Alman uzman Profesör Ernst Leyden nefrit, yani böbrek iltihabı teşhisi koydu. Gidişat ölümcüldü.

Aleksandr 21 Eylül'de, imparatoriçe ve Niki'yle birlikte, Livadya'da Georgi'nin onları beklediği Küçük Saray'a vardı. " [O gece] babam ve annemle birlikte üst kattaki odalarında yalnız yemek yedik" diye yazdı Niki. "Müthiş üzgünüm." Minny'nin bakıcılığı öylesine nazikçeydi ki, imparator "Daha ölmeden, bir meleği tanımalıymışım" diyerek elini öptü. "Zavallı sevgili Minny." Derken 5 Ekim'e doğru, aile toplandı. "Sevgili anne babamızın yanına gittiğimizde heyecana kapıldım" diye anlatacaktı Niki. "Babam daha zayıftı." Galler prensi ve Minny'nin kız kardeşi olan Galler prensesi Viyana'dan çağrıldı. Geçmişte Minny'nin kardeşi Niksa'ya nasıl titizlikle baktığını hiç unutmayan çar, bir keresinde Bertie'ye şunu söylemişti: "Avrupa'da Danimarka kralının kızlarından daha iyi hemşireler yok."

"Bana doğruyu söyle" dedi Aleksandr doktoruna. "Ne kadar ömrüm kaldı?"

"Tanrı'nın takdirinde bu ama harikulade tedavileri görmüşlüğüm var" karşılığını verdi Leyden.

"On beş gün daha yaşayabilir miyim?"

Doktorun başıyla evet demesi üzerine, Saşa oğlu Nikolay'a Alix'i hemen çağırmasını söyledi. Oysa çarın daha önceki ısrarlı isteği, Niki'nin Livadya'da değil, Petersburg'da usulünce evlenmesiydi. "Babam ve annem Alix'i çağırmama izin verdiler" diye yazdı Niki. "Ella ve Sergey Amca onu buraya getirecek."

Alix'in geldiğini öğrenen çar, onu gereğince karşılamak ve madalyalarıyla tam üniformalı giyinmek için büyük gayret sarf etti ama önünde diz çöktüğünde onu öpmek üzere zar zor doğrulabildi; bu çaba "hastayı sevindirmekle birlikte çok heyecanlandırdı." On iki yaşındaki kızı Olga'nın anlatımıyla, "her an bir ıstırap haline geldi. Yatakta bile yatamıyordu."

"İzbandut" günah çıkarırken, Niki'ye talimatını iletip iletmediğini soran Peder Yanişev'e şu cevabı verdi: "Hayır, kendisi her şeyi biliyor." Oysa o aşamada bile, saraylılar Niki'ye çok az danışmaktaydı. Annesi Minny bile Alix'in bu işe karışmasına kızgındı. Çünkü genç kız Niki'yi, "Kararlı ol ve doktorların her gün sadece sana gelip babanın durumunu bildirmelerini sağla ki, daima ilk bilen sen olasın" diye sıkıştırmıştı. Aşırı mütevazı nişanlısının başına konmak üzere olan tacın kutsal yükünün bilincindeydi en azından.

"Aklın olduğunu göster" diye azarladı onu 15 Ekim'de. "Başkalarının kim olduğunu unutmalarına izin verme."

Çar 19 Ekim'in geç saatlerinde kan kustu ve nefes alamamaktan dolayı sızlandı; yataktan çıkarılmalıydı. Gri bir tunik giydirilerek oturtulduğu koltukta şafağı bekledi. Minny içeriye geldiğini görünce iç geçirdi. "Sonun yaklaştığını hissediyorum" dedi. "Sakin ol; ben sakinim." Çara oksijen verildi. Başını tutan rahibin ve yanında oturan Minny'nin etrafını, "akrabalar, hekimler, saraylılar ve uşaklardan bir kalabalık" sardı. Niki ve Sandro verandada volta atarak, "İzbandut'un can verişini izledi." Kronstadtlı Peder İyoann'ın öğleden sonra üç buçukta, diz çökmüş aileyle çevrili olarak son duayı okumasından sonra, çarda "hafif kasılmalar başladı." Bir doktorun bir bardak su verdiği sırada, III. Aleksandr "kısa bir dua mırıldanıp karısını öptü", ardından iç geçirdi ve başı Minny'nin göğsüne düştü. "Son nefesini çabuk verdi" diye yazacaktı Nikolay. "Bir azizin ölümüydü bu." Sandro'ya göre, "İzbandut yaşadığı gibi öldü; tantanalı ibarelerin sıkı bir düşmanıydı, melodramdan hep nefret ederdi."* "Hiç kimse hıçkırmadı" diye anlatacaktı kızı Olga. "Annem onu hâlâ kucağında tutuyordu."

Aile ölü çarın alnını, ardından yeni çarın elini öptü. "Başım dönüyor, buna inanmak istemiyorum!" diye yazdı güncesine II. Nikolay.

"Niki'nin mavi gözlerinde hayatım boyunca ilk ve tek kez gözyaşları gördüm" diye anlatacaktı Sandro. "Beni kolumdan tutup merdivenden indirerek odasına götürdü. Kucaklaşıp birlikte ağladık." Ardından, Sandro'nun anlatımına göre, heyecanla şunları söyledi: "Sandro, ne yapacağım? Bana, sana, Ksenya'ya, Alix'e, anneme, bütün Rusya'ya ne olacak? Çarlığa hazır değilim. Hiçbir zaman çar olmak istemedim. Bakanlarla nasıl konuşulacağına dair bir fikrim bile yok. Bana yardımcı olur musun, Sandro?" Bu bizatihi basiretsizliğinin kanıtı değildi. Pavel'den beri her veliaht anlaşılır bu tür kuşku anları yaşamıştı.[16]

Saat dörtte bahçe bir açık hava altarında, ölü imparatorun günah çıkarıcı papazı Peder Yanişev, II. Nikolay'ın yemin törenini yönetirken, Sivastopol'ün savaş gemileri bir selam atışı yaptı. Ertesi sabah saat onda Alix, Aleksandra Fyodorovna adıyla (ve Niki'ye göre, "sakin bir ışıltılı sevinç"le) Ortodoksluğa kabul edildi. Daha sonra naaşın etrafında yine dualar okundu. "Babamın yüzündeki ifade harikaydı, güleçti." Ama çürümeye yüz tutan naaş önce koltuktan kaldırılıp portatif bir somyaya yatırıldı. Akşam dokuzdaki dualardan sonra, Niki'nin daha sonra yazdığı üzere, "hızla bozulmaya başlamasından dolayı, naaşı alt kata taşımak gerekti."

---

* Devrimci Lev Troçki'nin "Kleopatra'nın burnu" teorisinden uyarlama ifadesiyle, III. Aleksandr çok fazla içmeseydi, tarih farklı seyir izleyecekti. Eğer yaşasaydı, 1914'te altmış dokuz yaşında olacaktı. Peki, oğlundan farklı biçimde davranacak mıydı?

Galler prensi, 22 Ekim'de vardı. Niki'nin karar almaktan aciz olduğunu görünce, cenaze işlerini yönlendirmeyi üstlendi. Olga düşüncelerini şöyle yazıya dökecekti: "Can sıkıcı yaşlı annesi [Kraliçe Victoria] herkesin Bertie Enişte'nin otoritesini kabul ettiğini görseydi, ne derdi acaba? Hem de Rusya'da!"

Doktorlar naaşı acemice mumyaladı. Çok geçmeden emperyal kadavra kokmaya başladı. Aile yeni çarın ne zaman evlenmesinin doğru olacağını tartıştı. Minny ve bizzat Niki nikâhın orada, "baba hâlâ aynı çatı altındayken" kıyılmasından yanaydı ama amcalar ve Bertie törenin Petersburg'da düzenlenmesinde direttiler. Küçük çar, Georgi ve amcaları 27 Ekim'de tabutu Küçük Saray'ın dışına taşıyarak, bir Kazak şeref kıtasına teslim etti. Yalta'daki iskeleye götürülürken, binlerce köylünün dizüstü çökerek izlediği tabut, aktarıldığı savaş gemisinde bir sayvanın altına konuldu. II. Nikolay 1 Kasım sabahı saat onda naaşın da yer aldığı trenle Petersburg'a vardı.[17]

SAHNE 4

Ülkenin Sahibi

OYUNCULAR

II. NİKOLAY, imparator 1894-1917, III. Aleksandr ile Minny'nin oğlu, "Niki"
Aleksandra Fyodorovna (eö Hesse-Darmstadt Prensesi Alix), imparatoriçe, "Alix", "Sunny"
Olga, en büyük kızları
Tatyana, ikinci kızları
Marya, üçüncü kızları
Anastasya, en küçük kızları
Aleksey, çareviç, oğulları, "Ufaklık", "Bebek"

ROMANOVLAR

Marya Fyodorovna, dul imparatoriçe, III. Aleksandr'ın dul eşi, "Minny"
Vladimir Amca, Muhafız Alayı komutanı, Petersburg askeri valisi, Miechen'le evli
Aleksis Amca, Rus Çarlık Donanması oramirali, "Züppe"
Sergey Amca, Moskova genel valisi, "Gega", Ella'yla (eö İmparatoriçe Aleksandra'nın kız kardeşi Hesse Prensesi Elizabeth) evli
Pavel Amca, "Pitz", Yunanistan Prensesi Aleksandra'nın dul kocası, Olga Pistolkors'la evli
Georgi, çareviç, çarın ikinci kardeşi
II. MİHAİL, imparator, çarın üçüncü kardeşi, "Mişa", "Gevşek"
Ksenya, çarın kız kardeşi, Aleksandr Mihailoviç'le (Sandro) evli
Olga, diğer kız kardeşi, Oldenburg Dükü Peter'le evli
Nikolay Nikolayeviç, başkomutan, "Korkunç Nikolaşa", Karadağ Kralı Nikola'nın kızı Stana'yla (Kara Kadın, Karga) evli
Pyotr Nikolayeviç, kardeşi, Karadağ Kralı Nikola'nın kızı (Kara Kadın, Karga) Militsa'yla evli
Konstantin Konstantinoviç, Kostya'nın oğlu, çarın dostu, oyun yazarı, şair, takma adı "KR", "Mavra"yla (eö Saxe-Altenburg Prensesi Elizabeth) evli
Nikolay Mihailoviç, Mihail'in en büyük oğlu, Sandro'nun kardeşi, "Bimbo", "Beyaz Karga"
Aleksandr Mihailoviç, Mihail'in oğlu, "Sandro", Bimbo'nun kardeşi, deniz ticareti bakanı, Ksenya Aleksandrovna'yla evli
Marie, "Küçük Hanım", Romanya veliaht prensesi, Edinburgh dükü ile düşesinin kızı, Niki'nin birinci dereceden kuzeni, Prens Ferdinand'la evli
Melita, kız kardeşi, "Tontoş", Hesse-Darmstadt grandüşesi, Alix'in erkek kardeşi Ernst'le, daha sonra Grandük Kiril'le evlendi

SARAYLILAR: Bakanlar vs.

Kont İlaryon Vorontsov-Daşkov, maiyet bakanı, daha sonra Kafkasya genel valisi
Baron Vladimir Frederiks, maiyet bakanı

Kont Pavel Benckendorff, saray başteşrifatçısı
Serge Witte, maliye bakanı, daha sonra ilk başbakan ve kont
General Aleksey Kuropatkin, savaş bakanı, Uzakdoğu komutanı
Kont Vladimir Lamsdorf, dışişleri bakanı, "Madam"
Aleksandr Bezobrazov, dışişleri bakanı, başyaver ve gizli danışman
Amiral Yevgeni Alekseyev, Uzakdoğu genel valisi
Dmitri Sipyagin, içişleri bakanı
Vyaçeslav Plehve, içişleri bakanı
Pyotr Durnovo, içişleri bakanı
General Dmitri Trepov, Petersburg genel valisi, içişleri bakan yardımcısı, daha sonra saray komutanı
Prens Vladimir Orlov, çarın askeri müsteşarlık şefi, "Şişman Orlov"
Aleksandr Orlov, general ve çarın dostu, "Sıska Orlov"
Amiral Zinovi Rojdestvenski, İkinci Pasifik Filosu komutanı
İvan Goremikin, başbakan, "Eski Kürk Palto"
Pyotr Stolipin, içişleri bakanı, başbakan
Aleksandr İzvolski, dışişleri bakanı
Vladimir Kokovtsov, başbakan, kont, "Gramofon"
General Vladimir Suhomlinov, savaş bakanı
Sergey Sazonov, dışişleri bakanı, "Kaypak"
Aleksey Hvostov, içişleri bakanı, "Kuyruk"
Nikolay Maklakov, içişleri bakanı
General Aleksandr Spiridoviç, çarın yakın koruma komutanı
Aleksandr Guçkov, Duma başkanı
Mihail Rodziyanko, Duma başkanı, "Yağ Tulumu"
Anna Vyrubova (eö Taneyeva), Aleksandra'nın dostu, "Anya", "Sevdalı Yaratık", "İnek"
Kontes Yelizaveta Kurakina-Narışkina, kaftanlardan sorumlu hanım, "Zizi"

KÂHİNLER

Mösyö Nizier Anthelme Philippe, Fransız kâhin, "Dostumuz".
Grigori Rasputin, Sibiryalı ermiş, "Dostumuz"

III. Aleksandr'ın yüzü çürümeye ve kararmaya başlamış naaşı, Petrus ve Pavlus Katedrali'nde katafalka konuldu. Bu arada Aniçkov Sarayı'nda yeni çar "başını döndürdüğünü" belirteceği bir törenle konuk hükümdarları karşılıyordu. "Sırbistan kralının, ardından Romanya Kralı Ferdinand'ın ziyaretleri, Alix'i görebildiğim çok az boş anlardan mahrum bıraktı beni." Minny 7 Kasım 1894'teki defin töreninde gözyaşlarını tutamayarak "Yeter! Yeter!" diye çığlık attı ve kız kardeşi Galler prensesinin kucağına düştü. Niki serseme dönmüş halde, heyetleri art arda kabul etti. Artık çareviç unvanı taşıyan ama Kafkasya'da mahsur kalan kardeşi ve en yakın dostu Georgi'ye hasretti. Tabii bir de nişanlısına. "Alix'i o kadar az görmek bir çile" diye yazdı. "Bir an önce evlenmek istiyorum."[1]

Niki 14 Kasım sabahı saat on bir buçukta, on altı yaşındaki ikinci kardeşi Mişa'yla birlikte, üstü açık bir arabayla Aniçkov'dan ayrılıp Kışlık Saray'ın yolunu tuttu. Aynı anda annesi de Sergey ile Ella'nın kaldığı Sergeyevski Sarayı'nda son bekâr gecesini geçirmiş Aleksandra'yı almak üzere başka bir arabayla yola çıktı. Düğün elbisesini henüz giymemiş ama kürklerle sarılı Aleksandra, Kışlık Saray'a geçen dul imparatoriçeye eşlik etti. Çar Arap Salonu'nda sigara içip volta atarken, müstakbel eşi de kız kardeşi Ella ve kaynanası Minny'nin yardımıyla Malakit Salonu'nda giyindi. Bir Fransız berberinin saçını yaptığı ve platine kakılmış elmaslardan oluşan Romanov düğün tacını takan genç kızın boynunda, Büyük Yekaterina'nın 475 kıratlık Rivière gerdanlığı vardı; ona denk düşen küpeler öylesine ağırdı ki, kulaklarının etrafından geçirilen tellerle desteklendi. Altında kakım kürklü ve sırma dantelli ince gümüş kumaştan bir iç eteklik ile elmas kakmalı bir korse bulunan ve kuyruğu beş metreye varan gümüş brokar kıyafetini tutmak için sekiz uşak ve bir teşrifatçı gerekti. "KR"ye göre, "her zamankinden daha solgun ve daha narindi, adaklık bir kurban gibiydi." York dükü (müstakbel İngiltere Kralı V. George) onun Minny'yle birlikte sarayın içinden geçişindeki halini Kraliçe Victoria'ya şöyle aktardı: "Sevgili Alicky gayet sevimli görünüyordu. Niki çok şanslı bir adam."

Elinde kunduz kürkünden ve devekuşu tüylü bir şapka tutan, kıpkırmızı Hafif Süvari Alayı tuniği içindeki imparatorun peşinden Danimarka ve Yunanistan kralları ile Galler prensi ve prensesi geliyordu. Saray katedraline varmalarıyla başlayan törende, damat ve gelin taçlarını kardeşi Mişa ve

Vladimir Amca'nın en büyük oğlu olan kuzeni Kiril taşıyordu. "Unutulmaz sevgili babamızın aramızda olmadığı düşüncesini bir türlü kafamdan atamadım" diye yazacaktı imparator, kardeşi Georgi'ye. "Sen de uzakta ve yalnızdın. Kilisede herkesin önünde ağlamamak için bütün gücümü toplamak zorunda kaldım."* Ailenin hâlâ matemde olması nedeniyle, bir kabul töreni düzenlenmedi. Prensler imparatoru kutlamak için etrafında toplanırken, Hesse Dükü Ernie baldızının ortadan kaybolduğunu fark etti. Aramaya çıktığı Alix'i tek başına gözyaşları içinde buldu; sebebi ise elbisesinin ağırlığından kıpırdayamamasıydı.

Daha sonra imparator ve imparatoriçe arabayla Aniçkov Sarayı'na geçti. "Akşam sekizde yemek yedik ve Alix'in fena bir baş ağrısına yakalanması yüzünden yatmaya erken gittik" diye yazacaktı Niki. Alix'in düğüne ilişkin izlenimi ise şöyleydi: "Bana ölü için yapılan ayinlerin bir devamından ibaret gibi geldi; aradaki tek fark, siyah elbise yerine beyaz elbise giymemdi." Ama gerdek başarılı geçti. "Alix'le inanılmaz derecede mutluyum" diye yazacaktı Niki. "Ne yazık ki, işlerim onunla birlikte geçirmeyi isteyeceğim çokça zamanı alıyor."[2]

Çar kardeşi Georgi'ye, "Benim için tamamen yeni bir hayat başladı" diye içini döktü. "Karımın şahsında bana gönderdiği hazine için Tanrı'ya ne kadar şükretsem az. [...] Ama Rabbim bana taşımam için ağır bir çarmıh verdi." Rus bürokrasisinin hantal makinesi, Niki'nin zayıf omuzlarına anında çöktü.

Çar ve çariçe 1905'e kadar izleyecekleri rutini hemen benimsediler. Program şöyleydi: Yıla Kışlık Saray'da Büyük Geçit Alayı, Suya Haç Atma töreni ve sosyal buluşmalarla başlamak, Paskalya'da Çarskoye Selo'ya taşınmak, yazı Peterhof'ta geçirmek, (Danimarka'da yapılıp 1895'te denize indirilen) yeni çarlık yatı *Ştandart*'la bir geziye çıkmak, sonbahar başlarında Livadya'nın yolunu tutmak, ardından Polonya köşklerinde av partilerine katılmak.

Niki her gün saat sekizde uyanır ve titizlikle çalışırdı. "Çalışma odası intizamın kusursuz bir örneği"ydi; masası öylesine tertipliydi ki, "çalışma odasına karanlıkta girdiğinde oradaki her eşyayı eliyle koymuş gibi hemen bulmakla" övünürdü. "Katlanılmaz evraklar"ın üstüne yorum düşmek için mavi bir kalem kullanır ve çoğu kez mavi bir nokta koymakla yetinirdi. Şahsi sekreteri yoktu. Güvenilir bir saraylıya göre, "ayrıcalıklarına öylesine düşkündü ki, kararlarının yer aldığı zarfları bizzat mühürlerdi." I. Nikolay'ın kurduğu güçlü müsteşarlık makamı çok büyüdüğü için, II. Aleksandr döneminin sonunda çeşitli kısımlara ayrılarak bakanlıklara dağıtılması gerekmişti. Bu

---

* "Nikâhınızda bulunamadığım için çok üzgünüm" diye yazdı Georgi. "Uzakta olmak daima zordur ve tam yalnızlık bunu büsbütün artırır. [...] Livadya gezisinin tamamı hoş başlayıp korkunç kâbusla biten bir rüya gibi görünüyor bana."

durum son çarların Birinci Kısım'ın kalıntısı olan dilekçeler sekreterliğinden sınırlı bir destek almasına yol açtı. Niki yetkilerini devretmeye yanaşmadığı için, sürgün ve ölüm cezalarının yanı sıra, imparatorluktaki her ad değişikliği ve boşanma gibi ıvır zıvır işlere, Paskalya yumurtaları verilecek personel listelerine kesin onay için imza atardı.

Kuzenlerine anlattığına göre, "her şeyi soruşturma, yavaş ama kalıcı değişimleri başlatma" isteği taşısa da, aşması gereken ilk engel amcaları ve annesiydi. "Ülkenin yararını riske atmaktansa, tek adamı, hatta bir amcayı feda etmek daha iyidir" demesine karşın, hiçbirini feda etmedi. Böylece Sandro'nun ifadesiyle, "Niki hükümdarlığının ilk on yılını kocaman bir masanın arkasında oturarak, dev amcalarının, özellikle göz kamaştırıcı üniformasına zar zor sığan yüz kiloluk Aleksis Amca'nın bağırıp çağırmalarını adeta huşu içinde dinlemekle geçirdi. [...] Onlarla birlikte yalnız kalmaktan korkardı." Bir deniz subayı olan Sandro'nun, Aleksis'i oramirallikten alması yönündeki sürekli sıkıştırmalarına verdiği kestirme cevap şuydu: "Babamın gözde kardeşini azletmek mi? Sanırım, senin Amerika'da sosyalist biri kesildiğini söylemekte haklılar!" Minny'nin mücevheratını Alix'e bırakmaya yanaşmaması, sudan bir bahane olarak, Nikolay'ın annesi ile karısı arasında ayrılığı başlattı. Çar kendi bakanlarından da memnun değildi. "Beyler sanki beni yıpratmaya karar vermişler, tavırları o kadar ısrarcı ve bezdirici ki" dedi annesine 27 Nisan 1896'da. "İçine tıkılan zırvalıklarla kafamın patlamamasına şaşırıyorum."[3]

Kayzer Willy bir şekilde sindirip Fransız ittifakını bozmasını sağlama umuduyla, Niki'yi bıktırıcı ve üstelik işgüzar mektuplarla bombardımana tutmaya hemen başladı. Dedesinin reformlarına bir dönüşü getireceği beklentileriyle ilgili şunu bildirdi: "Biz Hıristiyan krallara ve imparatorlara yukarıdan verilen tek görev, Tanrı'nın lütfuyla hükmetme ilkesine sarılmaktır."

Derken Tver yerel meclisi, reform konusunu görüşme yetkisini istedi. İlk kez 1864'te kurulan bu *zemstvo*'lara sadık liberal aristokratlar hâkimdi ama Niki babasının hayaleti gibi davranan Moskova Genel Valisi Sergey Amca'nın tavsiyesiyle, Tver meclisini kapattı. Nikolayevski Salonu'nda soyluların temsilcilerine, *zemstvo*'lara ve şehir komitelerine hitap etmeye hazırlandığı" 17 Ocak 1895'te, kendi ifadesiyle "feci bir durumda"ydı. Unutmamak için şapkasında tuttuğu konuşma metnine bakarak şunu bildirdi: "Otokrasi ilkelerini unutulmaz müteveffa babam kadar azimle, [...] hükümet işlerine katılıma ilişkin saçma düşlere kapılmaksızın koruyacağım." Kullandığı "saçma düşler" ibaresi I. Nikolay'dan bir alıntıydı. Daha sonra "bahçede Sergey Amca'yla birlikte dolaştı."

Nikolay dostu "KR"'ye,* "babasının onu bekleyen sorumluluklara bir kere dahi hiç değinmediğini" itiraf edecekti. Ama en iyi hazırlanmış veliaht olmasa bile, en kötüsü olmaktan uzaktı. Bir kişiyi otokrasiye, bizzat yaşayıp görme dışında, hiçbir şey hazırlayamazdı.[4]

Nikolay'ın teselli kaynağı, Alix'le yakaladığı mutluluktu. İmparatoriçe asıl yuva olarak gördükleri iki yeri dekore etmeye başladı: Can çekişirken dökülen kanı yatakta ve son sigarası hâlâ küllükte duran II. Aleksandr'dan beri hiç kimsenin oturmadığı Kışlık Saray ve Çarskoye'de Niki'nin doğduğu Aleksandr Sarayı'ndaki daireler. Her iki saray da güçlü bir İngiliz havası taşıyan *art nouveau* üslubunda (her tarafta biblolar, palmiye ağaçları, etrafa saçılmış eşyalar, "Tottenham Saray Yolu Akçaağaçları" kataloğundan sipariş edilmiş sade mobilyalar) ve en başta özel odası olmak üzere, olabildiğince Alix'in gözde rengi leylakla bezendi. İkilinin zevki Rusluktan tamamen uzaktı. Deri ve tahta kaplamaların bolca kullanıldığı misafir odaları ve Niki'nin çalışma odaları, gösterişsiz bir İngiliz kır evi ya da centilmen kulübü tarzındaydı – tabii Niki'nin halterleri ve baş aşağı asılmaktan hoşlandığı barfiksleri, moda olan hidroterapi için kullandığı özel havuzu ve çalışma odasının önünde sessizce nöbet tutan göz kamaştırıcı Nübyeliler hariç. Çar iç mekân tasarımına biraz ilgi gösterdi. "Lütfen, dün seçtiğim kumaşın sipariş edilmemesi gerektiği konusunda Gonov'u uyarın, o sadece perdeler için" dedi Saray Teşrifatçısı Kont Pavel von Benckendorff'a. Aniçkov'dan çıkıp bu yuvalarına taşındıklarında Alix'le birlikte öylesine mutlu oldu ki, "Neşem sınırsız" diye yazdı 26 Kasım'da. "Nikâhtan beri ilk kez yalnız kalmayı ve sahiden baş başa yaşamayı başardık."

Onun güncesine Alix'in eklediği sözler şöyleydi: "Bu dünyada böyle tam mutluluğun olabileceğine hiç inanmazdım. Seni seviyorum! Artık ayrılık yok. [...] Sevgilim, olduğumuzdan daha mutlu olmamız zor." Ama bir kader duygusu da vardı: "Hepimizin kaderi Tanrı'nın elinde. Hayat bir muamma, gelecek bir perdenin arkasında saklı. [...] Nihayet ömür boyu kenetlendik ve bu hayat son bulunca, öbür dünyada sonsuza kadar birlikte kalmak üzere tekrar kavuşacağız." Victoria döneminin erdemlilik anlayışını mahrem tutkuyla birleştirdiler. "Seni olabildiğince erken görmenin, kendimi kucağında hissetmenin sabırsızlığıyla yanıp tutuşuyorum" diye yazdı Alix. "Seni müthiş

* "KR"nin geçmişte Amerikalı fahişe Fanny Lear'a tutulmuş uçarı ağabeyi Nikola, sanat eserleriyle dolu yeni sarayında Taşkent çarı gibi yaşamaktaydı ve yeni bir meşgale bularak, Orta Asya'daki ilk örneği oluşturan kendi sinemasını kurmuştu. Ama cinsel isteklerini gemleyememe özelliğini yitirmiş değildi. Karısı Nadya von Dreyer'in uzak bir yere gittiği 1895'te, on altı yaşında bir Kazak kızını 100 rubleye satın alıp metres edindi ve ondan üç çocuğu oldu. Nadya her zaman olduğu gibi onu affetti. Yine uslanmayan Nikola 1900'de, "ilgisini çeken Valerya Hlemnitskaya adlı güzel bir öğrenci kızla" evlendi ama II. Nikolay evliliği iptal etti. Aileden sadece "KR"nin onu ziyaret etmesine izin verilirdi.

özlüyorum." Uzaktayken, "hiç kimsenin onu öpmemesi ve okşamaması" dileğini bildirmekten kendini alamadı. "Hayalimde bunu her zaman yapıyorum, meleğim." Her ateşli çift gibi, mahrem yerleri için takma adlarla gizli bir cinsel dil yarattılar; çarınki "oğlan", çariçeninki ise "hanım"dı. Elimizde bu dönemden kalma mektuplar olmasa da, Büyük Savaş döneminden kalma mektuplar aralarındaki sıkı fıkı ilişkiye dair bir fikir verir: "Oğlana hanımın en sıcak sevgisini ve öpücüklerini gönderdiğini, yalnız geçen uykusuz gecelerde sıklıkla onu düşündüğünü bildir." Âdet dönemlerini meçhul sebeplerle "Madam Beker" ya da "istihkâmcı" diye anarlardı.

Yıllar sonra bile, Niki'nin yanına gelmesini istediğinde "kuş ötüşüne benzer belirgin bir müzikal ıslık"la seslendiği Alix, yüzü kızarmış bir genç gelin gibi fırlar ve "Beni çağırıyor" derdi. "Tanrı seni bana eş ve dost olarak vermeseydi, bu yüke dayanamazdım" düşüncesini sıklıkla belirten çar, bir gün katı İngiliz tavrıyla şunu ekledi: "Böyle hakikatleri söylemek zor; aptalca utangaçlık yüzünden, kâğıda dökmek daha kolayıma geliyor." Karısı bu sözleri gülerek karşıladı: "Seni gidi hoppa eski kurt, karanlıkta utangaçlığın kalmıyor."

Gelgelelim, Aleksandra imparatoriçe olarak pek mutlu değildi. "Kendimi tamamen yalnız hissediyorum" diye yazdı bir Alman arkadaşına. Monarşinin özünde var olan büyük yalnızlık otokraside daha da artar. Güvenilir dostların varlığı bunu hafifletebilirdi. Aleksandra'nın öyle dostları olmadığı gibi, çok az arkadaş edindi; veliaht prensesken hazırlanmaya fırsat bulamadan, dosdoğru Petersburg'un ve sarayın yırtıcı dünyasına girmesi, zaten kırılgan mizacını daha da koyulaştırdı. Sarayın katılıklarından öylesine bunaldı ki, yıllarca imparatoriçelik ettikten sonra bile, kaftanlardan sorumlu hırçın nedimesini görevden almak şöyle dursun, çayda ikram edilen bisküvileri bile değiştirmeye cüret edemedi. "Kocamın etrafını saranların apaçık ikiyüzlü olmasından dolayı yeis içindeyim. [...] Gün boyu ağlayıp üzülüyorum, çünkü kocamın çok genç ve toy olduğunu seziyorum. Çoğu zaman yalnızım. Kocam bütün gün meşgul ve akşamlarını annesiyle geçiriyor." Belki de fazlasıyla gözettiği tek konu hanedan görevleriydi.

"Genç imparatoriçe kilisede bayılıp düştü" diye not düştü "KR". "Eğer bu bütün Rusya'nın dört gözle beklediği sebeptense, Tanrı'ya hamdolsun."[5]

Alix'in doğum sancısı 2 Kasım 1895'te Aleksandr Sarayı'nda tuttu. Dul imparatoriçe ve Ella'nın suratına ve bacaklarına sürekli masaj yaptığı yirmi saatin sonunda doğum forsepsle gerçekleşti. "Bir bebek sesinin duyulmasıyla, hepimiz derin bir oh çektik." Bir kız! Çarın kız kardeşi Ksenya'ya göre, "bir oğul olmaması üzücü olsa bile", yaşanan "sevinç büyük"tü. Bebeğe Olga adı verildi. Niki şu sözlerle avundu: "Çocuğun kız olmasına sevindim. Oğlan olsaydı, halka ait olurdu. Kız olduğuna göre bize ait."

Taç giyme töreni hazırlıkları neredeyse tamamdı. Ella 20 Nisan 1896'da Moskova'dan, "Burada şehir hazırlıklar yüzünden karman çorman" diye yazdı Niki'ye. "Ortalık toz, gürültü içinde ve Sergey her gün sıkı çalışarak bütün işlerle ilgileniyor." Nitekim Sergey de kardeşi Pavel'e övünerek şunu bildirdi: "Her türden iş, tabii en çok da taç giyme töreni beni yoruyor ve o kadar çok saçma şey yapılıyor ki. [...] Herkes bütün gün beni rahatsız ettiği için, kendime ayıracak zaman bulamıyorum."[6]

İmparator 9 Mayıs'ta sade bir üniformayla ve beyaz bir at üstünde Moskova'ya girdi. "Sadece Moskova'da görülebilecek bir sevinç ve zafer havası vardı" diye yazdı. Nikolay ve Aleksandra 14 Mayıs'ta taç giyme töreni için hazırlanmak üzere şafakta uyandılar; çar beyaz golf pantolon Preobrajenski albay üniforması, çariçe ise gümüş brokardan bir elbise giydi. Hazırlıklar sırasında, Niki elinde sigarasıyla volta atarken, Aleksandra ve nedimeleri başına taç takılışının provalarını yaptılar.

Saat on buçukta çar ile çariçenin Kızıl Merdiven'in başında görünmesiyle, toplar gümbürdedi, çanlar çalındı, Çaykovski'nin fanfarı ortalığı çınlattı ve kalabalıklar tezahürata başladı. Ardından meydan boyunca Göğe Çıkış Katedrali'ne doğru ilerleyen ikiliye, çarın kasıntılı amcaları ve dedesinin taç taşıma görevi verilen eski bakanı Milyutin refakat etti; hepsi yaldızlı bir ipek tentenin altındaydı. Vladimir Amca ile Mişa'nın kakım astarlı çarlık pelerinini giydirdiği sırada, elmaslı Aziz Andrey zincirinin kopmasıyla, törendeki tek kaza yaşandı. Vorontsov bir teşrifatçı tarafından toplanan parçaları cebine attı. Taç giydirilen Aleksandra'nın yüzünde, "Küçük Hanım"ın ifadesiyle, "gerginliğini giderecek sevinç ve hatta gurur belirtisi yoktu; kayıtsız ve muammalı bakışı vakarla dolu ama sıcaklıktan yoksundu." Daha sonra kutsal yağ sürme faslı için pelerinler ve taçlar çıkarıldı; ardından çar Nikolay'ın Tanrı ile insan arasındaki kutsal bağı ifade edişini temsilen, bir rahip sıfatıyla aşai rabbani ayinini yönetti. "Yaradanımın huzurunda, davranışlarım için ona hesap vermeye hazır halde, müthiş bir sorumluluğun yükünü taşımak zorundayım" diyecekti daha sonra annesine. Hükmetmek üzere Tanrı tarafından seçildiğine artık hiç kuşkusu yoktu.

Çar 17 Mayıs'ta eski sevgilisi "Küçük K"nin yeni çariçe için dans edişini seyrederken, yüz binlerce köylü Hodinka Çayırı'nda toplanmaya başladı. Moskova'nın her tarafına asılan afişlerde, "açık hava büfelerine uğrayan her konuğa içinde tatlılar, zencefilli çörek, sosis, bir emaye maşrapa, bir somun bulunan bir mendil verileceği" vaadi vardı. "Çayırın etrafında bira ve bal likörü dağıtmak üzere özel büfeler kurulmuştur." Şölen için 400 bin kadar paket hazırlanmışken, yeni demiryollarının ulaşımı kolaylaştırmasıyla, konuk sayısı yaklaşık 700 bine vardı.

"Sergey Amca'nın üstlendiği görevin güçlüğünü kavradığına emin misin?"

diye sordu Sandro kuzeni Niki'ye. "Babanın bu kutlama işinde ne kadar titiz olduğunu hatırlıyorum."

Taç giyme töreninin düzenlenişi konusunda Maiyet Bakanı Vorontsov'la kıyasıya bir çekişmeye giren Sergey, askeri talimlerden kalma hendekler ve çukurlarla dolu geniş bir alanda 700 bin köylüyü kontrol altında tutmak için küçük bir polis kadrosu görevlendirmişti.

Sıcak yaz gecesinde çayıra varan kitleler, paketlerini almak için kuyruğa girdiler ama yoğunlaşan baskı yüzünden herkesin önündekileri itmesiyle, çukurlara düşen ve yere serilen insanlar istif halinde üst üste yığıldı. Şafakla birlikte yüzleri "mosmor, maviyle karışık siyah ve koyu kırmızı renklere bürünmüş, burun delikleri kuru kanla dolu" 3.000 dolayında cesedin çayırı kapladığı görüldü. Polisin cesetlerden bazılarını yığdığı arabalar, "sarsılıp duran bir ölü yüküyle, süslü püslü şenlik elbiseleri hâlâ üstlerinde duran zavallı ezik köylülerle birlikte tangır tungur kentin içinden geçirildi." Geri kalan cesetler köşkün altına itildi.

Sabah saat onda Sergey'in durumu bildirdiği Nikolay, "Bugün büyük bir günah işlendi" diye görüş belirtti. Programı iptal etmek ve yerine ölüler için duyulan kederi halka gösterecek görkemli bir tören düzenlenmesi gerekirken, Sergey haberi örtbas etmeye çalıştı. Vorontsov ise çara bir açıklama yapma tavsiyesinde bulundu. Ama Nikolay facianın "sevinçli olaya gölge düşürmesine izin verilmemesi gerektiği" konusunda Sergey tarafından ikna edildi. Ailenin Hodinka'ya gidişi sırasında, Niki'nin kız kardeşi Olga hareketli köylülerle dolu kağnıları gördü. "İlk başta bize el salladıklarını sandım. Derken kanım dondu. Midem bulandı. O kağnılar tanınmayacak derecede ezilmiş ölüleri taşıyordu."

Saat ikide çar ve çariçe "suskun ve çok solgun" halde Hodinka Köşkü'ne varınca, Sergey tarafından karşılandı ve köylüleri selamladı. Çarın Sandro'yla evli diğer kız kardeşi Ksenya dehşet içindeydi: "Orkestra ve bando hiç durmaksızın marş çalıyordu! Manzara acılı ve hazindi. Biz oradayken cesetler hâlâ taşınıyordu." O gece Fransız büyükelçisi Montebello markisinin vereceği baloda görünmesi gereken imparator, gidişini iptal etmesinin doğru olacağı kanısındaydı ama Sergey bir geri adımın "yufka yüreklik" olarak görüleceğinde diretti. Alix'in ağlayışları arasında, Niki yarım saatliğine gitme yönünde bir uzlaşmaya vardı.

Şeremetev Sarayı'nda akşam on buçukta çar ve çariçe, açılış dansını Montebello çiftiyle birlikte yaptılar. Planlandığı gibi ayrılacakları sırada, Sergey ve Vladimir amcalar önlerine dikilerek, "kötü bir izlenim" bırakacak böyle bir "abes duygusallığı" eleştirdiler. Sandro ve diğer kardeşlerinin destek verdiği kuzen Bimbo* sert bir tavırla müdahalede bulunarak, Sergey'i görevden al-

* Asıl adıyla Nikolay Mihailoviç alaycı ve açık sözlü bir tarihçiydi. Gönlünü kaptırdığı birinci dereceden kuzeniyle evliliğine izin verilmemesi üzrine, hiç evlenmemeye karar verdi. Diğer Mihailoviç kardeşler

mak ve şenlikleri iptal etmek gerektiğini belirtti. Aleksis Amca lafa dalarak, Mihailoviçleri "radikal tribüne oynamak, devrimden yana tutum takınmak, Moskova valiliğini ele geçirmeye çalışmakla" suçladı. Bimbo bu "çocukça görüşler" karşısında, XVI. Louis ve Marie Antoinette'i hatırlattı. "Unutma, Niki, o beş bin kişinin kanı üstünde hep bir leke olarak kalacak." Niki ve Alix dans pistine süklüm püklüm dönerken, Bimbo ve kardeşleri hiddetle salondan ayrıldı.

Aleksis'in "İşte Robespierre'in çarlık ailesine mensup dört yandaşı gidiyor" diyerek baktığı Sergey'in "yayvan gülümseyişi yabancılarda Romanovların akıllarını kaçırdıkları kanısını uyandırdı." Niki ve Alix gece yarısı ikiye kadar kaldılar. Ertesi gün bir hastanedeki yaralıları ziyaret ettiler. Sergey kendi balosunu da iptal etmedi. "Olayla hiç alakasının olmadığını ve Vorontsov'un suçlanması gerektiğini söyleyerek, işin içinden sıyrıldı" diye yazacaktı Ksenya. Sergey'in karısı Ella daha da inkârcı bir tutumu ısrarla sürdürerek, "Tanrı'ya şükür ki, bu işte Sergey'in hiç dahli yok" dedi.

Sergey'in kellesini istemeyi sürdüren Sandro ve Bimbo, resmi bir soruşturma istediler. "KR"nin ifadesiyle, "imparator üç günde üç defa fikir değiştirdi." Sergey üstün çıktı. İstifa eden Vorontsov'un yerine Baron Vladimir Frederiks geçti.*

"Sevgili amcalarımız tamamen yakışıksız davranmış" diye bildirdi çara Georgi. "Onların küstahlığına ve daha çok da senin sabrına şaşırıyorum."

"Moskova üzerine konuşmak istemiyorum" diye karşılık verdi Niki. "Hatırladıkça midem bulanıyor. Taç giyme töreninin hazin yanını düşünmek pek de rahatlatıcı değil. Asıl mağdurlar olarak Alix'le bana verilen bir yıllık ağır iş cezası gibi görünüyor bu." Ezilerek can vermiş binlerce erkek, kadın ve çocuk bunu duymuş olsa, herhalde ona katılmazdı.[7]

---

gibi, Vladimir'den ve çocuklarından nefret ederdi. Tarihe erken yaşta ilgi duyarak arşivlerde araştırmalara başladı; I. Aleksandr ve eşi Yelizaveta'nın biyografilerini yazdı. Romanov yazışmalarından seçilmiş kısımlar onun sayesinde yayımlandı; ben de bu kitapta onun araştırmalarından geniş çapta yararlandım.

* Fin asıllı Frederiks favorili ve güleç yüzlü bir Muhafız Alayı subayıydı. Niki ile Alix'e "çocuklar" ve çara "oğlum" diye hitap ederdi; öylesine dalgındı ki, bir keresinde huzura çıkmayı bekleyen birini çar sanmıştı. Yaklaşık 500 saraylı ve 15 bin hizmetkâr ile çarlık tiyatrolarını, sarayları, av köşklerini ve malikâneleri idare eden maiyet bakanlığına bağlı 1.300 bürokratın yer aldığı devasa saray makinesinin başındaydı. Çarın hayatını yönlendiren ekip ona bağlıydı. Müsteşarlığın ve dilekçeler sekreterliğinin başındaki kişi olarak yardımcılığını önce III. Aleksandr'ın dostu Otto Richter, 1900'den sonra da kendi damadı General Aleksandr Mossolov üstlendi. Aleksandr Taneyev onun makam işlerini yönetti. Prens Aleksandr Dolgoruki, ardından Kont Pavel Benckendorff saray başteşrifatçısı olarak günlük yaşamdaki işleri düzenledi. "Şişman Orlov" olarak anılan Prens Vladimir Orlov, çarın askeri müsteşarıydı. Lakabının da çağrıştırdığı üzere, domuz gibi iriyarı olduğundan at üstünde duramazdı; buna karşılık şık ve ince yapılı karısına "Çiroz" adı takılmıştı. Aleksandra'nın kendi müsteşarlığı vardı; nedimelerinin en güçlüsü, kaftanlardan sorumlu olan buyurgan tavırlı Prenses Marya Golitsına'ydı ve ancak onun 1909'daki ölümüyle, yerine bir arkadaşı olan Zizi Narışkina'yı atadı.

Olaydan sonra "mağdurlar", Niki'nin Georgi'ye yakınarak aktardığı üzere, "Avusturya, Almanya, Danimarka, İngiltere, Fransa ve nihayet Darmstadt" ziyaretleri için yola çıktılar, "üstelik zavallı küçük kızlarını yanlarında sürükleyerek." Döneminin diğer hükümdarlarından çoğu gibi, Nikolay da dış politikayı kendi kişisel sorumluluk alanında saymaktaydı ama ilk dışişleri bakanı olan Nikolay Giers'e "hiçbir şey bilmediğini" itiraf etmek zorunda kaldı.

Almanya'nın hâkimiyetine girmiş bir Avrupa'da sınırlı fırsatlarla karşı karşıya kalan Nikolay, Doğu'yu imparatorluk yarışında Rus yayılması için uygun gördü. Çin dağılma sürecindeydi; buna karşılık, yerel düzeyde yeniden güçlenen Japonya kendi imparatorluğunu kurma peşindeydi. Niki'nin tahta çıkışından hemen sonra, Japonya Birinci Çin-Japon Savaşı'nda Çin'i yenmişti. Giers'in ölümünden sonra dışişleri bakanı olan Prens Aleksey Lobanov-Rostovski'nin tavsiyesiyle, Niki'nin aldığı ilk kararlardan biri, Japonya'yı bazı kazanımlarından vazgeçmeye zorlamak oldu.

Kayzer Wilhelm onu "Asya kıtasını kazanmaya ve Avrupa'yı büyük sarı ırkın akınlarına karşı savunmaya", böylece her iki devletin Çin limanlarını ele geçirmesinin yolunu açmaya teşvik etti. Kısa bir süre sonra da ona Hıristiyan savaşçıları "Sarı Tehlike"yle çarpışırken gösteren karakalem çizimini gönderdi.

Trans-Sibirya Demiryolu'nun mimarı Maliye Bakanı Witte, *pénétration pacifique* [barışçıl sızma] politikasıyla hattı Kuzey Çin'deki Mançurya içlerine uzatmayı tasarladı. Çin hükümetini Rusya'nın bir Doğu Çin demiryolu kurmasına izin vermeye rüşvetle ikna etti. Aşağı yukarı aynı sıralarda, Lobanov da Kore'de nüfuz paylaşımı için Japonya'yla anlaştı. Bu başarılar Nikolay, Alix ve küçük Olga'yla birlikte Avrupa gezisine çıkarken ona biraz güven kazandırdı.

Breslau'da kayzer kötü tasarlanmış fikirlerin çılgınca bir arapsaçına çarı katmaya heveslendi; en çok istediği şey Rusya'yı ayartıp Fransa'nın kucağından çekip almaktı. "Evliliğini ben ayarladığıma göre, ona söz söylemede önceliğim var" diye belirtti çevresine, her ne kadar onu "ufak tefek, hastalıklı, ağzından zar zor tek kelime çıkacak kadar ürkek" olarak nitelendirse de. Çara "şirin görünme ve onun aklını çelme yönünde büyük bir istekle her şey üzerine" hızlı ve anlaşılmaz laflar sıraladı. Ama ikide bir eliyle dokunarak sergilediği aşırı samimiyet, "göğsünü dürtmesi ve bir öğrencisiymiş gibi sırtına şaplak atmasından"* yakınacak olan Niki'yi rahatsız etti. Niki ve Alix Eylül 1896'da, çariçenin ninesini Balmoral'da ziyaret etmek üzere *Ştandart* yatıyla Leith'e

* Çarı hiç olmazsa dürtmekle yetindi. Grandük Vladimir ve Bulgaristan Kralı Ferdinand'ın popolarına şaplak indirmesi bir diplomatik vukuata yol açtı.

vardı. "Bebek muhteşem", dedi Kraliçe Victoria. Ama bebeğe hoppala yaptırmanın gerisinde, Niki ve nine sonuçta bir Avrasya soğuk savaşına tutuşmuş imparatorlukların başındaki imparator ve kraliçe-imparatoriçeydi. Almanya'ya dönük artan kuşkuda hemfikir olsalar bile, Britanya hâlâ Rusya'nın baştan gelen rakibiydi. Britanya Başbakanı Lord Salisbury'nin anlatımına göre, Niki ona Willy'nin "çok asabi bir kişi" olduğunu, buna karşılık kendisinin "çok sakin mizacından dolayı, asabi kişilere tahammül edemediğini" çıtlattı. "Ne yapacağını ya da ne söyleyeceğini asla kestiremediği için, Kayzer Wilhelm'le uzun bir sohbete dayanamamış."

Gezinin sonraki durağı Fransa'da imparator Rusya'nın yeni müttefikinin Paris tarzı karşılamasından memnun kaldı. "Kızımız her yerde harika bir izlenim bıraktı" diye bildirdi annesine. "Sabahleyin [Cumhurbaşkanı Félix] Faure'un Alix'e sorduğu ilk şey 'küçük grandüşes'in sağlığı oldu." Herkes sokakta onu "Yaşasın Grandüşes!" diye selamlamıştı. Ama Rus heyetinin ülkeye dönüşünde, Lobanov-Rostovski çarlık treninde ansızın öldü; böylece Nikolay tam da ihtiyaç duyduğu sırada, onun bilgeliğinden yoksun kaldı.

Osmanlı yönetiminin 13 bin ila 30 bin Ermeni'yi katletmesi, Rusya'yı neredeyse savaşın eşiğine getirdi. Konstantinapol büyükelçisi Boğazlar'ı ele geçirmeye ve bu yolu kullanan Rus ihracatının yüzde 50'sini güvence altına almaya yönelik ani bir saldırıya girişilmesi için Moskova'yı sıkıştırdı. Niki'nin beş savaş gemisi ve 30 bin askerle düzenlenmesini onayladığı sefer, Vladimir Amca'dan destek alan Witte'nin böyle bir girişimin "Avrupa savaşına yol açacağı" uyarısıyla durduruldu. Bu girişim Rusya'nın Avusturya'yla (Batı Balkanlar üzerindeki nüfuzunu tanıma karşılığında Boğazlar tavizine dayalı) bir anlaşmaya varmasını ve böylece Birinci Dünya Savaşı'nın önlenmesini sağlayacak bulunmaz anlardan biri olabilirdi ama irade eksikti ve göz dikilen hedefler aşırı cazipti.

Alix 29 Mayıs 1897'de, Peterhof'taki Çiftlik'te Tatyana adı verilen ikinci kızını doğurdu. Çareviç Georgi, "Emekliye ayrılmaya çoktan hazırlanıyordum ama kısmet değilmiş" diye takıldı Niki'ye.

İkonlarla dolu özel odasına çekilen Aleksandra, "Aman Tanrım, halk ne diyecek?" diye bağırdı. Yalnızlığı bir kısır döngüydü. Petersburg sosyetesinde sevilmediğini zaten sezmişti ama bu soğuk tavırlı, kibirli İngiliz kadın hiç aldırmadığını gayet açık belli etti. Niki'nin kuzeni "Küçük Hanım"a göre, "hiçbir şeyden keyif almıyor gibiydi; nadiren gülümserdi ve o zaman bile gönülsüzceydi. [...] Bu da ona yaklaşmaya dönük her isteği söndürdü haliyle."

Niki'nin kibarlığı nasıl kurnazlığını örtüyorsa, Alix'in utangaçlığı da şaşırtıcı bir küstahlığı gizliyordu. "Bizim hükmetme mesleğimizden daha zor meslek yok" diye yazdı Kraliçe Victoria torununa. "Elli yıldan fazla hüküm sürdüm; [...] yine de uyruklarımın sevgisini sürekli kılmak ve güçlendirmek

için ne yapmam gerektiğini her gün düşünüyorum. [...] İlk görevin onların sevgisi ve saygısını kazanmaktır." Aleksandra'nın cevabı daha sonra olup bitenleri büyük ölçüde açıklar: "Yanılıyorsunuz sevgili nineciğim; Rusya, İngiltere değil. Burada halkın sevgisini kazanmamıza gerek yok. Rus halkı çarlarına ilahi varlıklarmış gibi saygı gösteriyor. [...] Petersburg sosyetesine gelince, bütünüyle göz ardı edilebilecek bir şey bu."

Hiç kuşkusuz, "Petersburg sosyetesi" sanmaktan hoşlandığı kadar önemli değildi. Şiirde ve sanatta (yüzyıl başlarındaki altın çağı izleyen) gümüş çağın başladığı bu dönemde, Ortodoks dininden, Victoria ahlakından ve bilimsel rasyonalizmden hoşnutsuzluk duyan ve modernlik atılımıyla coşkuya kapılan avangard akım, imge, dil ve dans, ayrıca cinsel maceraperestlik, ruh çağırma ve uyuşturucular konusunda denemelere girişerek sanatın, inanç ve hazzın anlamını sınamaya yöneldi. Kentlerde tekstil ve demiryolu kodamanlarından oluşan güçlü bir tüccar sınıfı ortaya çıkarken, mülklerini ipotek ettirmeye başlayan soylular, Anton Çehov'un *Vişne Bahçesi* oyununda sergilendiği üzere, tüccarların enerjisi karşısında bir geri çekilme içindeydi. Çar bu canlı burjuvaziyi Almanya ve Britanya'da olduğu gibi, monarşinin bir direği haline getirebilirdi. Aksine her yönetim kademesinden dışlanan yeni kodamanlar, empresyonist ve kübist sanat eserlerini toplamakla avundular. Bu arada sosyete, çarın modern dünyayla yegâne bağıydı ama Aleksandra iflah olmaz derecede ukalaydı. Çarın kuzeni "KR"nin *Hamlet* tercümesinin sarayda sahnelenişini izlerken, Shakespeare'in müstehcenliğinden utandı. Petersburg sosyetesi açısından bunun getirdiği sonuç, rezalete bulaşmış hiç kimseyle görüşmeye yanaşmamasıydı; saray listelerinden o kadar çok ismin üstünü çizdi ki, geriye neredeyse hiç kimse kalmadı. Bunun yerine sadece Romanovlarla, esas olarak da Sandro ve Ksenya çiftiyle sosyal ilişkilere girdiler; siyasal düzeyde ise resmi kutlamalar dışında hiç irtibata girmedikleri yüz milyon köylüye ve geleneksel mistik birliğe yüz çevirdiler. Alix bir oğul umudu beslerken, Nikolay bir Doğu imparatorluğu kumarına girdi.[8]

Kayzer Willy Ağustos 1898'de Petersburg'a geldi. "Wilhelm'e donanmamızda amirallik rütbesi vermek zorunda kalacağımızı üzülerek belirtmeliyim", diye bildirdi annesine Niki. "Aleksis Amca bana tembih etti ve ne kadar nahoş olursa olsun, buna mecburuz. Beni kusacak hale getiriyor!" Beraber bir arabayla Peterhof'a gidişlerinde, Willy birdenbire Niki'ye Almanya'nın daha önce Rusya'ya önerilmiş olan Çin limanı Jiaozhou'yu ilhak edip edemeyeceğini sordu. Çar cevap vermekten kaçındı. Kısa bir süre sonra Çin'de iki Alman misyonerin öldürülmesi, Willy'ye aradığı bahaneyi verdi ve Niki'nin iznini istemek için bir mektup yazdı. "Onay verme ya da vermeme konumunda değilim" karşılığını verdi Niki. Bu gelişme Rusya'nın yeni dışişleri bakanı

Kont Mihail Muraviyev'i (II. Aleksandr'ın "Cellat"ının torunu) "ilk fırsatta başka bir limanı ele geçirmenin avantajlı olabileceği" kanısına yöneltti. Kastettiği liman Port Arthur'du. Çin konusundaki görüşü ise şöyleydi: "Tarih bize Doğu'nun her şeyden önce güce ve kudrete saygı gösterdiğini öğretiyor."

"Kesinlikle doğru" diyerek katıldı çar.

Konuyu görüşmek üzere bakanlarını Çarskoye Selo'ya çağırdığı 14 Kasım'da, donanma yetkilileri Kore'deki daha iyi bir limanı istedikleri için Port Arthur planına karşı çıktılar; Witte de bu ilhakların Çin ittifakını ve demiryolu projesini tehdit etmenin yanı sıra, Japonya'yla ilişkileri bozduğu uyarısında bulundu. "İmparator işgali onaylamayı reddetti" diye yazdı Witte ama Muraviyev (yanlış bilgiyle) İngilizlerin Port Arthur'u ele geçirmek üzere olduğunu aktararak Niki'nin aklını çeldi. "Port Arthur'u işgal etmeye karar verdim" dedi Witte'ye çar. "Askeri birliklerin yüklendiği gemilerimiz yolda." Çar heyecanını çok az kişiye belli etti. "Canım anneciğim, Sibirya demiryolunun son durağı olacak Port Arthur'un işgal edildiğini zaten biliyorsun" diye yazdı Minny'ye. "Sonunda donmayan gerçek bir limanımız var. İşgalin barışçıl yoldan gerçekleşmiş olmasından memnunum. Bu bende gerçek sevinç uyandırıyor! Kendimizi artık uzun bir süre güvende hissedebiliriz." Witte ise "Bu vahim adım feci sonuçlar doğuracak!" dedi.[9]

Doğu'ya demiryolları ve pazarlar çerçevesinde bakan Witte'nin aksine, Nikolay orada mistik bir Budist cennet, ayrıca Mançurya, Kore ve Tibet'i kapsayacak yeni bir imparatorluk gördü. Dünya turundaki yol arkadaşı Prens Esper Uhtomski, Tibet halkının ona İngilizlerden kurtulmayı sağlayacağı söylenen efsanedeki "Büyük Beyaz Çar" olarak kucak açacağını anlatmıştı. Witte'nin düşüncesi, Nikolay'ın "hafif mistisizm pusu"nun "baktığı her şeyi çarpıtarak yansıttığı ve onun kişiliğini büyüttüğü" yönündeydi.

Bu iki husus Nikolay'ın hayal gücünde birleşmeye başladı. "İmparator huzursuzluk içinde" saptamasında bulundu yeni savaş bakanı General Aleksey Kuropatkin. "Daha tehlikeli özelliklerinden biri gizemli diyarlara ve onda Rus çarının bütün Asya'nın hükümdarı olarak ulaşacağı azamete dair hayaller uyandıran Buryat Badmayev ve Prens Uhtomski gibi kişilere dönük sevgisi."* Kuropatkin Rusya'nın dikkatini Avrupa üzerinde toplaması gerek-

* "Küçük Uhtomski çok sevimli bir arkadaş" diye yazdı Niki dünya turu sırasında. Bir Rus soylusundan beklenmeyecek kadar hoşgörülü olan Uhtomski, sadece Budistlere değil, Müslümanlar, Polonyalılar ve Yahudilere de olumlu yaklaşmayı savunan kibar ve tuhaf biriydi; Hıristiyan olarak kalmasına karşın, Budizme büyük saygısı vardı. Nikolay'ı önce Pyotr Badmayev adlı bir Buryat şifalı ot eczacısıyla tanıştırdı. Daha önce Witte'yle tanışan ve onun aracılığıyla Ortodoksluğa geçişte vaftiz babalığını üstlendiğini ileri sürmekten hoşlandığı III. Aleksandr'ın yakınlığını kazanan Badmayev'in hazırladığı iksirler çok geçmeden Petersburg sosyetesinin yarısını uyuşturup hoş hayallere daldırdı. Bir nüfuz simsarı ve becerikli casus olarak, Uzakdoğu'daki Rus hamlelerine destek verdi. Böylece Nikolay'la tanışmasının yolu açıldı. Uhtomski'nin çarla tanıştırdığı ikinci kişi Dalay Lama'nın gizli elçisi olan Agvan Dorjiyev adlı bir Budist rahipti; çeşitli ziyaretlerinde Nikolay'dan İngiliz saldırganlığına karşı Tibet'i korumasını istedi.

tiği ve Uzakdoğu maceralarında çok büyük bir pratik eksikliğin bulunduğu kanısındaydı: Demiryolu olsa bile, Doğu'ya askeri birlik göndermenin çok uzun zaman alması ve daha da kötüsü, asıl Baltık filosunu oraya sevk etmenin neredeyse imkânsız olması. Üstelik böyle hırsları taşıyan sırf çar değildi. Britanya, Fransa ve Almanya da Afrika ve Doğu'da yeni sömürgeler kapma yarışı içindeydi. Nikolay Rusya'nın bu Avrupa ülkelerindeki gelişkin silah donanımlarına asla üstün gelemeyeceğinin bilincindeydi. Kuropatkin'in yönlendirmesi ve kayzerin bir hayli küçümseyerek karşıladığı bir girişimle, Lahey'de silahsızlanmayı sağlayacak bir konferans önerdi. Derken Çin'deki olaylar Niki'ye bir fırsat sundu.[10]

Çarlık ailesinin Peterhof'taki gözde meskenlerden biri olarak taşındığı "İtalyan Rönesansı" üslubundaki yeni Aşağı Daça'da 14 Haziran 1899'da, Alix'in doğum sancısı tuttu. "Mutlu bir gün" diye not düştü Niki. "Yüce Rab bize Marya adıyla üçüncü bir kız gönderdi." Minny ve aile onun doğuşunu bir şükran ayiniyle kutladı. "Yani bir veliaht yok ve bütün Rusya hayal kırıklığına uğrayacak!" diye yazdı "KR". Ama Niki karısının içini şu sözlerle rahatlattı: "Sen sevgili Alix'imle ve şimdiden nur topu gibi üç çocukla bir hazineye kavuştuğum için, yeryüzünde böyle büyük mutluluğu yaşamaktan zerre kadar yakınmaya yüzüm yok." Georgi'den yürek burkucu tebrikler geldi: "Maalesef herhangi bir hizmete uygun değilim. Yürüyemiyorum artık."

Birkaç gün sonra tek başına bisiklet sürmeye çıkan Georgi, bir akciğer kanaması geçirdi ve toz içinde cansız yatarken bulundu. Henüz yirmi sekiz yaşındaydı. "Kâbus gibi" bir ayinle gömüldüğü 14 Temmuz'da, Niki'nin anlatımıyla, "annemiz birdenbire (irice açılmış gözleri hiçbir şeyi görmeksizin) sendeleyip üstüme yığıldı ve 'Eve gidelim, daha fazla dayanamıyorum!' diye bağırdı." Kadıncağız oğlunun şapkasını tabuttan çekip alırken yalpaladı.[11]

"Adil ve Uyumlu Yumruklar" adlı bir hareketin Batı emperyalizmine karşı 1900'de başlattığı ve kısa bir süre sonra Çinli askerlerin de desteklediği Boksör Ayaklanması, Pekin'deki büyükelçiliklerin kuşatılmasından sonra, Rusya'nın Mançurya Demiryolu boyunca yayıldı. Niki büyükelçilikleri kurtarmak üzere Almanya, Britanya, Amerika ve Japonya'yla beraber bir sefer kuvveti gönderse de, çarçabuk geri adım attı. "Pekin'den ayrılıp keşmekeşten çıkmamız hayatımın en mutlu günü olacak." Oysa daha işin başındaydı. Mançurya'da "Witte'nin krallığı"nı ve demiryolunu korumalıydı. Ayaklanmacılar Harbin'deki Rus karargâhına saldırdı. Nikolay'ın haziranda Mançurya'ya 170 bin asker göndermesiyle, Witte'nin *penétration pacifique* [hissettirmeden ülkeye girme] politikası son buldu. "Böylece Mançurya'yı ele geçirmek için bize bir bahane çıkmasından memnunum" diye yazdı Kuropatkin.

Fırsatçılıkla art arda elde edilen başarılar sonucunda (1895'te Japonya'ya karşı müdahale, Port Arthur'un ilhakı ve şimdi de Mançurya içlerine yayılma) emperyal hırsları azan Nikolay, Çin'i uzun süreli bir anlaşmayla Mançurya'yı devretmeye zorladı ve ayrıca Kore'yi ele geçirmeyi tasarladı. "Kore'yi kendim için istemiyorum" diye açıkladı. "Ama Japonların da oraya ayak basmasına göz yummam. Buna kalkışmaları bir savaş sebebi olur."

Witte kaba bir tavırla çara, bu maceraların "felaketle bitecek çocukça bir oyun" olduğunu belirtti. Ona kızan Nikolay, kendince özel planlar yaptı. Babasının dostu olan gizli danışmanı Prens Meşçerski'ye şunu söyledi: "Kendime güvenim artıyor."[12]

İmparator Kırım'da tatilini geçirdiği 26 Ekim 1900'de ateşe, kütleştirici bir baş ağrısına ve bacaklarda şiddetli sızıya yakalandı. Hamile imparatoriçe ona "bir şefkat meleği" gibi baktı ve onu "Kerberos [cehennem bekçisi üç başlı köpek] gibi" kolladı. Doktorlar tifo teşhisi koydu. Söylentilerin yayıldığı bir ortamda, Niki'nin ölme ihtimali varken, Aleksandra herhangi bir bülten hazırlanmasını yasakladı. Çarın kardeşi Mişa'nın veliaht olmasına karşın, karnında bir çareviç taşıdığı kanısındaydı; çarın ölmesi halinde, loğusalığına kadar naibeliği üstlenmede ve sahiden bir oğul doğurursa, bunu onun erginlik yaşına varmasına kadar sürdürmede ısrarcı bir tutum takındı.

Kırım'da kendi sarayları bulunan bütün grandükler, tatil boyunca Yalta'daki otellerde kalan bakanlara danıştılar. Witte şu soruyu ortaya attı: "Felaket vuku bulursa ve imparator ölürse ne yapacağız, tahtın vârisini nasıl belirleyeceğiz?" Mişa otomatikman başa geçmeliydi. Ama imparatoriçe buna razı olmaya yanaşmadı. "Hayır, Mişa her şeyi arapsaçına çevirir, kolayca etki altında kalan biri" dedi. Aleksandra'nın ilk siyasal hamlesiydi bu. "İmparatoriçe devlet işlerine dair talimatlar vermeyi alışkanlık edinmeye başladı ve biz de bu iş için yetersiz olduğunu kavramaya başladık" diye not düştü saraylı Mossolov. Çar iyileştiyse de, Aleksandra ancak kendi iradesinin Niki'yi ve doğmamış vârislerini kurtarabileceği kanısındaydı.*

"Alix hamileliğine rağmen çok güzel görünüyor" diye yazdı "KR". "Herkes endişeyle bir oğul bekliyor." Aleksandra 5 Haziran'da Peterhof'ta, Anastasya adı verilen dördüncü kızını doğurdu. "Hepimiz sevinç yerine hayal kırıklığı duyduysak, bizi bağışla rabbim" diye itiraf etti "KR".

---

* Birkaç hafta sonra, Alix anne yerine koyduğu ninesini kaybetti. Kraliçe Victoria 9 Ocak (Gregoryen takvime göre 22 Ocak) 1901'de öldü. Niki artık VII. Edward adıyla tahtta olan Bertie Enişte'ye sıcak duygularla baş sağlığı dilese de, Britanya'nın Boer Savaşı'nda rezil duruma düşmesinden keyif almıştı. "Böylesine eşitsiz ve adaletsiz bir savaşta bu zavallı halka her türlü başarıyı diliyorum" dedi annesine. "Seni seven yeğenin" diye bitirdiği mektupta, Britanya'nın giriştiği "imha savaşı"ndan dolayı Bertie'yi kınaması, artan güveninin bir işaretiydi.

Doğumun üzerinden bir ayı aşkın bir sürenin geçtiği 10 Temmuz'da, Romanov ailesine gelin olarak girmiş iki Karadağ prensesi, Nikolay ile Aleksandra'yı zamanla "Dostumuz" diye anılacak bir Fransız şifacıda deva aramaya davet etti.

İkilinin esrikliği daha önce başlamıştı. Sergey ve Ella çiftiyle beraber Kremlin'de kaldıkları 1900 Paskalyası'nda, "O kadim kiliselerdeki ayinler bir büyülenme duygusu uyandırıyor" diye yazdı Niki annesine. "Dinsel vecdin bu kadar yüksek doruklarına varabileceğimi hiç bilmiyordum. [...] Alix'in duygularımı tamamen paylaşması benim için büyük bir sevinç kaynağı." Girdikleri yolculuk Nikolay'ın kutsal monarşi anlayışını yansıtır nitelikteydi. Yakın bir dosta göre, çift "kilisenin dışında ve usulünce atanmış piskoposlar ile rahipler olmadan, Tanrı'yla sohbete girmenin mümkün olduğu inancına" sahipti. "Kutsal Kitap'taki anlamıyla kehanetin son derece kabiliyetli ve ruhani zihniyetli belli kişilerde hâlâ mevcut olduğuna inanıyorlardı."

Daha sonraları "Kara Kadınlar" ya da dosdoğru "Kargalar"* olarak anılacak Karadağlı kız kardeşler Militsa ve Stana, daha batıni bir yolun hevesli gezginleriydi. Stana kocasından kötü muamele gördüğünde, Aleksandra tarafından teselli edilirdi; imparatoriçe hasta düştüğünde ise, iki kız kardeş ona bakardı. Ama "bu kadınlar arasındaki en güçlü bağ yaşadıkları dinsel vecitti."

"Kargalar" Niki ile Alix'i önce saralı abdal Mitka Kolyaba'yla tanıştırdılar. Ama Militsa kendi oğlu hasta düşünce, bir Fransız köylü çocuğu olan Nizier Anthelme Philippe'e başvurdu. Amcasının Lyons'taki kasap dükkânında çalışırken bir ruhsal aydınlanma geçiren Philippe kâhinliğe soyunarak, hastalıkları iyileştirici ve kadın kısırlığını giderici "psişik sıvılar ve yıldız güçler" alanında uzmanlaştı. "KR"nin tarifine göre "yaklaşık elli yaşında, siyah saçlı ve siyah bıyıklı, ufak tefek" biriydi. "Çok çirkin bir görünüşü vardı ve berbat bir Güney Fransa aksanıyla konuşurdu." Petersburg'a gelişi Niki ile Alix'in bir oğul sahibi olmak için didindiği sıradaydı. Niki'nin "Bu akşam şaşırtıcı bir Fransız'la tanıştık" diye not düşerken kastettiği yer, Militsa ile kocası Grandük Pyotr'ın sarayıydı. Anastasya'nın doğumundan sonra, Niki ve Alix bu kâhinle buluşmak için, her akşam Militsa'nın yakındaki malikânesi Znamenka'ya uğramaya başladı.

"Bütün akşamı Renella'da geçirdik" diye yazdı Niki. "Mösyö Philippe bizimle konuşup öğütlerde bulundu. Ne kadar harika birkaç saatti." Philippe ertesi gün Alix'i Peterhof'ta görmeye gitti. "Ona kızlarımızı gösterdik ve yatak odasında birlikte dua ettik." Philippe'e artık "Dostumuz" diye hitap

* Yaşça büyük olan Militsa 1877 savaşının başkomutanı Nizi'nin hastalıklı oğlu Pyotr'la evliydi; Stana'nın kocası Leuchtenberg Dükü Georgi ise Fransız metresiyle kaçarak, onu ruhani maceralarıyla baş başa bırakmıştı.

ediyorlardı. Derken 13 Temmuz 1901'de, onun konuşmalarıyla öylesine mest oldular ki, Znamenka'ya iki kez gittiler. Petersburg'da bir askeri geçit törenine katıldıklarında, "Dostumuz" da yanlarındaydı. "Yemekten sonra bütün akşamı Znamenka'da geçirdik."

"Dostumuz bana huzur veren biri" diye yazdı Niki'ye Alix. "Onu tanımamızdan beri hayatımız ne kadar dolu ve her şeye katlanmak daha kolay görünüyor." Philippe'in bir süre için gittiği Lyons'ta onlar için dua ettiğini belirtmesi üzerine, "cumartesi akşamı saat on buçuğa doğru dua etmeyi unutma" diye tembihledi Alix. İmparator (tıp okulu şöyle dursun liseyi zar zor okumuş) Philippe'e hekimlik ruhsatı vermekle kalmayarak, onu saray doktorluğuna atadı. Çok geçmeden Philippe siyasal tavsiyelerde de bulunmaya başladı. Nitekim Kayzer Wilhelm'le görüşme öncesinde, Alix kocasına, "Sevgili dostumuz yakınında olacak ve Wilhelm'in sorularına cevap vermene yardım edecek" dedi. Böylece ona "dostça olduğu kadar ciddi olma" dayanıklılığını kazandırması sayesinde de, kayzer "ona takılmaya yeltenmemesi gerektiğini kavrayacak ve ondan korkması gerektiğini öğrenecek"ti. Reforma gelince, Philippe'in Niki'ye tavsiyesi, bir anayasanın "Rusya için yıkım olacağı" yönündeydi.

Alix 1902 ilkbaharında hamile kaldı ve "Dostumuz" şu kehanette bulundu: "Rusya Uzakdoğu'ya hâkim olmak üzere seçilmiştir."[13]

Niki'nin Sandro ve Vorontsov aracılığıyla tanıştığı Yüzbaşı Aleksandr Bezobrazov, Süvari Muhafız Alayı subayıyken tüccar maceraperestliğe yönelmiş ve çevresi geniş bir kişiydi. Çar "haftada iki kez ve aralıksız saatlerce" yaptığı özel sohbetlerde ona hayran kaldı. Bezobrazov ona Mançurya ve Kore'yi fethetmesinin "tarihsel kaderi" olduğunu söyledi. Kendine biçtiği rol ise Rusya'nın Cecil Rhodes'u olmaktı. "Bu tutarsız ve kasıntılı palavracı"nın çara öğüdü şuydu: "Er ya da geç Japonlarla kapışmak zorunda kalacağız. Kozlarımızı şimdiden masaya koymak daha iyi olur." Rusya'nın savaşmaya mecbur kalması halinde, "Mançurya'daki faaliyetlerin başarıya ulaşmasını ancak süngü garanti edebilir"di. Sözlerin önemi yoktu: "Antlaşmalara ve anlaşmalara gelince, önümüze dikilmelerine asla izin vermemeliyiz."

"Onun sözleriyle heyecanlandım" diye itiraf edecekti imparator daha sonraları. "Uzakdoğu'da yanlış politika izlediğimiz yönündeki açıklamasını dinlemek de hoşuma gitti. Onun haklı olduğunu kavradım." Witte ve bakanların arkasından gizli kapaklı entrikalar çevirmekten keyif alan* çar ve

* Nikolay dışişleri bakanları bakımından şanssızdı. Giers ve Lobanov ölmüşlerdi. Atak Çin politikasının mimarı Muraviyev, Witte'yle bir ağız dalaşından sonra, henüz elli beş yaşındayken yere yığılıp öldü. Onun yerine geçen Kont Vladimir Lamsdorf "garip görünüşlü" bir münzevi, "çok solgun yüzlü" ve "enfes parfümler süren" gizli bir eşcinseldi. İmparator ona "Madam" adını takmıştı. Lamsdorf Doğu politikasını

gizli danışmanı, emir erleri aracılığıyla haberleşme yoluna gittiler. İmparator 1903 başlarında "sadece Majestelerinin bilgisi dahilindeki amaçlar için" iki milyon ruble verdiği Bezobrazov'u dışişleri bakanlığına ve başyaverliğe yükseltti. Bezobrazov gizlice dolaştığı Mançurya'da örtülü bir paramiliter kuvvet oluşturdu. Witte ve diğer bakanlar "Uzakdoğu'da biri çarlığa, diğeri Bezobrazov'a ait olmak üzere iki politikanın ortaya çıktığının" farkına vardılar. Rusya'nın Uzakdoğu politikasını artık "yarı deli bir budala maceraperest" yürütmekteydi.[14]

Doğu macerası Nikolay'ın içeride bir Moskova monarşisine dönük düşleriyle sıkıca iç içe geçti; düşlerini teşvik eden ise içişleri bakanı olması hiç beklenmeyecek kadar eski kafalı ve tuhaf bir adamdı. Aslına bakılırsa, Dmitri Sipyagin'in bakan sıfatıyla hiç alakası yoktu. Hiç kesmediği upuzun bir Moskova sakalı vardı, konağındaki yemek odasını Manzaralar Sarayı gibi döşemişti ve verdiği yemeklerde boyar kaftanları giyerdi. Nikolay'ın kendini (bir Avrupa imparatoru değil) bir Moskova çarı sayan patrimonyal bakışına uygun olarak, ona "En Sakin Çar" diye hitap ederdi. "Rusya'yı sahibinin çar olduğu bir mülk olarak tasavvur ediyorum" diye açıklamıştı Niki. "İdareciliği soylular, işçiliği ise köylüler yapar." Nitekim 1897 sayımı formunu doldururken, kendi mesleğini "Rus Ülkesinin Sahibi", Aleksandra'nın mesleğini ise "Rus Ülkesinin Hanımı" olarak tarif etmişti.

Çar gözde bakanına "sevgili dostum" diye hitap ederdi. Bu ikili boyarlık hayallerinin keyfini sürerken, Sipyagin'in yönetimindeki Ohrana dehşet verici yeni bir terörist tehdidin ortaya çıkışının izini sürme uğraşı içindeydi.

Hızlı büyüme ve onu izleyen durgunluk endişe verici bir istikrarsızlık yaratmıştı. Büyüme döneminde bir milyon köylü Petersburg, Moskova ve Bakü'nün tekstil fabrikaları ve petrol rafinerilerinde çalışmak üzere kırsal alanlardan göç etmişti. Bu kesimin yaşam şartları berbattı ama rejim oluşan yeni proletaryayla başa çıkmanın bir yolunu bulmak zorundaydı. Moskova'da Ohrana'nın zeki şefi Sergey Zubatov, validen de aldığı destekle, kendisine bağlı sendikaları yönlendirerek yeni işçi hareketi içinde "polis sosyalizmi"ni geliştirdi.

Ne var ki, Rusya'yı sadece sınıf mücadelesi değil, ulusların uyanışı da sıkıştırmaktaydı. Çokuluslu imparatorlukları çökertmesi kaçınılmaz görünen bu milliyetçilik çağında, çar tahtını yurttaşların yarısından azını oluşturan Rus ulusuna bağlamayı seçerken, Kafkasya'dan Finlandiya'ya kadar babasının Ruslaştırma politikalarını saldırganca izleyerek, Rus olmayan yurttaşların tepkisini çekti. Genç Finliler, Gürcüler, Yahudiler, Polonyalılar ve Ermeniler

---

uygun bulmamasına karşın, geçmiş dönemden kalan itaatkâr bir saraylıydı. "Hiçbir istekte bulunmam" diye yazdı güncesine. "Yeter ki her şeyde karar belli olsun, ben verilen göreve uyarım."

milliyetçi partilere akın akın katıldılar. Ama iki hizip, kaygı verici bir şekilde etnik sınırların ötesine geçti.

Eski Narodniklerin ve Halkın İradesi hareketinin vârisi olan ve halk arasında Sosyalist Devrimciler olarak anılan Sosyalist Devrimci Parti, terörizmle desteklenecek köylü devriminden yanaydı. Karl Marx'ın yazıları Rusya'da rağbet görmeye başlamıştı. Marx'a göre, tarihin sınıf mücadelesi yoluyla feodalizm, kapitalizm ve sosyalizm şeklindeki katı aşamalardan geçerek komünizm cennetine, yani zenginliğin ortak mülkiyetine varması kaçınılmazdı. Witte'nin Sanayi Devrimi'nin başarısı sayesinde, Rusya artık kendi proletaryasına sahipti.

Mart 1898'de Minsk yakınındaki ahşap bir evde toplanan dokuz delege, içinden Sovyetler Birliği'nin müstakbel yöneticilerinin çıkacağı Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ni kurdu. Ohrana'nın çoğunu tutuklamasına karşın, Sibirya sürgününden döndükten sonra Avrupa'ya giden Vladimir Lenin ve ülke içinde kalan Julius Martov (asıl soyadı Tsederbaum) kısa sürede partinin liderleri haline geldiler. Çarlar, rahipler, toprak sahipleri ve fabrika patronlarının eski düzeninin yıkılacağı yönündeki katı Marksist öngörüye Rusya'nın her yanından gençler inançla bağlandı. O sırada genç bir ilahiyat öğrencisi olan İosif Cugaşvili'ye, yani müstakbel Stalin'e göre, bu "sadece bir teori değil, eksiksiz bir dünya görüşü, bir felsefi sistem"di.

O aşamada Sosyalist Devrimci Silahlı Mücadele Grubu daha büyük bir tehdit kaynağıydı. Sipyagin'in öğrenci protestolarını bastırması sırasında, Kazaklar on üç göstericiyi öldürdü ve Sosyalist Devrimciler eğitim bakanına suikast düzenleyerek ilk zaferlerini elde ettiler. Sindirme hareketini yönlendirmeye uygun olmadığı endişesine kapılan Sipyagin, "Bir yanardağın üstünde duruyoruz" uyarısında bulundu.

2 Nisan 1902'de, Maryinski Sarayı'ndaki resmi dairelerin bekleme salonunda elinde bir paketle yanına yaklaşan Sosyalist Devrimci bir terörist onu vurdu. Dostu Witte'nin kolları arasında kan kaybından can verdi. İmparatorun "Moral açıdan kendimi sağlam ve güçlü hissetsem de, dostum Sipyagin'i yitirmekten dolayı içimde derin bir yara var" diyerek dert yandığı Meşçerski, baskıya başvurma tavsiyesinde bulundu. "Sadece sertliğin değil, haşinliğin şart olduğu" kanısını taşıyan Nikolay'a, bunu becerecek kişiyi yine "Sodom Prensi" önerdi.[15]

"Bu işin üzerine gitme zamanı geldi" dedi çar yeni içişleri bakanı Vyaçeslav Plehve'ye. Avukatlıktan gelme bu acımasız polis, geçmişte III. Aleksandr'ın Yahudi karşıtı kanunlarının taslağını hazırlamıştı ve çoğu konuda onunla hemfikirdi. "Görüşmemizde belirtmeyi unuttuğum bir husus daha var" diye yazdı Nikolay, dostça üsluptaki mektubunda; "pek hoşlanmadığım [...] kur-

naz bir şarlatan" ve "kendini beğenmiş, küstah bir alçak" olarak nitelendirdiği iki üst düzey memurun görevden alınmasını istedi. Bu ifadelerde güvenilir bir bakana hitap eden sahici bir çar sesi vardı. Ohrana'yı dünyanın en gelişmiş gizli polis teşkilâtına dönüştüren Plehve, üst kademelerdeki devrimcileri ayartıp seçkin muhbirler olarak kullanmaya dönük sıkı bir politikayı başlattı.* Teşkilatın yıldız ikili ajanı, Sosyalist Devrimci Silahlı Mücadele Grubu'nun önde gelen teröristi Evno Azeff'ti. Bu iş daha sonraları CIA'in Usame bin Ladin'i kullanışındaki kadar riskliydi. Azev yüklü bir maaş karşılığında, Ohrana'ya yararlı bilgiler vermekle birlikte, kararlı bir terörist olarak kaldı.

Plehve'nin gözünde Rostovlu bir Yahudi olan Azev tipik bir devrimciydi. "Yahudiler bir anayasacıdan daha tehlikelidir" demişti. Kontrollü antisemitizmin hoşnutsuzluklar için bir paratoner ve kitleleri harekete geçirmek için bir sancak olduğu kanısındaydı.

Besarabya'nın başkenti Kişinev'de, 1903 Paskalyası'nda Rus bir erkeğin cinayete kurban gitmesi ve yerel Yahudi hastanesinde Rus bir kızın ölmesi üzerine ortalığa salınan güruhlar 46 Yahudi'yi öldürdü, 600'ünü yaraladı ve 700 evi yaktı; olaylar sırasında yerel vali neredeyse kılını kıpırdatmadı. Pogrom dünyayı dehşete düşürdü. Plehve valiyi görevden alsa da, antisemitizmi gayet iyi bilindiğinden, liberal çevrelerin nefretini kazandı. Nikolay'ın Doğu politikasına şu sözlerle destek verdi: "Rusya'yı diplomatlar değil, süngüler yarattı; Uzakdoğu sorunları da kalemlerle değil, süngülerle çözülmelidir."[16]

Bu arada Alix tekrar hamileydi. Çar katıldığı manevralardan ona yazdığı mektupta, "bazıları oldukça güzel hanımların öldürücü gözleriyle [...] ikide bir Mişa'ya ve kendisine baktığı"ndan söz etti. Ama gönlünde sadece "tatlı hatununun" yattığını ekledi. "Seni öperim. Seni seviyorum ve istiyorum. Ah! Yine haşarılığım tuttu!"

"Benim tatlılar tatlısı kumrum" diye cevap veren çariçe, onun "her tarafına sinen ve şirin gözlerini büsbütün tehlikeli kılan sevimli utangaçlık ifadesi"ni övdü. "Seni gidi yaşlı günahkâr!"

Derken "Dostumuz" Philippe Lyons'tan döndü. "Sofradayken ve akşam boyunca saat bire kadar onu dinledik" diye yazdı Nikolay. "Onu ilelebet

* Plehve ilk işlerden biri olarak, Zubatov'u Petersburg'daki Ohrana'nın başına geçirdi. Teşkilatın büro sayısını üçten on sekize çıkardı. Yeni kuşak gizli polislerin birçoğu gibi, geçmişte genç bir Narodnik teröristken, monarşizmi benimsemişti. Bir *conspiratsiya* [komplo] ustası olarak, ikili ajanlara maaş bağlanması, çekidüzen verilmesi, fikri açıdan beslenmesi ve adeta "gizli ilişkiye girilen bir sevgili" gibi azdırılması gerektiğine inanırdı. "Onu gözbebeğiniz gibi kollayın. Dikkatsiz bir hamleniz ona leke sürer." Zubatov tam da çarın nahoş bulduğu tipteki gizli polisti. Plehve her hafta Nikolay'a gönderdiği geniş "çarlık brifingi"nde, maden ocaklarındaki kazalardan muhalefet içinden elde edilen istihbarata kadar her şeyi sıralardı. Ohrana teşkilatının gerekli ama tiksindirici olduğu ve halkla sahici irtibata girmeyi aksattığı yönündeki kibirli görüşü taşıyan imparator, nadiren Ohrana liderleriyle görüşürdü. Oysa tarih her Rus liderinin kendi güvenlik organlarına hâkim olması gerektiğini gösterir.

dinleyebilirdik." Ama bu delice düşkünlükten tedirgin olan aile, müdahale etmeye karar verdi. İmparatorun manevralara gittiği bir sırada, Aleksandra'yı sıkıştıran kız kardeşi Ella, "onu 'Dost' konusunda soru yağmuruna" tuttu. "Bütün söylenenlerin haset ve meraktan kaynaklandığını açıkladım." Asıl öğrenmek istedikleri şey konusunda ise, Alix kız kardeşine yalan söylemekle övündü. "Deva hikâyesine sıkıca sarılarak, [...] açıklanması zor olabilecek ispiritizma meselesini" ondan gizledi. Dul imparatoriçe de Ohrana'nın Paris'teki adamı olan ve geçmişte III. Aleksandr'ı dış gezilerde koruyan gizli ajan Raçkovski'den Philippe'i soruşturmasını istedi. Böylece "Dostumuz" denilen kişinin ruhsatsız hekimlik yapmaktan dolayı kovuşturmaya uğramış bir şarlatan olduğu açığa çıktı. Çar bu küstah raporu gördüğünde, Raçkovski'yi görevden aldı.

Philippe'in doktorlara muayene olmamasını bildirdiği çariçenin kilo almasına karşın, yaz sonuna doğru hamileliğinde ilerleme yoktu. Bebek neredeydi? Ağustos başlarında çariçe, loğusalık için Peterhof'a taşındı.

Aleksandra doğum için gelen doktorun onu muayene etmesine nihayet izin verdi ve hamile olmadığı anlaşıldı. Gösterdiği belirtiler ya Philippe'in telkin gücünün ya da cansız bir yumurtanın büyümesiyle rahmin şişmesine yol açan "üzüm hamileliği"nin sonucuydu. "Zavallılar" diye not düştü "KR". Anlaşılır bir gelişmeyle histeriye kapılan Aleksandra, maiyetindeki Kontes "Zizi" Narışkina'ya şunu yazdı: "Sevgili dostum, gelme! Vaftiz olmayacak, çocuk yok, hiçbir şey yok! Bir felaket."

Niki'nin annesi ve kız kardeşleri, onu Philippe'in saraydan ayrılması gerektiğine ikna etti.* Şarlatan bir Serpollet otomobilinin de yer aldığı hediyelerle ayrılmadan önce, imparatoriçeye karanlık güçlerin pusuya yatması halinde çalacağı küçük bir çıngırak verdi. Kısa bir süre sonraki ölümüne yakın, sadece ortalıktan kaybolacağı ve ardından tekrar ortaya çıkacağı uyarısında bulundu: "İleride bir gün benim gibi size Tanrı'dan söz edecek başka bir dostunuz olacak."[17]

Niki 7 Şubat 1903'te, hükümdarlık döneminin ilk ve aslında son sosyal temaşasını düzenledi. Konuklar Çar Aleksey döneminin kıyafetleri içindeydi ve "muhteşem gösteri" (Sandro'nun ifadesiyle) Niki'nin "ailemizin şanlı

---

* Ailenin her işe karışmasına ve şımarıklığına kızmaya başlayan Niki, Pavel Amca'yı aile kanununu ihmal etmesinden dolayı Paris'e sürgün etti. Pavel Yunanistan Prensesi Aleksandra'yla evliydi ve ondan bir kızı vardı. Karısının bir oğul doğururken ölmesinden çok sonra, evli Olga Pistolkors'un peşine düştü ve izin almaksızın onunla Paris'te evlendi. "Ailemizin kanunlarına uymaya yanaşmayan akraba bize ne kadar yakın olursa, alacağı ceza o ölçüde ağır olmalıdır" dedi Niki annesine. "Korkarım ki, Paris'te yarı meşru ve gayrimeşru eşleriyle birlikte Rus çarlık ailesinin tam bir kolonisi kurulacak. Apaçık bencilliğin her türlü vicdanı, görev duygusu ve sıradan dürüstlüğü boğmasıyla nasıl bir çağa girdiğimizi Tanrı bilir." Pavel'in çocukları Dmitri ve Marya Rusya'da Sergey ve Ella tarafından yetiştirildi.

geçmişine dönme" isteğinin bir ifadesiydi. İlham kaynağı ise Sipyagin'in ölmeden önce ortaya attığı fikirdi: Büyük Petro'nun Alman tarzı rütbelerinin yerine saraya Moskova giyim tarzını geri getirmek. Üstünde Çar Aleksey'in altın brokarlı kaftanı ve başında da kürk çerçeveli tacı olan Niki, gümüş brokarlı bir sarafanla Çariçe Marya Miloslavskaya gibi giyinmiş Aleksandra'yı koluna takarak, elinde zümrüt ve elmas kakılmış bir piskoposluk tacıyla Ermitaj Tiyatrosu'nda "kadim Rus insanlarıyla dolu" bir salona girdi. "Biz dans ederken, işçiler grevdeydi ve Uzakdoğu'daki bulutlar tehlikeli biçimde alçaktaydı" diye yazacaktı Sandro.[18]

Japonya Ocak 1902'de Britanya'yla bir savunma antlaşması imzalayarak Rusya'yı yalnızlaştırmıştı. Nikolay bunun üzerine Mançurya'dan aşamalı bir çekilmeyi kabul etmek zorunda kalsa bile, kendine güveni eskisinden daha fazlaydı. "Hükümdarımızın kafasında Mançurya'yı Rusya'ya katmak, Kore'yi ilhak etmeye başlamak gibi muazzam planlar var" diye yazdı Kuropatkin 16 Şubat 1903'te. "Ayrıca Tibet'i nüfuzu altına alma düşünü kuruyor. İran'a hükmetmek, İstanbul ve Çanakkale boğazlarını ele geçirmek istiyor." Bunun Britanya'yı kızdırması halinde, çarın güvenebileceği kanısını taşıdığı kayzer ağustosta Reval'da destek sundu. Willy'nin anlatımına göre, "Japonya'ya 1904'te savaş açacağım" diyen Niki'ye şöyle bağırdı: "Şu andan itibaren İmparator Nikolay'ın unvanı Pasifik Amirali'dir, ben de kendime Atlantik Amirali diyeceğim." Çar fısıltıyla, "Keçileri kaçırıyor" dedi.

"Witte, Lamsdorf ve ben endişeyle Bezobrazov'u izliyoruz" diye yazdı General Kuropatkin. "Özellikle imparatorun bu hayalperest ve maceraperest adamla özel yazışmalarından kaygılıyız."*

Çar bakanlarına rağmen gözdesi Bezobrazov'a güvenen bir tutum içindeydi. Sürecin tamamı otokratların uzun geleneğine uyar ve Nikolay'la ilgili epeyce şeyi açıklar. Otokrasiyi herkesten daha iyi anlayan Plehve, "I. Aleksandr'dan başlayarak, bakanlara güvensizlik bütün hükümdarların ortak yanıdır" diye açıkladı. "Otokratlar bakanlarına kulak verirler, onlarla hemfikirmiş gibi görünürler ama her zaman gönüllerine hitap eden ve otokratik hukuka tecavüz suçlamasıyla bakanları hakkında kuşku uyandıran yabancılara yüz çevirirler." Kuropatkin de Nikolay'ın "biz bakanların hükümdarı düşlerini gerçekleştirmekten alıkoyduğumuz" düşüncesinde olduğunun farkındaydı. "Hâlâ haklı olduğunu ve Rusya'nın şanını daha iyi anladığını

* Nikolay'a haksızlık etmemek açısından, sadece Rusya'nın değil, liberal Britanya'nın da Doğu'da pervasız maceralara atıldığını hatırlamakta yarar vardır. Hindistan Genel Valisi George Curzon Nisan 1903'te, kısmen Rusların önce varmasını önlemek amacıyla, Albay Francis Younghusband'ı ve küçük bir İngiliz ordusunu Tibet'i işgal etmeye gönderdi. Younghusband yüzlerce, hatta belki binlerce Tibetli'yi katletti ve kısa süreliğine Lhasa'yı alarak, ülkenin İngiliz himayesine girmesini sağlayacak bir antlaşmayı dayattı. Ama Çin müdahale ederek Tibet'i korudu. Britanya mahcup duruma düştü ve Tibet yönetimi antlaşmayı reddetti.

sanıyor." İmparatoru kibarca alaya alan Kuropatkin, bir bakan *olmaması* halinde ona daha çok güveneceğini belirtti. "Garip ama belki psikolojik bakımdan doğru" diye düşündü Nikolay. "Gizli ve güvenilir dostum" dediği Prens Meşçerski'ye danışmayı sürdürdü.

Üç bakanı "uyuz triumvirlik" olarak nitelendiren Bezobrazov, telgraflarında şifre olarak Witte için "Burun Deliği", Kuropatkin için "Mızmız" ve Lamsdorf için "İribaş" tabirini kullanmaya başladı. Ama maceraperest çok ileri gitmişti. "Japonya'yla bir kavgadan kaçınmak elzem" dedi Nikolay birkaç sefer. "Savaş tam anlamıyla nahoş." Projesini Kore'yi kazanmaya dönük emperyal uğraşın bir parçası olarak görme noktasına geldiği Bezobrazov'un hâlâ baskın olduğu Doğu Komitesi'yle 7 Mayıs'ta bir araya geldi. Bakanların istifa etmeye kalkışmaları üzerine, "hardal yakısı" haline geldiğini itiraf ettiği Bezobrazov'u feda etti. "Onu çekip çıkarmalıyım." Ama "Mançurya üzerinde özel nüfuz" elde etme kararlılığı daha da arttı. Japonlar tek makul çözümü önerdi: Mançurya'yı Rusya'ya bırakma karşılığında Kore'yi almak. Ama Nikolay reddetti. İkisi de onun olmalıydı.

Nikolay 1 Ağustos'ta, savaşçıdan ziyade saraylı kişiliği taşıyan (ve II. Aleksandr'ın evlilik dışı oğlu olduğu söylenen, Aleksis Amca'nın donanmayla ilgisiz marifetlerinden dolayı çokça beğendiği) Amiral Yevgeni Alekseyev'i Doğu genel valisi (bütün askeri kuvvetlerin komutanı ve siyasal şefi) olarak atamakla, bakanlarına efendinin kendisi olduğunu gösterdi. Alekseyev yeni Doğu imparatorluğunun atılgan bir savunucusuydu. Nikolay'ın kararsızlığı Japonların onunla müzakerelere güvenini sarsma yolundaydı. Alekseyev'in atanması, diplomasiyi daha da geciktirdi. Derken imparator bir gün Witte'yi çağırdı: "Elimi sıktı, beni kucakladı. [...] Mutlulukla kendimden geçmiş halde eve dönünce, çalışma masamda görevden alındığıma dair bir yazılı emir buldum." Güya terfien arpalık mahiyetindeki Bakanlar Kurulu başkanlığına getirilen Witte, "halis Bizanslı" olarak gördüğü Nikolay'dan nefret etmeye başladı.

Japonlar, Rusya'nın Mançurya'dan çıkacağına ilişkin mutabakatı bozmasıyla küplere bindiler. Bezobrazov imparatora antlaşmaların bozulabileceğini öğretmişti ve Nikolay Rusya'nın o "şebek"leri yenebileceği kanısındaydı. Ne de olsa, Japonya "barbar bir ülke"ydi ve Kuropatkin ona "Japon ordusunun uyduruk" olduğunu söylemişti. Bununla birlikte bir savaş istemeyen imparator, genel valiye kaygısızca şu talimatı verdi: "Rusya ile Japonya arasında savaş istemiyorum ve bu savaşa izin vermeyeceğiz. Savaş çıkmaması için her türlü tedbiri al." Japonya bir uzlaşma için Rusya'ya yeni önerilerde bulunduysa da, tutarsız çarın bir antlaşmaya uymak şöyle dursun, müzakereleri yürütmeye muktedir olduğundan bile pek emin değildi.

Aldırışsız küstahlığı şaşırtıcı olsa da, Nikolay Rusya'nın sallantıda olduğunun farkındaydı. Temmuz 1903'te Plehve'nin Odessa'da bir grevi bastırması,

en kabiliyetli gizli polisi Zubatov'un düşüşüne yol açtı. "Bana yirmi yıl önce Rusya'da bir devrimin mümkün olduğu söylenseydi, gülüp geçerdim" dedi Plehve. "Oysa şimdi bir devrimin arifesindeyiz." Savaşın bir kumar olduğunu bilmesine karşın, Witte ve Kuropatkin'e "bir devrimin önüne geçmek için, zaferle bitecek [ve] kitlelerin dikkatini dağıtacak küçük bir savaşa gerek olduğunu" açıkladı.[19]

Nikolay'ın Japonlarla müzakereleri berbat ettiği sırada, Aleksandra da Philippe'in son öğüdünü yerine getirme peşindeydi: Eğer çar 1833'te öldükten sonra unutulup gitmiş Sarovlu Serafim'e azizlik mertebesi verirse ve çariçe bu mübarek adamın pınarında yıkanırsa, güya ikilinin bir oğlu olacaktı. Nikolay artık bunamış Kutsal Meclis üst-vekili Pobedonostsev'e, Serafim'i hemen aziz yapma talimatını verdi ama yaşlı adam çarın bu mertebeyi verme yetkisinin olmadığı gerekçesiyle itiraz etti. "İmparator istediği her şeyi yapabilir" diye çıkıştı Aleksandra. Nikolay kilise kararını hiçe saydı; çar ve çariçe bütün aileyle birlikte 17 Temmuz 1903'te, Sarov'da Plehve'nin köylüleri kutsal çarlığa saygı için topladığı görkemli bir törenle 150 bin hacı arasına katıldı.

Nikolay ertesi gün kavurucu yaz sıcağında, azizden kalan kemiklerin Sarov Katedrali'ne taşınmasına yardımcı oldu. Onun ifadesiyle, "kalabalığın, özellikle de yatalaklar, sakatlar ve bahtsızların kutsal alaya coşkulu tepkisini izlemek inanılmaz bir temaşa"ydı. Bir ayinin ardından yaşanan "moral yüksekliği muazzam"dı. Yemekten sonra Niki, Alix ve Ella "pınarın oraya" gittiler. "Akan buz gibi suda özel heyecanla yıkandık; karanlıkta hiç kimse bizi tanımadı" diye yazdı Niki. "Tanrı mucizelerini azizleri aracılığıyla gösterir." Kısa bir süre sonra, Aleksandra hamile kaldı. Karnında acaba bir veliaht taşıyor muydu?

Japonya'yla ilişkilerde gergin bir dönemece girilen Eylül 1903'te, Nikolay ve Aleksandra Yunanistan Prensesi Andreas ile Battenberg Prensesi Alice'in (Edinburgh Dükü Prens Philip'in müstakbel ebeveynleri) düğünü için Almanya'ya gittiler. Ardından ava çıktılar. Japonya son önerilerine bir cevap için sekiz hafta beklerken, başka planlar yapmaya yöneldi.

Sandro Petersburg'a dönen çara, "Niki, insanlar savaşın yakın olduğunu ileri sürüyor" dedi.

"Savaş söz konusu değil" karşılığını verdi Niki. "Japonlar Rusya'ya savaş açmayacak."

"Onları kim durduracak?"

"Buna cesaret edemeyecekler."[20]

İmparator 1904 yılbaşında Kışlık Saray'daki yıllık Büyük Geçit Alayı'ndan sonra, Plehve'ye bir pusula gönderdi: "Hızlı ve sert önlemler almanın za-

manı geldi. Sana bu yılda güç ve sağlık diliyorum." Kışlık Saray'daki kabul töreninde, Japon büyükelçisine şunu bildirdi: "Rusya öyle sıradan bir ülke değildir, dünyanın bir parçasıdır. Bir savaştan kaçınmak açısından, sabrını sınamamak daha iyi olur; aksi halde bu işin sonu kötü biter." Pazarlık için muhtemelen artık çok geç olsa da, Mançurya'nın Rusya'ya, Kore'nin de Japonya'ya bırakılması yönündeki son öneriyi geri çevirirken, Doğu Genel Valisi Alekseyev'e çektiği telgrafta, Japonların Güney Kore'ye asker çıkarmasının "bir savaş sebebi olmayacağı"nı bildirdi. Gerginlikler tırmanırken, Kayzer Wilhelm savaşın "kaçınılmaz" olduğunu belirtmek için Niki'ye telgraf çekti. "Umarım, Pasifik Amirali Atlantik Amirali'ne kızmaz. Hoşça kal!" Çar buna "Pasifik Amirali Niki" imzalı bir mutlu yaş günü telgrafıyla karşılık verdi.

Japonya 24 Ocak'ta diplomatik ilişkileri kesti. "Savaşsa savaş, barışsa barış ama mevcut belirsizlik gerçekten can sıkıcı" diye düşündü Nikolay. Bakanlarıyla görüştükten sonra, "Bütün gün heyecanlı bir ruh hali içindeydim" diye not düştü. Amiral Togo komutasındaki bir Japon filosu Port Arthur'a doğru yol alırken, Petersburg nefesini tuttu.

İmparator ertesi gün Maryinski Tiyatrosu'nda *Rusalka* operasını izledi. Hükümdarlık süresi çoğu demokratik liderden daha uzun bir süreyle, neredeyse on yılı bulmuştu. Zayıf ama soylu bir adam olarak tanınmasına ve ailesinin trajediler yaşamasına yol açacak yıllar vardı daha önünde. Asla iktidar peşinde koşmadığı ve bir Muhafız Alayı subayının hayatını tercih etmiş olabileceği doğruydu. Ama o sırada her türlü entrikayı haklı gösterecek bir dürüstlükle kutsal misyonuna inanmaktaydı.

"Daha edepli bir gence nadiren rastlamıştım" diye yazacaktı düşmanı Witte. "Nezaketi bütün eksikliklerini örtüyor." Meçhul ve esrarengiz bir kişiliği vardı. Kuzeni "Küçük Hanım"a göre, "Bir emperyal sis içinde yaşıyor gibiydi." Ama ketumiyet ve kurnazlık her lider için temel becerilerdir; imparatorun kendi danışmanlarını seçme yeteneği, Plehve'nin anladığı biçimiyle, "otokrasinin temel ilkesiyle bağlantılı"ydı ve bunu bir iftihar vesilesi sayardı. "Ne kadar sinsi olabileceğimi tahmin edemezsin" diye övünmüştü Alix'e. Ama Nikolay Bizans ikiyüzlülüğünü hiç kimsenin ona güvenemeyeceği kadar ileriye götürdü. Oyunu "kurallara göre oynamaktan" ya da başka bir bakanın ifadesiyle, "herhangi bir konuda birine arka çıkmaktan" acizdi. Kavgalı danışmanlar karşısındaki tutumu (Ne diye hep kavga ediyorsunuz? Ben her zaman herkesle her şeyde anlaşırım ve ardından işleri kendi bildiğim tarzda yaparım.) yıpratıcı bir hal aldı. Witte özel notlarında, çar için "ufak tefek hilekârlık, ahmakça çocuksu kurnazlık, ürkekçe yalancılık" özelliklerini sıralamıştı; bunlar görevden aldığı bakanların değerlendirmeleriydi. Ama İvan Durnovo gibi sadık bir adam bile şu uyarıda bulundu: "Bakın, şuraya

yazıyorum! II. Nikolay'ın aslında Pavel'in modernleşmiş bir versiyonu olduğu ortaya çıkacak." Gelgelelim, operayı seyredişi tahttaki son gecesi olsaydı, tarihçiler otokrasi çizgisine sarılan ve yeni fetihlerin temellerini atan II. Nikolay'ın hükümdarlık döneminin belki şanslı olsa dahi başarılı olduğunu düşünüyor olabilirlerdi bugün.[21]

Çar ve tiyatrodaki seyirciler, çatışmanın çoktan başladığından habersizdi. On Japon savaş gemisi Port Arthur'daki filoya "Pearl Harbor" tarzı bir baskın düzenlemiş ve üç ana gemi hasar görmüştü. Port Arthur kargaşa içindeydi; beceriksiz Genel Vali Alekseyev önce gerçekten bir saldırı olduğuna inanmadı, ardından bir zafer kazanıldığı düşüncesiyle kendisini kandırdı. Nikolay'a ancak saatler sonra bilgi verdi.

Çar "çok iyi" bulduğu *Rusalka*'dan sonra, bir telgraf aldı: "Gece yarısı dolaylarında [...] Japon hücumbotları Port Arthur'daki filomuza karşı ani bir saldırıya girişti. Başyaver Alekseyev."

"İlan edilmemiş bir savaş mı?" diye kendi kendine sorduktan sonra, telgrafın bir nüshasını annesine gönderdi. "Bu az önce geldi. Yani savaş başlamış durumda. Tanrı yanımızda olsun. Niki." Ertesi gün çar Kışlık Saray'daki şapelde zafer için dua etti; kalabalıklar "Tanrı Çarı Korusun" diye bağırırken, Niki ve Alix pencereden selam verdi.

Genel Vali Alekseyev'in komutasında geniş toprakları savunmak üzere sadece 60 bin asker bulunduğu için, her şey Rusya'nın birlikleri Uzakdoğu'ya ne kadar çabuk sevk edebileceğine bağlıydı ama Trans-Sibirya Demiryolu tek güzergâhtı ve bir alayın oraya gönderilme süresi asgari elli gündü. Baskının ertesi günü, Japonlar Kore'ye hemen hiç Rus direnişiyle karşılaşmaksızın asker çıkardı ve ilerlemeye başladı. Nikolay komutayı bizzat üstlenme fikrini bir süre kafasında tarttıktan sonra, Kuropatkin'i, genel valiye bağlı olma kaydıyla, Mançurya ordusu komutanlığına atadı. Bu arada 1 Nisan'da, Uzakdoğu amiral gemisi *Petropavlovsk* bir mayına çarpıp battı ve aralarında amiralin de bulunduğu 635 kayıp verdi. Kışlık Saray'a giden Ksenya, "Zavallı Alix yatakta!" diye yazdı. "Anneciğimin orada olduğunu gördüm; o ve Niki feci üzgün ve karamsar."

Kuropatkin 17 Nisan'da Japonları Yalu Nehri Muharebesi'nde durdurmaya çalıştı ama yakın tarihte Batılılar ilk kez Doğululara yenildi. Japonlar Guangdong Yarımadası'nın kuzey kesimindeki Nanshan'a hızla asker çıkardıklarında, Alekseyev kurdukları köprübaşına karşı koymaya cesaret edemedi. Japon birliklerinin Port Arthur'u kuşatmak üzere güneye ilerleyişleri sırasında, komutanlar didişmeye başladı ve çarın araya girmesini istedi. Generallerin hırgürleri Rus komuta kademesinin değişmez özelliği haline gelecekti. Hatta bir ara ikisi herkesin önünde kavgaya tutuştu. O sırada Port Arthur, bırakılmayacak kadar bir itibar meselesi olmakla birlikte, saldırıya

da son derece açıktı. Bir kurtarma girişiminin başarısızlığa uğraması halinde, kentin düşmesi kaçınılmazdı.[22]

Ruslar Doğu savaşını yürütürken en saygın Romanov, "vicdanıyla savaş" halindeydi. "Tercihim hep basit erkekler yönünde olmuştur" diye itiraf etti "KR" 19 Nisan 1904'te güncesinde. "Moyka Çayı kıyısındaki hamama gitme düşünü kuruyorum; [...] böylece bildik hizmetkârlarım Aleksey'i, Frolov'u ve özellikle Sergey'i gözümde canlandırabiliyorum." Çarın dokuz çocuklu mesut bir evlilik süren ve "Rusya'daki en sağlam adam" olarak bilinen, kırk beş yaşındaki sevgili kuzeni "KR",* dışa dönük erdemliliği ile gizli eşcinselliği arasındaki bir mücadeleyle karşı karşıya gelmişti.

"Komite toplantısı sırasında günahkârca düşüncelere dalmaktan kendimi alamıyorum" diye yazdı 21 Mayıs'ta. "Faytoncumu Morskaya Sokağı'nda savdım. Hamam kapılarının önünden iki kez geçtim; üçüncüsünden içeriye daldım. Böylece bir kez daha günaha girdim. Ruh halim kötü."

"KR" ilk eşcinsel temasını Muhafız Alayı'nda yaşamıştı ama evlendiğinde eğilimlerinin üstesinden gelmeyi başardı, ta ki yeni yüzyıla girilmesiyle birlikte Petersburg hamamlarına dadanıncaya kadar. "Beni sevip sayan bütün bu insanlar, ahlaksızlığımı öğrenirlerse nasıl da dehşete düşerler" diye yazdı. "Sevilen, övülen ve hak ettiğimin üstünde mevkilere getirilen biriyim, hayatım mutlu, güzel bir karım, hoş çocuklarım var, tahttan özel bir teveccüh görüyorum. Nasıl oluyor da bu işle başa çıkamıyorum?"

"Kötü düşünceler habire kafama üşüşüyor, [...] özellikle de kilisede" diye yazdı 15 Aralık 1903'te. Ertesi yılın 23 Haziranı'nda, Ruslar Japonlarla savaşırken, "KR"nin hizmetkârı Sergey yirmi yaşındaki kardeşi Kondrati'yi saraya getirdi. "Delikanlıyı baştan çıkardım. Belki de ilk kez günah işlemesine yol açtım." Kendini koyuverdi: "Sabahleyin hamamın yolunu tuttum. Bir kez daha kendimi çarka kapılmış bir sincap gibi buldum..."[23]

Japonlar Port Arthur'u kuşatırken, bir yandan da toplarını Mançurya'daki ana Rus ordusuna çevirdiler. Rus generallerinin kavgalarından da yararlanarak, girdikleri her çarpışmayı kazandılar. Ülke içinde moraller daha da düştü.

---

* "KR"nin çelişkili bir kişiliği vardı. Bir yandan, uzun boylu, yakışıklı ve kusursuz denecek kadar sağlıklı bir Muhafız Alayı subayıydı, aileden miras kalan Mermer Saray, Pavlovsk ve başka malikâneler sayesinde büyük servete sahipti ve Niki'nin yakın bir dostuydu. Karısı Mavra'dan (eö Saxe-Altenburg Prensesi Elizabeth) doğan bir sürü çocuğuna karşı sevgi dolu bir babaydı. Diğer yandan amatör bir şair, oyun yazarı ve aktördü; müteveffa Dostoyevski ve bazı şiirlerini beğenip besteleyen Çaykovski'yle dostluk kurmuştu. Yazdığı oyunları çarlık ailesi için sürekli sahnelerdi. Birer şaheser olan güncelerinin ölümünden doksan dokuz yıl sonra açılıp okunmasını şart koşmuştu; eşi Mavra neler içeriyor olabileceklerine dair sıklıkla şakalar yapardı. Devrim'den sonra arşivlerde saklanan ve yıllarca unutulan güncelerdeki şaşırtıcı ifşaatlar ancak komünizmin çöküşünden sonra ortaya çıktı.

Hiç sevilmeyen Finlandiya Genel Valisi Bobrikov 3 Haziran'da suikasta uğradı. Sekiz muhafızca korunan ve demir pencereli bir arabayla dolaşan Plehve, Fontanka 16 numaradaki gizli polis karargâhına taşındı ama seçkin ajanı Azev'den suikastların geçici olarak askıya alındığı bilgisini alınca içi biraz rahatladı. Oysa Azev'e göre, Kişinev pogromunun sorumlusu oydu. Plehve 15 Temmuz'da Çarskoye Selo'daki çara rapor vermek üzere arabasıyla istasyona giderken, Sosyalist Devrimci bir teröristin fırlattığı "nar"la (teröristlerce bombaya verilen ad) anında can verdi.

Nikolay'ın "dostu" için yas tuttuğu 30 Temmuz'da Aleksandra bir oğul doğurdu. "Bizim için büyük ve unutulmaz bir gün; [...] feci çileler çektiğimiz bir dönemde bize bu teselliyi gönderdiği için, Tanrı'ya şükranımızı ifade etmeye yetecek kelimeler yok." Mişa'nın "yüzünden artık veliaht olmadığı için saçılan mutluluk" hemen "KR"nin dikkatini çekti.

Bir erkek çocuğun doğumu 301 top atışıyla selamlandı. Nikolay ve Alix bu nimeti Philippe'e bağladı. "Lütfen, minnettarlığımızı ve sevincimizi ona şu ya da bu şekilde bildir" dedi Militsa'ya çar. Niki Rusya'da "yeterince Aleksandr ve Nikolay" bulunduğu düşüncesiyle, oğluna gözde çarı Aleksey'in adını verdi. Ama göbek bağının kesilmesinden sonra, doktorlar Aleksey'in kundak bezlerindeki kanı fark etti. Göbeği iki gün boyunca kanadı.

Kocasıyla birlikte doğum gününde Peterhof'a giden Militsa, bebekte hemofili olabileceğini hemen kavradı. Daha sonra çarı telefonla arayarak, doktorlara "herhangi bir hemofili belirtisi olup olmadığını" sorması yönünde telkin etti. Çar "telefonda uzun bir süre sessizliğe gömüldü", ardından Militsa'yı soru yağmuruna tuttu ve "onu sarsan hemofili kelimesini alçak sesle defalarca tekrarlayarak konuşmasını bitirdi." Aile Ksenya'nın "İngiliz ailesinin korkunç hastalığı" olarak nitelendirdiği şeye fazlasıyla aşinaydı; kadınlarca aktarılan, erkeklere musallat olan ve genetik mutasyondan kaynaklanan bir iletti bu. İngiliz kraliyet ailesinde ilk kez Kraliçe Victoria'da ortaya çıkmış ve köklü ailelerin mensuplarıyla evlenen dokuz çocuğu aracılığıyla, Avrupa'nın daha geniş kuzen kitlesine geçmişti. Albany dükü olan oğlu Leopold'un yanı sıra, Aleksandra'nın erkek kardeşi de bu hastalıktan ölmüştü. Kayzerin kardeşi Heinrich'le evlenen kız kardeşi Irene'in sadece bir çocuğu hemofiliye kurban gitmişti. Ortalama ömür aşağı yukarı on üç yıl olsa da, hastalığa yakalanıp daha uzun süre yaşayan birçok kişi vardı. Aleksandra gözyaşları içinde hemşireye, "oğlumu irsi lanetimizden koruması için Tanrı'ya ne kadar şevkle dua ettiğimi bir bilsen" dedi. Niki'nin Militsa'ya 1 Ağustos'ta yazdığına göre, "doktorlar 48 saatteki takribi kan kaybının toplam miktarın sekizde biri ila dokuzda biri kadar olduğunu" açıklamıştı.

Nikolay ve Aleksandra hastalığı gizli tutmaya karar verdiler; çocuğun büyümesiyle birlikte, bu durum kaderci çarı ve henüz otuz iki yaşındaki

histerik çariçeyi olağanüstü baskı altında bıraktı. Hastalığı çok az kişi (Sergey, Ella ve "Kargalar") bilecekti. Yatalak Georgi'den sonra, bu ikinci hasta çareviç, Romanovların zayıf ve talihsiz görünmelerine yol açabilirdi. Üstelik alternatifler, yani beceriksiz Mişa ve ardından Vladimir Amca'nın oğulları cazip değildi – tabii Nikolay'ın aklından geçirdiği bir seçenekle, Pavel'in kanunlarını değiştirip en büyük kızı Olga'yı vâris olarak belirleme yoluna gitmemesi halinde. Bunun yerine çiftin "Ufaklık" ve "Bebek" diye andıkları Aleksey'in başa geçerek otokrasinin bütünlüğünü koruması konusundaki kararlılığı sadece stresi yoğunlaştırmaya yaradı. Çektikleri bu acı günümüzde onlara sempatiyle bakmayı getirmiş olsa bile, Kraliçe Victoria'nın da oğlu Leopold'un kanamalarından dolayı korkuyla yaşadığını ve hastalığı sır olarak sakladığını unutmamakta yarar vardır. Kaldı ki, Leopold veliaht olmadığı gibi, İngiliz hükümdarlığı çok daha az sorumluluk gerektiren bir makamdı.

Doğumdan altı hafta sonra, Niki "küçük Aleksey'de göbek kanamasının tekrar başladığı"nı not düştü. Doktorlar alelacele yarayı sarsa da, Niki için "böyle endişe anlarını yaşamak çok acı"ydı. Alix ona şunu yazdı: "Sevgili dostumuz [Philippe] geçen hafta Ufaklığı kolladığı gibi, seni de kolluyor. Ah, ne büyük ıstıraptı. Tanrı'ya şükür, şimdi iyi..."

Çar içişleri bakanlığına kimi atayacağına kafa patlatmaktaydı. Annesi bazı kaynaklara göre önünde dizüstü çöküp ağlayarak, onu varlıklı bir liberal olan Prens Pyotr Sviyatopolk-Mirski'yi atama yoluyla muhalefeti yatıştırmaya ikna etti. Yeni bakan hemen Plehve'nin baskıcı düzenini gevşetti ve topluma şirin görünmeyi sağlayacak adımlar attı. Niki "yarı yolda durmanın her zaman tehlikeli olduğunun" bilincindeydi ama yeni istikamete yöneliş beklentileri yoğunlaştırdı. Aleksey vaftiz edildiğinde, vaftiz babaları arasında kayzer, Aleksis Amca ve Mançurya'daki ordunun tamamı vardı.[24]

Aleksey'in vaftiz babalarının morali bozulmaya yüz tuttu. Japonlar kıstırılmış durumdaki Port Arthur'u bombardımana tuttu ve Pasifik filosunu darmadağın etti. Mançurya için 10 Ağustos'ta 158 bin Rus askerinin 125 bin Japon askeriyle karşı karşıya geldiği muharebe iki hafta sürdü ve başka bir ricatla, ardından daha ağır bir yenilgiyle sonuçlandı. Sonunda imparator beceriksiz genel valiyi görevden aldı ve komutayı bizzat üstlenme özlemi duymakla birlikte, generaller arasında görev değişiklikleriyle yetindi. "Fikrini sorduğum Aleksis Amca, bu savaşta ordunun yanında olmamın gerekmediği kanısında."

Ağustosta Nikolay aklını Baltık Filosu'nu dünyanın öbür ucundaki Japonlarla çarpışmaya gönderme fikrine taktı. Donanmanın başındaki Aleksis Amca'nın "söyleyecek hiçbir sözü ve durumunu itiraf edecek cesareti" olmadığını belirten Sandro, yine de "kartallarımızın sarı suratlı maymunlara sıkı bir dayak atacağı" beklentisi içindeydi. Yeni getirildiği deniz ticareti bakanı

konumuyla, Nikolay'ı Baltık filosunu göndermemesi için sıkıştırdı; filonun çekirdekten yetişme katı bir disiplin düşkünü olan, elli beş yaşındaki Zinovi Rojdestvenski ise daha modern savaş gemileri talebinde bulundu. Ama yeni gemilere ayrılacak kaynak yoktu. Bu sözde İkinci Pasifik Filosu'na bağlı 42 gemi ve 12 bin bahriyelinin kaderine karar verilen toplantıdan sonra, şehvet düşkünü Aleksis Amca yeğeni Sandro'ya, "falanca hanımı görüp görmediğini, filanca hanımı nasıl bulduğunu" sorarak, kızlar üzerine neşeli bir sohbete koyuldu.

Filo 2 Ekim'de denize açıldı. "Rusya adına görevini yerine getirmesi için yolu açık olsun, Rabbim, menziline sağ salim varsın" diye yazdı Niki güncesine. Bu sözlerin yanına bir haç çizdi.

Rojdestvenski Kuzey Denizi'ne girerken, Japonların (ya da İngiliz müttefiklerinin) saldırıya geçeceği korkusuna kapıldı. Dogger Sığlığı'nda 8/9 Ekim gece yarısından hemen sonra, gözüne siluet halinde gölgeli tekneler ilişti. Kesinlikle Japonlara ait olduğu düşüncesiyle, "Ateş açın!" diye bağırdı. O panik içinde amiral gemisi *Suvorov*'un bir İngiliz trol teknesine açtığı ateşle, iki balıkçının kellesi uçtu. "Bütün bu olanlar çok sakarca" dedi Niki annesine. "İngilizler çok kızgın ve patlama noktasına yakın; [...] filolarını çarpışma için hazırlıyorlar." VII. Edward'a üzüntülerini bildirmekle birlikte, kendi ifadesine göre "özür dilemedi". Daha sonra Ruslar ölen balıkçıların yakınlarına 65 bin sterlin ödedi. Şimdi asıl güçlük, devasa filoya uzun yolculuğunda İngiliz husumetine rağmen kömür bulmaktı. Rusya'yı Fransa'dan koparmanın bir fırsatını yakalayan kayzer, "Kuzey Denizi'ndeki aksilikten dolayı üzüntüsünü" bildirdiği çara teminat verdi ve filoya kömür tedarikine yardımcı oldu. Bu donkişotça macera başarıya ulaşsaydı, Nikolay son anda zafer kazanmasından dolayı ilelebet kutlanacaktı.[25]

"Otorite sarsılıyor ve bütün talihsizliklerimiz imparatorun iradesizliğinden kaynaklanıyor" diye yazdı "KR" 18 Kasım'da. Port Arthur kuşatması sona yaklaşırken, ülke içinde öğrenciler ve işçiler gösterilere girişti; liberaller anayasal reform talebiyle bir kampanya açtı. Yeni içişleri bakanı Mirski, çara seçimle kurulacak bir yasama organı tavizi vermesini tavsiye etti: "Bunu yapmazsanız, değişim karşımıza devrim biçiminde gelecek."

"Otokrasiyi keyfim için sürdürmediğimi biliyorsun" diye payladı Mirski'yi imparator. "Böyle davranmamın tek sebebi, Rusya için gerekli olması." Sergey Amca'dan aldığı destekle şunu bildirdi: "Temsili bir hükümet biçimini asla kabul etmeyeceğim, çünkü bunu Tanrı'nın bana emanet ettiği halk için zararlı görüyorum." Çarın aleyhine döndüğü bakan, umudunu kesti: "Her şey boşa çıktı. Zindanlar kuralım." Mirski'nin karısı, Nikolay'ı "dünyadaki en vefasız adam" olarak nitelendirdi.

Port Arthur 22 Aralık'ta teslim oldu. "Ruslar teslim mi oluyor?" diye yazdı güncesine "KR". "Devrim, kapıyı çalıyor. Ne kadar korkunç! [...] Bütün gün içimi kötü düşünceler kemirdi." Hamamda genç sevgilisini görme özlemi çekmesine karşın, "KR" devrim ihtimali yüzünden özdenetime döndü. "Yeni yıl acaba ne getirecek?"

Cephe hattında çok az oynama oldu. Toplam 207 bin Japon askerine karşılık 275 bin piyade ve 16 bin süvariyle nihayet sayısal üstünlüğe kavuşan Kuropatkin 6 Ocak 1905'te büyük çaplı bir taarruz emrini verdi. Ama zaman daralıyordu.[26]

O gün çarın donmuş Neva'daki Suya Haç Atma törenine katıldığı sırada, Petrus ve Pavlus Kalesi'ndeki topların hakiki mermili bir salvosu Kışlık Saray pencerelerini tuzla buz etti. Nikolay yara almadıysa da, Petersburg fabrikalarında 160 bin işçinin greve gitmesi nedeniyle, bu kaza tedirginliği artırdı. Nikolay 8 Ocak'ta, "işçi sendikasının başında sosyalist Gapon diye bir rahibin bulunduğunu" duydu. Gapon bir polis ajanıydı ama Okhrana denetçilerini kandırarak, çara bir dilekçe sunmak üzere bir gösteri düzenledi; sıralanan taleplerin çoğu başta işçilerin yaşam şartlarının düzeltilmesi, kurucu meclis için seçimler ve barış olmak üzere devrimci sosyalist gündemden alınmaydı. Mirski ve polis telaşa kapıldı. Hücumları dehşet saçıcı ve kamçıları nadiren öldürücü olsa bile can acıtıcı Kazaklara başvurmak yerine, Vladimir Amca'nın komuta ettiği ve kalabalıkları zapt etme eğitimi görmemiş garnizon piyadeleriyle Kışlık Saray ve köprüler korumaya alındı. O gece çar gizlice Çarskoye Selo'ya geçti.[27]

Ertesi sabah, yani pazara denk gelen 9 Ocak'ta ordunun Mançurya'daki taarruzuna başladığı sırada, Gapon binlerce işçiyi saraya doğru yürüttü. Kontrol noktalarında yürüyüşü durdurup dönme çağrılarına uymamaları üzerine, birlikler ateş açtı ve süvariler kalabalığın arasına daldı. Bini aşkın kişi öldürüldü, iki bin kadar kişi ağır yaralandı. "Korkunç bir gün! Rabbim, ne kadar acılı ve hazin!" diye yazdı Nikolay. "Annem şehirden geldi. Öğle yemeğini hep birlikte yedik. Mişa'yla bir yürüyüşe çıktık. Annem geceleyin yanımızda kaldı." Alix kız kardeşi Battenberg Prensesi Victoria'ya, devrim ve yenilgiyle karşı karşıya kalan "zavallı Niki'nin boynunda taşınamayacak kadar ağır bir çarmıh bulunduğunu" yazdı. "Tam güvenebileceği hiç kimsenin olmaması bunu büsbütün ağırlaştırıyor. Yaşadığı onca hüsrana rağmen, hâlâ cesur ve Tanrı'nın merhametine inançla dolu..." Kanlı Pazar her kesimdeki hoşnutsuzluğu alevlendirdi. İmparatoriçe mektubunu "Keşke akıllı olsaydım ve gerçek bir işe yarasaydım" diye sürdürdü. "Ama 'gerçek' erkek olarak nitelendirdiğim kişilerin eksikliği büyük. [...] Babası daha çok insan görmüş ve onları çevresinde toplamış olsaydı, gerekli mevkileri dolduracak bir sürü

kişi olurdu çevremizde; şimdi sadece yaşlılar ve oldukça genç adamlar var, yardım isteyecek hiç kimse yok. Amcaların bir faydası yok; Mişa hâlâ sevimli bir çocuk."[28]

İmparator, Petersburg'u yönetmesi için Sergey Amca'nın polis şefi General Dmitri Trepov'u* göreve çağırdı. Öteden beri reformları doğru bulmayan Sergey, bunu homurdanarak karşıladı. Genel valilikten istifa ettikten sonra Moskova'da kaldı ve arabacı kılığına girmiş Sosyalist Devrimci bir suikast timi, kurbanının peşine düştü.

Grandüke ait arabanın Bolşoy Tiyatrosu'na vardığı 2 Şubat 1905'te, suikast timi hazırdı. Nöbetçi bırakılan terörist bombacılara işaret vermek üzereyken, Ella ile çocukları grandükün yanında görünce bundan vazgeçti. Teröristler 4 Şubat'ta Sergey'in faytoncusunu sarayın dışında beklerken gördü. Araba Kremlin içinde ilerlerken, bir suikastçı elindeki bombayı bir buçuk metreden az bir mesafeden fırlattı. Geriye arabanın arka tekerlekleri dışında hiçbir şey kalmadı. Sergey'in kafası, omuzları, bir bacağı ve bir kolu buharlaşıp gittiğinden hiç bulunamadı. Parmakları, bir bacağı ve bir ayağı meydana ve çevredeki binaların çatılarına saçıldı. Tüten molozda çıplak, tek kollu ve tek bacaklı bir yarım gövde kaldı. Faytoncu sağ olmakla birlikte can çekişmekteydi. Ella saraydan koşarak çıktı. Kararmış kanlı karların üstüne atlayıp dizüstü emekleyerek, "ezilmiş et parçalarını toplamaya ve alelade bir askeri sedyeye yerleştirmeye" başladı; Sergey'den kalan parçaları karda didik didik aramasının sebebi, kendi ifadesiyle kocasının "düzen düşkünü" olmasındandı. İki gün sonra Ella, tutuklu katili görmeye gidip ona bir ikon verdi: "Grandük seni affediyor ve ben de senin için dua edeceğim." Çarskoye Selo'da ailenin etrafında toplandığı imparator, herkesin bir kilise ayinine katılmak için bile olsa, dışarıya çıkmasını yasakladı ve Aleksis Amca'yı "öldürülecek bir vahşi hayvan gibi izlendiği" konusunda uyardı. Aleksis "bir çocuk gibi hıçkırarak, 'Bu ne rezalet!' diye bağırdı." Ella bir rahibe olup kendi tarikatını kurarken, onlarla birlikte kalan yeğenleri Dmitri ve Marie, Çarskoye Selo'da imparatorun yanına yerleşti.

Hükümet otoritesinin ortadan kalkması ve hasadın kötü gitmesiyle birlikte, köylüler ayaklandı. Sosyal Demokratlardan Gürcü Federalistlere ve Ermeni Daşnaklara kadar devrimci partiler, bir yıl içinde binden fazla resmi yetkiliyi suikastla öldürdü. Bakü'de Müslüman Azeri güruhlar iki bin Ermeni'yi katletti. Petersburg'da çar, baskı ve taviz arasında gidip geldi. Radikal reformlar

* Daha önce Atlı Muhafız Alayı'nda görev yapmış, aşırı gerici ve sadık Trepov, II. Aleksandr döneminde Petersburg valiliği sırasında Fanny Lear'i sorguya çeken, muhalifleri kamçılatan ve bir kadın nihilist tarafından vurulup yaralanan Fyodor Trepov'un dört oğlundan biriydi. Her dört oğul da II. Nikolay döneminde yüksek mevkilere geldi ve içlerinden biri başbakan oldu. Söz konusu Trepov o aşamada imparatorun vazgeçilmez sadık adamı haline geldi.

öneren yeni içişleri bakanını şöyle azarladı: "Bir devrimin patlak vermesinden korktuğunu sanacaklar."

"Majesteleri, devrim çoktan başladı" karşılığını verdi bakan.[29]
Doğu'dan gelecek iyi haberlere otokratın çok ihtiyacı vardı ama Kuropatkin 24 Şubat'ta Mukden Muharebesi'ni kaybetti. "Durum acıklı ve üzücü" diye yazan Nikolay, onu görevden aldı. Bu arada Baltık filosu muharebeye hazır halde Hint Okyanusu'na daldı. Amiral Togo'nun Japon filosu da önünü kesmek için harekete geçti. Filolar 14 Mayıs'ta Tsuşima Boğazı'nda, Trafalgar'dan sonraki en büyük deniz muharebesinde karşı karşıya geldi ve dretnot çağındaki yegâne geniş çaplı çatışma yaşandı. İmha edilen Rus filosu 4.380 ölü ve (yaralı Rojdestvenski'nin de aralarında bulunduğu) 5.971 esir verdi; altısı zırhlı olmak üzere yirmi bir gemi battı. Buna karşılık Japonların zayiatı 117 ölüden ve üç hücumbottan ibaretti. "Gatçina'daki piknik partimiz gelen bir ulaktan filomuzun imha edildiğini öğrenmemizle kesintiye uğradı" diye anlatacaktı Sandro. İmparator "her zamanki gibi hiçbir şey söylemedi. Beti benzi attı ve bir sigara yaktı." Nikolay "takdire şayan itidali"ni korumakla birlikte, güncesine "korkunç haber" notunu düştü ve annesine şunu söyledi: "Korkarım ki, acı kahveyi telvesiyle içmek zorunda kalacağız."

Felaket büyük ölçüde Rus deniz gücünü Pasifik'e sevk etmenin temel güçlükleri yüzündendi ama suçlanabilecek bir kişi varsa, o da Aleksis Amca'ydı. Sarayının pencereleri toplanan göstericilerin attığı taşlarla un ufak oldu. Çarlık tiyatroları müdürünün "repertuvarı mahveden adi bir fahişe" olarak nitelendirdiği balerin metresi Eliza Baletta sahneye çıkınca, seyirciler mücevheratını işaret ederek, "Üstünde savaş gemilerimizi taşıyorsun!" diye bağırdılar.

Aleksis istifasını verirken, yeğenine "insanlara inanmadığını" itiraf etti. Niki onun için üzgündü: "Zavallı adam." Yerleştiği Paris'te üç yıl sonra ölünce, "Gözde amcam soylu, onurlu ve cesurdu" diye yazacaktı.

Derken savaştan bir çıkış yolu belirdi. Japonya'yla arabuluculuk önerisinde bulunan ABD Başkanı Teddy Roosevelt, elçileri New Hampshire'ın Portsmouth kentine davet etti. Bu arada Odessa'da savaş gemisi *Potemkin*'in personeli isyan etti.

Niki 29 Haziran'da Witte'yi çağırdı ve görüşmelerde Rusya'yı temsil etmesini istedikten sonra, "bir kopek ödemeyeceğini ya da bir santim toprak vermeyeceğini" ekledi. Witte "büyük bir imparatorluğa yakışacak bir temsilci olarak davranmaya" karar verdi. Bundan fazlasını yaptı; ABD'de "demokratik sadelik"le hareket ederek, basına mülakatlar verdi ve Yahudi liderlerle görüştü. Japonya'nın neredeyse iflasın eşiğine gelmesi nedeniyle şanslı sayılırdı. Şaşırtıcı biçimde ılımlı bir antlaşma elde etti; 23 Ağustos'ta imzalanan antlaşma gereğince, Sahalin Adası'nın yarısı bırakılırken, hiç tazminat ödenmedi. "Bunun muhtemelen hayırlı olduğu düşüncesine kendimi

alıştırmaya başladım" diye not düşen imparator, ailenin tatile çıkması için tek güvenli yer olan Finlandiya Körfezi'ndeki *Ştandart*'ta huzuruna kabul ettiği Witte'yi kontluğa yükseltti.

"Majesteleri, sadakatimden kuşkulanmak ve bir devrimci olduğuma inanmaktan artık vazgeçecek misiniz?" diye sordu Witte.

"Sana tamamen güveniyorum ve bütün bu iftiralara kulak asmıyorum" diye yalan attı çar, ona hâlâ kızmasına karşın.

Yenilgiyle hırpalanan, İngiliz husumeti ve Fransız soğukluğuna gücenen Niki, sadık dostu Kayzer Willy'den bir davet aldı.[30]

Björkö Adası açıklarında *Hohenzollern* ve *Ştandart* yatları buluşurken, "Sade bir turist olarak merasimsiz geliyorum" diyen kayzer, daha önce hiç bu kadar sevimli görünmemişti. Her iki imparator da otokrasinin kadim ayrıcalıklarını kullanmanın heyecanı içindeydi. Willy daha sonra şansölyesine, "Çar sanki kardeşiymişim gibi sarılıp beni sıkıca bağrına bastı; bana sürekli minnettarlık ve neşeyle bakıyordu" diye anlatacaktı. Ertesi sabah, yani 11 Temmuz 1905'te *Ştandart*'taki kahvaltıda Niki, İngiliz-Fransız entrikalarını, özellikle "başentrikacı" olarak nitelendirdiği hınzır Bertie Enişte'nin oyunlarını yerden yere vurdu. Bunun üzerine Willy "ne olur ne olmaz diye cebinde" bulundurduğu bir Rus-Alman antlaşması metnini çıkardı. "Hülyalı gözleri ışıldadı" diye yazacaktı Willy. "Zarftan çekip aldığım kâğıdı açarak III. Aleksandr'ın masasına koydum."

"Mükemmel! Bütünüyle hemfikirim" dedi çar.

Kendi ifadesiyle "kalbi kulaklarını çınlatacak kadar hızlı atan, alnı ve sırtından ter boşalan" kayzer, "İmzalayacak mısın?" diye sordu.

"Evet, imzalayacağım."

Ardından heyecanla kucaklaştılar. Kayzer Almanya'nın etrafındaki kuşatmayı kıran ve Fransa-Rus ittifakını bozan bir gelişme olarak, "Avrupa tarihindeki bu dönüm noktası"nı kutladı. Her ne kadar olay genellikle Niki'nin acemiliğine kanıt olarak gösterilse de, Avrupa'yı bölen iki devlet bloğunu bozmakla, bir bakıma Birinci Dünya Savaşı'nın önüne geçmiş olabilecek bir politika yürütmekteydi. Ne var ki, böyle yüz seksen derecelik politika değişiklikleri için iyi hazırlık şarttı.

Çarın kendince başarılı hamlesinin keyfini bir aydan fazla sürmesinden sonra, konuyu açmaya tenezzül ya da cüret ettiği "Madam" lakaplı Dışişleri Bakanı Lamsdorf, Björkö'nün sonuçta Rusya'nın mali açıdan bağımlı olduğu Fransa'ya ihanet anlamını taşıdığını ısrarla savundu. Nikolay kayzere antlaşmanın "uygulanamayacağını", yani hükümsüz olduğunu büyük eziyet çekerek açıklamak zorunda kaldı. Japonya'yla savaşın sona erdirilmesine karşın, Devrim kendi mecrasında ilerliyordu.[31]

Çarlık bakanları 3 Ağustos'ta, sınırlı danışma meclisini öngören bir tavizi duyurdu. Nikolay'ın çevresine danıştıktan sonra kıvranarak kabul ettiği bu çözüm artık çok yetersizdi ve çok geçti. İşçiler grevleri sürdürdü, köylüler toprak sahiplerine saldırdı, öğrenciler gösteriler düzenledi, Baltık bölgesi ve Kafkasya'nın geniş kesimleri bağımsız devrimci derebeyliklere dönüştü.

İçişleri bakan yardımcılığına yeni yükseltilmiş General Trepov, Nikolay'ı bir diktatörlük kurması için sıkıştırdı. Kont Witte ise 8 Ekim'de tam tersi bir tavsiyeyle Peterhof'a gitti. Ertesi gün tekrar konuşmak üzere çağrıldığında, "Toplumsal hareketin temel düsturu özgürlüktür" dedi Niki'ye ve imparatoriçeye. Yardımcı olmayı önerirken, yüksek sesle şunu bildirdi: "Olayları yönlendirmek yerine izlemekle yetinen bir yönetim, devleti felakete sürükler; tarihin bir aksiyomudur bu. [...] Ya ülkeyi saran hareketin başına geçin ya da kararlılıkla aksi istikamette [diktatörlüğe doğru] ilerleyin." Niki ve Alix adeta suspus halde dinlediler.

Witte üç gün boyunca hiçbir haber almadı. "Seni temin ederim ki, bu kadar çok azapla, kuşku ve kararsızlıkla geçen şu birkaç günde *yılları* yaşadık" dedi Niki annesine. Ama Niki'yi etkilemek için Aleksandra'yla çekişen dul imparatoriçe,* "şu anda sana yardım edebilecek tek kişi, deha sahibi, enerjik ve berrak görüşlü bir adam" olarak nitelendirdiği Witte'yi onaylar bir tutum takındı.

"Petersburg ve Moskova iç kesimlerden tamamen kopmuş durumda" dedi annesine çar. "Şehre varmanın tek yolu deniz. Tabii yılın bu mevsiminde ne kadar elverişliyse. [...] Telgrafla gelen mesajları okumak beni sinir ediyor. Okullar ve fabrikalarda yeni grevler, öldürülen polisler, Kazaklar ve askerler, karışıklıklar, düzensizlik, isyanlar dışında hiçbir şey yok. Ama bakanlar çabuk karar alıp harekete geçmek yerine, ürkek tavuklar gibi toplaşıp gıdaklıyorlar."

Petersburg ve Moskova'da devrimciler silahlı ayaklanma planlıyorlardı. "Petersburg'daki bütün birliklerin komutasını hemen Trepov'a verdim" diye yazdı Nikolay. "Her türlü kargaşanın acımasızca bastırılacağını açık seçik belirttim." Trepov askerlerine "kurusıkı fişek kullanmama ve boşa kurşun

---

* Romanovlar uç düzeye varmış bu kriz sırasında bile Nikolay'ı çileden çıkardı. Niki ve Alix 1894'te, "Tontoş"u (Edinburgh dükü ile çarın kız kardeşi "Küçük Hanım"ın kızı Melita) Alix'in erkek kardeş Hesse Prensi Ernst'le evlendirmek için uğraşmıştı. Ama evlilik iyi yürümemiş ve "Tontoş", Vladimir Amca'nın oğlu Kiril'e âşık olmuştu. Japonların *Petropavlosk*'u batırması sırasında ölümün eşiğinden dönen Kiril 25 Eylül 1905'te birinci dereceden kuzeni "Tontoş"la çarın iznini almadan evlendi. Niki ve Alix köpürdü. Niki'nin Kiril'i unvan ve gelirden mahrum bırakması üzerine, Vladimir Amca bütün görevlerinden istifa ederek, madalyalarını Niki'nin masasına fırlattı. "İnsanların genellikle aileye kötü gözle baktığı bir dönemde bizden birini alenen cezalandırma konusunda kuşkularım var" dedi Niki annesine. Böylece Kiril'in unvanını ve haklarını geri verdi. "Of! Ne kadar yorucu ve tatsız günler geçiriyoruz." Vladimir 1908'de öldü ama dul eşi Miechen imparatoriçenin baş düşmanı kesildi. "Bize karşı nefreti ne kadar derin olmalı" diye düşündü Niki.

harcamama" talimatını verdi. Peterhof'ta imparator bekleyiş içindeydi: "Herkes bir şeylerin olacağının farkındaydı; [...] ortam yaz ortasında gök gürültülü fırtına öncesi gibiydi." Ya "kanın oluk gibi akacağı" diktatörlük ya da parlamento tercih edilecekti.

Nikolay gözlerini kırpıştırıp durdu. Witte 14 Ekim'de hışımla Peterhof'un yolunu tuttu; çarla bütün gün konuştular. Aynı sıralarda çarın maiyetindeki Frederiks ve Şişman Orlov, diktatörlük tavsiyesinde bulundu. İmparator müstakbel diktatöre, yani kuzeni Nikolaşa'ya kısa ve öz bir telgraf çekti: "Gel. Nikolay."

Nikolaşa, yani Nizi'nin aile içinde ürkütücü mizacından dolayı "Korkunç" sıfatıyla anılan oğlu Nikolay Nikolayeviç apar topar Peterhof'a gitti. Kendini bir Ortaçağ şövalyesi sanan bu haşin süvari müfettişi, maiyetinde hâlâ cüceler bulunduran biriydi; bir keresinde kılıcının keskinliğini sergilemek için, konuklarının şaşkın bakışları altında kurt köpeklerinden birini ikiye biçmişti. "Çarlık yetkisinin ilahi kökeni"ne büyük saygı duyar, otokratın "mesh edildiği için özel bir gizli güç" taşıdığına inanırdı. Çarın bir pencereden aşağıya atlamasını emretmesi halinde, "bunu tereddütsüz yerine getireceğini" belirtmişti. Minny onun "özünde iyi bir asker" olduğu kanısını taşımakla birlikte, bazı kaynaklara göre, hakkında şunu söylemişti: "Tedavi edilemez bir hastalıktan mustarip. Ahmağın tekidir." Nikolaşa zeki olmasa bile, kesinlikle sağduyuluydu ve diktatör olacak endama sahip tek Romanov'du. Ama pek de göründüğü kadar diktatör değildi. Kolay heyecana gelen, bir doksan üç boyundaki bu dev, bir porselen koleksiyoncusuydu; üstelik ispritizma, ruh çağırma ve Philippe konusundaki saçma inançları paylaştığı evli Stana'ya âşıktı. Bir süre önce yeni bir şifacıyı, Rasputin adında Sibiryalı bir köylüyü keşfetmişti.

Peterhof'a giden Witte anayasa taslağını çara ve Nikolaşa'ya sunduktan sonra, bir cevap almaksızın ayrıldı. Gecenin ilerleyen saatlerinde ne yapmak gerektiğini tartışmaya devam eden çar, Nikolaşa'yı diktatör olması için ikna etmeye çalıştı. Nikolaşa salondan çıkıp yanına koştuğu "Frederiks'in odasında, gözlerine yaşlar dolmuş halde deli gibi dolanırken", bir yandan da "Hükümdarı kurtarmalıyız" diye bağırıp durdu. Ardından "altıpatlarını çekti" ve başına doğrultup şöyle haykırdı: "Hükümdar eğer Witte'nin programını kabul etmezse ve beni diktatör tayin etmek isterse, gözlerinin önünde bizzat bu altıpatlarla kendimi vuracağım. Hükümdarın yanına gitmeliyiz. [...] Bunu kendi iyiliğimiz ve Rusya'nın iyiliği için yapmalıyız!" Aleksandra bu histerik şantajından dolayı Nikolaşa'yı asla bağışlamayacak ve anayasayı "Nikolaşa'nın hatası"na bağlayacaktı. Ama şaşırtıcı bir gelişmeyle, "tam güvenebileceğim yegâne hizmetkârım" olarak nitelendirdiği aşırı gerici Trepov da ona kabul etme tavsiyesinde bulundu. Çarın artık pek seçeneği yoktu: "Evet, Rusya'ya bir anayasa bahşedilecek."

Hâlâ Witte'yi devre dışı bırakma çabası içindeki Nikolay, hükümler için pazarlık etmek üzere Frederiks ve Şişman Orlov'u onun evine gönderirken, bir yandan da başka adayları yokladı. İkilinin ayrıldığı gece yarısı ikide, elli dokuz yaşındaki Witte "bütün bu kaçamaklar, bu pespaye oyunlar ve gizli toplantılardan" sonra, sinir krizi geçirmenin eşiğindeydi. Bizzat çarın ifadesiyle, "iç içe geçmiş bu korkaklık, körlük, hilekârlık ve ahmaklık" yumağına lanet okudu. Ertesi gün, doktorlarının canlanması için salık verdiği kokaini aldı ve Peterhof'un yolunu tuttu.

Nikolay 17 Ekim akşamüstü saat beşte, Witte ile Nikolaşa'nın huzurunda bir belge imzaladı. Böylece herkese yurttaşlık hakları vermeyi, (aşağı yukarı) genel oyla seçilecek alt meclis (Duma) ile üyelerinin yarısı atanacak, yarısı seçimle belirlenecek üst meclis (II. Aleksandr'ın 1881'deki planından farklı Devlet Konseyi) şeklindeki iki kanatlı bir parlamentoyu ve bir başbakanın eşgüdümü sağlayacağı bir hükümeti kabul etmiş, daha doğrusu çarlık jargonuyla "uygulamaya koymuş" oldu. Başbakanlığa haliyle Witte getirildi.

Olayın Borki demiryolu kazasının yıldönümüne denk gelişi imparatorun dikkatinden kaçmadı. "Bu günde çarlık ailesi iki kez kurtarıldı" diye mutabık kaldı Nikolaşa.[32]

Rusya'nın ilk başbakanı "Devlet Düzenini Islah Manifestosu"nu yayımlamak üzere başkente dönerken, çarın aklına Danimarka'ya gitmiş olan annesi geldi ve ona şunu yazdı: "Sevgili anneciğim, ne kadar acı çektiğimi tahmin edemezsin. [Ama] bir devrimin ortasındayız. Zavallı oğlun Niki için dua ettiğini biliyorum." Çar daha sonraları Zizi Narışkina'ya içini dökerken, adını ağzına alamadığı için "bu kişi" dediği Witte'nin "onu yanlış bir yola yöneltmeye çalıştığı ama karşı koyacak gücü bulamadığı" o "kötü gün"ü asla unutmadı.

Witte belirlediği yeni kabinesini imparatora kabul ettirdi. "Onun küstahlığını unutmayacağım" diye köpürdü Nikolay. İçişleri bakanlığına 23 Ekim'de atanan Pyotr Durnovo, 1905'in vazgeçilmez güçlü adamı olup çıktı. Bu "ufak tefek, adaleli ve asabi" eski deniz subayı ve ateşli zampara, III. Aleksandr döneminde polis müdürlüğü yapmıştı. Ajanlarına Petersburg'un kibar bir fahişesi olan metresinin Brezilyalı bir diplomata mektuplarını açma talimatını vermişti. Onu aldattığını öğrenince, aşk yuvasına bir polis baskınıyla geri kalan mektuplarını aldırmıştı. Metresin yakındığı diplomat, durumu imparatora bildirmişti. "Bu domuzu [Durnovo] yirmi dört saat içinde sepetleyin" diye gürleyen III. Aleksandr'ın bir yıl sonra ölmesi, Durnovo'ya yeniden kariyer edinme fırsatı vermişti.

Bu şaibeli polis tez canlı, acımasız ve uyanık bir karar alıcıydı. Atanmasından üç gün sonra, Petersburg yakınında konuşlanmış Baltık bahriyelilerinin giriştiği isyanı beş gün içinde bastırdı.

"Sahilden ayrıldığımızda, sallanmaya başlayacağız" diye uyardı çarı Witte. Beklendiği gibi, *Manifesto* düzeni sağlamak yerine, Devrim'i azdırdı. Momentum önüne geçilemez gibiydi. Petersburg'da devrimin kibirli şovmeni Lev Troçki'nin başkanlık ettiği bir sovyet (işçi ve köylü konseyi) karışıklıkları yönlendiren odaktı. Sosyal Demokratlar içindeki Bolşevik hizbin lideri Lenin gizlice Cenevre'den geldi.* Sibirya, Kafkasya ve Baltık bölgesi hükümetin kontrolünden çıktı. Bakü'de petrol yatakları yanarken, Ermeniler öç almak için Azerilere yönelik bir kıyıma girişti.

Witte'yi suçlayan Nikolay, "Böyle akıllı bir adamın kolay bir yarıştırma öngörüsünde yanılması tuhaf" dedi annesine. Çarlık Sarayları komutanlığına atadığı sadık adamı, bu konumda "tecrübeli, akıllı ve temkinli yaklaşımıyla vazgeçilmez bir kâtip" haline geldi. "Ona Witte'nin hacimli tezkerelerini veriyorum ve okuyup kısa ve öz raporlarla bana sunuyor."

İmparatorun o zamana kadarki en kötü duruma düştüğü 1 Kasım'da, Peterhofta'ki "Kargalar" Niki ve Alix çiftini yakındaki Sergeyevka malikânesine davet ettiler. "Militsa ve Stana'yla çay içtik" diye yazacaktı çar. "Tobolsk bölgesinden Grigori adlı bir mübarek adamla tanıştık." Aylarca bir daha görüşmeseler de, aralarında bir bağ kurulmuştu ve bu samimi köylünün sadakati tam da kaybetmiş olmaktan korktukları kitlelere inançlarını pekiştirmişti.

Çar sert bir karşı-devrim için baskıya girişti. Ona göre, Witte ve bakanlar "çokça konuşmakla birlikte az iş yapan" kişilerdi. "Witte beklediğim gibi çıkmadı" dedi annesine. Durnovo 3 Aralık'ta Troçki ve Petersburg Sovyeti üyelerinin tutuklanması talimatını verdi. Nikolay annesine, "işçi komitelerinin önemli 260 liderinin tutuklanmasına herkesin sevindiğini" ve "bütün bu gelişmelerin ona Witte'ye doğru hareket tarzını benimseme cesaretini verdiğini" bildirdi. Ama tutuklamalar 7 Aralık'ta Lenin'in tasarladığı Moskova ayaklanmasını tetikledi. Çarskoye Selo'ya giden Durnovo, Nikolay'ı geniş çaplı bir sindirme hareketi için sıkıştırdı.

Durnovo'nun Muhafız Alayı ve Petersburg komutanlığına yükseltilen Nikolaşa'yla birlikte planladığı bu sindirme hareketini imparatorun üst düzey saraylıları yönetti. Yeni Moskova genel valisi, Niki'ye dünya turunda eşlik etmiş olan Amiral Fyodor Dubasov'du. Semyonovski Muhafız Alayı'nı işçi

* Sosyal Demokratlar örtüşen bazı yönlerine karşın, gittikçe farklı tarzları benimseyen iki hizbe bölünmüş durumdaydı. Lenin 1902'deki "Ne Yapmalı?" başlıklı uzun makalesinde ortaya koyduğu üzere, "çarlığın güvenlik polisi kadar eğitimli ve tecrübeli bir avuç profesyonel"in örgütleyeceği bir devrimden yanaydı. Partinin Ağustos 1903'te Londra ve Brüksel'de düzenlenen ikinci kongresinde, Martov ve onun öncülüğündeki Sosyal Demokratlarla görüş ayrılığına düşen Lenin, aradaki küçük oy farkından hareketle kendi hizbine "Çoğunluk" (Bolşevikler), hasımlarına ise "Azınlık" (Menşevikler) adını taktı. Menşevikler ülke genelinde daha geniş kitleye sahipti ve Petersburg Sovyeti'nde daha etkiliydi. Hiziplerin Moskova ve Gürcistan'da yan yana mücadele yürütmesine karşın, aralarındaki çekişme gittikçe kısırlaştı ve ayrılık kalıcı hale geldi.

semtindeki barikatlara karşı toplar ve makineli tüfeklerle saldırıya geçirdi. Kendini bir "kök kurutucu" olarak nitelendirdi ve tek kişiyi dahi sağ ele geçirmedi. Üç bin işçi can verdi. "Moskova'daki silahlı başkaldırı ezilmiş bulunuyor" diye yazdı imparator coşkuyla. "Çıban büyüyordu; [...] şimdi patlamış durumda." Ardından çar başka bir "kök kurutucu"yu, Uhlan Alayı'nın komutanı yakın dostu General Aleksandr Orlov'u Baltık bölgesini yeniden ele geçirmekle görevlendirdi. Onun yeterince sert davranmadığını gören Nikolaşa, levazım subayının ona "üst kademedeki hiç kimsenin [yani çarın] aşırı sertliği kınamayacağını, aksine bundan kaçınılmasına kızacağını" açıklamasını sağladı. Orlov binden fazla kişiyi kurşuna dizdirdi ve 70 kişilik bir grubun infaz edilişini bildirdiği Nikolay tarafından "harika iş çıkardığı" için övüldü.

"Teröre terörle cevap verilmelidir" dedi çar annesine. Uzakdoğu'dan kışkırtıcıların geldiği bilgisini veren Witte'ye, "Bu 162 anarşistin orduyu yozlaştırmasına gerçekten göz mü yumuyorlar?" diye tepki gösterdi. "Hepsi asılmalıydı." Aynı şekilde bir cezalandırma müfrezesinin asi Livonyalıları teslim almayı kabul ettiğini duyunca, "Kasaba yerle bir edilmeliydi" diye üsteledi. Tutuklamalar "Elinize sağlık!" ibaresiyle kutlanırken, 26 asi demiryolu işçisinin yargısız infazı çardan bir "bravo" aldı. Niki'nin Uzakdoğu danışmanının kardeşi ve gözde Muhafız Alayı subaylarından biri olan Vladimir Bezobrazov, ibret için darağaçlarında ceset sallandırma gibi iğrenç gösterilere girişti. III. Aleksandr'ın kafadarı Richter'in Baltık bölgesindeki bir cezalandırma müfrezesine komuta eden oğlunun, yakalanan kişileri kurşuna dizmekle yetinmeyerek daha sonra cesetlerini asması üzerine, Nikolay ona da bir "bravo" mektubu yazdı. Trepov'un kamçılarını aşırı kullandıklarının bildirdiği Kazakları, "Aferin onlara" diye övdü. Başka infazları duyduğunda, "Bu beni gerçekten eğlendiriyor" yorumunda bulundu.

Durnovo sanki yabancı bir ülkeyi işgal ediyormuş gibi davrandı. Kiev'deki bir astına, "Asilerin imha edilmesi ve evlerinin yakılması emrini vermeni ciddiyetle istiyorum" diye bildirdi. Nikolay hayranlığını, "Durnovo muhteşem hareket ediyor" sözleriyle belirtti. Resmi rakamlarda 1.200 infaz ve yaklaşık 70 bin tutuklamadan söz edilmesine karşın, gerçek kurban sayısı tam olarak bilinemese bile, ölümlerin 15 bini aştığı ve 45 bin kişinin sürgün edildiği kesindir.*

---

* Tarihe geçecek itibarı konusunda titiz olan Nikolay'ın Witte'ye ve bakanlarına, sertliğinin kayda geçtiği bütün belgeleri iade etme talimatını vermesinden dolayı çok azı günümüze ulaşmıştır. Teröristlere verilen ölüm cezalarını hafifletmeyi defalarca reddetti ama bir adli hata olduğunda, bunu düzeltmeyi çarlık görevinin gereği saydı. Nitekim 1908'de, bir kadın başvurduğu genç bir emir subayını, hüküm giymiş nişanlısının masum olduğuna infazdan önceki gece ikna etti. Emir subayı cesurca bir tavırla Peterhof'ta imparatoru uyandırdı ve durumu hâlâ pijamalı çara açıkladı. "Böyle davrandığın için seni takdir ediyorum" dedi Nikolay. "Tanrı'ya şükür ki, ikimiz de vicdan azabı duymayacağız." Çalışma odasına geçti ve

Generallerin Tiflis ve Bakü'de evden eve çarpışarak Kafkasya'yı geri aldığı sırada, Nikolaşa iki komutanın Trans-Sibirya Demiryolu'nun iki ucundan hareket ederek orta yerde buluşmasını ve yol boyunca "ibretlik sertlikle" asileri imha etmesini önerdi. "Mükemmel fikir" diye yazdı çar, özellikle de "bütün o grevleri ve daha sonra devrimi" örgütlemiş Yahudileri ve Polonyalıları yok etmeleri gerektiğini ekleyerek.[33]

Yahudilere karşı Odessa'da başlayan ve 800 kişinin öldürüldüğü bir pogromla, imparatorluğun her tarafında Yahudileri hedef alan saldırılar bir cinnet halini alarak dizginden çıktı. Nikolay'ın annesinin antisemitizmin gerekçesini açıklayışı şöyleydi: "Sorun çıkaranların onda dokuzu Yahudiler, [bu yüzden] halkın bütün öfkesi onlara çevrilmiş durumda. Rusya ve Sibirya'nın bütün kasabalarında olayların aynı anda ortaya çıkmış olması şaşırtıcı."

Bu *pogromçiki* dalgasıyla Vilna'dan Kişinev'e kadar üç bin Yahudi öldürülürken, alt kademedeki iki bürokrat, Aleksandr Dubrovin ve Kişinevli pogrom kışkırtıcısı Vladimir Purişkeviç (Rasputin'in müstakbel katili) Rus Halkının Birliği adıyla bir hareket başlattı. Soyluların, aydınların, esnaf ve haydutların yer aldığı bu hareketin amacı, aşırı milliyetçilik ve antisemitik şiddet temelinde "çar, din ve vatan" şiarına destek sağlamaktı. Birlik aslında düzeni koruma bahanesiyle devrimcilerle mücadeleye girişen ve Yahudileri katleden "Kara Yüzler" adlı sağcıların siyasal kanadı konumundaydı. Kelimenin İtalya'da ortaya çıkışından on dört yıl önce zihniyet taşıyan Kara Yüzler, çar adına hareket etmekle birlikte, onun parlamento yanlılarıyla uzlaşmalarına tepkiliydi. Nikolay Aralık 1905'te Çarskoye Selo'da ağırladığı Dubrovin'e, "Sizin yardımınızla, ben ve Rus halkı Rusya düşmanlarını yenmeyi başaracağız" dedi ve Birlik'in onursal üyeliğini kabul ederek, rozetini taktı ve gazetelerine maddi destek sağladı. Hareketin üye sayısı 1906'ya doğru 300 bine ulaştı. Kara Yüzler çarın Yahudilere ilişkin görüşlerinin birçoğunu paylaşmaktaydı.

Nikolay'ın sofra sohbetinin bir çeşnisi, dönemin birçok Avrupalı aristokratına özgü yaklaşımla Yahudilere takılmaydı. Annesine bir saraylıdan şöyle söz etmişti: "Komik Yahudi fıkralarıyla bizi çok eğlendirdi; Yahudileri taklit etmede harikulade başarılı ve hatta birdenbire Yahudi suratı takınabiliyor!" Aleksandra da "çürük, muzır Yahudiler" ibaresini dilinden düşürmez, Sami kökenli bir ad geçtiğinde, sıklıkla "Halis bir Yahudi olmalı kesinkes" diye mim koyardı. Ama dahası da vardı. Nikolay'ın gözünde, Yahudiler modern dünyadaki kötü her şeyi temsil eden bir halktı. "İngiliz sonuçta bir Yid" demekten hoşlanırdı. Ona göre, bir gazete "bazı Yahudilerin ya da başkalarının pinekleyerek, [...] insanların birbirleri aleyhindeki hırslarını kışkırtmayı iş

şu sözlerin yazılı olduğu bir telgrafla döndü: "İnfazı erteleyin. Yeni talimatı bekleyin. Nikolay." Telgrafı eline tutuşturduğu emir subayına, "Koş!" demekle yetindi.

edindiği" bir yerdi. Yakın korumalarının komutanı Aleksandr Spiridoviç'in ifadesiyle, "tarihini bilen bir Rus ve birey olarak, Yahudileri sevemeyeceğini ama onlardan nefret de etmediğini" açıklamıştı. Oysa nefreti içgüdüseldi. Kuzeni "KR"nin *Yahuda Kralı* oyununu okuduktan sonra, genellikle samimi hava taşıyan bir mektubunda şunu yazdı: "Mesih'i çarmıha geren Yahudilere yönelik bir nefretin ateşiyle tutuştum."

Aralık 1905'te Petersburg Askeri Mıntıkası muhtemelen Nikolaşa'nın yönlendirmesiyle, Yahudileri dünya savaşı çıkarmaya dönük gizli şeytani tertiple suçlayan *Siyon Büyüklerinin Protokolleri* adlı sahte bir antisemitik belge* yayımladı. Witte pogromların yayıldığı sırada, İçişleri Bakanlığı'nın antisemitik broşürler bastırdığını saptadı. Bunu Nikolay'a bildirdi. "Sesini çıkarmayan Majesteleri bütün ayrıntılara vâkıf gibiydi."[34]

Nikolay "yurtdışındaki Yahudiler dışında, herkesin gözünde itibarı kesinlikle düşmüş" Witte'den kurtulmaya can atmaktaydı. Ama Başbakan Witte'nin otokratik konumunu korumak için ısrar eden çarla "Temel Kanunlar" olarak anılan yeni anayasanın hükümlerinde mutabık kalmasına** ve ardından iflas noktasına gelmiş hükümete kaynak sağlamak için 2,25 milyar rublelik bir krediyi kotarmasına ihtiyaç vardı. Bunlar elde edilir edilmez, Witte "Rusya koca bir tımarhane" diyerek, istifa etmek zorunda bırakıldı. Nikolay sonuçtan memnundu. Yahudi yanlısı bir hain olarak gördüğü Witte'nin "ona karşı nefretinin kendi nefreti kadar olduğu" kanısındaydı. Emekliye ayrıldıktan sonra yeniden sahneye çıktığını görünce, "Yahudi kliği fesat tohumlarını tekrar ekiyor" diyecekti annesine. Witte'nin yerine atadığı altmış yedi yaşındaki, tembel ve vasat bürokrat İvan Goremikin aslında ilk tercihiydi ve "her şeye kayıtsız" oluşu hoşuna giden bir durumdu.

"Benim için önemli olan nokta, Goremikin'in asla arkamdan iş çevirmeyecek olmasıdır" dedi Nikolay. "Hiç sürprizle karşılaşmayacağım." Ama kimin içişleri bakanı olacağı önemliydi. Witte'nin hükümeti istifa ettiğinde, çar eli kana bulanmış Durnovo'yu 200 bin rubleyle emekliye ayırdı; Goremikin onun

---

* Aslında 1860'larda yayımlanan ve III. Napoléon'u hedef alan iki kitaptan uyarlama bu broşürü kimin hazırladığı hâlâ ortaya çıkarılabilmiş değildir. İçeriği saçma olmakla birlikte ustaca tahrifata dayanması ve yüzyılın başına denk gelmesi itibariyle, Rus gizli polisleri, belki de Paris'teki Raçkovski tarafından sipariş edilmiş olması mümkündür. Ama bunu gösteren kesin kanıt yoktur. Çarın bu broşürün sahihliğine inandığı, tahttan çekildikten sonra da okumasından bellidir.

** Oy hakkı geniş tutuldu ve sadık olduğu düşünülen köylülüğe ağırlık verildi. Hükümdar dış politikayı ve silahlı kuvvetleri tam anlamıyla kontrol edecek, bakanları bizzat atayacak, Duma'yı istediği zaman toplayacak ve dağıtacak, çıkardığı kanunları veto edebilecek ve gerekirse ülkeyi kararnamelerle yönetebilecekti. Ortaya çıkan sonuç melez bir otokratik-parlamenter sistemdi. Melez sisteme sahip diğer Avrupa ülkesi Almanya'da olduğu gibi, hâlâ hâkim konumdaki imparator isterse, neredeyse mutlak iktidarı geri alabilecekti ama sistemin asıl sorunu hükümdar, bakanlar ve parlamenterler arasındaki yetki sınırlarının belirsiz olması ve eskisinden daha da karmaşık bir hal almasıydı.

yerine bir taşra valisi Pyotr Stolipin'i önerdi. Çarın huzuruna çıkan Stolipin, emredilmedikçe bu görevi istemediğini belirtti.

"Sana emrediyorum" karşılığını verdi Nikolay, bir ikonun önünde dikilerek. "Özverini anlıyorum. Senin için dua ediyorum. Bu iş Rusya'nın hayrı için."

"İtaat ediyorum" dedi Stolipin, çarın elini öperek. Daha sonra Nikolay'ın "onu iki eliyle sıkıca tutup heyecanla sarstığını" yazacaktı. "Ok yaydan çıkmıştı."

Bir generalin oğlu olan bu varlıklı ve kültürlü asilzadenin mutlu bir evliliği vardı; uzun boylu, heybetli ve biraz pörsük sağ kolu bir yana bırakılırsa yakışıklı biriydi ve ufku geniş bir liderdi. Saratov valiliği sırasında, teröristleri etkisiz hale getirmeye şahsen katılmıştı. Ona göre, "sinirlilik hanımlarda mazur görülebilirdi; siyasette ise sinire yer yoktu." Alışılmamış bir tavırla, Rusya'daki altı milyon Yahudi'yi "sadece gerekli değil, çok işe yarar ve cana yakın" bulacak kadar antisemitizmden uzaktı. Siyasal sistemi yeniden şekillendirmeye kararlı bir pragmatik monarşist olarak, kısa sürede Rusya'ya damgasını vuracaktı.[35]

Duma'nın açılışından önceki gece, kız kardeşinin ifadesiyle, çarın "gözünü uyku" tutmadı. "Bir üzüntü ve melankoli duygusuyla öylece uzanıp kaldı." Çarskoye'den gelen tren Peterhof'a vardığında, çarın "yegâne dostu" General Orlov, Aleksandra'ya bir gül buketi sunarak, gerginliği yumuşattı. Ertesi sabah *Aleksandriya* yatına bindiler.

Kışlık Saray'da 27 Nisan 1906'da, öğleden sonra ikiye çeyrek kala Nikolay önünde taç ve alamet taşıyan saraylılar, arkasında da uzun elbiseler giymiş ve baş süsleri takmış eşi, annesi ve kız kardeşleri ile tam üniformalı saraylılar olmak üzere, yavaş adımlarla Georgiyevski Salonu'na girdi. Sağda Devlet Konseyi üyesi aristokratlar üniformaları ve nişanlarıyla toplanmışlardı; öbür tarafta da Duma'nın seçimle belirlenmiş üyeleri takım elbiseleri ve şapkalarıyla duruyorlardı. Ksenya gözüne ilişen "iğrenç suratlı ve küstah, mağrur ifadeli birkaç adam"a dik dik baktı. "Haç çıkarmadıkları gibi, eğilip selam da vermediler." Çarın yeni güvenlik şefi Spiridoviç'in ifadesiyle, "bir grup 'İstediğimizi nihayet elde ettik', diğer grup ise 'Çok çabuk sevinmeyin' der gibiydi."

Nikolay taht basamaklarını çıktı, Frederiks'in uzattığı bir konuşma metnini okudu ve "büyük tarihsel an"ı selamladı. Sözlerini bitirmesiyle birlikte, "bir alkışın koptuğunu, koronun marş söylediğini" anlatacaktı Ksenya. "Annem ve Alix ağlarken, zavallı Niki artık tutamadığı gözyaşları içinde duruyordu." Peterhof'a dönüşte, Nikolay "sonunda doğru dürüst uyuyabileceğine sevindi."

Gelgelelim, Potemkin'in Taurida Sarayı'nda toplanan Duma'ya bir liberal-solcu parti hâkimdi. "Kadetler" olarak bilinen bu anayasacı demokratlar, hemen çarın yetkilerine karşı çıktılar, yeni hükümeti sert biçimde eleştirdiler ve topraklara el koymayı gündeme getirdiler. Trepov büyük olasılıkla Niki'den izin alıp makul bir yol olarak, gizlice bir Kadet hükümeti için nabız yokladı ama girişim açığa çıkınca, çar tipik yaklaşımıyla desteğini geri çekti. Trepov kısa bir süre sonra öldü. Nikolay ve Stolipin, Duma'nın saf dışı edilmesi gerektiğinde anlaştılar. Çar 5 Temmuz'da süfli Goremikin'e yol verdi ve kırk dört yaşındaki Stolipin'i hem başbakan hem de içişleri bakanı olarak atadı. Stolipin 8 Temmuz'da Petersburg'a yığdığı askerlerle Duma'nın icabına baktı.

Stolipin'in asilere karşı sert önlemler almasıyla birlikte, bütün devrimci partiler, Bolşevikler ve Sosyalist Devrimcilerin yanı sıra Gürcü Federalistler ve Ermeni Daşnaklar, maddi kaynak sağlamak için gangsterliğe yöneldiler, ayrıca varlıklarını gösterecek suikastlar düzenlediler: Ekim 1905'ten Eylül 1906'ya kadar 3.600 resmi yetkili suikasta uğradı.

Peterhof'ta "Sıska" (Aleksandr) Orlov ile "Şişman" (Vladimir) Orlov'un refakatindeki çar, "bu korkunç suçlar"la kuşatılma hissine kapıldı. Stolipin'in Aptekarski Adası'ndaki daçasında konuklarını ağırladığı 12 Ağustos'ta, Sosyalist Devrimci Maksimalist hizbine bağlı üç intihar bombacısı içeriye dalıp kendilerini havaya uçurdular; yirmi yedi kişi öldü ve yetmiş kişi sakatlandı. Yüzü kanlar içinde olan Stolipin yaralı kızını ve ardından üç yaşındaki oğlunu harabelerden çıkardı; her ikisinin de zamanla iyileşmesine karşın, Nikolay'ın daveti üzerine, ailesini daha güvenli Kışlık Saray'a taşıdı.

Teröristler devrimi söndüren musibet adamların peşine düştüler. Ertesi gün Moskova'daki olayları bastırmış kişilerden biri olan Min suikasta uğradı. "Adeta tutsak gibi burada oturmaya mecburuz" dedi Niki annesine. "O anarşist alçaklar Min'i öldürdükten sonra, beni, Nikolaşa'yı, Trepov, Orlov ve Şişman Orlov'u avlamak için Peterhof'a gelmişler."*

Stolipin daçasına saldırının yapıldığı gün, "sanki hiçbir şey olmamış gibi"

* Amiral Dubasov başka bir suikast girişiminde yaralandı. Şubat 1906'da Gürcü başkentinde, acımasız sokak çarpışmaları sonunda orayı geri almış General Fyodor Griyazanov, örgütlenmesinde genç Stalin'in kısmen rol oynadığı bir saldırı sonucunda Bolşeviklerce, Batı Gürcistan ve Bakü'yü yeniden ele geçirirken sergilediği sertlik nedeniyle "Canavar" adı takılan Dağıstanlı Müslüman General Alihanov-Avarski ise Daşnaklarca öldürüldü. Aynı terörist grupların izlediği çar ve ailesi sonraki altı yıl boyunca halkın karşısına çok az çıktı. Kışlık Saray'da bir daha hiç oturmadılar; gezi yerleri Çarskoye Selo ve Peterhof'un parklarıyla sınırlı kaldı. Bu dar alan eşmerkezli güvenlik halkalarıyla çevriliydi. En dışta Koruma Alayı ve (saray komutanına bağlı) Kazak Refakat Birliği, ortada doğayı inceliyormuş pozu takınmaları nedeniyle çarın şaka yollu "doğa bilginleri" adını taktığı sade giyimli 250 ajan ve üniformalı 250 "çarlık polisi", en içte de Kiev'de Ohrana şefiyken bir teröristçe yaralanan General Aleksandr Spiridoviç'in komuta ettiği 300 kişilik yakın koruma birliği vardı. Spiridoviç ailenin bir gözdesi haline geldi. Bütün bu birliklerin eşgüdümünden Şişman Orlov sorumluydu.

kabineye başkanlık etti. Çar ona gönderdiği kişisel mesajda, "ilahi mucize" için övgü dolu ifadeler kullanarak, "Aklım sende" dedi.

"Hayatım SİZ MAJESTELERİNE aittir" karşılığını verdi Stolipin. Çar yasal işlemlerin göstermelik olarak uygulanacağı yargısız infazlara başvurulmasını istedi. Savaş Bakanı Aleksandr Rediger, "İmparator ölüm cezasını gerektirici suç işleyen bir kişiyle ilgili hükmün eylemden en geç 48 saat sonra karara bağlanıp uygulanmasını bahşediyor" diye yazdı Stolipin'e. Çarın dolaylı talimatının suçu bütünüyle Stolipin'e yıkıldı. Ondan sonra ta Stalin dönemine kadar, idam ilmiği "Stolipin kravatı" ve hapis trenleri "Stolipin vagonları" olarak anıldı. Başbakanın sertliğine, Ohrana'nın devrimci hareketlere ustaca sızma ve parçalama hamleleri eşlik etti.

Ne var ki, çarlığın sindirme hareketi Sovyet dengine kıyasla şaşırtıcı biçimde yumuşaktı. Kurbanlara sıradan polislerin de katılması halinde, 1905-1910 arasında 16 bin resmi görevli öldürülürken, sadece 3.000 terörist asıldı. En sık verilen ceza Sibirya idari sürgünüydü; sürgün ortamı sıkıcı, soğuk ve ücra olsa bile, bir hapis kampından ziyade konforsuz bir kitap okuma tatili gibiydi. Stalin sürgünden bazen yaya, bazen romantik hazda Ren geyiği kızağıyla, bazen de sıkıcı tren yolculuğuyla olmak üzere toplam sekiz kez kaçtı. Buna karşılık, çoğu kez maden ocaklarında çalışarak yerine getirilen ağır iş cezası acımasızdı.

"Devrime *karşı* ama reform *için* mücadele ettiğim söylenebilir" diye övünürdü Stolipin. Kendine Bismarck'ı örnek alarak, parlamenter hükümet yerine parlamentodan destek alacak güçlü bir milliyetçi monarşiden yanaydı. "İstediğimiz şey Büyük Rusya'dır" demişti."[36] Stolipin hayaline ulaşmak için gayretle uğraşırken, Niki ve Alix kendi dönemlerinin timsaline herkesten fazla dönüşecek olan adamı tanıma fırsatı buldular.

Ekim ayında Niki ve Alix'e "mübarek adam" Grigori Rasputin'den bir telgraf geldi: "Küçük Baba Çar, Sibirya'dan şehre gelmiş olmam hasebiyle, size Keramet Sahibi Kutlu Aziz Simon Verhoturski'nin bir ikonunu getirmek isterim."

Daha evvel ilki "Kargalar"la beraber bir yıl önce, ikincisi 18 Temmuz'da kısa bir çay ziyareti için olmak üzere, Rasputin'le iki defa buluşmuşlardı ama Rasputin'in bu basit telgrafla, Karadağlı aracılar olmaksızın ilk kez doğrudan iletişime girmesi ilgilerini çekti. "Kargalar" ona kendilerine başvurmadan çar ve çariçeyle asla iletişime girmemesini söylemişlerdi. İnsan doğasını ve iktidar oyununu içgüdüleriyle bilen Rasputin haliyle bu talimatı göz ardı etti.

İkonunu sunmak için 12 Ekim'de Aleksandr Sarayı'na vardı. "Hem imparatoriçede hem de bende dikkate şayan derecede sağlam bir izlenim bıraktı" dedi Stolipin'e çar. İki yaşında olan Aleksey o sırada ufak bir kanama geçirdiği için, anne babası endişeliydi. Çarın ifadesiyle "beş dakika yerine bir saat-

ten fazla süren" sohbetten sonra, Rasputin kızlarla tanışmak ama öncelikle Aleksey'in başında dua etmek üzere çocuk odasına götürüldü. Bir şekilde çocuğu ve anneyi yatıştırmış olmalı ki, ardından Stolipin'e ve bombalamada yaralanan kızına yardımcı olmayı önerdi. Saraydan ayrılmasından sonra, çar bir saraylıya bu köylü hakkındaki kanaatini sordu; saraylının onu ikiyüzlü ve dengesiz bulduğunu belirtmesi üzerine, hiçbir şey söylemedi. Ama Aleksey'e her ne olduysa, Rasputin'in o zamana kadar kimseye mazhar olmayan müthiş bir izlenim bıraktığı belliydi. Kibar kişilerden marazi bir kuşku duyan Niki ve Alix, onun dostları Philippe'in kehanetindeki yeni "mübarek adam" olduğu kanısına vardılar ve ona içten bir saflıkla kucak açtılar.

Urallar'ın 400 kilometre doğusundaki Pokrovskoye köyünde doğmuş olan otuz yedi yaşındaki Grigori Rasputin karizmasının baharındaydı. Ortadan ayırdığı uzun siyah saçları, dağınık sakalı, esmer, yanık ve çopur teni ve çarpık burnuyla bazı kişileri keskinliğinden dolayı hayran bırakırken, bazı kişilere de arsız oyunbazlığından dolayı itici gelen çukurlaşmış, dik bakışlı gözleriyle fiziksel olarak çarpıcıydı. Yontulmamış, leş gibi kokan ve hoyrat biri olmakla birlikte, sonradan müritlerinin çoğunu oluşturacak kadınları seven ve anlayan bir kişiliği vardı; haşin bir çekicilik taşıdığı besbelliydi.

Gençliğinde at hırsızı, kadın avcısı ve ayyaş bir delişmen hovardayken, bir yerel manastıra hac ziyaretinde Tanrı'nın varlığını keşfetti. Eğitim görmemesine karşın okuryazardı ve Kutsal Kitap'ın büyük bir bölümünü ezberledi. Tanrı'yla doğrudan irtibata girmesini ve şifa vermesini sağlayacak mistik güce sahip olduğunu iddia eden bir ermiş (*starets*) ve gezgin hacı (*strannik*) haline geldi. Grandüşes Olga'ya göre, dine, mistik güçlerine ve kaderine inancı "son derece samimi", üstelik kendini doğrulayıcı nitelikteydi.

Güçleri ister mucizeye, ister hipnoz, ister usta oyunculuğuna bağlansın, cazibesi kaba ve yalındı. Sibirya köylüleri hiçbir zaman serf olmamışlardı ve Rasputin'de doğuda geniş açık alanlara sinmiş özgürlüğün kokusu vardı adeta. Tam anlamıyla serinkanlı olan Rasputin, aristokrat ve çarlık ailesine mensup müşterilerini ustaca bir dürüstlükle ve korkusuz bir güven içinde idare ederdi; hiçbir yaltakçılık belirtisi göstermeksizin, çar ve çariçede bile onunla birlikte olmanın ayrıcalıklı duygusunu uyandırırdı. Grandüşes Militsa'nın onu köylü tarzında üç kez öpmesini ısrarla isterdi ve Aleksandra'ya da ellerini öptürmüş olması muhtemeldir. "Batuşka" dediği Niki'ye ve "Matuşka" dediği Alix'e rahatça "sen" diye hitap eder, Aleksey'e normal bir çocukmuş gibi davranırdı. Grandüşes Olga'ya göre, saraylıların mesafeli tavrından uzak bir "yumuşaklık ve sıcaklık saçan" biriydi. Vahşi cazibesinden keyif alır ve cinsel dünyeviliğini asla gizlemezdi. Aksine, günahkârlığını mübarek kişiliğinin temel bir unsuru sayardı; çünkü ancak nefsine hâkimliğini cinsel ayartma ve taşkın sefahat âlemleriyle sınayarak, bağışlayıcılığın ve Tanrı'ya yakınlığın

hazzına varabileceğine inanırdı. Tanrı'yla vahdete çılgınca danslarla, şarkılarla ve zinayla ulaşmaya çalışan yasadışı Hlisti tarikatından etkilenmiş olabilir ama öyle olsa bile, tarikatın bir mensubu değildi ve herhangi bir bağlantısı olduğunu inkâr ederdi.

Hem özgün hem de tipik yönleriyle, gezgin ermişler geleneğindeki bir halkaydı. Gümüş çağda yıldızının parlayışı sadece mistiklere ve ruh çağırma seanslarına rağbetin değil, toplumdaki hummalı bir çöküşün ve bütün bürokrasi gibi yoz zamane adamlarıyla dolu bir devlet dairesinden ibaret yapıya bürünmüş Ortodoks Kilisesi'nden duyulan derin bir hayal kırıklığının yansımasıydı. Rasputin "Kargalar" gibi arayış içindeki kişilerin hamilik ettiği bir sürü gözde şifacının en son örneğiydi sadece. Yıllarca gezdikten, köyünde evlenip çocuk sahip olduktan, Yunanistan'daki Aynaroz'a hac ziyaretinde bulunduktan sonra, 1903'te ilk kez vardığı Petersburg'ta, çok arsızca çürümenin ortasında sağlam kutsallığı Sibirya topraklarının bir evlâdında bulmaya herkes kadar hevesli olan başpiskoposlarca yüceltilmişti.

Zamanlarını askerlere talim yaptırma ve iskambil oyunlarıyla geçiren, yaldız apoletli ve sıkıcı subaylarla evli sosyete hanımlarının gözünde, bu Sibirya köylüsü yağlı sakalı ve oynayıp duran parmaklarıyla gerçekten heyecan vericiydi. Daha da önemlisi, köylülerin açlık çektiği bir dönemde saraylarda yaşamanın suçluluk duygusundan küstahlığıyla yararlanmasını bildi. Gösterişsiz, matrak ve şakacı biriydi; herkese adlar takardı ve seks yaşamlarıyla ilgili sorular yöneltirken, çiftleşen atlara dair kaba hikâyelerle onları alaya alırdı. Köylü cazibesi ve mistik itibarının hizmetine koştuğu vahşi cinselliği, bazıları için karşı konulmazdı. Bir kadın onun sağladığı orgazm sırasında bayılmakla övünmüştü. Penisinin bir atınki kadar büyük olduğu söylense de, (müstakbel katili) Feliks Yusupov maharetinin tesadüfen uygun yerde oluşmuş bir yumrudan kaynaklandığını iddia edecekti. Aslında zamparalığına ilişkin hikâyeler abartılı olabilir; nitekim daha sonraları hemen her gün uğradığı fahişeler çoğu kez onları seyretmekle ve sohbet etmekle yetindiğini belirteceklerdi. Ayartma ve kaçınma, inancının özünde vardı. Belki de şoka uğratma ve baştan çıkarma gücü onun için eyleme geçmekten daha tatmin ediciydi ya da içki yüzünden cinsel iktidarını yitirmiş olabilirdi. Tarihin pop şarkılarda bile yüceltilen en namlı seks canavarının hiç de mahbup biri olmaması mümkündür.

Petersburg'a varışından sonraki ilk hamisi Başkeşiş Feyofan tarafından tanıştırıldığı ilk Romanov mensubu Nikolaşa'ydı; kutsallığına ikna olan bu haşin süvari sayesinde de Karadağlı kardeşlerle tanıştı. Rasputin'in köylü sadeliği, Petersburg sosyetesinden soğuyan, kırsal kesimle teması kalmayan ve sahiciliğe hasret olan Niki ve Alix'in çekici bulduğu temel özelliğiydi; Niki onu "halis bir Rus köylüsü" olarak nitelendirecekti. Çar ile çariçenin kendi

konumlarına ve köylülükle kutlu birliklerine bakışının kanıtı, tezahürü ve timsaliydi. Şehvet ve sefahat düşkünlüğü Mesih'e benzer bir aykırı kişilik taşıdığının belirtisiydi; kibar sosyetedeki "Ferisiler"de uyandırdığı tiksinti istisnai kutluluğunun deliliydi. Niki ve Alix'e göre, ona güç veren bir kutsal hâle vardı; ona hürmetlerinin artmasıyla birlikte, Ferisilerin nefretine daha da maruz kalması kutluluğunu büsbütün kanıtlayan bir durumdu. "Ondan nefret edilmesinin sebebi onu sevmemizdir" derdi imparatoriçe sıklıkla.

Aleksey'in hemofilisine bağlı talihsizlik olmasa, Rasputin böyle yüksek konuma asla kavuşamazdı. İlahi şifa gücüyle ya da hastayı ve belki aynı ölçüde önemli bir sonuçla, histerik anneyi yatıştırma becerisiyle oğlandaki kanamayı durdurabilen tek kişi oydu. Bilimsel açıklamanın ötesinde kalan bir durumdu bu. Zamanla endişeli anne baba için daha da elzem hale gelmesi, ona büyük güven duyulması, Aleksey'in sırrını bilmeyen saray maiyeti ve halk için açıklanamaz bir şeydi. Ama modern çağda aile empatisine hasretimiz, Rasputin'i çekici kılan aynı ölçüde önemli bir özelliği göz ardı etmemize yol açmıştır. Bizzat ikilinin ifadeleri onun vazgeçilmez hale gelişinin kendi ihtiyaçlarıyla (Aleksandra açısından kötüleşen ruhsal durumuyla, Nikolay açısından ise çarlık rolünü oynama uğraşıyla) bağlantılı olduğunu açık seçik gösterir. Aleksey iyi olduğunda bile, Rasputin'e muhtaçtılar.

Nikolay onu ağzı sıkı bir aile şifacısı konumunda tutmuş ve Rasputin de bununla yetinmiş olsaydı bile, onunla yakınlık bir skandala yol açardı. Bir meşruti monarşide dahi, Kraliçe Victoria'nın sırdaş uşakları İskoç John Brown ve Hintli Munşi kamuoyunda öfke yaratmıştı. Bir otokraside hükümdar ailesine yakın herkes siyasal güç elde eder, Nikolay da bir türlü Rasputin'i hiçbir şekilde siyasetin dışında tutamadı. Rasputin'i (ve beraberinde hamilerini) yıkıma götüren şey, esas olarak Alix tarafından ve özellikle 1914'ten sonra her konuda danışman rolüne yükseltilmesiydi.

Stolipin gibi kuşkucularla karşılaştığında, Rasputin'in dik bakışı ve gözlerini yuvarlayışı, abuk sabuk sözler mırıldanışı ve kendine has el kol hareketleri amatörce madrabazlığını, bu numaralar etkili olmayınca sergilediği hırçın, kindar öfke ise samimiyetine eşlik eden kötü kalpliliğini açığa vururdu.

Her ateşli vaiz gibi, doğuştan bir gösteri adamıydı. Görgüsüz olsa bile, iktidarın akış yönüne ilişkin sinsi bir kavrayışla ve sarayların psikolojisine ilişkin içgüdüsel bir sezgiyle sınırsız derecede hırslıydı; gerçek bir şifacı mı, yoksa bir şarlatan mı olduğuna dair değerlendirmemizi hiçbir şekilde etkilemeyen dünyevi yeteneklerdi bunlar. Ancak şu var ki, izleyen yıllarda her alanda kişisel, dinsel ve siyasal bir yol göstericiliğe soyunurken, bir yandan da bağlantılarıyla övünerek, çariçeden aldığı mektupları göstererek, nüfuz simsarlığından dolayı rüşvetler alarak ve kadınları baştan çıkararak, hatta iğfal ederek, tehditle ve çaktırmadan gücünü sürekli artırdı. Bu büyük

ölçüde çar ile çariçenin zayıflığı, Rasputin'in desteğine ve onayına muhtaç, daha doğrusu hasret oluşları yüzündendi. Rasputin açısından bakıldığında ise, onu buna yönelten aşırı fodulluğunun yanı sıra, polisi kontrol altında tutarak kendi güvenliğini sağlama alma gereğiydi. Mistik gücün ve dünyevi hırsın, sağduyu, temiz niyetlerin ve pervasız övüngenliğin karışımı bir kişiliği vardı. Tavsiyeleri çoğu kez pratik ve insancaydı, daima savaşa karşıydı ve Yahudiler gibi azınlıklardan yanaydı ama personel atamalarındaki tercihleri kendini gözetici, beceriksizce ve sonuçta rejim açısından felaket getiriciydi.

Rasputin'in küçük Aleksey'in başında dua etmesinden sonra, imparator başbakanına şunu bildirdi: "Seni görme ve yaralı kızını bir ikonla takdis etme yönünde güçlü bir arzusu var. Onu bu hafta bir dakikalığına kabul edecek zamanı bulmanı çok umuyorum." Rasputin ziyaretine gittiği Stolipin'in kızının başında dua etti. Büyüklük taslamaktan hiç çekinmeyen biriydi.[37]

"Kargalar" Rasputin'in yansıyan şanından yararlanmaktan geri kalmadılar. "Stana ile Militsa yemeğe geldiler, bütün akşamı bize Grigori'yle ilgili şeyler anlatarak geçirdiler" diye yazdı Nikolay. Herkes gibi, "Kargalar"ın da çardan istediği bir şey vardı. Stana Leuchtenberg'in isteği kocasından boşanıp Nikolaşa'yla evlenmekti. Terk edilmiş metresine sarayının tamamını cömertçe hediye eden Nikolaşa, "KR"ye bu evlilik işinin "üstesinden Philippe'in öbür dünyadan etkisi olmadan gelinemeyeceğini" övünerek anlattı. Niki gerekli izni verdi. "Müsaade ancak Nikolaşa'nın imparatora, Stana'nın da genç imparatoriçeye yakınlığından gelen müsamaha olarak görülebilir" diye not düştü "KR". Bu aslında başka durumlarda sıkı sıkıya uyulan aile kurallarına aykırıydı ama Niki gerekçesini annesine, "Ona çok muhtacım" diye açıkladı. Nikolaşa ve Stana sessiz sedasız Kırım'da evlendi. "Korkunç Nikolaşa" o kadar sevindi ki, bir dönüşüm geçirerek, Stana'yı "İlahi Kurtarıcım, Tanrı'nın İhsanı" diye nitelendirdi.

Çarın Rasputin'i başbakanına tavsiye ettiği sırada, Aleksandra'nın en yeni dostu da köylünün yardımına ihtiyaç duydu. Babası ve dedesi çarlık özel kalem müdürlüğü yapmış Anna Taneyeva yirmi bir yaşındaydı, Aleksandra'dan on iki yaş küçüktü. Başnedimeliğe atandıktan sonra, Aleksandra'nın sarayda felç nedeniyle ölüm döşeğinde yatan dostu ve nedimesi Prenses Sonya Orbelyani'nin bakımını üstlenmiş ama zamanla bizzat imparatoriçeye göz kulak olma konumuna gelmişti. Çevresinin "duygusal ve mistik", "bir çocuk aklına sahip" olarak nitelendirdiği bu uyuşuk, ablak, "dolgun ve parlak yüzü dışında hiçbir çekicilik taşımayan uzun boylu ve iriyarı" kız zeki olmamakla birlikte "son derece kurnaz"dı. Bir okul arkadaşı tutkusunun terbiyeli sadakatiyle Aleksandra'ya bağlanması, "ancak baskın taraf olacağına gayet emin olduğunda dostluklar kuran" imparatoriçe için karşı konulmaz bir durumdu.

Aleksandra onu 1905'teki Baltık gezisine davet ederken, "Sevgili Anna, Tanrı senin şahsında bana bir dost gönderdi" dedi. Himayesindeki beceriksiz kişilere yardım hevesli olduğundan, Tsuşima'da yaralanmış bir deniz subayı olan Aleksandr Vyrubov'la ilişkisinde çöpçatanlığını üstlendi. Anna'nın kişiliğinde safdil mistiklik, yapışkan romantiklik, ahmakça narsistlik ve bedensel teşhirciliğin dengesiz bir bileşimi vardı. Saray doktoru Eugene Botkin'e boğaz ağrısı için göründüğünde, çıplak muayene olmakta diretmiş ve muhafızlar pencere önünde soyunmasından yakınmıştı.

Aleksandra evlilik konusunda kararsız olduğunu görünce, Militsa'dan onu Rasputin'le tanıştırmasını istedi. Anna'nın gözleri kamaştı. "İnsanın aklını ve ruhunu ta içeriden görebilen [...] olağanüstü gözlere sahip yaşlıca bir köylü çıktı karşıma." Rasputin'in tavsiyesi evliliğin mutsuz geçebileceği ama bu yola girmesi gerektiği yönündeydi.

Anna her ne kadar Vyrubov'la evlense de, onu cinsel yozlukla suçladı ve bir bâkire olarak kaldı. Boşandıktan sonra Rasputin'in sadık müritleri arasına girerek, onu "vahiyle inmiş sözler söyleyen bir aziz" olarak yüceltti. Zamanla Romanovlar ile Rasputin arasında bağlantıyı sağlayan kişi durumuna geldi. "Her şeyde gittikçe önemli bir rol oynuyor" saptamasında bulundu Ksenya.

Peterhof'ta ve gezilerdeki diğer değişmez konuk, "imparatorun eşsiz dostu" General Aleksandr Orlov'du.* Şişman Orlov ve şöhreti Yekaterina dönemine inen sülalesiyle bir akrabalığı olmayan bu "yakışıklı subay, çekici ve zarif tavırlı meşhur salon adamı", kaftanlardan sorumlu hanım Zizi Narışkina'ya göre, "her iki majesteyi de hoşnut eden" biriydi.

Aleksandra'ya bir *cavaliere servente* [evli bir kadına hizmet eden bir âşık] gibi davranan Orlov, ona çiçek buketleri getirir ve iltifatlar yağdırırdı. Aleksandra'nın tek erkek dostu oydu. "İmparatoriçenin onunla biraz cilveleştiğini itiraf etmeliyim" diye yazacaktı Narışkina. "Onun kadar soğuk ve mağrur bir kadının böyle bir patavatsızlığa düşmesinin hatırı sayılır ilgi çekmesi kaçınılmazdı..."[38]

Nikolay ve Aleksandra bir süre sonra Rasputin'i saraya sıklıkla davet etmeye başladılar:** "Grigori saat iki buçukta bizi görmeye geldi ve onu bütün

* Nikolay savaş sırasında onu eleştiren, anayasa tavizine kızarak bakanlıktan istifa eden ve devrim sırasında paniğe kapılarak yatıyla kaçmaya hazırlanan Sandro'yla artık dost değildi. Emperyal çift 1905'ten sonra, çarlık yatı *Ştandart*'ın kaptanı N. P. Sablin'le daha da yakınlık kurdu. Adını Büyük Petro'nun ilk gemisinden alan, maun kaplamalı salonları olan ve 47 mm'lik toplarla donatılan bu 126 metrelik yat, tam güvenli bir ev haline gelirken, mürettebatı da artık geniş aileden sayılır oldu. (1917'den sonra bir mayın tarama gemisine dönüştürüldü ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Leningrad savunmasında görev aldı; nihayet 1963'te ıskartaya çıkarıldı.)

** Nikolay aynı sıralarda, "zampara" anlamındaki Rusça kelimeyi andıran "Rasputin" adının kaba kaçtığı düşüncesiyle, Saray Teşrifatçısı Pavel Benckendorff'a onun artık "Novi" olarak anılması talimatını verdi. Böylece dünyadan göçen Philippe'in yerini tutmasıyla başlayan yeni hayatı ve rolü ifade edilmiş olacaktı.

çocuklarla birlikte karşıladık." Romanovların bile çarı görmek için randevu almaları gerekirken, Rasputin öyle çat kapı gelen biriydi. "Üst katta çocuk odasında çay içtikten sonra, beklenmedik biçimde gelmiş olan Grigori'yle beraber bir süre oturdum" diye yazdı imparator 29 Mart 1909'da.

İmparatoriçenin de 7 Şubat 1907'de Rasputin'e yazdığı mektupta, "Senin aziz varlığınla burada bizimle olman tarif edilemez bir sevinç" girizgâhından sonra şu ifadeler vardı:

> Her şey için sana yeterince nasıl teşekkür edebiliriz? [...] Dilediğim tek şey var, o da omzuna yaslanıp uykuya dalmak. [...] Sen her şeyimizsin. Bağışla beni, hocam; günah işlediğimin farkındayım. [...] Daha iyisini yapmaya çalışıyorum ama başaramıyorum. [...] Seni seviyorum ve sana inanıyorum. [...] Tanrı bize yakında buluşma sevincini bahşetsin. Seni sıcak duygularla öperim. Beni evladın olarak kutsa ve bağışla.

Aynı yıl içinde, Nikolay eşcinsel Oldenburg Prensi Peter'le mutsuz bir evliliği olan kız kardeşi Olga'ya "halis bir Rus köylüsünü görmeyi isteyip istemediğini" sordu. Olga onunla görüşmesini şöyle anlatacaktı: "Aleksey'i odaya götürdü ve üçümüz [Olga, çar ve çariçe] peşlerinden gittik; sanki kilisedeymişiz hissini duyduk. Çocuk onun okuduğu duaya katılırken, [...] katışıksız içtenliğinin bilincindeydi. [...] Bütün çocuklar onu seviyor gibiydi, onun yanında tam anlamıyla müsterihtiler."

Rasputin başka bir ziyarette, Olga'nın "omuzlarına bir kolunu doladı" ve "elini okşamaya başladı." Bir keresinde, Niki ile Alix'in leylak renkli özel odasındayken, onu seks yaşamı konusunda açıkça çapraz sorguya çekti: "Kocamı seviyor muydum? Niçin hiç çocuğum olmuyordu?"

İmparatoriçe ilgisini iki Kazak yakın korumanın daima eşlik ettiği "şirin bebek" Aleksey üzerinde toplarken, adlarının başharflerinden oluşan kısaltmayla topluca "OTMA" olarak anılan kızlarına tek bir varlıkmış gibi davranırdı. Onlara tıpatıp aynı elbiseler giydirme alışkanlığını, ikisinin çocuk giyiminin artık sırıtacağı kadar büyümesinden sonra, "İki Büyük" ve "İki Küçük" olarak çifter halinde sürdürdü. Kızlar ikişerli olarak aynı odada kalır, sert döşekler üstünde uyur ve her sabah soğuk suyla duş alırdı; dolayısıyla büyüdükleri zaman, tavırlarında "kibirden hiç eser" yoktu. Yegâne lüksleri her yaş günlerinde verilen birer inci ve elmastı; hepsinin kendi gözde Coty esansı vardı. Ailenin, özellikle de kızların fotoğrafçılığa merak salması nedeniyle, Box Brownie kameralarıyla binlerce aile fotoğrafı çekilmişti. Hatta Anastasya'nın ayna önünde iskemlede oturup kamerayı bel hizasında tutarak, *selfie* modasına öncülük ettiği söylenebilir.

Aleksandra'nın kızlarıyla birlikte örgü işleri yaptığı sırada, Anna'nın

daha sonraki anlatımıyla, “iskemlesinin arkasında duran devasa bir zenci uşağın kıpkırmızı pantolonuyla, sırma nakışlı ceketi ve beyaz türbanıyla oluşturduğu şaşaalı görüntü onun açık altın sarısı saçlarının açığa çıkmasını” sağlardı. O sırada ikisi Amerikalı olmak üzere sadece dört Nübyeli vardı. Ailenin gözdesi Virginialı bir kölenin oğlu ve eski bir boksör olan Jim Hercules’ti; her yıl tatil için gittiği ülkesinden, grandüşeslerin çok sevdiği guava marmelatları getirirdi ve Aleksey’in oyun odasında yine onun getirdiği bir Yerli çadırı dururdu.

Bu arada kendi derdine düşen Aleksandra sürekli dönüşüm geçiren, meydan okurcasına boğuştuğu sinirsel ve bedensel hastalıklarının (siyatik, baş ağrıları, sırt ağrıları, bacak ağrıları, anjin, hafiften ağıra doğru numaralarla sıraladığı kalp büyümesi sorunu) kaydını tutmaya başladı.* Bu durumdan aynı şekilde acı çeken Nikolay kız kardeşi Anna’ya, “Onun tekrar sağlığına kavuşması için her şeyi yaparım, hatta zindana bile girerim” dedi. Aleksandra zamanının çoğunu divanlarda uzanarak geçirecek ve tekerlekli iskemlelerle dolaştırılacak hale geldi. “Hiç kimseyi, bizleri dahi görmeyi reddederek, odasına kapandı” diye anlatacaktı Anna. Çocuklar ona özlem içindeydi. Tatyana bozuk İngilizcesiyle ona şunu yazdı: “Sevgili anneciğim, bugün tekerlekli iskemleye bağlanmayacağını ve ayağa kalkıp sofraya gelebileceğini umarım. Sen bağlandığında ve ayağa kalkamadığında, her zaman o kadar korkunç üzülüyorum ki. Belki birçok hatam var ama beni bağışla lütfen.”

“Kızcağız”ların günah çıkarıcı bir papaz ve sırdaş olarak Rasputin’e saygısı büyüktü. Olga genç bir subaya duyduğu ilk aşkını ona anlattı: “Sensizlik zor. İçimdeki kaygıları dökebileceğim hiç kimse yok. [...] Bana azap çektiren şey bu. Nikolay beni çılgına çeviriyor. [...] Onu seviyorum. [...] Onun kollarına atılmak istiyorum.” Ama Rasputin “temkinli olması”nı öğütledi. Tatyana da onu yeniden görme özlemiyle doluydu: “Ne zaman geleceksin? Sensiz burası çok sıkıcı!”

“Küçük incim, [...] saf ruhunu özlüyorum” diye yazdı Rasputin, kızlardan Marya’ya. “Yakında görüşeceğiz. Kocaman öpücük.” Aleksandra’nın en büyük kızı Olga’ya tembihi şöyleydi: “Her şeyden önce, küçüklere iyi bir örnek olmayı unutma, Dostumuz ancak o zaman senden memnun olacak.”

Nikolay’ın Rasputin’e değer vermesinin sebebi, Aleksandra’yı yatıştırmasıydı. “Her gün on histeri nöbeti olacağına, bir Rasputin olsun daha iyi” demişti. Ama dahası da vardı. Niki’nin çıktığı bir gezide, “Grigori bu yolculuğu koruyor ve her şey yolunda gidecek” diye yazdı Alix ona. Daha sakin olan ve

* II. Aleksandr’ın hekiminin oğlu olan Dr. Eugene Botkin’in ona hastalıkları için salık verdiği bir barbitürat olan Veronal’ın yanı sıra afyon, kokain ve morfin kullanmaya yöneldi. Botkin daha sonraları Alix’in taleplerine boyun eğerek, bu uyuşturucuların miktarını artırması nedeniyle eleştirilecekti.

duygularını o kadar açığa vurmayan Nikolay bile, çok geçmeden Rasputin'in bir tür rahip-psikiyatr olarak vazgeçilmez hale geldiğinin farkına vardı. "Ancak onun duaları sayesinde ayakta kalabildim" diyecekti daha sonraları.

Rasputin'in ziyaretlerinin güvenlik elemanlarınca kayda geçirilmesi nedeniyle, Anna imparator ile imparatoriçenin onunla kendi bungalovunda buluşmalarını sağladığında, saraylar komutanına şunu yazdı: "Ermiş adam saat ikide geldi ve her iki majeste onu bugün görmek istiyorlar. Bunun evimde olmasının daha uygun olacağını düşünüyorlar." Anna'nın Çarskoye Selo kapılarının dışında hâlâ duran kulübesi, bir bakanın daha sonraki ifadesiyle "iktidara giden revak" haline geldi. Nitekim Niki güncesine şu notu düşmüştü: "Anya'ya uğrayıp Grigori'yi gördük ve onunla uzun bir süre sohbet ettik."

Kötü nam salışından önceki bu dönemde, Rasputin çarın huzura çıkma onurunu bahşettiği kesimin bir müdavimiydi. Gezintiler, çocuklarla tenis, domino ve bilardo oyunları, Rasputin'le çay içmeler ve başbakanla görüşmeler vardı: "Stolipin'i kabul ettim. Balkonda beraber yemek yedik."[39]

"Stolipin'i ne kadar çok sevip sayma noktasına geldiğimi kelimelerle ifade edemem", diye bildirdi Niki 11 Ekim 1906'da annesine. Birincisinden çok daha radikal olan ve Lenin ile Martov'un partilerine seçime katılma izni vermeleriyle 118 sosyalistin de girdiği ikinci Duma 20 Şubat 1907'de toplandı. Stolipin ve Nikolay ikilisinin aklından hemen dağıtma fikri geçtiyse de, çarın annesine belirttiği gibi, "bunun henüz çok erken olduğu" kanısına vardılar. "Aptalca olduğu apaçık bir şey yapmalarına fırsat verilmeli. [...] Ardından tokat yapıştırılır! Ve işleri biter!" Radikaller topraklara el konulmasını istediler; ne çarın, ne de başbakanın görüşmeye yanaşacağı bir tedbirdi bu. Stolipin 6 Mart'ta ustaca bir hitabetle onlara meydan okudu. "Hükümeti felce uğratmaya yönelik bu tür saldırılar, resmi makamlara 'Eller Yukarı!' demekten başka bir şey değildir. [...] Beyler, hükümetin buna vereceği tek karşılık "Pabuç bırakmam!' olur." Nikolay bile hayran kaldı.

Duma'nın dağıtılmasına karar verdikten sonra, Stolipin seçim kanunu değiştirecek bir siyasal darbe planladı. "Senden gelecek tebligatı bütün gün sabırsızlıkla bekledim" diye yazdı Stolipin'e Nikolay. "İşler sürüncemede bırakılıyor. Duma yarın dağıtılmalı. Gecikmeye, tereddüde mahal yok."

Stolipin 1 Haziran'da, aşırıları bünyesinden atmasını bildirdiği Duma'nın ret cevabı üzerine harekete geçti. Polis 3 Haziran'da Taurida Sarayı'nı kuşatarak, Bolşevik ve Menşevik üyelerden birçoğunu tutukladı. Stolipin üçüncü bir Duma için, Rus olmayan toplulukların dışlanmasıyla oy hakkının daraltıldığı yeni seçimlere gitti; "Oktobristler" olarak bilinen ve yarı meşruti otokrasiyi destekleyen 17 Ekim Partisi'ne mensup soylular ve işadamları çoğunluğu elde etti. Ancak Romanovlar ile soylular arasındaki eski yakın bağ çoktan

kopmuştu. Beş yıl açık kalan üçüncü Duma'da muhalefet büyük ölçüde eşraftan geldi. Bu "majestelerinin parlamentosu" bile Stolipin'e kafa tuttu.[40]

"Bazen Stolipin öylesine müstebit kesiliyor ki, ona kızıyorum" diye itiraf etti Niki. "Ama uzun sürmüyor bu; ne de olsa, şimdiye kadarki en iyi başbakanım."

Devrimci partilerin gücü kırılmıştı. Sosyal Demokratların sayısı 1907'de 150 bin iken, kısa sürede 10 binin altına düştü. Birçok Bolşevik sessiz sedasız normal hayata dönüp iş bulurken, bazıları da Lenin'in İsviçre'de ve Avusturya'da yaptığı gibi, sürgünde ateş püskürme ve kavga etme yoluna gitti.* Sağcı Birlikçiler de sönmeye yüz tuttu. Çarın başbakanına hayran olmasına karşın, Moskovalı otokrat ile muhafazakâr modernleşmeci arasında somut görüş ayrılıkları vardı. Stolipin milliyetçi sağcıları kazanmaya çalışırken ve Birlikçi gazetelere gizlice kaynak aktarırken, bir yandan da Nikolay'ın en köklü inançlarını sarsacak nitelikteki çok daha liberal reformlara hazırlandı, üstelik işe Nikolay'ın fetişi olan Yahudilerle başlayarak.

"Beş milyonu bulan bir ırkı ayaklandırıp gücendirmek anormal değil mi?" diye sordu Stolipin. "Yanlış olduğu besbelli." Her ne kadar "Yahudilerin bombalar attığı" düşüncesine katılsa da, "Böyle şartlarda yaşasam, belki ben de bomba atardım" demekten çekinmedi. Maksadı bütün kısıtlamaları kaldırmaktı ama Ekim 1906'da Yahudi haklarında "ölçülü" bir düzeltmeyi önerdi. Dehşete düşen çar iki ay boyunca bir cevap vermemekle birlikte, Yahudi sorununu "gece gündüz" düşünüp durdu. Nihayet 10 Aralık'ta Stolipin'e şunu söyledi: "İçimdeki bir ses, bu kararı almamam konusunda gittikçe ısrar ediyor. Şimdiye kadar vicdanım beni yanıltmadı. Bu sese uymak niyetindeyim." Ardından çarın Tanrı'yla mistik bağına ilişkin görüşünü açıkça belirtti: "Çarın yüreği Tanrı'nın elindedir. Öyle kalsın."

Nikolay içgüdüyle Rusya'yı tekrar bir uluslararası güç haline getirme, Romanov meşruiyetiyle çok bağlantılı bir rolü üstlenme isteğine kapıldı. Almanya ile Avusturya'nın asıl tehdit kaynağı olduğu, Rusya'nın Slavlara yakınlık göstermesi ve Boğazlar'a hâkim olmaya çalışması gerektiği konusunda Stolipin'le hemfikirdi. Ancak Stolipin bir hususta diretti: "Barışa ihtiyacımız

* Gittikçe azgınlaşan gangsterlikleri halktan çok büyük tepki gördü. Sosyal Demokratlar Mayıs başlarında Londra'da toplandığında, Menşevikler "kamulaştırma" adı verilen banka soygunlarının yasaklanmasını sağladı. Ama aynı toplantıda Menşeviklerin çekingenliğinden hoşlanmayan Lenin, partiye kaynak sağlamak üzere, Stalin'e banka soygunlarını sürdürme talimatı verdi. "Kamulaştırma" işi farklı partilere dönüşme yolundaki iki hizip arasında giderilemez görüş ayrılıklarını açığa çıkardı. Bu eşkıyalık 26 Haziran 1907'de Tiflis'te Stalin'in örgütlediği Bolşevik haydutların Merkez Bankası'na ait posta arabasını durdurup bugünkü değeri milyonları bulan 250 bin ruble çalmasıyla, bu arada bomba fırlatma kargaşasında yoldan geçen 50 kişiyi öldürmesiyle doruğuna ulaştı. Daha sonra Stalin memleketi Gürcistan'da tutunamaz hale gelince Bakü'ye geçti. Ama çok geçmeden ikili ajanların ihbarıyla yakalandı ve 1917'ye kadar zamanının çoğunu geçireceği Sibirya'ya sürgün edildi.

var. Sonraki birkaç yıl içinde savaş, Rusya ve hanedan için vahim sonuçlar doğurur." Tersine, "sıkı sıkıya bir savunma politikası" izlemek "akıllıca" olurdu. Ama imparator neredeyse Avrupa savaşına yol açacak bir hamleyle, Romanovların geleneksel hırsını izleyen bir çizgi tutturdu.

Japonya'yla barıştan sonra, Niki'nin yeni liberal dışişleri bakanı Aleksandr İzvolski, Almanya'ya karşı bir Batı yönelimini tavsiye etti. Babası Rusya'da İngiliz büyükelçiliği yapmış Harold Nicolson, bakanlığa Minny tarafından önerilen İzvolski'nin "bariz biçimde kibirli bir adam olduğu ve küçük iskarpinler üstünde çalımla yürüdüğü" kanısındaydı. "Savile Row mağazalarından alınma elbiseleri tombul bedenine sıkıca otururdu. Bir gözü takmaydı, inciden bir rozeti vardı, konuşurken tükürükler saçardı, yeleği beyaz astarlıydı, suratı solgun ve besiliydi, suratını astığında dudakları sarkardı [...] ve geçtiği yerde hafif bir *violette de parme* [Parma menekşesi] kokusu bırakırdı." İngilizlerin Almanya korkusu gittikçe arttığı için, Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey sürekli Rusya'yı yokladı. Ama çar soğuk tavrını sürdürdü. VII. Edward yeğenine sıcak bir mektup yazdı ve Rus büyükelçisini güleryüzlü tavırla ağırladı. İzvolski yakınlaşma lehinde tutum takındı. Niki de hamleyi stratejik bakımdan anlamlı bularak, elli yıllık husumetin yarattığı buruklluğun üstesinden geldi. Ağustos 1907'de İzvolski iki imparatorluk arasında İran, Afganistan ve Tibet kaynaklı çatışmaları çözüme bağlayan antlaşmayı kabul etti.* Rusya zaten Britanya'yla Dostluk Antantı'na varmış Fransa'nın müttefiki olduğundan, Almanya, Avusturya ve İtalya üçlüsüne hasım bir bloka katılmış oldu.[41]

İzvolski Avusturya Dışişleri Bakanı Baron Alois von Aehrenthal'la, her iki hasta imparatorluğun da öfkeli iştahını tatmin edecek ve 1878 Berlin Antlaşması'nda bazı düzeltmeler getirecek bir Balkan pazarlığını görüşmek üzere, 16 Eylül 1908'de bir Moravya şatosunda buluştu. Rusya'nın isteği Boğazlar'ın Rus savaş gemilerine açılması ve Konstantinapol üzerinde özel nüfuzuna açık kapı bırakılmasıydı. Avusturya ağırlıklı olarak Sırpların yaşadığı Osmanlı sancağı Bosna'yı 1878'den beri zaten "idare" etmekteydi. Ama Aehrenthal Bosna'yı ilhak ederek ve böylece sadece Bosna'ya değil, bütün Güney Slavlarına hükmetmeye hevesli Sırbistan'ı sindirerek, Avusturya'yı diriltme peşindeydi.

---

* Nikolay, çarlık ailesi ve Stolipin Mayıs 1908'de VII. Edward ve Kraliçe Alexandra'yla Reval'da *Ştandart* yatında buluştu. Geçmişte Bertie'nin Niki'yi "acınacak kadar görgüsüz, toy ve gerici", Niki'nin de onu "en tehlikeli entrikacı" olarak görmesine karşın, Bertie bu görüşmede Niki'yi hayran bıraktı ve Rus bahriyelileri Rusça "Günaydın, çocuklar" diye selamlayarak sevindirdi. Bununla birlikte, Yahudi dostlar Rothschild ailesinin teşvikiyle, Stolipin'den Yahudi haklarında bir düzeltmeye gidilmesini istedi ve çocuklarının İngilizceyi İskoç aksanıyla konuşmasından dolayı Alix'i alaya aldı. Çarın verdiği yemek sırasında, bir İngiliz saraylı Alix'i güvertede histerik biçimde ağlarken gördü. Bir yıl sonra, Niki, çarlık ailesi ve Stolipin yat yarışlarını izlemek üzere Wight Adası'na gitti; Cowes kasabasında yoğun koruma altında bir alışveriş gezisine gitmelerine izin verilen Olga ve Tatyana böylece Devrim'den sonra ilk kez toplum içine çıktılar.

Bu düzenlemeye izin vermiş olan Nikolay, Aehrenthal'ın razı olmasını "olağanüstü sevinç"le karşıladı. Balkan nüfuz alanları yaratmayı öngören mutabakat belki de 1914'ü önlemiş olabilecekken, daha baştan bozulması ters tepki yarattı. Bu bakımdan da Franz Ferdinand'a yönelik suikast öncesinde dünya savaşını hızlandırmaya en fazla etkide bulunan olay oldu. İzvolski henüz yabancı başkentlerde destek kazanma uğraşı içindeyken, Aehrenthal sonucu beklemeden, Bosna'yı ilhak kararını dosdoğru açıklayarak Rusya'ya kazık attı. Sırbistan itiraz edince, Avusturya genelkurmay başkanı savaş için bastırdı; Almanya da Viyana'ya destek vermeye hazır olduğunu belirtti.

Haberin duyulması üzerine, Duma, basın ve Slavcı kamuoyu İzvolski'ye, Rusya'nın Slav kardeşlerine yüzsüzce ihanetinden dolayı sert eleştiriler yöneltti ve Avusturya'ya savaş açma tehditleri savurdu. Stolipin bu gelişmeye kızarak, İzvolski'yi Avrupa savaşı riskine yol açtığı için azarladı. Aslında bu işi onaylamış olan çar, Stolipin'in yakınmalarını "buz gibi kayıtsızlık"la dinledi ve tipik tavrıyla ondan çok daha az şey biliyormuş gibi göründü ama mutabakatın yok hükmünde sayılmasını kabul etti. İzvolski düştüğü durum yüzünden (Yahudi asıllı olduğu söylenen) Aehrenthal'ı "pis Yahudi" diye anarken, Aehrenthal da ona "habis maymun" sıfatını yakıştırdı. Sırbistan savaşmaya istekliydi,* ama çar "Balkanlar, dünyanın onların uğruna çarpışmasına değmez" diye uyarıda bulundu.

Ancak Avusturya ve Rusya savaş hazırlığına girişti. Almanya 1 Mart 1909'ta Rusya'ya verdiği bir ültimatomla, ilhakı kabul etmemesi halinde, Avusturya'ya arka çıkmak için müdahalede bulunacağını bildirdi. Avrupa çatışmanın eşiğine geldi. İmparator 6 Mart akşamı saat altıda Çarskoye Selo'da, bakanlarına danıştı. Savaş Bakanı Rediger cüretkâr bir çıkışla, "Rusya'nın asker, top ve kale eksikliği" yüzünden, Almanya şöyle dursun, Avusturya'yla dahi "savaşmasının tamamen imkânsız" olduğunu belirtti. Ayrıca Rusya'nın müttefiki Fransa, bir Balkan kavgasına çekilmeye henüz hazır değildi. Çar buruk bir tavırla geri adım attı. "Almanya'nın krizde oynadığı rol tiksindirici ve iğrenç" dedi annesine.** "Almanya'nın bize karşı hareket biçimi ve yöntemi düpedüz acımasız ve bunu unutmayacağız." Rusya bir dahaki sefer savaşmaya hazır olacaktı. Bu fiyaskodan sonra, öyle olması şarttı.[42]

İmparator ve Duma'daki muhalifleri en azından bir hususta, Rusya'yı silahlandırma kararlılığında birleştiler. Ordu 1905'ten sonra hasar görmüş,

* "Tilki" Ferdinand bu krizden yararlanarak, kendini "Bulgaristan çarı" ilan etti. Nikolay annesinin müthiş bir densizlik olarak gördüğü olayı "bir megalomanyağın işi" olarak nitelendirse de, "Tilki" Ferdinand'ın unvanını tanımak zorunda kaldı. Karadağ Prensi Nikola, Avusturya'ya saldırmak için, kızı Stana ve Nikolaşa'nın desteğiyle çardan onay istedi.

** Ekim ayında çar, Kahire'de veremden ölen "eşsiz dostu" Aleksandr Orlov'u kaybetti. Onun için yaptırdığı büyük mozoleye Alix sıklıkla çiçekler bıraktı.

donanma tükenmişti. Nikolay askeri bir strateji hazırlamak üzere, aslında böyle bir politikayla hemfikir olmayan Nikolaşa'nın başkanlığında, bir Devlet Savunma Konseyi atadı ve öncelikle yeni bir filo kurulması talimatını verdi. Duma'daki Savunma Komitesi'nin başkanı Aleksandr Guçkov, önüne geçilemez derecede ilkesiz bir sanayici ve İngilizlere karşı Boerlerin yanında çarpışmış hırslı bir düello meraklısıydı; sorumluluğu çara bırakmak yerine, askeri işleri parlamentonun (yani kendisinin) gözetiminde yürütmeyi önerdi. Stolipin de imparatorun ordu üzerindeki kontrolüne dokunacak tasarıya destek verdi. Nikolay bunu veto etti ve Stolipin'in istifa isteğini geri çevirdi.

Canlanmış bir otokratın halis edasıyla, "İradem böyle" diye yazdı Stolipin'e:

> Başka bir ülkede değil, Rusya'da yaşadığımızı unutma; dolayısıyla herhangi bir emeklilik düşüncesine izin vermeyeceğim. Elbette Petersburg ve Moskova gevezelik edecek ama histerik çığlıklar kısa sürede yatışacak. Sana askeri donanma kanunlarında gerekli değişiklikleri savaş ve denizcilik bakanlarıyla birlikte hazırlamanı emrediyorum. [...] Senin ya da bir başkasının görevden alınması yönündeki bir isteği kesinlikle reddedeceğim konusunda seni uyarıyorum.

İstediğini yaptıran Nikolay, Stolipin'i ayrıca saray kâhyalığına ve dışişleri bakanlığına getirirken, kendi adamı olan eski Genelkurmay Başkanı Vladimir Suhomlinov'u da askeri koordinatörü olarak görev yapmak üzere savaş bakanlığına atadı. Ufak tefek, zarif, sinsi ve uçarı Suhomlinov becerikli bir saray mensubuydu ama zayıf noktası ondan otuz iki yaş küçük olan, parayı ve mücevherleri çok seven seksi ve özentili karısıydı. Kasıntılı ve rüşvetçi Suhomlinov hem Duma'nın hem de Nikolaşa'nın nefretini kazanmasına karşın, göründüğünden daha ehil çıktı. Çarın desteğiyle, büyük çaplı bir silahlanma kampanyası başlattı; Bosna krizinden hemen sonraki Küçük Program'ı, 1910'daki bir "reorganizasyon" ve ardından 1913'teki Büyük Program izledi. Hepsi için gerekli kaynak iyi geçen hasatlar, yıllarca sürmüş dış yatırımlar ve demiryolu yapımı sayesinde büyüme sürecine giren bir ekonomiyle sağlandı. Devlet gelirleri 1900 ila 1913-1914 arasında neredeyse ikiye katlandı.*

Bu arada Nikolaşa ve "Kargalar" densiz, nankör ve daha da beteri, kontrollerinden çıkmış biri olarak gördükleri Rasputin'in aleyhine döndüler. "Kargalar"ın ters düştüğü *starets* "misyonunun önemi" üzerine öylesine küs-

---

* Suhomlinov köhne kalelerin birçoğunu yıkmaya, topları modernleştirmeye, savaşta silah altına alınacak yedek birlikler oluşturmaya ve seferberlik programlarını güncellemeye çalıştı. Savaş bakanlığına getirilmesiyle birlikte, genelkurmay başkanlığı makamının ağırlığı azalmaya başladı ve bu göreve getirilenlerin ona kafa tutamayacak vasat kişiler olmasına özen gösterdi. Ancak hiç kimsenin ona güveni yoktu. Fransız büyükelçisi Maurice Paléologue, "General Suhomlinov'da beni tedirgin eden bir yan var" diyecekti daha sonraları. "İlk görüşte bu kadar güvensizlik uyandıran çok az kişiyi tanıyorum." Ufkunun geniş olmadığı kesindi. Bir hava kuvveti kurmayı öneren Sandro'ya, kahkahalar arasında verdiği karşılık şöyleydi: "Ordumuza Bleriot oyuncakları mı alalım?"

tahça atıp tuttu ki, Militsa onu sapkınlıkla suçladı. Aleksandra "bir mübarek adamın aleyhine döndüğü" gerekçesiyle, Nikolaşa'yı horladı. Nikolaşa ise bu köylüyle karşılaşmış olmaktan pişmandı: "Yaşadığım dehşeti bir düşünün, Rasputin konağımdan geçerek çara ulaştı."

Çar askeri işlerde istediğini elde etmesine karşılık, Stolipin de dış politikada dizginleri eline alarak, kayınbiraderi Sergey Sazonov'u yeni bakan olarak atadı. Ona göre, "Rus Devrimi'nin başarıya ulaşması için savaş elzem"di. "Devrimciler savaş olmadan hiçbir şey yapamazlar."

Stolipin 1910 sonlarında,* seçimle belirlenen *zemstvo* meclislerini Polonya illerinde de hayata geçirmeyi önerdi ama Devlet Konseyi'ndeki muhafazakârlar tasarısını boşa çıkardı. Stolipin onları "hilebaz, ikiyüzlü, yalancı gericiler" olarak nitelendirip Nikolay'a şikâyet etti.

Altı yıllık mücadeleden bezgin düşen ve çarın ikiyüzlülüğünü sezen Stolipin 5 Mart 1911'de tekrar istifa etti. "Başka bir çıkış yolunu düşün ve bana bildir" talimatını verdi Nikolay ama hem temel hem de kişisel görüş ayrılıkları vardı. Nikolay'a göre, Stolipin'in parlamentoyla uzlaşma girişimleri, Rusya'yı devrimden koruyan siperleri zayıflatacak nitelikteydi. Stolipin toprak reformuyla köylülüğü güçlendirerek, işçilere sosyal refahla proletaryayı, tavizlerle de Polonyalıları ve diğer milliyetleri kazanarak, toplumun alt katmanlarında monarşi için yeni bir temel yaratma peşindeydi. Ama çar ve danışman zümresi her dönemeçte onu baltaladı. Çar onun zekâ parlaklığını ya da cüretkârlığını bir türlü bağışlamadı. Kibar İngiliz soğukkanlılığının gerisindeki öfkesini açığa vurduğu nadir görüşmelerin birinde, "Acaba 'Bakanlar Kurulu başkanı şunu yaptı, bunu yaptı' ibareleriyle dolu evrakları sürekli okumaktan hoşlandığımı mı sanıyorsun?" diye köpürdü. "Hiç mi önemim yok? Sıradan biri miyim?"

Stolipin görevde kalmasının bedelini açıkça belirtti. Çar onun hasımlarını Petersburg'dan uzaklaştırmalı, Duma'nın oturumlarına ara vermeli ve önerdiği tasarıları kararnameyle geçirmeliydi. Minny'nin duruma müdahale etmek için çağırdığı Niki, onun misafir odasının dışındaki koridorda Stolipin'in yanından geçip içeriye girdiğini görünce, uğradığı hüsranla gözyaşlarını tutamadı. "Oğluma sadece senin Rusya'yı kurtaracak güce ve sahip olduğu-

* Geniş bir kesimce Rusya'nın öbür çarı olarak görülen Tolstoy 31 Ekim'de, eşi Sonya'dan kurtulmak için ansızın malikânesini terk etti ama trende hasta düşünce, ücra bir istasyonda inmek zorunda kaldı. Dünyanın gözü ölüm döşeğindeki bilgenin dramına çevrildi. Tolstoy uzun süreden beri çarlığın tehlikeli bir düşmanıydı. Pobedonostsev 1901'de kiliseden aforoz edilmesine önayak olmuştu. Çar da romancıdan (onunla dost olan kuzeni Bimbo'nun aktardığı) haşin mektuplar almıştı. Tolstoy bunların birinde, halkın şevkini "bir bağlılık ifadesi sanmaması"nı tembih ederek, bunun "her olağandışı temaşayı izlemeye teşne bir kuru kalabalıktan" ibaret olduğunu belirtmişti. Nihayet 7 Kasım'da öldüğünde, Niki annesine olayın "kanaatince haddinden fazla konuşulduğunu" belirterek, "Neyse ki, sessiz sedasız gömüldü" diye ekledi. Stolipin kurnazca bir tavırla, mezarının bulunduğu Yasnaya Polyana malikânesinin ülke adına satın alınmasını önerdi. Nikolay bu fikre karşı çıktı.

nu söyledim" dedi başbakana dul imparatoriçe. Stolipin kısa bir süre sonra çardan, "Gönlüm ayrılmanı kabul etmeye elvermiyor" diye başlayan on altı sayfalık bir mektup aldı. Ültimatomuna kızdığını ama "her ne pahasına olursa olsun onu tutmaya" istekli olduğunu belirten çar, sonuçta başbakanına boyun eğdi. Ama Stolipin'in ülkeyi kararnameyle yönetme fikri bir hataydı.

Rasputin artık bir sır değildi. Stolipin saraylılardan onun çarla ve çariçeyle sıkça görüştüğünü öğrenirken, Aleksandra bu köylüye yeni Kutsal Meclis üst-vekilini önerme iznini verdi. Duma başkanı konumuna yükselmiş Guçkov, saraydaki "sorumsuz nüfuz çevreleri"ni sertçe eleştirdiği için, Alix'in dinmeyen nefretini kazandı.[43]

Başbakan ile çar arasında daha ciddi siyasal görüş ayrılıkları vardı ve Rasputin sırf çarlık ailesini ilgilendiren bir sorundu. Ancak Stolipin gayretli bir monarşist olarak, Sibiryalı'nın sefahat düşkünlüğü ve mezhep bağlantıları konusunda çarı uyarmayı görev bildi. Rasputin'i Ohrana'ya izlettirmişti. Onun hamamlarda fahişelerle âlemlerine ilişkin raporları sunduğunda, Nikolay "Haberim var, orada kutsal kelamı vaaz ediyor" cevabını vererek, sonunda başbakana şunu söyledi: "Rasputin'le ilgili söylediğin her şey doğru olabilir. Her halükârda bu hususta hiçbir şey yapamam." Çar, ikisinin görüşmesini önerdi.

"Rasputin solgun gözlerle beni süzdü" diye anlatacaktı Stolipin. "Kutsal Kitap'tan gizemli ve anlaşılmaz sözler mırıldandı, elleriyle garip hareketler yaptı." Başbakan "güçlü bir izlenim bırakan hipnozun büyük gücü"nü hissetmekle birlikte kendini topladı ve "bu parazit"i başkentten ayrılmaması halinde, bir mezhepçi olarak hakkında soruşturma açtırmakla tehdit etti. Rasputin hiddetle odadan çıktı. Stolipin onu beş yıllığına Petersburg'dan uzaklaştırırken, çardan da onunla bir daha görüşmeme sözünü aldı. Rasputin'in Pokrovskoye'deki yeni evine çekilmesine karşın, çar sözünü çok geçmeden bozdu.

İmparatoriçe "Dostumuz" olarak andığı kişiyi savundu. Zizi Narışkina'nın anlatımına göre, "zamanla herkes Rasputin'e karşı tutumuna göre değerlendirilir oldu. Onu övenler 'iyi', ona karşı çıkanlar ise 'kötü' sayıldı." Aleksandra'nın bir düşman saymaya başladığı başbakan bile bu ayrımın dışında kalmadı. Narışkina daha sonraları tekinsiz bir ifadeyle, "Görevini yerine getirip arka plana çekildi, çünkü başaracağı başka hiçbir şey kalmadı" diyecekti.

Rasputin için kavga, Aleksandr Sarayı'nın özel odalarında ve çocuk odalarında sürdü. Önceki müritlerinden birinin ırzına geçmesi üzerine, Aleksandra mankafa dostu Anna Vyrubova'yı iki nedimeyle birlikte olayı soruşturmak üzere Sibirya'ya gönderdi. Haliyle uygunsuz hiçbir durum saptamadılar. Ama Rasputin onları trene bindirirken, hayranlık dolu bakışlarına düpedüz karşı

koyamadı; kuşetli kompartımana birlikte girdiği nedimeyi, çığlığı basmasına kadar okşadı.

"Kargalar" olup bitenleri aktardıkları Aleksandra'nın bir daha Rasputin'den söz etmemelerini bildirmesiyle, imparatoriçenin gönlünde yerlerine Anna'nın geçtiğini anladılar. Onun yeminli düşmanı kesilmeleri, derinleşen bir kopuşu getirdi. "Ailenin eskiden imparator ekseninde yekvücut olduğunu" belirten "Küçük Hanım"a göre, "ailede dağılma duygusuna göz yummak büyük bir hata"ydı. "Aşırı benmerkezci, kendi çocuklarına aşırı dışlayıcılıkla düşkün Niki ile Alix'in emperyal akrabalarını ihmal etmesi, onların sadakatini sarstı."

"Kutsal Topraklar'a bir hac ziyaretinde bulunma isteğini belirtmiştin" dedi Nikolay bir görüşmede Rasputin'e. "Şimdi uygun bir zaman." Seyahat masraflarını "taca birçok hizmetinin karşılığı olarak" ödeyeceğini de belirtti. Rasputin Paskalya'yı Kudüs'te geçirdi ve dönüşünde tekrar teveccühe mazhar oldu.

"Yemeğin ardından, bir süre önce Kudüs ve Atina'dan dönen Grigori'yi görme sevincine erdik" diye yazdı Niki. Aleksandra ona geleneksel rolünü açıklamak üzere, "Mesih'in Yolunda Giden Ermiş Rus Azizleri" adlı bir kitap yazma görevini çoktan vermişti. Ama Rasputin'in yokluğu, düşmanlarını yatıştırmış değildi. Kilisedeki eski destekçilerinden olan Piskopos Hermogen ve saralı ermiş Mitka Kolyaba, onu kandırıp buluştuktan sonra, bir nara atarak sıkıca kavradıkları penisini, günahlarını itiraf etmesine kadar büzdüler. Rasputin'in ertesi gün apar topar Nikolay'ın yanına gitmesiyle, Hermogen görevden alınıp sürgün edildi.[44]

Stolipin çıktığı tatilden, azınlıkların bağlılığını tekrar sağlayacak yeni milliyet bakanlıkları oluşturmaya, "Yahudiler üzerindeki bütün kısıtlamaları" kaldırmaya ve işçilerin sağlık masraflarını karşılayacak bir sosyal sigorta sistemi kurmaya yönelik radikal (ama neredeyse hayali) planlarla döndü. Ayrıca Amerika'yla bir ittifak için Washington'a gidecekti.

Bu düzenlemelerin imparator, saray ve polis için lanetli şeyler olduğunu söylemeye gerek yok. Nikolay (garip Rus sisteminde güvenlik birimleri üzerindeki kontrolünden dolayı daha güçlü bir makam olan) içişleri bakanlığını başbakanlıktan ayırarak, Stolipin'in gücünü azaltmayı tasarladı. Şaşırtıcı bir kararla, iyi bir içişleri bakanı olabileceğini düşündüğü "iğrenç derecede şişman" genç vali Aleksey Hvostov'un "ruhunu okumak" üzere, Rasputin'den Nijni Novgorod'a gitmesini istedi. Hvostov II. Nikolay'ın gizli elçisi olduğunu anlamadığı bu köylüyü baştan savdıysa da, Rasputin oradan onun kullanabileceği türden bir adam olduğu kanısıyla ayrıldı.

Çar ve ailesi Ağustos 1911'in sonunda, II. Aleksandr'ın bir heykelinin açılışı için Kiev'e gitti. Stolipin önceden oradaydı ve Rasputin de çar tarafın-

dan davet edilmişti. Heykelin açılışı sırasında, çarı ve başbakanı kenardan izleyen Rasputin, Stolipin'in arabasını işaret ederek, "Ölüm onunla birlikte dolaşıyor!" diye bağırdı.

Stolipin'in hastalıklı ve hüzünlü bir görünüşü vardı. Ya suikastle (geçmişte on yediyi bulduğu söylenen girişimler düşünüldüğünde yersiz sayılmayacak bir ihtimal) ya da kalp krizinden ölme korkusu içindeydi.

Endişelenmekte haklıydı. Yerel Ohrana şefi Albay N. N. Kulyabko'nun herhangi bir tehdit olup olmadığını yokladığı sırada, ikili ajanlarından olan Dmitri Bogrov adlı genç devrimci, Kiev Şehir Tiyatrosu'ndaki operada Stolipin'e suikast düzenlemeye yönelik bir terörist tertip uyarısında bulundu. Kulyabko ve çarın yakın koruma şefi Spiridoviç'in sorguya çektiği Bogrov, ona opera için bir bilet verilmesi halinde, dairesinde kalmakta olan "suikastçı"yı teşhis etmeyi önerdi. İçişleri bakan yardımcısı olarak güvenlikten sorumlu olan General Pavel Kurlov, bu ahmakça plana onay verdi.

Çar ve yaşça büyük iki grandüşes Olga ile Tatyana 1 Eylül'de Rimski-Korsakov'un *Çar Saltan Masalı* operasını izlemek üzere, "Tilki" Ferdinand'ın oğlu, Bulgaristan veliaht prensi ve kızların olası taliplerinden biri Boris'in eşliğinde imparatorluk locasına vardı. Localar süslü elbiseler giymiş Polonyalı aristokratlarla doluydu; yaldızlı apoletleri olan beyaz bir yazlık saray üniforması içindeki Stolipin, birkaç metre ötedeki ilk koltuk sıralarında oturan diğer bakanlara katıldı. Kurlov, Kulyabko ve Spiridoviç bilet verdikleri fraklı ikili ajanlarını saptamak için etrafa göz gezdirdiler. Kulyabko'nun birinci arada bulduğu Bogrov, "suikastçı"nın henüz dairesinden çıkmadığını yeminle belirtti. Tedirgin olan Kulyabko ikinci arada ona evine gitmesini ve tehlikeli misafirini izlemesini bildirdi. Bogrov aksine Stolipin'in Frederiks'le sohbet ettiği orkestra bölmesine yöneldi.

Nikolay, Olga ve Tatyana fuayede çay içmek üzere locadan çıkarken, orkestra bölmesine varan genç adam başbakana yaklaştı. Stolipin'in "sanki ne istediğini soracakmış gibi yadırgayarak baktığı" Bogrov, çektiği tabancayla iki el ateş açtı. Kurşunlardan biri hedefinin havaya kalkmış eline çarparken, diğeri göğsündeki Vladimir Haçı'nı delip vücuduna girdikten sonra karaciğerini buldu. İmparatorluk locasında çarın yanında oturan Zizi Narışkina, "Orkestra bir intermezzo çalarken, birdenbire metalik bir ses geldi" diye anlatacaktı. İki patlama sesi duyan Nikolay, "herhalde yukarıdan birinin başına bir dürbün düştüğünü" sandı ve onu durdurmaya çalışan kızlarına aldırmayarak locasına koştu. "Aşağıda tam karşımda Stolipin ayakta duruyordu. [Kadınların feryatları arasında] bir grup subayın birini sürükleyip götürdüğünü gördüm. [Stolipin] yavaşça yüzünü bana çevirdi ve sol eliyle haç işareti yaptı. Ancak o zaman çok solgun olduğunu ve ceketinin sağ kolunda kan bulunduğunu fark ettim." Kan beyaz tuniğinde parlıyordu. Stolipin elini göğsüne götürün-

ce vurulduğunu anladı. Ardından çara bakarak ve Frederiks'e hitap ederek, "Majesteleri, çar uğruna ölmekten mutluyum" dedi. Frederiks'in locanın kenarına koşarak durumu anlattığı Nikolay, "Umarım, ölümden söz etmek için bir sebep yoktur" karşılığını verdi.

"Korkarım ki, var" dedi Frederiks. Narışkina'nın anlatımına göre, "imparator hayalet kadar solgunlaştı ve Tatyana ağlamaya başladı." Seyirciler içinden bazı kişiler suikastçıyı yumruklarken, Dr. Botkin'in kolundan tuttuğu Stolipin bir koltuğa çöküp ceketinin düğmelerini çözdü. Yürüyerek çıkmayı başardığı tiyatronun dışında bindirildiği ambulansla alelacele hastaneye yetiştirildi; peşinden polisin linç edilmekten son anda kurtardığı suikastçı götürüldü. Şoka uğramış iki kızı hâlâ yanında olan ve "her şeyi gören" çar, "bariz biçimde sıkıntılı ama hiç korku belirtisi göstermeksizin" locasında kaldı. Opera oyuncuları sahneye çıktı ve dizüstü çökerek, hıçkırıklar arasında ulusal marşı okudu. Niki annesine, "Saat on birde ayrıldım" diye bildirdi. "Nasıl duygular içinde olduğumu tahmin edebilirsin." Saraya varan Niki, olup bitenleri Alix'e anlattı. Mürebbiyeleri Sofya Tyutçeva'nın bütün gece uyumadan eşlik ettiği Olga "cesur bir yüz ifadesi" takınırken, Tatyana "çok ağlamaklı"ydı. Rasputin gelip onlarla birlikte dua etti.

"Zavallı Stolipin o gece epeyce acı çekmiş ve ona morfin vermek gerekmiş" diye yazacaktı Nikolay. Stolipin'in eşi 3 Eylül'de Makovski Hastanesi'ne gittiğinde, yanındakilerle sohbet ettiğini gördü ama kurşunun karaciğerinde durduğunu öğrendi. Ziyarete gelen çarın kocasıyla konuşmasına, onu heyecanlandıracağı korkusuyla izin vermedi. Kan zehirlenmesi başladı. Stolipin 5 Eylül'de "Işığı söndürün" dedi ve öldü. II. Nikolay ertesi sabah ölüm döşeğinin başında, habire "Beni bağışla!" diyerek dua okudu.

Çarın hemen Stolipin'in yerine atadığı temkinli, zarif ve ufak tefek Maliye Bakanı Vladimir Kokovtsov, lafazanlığından dolayı "Gramofon" lakabı takılmış biriydi. Bogrov'un Yahudi olduğunun ortaya çıkması üzerine, Kiev'deki Kara Yüzler bir pogrom çağrısında bulundu. Nikolay "herhangi bir bahaneyle Yahudilere karşı bir pogroma izin vermeyeceğini" bildirdi. Yeni başbakan Kiev'e hemen birlikler sevk etti. İmparator kentin başka bir sebepten antisemitik garezle zaten kaynadığından haberdardı.[45]

Henüz Kiev'deyken, kentin savcısı ona yeni bir "kan iftirası" olayı hakkında bilgi verdi. Andrey Yuşçinski adlı bir çocuğun cesedi 20 Mart 1911'de, Kiev'in dışındaki bir mağarada bulunmuştu. Kara Yüzler'in iddiası, ayin tutkunu Yahudilerin cesetteki kanı çekip boşalttığıydı. Çocuğun vahşi bir kadın gangsterin talimatıyla öldürüldüğünün neredeyse kesin olmasına karşın, resmi makamlar hem karşı-devrimci milliyetçiliği körüklememek hem de antisemitik karışıklıkları önlemek amacıyla, Mendel Beylis adlı masum bir

Yahudi tuğlacıyı tutuklayıp suçu üstüne attılar. Ortada hiç delil olmadığı gibi, ayin meselesi de bir uydurmaydı; Adalet Bakanı İvan Şçeglovitov çara bilgi verdikten sonra, Kiev savcısını Beylis aleyhinde dava açmakla görevlendirdi.

Başsavcı Grigori Çaplinski, imparatora şunu bildirdi: "Majesteleri, Yuşçinski'nin öldürülmesinin asıl failinin bulunduğunu memnuniyetle bildiririm. Yid Beylis." Nikolay davayı durdurması gerekirken, haç çıkarıp onay verdi.

Çar Rusya'nın seçkin devlet adamını polis aldırışsızlığı ve ihmali, belki de kasıtlı komplosu yüzünden kaybetmişti. Gazeteler iki gün içinde, Bogrov'un bir polis ajanı olduğunu öğrendi. Acaba Okhrana saray danışmanları zümresinin telkiniyle mi Stolipin'e yönelik suikastı düzenlemişti? Çarın felaketle biten polis acemiliğini soruşturmak üzere atadığı komisyon kısa sürede Kurlov ve Kulyabko'nun "aşırı beceriksiz" davrandığını saptadı. Bogrov asıldı ama Niki polisleri yargılatmaya yanaşmadı. Bir süre görmezlikten geldiği Spiridoviç'i daha sonra bağışladı.

Stolipin Rusya'yı modernleştirirken, otokrasi için kitlesel desteğe sahip bir muhafazakâr koalisyon kurma bilmecesini çözmeye yönelik her terkibi denemiş ama hepsi başarısızlığa uğramıştı. Bir yandan favorili aşırı gericilerle, diğer yandan katı Marksistlerle uğraşmasını gerektiren Rus siyasetinin gülünç tutarsızlığı içinde, her kesimden düşmanlar edinirken, her cesur yenilikte dostlar kaybetmişti. Çağının ve sınıfının bir adamı olarak, onu atamış hükümdarın merhametine kaldı. Otokrasiyi kurtarmanın önündeki engelin bizzat otokrasi olduğu bir daha ortaya çıktı.

Nikolay'ın kaderciliği katlanılmaz bir baskı altında görevini yerine getirmesini sağladıysa da, sıradan vurdumduymazlığı çarpıcıydı. Suikasttan dört gün sonra, "sevgili şirin anneciğine hem neşeli hem üzücü çeşitli izlenimleri"ni aktardı. "Zavallı Stolipin"e dair hikâyeyi anlattıktan sonra, "görkemli" askeri geçit töreninden, "parlak sıcak gün"den, yata tekrar binerken aldığı "büyük keyif"ten ve donanmanın "sahiden parlak görüntüsü"nden söz ederek, şunu ekledi: "Burada iyi istirahat ediyorum ve epeyce uyuyorum. [...] Alix çok yorgun; Kiev'de yapması gereken epeyce iş çıktı."

Stolipin yaşama hakkından feragat etmişti. "Dostumuzun şahsında Tanrı'yı gücendirenler, ilahi korumaya artık bel bağlayamaz" dedi Grandük Dmitri. Stolipin'in öldürülmesinden kısa bir süre sonra Sivastopol'de bando takımıyla karşılanmalarının uygunluğunu sorgulayan bir nedimeye, Aleksandra şu sözlerle çıkıştı: "O sadece bir bakandı, bu kişi ise Rus imparator."

Ailenin Livadya'daki yeni Beyaz Saray'a* yerleşmesi üzerine, çar ve çariçe

* II. Aleksandr'ın ahşap saraylarının yerini alan bu yapı, çarlık ailesinin çocuklarına cömert hediyeler getiren Buhara emirleri ve Hive hanlarının yıllık ziyaretlerine sahne olmaya devam etti. Müttefiklerin 1945

yeni başbakanı ağırladı. Aleksandra öğle yemeğinden sonra, Kokovtsov'a tekerlekli sandalyesinden tuhaf bir vaaz çekti. Onun Stolipin'i övmesine şöyle tepki gösterdi: "Onun anısına fazlasıyla saygılı gibisin. [...] İnan bana, artık bu dünyada olmayanlara üzülmemek gerekir. [...] Bir kişinin ölmesi, rolünün sona erdiği anlamına gelir; onun da göçmesi kaçınılmazdı, çünkü eceli gelmişti." Başbakanı "Rusya'da pek önem taşımayan siyasal partilerden destek alma arayışına girmemesi için" uyaran imparatoriçe, "Stolipin sana yer açmak için öldü ve böylesi Rusya'nın hayrına" diyerek sözlerini bağladı.[46]

İmparator 3 Kasım'da Olga'nın on altıncı yaş günü vesilesiyle bir balo verdi. Sosyeteyle bu ilk tanışmada, saçına topuz yaptıran ve dantel korseli, kuşaklı uzun bir beyaz tül elbise giyen genç kız *Ştandart* subaylarıyla çevrili halde mutlulukla dans ederken, Rasputin'e yazdığı gizli mektupların Petersburg'da elde ele dolaştığından henüz habersiz imparatoriçe onu izledi.[47]

Rasputin her ne kadar Stolipin'in Hızır gibi yetişen ölümüyle kurtulmuş olsa da, bu rezaletin mahvına yol açabileceğinin farkındaydı. Yarı özgür gazeteler ona dair ifşaatla kaynaşıyordu. "Basının özgür olmasına asla izin vermeyeceğim" diye övünmüştü çar bir keresinde. "Basın sadece benim istediklerimi yazacak." Ama 1905 her şeyi değiştirmişti; basın sansürcülerin ismen belirtilmesini yasakladığı köylüler için "karanlık güçler" örtmecesini kullanma yolunu bulmuştu. Çarın bakanları gazetelere sansür uygulamaya teşvik ettiği bir ortamda, dul imparatoriçe kendi oğluna karşı politikacılardan yardım istemeye başladı. Kokovtsov'la 12 Şubat 1912'deki görüşmesinde, şaşırtıcı bir açık sözlülükle ve gözyaşları içinde Aleksandra'yı yerdi: "Zavallı gelinim hem hanedanı hem de kendisini yıkıma götürdüğünü kavramıyor. Bir maceraperestin kutluluğuna cidden inanıyor. Çaresiziz." Tam da o gün, Aleksandra "Dostumuz"a Kokovtsov'un sadakatini sınama talimatını verdi.

"Temelli ayrılmayı tasarlıyorum ve fikir teatisi için sizi görmek istiyorum" diye yazdı Rasputin ona. "Zamanı bildirin." Başbakanlık makamına girip oturan Rasputin, göçük gri gözlerini Kokovtsov'a sessizce dikti. "Bir tür hipnoz büyüsü yaptığını sanırcasına, gözlerini uzun bir süre benden ayırmadı."

"Yani, ayrılmam şart mı? Benimle ilgili hikâyeler anlatıyorlar."

"Evet, yerin burası değil ve hükümdarı zor duruma düşürüyorsun."

"Hepsi yalan. Saraya gitmek için ısrar etmiyorum. Onlar beni çağırıyor. [...] Tamam, gideceğim!" Kokovtsov sınavda çakmıştı.

Yeni seçilmiş dördüncü Duma toplandığında, sadık bir monarşist olan tombul başkanı Mihail Rodziyanko, çarın karşısına çıkıp Rasputin konusunu

başlarındaki meşhur Kırım Konferansı'nda, Roosevelt bu sarayda kalıp imparatoriçenin özel odasında uyurken, Churchill Vorontsov Sarayı'nı, Stalin ise Yusupov Sarayı'nı seçti.

açmaya kararlıydı. Minny onu çağırıp, “Yapma bunu” dedi. “İmparator sana inanmaz. Kalbi o kadar saf ki, kötülüğe inanmıyor.”

“Majesteleri, hanedanın bir sorunu bu” karşılığını verdi Rodziyanko. “Tanrı'ya emanet ol” diyen Niki'nin annesi, daha sonra peşinden koşup, “Ama onu çok fazla incitme” tembihinde bulundu.

Peş peşe sigara içen çarın huzurunda, Rodziyanko onu “*starets* Rasputin ve majestelerinin sarayında kabul edilemez varlığı” konusunda sıkıştırdı.

“Ağzındaki baklayı çıkar” dedi çar, “başını öne eğerek ve bakışlarını kaçırarak.”

“Bakanlardan gizli polisin alt kademelerine kadar bütün hükümet, bu macerapereste kalkan olmak üzere seferber edilmiş durumda.” Çar ona Rasputin aleyhindeki suçlamaları soruşturma iznini verdi ve hatta onu Çareviç Aleksey'le tanıştırdı. “Kendimi ona Rusya'daki en şişman ve en iri adam diye tanıttım” diye anlatacaktı Rodziyanko. Aleksey güldü. Rodziyanko mahkûm edici bir raporla döndü. Rasputin'i Petersburg'dan kovmaya yanaşmayan Nikolay, Rodziyanko'ya “Yağ Tulumu” adını taktı.

Aleksandra'nın dostu ve Rusya'daki en büyük servetin tek vârisi Prenses Zinayda Yusupova, onu Duma Başkanı Rodziyanko'nun bir yurtsever olduğuna ikna etmeye çalıştı. Ama imparatoriçe ona şöyle çıkıştı: “Rodziyanko gibi adamlara asılmak bile az gelir.” Sonunda Minny oğluyla açık açık konuşmaya karar verdi. “Grigori üzerine sohbet ettik” diye yazdı Niki 15 Şubat 1912'de. Alix “müstesna bir kişi” olarak nitelendirdiği Rasputin'i savunurken, sosyeteyi “terbiyesiz dedikoducular” ve bakanları “korkaklar sürüsü” olarak yerden yere vurdu.

Rasputin'in çara fenalığı (ve aleyhinde çevirdiği entrikalar) sarayla sınırlı kalmayıp çocuk odasına da bulaştı. Mürebbiye Sofya Tyutçeva, Olga ve Tatyana'nın ergenliğe varmasından sonra, Rasputin'in onları ziyaret etmesinin artık uygun olmadığı kanısındaydı. Görüşleri gazetelere kadar ulaştı. “Çocuk odasında neler oluyor?” diye sordu imparator ona. “Yani, Grigori'nin kutluluğuna inanmıyor musun? Peki, ya sana bütün bu zorlu yıllarda onun duaları sayesinde ayakta kaldığımı söylesem?”

Tyutçeva görevden alındı. Anna'yla bir konuşmasında, Rasputin'den “nefret edilmesini onu sevmelerine bağlayan” Aleksandra, bir ara Dr. Botkin'e de, “Azizlere daima iftira atılır” dedi.

Rasputin ta 1909'da, imparatoriçenin ona bağlılığını belirttiği mektupları kaçık rahip İlyodor'a göstermişti; bir Duma üyesi bu rahibin daha sonra çalıp ona verdiği mektupları kamuoyuna açıkladı. Yeni içişleri bakanı Aleksandr Makarov el koyduğu mektupları çara geri verdi. Çar “beti benzi atmış olarak, zarftan heyecanla çıkardığı mektupları” masasının bir çekmecesine koydu. Makarov kısa bir süre sonra görevden alındı. Rasputin'den beklenen şey,

hükmetmenin stresini hafifletmesiyken, o bunu ağırlaştırma yolundaydı. Nikolay'ın kamusal görevin yükünden kurtulacağı bir sığınak olarak gördüğü aile, onun için artık bir azap kaynağıydı. Bu sefer Aleksandra'nın bile aleyhine döndüğü Rasputin gözden düştü.[48]

Nikolay ve ailesi Eylül 1912'de, Polonya'daki av malikânesi Spała'ya taşındı. Sekiz yaşındaki Aleksey'in bir sandala atlarken sertçe çarptığı kasığı şişti. Derken 2 Ekim'de Spała korusu içinde sarsıntılı bir araba gezisinden sonra, ateşi yükselen, uyluğunun üst kısmında ve karnında kanama başlayan Aleksey bayılıp düştü. Çığlıklarının av köşkünün etrafında yankılandığı on bir gün boyunca, kâh "Rabbim, bana acı!" diye dua etti kâh Aleksandra'ya "Anneciğim, bana yardım et!" diye yalvardı. Bazen can vermek üzere olduğu hissine kapıldı: "Öldüğümde bana koruda taştan küçük bir anıt yapın." Bir keresinde oğlunun çektiği acıyı gören zavallı Niki "yanık bir ağlamayla çalışma odasına koştu." İmparator "Aleksey'in yanında Alix'le nöbetleşe oturmaya" başladı; çektikleri gizli ıstırap içler acısıydı. "Zavallı ufaklık korkunç acı çekiyordu, ağrıların pençesinde kıvranıyordu, hezeyanla sayıklıyordu" diye bildirdi Niki annesine. Kanamanın mideye indiği 6 Ekim'de ateşi yükseldi. Doktorlar imparatoru hemofiliden söz etmeksizin, bir sağlık bülteni yayımlamaya ikna ettiler. "Öldüğümde artık acı çekmeyeceğim, değil mi?" diye sordu Aleksey annesine. Niki ve Alix 8 Ekim'de, Aleksey'in başında okunan son duayı izledi. Çocuk can çekişiyordu.

Aleksandra Sibirya'daki evinde olan Rasputin'e başvurdu. Ertesi sabah, yani 9 Ekim'de odasından gülümseyerek çıktı "Zerre kadar endişem yok" dedi. "Geceleyin Peder Grigori'den bir telgraf aldım."

"Tanrı gözyaşlarını ve dualarını gördü" diye yazılıydı telgrafta. "Ufaklık ölmeyecek." Aleksey'in ateşi düştü. İki gün içinde kanama durdu ve şişkinlik azaldı. Bu ister bir mucizenin, ister rahatlatıcı bir annenin, isterse nöbetin tepe noktasından inişinin sonucu olsun, Rasputin artık vazgeçilmezdi.[49]

Bu arada Avrupa savaşın eşiğindeydi. Çıkacak çatışmaya hazır olmak isteyen imparator ve Duma, Büyük Program çerçevesinde silahlı kuvvetlere para yağdırmaktaydı. Suhomlinov'un stratejik yeni demiryolları inşa ederek giriştiği hızlı modernleştirme sayesinde, Rusya 1917'ye doğru Almanya'nın sadece üç gün gerisinde bir takvimle, on sekiz günde yüz tümeni seferber edebilecekti. Rusya'nın ordu için harcamaları 1914 itibariyle Almanlarınkinden daha yüksekti, donanma için harcamaları neredeyse eşitti. Bu Rus süper ordusunun oluşturulmasını yakından izleyen Alman generalleri, Rusların hazır olmasını beklemek yerine, erken girilecek bir çarpışmanın daha iyi olacağı kanısına vardılar. Ne var ki, cömertçe bütçeleri kullanmak, eğitim,

zihniyet ve teknoloji geriliğinin üstesinden gelmeye pek yeterli değildi. Aslına bakılırsa, para Suhomlinov'un hepsini harcayamayacağı kadar çoktu. Başbakan Livadya'da görüştüğü hükümdarı, "Ordunuz feci durumda" diye uyararak Suhomlinov'u suçladı.

"Gayet haklısın" karşılığını verdi çar. "Bu gidişle para kullanılmayacak ve donanımımız düzelmeyecek."

Aleksandra'nın zaten gözden çıkardığı Kokovtsov'la temasa geçen Maiyet Bakanı Frederiks, "Çar sana savaş bakanıyla ilgili yorumlarından hoşnutsuz olduğunu bildirmemi istedi" dedi. Balkan çekişmelerinin şiddetlenmesine ve Osmanlı gerileyişinin hızlanmasına bağlı olarak, Avrupa'da savaş tehdidi sancıları sıklaşırken, imparatorun yeniden silahlanmasına direnmesi zordu. "Her zaman haklısın" dedi başbakana. "Ama askeri ödenekleri reddedemem. Tanrı bizi Balkan ateşini söndürememekten sakınsın."[50]

Yeni Balkan devletleri hem Rusya'dan hem de Avusturya'dan yardım istemeye mecburdu ama 1908'den sonraki ayrılık, bu zayıflamış ve endişeli iki imparatorluğu birbirine düşürmelerini daha da kolaylaştırdı. Her ikisi de haklı olarak savaştan korkarken ve statükoyu korumayı umarken, en güçlünün hayatta kalmasını sağlayacak mücadelede savaşın sonuçta elzem olduğu kanısındaydı. Avusturya'nın emellerinden son derece kuşku duymaya devam eden Rusya, yeni hamleleri önlemek için Slav devletleriyle dostluk kurmaya yöneldi. Bu sefer kıvılcım emperyalizm yarışında geride kalmış ve arayı kapatmaya hevesli yeni bir krallık olan İtalya'dan geldi. Ekim 1909'da Nikolay ile İzvolski'nin İtalya ziyaretinde, gelecekte Boğazlar'ın Rusya'ya açılmasına destek karşılığında, İtalyanların Kuzey Afrika'da şimdiki Libya'yı oluşturan Osmanlı eyaletlerini ele geçirebileceği konusunda mutabık kalınmıştı. İtalyanların 1911'de Libya'ya saldırması, Avrupa istikrarını tehdit etti ve Balkanlar'ı kaynama noktasına getirdi. Osmanlı padişahının Boğazlar'ı geçici olarak kapatmasıyla, Rus ihracatı kısıldı; Nikolay'ın bakanları telaşa kapılarak, çok geç olmadan Boğazlar'ı ele geçirmeyi tavsiye etti.

İtalyanların Libya'yı fethi savaş için çıkış tabancasını ateşleyerek, Osmanlı Avrupası'nı paylaşma kavgasını tırmandırdı. Yeni silahlarla donanmış ve taşkın milliyetçiliğe kapılmış savaşkan Balkan Slavları zayıf durumdaki Osmanlılara yönelik bir saldırıyla, uzun süre önce kaybedilen toprakları geri almayı tasarladı. Çar ve Rus Dışişleri Bakanı Sazonov, onların iştahını kabarttı ve Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ devletlerinin bir Balkan Birliği oluşturmasında eşgüdümü sağladı; hedef bu bloku kontrol altına almak ve güneye doğru Avusturya-Alman yayılmasına karşı bir set olarak kullanmaktı.*

* Nikolay ve Sazonov nankör, pervasız Slav kardeşlerini itaatkâr, sorumlu müttefiklere dönüştürmeye çalıştılar; hepsi aynı toprakları ele geçirmenin peşindeydi. Güçlü bir Rus büyükelçisinin ve askeri yar-

Ufak tefek, tiril tiril giyimli ve çekik gözlü Sazonov nezih bir Moskova soylusuydu; bir üst düzey memurun tarifiyle "rahat ve âlicenap ama yumuşak ve kararsız, sürekli fikir değiştiren, bir düşünceyi mantıklı sonucuna kadar götürme yönündeki her kararlı çabaya direnen kadınsı Slav tipli" biriydi. İngiliz-Fransız ittifakına ve sonuçta Boğazlar'ı elde etme projesine bağlı mutedil bir Slavcı olmasına karşın, naif idealizmin ve duygusal dengesizliğin iç içe geçtiği kişiliğinden dolayı, Balkanlar'ın irredantist delifişekleriyle başa çıkmaya uygun değildi. Umudu Rus vetosunu kullanarak Balkan Birliği'ne yol göstermek ve savaşın çıkması halinde, arabuluculuk etmekti. Daha makul bir kişi Slavları dizginlemek ve istikrarsız Avusturya'yla bir uzlaşmaya varmak için çalışabilirdi ama Sazonov kolay heyecanlanan ve tutarsız biriydi. Yabancılar çok geçmeden ona "Kaypak" adını taktılar. Aleksandra'nın daha sonraları ona yakıştırdığı lakap ise "Islak Tavuk" ya da dosdoğru "Krep"ti.

Karadağ Kralı Nikola 8 Ekim 1912'de savaş açtı. Her iki taraftan 1,2 milyon askerin katıldığı Birinci Balkan Savaşı'nda, Slav orduları bütün cephelerde Osmanlılara üstünlük sağladılar. Sazonov'un yarattığı canavar kontrolden çıkmıştı. Bulgarlar Trakya hatlarını yararak Konstantinapol'e ilerledi. Bulgaristan'ın "Çargrad"ı alması halinde, Rusya ne yapacaktı? "Tamam, alsınlar" dedi Niki, kayzerin kardeşi Heinrich'e. Tabii böyle bir işgale ancak geçici olarak izin verilecekti. "Konstantinapol'ün işgali bütün filomuzun Türk başkente görünmesini zorunlu kılabilir" diye açıkladı Sazonov.

Adriyatik kıyısında Sırbistan ve Karadağ, yeni kurulmuş Arnavutluk'u yutmaya yöneldi. Bir Sırbistan limanının Rus üssüne dönüşmesinden çekinen Avusturyalı generallerin Sırbistan'ı savaşla tehdit etmeleri, Petersburg'da savaş hummasını kızıştırdı. Sazonov Arnavutluk'un korunmasına arka çıkarken, hasta Aleksey'le birlikte hâlâ Spała'da olan Nikolay'ın yanına giden Nikolaşa, bir Karadağ prensesiyle evli ve Balkan Slavlarının savunucusu olması itibariyle, onu Sırplara destek vermeye teşvik etti. Avusturya ordularını Sırbistan sınırlarına yığdı. Avrupa'nın uçuruma yuvarlanmasına ramak vardı.

İhtiyaç duyulması ihtimaline karşı, 350 bin askeri hazır tutma konusunda çarla mutabakata varan Suhomlinov, ardından sanki Avusturya ve Almanya'nın birbirlerine yardım etme taahhüdü yokmuş gibi, sadece ilkinin sınırındaki orduları seferber etmeyi önerdi. Tasasız savaş bakanının planı, bu kısmi seferberliği başlattıktan sonra, karısıyla birlikte Riviera'da tatile çıkmaktı. Çar kabul etti.

---

dımının yönlendirdiği Sırbistan'ın hedefi, Arnavutluk, Bosna ve Makedonya'yı da kapsayacak bir Büyük Sırbistan yaratmaktı. Kendini kral ilan eden Karadağ Prensi Nikola, onun yönetiminde olacak aynı Büyük Sırbistan hayali içindeydi. Çar taç giyme törenine Nikolaşa ile "Kargalar"ı gönderdiği Nikola'ya, ordusunun başına bir Rus komutanın geçmesi kaydıyla yılda 600 bin ruble verdi. "Tilki" Ferdinand Makedonya ve Trakya'yı içine alan Ortaçağ Bulgar İmparatorluğu'nu diriltemeye hevesliydi. Nikolay onun üzerinde nüfuz kazanma umuduyla, iki milyon frangı bulan borçlarını kapattı.

Bu arada orduları Konstantinapol'ün otuz kilometre kadar yakınına varan "Tilki" Ferdinand, Sezar olarak taç giyme beklentisiyle, merasim arabasını ve kendi tasarladığı Bizans saltanat kaftanını getirtti.

Donanma Bakanı Amiral İvan Grigoroviç daha Ekim 1912 başlarında, Konstantinapol'ü koruma altına almayı ya da Boğazlar'ı ele geçirmeyi önermişti. Sazonov'a göre, Konstantinapol'ün alınması Rusya'yı "iki yüzyıllık uğraşları ve fedakârlıklarının doğal zirvesine" taşıyarak, monarşiye "ülke içindeki yaşamın sağlığa kavuşacağı" ve "devletin toplumla kenetleneceği" bir itibar kazandıracaktı. Rusya'nın planı Konstantinapol'deki Hıristiyanları korumak üzere 5.000 asker, ardından da Karadeniz filosunun tamamını göndermekti; oysa donanmanın böyle bir harekâta girişme gücü bile tartışmaya açıktı.

Suhomlinov 10 Kasım'da Kokovtsov'u çarın Çarskoye Selo'daki çalışma odasına çağırdı. "Masanın üstüne bir harita seren çar, [Kiev ve Avusturya sınırlarında] seferberlik kararının verildiğini sakin ve anlaşılır bir dille açıkladıktan" sonra şunu ekledi: "Almanya'ya karşı herhangi bir adım atma niyetimizin olmadığını vurgulamak isterim." Rusya kendi başbakanına haber vermeksizin, savaşa girmek üzereydi.

Başbakan bu seferberliğin Avrupa savaşını getireceği uyarısında bulundu.

İradesinin kesin doğruluğuna hâlâ inanan çar, "Yakın bir savaş düşüncesine fırsat vermem" cevabını verdi. "Buna hazır değiliz." Bütün bu tertibi başlatmış olan "Kaypak", "yaklaşan felaketten bunaldığını" belirterek, yalpalamaya başladı. Çar seferberliği iptal etti ve Kokovtsov'a zarifçe şöyle dedi: "Bu işe senden bile daha çok sevindim." Ancak Suhomlinov'la bu planları bir ay daha görüşmeyi sürdürdü. Sonunda Suhomlinov'un kısmi seferberliğe gitmeksizin, Avusturya sınırına süvari birlikleri kaydırmasına izin verildi.

Derken iyi haber geldi: Osmanlılar Bulgarları püskürtmüş, Rusya'nın diğer dizginlenemez kardeşleri Sırbistan ve Karadağ ise Kuzey Arnavutluk'u ve Adriyatik limanlarını işgal etmişti. Bu sefer Avusturya geri çekilmemeleri halinde savaş tehdidinde bulunan bir ültimatom verdi.

"Son keçiye ve fişeğe kadar çarpışacağım" tehdidini savuran Karadağ kralının birçok keçisi olsa bile, çok az fişeği vardı. Sazonov'un destek vermeye yanaşmadığı Karadağlılar nihayet geri adım attılar. Savaşın asıl galibi, eski müttefiklerini ve Rusya'yı kızdıran bir sonuçla, Bulgaristan'ı neredeyse iki misli büyüten "Tilki" Ferdinand'dı. Çar bunun üzerine Rusya'yı bir Avrupa savaşına sürüklemeyeceğini varsaydığı daha güvenilir bir devletin hamiliğine soyundu: Sırbistan.[51]

Aleksey iyileşme yolundaydı ama hastalığı başka bir krizi tetikledi. Nikolay'ın arabada uykuya dalma eğiliminden dolayı "Gevşek" adı takılan kardeşi Mişa,

bir oğul doğurduğu subay kocasından iki kez boşanmış "narin, vakur, hatları kıvrımlı ve hafiften dal gibi" Nataşa Wulfert'e âşıktı. Ama çara onunla asla evlenmeyeceğine söz vermişti. Aleksey'in ölmesi halinde tekrar veliaht olacağından, evlilik ihtimali büsbütün ortadan kalkacaktı. Sürekli peşindeki Ohrana'yı atlatarak, gizlice birlikte Avrupa'ya kaçtığı Nataşa'yla Viyana'da evlendi. Çar kardeşinin "herkesin savaştan söz ettiği" bir dönemde, Aleksey'in hastalığını bir bahane olarak kullanmasına kızdı. Tam da hanedanın üç yüzüncü yıldönümünü kutlamak üzereyken, "Onunla aramızdaki her şey maalesef bitmiş durumda" dedi.[52]

Yıldönümü şenliği 21 Şubat 1913'te yirmi bir pare top atışıyla başladı. Nikolay ve Aleksandra'nın Kazan Katedrali'nde bir şükran ayini için Kışlık Saray'dan yola çıktıkları sırada, Duma Başkanı Rodziyanko ona ayrılmış koltukta Rasputin'in oturduğunu gördü. "Buraya senden daha yüksek makamdaki kişilerce davet edildim" dedi Rasputin, ardından dizüstü çöküp dua ederek.

"Bu kadar maskaralık yeter" karşılığını verdi Rodziyanko. "Burayı boşaltmazsan, seni sakalından tuttuğum gibi sürüklerim."*

Mihail Romanov'un çar olarak selamlandığı Kostroma'ya, Volga yoluyla önce çar ve ailesi gitti. Rasputin orada da katedralin ön sırasında otururken görüldü.

"Her yerde coşkunun azlığı ve kalabalığın küçüklüğü beni etkiledi" diye belirtti Kokovtsov. Bu durum Moskova'ya varmalarına ve 24 Mayıs'ta yıldönümü şenliğinin nihayet başlamasına kadar sürdü. Muazzam kalabalıklar (ve haliyle Rasputin) çar ile çariçeyi selamladı.

"Şimdi bakanların ne menem korkaklar olduklarını görebiliyorsun" dedi Aleksandra yanındaki Zizi Narışkina'ya. "Devrim tehditleri ve öngörüleriyle imparatoru sürekli korkutuyorlar ama burada kendi gözlerinle gördüğün gibi, bizimle gönül birliğine girmeleri için sadece görünmemiz yetiyor." Lenin'in daha sonraki anlatımıyla, dışarıdan bakan biri için, "çarlık zafer kazanmış" gibiydi. "Bütün devrimci partiler dağıtıldı. Siyasetin yerini keder, moral bozukluğu, hizipler, uyuşmazlık, kaçaklık ve pornografi aldı." Bolşeviklerin safları polis ajanlarıyla kaynıyordu. Ekonomi büyüme sürecindeydi. Almanya'daki kuzeni Willy gibi, Nikolay da ayrıcalıklı iktidarının bir kısmını geri almıştı ama koflaşan merkezdeki boşluğu doldurmakta güçlük içindeydi. Gedikli gizli danışmanı Prens Meşçerski ona, Kokovtsov'u görevden almasını tavsiye etti. Stolipin'in eski bir müttefiki ve kurnaz iş bitirici olan en nüfuz-

* Ana şenliklerden önce, çar 9 Mayıs'ta Şişman Orlov ve Benckendorff'la birlikte, kayzerin kızı Victoria Louise'nin Hanover Dükü Ernst August'la düğününe katıldı. Berlin'de iki kuzeni, II. Wilhelm ve V. George tarafından "özel samimiyet"le karşılandı. Bindikleri arabada kayzer, Konstantinapol'e bir Alman generali gönderme planından söz etti; çar bir itirazda bulunmadı. Üç imparatorun son buluşması oldu bu.

lu bakanı Aleksandr Krivoşeyn de aynı görüşteydi; köylü politikalarından sorumlu tarım bakanlığına getirilmesiyle kilit bir danışman haline gelmişti. Nikolay ilk adım olarak, gayretli bir genç vali ve atak bir gerici olan Nikolay Maklakov'u yeni içişleri bakanı olarak seçti. Ama monarşi enfes süslemeli şekerli kremadan yapılmış ve içi boş bir düğün pastası gibiydi. Otokratsız bir otokrasiydi bu.

Bir yıl önce Sibirya'nın kuzeydoğu kesimindeki Lena altın yataklarında askeri birliklerin grevdeki 150 işçiyi kurşunlaması devrimci umutları tutuşturmuştu. Tepki gösteren 300 bin kadar işçi greve gitti. Bir süre önce Bolşevik Merkez Komitesi'ne ilk kez seçilmiş olan Stalin, "Lena kurşunları suskunluk buzunu kırdı" diye yazdı sevinçle. "Buz çatlak. İş başlıyor." Ama başlamadı. Maklakov hemen Ohrana'yı harekete geçirdi. Gümüş çağ şairlerinden Aleksandr Blok'a göre, daha sonraları dosyalarını inceleyeceği Ohrana, Çarlık Rusyası'nda "düzgün işleyen yegâne kurum"du. Bolşevikleri büyük ölçüde yok etti. "Tam bir tutuklama, arama ve baskın curcunası" gözleminde bulundu Stalin. Avusturya'nın Kraków kentindeki Lenin umutsuzdu: "[Devrimi] biz yaşarken göremeyebiliriz."

Moskova'daki kalabalıklar Nikolay'ın başarısını doğruluyor gibi görünse de, durum kırılgandı. Filme çekilmiş bir sahnede, Nikolay ve Aleksandra hepsi resmi kıyafetli, apoletli ve kuşaklı grandüklerle ve saraylılarla çevrili halde Kızıl Meydan'da yürürken, hastalığından sonra hâlâ yürüyemediği için sarayın bir Kazak muhafızınca taşınan üniformalı Aleksey peşlerinden gelir. "Bu zavallı, çaresiz çocuğun görüntüsü karşısında, üzüntü nidalarını açık seçik duydum" diye anlatacaktı başbakan. Çocuğun geçişi sırasında kalabalıkta haç işareti yapanlar görüldü. Ortam taşkın bir önseziyle gölgelendi. Gümüş çağın şairleri, zamparaları, sanat meraklıları ve estetik uzmanları (Blok'un ifadesiyle "Rusya'nın berbat yıllarının çocukları") yaklaşan kıyameti sezdi ve marazi olsa bile pervasız haz düşkünlüğünün felaket habercisi bir karnavalıyla tepki vererek, kurtuluşun, sanatın ve özgürlüğün özünü afyonda, şeytana tapmada ve dönüştürücü orgazmda aramaya yöneldi. Sembolizm akımına bağlı şair-romancı Andrey Belıy "büyük arbede, bu dünyada benzeri görülmemiş arbede" yaşanacağı uyarısında bulundu. Ona göre, "Asyalı sarı ordular [...] Avrupa tarlalarını kan deryalarıyla kırmızıya boyarken", Petersburg "batacak"tı. Grevler yayılırken ve savaş bulutları kararırken, Blok bir yanardağın gümbürtüsünü sezdi:

Rusya'yı bir uçtan öbür uca saran yangının
Her şeyi yalayıp yuttuğunu görüyorum.[53]

SAHNE 5

Felaket

OYUNCULAR

II. NİKOLAY, imparator 1894-1917, "Niki"
Aleksandra Fyodorovna (eö Hesse Prensesi Alix), imparatoriçe, "Alix", "Sunny"
Olga, en büyük kızları
Tatyana, ikinci kızları
Marya, üçüncü kızları
Anastasya, en küçük kızları
Aleksey, çareviç, oğulları, "Ufaklık", "Bebek"

ROMANOVLAR

Marya Fyodorovna, dul imparatoriçe, III. Aleksandr'ın dul eşi, "Minny"
Pavel Amca, "Pitz", Olga Pistolkors'la (Prenses Paley) evli
Nikolay Nikolayeviç, başkomutan, Kafkasya genel valisi, "Korkunç Nikolaşa", Karadağ Kralı Nikola'nın kızı Stana'yla (Kara Kadın, Karga) evli
Pyotr Nikolayeviç, kardeşi, Karadağ Kralı Nikola'nın kızı Militsa'yla (Kara Kadın, "Karga") evli
Nikolay Mihailoviç, "Bimbo", "Beyaz Karga"
Aleksandr Mihailoviç, kardeşi, "Sandro", çarın kız kardeşi Ksenya'yla evli
Dmitri Pavloviç, Pavel Amca'nın oğlu, imparatorun birinci dereceden kuzeni, Rasputin'in katili, Yusupov'un dostu
Marie, II. Nikolay'ın birinci dereceden kuzeni, "Küçük Hanım", Romanya kraliçesi, Ferdinand'la evli
Prens Feliks Yusupov, Sandro ile Ksenya'nın kızı İrina'yla evli, Rasputin'in katili

SARAYLILAR: Bakanlar vs.

Baron Vladimir Frederiks, maiyet bakanı, daha sonra kont
Prens Vladimir Orlov, çarın askeri müsteşarlık şefi, "Şişman Orlov"
General Aleksandr Spiridoviç, çarın yakın koruma komutanı
Vladimir Kokovtsov, başbakan, kont, "Gramofon"
Nikolay Maklakov, içişleri bakanı
General Vladimir Suhomlinov, savaş bakanı
İvan Goremikin, başbakan, "Eski Kürk Palto"
Aleksandr Krivoşeyn, tarım bakanı
General Nikolay Yanuşkeviç, genelkurmay başkanı
Sergey Sazonov, dışişleri bakanı, "Kaypak"
General Mihail Alekseyev, genelkurmay başkanı
Prens Mihail Andronnikov, nüfuz simsarı, "Yüce Makamın Emir Subayı"
Aleksey Hvostov, içişleri bakanı, "Kuyruk"
Boris Stürmer, içişleri bakanı, dışişleri bakanı, başbakan

Aleksandr Trepov, ulaştırma bakanı, daha sonra başbakan
Aleksandr Protopopov, son içişleri bakanı
Aleksandr Guçkov, üçüncü Duma'nın başkanı
Mihail Rodziyanko, dördüncü Duma'nın başkanı, "Yağ Tulumu"
Anna Vyrubova (eö Taneyeva), Aleksandra'nın dostu, "Anya", "Sevdalı Yaratık", "İnek"
Kontes Yelizaveta Kurakina-Narışkina, kaftanlardan sorumlu hanım, "Zizi'

KÂHİN

Grigori Rasputin, Sibiryalı ermiş, "Dostumuz"

"Çareviçin hastalığı ve imparatoriçenin dinsel vecdi normal hayatı engellemedi" diye yazdı Spiridoviç. Bu özellikle çar ve kızları için geçerliydi. Moskova töreninden sonra, aile 9 Ağustos 1913'te Kırım'ın yolunu tuttu. Kızlar artık serpilmişti. "Parlak mavi gözlü, hoş tenli, son derece şirin" olan ve Nikolay'ı andıran Olga, "en akıllı" olanıydı ve "güçlü bir irade"ye sahipti. "İngiliz adaplı", uzun boylu ve narin Tatyana, annesi gibi vazifeşinas bir düzen düşkünüydü ama onun aksine, "sosyeteyi seven ve arkadaş edinmeye acınacak derecede hasret" biriydi. Açık sözlü ve oyunbaz Marya en güzel kızdı; dolgun dudaklı ve sarı saçlıydı, "harika gözleri ve pembe yanakları" vardı. Anastasya ise gözü kara bir haylaz, haşarı, erkeksi kızdı; "şakalara çok düşkün" oluşuyla, ailenin eğlence kaynağıydı.

Aleksandra'nın "düşkün sosyete"den "aşırı pişkin" ya da "erken gelişmiş" tiplerle "arkadaşlık etmelerinden" çekinmesi nedeniyle, kızları sadece *Ştandart* ve Kazak Refakat Birliği subaylarıyla ilişki içindeydi. Olga *Ştandart* personelinden Teğmen Pavel Voronov'a âşıktı. "Onu çok, hem de çok seviyorum" diye yazdığı bu subaya "Tatlı Turta" adını takmıştı.

Hâlâ bahriyeli iki yakın korumanın gözetiminde olan Aleksey'in ise sert oyunlara katılması yasaktı. "Bir bisikletim olamaz mı?" diye yalvardı bir keresinde anne babasına.

"Aleksey, olamayacağını biliyorsun."

"Niçin diğer oğlanların her şeyi varken, benim hiçbir şeyim yok?" Romanov geleneğine uygun olarak, Aleksey askeri okuldan arkadaşlarına talim yaptırmaya bayılırdı. Her veliaht gibi, gizli hastalığının da belirginleştirdiği özel önemi konusunda güçlü bir duyguya sahipti. Anne babası onu bir türlü disiplin altına alamazdı. "KR" onun şaşırtıcı derecedeki yabani sofra adabından şöyle yakınmıştı: "Dik oturmaz, yemeğe berbat biçimde yumulur, tabağını yalar ve başkalarına sataşırdı; imparator çoğu kez bunu görmezlikten gelirken, imparatoriçe en büyük kızı Olga'ya onu dizginleyemediği için sitem ederdi." Oğlan mertebesi konusunda alıngandı; onu tam unvanıyla sunmayan bir saraylıyı azarlamıştı. Bir film çekiminde de ona bir saniyeliğine sırt çeviren bir kadını dürttüğü görülür. Ona "Korkunç Aleksey" adını takan çar bir İngiliz subaya, "Hayret, eşek şakası yapmaktan basbayağı hoşlanıyor" diyecekti.

İmparator Livadya'da bulunduğu 28 Eylül'de, devletin inandırıcılıktan uzak ayin cinayeti davası için delil toplamaya çalıştığı iki yıl boyunca zindanda

tutulmuş masum Yahudi tuğlacı Beylis'in "kan iftirası" gerekçesiyle yargılanışını yakından izlemeye başladı. Sanığın muhtemelen suçsuz olduğunu kavrayan Adalet Bakanı Şçeglovitov, çar ile halk arasındaki birliği güçlendirmeye yönelik bu davayı düşürmedi. Bunun yerine, ithamı iki hususa ayırarak kendini güvenceye aldı: Birincisi, Beylis cinayetten suçlu muydu? İkincisi, kurban bir ayin cinayetinde mi öldürülmüştü?

Birçoğu saygın profesör olan bir dizi bilimsel "uzman" bir Kiev mahkemesinde, Hıristiyan çocukların kanını çekip boşaltmanın bir Yahudi geleneği olduğunu ve cesetteki kanın büyülü Yahudi sayısıyla on üç yara açılarak, ustalıkla boşaltıldığını beyan etti. Ama parlak bir avukat ekibi, davayı çürüttü. Jüri 28 Ekim'de Beylis'in suçlu olmadığına karar vermekle birlikte, kurbanın sahiden bir ayin eşliğinde öldürüldüğünü "kanıtlanmış" saydı. Livadya'da haberi alan Nikolay, "Beylis'in beraat etmesinden memnunum" diye bildirdi Spiridoviç'e. "Çünkü o masum; [...] bunun bir ayin cinayeti olduğu ise kesin." Ancak masum bir adam aleyhinde düzmece bir dava açılmasına ve bir Ortaçağ yalanının ortaya atılmasına onay vermişti.[1]

Petersburg'a dönüşte, Nikolay hummalı Balkanlar'ı endişeyle izlemeye koyuldu. Bulgaristan'ın Birinci Balkan Savaşı'ndan büyük zafer havasıyla çıkması, kazanımlarını çalmak isteyen rakipleri Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'yı bir araya getirmişti. O yaz İkinci Balkan Savaşı başladığında, Bulgarlar bütün cephelerde yenildi ve ganimeti öbür devletlerce paylaşıldı. Osmanlılar bile savaşa katılarak pay aldı. Nikolay Balkan devletlerini "dik başlı serserilere dönüşmüş uslu gençler" olarak nitelendirdi ama açık artırmaya çıkmış en tehlikeli serseriyi desteklemeye yöneldi. Sırbistan başbakanı Nikola Pašić, Avusturya'nın savaşa girmesi halinde yürürlüğe girecek ittifakı teyit etmek için Petersburg'a geldi.[2]

Kasım ayında çar, Otto Liman von Sanders adlı bir Alman generalin Boğazlar'ı koruyan Osmanlı kolordusunun komutanlığına getirildiğini öğrendi. Genç subay İsmail Enver'in [Enver Paşa] öncülük ettiği "üç paşa"lı bir cunta kısa bir süre önce Konstantinapol'de iktidara el koymuştu. Enver ancak canlandırıcı savaşın ve Türki milliyetçiliğin çetin bir bileşiminin imparatorluğu kurtarabileceği kanısındaydı. Osmanlılar geçmişte Rusya'ya karşı Britanya tarafından korunurken, daha Bismarck döneminde Almanlar yeni bir hami olmaya soyunmuşlardı. Kayzer Wilhelm iki kez padişahı ziyaret etmişti. İngiliz-Rus ittifakından sonra, yüzünü Almanya'ya çeviren Enver, Karadeniz'e hâkim olmayı sağlayacak yeni savaş gemileri sipariş ederek, bir silahlanmaya girişti. Rusya ihracatının Boğazlar'dan geçen yüzde 50'lik bölümünün kesilmesi riskini göze alamazdı. Bir tedbir almayı tam anlamıyla silahlanıncaya kadar ertelemeyi ummuştu ama zaman daralıyordu. Enver'in

sipariş ettiği iki savaş gemisi gelmek üzereydi. Liman Paşa konusunda ise, Almanlar geri adım atarak, zevahiri kurtaracak bir uzlaşmayı kabul ettiler.

Bu krizler bütün tarafları yoğun düşünmeye yöneltti. Almanya'nın Fransa'yı tehdit etmesi halinde, Rusya'yı Almanya'nın aleyhine çevirmek için bir Balkan kıvılcımı tek yol olabilirdi. Fransa 1912 sonbaharından itibaren, başbakan ve daha sonra cumhurbaşkanı konumundaki Raymond Poincaré'nin şahsında, bir Balkan krizinde Rusya'ya arka çıkacağını teyit etti. Aynı sıralarda Rusya'nın silahlanma için yürüttüğü Büyük Program'ın çapı ve başarısı, Berlin ve Viyana'da endişe uyandırmaya başladı. Rus silindirinin önünü kesmek için, onlar açısından da zamanın daraldığı söylenebilirdi.

Çar 30 Ocak 1914'te, temkinli ve makul Kokovtsov'u görevden aldı. Bu değişim için bastırmış olmasından dolayı, yerine geçmesine kesin gözüyle bakılan Krivoşeyn, sinsi bir tavırla, başbakanın "dik duran bir ceset" olarak nitelendirdiği yaşlı Goremikin'i önerdi.* "Nasıl bir başarı umabilirim ki?" diye sordu "ceset". "Eski bir kürk palto gibiyim. Naftalinlenip kaldırılmışken, sırf şimdilik uygun görüldüğüm için çıkarılıyorum. Ardından sonraki sefere kadar tekrar kaldırılacağım." Goremikin'in göreve gelmesiyle, Nikolay gücüne tekrar kavuştu ama bütün bunlar sadece kamusal alandaki tedirginliği, 1905 vaatlerine uyulmamasının yol açtığı hayal kırıklığını, hükümet ile Duma arasındaki kördüğümü artırmaya yaradı. İçişleri Bakanı Maklakov anayasayı bertaraf edecek bir darbe önerdi. Duma'yı bir danışma organına dönüştürmeyi tercih eden Niki, "Bay Rodziyanko'yu ve kafadarlarını bize karşı azdıracak [...] mektubunun içeriği benim için hoş bir sürpriz oldu" diye yazdı. Bu planı görüştüğü diğer bakanların hepsi böyle bir yola gidilmemesi uyarısında bulundu.[3]

Şubatta dul imparatoriçe, Olga ile Tatyana'yı sosyeteye takdim etmek için Aniçkov Sarayı'nda bir balo verdi. "Petersburg'u 1914'te ziyaret eden bir yabancı" diye yazdı Sandro, "klasik güzelliği hayata tutkulu bir düşkünlükle birleştiren, kozmopolit olmasına karşın, pervasızlığıyla katışıksız Rus kimliği taşıyan parlak başkente yerleşme yönünde bastırılamaz bir arzu duyardı." Minny'nin balosunda çar kendini sosyetede bir yabancı gibi buldu. "Burada tanıdığım hiç kimse yok" diye mırıldandı, başka kimseyi tanımayan kızları sadece Kazak Refakat Birliği subaylarıyla dans edebilirken. Ama Olga artık

---

* Çar kurnaz Durnovo'yu başbakan olarak atamayı aklından geçirdiyse de, büyük ihtimalle dış politikasını tasvip etmediği için bunu uygun görmedi. Durnovo bir ay sonra, Rusya'nın Britanya ve Fransa'yla antantının bir şekilde başkalaşım geçirerek, Rus çıkarları tehlikeye girmediğinde bile geçerli bir askeri yükümlülüğe dönüşmesi üzerine, Almanya'yla savaşa karşı çıkan kâhince uyarısını Nikolay'a gönderdi: "Yenilgi halinde, en aşırı biçimiyle sosyal devrim kaçınılmazdır." Bu görüşü savunan yalnız o değildi. Fransa ve Sırbistan ittifakları Rusya'nın tek seçeneği değildi. Birçok kişi Almanya ve Avusturya'nın doğal müttefikler olduğu kanısındaydı. Yaşlanan Prens Meşçerski de Fransa ve Sırbistan adına bir savaşa girmeye karşı çıktı.

neredeyse on sekizine bastığından, evlenebilecek çağdaydı. Çarın ilk tercihi Grandük Dmitri Pavloviç'ti.[4]

"Dmitri son derece çekici, uzun boylu, zarif, derin bakan dalgın gözleriyle asil biriydi" diye anlatacaktı dostu Feliks Yusupov. "Tamamen dürtüleriyle hareket ederdi, romantik ve mistikti; [...] en çılgınca kaçamaklara hep hazırdı." Niki'nin birinci dereceden kuzeni olmakla birlikte, neredeyse manevi bir oğlu gibiydi; her ikisi de bilardodan, tenisten ve şamatadan keyif alırdı. Dmitri 1912 Stockholm Olimpiyat Oyunları'nda binicilik yarışmalarına katılmıştı. Aleksis ve Sergey amcalardan kalan servetin mirasçısı olarak, ikincisinin pembe Beloselski-Belozerski Sarayı'nda görkemli bir yaşam sürmekteydi. Hiç kimse onun kadar laubaliliğe yeltenemezdi. İmparatoriçeyi hayal ederek mastürbasyon yapma konusunda imparatora takılmak her babayiğidin harcı değildi: "Majestelerinin sağlığı nasıl? Sıkça aklıma geldiğinde çaresiz, yararsız tutkunun gözyaşlarına boğulduğumu, onu düşünürken yastığıma sarıldığımı söyleyin ona." Çoğu kez mektuplarını şu sözlerle bitirirdi: "Yengemin koluna şehvetli öpücükler kondururum."

Dmitri'nin Livadya'da yaşlı saraylıları ayartışını kıkırdaşarak konuşurlardı: "Keşke orada seninle birlikte olsaydım. Akşamları mı dans ediyorsunuz? Barones Frederiks'e sırnaşarak abanmam için [...] büyük bir fırsat çıkardı. [...] Hi-hi-hi!" Dmitri bazen mektuplarını şöyle bitirirdi: "Gayrimeşru annemi kucaklarım (kusura bakma, onun evlilik dışı oğluyum). Çocukları sırılsıklam kucaklarım. [...] Kalben, ruhen ve bedenen (büzük hariç) size ait olan Dmitri." Uzun bir mektup için özür dilerken, çekinmeksizin şunu önerdi: "Sıçmaya gittiğinde bu mesajı yanına al. Hoş, ideal zaman geçirirsin ve çok sıkıştın mı, (meşgaleyi keyifle kaynaştırarak) makatını onunla silebilirsin."[5]

Dmitri ve Feliks Yusupov "hemen her gece" arabaya atlar ve "restoranlarda, gece kulüplerinde ve Çingenelerle birlikte neşeli vakit geçirmek üzere" Petersburg'a giderlerdi. Onların maceralarını duyan Aleksandra, Dmitri'nin Olga için uygun bir eş olmadığına karar verdi; grandük de bu arada başka bir bekâr Romanov'a, çarın yeğeni İrina'ya âşık olmuştu.

Son derece varlıklı bir ailenin* vârisi biseksüel bir travesti olan Prens Yusupov, gözde Ayı Restoran'da subaylarla kırıştırmak için annesi Zinayda'nın elbiselerini gizlice alırdı. Oxford'da öğrenim görürken Bullingdon Kulübü'ne katılarak öğrendiği tenisi Livadya'da sıklıkla oynardı. Çar onu 11 Kasım

---

* Aile Ortodoksluğa dönmüş Yusuf adlı bir Nogay küçük prensi olan atalarından beri çarlara yakındı. Petersburg'daki dört ve Moskova'daki üç sarayın yanı sıra, otuz yedi malikâneye ve bazı Bakü petrol yataklarına sahipti. Feliks'in babası Moskova valisiydi. Büyük kardeşi Nikolay'ın bir düelloda metresinin kıskanç kocasınca öldürülmesi nedeniyle, Feliks tek vâristi.

1913'te tenis oynarken görünce, "Rusya'daki en iyi tenisçi" olarak nitelendirdi. "Gerçekten öğretebileceği bir şey var." Grandüşes Sandro ile Ksenya'nın kızı İrina, Dmitri'yle birlikte peşine düşen Yusupov'u seçti. Yeğeni Prenses Olga Romanoff'un anlatımına göre, "on sekiz yaşında, çok güzel ve çok saf" bir kızdı. "Eşcinselliğin ne olduğunu dahi bilmezdi. Buna rağmen çok mutlu bir evliliği oldu. Çok sağlam bir karakteri vardı. Romanov ailesinde kadınlar çoğu kez erkeklerden daha güçlü olur." Çar çiftin 9 Şubat 1914'teki nikâhı için bir merasim arabasını ödünç verdi ve İrina'yı bizzat kiliseye götürdü.

Niki ile Alix çözmek zorunda oldukları Olga'nın evlilik sorununu Dışişleri Bakanı Sazonov'a açtılar. "Kızlarımdan mecburen ayrılacağım zamanın yaklaştığını düşünmek beni dehşete düşürüyor" dedi çariçe ona. "Rusya'da kalmalarını her şeyden daha çok isterdim ama [...] bu haliyle imkânsız."

Olga'nın talibi olan kuzeni Romanya Prensi Carol 15 Mart'ta anne babası, göz kamaştırıcı "Küçük Hanım" ve hantal Ferdinand'la birlikte geldi. "Küçük Hanım"ın anlatımına göre, Aleksandra "kendi dünyası ile bizim dünyamız arasında aşılmaz bir mesafe bırakmayı başardı. [...] Kısık, isteksiz ve tepeden bakıcı gülümseyişi en üzücü izlenimlerden biriydi. [...] Sanki çok sıkıntı çekiyormuş gibi dudaklarını zorlukla kıpırdattığında, konuşması neredeyse bir fısıltı şeklindeydi." Anneler çocukların "kendi başlarına karar vermelerinin doğru" olacağında mutabık kaldılar ve "Küçük Hanım" da "kızların muhabbetini annelerine çok daha fazla tercih edilir" buldu. "Beni iyi bir kafa dengi saydılar ve yürüyüşlere çıkardılar." Carol'un gönlünü kazanamadığı Olga, "Ben bir Rus'um ve öyle kalmak istiyorum" dedi erkek kardeşinin özel hocası Gilliard'a. "Rusya'dan ayrılmak istemiyorum (ve) babamdan beni buna zorlamama sözü aldım." Yabancı biriyle evliliğin hayatını kurtarmış olabileceği bir yana bırakılırsa, sevecen baba duyarlılığı sayılırdı bu. Rumenlerin ayrılışından sonra, aile Livadya'nın yolunu tuttu.[6]

"Çok mutlu iki ay geçirdik" diye düşündü çar, Kırım yürüyüşlerinin birinden sonra. Ama semiz bir sevdalı sinek mideleri bulandırdı.

İmparatoriçenin çoğu kez hasta olması nedeniyle, ablak suratlı dostu Anna, çarla daha çok zaman geçirir oldu. Onun bu yakınlaşmayı daha sonra övüngen bir dille anlatışı şöyleydi: "[Çarın] muhabbetime sıradan bir isteğin ötesinde bağlanması belki de sadece tamamen sağlıklı, normal bir kadın olmamdandı."

Anna çarın ona âşık olduğunu sanırken, Aleksandra da haklı olarak Anna'nın çara âşık olduğunu sanıp hicranlı baygınlıklara ve masa altında ayak temaslarına başvurdu. "İmparatorla cilveleşmeye çalışmasındaki akla ziyan tavrı fark etmemek mümkün değildi" diye anlatacaktı Zizi Narışkina. Niki bu durumdan sıkılırken, Anna'nın yorumu şöyleydi: "Kocasını ve

beni izlemeye alan imparatoriçe, her hareketimize dehşetli bir kıskançlık ve kuşkuyla bakar oldu; hakkımda çok kırıcı ve acımasız bazı şeyler söyledi."

"Gönlüm kederli ve yaralı" diye yakındı Niki'ye Aleksandra. "İnsanın iyiliğine ve sevgisine hep böyle mi karşılık verilmeli? Kara Aile'den [Karadağlı kız kardeşler] sonra sıra şimdi onda mı? [...] Ona yüreğimizi, evimizi, hatta özel yaşamımızı açtık; elimizi geçen de işte bu. Üzülmemek zor." Niki'nin "aşk sahnelerinden, hırgürlerden" ve "ayak oyunları"ndan kurtulmasına sevindi. "Sevdalı Yaratık" ya da dosdoğru "İnek" diye anmaya başladığı Anna için şunu belirtti: "Bana kalırsa, karnı ve bacakları lenduha gibi, üstelik son derece iştah kaçırıcı."

Aile dönüşten hemen önce, Romanya'ya bir iadei ziyarette bulundu; kısmen bir evlilik ihtimalini yoklamak, kısmen bir savaş halinde bu ülkeyi kazanmak amacıyla Köstence'ye giderek, kocamış Kral Carol, onun veliahdı Ferdinand ve "Küçük Hanım"la buluştu. Kızları "neşeli ve Kırım güneşinden dolayı aşırı bronz tenli", Aleksey'i "yakışıklı ama biraz şımarık", Niki'yi ise "cana yakın" bulan "Küçük Hanım", Romanovların ayrılışı sırasında "bir daha görüşemeyeceklerinin pek aklından geçmediğini" anlatacaktı.

Mutlu Livadya tatilinin sonunda, Nikolay bir saraylıya, "Ekimde burada yeniden buluşmak için kavilleşelim" dedi. Ardından duraksadı. "Ancak bu hayatta önümüze neyin çıkacağını hiç bilemeyiz."[7]

Romanovların Çarskoye'ye dönüşünden on gün sonra, 15 Haziran'da (Gregoryen takvime göre 28 Haziran) Avusturya Arşidükü Franz Ferdinand Sarajevo'da suikasta uğradı.

Suikastçı Gavrilo Princip, Kara El olarak da bilinen Ya Birlik Ya Ölüm adlı Sırp milliyetçi örgütünün genç bir üyesiydi; Sırp askeri istihbaratının Apis kod adlı şefi Albay Dragutin Dimitrijević'in gözetiminde eğitilmişti. Sırbistan Başbakanı Pašić'in komplodan ancak belli belirsiz haberdar olmasına karşın, Avusturyalıların resmi bağlantıyı saptaması pek uzun sürmedi.

Sırbistan'a savaş açmayı sadece 1913'te yirmi beş defa gündeme getirmiş olan Avusturya genelkurmay başkanı, bu hunharlığın düşmanı yok etmek ve imparatorluğu kurtarmak için en uygun, belki de son fırsatı sunduğunu ileri sürdü. Yaşlı İmparator Franz Josef ve bakanları bu sefer onunla hemfikir kaldı. Ama girişimin Rusya'yı kışkırtacak olması nedeniyle, Avusturya'nın Alman teminatını alması şarttı. Kayzer 22 Haziran'da Berlin'de savaşa yol açacak temel kararla, Avusturya'ya arka çıkma konusunda "açık çek" verirken, Fransa'nın Sırbistan'a yönelik bir Avusturya saldırısında, Rusya'ya destek sözü verdiğinden ve Britanya'nın da Fransa'ya destek için gizlice taahhütte bulunduğundan bihaberdi. Almanlar Avusturya hükümetine, Rusya'nın tepki vermesine fırsat bırakmamak açısından, savaşı çabuk kazanmasını tavsiye

etti. Ama ortada bir sorun vardı. Fransa Cumhurbaşkanı Poincaré'nin 7 Temmuz'da Petersburg'u ziyaret edecek olması nedeniyle, ültimatom ancak onun dönüşü sırasında verilebilirdi.

Nikolay ve Sazonov artık kilit karar alıcılar konumundaydı; savaşı ihtimal dışı görmekle birlikte, Sırbistan'ın yıkılışına Rusya'nın göz yummasının mümkün olmayacağında mutabık kaldılar. Aleksandra 29 Haziran'da Sibirya'daki evinde bulunan Rasputin'e danışmak üzere bir telgraf çekti: "Ciddi bir dönemeçteyiz, bizi savaşla tehdit ediyorlar." Rasputin telgrafı okuduktan hemen sonra evinden çıkarken, muhtemelen keşiş İlyodor'un gönderdiği çarpık çurpuk (polis raporuna göre, "kesik burnunun yerinde biçimsiz bir delik bulunan") bir kadının saldırısıyla karnından bıçaklandı. Ölümle cebelleştiğini duyan Niki ve Alix, Petersburg'dan bir doktor gönderdi. "Derinden sarsıldık, kederimiz tarifin ötesinde" diye yazdı imparatoriçe ona; polise Rasputin'in güvenliği için alınan tedbirleri artırma talimatını verdi. Ardından çarlık ailesi *Ştandart* yatıyla kısa bir geziye çıktı. Ama Aleksandra ve Rasputin'in büyük nüfuzuna dair efsanenin aksine, Nikolay bütün Sırp krizi boyunca karşılaştığı zor durumu eşine, hele Rasputin'e pek anlatmadı. Her ikisi de işin dışında tutuldu.

Nikolay 3 Temmuz'da Avusturya'nın Sırbistan'a bir ültimatom vermeyi tasarladığını öğrendi. "Kanaatimce, hiçbir ülke savaşa girmeye karar vermediği sürece başka bir ülkeye talepler dayatamaz" dedi.

Alix de Rasputin'e çektiği telgrafta "Korkunç anlar yaşıyoruz" diye belirtti. "Bizim için dua et!"

Dört gün sonra aile, Poincaré'yi karşılamak üzere Peterhof'a geçti. Nikolay Büyük Saray'da kalan Fransız cumhurbaşkanına, "Devletlerimiz arasındaki tam ittifak her zamankinden daha gerekli görünüyor" dedi. O gece verilen yemek ziyafeti, kibar Fransız büyükelçisi Paléologue'un ifadesiyle, "eksiksiz bir şatafat ve iktidar takımı oluşturan üniformaların, enfes kadın kıyafetleri ve gösterişli uşak elbiselerinin parlaklığı, [...] kadınların boyunlarındaki elmasların göz kamaştırıcı gösterisi" yüzünden ışıl ışıldı. Ama herkes Poincaré'ye şunu sorup durdu: "Avusturya bizim için ne tasarlıyor?"

İmparator ve cumhurbaşkanı 9 Temmuz'da Krasnoye Selo'da 60 bin askerin geçit törenini izledi. Nikolaşa'nın ziyafetinde, Karadağlı iki "Karga" bir yandan Sazonov'u herhangi bir yalpalamaya karşı uyarırken, diğer yandan Fransızlara babaları Karadağ kralının şu sözlerini aktardılar: "Savaş çıkacak. [...] Avusturya'dan geriye hiçbir şey kalmayacak. [...] Siz Alsace ile Lorraine'i geri alacaksınız. [...] Almanya yok edilecek." İmparatorun ona sertçe baktığını gören Stana, "Kendimi dizginlemeliyim" diyerek bitirdi konuşmasını. "İmparatorun gözü üzerimde."

Ziyaretin son gecesine denk gelen 10 Temmuz'da, bandolar *La Fran-*

ce güvertesinde marşlar çalarken, Poincaré "Bu sefer sıkı durmalıyız" dedi Nikolay'a. Onun yola çıktığı sırada, özellikle kabul edilemeyecek şekilde hazırlanmış Avusturya ültimatomu Sırp başkentine ulaştı. Nikolay da Peterhof'a döndü. Oradaki çalışma odaları geçmişte "hazzetmediği" ve bir süre sonra "bakanlarla sohbetlerinde epeyce kullanacağı" telefonlarla donatılmış durumdaydı artık. Bu yeni icattan onu ilk kez arayan dışişleri bakanı, ültimatomun "Sırbistan açısından uyulamayacak derecede" sert hükümler içerdiğini ve bir Alman desisesi olduğunu bildirdi. "Bu da Avrupa savaşının kaçınılmaz hale geldiği anlamına gelir" diye ekledi.

Sazonov Petersburg'daki İngiliz ve Fransız büyükelçileriyle öğle yemeğinde buluşmak üzere yola çıkarken, Peterhof'taki Nikolay telefon ahizesini yerine koydu ve Maliye Bakanı Pyotr Bark'ı haftalık görüşmeye çağırdı. Pek alışılmamış bir tavırla ona içini dökerek, abartmaya eğilimli Sazonov'a güvenmediğini belirtti. Rusya'nın 1905'teki topyekûn çöküşünden istifade etmeye kalkışmamış ve o zamandan beri her krizde uzlaşma yolunu bulmayı başarmış kayzerin sorumsuz Avusturyalılara açık çek vermesi onun için inanılmaz bir şeydi. Bark'ın ona katılmasına karşın, birçok bakan Sazonov'la görüş birliği içindeydi. Bu arada Sırplar ültimatomu reddetti.

Ertesi gün Sazonov Avusturya büyükelçisini, "Avrupa'yı ateşe veriyorsunuz" diye uyarırken, Fransız ve İngiliz elçilerine "Rusya'nın seferberlik ilan etmek zorunda kalacağını" bildirdi. Saat on birde Genelkurmay Başkanı Nikolay Yanuşkeviç'le görüştü; öğleden sonra üçte de Bakanlar Kurulu toplantısına katıldı. İlk sözü alarak, Rusya'nın "tarihsel misyonunu yerine getirememesi" halinde, "batık bir devlet" haline geleceğini belirtti. Avusturya'nın arkasındaki devletin Almanya olduğundan hiç kimse kuşku duymamalıydı. Kilit bakanlardan Krivoşeyn, "tavizin barışın garantisi olmadığı", buna karşılık "hiç kimsenin savaşı arzu etmediği" uyarısıyla, Sazonov'a tereddütle destek verdi. Avusturya'ya karşı "kısmi seferberlik" tavsiyesinde bulunmayı kararlaştırdılar.

Ertesi gün, 12 Temmuz sabahı saat on birde çar, yaz manevralarına katılma vesilesiyle her gün yakındaki Peterhof'tan gelerek uğradığı Krasnoye Selo'da bakanları ve Yanuşkeviç'i bir toplantıya çağırdı. Nikolaşa'nın sarayındaki toplantı, dünyayı savaşa bir adım daha yaklaştırdı. Nikolay salona Nikolaşa'yla birlikte girdikten sonra, onunla Başbakan Goremikin'in arasına oturdu. "Güleç ama duygudan yoksun bir bakışla" döndüğü Sazonov, sadece Avusturya'ya karşı gizli "kısmi seferberlik" ve bir ön aşama niteliğindeki "Savaşa Hazırlık Dönemi" önerisini sundu. Çar sessizce dinlerken, Nikolaşa hiçbir şey söylemedi. Avusturya'nın Sırbistan'a savaş açması halinde kısmi seferberliği onaylayan Nikolay, daha sonra Nikolaşa'yla beraber bir bale gösterisini izledi, ardından Peterhof'a döndü.

Nikolay'ın oraya kapanma kararı garipti. Yeni telefonları olsa bile, gelişmelerden çok kopuktu. Zorlukla canlandırdığı otokrasinin büyük sınavında ortalıkta pek görünmemekle, inisiyatifi Sazonov'a ve generallere bıraktı. Savaş mekanizmasını fiilen yöneten generaller amatör savaş bakanı Suhomlinov'un ve Yanuşkeviç'in kısmi seferberlik önerdiğini öğrenince, bunun idari bir saçmalık olduğunu açıkladılar. Avusturya'ya karşı ordunun kısmen seferber edilmesi durumunda, gerektiğinde Almanya'ya karşı tam seferberliğe nasıl geçilecekti? Tek bir uygun plan vardı ve o da tam bir seferberlikti.

Bu vasat aktörlerin birçoğu daha sonra birbirlerini savaş çığırtkanı olmakla suçlayacaklardı. Ama seferberliğin Almanya'nınkine kıyasla daha yavaş ilerleyeceğini ve Avusturya'nınkinden bile daha geç tamamlanacağını bilen Rus generalleri, acele edilmemesi halinde Fransa'nın (ve Sırbistan'ın) saf dışı edilmesiyle savaşın kaybedilmesi ihtimali yüzünden dehşete kapıldılar. Üstelik bu korkuları haklıydı, çünkü Almanların Schlieffen Planı önce Belçika'yı hızla yarıp Fransa'yı devirmeye ve ardından dönüp Rusya'yı yok etmeye yönelikti.

Savaşı önleme yollarını düşünen Nikolay 14 Temmuz'da Sazonov'a şunu yazdı:

> Yarın saat altıda seni kabul edeceğim. Kafamda altın fırsatı kaçırmamayı sağlayacak bir fikir var – görüşmede sana anlatacağım. Avusturya'ya Sırbistan'la anlaşmazlığını Lahey Adalet Divanı'na havale etmesini önermek için, Fransa ve İngiltere'yle, ardından Almanya ve İtalya'yla mutabakata varmayı denememiz doğru olmaz mı? Böylece işler kaçınılmaz noktaya varmadan, hiç zaman kaybedilmemiş olur. Bugünden işe koyul. [...] Dünya açısından umudum henüz tükenmiş değil.

"Her gün çalışma odasında Grandük Nikolaşa ve Sazonov'la saatlerce zaman geçiren" Nikolay "yarı sersemlemiş" durumdaydı. Peterhof'ta kır günleri domino, tenis ve yüzme için verilen aralarla uyuşukça akıp gitti.

Suhomlinov 15 Temmuz'da (Gregoryen takvime göre 28 Temmuz) Peterhof'a gittiğinde, çarı "sanki hiçbir şey barışı tehdit etmiyormuşçasına, güncel gelişmeler karşısında kayıtsız olmasa bile sakin" bir tavır içinde gördü. Avusturya o gün Sırbistan'a savaş açtı. Nikolay arabuluculuk etmesi ve müttefikini "çok aşırıya gitmekten" alıkoyması için kayzere çektiği telgrafta, "Rusya'da benim de katıldığım öfke muazzam" diye belirtti. Ama akşamüstü altıda görüştüğü Sazonov'un biri genel, diğeri kısmi seferberlikle ilgili iki kararnameyi sunması üzerine, Avusturya'nın karşısına düşen dört askeri mıntıkada seferberliği onayladı.

Ertesi gün Alman büyükelçisi, Rusya'nın tedbirlerini durdurmaması halinde, Almanya'nın da seferberlik ilan edeceği konusunda Sazonov'u

uyardı: Schlieffen Planı'nın takvimi akıl almaz derecede sıkışmış durumdaydı. Peterhof'taki Aleksandra ise Rasputin'e şu telgrafı çekti: "Berbat bir dönemdeyiz. Çar için dua et." Rasputin'in tavsiyesi açık olmakla birlikte alakasızdı. Alix daha sonraları Niki'ye, "Balkanlar'ı dünyanın uğruna çarpışmasına değer bulmadığını söyleyen Dostumuz her zaman bu savaşa karşıydı" diye yazacaktı.

Tam seferberliğe hâlâ karşı olan Goremikin, Aşağı Daça'da görüştüğü imparatorun "tenis oynadığı" ve "havanın harika olduğu" notunu düştü. Niki ve Willy arasındaki emperyal kırmızı hat, bakanlar ve generallerin gönderdikleri mesajlarla çoğu kez çelişen ve kafa karıştıran paralel bir telgraf teatisiyle meşguldü. "Sadık Dost Willy" Avusturyalıları durdurmak için elinden geleni yapmayı kabul etti. Kayzer ile büyükelçisi arasındaki görüş ayrılığına şaşıran Niki, akşam sekiz buçukta Willy'ye şu telgrafı çekti: "Yatıştırıcı ve dostça telgrafın için teşekkürler; ancak büyükelçinin ilettiği resmi mesaj çok farklı havada. Uyuşmazlığı açıklamanı rica ederim. Seni seven Niki."

Sazonov aynı akşam saat yedide Dışişleri Bakanlığı'nda generallerle görüştü. Kısmi seferberliğin yeterli olmadığını kavrayan Yanuşkeviç'in görüşüne sonunda ikna oldu. Rusya tam seferberliğe geçmeliydi. Avusturyalılar Belgrad'ı bombalamaktaydı. Sazonov Alman tehdidine doğru cevabın tam seferberlik olacağını telefonla çara açıkladı. Buna aklı yatan çar ve bakanlar saat dokuz buçukta, yarım saat sonra gönderilmek üzere gerekli talimatı imzaladı. Ama tebliğe birkaç dakika kala, kayzerden gelen ve Viyana ile Petersburg'un arasını bulmaya çalışırken, "Rus askeri tedbirlerinin [...] bir felaketi hızlandıracağı"nı bildiren bir telgraf Peterhof'a ulaştı. Nikolay seferberliği iptal etmeliydi.

Çar yeni icat telefonu eline alıp Suhomlinov'u aradı.

"Çok korkunç bir kıyımın sorumlusu olmak istemem" dedi. "Bunu bir süreliğine durdurabilir miyiz?"

"Seferberlik, istendiğinde durdurulabilecek mekanik bir süreç değil" diye açıkladı Suhomlinov. Ama Nikolay'ın ona aldırmayarak aradığı Yanuşkeviç, seferberlik dairesinin başkanına telefon açtı. Alelacele telgrafhaneye gönderilen bir ulak aracılığıyla, çarın "kısmi" seferberliğe dönme emri askeri birliklere gece yarısı iletildi.

Peterhof'ta hâlâ uyanık olan Niki, barışı kurtarma çabasıyla saat biri yirmi geçe kayzere çektiği telgrafta şu sözleri ağzından kaçırıverdi: "Şu anda yürürlüğe giren askeri tedbirler beş gün önce kararlaştırıldı."

"Bu bizden neredeyse bir hafta önce" dedi Willy. "Çar arkamdan iş çevirip seferberlik ilan etmiş. Arabuluculuk için telgraf çekerken, [...] meğer bana yalan söylüyormuş. [...] Arabuluculuğumu hatalı sayıyorum. Bu durumda ben de seferberlik ilan etmeliyim!"

Işıkların aynı şekilde geç vakte kadar yandığı Petersburg'da, çarın bir süre önce yarı yarıya geri adım atmış olmasına karşın, Sazonov Alman büyükelçisine "seferberlikten dönmenin artık mümkün olmadığı"nı bildirdi.

Niki ertesi sabah, yani 17 Temmuz'da, "Hava sıcak" diye yazdı güncesine. "Denizde keyifle yüzdüm." Çarın kararsızlığını homurtuyla karşılayan generaller, genelkurmay karargâhında Sazonov ve Krivoşeyn'le buluştu. Duma Başkanı Rodziyanko da destek vermesi için toplantıya çağrıldı. Ardından hem Suhomlinov hem de Yanuşkeviç çara telefon açarak, "genel seferberliğe geçmenin, [...] ciddi savaşa hazırlanmanın kaçınılmaz olduğunu" belirtti.

"Konuşma bitmiştir" diye kestirip attı imparator. Onu araması için ikna edilen Sazonov, çarın sesinde bir tereddüt hissetti. "Telefona alışkın olmadığı için, kiminle konuştuğunu öğrenmek istedi. Ona genelkurmay başkanlığı makamından konuştuğumu söyledim."

"Ne istiyorsun?" diye sordu Nikolay.

"Onunla öğleden sonra görüşmeyi ısrarla rica ettim" diye anlatacaktı dışişleri bakanı sonradan.

Karşı tarafta daha da uzun bir duraksama oldu.

"Seni saat üçte kabul edeceğim."

O noktada Nikolay'ın üzerindeki baskı boğucuydu. Oğlunun İsviçreli özel hocası Pierre Gilliard onunla karşılaştığında "çok bitkin görünüşüne şaşırdığını" yazacaktı. Çar desteğine muhtaç olduğu bütün askeri komuta kademesine, sivil hükümete, parlamentoya ve kamuoyuna tek başına direnme çabası içindeydi. Batı dünyasında savaşa kesinlikle otokratlar ve aristokratların yol açtığı yönündeki yerleşik görüş göz önünde tutulunca, Guçkov'dan Rodziyanko'ya kadar Rus parlamenterlerin Sırplar adına müdahale konusunda öteden beri en şamatacı savaş çığırtkanları olduklarını hatırlamakta yarar vardır.

Nikolay seferberliği reddedebilir miydi? Bunu yapması neredeyse imkânsızdı. Böyle bir şey için sadece 1905'ten değil, 1892'den beri izlenen dış politikayı tam tersine çevirmek, Fransız ve İngiliz ittifaklarını sona erdirip pat diye Almanya'nın safına geçmek gerekirdi (İktidarı daha sağlam ve kamuoyu kaygısı daha az olan Stalin 1939'da Hitler'le benzer bir ittifaka girdi ama hamlesi savaşı önleyemedi). Bu yolu tutmak toplumun her kesimini kızdıracak ve tahttan indirilmeye, hatta belki daha beterine, genel görüşe ters düşüp dış politikayı değiştiren III. Petro ve Pavel'in akıbetine yol açacaktı. Nikolay'ın Rusya'yı yıllar, hatta belki on yıllar öncesine döndürmesini gerektirecek bu manevra için şartlar çok geçti. O aşamada ancak Avusturya'yı İngiliz arabuluculuğunu kabul etmeye zorlayacak Alman baskısı savaşın önüne geçebilirdi.

Sazonov saray üniformasını kuşanıp trenle yola çıktı. Bu arada kayzer en son telgrafında önceki gün savurduğu tehdidi tekrarlayarak, arabuluculuğu bir dalavere olarak teşhir etti.

"Yorgun ve endişeli" imparator saat üçte Sazonov'u çalışma odasında kabul etti. Yanında Kayzer Wilhelm'le askeri irtibatı sağlayan ve umutsuz bir girişimle Berlin'e göndermeyi tasarladığı Kont İlya Tatişçev vardı.

"Artık çok mu geç?"

Sazonov öyle olduğunu belirtti. Nikolay ona Willy'nin telgrafını gösterdi: "İmkânsızı istiyor. [...] Kabul etmiş olsaydım, Avusturya karşısında savunmasız kalırdık. Çılgınlık olurdu bu."

Sazonov onayladı. Bir süre suskunluğa gömülen çarın ağzından şu sözler döküldü: "Bunun anlamı yüz binlerce Rus'u ölüme göndermektir. İnsan duraksamayıp da ne yapsın?"

"Karar vermek zor" dedi Tatişçev.

"Karar vereceğim." Nikolay'ın yüzünde "müthiş bir iç mücadeleyi ele veren" bir ifade vardı. Sonunda "sanki güçlükle konuşuyormuş gibi" şunu bildirdi: "Haklısın. Bir saldırıya hazırlanma dışında yapacağımız hiçbir şey kalmadı. Seferberlik talimatımı ilet." Sazonov genelkurmay başkanını arayarak, "Talimatını bildir, General" dedi. Yanuşkeviç çarın tekrar fikir değiştirmesine karşı bir tedbir olarak, artık "telefonunu hizmet dışı bırakacağını" belirtti.

"Telefonunu parçala" dedi Sazonov.

Merkez telgrafhanedeki tıkırtılarla Büyük Savaş'ın ilk genel seferberliğinin iletilmesi, pek tasavvur edilemeyecek sayıda birliğin harekete geçmesini tetikledi. Rusya zaten 1, 2 milyon kişilik en büyük orduya sahipti. Yılın sonraki aylarında 5 milyon, savaş sırasında da 15 milyon kişi daha askere alındı; bunların 2 milyonu ölecekti.

Bu arada Alix'in teşvikiyle, Rasputin çara telgraf çekti: "Rusya'nın başında feci bir fırtına dolaşıyor. Felaket, keder, loş karanlık görüyorum ve hiç ışık yok. [...] Babamız savaşa girmesin, zira savaş hem Rusya'nın sonunu hem de sizin sonunuzu getirecek." Nikolay bir ara Rasputin'i vatana ihanetten tutuklatmayı düşündü. Şaşırtıcı bir tavırla, Aleksandra'ya seferberlikten söz etmedi. Anna'nın askeri hazırlıkları duyar duymaz apar topar yanına gidip haber verdiği imparatoriçenin "şaşkınlığı sınırsız"dı. "İmparatorun hangi etkiyle hareket ettiğini anlayamadı, tasavvur edemedi."

Berlin'de kayzerin 18 Temmuz'da (Gregoryen takvime göre 31 Temmuz) seferberliği başlatmasıyla, Doğu Prusya'da Rusları durduracak göstermelik bir kuvvet bırakmayı ve tarafsız Belçika üzerinden saldırarak, Fransa'yı saf dışı etmeyi öngören Schlieffen Planı uygulamaya girdi.

Suhomlinov başkomutanlık için aşikâr adaydı ama savaşın kısa süreceği hesabıyla, savaş bakanı olarak kalmayı tercih etti ve Nikolay'ın görevi üstlen-

mesini önerdi. Çar komutanlık özlemiyle tutuşsa da, ertesi gün Nikolaşa'yı çağırdı ve "orduya katılma fırsatı buluncaya kadar onu başkomutanlığa atadığını" bildirdi. Kendi ifadesiyle "tarifsiz, unutulmaz ve aşırı coşkulu bir duygu"ya kapılan Nikolaşa, çarın "kutlu iradesi"ni kabul etti ama harekât planlarına dair hiçbir şey bilmediğini ekledi. Kuzeninden "ne olursa olsun, Petersburg, Moskova, hatta Sibirya kaybedilse dahi, barışa varmayacağı" sözünü vermesini istedi. Nikolay bu sözü verdikten sonra, akşam duasına gitti. Onun dua ettiği altı sularında, Petersburg'da Alman büyükelçisi ağlamaklı halde üç kez Sazonov'dan seferberliği durdurmasını rica etti, ardından bir savaş ilanını eline tutuşturdu. İkili kucaklaştı. Sazonov daha sonra Peterhof'taki Maiyet Bakanı Kont Frederiks'e telefon açtı.

Yüzünde bitkinlik belirtileri görülen ve gözlerinin altında torbalar oluşan Nikolay, ailesiyle birlikte akşam duasından döndü; tam yemeğe oturacakları sırada, telefon geldiğini söyleyen Frederiks'le beraber çalışma odasına çekildi. "Vicdanım rahat" dedi öbür uçtaki Sazonov. "Savaştan kaçınmak için elimden geleni yaptım."

Aile tedirgin bir bekleyiş içindeydi. İmparator solgun yüzle döndü. Aleksandra ve ardından dört kız gözyaşlarına boğuldu. "Savaş ha! Hiç haberim yoktu" dedi imparatoriçe dostu Anna'ya. "Bu her şeyin sonu."

Nikolay ertesi sabah Gilliard'a, "Belirsizliğin sona ermesine ne kadar sevindiğimi tahmin edemezsin" dedi. "Böylesine feci bir dönemle hiç karşılaşmamıştım."

Çar aslında Stolipin'in "yirmi yıllık barış" görüşüne uymalıydı ama halkın öfkesi ve Sırbistan'ı yüzüstü bırakmayla uğranacak itibar kaybı karşısında, rejimi büyük olasılıkla ayakta kalamayacaktı. Bir onur çağında Romanov otokrasisinin, Rus milliyetçiliği ve Slavcı dayanışmanın örtüşen misyonlarını sindirmiş bir yurtseverin aldığı bir onur kararıydı bu. Ayrıca işe yarayacak bir yanı vardı; Rusya'nın Boğazlar'ı ele geçirmek için son şansı bu olabilirdi.

Ancak muzaffer bir üstün çar, bir Büyük Petro savaşın dışında kalabilirdi; kaldı ki, böyle bir çar herhalde kavgaya can atardı. İktidarı geri almış olmak, Nikolay'ı 1914'te tamamen açıkta bıraktı. Savaşın kıyımından nefret etmesine karşın, döneminin çoğu aristokratı gibi, savaşı zindeleştirici bir ulusal ayin olarak gördü. Onunla Sazonov arasında bir görüş ayrılığı yoktu. Rusya'nın 1908 ve 1912 aşağılanmalarından sonra geri adım atması, Nikolay'ın zihniyetinde Romanov monarşisiyle eşanlamlı olan büyük devlet ülküsünün sonunu getirirdi. Buna sarılmamak onun için çarlıktan vazgeçmek kadar düşünülemeyecek bir şeydi. Görünüşte Sırbistan için savaşsa bile, kavgası daha derin bir düzeyde Romanov versiyonuyla Rusya'yı kurtarmak içindi. Birinci Dünya Savaşı'nı çıkarma suçunu gelişigüzel Avrupa geneline yaymak son zamanların moda yaklaşımıdır. Eğer bir suç dağıtımı

yapılacaksa, asıl failler Avusturya ve Almanya, ardından da Sırbistan, Rusya ve Britanya'ydı.

O gün öğleden sonra, feldmareşal üniforması içindeki imparator ve imparatoriçe Petersburg'a (Nikolay'ın Almancayı daha az çağrıştırması için verdiği yeni adla "Petrograd") yatla geçtiler. Kışlık Saray'ın Nikolayevski Salonu'nda beş bin memur ve soyluyla beraber bir şükran ayinine katıldılar. İki hükümdar balkona çıktığında, 25 bin insan dizüstü çöktü. Kırk sekiz saat geçmeden, "Haberler iyi" diye yazdı Nikolay. "İngiltere Almanya'ya savaş açtı." Bunu ertesi gün Avusturya'nın Rusya'ya savaş ilanı izleyince, "Şimdi durum gayet açık" yorumunda bulundu. Duma ulusal dayanışma adına oturumlarına ara verdi ve Nikolay "ulusal ruhun kabarışı"nın zevkine vardı.[8]

Rusya'nın seferberliği şaşırtıcı bir başarıyla yürütüldü. Dört milyon asker Almanya ve Avusturya cephelerindeki birliklerine demiryoluyla taşınırken, Nikolaşa iki orduya (Almanların asıl ağırlığı Fransa saldırısına kaydırmasından dolayı az kuvvetle savunulan) Doğu Prusya içlerine ilerleme emrini verdi.

İlk baştaki plan Polonya'nın büyük bir bölümünü boşaltmak ve ya Almanya'ya ya da Avusturya'ya saldırabilecek şekilde ana kuvvetleri merkezde toplamaktı. Ama Suhomlinov'un siyasal sebeplerle ve müttefik Fransa'nın hatırı için hazırladığı Plan 19A, Avusturya'ya dört, Doğu Prusya'ya da iki orduyla saldırmayı öngören bir uzlaşma üzerine kuruluydu.

Fransızların yardım istemesi üzerine, bir Fransız hayranı olan Nikolaşa hiç duraksamadan her iki saldırıya aynı anda girişilmesi emrini verdi; oysa iki cephede de ordular hazır olmadığı gibi, Doğu Prusya harekâtı için çok daha büyük kuvvete gerek vardı. Böylece merkez daha da zayıflamış oldu. "Tanrı ve Azize Jeanne d'Arc bizimle" dedi Nikolaşa Fransız büyükelçisine. Rennenkampf ve Samsonov komutasındaki ordular 29 Temmuz'da Mazurya Gölleri civarındaki Alman kuvvetlerini kuşatmak üzere Doğu Prusya içlerine ilerlerken, güney orduları Avusturya Galiçyası'na saldırdı.

Rusların 7 Ağustos'ta ilk muharebeyi kazanmasına karşın, Rennenkampf daha sonra Almanların peşine düşmedi. Yeni atanan ve başını General Pavel von Hindenburg ile Genelkurmay Başkanı Erich Ludendorff'un çektiği Alman komuta heyeti, karşı taraftaki eşgüdümsüzlüğü saptadı. Rus muhaberesi acınacak durumdaydı; Nikolaşa'nın karargâhı ordularla çok az irtibatlıydı. Varşova Postanesi'ne gönderilen telgraflar oradan desteler halinde otomobille cepheye yetiştiriliyordu. Rennenkampf'ı tutmak için küçük bir kuvvet bırakan Hindenburg, 16 Ağustos'ta Tannenberg Muharebesi'nde Samsonov'un komuta ettiği İkinci Ordu'yu kuşatarak, 100 bin esir aldı. Samsonov intihar etti. Mazurya Gölleri civarındaki ikinci Alman saldırısı Rusları Doğu Prusya'dan püskürttü ama Rusların cepheyi yarıp Galiçya'ya girdiği güneydeki haberler mükemmeldi.[9]

Çarskoye Selo'da bekleyen çarın gözüne pek uyku girmedi. Karargâhı ziyaretinden önce Anna'nın köşkünden Rasputin'in hayır duasını aldı. "Dostumuz dün seni gördüğü için çok mutluydu" diye yazdı Aleksandra ona. Nikolaşa'nın öne çıkışına bir süredir içerlediğinden, Rasputin'in şu uyarısını aktardı: "Kargalar onu Petrograd tahtına ya da [yeni kurulacak bir prenslik olarak] Galiçya'nın başına geçirmek istiyor. Grigori sana düşkünce bir sevgi duyarken, Nikolaşa'nın bir rol oynamasına katlanamıyor." İmparatoriçenin siyasal işlere karışmaya başladığı belliydi: "Beni ilgilendirmeyen konulara girerek, canını sıkıyorum."

İmparator 19 Eylül'de trenle Nikolaşa'nın Baranoviçi'deki karargâhına, yani Ştavka'ya vardı. Huş korularının ortasındaki bu demiryolu kavşağında kurmay subaylar, müttefik ülkelerin askeri temsilcileri ve bir sürü grandük yemek yiyerek, dedikodu yaparak ve brifinglere katılarak zaman geçirmekteydi. Nikolaşa böylesine durgun ortama tuhaf sükûnetinden dolayı "inziva yerim", yaverliğini yapan kardeşi Pyotr'a da "uyku hapım" adını takmıştı. Nitekim çarın aklından, "Buraya pek uzak olmayan yerlerde büyük bir savaşın yürütüldüğüne inanmak zor" düşüncesi geçti.

Elli yedi yaşına gelmiş bir süvari subayı olan Nikolaşa, görünüşüyle bir Romanov askeri önderi edasını taşımakla birlikte, bir muharebeye hiç komuta etmemişti ve şaşırtıcı biçimde pasifti. Muhafız Alayı Komutanı Vladimir Bezobrazov'un yakınarak belirttiğine göre, "iş üzerine konuşmaktan kaçınan ve ona başvuranları Yanuşkeviç'e gönderen", strateji üzerine tartışmayı "ayaklarına dolanmama gerekçesiyle" generallerine bırakan biriydi. Sözde genelkurmay başkanı olan Yanuşkeviç de daha iyi değildi; makamına göz dikecek bir rakip istemeyen Suhomlinov'un ehliyetine bakmaksızın terfi ettirdiği askeri bir kâtip gibiydi. Bu kifayetsiz kukla ikide bir istifa etmeye kalkışacaktı. Pratikte Ştavka adeta bir hayalet karargâhtı. Altı milyonluk bir ordunun yönetimi tek bir Hughes telgraf cihazına ve altmış adama bağlıydı. Cepheler aşağı yukarı kendi başlarına hareket etmekte, eşgüdümü zar zor sağlamakta ve Ştavka'dan gelen talimatları sürekli geciktirmekte ya da göz ardı etmekteydi. Çar arabasında ağlamaklı haldeki Nikolaşa'ya nişan taktı ve Aleksandra'nın Rasputin'e Ştavka'yı ziyaret izni verilmesi yönündeki isteğini iletti. Nikolaşa daha sonra kurmay heyetine, eğer yüzünü gösterirse, Rasputin'i astıracağını söyledi; bu yorum çok geçmeden leylak renkli özel odaya ulaştı.

Nikolaşa kendinden son derece emindi. Birkaç hafta sonra Ştavka'ya gelen dostu Şişman Orlov'a, durumu şöyle özetledi: "Her şey yolunda, moraller harika ve askerler kahramanca çarpışıyor." Nikolaşa'nın planı Doğu Polonya'dan Almanya içlerine bir hücuma geçmekti.[10]

Ülke içinde çarın kızları, modern savaşın korkunç gücüyle tanışmaya başladı. Çar özel treniyle ülkeyi dolaşıp birlikleri teftiş ederken, imparatoriçe ve kızları Yekaterina Sarayı'nda kurulan askeri hastanede hemşireliğe soyundular. Anna'nın da eşlik ettiği Aleksandra, Olga ve Tatyana, hurdahaş olmuş yaralılara bakarken, kelimelerle anlatılamaz görüntülerle karşılaştılar.

Alix'in baktığı kişilerden biri acınacak derecede sakatlanmış genç bir adamdı. "Artık zar zor adam sayılır, öylesine parçalanmış ki, hayatını kurtarma umuduyla belki feci kesilip biçilmesi gerekecek, durumu bakılamayacak kadar korkunç. Onu yıkayıp temizledim ve yaralarına tentürdiyot sürdüm." Hatta ona bir sonda takılmasına yardım etti. Bir hastanın can çekişmesine tanık olan kızları için şunu yazdı: "Hepsi sağlam durdu, hiçbiri kendinden geçmedi; kızlar cesurdu." Aleksandra'nın 26 Kasım'da bu yeni ve vahşi türden savaşa dair düşüncesini ifade edişi ise şöyleydi: "Doğrusu, hepimiz böyle bir savaşın şimdiye kadar bilinenlerin en kanlısı ve en berbatı olacağını biliyorduk; nitekim öyle de oldu."

Bütün aile yaralı gençlere bağlandı. Doğuştan bir hemşire olan Alix, gözde delikanlısı öldüğünde çok üzüldü. "Hatun son derece hüzünlü" dedi Niki. "Zavallı yaralı dostu göçtü." Ama hasta koğuşlarında eğlence, yastık kavgaları ve aşk da vardı. Olga genç bir Gürcü askere abayı yaktı. Anna'ya gelince, onun övüngenliğinden yakınan Aleksandra, çardan "dönüşünde saygılı ve kararlı bir tavırla, onun ayak oyunlarına izin vermemesini" istedi.

Ancak savaş ortamı Aleksandra'yı canlandırdı. Anna'nın ifadesiyle, "hastalığını ve zayıflığını unutan" imparatoriçe "son derece formunda"ydı.[11]

Hindenburg ve Ludendorff eylülde Güney Polonya içlerine doğru bir saldırıya girişti ve Varşova'ya yüklenmek üzere kuzeye döndü. Muharebede iki taraf da üstünlük sağlayamadı ama güney cephesinde Ruslar Avusturya hatlarını yarmaya başladı. Nikolaşa'nın Almanya'ya yönelik taarruza hazırlandığı sırada, daha erken davranan Almanlar 29 Ekim'de Łódź'a doğru saldırıya geçerek, 100 bin esir aldılar. Korkuya kapılan Nikolaşa, generalleri görevden aldı ve sınırlı bir ricat emrini verdi.

Çar 19 Kasım'da Ştavka'yı ziyaret ettiğinde, Nikolaşa'yı süklüm püklüm bir halde buldu: "Korkunç anlar yaşamış." Mermi, tüfek, çizme ve at sıkıntısı vardı. Suhomlinov daha uzun bir savaşa hazırlanmayı akıl edememişti. Mermi stoklarını hızla tüketecek cehennemi şiddetteki bir savaşı hiç kimse tasarlamamıştı. Duma Başkanı Rodziyanko, krizi görüşmek üzere Nikolaşa'nın yanına gitti. İkili beceriksiz Savaş Bakanlığı'nı devre dışı bırakarak, teçhizat tedarikini sivil kuruluşlar ve özel sanayiciler aracılığıyla yürütmeyi kararlaştırdı. Rodziyanko bir ara Nikolaşa'ya gerçekten Rasputin'i asma tehdidinde bulunup bulunmadığını sordu. "Grandük güldü ve 'Eh, tam öyle değil' dedi."

Ardından "İmparatoriçe Aleksandra'nın vahim nüfuzu"ndan hoşlanmadığını çıtlattı. "Her şeyin önünde bir ayak bağı olduğunu belirten grandük, imparatoriçenin ondan nefret ettiğinin ve görevden alınmasını istediğinin farkındaydı."

Enver Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu Alman safında savaşa sokmasından dolayı, başa çıkılması gereken üçüncü bir cephe vardı artık. Bir süre önce Alman donanmasından devralınmış Osmanlı savaş gemileri 16 Ekim'de Odessa'yı bombardımana tuttu; ardından Aralık'ta Enver Paşa Kafkasya üzerinden çok büyük çaplı ama pervasız bir dağ taarruzuna girişti. Paniğe kapılan yerel Rus komutanı, ricat emri verdi ve Tiflis'e kaçtı; korkunun yayılmasıyla birlikte, Tiflis'in, hatta belki "bütün Transkafkasya"nın tahliye edilmesine başlandığını Nikolaşa'ya telaşla bildirdi.

Ştavka'da Nikolaşa İngiliz elçisinden Osmanlı birliklerinin Kafkasya'dan uzaklaştırılmasını sağlayacak bir hamleye girişilmesini istedi. Talebin iletildiği Savaş Bakanı Kont Kitchener ve Denizcilik Bakanı Winston Churchill, Çanakkale Boğazı'na yönelik bir saldırıyı planladı. Ama Kafkasya paniği uzun sürmedi. Enver'in taarruzu yaklaşık 40 bin askerin kaybedildiği tam bir faciayla sonuçlanırken, Avusturya Galiçyası'ndaki Rus ilerleyişi devam etti. Buna rağmen Londra'da Çanakkale Boğazı planlaması durdurulmadı.[12]

Ana cephede 1914 sonu itibariyle, iki taraf da savaşın başındaki hatlarına yakındı ama Ruslar beş ay içinde 1,8 milyon asker kaybetmişti. Başarısızlıkların açığa çıkardığı beceriksizlik ve yozlaşma düzeyi yüzünden, Suhomlinov gözden düştü. Bundan gösterişli eşi de payını aldı. Alix çara onun "sıradan bir kadın ve kaba bir kişi" olduğunu belirtti. Suhomlinov "çaresizlik içinde"ydi.

Nikolaşa ve Yanuşkeviç 25 Ocak 1915'te, "bütün Yahudileri ve şüpheli kişileri" sürme yoluyla, harekât alanının tamamında bir "temizlik" talimatını verdi. Çarın antisemitizmini paylaşan Nikolaşa, Devlet Savunma Konseyi'nin bir toplantısında Yahudilerin "nahoş bir unsur" olduğunu söylemişti. "Sevimsiz ahlaki düşünce tarzlarının yanı sıra, zayıf, korkak ve görev duygusundan yoksun kişilerdir." Alman Yidiş dilini konuşan Yahudiler ihanet şüphesi altındaydı. Nikolaşa Yahudi rehineler aldı ve zanlıları infaz ettirdi. Yaklaşık 500 bin Yahudi'nin sürülmesinde öylesine korkunç perişanlık manzaraları ortaya çıktı ki, İçişleri Bakanı Maklakov bile yakındı: "Yahudi hayranı değilim ama bunu tasvip etmiyorum."*

---

* İmparatoriçe 29 Ocak'ta Nikolaşa'yı "işleri sadece zorlaştıran" akılsızca emirlerinden dolayı çara şikâyet ederek şunu ekledi: "Yahudiler meselesinin gereksiz hırgürlere yol açmaksızın dikkatle halledilmesini sağlamalısın." Çar bile "Yahudi kitlelerinin trenlerle Kurlandiya'dan gelişini, yanlarındaki denklerin ve minnacık çocukların ıstırap verici manzarasını" görünce etkilendi. Aleksandra ondan yaralı bir Yahudi askerin Petrograd'da kalmasına izin vermesini istedi. "Yasal kısıtlamalarla hep engellenmiş bir Yahudi için hayat zor" diye yazdı 7 Nisan 1916'da. "Bir Yahudi olsa dahi, adilce muamele görmesini istemek geliyor insanın içinden." Niki ona hak verdi.

Çar kuzeni Nikolaşa'nın baskı altında işleri idare edişine hayrandı. "Tek başınayken ve sakin ruh hali içindeyken sağlam olduğunu, yani doğru kararlar aldığını söylemeliyim" dedi Aleksandra'ya 26 Ocak'ta. Ama Nikolaşa'nın Rasputin'e bakışı, imparatoriçeyi kızdırmaktaydı. O ayın başlarında Anna başının ezildiği bir tren kazasında ölümle burun buruna gelmişti. Can vermesi beklenirken sağ kalışını şöyle anlatacaktı: "Gözlerimi açtığımda, yatağın yanında dikilmiş Rasputin'in upuzun ve sıska endamını gördüm. Gözlerini bana dikerek sakin bir sesle, 'Yaşayacak ama hep sakat kalacak' dedi." Kaza Alix'in tekrar Anna'yla yakınlaşmasını ve ikisinin Rasputin'e inancının yoğunlaşmasını sağladı.

Askeri yenilgiler, ikmal sıkıntıları ve hükümetin beceriksizlikleri, Nikolaşa'yı çılgınca bir casus kuruntusuyla, Ştavka'nın neredeyse diktatörce yetkilerini cephe gerisindeki geniş alanlara yaymaya yöneltti. Kuzeydoğu cephesinde "tahminince birkaç gün içinde hiç mermi kalmayacağı" uyarısında bulunan Nikolaşa, aksaklıklara gerekçe bulma çabasıyla Alman casuslarına yönelik bir cadı avını teşvik etti. Ama bu girişim aynı zamanda hasmı Suhomlinov'u bertaraf etmenin bir yoluydu. Onun rüşvetçi kafadarı Albay Sergey Miyasoyedov'u 18 Şubat'ta tutuklattı. Suçlu bulunarak beş saat sonra asılmasını sağladı; hepsi Yahudi olan üç yardımcısı da asıldı. Suçsuz bulunan diğer dördünü ise yeniden yargılatıp astırdı. Suhomlinov'un konumu sarsıldı. Nikolaşa'nın hiç kuşkusuz suçlu olduklarına inandığı bu adamlar neredeyse kesinlikle tamamen masumdu. Sonuçta rejimin de itibarını düşürürken, insanların bizzat Romanovların Alman ajanları olduklarını varsayacağı aklının ucundan geçmemişti.[13]

Tekrar Ştavka'nın yolunu tutan imparator çok umutluydu: "Bütün cephe gayet iyi." Britanya ve Fransa Batı Cephesi'ndeki açmazı kırmaya, Türkiye'yi savaşın dışında bırakmaya ve Rusya'nın ikmal hatlarını rahatlatmaya dönük bir hamleyle, 6 Şubat'ta Çanakkale Boğazı'na saldırdı. Bu arada Sazonov savaştan sonra Konstantinapol'ü elde etmek için pazarlığa oturdu. Aleksandra böyle bir ihtimalle öylesine heyecanlandı ki, önceden hazırlanmaya koyuldu. "Bir süredir Dostumuzun Konstantinapol'deyken yazdıklarını tekrar okuyorum. Ah, Ayasofya'da aşai rabbani ayininin yapıldığı gün ne kadar güzel olacak."[14]

Niki 9 Mart'ta Alix'e mektubunda şunu yazdı: "Az önce Nikolaşa nefes nefese kalmış ve gözlerine yaşlar dolmuş halde arabamın içine daldı ve [Avusturya Galiçyası'ndaki] Peremişl'in [Przemyśl] düşüşünü bildirdi. Tanrı'ya şükür, bir anda neşeye boğulduk. Ah, tatlım, insan öylesine derin bir mutluluk duyuyor ki!" Nikolaşa ve Niki 130 bin Avusturyalı askerin esir alınışını kutlamak üzere birlikte şampanya içtiler. Çar hemen yeni fethedilmiş yerleri teftiş etmeyi tasarladı. Ancak Rasputin makul bir yaklaşımla böyle bir şeyin

çok erken olup olmadığını sorguladı. "Dostumuz ele geçirilen ülkeye savaştan sonra gitmenin daha uygun olduğu kanısında" diye yazan Aleksandra, gittikçe Nikolaşa'ya daha çok kuşkuyla baktığından şunu ekledi: "Sana eşlik etmek N'ye düşmez; baştaki tek kişi olmalısın. Hiç kuşku yok ki, beni yaşlı bir ahmak gibi görüyorsun ama başkaları böyle şeyleri düşünmeyecekse, ben düşünmeliyim." Aleksandra çarı maddi ve mecazi bakımdan tam anlamıyla gölgede bırakan popüler ve heybetli Nikolaşa konusunda takıntılıydı artık. O büyük bir komutan olmasa bile, Britanya'daki Lord Kitchener gibi, iyi bir posterdi.

"Efendinin sen olduğunu göster" diye üsteledi Aleksandra. "Beni bağışla Değerli Kişi ama aşırı sevecen ve yumuşak olduğunu biliyorsun; bazen yüksek bir ses ve sert bir bakış harikalar yaratabilir." Nikolaşa'dan "üstün" olduğunu hatırlatarak, çarı sıkıştırma gereği duydu: "Beni işgüzar bir baş belası sanıyorsun ama kadınlar her şeyi sezer ve görür." Ne var ki, çar her zaman onunla hemfikir değildi.

"Sevgilim, seninle aynı görüşte değilim. [...] Tam aksine, başkomutan bana eşlik etmeli." İmparatoriçe kocasının "çürük, habis bir Yahudi"nin suikastına uğramasından korkmakla birlikte, fetihlerden aldığı keyfi paylaşmaktan geri kalmadı: "I. Nikolay da sevinmez miydi?"

İmparator 9 Nisan'da Kazak Koruma Alayı'yla çevrili halde zafer kazanmış bir edayla atını sürerek Lvov'a girdi. Ardından şunu yazdı: "İşin garibi, koca Franz Josef'in yatağında uyudum!"[15]

Gelgelelim, şan kısa sürdü. Berlin asla Avusturya'nın çökmesine izin veremezdi. Almanlar 19 Nisan 1915'te Gorlice-Tarnów civarında saldırıya geçtiler. Nikolaşa geri çekilirken 100 bin ölü ve 750 bin esir verdi. Lvov 9 Haziran'da düştü ama Almanların Polonya'yı yutmasıyla daha beteri gelecekti. İmparator Ştavka'daki generalleri sakinleştirmeye çalıştı. Nikolaşa onun "barakasında ağladı ve yerine daha becerikli bir kişiyi geçirmeyi düşünüp düşünmediğini sordu." Rusya tek bir ayda 300 bin asker kaybetti ama Niki'ye göre, "endişeye yol açan tek şey [...] cephane azlığı" ve 300 bin tüfeğin eksilmesiydi. Çoğu ülke kısa bir savaşa göre mermi stoku yapmıştı ama Rusya'da gerekli meblağları harcamadaki isteksizlik yüzünden, yeni cephane siparişi ve bir savaş ekonomisine uyum süreci özellikle yavaş ve acemice yürütüldü. Bir ikmal sorunu olarak başlayan şey bir genel skandala dönüştü. Her şeyin mermi sıkıntısına bağlanması, orduya duyulan güven ve devlet otoritesi konularında bir krizi hızlandırdı. Moskova'da Alman karşıtı gösteriler patlak verdi. Ancak Nikolay bu gidişatın önemini kavrayamadı. "Hep kamuoyuyla ilgili şeyler yazıyorsun" dedi bir gazeteciye. "Oysa Rusya'da kamuoyu diye bir şey yok."

Bütün suç Suhomlinov'a ve edindiği büyük servetle bir süre önce Petrograd'da *art deco* üslubunda bir konak yaptırmış balerin "Küçük K"nin sevgilisi ve topçu genel müfettişi olan Grandük Sergey Mihailoviç'e yıkıldı. Nikolaşa ve emrindeki generaller, Suhomlinov'u yıkmak için Duma politikacıları ve basınla işbirliğine girdiler. Niki'nin Ştavka'ya gidişi sırasında, "Şu sıralarda ayrılmana buruk bir yürekle izin veriyorum" diye yazdı Alix. "Sen böyle her şeye cesurca ve tek başına katlanırken, bırak sana yardımcı olayım, değerli varlığım. Bir kadının işe yarayabileceği bir yol muhakkak vardır. Senin ve aralarında didişmelerle [...] beni küplere bindiren bakanların için işleri kolaylaştırmayı çok arzuluyorum. [Bakanlar] önünde titremeyi öğrenmeli – hatırlayacaksındır, Bay Ph[ilippe] ve Gr. [Rasputin] de aynı şeyi söylerlerdi."

Aleksandra'ya göre, Nikolaşa'nın uğradığı yenilgilerin sebebi Rasputin'in cepheye gelmesini reddetmesiydi: "Nikolaşa mübarek bir adamın aleyhine dönmeseydi, Tanrı'nın ona yaklaşımı başka olurdu." Çar Petrograd'a neredeyse can vereceği bıçaklanma olayından sonra zayıf ve sarsılmış halde dönünce, emperyal çifti liberal sosyeteye ve Nikolaşa'ya karşı desteklemeye hevesli Rasputin'in etrafındaki güvenlik tedbirlerini iki katına çıkardı. Aleksandra Mart 1915'te Rasputin'in dinsel şöhretini canlandırma isteğiyle, onun yazdırdığı metni bizzat düzelterek, Kudüs anılarını yayımladı ve ona Kremlin kiliselerinde dua etme talimatını verdi. Ancak ortalığa çıkışı ermişlik yerine cümbüş havasına büründü. Rasputin 26 Mart'ta Yar Restoranı'ndan Çingene şarkıcılarla tepinip oynarken, polisin ifadesiyle "cinsel bakımdan psikopat" biri gibi davrandı; iyice sarhoş olunca, imparatoriçeyle erotik serüvenlerini anlatıp övünmeye başladı. "Yaşlı Hanım var ya, [...] ona her şeyi yaptırabilirim." Orada yemek yiyenler meşhur Rasputin olup olmadığını sorduklarında, bunu golf pantolonunu indirerek ve "kadınların çığlıkları, bir erkeğin küfrü, kırılan bardak sesleri ve kapı çarpmaları" eşliğinde penisini sallayarak kanıtladı. Olay en azından kısmen General Vladimir Cunkovski'nin bir tezgâhı, bir *provokatsiya*'sıydı. Bu soylu Muhafız Alayı subayı ve polis şefi, daha sonra elindeki şantaj malzemesini (*kompromat*) çara sundu. Nikolay her zamanki soğukkanlı tavrıyla dosyayı çekmecesine yerleştirerek, tam gizliliğe uyulmasını istedi. Tezgâhı boşa çıkan Cunkovski, dosyanın bir nüshasını Rasputin'in düşmanı Nikolaşa'ya gösterdi. Aleksandra ve Rasputin polisin tertibini öğrenince, onları koruyacak bir içişleri bakanı ve polis şefi arayışına girdiler.

Ştavka'nın ricat harekâtı sürerken, Nikolaşa şapel papazıyla konuşmasında, Aleksandra'ya nefretini kustu: "O bir manastıra kapatılırsa, her şey farklı olacak, imparator da farklı olacak. Bu kadın herkesi yıkıma sürüklüyor." Çara bağlı olmakla birlikte Nikolaşa'yla ahbaplık eden Şişman Orlov hummalı bir tertip uğraşı içindeydi. "Tehlikeli bir dönemden geçiyoruz"

diye yazdı Yanuşkeviç'e 2 Haziran'da. "Korkunç devrim bulutu yaklaşıyor." Ona göre, çar "onlara bir kemik atmak" için Suhomlinov'u azletmeliydi. "Bunu başaramazsak, elimizde ihtiyat olarak Grandük [Nikolaşa] olacak." Bu sözlerin ulaştırıldığı Aleksandra, kocasına Şişman Orlov'un bir darbe planladığını bildirdi.

"Her şey çok ciddi ve şu anda özellikle sancılı" diye yazdı Alix 10 Haziran'da. Niki beklenen tavizi verdi. Üç gün sonra Ştavka'da, Nikolaşa'nın önerisi üzerine, Suhomlinov ile Maklakov'u görevden alarak, yerlerine ılımlı kişileri atadı. Yakındaki bir vagonda kalan Nikolaşa öylesine keyiflendi ki, "hızla yerinden fırladı ve koşup bir ikonu öptü. Ardından aynı çabuklukla sırtüstü yere uzandı ve havaya tekmeler savurdu." Kahkahalarla gülerken, "Zevkten takla atmak geliyor içimden." Paradoksal bir gelişmeyle, cephedeki felaketler arttıkça, Nikolaşa daha popüler hale geldi. Çar devrik bakanını korumayı bile başaramadı. Suhomlinov'un beceriksiz ve rüşvetçi olduğu doğruydu ama görevden alındıktan sonra vatana ihanet suçlamasıyla tutuklandı, Yüksek Soruşturma Komisyonu'nun önüne çıkarıldı ve ölüm cezasıyla karşı karşıya kaldı.

Modern bir savaş ekonomisini harekete geçirme gerekleri, liberal reformlar yönündeki yaygara ve casus kuruntusu galeyanıyla iç içe geçti. Çar 14 Haziran'da Ştavka'daki bir toplantıda, Nikolaşa'yla Duma'yı göreve çağırma ve bakanlar, gönüllü kuruluşlar ve savaş sanayisi şirketleri arasında eşgüdümü sağlayacak bir Özel Savunma Konseyi oluşturma konusunda mutabık kaldı. Sonunda, hükümet savunma ihalelerine bolca para aktararak, yeterli miktarda mermi üretmeye başladı.* Bu muazzam harcamalarla canlanan ekonomi kısa sürede hızla büyüme yoluna girdi ama bu süreçle birlikte, arzdaki bir dizi darboğaz yeni bir kriz yarattı.

Duma bir ulusal hükümet kurulmasını talep etti. Niki'nin bunu reddetmesi üzerine, parlamenterler bir İlerici muhalefet bloku oluşturdu. Nikolay toplumdan ve Nikolaşa'dan gelen baskıya boyun eğmiş olmaktan dolayı buruk bir kızgınlık içindeydi. Yeni bakanlardan nefret eden Alix, "Daha otokratik ol, bir tanem" tavsiyesinde bulundu. "[Bakanların] bu mühim oturumlarında Nikolaşa'nın bir dahlinin olması hoşuma gitmiyor" diye yazdı 17 Haziran'da. "Gür sesi ve el kol hareketleriyle bakanları baskı altına alıyor." Nikolay'ın aslında kendisine ihtiyaç duyduğu kanısındaydı: "Grigori'nin söylediğine göre, insanların nüfuzumdan korkmalarının sebebi, güçlü bir irademin olduğunu,

* Savaş Sanayileri Komitesi uzun süreden beri savaş ihalelerinin daha geniş bir kesime dağıtılması için kulis çalışmaları yürütmekteydi. Seçilmiş il ve ilçe meclisler bir araya gelerek, Zemstvo Birliği adıyla liberal aristokrat Prens Georgi Lvov'un öncülük ettiği bir gönüllü kuruluş oluşturdu amaç hastane hizmetleri sunmak ve özel teşebbüsün savaş sanayisinde rol oynamasını sağlamaktı. Bu tür kuruluşların savaşa destek uğraşını canlandırdığı yolundaki yaygın inanç bir efsaneden ibaretti. Savaş üretiminin toparlanmasını sağlayan aslında hükümetti.

kısa sürede haklarından geleceğimi ve sıkı durmana yardımcı olacağımı bilmeleri." Çara "ilk dostlarının [Mösyö Philippe] dürüst olmayan insanlara karşı uyarıda bulunan çıngırağı verişini" hatırlattı. "Gerek Grigori'nin, gerekse Bay Philippe'in hep söylediği gibi, Tanrı biçare hatununun sana yardımcı olmasını diliyor." Çarın sıklıkla cephede olmasından dolayı günde birkaç sefer yazmalarıyla 1.600 civarına ulaşan karşılıklı mektupları, Alix'in kendine has İngilizcesiyle gittikçe bunaklaşan ifade biçimini açığa vurur.

"Neyi temsil ettiğini ve otokrat imparator olarak kalman gerektiğini asla unutma! Meşruti bir hükümete hazır değiliz." İmparatoriçe ardından meselenin özüne geldi: "İmparatorun kim olduğunu hiç kimse bilmiyor; karargâhı sen yönetmelisin ve bakanları orada toplamalısın!" Sanki bu bombanın etkisini hafifletmek istercesine şunu ekledi: "Sakın bu uzun, dırdırcı mektuplarım seni darıltmasın, zavallı miniciğim!"

Varşova 22 Temmuz'da Almanların eline geçti ve Rus ordusunun geri çekilişi sürdü. "Bu iş böyle gitmez" diye bildirdi Anna'ya çar. Kovno'nun teslim olduğu 4 Ağustos'ta, Nikolaşa Ştavka'daki vagonunda ağlarken görüldü: "Daha başka ne yapılabilir? Durum berbat, çok berbat!" Ama imparator ne yapacağını biliyordu. "Sevgili ordumun komutasını üstlenmekten kaçınmamın benim için ne kadar zor olduğunu bilemezsin" diye içini döktü "Sevdalı Yaratık" Anna'ya. Komutayı üstlenmeliydi. Ama bu komutanlık, hükümdarı tehlikeli biçimde saldırıya açık bırakacaktı. Tasarısını duyan bakanları, böyle bir yola gitmemesi için yalvardılar.

Aleksandra ise çarı teşvik etmek için, Rasputin'i Sibirya'daki evinden getirtti. Petrograd'a 31 Temmuz'da varan Rasputin, Nikolay'la iki kez görüştükten sonra evine döndü ve şu tür muğlak telgraflar göndermeye başladı: "Metanet bir kaya, tereddüt ise herkes için ölümdür."

Nikolay ilahi irşadı buldu: "Büyük kilisede Mesihimizin koca resminin karşısında dururken, içimden gelen bir ses karara varmamı ve Dostumuzun bana söylediklerinden sarfınazar ederek, Nikolaşa'ya kararımı yazmamı bana sanki bildirdi" diye anlatacaktı sonradan.

Bakanlar kararın yakın olduğunu öğrenince, küplere bindiler. İmparator 6 Ağustos'ta Nikolaşa'ya resmen yazdı: "Başkomutanlığı üstlenmeye karar verdim. [...] Seni Kafkasya genel valisi olarak atıyorum. [...] Hatalar olduysa, bunları bağışlıyorum." Ertesi gün bakanlar, Rasputin'in kutsadığı ve Anna'nın verdiği ikonu gergin bir halde sıkıca tutan çara, komutayı üstlenmemesi için yalvardılar. "Söylemeniz gereken şeyleri duydum ama kararıma bağlıyım" diye karşılık verdi. Ehil bir general olan Mihail Alekseyev'i genelkurmay başkanı olarak seçmiş ve yeni Ştavka'yla Nikolaşa'nın karman çorman ekibine hatırı sayılır ölçüde çekidüzen vermiş olsa bile, askeri yeteneğine bakanların güveni hiç yoktu. Kaldı ki, çarın görevi, ülkeyi yönetmekti.

Çarın komutayı üstlenmesi fikri ille de abes değildi. Britanya da dahil, savaşa katılan her ülke benzer bir güven kriziyle karşı karşıyaydı. Topyekûn savaşta karizmatik, meşru önderliği gerektiren fedakârlıklar şarttı. İmparator Ştavka'da komutayı üstlenebilir ve ikmal krizini çözmek üzere Krivoşeyn gibi mutlak güce sahip bir bakanı görevlendirebilir ya da Rodziyanko'nun veya askeri bir diktatörün, belki Nikolaşa'nın başkanlığında bir parlamenter hükümeti atayabilirdi. Günümüzden geriye bakışla bu kararları sorgulamak kolay olsa da, bariz bir çözüm yoktu.* Çar bunun yerine esaslı kararların ancak yarısını aldı ve adeta hükmen Aleksandra'yı devlet işlerinin başında bıraktı.

Nikolay toplantıyı şu sözlerle bitirdi: "Beyler, iki gün içinde Ştavka'ya hareket ediyorum." Odadan "terle sırılsıklam olmuş" halde çıktı.

Daha sonra bakanlar gizlice toplandı ve 22 Ağustos'ta on üç bakandan onu istifa tehdidini içeren bir mektubu imzaladı; Romanov tarihindeki ilk hükümet isyanıydı bu. Aleksandra "şoka uğradı ve dehşete düştü."[16]

Nikolay aynı gün Mogilev'de yeni Ştavka'nın komutasını üstlenirken, Aleksandra'dan Rusya'nın idaresini ele almayı önerdiği iç açıcı bir mektup geldi:

> Tanrı sana eskisinden çok daha yakın. Sende daha önce böyle kararlılık görülmemişti. [...] Tatlım, ben buradayım; yaşlı, aptal hatununa belki güleceksin ama görünmez "pantolon" var üstünde. [...] Bana ne yapacağımı söyle, beni kullan; böyle bir zamanda Tanrı bana yardım etme gücünü verecektir, çünkü ruhlarımız kötüye karşı doğrunun yanında çarpışıyor. [...] Hükümdarlığında şanın başlangıcı bu; O [Rasputin] öyle diyor ve buna kesinlikle inanıyorum. Böylece bütün o azametli beceriksizleri, korkakları, körleşmişçesine dar görüşlü ve ikiyüzlü kıytırıkları hayran bırakacaksın. [...] Yeter ki, Nikolaşa'nın tayinini çabuklaştır; ağırdan almaya gerek yok. [...] Güzel uyu, Rusya'nın kurtarıcısı günışığım.

Çar yanında Rasputin'in tarağını götürdü: "Bütün zorlu görüşmelerden ve kararlardan önce saçını taramayı unutma, küçük tarak yardımını ortaya koyacak." Belki de Kutsal Tarak sayesinde ertesi gün, yani 23 Ağustos'ta

---

* Halkın sevdiği bir askeri diktatör her derde deva değildi. Kayzerin ve sivil şansölyesinin 1916'da yetkilerini askeri diktatör konumundaki Hindenburg ve Ludendorff'a devrettikleri Almanya örneği, bunun işlemiş olacağının hiçbir garantisinin bulunmadığını gösterir. Bu ikili, ülkeyi yenilgiye ve devrime sürükledi. Duma'nın daha ehil çıkması da söz konusu değildi. Parlamenterlerin 1917'de Prens Lvov'un başkanlığında kurduğu hükümet, kötü yönetilen bir felaketi getirdi. Buna karşılık, Britanya ve Fransa'da 1916 ve 1917'de Lloyd George ve Clemenceau zinde bir liderlik örneği verdiler. Haziran 1941'deki Nazi saldırısında uğranan ilk yenilgilerin farklı şartlarında Stalin'in de kişisel bir krizden sonra başkomutanlığı üstlendiğini hatırlamakta yarar vardır; felakete yol açmış olabilecek bu karar sonuçta zaferi kendine mal etmesini sağladı.

Nikolaşa görevden alınışını sessizce kabul etti ve Aleksandra'nın bir hain olarak gördüğü Şişman Orlov'la birlikte yola çıktı.

İmparator "Tanrı'ya şükür, her şey bitti" diye bildirdi imparatoriçeye. "Omuzlarımda bu yeni ağır sorumlulukla buradayım işte. Ama Tanrı'nın iradesi yerine gelecek; çok sakinim. Bir tür aşai rabbani ayini sonrasının duygusu içindeyim."

Ştavka dışa kapalı rutininde tam yetkili kişi konumundaki Nikolay, bir tür tanrılaştırmaya ulaşıyor gibiydi. "Şaşı dostum" adını taktığı genelkurmay başkanı hakkındaki görüşü şöyleydi: "General Alekseyev'den ne kadar memnun olduğumu anlatamam. [...] İşini iyi yapıyor." Aleksandra'nın yeni rolünden çarın duyduğu sevinç büyüktü: "Uzaktaki zevcine yardımcı olan hatunuma bayılıyorum! Bu görevi uzun süre önce ya da en azından savaş sırasında yerine getirmemiş olman ne kadar yazık!"

"Tatlım, bu sıkıntılı haftalarda seni herhangi bir şekilde üzdüysem ya da incittiysem ve bir hayli bezdirdiysem, küçük hatununu bağışla lütfen" diye yazdı imparatoriçe. "Yardımımı istemenden öylesine etkilendim ki." Birkaç gün sonra, o ve ahbapları Anna ile Rasputin, bir çara danışmanlık etmiş en itibarsız madrabaz takımının yardımıyla, yeni bakanları sınavdan geçirmeye başladı. Benckendorff'a göre, imparatoriçe "beyin ve bilgiyle pek alakası olmayan demir bir irade"ye sahipti; "Küçük Hanım" ise Alix'in "tutkuya varan derecede hırslı olduğu ve muhakeme gücünün yanılmazlığına kesinlikle inandığı" kanısındaydı. İkisi de onu iyi tanımaktaydı. Nitekim Büyük Yekaterina'dan sonra bakanları huzuruna kabul eden ilk imparatoriçe olmakla övündü.[17]

Aleksandra son yirmi yılı Petrograd'ın "pis hava"sından kaçınarak geçirdiği için, bakanları seçmesi gerektiğinde hiç kimseyi tanımıyordu – tabii saygın sosyetenin hoşlanmadığı Rasputin dışında. Bunun bir sonucu olarak, imparatoriçe ve Rasputin Ağustos 1915'te Prens Mihail Andronnikov'a yöneldi. Kırk bir yaşındaki bu nüfuz simsarı, gösterişli ve bıcır bıcır konuşmasıyla güçlü kişilere yaltaklanma yeteneğine sahipti ve devrik bakan Suhomlinov'un yardımıyla savaş vurgunculuğundan bir servet edinmişti. Yarı Gürcü, yarı Baltık Alman asıllıydı; Witte'ye göre, "sevecen bir casus ve unvan sahibi bir tufeyli kırması"ydı. Esprili biçimde kendine "Yüce Makamın Emir Subayı" sıfatını yakıştırmasına gösterdiği gerekçe şuydu: "Petrograd'da olup biten her şeyi bilmeliyim; ülkeme aşkımı göstermemin tek yolu bu."

Sükse için yaptırdığı *opéra-bouffe* [komik opera] dairesinde, üst kısmı dikenli taç şeklinde taklit bir Hıristiyan mabedine oturtulmuş bir karyolası vardı; ona "prens" diye hitap eden uşağına göre, bu yataktan "iki yıllık hizmet süresinde binden fazla erkek" geçmişti. Gözde avları bisikletli ulaklar, yani

resmi kuryelerdi. Dikenli taç altında onları sarhoş edip baştan çıkardıktan sonra taşıdıkları mesajları okurdu. Aralarında terfi tebliğleri varsa, alıcıları resmen haber almalarından önce hemen tebrik etmeye giderek, bu talihi "Yüce Makamın Emir Subayı"na borçlu olduklarını ileri sürerdi.

Aşırı kuralcı ve kendini beğenmiş bir imparatoriçenin Kutsal Rusya'yı yönetecek bakanları bulmak için böyle şeytani bir edepsizden yardım istemesi, sırf hicvin ötesine geçen bir çelişkiydi. İçişleri bakanı ve polis şefinin azledilmek üzere olduğunu bilen Andronnikov, daha 1911'de Rasputin'in içişleri bakanlığına uygun olup olmadığını anlamak için görüştüğü eski şişman vali ve şimdi Duma üyesi olan Aleksey Hvostov'la temasa geçti. Nikolay'ın mevcut bakanları istememesi halinde, Hvostov akla yakın bir seçim gibiydi. Andronnikov bir triumvirlik önerdi: Kendisi iş bitirici, Hvostov bakan ve Stepan Beletski daha önce de bulunduğu bir makam olarak polis şefi olacaktı. Andronnikov'un adayları tanıştırdığı Rasputin, onların iltifatlarını kendini küçük düşürücü soyluya karşı köylü tenezzülüyle kabul etti. Ardından Andronnikov'u Çarskoye'deki küçük köşkünde tanıştırdığı Anna Vyrubova, Hvostov'la görüşmeye razı oldu. Aleksandra'ya giden kapının bekçisi artık Anna'ydı.

Hvostov'un gözüne girmeyi başardığı "Sevdalı Yaratık" ve Rasputin, onu imparatoriçeye sonraki içişleri bakanı olarak tavsiye ettiler. Alix 29 Ağustos'ta Niki'ye, Anna'nın Andronnikov ve Hvostov'la görüştüğünü aktarırken, ikincisi için şunu yazdı: "Onda mükemmel bir izlenim bırakmış. Sana son derece sadıkmış, Dostumuz hakkında kibarca ve iyi konuşmuş." Anna'nın daha sonra imparatoriçeyle tanıştırdığı Hvostov, onu debdebeyle pohpohladı. Çariçe ondan çara şöyle söz etti: "Bana senin yokluğunda durumu kurtaracak tek kişi gibi görünüyor ve fikirlerini bana anlatarak içini dökmeye can atıyor." Nikolay'ı "Kuyruk" (Rusçada *hvost*) kod adını verdiği bu adamı ataması için sıkıştırdı. "Bana 'Kuyruk tamam' diye telgraf çekersen, anlarım."

Aleksandra "Eski Kürk Palto" lakaplı başbakanla her gün görüşüyordu. Kontrolden çıkan Duma, Goremikin'i oraya her gidişinde yuhalıyordu. Çoğu bakanı "dövme isteği" duyan imparatoriçenin niyeti, yerlerine Rasputin'i rahat bırakmayan herkesin "dosdoğru bize karşı geldiğini", bunun "bağışlanamaz ve hatta böyle bir zamanda cürüm" olduğunu anlayacak yeni kişileri atamaktı. Nikolay 2 Eylül'de Duma'nın oturumlarına ara verdi. Liberal üyelerden biri Rusya'yı deli bir şoför tarafından çok hızlı sürülürken, yolcuların topluca ölme korkusuyla onu durdurmaya cesaret edemediği bir otomobile benzetti.

Aleksandra 7 Eylül'de bakanların görevden alınmasını istedi. Yerlerine atanacak kişiler için çara, "Bak, sevgilim, sana bir isim listesi; [...] Anna bunları Andronnikov aracılığıyla edinmiş" diye yazdı. "Lütfen, Hvostov'u listede tut." Saflığını ele veren bir yorumla şunu ekledi: "Yanlış adam oldu-

ğu ortaya çıkarsa, değiştirilebilir; böyle bir zamanda bunun sakıncası yok." Kendisini Nikolay'ın "koruyucu meleği ve her konudaki yardımcısı" olarak nitelendirdi. "Bazıları (bakanlar) devlet işlerine karışmamdan çekinirken, bazıları (Andronnikov, Hvostov) beni sana yardım eden kişi olarak görüyor." Onun gözünde "Kuyruk", "bize herhangi bir şeyin bulaşmasına izin vermeyecek ve Dostumuza yönelik saldırıları durdurmak için var gücüyle çalışacak bir adam"dı.

İmparator 26 Eylül'de "Kuyruk" Hvostov'u, Rusya'nın bütün güvenlik birimlerinden sorumlu bakan olarak atadı. İki gün sonra Andronnikov'un evinde, üç madrabaz başarılarını kutlarken, Rasputin'e para zarflarını sundular. "Kuyruk" başbakan olma ve bir cinayeti işletme peşindeydi.[18]

Niki başkomutan olduğunda, "Bebeğin yanına gelmesine izin vereceğim" diye söz verdi Alix. Çar ve çareviçin Ştavka'da birlikte görünmeleri cazip bir propagandaydı; uzun süre yatağa bağlı kalan ve sert oyunlara katılması yasaklanan on bir yaşındaki Aleksey de bir üniforma kuşanıp savaşa gitme özlemi içindeydi. Bu tecrübe iyi bir eğitim de olacaktı. "Çar hayatı boyunca yaradılışından gelen ürkekliğin ve çok arka planda tutulmaktan dolayı yeterince hazırlıklı olmamasının sıkıntısını çekti" diye açıkladı Aleksandra, oğlunun özel hocası Gilliard'a. "Bu yüzden oğlunda aynı hatalara düşmemeye ant içti."

Erlikten onbaşılığa kısa sürede yükseltilen küçük çocuk, sonraki ayların büyük bir bölümünü Ştavka'da geçirerek, valinin küçük konağındaki bir odayı çarla paylaştı. "Yavrucak"la ilgili sürekli haberler aktaran Niki, birlikte oyun oynamalarını ve dua etmelerini Alix'e anlattı. Aleksey'in yakındığı bir konu, Romanov yatak odasındaki emperyal osurmaydı. Alix 7 Ekim'de kocasına şunu bildirdi: "Oğlancağızın bugün yazdığına göre, babacığı sabahleyin uzun süre epeyce kötü kokmuş. Çok haşarı!"

Ricatın yavaşlamasına karşın, Almanlar Vilna'yı ele geçirip Ukrayna içlerine ilerledi. Alekseyev'in planı daha zayıf Avusturyalılara bir karşı-saldırıyla yüklenmekti. "Kimseye bundan söz etmemelisin; lütfen bu iyiliği yap bana" diye yazdı Niki 18 Aralık'ta imparatoriçeye. Kasttetiği şey Rasputin'e söylememesiydi.

Bu arada çar, Aleksandra ve Anna'nın mektuplarını,* ayrıca *Milyoner Kız* adlı bir İngiliz romanını okumaya bir hayli zaman ayırdı. Uzun süredir ayrı

* Anna imparatora romantik notlar yazıp durdu. "İnek'ten çok kabarık bir mektup gönderiyorum sana" diye yazdı Alix 6 Ekim 1915'te. "Sevdalı Yaratık daha fazla bekleyemedi; sana aşkını dökmezse patlayacak." Anna'nın imparatora "Muhabbetkuşu" diye hitap etmesine çok kızan Aleksandra, düşmanlarına karşı bağışlamasızdı. Karadağ'ın yok olmakla karşı karşıya kalışını 5 Ocak 1916'da şöyle değerlendirdi: "Eh, bu savaşı çılgınca isteyen kral, oğulları ve buradaki Kara kızları, sana karşı ve Dostumuzun aleyhine dönmelerinden dolayı Tanrı'ya karşı günahlarının bedelini ödüyorlar. Tanrı öcünü alır. [...] Sadece halka üzülüyorum."

olan emperyal çiftin karşılıklı hasreti, yılın sonuna doğru arttı. İmparatoriçe 30 Aralık 1915'te şunu yazdı: "Hayalimde seni sıkıca bağrıma basıyorum, bütün tatlı yerlerini öpüyorum, dudaklarımı seninkilere yumuşakça bastırıyorum ve sevimli gözlerine dalarak her şeyi unutmaya çalışıyorum." İmparatorun 4 Ocak 1916'daki cevabı şöyleydi: "Canım, seni, öpücüklerini ve okşayışlarını özlüyorum. [...] Burada bakanlardan ve konuklardan uzak halde, çeşitli sorunlar üzerine konuşabilir ve beraber birkaç sıcak saat geçirebilirdik. Ama elimizden ne gelir? Ayrılığımız kendi kişisel fedakârlığımızdan."

Çariçenin çarı sıkıştırdığı bir konu da Başbakan Goremikin'in ayağının kaydırılmasıydı: "Hazır serbestken, herkesi Moruğun değiştirilmesine niçin hazırlamayasın ki." Peki, yerine kim geçecekti?[19]

Bu trajikomedide ancak en dalkavuk eyyamcılar böyle bir makama rağbet gösterebilirdi. Rasputin'in yeni başbakan için bulduğu aday kötü şöhretli bir emekli vali, altmış yedi yaşındaki Boris Stürmer'di.

Nikolay 20 Ocak'ta Stürmer'i başbakanlığa atadı. Stürmer ardından hayır duasını almak üzere Rasputin'le görüştü. Rasputin bile, "Yaşlı ama önemli değil, idare eder" düşüncesindeydi. Ne var ki, Stürmer gizliden gizliye hor gördüğü köylünün isteklerine aldırmayınca, ondan azar işitti. Rasputin çevresine de şu sözlerle böbürlendi: "Stürmer adabıyla yerinde dursa daha iyi olur. Durmazsa, boynu kırılır. Onu sepetlemeleri için tek sözüm yeterli." Ama Rasputin çarın parlamentoyu ziyaret etmesi gibi bazı makul tavsiyelerde de bulundu. Nitekim Alix, "Duma kısa bir oturum için olsa bile toplanmalı" diye tembihte bulundu Niki'ye. "Özellikle başkalarının önceden haberi olmaksızın, orada görünmen harika olur. [...] Zira şimdi herkes çalışmaya istekli; onlara biraz güven göstermek gerekir." Nikolay 9 Şubat'ta Duma'da görünerek herkesi şaşırttı ama Stürmer gibi Alman soyadlı vasat bir kişinin başbakanlığa atanması, saygısızlık ya da aldırışsızlık olarak karşılandı. Başbakan alaya alındı ve feci söylentiler rejimi yıpratmaya başladı.

Romanovların Sırları, *Rasputin'in Hayatı ve Maceraları* gibi adlar taşıyan broşürlerde Aleksandra ile Anna'yı Rasputin'in çarpıntılı kamışına köle olmuş çıplak lezbiyen haylazlar olarak gösteren hain bir Alman fahişe yönetimi tasvir edildi. Her şeye gizlice ve acemice karar verilen bir sistemde, bu tür söylentiler siyasal yapı aracılığıyla yayıldı.[20]

Stürmer'in başbakanlığı Hvostov'u küplere bindirdi. Üç madrabaz birbirine düştü. Hvostov düşman kesildiği Andronnikov'u Anna'ya gammazladı. Andronnikov da Anna ile Rasputin'in bir fotoğrafını dul imparatoriçeye göndererek öcünü aldı. Rasputin'i önce rüşvetle kandırıp Petrograd'dan uzaklaştırmaya çalışan Hvostov Ocak 1916 sonlarında onu boğup zehirlemesi ve

donmuş bir nehrin buz tabakası altına atması için, yakın koruması Ohrana ajanı Komissarov'a 200 bin ruble teklif etti. Komissarov zehri Rasputin'in kedisinde denedi. Rasputin kendisine gözdağı vermeye çalıştığını sandığı "Yüce Makamın Emir Subayı" Andronnikov'u tutuklatıp sürgün ettirdi. Hvostov'un tuttuğu başka bir kiralık katili tutuklayan üçüncü madrabaz, yani polis şefi Beletski, bu heyecan dolu korku hikâyesini sağa sola yaydı.

İlk başta Aleksandra bunun Rasputin'e yönelik bir tertip, "Duma'nın açılışından önce sırf ortalığı karıştırmak için Hvostov'un Yahudiler meselesine karıştırılma çabası" olduğunu sandı. İmparator 13 Şubat tarihli mektubunda ona, *Sır Odası* adlı bir İngiliz romanını okuduğunu ve Atkinson's White Rose markalı İngiliz parfümünü sürdüğü mektubunu kokladığını belirtti. "Bende heyecan uyandıran bu koku beni basbayağı sana doğru çekti" diye ekledi. O sırada imparatoriçe ortaya çıkan gerçekle yüzleşme uğraşı içindeydi. "Grigori [Rasputin] aracılığıyla Hvostov'u sana tavsiye ettiğimiz için çok perişanım" diye itiraf etti Nikolay'a 2 Mart'ta. "Bu iş huzurumu kaçırıyor; sen karşı çıkarken, ben aldatılmaya fırsat verdim." Ona göre, "yakasını iblise kaptıran" bu bakan görevden alınmalıydı. "Doğrusunu söylemem gerekirse, Hvostov iktidarda kaldığı, elinde para ve polis bulunduğu sürece, Grigori ve Anna açısından içim rahat değil." Nikolay yüzleşme ve kendini tutamama korkusu yüzünden, bu menfur külhanbeyini dahi kibarca huzura kabul ettikten sonra, mektupla azletti.*

"Olay baştan sona rezilce" diye bildirdi imparator 5 Mart'ta Alix'e. Ama imparatoriçe hâlâ bakanları kovma peşindeydi, hem de yenilerini bulamayacak durumdayken. Duma üyesi Guçkov için, "Onu asmak mümkün değil mi?" diye sormaktan kaçınmadı. Kendine biçtiği rol, Rasputin'i korumak ve Aleksey'e taht yolunu açmaktı. "Bebeğin hatırına, kararlı olmalıyız" diye yazdı 17 Mart'ta. "Aksi halde başa geçişi kötü olacak; insanların çok cahil olduğu Rusya'da gereken bir karakterle başkalarına boyun eğmemeli ve kendi efendisi olmalı – Bay Philippe ve Grigori de öyle demişlerdi." Rasputin'i öldürme planı, çariçenin ona inancını pekiştirdi. "Akşamleyin Kutsal Kitap'ı okurken, Dostumuzu çokça düşündüm" dedi Niki'ye 5 Nisan'daki Paskalya'da. "Kitap kurtları ve Ferisilerin Mesih'e çektirdiği eziyetler geldi aklıma; [...] sahiden de bir peygamber kendi ülkesinde hiç saygı görmez."[21]

Tam da cephe gerisinin kara komediye gömüldüğü sırada, mermi ikmali düzelen ordu dirildi. Güven arttı. Nikolaşa'nın Kafkas kuvvetleri Anadolu'ya dalarak Şubat 1916'da Erzurum'u, ardından nisanda Trabzon'u aldı; bu arada

* Rasputin bu görev için düşünülen adayları nüktedan bir kadercilikle değerlendirdi: "Şçeglovitov bu makamı istiyor ama dolandırıcının teki; Krişanovski beraber yemeğe çıkmak için beni sıkıştırıyor ama dümencinin teki. Talip olan Beletski var bir de. Şimdiye kadar öldürülmemiş olsam bile, bu işi onun yapacağı kesin."

bir Rus süvari kuvveti İran'da Alman yanlısı kuvvetleri saf dışı ettikten sonra, İngilizlere yardım etmek üzere hızla Irak'taki Bağdat'a yöneldi.*

Gelgelelim, ordu muazzam insan gücü havuzuna rağmen, yeterli sayıda yeni asker toplamada zorluk çekti. Sayısal üstünlüğün elde edildiği ve yeni levazımın geldiği bir ortamda bile, Rus komutanlar ana cephede bir yarma harekâtına girişmek amacıyla, ilkel taktikleri değiştirip piyade ve topçu eşgüdümünü sağlayamadı.

Ştavka'da Mart 1916'da Batı Cephesi'nde Verdun Muharebesi'yle meşgul Almanlara karşı Vilna yakınındaki Naraç Gölü kıyısında bir taarruz planlandı. "Saldırıya geçmemiz için her şey hazır" dedi Niki 3 Mart'ta Alix'e. Hazır bekleyen 50 bin kişilik Alman ordusunun üzerine 5 Mart'ta 350 bin Rus askeri ve 1.000 top sürüldü. Mevsimin çamurlu oluşu felakete davetiye çıkardı; kötü planlanmış topçu yaylım ateşi işe yaramadı ve ordular arasındaki eşgüdüm her zamanki gibi umut verici olmaktan uzak kaldı. Ruslar 100 bin asker daha kaybetti. "İyi generallerimiz çok az" diye yazdı Niki. Ancak bu bozgundan yavaş yavaş yeni bir ordu ortaya çıktı. İlkbaharda çar ve Alekseyev, güneybatı cephe komutanını görevden aldı ve yerine General Aleksey Brusilov'u atadı. Enerjik, yaratıcı ve düşünceli Brusilov modern bir taarruza girişmek için yeni bir hazırlık, yedek ve güç yığınağı sistemi geliştirdi. Miskin bir tavırla saldırılara artık girişilemeyeceği sonucuna varan bütün diğer generallerin aksine, üstün çıkabileceği kanısındaydı.

Bu arada Niki ile Alix'in sevdası daha da büyüdü. Her ikisinin de okuduğu aşırı duygusal İngiliz masalı *Küçük Mavi Çocuk*, çariçeye ilham kaynağı oldu: "Her kadın sevdiği adama karşı bir anne duygusu da taşır; derin sevgiye varıldığında doğaldır bu." İmparator da etkilendi: "Hoşuma gitti. [...] Birkaç sefer mendil kullanmam gerekti" diye yazdı 31 Mart'ta. Çarın aklına kendisinin de Alix'le evlenmek için "tıpkı Küçük Mavi Çocuk gibi ama daha ısrarcı tavırla" mücadele edişi geldi. Ondan sonra karısına "seni gidi şirin Mavi Çocuk" diye hitap etti. İkilinin cinsel tutkusu sönmüş değildi. "Tatlı aşkım, seni o kadar çok istiyorum ki!" diye yazdı çar 8 Nisan'da. "Eve döndüğümde Madam Becker [âdet] halinde olma, lütfen." Çariçe 11 Nisan'da cevabi telgrafında "Mühendis-makinist ne kadar da arsız hale gelmiş" demekle birlikte, kocasının gelişinde hazırdı. "Sevecen okşayışların ve öpücüklerin o kadar büyük teselli ve ikram ki, hep hasretini çekiyorum" diye yazdı 24 Nisan'da, Ştavka'ya dönmüş çara. "Şahsen sıkça istemesem ya da belli etmesem bile, biz kadınlar yumuşaklığı sevecenliği özleriz."

---

* Bu gelişme Sazonov'un mayıs ayında Petrograd'da Sykes-Picot-Sazonov antlaşmasını müzakere etmesine fırsat verdi. Yakındoğu'nun paylaşıldığı bu plan uyarınca, Filistin ve Irak Britanya'ya, Suriye ve Lübnan ise Fransa'ya bırakıldı. Rusya'ya Doğu Anadolu, Ermenistan ve Kürdistan'ı kapsayan geniş toprakların yanı sıra, uluslararası denetim altına alınacak Kudüs ve Konstantinapol'de bir pay sözü verildi.

General Brusilov 22 Mayıs'ta başvurduğu yeni şok taktiklerle Avusturya hatlarını yararak Karpatlar'a yöneldi. Alınan esir sayısı 12 Haziran'da 190 bine ulaştı. İmparator güven duyduğu Aleksandra'ya askeri planları her açıklayışında, "Bunu kimseye anlatmamanı rica ederim" diye eklerdi. Kastettiği kişinin boşboğaz Rasputin olmasına karşın, imparatoriçe hemen her zaman bir şekilde ona anlatırdı. Sözgelimi, 4 Haziran tarihli mektubunda şöyle bir ifade vardı: "[Dostumuz] şimdilik kuzeyde şiddetle yüklenmememizi istirham ediyor; çünkü güneydeki başarılarımızın sürmesi halinde, kuzeyde kendiliğinden geri çekileceklerini belirtiyor." Rasputin'den aldığı askeri tavsiyeleri aktarıyor olması inanılmazdı. Çar 5 Haziran'da kuzeyde ciddi saldırıya geçmeyeceklerini çıtlatırken, şunu vurguladı: "Lütfen, bundan kimseye, hatta Dostumuza bile söz etme. Bunu hiç kimse bilmemeli."

General Alekseyev'in endişeli olduğu çarın 7 Haziran'daki şu ifadesinden belliydi: "Askeri sorunlara duyduğun büyük ilgiyi ve bana sorduğun ayrıntıları Alekseyev'e anlattım. Gülümsedi ve sessizce dinledi." Genelkurmay başkanının kendi hükümdarına ve eşine güvenmemesi garip bir durumdu. Brusilov ilerlemeyi sürdürürken, imparator da eşinin hasretiyle yanıp tutuşuyordu: "Tatlı öpücüklerini ne kadar çok özlüyorum! Evet, sevgili bir tanem, onları nasıl vereceğini biliyorsun! A, bu ne haylazlık! Oğlan hatıralarla dikiliveriyor..."

Toplam 425 bin esir alan Brusilov, çatışmanın en başarılı harekâtlarından biriyle, Avusturya'yı savaşın dışında bırakmanın eşiğine kadar geldi. Almanlar Batı Cephesi'nde Somme Taarruzu'yla karşı karşıya olmalarına rağmen, müttefiklerini kurtardılar. Ürkek ya da kötümser Rus generallerinin ise destek vermekten kaçındıkları Brusilov'un son umudu, çarlık ordusunun kaymak tabakasını oluşturan muhafızlardı: Aleksandra'nın ifadesiyle, çarın muhafız subaylığı dönemindeki "eski silah arkadaşı" General Vladimir Bezobrazov komutasındaki 60 bin asker. Asla çekilmemeleriyle övünülen muhafızlara "sadece seçkin kişilerin komuta etmesi gerektiği düşüncesiyle, çarın sürgünden 1914'te dönen Pitz Amcası da bir kolordunun başına geçirildi. Alix'in Niki'ye mektubundaki anlatıma göre, Temmuz sonlarında Bezobrazov "zapt edilemeyeceği bilinen bataklıklar boyunca ilerleme emrini verdi" ve "ataklığı [...] muhafızların kıyımına yol açtı." 30 bin muhafız kaybedildi. Aslına bakılırsa, Büyük Petro'nun Muhafız Alayı neredeyse ortadan kalktı ve imparator en çok ihtiyaç duyacağı bir dönemde en sadık savunucularından yoksun kaldı. Rasputin çara artık "yararsız fedakârlıklardan, yararsız katliamlardan" vazgeçmesi için yalvardı. Nikolay 27 Eylül'de harekâtı durdurdu ama Türklere karşı savaşın çok iyi gitmesi nedeniyle, bir Çargradski Alayı oluşturarak, Konstantinapol'ü almayı tasarladı.[22]

Brusilov'un zaferinin doruk noktasında, imparator garip biçimde gelişmelerden kopuktu: "Brusilov kararlı ve sakin. Dün bahçede iki akasya keşfettim." Savaş özellikle liderler üzerinde yıpratıcı bir etki yaratır. "Dün trende kendimi çok yorgun hissettim" diye yazdı Niki 3 Mart'ta Alix'e. "Kompartımanda öylece uzanıp kaldım." Aleksey'in ülkeye dönüşünden sonra, hükümdar yalnızdı. Yakındığı bir konu bakanların Ştavka'ya "hemen her gün gelme ve bütün zamanını alma" yönündeki ısrarıydı. "Genellikle gece yarısı bir buçuktan sonra yatağa giriyorum ve bütün zamanımı sürekli bir koşturmayla geçiriyorum; [...] durum düpedüz vahim." Maiyeti çarın "genel asabi bitkinliğin" eşiğinde olduğunu fark etti. Benckendorff Dr. Botkin'e şunu söyledi: "Bu şekilde daha uzun süre devam edemez. [...] Hiçbir şeyle artık ciddi ilgilenmiyor. Gayet lakayt hale geldi. Günlük rutinini bir otomat gibi izliyor; öğünleri ya da bahçedeki yürüyüşleri için belirlenmiş saatlere daha fazla dikkat gösteriyor."*

Ruslar iki yıllık uğraştan sonra, savaşın en başarılı İtilaf harekâtını yürütmüşlerdi ve savaş ekonomisi toparlanma yolundaydı. Mermi üretiminde 1917 sonuna doğru 18 milyon fazlaya ulaşılacaktı. Ama cephe gerisinde moral çökmeye, enflasyon azmaya ve gıda sıkıntısı yayılmaya başladı. İşin garibi, bir tahıl açığı yoktu. Hasadın bol olmasına karşın, bir milyon işçinin yığılmasıyla kentlerdeki nüfusun şiştiği bir dönemde, köylüler ellerindeki tahılın daha az bir kısmını satabilir duruma düştüler. Trenler öylesine kötü idare ediliyordu ki, tahıl gereğince toplanamıyor ya da kentlere ve ordulara dağıtılamıyordu. Petrograd sokaklarında gıda kuyruklarını gören Rasputin'in önerdiği belki basit ama daha makul fikirlerden bazıları Alix tarafından imparatora aktarıldı.

Niki "bütün duruma hâkim" olacak bir diktatör atamayı aklından geçirdi ama onu "en çok rahatsız eden şey bir türlü bitmeyen levazım sorunu"ydu. "Yalı Stürmer bu güçlüklerin üstesinden gelemez. [...] Bu şimdiye kadar karşılaştığım en melun sorun. Hiç tüccarlık yapmadım ve tedarik sorunlarından anlamıyorum."

Gelgelelim, ona "gıda temini meselesini ayrıntılı olarak anlatmaya çalışan" bir bakanın sözlerini, "gündelik eften püften şeylere, [...] hava durumuna, [...] çocuklara ve çiçeklere dair sorularla ikide bir kesti." Çarın durumunu izleyen Benckendorff şu uyarıda bulundu: "Bir imparatorluk böyle yöneti-

* Soğuk algınlığı için o dönemin mutat bir ilacı olan kokain, ayrıca söylentilere göre, sinirlerini yatıştırmak için çayla birlikte Buryat şifacı Badmayev'in banotu ve haşhaş iksirini alıyordu; bunlar sadece kayıtsızlığını artırmaya yaramış olabilir. Yusupov'a göre, Badmayev'in elinde "tedricen etki gösteren ve kişiyi tam zihinsel donukluk durumuna düşüren otlar" vardı. Aleksandra'ya gelince, isteklerine karşı çıkamayacak kadar zayıf olan Dr. Botkin'in verdiği Veronal ve başka uyuşturucularla "doymuş" durumdaydı. Bunlara müptela hale gelmiş olabilir; her halükarda sürekli barbitürat, afyon, kokain ve morfin kullanımının getirebileceği tek sonuç histerisinin şiddetlenmesiydi.

lemez ya da bir orduya komuta edilemez. Bunu zamanında kavramazsa, bir felaketin yaşanması kaçınılmaz."[23]

Aleksandr Sarayı'nda imparatoriçe görev değişiklikleriyle meşguldü. Bir içişleri bakanı bulamayınca, Rasputin'in önerisi üzerine, bu makama da Stürmer'i atandı. Becerikli savaş bakanını Duma'yla bağlarından ve Rasputin'e husumetinden dolayı görevden almıştı. Rasputin nadiren bu politikalara önayak olsa da, Aleksandra'yı daha önceden Nikolay'ın güvenmediği bakanları görevden almaya teşvik etti ve ardından yerlerine geçecek kişileri bulmaya çalıştı. Çarın Sazonov'a güveni de hükümet isyanındaki rolü ve Polonya'ya özerklik verme önerisi yüzünden artık kalmamıştı. Aleksandra 6 Temmuz'da Ştavka'ya gitti ve ertesi gün "Krep"in görevden alınmasını sağladı. Ama Rasputin'le birlikte uygun dışişleri bakanı arayışı sonuçsuz kalınca, yine Stürmer'i atama yoluna gitti. Böylece vasat bir adam temel önemdeki üç bakanlığın başına geçmiş oldu.

Heyecan imparatoriçeye iyi gelse de, onu sinirsel histeriden kurtaramadı. Ocak 1916'da "geceleyin karnındaki sancılarla keyfi kaçınca", hizmetçisini "sıcak su şişesini doldurması ve afyon vermesi" için çağırmak zorunda kaldı. Kafasını hayat ve ölüm meselelerine taktı. "İnsan çok çabuk yaşıyor" diye belirtti 5 Mart tarihli ve daha aklı başında bir mektubunda. "İzlenimler peş peşe geliyor, makine ve para dünyaya hükmederek her türlü sanatı eziyor; bu büyük savaş bittiğinde neler olacağını merak ediyorum." İçinde gelecek korkusu vardı. Evliliğinin yirmi birinci yıldönümüne denk gelen 12 Kasım 1915'te şunları yazdı: "Ah, sevgilim, geçmiştekinden daha mutlu olmak zor. [...] Umarım, çocuklarımız tam anlamıyla huzurlu olur. [...] Hayat bir muamma, gelecek bir perdenin arkasında saklı ve kocaman bir kız olan Olga'mıza baktığımda, gönlüm duygularla doluyor ve onu nelerin beklediğini merak ediyorum."

Olga bunalımdaydı. Alix Ekim 1915'te Niki'ye, onun "çok solgunlaştığını" bildirdi. "Bir süre daha yatakta kalmalı; arsenik iğneleri daha çabuk etki gösterecek." OTMA dörtlüsü onun tuhaf görüşlerine karşı daha az hoşgörülüydü artık. "Çocuklar bütün sevgilerine rağmen, olaylara bakış tarzımı nadiren anlıyorlar" diye yazdı Mart 1916'da. "En küçüğü dahi öyle; nasıl yetiştirildiğimi anlattığımda, bunu sıkıcı buluyorlar. Sadece Tatyana'yla sakin biçimde konuştuğumda, sözlerimi kavrıyor. Olga her zaman en suratsız olanı ve sert davrandığımda, somurtuyor."*

---

* Vladimir Amca ile Miechen'in şımarık oğlu Boris, kendisinden on sekiz yaş küçük olan Olga'yla evlenmek istedi. Alix bu "yaşça geçkin, yarı bitap ve bezgin genç adam"ın kızına talip olduğunu duyunca dehşete düştü. Ama bir aday daha vardı: Brusilov'un taarruzu Romanya'yı İtilaf safında savaşa girmeye ikna ettiği için, Olga'nın Prens Carol'la evliliği tekrar ciddi biçimde gündeme geldi. Artık Romanya kraliçesi olan "Küçük Hanım", geniş toprak kazanımlarını müzakere etmek için Niki'ye bir mektup yazdı. Çar buna İngilizce olarak şu karşılığı verdi: "Ülkenin muazzam talepleri karşısında derin şaşkınlığa

Gelgelelim, Olga'nın ruh hali Romanovların öfkesinin yanında hiçbir şey sayılırdı. Aleksandra'ya yakın tek kişi Pitz Amca'ydı artık. Dul imparatoriçe gelini Alix'in düpedüz delirdiğinin farkındaydı ve Niki'nin hükümdarlığını İmparator Pavel'in son günleriyle karşılaştırmaktaydı. Oğluyla bir kez daha yüz yüzde görüştü ve bazı kaynaklara göre, "Ya Rasputin ya ben" tehdidinde bulundu ama mayıs ayında Kiev'e taşındı. Petrograd'da Bimbo, yani Nikolay Mihailoviç Çarlık Yat Kulübü'nde "Menfur Hesseli" Aleksandra'yı esprili bir dille "İsa'yı Doğru Yola Getiren Kadın" olarak nitelendirdi. Aleksandra ona "Beyaz Karga" adını taktı ve Nikolay'a şunu anlattı: "Aileye karşı fazlasıyla yumuşak ve sevecen davranmışız."

Bu arada Dmitri ve Yusupov tam da Aleksandra'nın onu koruyacak dört dörtlük adamı bulduğu sırada, Rasputin sorununa kesin çözüme kafa yormaya koyuldular. İmparatoriçenin güvenlik birimlerinin başına getirdiği kişi aslında frengili bir deliydi.[24]

Rasputin'in içişleri bakanlığı için tavsiye ettiği Aleksandr Protopopov, görünüşte bakan olmaya tam uygundu. Şık giyinen, birçok dil bilen, piyano çalan ve Duma başkan yardımcı olan bu kibar liberal muhafazakâr, ilk başta bizzat Rodziyanko tarafından çara önerilmişti. Onunla Londra'ya bir ziyaretinde karşılaşan Kral V. George'da bile iyi bir izlenim bırakmıştı.

Niki ondan ilk kez Rasputin'in söz ettiğini hatırladı. Onunla 20 Temmuz 1916'daki ilk görüşmesinden sonra, "Beni çok memnun etti" diye yazdı. "Atlı Ağır Piyade Alayı'nın eski bir subayı." Aynı zamanda bir tekstil kodamanı olması açısından, ikmal krizini çözecek ideal kişi sayılırdı. Rasputin'in eylülde Protopopov'u övgüyle anlattığı Aleksandra, imparatoru çılgınca sıkıştırmaya başladı: "Onu tanımasam da, Dostumuzun bilgeliğine ve yol göstericiliğine güveniyorum. Grigori oraya Protopopov'u atamanı ısrarla istirham ediyor. Onu tanıdın ve iyi bir izlenim edindin; üstelik bir Duma üyesi olduğundan, onlarla nasıl ilişkiye gireceğini bilecek."

"Bu mesele üzerinde düşünmeliyim" diye karşılık verdi Niki 9 Eylül'de. "Bildiğin gibi, Dostumuzun insanlara dair fikirleri bazen tuhaf oluyor. Dikkatli olmak gerekir, özellikle de yüksek makamlara getirilecek kişilerde. [...] Bütün bu değişiklikler insanın kafasını yoracak hızda; bana çok sıkça yapılıyor gibi geliyor." Bu yetersiz bir ifadeydi. Aleksandra'nın devlet işlerinin

uğradığımızı samimiyetle itiraf etmeliyim." Ama Romanya'nın savaşa katılması halinde, Rusya'nın hemen bir antlaşma imzalayacağını ekledi. Rumenlerin savaşa girişi askeri bir yük getirdi. Almanlar Bükreş'i ele geçirdi. "Küçük Hanım" çara mektup yazarak, yardım için yalvardı. Bu arada çarın kız kardeş Olga, Oldenburg Prensi Peter'le mutsuz evliliği sırasında aradığı aşkı çok önce Muhafız Alayı subayı Nikolay Kulikovski'de bulmuştu. Boşanıp Kulikovski'yle evlenmek için izin isteyince, Aleksandra'dan azar işitti: "Acaba baban ne derdi?" Çar buna rağmen evliliği onayladı.

başında olduğu dönemde dört başbakan ve beş içişleri bakanı görev yapacağı için, çarın kuşkuları haklıydı.

Protopopov sahiden "tuhaf"tı. Fıldır fıldır bakan gözlerinde, titremeli terlemelerinde, küfürlü öfke nöbetlerinde ve sarsak konuşmalarında "garip" bir yan vardı. Muhtemelen frengi yüzünden yarı deliydi; bir hastalığı Petrograd'ın rahatlatıcı doktoru ve Alix'in ifadesiyle Rasputin'in "can ciğer dostu" Badmayev tarafından iyileştirilmişti. Söylentilere göre, Badmayev'in "uyarıcı tozlar"ının (büyük olasılıkla kokain) müptelasıydı. Yeni bir üç madrabaz versiyonuyla, Badmayev hastasını bakan, iş ortağı General Kurlov'u ise polis şefi olarak önerdi. İkincisi Stolipin'in uğradığı suikastın sorumlusu Kurlov'un ta kendisiydi. Protopopov iktidarın çekiciliğiyle, Rasputin'in bir havarisi ve Aleksandra'nın mistik otokrasisinin bir mühtedisi kesildi. İmparatoriçe görüşmesinde onu "çok akıllı, tatlı dilli, hoş adaplı" buldu.

"Lütfen, Protopopov'u içişleri bakanı yapın" diye yazdı Nikolay'a.

"Bu yapılacak" diye cevap verdi Nikolay.

"Tanrı yeni seçtiğiniz Protopopov'u esirgesin" diye kutladı imparatoriçe. "Dostumuz çok akıllıca bir iş yaptığını söylüyor."

Nikolay'a ilk buluşmada Protopopov'la görüşmesi için bir gündem gönderdi. "Dostumuzu dinlemeli ve tavsiyelerine güvenmeli" diye ekledi. "Listemi önünde tut. Dostumuz bütün bu şeyleri konuşmanı istirham etti."

Alix edindiği yeni özgüvenden gururluydu: "Bakanların karşısında artık zerre kadar çekingenlik duymuyorum ve Rusçayı sular seller gibi konuşuyorum. Enerjik olduğumu görüyorlar ve sana her şeyi, ayrıca arkandaki duvar, hem de çok sağlam bir duvar olduğumu aktarıyorlar. Sana azıcık yararım dokunabilir."

Çar ikilinin düzenlemesini övdü: "Evet, ben burada çakılıyken, sahiden başkent tarafındaki gözüm ve kulağım olmalısın" diye bildirdi ona 23 Eylül 1916'da. "Bakanların el ele vermelerini sağlamak sana uygun düşen rol; bana ve ülkemize muazzam yararın dokunuyor. Ah! Değerli Sunny, kendine doğru işi bulduğun için çok mutluyum."

Stürmer ve Protopopov azıcık kalmış çarlık itibarını da yok ettiler. Stürmer'in Almanya'yla ayrı bir barış için nabız yokladığı yönünde kuşkular vardı; Nikolay'ın tasvip ettiğine dair bir kanıt olmasa da, doğru olabilecek söylentilerdi bunlar. Artık "Alman" diye anılan Aleksandra'nın Almanlarla gizli müzakerelere oturduğu kuşkusu yaygındı. Alman bağlantılarının onunla irtibata geçtiği kesin olmakla birlikte, Rusya'ya bağlı biriydi. Geveze Protopopov ülkeyi İsa Mesih'in yardımıyla yönetmekle övünür hale geldi. "Rusya'yı kurtaracağımı seziyorum" dedi. "Onu kurtaracak tek kişi benim."

Duma'da liberal Kadet Partisi'nin lideri Pavel Milyukov, Stürmer'in beceriksizliğini (ve Aleksandra'nın yönetim tarzını) amansız bir soruyla yerdi: "Bu ahmaklık mı, yoksa ihanet mi?"

"Her ikisi de!" diye bağırdı birçok üye.

Nikolay 9 Kasım'da Stürmer'i görevden aldı ve ehil bir örgütçü olan eski ulaştırma bakanı Aleksandr Trepov'u başbakanlığa atadı. Ama Aleksandra ve Rasputin kızdılar. "Dostumuz onun atanmasından dolayı çok müteessir, zira çok aleyhinde olduğunu biliyor" diye itirazda bulundu çara Aleksandra. "Fikrini sormadığın için de çok üzgün." Trepov beklendiği gibi Nikolay'a, Protopopov'u görevden almasını ve Rasputin'i sürgün etmesini tavsiye etti.

Çar eline geçen fırsatı kaçırmayarak, Aleksandra'ya 10 Kasım'da, belki "iyi, dürüst bir adam" olsa bile "normal olmayan", "belli bir hastalık" nedeniyle "bir fikirden öbürüne" atlayan Protopopov'u görevden alacağını bildirdi. "Lütfen, Dostumuzu bu işe karıştırma! Sorumluluğu taşıyan benim."

"Şimdi kalkıp Protopopov'u değiştirme, düzelecektir" diye yazdı çariçe. "Ona gıda temini meselesine el koyma fırsatını verirsen, her şey yoluna girecek. [...] Deli falan değil! " Ona göre, Trepov asılmalıydı.

> Ben Efendisi ve Çocuğu için kavga eden bir kadınım sadece. [...] Sevgilim, meselenin Protopopov ya da filanca kişi olmadığını, monarşinin ve itibarının söz konusu olduğunu unutma. [...] Senin hükümdarlığın ve Bebeğin istikbali için kavga ediyorum. [...] Tanrı erbabı değil, birer korkak olan adamlara kulak verme. TEK VARLIĞI sen olan Hatunun. Ölüme kadar sana sadığım!

Aleksandra'dan Niki'nin planlarını öğrenen Rasputin, çarı telgraf bombardımanına tuttu. Bu davranışı megalomanyadan değildi; o sırada canının derdindeydi. Çok içkiliyken ağzından şu sözler döküldü: "Beni öldüreceklerine hiç kuşkum yok. Anneciğimi ve babacığımı da öldürecekler."*

Aleksandra apar topar Ştavka'ya gitti. Benzeri görülmemiş bir ağız dalaşında, kocasından Protopopov ve Rasputin'i yerlerinde tutmasını istedi. Nikolay köpürdükten sonra, "Haliyle sıkıntılı günlerden geçiyoruz" diyerek özür diledi. "Kızgın ya da sabırsız davrandıysam, beni bağışla; bazen insanın sinirinin geçmesi gerekiyor." Çar teslim oldu.

Trepov rüşvetle Rasputin'i siyasetten uzaklaştırmaya çalıştı. Hükümdarlar Rasputin'in mübarek kişiliğine bu hakareti nefretle karşıladılar. Ne var ki, Protopopov'un görevden alınamaması Rasputin'in kaderini belirledi.[25]

---

* Büyük Savaş sırasında Rasputin'e yemek pişirenlerden biri, Petrograd'daki lüks Astoria Hotel'in bir aşçısıydı. Devrim'den sonra Lenin ve Stalin'e de yemek pişiren Spiridon Putin adlı bu aşçı, şimdiki Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in dedesiydi.

SAHNE 6

İmparator II. Mihail

OYUNCULAR

II. NİKOLAY, imparator 1894-1917, "Niki"
Aleksandra Fyodorovna (eö Hesse Prensesi Alix), imparatoriçe, "Alix", "Sunny"
Olga, en büyük kızları
Tatyana, ikinci kızları
Marya, üçüncü kızları
Anastasya, en küçük kızları
Aleksey, çareviç, oğulları, "Ufaklık", "Bebek"

ROMANOVLAR

Marya Fyodorovna, dul imparatoriçe, III. Aleksandr'ın dul eşi, "Minny"
II. MİHAİL, imparator 1917 (bir günlük), süvari genel müfettişi, "Mişa", "Gevşek", Nataşa'yla (Kontes Brassova) evli
Miechen, Vladimir Amca'nın dul eşi
Ella, Sergey Amca'nın dul eşi, çariçenin kız kardeşi, başrahibe
Pavel Amca, "Pitz", Olga Pistolkors'la (Prenses Paley) evli
Dmitri Pavloviç, Pavel Amca'nın oğlu, Rasputin'in katili, Yusupov'un dostu
Nikolay Nikolayeviç, Kafkasya genel valisi, "Korkunç Nikolaşa", Karadağ Kralı Nikola'nın kızı Stana'yla (Kara Kadın, Karga) evli
Nikolay Mihailoviç, "Bimbo"
Aleksandr Mihailoviç, kardeşi, "Sandro", çarın kız kardeşi Ksenya'yla evli
Prens Feliks Yusupov, Sandro ile Ksenya'nın kızı İrina'yla evli, Rasputin'in katili
Marie, Romanya kraliçesi, Kral Ferdinand'la evli, Niki'nin birinci dereceden kuzeni, "Küçük Hanım"

SARAYLILAR: Bakanlar vs.

Kont Vladimir Frederiks, maiyet bakanı
Anatoli Mordvinov, II. Nikolay'ın emir subayı
Anna Vyrubova (eö Taneyeva), Aleksandra'nın dostu, "Anya" "Sevdalı Yaratık", "İnek"
General Mihail Alekseyev, genelkurmay başkanı
Aleksandr Trepov, başbakan
Aleksandr Protopopov, son içişleri bakanı
Prens Nikolay Golitsın, Çarlık Rusyası'nın son başbakanı
Mihail Rodziyanko, Duma başkanı, "Yağ Tulumu"
General Sergey Habalov, Petrograd askeri valisi
General Nikolay Ruzski, kuzey cephesi komutanı
Vladimir Purişkeviç, Duma üyesi, Rasputin'in katili
Prens Georgi Lvov, Geçici Hükümet'in başbakanı

Aleksandr Kerenski, Sovyet Duması üyesi, Geçici Hükümet'in adalet bakanı, daha sonra başbakan
Aleksandr Guçkov, Duma üyesi, Geçici Hükümet'in savaş bakanı

KÂHİN

Grigori Rasputin, Sibiryalı ermiş, "Dostumuz"

Romanovlar, generaller ve parlamenterler* hükümdara karşı aynı anda tertipler çeviriyorlardı. Nikolaşa üstünde bir Kafkas *çerkeska* paltosuyla 7 Kasım 1916'da Ştavka'ya vardı ve çara şöyle dedi: "Hiçbir şey söylememektense, bana küfretsen, beni buradan kovsan daha hoş olur. Tacını kaybedeceğini görmüyor musun? Sorumlu bir hükümeti başa geçir. [...] Seni devirmek istediğime inandığın için utanmıyor musun?" Ardından Aleksey'i işaret edip, "Bari ona acı" demesi üzerine, çar kuzenini öptü.

Ştavka'ya uğrayanlardan biri de Bimbo'ydu. Bu ziyarette dosdoğru Aleksandra'yı, Rasputin'i ve onların kurduğu hükümeti sertçe eleştiren iki mektubu çara verdi. Nikolay'ın mektupları ilettiği çariçe, öfkeden ipe sapa gelmez laflar sıraladı ve "son derece bezgin" bir tavırla 4 Kasım'da çara şunu yazdı: "Onu durdursaydın [...] ve bir kez daha bu konuya ya da bana değinecek olursa, ağır ihanete yakın bu davranıştan dolayı onu Sibirya'ya göndereceğini söyleseydin. O yirmi iki yıldır benden hep nefret ediyor. [...] Kötü olan her şeyin timsali, [...] bir Yahudi torunu o!" Aleksandra'nın "gönlünü nefrete açarak, [...] eski zamanların tiranları gibi davrandığını" belirten "Küçük Hanım"a katılmamak zordur. Ama Nikolaşa ve Bimbo, Aleksandra'yı yerinden oynatamadılar. Daha sert bir çözüm bulunmalıydı. "Uzun ve narin endamı, mavi gözleri, esmer teni ve kapkara saçlarıyla saraydaki en güzel kadın" olan Prenses Zinayda Yusupova, yüzüne karşı Rasputin'i eleştirdiği Aleksandra tarafından kapı dışarı edildi: "Umarım, seni bir daha görmem."[1] Yusupova ve oğlu Feliks, Rasputin'in ölmesi gerektiğini kararlaştırdılar.

Prens Feliks Yusupov henüz yirmi iki yaşında olduğu ve Oxford'dan yeni döndüğü 1909'da Rasputin'e ulaşmıştı. Rasputin cinsel belirsizliği konusunda danışmak isteyen bu efemine aristokrattan hoşlandı ve onu baştan çıkarmaya çalıştı. Yusupov iğrendiği *starets*'in "ancak yüzyılda bir karşılaşılan bir güç" taşıdığı ve sadece ölümle durdurulabileceği kanısına vardı.

---

* Guçkov generallerle birlikte çarlık trenini ele geçirdikten sonra, Mişa'nın naipliği ve sorumlu bir hükümetin yönlendirmesi altında Aleksey'e taç giydirmeye yönelik bir tertip hazırladı. General Alekseyev ve Prens Lvov bile Aleksandra'nın hapsedilmesi ve Nikolay'ın devrilerek, yerine Nikolaşa'nın geçirilmesini görüştü. Kasım ayında Alekseyev ile Lvov'un Tiflis Belediye Başkanı Aleksandr Hatisov aracılığıyla bunu önerdiği Nikolaşa plana karşı çıkınca darbeden vazgeçildi. Kiev'de dul imparatoriçe Minny ve III. Aleksandr'ın ölümünden beri sürekli refakatçisi (ve muhtemelen sevgilisi) olan Gürcü saraylı Prens George Şervaşidze, aileyi Nikolay'a karşı koymaya teşvik etti. Sandro'nun siyasal yalnızlığını sona erdirmesi için sıkıştırdığı çarın soğuk bir tavırla şu karşılığı vermesi anlamlıydı: "Sadece karıma inanıyorum."

1916 kışına varıldığında, Petrograd'da böyle entrikaların yankılanmadığı neredeyse tek bir salon ya da kulüp yoktu muhtemelen. Petrograd'da İngiliz gizli servis şefi Yarbay Samuel Hoare, Rasputin'in öldürülmesinin "cephedeki en büyük Rus zaferinden daha iyi" olacağının "her kesimde konuşulduğu"nu aktardı.

Prens hanedandan, Duma'dan ve Rusya'nın müttefikleri arasından destekçi bulmaya karar verdi. 19 Kasım'da izlediği bir Duma tartışmasında, haydut suratlı bir demogog olan Besarabyalı Vladimir Purişkeviç'in "karanlık güçler"e karşı harekete geçme çağrısında bulunduğunu gördü. Purişkeviç ahbabı Dr. Stanislas Lazovert'le birlikte komploya katıldı.

Komplonun diğer lideri "Rasputin'i öldürme [fikrinin] aylardır aklından geçtiğini gizlemeyen" güleç yüzlü Grandük Dmitri Pavloviç'ti. Grup "monarşinin kurtuluşunu isteyen halis monarşistler" olarak, cinayet konusunda mutabık kaldılar. Dmitri'nin işin içinde olması yararlıydı, çünkü bir grandük olması itibariyle, hukukun üzerindeydi. Onu ancak çar cezalandırabilirdi. "Eğer ben olmasaydım, muhtemelen asılırdın" diyecekti Dmitri daha sonraları Yusupov'a.*

Yusupov, Rusya'yı savaşın içinde tutmaya kararlı İngilizlere danıştı. Rasputin hep savaşa karşı çıkmıştı; rahatça devrimi ve ayrı bir barışı hızlandırabilecek bir nüfuza sahipti. Purişkeviç'in tasarladığı komplo konusunda Hoare'a bilgi verildi. Ama muhtemelen önceden haberdardı, çünkü kurmay heyetindeki üç genç adamın (Stephen Alley, John Scale ve Oswald Rayner) Yusupov'la yakın ilişkisi vardı. Rayner onu Oxford yıllarından tanımaktaydı. Büyükelçilik şoförü ekim sonları ve kasım ortaları arasında Rayner'i, genellikle Scale'in eşliğinde Yusupov Sarayı'na altı kez götürdü. İngiliz katkısının çapı belki hiç öğrenilmeyecektir ama Rasputin'in öldürülmesinden dokuz gün sonra Yüzbaşı Alley'nin Scale'e yazdığı bir mektupta, "hedefimiz" için "karanlık güçlerin bertaraf edilişi" ibaresini kullanması, İngilizlerin "plan"da yer almış olabileceğine işaret eder.

Yusupov 20 Kasım'da Rasputin'le görüştü ve sağlığı konusunda yardım istedi. Rasputin'in dairesine vardığında, kendini "onun müthiş hipnoz gücüyle" büyülenmiş halde buldu. "Uyuştum; vücudum sanki felç olmuştu. Rasputin'in gözleri fosfor ışıltısıyla parlıyordu."

Yusupov tereddüde düştü.

---

* Komplocular çarlık ailesiyle sıkı fıkı ilişkilerini sürdürdüler. Dmitri çar ve çariçeyle yakın irtibat içindeydi; Mişa'nın karısı Nataşa'ya âşık olan genç grandükün ona sıkça uğraması, ikilinin yakındığı bir husustu. Ağustos gibi yakın bir tarihte Yusupov'un karısı İrina'yla birlikte çay içmek için ziyaret ettiği Aleksandra, "şirin ve doğal" olduklarını belirtmiş, "kadın çok esmer, kocası çok zayıf" yorumunda bulunmuştu.

İmparator tekrar Çarskoye Selo'daydı. "Akşamı Anna'nın evinde Grigori'yle konuşarak geçirdik" diye not düştü 2 Aralık 1916'da. Hayır duasını istediği *starets*, "Bu sefer benim seni değil, senin beni kutsaman uygun olur" diye cevap verdi.

Ertesi gün Ella kız kardeşini ve Niki'yi ziyaret ettiğinde, "Rasputin'in hanedanı felakete sürüklediğine dikkat çekmek" istedi. "Rasputin'in büyük bir niyaz adamı olduğu karşılığını verdiler ve bu meseleye değinmememi istediler."

"Gelmesem belki daha iyi olurdu" dedi Ella.

"Evet" dedi Aleksandra.

Ella'nın olayı "Beni bir köpekmişim gibi defetti" diyerek aktardığı dostu Zinayda Yusupova "nefretten boğulacak gibi olarak, daha fazla dinleyemedi." Biri rahibe ve müstakbel azize olan iki kadın, cinayete cevaz verdi. Zinayda oğluna "barışçıl yolların hiçbir şeyi değiştirmeyeceğini" söyledi.

Yusupov harekete geçmek için Dmitri'nin Petrograd'da olacağı sonraki akşamı seçti ve Rasputin'i çarın yeğeni olan eşi İrina'yla 16 Aralık gece yarısı tanışmaya davet etti.[2]

İmparator ve Aleksey'in Ştavka'ya döndüğü 4 Aralık'ta, Aleksandra "Harika ve güzel günlerin yaklaştığına tam anlamıyla kaniyim" diye belirtti sevinçle. Mağrur bir tavırla şunu sordu: "İnsanlar benden niçin nefret ediyor? Çünkü güçlü bir iradenin olduğunu ve bir şeyin doğruluğuna kanaat getirdiğimde (ayrıca Grigori'nin hayır duasını aldığımda) fikir değiştirmediğimi biliyorlar. İşte buna katlanamıyorlar."

"O kadar sağlam ve dayanıklısın ki, sana ifade edemeyeceğim kadar hayranım" diye yazdı Nikolay trenden. O da çok emindi: "Asıl büyük zorluk bitti."

Yusupov'un öldürmeye hazırlandığı Rasputin, imparatoriçeyi Başbakan Trepov'un sorumlu hükümet tasarısına karşı uyarma uğraşı içindeydi. "Meleğim, Anna'nın evinde Dostumuzla birlikte yemek yedik" diye bildirdi Alix 13 Aralık'ta Niki'ye. "Kararlı olmanı, hükmetmeni ve Trepov'a her zaman boyun eğmemeni istirham ediyor. [...] Kararlı ol. [...] Rusya kamçıyı hissetmeyi sever, mizacında bu var; yumuşak sevgi ve ardından demir yumruk." Ertesi gün bir Leydi Macbeth tiradı çekti: "Büyük Petro ol, Korkunç İvan ol, İmparator Pavel ol, herkesi altına alıp ez. Sakın gülme, seni gidi haşarı."

"Sıkı azar çektiğin mektubun için sevgi dolu şükranlar sunarım" karşılığını verdi Niki 14 Aralık'ta. "Gülümseyerek okudum, çünkü bir çocuğa hitap eder gibi konuşuyorsun." Başbakana ilişkin görüşü ise şöyleydi: "İnsanın Trepov gibi sevmediği ve güvenmediği birini yanında tutması berbat bir iş." Ama imparatorun sinsi bir planı vardı: "Önce yeni bir ardıl seçmek ve şimdikini kirli iş yapmasından, yani Duma'yı kapatmasından sonra sepetlemek

gerekir. Bütün sorumluluk onun sırtında kalsın." Mektubunu "iradesiz küçük zevcin" ibaresiyle bitirdi.

Rasputin'in öldürülmesi için belirlenmiş gün olan 16 Aralık'ta, çar Ştavka'da öğle yemeğini "bir sürü yabancı"yla birlikte yedi ve akşamleyin günlük brifinge başkanlık etti. Petrograd'daki kızı Olga ise Kışlık Saray'da bir hayır işleri komitesinin toplantısına katıldı ama Aleksandra en dostça davranan komite üyelerinin bile "gözlerini kaçırdıklarını ve bir kere dahi gülümsemediklerini" aktardı çara. "Anlayacağın, kızlarımız insanları ve yüzlerini izlemeyi öğrenmiş, bütün bu sıkıntılar arasında iç dünyaları bir hayli gelişmiş durumda. [...] Kimi zaman hoş hanımlar gibi gülüp oynasalar bile, çok daha akıllı kişilerin kavrayışına sahipler. Dostumuzun dediği gibi, yoğun eğitimden geçtiler." Kızlar ve Rasputin "hiç kimsenin onu savunmamasından dolayı Petrograd dehşeti ve öfkesiyle dolu"ydu.

Leylak renkli özel odadaki imparatoriçe savaştan sonra öç alma özlemi içindeydi: "Birçok kişi gelecekteki saray listelerinden silinecek, savaş zamanında hükümdarına destek vermemenin bedelini [...] öğrenecek." Kızdığı kişilerden biri de bunak Kont Frederiks'ti: "Ne diye ramolik [takatsiz] bir paçavrayı maiyet bakanı yaptık? Sadece Niki'm bana gerçek anlamda biraz destek versin yeter..."

Akşamüstü Yusupov ile iki uşağın Yusupov Sarayı'ndaki bir bodrum deposunu hazırladıkları sırada, imparatoriçe de Anna Vyrubova'yı Dostumuzu dairesinde görmeye gönderdi. Rasputin gece yarısı İrina Yusupova'yı görmeye gideceğini belirterek övündü; Feliks'in anne babasının uşaklardan ziyareti öğrenmemesi için bu saatin seçildiğini ekledi. Anna'ya ayrılacağı sırada şunu sordu: "Daha ne istiyorsun? Her şeyi zaten elde etmedin mi?"

Bir süre sonra, saat sekizde Rasputin'in evine uğrayan İçişleri Bakanı Protopopov onu uyardı: "Seni öldürecekler. Düşmanların fesat peşinde koşuyor." Rasputin daha sonra Yusupov'a, frengili bakanın "ondan sonraki birkaç günde dışarıya çıkmama sözünü aldığını" söyleyecekti.

Anna alelacele bütün bunları Aleksandra'ya bildirmeye gitti. "Ama İrina Kırım'da ve her iki yaşlı Yusupov da şehirde değil" dedi Alix. "Bir yanlışlık olmalı."

Yusupov Sarayı'da komplocular Dr. Lazovert'in gözetiminde, kremalı keklerin üstüne ve şarabın içine siyanür serptiler. Üniformasını giyen Yusupov şoför kılığına girmiş Lazovert'in sürdüğü bir limuzine bindi ve Rasputin'in evinin yolunu tuttu.

Saat on birde Rasputin alışılmamış bir titizlikle yıkandı; kızları Marya ile Varvara'nın tedirgin bakışları altında, mavikantaron desenli açık mavi bir ipek gömlek, fitilli bir kuşak, koyu mavi bir kadife pantolon ve deri çizmeler giydi, boynuna haçlı bir altın zincir, koluna da Romanov çift başlı kartalı

kazınmış bir bilezik taktı. Kaygılı kızları dışarıya çıkmasını engellemek için galoşlarını sakladılar ama gece yarısından hemen sonra polis muhafızların nöbeti bıraktıkları sırada, Yusupov arka giriş kapısının çıngırağını çaldı. Kızlarının "dışarıya çıkmasını istemediklerini" ve Protopopov'un tehlike uyarısında bulunduğunu şaka yollu anlatan Rasputin, "Haydi, gidelim" dedi. Yusupov'un ona kürk paltosunu giydirmesinden sonra, gece karanlığına doğru yola çıktılar. "Adama dönük büyük bir acıma duygusu sardı beni" diye anlatacaktı Yusupov."

Dmitri, Purişkeviç ve öbürleri üst katta heyecanla beklerken, Yusupov konuğu Rasputin'i az önce bir ziyafet verildiği izlenimi uyandıracak şekilde düzenlenmiş bir yemek masasının bulunduğu tonozlu bir bodruma götürdü. Gramofonda [Amerikan yurtseverlik şarkısı] "Yankee Doodle" çalıyordu. Rasputin güya görüşeceği İrina'nın gelişini beklerken, zehirli kekleri atıştırdı. Ama düşüp yere yığılmak yerine, Yusupov'dan gitarıyla şarkılar söylemesini istedi. İki saat sonra Yusupov diğer komploculara danışmak üzere oradan ayrıldı. Rasputin'in vurulması gerektiğini kararlaştırdılar. Yusupov bodruma Dmitri'nin Browning tabancasıyla döndü.

"Başım zonkluyor ve karnımda bir yanma hissi var" diye yakındı Rasputin. "Bana bir bardak şarap daha ver." Çingenelere uğramayı önerdi ve enfes bir abanoz dolap üstündeki kristal istavrozu beğendiğini belirtti.

"Grigori Efimoviç, o istavrozla gözlerin kamaştı ve bir dua oku" dedi Yusupov. Browning tabancayı belinden çekerek, Rasputin'i göğsünden vurdu. Rasputin acıyla haykırdı. Patoloğun incelemesinde, midesinden ve karaciğerinden geçip sırtından çıktığı saptanan kurşun anında öldürücü olmamakla birlikte, muhtemelen yirmi dakika içinde ölmesine yol açacaktı. "Kırılmış bir oyuncak bebek gibi" yere yığıldığı sırada, içeriye dalan komplocular gömleği boyunca kana bulanmış vücuda horgörüyle baktılar. Yusupov biri şoförü, diğeri "Rasputin" kılığına girmiş iki komplocuyu, *starets*'i evine bırakıyor gibi yola çıkmakla görevlendirdi. Sessizliğe gömülmüş sarayda kurbanını gergin biçimde yoklarken, sarstığı vücut birdenbire kımıldadı. "Yeşile çalan ve yılan gibi bakan" bir göz aralandı. Ardından diğeri açıldı. Ağzından köpükler saçılan, öfkeyle hırlayan ve burnundan kan sızan Rasputin ayağa fırladı ve sıkıca tuttuğu Yusupov'la "vahşi boğuşma" sırasında bir apoletini kopardı. "Zehirden can çekişen ve kalbinde bir kurşun bulunan bu iblis, güçlerince diriltilmiş olmalıydı. Ölüme şeytanca karşı çıkışında ürkütücü bir yan vardı." Tekrar yere yığılan Rasputin'in doğrulmak için debelendiği sırada, prens üst kata koşarak, "Purişkeviç, vur, vur, hâlâ sağ! Kaçıyor!" diye bağırdı. Rasputin sendeleyerek karlı avluya çıkarken kükredi: "Feliks! Feliks! Çariçeye her şeyi anlatacağım!"

Purişkeviç sarhoş halde Sauvage tabancasını çıkarıp alt kata koştu ve

avludaki Rasputin'in peşine düştü. İki kez nişan alıp sıktığı kurşunların ıska geçmesinden sonra, üçüncü ateşte avını vurdu. Sırtının sağ alt kısmına giren ve sağ böbreğinden geçen bu kurşun da anında öldürücü olmamakla birlikte, onu yirmi dakika içinde öldürebilirdi.

Yusupov ve Purişkeviç'in birer kez amatörce yaraladığı Rasputin karların üstüne düşmesine karşın, hâlâ düpedüz sağdı. Birisi, belki Purişkeviç, belki Dmitri, belki de Rayner gibi profesyonelce soğukkanlılığa biraz daha sahip bir İngiliz gizli ajanı, Rasputin'e tenini yakacak kadar yakın mesafeden tam alnının ortasında son darbeyi indirdi. Kurşun hemen canını aldı. Cesedin kafasını tekmeleyen Purişkeviç, sokakta kurşun seslerini duyup gelen bazı askerlere, "Rusya'nın ve çarın düşmanı Grişka Rasputin'i öldürdüm" diye bağırdı.

"Tanrı'ya hamdolsun!" diye bağıran askerler, onu öptü ve ardından cesedi sarayın içine taşımasına yardımcı oldu.

Kurşun seslerini bir polis de duyup gelmişti. Purişkeviç ağzını sıkı tutacağına yemin ettirdikten sonra, yurtseverce eylemini övünerek anlattı. Ancak polis duyduklarını ihbar etmek için hemen gitti. Yusupov histeriye kapılmış halde cesede bir halterle saldırdıktan sonra bayıldı. Birisi yerdeki kan serpintisini ileride açıklamak için bir köpeği vurdu. Purişkeviç, Dmitri ve Lazovert bir perdeyle sardıkları Rasputin'i grandükün arabasına koydular. "Dmitri adeta neşeye boğulmuş bir havadaydı" diye anlatacaktı Purişkeviç. Grandük arabayı Büyük Petrovski Köprüsü'ne doğru sürdü. Sabah saat altı dolaylarında Dmitri nöbet beklerken, öbürleri cesedi donmuş Küçük Neva'nın buz tabakasındaki bir deliğe sarkıttılar ve galoşlarının birini peşinden fırlattılar.[3]

Sarayında serseme dönmüş haldeki Yusupov'un yanında, belki de olay boyunca orada bulunan İngiliz gizli ajanı Oswald Rayner vardı. Suç mahalinden uzaklaşmak isteyen Yusupov, Rayner'le birlikte kayınpederi Sandro ile kayınvalidesi Ksenya'nın ikametgâhına geçti: "Olup biten her şeyin farkında ve benim adıma son derece endişeli."

Rasputin'in kızları Anna Vyrubova'ya ve ardından polise haber verdiler. Anna alelacele imparatoriçenin yanına gitti. Protopopov hemen damladı. Rasputin hâlâ kayıptı. Polisler sarhoş kabadayıların cinayeti işlemekle böbürlendiklerini bildirdi. Aile bekledi.

Gerek Dmitri gerekse Yusupov yüz yüze bir görüşme için Aleksandra'ya telefon açtı. Ama telefonun başındaki Anna, isteği geri çevirdi: "Feliks'in söyleyecek bir şeyi varsa, bana yazsın." Onun anlatımına göre, "adamakıllı sarsılmış imparatoriçe, Protopopov'a kovuşturma talimatı verdi." Polisin Rayner'le birlikte Sandro'nun sarayında kaldığını saptadığı Yusupov, avlusundaki kan lekelerinin vurulmuş bir köpeğe ait olduğunu ileri sürdü. Ardın-

dan "imparatorun bir yeğeniyle evli" olması itibariyle, ancak imparatordan alınacak emirle hakkında kovuşturma yürütülebileceğini ekledi. Polis ölü köpeği buldu.

Protopopov o gece Aleksandra'ya telefon açarak, Yusupov ile Rayner'in Kırım'a gidecek bir trene binmeye hazırlandığını bildirdi. İmparatoriçe prensi ev hapsine aldırdı.

Ardından imparatora, "Birlikte oturuyoruz, duygularımızı tahmin edebilirsin" diye yazdı. "Dostumuz kayıp. [Öncesinde] Yusupov'un evinde büyük bir rezalet yaşanmış, Dmitri ve Purişkeviç sarhoşmuş, polis kurşun sesleri duymuş, Purişkeviç dışarıya koşup Dostumuzun öldürüldüğünü haykırarak duyurmuş. Polis arıyor." İmparatoriçenin kanaati Yusupov'un "basbayağı bir pençe" attığı, yani tuzak kurduğuydu. "Öldürüldüğüne inanamıyorum ve inanmayacağım. Tanrı merhametini esirgemesin. Tam bir ıstırap; sakinim ve inanasım gelmiyor. Öpücükler, Sunny."

"Ne korkunç bir şey!" diye telgrafla hemen karşılık verdi Niki.

Alix ertesi gün, yani 18 Aralık'ta sabah on biri kırk iki geçe çektiği telgrafta, "Az önce ev şapelinde dua ettim" diye bildirdi. "Aramalar sürüyor." Ama şimdiki korkusu bir darbeydi. "İki delikanlının [Dmitri ve Yusupov] daha da beter bir şeyi tertiplemesi gibi bir tehlike var. [...] Burada olmana çok muhtacım."

Bunun üzerine Niki, "Saat dört buçukta yola çıkıyorum" diye yazdı.

"Dmitri'nin evinden çıkmasının engellenmesini senin adına emrettim, çünkü olayın asıl faili o" diye bildirdi Alix öğleden sonra üçte. "Ceset bulunamadı."

Mogilev'deki genelkurmay karargâhında imparatorla birlikte olan emir subayı Anatoli Mordvinov, "Öğleden sonraki yürüyüşümüze çıktık, gidişat üzerine konuştuk" diye anlatacaktı sonradan. Niki kilit telgrafı henüz okumamıştı. "Mektubunu ancak şimdi okudum" diye yazdı Nikolay saat altıyı otuz sekiz geçe. "Keder ve dehşet içindeyim. Yarın dörtte oradayım."

Polis nihayet galoşu buz üstünde buldu ama soğuk hava dalgıçların suya girişini geciktirdi. İmparatoriçe 19 Aralık sabahı, "Cesedi suda buldular" diye telgraf çekti Ştavka'ya. "Düşünceler, dualar birlikte." Şoka giren çocuklardan sadece en büyüğü Olga durumu anladı ve şunu sordu: "Çok zarar verdiğini biliyorum ama niçin ona öylesine acımasız davrandılar?"

Rasputin donup kaskatı kesilmişti. Ceset önce çözülmesi için hastaneye götürüldü. Ardından Dr. Dmitri Kosorotov üç kurşun yarası saptadı ama Rasputin'in hâlâ sağken ve nefes alırken nehre atıldığına dair bir delil bulamadı. Aksine, alnındaki kurşunla derhal öldüğü açıktı.

Otokrat o gün öğleden sonra, Pitz Amca'yla birlikte Çarskoye'ye vardı. "Akrabalarımın ellerine basit bir köylünün kanının bulaşması yüzünden

utançla doluyum" dedi. Buna karşılık hanedan, halk ve sosyete, Rasputin'in öldürülmesini kutladı.

"Hayır! Hayır!" diye bağırdı dul imparatoriçe. "Rasputin'in canını aldığı için Rabbime şükrediyorum ama başımız çok daha büyük dertte." Ella bir telgrafla Zinayda Yusupova'ya şunu bildirdi: "Yurtseverce eylemi nedeniyle, sevgili oğlundan Tanrı razı olsun." Mesajını açıp okuyan gizli polis, bir kopyasını çıkarıp Niki ile Alix'e verdi. Bu arada İngiliz katkısı da bildirilmiş olmalı; çünkü imparatorun yaptığı ilk şeylerden biri büyükelçi Sir George Buchanan'ı çağırmak ve "İngiliz subaylar"ın olaydaki rolünü sormak oldu.

"Tek kelimesi doğru değil" karşılığını verdi Buchanan, tabii Yusupov'un Rayner'le dostluğu dışında. Ama Yüzbaşı Alley bir hafta sonra Scale'e şunu bildirdi: "Sevgili Scale, [...] işlerin tam anlamıyla plana göre yürümemesine karşın, hedefimize ulaşıldığı açık. Her ne kadar daha geniş çaplı katılıma ilişkin birkaç münasebetsiz soru şimdiden ortaya atılmış olsa da, 'karanlık güçler'in bertaraf edilişine tepki olumlu. Rayner yarım kalmış işlerle ilgileniyor."

Troçki'ye göre, Rasputin'in öldürülmesi "kötü zevkli insanlar için tasarlanmış bir senaryo tarzında uygulanan" amatörce bir operasyondu. Ama Yusupov ile Purişkeviç'in yukarıda aktarılan anlatımları, eksiktir ve melodram havasındadır. Otopside siyanürle zehirlenmeye ilişkin bir bulguya rastlanmadı; siyanür belki bozulmuştu, belki de şarapla etkisizleşmişti. Ama hatıratların hiçbirinde Rasputin'in alnına yakın mesafeden yapılmış atışa değinilmez. Baygın bir köylüyü soğukkanlılıkla infaz etmekten utanmışlar mıydı, yoksa da son darbeyi indiren başka biri miydi? İngiliz ajanların cinayet sırasında hazır olduklarına ya da olaya katıldıklarına dair hiçbir kanıt yoktur; ancak Alley'nin mektubu, eğer göründüğü gibi sahihse, muğlaktır ve sadece İngilizlere olaydan sonra haber verildiğini kanıtlar. Ama Rayner ister resmen ister dostluk icabı olsun, olayla çok yakın ilgiliydi; anlaşıldığı kadarıyla, İngilizler cinayete bir şekilde karışmışlardı.

Bir polis kamyoneti 21 Aralık sabahı saat sekizde, Rasputin'in çinko tabutunu Çarskoye Selo'nun neredeyse tamamlanmış Sarovlu Aziz Serafim Kilisesi'ne teslim etti. İmparator ve imparatoriçe (rahatsız olan Aleksey'i sarayda bırakarak) kızlarıyla beraber limuzinle, sakat Anna ise kızakla geldi. Aleksandra törene Rasputin'in kızlarını davet etmedi; böyle kabaca dışlanmaları onları gücendirdi. Elinde beyaz bir buketi sıkıca tutan imparatoriçe, tabutu görünce hıçkırdı. "Ailem ve ben hazin bir sahneye tanık olduk" diye yazdı Nikolay. "Yusupov'un evinde canavarların suikastına uğrayan unutulmaz Grigori'nin defnedilişi acıydı." Aleksandra daha sonra Anna'yı kendi güvenliği için Aleksandr Sarayı'na taşınmaya davet ederken, Rasputin'in kızları da Çarskoye'ye götürüldü. Orada II. Nikolay "çok hassas ve müşfik" bir tavırla yaklaştığı çocuklara, "babalarının yerini tutmaya çalışacağı" sözünü

verdi. Aleksandra da aileye 100 bin ruble bağışladı ve Rasputin'in mezarını sıklıkla ziyaret etti. Çarın şaşırtıcı olmayan bir hüzün ve ürkeklikle odalarında birbirlerine sarılıp kanepede oturan çocukları, babalarının emir subayı Mordvinov'dan yanlarında kalmasını rica ettiler.

Cinayet çok az şeyi değiştirdi, çünkü siyasal çıkmazın asıl yaratıcısı Rasputin değil, bizzat Nikolay ve Aleksandra'ydı. Rasputin'in genellikle yaptığı şey onların önyargılarını doğrulayıp kutsamaktan ibaretti. Monarşi bu cinayetle kurtulmak şöyle dursun, daha da zayıfladı. Aralarında Pitz Amca (Dmitri'nin babası), Sandro (Yusupov'un kayınpederi) ve Miechen de olmak üzere, bir Romanov hizbi 21 Aralık'ta, katilleri korumak amacıyla toplandı. Temsilci seçilen Sandro, çardan kovuşturmaya izin vermemesini istemeye gönderildi.

"Çok hoş bir konuşma, Sandro" diye karşılık verdi Niki bu ricaya. "İster grandük isterse köylü olsun, hiç kimsenin adam öldürme hakkının olmadığının farkında mısın?" Sandro daha da aşırıya gitti. Anna'nın ifadesiyle, "dışarıdaki koridordan duyulabilecek bir sesle, imparatorun bunu reddetmesi halinde, bizzat tahtın devrileceğini bağırarak söyledi."

Nikolay annesinin Dmitri aleyhindeki dosyanın kapatılması isteğine ise şöyle cevap verdi: "Kovuşturma hemen durdurulmuştur. Sizi kucaklarım. Niki." Çar kovuşturma açmak yerine Yusupov'u bir Kursk malikânesine sürgün etti ve Dmitri'yi İran'daki orduya katılmakla görevlendirdi. Cinayet katiller arasında hiç kapanmayan bir ayrılık yarattı. Dmitri daha sonraları Yusupov'a, "Bu iş vicdanımda hep bir kara leke olarak kalacak" diye yazdı. "Cinayet daima cinayet olarak görüleceği için, bu konuda hiç konuşmuyorum. [...] Sen ise konuşup duruyorsun. Cinayeti kendi ellerinle işlemekle basbayağı böbürleniyorsun; [oysa] bu işin herhangi bir soylu tarafı yok." Aleksey bile babasının katilleri gerçek anlamda cezalandırmaması karşısında şaşırıp kaldı: "Babacığım, onları cezalandırmaman mümkün mü? Stolipin'e suikast düzenleyenler asılmıştı."

Miechen ile Bimbo'nun başını çektiği on altı Romanov mensubu 29 Aralık'ta, Milyonaya Sokağı'ndaki Vladimir Sarayı'nda toplandı; Dmitri'nin her türlü hastalığın kol gezdiği İran'a gönderilmemesini isteyen ve bunun "dosdoğru ölümle aynı" olacağını bildiren bir mektubu imzaladı. Çar, girişimi bir aile isyanı saydı.

Mektuba cevabında, "Hiç kimsenin cinayet işleme hakkı yoktur" diye yazdı. "Birçok kişinin vicdanen rahatsız olduğunu ve Dmitri'nin bu işe bulaşan tek kişi olmadığını biliyorum. İsteğinize şaşırıyorum." Sonuçta Bimbo ile Miechen'in oğullarını malikânelerine sürgün etti.

Hükümdarlar herhalde Rasputin'in uyarısını hatırlamış olmalıydılar: "Ben ölürsem ya da beni yüzüstü bırakırsanız, altı ay içinde oğlunuzu ve tacınızı kaybedeceksiniz."[4]

Romanov "isyan"ının çıktığı gün, çar başbakanlıkta henüz kırk yedi günü dolan Trepov'u görevden aldı ve yerine Aleksandra'nın hayır işleri komitesinde görev yapmış vasat bir yaşlı olan Prens Nikolay Golitsın'ı atadı. Sandro'ya göre, yeni başbakan "yumuşak" ve "hiçbir şeyden anlamayan" biriydi. Geçmişte Rasputin'e danışmak için seanslar düzenlemiş olan Protopopov asıl güçlü adam olarak kaldı. Sandro "Garip görünse bile, şimdiki hükümet devrimi hazırlayan organ durumunda" diyerek Niki'yi uyardı. Ama diğer Romanovlar daha pervasızdı.

Rodziyanko'yu Vladimir Sarayı'na çağıran Miechen, ona şunu söyledi: "Bu gidişat değişmeli, bertaraf edilmeli, yerle bir edilmeli..."

"Bertaraf etmek mi?" diye sordu Rodziyanko.

"O kadın yok edilmeli."

"Kim?"

"İmparatoriçe."

"Ekselansları, bu konuşmayı sanki hiç yapılmamış saymama izin verin." Çarın annesi bile gelininin "sürülmesi"nden yanaydı artık. "Aksi halde tamamen delirebilir. Bir manastıra kapansın ya da ortalıktan kaybolsun."

Sir George Buchanan bir görüşmede çarı ordunun güvenilmez olduğu ve halkın güvenini yeniden kazanması gerektiği konusunda uyardı.

"*Bana* halkın güvenini yeniden kazanmamı söylüyorsun. Mesele daha ziyade halkımın *benim* güvenimi yeniden kazanması değil mi?" Buchanan tahttan çekilmesini doğru bulduğunu özetle anlatmaya girişti. Rodziyanko da Nikolay'a aynı tavsiyede bulundu. "Yirmi iki yıl boyunca en iyisini yapmaya çalışmış olmam ve yirmi iki yıl boyunca her şeyin hatalı olması mümkün mü?" diye sordu çar.

"Evet, Majesteleri, yirmi iki yıldır yanlış yolu izliyorsunuz."

Rasputin'in öldürülmesi Nikolay'a karısını siyasetten uzaklaştırması ve birleştirici bir başbakan seçmesi için gerekli siyasal kılıfı verdi. Geçmiş *starets*'in sırtına yıkılabilirdi. Ama çar bu yolu tutmadı. Maiyetindeki Mosolov onu uyarmaya çalıştı. "Mosolov, şu anda herkesin bana tekrarlayıp durduğu şeyden, hanedana yönelik tehlikeden sen bile nasıl söz edebilirsin? Birlikleri teftişlerimde hep yanımda olan sen de ürkmüş olabilir misin?"

Sandro son bir çağrıda bulunmak için Aleksandr Sarayı'na gittiğinde, Aleksandra'yı yatakta uzanmış ve bir *çerkeska* paltosu giymiş Niki'yi sigara içer halde buldu. "Alix, devlet işlerini kocana bırak, lütfen" dedi.

"Yüzü kızaran" Alix'in gözlerini diktiği Niki "hiçbir şey söylemedi ve sigarasını tüttürmeye devam etti." Sandro tekrar Alix'e döndü.

"Hükümetimizde, daha doğrusu *senin* hükümetinde dönen yüz kızartıcı dolaplarla ilgili şimdiye kadar tek bir söz etmedim. Görüyorum ki, mahvolmaya isteklisin ve kocan da aynı kanaatte. Peki, bize ne olacak? Sizin kör inatçılığınızın acısını çekmek zorunda mıyız?"

"Bu tartışmayı sürdürmeyi reddediyorum" dedi Alix soğuk bir tavırla. "Tehlikeyi abartıyorsun. Daha az heyecanlı olduğun bir gün, durumu daha iyi bildiğimi itiraf edeceksin."

Sandro'nun ertesi gün Mişa'yla birlikte tekrar görmeye gittiği çar, kardeşinin çok geç olmadan reform yapması için yalvarması sırasında, yine hülyalara dalmış halde sigara içti. Karısı Nataşa'yla birlikte meşruti bir hükümetten yana olan ve o sırada süvari genel müfettişliğini yürüten Mişa, savaşla tekrar itibar kazanmıştı. Kafkasya Vahşi Tümeni'ne cesaretle komuta etmişti. Emrinde görev yaptığı General Brusilov onu, "taraf tutmayan ve entrikalara yanaşmayan, kesinlikle onurlu ve dürüst bir kişi, asker olarak dört dörtlük bir lider" diye övmüştü. Petrograd'a dönüşünden önce, "derhal köklü reformlara gitme gereğini çara açıklamasını" rica etmişti.

"Ben önemsiz biriyim" karşılığını veren Mişa, bir süre sonra önemli olduğunu anlayacaktı.

Nikolay görüşmeye çağırdığı Başbakan Golitsın'a, yeni bir hükümet atayacağını bildirdi. Ama ertesi gün fikrini değiştirdi; buna karşılık Duma'nın yeniden açılmasına izin verdi.

Anna'nın 21 Şubat 1917'de "bütün içgüdülerinin o sırada Çarskoye Selo'dan ayrılmama yönünde" olduğunu saptadığı, Aleksandra'nın ise ertesi gün "öbür dünyadaki sevgili dost gibi dualar okuyarak" uğurladığı ve "yumruğunun daima hissedilmesi"ni ısrarla tembih ettiği imparator, yaşlı Frederiks'in ve güvenilir siyahi uşağı Amerikalı Jim Hercules eşliğinde, Ştavka'nın aldatıcı sükûnetine döndü.[5]

"Beynim burada dinleniyor, bakanlar yok, huzursuz edici sorunlar yok" diye not düştü çar. "Bu evdeki ortam çok sakin, homurtular yok, heyecanlı bağırışlar yok! Burada boş vaktim olursa, dominoya tekrar başlayacağım, sanırım." Şu sözleri eşinin dırdırından bezdiğini gösterir nitelikteydi: "Kararlı olma, hükmetme konusunda yazdıkların tamamen doğru; [...] ama ikide bir insanlara bağırmam gerekmez. Sakin ve sert bir ifade, şuna ya da buna haddini bildirmeye çoğu kez yeterli." Kar fırtınaları askeri birliklere ikmali durdurmuştu. "İnsanın içi fena halde daralıyor."

Uluslararası Kadınlar Günü'nün kutlandığı 23 Şubat'ta, kadın tekstil işçileri gösteri yaparak, "Bize ekmek verin!" diye bağırdılar. Petrograd Askeri Valisi General Sergey Habalov birkaç kadınla mı başa çıkamayacaktı? Aleksandra ertesi gün Nikolay'a, Olga ile Aleksey'in, ardından Anna'nın kızamıkla yatağa düştüğünü, Petrograd'da "fakir insanların fırınlara hücum etmesi nedeniyle kavgalar çıktığını" bildirdi. "Onlara karşı Kazaklar harekete geçirildi; [...] ama Habalov duruma hâkim." Çarın sakinliği büsbütün aymazlık sayılmazdı; Protopopov bütün sosyalist liderleri tutuklatmıştı.

Petrograd'da sadece 6.000 polisin bulunmasına karşın, "güvenilir" Donanma Muhafızları 160 bin kişilik garnizonu takviye etmişti. Çıkacak herhangi bir ayaklanmayı bastıracak planlar hazırdı. Mogilev valisine, "Durumun çok endişe verici olduğunun farkındayım" diyen Nikolay, askeri bakımdan ise "her zamankinden daha güçlü" oldukları kanısındaydı. "Yakında ilkbaharda taarruza geçilecek; Tanrı'nın bize zafer bahşedeceğine ve ardından karamsarlığın değişeceğine inanıyorum."

Birçok komploda naip olması öngörülen Mişa, 25 Şubat'ta "Nevski Bulvarı'ndaki karışıklıkları" dikkat çekici buldu. "İşçiler kızıl bayraklarla dolaşıyor, polise el bombaları ve şişeler atıyordu; bunun üzerine askeri birlikler ateş açmak zorunda kaldı." Znamenskaya Meydanı'nda Romanovlara geleneksel bağlılıklarıyla tanınan Kazak muhafızlardan biri, göstericiler arasındaki bir jandarmayı öldürdü. Protopopov neredeyse bütün fabrikaların greve gitmesiyle, karışıklıkların yayıldığını Aleksandra'ya bildirdi. "Bu bir serseri hareketi, genç delikanlılar ve kızlar koşuşturuyor ve ekmek bulamadıklarını haykırıyor, maksatları ortalığı kızıştırmak; bazı işçiler de öbürlerinin çalışmasını engelliyor" diye yazdı Nikolay'a imparatoriçe. Donma noktasının üzerine çıkmış sıcaklığın düşmesiyle soğuk geri gelirse, kalabalıklar evlerinde kalacaklardı. "Ama hepsi geçecek ve ortalık yatışacak. [...] Kimseyi vurmaya gerek yok, asayiş sağlansın ve köprülerden geçiş kesilsin yeter. Şu gıda sorunu can sıkıyor."

Nikolay o akşam saat dokuzda Habalov'a şu telgrafı çekti: "Başkentteki karışıklıkları yarın durdurmanı emrediyorum."

Aleksandra hasta çocuklarla dolu bir evle uğraşmasına karşın, 25 Şubat'ta bir dizi yabancıyı kabul etmişti ama ertesi gün ortalıkta görünmedi. Fayton ve tramvay sürücülerinin grevde olması nedeniyle, 200 bin kadar kişi Petrograd sokaklarında yollara düşmüştü. O gece Protopopov ve bakanlar "ciddi tedbirler almak" üzere Maryinski Sarayı'nda generaller ve Duma üyeleriyle bir araya geldiler. "Umarım, Habalov o sokak kavgalarını çarçabuk durdurmanın yolunu bulacaktır" diye yazdı Niki 26 Şubat'ta Alix'e. "Protopopov açık seçik talimatlar vermeli. Kellesini kaybeden sadece yaşlı Golitsın [başbakan] olmayacak!" Ama gerildiğini hisseden çar dua ederken, "göğsünün ortasında şiddetli bir ağrı duydu [...] ve alnı ter boncuklarıyla doldu."

Habalov'un birlikleri göstericilere ateş açtı. Protestolar söner gibi olduktan sonra tekrar alevlendi. Sokakları gözlemleyen Mişa, "karışıklıkların ivme kazandığını" saptadı. "Ölü sayısı iki yüz."

Çarskoye'de Kızıl Haç hemşire üniforması giymiş Aleksandra ve Marya o güzel, güneşli günde Rasputin'in mezarı başında dua ettiler. "Bizi kurtarmak için öldü" diye mırıldanan imparatoriçe, yine de Niki'nin içini rahatlattı: "Durum 1905'teki gibi değil. Herkes seni taparcasına seviyor ve sadece ekmek istiyor."

Oysa Petrograd'da sokaklar kontrolden çıkmıştı. Duma Başkanı Rodziyanko, bomba etkisi yaratacak bir telgrafı kaleme alıp imparatora gönderdi: "Halk ayaklanmaları dizginlenemez ve tehdit edici boyutlara varıyor. [...] Majesteleri, Rusya'yı kurtarın. [...] Acilen bütün ülkenin güven duyabileceği bir kişiyi çağırın ve ona bir hükümet oluşturma görevini verin. [...] Her türlü geciktirme ölümle eşdeğerdir."

Kont Frederiks'e, "Yağ Tulumu Rodziyanko yine bir sürü saçma şey yazmış, buna cevap bile vermeyeceğim" diyen Nikolay, Duma'nın dağıtılmasını bildirdi. Ama Petrograd'a dönmeye karar verdi.

O gece Pavlovski Muhafız Alayı isyan etti ve onu başka birçok birlik izledi. Preobrajenski Muhafız Alayı'nın askerleri, başlarındaki albayı öldürdüler. Sokaklar 27 Şubat'ta tekrar işçilerle doldu. Kalabalıklar Petrograd Cephaneliği'ni bastı. Ayaklanan halk artık silahlıydı. Fransız büyükelçisi Paléologue, "Ordu isyana yakınlık göstermeye başladı" gözleminde bulundu. Polisler öldürüldü. Polis karargâhı ateşe verildi. Dükkânlar yağmalandı. El konulan kamyonlar ve limuzinler sokaklarda çılgınca sürüldü. Devrim iyi savunulan Kışlık Saray dışında bütün kenti sardı. "Anarşinin başlangıcı" diye not düştü Mişa. Habalov Ştavka'ya başvurdu: "Derhal cepheden güvenilir birlikler gönderin." Çar Petrograd'dan en son telgrafları getiren emir subayına çıkıştı: "Mesele ne, Mordvinov?" Çok uzun bir süre "korkunç" haberlere bakakalan Nikolay'ın suskunluğu "acılı, dayanılmaz"dı.

"Seninle iki gün içinde buluşacağım düşüncesi beni çok sevindiriyor" diye yazdı Alix'e. "Şehirden dün gelen haberlerden sonra, buradaki birçok suratta ürkek ifadeler gördüm. Alekseyev sakin ama bakanları çalıştırmak için enerjik bir kişinin gerektiği görüşünde. Bu, elbette doğru." Böylece o akşam generalin tavsiyesiyle, yeni bir hükümet atamaya çarın aklı nihayet yattı ama önce devrimi ezmesi şarttı. Petrograd'ın olağanüstü yetkili komutanı olarak atadığı General Nikolay İvanov'a, sadık kuvvetlerin yer alacağı bir trenle alelacele başkente gitme emrini verdi.

Petrograd'da Taurida Sarayı'nda Prens Golitsın, Duma'yı dağıtmaya çalıştı ama parlamenterler çekip gitmeyi reddederek, Rodziyanko'nun başkanlığında bir "geçici komite" oluşturdular. Maryinski Sarayı'na vardığında, Habalov'dan kentin elden çıktığını öğrenen Golitsın, Protopopov'u istifaya zorladıktan sonra, kendi istifasını telgrafla çara bildirdi. Ama isteği kabul edilmedi.

Taurida Sarayı'ndaki Rodziyanko, "Ne yapacağım?" diye kara kara düşünmeye başladı. "İsyan etmek içimden gelmiyor; [...] öte yandan ortada bir hükümet yok." Çara ve generallere çağrıda bulundu: "Efendim, gecikmeyin. [...] Yarın çok geç olabilir." Ardından Gatçina'daki Mişa'yı çağırdı.

Özel treniyle akşamüstü beşte varan Mişa, başbakan ve Rodziyanko'yla görüşmek üzere çarçabuk Maryinski Sarayı'na gitti. "Saat dokuza doğru so-

kaklarda silah atışları başladı ve eski yönetim ortadan kalktı" diye anlatacaktı daha sonra. Rodziyanko onu "kentin diktatörlüğünü üstlenerek", garnizonun son sadık birliklerini toplaması için sıkıştırdı. Buna yanaşmayan Mişa, saat on buçukta Alekseyev'in Hughes cihazı üzerinden çarla haberleşmek üzere meydanı geçip savaş bakanının ikametgâhına gitti. Saygı duyulan Prens Lvov'u başbakan olarak önerdi. "Majesteleri eğer isterse, bunu bildirme yetkisini bana verebilir."

"Zatıâlinizin telgrafını Majestelerine hemen aktaracağım" karşılığını verdi genelkurmay başkanı.

"Majesteleri imparatorun Çarskoye Selo'ya yolculuğunu birkaç gün ertelemek makul olabilir. [...] Her saat değerli."

Nikolay kardeşi Mişa'nın tavsiyesini hepten reddetti. "Çarskoye Selo'ya varıncaya kadar kişisel personelinde hiç değişiklik yapmayacağını" bildirdi. On biri yirmi beş geçe Golitsın'a şu telgrafı çekti: "Sivil yönetim için bütün gerekli yetkileri sana şahsen veriyorum." Ama bütün bu yetkilerin içi çoktan boşalmıştı. Golitsın ve bakanlar evlerine çekildiler.

Mişa gece yarısı üçte askeri bir eskortla Kışlık Saray'a vardı; devrimcilerin eline geçmekten ancak aşırı hız yaparak kurtulmuştu. Orada bulduğu General Habalov'a ve bin kadar sadık askere, sarayı savunmamalarını emretti. Habalov'un Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na çekildiği sırada, sekreteriyle birlikte Ermitaj'in içinden geçerek Milyonnaya Sokağı'na çıktı. Dostu Prens Pavel Putyatin'in 14 numaralı dairesinin kapısını çaldı. Kocası cephede olan Olga Putyatina, "Yatak odamın kapısına sertçe vurulmasıyla birdenbire uyandım" diye anlatacaktı. "Silahlı askerlerin daireme zorla girdiğini sandım." Ama karşısında "çok yorgun ve çok üzgün" Mişa'yı gördü.

"Prenses, böyle tehlikeli bir konuğu evinizde bulundurmaktan korkmuyor musunuz?" diye işi şakaya vurdu Mişa.

Aynı sıralarda Ştavka'daki imparator, başkentle irtibatının kesildiğini sezdi. "Bu kadar uzak olmak ve sadece kötü haber kırıntılarını almak iğrenç bir duygu" diye yazdı. "Çarskoye'ye olabildiğince erken dönmeye karar verdim."

Sabaha doğru beşte, aşağı yukarı Mişa'nın Prenses Putyatina tarafından ikram edilen kahveyi yudumladığı sırada, çar trenle Mogilev'den ayrıldı; ana hattı İvanov'un sadık kuvvetlerine açık tutmak amacıyla, Vyazma üzerinden doğuya doğru dolaylı bir güzergâh izlemesi, mesafeyi 360 kilometre, yolculuk süresini de dokuz saat uzattı. Öğleden sonra saat üçte Vyazma'ya varınca, Aleksandra'ya şu telgrafı çekti: "Düşünceler daima birlikte. Hava şahane. Cepheden birçok asker gönderildi."

Çocuklara bakmaya ara veren imparatoriçe, hemşire üniformasının üstüne bir kürk palto geçirerek ve on yedi yaşındaki Marya'yı yanına alarak,

parkın çevresinde yürüyüp askeri birlikleri selamladı. "Hepsi dostlarımız" dedi. "Bize sadıklar."[6]

Moskova-Petrograd hattında Nikolay'ın treni sadece yüz kilometre kadar ötedeydi ama 1 Mart sabahı saat dörtte Malaya Vişera'da durduruldu. Devrimciler hattı kapatmıştı; en azından çarı durdurmak için gösterilen bahane buydu. "Kepazelik ve onursuzluk" diye yazdı Nikolay. "Çarskoye'ye geçmek imkânsız. Zavallı Alix için durum ne kadar zor olmalı." Endişe dolu bir değerlendirmeden sonra, çar geriye dönüp batıdaki Pskov'a doğru yol aldı.

Çarla irtibatın kesildiği sonraki on beş saat içinde, Petrograd devrime yenik düştü. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndaki çarlık yanlıları bir silahlı çatışmadan sonra teslim oldu. Taurida Sarayı'nda kargaşalı yeni bir dünya uç vermekteydi: İşçi ve Asker Sovyeti'ne bağlı 1.000 kadar hırpani, serkeş devrimci, külhanbeyi ve firari, Rusya'yı yönetmek için Duma Geçici Komitesi'nin fraklı beyefendileriyle çekişti. Aralarındaki tek bağlantı her ikisine de üye olan otuz beş yaşındaki sosyalist avukat Aleksandr Kerenski'ydi. Vladimir ile Miechen'in dengesiz oğlu Kiril, Çarskoye Selo'yu koruyan birlikleri geri çekti ve bir kızıl bayrak sallayarak, Taurida Sarayı'na yürüdü. Rodziyanko orada Mişa'nın naipliği altında bir meşruti monarşiyi öngören manifestoyu kaleme aldı.

Yokluğunda doğmuş yeni dünyadan bihaber imparator, karlı çorak araziden nihayet çıkarak, akşam yedide Pskov'a vardı.[7]

Orada kendini altmış üç yaşındaki Kuzey Cephesi Komutanı General Nikolay Ruzski'nin hırçın pençesinde buldu. Ruzski ona eşlik eden maiyetindeki sadık kişilere* şöyle homurdandı: "Ne yaptığınıza bakın, [...] sizi gidi Rasputin kliği. Rusya'yı şimdi ne hale düşürdünüz?"

İmparator ve general çarlık treninin salonunda huzursuzca birlikte oturdular.

"Tanrı ve Rusya önünde, olup biten her şeyden sorumluyum" dedi Nikolay, taç giyişindeki yeminine hâlâ bağlı bir tavırla. "Bakanların Duma'ya ya da Devlet Konseyi'ne karşı sorumlu olmaları hiçbir şeyi değiştirmez."

"İşin doğrusu 'hükümdar saltanat sürer, hükümet yönetir' kuralını kabullenmek" diye açıkladı Ruzski.

İmparator bunun kendisi için anlaşılmaz olduğunu ve anlamak için yeniden dünyaya gelip farklı bir eğitimden geçmesi gerektiğini belirtti. Vic-

* Çarın yanında artık yetmiş dokuz yaşına gelmiş bunak ama sadık Maiyet Bakanı Kont Frederiks, onun damadı olan bakımlı Saray Komutanı General Vladimir Voyeykov, Saray Teşrifatçısı Prens Vasili "Valya" Dolgoruki (Saray Başteşrifatçısı Benckendorff'un damadı ve öncelinin oğlu), tabii bir de siyahi Amerikalı uşak Jim Hercules vardı.

danına ters düşen kararları alamazdı. Ruzski imparatorla gece yarısına kadar kaba bir tavırla tartışırken, Nikolay'ın daha sonraları yakınacağı üzere, "ona düşünmek için bir an bile fırsat vermedi." Derken General Alekseyev'den devrime katılan çevrelerin genişlediğini belli eden ve Rodziyanko'nun başkanlığında bir hükümet öneren bir telgraf geldi. Katlanılmaz baskı altındaki Nikolay, Petrograd'a "varışına kadar hiçbir tedbir alınmaması" talimatıyla, General İvanov'a bir telgraf çekti. Takvimin artık 2 Mart'ı gösterdiği gece yarısı ikide, otokratik yetkiyi koruma kaydıyla, Rodziyanko'yu başbakan olarak atamayı kabul etti. Ardından yatmaya gitti. Ruzski'nin haber verdiği Rodziyanko saat üç buçukta şu cevabı verdi: "Besbelli ki, ne Majesteleri, ne de siz burada olup bitenlerin farkındasınız. [...] Geçmişe dönüş yolu kapandı. [...] Mihail Aleksandroviç'in naipliği altında tahtı oğluna bırakması yönündeki tehditkâr talepler oldukça kesin hale geliyor." Akşam saatlerinde Duma'nın monarşiyi korumak isteyen favorili beyefendileri ve Petrograd Sovyeti'nin bir cumhuriyet isteyen deri kasketli Marksistleri bir Geçici Hükümet kurma ve Nikolay'ın oğlu Aleksey lehine tahttan çekilmesinin yolunu bulma konusunda uzlaşmışlardı. Yeni başbakan Prens Lvov'du; Kerenski ise adalet bakanıydı. Nikolay'ın Pskov'da olduğunu öğrenen Duma'nın tahttan çekilişi sağlamakla görevlendirdiği Guçkov ve Vasili Şulgin hemen yola çıktılar.

Romanov iktidarının dayanağı orduydu. Generaller monarşist olmakla birlikte, Almanlarla savaşa sekte vuracak iç arbedenin önüne geçmekten yanaydı. Alekseyev sabah dokuzda imparatora çektiği telgrafta, "Bir seçeneğin kalmadığı ve tahttan çekilişin gerçekleşmesi gerektiği kanaatindeyim" diye bildirdi. Nikolay'ın bunu okuyuşu sırasında "korkunç bir sessizlik anı" yaşandı. Sigara içerek, istasyonda bir aşağı bir yukarı yürüdü.

Alekseyev saat onu çeyrek geçe telgrafla Nikolaşa, Brusilov ve diğer komutanlara görüşlerini sordu. Pskov'daki çarlık treninde öğle yemeği azap içinde yendi. Genelkurmay başkanı saat ikiyi çeyrek geçe, Nikolaşa da dahil generallerin oybirliğiyle aldığı kararı aktardı: Aleksey lehine tahttan çekiliş. "Başka bir yol yok" diye yazdı Nikolaşa.

Çok sevdiği gri Çerkez paltosunu giymiş Nikolay, ayakta dikilip pencereden dışarıyı seyrederken, güncesine not düştüğü gibi, "Tahttan çekilmem şart" diye düşündü. Ardından Ruzski'ye döndü. "Kararımı verdim. Tahtı bırakacağım." Haç çıkardı; Ruzski de ona katıldı.

Çar oğlu Aleksey ve naipliği üstlenecek Mişa lehine tahttan çekildiğini kabul ettiğini bildirmek üzere Rodziyanko ve Alekseyev'e gönderilecek telgrafları imzaladı. Ruzski'nin telgrafları aldığı sırada, Kont Frederiks sendeleyerek dışarıya çıktı ve yakındaki vagonda bulunan yaverlere seslendi: "*Savez-vous, l'empereur a abdiqué*" [Biliyor musunuz, imparator tahttan çekildi]. Yaverle-

rin kederli feryatları üzerine, çaresizce omuz silkti ve ardından gözyaşlarını gizlemek için vagonuna kapandı.

Nikolay daha sonra Aleksey'i sıkça tedavi etmiş olan Saray Hekimi Profesör Sergey Fedorov'u çağırdı.

"Majesteleri, Aleksey'in yanınızda kalacağını mı sanıyorsunuz?" diye sordu doktor. "Niçin olmasın?" karşılığını verdi Niki. "Henüz bir çocuk ve aileyle birlikte kalmalı. [...] Zamanı gelinceye kadar Mihail naip olacak."

"Hayır, Majesteleri, bunun olma ihtimali düşük."

"Bana açıkça söyle, Sergey Petroviç" dedi çar. "Aleksey'in illeti tedavi edilemez mi?"

"Bilimin bize öğrettiğine göre, Efendim, tedavi edilemez bir hastalık bu. Yine de yakalananlar bazen ileri yaşa varabilir."

"Bu tam da çariçenin bana söylediği şey." Nikolay başını eğdi. "Madem durum böyle ve Aleksey ülkesine asla benim istediğim gibi hizmet edemeyecek, onu yanımızda tutmaya hakkımız var." General Alekseyev'e tahttan çekiliş şartlarını değiştirme talimatını verdi.[8]

Frederiks akşam ona çeyrek kala iki parlamenter Guçkov ile Şulgin'in eşliğinde salona girdi. Yanlarına gelen otokrat "kesinlikle sakindi ve içinden geçenleri anlamak imkânsızdı" – her ne kadar öteden beri Guçkov'dan nefret ettiği bilinse de. "İmparator baş eğerek verdiğimiz selama karşılık verdi ve elimizi sıktı" diye yazacaktı Şulgin. "Jest oldukça dostaneydi." Bir masanın etrafına oturdular. Guçkov geliş sebeplerini açıklamaya başladı; içeriye girip başıyla selam veren General Ruzski, bir süre dinledikten sonra sözünü kesti: "Konu karara bağlanmıştır."

"Tahttan çekilmeye karar verdim" dedi Nikolay ama tahtı Aleksey'e bırakmayacağını ekledi. "Onun hastalığını göz önünde tutarak şu sonuca vardım ki, kendi adıma ve onun adına aynı anda tahttan çekilmeliyim; çünkü ondan ayrılamam."

"Ama iktidar devrinin etkisini yumuşatmak için, küçük Aleksey Nikolayeviç görüntüsüne bel bağlamıştık" diye karşı çıktı Guçkov. İmparator biraz duraksadıktan sonra, dokunaklı tavırla son noktayı koydu: "Umarım, bir babanın duygularını anlarsınız." Ardılı Mişa olacaktı. Guçkov ve Ruzski aralarında görüştüler. Bu karar İmparator Pavel'in temel kanunlarına aykırıydı. Mişa Kontes Brassova'yla evliydi. Bir imparatorun dengi olmayan bir eş mümkün müydü? Evet, II. Aleksandr da Dolgorukaya'yla evlenmemiş miydi? İkili Nikolay'ın planını kabul etti. On ikiye yirmi kala özel vagonuna çekilen eski imparator, "çaresizlik içinde" elleri titreyen yaşlı Frederiks'in bakışları altında, gündüz saat üçte açıklanmış gibi gösterilen şu manifestoyu imzaladı:

> Sevgili oğlumuzdan ayrılmak istemediğimiz için, veraseti kardeşim Grandük Mihail Aleksandroviç'e devrediyoruz ve tahta çıkışı vesilesiyle ona hayır duaları okuyoruz.*

Salona dönen Frederiks, tahttan çekilme metnini Guçkov ile Ruzski'ye verdi. Nikolay sakindi. "Karşımızdakinin normal bir kişi olup olmadığı sorusu bile aklıma takıldı" diye anlatacaktı Guçkov. "İnsan belki biraz duygu gösterisi beklerken, bundan hiç eser yoktu." Aslında Niki içten içe kaynıyordu: "Tanrı bana bütün düşmanlarımı bağışlama gücü veriyor ama [...] General Ruzski'yi bağışlayamam." Kibarlığını sonuna kadar koruyan eski çar olarak, Guçkov ile Şulgin'i uğurladığında, Kazak Refakat Birliği ona selam durdu.

"Apoletlerinizden ismimin başharflerini artık çıkarmalısınız" dedi onlara.

"Lütfen, Majesteleri" dedi bir Kazak, "onları öldürmemize izin ver!"

Nikolay gülümsedi. "Bunun için çok geç artık" dedi kederli bir sesle.

Bir yaverin ifadesiyle, Nikolay'ın "tahtı bırakışı [...] bir süvari taburunun komutasını devredermiş" gibiydi. Emir Subayı Mordvinov da daha sonra üniformalı uşakların çay ikramı sırasında "çarın huzurlu ve sakince oturduğunu" yazacaktı. "Sürekli konuşup durdu; içindeki sıkıntıyı açığa vuran tek belirti hüzünlü, düşünceli, boşluğa dikilmiş gözleri ile sigarayı eline alışındaki asabi hareketleriydi." Durum maiyetindeki kişiler için ıstırap vericiydi. "Bu iş ne zaman bitecek?" diye düşündü Mordvinov. Eski çarın içi öfkeyle doluydu: "Dört bir yanımız ihanetle, korkaklıkla ve düzenbazlıkla sarılı!" Mişa'nın İmparator II. Mihail oluşu o ana denk geldi.[9]

Cephe hattı askerlerinin II. Mihail'e bağlılık yemini ettiği sırada, yeni çar olup bitenlerden habersiz, Milyonnaya Sokağı'ndaki dairesinde uyukluyordu. Sabah altıya beş kala, Kerenski telefon açıp bir heyetin ziyaretine geleceğini bildirdi. Mişa çar olduğunu hâlâ bilmiyordu. Saat dokuzda çıngırak çalındı ve içeriye giren kuzeni Bimbo onu kucakladı.

"Seni hükümdar olarak tanımaktan çok mutluyum" dedi Bimbo. "Cesur ve güçlü ol."

Onun ayrılışından hemen sonra, dokuz buçukta Başbakan Prens Lvov ve aralarında Kerenski, Rodziyanko, (Pskov'dan yeni dönmüş ve savaş bakanlığına getirilmiş) Guçkov'un da bulunduğu bakanlar geldi. Her an uğranabilecek kıyımın dehşeti ile önemli bir tarihsel dönüşümü yaşamanın sarhoşluğu arasında savrulup durdukları için, geceler boyunca gözlerine pek uyku girmemişti. Kerenski dışında hepsi Sovyet korkusu içindeydi ve çoğu Mişa'nın tahta çıkışının "muazzam kan dökülmesine" yol açacağı kanısındaydı. II. Mihail içeriye girdiğinde ayağa kalktılar.[10]

---

* Bu işlem küçük çaplı iki ustaca hileyle birleştirildi: Lvov'un başbakanlığa ve Nikolaşa'nın başkomutanlığa atanmalarını, Nikolay gündüz ikide kararlaştırılmış gibi imzaladı.

Nikolay'ın tahttan çekildiği haberi Çarskoye Selo'ya gece yarısı üçte gelmişti. Bunu imparatoriçeye söylemekten çekinen saraylıların çağırdığı Pitz Amca, imparatoriçeyi görmeye o sabah gitti. Aleksandra kocasının bir Duma hükümeti atamak zorunda bırakıldığından haberdardı. "Böyle tek başınayken, arkanda ordu yokken, bir fare gibi kapana kısılmışken elinden ne gelebilir? Tarihte emsali görülmemiş en alçak oyun bu."

Dili tutulan Pitz Amca öylece dikilip uzun bir süre elini öptü. Karısının anlatımıyla, "kalbi kırıktı ve basit hemşire üniforması içindeki imparatoriçenin sakinliği karşısında sarsıldı."

"Sevgili Alix, yanında olmak istedim..." dedi Pitz.

"Niki ne durumda?"

"Niki iyi ama cesur olmalısın. Sabaha doğru birde, kendisinin ve Aleksey'in tahttan feragatini imzaladı."

Eski imparatoriçenin içi ürperdi. "Niki bunu yaptıysa, gerekli görmüş olmalı." Gözyaşları yanaklarından süzüldü. "Artık imparatoriçe olmayabilirim ama hâlâ bir şefkat meleğiyim" dedi. "Mişa imparator olacağına göre, çocuklara bakarım, hastaneyle ilgilenirim, Kırım'a gideriz..."

Alix yalpalayarak dost Lili Dehn'in yanına gitti. "*Abdiqué!*" diyerek hıçkırdı. "Zavallı sevgilim, orada yalnız ve acı çekiyor. Aman Tanrım, ne acılar çekmiş olmalı." Niki'ye göndermeye çalıştığı telgraflar geri döndü: "Söz konusu kişinin adresi meçhul." Oturup şunu yazdı: "Biricik kahramanım, davranışını tamamen anlıyorum. [...] Taç giyerken ettiğin yemine aykırı bir şeye imza atmayı içine sindiremediğini biliyorum. Birbirimizi her bakımdan öylesine tanıyoruz ki, kelimelere gerek yok." O zamana kadar beş çocuğun hiçbir şeyden haberi yoktu. Anna'nın yardımıyla, Aleksandra yazışmaları yaktı. "Onun gözünde en pahalı mücevherlerden daha değerli olan gençlik döneminin aşk mektuplarını yok etmenin kederini bir türlü içinden atamadı" diye yazacaktı kızı Olga.

Cenevre'de Lenin'le birlikte haberi duyan karısı Krupskaya, "Belki de yeni bir oyun" diye kuşkusunu belirtti.

"Şaşırtıcı" diye katıldı ona Lenin. "İnanılmayacak kadar beklenmedik bir durum."

Ştavka'ya dönen eski çar, sadece köşedeki bir ikonun lambasının yandığı loş odasında tek başına oturdu. "O hazin günde yaşanan bütün olaylardan sonra, her zaman müthiş özdenetimiyle tanınan imparator, kendini tutacak gücü artık bulamadı" diye anlatacaktı Voyeykov. "Bana sarılıp ağladı." Daha sonra kendi ifadesiyle "uzun ve derin bir uykuya dalan" Nikolay güncesine şu notu düştü: "Yanımdaki kişilerle dün olup bitenleri konuştum. Julius Sezar'la ilgili epeyce şey okudum." Derken aklına Mişa'ya yazma gereği geldi: "Majesteleri İmparator Mihail'e. Son olaylar beni kararlı biçimde bu aşırı adımı

atmaya yöneltti. Seni üzdüğüm ve ayrıca sana önceden haber vermediğim için kusuruma bakma; zamanım yoktu."[11]

Milyonnaya Sokağı'ndaki dairede, bakanlar Mihail'i korkutarak tahttan çekilmeye zorladılar. Mişa can güvenliği için söz verip veremeyeceklerini sordu. "Cevabım maalesef olumsuz" dedi Rodziyanko. Ama Dışişleri Bakanı Pavel Milyukov, "dayanıksız tekne" olarak nitelendirdiği Geçici Hükümet'in "ülkeyi saran kargaşa deryası"nda monarşinin salı olmadan batacağını ileri sürdü. Sovyet adına konuşabilecek tek kişi konumundaki Kerenski, ona katılmayarak kargaşa tehdidi savurdu: "Ekselanslarının canı için teminat veremem."

Prenses Putyatina hepsini öğle yemeğine davet etti ve imparator ile başbakanın arasına oturdu. Bir gün süren müzakerelerden sonra, Mihail tahttan çekiliş belgesini imzaladı: "En üst makamı ancak yüce halkımızın Kurucu Meclis'teki temsilcileri aracılığıyla genel oyda şekillenecek iradeyi göstermesi halinde üstlenmek üzere sıkı bir karar almış durumdayım." Ertesi gün eşi Nataşa'ya bir pusula gönderdi: "Müthiş meşgulüm ve aşırı yorgunum. Sana birçok ilginç şey anlatacağım." Bu ilginç şeyler arasında, bir günlüğüne Rus imparatoru oluşu ve 304 yıldan sonra Romanovların çöküşü vardı.[12]

SAHNE 7

Öbür Dünya

OYUNCULAR

II. NİKOLAY, eski imparator, "Niki"
Aleksandra Fyodorovna (eö Hesse Prensesi Alix), eski imparatoriçe, "Alix", "Sunny"
Olga, en büyük kızları
Tatyana, ikinci kızları
Marya, üçüncü kızları
Anastasya, en küçük kızları
Aleksey, oğulları, "Ufaklık", "Bebek"

ROMANOVLAR

Marya Fyodorovna, dul imparatoriçe, III. Aleksandr'ın dul eşi, "Minny"
II. MİHAİL, eski imparator, "Mişa", "Gevşek", Vladimir Amca'nın dul eşi Kontes Brassova Miechen'le evli
Ella, Sergey Amca'nın dul eşi, çariçenin kız kardeşi, başrahibe
Pavel Amca, "Pitz", Prenses Paley'le evli
Nikolay Nikolayeviç, "Korkunç Nikolaşa", Karadağ Prensesi Stana'yla evli
Pyotr Nikolayeviç, kardeşi, Karadağ Prensesi Militsa'yla evli
Nikolay Mihailoviç, "Bimbo"
Aleksandr Mihailoviç, kardeşi, "Sandro", çarın kız kardeş Ksenya'yla evli
Sergey Mihailoviç, kardeşleri, "Küçük K"nin sevgilisi, daha önce topçu genel müfettişi

SARAYLILAR: Bakanlar vs.

Prens Vasili Dolgoruki, saray teşrifatçısı, "Valya"
Kont İlya Tatişçev, çarın başyaveri
Anna Vyrubova (eö Taneyeva), Aleksandra'nın dostu, "Sevdalı Yaratık", "İnek"
Kontes Yelizaveta Kurakina-Narışkina, kaftanlardan sorumlu hanım, "Zizi"
Anatoli Mordvinov, II. Nikolay'ın emir subayı
General Mihail Alekseyev, genelkurmay başkanı
Prens Georgi Lvov, başbakan
Aleksandr Kerenski, adalet bakanı, daha sonra başbakan

DEVRİMCİLER

Filipp Goloşçekin, Ural Sovyeti Yürütme Komitesi askeri komiseri
Vasili Yakovlev, çarlık ailesine refakat etmek üzere atanan komiser
Yakov Yurovski, Ural Sovyeti üyesi, çarlık ailesinin katili
Grigori Nikulin, Yurovski'nin yardımcısı, çarlık ailesinin katili
Pyotr Yermakov, Çeka görevlisi, çarlık ailesinin katili
Pyotr Voykov, Ural Sovyeti üyesi, ikmal işlerinden sorumlu komiser, "Entelektüel"

General Alekseyev 3 Mart 1917'de Mogilev İstasyonu'nda Nikolay'a hanedanın sona erdiğini bildirdi. Eski çar kardeşi Mişa'nın manifestosunda "seçimlerle ilgili bir şey"in yer almasına şaşırdı. "Ona böyle kepaze bir şeyi imzalamasını kimin tavsiye ettiğini Tanrı bilir." Görüşmek için çağırdığı annesi, varlığını "katlanılmaz" bulduğu Sandro'yla birlikte geldi.

"Zavallı Niki, bu küçük düşürücü berbat durumda müthiş sakin, kendine hâkim ve ihtişamlı" diye yazacaktı Minny. "Sanki başımdan vurulmuş gibiydim! [Yemekten sonra] zavallı Niki yufka yüreğini açtı ve birlikte ağladık."

Sandro yanlarına gittiğinde, Minny'yi "yüksek sesle hıçkırırken", Niki'yi ise "hiç kıpırdamaksızın ayaklarının ucuna bakarak ve haliyle sigara içerek dikilmiş halde" buldu.

Çarla birlikte sıkıntılı bir sessizlik içinde yürüyen emir subayı Mordvinov, bunun "halk iradesi" olduğu, dolayısıyla onları kendi hallerine bırakıp işin üstesinden daha iyi gelip gelmeyeceklerine bakmak gerektiği düşüncesiyle onu avutmaya çalıştı.

"Birdenbire acıyla dolan ve ıstırabını gizlemek için daha önce yürümeye başlayan" Nikolay, "Halk iradesi güzel bir şey!" diye bağırdı. Ardından Mordvinov'a "sade bir kişi" olarak Kırım'a, hatta belki "eski derebeyliğimiz Kostroma'ya", yani her şeyin Mihail Romanov'la başladığı yere çekilmek istediğini söyledi.

"Majesteleri, yurtdışına olabildiğince çabuk gidin" karşılığını verdi Mordvinov.

"Hayır, asla" dedi eski çar. "Hiçbir şekilde Rusya'dan ayrılmam. Ülkemi fazlasıyla seviyorum."

Geçici Hükümet 7 Mart'ta Nikolay'ın muhafızlar eşliğinde Çarskoye'ye gönderilmesi talimatını verdi. Eski çar ertesi sabah on buçukta, Ştavka'nın salonunda personeline hitap etti. "Kısa, askerce cümlelerle konuşurken sergilediği tevazu muazzam bir etki bıraktı" diye yazacaktı Sandro. Serseme dönmüş haldeki Mordvinov da onun "içten gelen heyecanı karşısında iki üç kişinin bayıldığını, birçok kişinin ağladığını" anlatacaktı. "Ne söylediğini hatırlamıyorum, sadece sesini duyuyordum; imparator sözlerini bitiremeden üzgün halde odadan çıktı ve ona eşlik ettim. [Valilik konağında] kutuların ve yuvarlanmış halıların kargaşası içinde, düşünmeksizin merdivenden yukarıya çıktığımda, çalışma odasının açık kapısından [...] çarın masanın yanında tek başına, yavaşça ve sessizce eşyalarını topladığını gördüm..."

Nikolay istasyonda veda ettiği annesinin yüzünü öpücüklere boğdu ve ardından trene bindi. "Sevgili Niki'mden ayrılışım hayatımdaki en korkunç günlerden biriydi!" diye yazacaktı Minny. Tren akşamüstü beşte hareket etti. Niki'nin pencerede "sınırsız bir üzüntü ifadesi"yle gülümsediği sırada, haç çıkaran ve "Tanrı'nın eli hep üzerinde olsun" diye dua eden Minny, onu bir daha göremeyecekti.*

"İçim neredeyse paralandı" diye yazacaktı Niki.[1]

Niki'nin Çarskoye'ye gittiği sırada, Buckingham Sarayı'nda V. George'un özel sekreteri Lord Stamfordham, Rus Dışişleri Bakanı Milyukov'un İngiliz büyükelçisi Buchanan'a, "İngiliz kralı ve hükümetinin Majestelerine bu ülkeye iltica hakkı vermesini" önerdiğini belirtti. Geçici Hükümet "önceki çarlık ailesi mensuplarını [...] Rus devletinin sınırları ötesine [...] nakletme zarureti"ni onayladı.

Britanya gidilecek aşikâr yerdi. Tahttan çekiliş V. George'un ödünü koparmıştı. "Korkarım ki, Alicky her şeyin müsebbibi ve Niki de zayıf davranmış" diye yazdı güncesine 2 Mart'ta. "Çaresizlik içindeyim." Eski çara bir telgraf çekti: "Sürekli aklımdasınız, daima gerçek ve sadık dostunuz olacağım." Stamfordham'ın planı Başbakan David Lloyd George'a ve yardımcısı Andrew Bonar Law'a aktarması üzerine, "teklifin [...] reddedilemeyeceği konusunda genel mutabakata varıldı." Ertesi gün bir general, Niki ile Alix'i tutuklama emriyle Çarskoye'ye geldi ama bir İngiliz savaş gemisince sürgüne gitmek üzere Murmansk'a gönderileceklerini ekledi. İki gün sonra, yani 11 Mart'ta V. George eski çarın uzun süredir sürgünde olan kuzeni Mihail Mihailoviç'e "zavallı Niki'nin İngiltere'ye gelmek üzere olduğunu" söyledi. Çarlık ailesi Scapa Flow'da gemiden indikten sonra, kışın boş olan İskoç sarayı Balmoral'a doğrudan gitmeye önceden karar vermişti.

Çarskoye'de çocuklar olup bitenlerden hâlâ bihaberdi. Alix oğlunun İsviçreli özel hocası Pierre Gilliard'ı çağırdı. "Çar yarın geri geliyor" dedi. "Aleksey'e her şeyi anlatmak gerekir. Bunu yapar mısın? Kızlara kendim anlatacağım." Durumu öğrenen kızlar hıçkırdı. "Anneciğim çok ağlıyordu" diye anlatacaktı Tatyana. "Ben de ağladım ama anneciğimin hatırı için kendimi tuttum." Gilliard'ın Aleksey'e açıklaması şöyleydi: "Baban başkomutan olmak istemiyor artık."

Aleksey sesini çıkarmadı.

---

* Üst düzey görevde kalan tek Romanov, orduda büyük saygı görmesinden dolayı, General Alekseyev'in başbakanı ikna ederek, başkomutanlıkta kalmasını sağladığı Nikolaşa'ydı. Ama Petrograd'da Romanovlara duyulan nefret yüzünden, Lvov 6 Mart'ta Nikolaşa'yı görevden aldı. Dul imparatoriçe Kiev'e döndükten sonra, kızları Olga ve Ksenya'nın yanı sıra Sandro ve Yusupovlarla Kırım'a gitti. Nikolaşa ve kardeşi Pyotr'ın "Kargalar"la birlikte katıldığı bu Romanov mensupları Kırım malikânelerinde kaldılar.

"Anlayacağın, baban çar olmak istemiyor artık."
"Ne!" dedi oğlan şaşkınlıkla. "Niçin?"
"Çok yorgun ve başında bir sürü dert var."
"Peki, babam bir daha çar olmayacak mı?"
Gilliard ona Mişa'nın da tahttan çekildiğini açıkladı.
"Peki, o halde kim çar olacak?"
"Belki hiç kimse."
Gilliard "kendinden tek bir söz etmeyen" Aleksey'in tevazuuna hayran kaldı ama "çok kızgın ve tedirgin" olduğunu gördü
"Bir çar olmayacaksa, Rusya'yı kim yönetecek" diye sordu Aleksey. Cevabı kimse bilmiyordu.
Eski çar 9 Mart'ta evine vardı.* Muhafızların artık kendisine Albay Nikolay Romanov diye hitap edişi dikkatini çekti. "Aman Tanrım, ne büyük farklılık" diye yazdı. "Üst kata çıktım ve sevgili Alix ile tatlı çocukları gördüm." Çıktığı yürüyüşe eşlik eden altı askerin tacizine maruz kaldı. "Çaydan sonra eşyalarımı kolilerden çıkardım" diye yazdı."[2]

Ertesi gün Çarskoye Selo parkında askerler, Rasputin'in mezarını kazıp çıkardıkları cesedini kesip biçtiler. Bir görgü tanığının anlatımına göre, "yüz tamamen kararmıştı, uzun siyah sakalın ve saçların içinde donmuş toprak yığınları vardı." Askerlerce bir tuğlayla ölçülen penisinin hatıra olarak koparıldığı neredeyse kesindir. Ceset Çarskoye belediye meclisi binasında teşhir edildi.**

Niki bahçelerde yürümeye ve çalışmaya başladı; derslerine dönen çocukların özel hocalığını da anne babaları üstlendi. Aleksandra din ve Almanca, Niki ise tarih öğretti. Askeri üniformalarını hâlâ giyen Niki ve Aleksey, saray önündeki buz tabakasını kırdılar. Gruplar halinde gelen askerler, Aleksey'i seyretmek için üstelediler. Onu hastalıkları sırasında uzun süre taşımış olan irikıyım bahriyeli muhafız Derevenko, "küstahça bağırıp durduğu çocuğa" hizmet işleri yaptırdı. Ancak diğer bahriyeli Nagorni dokunaklı bir tavırla sadık kaldı. Niki akşamları yüksek sesle Sherlock Holmes hikâyeleri okudu. Tecrit hali eski çar için neredeyse aşina olduğu bir şeydi. "Bütün hayatım boyunca bir tutsak olmadım mı?" diye sordu Benckendorff'a.

* Amerikalı Hercules ve Nübyeli uşak arkadaşları devrimci Petersburg'da mahsur kaldı ve tarihten adeta silindi. Fransız büyükelçisi Paléologue 1917 ilkbaharında şunu anlattı: "Yazlık Bahçe'de yürürken, beni birçok kez imparatorun çalışma odasına buyur etmiş Etiyopyalılardan birine rastladım. Görünüşü hazindi. Birlikte yirmi adım kadar yürüdük; gözleri yaşla doluydu. Avutucu birkaç söz söyledim ve elini sıktım..." Yıllar sonra, 1920'lerde Moskova'yı ziyaret eden bir Amerikalı konuğun gözüne, yırtık pırtık saray kıyafetiyle sokaklarda gezen uzun boylu bir siyahi adam ilişti.

** Rasputin'in cesedi Kerenski'nin talimatıyla oradan gizlice alınıp çarçabuk tekrar gömüldükten sonra, yine birilerince çıkarılıp benzinle yakıldı. Penisi olduğu söylenen uzuv daha uzun ömürlü oldu. Hiçbiri gerçek olmayan birçok Rasputin penisi alınıp satıldı.

İngiltere'ye ya da Kırım'a gitmek üzere yakında yola çıkmayı bekliyorlardı ama Sovyet onları yurtdışına gönderme planını 9 Mart'ta veto etti. Birkaç gün sonra, Lord Stamfordham'ın Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'a yazdığına göre, V. George "hükümetin teklifini uzun uzun düşünür hale geldi. [...] Kralın imparatorla güçlü bir kişisel dostluğu var ve ona yardım edecek her şeyi yapmaktan memnun olur. [...] Ama Majesteleri sadece yolculuğun tehlikelerinden dolayı değil, genel uygunluk gerekçesiyle, çarlık ailesinin bu ülkede ikamet etmesinin makul olup olmadığı kuşkusuna kapılmaktan kendini alamıyor." George'un kaçamak sözleri Lloyd George ve Balfour'ı etkilemedi. "Durum değişmedikçe, daveti geri çekmeyi şu anda mümkün görmediklerini ve dolayısıyla kralın ilk baştaki davete uymaya razı olacağına güvendiklerini" bildirdiler. Ama özellikle teklife düşmanca bakan işçilerden birçok mektup alan "kral her geçen gün daha kaygılı bir tutum" içine girdi. Balfour'a, "Bildiğiniz üzere, kral baştan beri imparatorluk ailesinin (özellikle imparatoriçenin) burada bulunmasının [...] kraliyet ailesine yakışmayacağı görüşünde" diyen Stamfordham, hükümetin "başka bir plan hazırlamasını" istedi. Aynı gün kral, Balfour'dan Ruslara "geri adım atmamızın anlayışla karşılanması gerektiği"ni bildirmesini istedi. Dört gün sonra, "başbakan görünüşe bakılırsa, konunun farkına vardığından daha ciddi olduğunu itiraf etti."

V. George bu tutumundan dolayı haklı olarak suçlanmış olsa da, ödlekliği çok az değişiklik yarattı. Çocukların yakalandığı kızamık zaten çabuk bir ayrılışı önlemişti; kaçış şansı çok küçüktü. Hükümetteki tek sosyalist olan Kerenski, eski çarın "avucunda" olmasıyla övünürken, ailenin koruyucusu haline geldi. Çarskoye'ye 21 Mart'ta gidip çarla görüştükten sonra, basında Rasputin'in metresi olarak karalanan Anna Vyrubova'yı tutuklattı. Yazın gelmesiyle birlikte, aile sebze yetiştirmeye ve güneş banyosu yapmaya koyuldu. Kızlar geçirdikleri kızamıktan sonra dökülmeye yüz tutan saçlarını temmuzda kazıtınca, Aleksey de onlarla dayanışma için aynı yola gitti. Bir gün parkta dolaşırken bandanalarını birdenbire çıkardılar ve gülerek fotoğraflar çektirdiler.[3]

Başbakan koltuğuna geçmiş olan Kerenski 10 Temmuz'da Niki'ye, ailenin yakında "gergin başkent"ten başka yere götürüleceğini söyledi ve alay edercesine, onları korumayı gerekçe gösterdi: "Bolşevikler peşimde, daha sonra sıra size gelecek." Niki onun "olumlu bir rol oynadığı" kanısına vardı. "Ne kadar güçlü olursa, işler o ölçüde iyiye gidecek." Kerenski gidilecek yer için Sibirya'daki Tobolsk'ta karar kıldı. Eşyalarını toplarken, bir hazine değerindeki mücevheratı mektuplarla ve güncelerle dolu sandıklara sakladılar; kendilerini koruması için Romanov uğuru Meryem Ana Fyodorovskaya İkonu'nu yanlarına aldılar.

Kerenski 1 Ağustos'ta Aleksandr Sarayı'ndan ayrılışlarına nezaret ederken, Niki'nin kardeşi Mişa'yı veda etmesi için yanında getirmişti. Bir köşeye oturup ellerini kulaklarına dayadıktan sonra, "Haydi, konuşun!" dedi ama iki kardeş ağızlarını sıkı tuttular. "Görüştüğümüze sevindim ama yabancıların önünde konuşmak yakışık kaçmazdı" diye yazacaktı Niki. Benckendorff'a göre, "çok heyecanlı ve çekingen" oldukları için, "söyleyecek pek fazla şey bulamadılar. Grandük gözyaşlarına boğuldu." Bu arada düşman kalabalıklar yola çıkışlarını geciktirdi. Kızlar ağladı; on üç yaşındaki Aleksey, Joy adını verdiği spanyelini kucağında tutarak bir kutunun üstüne tünedi; Niki sigara içerek volta attı. "Sabah altıya kadar valizlerinin üstünde oturup beklemek zorunda kaldılar" diye yazacaktı Zizi Narışkina. "Ne büyük çile ve rezalet. Üstelik azizlere özgü kararlılık ve uysallıkla katlandılar buna."

Aleksandra'nın bir köşede hıçkırışını izleyen Kerenski, ilk kez onu "sadece endişeli ve ağlamaklı bir anne" olarak gördü. Ama Aleksandra kısa bir süre önce hapisten bırakılmış Anna'ya yazdığı mektupta, Tobolsk'a giden yolun "bizi oraya çağıran [...] Dostumuz" tarafından kolaylaştırıldığı belirtti. Narışkina'ya göre, eski imparatoriçe "dostlarının menziline gitmekten memnun"du. "Zihniyetinde hiçbir değişiklik yok."

Aile sabahleyin beşi çeyrek geçe evden çıktı.* "Kızıl Haç Misyonu" arması işlenmiş trene sağ salim binmeleri üzerine, "Gidebilirler!" diye bağırdı Kerenski.[4]

Urallar boyunca beş günlük tren yolculuğundan sonra, aile ve otuz dokuz hizmetkâr Tyumen'de bir vapura bindi. Rasputin'in memleketi Pokrovskoye'nin yanından geçilirken, "aile *starets*'in evini seyretmek için güvertede toplandı." Kızlar Rasputin'in resminin bulunduğu madalyonları hâlâ takıyorlardı. Ertesi akşam Tobolsk'a varıldığında, valinin iki katlı konağı hazırlanırken, vapurda kaldılar. Adı Özgürlük Konağı olarak değiştirilmiş binaya geçildiğinde, aile birinci kata yerleşti; kızlar köşedeki bir yatak odasında kalırken, ebeveynlere bir yatak odası, çalışma odası, salon ve banyo, Aleksey ile Nagorni'ye ise küçük bir oda verildi.

Zaman can sıkıcı bir yavaşlıkla akmaya başladı. Avluda volta atıp duran Niki 22 Ağustos'ta, "böyle bir havada koruya gidip dolaşmasına izin verilmeyişine köpürdüğünü" yazarken, "bahçedeki yürüyüşlerin gittikçe bıktı-

* Küçülen maiyetteki birçok kişi onlara eşlik etmeyi seçti. Bunlar arasında Saray Teşrifatçısı Prens Vasili Dolgoruki ve Başyaver Kont İlya Tatişçev, doktorlar Botkin ve Derevenko, İsviçreli özel hoca Gilliard ve Aleksey'in sadık bahriyeli muhafızı Nagorni, ayrıca Alix'in nedimeleri Kontes Anastasya Hendrikova ve Barones Isa Buxhoeveden vardı. İngiliz özel hoca Charles Sydney Gibbes daha sonra onlara katılmaya söz verdi. Frederiks, Benckendorff ve Alix'in "Elveda sevgili anaç dost, yüreğim fazlasıyla dolu olduğundan daha fazla yazamıyorum" diye bir not bıraktığı Narışkina (çok yaşlı ya da hasta oldukları için) gidemediler. Ailenin ev köpekleri de haliyle kafileye alındı.

rıcı hale geldiğini" ekledi. İdmana hasret olduğu için, "Kaçabileceğimden korkuyorlar mı sahiden?" diye sordu başlarındaki komisere. "Ailemden asla ayrılmam." Sonu gelmez bezik ve domino oyunlarının yanı sıra, özel hocalar Gilliard ile Gibbes'ın dersleri de sürdü.

Petrograd'da II. Aleksandr'ın Kışlık Saray'daki dairesinden ülkeyi yönetmekle birlikte, askeri yenilgi ve siyasal tıkanıklık yüzünden sarsılan Kerenski'nin gücü tükenme yolundaydı.

Niki Kırım'daki annesi ve kız kardeşleriyle yazışmaktaydı. "Bir sürü odun kesiyorum" diye bildirdi annesine. "Burada gıdalar mükemmel ve bol olduğu için, hepimiz Tobolsk'a bayağı çakılıp kaldık ve üç dört kilo aldık." Aleksandra ve Anna arasında koli alışverişleri başladı. Anna elbiseler, Aleksandra ise kıtlığın eşiğine gelen Petrograd'a yiyecekler göndermekteydi.

Bolşevikler 25 Ekim 1917'de Petrograd'da iktidarı ele geçirdiler. "İkinci bir devrim" diye yazdı Aleksandra üç gün sonra. Almanların Rusya içlerine ilerlemesi üzerine, Bolşevik lider Lenin'in savaştan çekilmeye hemen karar vermesi Niki'yi kızdırdı. "Bu Bolşevik alçaklar düşmana barış önerme yönündeki gizli düşlerini hayata geçirme küstahlığını nasıl gösterdiler?" Böylece uluslararası bir Yahudi komplosuna inancı pekişti. "Nilus'un Deccal üzerine kitabını yüksek sesle okumaya başladım, buna Yahudilerin ve Masonların Protokolleri'ni [kastettiği *Siyon Büyüklerinin Protokolleri*] ekledim – böyle şeyleri okumanın tam zamanı." Kendisinin ve Rusya'nın çöküşünün suçunu hâlâ habis Yahudilere yıkan Nikolay, bu zehirli antisemitik sahte belgeyi ailesine okumaktan kaçınmadı. Kız kardeşi Ksenya'ya 5 Kasım'da yazdığı mektupta, asıl Yahudi adlarıyla devrimcilerin bir listesini verirken, Lenin'in aslında bir Tsederbliyum, Troçki'nin ise bir Bronştayn olduğunu ileri sürdü. Troçki konusunda haklı olmasına karşın, Lenin'in asıl soyadı Ulyanov'du. "Kara Günler'den daha beter ve daha rezilce bir dönemdeyiz" diye düşündü Nikolay.[5]

"Hayatımızda şimdiye kadar önemli bir değişiklik yok" diye yazdı Anastasya bir arkadaşına. "Mektuplarım bu kadar saçma ve sıkıcı hale geldiği için çok üzgünüm ama burada hiçbir ilginç şey olmuyor." Kızlar bunalmış haldeydi. Anna'ya bir mektubunda, "Sıklıkla pencerelerin önünde oturup yoldan geçen insanları seyrediyoruz" diye yazdı Anastasya. "Bu bizi oyalıyor." Gibbes onlara piyesler sahnelemelerini önerdi. Aleksandra bunu "Dört dörtlük eğlence" diye anlattı Anna'ya. "Tanrı bize çok yakın; geçmişte bizi sıkıntıdan patlatmış olabilecek olaylara ve ayrılıklara katlanabilişimize çoğu kez şaşırıyoruz." Nikolay'ı şöyle övdü: "Tek kelimeyle harikulade. Ülkesi için sürekli yoğun acılar çekerken o kadar uysal ki. Gerçek bir mucize."

Anna'nın bazı elbiselerle birlikte gönderdiği parfümün kokusu, aileyi eski mutlu günlere götürdü. "Parfümüne kendimizi bayağı kaptırdık" diye

yazdı Alix. "Çay masamızın çevresinde şöyle bir döndüm ve hepimiz seni açık seçik önümüzde gördük."

Aleksey yazdığı bir mektupta Anna'ya, "Canımın içi, [...] parfümün bize seni o kadar çok hatırlatıyor ki" derken, Aleksandra düşüncelere daldı: "Bütün geçmiş bir düş. İnsana sadece gözyaşları ve minnet dolu anılar kalıyor. Bütün dünyevi şeyler teker teker kayıp gidiyor."

Kızlar muhafızlarıyla yakınlaşmaya başladılar. Noel'de bir ağacı aile için, başka bir ağacı da askerler için süslediler. "Grandüşesler onları çekici kılan sadelikleriyle, bu adamlarla sohbetten hoşlanıyorlardı" diye yazacaktı Gilliard. "Onlara aileleriyle, köyleriyle katıldıkları muharebelerle ilgili sorular yöneltiyorlardı."

Tatyana ev işlerini düzenler ve Olga sessizce kitap okurken, "sevecen, neşeli ve dost canlısı" Marya muhafızların gözdesiydi. Anastasya'nın "neşeli ve şen şakrak mizacı [...] herkesin kasvetini dağıtabilecek" kadar etkiliydi. Harry Grattan'ın yazdığı *Bavul Toplama* adlı İngiliz güldürüsünde baş erkek karakter Bay Chugwater'ı oynadı. Gibbes'in aktardığına göre, iç eteklerinin havalanmasıyla Niki'nin Jaeger paçalı donu içindeki bacakları ortaya çıkınca, "herkes kahkahadan yığıldı", hatta Aleksandra bile. "İmparatoriçenin keyfine vardığı son içten ve pervasız kahkahaydı bu."[6]

Bolşevik soğuğu Şubat 1918'de aileye ulaştı. Dostça davranan muhafızlar yerine, "terbiyesiz bakışlı bir zibidi sürüsü" geçirildi. Lenin'in kırılgan rejimi ölüm kalım mücadelesi içindeydi. Dışişleri Komiseri Lev Troçki barış müzakerelerini yürütürken, kayzerin ordusu Rusya içlerine daldı. Lenin "tehlikedeki sosyalist vatanı [...] kanın son damlasına kadar" savunmak gerektiğini belirtti. Düşmanlar "görüldükleri yerde vurulmalı"ydı. Rejimin krizi büyüdükçe, Romanovlara yönelik tehlike de büyüdü.

Niki ile Alix'in Petrograd'daki Anna gibi dostları ve Kırım'daki aile fertleriyle yazıştıkları sırada, Bolşevik hizipler onları öldürmek üzere Özgürlük Konağı'na baskın düzenleme, çarlık subayları ise onları kurtarmak üzere tertipler hazırlama çabası içindeydi. Bu durum Lenin'i telaşlandırdı.

Sovnarkom kısaltmasıyla anılan ve Lenin'in başkanlık ettiği Halk Komiserleri Konseyi 20 Şubat'ta, Nikolay'ın sonradan kararlaştırılacak bir yerde yargılanması talimatını verdi. Ama Ural Sovyeti Yürütme Komitesi'nin eski bir diş hekimi olan askeri komiseri Filipp Goloşçekin, Romanovların Urallar'daki Yekaterinburg'a nakledilmesini önerdi.

Romanovlar yeni tehlikeyi sezdiler. "Buradaki hayat hiçbir şey, ebediyet ise her şey" diye yazdı Alix 2 Mart'ta Anna'ya. "Yaptığımız şey Cennet Krallığı için ruhlarımızı hazırlamak. Bu bakımdan hiçbir şey sonuçta korkunç değil. Bizden her şeyi alsalar bile, ruhlarımızı alamazlar." Vyrubova'dan gelen en son elbiselere hepsi sevindi. "Çocuklar sevimli bluzlarını üzerlerine geçirdi-

ler. Pembe ceket benim gibi yaşlı bir kadın için fazlasıyla şık ama şapka kır saçlarıma uygun." Aleksandra henüz kırk beş yaşındaydı.

Merkez Yürütme Komitesi başkanı, Parti sekreteri ve Lenin'in sağ kolu olan, çelimsiz, esmer tenli, kabarık siyah saçlı, yuvarlak gözlüklü ve "Borazan" olarak anılmasına yol açacak kadar boğuk sesli Yakov Sverdlov 1 Nisan'da Tobolsk'taki muhafızları takviye etti ve aileyi Moskova'ya getirmeye karar verdi. Bolşevikler bir süre önce hükümeti tekrar Kremlin'e taşımışlardı. Lenin'in planı Nikolay'ı halkın önünde yargılamaktı ve Troçki savcı olmayı önermişti. Birkaç gün sonra Sverdlov bir köylü çocuğu ve tecrübeli bir devrimci olan Vasili Yakovlev'i, 150 Kızıl muhafızdan oluşan Özel Görev Müfrezesi eşliğinde, "Nikolay'ı Urallar'a" nakletmek üzere gönderdi. "Görüşümüz onu şimdilik Yekaterinburg'a yerleştirmen." Ural Bolşevikleri önceki çara ne yapılması gerektiği konusunda, Moskova'daki liderlik kadar görüş ayrılığı içindeydi. Sverdlov onu hemen öldürmek isteyen unsurların varlığını bildiğinden, "Yakovlev'in görevi Nikolay'ı Yekaterinburg'a sağ götürmek" ve Urallar'ı yönetmek olarak bilinen atanmış güvenilir bir Merkez Komite üyesi olan ve "Kremlin'in gözü" olarak anılan kırk iki yaşındaki Goloşçekin'e teslim etmek olduğunu belirtti. Bolşeviklerin en derinde yatan maksadı müphemdir. Büyük ihtimalle Nikolay'ı Moskova'ya getirmek istiyorlardı ama yaşanan krizden dolayı, Romanovlar "şimdilik" Bolşevik kalesi Yekaterinburg'da tutulacak ve kuşku duyulması halinde öldürülebilecekti. Lenin ve Sverdlov kan dökmekten çekinmeyen kişilerdi. Nihilist Neçayev'in "Baştaki hanedanın hangi mensubu yok edilmeli diye sorarsanız, hepsi derim" sözleri Lenin'in hoşuna giderdi: "İşte size dehaya varan yalınlık." Ona göre, "devrim idam mangaları olmadan anlamsız"dı; 1911'deki bir makalesinde şunu ileri sürmüştü: "İngiltere gibi kültürlü bir ülkede taçlı bir caninin kellesini uçurma gereği duyulmuşsa, [...] Rusya'da en az yüz Romanov mensubunun kellesini uçurmak gerekir."

"Çevremizdeki hava oldukça elektrikli" diye yazdı Alix 21 Mart'ta Anna'ya. Aleksey'in bir kızakla merdivenden inerken kasığını çarpması ciddi bir kanamayı tetikledi. "Ölmek istiyorum, anneciğim" diye bağırdı ıstırap içinde. Aleksandra olaydan sonra Anna'ya şunu yazdı: "Fırtınanın gittikçe yaklaşmasına karşın, ruhlarımız huzur içinde. Başımıza her ne gelirse, Tanrı iradesiyle olacak."

Bu onun son mektubuydu. "Buraya sağ kurtulmayacağımı gayet iyi bilerek geldim" dedi Kont Tatişçev Dr. Botkin'e. "Bütün istediğim imparatorumla birlikte ölmeme izin verilmesi."

Yakovlev 23 Nisan'da Özgürlük Konağı'nı teftiş etti.

"Muhafızlardan memnun musunuz?" diye sordu.

Yakovlev'in raporuna göre "ellerini ovuşturan ve ahmakça sırıtan" Nikolay, "Çok memnunuz" karşılığını verdi.

Eski çareviçin durumunu inceleten Yakovlev, "Aleksey gerçekten çok hasta görünüyordu" diye bildirdi. "Sarı benizli, çelimsiz oğlan ölüme yakın gibiydi." Ardından eski çarın hemen ayrılması gerektiğine karar verdi. Öbürleri daha sonra onu izleyecekti.

"Yurttaş Romanov" dedi Nikolay'a. "Sovnarkom tarafından seni Tobolsk'tan götürmekle görevlendirildim."

"Nereye?" diye sordu Nikolay. "Gitmeyeceğim."

"Ne yapıyorsun ona!" diye çığlık attı Alix. "Hasta bir oğlu var. Gidemez. Bu kadarı da fazlasıyla zalimce! Böyle bir şey yapacağınıza inanmıyorum!"

Lenin ve Troçki Almanya'yla Brest-Litovsk'ta Ukrayna ve Baltık bölgesini muzaffer kayzerin güdümündeki kukla rejimlere bırakmayı öngören barış antlaşmasını imzalamışlardı. "Sanırım, bana Brest-Litovsk Antlaşması'nı zorla imzalatmak istiyorlar" dedi Nikolay. "Bunu yapacağıma kafamı keserim."* Aleksandra'nın korkusu kocasının "tek başına götürüldüğünde, daha öncekine benzer ahmakça bir şey yapması"ydı. "Ben olmadığımda, ona istedikleri her şeyi dayatabilirler."

İkilem içler acısıydı. "Bu benim için son derece zor bir an" dedi Alix. "Oğlumun benim için ne anlama geldiğini biliyorsunuz. Şimdi oğlum ve kocam arasında bir seçim yapmak zorundayım. Ama tercihimi yaptım ve güçlü olmalıyım. Oğlumu bırakmak ve yaşamımı ya da ölümümü kocamla paylaşmak zorundayım." Aile bir işbölümüne karar verdi: Olga, Tatyana ve Anastasya sırasıyla Aleksey'e bakmak, ev işlerini yönetmek ve "herkesi neşelendirmek" üzere Tobolsk'ta kalırken, Marya ebeveynleriyle birlikte gidecekti. "Akşamı keder içinde geçirdik" diye yazdı Nikolay. "Korkunç acılar" diye not düştü Alix güncesine.

Gilliard'ın anlatımına göre, yatmadan önce çay içerken, "birinin kendini koyuvermesiyle hepsinin çözüleceğini" bildikleri için, "ellerinden geldiği kadar duygularını gizlemeye çalıştılar." Aleksandra oğlu Aleksey'e sakince veda etmeyi başarsa da, gözyaşları yanaklarından aşağıya yuvarlandı. Bizzat Niki'nin itiraf ettiği gibi, "geri kalan kızları ve zaten hasta Aleksey'i bırakmak fazlasıyla zordu. [...] O gece kimse uyuyamadı."

---

* Dul imparatoriçe ve ailenin birçok mensubu Kırım'da kaldı. Bolşeviklerin Brest-Litovsk'u imzalaması üzerine, Alman ordusu Kırım'ı işgal etti. Kayzer oradaki Minny'nin ve diğer Romanovların kurtarılması talimatını verdi. Paniğe kapılan Yalta Sovyeti, Almanların ellerine geçmemeleri için, bütün Romanovların infaz edilmesini bildirdi. Ama dostça ilişki içindeki bir komiser kırk beş uşakla birlikte hepsinin Grandük Pyotr'a ait Dulber Sarayı'na taşınmasını sağladı. Uçurum üstündeki bu kubbeli, mazgallı arabesk fantezi yapı, rahat bir Romanov zindanına dönüştü. Sovyet askerlerinin onları öldürmek üzere hızla harekete geçmesi üzerine, Romanovlar da Dulber'i savunmaya hazırlandı. Bir silahlı çatışma çıktı ama Almanların yardıma yetişmesiyle Romanovlar serbest kaldılar. Minny Vologda'da tutuklu olan Grandük Georgi Mihailoviç'in sarayı Haraks'a taşındı. Kayzerin iltica önerilerini reddederek ve Rusya'da kalmakta direterek, on bir ay orada yaşadı. Sandro malikânesi Ay-Todor'a döndü. Nikolaşa ve kardeşi Dulber'de kaldı.

Kuzu postundan paltolara sıkıca sarmalanmış Niki, Alix ve Marya, ardından Prens Dolgoruki ve Dr. Botkin'in 26 Nisan şafağında bindiği arabalar dörtnala uzaklaştı. Bolşeviklerin Romanovlara verdiği dondurucu kod adla "Yük", Tyumen'de Sekiz Numaralı Tren'e geçti. Aleksandra Özgürlük Konağı'na, "Yolculuğumuz rahat geçiyor" diye telgraf çekti. "Oğlan nasıl? Tanrı yardımcınız olsun."

Özel Görev Müfrezesi'nin kısa bir süre önce Yekaterinburg'daki Bolşevik birimlerin "Yük"ü yok etmeye dönük bir girişimini boşa çıkardığından tutsakların haberi yoktu. Yakovlev bunu Moskova'ya bildirdi ve "Yük"ü Urallar'ın şefi Goloşçekin'e teslim etmeyi reddetti: "Sana bağlı birliklerin tek isteği, Yük'ü ortadan kaldırmak. [...] Yük'ün korunacağının garantisini verir misin?"

Bir Ural komplosundan kuşkulanan Yakovlev trenle Tyumen'e vardığında, Omsk'a yönelmek için Sverdlov'dan istediği izni aldı. Bu arada Sverdlov da Urallılarla pazarlığa oturdu. Onlardan gerekli teminatları alınca, Yakovlev'e geri dönme talimatı verdi. "Urallılarla bir mutabakata vardım" diye açıkladı 29 Nisan'da. "Yük'ü Tyumen'de Urallar bölge komitesi başkanına teslim et; buna uymak zorunlu." Nikolay geçtikleri istasyonları izlerken, gerisin geriye döndüklerini anladı. "Yekaterinburg'da kalacağımız kesin kararlaştırıldı mı acaba? Urallar dışında her yere giderim. Gazetelere bakılırsa, oradaki işçiler bize amansızca düşman."

Kafile'nin 30 Nisan sabahı dokuza yirmi kala vardığı Yekaterinburg istasyonunda, "Onları burada asın!" diye uluyan bir güruh çarı linç etmek için bekliyordu. Makineli tüfekleri atış düzenine geçiren Yakovlev, tutsakları teslim etmeye yanaşmadı. Üç saatlik bir çekişmeden sonra, başını Goloşçekin'in çektiği bir araba konvoyu, "Yük"ü konulacağı yeni yere, Nikolay İpatiyev adlı bir yerel mühendisin müsadere edilen ve Özel Görev Konağı adı verilen evine götürdü. Binanın etrafına önceden yüksek bir çit çekilmişti. Oraya varıldığında, bütün sandıklar titiz bir aramadan geçirildi. "Buna çok kızdım" diye yazacaktı Nikolay. Tehlikeli bir yeni evreye girdiklerini fark eden Aleksandra, şans getirmesi için pencere pervazına uğur işareti gamalı haçı çizdi. Şansa ihtiyacı olacaktı. Daha istasyondayken, Prens Valya Dolgoruki, ailenin kaçışını planladığını açıkça gösteren haritalar ve nakit para taşıdığı gerekçesiyle gruptan ayrıldı ve daha sonra tutuklandı.

Üç kız ve Aleksey Tobolsk'ta endişeyle beklediler. Anne babaları ve kız kardeşlerinin Moskova yerine, Tobolsk'un 567 kilometre güneybatısındaki Yekaterinburg'a götürüldüğünü ancak 3 Mayıs'ta öğrendiler.

"Burada her gün tatsız sürprizler var" diye bildirdi Marya kız kardeşlerine. Nikolay mektuba Anastasya için bir not ekledi: "Sensiz yalnızım, canım. Sofrada yüzünü tuhaf şekillere sokmanı özlüyorum." İlk sürpriz karmakarışık yeni bir ekiple ortalığı "bir tür büyük yaygara"nın sarmasıydı;

birçoğu Letonyalı işçiler ya da yerel fabrikalardan getirilmiş Macar savaş esirleri olmak üzere yeni muhafızlar dikilirken, Romanovlarla yakın ilişkiye girilmemesi için bir baskı kuruldu. Nikolay'ın yürüyüşleri günde bir saate indirildi. Buna itiraz etmesi üzerine, muhafızlar amacın ortamı "bir hapis rejimine benzetmek" olduğunu açıkladılar. Ertesi gün bir boyacı gelerek, bütün pencere camlarını badanayla sıvadı.

"Sizi düşünürken ruhlarımız bir hayli daralıyor, canlarım" diye yazdı Tatyana anne babasına. Yekaterinburg esaretinin haşin olacağının farkına varan üç kız kardeş, telaşla zuladaki mücevherleri korselerine, kaşkorselerine, kemerlerine ve şapkalarına dikmeye koyuldu; ailenin bu uğraşa verdiği kod adı "ilaçları düzenleme"ydi. Yazlık elbiselerindeki düğmeler elmaslara dönüştü ve Aleksey'in sadece iç çamaşırları değil, askeri kepi bile mücevherlerle örüldü. Üç kızın tarttığı bu elmas kaplamalı iç çamaşırların iki kiloyu geçtiği görüldü.

"Hoş bir şeyler yazmak zor" karşılığını verdi Marya Yekaterinburg'dan. "Böyle şeyler çok az burada. Öte yandan Tanrı bizi terk etmiyor, güneş parlıyor ve kuşlar cıvıldıyor. [...] Tek önemli husus yakında tekrar bir araya gelmemiz."[7]

Üç kız ve Aleksey 20 Mayıs'ta Yekaterinburg'a doğru yola çıkarak, önce vapurla, ardından trenle seyahat ettiler. Bu dehşet verici yolculukta, sarhoş muhafızlar sırf "korku dolu çığlıkları"nı duymak için, kızlara sarkıntılık etmeye kalkıştılar. Sarsılan Olga gittikçe zayıflayıp mahzunlaştı. Yekaterinburg'a nihayet varıldığında, perona bırakılan Gilliard ile Gibbes'a, ayrıca nedimeler ve başkalarına aileye eşlik edemeyecekleri bildirildi. Daha sonra serbest bırakılan özel hocaların hayatı bu kararla kurtuldu. Gilliard ve Gibbes cesurca bir kararla şehirde kalarak, sıklıkla konağın yanından yürüyerek geçtiler.

Aile İpatiyev Konağı'nda birbirlerine kavuşmaktan dolayı sevinçliydi. Bina sıcakta havasızdı ve küçük bir pencerenin açılmasına ancak karmaşık müzakerelerden sonra izin verildi; ondan önce de pencere bir metal kafesle kapatıldı. Kasvetli akşamlar bezik oyunlarıyla geçirildi; Aleksey tekrar hasta düştü; Niki basur ağrıları yüzünden sürekli yatakta uzanmaya mecbur kalmakla birlikte, aileye *Savaş ve Barış* romanını ve İmparator Pavel'in bir biyografisini yüksek sesle okudu. Olga bunalımda olmasına karşın, babasıyla kol kola yürümeyi aksatmadı; Tatyana herkese bakıcılık yaptı, hasta Dr. Botkin'e morfin iğneleri vurdu. Yiyecekler ve yürüyüşler kısıtlandı. Ailenin eşyaları çalınmaya başladı.

Bununla birlikte, aileye karşı gittikçe yumuşayan komutan, muhafızların kızlarla ilişkiler kurmasını engellemedi. Bazı muhafızlar alçakgönüllü eski çara yakınlık duymaya ve dışarıdan gizlice mektup, kitap ve yiyecek getirmeye

başladı. Muhafızlar da çoğunlukla gençti. "Diğer kızlardan hiç farkları yoktu; [...] oldukça sevimliydiler ve bize davranışları çok dostçaydı" diye anlatacaktı muhafızlardan biri. Başka bir muhafız, Anastasya'yı "çok dostça ve neşe dolu" diye anlatacaktı, bir üçüncüsü ise "çok çekici bir cin, [...] afacan, [...] sevimli ve köpeklere komik mimikler yapmaya düşkün" olduğu görüşündeydi. En güzel kız Marya, iri gözleriyle (Marya'nın fincan tabakları) onların gözdesiydi. Aleksandr Strekotin adlı muhafıza göre, "eğlenmeyi seven bir kız"dı. Zaman geçtikçe, "herkes daha rahatladı ve konuşup gülmeye başladı. [...] Olga hariç özellikle kızlarla konuşmaya hevesliydik." Sohbetler daima kızların "Çok sıkıldık. [...] Dur bakalım! Şu köpeğin adını tahmin edebilir misin?" gibi heyecanlı sözleriyle açılırdı. Çok geçmeden muhafızlarla "cilveli biçimde fısıldaşır, giderken kıkırdaşır" hale geldiler.

"Kişilikleri bizim için ilginçti, baş başa veren iki ya da üçümüzün gece boyunca uyumayarak tartışmasına vesile olurdu" diye anlatacaktı bir muhafız. "Onlarda özellikle şirin gelen bir yan vardı. Bana her zaman iyi gözle bakarlardı." İvan Kleşçev adlı, yirmi bir yaşındaki başka bir muhafız, kızlardan biriyle evleneceğini ve anne babasının karşı çıkması halinde, birlikte kaçacaklarını duyurdu. "Velhasıl, kaçmalarına göz yumulması halinde pek aldırmayacağımızı sezdik" diyecekti Strekotin.

İvan Skorohodov adlı muhafız, Marya'yla yakınlaşmaya başladı. Alix ve Olga bunu tasvip etmediler. Alix onu cilveleşmesinden dolayı "sert fısıltılar"la azarlarken, Strekotin'in ifadesine göre, Olga "küçük kız kardeşleriyle bir araya gelmekten kaçınan" bir tutum takındı. Nikolay 14 Haziran'da, "Marya'mız on dokuzuna bastı" diye yazdı. Öğle yemeğinden sonra aile kızgın sıcakta bunu kutlarken, Skorohodov gizlice Marya için getirdiği bir yaş günü pastasıyla içeriye girdi. İkili kaş göz işaretleri ederek, birlikte ortalıktan kayboldu.

Goloşçekin bir süredir güvenlikten kaygılıydı. Yeni kurulmuş Sovyet Cumhuriyeti dağılıyor gibiydi. Avusturya-Macaristan ordusuna mensup savaş esirlerini eğiterek oluşturulan Çek Kolordusu, Bolşeviklere isyan ederek Trans-Sibirya Demiryolu boyunca ilerledi. Haziran ayına doğru Pasifik ve Volga arasındaki önemli kentlerden sadece Perm ve Yekaterinburg hâlâ Bolşeviklerin elindeydi. İpatiyev Konağı çevresinde tertipler pıtrak gibi arttı. Aileye kaçmalarını öneren "bir Rus subayı"ndan gizli Fransızca mesajlar gelmeye başladı. Bunlar Bolşevik Ural Sovyeti'nin Pyotr Voykov adlı bir üyesince yazılmış kışkırtmalardı. Gözlerine far sürmekten hoşlanan bu gösterişçi zampara, Paris'te öğrenim gördüğü için Fransızca yazabilen biriydi; yoldaşları ona "Entelektüel" adını takmıştı. Ailenin kaçmaya çalışırken vurulması Bolşeviklerin işine gelirdi ama Romanovlar bu tuzağa düşmediler. Bir aile mensubu, muhtemelen Olga, "Kaçmaya niyetimiz olmadığı gibi, kaçamayız da; buradan ancak zorla götürülebiliriz" cevabını verdi Fransızca.

Nikolay 13 Mayıs'ta "doktor olduğunu sandığı koyu tenli bir beyefendi"nin (şehirde tutulan ve ara sıra aileye uğramasına izin verilen) Dr. Derevenko'yla birlikte Aleksey'i muayene etmesini dikkat çekici buldu. Bu konuk aslında yerel Çeka'nın* bir lideri ve Ural Sovyeti üyesi olan Yakov Yurovski'ydi. Güvenlik açıklarının sebebini saptamakta gecikmedi. Anastasya'nın "çok çekici, pembe yanaklı, oldukça sevimli yüzlü" olduğunu, Marya'nın ise "hiç de ablaları gibi davranmadığını" gördü. "Samimi ve mütevazı karakteri erkekler için çok çekiciydi ve zamanının çoğunu zindancılarıyla kırıştırarak geçirmekteydi." Yurovski muhafızların yakında kızların kaçmasına yardım edecekleri uyarısında bulundu.

Tam da Marya'nın yaş gününü evin bir yerinde genç Skorohodov'la neşe içinde kutladığı sırada, Goloşçekin baskın bir teftiş için damladı ve büyük ihtimalle Marya'nın Skorohodov'la yalnız olduğunun farkına vardı. Genç adam tutuklandı. Aleksandra ve Olga "ailesinin büyük bölümünden kopmuş görünen" Marya'ya kızgındılar. Flörtten sonra ona "bir paryaymış gibi davrandılar."[8]

O civardaki Romanovlar sadece Niki ve ailesi değildi. Ural Sovyeti Romanov mensuplarını toplama çabası içindeydi. Bunun bir tesadüf olması düşük ihtimaldi. Lenin ve Sverdlov ikilisi Romanovları yakalayıp bir araya getirmeye martta başlamıştı. Mayısa girilirken, Yekaterinburg'daki Palais Royale Hotel'de altı Romanov daha tutulmaktaydı: Alix'in kız kardeşi ve Rahibe Varvara Yakovleva'nın eşlik ettiği Ella, Sandro'nun kardeşi Sergey Mihailoviç, "KR"nin üç oğlu ve Pavel'in bir oğlu. Hepsi 20 Mayıs'ta Yekaterinburg'un kuzeydoğusuna düşen Alapayevsk'teki bir okula nakledildi.

Bu arada son imparator Mişa da Urallar'daydı. İngiliz asıllı Rus sekreteri Nicholas Johnson'la birlikte 7 Mart 1918'de tutuklanıp götürüldüğü Bolşevik karargâhı Smolni Enstitüsü'nde, karısı Nataşa şaşırtıcı bir maharetle bizzat Lenin'e ulaşmayı başardı. Lenin "meselenin sırf kendi elinde olmadığını" belirterek odadan çıktı. O akşam hükümet toplandığında, "eski Grandük M. A. Romanov"un Urallar'a sürgün edilmesi kararlaştırıldı.

Mişa Perm'deki Korolev Oteli'nde ev hapsine alınırken, Nataşa'nın akşam yemekleri için yanına gitmesine izin verildi. Ama Romanovları toplayıp yok etmeye çoktan karar vermiş olan Ural Sovyeti'nin yetki alanındaydı artık. Çek Lejyonu'nun Perm'i tehdit etmesi üzerine, yirmi dokuz yaşındaki yerel Çeka görevlisi Gavril Myasnikov, Goloşçekin ve Yekaterinburglu yoldaşlarının gizli işbirliği içinde, "dişleriyle birini boğazından ısırmaya hazır" olarak nitelendirdiği dört gaddar adamı yanına aldı. Mişa ve sekreteri Johnson 12

* Lenin'in gizli polisine verilen Çeka adı, Karşı-Devrim ve Sabotajla Mücadele Olağanüstü Komiserliği'nin Rusça karşılığının kısaltmasıydı.

Haziran gece yarısı, bu Çeka görevlilerince otelden kaçırıldı, arabayla şehir dışındaki bir koruya götürüldü ve kafalarına kurşun sıkılarak öldürüldü. Mişa'nın gümüş kol saatinin alınmasından sonra, cesetler gazyağı dökülerek yakıldı. Myasnikov üstlerine Mişa'nın kaçıp kayıplara karıştığını söyledi ama olaydan sonra bilgi verilen Lenin ve Sverdlov eylemi uygun buldu. Mişa öldürülen ilk Romanov oldu.[9]

Yekaterinburg'da Çeka eski çara refakat edenleri teker teker kopardı. Kont İlya Tatişçev, Yekaterinburg Hapishanesi'ndeki Dolgoruki götürüldü. Geçmişte Aleksey'i sürekli taşımış olan bahriyeli Nagorni, konaktan çıkarıldı. Onu arabayla götürülürken gören Gilliard ile Gibbes'a da şehirden ayrılmaları bildirildi. Bu sefer emre uydular. Nagorni kurşuna dizildi.

Çek Lejyonu Yekaterinburg'a yaklaşmaktaydı. Goloşçekin Özel Görev Konağı'na baskın teftişinden iki gün sonra, Ural Sovyeti Prezidyumu'nun başkanı Aleksandr Beloborodov ve "Entelektüel" Pyotr Voykov'u yanına alarak, mermer döşemeli Amerika Oteli'nin üç numaralı odasında, kısa bir süre önce Mişa'yı öldürmüş olan Yurovski ve Myasnikov ikilisiyle buluştu. Bu katiller heyeti şu kararı aldı:

> Ural Bölge Sovyeti Nikolay Romanov'un Moskova istikametine nakledilmesinin sorumluluğunu üstlenmeye kesinlikle karşıdır ve onu tasfiye etmeyi gerekli saymaktadır. Yurttaş Romanov'un Çekoslovak ve diğer karşı-devrimcilerin eline geçmesi gibi ciddi bir tehlike vardır. [...] Devrime karşı görevimizden yüz çeviremeyiz. Romanov'un ailesi de [...] tasfiye edilmelidir.

Aynı şey Ella ve kayınları için de geçerliydi. Goloşçekin'in Lenin'den onay almak için alelacele Moskova'ya gittiği sırada, İngiliz, Fransız ve Amerikan birlikleri Murmansk'a çıktı; böylece Kızıllar (Bolşevikler) ve düşmanları Beyazlar arasındaki sert iç savaşa Batı müdahalesi başladı. Lenin'in hükümetinde küçük ortak konumundaki Sosyalist Devrimciler 5-6 Temmuz'da bir ayaklanmaya girişti. Lenin'in asileri ezmesine karşın, Sovyet Cumhuriyeti çaresiz durumdaydı. Amansız bir terör dönemi tamamen haklı görüldü.

Kremlin'de Lenin, Romanov çocuklarını öldürmenin uluslararası düzeyde çok kötü bir izlenim bırakmasından endişeliydi. Bolşeviklerin örnek aldığı Fransız Devrimi, kral ile kraliçeyi giyotinle idam ederken, çocuklara dokunmamıştı. Goloşçekin Moskova'ya vardığında, Sverdlov gerekirse aileyi tasfiye etmek üzere bir komutan atanması talimatını verdi. Ural Parti sekreteri 4 Temmuz'da, "Goloşçekin adına Başkan Sverdlov"a "mesele"nin "Merkez'den gelen talimatlara göre düzenlendiği"ni bildirdi. Merkez Komite Romanovların mülklerini devletleştirildi. Düşman eline geçme ihtimali belirdiğinde,

Romanovların öldürülmesi gerektiğinde mutabık kalındı. "Burada karar verdik" diyecekti Sverdlov daha sonraları Troçki'ye. "İliç [Lenin] onları canlı bir sancak olarak bırakamayacağımız kanısındaydı, özellikle de mevcut zor şartlarda." Goloşçekin'in belirlediği komutan, Marya ve Anastasya'nın flörtlerini gözlemlemiş olan Yakov Yurovski'ydi.[10]

Sakallı, simsiyah gür saçlı ve kısık sesli inanmış bir Bolşevik olan kırk yaşındaki Yurovski, "Romanovların tasfiye sorununda bir tavır almam gerekeceğini bilerek bu göreve geldim" diye yazacaktı.* İşe muhafızları "dezenfekte" ederek başladı. Merkez'in özgül talimatına uygun olarak konakta yeni bir ekip oluşturuldu; çevredeki nöbet Bolşevik işçilerden bir müfrezeye verilirken, içerideki muhafızlar Letonyalı, Macar, Alman, Avusturyalı ve Rus karışımı yerel Çeka görevlilerinden seçildi.

"Bugün komutanlar değiştirildi" diye yazdı Nikolay. "Bir doktor olduğunu sandığımız Yurovski atandı." Gerçi Yurovski eğitim görmüş bir hademeydi ama geliş sebebi onları iyileştirmek değil, öldürmek içindi. Niki onun küçük hırsızlıkları önleyeceğini umdu; çünkü kendini beğenmiş komiser, proleter ahlakı yeniden oturtmak için Romanovlara ait eşyaların kataloğunu çıkardı. Yurovski'nın görevini gururla benimsediği kesindi: "Devrimin Çarlık hanedanıyla yüzyıllarca çekilmiş acılar için hesaplaşması bir işçi çocuğu olan bana bırakıldı."

Yurovski'nin kontrollü husumeti ailenin dikkatini çekti. Aleksandra ona "Öküz Komutan" adını takarken, Niki Letonyalı muhafızların düşmanca tavırlarını dikkat çekici buldu. "Bu tiplerden gittikçe daha az hazzediyoruz" diye yazdı. İki gün sonra, yani 30 Haziran'da şunu ekledi: "Aleksey Tobolsk'tan beri ilk kez banyo yaptı; dizi iyileşiyor ama henüz tam düz tutamıyor. Ilık ve hoş bir hava var. Dışarıdan hiç haber alamıyoruz." Güncesine son girişi olacaktı bu.

Yetişkinler ölümün sinsice yaklaştığını sezdiler. Dolgoruki, Tatişçev ve Nagorni'nin ortadan kayboluşu meşumdu. "Buradaki gönüllü tecridim zamandan ziyade dünyevi varlığımla kısıtlı" diye yazdı Dr. Botkin, asla gönderemediği bir mektupta. "Esasen ölüyüm henüz gömülmemiş ya da diri diri gömülmüş bir ölü." Yurovski'nin yirmi üç yaşındaki komutan yardımcısı Grigori Nikulin 10 Temmuz'da Dolgoruki ve Tatişçev'i ormana götürüp vurdu.

Geçmişte bir banka soygununda bir adamın kafasını testereyle kesmiş

* Yurovski henüz çocuk olduğu 1891'de, dünya turundan dönen Çareviç Nikolay'ın Tomsk'tan geçişini görmüştü. Bir Yahudi camcının on çocuğundan biriydi; babasının sürgün edilmiş olması nedeniyle kendini "zindanda doğmuş" biri sayardı. Zeki ve becerikliydi. Saatçi ve fotoğrafçı çıraklığından sonra, savaşta hastane hademeliği yaptı. Eskiden çarı taparcasına severken, şimdi "tufeyli" Romanovlara karşı nefretle doluydu. Bir ara cinayetten hapis yatmıştı. Karısıyla, üç çocuğu ve dul kalmış annesiyle küçük bir dairede oturmaktaydı.

psikopat ve uzun saçlı Çeka görevlisi Pyotr Yermakov, ertesi gün yakındaki Koptyaki ormanına uğradı ve cesetleri atmak için metruk Dört Kardeş demir madenini seçti.

Goloşçekin 12 Temmuz'da Amerika Oteli'nin üç numaralı odasında, Prezidyum'a Moskova'nın infaza bazı çekincelerle onay verdiğini bildirdi. Lenin kafasında hâlâ yargılama fikrini tartsa da, bunun artık uygulanamayacağının farkındaydı. Goloşçekin'in Moskova'da bulunduğu sırada, Yurovski'nin aldığı talimattan, Lenin'in Kremlin'de Sverdlov'la görüşmelerde bütün aileyi öldürmeyi onayladığı açıktır. Zamanlama Yekaterinburg'un güvenliğine bağlı olduğundan, Urallar'daki komiserlere bırakıldı. Romanovların güvenle nakledilmeleri mümkün değildi; dolayısıyla Ural Sovyeti'ne, şehrin düşmeye yakın görünmesi halinde, Goloşçekin'in Yekaterinburg'a dönüşünde getirdiği talimatı hayata geçirme izni verildi. Ural yetkililerinin kod adları kullanmaları kararlaştırıldı. "Yargılama" katliam demekti; Yurovski'nin yürüteceği operasyona ise "baca temizleyicisi" gibi yavan bir kod adı verildi.* Voykov'un anlatımına göre, Yekaterinburg düşmek üzere olduğu için, "soruna kendi başlarına karar verme" yoluna gittiler.

"Her şeyin olabildiğince çabuk yapılması gerektiğinden, hazırlıklarıma 15 Temmuz'da başladım" diye anlatacaktı Yurovski. "Vurulacak kişilerin sayısı kadar adam kullanmaya karar verdim; onları toplayıp [...] görevi açıkladım. Bazı kişilerin sandığının aksine, bir infazı düzenlemenin hiç kolay mesele olmadığını belirtmek gerekir." Çarı öldürmeye yardımcı olacakları düşüncesiyle, Letonyalı ve Macar işçilerden oluşan fabrika ekibi önceden seçilmişti. Konak içinde katliamın yapılacağı yere karar vermesi gereken Yurovski, altı buçuk metreye yedi buçuk metre ebadında, tek bir ampulle aydınlatılan ve yarısı yamaca gömülü bir mahzen odasını seçti.

Aile cephenin gittikçe yaklaştığını sezebildi. "Sürekli geçen topların, [...] ayrıca müzik eşliğinde yürüyen askerlerin seslerini duyuyoruz" gözleminde bulundu Aleksandra. Havanlar gümbürdüyordu. Peder İvan Storojev adlı bir yerel rahibe 14 Temmuz'da konağı ziyaret edip ayin yaptırma izni verildi. Siyah etek ve beyaz bluz giymiş, uzayan saçları artık omuzlarından aşağıya dökülen kızlar dahil bütün ailenin dizüstü çöküp dua etmesi Storojev'in dikkatini çekti. İçlerindeki şevkin görüntüsünden etkilendi: İnanmış kişilerdi ve

---

* Bunun ileride tarihçilerce irdelenecek bir iş olduğunu bilen Lenin ve Sverdlov, cinayet emrini özellikle yazılı olarak vermemeye özen gösterdiler; Lenin'in kendisi yazışmaların tamamen dışında tutulmakla korundu. Oysa her şeye, müthiş bir idareci olan ve politikaları belirleyen Lenin'le birlikte karar verilirdi. İç savaş sırasında bile, Lenin bir kontrol hastası olduğundan, olabildiğince az meseleyi yerel yoldaşların inisiyatifine bıraktı. Bu bakımdan böyle önemli bir kararı taşra yetkililerine bırakmış olması düşünülemez. Talimatları gizleme ve bulanıklaştırma kararı bilinçliydi ve Lenin tarafından düzenlendiği neredeyse kesindir. Lenin'in ölümünden sonra, ermiş mertebesindeki bu aile reisinin adını masumların öldürülüşüyle lekelememe gereği duyuldu.

ateşli imanları o zamana kadar hayatta kalmalarını sağlamıştı. İnsanın eski çara ve ailesine ilişkin görüşü ne olursa olsun, kara bulutlar toplanırken ve idam ilmiği sıkılaşırken, aşağılanma, stres ve korku karşısında gösterdikleri zarafet, sabır, mizah ve vakar ancak takdir edilebilirdi. Ayinden sonra, kızlar samimi dindarlığı ve kusursuz terbiyeyi yansıtan bir tavırla "Teşekkür ederiz" diye fısıldadılar.[11]

"Gri bir sabahtan sonra sevimli günışığının çıktığı" 16 Temmuz'da, Aleksandra'nın anlatımına göre, Aleksey "hafif bir nezle"ye yakalandı ama "ateşi yarım saatte geçti." Ardından mücevherat saklama için kullandıkları kod adla "Olga ve ben ilaçları ayarladık" diye yazması, ani bir nakle hazır olduklarını işaret eder. "Dairemize gelen Öküz Komutan [Yurovski] nihayet Bebek için tekrar yumurta getirdi."

Daha sonra Yurovski cesetleri taşımak için Askeri Garaj'dan bir Fiat kamyon istedi. Akşamüstü altıya on kala, Filipp Goloşçekin telgraf haberleşmesinin gittikçe güvenilmez hale gelmesinden dolayı, Petrograd Sovyeti Başkanı Grigori Zinovyev aracılığıyla Moskova'daki Lenin ile Sverdlov'a telgraf çekti: "Moskova Filipp'le birlikte kararlaştırılan yargılamanın askeri sebeplerle ertelenemeyeceğini bilsin; bekleyemeyiz. Görüşünüz farklıysa, hemen bildirin. Goloşçekin." Metindeki "yargılama" infaz için kullanılan kod adıydı; telgrafın muhatapları cinayetin en yüksek düzeyde görüşüldüğünü kanıtlar ve üslubu Moskova'nın Yekaterinburg'a nihai karar seçeneğini bıraktığını açığa vurur. Yurovski'nin anılarında Merkez'den gelen bir telgrafla onay verildiğini aktarmasına karşın, bu belge şimdiye kadar bulunabilmiş değildir. Goloşçekin ve Beloborodov görünüşüyle dehşet saçan Yermakov'u çağırıp ona şunu söylediler: "Şanslı bir adamsın. Onları infaz etmek ve cesetlerini ileride hiç kimsenin bulamayacağı şekilde gömmek için sen seçildin."

Romanovlar akşam sekizde yemek yerken, komutan emrindeki kıdemli muhafızlara, "Bu gece hepsini vurmamız gerekecek" diye bildirdi. Onun odasına, altı piştov ve ikisi Mavzer olmak üzere sekiz altıpatlardan oluşan bir silah yığınağı yapıldı. On bir kurban vardı ve Yurovski ölüm mangasını çağırdı. Ama "yeterli özelliklere sahip olmadıklarını" belirttiği iki Letonyalı, kızları öldürmeye yanaşmayarak "son dakikada vazgeçince", geriye on ve hatta sekiz katil kaldı: Kendisi, yardımcısı Nikulin, sarhoş halde gelen Yermakov, ayrıca iki muhafız ve biri on yedi yaşında olan dört ya da beş başka kişi.* Goloşçekin de onlara katıldı.

---

* Antisemitiklerin, özellikle belli bir tipteki Rus milliyetçilerinin bir uydurması, cinayetin Yahudilerce işlendiğidir. Bu anlatı Lenin'in suçlanmamasını sağlamak isteyen Bolşeviklere kusursuzca uymaktaydı. Aslında, ölüm mangası Yahudi Yurovski ve muhtemelen iki ya da üç Letonyalı ya da Avusturya-Macaristan uyruğu dışında, neredeyse tamamen etnik Ruslardan oluşmaktaydı. Sverdlov, Goloşçekin ve Yurovski

Akşam yemeğinden sonra, Yurovski odasından çıktı ve aileyle dostça ilişki içindeki mutfak yamağı Lenka Sednev'i, amcasıyla görüşmesi gerektiğini belirterek konaktan uzaklaştırdı. "Bunun doğru olduğundan ve oğlanı bir daha göreceğimizden kuşkuluyum" diye mim koydu Aleksandra. Yatmadan önce güncesine yazdıkları ise şöyleydi: "Niki'yle bezik. On otuzda yatağa, sıcaklık 15 derece."

Yurovski kamyonun gelmesini bekledi. Romanovların odalarında ışıklar sönüktü. Kamyon artık 17 Temmuz'a geçildiği gece yarısı bir buçukta dışarıya vardı. Dr. Botkin'in kapısını çalan Yurovski şu açıklamayı yaptı "Herkes uyandırılmalı ve çarçabuk giyinmeli. Kentte sorun var ve onları daha güvenli bir yere götürmemiz gerekir." Ama "onları gereksiz sıkıntıya sokmamak" açısından, "giyinmeleri için bolca zaman bıraktığını" ekledi. Botkin aileyi uyandırdı. Çocuklar ağır mücevherler yerleştirilmiş iç çamaşırlarını özenle üstlerine geçirdiler.

Aceleyle odasına dönen Yurovski, her katilin vuracağı kurbanları belirledi, ardından silahları dağıttı, kendisine bir Mavzer ve bir Colt ayırdı. "Sarhoş haliyle abuk sabuk konuşan" Yermakov ise üç Nagant, bir Mavzer ve bir kasaturayla donandı; iki kurbanı, Aleksandra ile Botkin'i öldürmesi kararlaştırılan tek kişi oydu. Yurovski mangaya "aşırı miktarda kan dökme ve işi çarçabuk bitirme açısından dosdoğru kalbe ateş açmalarını" emretti.

Yaklaşık ikiyi çeyrek geçe, Nikolay kucağında Aleksey'i taşıyarak dışarıya çıktı; ikisi de askeri üniforma giymiş ve içine gizlice mücevher döşenmiş siperlikli şapka takmıştı. Peşlerinden beyaz bluz ve koyu renk etek içindeki Aleksandra ile kızlar, ardından takım elbisesi ve kravatıyla iki dirhem bir çekirdek Dr. Botkin ve üç uşak göründü. Üç köpek üst katta kaldı. Merdivenden inen aile sahanlıktaki dolgu ayının yanından geçerken, ölüye saygı gereğince haç çıkardı. "Eh, hiç olmazsa buradan çıkacağız" dedi Niki. Yurovski onları avludan, katillerin beklediği odanın yanından ve mahzene açılan çifte kapıdan geçirip bodruma indirdi.

Artık iyice incelmiş ve kır saçları dağınık Aleksandra, "Burada niye hiç iskemle yok?" diye sordu. "Oturmak yasak mı?"

Yurovski iki iskemle getirtti. Aleksandra bunlardan birine otururken, Nikolay "oğlunu odanın ortasındaki ikincisine yavaşça oturttu", daha sonra "ona kalkan olmak için önünde dikildi." Oğlanın arkasına geçen Botkin ayakta, hiç kıpırdamayan Tatyana dosdoğru annesinin iskemlesinin arkasında, Anastasya onun yanındaydı. Olga ve Marya ise arkadaki duvara yaslanmışlardı. Oda

---

elbette doğuştan Yahudi olmakla birlikte, bağnaz birer ateistti. Bu durum azınlıkların (Yahudiler, Gürcüler, Polonyalılar, Letonyalılar) Bolşevik saflarında yüksek oranda temsil edildikleri gerçeğini yansıtır. Söz konusu kişiler Ural Sovyeti'nde, İpatiyev muhafız birliğinde ve suikast timinde ezici sayıya varan Rusların suç ortaklarıdır. Ama en üst düzeydeki sorumluluğu taşıyan Lenin'dir.

Yurovski'ye "bir anda çok küçük göründü." Kamyonu getirmeye gideceğini bildirerek, dışarıya çıktı. "Romanovlar tam anlamıyla sakindi. Hiçbir kuşku belirtisi yoktu."

Dışarıda Yermakov sürücüye kamyonu avlunun içine getirmesini ve kurşun seslerini bastırmak için motoru çalıştırmasını söyledi. Kamyonun devrini yükseltmesi üzerine, Yurovski cellatları odaya götürdü.

Yurovski tutsaklara ayağa kalkmalarını bildirdi. "Akrabalarınızın Sovyet Rusya'ya yönelik saldırılarını sürdürmelerinden dolayı, Ural Bölge Sovyeti Prezidyumu sizleri ölüm cezasına çarptırmaya karar vermiştir" diye okudu bir kâğıt parçasından.

"Aman yüce Tanrım" dedi Nikolay. "Aman Tanrım, ne bu?"

"Aman Tanrım! Hayır!" sözleri bir koro halinde yükseldi.

"Yani, bir yere götürülmüyoruz, öyle mi?" diye sordu Botkin.

Nikolay'ın ağzından şu sözler döküldü: "Seni anlayamıyorum. Bir daha oku, lütfen." Yurovski bir daha okudu. "Ne? Ne?" diye kekeledi Nikolay.

"Bu!" diyerek tabancasını çeken Yurovski dosdoğru Nikolay'ın göğsüne ateş açtı. On katilin birlikte eski çara nişan alarak defalarca açtığı ateşle göğsünden kan fışkırdı. "Ben Nikolay'ı vurunca, herkes de ona ateş açtı." Her atışta titreyerek boş gözlerle bakan "Nikolay ileriye doğru sendeleyip yere yuvarlandı." Yaylım ateşinden isabet alan Botkin ve uşaklar yere yığıldı ama dehşetten donmuş halde sadece çığlık atabilen kurbanlara hemen hiç kimse ateş açmadı. Odada bir curcuna vardı. Yurovski'nin yüksek sesle emirler yağdırmasına karşın, atışlar "gittikçe düzensiz" hale geldi; silahların cayırtısı öylesine sağır edici, duman ve toz öylesine yoğundu ki, hiç kimse bir şey göremiyor ya da duyamıyordu. "Kurşunlar odanın her tarafında uçuşuyordu." Ateş açanlardan biri elinden yaralandı. "Arkamdaki mangadan birinin sıktığı kurşun, başımın yanından vızıldayarak geçti" diye anlatacaktı Yurovski.

Habire haç çıkaran Aleksandra, yıllar önce henüz yeni evliyken yazdığı gibi, kocasıyla "ömür boyu kenetlendiklerine ve bu hayat son bulunca, öbür dünyada sonsuza kadar birlikte kalmak üzere tekrar kavuşacaklarına" hep inanmıştı. Eski çariçenin eli havadayken, Yermakov'un Mavzer tabancasıyla yakın mesafeden ateş açtığı başından etrafa beyin ve kan saçıldı. Marya'nın arka taraftaki çifte kapıya koşması üzerine, Yermakov kemerinden çektiği bir Nagant tabancasıyla ateş açarak, onu kalçasından vurdu ama duman ve sıva tozları çok kesif olduğundan, Yurovski atışın kesilmesi emrini verdi ve öksürüp tüküren cellatların dışarıya çıkması için kapıyı açtı. Dinlendikleri sırada kulaklarına, içeriden gelen "iniltiler, feryatlar ve alçak sesli hıçkırıklar" çalındı. Sadece Nikolay, Aleksandra ve iki uşak ölüydü. Suikastçıları tekrar odaya sokan Yurovski, doğrulduğunu gördüğü Botkin'in başına Mavzer tabancasını dayayıp tetiği çekti. İskemlesinde hâlâ dehşetten donmuş olarak oturan

Aleksey'in bembeyaz suratına babasının kanı sıçramıştı. Yurovski ve yardımcısı Nikulin'in defalarca ateş açtığı on üç yaşındaki çocuk yere yığıldı. İniltilerinin sürmesi üzerine, komutanın seslendiği Yermakov, kasaturasını çekti.

Yermakov'un oluk oluk kan fışkırtacak şekilde kasaturayı çılgınca sapladığı sırada, elmas kaplamalı gömleğiyle korunan zavallı Aleksey hâlâ sağdı; sonunda Colt tabancasını çeken Yurovski, Yermakov'u kenara iterek, oğlanı başından vurdu. Hâlâ yara almamış Olga, Tatyana ve Anastasya birbirlerine sarılmış halde çığlık atıyorlardı. "İşlerini bitirmeye koyulduk." Yurovski ile Yermakov'un cesetlere basarak üstlerine yürümesi üzerine, sürünerek uzaklaşıp çömeldiler ve elleriyle başlarını kapattılar. Yurovski'nin Tatyana'yı ensesinden vurmasıyla, Olga'nın üstüne bir "kan ve beyin sağanağı" sıçradı; ardından kana bulanmış Yermakov onu tekmeleyip yere serdi ve çenesinden vurdu. Bacağından yaralı Marya ve Anastasya hâlâ sağdı; ikisi de bağırarak yardım istiyordu. Yermakov dönüp Marya'nın göğsüne sapladığı "kasaturanın korseyi delemediğini" görünce, onu tabancayla vurdu. Anastasya ailenin ayaktaki son mensubuydu. Yermakov kasaturasını havada savurarak onu köşeye sıkıştırdıysa da, elmas kaplamalı korsesine doğru çılgınca indirdiği darbeler ıska geçip duvara çarptı. "Çığlıklar atması ve karşı koyması" üzerine, başka bir tabancayı çekip onu başından vurdu. Kana susamışlıkla kendinden geçen Yermakov'un geriye dönüp Nikolay ile Aleksandra'ya vahşice indirdiği kasatura darbeleri öylesine sertti ki, kemikleri çatırdadı ve adeta döşeme kalaslarına çakıldılar. Hizmetkârlardan Anna Demidova birdenbire heyecana kapıldı: "Tanrı'ya şükür! Tanrı beni bağışladı!" Yermakov bu sefer kasaturasını, sesi kesilinceye kadar ona indirdi.

On dakika süren bu cinnetin ardından, bütün kurbanların ölüp ölmediğini kontrol eden Yurovski, "adamlara cesetleri taşımaya başlama emrini verdi." Cesetler Fiat kamyonuna istif edilirken, Tatyana'nın buldoğu Ortino koşarak merdivenden inince, bir asker tarafından süngülendi.* Yalpalayarak odasına giren Yurovski'nin kanepeye uzanıp başına ıslak bir bez koyduğu sırada, Voykov mahzeni incelemek üzere geldi: "Yerdeki cesetler korkunç bir keşmekeş içindeydi, dehşet dolu gözler boşluğa dikiliydi, giysiler kanla kaplıydı. Döşeme kan ve beyin serpintileri yüzünden bir buz pateni pisti gibi kaygandı." Taşınan kızlardan ikisi, muhtemelen Marya ve Anastasya hâlâ sağ oldukları için, tükürükler saçarak konuşmaya ve ağlamaya başladılar. Yermakov'un süngülü bir tüfeği kapıp onları tekrar delik deşik etmesi üzerine, suikastçılardan bazıları kusup kaçtılar; bazıları ise kol saatlerini,

* Süs köpeği Jemmy de süngülendi. Ama Aleksey'in çok sevdiği Kral Charles cinsi spanyel Joy, cinayetler sırasında kaçtı. Dönüp sahibini beklerken, bir muhafız tarafından korundu. Daha sonra İtilaf müdahale kuvvetlerindeki bir asker tarafından alınıp götürüldüğü İngiltere'de geri kalan hayatını Windsor Şatosu yakınında geçirdi.

yüzükleri ve Nikolay'ın elmas kakmalı sigara tabakasını yağmaladı. Tekrar ortaya çıkan Yurovski, katilleri odasına çağırdı ve kurşuna dizme tehdidiyle, yağmacılardan aldıkları değerli eşyaları geri vermelerini istedi.

Gece yarısı üçte, sarsılarak yola koyulan kamyon, Dört Kardeş maden ocağına doğru ağır aksak bir yolculuğa çıktı. Yurovski orman içinde Yermakov'un önceden ayarladığı ve aileyi bizzat öldürme hevesiyle bekleyen sarhoş bir güruhla karşılaştı. "Onları ne diye bize ölü getirdiniz?" diye yakındılar. Fiat'ın arızalanması üzerine, cesetlerin kağnılara aktarıldığı sırada, adamlar mücevherleri fark ettiler: "Elmasları gören adamların gözleri ışıldadı." Bütün cesetlerin üstünde, Rasputin'in ufak portrelerinin yer aldığı muskalar vardı. Yine tabancasını çekip düzeni sağlamak zorunda kalan Yurovski, diğer adamları savdı. Saat yaklaşık yediyi bulmuştu. Cesetler çırılçıplak soyuldu ve elbiseleri yakıldı. Toplanan sekiz kiloya yakın mücevher, Moskova'ya teslim edilmek üzere bir tarafa ayrıldı. Cesetlerin atılmaya başladığı maden kuyusunun çok sığ olduğu görüldü. Paniğe kapılan Yurovski yerine bir muhafız bıraktı ve alelacele kente giderek, Amerika Oteli'ndeki Prezidyum'a rapor verdi ve cesetlerin ortadan kaldırılamadığını itiraf etti. Goloşçekin bu sakarlığına kızmakla birlikte, ona cesetleri yok etmenin başka bir yolunu bulma talimatını verdi. Yurovski geceleyin iki kez dönüp danıştıktan sonra, "hiç kimsenin olup bitenleri asla anlamaması" açısından cesetlerden bazılarını yakmada, bazılarını da asitle yok etmede nihayet karar kıldı. Tedarik komiseri Voykov'dan beş galon sülfürik asit ve epeyce benzin temin etmesini istedi.

"Sverdlov'a bütün ailenin reisiyle aynı akıbete uğradığını bildirin" diye telgraf çekti Kremlin'e Beloborodov. Ertesi gün Merkez Yürütme Komitesi'nin "Ural Bölge Sovyeti'nin kararını doğru gördüğü" yönünde bir cevap geldi.[12]

Amerika Oteli'ndeki aynı oturumda, Sovyet diğer Romanovları da öldürme talimatını verdi.*

Alapayevsk'teki Napolnaya Okulu'nda 17 Temmuz akşam saat on birde, bir Çeka ekibi Grandüşes Ella'yı ve öbürlerini uyandırarak, Beyaz orduların

* Cinayetlerden sorumlu olanların birçoğu da Devrim tarafından yok edildi. Goloşçekin 1927'de Yurovski adına Stalin'e başvurarak, hatıratını yazmasına izin vermesini istedi. "Romanovlardan tek bir söz edilmeyecek" karşılığını verdi Stalin. Goloşçekin yükseltildiği Kazakistan Parti birinci sekreterliği görevinde, zorla kolektifleştirmeyi yönetti ve milyonlarca Kazak'ın açlıktan ölmesine yol açtı. Ama Stalin ta Sibirya sürgünündeki tanışmalarından beri nefret ettiği bu adamı 1941'de kurşuna dizdirdi. Troçki'ye destek veren Beloborodov 1938'de kurşuna dizildi. İktisat memurluğu yapan, cinayetler hakkında mülakatlar veren ve ara sıra konuşan Yurovski 1938'de eceliyle öldü. Yermakov 1952'de ölene kadar okullarda ve fabrikalarda konferanslar verdi. Mişa'nın katili Myasnikov muhalefete geçti ve yurtdışına kaçtı ama 1945'te Sovyet gizli polisince Rusya'ya geri getirilip kurşuna dizildi. Sverdlov Mart 1919'da gripten öldü. Yekaterinburg'un adı Sverdlovsk olarak değiştirildi. Lenin onun için yapılan Mozole'deki katafalkında yatıyor; Sverdlov ise Kremlin Duvarı'na gömülü. Voykov Sovyet büyükelçisi olarak gönderildiği Varşova'da 1927'de suikasta uğradı.

ilerleyişinden dolayı acilen nakledilmeleri gerektiğini bildirdi. Rahibe elbisesi içindeki Ella, refakatçisi Rahibe Varvara, "KR"nin oğullarından üçü ve Pitz Amca'nın oğlu Prens Vladimir Paley, elleri ve gözleri bağlanarak götürüldüler. Katillerden Vasili Ryabov daha sonraları Sergey Mihailoviç'in "karşı koyan tek kişi" olduğunu anlatacaktı. "Öbürlerinden daha güçlüydü. Onunla boğuşmak zorunda kaldık. Hepsinin öldürüleceğini bilmesinden dolayı, hiçbir yere gitmeyeceğini söyledi. Bir dolabı kendine siper edindi; [...] sonunda sabrım tükenince, onu [kolundan] vurdum. Direnmekten vazgeçti."

Onun da katılmasıyla dışarıya çıkarılan kafilenin bindirildiği atlı kağnılar, koruya doğru yol aldı. Niki ile Alix'in aksine, ölüme gittiklerinin farkındaydılar. "Bana sebebini söyleyin" dedi Sergey. "Siyasete hiç bulaşmadım. Ben sporu seven, bilardo oynayan, nümismatiğe ilgi duyan biriydim."

"Elimden geldiğince içini rahatlattım" diyecekti Ryabov. "O gece yaşadığım her şeyden dolayı, kendim de çok tedirgindim."

Kafile gece yarısı birde, su basmış bir demir madenine yürütüldü. Sergey yine direnince, başından vuruldu. Ardından Ella tüfek dipçikleriyle dövüldü ve baygın halde maden kuyusuna atıldı; onu Rahibe Varvara izledi. Böylece boğulacakları umulurken, Ryabov'un anlatımıyla, "su şırıltıları ve ardından iki kadının sesi duyuldu." Ne yapacağına emin olamayan Ryabov, paniğe kapılmaya başladı. "Başka bir alternatif olmadığı için, bütün erkekleri de atmaya" karar verdi. "[Ama] hiçbiri suda boğulmadı; hepsinin sesleri duyulabiliyordu. Bunun üzerine bir el bombası attım. Patlamanın ardından ortalık sessizliğe gömüldü. [Derken] konuşmalar kulağımıza çalındı. Bir el bombası daha attım. Peki, ne oldu dersiniz? Yerin dibinden gelen şakımalar duyduk. Dehşete düştüm. Ey İsa Halkını Kurtar duasını okuyorlardı." Katiller kuyuya doldurdukları odunları ateşe verdiler. "Yoğun duman içinden yükselen ilahileri" sonunda kesildi.[13]

Yekaterinburg'da iki gece hiç uyumamış olan Yurovski, benzini ve sülfürik asidi yüklediği kamyonla tekrar Dört Kardeş maden ocağının yolunu tuttu. Çıkarılan soğuk ve çıplak cesetlere bazıları aval aval bakarken, bazıları da tacize kalkıştı. Yurovski 19 Temmuz sabahına doğru ikisini, Aleksey ile Marya'yı yakarak kalıntılarını gömdü. Daha sonra yetmiş metre kadar ötedeki bir orman açıklığında bir çukur kazdı; içine attığı cesetlere asit döktü ve üstlerini toprakla örttü. Mezarın dümdüz hale getirilmesinin ardından, topladığı askerlere "olup bitenler hakkında asla konuşmama" talimatını verdi. "Gördükleri her şeyi unutmalıydılar."

Ertesi gün Vologda Hapisanesi'nde Bimbo ve yanındaki iki grandük, çarın infaz, ailesinin ise "tahliye" edildiği yolundaki Sovnarkom açıklaması-

nı duydu. Petrograd'daki Petrus ve Pavlus Kalesi'ne gönderilen üçlüye II. Aleksandr'ın son oğlu, elli sekiz yaşındaki Pitz katıldı.

Bimbo, kardeşi Georgi ve "KR"nin oğlu olan kuzen Dmitri 27 Ocak 1919 gece yarısı* uyandırıldılar ve bellerine kadar soyunmaları bildirildikten sonra katedral önündeki avluya yürütüldüler. Pavel ayakta duramayacak kadar hasta olduğu için bir sedyeyle taşındı. Katedral önündeki bir hendekte on üç ceset yatmaktaydı. Hendekte durmaları emredilen Bimbo ve yanındakiler kurşuna dizildi. Pavel sedyesinde öldürüldü ve hepsi toplu mezarın içine atıldı. On sekiz Romanov mensubu Bolşeviklerce katledilmişti.** Ama dul imparatoriçe hâlâ Rusya'daydı.[14]

Minny ve akrabaları Kırım'daki aile malikânelerinde, Kasım 1918'de Almanya'nın çökmesi üzerine tahttan çekilmesine kadar kayzerin himayesinde kaldılar. Alman birliklerinin Kırım'dan geri çekilmesiyle, iç savaş şiddetlendi. Sandro aralık ayında bir İngiliz savaş gemisiyle ayrıldı ama Minny ve diğerleri ne yapacakları konusunda kararsız kaldılar. Sonunda Nisan 1919'da İngilizler hepsini kurtarmayı önerdi. Dul imparatoriçe, kızı Ksenya, Nikolaşa, Pyotr, "Kargalar" ve Yusupovların yanı sıra, toplam elli kişilik bir maiyetle birlikte *Marlborough* gemisine binip sürgüne gitti. Hepsi Batı dünyasında ölecekti;*** soylarından gelen birçok kişi de Amerika ve Avrupa'nın çeşitli yerlerine dağılacaktı.

Yaşayan grandükler geçmişleri üzerine ağız dalaşlarına girerken, Avrupa kraliyet ailelerindeki akrabalarına sığındılar; şamatalı yaşam tarzlarını

* Moskova'da yazar Maksim Gorki "tarihçi Grandük Nikolay Mihailoviç"in, yani Bimbo'nun hayatının bağışlanması için Lenin'e başvurdu. "Devrimin tarihçilere ihtiyacı yoktur" karşılığını verdi Lenin. Daha sonraları onun infazları durdurmayı kabul ettiğini ileri sürecek olan Gorki, kendi ifadesiyle bir trene yetişmek için alelacele istasyona gittiğinde, "Romanovlar Vuruldu" şeklindeki gazete manşetlerini gördü. Ama hikâyesi şüphelidir. Lenin onları bir telgrafla kurtarabilirdi. Herhalde çoktan öldüklerinden haberdardı.

** Bolşeviklerce tek bir Romanov kayırıldı. Şubat 1917'de hâlâ Taşkent'teki küçük imparatorluğunun başında olan Grandük Nikola, garip bir cilveyle devrim sayesinde özgürlüğüne kavuştu ve Kerenski'yi kutladı. Ekim 1917'de Bolşevikler sinema dışındaki ticari işletmelerine el koydular ve ülkeden ayrılmasını bildirdiler. Ama gidemeyecek kadar hastaydı. Bolşeviklerden ricası üzerine kendi saray müzesinin müdürlüğüne getirilen karısı, bu görevi 1930'lara kadar sürdürecekti. Donkişotça radikal, bilimsel araştırmacı, üretken imar ustası, sanat koleksiyoncusu, sinema emprezaryosu ve şehvet düşkünü romantik Nikola, Bolşeviklerin kuzenlerini infaz ettiği 1918'de, altmış yedi yaşında zatürreeden öldüğünde, düzenlenen resmi cenaze törenine Taşkent'teki binlerce sıradan insan katıldı.

*** Minny olarak bilinen İmparatoriçe Marya Fyodorovna (eö Danimarka Prensesi Dagmar) döndüğü Kopenhag'da 1928'de seksen yaşında öldü. Nikolaşa yerleştiği Güney Fransa'da 1929'da öldü; onu 1931'de kardeşi Pyotr, 1935'te de karısı Stana izledi. Militsa yeni bir çağı görecek kadar uzun yaşadı. Kız kardeşi olan İtalya Kraliçesi Elena'nın yanına gittikten sonra Toskana'ya yerleşti; 1943'teki Nazi saldırısı üzerine Vatikan'a sığındı. Amerikan birliklerinin gelişiyle tekrar kavuştuğu Kraliçe Elena'nın yanında İtalyan monarşisinin yıkıldığı 1946'ya kadar kaldı. Daha sonra onunla ve yeğeni olan eski kral III. Vittorio Emmanuele'yle Mısır'a gitti. Orada 1951'de öldü. Bir çarın ve iki grandükün metresi balerin Matilda Hessinskaya, sevgilisi Grandük Andrey Vladimiroviç'le evlendi; onun kardeşi Kiril'den Prenses Romanovski-Krasinski unvanını aldı. Bir bale okulu açtı ve 1971'de öldü.

sürdürmek için hatıratlarını ve mücevherlerini sattılar.* Yaşayan en kıdemli Romanov, Vladimir ile Miechen'in dengesiz oğlu Kiril kendini çar ilan etti.[15]

Öldürülen Romanovların cesetlerinden her biri kendince bir yolculuk geçirdi. Cinayetlerin üzerinden daha bir hafta geçmeden Yekaterinburg'u ele geçiren Beyazlar hemen soruşturmaya giriştiler. Bu amaçla atanan Nikolay Sokolov adlı hâkim, cesetleri bir türlü bulamamasına karşın, Romanovların infaz edildiği sonucuna vardı.

Eylül 1918'de Alapayevsk de Beyazların eline geçti; Ella ve yanındakilerin cesetleri maden kuyusunda bulundu. Kurbanların Alapayevsk Katedrali'ne yerleştirilen tabutları Temmuz 1919'da Bolşeviklerin yeniden ilerlemesi üzerine bir rahip tarafından İrkutsk'a nakledildi; Kızılların oraya da yaklaşması nedeniyle önce Mançurya'daki Harbin'e, ardından Pekin'e götürüldü. Ella ile Aleksandra'nın ablası olan Milford Haven Markizi Victoria Mountbatten, kız kardeşinin naaşının Çin'de olduğunu öğrenince, Rahibe Varvara'nın naaşıyla birlikte Kudüs'e nakledilmesini sağladı. Milford Haven çifti Port Said'de karşıladıkları tabutlara Filistin'e kadar eşlik ettiler. Lord Milford Haven Ocak 1921'de "trenden indirilen iki sade tabut"un taşınmasına yardımcı oldu. "Küçük süvari alayı hüzünlü ve mütevazı bir havada dolambaçlı sokaklardan geçerek Zeytin Dağı'na vardılar. Hacca gittikten sonra orada kalmış Rus köylü kadınlar, hıçkırıklar ve inlemeler arasında, tabuttan bir parça almak için adeta kavgaya tutuştular." Ella ve Rahibe Varvara yapımını 1888'de Sergey ile Ella'nın başlattığı, tam Slav üslubundaki yaldızlı soğan kubbeli Mecdeli Meryem Kilisesi'nde, cam kapaklı beyaz lahitlere yerleştirildi. Ella 1992'de azize mertebesine yükseltildi.[16]

KGB Başkanı Yuri Andropov 1977'de, "Batı dünyasındaki Sovyet karşıtı çevrelerin [...] ciddi ilgisine mazhar" olabilecek İpatiyev Konağı'nın yıkılmasını önerdi. Komünist Parti'nin Sverdlovsk Birinci Sekreteri Boris Yeltsin, Politbüro'nun talimatı üzerine İpatiyev Konağı'nı buldozerlerle dümdüz etti.

Mayıs 1979'da iki amatör tarihçi, çarın gizli mezarının bulunduğu yerde Yurovski'nin çekmiş olduğu fotoğrafları inceledikten sonra, Sverdlovsk'un

---

* Rasputin'in katilleri parlak bir şöhretin keyfini sürdü. Dmitri Londra'ya ve oradan Paris'e kaçtı; bir süre Coco Chanel'le aşk yaşadıktan sonra, zengin bir Amerikalı vâris olan Audrey Emery Kyril'le evlendi ve 1932'de öldü. Oğlu Prens Pavel Romanovski-İlyinski daha sonraları Palm Beach belediye başkanı oldu. Feliks Yusupov ve çarın yeğen olan eşi İrina, iki Rembrandt tablosu ve bir mücevher zulasıyla ülkeden ayrıldılar. Paris'e yerleşip bir moda evi kurdular. Feliks'in hatıratı uluslararası düzeyde çok satan kitaplar arasına girdi ama servetinin büyük bölümünü Wall Street borsa çöküşünde kaybetti ve 1967'de öldü. İrina yaşamını Paris'te sürdürdü. Yeğeni Prenses Olga Romanoff'a göre, "daima uzun bir ağızlıkla Fransız sigaraları içerdi, hep Chanel No. 5'le hoş kokardı, inanılmaz bir mizah duygusu ve boğuk bir sesi vardı. Çok şıktı; onu kulaklarında ve boynunda güzel incileri olmadan görmek mümkün değildi!"

dışındaki Koptyaki korusunda kazı çalışmalarına başladılar. Kafatasları ve kemikler buldular. Ama Stalin politikalarına dönen Leonid Brejnev'in katı döneminin doruğuna denk gelen bu keşfi açıklamak, siyasal bakımdan çok erken olduğu için, kalıntıları tekrar gömdüler. KGB bu yeri başından beri biliyordu, çünkü Yurovski'nin ilk raporunda ilgili dosyalar yer alıyordu. Sovyetler Birliği'nin 1991'deki çöküşüyle komünist yönetimin sona ermesi üzerine, Rusya Federasyonu yetkililerinin 11 Temmuz'da görevlendirdiği bir resmi araştırma heyeti, çıkardığı kemikleri dokuz iskelete ayırdı. II. Elizabeth'in kocası Edinburgh Dükü Prens Philip'in annesi Alice, Aleksandra'nın kız kardeşi Victoria'nın kızıydı. Prensten alınan DNA'yla çariçenin, üç akrabadan alınan DNA'larla da çarın cesedi teşhis edildi. Oldukça geniş adli tıp araştırmalarından sonra, Aleksey'in ve Marya'nın cesetlerinin kayıp olduğu konusunda görüş birliğine varıldı.

Cinayetlerin sekseninci yıldönümüne denk gelen 17 Temmuz 1998'de, Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin Petersburg'daki Petrus ve Pavlus Katedrali'nde, Romanov soyundan gelen otuz kişiyle birlikte imparatorun, ailesinin, doktorunun ve maiyetindeki üç kişinin cenaze törenine katıldı. Grandük Vladimir'in bir kızının soyundan gelen Kent Prensi Michael'e göre, "son derece duygusal bir sahne" yaşandı. "Çok dokunaklıydı. Sonluluk duygusunu veren vakur bir olaydı."

"Rusya için tarihsel öneme sahip bir gündeyiz" dedi Yeltsin. "Bu canavarca suç konusunda uzun süre sessiz kaldık. [...] Yekaterinburg katliamı tarihimizdeki en utanç verici olaylardan biridir. Atalarımızın günahlarını telafi etmek istiyoruz. Hepimiz suçluyuz. [...] Rus tarihindeki birçok şanlı sayfa Romanovlarla bağlantılıdır. Ama bu ismin en acı derslerden biriyle de bağlantısı vardır." Ardından korkunç 20. yüzyıla ilişkin büyük dersi çıkardı: "Hayatı şiddetle değiştirmeye yönelik her girişim başarısızlığa mahkûmdur. Bu bizim tarihsel fırsatımızdır." Ayinden sonra, tabutlar Romanovların mezarlığına gömüldü. İpatiyev Konağı'nın bulunduğu yere Dökülen Kan Mesih Katedrali, cesetlerin defnedildiği yere daha küçük şapeller inşa edildi. Nikolay'a ve ailesine 2000'de azizlik mertebesi verildi. Prens Michael'a göre, bu "hikâyenin sonu değil, bir faslın kapanışı"ydı.

Sona hiç de ulaşılmış değildi. Ortodoks patriğinin cenaze törenine katılmayı reddetmesi kısmen Yeltsin'in kararının siyasal olmasından ama aynı zamanda aile safının eksik olmasından ve kızların cesetlerinden bazılarının teşhisine ilişkin kaygılardandı.

Yurovski'nin hatıratında bahsettiği şenlik ateşinin yakıldığı yerde, ateş ve asitle hasara uğramış iki iskeletin kısmi kalıntıları 2007'de bulundu. Çoğu uzman bunların Aleksey ve Marya'nın cesetleri olduğu konusunda görüş birliğine vardı ama günümüz Rusyası'nda gücünü kabul ettirmeye istekli

Ortodoks Kilisesi ikna olmadı ve kemikler sekiz yıl boyunca Devlet Arşivleri'ndeki kutularda saklandı. İçişleri Bakanlığı Soruşturma Komitesi 2015'te dosyayı yeniden açarak, kısa bir süreliğine mezardan çıkarılan Nikolay ile Aleksandra'dan, Kudüs'te yatan Ella'dan, II. Aleksandr'ın Ermitaj'daki kana bulanmış tuniğinden ve III. Aleksandr'ın naaşından alınma DNA'larla bütün ailenin teşhisi için Ortodoks Kilisesi'ne son bir kontrol fırsatını verdi. Romanovlar nihayet birbirlerine kavuşmuş sayılabilir.

Sondeyiş

Kızıl Çarlar/Beyaz Çarlar

Çareviç Aleksey'e babasının tahttan çekildiği söylendiğinde, "Bir çar olmayacaksa, Rusya'yı kim yönetecek?" diye sormuştu. Marx'ın "Tarih kendini tekrarlar ama ilkinde trajedi, ikincisinde komedi olarak" sözü nükteli olmakla birlikte, gerçekten uzaktır. Tarih asla tekrar yaşanmaz ama geçmişin ve günümüzün unsurlarından bir melez, benzersiz bir şey yaratmak üzere, ödünç alma, çalma, yansıtma ve el koyma yoluyla geçmişten yararlanır. Rusya'yı 1917'den sonra hiçbir çar yönetmediyse de, Nikolay'ın tamamen farklı şartlarda aynı müşküllerin birçoğuyla aynı imparatorluğa hükmeden ardıllarının her biri, Romanov itibarını kendi dönemindeki zamanın ruhuna yönlendirdi, uyarladı ve onunla harmanladı.

Lenin Brest-Litovsk'ta Ukrayna, Kafkasya ve daha birçok yeri kaybetmişti. Üstelik Ukrayna'nın kopması Rusya'yı büyük bir devlet olmaktan çıkaracak nitelikteydi. Ama sonuçta Lenin kurnazca bir siyasetle Romanov İmparatorluğu'nu yeniden bir araya getirirken, sadece Finlandiya, Polonya ve Baltık bölgesinden yoksun kaldı.*

Rakiplerini saf dışı ederek Lenin'in yerine geçen** Stalin bile, şahsen Rusya'nın bir "çar"a ihtiyacının olduğu kanısındaydı. Nisan 1926'da partinin egemenliği konusunda şu düşüncesini belirtti: "Halk bundan pek bir şey anlamaz. Rusya'da halk yüzyıllarca bir çarın yönetimi altında yaşadı. Rus halkı çarlık yanlısıdır, [...] tek kişinin başta olmasına alışkındır. Şimdi de öyle biri olmalıdır." Stalin özellikle Korkunç İvan'ı ve Büyük Petro'yu inceledi. "Halkın taparcasına seveceği ve onun için yaşayıp çalışacağı bir çara ihtiyacı var" dedi 1930'larda. Yeni bir çar şablonu yaratmak amacıyla, kendi imajını babacan ve gizemli, sanayiye hayran ve şehirli, enternasyonalist bir misyonun lideri olmakla birlikte Rusların hükümdarı olarak görünecek şekilde özenle işledi. Almanların 1941'de Rusya içlerine ilerlemesi üzerine, 1812'deki savaşı

---

* Lenin 1922'de eski toprakları zorla bir Rusya Federasyonu'na katmak yerine, eşit ve sözde bağımsız etnik cumhuriyetlerden oluşan bir federal yapı geliştirdi. Sistemin yaratıcı yanı bağımsız sosyalist halkların gönüllü birliği görüntüsünün ardında merkezi ve otoriter Romanov İmparatorluğu'nu korumaktı. Stalin gerekli ayrıntıları işledi ve Sovyetler Birliği'ni oluşturan on beş cumhuriyeti yarattı.

** Lenin'in ölümünde, yoldaşları ona bir çar muamelesi yapmak istediler. Sovyet gizli polisinin kurucusu Feliks Dzerjinski, "Çarların mumyalanmasının tek sebebi çar olmalarıydı" görüşünü ileri sürdü. "Bilim bir insan vücudunu uzun süre koruyabiliyorsa, niçin bu yola gitmeyelim?" Romanovlar mumyalanıp katafalka konulurdu ama bedenen çürümeyen Ortodoks azizler gibi teşhir edilmezdi. İlahiyat öğrenimi görmüş Stalin tarafından bir çar-aziz melezine dönüştürülen Lenin'in mumyası Kızıl Meydan'da hâlâ sergilenmektedir.

inceledi ve 1942-1943'te rütbeleri, sırma kordonları ve apoletleri geri getirmenin yanı sıra, Kutuzov ve Suvorov gibi çara sadık kahramanları yüceltti. Stalin'in başlattığı Terör Dönemi, Hitler'le pakt gibi yüz seksen derecelik politika değişikliklerini uygulamasını, bizzat yol açtığı muazzam felaketleri atlatmasını ve Rusları hayret verici fedakârlıklara zorlamasını sağladı. Kişisel otoritesi, öldürücü acımasızlığı, Marksist-milliyetçi propaganda, hızlı sanayileşme programı ve güdümlü ekonomi sayesinde Nikolay'ın hayal edemeyeceği kaynakları harekete geçirebildi. Ölüm saçan bir tiran olmasına ve Sovyet tecrübesinin Ruslar için korkunç bir trajediye dönüşmesine karşın, çarlardan daha üstün bir başarıyla Almanya'yı yenilgiye uğrattı, Rusya'yı Doğu Avrupa'nın hâkimi ve bir nükleer süper devlet haline getirdi. Kendini her zaman Romanovlarla kıyaslayarak ölçerdi. Berlin'in alınmasından dolayı 1945'te onu kutlayan ABD Büyükelçisi Averell Harriman şu cevabı yapıştırdı: "Evet ama I. Aleksandr Paris'e kadar gitmişti."

Sovyetler Birliği'nin 1991'de çözülmesi aynı zamanda Lenin ile Stalin'in kurnazlıkla ve zorla bir arada tuttuğu Romanov İmparatorluğu'nun dağılmasıydı. On beş cumhuriyetli federasyondaki sinsilik Marksist emperyalistler açısından ters tepti, çünkü bu cumhuriyetlerin bağımsız olmaları asla öngörülmemişti. Nitekim Rusya Federasyonu'nun yeni lideri Boris Yeltsin, Sovyet Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov'u saf dışı etmek ve SSCB'yi parçalamak için cumhuriyetlerdeki bağımsızlık hırslarından yararlandı. Milyonlarca Rus bir anda kendilerini yeni ülkelerde bulurken, kutsal Slav toprakları Ukrayna ve Kırım anavatandan koptu. Çürümüş liberal Batı dünyası Rusya'yla sınırdaş yeni cumhuriyetler Ukrayna, Gürcistan ve Estonya'da nüfuz kazanmaya cüret etti.

1918'in seçimle belirlenmiş Kurucu Meclis'i bir yana bırakılırsa, Yeltsin özgür basına ve serbest piyasaya dayalı ilk gerçek Rus demokrasisini yarattı. Tıpkı I. Pavel'den önceki çarlar gibi, ailesini ve geride bıraktığı düzeni korumak için ardılını bizzat seçti: Siyasete girmiş eski KGB albayı Vladimir Putin.

Putin'in kendine hemen biçtiği görev, içeride ve dışarıda Rus gücünü yeniden sağlamaktı. Çeçenlere karşı 2000'de yürüttüğü savaşla Rusya Federasyonu'nu bir arada tuttu. Batı'ya daha yakın Gürcistan'la 2008'deki savaşla Kafkasya üzerindeki Rus hegemonyasını tekrar kurdu. Batı dünyasının 2014'te Ukrayna'yı kendi ekonomik sistemine katma girişimi, Putin'i fırsatçı bir savaş başlatarak, Doğu Ukrayna'yı koparmaya ve "Tapınak Dağımız" olarak gördüğü Kırım'ı ilhak etmek için destek kazanmaya yöneltti. Suriye'ye 2015'teki müdahalesi, Rusya'nın Büyük Yekaterina'dan Soğuk Savaş dönemine kadar uzanan Ortadoğu emellerini diriltmesinin yolunu açtı.

Putin kendi ideolojisini hükümranlığa açık bir vurguyla "hükümran demokrasi" olarak adlandırdı. Aslında "Putinizm"in dayanağı Romanov otoriterliğini, Ortodoks kutsallığını, Rus milliyetçiliğini, ahbap çavuş kapitalizmini,

Sovyet bürokrasisini, demokrasinin demirbaşları seçimi ve parlamentoyu harmanlamaktı. Ortada bir ideoloji varsa, ona yön veren şey Amerika'ya karşı burukluk ve horgörü, Sovyetler Birliği'ne ve Romanov İmparatorluğu'na özlemdi ama özü bir otorite kültü ve devlet hizmetinde zenginleşme hakkıydı. Batı'ya üstün ve karakteriyle müstesna Ortodoks halkın Slavcı misyonu, Marksist enternasyonalizme özgü misyonun yerine geçmiş durumda. Ortodoks Patriği Kiril tarafından Rusya için "Tanrı'nın bir mucizesi" olarak nitelendirilen Putin, "Rus halkını benzersiz bir uygarlığın nüvesi" olarak görüyor. Gerek Büyük Petro, gerekse Stalin muzaffer Rus hükümdarları olarak ele alınıyor.* Günümüzün Rusyası her ikisinin vârisi, emperyal Stalinizmin ve 21. yüzyıla özgü dijital otoriterliğin bir kaynaşmasıdır; modernlik örtüsüyle ne kadar sarılmış olursa olsun, kişisel kaprisin, eski tarz kanun tanımazlığın, ekonomik katılığın ve devasa rüşvetçiliğin güdüklüğünü ve çarpıklığını taşır. Bu kitapta ele alınan dört yüzyıllık geçmişe bakıldığında, Rusya'nın her zor döneminin (1610-1613, 1917/1918 ve 1991-1999) önceki devrik rejimin alışkanlıkları ve gelenekleriyle kolaylaşan, düzeni yeniden sağlamanın, köklü biçimde modernleşmenin ve Rusya'nın büyük devlet konumuna tekrar kavuşmasının acil gerekliliğine dayandırılan bir süreçle eski otokrasinin yeni bir versiyonuyla son bulmuş olması gariptir. Putin eski Romanov sözleşmesine göre hükmediyor: İçeride refah ve dışarıda şan karşılığında otokrasi ve küçük bir kliğin yönetimi. II. Aleksandr'ın bakanı Kont Valuyev uzak sınırlardaki maceraların "erotik bir yan taşıdığını" şaka yollu belirtmişti; Rusya'nın Ortadoğu'da televizyonlara yansıyan çarpıcı askeri marifetleri için de kesinlikle geçerlidir bu. Ama son dönemdeki çarların farkına vardığı gibi, bu kumar ekonomik başarıya bağlıdır. Onların aksine, Putin'in elinde son çare olarak başvurabileceği nükleer silahlar var.

Maiyetince "çar" olarak anılsa da, Putin'i geceleri uyanık tutan şey büyük Romanovların değil, II. Nikolay'ın anılarıdır. Moskova yakınındaki başlıca ikametgâhı Nov-Ogaryovo Sarayı'nda bir akşam, maiyetindeki kişilere Rusya'nın "en büyük hain"lerinin kimler olduğunu sordu. Onların cevap vermesine fırsat bırakmadan şunu belirtti: "Tarihimizdeki en büyük suçlular iktidarı ayağa düşüren, histeriklerin ve delilerin eline geçmesine fırsat veren nanemollalar, yani II. Nikolay ve Mihail Gorbaçov'dur." Ardından "Ben asla iktidardan çekilmem" diye söz verdi. Romanovlar tarihe karışmış olsa bile, Rus otokrasisinin açmazı sürüyor.[1]

---

* Putin'in yeni resmi tarih ders kitaplarında çarlar ve Bolşevikler iç içe geçmiş durumdadır. I. Nikolay'ın "ekonomik modernleşmeyi otoriter yöntemlerle" birleştirdiği, II. Aleksandr'ın Rus nüfuzunu ve topraklarını artırdığı, III. Aleksandr'ın "siyasal bakımdan muhafazakâr istikrarı" sağladığı, "en büyük Sovyet liderleri arasında" sayılan ve Terör Dönemi'nden çok az söz edilen Stalin'in giriştiği modernleşmenin "Büyük Petro'nun reformları"na benzediği anlatılır.

Notlar

GİRİŞ

1 Marx'ın soyluluğu zoolojiye bağlayışını ve Bismarck'ın Coburg'u Avrupa harasına benzetişini aktaran A. N. Wilson, *Victoria: A Life* (bundan böyle Wilson) 19.

ÖNDEYİŞ

1 Bu anlatımda esas alınan kaynaklar: GARF 601.2.27 Yakov Yurovski'nin 1920 ve 1 Şubat 1934 notlarının yanı sıra yayımlanmamış notlar (toplam beş); İmparatoriçe Aleksandra güncesi, Haziran-Temmuz 1918, GARF 640.1 ve *Last Diary of Tsaritsa Alexander,* V. Kozlov ve V. Khrustalev (ed.) (bundan böyle "Aleksandra güncesi"). II. Nikolay güncesi, Nisan-Haziran 1918, GARF 601.1.217-266 (bundan böyle "NG"). Aynı kaynakları aktaran Mark D. Steinberg ve Vladimir M. Khrustalëv, *The Fall of the Romanovs* (bundan böyle *Fall*) 320-366. Ayrıca bkz. Greg King ve Penny Wilson, *The Fate of the Romanovs* (bundan böyle *Fate*) 282-317 ve Helen Rappaport, *Ekaterinburg: The Last Days of the Romanovs,* 184-202.

2 Mihail Romanov'a tahtın sunuluşunda esas alınan kaynaklar: RGADA 135.111.1.2.1-5, Gramota çaryu Mihailu Fedoroviçu, poslannaya v Kostromu s arhimandritom Fyodoritom i boyarinım F. İ. Şeremetevim 2 Mart 1613 (Ülke Meclisi'nin Çar Mihail Fyodoroviç'e Tahta Seçildiğini Bildiren Beratı, 2 Mart 1613) RGADA 135.111.1.2.28-44, Mart 1613, Gramota arhiepiskopa Fyodorita i F. İ. Şeremeteva k Zemskomu Soboru (Kostroma Temsilcilerinin Ülke Meclisi'ne Çar Mihail'in Tahtı Kabul Edişini Bildiren Resmi Raporu). Sergei Soloviev, *History of Russia* (bundan böyle Soloviev) 16.1-15. George Vernadsky, *History of Russia* (bundan böyle Vernadsky) 5.1.278-83. Robert Crummey, *Aristocrats and Servitors: The Boyar Elite* 1613-89 (bundan böyle Crummey), 1-28. Mihail: Olearius, *Travels of Olearius* (bundan böyle Olearius) 62, 191, 262. G. E. Orchard (çev. ve ed.), I. Massa, *A Short History of the Beginnings and Origins of These Present Wars in Moscow: Under the Reign of Various Sovereigns Down to the Year 1610* (bundan böyle Orchard), 30-34. Saltıkov kardeşlerin danışmanlığı: Russell E. Martin, *A Bride for the Tsar: Brideshows and Marriage Politics in Early Modern Russia* (bundan böyle Martin) 180-182.

PERDE I: YÜKSELIŞ

Sahne 1: Gelin adayı geçitleri

1 RGADA 135.111.1.2.28-44, Mart 1613, Gramota arhiepiskopa Fyodorita i F. İ. Şeremeteva k Zemskomu Soboru (Kostroma Temsilcilerinin Ülke Meclisi'ne Çar Mihail'in Tahtı Kabul Edişini Bildiren Resmi Raporu). Soloviev 16.1-12. Vernadsky 5.1.278-283.

2 Isabel de Madariaga, *Ivan the Terrible* (bundan böyle Madariaga), Moğollar 5-6; çar unvanı 17. Korkunç İvan, Anastasya, gelin adayı geçitleri 50-59. Sergei Bogatyrev, "Ivan IV 1533-84", Maureen Perrie (ed.), *The Cambridge History of Russia,* c. 1: *From Early Rus' to 1689.* Kara Günler: Chester Dunning, *Russia's First Civil War* (bundan böyle Dunning), 33-72. Düzmece Dmitri'lerle ilgili anlatımda esas alınan kaynaklar Maureen Perrie, *Pretenders and Popular Monarchism in Early Modern Russia.* Catherine Merridale, *Red Fortress: The Secret Heart of Russia's History* (bundan böyle Merridale) 75-102. Martin 112-121; Romanov ailesinin düşüşü 114-115.

3 P. Grebelski ve A. Mirvis, *Dom Romanovih* 1-12. G. K. Şçutskaya, *Palati boyar Romanovih*. W. Bruce Lincoln, *The Romanovs* (bundan böyle Lincoln) 26; Lindsey Hughes, *The Romanovs* (bundan böyle Hughes), 1-10. Mihail: Orchard, 30-34.

4 Madariaga 140-145, 295, 342, 357; İvan'ın etkisi 371. Çerkez prensleri/Çerkasskiler: Paul Bushkovitch, "Princes Cherkasskii or Circassian Murzas: The Kabardians in the Russian boyar elite 1560-1700", *Cahiers du Monde Russe* (2004) 45.1-2.9-30. Filaret: J. L. H. Keep, "Regime of Filaret", *SEER* (1959-60) 38.334-43 (bundan böyle Keep). Mihail: Orchard, 30-34. Mihail'in karakteri: Vernadsky 5.1.308-311. RGADA 135.111.1.2.28-44, Mart 1613, Gramota arhiepiskopa Fyodorita i F. İ. Şeremeteva k Zemskomu Soboru (Kostroma Temsilcilerinin Ülke Meclisi'ne Çar Mihail'in Tahtı Kabul Edişini Bildiren Resmi Raporu).

5 Keep 334-343. Vernadsky 5.1.205-220. Dunning 50-59; serflik 60-73. Ian Grey, *Boris Godunov* 13-14, 134-139, 159-162. Soloviev 16.44. Dunning 94-100.

6 Soloviev 15.27. Vernadsky 5.1.225-251. Dunning'in ayaklanmayı değerlendirişi, 415-439. Mihail Kremlin'de: Soloviev 15.283. Filaret: Soloviev 15.160-231; Pojarski ve Minin 275-286. Kremlin ceset mahzeni: Merridale 130-133. Hughes 8-12. Keep 334-343.

7 Soloviev 15.240-289, 16.1-15; Filaret'in tepkisi 16.44-45. Vernadsky 5.1.275-283. Dunning 415-448. Hughes 12-14, 31. Richard Wortman, *Scenarios of Power* (bundan böyle Wortman) 9-13. Susanin: Soloviev 16.243-250. Hughes 12-13.

8 Madariaga 1-22. Dunning 28-44. Merridale 13-100.

9 Taç giyme töreni: L. E. Morozova: T. B. Knyazevskaya (ed.), *Kultura slavyan i Rus*, Morozova, L. E., *Dve redaktsiy Çina vençaniya na çarstvo Alekeya Mihailoviça*, 457-472. Madariaga 49-52. Wortman 10-16. Lincoln 30-33. Hughes 12-13.

10 Olearius 62, 191, 262. Orchard 30-34. Soloviev 17.92. Duvar saatleri, Merridale 140, 146. Eğlenceler: J. T. Fuhrman, *Alexis: His Reign and his Russia* (bundan böyle Fuhrman) 4-6. Paul Bushkovitch, *Peter the Great* (bundan böyle Bushkovitch) 14-16 ve 28-29.

11 Soloviev 16:16-44, 96-114. Dunning 448-459. Vernadsky 5.1.283-293. Saltıkovlar: Martin 180.

12 Crummey 1-28, 56, 70-82, 143, 141-142; boyarların servet listeleri 108. Ayrıca bkz. Sergei Bogatyrev, *The Sovereign and his Counsellers: Ritualised Consultations in Muscovite Political Culture 1350s to 1570s*. Soloviev 17.85-92. Bushkovitch 14-16, 28-29. Hughes 38-39. Lincoln 82-85. Geçit törenleri: Wortman 15-18. Söz ya da eylem: C. A. Ruud ve S. A. Stepanov, *Fontanka* 16 (bundan böyle Ruud) 5-7. Terem kültürü: Fuhrman 38, 75-76. Eczane: Soloviev 25.11.

13 Martin 9-11; 20-21; 57-94; 170-174, 180.

14 Martin 169-185. Madariaga 50-59. Soloviev 16.165-166, 313. Lincoln 34.

15 Soloviev 16.129-150, 174-200, 17.105.

16 Filaret: *Pisma russkih gosudarey* (bundan böyle *PRG*) 1.10-14. Soloviev 16.156-165, 17.90-93. Filaret'in kibri: Vernadsky 5.1.308-311. Likov ve Filaret: Soloviev 16.222-224 Dunning 459-480. Filaret'in boyarları sürgün edişi: Bushkovitch 49-51. Paul Bushkovitch, "Şvedskiye istoçniki o Rossiy 1624-26", *Arhiv russkoy istoriy* (2007) 8.359-381. Öncelik: Soloviev 17.93-102; Crummey 136-140.

17 Streşneva: Soloviev 16.166. Fuhrman 1-10. Martin 186-189. Dolgorukiler: Bushkovitch 32. Bushkovitch, "Şvedskiye istoçniki o Rossiy", 8.359-381.

18 Soloviev 16.211-225, 17.92-95. Vernadsky 5.1.345-361. Fuhrman 106-107. Bushkevich 50-51. Boyar komutanlar: Crummey 46-49; Fuhrman 106-107. Hughes 38-40. Philip Longworth, *Alexis, Tsar of All the Russias* (bundan böyle Longworth) 21.

19 Soloviev 17.83-84. Longworth 5-23. *Domostroy/Terem:* Fuhrman 83. Bushkovitch 33. Doğum: Lindsey Hughes, *Sophia* (bundan böyle, *Sophia*) 25.

20 Vernadsky 5.1.383-385. Fuhrman 7-11. Longworth 17-26. Waldemar/taht talipleri: Soloviev 17.55-75. Mihail'in ölümü: Soloviev 17.83-84. Fuhrman 1-4. Longworth 17-21.

Sahne 2: Genç Keşiş

1 Tahta çıkış/Gayretkeş Zahitler: Vernadsky 5.1.382-391. Fuhrman 9-15, 46-47. Genç Aleksey: Hughes, *Sophia* 5, 25. Longworth 5-11, 19-28; bağnazlar 55-67; zenci Saveli 186. Cenazeler: Wortman 38. Din ve törenler: Crummey 141. Matveyev: Fuhrman 193. Taç giyme töreni: *Çin postavleniya na çarstvo çarya i velikogo knyazya Aleksaya Mihailoviça* 38. Doğancılık 119; teknolojik çıkarlar 120.

2 Yufka yüreklilik, incelik: Longworth 69, 72, 88, 135-139; İvan 69 ve 259; öfke 69-72; hacamat 113-114. Hughes, *Sophia* 28. Din: Fuhrman 32-33; Crummey 141. Eczane: Soloviev 25.11. Aleksey'in dış alımlara ilişkin talimatı: RGADA 27.118.119-120. Odoyevski'ye mektup: V. Lamanski, *Zapiski Otdeleniya Russkoy i Slavyanskoy Arheologiy* (1861) 2.702-706. Kâhyaya mektuplar: *ZORi* 2.786-788.

3 Gelin adayı geçidinin düzenlenişi: Martin 190-192. Samuel Collins *Present State of Russia* 10-12, 111-113.

4 Evlilik: Fuhrman 13-15, 208-210; Martin 192-196. Hughes 30-32. *Sophia* 20. Zengin boyarlar: Crummey 113-114; Morozov ve tuz vergisi 130-133. Fuhrman 116-134. Longworth 22-38; baba yarısı 45. Morozov: Fuhrman 16-18. Collins 10-12, 111-113.

5 1648 karışıklıkları ve Kanunname: Olearius 203-217. Crummey 83-87. Fuhrman 16-29. Hughes, *Sophia* 34. Longworth 39-46. Kanunname, John P. LeDonne, *Absolutism and Ruling Class* (bundan böyle LeDonne) 4, 16, 212-215.

6 Fuhrman 46-47, 131-145, 155-176. Crummey 97-100. *Sophia* 35-37. Merridale 156-158.

7 Sergii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine* (bundan böyle Plokhy) 97-118. Vernadsky 5.1.463-479. Longworth 65.

8 Polonya savaşı: RGADA 27.85; defterler RGADA 27.82; 27.86. *PRG* 5.10-12. Longworth 68-91, 161. Fuhrman 57-74, 105-116; Gizli İşler Dairesi 104-105. Generaller: Crummey 46-49.

9 Fuhrman 155-179; Crummey 102. Longworth 164-173. *Sophia* 35-37.

10 RGADA 27.337; RGADA 27.85. Bushkovitch 24-27, 225. Gizli İşler Dairesi: Longworth 129-139 ve 155. Fuhrman 81-105, 166. Crummey 28-32; 141; gözdeler 97; servet 146, 113-114; generaller 46-49; dış politika liderleri 56-59. Naşçokin: Fuhrman 189-192 ve Crummey 97. Yeni adamlar: Bushkovitch 49-65. Longworth 71-72. Seks, boyarlar: Longworth 154. Eczane: Soloviev 125.11. Odoyevski/Hitrovo/Dolgoruki: Bushkovitch 21-23, 51. Miloslavski/seks: Fuhrman 87-88. Longworth 161. Collins 110-117.

11 Bakır İsyanı: Fuhrman 145-153. Longworth 138-153.

12 *Sophia* 38-45. Longworth 164-173, 187. Fuhrman 210-214. Crummey 97. Longworth 125-136. LeDonne 298, Mesih'in tek vekili konumundaki çarın sosyal düzeni kutsayışı. Bushkovitch 51-55.

13 Crummey 102. Fuhrman 188-195. Bushkovitch 61-78. Martin 196-202; *Artakserkses Komedyası* 204.

14 Ruud 7. Bushkovitch 49-65. *Sophia* 37-46 (Natalya, zevkler, saraylar ve cücelerin Reutenfel tarafından tasvir edilişi). Fuhrman 195-199. Longworth 200-203. Saraylar: Crummey 61. Tiyatrolar: Bushkovitch 43-48; Matveyev 70-79. Fuhrman 195-196. Longworth 207-208; Petro ve Natalya 224. Eczane: 25.11-20

15 Soloviev 25.11-17; Bushkovitch 80-87. Fuhrman 176-181, 218-219. Longworth 214.

Sahne 3: Silahşorlar

1 Tokmakov (ed.), *İstoriçeskoye opisaniye vseh koronatsyi rossyiskih çarey, imperatorov i imperatrits* (bundan böyle Tokmakov) 52-53. Soloviev 25.9-36; ölüm 94-96. Bushkovitch 86-123. *Sophia* 45-48, 182. Fuhrman 219-223. Evlilikler: Martin 211-216; 216-219.

2 15-26 Mayıs 1682 sürecinde esas alınan kaynaklar: A. A. Matveyev, *Zapiski grafa Andreya Matveyeva*, N. Saharov (ed.), *Zapiski russkih lyudey. Sobıtyia vremen Petra Velikogo* 6-43. Kont MacDonnell (ed.), Johann Georg Korb, *Diary of an Austrian Secretary of Legation at the Court of Czar Peter the Great* (bundan böyle Korb) 2.114-15, 250-254. *Sophia* 53-88. Bushkovitch 125-137.

3 *Sophia* 73-88; "Boşboğaz" 101. Golitsın 177. Bushkovitch 131-138.

4 *Sophia* 182-198. Bushkovitch 139. General Gordon: Dmitry Fedosov, *Cock of the East: A Gordon Blade Abroad* (bundan böyle *Cock*), Mark Erickson ve Ljubica Erickson (ed.), *Russia: War, Peace and Diplomacy: Essays in Honour of John Erickson* 3-11.

5 *Sophia* 221-233. Bushkovitch 142-59. Romodanovski, Lefort, Gordon: L. Hughes, *Russia in the Age of Peter the Great* (bundan böyle Hughes, *Russia*) 378/379, 433. Le-Donne 122-123. Korb 1.196. Friedrich Christian Weber, *The Present State of Russia* (bundan böyle Weber) 1.5, 137. Sigizmund Libroviç, "Pyotr Velikiy i zhenşçiny", *Smena* (1993) 6.80-97 (bundan böyle Libroviç). Tarihli günce girişlerinin alındığı kaynak, Patrick Gordon güncesi: RGVİA 846.15.1-7, Patrick Gordon, *Passages from the Diary of General Patrick Gordon of Auchleuchries* (Gordon). *Cock* 3-11. Oyun alayları: Hughes, *Russia* 16-18; Petro'nun bakışları ve kasılmaları 357-358; Evdoksiya'yla evlilik 394; Lefort 422.

Evlilikler: Martin 219-228. Streşnev: John LeDonne, "Ruling Families in the Russian Political Order, 1689-1825: I. The Petrine leadership, 1689-1725; II. The ruling families, 1725-1825", *Cahiers du Monde Russe et Soviétique* (bundan böyle LeDonne, "Families") 28.236.

6 *Sophia* 198-215; Şakloviti 102, 223-241, 160-169. Martin 216-223.

Sahne 4: Sarhoşlar Meclisi

1 Bu anlatımda esas alınan kaynaklar: Büyük Petro yazışmalarının yer aldığı *Pisma i Bumagi İmperatora Petra Velikogo* (bundan böyle *PiB*); Hughes, *Russia,* 248-297; Ernst Zitser, *The Transfigured Kingdom* (bundan böyle Zitser) 157-170. Petro'nun Menşikov'u yumruklayışı: Korb 2.6. Taklit meclisler: Korb, 1.100, 252-253. *PiB* 4.184, 7.90-91, 6.301, 11.141,11.167. Petro'dan Zotov'a mektubu aktaran Hughes, *Russia* 252, 98-9. Zotov'un düğünü Weber 1.89-90. Anna Mons: Libroviç 83-87. Petro'nun "nefret ettiği" soyluluk unvanları Hughes, *Russia* 363. Zamanı ölüme benzetiş: *PiB* 1.444, 11.281. Petro'nun annesinin ölümü: *PiB* 4.379, 22 Eylül 1694. *Cock* 3-11. Streşnev/Musin-Puşkin: LeDonne 236-239.

2 Hughes, *Russia* 18-19. Gordon 18-25. *Cock* 3-11.

3 Hughes, *Russia* 23-6; cesetlere ilgi 370. John Evelyn, *The Diary of John Evelyn* 3.334-335. Hughes, *Peter the Great* 101-117.

4 Sakallar: Korb 1.255-60. Sakallar kararnamesi: *Polnoye sobraniye zakonov* (bundan böyle *PSZ*) 4.282. Silahşorlara karşı acımasızlık: Korb 1.178, 187, 202, 243. Hughes, *Russia* 327. Daha sonraki infazlar: F. W. Bergholz, *Dnevnik* (bundan böyle Bergholz), 10-12. Preobrajenskoye Prikaz: LeDonne 122-123; Lopuhin muhalefeti 159.

5 Hughes, *Russia* 26-32. Peter Englund, *The Battle that Shook Europe* (bundan böyle Englund).

6 Hughes, *Russia* 31, 210-212.

7 Menşikov'un Darya Arsenyeva'ya mektupları: *RA* (1877) 2.239-45. Hughes, *Russia* 394-398. Petro'nun Yekaterina'ya mektupları: N. İ. Pavlenko, *Catherine I* (bundan böyle Pavlenko) 168-169. Libroviç 83-90. Güç: Bergholz 1722 126-127. Çöplükten Çıkan Prens: LeDonne, "Families" 241.

8 LeDonne 68-70. Mazeppa: Plokhy 119-130. Hughes, *Russia* 32-37; "sersem hayvan" 444. O. Subtelny, Mazeppa, "Peter I and the Question of Treason", *Harvard Ukrainian Studies* (1978) 2.158-184.

9 Valiler: LeDonne, "Families" 240-242. LeDonne 68-74. Soloviev 28.82-102. Pavlenko 172-173; Rusya'nın dirilişi 27 Haziran 1719, 230. Hizip siyaseti: Bushkovitch 255-270. Muharebeye ilişkin anlatımda esas alınan kaynak Englund. Hughes, Russia 38-45. Kutlama: *PiB* 8.446-447, 473-475. *ŞİRİO* 50.291.

PERDE II: DORUK

Sahne 1: İmparator

1 Weber 1.285-289. 9. Cüceler: *PSZ* 1710 23. *PiB* 10.270-271. Aleksey: Pavlenko 179-180. Senato: *PSZ* 5.2758/5.3-7/1.102. Hughes, *Russia* 102-105. Praskovya'nın sarayı: Hughes, *Russia* 192; içki âlemi 419.

2 Soloviev 28.158-180. Bushkovitch 306. Hughes, *Russia* 45-50; Şafirov 429-430. Senato: LeDonne 68-74.

3 *PiB* 7.451 ve 8.20, Mart/Temmuz 1708, Aleksey'den Petro'ya, Petro'dan Aleksey'e. Hughes, *Russia* 402-407.

4 *PSZ* 1712 1-6. Petro'dan Menşikov'a: *PiB* 11.230, 496. 12 Mayıs 1711, *ŞİRİO* 61.142-4. Charles Whitworth'ün mesajı, 20 Şubat 1712, *PiB* 12.86, 361. Hughes, *Russia* 261. Terfi: Pavlenko 188-189; kalem ve kılıç, Petro'dan Yekaterina'ya, 2 Ağustos 1712, 180. Hughes, *Russia* 50-56; Yagujinski 426. V. V. Dolgoruki: Bushkovitch 292-335. Nübyeliler/Hannibal: İ. V. Zimin, *Povsednevnaya jizn rossyiskogo imperatorskogo dvora: Detskyi mir imperatorskih rezidentsyi. Bıt monarhov i ih okrujenye* (bundan böyle Zimin, *Povsednevnaya*) 410-418.

5 Aleksey, Petro'nun mektupları: Nikolay Ustryalov, *İstoriya Çarstvovanya Petra Velikogo* (bundan böyle Ustryalov) 6.345-349. Petro'nun ikinci Avrupa gezisi, Paris, Amsterdam ve Spa'da Yekaterina'yla mektuplaşmalar: Pavlenko 197-216. Zotov'un düğünü: Weber 1.89-90. Hughes, *Russia* 253; Zitser, Bölüm 4. Aleksey krizi: Bushkovitch 339-382. Kurullar/senatörler, "ağzı bozuk kadınlar": LeDonne 75-80.

6 Ustryalov 6.224-226, 240, 307, 346-350, 388-444. J. Crokatt, *The Tryal of the Czarewitz Alexis Petrowitz who was Condemn'd at Petersbourg on 25 June 1718 for a Design of Rebellion and Treason.* Weber

1.229-230. Bushkovitch 383-424. Kurullar: *PSZ* 5.3126, 11 Aralık 1717. Zitser 160-163, Petro'dan İ. F. Romodanovski'ye, Hughes, *Russia* 373; Zotov ölüm/seçim 254; Rjevskaya 252-254. Tehditkâr hiperaktiflik: Hughes, *Russia* 459. Gizli polis: LeDonne 160.

7 Hughes, *Russia* 378-379. Zamanı ölüme benzetiş: *PiB* 1.444, 11.281. Meclisler: *PSZ* 5.3241.597. Teşrifat, "Gençliğin Saygın Aynası": Hughes, *Russia* 265; Devier 430. İçki âlemi: *ŞİRİO* 40.168-169, 49.344, 60.191, Campredon'un mesajları. Bergholtz 1721 50-61. Petersburg. Defi hacet: *PSZ* 6.3937, akt. Evgenii Anisimov, *The Reforms of Peter the Great: Progress through Coercion in Russia* 150. Ağır iş cezası, *katorga*/Askeri Kanunname 1716: LeDonne 212-214.

8 Zorlama: *PSZ* 7.4348.152, 8 Kasım 1723. "Halkımız çocuk gibidir": *PSZ* 7.4345.150, 5 Kasım 1723. Sert yönetici, Hughes, Russia 129-132; 384; devlet/ortak yarar: 387. İnfazlar: Bergholz 1724 9-11 ve 75-76. Askeri Kanunname: Le-Donne 212-214.

9 Evgenii Anisimov, *Five Empresses* (bundan böyle Anisimov) 35-39, "en yakışıklı erkek." Metresler: Libroviç 87-97. Metres Evdoksiya Rjevskaya, S. Bonnet (ed.), Kont Fyodor Golovkin, *La Cour et le règne de Paul 1er* (bundan böyle Golovkin) 9. Matrena Balk/Prenses Anastasya Golitsına, uluma: *ŞİRİO* 1.19. Hughes, *Russia* 253. "Eve dönme vakti, yaşlı adam" Bergholtz 1724, 67. Yelizaveta: P. Bartenev (ed.), Liria dükü, "Pisma o Rossyi v İspaniyu", *Osmnadtsatiy vek* (bundan böyle Liria, "Pisma o Rossyi").

10 Libroviç 94-7. M. İ. Semevski, "Kamer-Freylina Marya Davilovna Hamilton", *Slovo i Delo* (1884) 185-268. İnfaz: J. B. Scherer, *Anecdotes Interresantes et Sırlar de la Saray de Russia,* 2:272. Nyastad/ Başsavcı: *PSZ* 6.3979, 27 Nisan 1722. Veraset kanunu": *PSZ* 6.3893. Hughes, *Russia* 97, 104-105, 273, 410-411; Yagujinski, 426. Serfler edinme: LeDonne 4-6. Büyük Petro'nun Osterman'ı Streşneva'yla evlendirmesi: LeDonne, "Families" 298.

11 Soloviev 32:57-98. Bushkovitch 428-431; 376. "Kelleler uçacak" Anisimov 60. Hughes, *Russia* 57-59; teşhir edilen ceset 153.

12 *PRG* 4.2-54. Praskovya, Anna, Yekaterina: Anisimov 68-70; Soloviev 32.13-17; Mina Curtiss, *A Forgotten Empress: Anna Ivanovna and her Era* (bundan böyle Curtiss) 37-45. Praskovya ucubeleri: Bergholz 2.30. Petro ve Mecklenburg: *PRG* 2.3562. Anisimov 131-133. Crams-Prick: Zitser, 167.

13 *Koronatsyonnye torjestva. Albom svyaşçennogo koronovaniya ih imperatorskih veliçestv gosudarya imperatora Nikolaya Aleksandroviça i gosudaryni imperatritsy Aleksandri Fyodorovni* (bundan böyle *Koronatsyonnye torjestva*) 6. Bergholz 1724 30-44. Soloviev 34.155. Wortman 34-39. Petro'nun hastalığı/idrar sorunları: Petro'dan Yekaterina'ya, 4 Haziran 1724, Pavlenko 260. Bergholz (1724) 67.

Sahne 2: İmparatoriçeler

1 Anisimov 35-39, Mons'un şiiri. Hughes *Rusya* 130. Libroviç 95-97. *ŞİRİO* 52.358-359 Campredon, 9 Aralık 1724. Bering: Soloviev 32.149. Veraset, Anna, Holstein: Anisimov 39. Mons'un cesedi: Bergholz 1724 9-11 ve 75-76.

2 Bassewitz, H. F., *Zapiski grafa Basseviça, sluzhaşçiye k poyasneniyu nekotorıh sobıtyi iz vremi çarstvovanya Petra Velikogo, RA* 3 (1865) 93-274 özellikle 173, 259. *ŞİRİO* 52.425-437 Campredon. VD: *ŞİRİO* 3.400, 454-491. Soloviev 34.155. *PZh* (1725) 3. Feyofan Prokopoviç, *Kratkaya povest o smerti Petra Velikogo* (bundan böyle Prokopoviç) 3-4. Hughes, *Russia* 445-447; cenaze 262-263. Anisimov 39-40.

3 Yekaterina'nın seçilişi: Anisimov 3-8. *ŞİRİO* 52.436/58.23. Ustryalov 4.135-140.

4 Wortman 38-39. Anisimov 40-42. Hugh Barnes, *Gannibal: the Moor of Petersburg* (Gannibal) 173.

5 Bergholtz 1725 102. Nefret, ihmal, açgözlülük: Grigoriy Esipov, "Jizneyopisanye A. D. Menşikova", *RA* (1875) 7-12 (bundan böyle Esipov) 247. Eğlenceler: Bergholz 1725 90-94. Soloviev 10.70-75. Menşikov: Christof Herman von Manstein, *Contemporary Memoirs of Russia from 1727 to 1744* (bundan böyle Manstein) 1-3. Anisimov 39-51. I. Yekaterina'nın içki kuralları: Bayan William Vigor (Bayan Rondeau), *Letters from a Lady Who Resided Some Years in Russia, to her Friend in England* (bundan böyle Vigor). Zimin, *Povsednevnaya* 410-418. Hughes, *Russia* 397, 548; Holstein'ın evliliği 414; Menşikov'un idareciliği 432.

6 Anna, Kurlandiya: Anna'dan Menşikov'a, *PRG* 4.141-142. Curtiss 48-52.

7 Manstein 4-5. Soloviev 10.70-5. LeDonne 122-124. Philip Longworth, *The Three Empresses* (bundan böyle Longworth, *Empresses*) 68-72; ölüm 75. Anisimov 51-53.

8 Vigor 26. II. Petro, Menşikov: Manstein 24, 7. Menşikov'dan II. Petro'ya: RGADA 11.63.3v. Anisimov 72-73. Curtiss 51-54. Yelizaveta: Liria, "Pisma o Rossyi" 2.32-34, 115.

9 RGADA 11.63.3v. Manstein 4-11. Esipov, 247. Nankörlük örneği – Prokopoviç'ten Çarevina Anna Petrovna'ya: Aleksandr Golombiyevski, *Sotrudniki Petra Velikogo* 114. "Golyat"ın düşüşü, İgor Paşkov, aktaran Soloviev 10.119-121. Liria, "Pisma o Rossyi" 2.34, 115.

10 Soloviev 10.141. Liria, "Pisma o Rossyi" 2.30-36. Manstein 12-15. Anisimov 55-57.

11 Liria, "Pisma o Rossyi" 2.181. Manstein 22. Vigor 23-25; Suya Haç Atma 29; ölüm ve çiçek hastalığı 30-31; Yekaterina Dolgorukaya 34-35. Anisimov 55-60.

12 Manstein 24-37; Biron 41-48; taht adayları: D. A. Korsakov, *Votsarenye İmperatritsi Anni İvanovna* 2-5, 67-70, 146-245, 265-75. M. T. Florinsky, *Russia: A History and an Interpretation* 1.440-2. Marc Raeff (ed.), *Plans for Political Reform in Imperial Russia 1730-1905,* 40-53. Anisimov 55-61.

13 Anna'nın taç giyme töreni: *Opisanye koronatsyi eye veliçestva i samoderjitsi vserossyiskoy Anni Iyoyannovni* 9-10.

14 *RA* (1916) 3.257, Şahovski'den Biron'a; *RA* (1916) 4.381, Biron'dan Şahovski'ye; devler 388. Biron'un adam öldürüşü: *Osmnadtsatiy vek* (1869) 3.158 – mektup 25 Temmuz 1725. Vigor 149-153; Osterman (Kâhin) 154-157; Çerkasski 158-161. İnsanlarla karşısında atlar varmış gibi konuşma: Manstein 41-45. Osterman: Manstein 45; pasaklılık 333-336; Münnich'in karakteri 54-56 ve 331-332. Münnich: Vigor 118-121. Osterman: LeDonne, "Families" 298. Cont Ernest de Münnich, *Mémoires sur la Russie de Pierre le Grand à Elizabeth I, 1720-1742* (bundan böyle Münnich) 125-127; soytarılar 126; Anna'nın iyi huyluluğu 124; Anna'nın ruh hali ve Biron 126-127. Veraset: Anisimov 61, 75-84; Biron 74-75. Anna Leopoldovna, Brunswick Prensi Anton Brevern, Biron, "Obstoyatelstva, prigotovivşiye opalu Ernsta-İvanovna Birona, gertsoga Kurlyandskogo", *Vremya* (1861) 10.522-622.

15 RGADA 197.1.9.35.1, Anna'dan S. A. Saltıkov'a, 20 Şubat 1733 on maskaralar, Milyutin, Golitsın ve Balakirev'in eşini gönderme - "en iyisi Golitsın." RGADA Gosarhiv 5.21. Anna'dan Saltıkov'a, bandura çalgıcısı gönderme; 89a Prens Odoyevski'nin ambarını inceletme; 91 kızlar gönderme; 25 çöpçatanlık; 28 geveze kızlar gönderme. RGADA Gosarhiv 18.19, göndereni yanıtlayan Tatyana. RGADA Gosarhiv 12.12a. *Kniga zapisnaya imennım pismam i ukazam imperatrits Anni İvanovna i Yelizaveti Petrovni Semyonu Andreyeviçu Saltıkovu 1732-1742* (bundan böyle *Kniga zapisnaya*): Aleksey Dolgoruki'den altın alma, 24 Ocak 1732, 2; Apraksin'den portre alma, 25 Ocak 1732, 3; Volkov'un mektuplarını alma, 22 Haziran 1732, 35; maymunlar gönderme, 20 Mayıs 1735; uzun boylu Türkler gönderme, 10 Ağustos 1738; Apraksina'ya düzmece mektup gönderme ve nasıl açtığını izleme, 4 Ocak 1739, 222; çekirgekuşu gönderme, 1 Mart 1739, 224. *Osmnadtsatiy vek* (1869) 3, Anna'dan Vali Yardımcısı Paşkov'a, Haziran 1730, piskoposla konuşma; Türk savaşı üzerine Anna'dan Osterman'a 155; çocuğu canavar gibi tarif etme. Çarlık emirleri çıkarmaya yetkili üçlü kabine: LeDonne 82-84. Vigor 70-72. Oginski'yle "ortak yatak": Manstein 253-257; cüceler 258-60; veraset 51. Zimin, *Povsednevnaya* 410-418. Osterman-LeDonne, "Families" 298. Güvenlik, cüceler: Anisimov 86-100; triumvirlik 100-108. Gizli polis: LeDonne 122-124.

16 E. V. Anisimov, *Empress Elizabeth* (bundan böyle Anisimov, *Elizabeth*) 9-22. Vigor 106-107. Yelizaveta'nın İmparatoriçe Anna'ya başvurması *AKV* (1870) 1.4-5, Yelizaveta'dan Anna'ya, 16 Kasım 1736. Veraset: Manstein 51. Vâris: Mecklenburg Düşesi Anna Leopoldovna ve nişanlısı Ernst Biron, "Obstoyatelstva" 10.

17 *Osmnadtsatiy vek* (1869) 155, İmparatoriçe Anna'dan Osterman'a, generallerin davranışından yakınma. Manstein 67-88; 1735-1736 Türk savaşı 91-134; Münnich kavgaları 134; 1737 harekâtı 148. Münnich 73-97. Anisimov 108-111. Noel'de Muhafız Alayı Yelizaveta'yla birlikte: Liria, "Pisma o Rossyi" 118-119. Mavra Şepelyeva'nın yakışıklı erkekleri tasvir edişi: *ÇoİDR* (1864) 2:66-72, Pisma k gosidarine çesarevne Yelizavete Petrovne Mavri Şepelevoy. Yelizaveta aleyhine gerekçeler: *RA* (1865) 1.328-30. *ŞİRİO* 92.231-2 Chétardie markisi. Anisimov, *Elizabeth* 9-22. Vigor 106-107. Manstein 50-51.

18 İmparatoriçe Anna'dan Osterman'a, d'Aderkass'ın Lynar'la yazışması üzerine: *Osmnadtsatiy vek* (1869) 3.156. Anna Leopoldovna: Vigor 106-108. D'Aderkass/Lynar: Manstein 89. Biron, "Obstoyatelstva" 10. Curtiss 95.

19 Anna Leopoldovna'la Vigor'la evliliği 185-207. Manstein 253-254. Münnich 98. Biron, Anton'un ahmaklığı üzerine: *ŞİRİO* 6.100. Anna'dan Biron'a: Biron, "Obstoyatelstva" 100.

20 Dolgorukiler: Anisimov 117-121; Münnich'in kibirliliği ve sevilmeyişi 100-104. Volinski: Manstein 267; Dolgoruki davası 40; Biron'un seçilmesi 196-197; Münnich'in şansı ve barış 225-247; İsveç'le savaş korkusu/İsveç ile Türkiye arasında antlaşma ve Sinclair'in kaçırılması/öldürülmesi 249-250. Anna'nın Libman/Sanchez ikilisini sınır dışı edişi: Curtiss 85-87. Biron, "Obstoyatelstva" 10

21 Buz Düğün: Anisimov 120-124. Manstein 260-262. Curtiss 258-268.
22 Volinski'nin düşüşü: Manstein 266-267. Münnich 111-114. Anisimov 1215.
23 Manstein 269-271. Münnich 114-122. Anisimov, *Elizabeth* 1-5.
24 Manstein 275-291. Münnich 132-143; 154-156. Biron, Anton'un komplosu: *ŞİRİO* 6.100. Anisimov 146.
25 "Doneseniya Ed. Finça lordu Garringtonu", *ŞİRİO* 85.243-246 (bundan böyle "Finça"). RGADA 5.1.69.2, Anna Leopoldovna'dan Lynar'a, 13 Ekim 1741. RGADA 5.1.69.3, Anna Leopoldovna'dan Lynar'a, 17 Ekim 1741. Münnich 139-140. Julia von Mengden ve naip Anna: Manstein 295-297. *ŞİRİO* 96.629-30 Chétardie. Biron'un yorumları *ŞİRİO* 6.100 Petzold. Osterman: Münnich 154-156. Münnich'in düşüşü: Manstein 282-288; bakanların çekişmeleri 297; Anton'un iyiliği 328. Anna Leopoldovna'nın naibeliği: Anisimov 147-153; Anna Leopoldovna'ya taç giydirme planı, 153. Manstein 327-328.
26 RGADA 5.1.69.2, Anna Leopoldovna'dan Lynar'a, 13 Ekim 1741. RGADA 5.1.69.3, Anna Leopoldovna'dan Lynar'a, 17 Ekim 1741. Manstein 324-325; İsveç savaşı 298-314; naibenin imparatoriçe oluşu 315; tertip ve Anna'nın Yelizaveta'yla yüzleşmesi 317-319.

Sahne 3: Rus Venüsü

1 "Finça" *ŞİRİO* 85.243-246. Chétardie *ŞİRİO* 92.231-2. Karanlık gecelerde buluşmalar, Prenses Joanna *ŞİRİO* 92.231-233. Yelizaveta ve Anna Leopoldovna: *ŞİRİO* 96.627-630. Darbe: Anisimov 171-179. Muhafız Alayı'nın desteği: Anisimov, *Elizabeth* 21-28. Anna Leopoldovna'nın eziyeti: Anisimov, *Elizabeth* 143-170 ve Anisimov 156-170. Yelizaveta'nın M. Korf'a Brunswicklerle ilgili talimatı, tehditler: M. A. Korf, *Braunşveygskoye semeystvo* 108-200 ve 380-383. Daima en güvenilir eski dostsun/sana kendim gibi güvenirim: *AKV* (1870) 1.6-8, Yelizaveta'dan M. Vorontsov'a, 3 ve 21 Ocak 1739.
2 *Pisma i zapiski imperatritsi Yelizaveti Petrovni, 1741-1761* 1-3, Yelizaveta'dan Petro'ya, 10 Ocak 1742. Taç giyme töreni Tokmakov 86-87. *AKV* (1870) 1.8, Yelizaveta'dan Vorontsov'a, 30 Ocak 1739. Dış politika *ŞİRİO* 52.100. Bestujev'e Prenses Joanna'nın mektuplarını inceleme talimatı *AKV* (1870) 1.10, Yelizaveta'dan M. Vorontsov'a, 20 Haziran 1745. Büyük Friedrich – Tim Blanning, *Frederick the Great: King of Prussia* (bundan böyle Blanning) 90, Orgazm/eşcinsellik 64-69, Rus politikası 189-207; kadın iktidarından ve Yelizaveta'dan nefret 191. Vorontsov, görgü: F. A. Viçkov (ed.), "Zapiski Favie", *İstoriçeskiy vestnik* (1887) 29.389 (bundan böyle Favier). Vorontsov: Manstein 342. Anisimov, *Elizabeth*: Vorontsov "zavallı adam", düşüş ve dönüş: 211-217. Gannibal 219. Osterman'ın düşüşü: Manstein 330; Lestocq'un karakteri 318-319. Bestujev: Mark Cruse ve Hilde Hoogenboom (ed.), *Catherine II, The Memoirs of Catherine the Great* (bundan böyle *Catherine*) 8; Lestocq infazcı 16, gönlü kara 8. Vorontsovlar ve Şuvalovlar: LeDonne, "Families" 299-301; Nikita Trubeçkoy'un içişleri bakanlığı 298-300 ve LeDonne 90-91. Taç giyme töreni: Manstein 337. Wortman 44. Prusya/Fransa tertipleri: Anisimov, *Elizabeth* 93-109. Chétardie'nin düşüşü: *AKV* (1871) 2.4-6, Bestujev'den Vorontsov'a, 6 Haziran 1744. Köpek kulübesi sefaleti: *AKV* (1871) 2.12, Bestujev'den Vorontsov'a, 2 Ağustos 1744; 33-37 Bestujev'den Vorontsov'a, 18 Ağustos 1744.
3 Lopuhina davası: Anisimov, *Elizabeth* 152-154. Manstein 401-402.
4 Brunswickler: Anisimov, *Elizabeth* 160-170.
5 Prenses Joanna'nın entrikaları: *RA* (1904) 2.465. *AKV* (1870) 1. Yelizaveta'dan Vorontsov'a, perlustration of Joanna ya da Yekaterina, 20 Haziran 1745. John T. Alexander, *Catherine the Great: Life and Legend* (bundan böyle Alexander) 23-43. Yekaterina'nın darbeye kadarki yaşamı için esas alınan kaynak *Catherine*. Anisimov, *Elizabeth*, 230-245, Isabel de Madariaga, *Russia in the Age of Catherine the Great* (bundan böyle Madariaga, *Russia*) 1-30, Simon Dixon, *Catherine the Great* (bundan böyle Dixon) ve Alexander 17-60. Memnun etme hedefi: *Catherine* xlv; geliş, eğitim, imparatoriçe 8-17; rağbet görüşü 26; annesinin entrikaları 30-31; Petro'nun çiçek hastalığı 23; düğün 32; Bestujev 64-65. Blanning 187-200.
6 Brunswickler: *Catherine* 81, 87. Anisimov, *Elizabeth* 155-156, 160-170. Dikizleme vakası: *Catherine* 35-39; Yelizaveta'nın sinirlenişi 198.
7 *AKV* (1870) 1.10, Yelizaveta'dan Bestujev'e, 20 Haziran 1745. Dış politika *ŞİRİO* 52.100. Razumovski'nin yükselişi, iyi huyluluk: A. A. Vasilçikov, *Semeystvo Razumovskih* 1.4550. Petzold *ŞİRİO* 6.616. Bestujev ile Vorontsov'un imparatoriçeye başvurmak için Razumovski'yi kullanmaları: *AKV* (1871) 2.170,

Bestujev'den Vorontsov'a, 21 Aralık 1752. Anisimov, *Elizabeth* 200-204. İmparatoriçenin güzelliği: Liria, "Pisma o Rossyi" 34, 115. *Catherine* 93. Kibirlilik: Favier 189-190, 385-395. On beş bin elbise: Jacob von Stäehlin, "Zapiski o Petre Tretyem", *ÇoİDR* (1866) 4.100. Dört bin elbisenin kayboluşu: *Catherine* 123. Yelizaveta'nın Fransız mağazalarına siparişleri: *RA* (1778) 16.1.10-15. Pahalı yaşam: M. Vorontsov'dan Yelizaveta'ya, *AKV* (1871) 2.617. Vorontsov'un yoksullaşması: Anisimov, *Elizabeth* 216-217. Yekaterina'nın borç vermesi: *Catherine* 16. Balo tasvirleri: Maurice de la Messelière, *RA* (1874) 12.970-972. Gece alışkanlıkları: Pauzie mücevheratı *RS* (1870) 1.76. *Catherine* 202. Ahlak: *Catherine* 96-97; boynuzlanma 189; mobilya sıkıntısı 104; yangınlar 123. Anisimov, *Elizabeth* 167-81. Razumovski ailesinin çöküşü: *Catherine* 58-59. Dixon 65-90. Din: Anisimov, *Elizabeth* 53. Soloviev 42.106-107.

8 Yekaterina/Petro *Catherine* 39; Yelizaveta'nın Petro'yu canavar olarak nitelendirişi, sinirlendirişi 198; koca olarak Petro 35-43, 199; Çernişevler 43; Petro için talim 47; Çernişevlerin tutuklanışı 49; yatak odasında tazılar 53-54 ve 70; Çoglokova 40-47; Petro'nun Baturin tertibi 76; farenin asılışı 121; Madam Çare 146; çılgınca at sürme 91; yeğenin canavarlığı: Yelizaveta'nın Petro'yla alay edişi 126.

9 Yelizaveta döneminde serfler ve efendiler: LeDonne 84-91; serflerin küstahlık gerekçesiyle sürgün edilmesi 1760, hükmün kaldırılışı 1802: 212-214. Yelizaveta ve Yahudiler: *AKV* (1871) 2.138, Bestujev'den Vorontsov'a, 21 Aralık 1745.

10 Yelizaveta'nın yaşlanması: Favier 189-190, 385-395; Şuvalovların yükselişi, İvan Şuvalov'un bir bakandan daha güçlü hale gelişi 392; Pyotr Şuvalov 394. İvan Şuvalov, hoş bakışlar, kitap, şans: *Catherine* 75; Razumovski'nin Beketov hamlesi 95. Anisimov, 216-218. J. T. Alexander, "Ivan Shuvalov and Russian Court Politics 1749-63", A. G. Cross ve G. S. Smith, *Literature, Lives and Legality in Catherine's Russia* (bundan böyle Alexander, "Ivan Shuvalov") 1-13. Longworth, Empresses 207-208. İvan Şuvalov, iyi yürekliliğin timsali ve Büyük Yekaterina'nın yaşlı dostları: Varvara Golovin, *Memoirs of Countess Varvara Golovin* 44. Alexander, "Ivan Shuvalov" dehşet, yüz buruşturma ve seğirme: *Catherine* 130-131.

11 *Catherine* 72; kamçıya değer verme 174; Petro'nun metresleri, mektupları 81-83, 153; Yekaterina'nın aşk açlığı 199; Narışkin 103; Çernişev 105; Saltıkov 109-112; seks sohbeti 112-114; Saltıkov ya da Narışkin 117; Bestujev'in teşvik edişi 115; Pavel'den hamile kalış, Alexander, "Ivan Shuvalov" 130-131; Pavel'in doğumu 133; baştan çıkma 200.

12 *Catherine* 147-150; Bestujev ve Şuvalov/Vorontsov çekişmesi 151-152; Bestujev'in planı 191; Petro, metres 153; Bestujev'in gözden düşüşü 159; Petro'nun Rusya'dan nefreti 165; melun yeğen 198. Yedi Yıl Savaşı'nın anlatımında esas alınan kaynak Blanning, *Frederick the Great* 208-281; afyon 234; Kunersdorf 239; komuta birliği 266. Yelizaveta'nın bayılması, Bestujev'in telaşa kapılması: *AKV* (1871) 2.211, Bestujev'den Vorontsov'a, 9 Eylül 1757. Apraksin'in ricati *AKV* 1.368-369, Vorontsov'dan Bestujev'e, 12 Eylül ve 14 Ekim 1757. Anisimov, *Elizabeth* 113-143; Alexander, "Ivan Shuvalov" 220-221. İvan Şuvalov'un savaşı yürütüşü: Soloviev 42.56. Alexander, "Ivan Shuvalov" 7-13. Ilchester Kontu ve Bayan Langford Brook (ed.), *Correspondence of Catherine the Great when Grand Duchess with Sir Charles Hanbury-Williams and Letters from Count Poniatowski* 59-90, 165-70, 235-245. VI. İvan: Anisimov, *Elizabeth* 261-262. Aleksandr Brickner, *İmperator İvan Antonoviç i ego rodstvenniki* 520-534.

13 Bestujev'in düşüşü, Vorontsov'un müsteşar oluşu: Favier 389. Anisimov, *Elizabeth* 215-217, 242-246. Yekaterina tehlikede: *Catherine* 173; Yekaterina'nın dostlar kazanışı 179; Yelizaveta'nın bayılışı 181; hamileliklerin kimden olduğunu sorgulama 182-183; Bestujev'in tutuklanışı 189; uyuma yatkın mizaç ve görünüş 200; imparatoriçeyle hesaplaşma 202-211. *AKV* (1870) 1.6-8, Yelizaveta'dan M. Vorontsov'a, 3 ve 21 Ocak 1739. *AKV* (1871) 2.211, Bestujev'den Vorontsov'a, 9 Eylül 1757.

14 Soloviev 42.21. Petro ve Rusya: *Catherine* 165.

15 Blanning 236-281. Anisimov, *Elizabeth* 113-143; oyunun sonu 246-248. Buturlin'e mektup: Longworth 227. "Rusların Prusyalıları asla alt edemeyeceğini biliyorum": Soloviev 42.21. *Catherine* 165; Yelizaveta'nın gerileyişi, komplocular, hamilelik, Daşkova 45-50, 74-107. Yelizaveta: Favier 189-190, 385-395. İvan Şuvalov'un güç kaybedişi: *RA* (1870) 7.1396, İvan Şuvalov'dan M. Vorontsov'a, 29 Kasım 1761. Şişkinlik, hastalık, çıbanlar: Anisimov 235-237. Trubeçkoy'un tasfiye edilişi: LeDonne 21, 86, 90.

16 Soloviev 42.1-12; İvan Şuvalov'dan Panin'e, veraset üzerine 42.77; Daşkova'nın darbe önerisi 42.82. Büyük Yekaterina (BY), *Memoirs* (1955), "Last Thoughts of HIM Elisabeth Petrovna" 329-338 Yelizaveta'nın ölümü. Anisimov, *Elizabeth* 245-248. Longworth, Empresses 228-229.

17 III. Petro ile Friedrich'in mektuplaşmaları: *RA* (1898) 1, Aralık 1760-Mart 1762 (kahraman, 15 Mart, Petro'dan Friedrich'e) 7. Soloviev 42.1-12 ve 22-28. *PSZ* 15.11.445, 21 Şubat 1762; *PSZ* 15.11.444, 18 Şubat 1762; *PSZ* 15.11.481, 21 Mart 1762; *PSZ* 15.11.538, 18 Mayıs 1762. Blanning 253-257 – Friedrich'ten alıntı "bir kadın ölüyor ve ülke hayata dönüyor." Hükümdarlık: Soloviev 42.79-87; Gudoviç'in ataman oluşu, Petro'nun Daşkova'yı uyarışı 42.78-82; "yeniçeriler" olarak adlandırılan muhafızların dağıtılışı 42.60-68; davranış 42.64-68; Breteuil'den alıntı 42.75. Anisimov, *Elizabeth* 211. Orlovların çara "çirkin ucube" adını takışı, Ropşa'dan Aleksey Orlov'a mektuplar: Dixon 124-125.

18 Goltz, Schwerin'in Friedrich'e mektupları, Friedrich'in III. Petro'ya uyarıları: *RA* (1898) 1.7-16, III. Petro'dan II. Friedrich'e, 15 Mayıs 1762, sokaklarda yürüme. Soloviev 42.28-32, 60-70. Blanning 254-256. Gizli polis ve VI. İvan: Soloviev 42.73-74. Ruud, 11. Şuvalov'un önerisi: Soloviev 42.59-61. Askeri öğrenci: Andrey Çernişev'in İvan Şuvalov'a gülmesi, Pisma Shuvalovu, *RA* 11 (1869) 1844. Şuvalov: Anisimov, *Elizabeth* 222. Vorontsov'dan III. Petro'ya: Soloviev 42.55-63.

19 Petro'nun tehdidi 9 Haziran: Soloviev 42.76-78. Gannibal 1, 228. *Elizabeth* 230-245. Madariaga, *Russia* 1-30. Alexander 17-60.

20 Yekaterina'nın yükselişine ve hükümdarlığına ilişkin anlatımda esas alınan kaynaklar Simon Sebag Montefiore'nin *Prince of Princes: The Life of Potemkin* (daha sonraki yayımlanışı *Catherine the Great and Potemkin*) (bundan böyle Montefiore) kitabının yanı sıra J. T. Alexander'ın, Isabel de Madariaga ve Simon Dixon'ın Yekaterina biyografileridir ama kilit mektuplara göndermeler verilmektedir. Alexander 1-16. Madariaga, *Russia* 21-37. E.R. Daşkova, *Memoirs of Princess Dashkova* 45-6; 74-80. Montefiore 39-47. Yekaterina'dan Stanislas Poniatowski'ye 2 Ağustos 1762; A. N. Pipin (ed.) Büyük Yekaterina, *Soçineniya imperatritsi Yekaterina II* (bundan böyle *Soçineniya*) 12.547. Stanislas Auguste Poniatowski, *Mémoires, secrets et inédits,* 1.377. *RA* (1898) 1.14-15.

21 *Soçineniya* 12.547. *ŞİRİO* (1873) 12.2-4, Robert Keith'ten Bay Grenville'e, 1 Temmuz/12 Temmuz 1762. Madariaga, *Russia* 21-37. Alexander 5-16. Montefiore, 40-44. Daşkova 74-80. Yekaterina'ya tezahürat: *RA* (1867) 4.482-6, Atlı Muhafız Alayı, Haziran 1762. Potemkin'in atı: Reginald Pole-Carew, "Russian Anecdotes in the Antony Archive", CO/R/3/92, yayımlanmamış çalışma. III. Petro'nun yalvarışı: *RA* (1911) 5:22-23, III. Petro'dan II. Yekaterina'ya, 29 ve 30 Haziran 1762. Montefiore 44-45.

22 Dixon 122-139. Montefiore 48-62. *ŞİRİO* 7.108-120. *ŞİRİO* 42.475, 480. Anisimov, *Elizabeth* 245.

23 *ŞİRİO* 7.120-150, 1.216, 42.470-475. Soloviev 42.103-107, Büyük Friedrich'ten Ségur kontuna mektup. Yahudiler Soloviev 42.106. Orlov'la evlilik meselesi Dixon 124-125. "Bizim çirkin ucube" ve Petro'nun öldürülmesine ilişkin Aleksey Orlov mektupları: O. A. İvanov, "Zagadka pisem Alekseya Orlova iz Ropşi", *Moskovskiy jurnal* (1995) 9.15. Ropşa: Alexandre Spiridovich, *Les Dernières Années de la cour de Tsarskoïé-Sélo* (bundan böyle Spiridovich) 1.231.

Sahne 4: Altın Çağ

1 Dixon 3-22. Askalon Truvorov, "Koronatsiya imperatritsi Yekaterini Vtoroy", *Russkaya starina* (1893) 80.12.490-495.

2 Polonya: Montefiore 46-49. Adam Zamoyski, *Last King of Poland* 61-100. *ŞİRİO* 7.373-374. "Kuzey Sistemi": Madariaga, *Russia* 33-37, 187-204. Alexander 61-76. David L. Ransel, *The Politics of Catherinian Russia: The Panin Party* (bundan böyle Ransel) 104-111. Prusya ittifakı: Blanning 283-284.

3 Montefiore 49-51. Dixon 122-155. Ransel 116-127.

4 Yasama Komisyonu: Montefiore 57-59. Dixon 170-183. Alexander 103-120; Madariaga, *Russia* 139-150.

5 Montefiore 76-93. Dixon 184-213. Voltaire, *Oeuvres complètes* 58.39, II. Yekaterina'dan (IIY) Voltaire'e, 4/15 Ağustos 1769. Christopher Duffy, *Russia's Military Way to the West* 130-136. LeDonne, *Ruling Russia* 363-364. Orlov, Çeşme ve Arap maceraları, Beyrut'un işgali: *Journal of Royal Central Asian Society* 42.3-4. 275-286, William Persen, "Russian Occupations of Beirut" 1772-4.

6 Montefiore 60-95. Dixon 215-230 İtiraf: BY, *Soçineniya* 12.697-699, BY'den Potemkin'e/GARF 728.1.425.1-5. Alexander 135-137; 160-161. Madariaga, *Russia* 211-213 ve 258-259. Orlov'dan ayrılış: *ŞİRİO* 13:270-2, 19:325.

7 Potemkin'in yükselişi: Montefiore 94-161. Dixon 229-240. Pugaçov'un isyanında esas alınan kaynaklar A. S. Puşkin *İstoriya Pugaçeva* ve *The Captain's Daughter*; J. T. Alexander, *Emperor of the Cossacks: Pugachev and the Frontier Jacquerie of 1773-75* ve *Autocratic Politics in a National Crisis: The Imperial Russian Government and Pugachev's Revolt 1773-1775*. Madariaga, *Russia* 239-55.

8 Roderick McGrew, *Paul I of Russia* (bundan böyle McGrew) 55-85.

9 Montefiore 92-105. "Avrupa'nın çıkarlarını kamış ve pıtışın belirlemesi berbat bir iş": akt. Robert B. Asprey, *Frederick the Great* 600. Yekaterina'nın (IIY) G.A. Potemkin'i (GAP) çağırışı; RGADA 5.85.1.119, M 7, IIY'den GAP'ye, 4 Aralık 1773. GARF 728.1.425.1-5. BY, *Soçineniya* 12.697-699, BY'den Potemkin'e, Mart 1774. "Sevgilim, seninle birlikte geçirdiğim zamanlarda öylesine mutluyum ki": RGADA 1.1/1.1.213, M 14. Orlov'la banyo üzerine konuşma: RGADA 5.85.1.213, M 14. "Bana kızmış olabileceğinden korkuyorum": RGADA 5.85.1.292, M 56, IIY'den GAP'ye, tarihsiz. "Belli bir halim selim...": IIY'den Grimm'e, *ŞİRİO* 27.52.

10 Montefiore 109-135. "Kadın her zaman kadındır": Asprey, *Frederick the Great* 601-602. "Bize düşen görev gelişmelerden en iyi şekilde yararlanmaktır": James Harris, *Diaries and Correspondence of James Harris, 1st Earl of Malmesbury* (bundan böyle Harris) 239, Harris'ten Stormont'a, 15/26 Şubat 1780. GAP ve IIY arasındaki kilit mektuplar: RGADA 1.1/1.1.213, M 14. "Kapılar açık olacak": M 242. "Saat beşte uyandım. [...] Sana en ufak sevgi belirtisi göstermekten...": RGADA 1.1/1.54.42, M 18. "Isınmak için banyoya gir": RGADA 5.85.1.253, M 44. "Güzelim, benzeri olmayan sevgilim": RGADA 1.1/1.54.12, M 23. "Sana anlatacağım bir sürü şey var...": RGADA 1.85.1.209, M 10. "Rumyançev'e yetki vermeye ve böylece barışı sağlamaya": A. V. Hrapovitski, *Dnevnik* (bundan böyle Hrapovitski), 30 Mayıs 1786. "Tatlım, bugün seni Konsey'e bir şeyle göndermemi istemen üzerine": RGADA 1.1/1.54.64, M 27. "General beni seviyor mu?": RGADA 5.85.1.299, M 30.

11 Montefiore 122-135. Alexander 176-178. Madariaga, *Russia* 249-251.

12 Montefiore 136-184. Dixon 241-269. Rumyançev'in ödüllendirilişi/"Zadunayski" soyadı: RGADA 1.1/1.54.137, M 76. *ŞİRİO* 23.4, IIY'den Grimm'e, 3 Ağustos 1774, St. Petersburg. "Barış gününde sana portremi vereceğim": Yekaterina ve Potemkin arasında yeniden müzakere/evlilik meselesi RGADA 5.85.1.362, M 72. "Naçiz hizmetçin ya da hakir benden, hatta her ikisi de olurum": RGADA 1.1/1.54.27, M 32. "Sana karşı değişmem imkânsız": RGADA 5.85.1.255, M 17. "Zalim bir Tatar": RGADA 1.1/1.54.14, M 93. "Sana rağmen seni sonsuza kadar seveceğim", "Batinka...": RGADA 5.85.1.160, M 53. "Samimi bir itiraf": GARF 728.1.425.1-5/BY, *Soçineniya* 12.697-9, IIY'den GAP'ye. "Sevgili kocam": RGADA 5.85.1.254, M 34. "Zevcen": RGADA 5.85.1.267, M 94. Potemkin-Yekaterina ikilisinin kısa mektupları: RGADA 5.85.2.305, M 95. "Anlaşmazlığın esası": RGADA 5.85.1.364, M 92, IIY'den GAP'ye. Zavadovski (Sana her saat 150 öpücüğü seve seve vereceğim): *Russkiy istoriçeskiy jurnal* (1918) 5.244-57, akt. Alexander 342-352. "Pisma imp. Yekaterini II k gr. P. V. Zavadovskomu 1775-1777, ed. İ. A. Barskov (Zavadovski) mektuplar 7, 22, 30, 33, 35, 39, IIY'den P. V. Zavadovski'ye. "Efendim ve Sevgili Eşim, niçin ağlamak istiyorsun?": RGADA 85.1.267, M 94, IIY'den GAP'ye, Prens: RGADA 5.85.3.87, M 96, IIY'den GAP'ye.

13 McGrew 70-87; eş için kurallar 102-103; Kurakin olayı 111-38. Pavel'den Kurakin'e, Petro'nun rüyası: Kont de Montbrison (ed.), *Memoirs of the Baroness d'Oberkirch* 25. Golovkin 105-107. Marie Pierre Rey, *Alexander I: The Tsar Who Defeated Napoleon* (bundan böyle Rey) 13-26; Aleksandr'ın eğitimi, tulum 24-28. Yekaterina'dan Grimm'e, Aleksandr mektupları *ŞİRİO* 23. Pavel ve Marya: *RA* (1876) 1.89-92, Fyodor Rostopçin'den S. R. Vorontsov'a, 8 Temmuz 1792. Marya: N. A. Sablukov, "Reminiscences of Court and Times of Emperor, Paul I, of Russia up to the Period of his Death", *Fraser's Magazine for Town and Country* (1865) (bundan böyle Sablukov) 1.223.

14 Yekaterina'nın gözdeleri: Montefiore 165-184. "Zaman bana değil, imparatorluğa aittir": O. İ. Yeliseyeva, *Perepiska Ykaterini II i G. A. Potemkina peryoda vtoroy russko-turetskoy voyni 1787-91* 23. BY'den Zavadovski'ye mektuplar 7, 22, 30, 33, 35, 39, IIY'den Zavadovski'ye. RGADA 5.85.1.296, M 114; RGADA 1.1/1.54.96, M 114, IIY'den GAP'ye. "Senyuşa'ya ilişikteki mektupları ver": GARF 728.1.416.51, M 115. Rimski-Korsakov: *KFZ*, 8 Mayıs 1778. RGADA 5.85.1.141, M 124. "Sana ve Epir Kralı'na teşekkürler": RGADA 5.85.1.59, M 125, IIY'den GAP'ye, tarihsiz. "Beni sevdiğin için teşekkür ederim!": *RA* (1881) 3.402-403, IIY'den İvan Rimski-Korsakov. "Seni ne zaman göreceğim?": RGADA 5.85.1.59, M 125, IIY'den GAP'ye. *KFZ* 1 Haziran, 28 Haziran 1778. *RA* (1881) 3.402-403, IIY'den Korsakov'a. *RP* 5.1.119.

15 Montefiore 215-35. Dixon 270-292. "Siyasal Gelişmeler Üzerine Tezkere": *AKV* 13.223-8, A. A. Bezborodko'dan P. V. Zavadovski'ye, 17 Kasım 1791, Yaş. O. İ. Yeliseyeva, *G. A. Potemkin's Geopolitical Projects, Associates of Catherine the Great* 26-31. O. P. Markova, "O proyshojdeniy tak nazyvayemogo Greçeskogo Proyekta", Hugh Ragsdale (ed.), *Imperial Russian Foreign Policy* 75-103. *ŞİRİO* 23.440, IIY'den Baron E. M. Grimm'e, 19 Nisan 1788. Mogilev'de buluşma: A. A. Bezborodko, *Pisma A. A.*

Bezborodka 57, Bezborodko'dan P. A. Rumyançev-Zadunayski'ye, 4 Şubat 1780. *ŞİRİO* (1878) 23.185, IIY'den Grimm'e, 7 Eylül 1780.

16 Montefiore 223-235. "Avusturya sarayıyla kurulan sistem": RGADA 5.85.1.557, M 256, IIY'den GAP'ye, 23 Kasım 1787. *ŞİRİO* 23.145, 157-9, IIY'den Pavel'e, 25 Nisan ve 7 Haziran 1782. "Ağır Yük": *ŞİRİO* 23.621, IIY'den Grimm'e, 6 Nisan 1795.

17 Golovkin, 138-9; el şakaları 113-116. McGrew'un Marya, Nelidova ve saray hakkındaki değerlendirmesi: 169-179. Aleksandr'ın eğitimi konusunda Yekaterina'nın görüşü: Rey 26-27. Nelidova'nın Marya'yla ittifakı: Varvara Golovina, *The Memoirs of Countess Golovine* (bundan böyle Golovina) 138-40. *RA* (1876) 1.89-92, Fyodor Rostopçin'den S. R. Vorontsov'a, 8 Temmuz 1792. *RA* (1876) 1.113-118, Fyodor Rostopçin'den S. R. Vorontsov'a, 28 Mayıs 1794. *Osmnadtsatiy vek* 3.436-446, Pavel'den Yekaterina'ya, Nelidova'nın saflığı üzerine, "kutsal ve kibar ama masum ve saf bir dostluk." Sablukov 1.223; Gatçina'nın bir Alman kasabasını andırışı 224.

18 Kırım, Yeni Rusya: Montefiore 247-260, 263-284. "Kırım'ın sana ait olduğunu ...": APRF 5.5/1.591.1.106, M 154, GAP'den IIY'ye. "Bunu yarım saat içinde birlikte karara bağlayabiliriz": RGADA 5.85.1.121, M 150, IIY'den GAP'ye, 3 Haziran 1782. "Kararlılığını koru, Matuşka": RGADA 5.85.1.440, M 162, IIY'den GAP'ye. RGADA 1.1.43.61, M 163, GAP'den IIY'ye, 22 Nisan 1783. "Nerede olduğunu ne ben biliyorum, ne de başkası": RGADA 5.85.1.461, IIY'den GAP'ye. RGADA 5.85.1.504. Potemkin Kırım'da, "Üç gün içinde, seni Kırım vesilesiyle kutlayacağım": RGADA 11.1/1.43.86-87, M 175, GAP'den IIY'ye, 10 Temmuz 1783. RGADA 1.1/1.43.67-8, M 176, GAP'den IIY'ye, 16 Temmuz 1783. RGADA 1.1/1.43.69-71, M 179, GAP'den IIY'ye, 29 Temmuz 1783. RGADA 1.1/1.43.74-75, M 179, GAP'den IIY'ye, 29 Temmuz 1783. "Gürcistan işi tamamlandı": RGADA 1.1/1.43.64, M 180, GAP'den IIY'ye. "Biz iş yaparken, onlar da şaklabanlık etsin": RGADA 5.85.1.508. *ŞİRİO* 27.276-280, IIY'den GAP'ye. "Dünyadaki en güzel liman": RGADA 1.1/1.43.80-83, M 172, GAP'den IIY'ye, Haziran 1783.

19 Montefiore 312-327. *ŞİRİO* 23.316-317, IIY'den Grimm'e, 25 Haziran 1784. Potemkin'in dönüşü: *ŞİRİO* 23.344. Potemkin'in gece gündüz imparatoriçeyle birlikte oluşu: *AKV* 21: mektup 6, 464, E. Polyaski'den Simon Vorontsov'a, 18 Ağustos 1784. *ŞİRİO* 23.317-318, IIY'den Grimm'e, 9/18 Eylül 1784. *AKV* 31, Aleksandr Vorontsov'dan Simon Vorontsov'a, 21 Temmuz 1784, Riga. "Sensiz ellerim yokmuş gibi geliyor bana": RGADA 5.85.4.1.524, M 186, IIY'den GAP'ye. Dmitriyev-Mamonov: Hrapovitski 13. "Kırmızı Ceketli" RGADA 11.902, Kont A. D. Mamonov to GAP, tarihsiz.

20 Montefiore 351-387. Madariaga, *Russia* 393-395. Alexander 256-257.

21 Montefiore 388-429. Madariaga, *Russia* 394-397. Alexander 262-265. "Sakın, tırnakların sökülmüş olmasın": RGADA 1.1/1.47.5-9, M 223, IIY'den GAP'ye, 24 Ağustos 1787. "Buna artık dayanamıyorum": APRF 5.585.317, M 229, GAP'den IIY'ye, 16 Eylül 1787k. RGADA 5.85.2.43-48, M 233, IIY'den GAP'ye, 24 Eylül 1787. RGADA 5.85.2.49, M 235, 25 Eylül 1787. RGADA 5.85.2.52-4, M 238, 2 Ekim 1787. "Petersburg bir silahlı kamp görünümünde; [...] dolayısıyla, dostum, ben de barut kokusunu aldım": ŞİRİO 27.512-513. "Dünyada en çok istediğim şey...": RGADA 5.85.2.152-153, IIY'den GAP'ye, 7 Kasım 1788. "Büyük bir nefret": RGADA 5.85.2.150-151, M 327, IIY'den GAP'ye, 27 Kasım 1788. Mamonov: BY, *Soçineniya* 12, 2. yarı cilt, 699-701, M 355-357, Haziran 1789. Hrapovitski 255, 260, 11 Nisan 1789.

22 Montefiore 422-430. Mamonov, "Kimseye karşı asla zorbalık etmedim", "Sana çıtlattım, senin için üzülüyordum": BY, *Soçineniya* 12, 2. yarı cilt 699-701, M 355, IIY'den GAP'ye, Haziran 1789. RGADA 5.85.2.166-167, IIY'den GAP'ye, 14 Temmuz 1789; RS (1876) 16.400, Garnovski'den Popov'a, 21 Haziran 1789. RGADA 5.85.2.3-4, GAP'den IIY'ye, 18 Temmuz 1789, Olviyopol. "Kutsal bir melce": *AKV* 12.63, P. V. Zavadovski'den S. R. Vorontsov'a, Haziran 1789, St. Petersburg. Yekaterina'nın Zubov'u "Çocuk" diye anışı: RGADA 5.85.2.177, M 365, IIY'den GAP'ye, 12 Ağustos 1789.

23 Montefiore 424-459. Yekaterina'nın gönlünü kaptırışı: RGADA 5.85.2.163, M 358, IIY'den GAP'ye, 6 Temmuz 1789. "Şişman ve şenim": RGADA 5.85.2.173, M 363, IIY'den GAP'ye, 5 Ağustos 1789, Çarskoye Selo; "gençleri eğitme": *RS* (1876) 16.406-407, Garnovski'den Popov'a. Yekaterina'nın aşkına Potemkin'in onay verişi: RGADA 5.85.2.7, M 357, GAP'den IIY'ye, tarihsiz; RGADA 5.85.2.166-167, M 319, IIY'den GAP'ye, 14 Temmuz 1789; RGADA 5.85.2.163, M 358, IIY'den GAP'ye, 6 Temmuz 1789; RGADA 1.1.43.42, M 362, GAP'den IIY'ye, 30 Temmuz 1789. Türkler karşısındaki zaferler: Philip Longworth, *The Art of Victory* 156-157. "Dünyaya karakterinin azametini göster": RGADA 5.85.2.204, M 383, IIY'den GAP'ye, 15 Kasım 1789. "Şimdi bir krizdeyiz": Hrapovitski, 24 Aralık

1789. "Bir pençeyi çamurdan çıkardık": RGADA 5.85.2.245-246, M 425, IIY'den GAP'ye, 9 Ağustos 1790. Alexander 257-292 ve Madariaga, *Russia* 413-426. Robert H. Lord, *The Second Partition of Poland* (bundan böyle Lord) 180-185. Hrapovitski 359, 15, 17, 22 Mart 1791 ve 359-361, 7 ve 9 Nisan 1791; RS (1892) Nisan 179, Fyodor Sekretarev'in hatıratı.

24 Montefiore 467-486 ve 1-10. *ŞİRİO* (1878) 23.517-519, IIY'den Grimm'e, 29 Nisan 1791. Zubov-Potemkin çekişmesi: RS (1876) Eylül 43, Knyaz Platon Aleksandroviç Zubov. "Elveda, dostum, seni öperim": RGADA 5.85.2.291, M 461, IIY'den GAP'ye, 25 Temmuz 1791. "Rahatsızlığın beni son derece üzüyor": RGADA 5.85.2.304, M 470, BY'den GAP'ye. "Tek kurtuluş bu şehirden ayrılmakta": RGVİA 52.2.22.191, M 470, BY'den GAP'ye, Ekim 1791; *ŞİRİO* 23.561, IIY'den Grimm'e.

25 Golovina 42. RA (1876) 1.89-92, Fyodor Rostopçin'den S. R. Vorontsov'a, 8 Temmuz 1792 ve RA (1876) 1.92-97, Rostopçin'den R. Vorontsov'a, 14 Nisan 1793. Gielgud, A. (ed.), Adam Czartoryski, *Memoirs of Prince Adam Czartoryski and his Correspondence with Alexander I* (bundan böyle Czartoryski) 1.66-106, özellikle. Zubov'un iktidara gelişi ve küstahlığı; saç şekli 75-77; Valeryan Zubov 72-75.

26 *RA* (1876) 1.92-97 Rostopçin'den Vorontsov'a, 14 Nisan 1793. İkinci Polonya Paylaşımı, Yekaterina'nın yemek ikramı: Golovina 120; Aleksandr'ın evliliği, Aleksandr'ın karakteri, Golovina 41; Saltıkov ve Aleksandr 42; Yelizaveta'nın güzelliği 53. İki melek: *ŞİRİO* 23.583, IIY'den Grimm'e, 14 Mayıs 1793. Golovina ve Yelizaveta: Golovina 54, 76, 86-87, 104-105. Grandük Nikolay Mihailoviç, *L'Impératrice Elisabeth, épouse d'Alexandre Ier* (bundan böyle NM, *Elisabeth*) 1.407-426, Yelizaveta'nın uydurma hamileliği 424; Aleksandr'ın izin verişi, 12 Aralık 1794; Rostopçin'den Vorontsov'a, örn. 20 Temmuz 1794; Zubov'un âşık oluşu 8 Aralık 1795. Yekaterina'nın yaşlılığı: Czartoryski 1.85.

27 Golovina 47-48; 54, 76, 86-87,104-105. NM, *Elisabeth* 1.407-426. Yekaterina'dan Grimm'e, Aleksandr'ın mektupları *ŞİRİO* 23. *RA* (1876) 1.92-97, Fyodor Rostopçin'den S. R. Vorontsov'a, 14 Nisan 1793. *RA* (1876) 1.113-118. Kutaysov: Sablukov 1.233. Aleksandr ve Konstantin, Gatçina'yla gurur duyma ve Pavel: Czartoryski 1.122-123; Zubov'un sevdalanışı 88; Konstantin'in hırçınlığı/zifaf gecesi 104.

28 Pavel'i verasetten yoksun bırakma: *ŞİRİO* 27.300-303, 23.555. Çareviç Aleksey/Büyük Petro: RS (1901) 108.79. Rey 61-65. Delilik: Golovkin 119-121. *AKV*8.76, 93-94 Rostopçin'den S. R. Vorontsov'a, 6 Temmuz 1793. *RA* (1876) 1.92-97, Fyodor Rostopçin'den S. R. Vorontsov'a, 14 Nisan 1793. RA (1876) 1.113-118, Rostopçin'den Vorontsov'a, 28 Mayıs 1794. Yekaterina'dan Grimm'e, Aleksandr'ın mektupları *ŞİRİO* 23, özellikle. Aleksandr'a taç giydirme tasarısı 23.574, Yekaterina'dan Grimm'e, 14 Ağustos 1792. McGrew 148-169; Zubov'un şakası 1793, Nassau-Siegen'in tertibi, Choiseul-Gouffier, yeni Tiberius 184-187.

29 Dixon 305-315. Yekaterina'nın Marya'yla yakınlaşma çabası, aktaran Rey 63. Yekaterina'nın önerisinin Aleksandr tarafından reddedilişi, akt. N. K. Shilder, *Imperator Alexandr I* (bundan böyle Shilder) 1.279. Tahttan feragat isteği: Aleksandr'dan Laharpe'a, 21 Şubat 1796 ve Aleksandr'dan Viktor Koçubey'e, 10 Mayıs 1796, akt. Rey 64-66. Konstantin: Acımasızlık: *RA* (1876) 1.118, Rostopçin'den Vorontsov'a, 28 Mayıs 1794. Eş seçimi: Wilson 21. Ayak delme ve çirkinlik, saçlar: Lincoln 26-27. Charlotta Lieven'in toplardan fare ateşleme, davul çalma, zührevi hastalık, hafif süvariye acımasızlık olayları II. Yekaterina'ya aktarışı: Golovina 98, 184-185. Tacı reddetme planı: Sablukov 325. S. W. Jackman (ed.), *The Private Correspondence of Tsars Alexander I, Nicholas I and Grand Dukes Constantine and Michael with their Sister Queen Anna Pavlovna* (bundan böyle Jackman) 8; Konstantin'in ilk aşkları ve acımasızlığı 26. NM, *Elisabeth* 66. Rey 309, 364, 417. Art Beech, *The Grand Dukes* (bundan böyle Beech) 1.21.

30 Golovin 109-21. McGrew 184-187. Konstantin acımasızlık: RA (1876) 1.118, Rostopçin'den Vorontsov'a, 28 Mayıs 1794. İsveç evliliği: RA (1876) 1.408-409, Rostopçin'den Vorontsov'a, 11 Eylül 1796. Michael Jenkins, *Arakcheev: Grand Vizier of the Russian Empire* (bundan böyle Jenkins) 39-55.

Sahne 5: Komplo

1 Fyodor Rostopçin, *Le Dernier Jour de la vie de l'impératrice Catherine II et le premier jour du règne de l'empereur Paul I, Oeuvres inédites du comte Rostopchine* 3-38 (bundan böyle Rostopçin). Grandüşes Yelizaveta'dan annesine, 29 Ocak 1797, NM, *Elisabeth* 239-240. Czartoryski 1.140-173. Golovina 124-133. McGrew 192-243.

2 McGrew 192-243. Pavel'in babası III. Petro'ya dair görüşü: *PSZ* 24.17537, 9 Kasım 1796; orduya dair görüşü *PSZ* 1.24.17531, 7 Kasım 1796. Rostopçin 3-38. Golovkin 123-131. Golovina 124-133.

3 McGrew 192-242. Pavel'in hâkim ailelere darbe indirişi ve iktidarı kendi maiyetinde toplayarak, yaverlerinin sayısını iki katına çıkarışı: LeDonne 99. Güzel nedimeye ilişkin talimat: Golovina 166. Grandüşes Yelizaveta'dan annesine, 29 Ocak 1797, NM, *Elisabeth* 239-240. Golovkin 123-131. Golovkin 123-131; Pavel'den Repnin'e, mareşalliğe atama yetkisi 133; tören tutkusu 134. McGrew 192-243. Yeni giyim talimatı, Gatçina Muhafız Alayı'nın gelişi: Sablukov 1.226-228; Petersburg'u bir Alman şehrine çevirme 1.230. Pavel iyi özellikleri 1.236-237; şövalyelik, mizah duygusu 2.302-303; subayları asayla dövme 2.306. Geçit törenini bütün hayatının merkezine oturtma, Pavel'in karışık mizacı: Czartoryski 1.140-173. Golovina: Nelidova-Marya hizbi 138-144. Kutaysov: Czartoryski 1.181-187. "Figaro" Kutaysov: Sablukov 2.306. Pavel'in talimatıyla Arakçeyev'in Suvorov'u görevden alıp sürgüne gönderişi, 6 Şubat 1797: Grandük Nikolay Mihailoviç, *L'Empereur Alexandre Ier* (bundan böyle NM, *Alexandre*) 249. Jenkins 53-61

4 *Koronatsyonnye torjestva* 8. Golovkin 139; Aleksandr ve ağır taç 162. Golovina 138-159, kahkaha ve korku; çiçeklerin yakışıksızlığı. NM, *Elisabeth* 1.246. McGrew 233-240. Wortman 87-88. Rey 76. Romanov Aile Kanunu: *PSZ* 1.24.17908, 5 Nisan 1797. Veraset Kanunu: *PSZ* 1.24.17906, 5 Nisan 1797 ve *PSZ* 1.24.17907, tarih 1788. Çareviç: *PSZ* 1.24.6, Kasım 1796-1797, no. 17910 577-579. Lopuhina: Sablukov 1.222-241 ve 2:302-327. Jenkins 64.

5 *Osmnadtsatiy vek* 3.428, Nelidova'dan Pavel'e, 12 Aralık 1796; Pavel ile Marya'yı bir araya getirişi 14 Mayıs 1797 430 ve 432; dırdırcı 433, bacı gibi 436; itidal tavsiyesi 439; 449; Marya ile Pavel'den Nelidova'ya, Ağustos 1797, 456. Nelidova'yla çıngar, dans, mizah: Sablukov 2.303. Pavel, Marya ve çocukların aile hayatı: GARF 728.1.1394.4-31, I. Nikolay'ın Pavel'le oynamaya ilişkin notları ve eğlence/korku.

6 McGrew 244-271. Golovina 171-185. Golovkin 169-185; üç kadının hükmü 185-187; Rostopçin'in yükselişi 188. NM, *Elisabeth* 2.155, 28 Nisan 1805. Lopuhina'nın evliliği: McGrew 269-270. Suvorov ve Lopuhina: Golovina 184. Rey 79-83. Kutaysov: Çapkınlığı, Pavel'le kaçamakları, kimseyi incitmeyişi: Sablukov I.234; Pavel'in Napoléon'u düelloya davet edişi 2.306; Lopuhina'nın yükselişi, âlicenaplık, "kendinden geçme", Lopuhin'e prens unvanı, Gagarina'ya saray verme alma, ziyaretlere Kutaysov'la birlikte gidiş 306-310. Kutaysov'un yükselişi, Lopuhina'nın tertibi/Rostopçin'in başrolü: Czartoryski 181-184. Aile yaşamı: GARF 728.1.1394.4–31, I. Nikolay'ın notları.

7 Pavel'in dış politikası – Avusturya/Britanya'yla ittifak, Fransa'yla savaş: Longworth, *The Art of Victory* 236-298. Malta ve ittifak: McGrew 271-300. Napoléon'a dair görüş: Andrew Roberts, *Napoleon the Great* (bundan böyle Roberts) 185, 285-286. Malta Şövalyeleri, Litta/Skavronskaya evliliği: Golovkin 179.

8 McGrew 289-300. Roberts 286. Pavel ve Gürcistan: Donald Rayfield, *Edge of Empires: A History of Georgia* (bundan böyle Rayfield), 256-257.

9 McGrew 282-312. Lopuhin'in görevden alınışı: *RA* (1876) 2.90, Rostopçin'den Vorontsov'a, 22 Aralık 1798 ve *RA* (1876) 3.76-92, 12 Haziran 1799 ve 10 Temmuz 1799. Obolyaninov'un atanması, kuşku duyulmaması: Sablukov 1.234; "Maymun" Arakçeyev 1.235; Aleksandr ile Konstantin'in dehşete düşüp titreyişi 1.234. Arakçeyev'in görevden alınması ve Aleksandr'la ilişki: Jenkins 61-68. Aleksandr, Yelizaveta ve Konstantin, Aleksandr'ın mutsuzluğu, liberal duygular, Czartoryski'ye reform ve tahttan çekiliş manifestosu hazırlama talimatı: Czartoryski 1.161-8. Pavel'in Demidora'yı Aleksandr'la aynı odaya kapatışı: Golovina 186.

10 İttifak değişiklikleri ve ilk Panin komplosu: McGrew 312-341.

11 Komploya ve suikasta ilişkin anlatımda esas alınan kaynak: Langeron Kontu, *Memoire sur la mort de Paul I, par le comte de Langeron,* Richelieu Koleksiyonu, Mémoires de documents, Yazma 99, Bibliothèque de la Sorbonne, Paris, Pahlen ve komplocuların çoğuyla görüşen Langeron'un yayımlanmamış tezkeresi. McGrew 341-355. Shilder 1.291, Pavel'den Pahlen'e, 26 Şubat 1797; Pavel'in kuşkuları 1.302, Pavel'den N. İ. Saltıkov'a, 29 Ocak 1801. Kutaysov'un kimseyi incitmeyen biri olarak tanınışı 1.233; Obolyaninov'un başsavcılığa getirilişi: Sablukov 1.234; Pavel'in üç subaya asasıyla vurmasının bedelini pahalıya ödeyişi 2.306; Gagarina'nın Mihailovski Sarayı'na girişi 2.311; Pahlen'in "Cesur insanlar harekete geçer" sözü, Rostopçin/Arakçeyev ikilisinin sürgün edilişi, Aleksandr ile Konstantin'in ev hapsine alınıp tekrar yemine zorlanışı, Sablukov'un görevden alınıp öldürülüşü 2.311-20. Leo Lowenson, *The Death of Paul I and the Memoirs of Count Bennigsen, SEER* (1950) 29.212-232. Golovina 227-238; Pahlen'in Pavel'e komplonun içinde Marya ve oğullarının yer aldığını anlatışı 227. Napoléon'la ittifak: Roberts 286-287. Czartoryski 1.187; Aleksandr'ın görüşü, pişmanlığı ve Pavel'in tahttan indirilişinden sonrasına ilişkin planları; Bennigsen, Konstantin'in

görüşü, "İzbandut" Nikolay Zubov'un Aleksandr'a haber verişi, Marya'nın "Ben İmparatoriçeyim" sözü 1.222-246. Prens General Vladimir Yaşvili'nin sopayla dövülüşü: S. L. Seeger (ed.), Aleksandr İzvolski, *Recollections of a Foreign Minister: Memoirs of Alexander Izvolsky* (bundan böyle İzvolski) 39-40. NM, *Elisabeth* 273, İmparatoriçe Yelizaveta'dan annesine, 13 Mart 1801, Marya histeriye kapılışı, Aleksandr'ın sarsılışı, delice sevinç. Puşkin'in Skaryatin'e 1834'te balolarda rastlayışı: Tim Binyon, *Pushkin* (bundan böyle Binyon) 440. Pavel'in gayrimeşru kızı Moussine Yuriyev: NM, *Elisabeth* 2.111, İmparatoriçe Yelizaveta'dan annesine, 10/22 Ekim 1803; 2.336, İmparatoriçe Yelizaveta'dan annesine, 3/15 Ağustos 1809; Pavel'in metresi Prenses Gagarina'nın ölümü 2.155, İmparatoriçe Yelizaveta'dan annesine, 28 Nisan/10 Mayıs 1805. NM, *Alexandre* komplo üzerine 7-8, 12 Mart'ta Teğmen Sanglin'in anlatımına göre Aleksandr tasviri. Komplo gecesi Mihail'in "babamı gömme" oyunundan söz edişi: GARF 728.1.1394.4-31, I. Nikolay'ın notları. Arakçeyev'in iki kez görevden alınıp geri çağrılışı: 69-80.

12 Pahlenin kalleşliği, I. Aleksandr ve Grandüşes Yekaterina, *Scenes of Russian Court Life, being the Correspondence of Alexander I with his sister Catherine,* Grandük Nikolay Mihailoviç (ed.) (bundan böyle Katiş) 112-118, Aleksandr'dan Grandüşes Yekaterina'ya, 18 Eylül 1812. Czartoryski 1.223-255, Aleksandr'ın Czartoryski'yi çağırışı, kompoloya ilişkin görüşü, bir sinekten (Pahlen) kurtuluş yolu, Valeryan Zubov'un bağışlanması 267-268; "abartılı sadelikte saray" 327. NM, *Alexandre* 10-15; Baron Korff'a göre, duygularını gizleme yeteneği 21. GARF 728.1.1394.4-31, I. Nikolay'ın notları. Pavel'in öldürülmesi üzerine Napoléon'un kızgınlığı: Roberts 295.

Sahne 6: Düello

1 Aleksandr'ın karakteri Roberts 295. Caulaincourt akt. Price 37. Karnaval: NM, *Elisabeth* 2.43-50, Yelizaveta'dan annesine, 6/18 Eylül, 9/21 Eylül; 24 Eylül/6 Ekim 1801. Liberalizm: Rey 87-130. Czartoryski 1.257-270; dış politikada değişiklik 271-279; taç giyme töreninin üzüntüyü artırışı 278; Prusya kralıyla görüşme 1802 283; Kamenni Ostrov 290; bakanlıklar 297-304; üniversiteler 307. Memel buluşması, 29 Mayıs 1802: NM, *Alexandre* 25-6; reformlar ve Sırdaş Komite 26-32. Serflik: LeDonne 84-91; serflerin küstahlıktan dolayı sürgün edilmesine izin veren 1760 hükmünün 1802'de kaldırılışı, 212-214. Rus kan iftirası konusunda Aleksandr'ın liberal görüşü: John Klier, "Krovavyi navet v Russkoy provoslavnoy traditsiy", M. Dmitriyev (ed.), *Evrey I hristiyane v pravoslavnıh obşçestvah vostoçnoy evropi* (bundan böyle Klier) 191-192. Gizli Sefer Dairesi'nin kaldırılması ve yerine Koçubey'in başına getirildiği İçişleri Bakanlığı'nın, daha sonra Petersburg genel valiliğinin yanı sıra içişleri, adalet ve savaş bakanlıklarının geçirilmesi: LeDonne 125-127; Arakçeyev returns as topçu müfettiş 102-103; yeni bakanlıklar, Devlet Konseyi, Aleksandr'ın ekabirlere güvensizliği 105-112. Jenkins 84-109.

2 Marya Narışkina: NM, *Elisabeth* 2.131, 10 Haziran 1804; 2.145 Narışkina'nın çocuğunun ölümü, Yelizaveta'dan annesine, 21 Kasım/3 Aralık 1804; 253 Katiş'in davranışı, Yelizaveta'dan annesine, 29 Ağustos/10 Eylül 1807; 278 Lisinka Aleksandrovna'nın ölümü, 2/14 Mayıs 1808. Katiş 27-31: Aleksandr'ın ona tutkulu mektupları 15, 19, 20, 24 Eylül 1805; 84 küçük ailem, Aleksandr'dan Katiş'e, 18 Ocak 1812; 82 küçük ailemdeki mutluluğum, 24 Aralık 1811; 67 çocuklarıma ilgi, 25 Nisan 1811; 72 küçük aileme karşı sevecenliği için teşekkür, 5 Temmuz 1811. Binyon 560: Vigel'den alıntı. Narışkina'nın giyimi, Choiseul-Gouffier'den aktaran Golovina 55; Narışkinler 191. B. Arutunova (ed.), *Lives in Letters: Fifteen Letters from Tsar Alexander I to Princess Z. A. Volkonskaya* (bundan böyle *Lives in Letters*) 97. Napoléon'un gölgesinde kalmanın Aleksandr'da uyandırdığı duygular: Czartoryski 1.331-335. Katiş 83: "şeytani" Napoléon, 24 Aralık 1811; 112-118 "üstün yetenek" Napoléon, 18 Eylül 1812.

3 NM, *Aleksandr* 34-39. NM, *Elisabeth* 2.175, Aleksandr Austerlitz'te, Yelizaveta'dan annesine, 11/23 Aralık 1805. Dominic Lieven, *Russia against Napoleon* (bundan böyle Lieven) 43-47. Rey 158-174. Napoléon/Austerlitz: Roberts 357-390, Dolgoruki'nin küstahlığı üzerine Napoléon'dan alıntılar; Josephine'e mektup, Rusya'nın yıkımı; "kararsız ve zayıf" Aleksandr 359; "karısı dışında hiç kimseyle sevişmeyen" Franz 392. Czartoryski'nin Rus bakanı oluşu 268; Napoléon'un gölgesinde kalan Aleksandr, Dolgoruki'nin Czartoryski'ye husumeti, Aleksandr'ın Müsteşar Vorontsov'u alaya alışı 331-335.

4 Roberts 390; Eylau 442-445; Friedland 449-455. Lieven 43-47. Rey 174-178. NM, *Alexandre* 41-45. NM, *Elisabeth* 2.240, Yelizaveta'dan annesine, 16 Mart 1807.

5 Tilsit: Roberts 456-463, Napoléon'la sohbet 459-460; I. Aleksandr'ın daha sonra Choiseul-Gouf-

fier kontesi olacak Sophie de Tisenhaus'a Napoléon'un gri gözlerinden söz edişi akt. Roberts 635; Aleksandr'ın ikiyüzlülüğü 29. Rey 178-186. Lieven 46-56. NM, *Alexandre*, esrarengizlik, Korff 21; Napoléon'un Aleksandr'da "eksik bir parça" görmesi; Finlandiya savaşı, Petersburg dilberleri 65. NM, *Elisabeth* ailenin sadakatsizliği, Dul İmparatoriçe, Konstantin ve Katiş üzerine, Yelizaveta'dan annesine, 29 Ağustos/10 Eylül 1807. Katiş'ten Aleksandr'a, Napoléon, şapşal ya da akıllı prenslerle evlilikler, kötü şaka, 26 Nisan, 5 Mayıs, 13 Mayıs, Tilsit 25 Haziran 1807, 33-42; 43 Aleksandr'dan Katiş'e, son gülenin iyi gülmesi 1808; Katiş'in İmparator Franz ve Napoléon'la olası evlilikleri, Oldenburg 292, İmparatoriçe Marya'dan Aleksandr'a, 11 Mayıs 1807 ve Katiş'in "devlete fedakârlık borcu" nedeniyle, Napoléon'un teklifini kabul edebileceğini belirtişi 297, Marya'dan Katiş'e, 23 Aralık 1809 ve Napoléon'un izdivaç talebini reddediş, Katiş'ten Marya'ya, 26 Aralık 1809.

6 Lieven 70-85. Erfurt Konferansı: Roberts 488-493, Napoléon'un mektupları. Rey 186-211. Jenkins 110-138. "Vampir" Arakçeyev: NM, *Alexandre* 266. LeDonne 102-105, 112. Speranski: NM, *Alexandre* 58-63, Arakçeyev'den alıntı; Devlet Konseyi ve genel kıskançlık 68-71; Batenkov'a göre Speranski ve Arakçeyev arasındaki tezatlar 71-72. Yelizaveta'nın Savary'den ve Fransız ittifakından rahatsız oluşu: NM, *Elizabeth* 2.199, Yelizaveta'dan annesine, 23 Ağustos 1807. Talleyrand: Rosalynd Pflaum, *By Influence and Desire* (bundan böyle Pflaum) 61-101. İsveç Savaşı: Michael Josselson ve Diana Josselson, *The Commander: A Life of Barclay de Tolly* (bundan böyle *Barclay*) 46-72; savaş bakanı olarak reformlar yapma 73-90. Aleksandr'ın kaypaklığı: Roberts 295; Price 37.

7 İsveç savaşı: *Barclay* 46-72. Jenkins 114-126. Barış; Rumyançev'in atanması: NM, *Elisabeth* 2.344, Yelizaveta'dan annesine, 7/19 Eylül 1809.

8 Roberts 295, 517, 537-541. Katiş 48: Napoléon'un Anna'yla evliliği, Aleksandr'dan Katiş'e, 23 Aralık 1809; Napoléon'la evlilik 297, Marya'dan Katiş'e, 23 Aralık 1809.

9 Gruzino ve Minkina: Jenkins 84-110. Arakçeyev ve "ağır piyade endamlı" Minkina tasvirleri: A. K. Gribbe, "Graf Aleksey Andreyeviç Arakçeyev, v 1822-1826", *RS* (1875) 12.84-124. *Katiş* 52, Aleksandr'ın Gruzino hakkındaki görüşü, 7 Haziran 1810. Barclay'ın savaş bakanı olarak yaptığı reformlar: *Barclay* 73-90. LeDonne 101-105. Marya Narışkina'yla ilişkinin sona erişi: NM, *Alexandre* 71. A. N. Krilov-Tolstikeviç, *İmperator Aleksandr I i imperatritsa Yelizaveta* 163.

10 Rey 212-232. Jenkins 138-150. Rus-Fransız ittifakını geri çevirme: Lieven 60-101, Arakçeyev'in ve Barclay'ın hazırlıkları 100-137; Çernişev'in ve Nesselrode'un istihbarat toplayışı 79-85, Kıta Sistemi 78-80; Aleksandr'ın saldırı planları 92-93, Polonya'nın nabzını yoklamalar 123-132; Rus reformları ve hazırlıkları 102-136. Roberts'a göre, Aleksandr saldırı planları; Kıta Sistemi 548-550; Rus hazırlıkları 562-567; Napoléon-Aleksandr mektupları 563-564. Aleksandr'ın kolluk bakanlığı oluşturması: LeDonne 127-130. NM, *Alexandre* 83-91. Aleksandr ve Barclay ikilisinin ordu reformu: Barclay 91-146. Katiş 54: "kan akacak", 26 Aralık 1810; 57 "ailem ayaklarının dibinde", 19 Ocak 1811; 67, 25 Nisan 1811; 72 Napoléon'dan ne umulabileceği sorusu. Speranski Reformu, 5 Temmuz 1811; 78 "sersefil", 10 Kasım 1811. Gerginlik ve hazırlıklar: Adam Zamoyski, 1812: *Napoleon's Fatal March on Moscow* (bundan böyle Zamoyski, 1812). Çernişev üzerine: Bruce Menning, "A. I. Chernyshev: A Russian Lycurgus", *Canadian Slavonic Papers* (1988) 30.2 (bundan böyle Menning) 190-219. Napoléon'a uyarılar: Fransız Dışişleri Bakanı Cadore Dükü Champagny'ye Caulaincourt raporu, 19 Eylül 1810, akt. Price 37.

11 Bu anlatımda esas alınan kaynaklar Lieven, Roberts, Zamoyski, *1812* ve Rey; kişisel kararlar için esas alınan kaynak Aleksandr'ın Katiş ve Prens Golitsın'la yazışmaları. Aleksandr ve Rostopçin'in Kutuzov'la kilit yazışmalarının kaynağı L. G. Beskrovnyi (ed.), *M. İ. Kutuzov. Sbornik dokumentov* 4. Speranski'nin düşüşü, Rostopçin'in yükselişi: NM, *Alexandre* 91-119; dinsel vahiyler ve Prens Aleksandr'ın Golitsın'la ilişkisi 160-167 ve Koşelov'la ilişkisi 175-176. Ekabirler/aileler oligarşisinin çarı sınırlayışı, "*Onlar* sağ kolum olan Speranski'yi aldılar": LeDonne 105-112. Lieven 85-90; Avusturya'yla diplomatik manevralar 91-94; Kutuzov ve Osmanlı Savaşı 95. Rey 233-257. Katiş 81: nöbette olma ve ayak öpememe, 21 Kasım 1811; 83 zebani, 24 Aralık 1811; 84 ufuğun kararması, 18 Ocak 1812. İlişkilerin bozulması, Roberts 557-564, Napoléon, ordunun büyüklüğü, Paris'ten ayrılışı, Osmanlı desteğini kazanma girişimi: Roberts 564-579. Gürcistan: Rayfield 259-271.

12 Lieven 138-173. Roberts 567: Caulaincourt'un uyarıları ve Napoléon'un cevabı; Napoléon'un stratejisi ve kuvvet sevki 569-570; Paris'ten ayrılış 575; Büyük Ordu'nun mevcudu 576-579, "en büyük istila kuvveti"; Niemen'i aşma 580; Rus komuta kademesindeki görüş ayrılıkları 581.

13 Ricat: Lieven 138-173. Roberts 580-599, Balaşov'un nüktesi ve Napoléon'un I. Aleksandr'a mektup-

ları 586; Napoléon'un çekilen Barclay'ın peşine düşüşü 594; "Sonunda onları kıstırdım" 596-597. Üst komuta kademesinde karşılıklı suçlamalar ve Aleksandr'ın mistisizmi: Vilna'daki Bagratyon'dan Moskova'daki Arakçeyev ve Yermolov'a: NM, *Alexandre* 91-119. Kutuzov'un oligarklar, nüfuzlu aileler tarafından Aleksandr'a kabul ettirilişi: LeDonne 108. Katiş 98: Konstantin'in umutsuzluğu ve kardeşinden ordunun başından çekilişini isteyişi, Haziran 1812; 102 Aleksandr'dan Katiş'e, Moskova'ya varıştaki heyecan, 12 Temmuz 1812; 104 Aleksandr'ı suçlama, 5 Ağustos 1812; 308, Oldenburg Prensi Georg'un olası komutanlara ilişkin görüşü, 5 Ağustos 1812; 105 Aleksandr'dan Katiş'e, 8 Ağustos 1812, Kutuzov'u seçme; 112-118 Aleksandr'ın açıklaması, 18 Eylül 1812. GARF 679.1.6.2-3, Aleksandr'ın Kutuzov'u ataması, 8 Ağustos 1812. RGVİA 1/L 1.3574.III.56, Kutuzov'dan Rostopçin'e, 17 Ağustos 1812.

14 Borodino ve sonrası: Lieven 174-214. Hiç kimsenin kesin bilmediği ordu mevcutları için Lieven'in verdiği rakamlar esas alınmıştır; Roberts'a göre, Napoléon'un emrinde 103 bin, Kutuzov'un emrinde 120 bin asker vardı. Roberts 600-606: Marne'a kadar dünyanın en kanlı muharebesi, zayiat rakamları 604, 607. RGİA 1409.1.710.1.234, Kutuzov'un Borodino üzerine Aleksandr'a raporları, muharebelerin en kanlısı, ricat, 29 Ağustos 1812. RGVİA 1/L. 1.1.3574.IV.22, Kutuzov'un Moskova'yı Rostopçin'e bırakışı, 1 Eylül 1812. RGİA 1409.1.710.1.230, Kutuzov'un Aleksandr'a yenilgiyle Rusya'nın çökmeyeceğini anlatışı. RGVİA fond VUA.453.19, Aleksandr'dan Kutuzov'a, şok 7 Eylül 1812. GARF 679.1.8.1, Aleksandr'dan Kutuzov'a, 17 Eylül 1812. RGVİA, fond VUA.453.20-22, Aleksandr'dan Kutuzov'a, 2 Ekim 1812. Albay Michaud'nun Aleksandr'la görüşmelerini aktaran Shilder 3.124, 509-510.

15 Lieven 215-241. Roberts 609-619. Katiş 108, Katiş'ten Aleksandr'a, 3 Eylül 1812; 108 "Yüksek sesle suçlanıyorsun", 6 Eylül 1812; 109 Aleksandr'dan Katiş'e, kararlılık ifadesi; 109 Katiş'ten Aleksandr'a, "Bagratyon dün öldü", 13 Eylül 1812; 112-118. "O ölümcül altı buçuk kilometre, zaferden duyduğum bütün keyfi zehir etti", 18 Eylül 1812; Katiş'ten Aleksandr'a, 23 Eylül 1812; 123 Aleksandr'dan Katiş'e, Bagratyon'un evraklarının alınışı, 24 Eylül 1812. Moskova'nın yakılışı ve Rostopçin: Alexander Mikaberidze, *The Burning of Moscow: Napoleon's Trial by Fire 1812.*

16 Lieven 241-284. Katiş 129, Aleksandr'dan Katiş'e, "Kadir-i Mutlak bu canavarın başına bizim için tasarladığı bütün perişanlıkları sardı", 2 Kasım 1812; 136 Katiş'ten Aleksandr'a, "Duyulan keyif genel", 25 Kasım 1812; 142 Prens Georg'un ölümü, Katiş'ten Aleksandr'a, 15 Aralık 1812. Borodino sonrası, *Barclay* 145-146. Ricat: Roberts 634-635 ve I. Aleksandr'ın Tisenhaus'a, daha sonra Kontes Choiseul-Gouffier'ye Napoléon hakkında anlattıklarından alıntılar, "Ne kadar büyük bir kariyer mahvoldu."

17 Bu anlatımda esas alınan kaynaklar: Lieven Bölüm 9-14; Price Bölüm 3-7; Rey 258-270. Roberts 642-660. Aleksandr'ın mektupları NM, *Alexandre,* Yelizaveta'nın mektupları NM, *Elisabeth.* Jenkins 158-170. Barclay 166-204. Price: Metternich profili, Stendhal'dan alıntı 40-41; Lützen ve Bautzen 61-75; Reichenbach müzakereleri 79-88; Prag Kongresi 101-109; Schwarzenberg 115; çarın maiyeti 116, eşine mektup; Dresden'de yenilgi 119-127; Kulm 127-134. Volkonskaya: *Lives in Letters* 92-132. Maria Fairweather, *Pilgrim Princess* (bundan böyle Fairweather) 57-71. Aleksandr'dan Golitsın'a ve müttefiklerle müzakereler, Golitsın'ın tasviri, NM *Alexandre,* 119-143. Katiş 164, Aleksandr'ın Kalisch'te Prusya'yla ittifaka varışı, 23 Şubat 1813; 174-185 Katiş Prag'da ve Teplitz'te 28 Nisan 1813; 185 Aleksandr, Lützen, Bautzen ve sonrası 14 Mayıs 1813; 190 mütareke, 28 Mayıs 1813; 193 Katiş Metternich'e rüşvetler, 20 Temmuz 1813. Nesselrode üzerine: W. Bruce Lincoln, "The Ministers of Nicholas I: A Brief Inquiry into their Backgrounds and their Service Careers", *Russian Review* (Temmuz 1975) 34.308-323 (bundan böyle Lincoln, "The Ministers of Nicholas") 314.

18 Rey 261-277. Roberts Leipzig 660-686; Fransa'yı istila 687-699. Price Milliyetler Muharebesi, Aleksandr'a yönelik süvari tehdidi 135-152; Frankfurt 161; Aleksandr'ın bir Fransız cumhuriyetine ilişkin planı 117 (General Moreau); Fransa içlerine geçiş 168-170; Chatillon Kongresi, Castlereagh 187-190, Schwarzenberg'in Aleksandr'ı şaklabanlıkla suçlayışı 190; Aleksandr-Bourbonlar çekişmesi 191; cumhuriyet ve krallık seçenekleri 198; Blücher'in Babası Fransız olan bir file hamile kaldığı zehabı, ilerleyiş 217. Paris'e giden yolda bakanlarla birlikte: Adam Zamoyski, *Rites of Peace: The Fall of Napoleon and Congress of Vienna* (bundan böyle Zamoyski, *Rites*), Metternich'ten alıntı 108; Metternich'in Aleksandr'ı azarlayışı 116-117; Katiş'in gelişi 123; Aleksandr'la birlikte geçirilen akşamlar 132. Katiş 196: Aleksandr Teplitz'te "sersefil", 5 Ekim 1813; 198 İsviçre konusundaki sıkıntı, 15 Aralık 1813. Castlereagh'ın Aleksandr'la görüşmesi: John Bew, *Castlereagh* (bundan böyle Bew) 335-351. Jenkins 166-170. Barclay 166-186.

19 Paris'e giriş: Price 224-228. Jenkins 166-167. Barclay 200-201.

20 Talleyrand "boka karışmış altın": Price 161; Marie-Louise'e pusulalar 217; Marie-Louise'in naibeliği 222-226; Aleksandr'ın Talleyrand'a ait konakta ağırlanışı, Senato'nun Bonapartları tahttan indirişi 227-236; Caulaincourt'un misyonu, Elba 237-244. Roberts 700-716. Jenkins 167-170. Barclay 194-204. Zamoyski, *Rites* 180-185. Katiş 224, 8 Nisan 1814; 228 Napoléon'un tahttan çekilişi konusunda Aleksandr'ın görüşü, 20 Nisan 1814.

21 Katiş 217-230. Charmley 7, 10, 18-34. Rey 277-278.

22 Zamoyski, *Rites* – Nesselrode 68; Wilhelmina 79; Madam Schwartz 302; "Kızgın Sırtlan" Konstantin; çarın budala olarak nitelendirilen Auersperg'le cilveleşmesi 313; Saksonya'ya yönelik tehditler 325; Sagan üzerinden Metternich'e şantajlar 330-331; Konstantin'in Windischgrätz'ı dövmesi 340; Aleksandr'ın kız tavlama numarası, Kontes Szechenyi'nin nüktesi, çarın tombul poposu 350-352; Czartoryski ve Yelizaveta 353; Beethoven 376; Razumovski Sarayı'nda yangın 384; Saksonya çözümü, Aleksandr'ın eşine kabalığı 410; ittifakın diktatörü 461; Çernişev'in fahişeler bulması, Volkonski'nin metresi ve Bethmann'ın mektubu 476; Czartoryski'nin gönül yarası 483. NM, *Alexandre* 143-155, Narışkina, Kutsal İttifak, Aleksandr'dan Koşelev'e 175; Aleksandr'dan Golitsın'a, 8-15 Şubat 1821, Aleksandr'ın Viyana'da Hıristiyan karşıtı devrimci komplodan söz edişi ve ortaya attığı Kutsal İttifak fikrinin o sırada Napoléon'un dönüşüyle önlenişi 221-231; hükümet değişikliği, Petersburg'da Arakçeyev ile Golitsın'ın yükselişi 165-166. Yelizaveta Viyana'da: NM, *Elisabeth* 2.584-586, Yelizaveta'dan annesine, 2 Ekim ve 11 Kasım 1814. Jenkins 166-173. Fairweather 101-118. Bew 373-389. Kurlandiyalı kız kardeşler: Pflaum 208-260: Zamoyski, *Rites* 510-512. Krüdener'in yükselişi: Rey 278-286. 100 Gün sonrasındaki Paris/prensliğe terfi edişi: *Barclay* 200-203.

23 Zamoyski *Rites* 510-512. Krüdener: Rey 278-286. Barclay 200-203. Aleksandr'dan Katiş'e, Virginia üzerine, 3 Haziran 1815. NM, *Aleksandr* – Krüdener, Stourzdza, Golitsın ve Koşelev 155-171; Kutsal İttifak ve Aleksandr'ın bunu Kont Lieven'e mektupta tarif edişi, 16 Mart 1816, alıntı 169-177.

24 NM, *Alexandre* mistik kâhin Tataryov ve Arakçeyev-Golitsın çekişmesi 180-187; Polonya ve Rusya için reform planları 188-190 ve 205-208; Speranski kararnameleri 193 ve 207. Rey 310-320. Borstell'le sohbet: GARF 728.1.633. Askeri koloniler ve farklı tutumlar, Rus ve diğer köylüler: NM, *Alexandre* 208-217; Aleksandr'ın değişiklikleri konusunda Metternich'ten alıntı 209; devrim ve Semyonovski isyanı, Aleksandr'dan Golitsın'a, 8-15 Şubat 1821, Hıristiyan karşıtı devrimci komplo. İmparatoriçe Aleksandra'nın (Mouffy) askeri kolonilere ilişkin görüşü: Una Pope-Hennessy, *A Czarina's Story: Being an Account of the Early Married Life of Emperor Nicholas I of Russia Written by his Wife* (bundan böyle Pope) 9-20. Jenkins 171-203. Aleksandr'ın gezileri, Rey 347-350. Kongreler, Aix, Aleksandr'ın İspanya'ya ilişkin planı ve Kutsal İttifak: Adam Zamoyski, *Phantom Terror: Political Paranoia and the Creation of the Modern State 1789-1848* (bundan böyle Zamoyski, *Phantom*) 183-191.

25 Arakçeyev 188-96; gizli dernekler ve Semyonovski isyanı 210-212. Zamoyski, *Phantom* 326-330. Rey 327-342; Kafkasya 328-329; koloniler 321-326. İngilizlerin Kongre sistemine dair görüşü: Rory Muir, *Wellington: Waterloo ve the Fortunes of Peace 1814-1852* (bundan böyle Muir) 172-174. Aleksandr ve Borstell: GARF 728.1.633. Aix Kongresi: Charmley 40-45. Kontes Lieven, Metternich; Nesselrode 56-57; Troppau ve Laibach 65-79. Bew 505-506. Gizli polis: Ruud 16. Kolluk bakanlığının 1819'da kaldırılışı, yerine Arakçeyev'in, Petersburg Genel Valisi Milodoroviç'in ve içişleri bakanının yönettiği üç kurumun geçirilişi: LeDonne 128-130. Barclay'ın askeri kolonilere itirazları 206. Puşkin ve tombul popolu despot: Binyon 55, 100-104.

26 Konstantin *RA* (1876) 1.118, Rostopçin'den Vorontsov'a, 28 Mayıs 1794. Wilson 21. Ayak delme (Custine) ve çirkinlik (Davydov): Lincoln 26-27. Golovina 98 ve 184-185. Tacı reddetme planları: Sablukov 325. Jackman 8, 26 Marya'nın ilk başta uygun görmediği metresle evliliği onaylaması, Marya'dan Anna'ya, 17 Temmuz 1820 ve 59, 7 Şubat 1821; 136 Petersburg'u zindana benzetiş, Konstantin'den Anna'ya, 12 Haziran 1827. Lieven'e cana yakın tavır: Charmley 10-11. NM, *Elisabeth* 66. Rey 309, 364, 417. Beech 1.21.

27 Nikolay: GARF 728.1.1394.4-31, I. Nikolay'ın notları. NM, *Elisabeth* 2.647, Nikolay ile Aleksandra'nın evliliği, Yelizaveta'dan annesine, 27 Haziran/9 Temmuz 1817. Gençlik: W. Bruce Lincoln, *Nicholas I* (bundan böyle Lincoln, *Nicholas*) 48-50; evlilik 48-72. Nikolay'la aşk/evlilik: Pope 9-47. Beech 1.47. Nikolay'ın evleninceye kadar bakirliği, frengi koğuşunu ziyaret: M. A. Korf, "Materyali i çerti k biyografiy imperatora Nikolaya I" (bundan böyle Korf, "Materyali), N. F. Dubrovin, *Materyali i çerti k biyografiy imperatora Nikolaya I k istoriy çarstvovanya* (bundan böyle Dubrovin) 98-100. Polonyalılar ve Yahudilerden nefret: Dubrovin "Materyali i çerti k biyografiy imperatora Nikolaya

I ik istoriy ego çarstvovanya", *ŞİRİO* (1896) 98.10-14. M. Polyevktov, *Nikolay I. Biyografya i obzor çarstvovanya* 3, Rey 308-310. GARF 728.1.1210, Konstantin'den Aleksandr'a, 14 Ocak 1822; GARF 728.1.1167, Aleksandr'dan Konstantin'e, 2 Şubat 1822; Aleksandr'ın veraset manifestosu, 16 Ağustos 1823. GARF 679.1.68.

28 Rey 342-6; gizli dernekler 357-363. "İblis'in sinagogları", Aleksandr'ın Merkez Komite'den ve Konstantin'e tuzaktan yakınışı, Zamoyski, *Phantom* 267-275; suikastçılarca kuşatılma 330; Verona 302-306; Wellington'ın sokaklarda seks arayışını aktaran Chateaubriand. Muir 193-197. Dernekler: Lincoln, *Nicholas* 32-34. Gizli polis: Ruud 16. Verona Kongresi: Charmley 81-93; Yunan sorunu 124-126.

29 NM, *Alexandre* 241-328. Arakçeyev 204-238; Minkina'nın öldürülüşü 239-262; Golitsın'ın düşüşü, Volkonski, sert davranma hakkından yoksunluk 222-236; Sherwood 252. Arakçeyevsçina/Golitsın'ın düşüşü: Rey 352-357 ve 363-366.

30 Rey, Kontes Choiseul-Gouffier'nin anlatımı 351-353; Michaud'la görüşme Pope 367. Sofya ve günah: Golitsın'dan Aleksandr'a, GARF 728.1.120. Taganrog: Aleksandr'dan Yelizaveta'ya, GARF 658.1.96, 5 Eylül 1825. Aleksandr'ın Dibich'e ve Çernişev'e soruşturma ve tutuklama talimatını verişi; ölüm: GARF 728.1.1394.4-31, I. Nikolay'ın notları. Taganrog, Aleksandr'dan Yelizaveta'ya, Yelizaveta'dan annesine, balayı ve ardından Aleksandr'ın kötüye gidip ölüşü: NM, *Alexandre* 241-328. Aleksandr'ın Kırım'ı ve Alupka'yı ziyareti: Anthony L. H. Rhinelander, *Prince Michael Vorontsov: Viceroy to the Tsar* (bundan böyle Rhinelander) 77-79. Taganrog için yola çıkış ve ölüm: Rey 366-385; Volkonski'ye emekliye ayrılıp kütüphaneci olma tavsiyesi 376; Kuzmiç efsanesi ve tıbbi raporlar 381-385. Fairweather 159-162; Aleksandr'la son görüşme ve mektuplar 177; ölüm ve cenaze korteji, faytoncu İlya 181-184.

PERDE III: GERİLEYİŞ

Sahne 1: Jüpiter

1 GARF 728.1.1394.4-31, I. Nikolay'ın notları. Nikolay'ın tahta oturma dürtüsü: S. V. Mironenko, *Stranitsi taynoy istoriy samoderjaviya* 89-90. S. W. Jackman (ed.), *Chère Annette: Letters from Russia 1820-1828: The Correspondence of the Empress Maria Feodorovna of Russia to her daughter the Grand Duchess Anna Pavlovna* (bundan böyle Annette) 100-101; Marya Fyodorovna'nın Konstantin'e ilişkin görüşü, berbat durum, top seslerini duyma: Marya'dan Annette'e, 1, 2, 5 ve 15 Aralık 1825. Lincoln, *Nicholas* 18-47, 70-85. Jackman 115-116, Annette'ten Konstantin'e, 27 Aralık 1825. Wortman 131-133.

2 Wortman 130-131. Elizabeth Longford, *Wellington: Pillar of State* (bundan böyle Longford) 162-163. Muir 233-237. Annette 112-113, Marya'dan Annette'e, 18, 19 Şubat ve 19 Mart 1826. Doğu Sorunu ve Nikolay'ın dış politikada dizginleri eline alışı: Lincoln, *Nicholas* 110-112, 117-119.

3 OR RNB 380.479.1, Nikolay'dan A. N. Golitsın'a, 13 Temmuz 1826. Nikolay'ın infazlara ilişkin talimatı: OR RNB 738.37.15, Nikolay'dan Kont P. V. Golenisçev-Kutuzov'a, 1826. "Yakınmamı gerektirecek sebepler onlarınkinden daha az değil": RAS 198.13.2.18, Nikolay'dan Pavel'in metresi Nelidova'ya, 4 Nisan 1826. Nikolay "sistem"i: Lincoln, *Nicholas* bakanlar, 308-323; ordu, en önemli şey düzen, Nikolay'dan Mouffy'ye 312. Çernişev: Menning 190-219. Jonathan W. Daly, *Autocracy under Siege: Security Police and Opposition in Russia 1866-1905* (bundan böyle Daly 1) 12-17. İhbar ve gözetleme: Binyon 449-450. İmparatoriçe Aleksandra'nın Benckendorff'a ilişkin görüşü: Pope 46. Benckendorff ve aktris: Lieven 248-249. Lincoln, *Nicholas* 89-90. Ruud 18-21. Benckendorff'la birlikte "Moskova'yı şaşırtacak" teftişler, Benckendorff güncelerini aktaran Lincoln, *Nicholas* 171; reform komisyonları 99; yeni bakanlar 99. Yermolov'un lekelenişi, Griboyedov'un sorgulanışı: Laurence Kelly, *Diplomacy and Murder in Tehran: Alexander Griboyedov and Imperial Russia's Mission to the Shah of Persia* (bundan böyle Kelly) 131-140.

4 Wortman 135-139. Annette 116, Marya'dan Annette'e, 13, 25 Temmuz 1826. Binyon 240-245; Benckendorff 244-251. Genç Çareviç Aleksandr: E. Radzinsky, *Alexander II: The Last Great Tsar* (bundan böyle Radzinsky) 53.

5 İran: Lincoln, *Nicholas* 110, 113-115. Nikolay'ın Yermolov'dan kuşkulanışı: *RS* (1880) 29.619-625, Nikolay'dan Dibich'e, 10 ve 27 Mart 1827. Rayfield 277-280. Kelly 128-143; Paskeviç'in yükselişi 143; büyükelçilik 179-194.

6 Osmanlılar: Lincoln, *Nicholas* 115-130. Nikolay'dan Grandük Mihail'e, Brailov kuşatması üzerine, 8 Haziran 1828 akt. A. S. Tsamutali, *Nikolay I* (bundan böyle Tsamutali) 346; Nikolay'dan Mihail'e,

Marya'nın ölümü üzerine, "Öksüz kaldık", 24 Ekim 1828. Varna/Menşikov'un yaralanışı: Lyubov Ruseva, Oklevetannyi molvoi, *Smena* (2007) 2.96-107. Ölümü Marya: *Annette* 162, Aleksandra to Annette, 24 Ekim 1828. Ölümü Griboyedov: Kelly 195-204.

7 Lincoln, *Nicholas* 130-148. RGİA 706.1.71, Nikolay'dan Mihail'e, "alçak" Metternich, 24 Nisan 1843. Suikast korkusu: *RA* (1897) 1.16, Nikolay'dan Paskeviç'e, 30 Haziran 1835.

8 Wortman 145. Lincoln, *Nicholas* 275. "Lütfedici bir Jüpiter gülümseyişi", Anna Tyutçeva, *Vospominaniya* 44. Ev yaşamı, çalışma programı ve danışmanlar: Lincoln, *Nicholas* 154-166. Mouffy "bir altın kafes"te: Anna Tyutçeva, *Vospominaniya,* Moskova, 2004, 51, 55. Mouffy: Lincoln, *Nicholas* 60, 115 ve 364. Erdemlilik timsali: Wortman 126-127. Mouffy: Binyon 443. Dans ve siyasal tertipleri öğrenme: Pope 41-43; Nikolay'ın aile mutluluğuna ilişkin görüşü 31, Nikolay'dan Annette'e, 28 Şubat 1846; huzur kulübesi, Peterhof, 28 Temmuz 1837 222; "gözde köşemiz" 190.

9 Çocuklar: Jackman 185, çocuklar "her türlü fetihten daha değerli", Nikolay'dan Annette'e, 19 Eylül 1829; 145 oğullarım, genç Aleksandr'ın "melek" ruhu, 16 Şubat 1828; 83 "küçük ahbap kesinlikle bir asker", Nikolay'dan Annette'e, 16 Temmuz 1820; 98 dalgın çocuk. Nikolay'ın aileye talim yaptırışı, Grandükler NN ve MN: Beech 1.79-80. "Oyun alayları:" Wortman 148. Genç Aleksandr: gözleri yaşlı, duygusal, askeri içgüdüler: Zapiski K. K. Merder, *Novyi jurnal* (1995) 3. Zapiski K. K. Merder, *RS* (1885) 45.347-348, 538-539; 46.488-490; 47.227-228 (bundan böyle Zapiski K. K. Merder). Oğlunu kendisi gibi yetiştirme hevesi: *RA* (1897) 1.6, Nikolay'dan Paskeviç'e, 22 Mayıs 1832. Ruhen askeri hevesten yoksunluk: Alfred Rieber (ed.), *The Politics of Autocracy: Letters of Alexander II to Prince A. I. Bariatinskii 1857-1864* (bundan böyle Rieber) 22, Nikolay'dan Merdera'ya; ketum mizaç, Merdera'nın anlatımı 32; "Keşke çareviç olarak doğmasaydım" 19. Saray yaşamı: Wortman 148, 151. "İnsanların eğlenmesinden hoşlanırım": Jackman 190. Nübyeliler 1810, ilk Amerikalılar, kıyafetler, koyu ten ve muntazam duruş, tasarruf amacıyla Nübyeli sayısının 1851'de sekize indirilişi: Zimin, *Negroes* 410-418.

10 Nikolay'ın seks yaşamı: Annette 24 Nikolay'ın libidosu ve cinsel perhiz, Marya Fyodorovna'dan Annette'e, 7 Temmuz 1820. Lev Tolstoy, *Hadji Murat, in Great Short Works of Leo Tolstoy,* 616. Varenka Nelidova, gizlilik: M. P. Frederiks, *Iz vospominanit,* S. Shokarev (ed.), *Nikolay I. Portret na fone imperiy* (bundan böyle M. P. Frederiks) 54-55. Nikolay'ın Nelidova'yla on yedi yıllık dostluğu: Grandüşes Olga Nikolayevna, *Son Yunosti. Vospominaniya velikoy knyajni Olgi Nikolayevni 1825-1846,* N. Azarova (ed.), *Nikolay I. Muj. Otets. İmperator* (bundan böyle Grandüşes Olga Nikolayevna, *Son Yunosti*) 248-249 amalia Krüdener, 235-236. Krüdener ve Buturlina, I. Nikolay'ın garipliği: S. V. Jitomirskaya (ed.), S. A. Smirnova-Rosset, *Dnevnik. Vospominaniya* 8-9, 10 Mart 1845; Nelidova'ya ziyaretlerin zamanlaması 7, 5 Mart 1845. Binyon 381; Puşkina'ya kur yapma ve aktrisler haremi 529; Krüdener ve Buturlina 567; Natalya Puşkina'nın "peşinde dolanma", penceresinin önünden geçme 566.

11 Binyon 244-262; 437-439; 442; 449-452. Uvarov ve milliyetçilik: Lincoln 237-252. Binyon 480-485 Uvarov'un Puşkin aleyhine kampanya açışı 316-317. Puşkin ve Elise Vorontsova: Rhinelander 75-77.

12 Binyon 524-599; d'Anthes'ın Yekaterina'yla evliliği 609-610; düello ve ölüm 611-627; 639-650; Kasım 1836, Nikolay'ın Natalya'yı lekesiz itibarını koruması konusunda uyarması; Nesselrode 149; cenaze 296; Jukovski'nin tacizden dolayı Benckendorff'u azarlayışı 311.

13 Bu anlatımda esas alınan kaynaklar: Moshe Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar: Shamil and the Conquest of the Chechnia and Dagestan;* John F. Baddeley, *The Russian Conquest of the Caucasus;* Rayfield, *Edge of Empires*; Lesley Blanch, *The Sabres of Paradise. RA* (1897) 1.22, Nikolay'dan Paskeviç'e, 21 Ekim 1837.

14 Zapiski K. K. Merder; "Keşke hiç çar olarak doğmamış olsaydım", RS 45.528; Nikolay'dan II. Aleksandr'a, görevi ihmal etmek dışında her şeyi affedebilirim, RS 47.41; Nikolay askeri açıdan küçük bir amaç belirler, RS 48.514; gizli doğa, RS 47.430.

15 Aleksandr'ın eğitimi ve gençliği: "Sobstvennoruçnoye çernovoye pismo V. A. Jukovskogo eye İmperatorskomu Vel. Gos. İmp. Maryi Fyordorovne" 1828, *ŞİRİO* (1881) 30.39. Wortman 169-180; evlilik 180-185. Rieber 32; ketum mizaç, Merder'in anlatımı 32; "Bir babanın ötesinde vatanımızın timsali" 19-22. Kazaklar: Menning 189-219. Aleksandr'ın hayale dalma eğilimi, Kalinovskaya, bir gezi: GARF 672.1.340.10, Nikolay'dan General Toll'a, 8 Ağustos 1838. Aleksandr'ın geçit törenleri, Ekim 1839: İ. A. Bıçkov (ed.), V. A. Jukovski, *Dnevniki V. A. Jukovskogo* 509. Tsamutali, Nikolay'ın Marie'yle ilişkiyi sorgulayışı ve ardından Marie'yi uygun buluşu: Nikolay'dan Toll'a, 12 Ekim 1839 ve 21 Nisan 1840. Frengi koğuşunu ziyaret: Korff, "Materyali" 98-100. Avrupa turu: Lincoln 215.

Hollanda'da Annette'i ziyaret: Jackman 281, Annette'ten Nikolay'a, 1 Mart 1839. Londra: A. C. Benson ve Vikont Esher (ed.), *The Letters of Queen Victoria: A Selection from Her Majesty's Correspondence between the Years 1837 and 1861* (bundan böyle *Queen Victoria's Letters*), günce girişleri Mayıs 1839. Baryatinski'nin mesajı Marie'ye götürüşü: Rieber 60-61. Nikolay'ın genç Aleksandr'la hayat ve Marie'yle evlilik üzerine yazışmaları: L. G. Zaharova ve L. I. Tyutyunnik (ed.), *Vençanye s Rossyey: Perepiska velikogo knyazya Aleksandra Nikolayeviça s imperatotom Nikolayem 1.1837*, 143 Nikolay'dan Aleksandr'a, 24 Haziran 1837; 81 Aleksandr'dan Nikolay'a, 3 Temmuz 1837. Jackman 300, Aleksandr'dan Darmstadt'a, Nikolay'dan Annette'e, 7 Ocak 1840. Çocukların doğuşu, Nikolay Aleksandroviç: Jackman 313, Nikolay'dan Annette'e, 3 Ekim 1843.

16 Rhinelander 123-159; Nikolay'ın Vorontsov'a ilk baştaki güvensizliği 101-106; aşk yaşamı ve yaşam tarzı 160-167; Nikolay'ın teşekkür konusundaki gösterişliliği 142-143; 1830'larda Kafkasya ve Vorontsov'un atanması 280-92. Kışlık Saray'ın yanıp kül olması: RA (1897) 1.22, Nikolay'dan Paskeviç'e, 3 Ocak 1838.

17 S. Tatişçev, "İmperator Nikolay I v Londone v 1844 godu", *İstoriçeskiy vestnik* (Şubat 1886) 23.3.602-604. *Queen Victoria's Letters* 2.16-17. Orlando Figes, *Crimea* (bundan böyle Figes) 61-70. Lincoln 221-224; J. H. Gleason, *The Genesis of Russophobia in Great Britain* (bundan böyle Gleason) 35-45. "Beni öldürmek istiyorlar": *RA* (1897) 1.16, Nikolay'dan Paskeviç'e, 30 Haziran 1835.

18 Lincoln 180-195. Geoffrey Hosking, *Russia: People and Empire* 144-149, kötülük of serfliğin kötülüğü konusundaki alıntı 367-397; Samarin ve Nikolay 382. Uvarov: Binyon 480-485. Lincoln 237-252. Milliyetçilik ve imparatorluk arasındaki çelişkiler: Dominic Lieven, *Towards the Flame* (bundan böyle Lieven, *Flame*) 46-57.

19 Velij "kan iftirası" davası: Klier 192-195. Vorontsov'un saçma baskılara ilişkin görüşü: Rhinelander 87-88, 108. L. Loewe (ed.), Moses Montefiore, *Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore* 329-335. Abigail Green, *Moses Montefiore: Jewish Liberator, Imperial Hero* 181-194; Rusya'daki statüsü 174-80. Edmund Levin, *A Child of Christian Blood: Murder and Conspiracy in Tsarist Russia: The Beilis Blood Libel* (bundan böyle Levin) 39. Polonyalılar ve Yahudilerden nefret: Dubrovin 10-14; Polyevktov 3; N. Riasanovsky, *Nicholas I and Official Nationality in Russia, 1825-1855.*

20 Lincoln 156-159. Aleksandra'nın (Adini) Temmuz 1844'teki ölümü: Jackman 312, Nikolay'dan Annette'e, 2 Eylül 1844. Nikolay ve kızlarının evlilikleri, "Eski dostun baban", Olliye üzerine, Tarasov, 1.178, Nikolay'dan Olga'ya, 26 Aralık 1845. Olga'nın evliliği: Jackman 314, Nikolay'dan Annette'e, 26 Eylül 1846. Benckendorff ve Amalia Krüdener, Nikolay'ın tepkisi ve bebeğin evlat edinilmesi/N. Adlerberg'le evlilik: Grandüşes Olga Nikolayevna, *Son Yunosti*, 235-236. Benckendorff'un ölümü: *RA* (1897) 1.32, Nikolay'dan Paskeviç'e, 18 Eylül 1844.

21 Merhamet göstermeme: *RA* (1897) 1.32, Nikolay'dan Paskeviç'e, 18 Eylül 1844. Lincoln 269-290; ev hizmetkârlarının yarattığı tehlike üzerine soylularla konuşma, 21 Mart 1848; Dekambrist ayaklanmasının 1850'deki yıldönümünde Preobrajenski Muhafız Alayı'na konuşma; "Aile bana olduğu kadar sana da ait" 251; Alman yönetimi söylentilerinin kitlelerde uyandırdığı korku 91. Mihail'in ölümü: Jackman 331, Annette'ten I. Nikolay'a, 15 Eylül 1849. Moskova'ya ziyaretteki Mesih havası: Wortman 162. I. Nikolay, 14 Mart 1848, Thon'un yeri Muhteşem Kremlin Sarayı'na ziyareti hakkında.

22 Lincoln 303-311. Joseph Frank, *Dostoevsky: A Writer in his Time* 163-183. Radzinsky 89-94.

23 Lincoln, "The Ministers of Nicholas" 321-323. Çernişev'in hiçbir değişikliğe gerek olmadığı tavsiyesi: W. Bruce Lincoln, *The Great Reforms: Autocracy, Bureaucracy, and the Politics of Change in Imperial Russia* (bundan böyle Lincoln, *Reforms*) 149. Rhinelander 115-118: Vorontsov'un demiryolları ve Karadeniz için kömürle çalışan buharlı gemiler ısrarı. Kostya'nın donanmaya buharlı gemiler alınması ısrarı: Radzinsky 73; bakanların ortalama yaşı 65. Saray yaşamından çekilme: Jackman 334, I. Nikolay'dan Annette'e, 23 Aralık 1851. Kırım Savaşı için yığınak: Bu anlatımda esas alınan kaynak Figes 90-164. V. Vinogradov, "The Personal Responsibility of Emperor Nicholas I for the Coming of the Crimean War: An Episode in the Diplomatic Struggle in the Eastern Question", H. Ragsdale (ed.), *Imperial Russian Foreign Policy* 159-170. Varna/Menşikov'un yaralanışı: Ruseva 96-107. III. Napoléon'un yükselişi: Serena Vitale, *Pushkin's Button* 324, Nikolay'ın Baron George d'Anthes'la Napoléon'un elçisi olarak görüşmesi, 10 Mayıs 1852. Nikolay'ın öneriyi reddedişi: L. Thouvenel, *Nicolas I et Napoléon III, préliminaires de la guerre de Crimée, 1852-1854, d'après les papiers inédits de M. Thouvenel,* 217-219, 250-251, 331-333, Castelbajac markisinden M. Thouvenal'a. Gösterişlilik: Rhinelander 143. Anna Tyutçeva, *Vospominaniya* (bundan böyle Tyutçeva) 174, küstah ve zalim yüz ifadesi,

22 Temmuz 1854. Nikolay üzerindeki baskı: Ufukta görünen savaş 337, I. Nikolay'dan Annette'e, 20 Mayıs 1853; 340 "Savaşa hevesli değilim ama ondan kaçmam da", Nikolay'dan Annette'e, 7 Ekim 1853. Vorontsov'un savaşa karşı çıkışı Rhinelander 191-192; İngiliz savaş bakanının yeğeni 191-192.

24 Bu anlatımda esas alınan kaynaklar: N. F. Dubrovin, *İstoriya Krımskoyvoyni i oboroni Sevastopolya* (bundan böyle Dubrovin, *İstoriya*), Figes; Lincoln, *Nicholas;* A. Zaionchkovsky, *Vostoçnaya voyna 1853-1856;* E. V. Tarle, *Krımskaya voyna;* Jackman. Rhinelander 191-192. Kutsal göreve çağrı: Jackman 341, I. Nikolay'dan Annette'e, 3 Şubat 1854; 341 Tanrı ve 1812, I. Nikolay'dan Annette'e, 3 Şubat 1854; 342 Nikolay'ın eğlencelere eğilim duymaması, Grandüşes Yelena Pavlovna'dan Annette'e, 16 Şubat 1854; 344 İngiliz Kraliyet Donanması'nın Kulübe'den görülebilmesi, Aleksandr'dan Annette'e, 29 Nisan 1854 ve 2 Temmuz 1854; 346 Avusturya imparatorunun nankörlüğü, Nikolay'dan Annette'e, 13 Temmuz 1854. Nikolay'ın Menşikov'la ve Gorçakov'la yazışmaları: Dubrovin, *İstoriya* 2.31, I. Nikolay'dan Menşikov'a, 30 Eylül 1854, "Sakın pes etme", 1812; 4 doğru raporlar, I. Nikolay'dan Menşikov'a, 3 Ekim 1854; 5 dürüst olmama, Nikolay'dan Menşikov'a, 10 Ekim 1854; 114 onurunu koruma, Nikolay'dan Menşikov'a, 16 Ekim 1854; 256 "İçini ferah tut", Nikolay'dan Menşikov'a, 31 Ekim 1854; 253-256 Menşikov'un bunalıma girmesi, Nikolay'dan Gorçakov'a, 1 Kasım 1854. Nikolay'ın sarayda içine kapanması: Tyutçeva 182, içler acısı ve ağlamaklı hal, 19 Ekim 1854; 188 "hiç bükülmemiş meşe", çoraplı çar 24 Kasım 1854; 192 çocuk besleme, 7 Aralık 1854. Şamil ve Gürcü prensesleri kaçırma, Haziran 1854, Cemaleddin'in rehinelerle takası Nikolay'la görüştükten sonra kabul edişi, Mart 1855, takasın Nikolay'ın cenazesine denk gelişi: Blanch 316-321, 359-388.

25 Bu anlatımda esas alınan kaynak: Konstantin Nikolayeviç'in eşi Grandüşes Aleksandra İosifovna'nın Berry düşesine hiçbir yerde yayımlanmamış mektubu, 7/19 Nisan 1855 (Kontes Stefania Calice'in özel koleksiyonundan). Ölüm: Tyutçeva 194-203, 10-19 Şubat 1855. Nikolay'ın Aleksandra Kleinmihel'in düğününe katılışı: M. P. Frederiks 87. RGVİA 846.16.5450; RGVİA 846.16.5452; "Dr. Mandt o poslednih nedelyah imperatora Nikolaya Pavloviça", *RA* (1905) 2.480; "Nekotorye pobrobnosti o konçine imperatora Nikolaya Pavloviça", *RA* (1906) 3.9.143-5; "Noç c 17-18 fevralya 1855: rasskaz doktora Mandta", RA (1884) 1.194. D. N. Bludov, *Posledniye minuti i konçina v boze poçivşego imperatora, nezabvennogo i veçnoy slavi dostoynogo Nikolaya I* 4-6; Figes 321-323; Lincoln 348-350; Radzinsky 97-99. Aleksandr'ın komutayı üstlenişi ve General M. Gorçakov'a talimatı: *RS* (1881) 32.9-12, II. Aleksandr'dan Gorçakov'a, 14 Şubat 1855.

Sahne 2: Kurtarıcı

1 *RS* (1883) 37.1-3, II. Aleksandr'dan M. Gorçakov'a, Avusturya müdahalesine ilişkin korkular, Viyana müzakereleri, Sivastopol bombardımanı üzerine; 4 Haziran 1855, her şeyin bitmediği görüşü; 11 Ağustos 1855, şanlı birliklerin kaybedilişi; 3 Eylül 1855, "Cesaretini kaybetme! Sivastopol bizim için Moskova değil." Rieber 18-19. François Charles Roux, *Alexandre II, Gortchakoff et Napoléon III* (bundan böyle Roux) 1-40. W. E. Mosse, *The Rise and Fall of the Crimean System* (bundan böyle Mosse) 12-25. Figes 324-410.

2 Roux 41-108; Morny'nin ziyareti 109-207. Mosse 12-52. Figes 411-465. Morny: Rosalyn Pflaum, *The Emperor's Talisman: The Life of the Duc de Morny* (bundan böyle Pflaum, *Morny*). W. Bruce Lincoln, "The Ministers of Alexander II: A Survey of their Backgrounds and Service Careers", *Cahiers du Monde Russe et Soviétique* (1976) 17.467-483. Alexandr Bazarov, "Svetleyşiy knyaz Aleksandr Gorçakov. İz vospomin o nem ego duhovnika", *RA* (1896) 1.328-331. G. L. Kesselbrenner, *Svetleyşiy knyaz.* Gorçakov diplomasisi üzerine: Rieber 73. Gorçakov heyeti ve Fransız ittifakı, "Rusya toparlanıyor": Mosse 55-104. Kostya'nın Fransız diplomasisi: L. G. Zaharova ve L. I. Tyutyunnik (ed.), *Perepiska imperatora Aleksandra II s velikim knyazem Konstantinom Nikolayeviçem. Dnevnik velikogo knyazya Konstantina Nikolayeviça. 1857-1861* (bundan böyle Zaharova), 17, Aleksandr'dan Kostya'ya, 20 Ocak 1857, Napoléon'un dostluk önerisini içeren mektup; 22-29 Mart 1857, Kostya'ya özellikle Napoléon'la görüşmede "söylenenleri dinleme ve kendi fikirlerini dayatarak zor duruma düşmeme" uyarısı; 46 Kostya'dan Aleksandr'a, 4 Mayıs 1857, Napoléon'nun asla yalan söylememekle birlikte, doğrunun tamamını asla söylememesi; 63 Aleksandr'dan Kostya'ya, 15 Eylül 1857, "[Napoléon'a] gelecekte güvenip güvenemeyeceğimizi anlamak için gelişmeleri bekleyelim".

3 Rieber 73; 103 Gorçakov'un Asya'da itidal tavsiyesi, II. Aleksandr'dan Baryatinski'ye (bundan böyle A'dan B'ye), 2 Mayıs 1857; Kafkasya savaşı, Rieber 60-70; 103 "seni kalbimin derinliklerinden kucak-

lıyorum", A'dan B'ye, 2 Mayıs 1857; 142-144 A'dan B'ye, 7 Mayıs 1861, bir an önce görüşme dileği ve 25 Nisan 1861 ona ihtiyaç duyma. Rieber 72-82, Hint ayaklanmasından yararlanma fırsatı, A'dan B'ye, 28 Eylül 1857, Gorçakov tezkeresi, 28 Nisan 1858, Orta Asya'daki durumu yoklama. Baryatinski'nin aşk yaşamı ve cesareti: Blanch, *Sabres of Paradise* 392-395.

4 Taç giyme töreni: *Vojidaniy koronatsiy. Vençanye russkih samoderjtsev. Çerkovnyi obryad koronovaniya i podrobnoye opisanye tryoh koronatsiy nyneşnego stoletiya* 129. Morny üzerine Roux, 150. Pflaum, *Morny*, 172-175. Wortman 196-209.

5 Bu anlatımda esas alınan kaynaklar: II. Aleksandr'ın Kostya ve Baryatinski'yle yazışmaları; Lincoln, *Reforms*, Kostya 44-46, Rostovtsev'in karakteri 75-78, Düzenleme Kurulu'nun işleyişi 80-85. W. Bruce Lincoln, *Nikolai Miliutin: An Enlightened Russian Bureaucrat of the 19th Century*; bürokratik sürtüşmeler, Yelena'nın desteği, Rostovtsev ve Düzenleme Kurulu'yla kavga 48-62. Larissa Zaharova, "Autocracy and the Reforms of 1861-1874 in Russia", Ben Eklof, John Bushnell ve Larissa Zaharova (ed.), *Russia's Great Reforms 1855-1881* (bundan böyle Zaharova, "Autocracy") 19-38, Aleksandr 21-22, Rostovtsev 27. Kostya'nın karakteri, kardeşlerin serf meselesi üzerine yazışmaları, Zaharova 65, Aleksandr'ın kalabalıklardan (ve güzellerden) etkilenişi, Aleksandr'dan Kostya'ya, 16 Ağustos 1858; Kostya'nın Aleksandr'ı teşvik edişi 66, Kostya'dan Aleksandr'a, 19 Ağustos 1858; 88 büyük heyecan, Aleksandr'dan Kostya'ya, 1 Şubat 1859; 98 Kostya'dan Aleksandr'a, 11 Mart 1859, çözüm toprağın yanı sıra hükümet garantileri; 122 Kostya'dan Aleksandr'a, nihai gözden geçirme için komite toplantısı, 10 Ekim 1860. GARF 722.1.684, Aleksandr'dan Kostya'ya, 19 Ekim 1863, "Ben çalışkanlığına ve kararlılığına değer veriyorum". Zaharova 270-309: Kostya'nın güncesi "Gericiler"le kavga, asıl komitenin başkanını atama ve hararetli görüşmeler, 29 Eylül 1860'tan 5 Mart 1861'e kadar. Yelena Pavlovna ve Baryatinski'nin rolleri: Rieber 48-49; askeri reform ve serf reformu arasındaki bağlantı, özgürleştirmeye giden yol 28-54; Baryatinski'ye serflik üzerine mektuplar 108, A'dan B'ye, 2 Kasım 1857, köylülerin kurtuluşu konusundaki büyük heyecan 110, A'dan B'ye, 22 Kasım 1857, Nazımov'a verilen talimat. Yelena, perşembe günleri eğlence: R. Fillip-Miller (ed.), Yelizaveta Narışkin-Kurakin, *Under Three Tsars* (bundan böyle *Narişkin*) 34.

6 1858, Şamil karşısında başarı: Rieber 106-126, A'dan B'ye, 14 Ocak 1858, içten gelen sevinç; 19 Mayıs, yeni ve parlak sonuç; 30 Ağustos 1858, Şamil için "efsane bir adam" nitelendirmesi ve Uzakdoğu'da Amur kıyısında N. N. Muraviyev-Amurski'nin elde ettiği iki muazzam sonuç; 18 Eylül 1858, parlak başarı.

7 Rieber 126-133, 20 Nisan 1859, en güzel hediye; 28 Temmuz 1859, Dargo'nun alınışı; 10 Ağustos 1859; 11 Eylül 1859, Şamil'in ele geçirilişi; 7 Aralık 1859, Baryatinski'nin mareşal oluşu; 49 Baryatinski'nin sonraki kariyeri. Çerkezlerin trajedisi için bkz. Oliver Bullough, *Let Our Fame Be Great*. Katya Dolgorukaya'yla görüşme: GARF 678.2.389.1-2, Prenses Yuriyevskaya'nın hatıratı.

8 Zaharova 98, Kostya'dan Aleksandr'a, 11 Mart 1859, çözüm; 122 Kostya'dan Aleksandr'a, nihai gözden geçirme. GARF 722.1.684, Aleksandr'dan Kostya'ya, 19 Ekim 1863, 270-309, Kostya ve "Gericiler" çekişmesi, 29 Eylül 1860'tan 5 Mart 1861'e kadar; 1 Ocak 1861, Rusya'nın bin yıllık tarihindeki en önemli adım; çarın Devlet Konseyi'ndeki konuşması, 28 Ocak 1861; imza günü, 19 Şubat 1861; duyuru, 5 Mart 1861. Lincoln *Reforms*: kararnameyi imzalama 86; hukuk ve yerel yönetim reformları 99-143. Zaharova, "Autocracy" 19-38; Aleksandr üzerine 21-22; otokrasi üzerine, Aleksandr'dan Bismarck'a 35.

9 Tyutçeva 26-27; 40-42 "Dişi Kaplan" Aleksandra Dolgorukaya; 170 eğlence, 27 Haziran 1854; 304 bayılma, 20 Kasım 1855. Marie'nin soyunmaya yanaşmaması: C. Melnik (ed.), Tatyana Botkine, *Au Temps des Tsars* 31-32. Niksa'dan gelen haber: GARF 641.1.16, II. Aleksandr'dan Marie'ye, 19 Ağustos 1863. Aleksandr ve Marie arasındaki gizli şifre: GARF 677.1.4.5-6, A. Adlerberg'den Aleksandr Aleksandroviç'e, 15 Ağustos 1880. Aleksandr'ın metresleri Dolgorukaya, Labunskaya, Makova, Makarova, Korazzi: L. Lyaşçenko, *Aleksandr II*, 131-132. Bismarck'ın Romanovlar tarafından kayırılışı ve güzel kadınlarla dolu localar: Jonathan Steinberg, *Bismarck: a life* (bundan böyle Steinberg) 150-157. Daniel Home seansları 10 Temmuz 1858, 5 Kasım 1858 ve 5 Ocak 1859 Tyutçeva 396-397; 433-435; 443-445. Ayrıca bkz. John Casey, *Afterlives: A Guide to Heaven, Hell and Purgatory* 373-374. Günlük yürüyüş, gergin bakış: Fanny Lear, *Romance of an American in Russia*, 58. "İdari çar": Eklof 75-78; Alfred J. Rieber, "Interest Group Politics in the Era of the Great Reforms" 58-84. Rieber 126, çarlık makamının iyi bir soğukkanlılık ve felsefe dozu gerektirmesi, A'dan B'ye, 14 Aralık 1858; 104, 20 Mayıs 1857, her bakanın çara karşı kendi görevinden sorumlu olması; 120, A'dan B'ye, 7 Temmuz 1858, hükümdar ve Tanrı arasındaki otokratik bağ. GARF 678.2.283.15, çarlık konumunun gereklerinden

dolayı ihmal edilemeyecek görevler, 17 Mayıs 1872. GARF 678.2.283.20, Aleksandr'ın kurullara dayanan otokrat olarak hükmedişini Katya Dolgorukaya'ya açıklaması, 23 Şubat 1874. Robert R. Franklin, "Tsar Alexander II and President Abraham Lincoln: Unlikely Bedfellows? *University of Hawaii at Hilo, HOHONU History* (2012) 10.74-84.

10 Rieber 117, A'dan B'ye, 6 Mayıs 1858, ciddi tetiklik, asla yazarların bir hayranı olmama gereği. Polonya/İtalya isyanları: Rieber 84-86 ve A'dan B'ye, İtalyan devrimleri üzerine, 23 Temmuz 1860; Napoléon'un İtalya'daki entrikaları, 12 Eylül 1860; Gorçakov'un zayıflığı ve Baryatinski'yle konuşma gereği, 7 Mart 1861; Polonya isyanı, 25 Nisan 1861; yeni genel vali arayışı, 5 Temmuz 1861; böyle bir hükümetle uzlaşma hayali, Napoléon, A'dan B'ye, 12 Eylül 1860. Diplomasi, İtalyan krizi ve Polonya isyanı: Mosse 116-30. Fransa, İtalya, Polonya: Roux 266-325.

11 GARF 641.1.15, Niksa'nın gezileri üzerine mektuplar: Aleksandr'dan Marie'ye, 19 Ağustos-6 Eylül 1863 ve Niksa'dan İmparatoriçe Marie'ye, Haziran 1862. Pobedonostsev: Robert F. Byrnes, *Pobedonostsev: His Life and Thought* (bundan böyle Byrnes) 33. Çok ahmak/yastık kavgası: Tyutçeva 223, 7 Mart 1856.

12 Bismarck'ın portresinde esas alınan kaynak Steinberg 4-6, Petersburg'daki büyükelçilik dönemi 147-153; Mouffy'yle yakın dostluk 151-152; Schleswig-Holstein kriz 210-227.

13 Minny'nin babasına ve Kraliçe Louise'in Kraliçe Victoria'ya mektuplarını aktaran Coryne Hall, *Little Mother of Russia: A Biography of the Empress Marie Feodorovna, 1847-1928* (bundan böyle Hall) 17-26. GARF 641.1.16, II. Aleksandr'dan Marie'ye, 19 Ağustos 1863.

14 Aleksandr Aleksandroviç ve Prenses Dagmar, yani Grandüşes Marya Fyodorovna'yla evlilik (bundan böyle notlarda III. Aleksandr ya da Saşa ve Minny olarak anılacaklardır): İmparatoriçe Marie'nin mektubu, 17 Eylül 1867, akt. Greg King, *Livadia in the Reign of Alexander II.* III. Aleksandr: Wortman 250-257, III. Aleksandr'dan özel hocasına, saraylıları değiştirilmesi III. Aleksandr'ın hayatında Niksa'nın önemi ve yeni sorumluluklar: IIIA'dan Marya Fyodorovna'ya, 22 Mayıs 1884 ve 11 Nisan 1892. II. Aleksandr ve Meşçerskaya: Hall 27-29.

15 Suikast: Ruud 31. Koruyucu melek, 4 Nisan 1866: GARF 678.2.129, II. Aleksandr'dan (A) Dolgorukaya'ya (notlarda D ya da Katya), 4 Nisan 1880. Katya'nın Aleksandr'la ilk buluşmaları ve suikast günündeki sohbet. GARF 678.2.289.1-5, Prenses Yuriyevskaya'nın (Katya Dolgorukaya) yayımlanmamış hatıratı (bundan böyle Katya hatıratı). 1865'te Aleksandr'ın dikkatini çekmesi: Théophile Gautier aktaran E. M. Almedingen, *The Emperor Alexander II* 205.

16 Suikast girişimi, 1866: Ruud 31. Şuvalov'un hâkimiyeti, GARF 678.2.277.20, II. Aleksandr, *Dnevnik*, 24 Ağustos 1871. Ruud 31-39. L. G. Zaharova (ed.), Dmitriy Milyutin, *Dnevnik, 1873-1875* (bundan böyle Milyutin), 75, 31 Aralık 1873 ve düşüş 1 Ocak 1875. Lincoln, *Reforms* 76-78. Rieber 50-51 Şuvalov'un serflik reformuna direnişi. Şuvalov'un iktidara gelişi, Bismarck olma hırsı, Tolstoy klasik eğitimi, idari kontrol, Pahlen'in adliye bağımsızlığı mücadelesi: Eklof 75-78, Rieber, "Interest Group Politics in the Era of the Great Reforms". Şuvalov'un Üçüncü Kısım'ın ve jandarma teşkilâtının başına geçişi: Ruud 29-31. Çarın kırk kişilik yakın koruma birliği; ilk güvenlik büroları (*okrannoye otdelenye*), Daly 1. 17-23. Şuvalov'un karakteri üzerine: Vladimir Petroviç Meşçerski, *Moi vospominaniya* (bundan böyle Meşçerski) 119-336.

17 Evlilik, Minny'yle sorunlar, içkiye düşkünlük, II. Nikolay'ın doğumu: Hall 41-53-57; Wortman 250-257: Beech 1.101.

18 Joseph Frank, *Dostoevsky* 244-282; 372-405; 601-616. Rosamund Bartlett, *Tolstoy: A Russian Life*, 118-179. Geoffrey Hocking, *Russia and the Russians*, 306-352. Orlando Figes, *Natasha's Dance*, Dostoyevski'nin köylülük (221), ruh (331), Slav ulusu (335, 338) yoz Avrupa (65) üzerine görüşleri. Kolluk tedbirleri: Daly 1. 20-22. Ruud 27-31.

19 Katya Dolgorukaya, 1 Temmuz 1866 anısı: GARF 6782.283.30, A'dan D'ye, 1, 2 ve 3 Temmuz 1877. Aleksandr ve Marie, hazin yıldönümleri: GARF 641.1.32, II. Aleksandr'dan Marie'ye, 20 Ekim 1879. En mutlu gün: GARF 678.2.283, A'dan D'ye, 1 Ocak 1871. Özel koleksiyon, delice bir zevk: D'den A'ya, 13 Kasım 1871, 11 Kasım 1871. "İlk baş başa görüşme": GARF 678.2.289.3-5, Katya hatıratı.

20 Paris: GARF 678.2.283.32, A'dan D'ye, 7 Temmuz 1879. "Birbirimizi deli gibi özlemiştik": GARF 678.2.120, A'dan D'ye, 23 Şubat 1878. Suikast, muhafız: GARF 678.2.129, A'dan D'ye, 4 Nisan 1880. Çareviç Aleksandr'dan Meşçerski'ye, 7 Haziran 1867 ve 10 Eylül 1868. I. Nikolay'ın ölümüne III. Napoléon'un yol açtığı görüşü: GARF 678.2.289.23. Şuvalov'un Paris kaçamağını Tolstoya'ya anlatışı: N. I. Azarova (ed.), Aleksandra Tolstoya, *Zapiski freylini: Peçalnyi epizod iz moyey jizni pri dvore*

(bundan böyle Tolstaya) 97-100. Paris'i cazip kılan tek sebebin birbirlerine kavuşma oluşu: Özel koleksiyon, A'dan D'ye, 29 Ocak 1868. Görüşmenin önceden ayarlanışı/kucaklaşma/Amerika'ya kaçış: GARF 678.2.289.8-10, Katya hatıratı.

21 GARF 678.2.289.23, Aleksandr'ın güncesi, III. Napoléon'un ölümü üzerine, 28 Aralık 1872. Prusya'nın 1870'lerdeki durumu, "Prusya [...] sana borçlu olduğunu asla unutmayacak"/yeni Prusya üniforması/ "yüreği sıkıştıran taş": GARF 678.2.277.4, Aleksandr güncesi, 26 Şubat, 27 Şubat, 2 Mart 1871. Güçlü komşu: GARF 678.2.278.18, Aleksandr güncesi, 2 Eylül 1872. Wilhelm Dayı ve balerinler, Prusya'nın en yakın dostu: GARF 678.2.279.5, Aleksandr güncesi, 15-25 Nisan 1873. Fransa-Prusya Savaşı ve Paris Antlaşması'nı tanımama: Steinberg 286-311. Rusya'nın Paris Antlaşması hükümlerini geçersiz hale getirişi: Mosse 158-183. Roux 465-498. Prusyalı domuzlar: Igor Vinogradoff (ed.), "Some Russian Imperial Letters to Prince V. P. Meşçersky" (1839-1914), *Oxford Slavonic Papers* (1862) 10.110-118 (bundan böyle "Meshchersky Letters"), III. Aleksandr'dan Meşçerski'ye, 9 Ağustos 1870. Askeri reform: Lincoln *Reforms* 143-158. Askeri reformlar, Milyutin ve Baryatinski çekişmesi: John S. Buchnell, "Miliutin and the Balkan War - Military Reform vs Military Performance", Eklof 139-158. GARF 722.1.104.55, Kostya'nın güncesi, askeri reform üzerine, 21 Nisan 1873. Milyutin, *Dnevnik* 21-29, 8 Nisan 1873'ten 2 Mayıs 1873'e kadar ve 58-80 reform süreci, 3 Aralık 1873'ten 1 Ocak 1874'e kadar. Scott P. Anderson, *The Administrative and Social Reforms of Russia's Military, 1861-74: Dmitri Miliutin against the Esconced Power Elite,* doktora tezi, 2010.

22 II. Aleksandr'dan (A) Prenses Yekaterina Dolgorukaya'ya (D ya da Katya) mektuplar ve aksi belirtilmedikçe hepsi GARF 678/alıntı tarihleri: GARF 678.2. 283.8, "Dört kez seviştik, sen çok tutkuluydun ve tam anlamıyla aşırıydın, biraz dinlenmeye ihtiyacım var", 9 Şubat 1871. *Bingerle* faslını kesmekten duyulan hoşnutsuzluk: Özel koleksiyon, A'dan D'ye, 6 Ocak 1868. "Canımızın *bingerle* çektiğini sezebildim", özel koleksiyon, 1 Şubat 1868 sabah on bir. "Seni istiyorum haspam, meleğim", 30 Ocak 1868 sabah dokuz buçuk. "Bu geceyi ve *bingerle*'ı düşünürken beklentiyle titriyorum", 29 Ocak 1868 sabah on buçuk. "Yaşadığımız *bingerle* ne kadar zevkliydi *sen* de çılgınca sevinçle paylaştın, 1 Şubat 1868 öğleden sonra dört. D'den A'ya, "Rüyamdaki koca, çılgınlıktan zevk alıyorum, aldığım müthiş hazla boğuluyorum, daha fazla bekleyemem", 11 Kasım 1871. D'den A'ya, "Dalmış, büyülenmiş haldeydik, tek duyguyla doluyduk. [...] *Bingerle* sihirliydi. [...] Seni bastırırken deli bir zevk aldım. [...] "Seninle ıslandım, yemeğimi büyük iştahla yedim, kucağında olmak istiyorum, ikiye kadar bekleyemem", 13 Kasım 1871. D'den A'ya, "Kendimizi yoruyoruz, içim kıpır kıpır, beşe çeyrek kalayı bekleyemem", 14 Kasım 1871. D'den A'ya, "O hoş saat sarhoş ediciydi ve sevgili özel despotumdan delice haz aldım", 14 Kasım 1871. A'dan D'ye: "Hazineyle mest olmak istiyorum ve *coquille*'ının içinde olmayı özlüyorum, ah, utanmıyorum, doğal bir şey bu", 1 Ocak 1870. "Yaramaz haspa, kediler gibi dertop olduk ve hezeyana vardık", 2 Ocak 1870. "Sana tekrar dalmanın zevki içindeyim, sevgili bobinka", 5 Ocak 1870. "Üstümde kımıldanıp durduğun ve bana sıkıca yapıştığın yataktaki, ardından sıranın bana geldiği kanepedeki *bingerle* fasıllarıyla doymuş haldeyim, seni külotsuz görmeyi seviyorum", 1 Aralık 1870. "Soyunmaya bile fırsat bulamadan kediler gibi birbirimizi sıkıca kavrıyoruz ve ardından gözde kıyafetimizle [çıplak halde] hezeyana varıyoruz", 12 Ocak 1870. "Bana yapışıp üstüme oturdun ve ben *coquille*'ına girdim, yekvücut olup dinçleştik. Dört kez sevişme çok tutkulu ve çok aşırı", 9 Şubat 1871. "Kocan mümkün olan her pozisyonda *coquille*'ına girerken çok ateşliydi; onun bacaklarını havada tuttuğu sırada, sevgili küçük şeye daldım", 9 Nisan 1871. Kanepede, masada ve yatakta seks, 5 Mayıs 1871. "Vava'nın içine girmemle dehşete kapılmasına yol açan kıyafetimi düşünürken gülmekten kendimi alamıyorum", 16 Eylül 1872. Delilik noktasına varan seks, 17 Mayıs 1871. "Üç defa sevişmemiz ne kadar delice", 8 Mayıs 1873. "Senin tapılası *coquille*'ına karşı koyamıyorum", 7 Kasım 1871. "Fıskiyenle beni birkaç defa sulayışını sevinçle hissettim ve bu da aldığım zevki iki katına çıkardı", 9 Mayıs 1874. Olabilecek her pozisyon, 11 Ağustos 1875. Livadya, Kırım, lezzetli seks, 15 Eylül 1875. "Vücudun çok iştah açıcı, Vava *bingerle*'ı bir sülük gibi emiyor", 14 Mayıs 1876. "Tam donanımlı *mon bingerle*'dan iltifatlar", 17 Haziran 1877. İlk sevişmeye ve külotu sıyırıp çıkarışa dair anılar, 1 Temmuz 1877. Katya'nın birlikte yaşadıklarına dair anıları: GARF 678.2.289.11, ailesinin kaba davranışının aksine, çarın inceliği; GARF 678.2.289.12, "Hiç kimseyi görmezdim, her yere onun peşinden giderdim"; GARF 678.2.289.13, hastalık, doktorların çocuk doğurma önerisi, "Onu sahiden düşünen hiç kimsesi yoktu", Georgi'nin doğumu; GARF 678.2.289.14, yumuşak yatak, yeni üniformalar. II. Aleksandr'ın çıplak Katya eskizini çizmesi: B. M. Nosik, *Russkye tayni Parija,* 58. Kostya: Beech 1.51-63; Nikolay 1:69-73; Mihail 2.171. Mossolov 74. Mihail Nikolayeviç üzerine:

Grandük Aleksandr Mihailoviç (Sandro), *Once a Grand Duke* (bundan böyle Sandro) 37.

23 Aleksis: Gezideki Aleksis'in mektupları GARF 641.1.18. Beech 1.123-5.

24 Bu anlatımda esas alınan kaynak Fanny's hatıratı, Eva ve Daniel McDonald, *Fanny Lear: Love and Scandal in Tsarist Russia* (bundan böyle McDonald, *Fanny*) 34-127.

25 Hive'ye ve Orta Asya savaşlarına ilişkin anlatımda esas alınan kaynaklar: Seymour Becker, *Russia's Protectorates in Central Asia*; Dietrich Geyer, *Russian Imperialism: The Interaction of Domestic and Foreign Policy 1860-1914* (bundan böyle Geyer) 86-89; Peter Morris, "The Russians in Central Asia, 1870-1887", *SEER* (1975) 53.521-538. Hive: GARF 678.2.278.24, Aleksandr güncesi, 11 Şubat 1873. Nikola'dan (Nikolay Konstantinoviç) Fanny'ye mektuplar 127-159. Rieber 72-82; Hint İsyanı'nın sağladığı fırsat A'dan B'ye, 28 Eylül 1857. Gorçakov tezkeresi, 28 Nisan 1858, Orta Asya içlerini yoklama; 79-82 Baryatinski ve Nikolay İgnatiyev fırsat; 73 İngiliz ordusunu yok etme olasılığı Milyutin, *Dnevnik* 36-38, Kaufman'ın Hive fethine ilişkin raporu, 16 Haziran 1873. Emperyal maceraların erotik yanı: Pyotr Valuyev, *Dnevnik P. A. Valuyeva, ministra vnutrennih del (1861-1876)* (bundan böyle Valuyev, *Dnevnik*) 2.60, 20 Temmuz 1865.

26 GARF 772.1.106.53-60, Kostya güncesi, 10-19 Nisan 1874; Milyutin güncesi, 17 ve 18 Nisan 1874. Fanny 188-269; ABD'li diplomatlar, akt. McDonald, *Fanny Lear* 271-299. Marya ve Alfred, ihtiyar bir aptal Victoria: GARF 678.2.279.9, Aleksandr güncesi, 5 Temmuz 1873. "Hiç de içime sinmedi": GARF 678.2.279.8, Aleksandr güncesi, 29 Haziran 1873. *Queen Victoria's Letters* 2.328-239. Fanny 181-184. "Bir evde beraber oturulamayacak" kadar huysuz adam/"Apaçık bir cinayet": Wilson 358-361. Marya'nın çara şifreleri çözmede yardım etmesi ve Edinburgh düşesi olması: Hannak Pakula, *The Last Romantic: A Biography of Queen Marie of Roumania* (bundan böyle Pakula) 25-34. Clarence Konağı'ndaki yaşam: Romanya Kraliçesi Marie, *Story of My Life* (bundan böyle Romanya Kraliçesi Marie) 3-88.

27 Şuvalov-Milyutin çekişmesi, "Saat dörtte at sırtında uçup yanına geleceğim": GARF 678.2.283.17, A'dan D'ye, 27 Ekim 1873. Sevgili Gogo: GARF 678.2.283.18, A'dan D'ye, 14 Aralık 1873. Narodnikler: Ruud 38-40. Daly 1.22-25. Frank, Dostoevsky, 687-693. Figes, *Natasha's Dance* 220-236. Şuvalov'un düşüşü: Milyutin, *Dnevnik*, 75, 31 Aralık 1873 ve 1 Ocak 1875. "Sen Londra olmasını tercih edersin, değil mi?" Daly 1.23. Rieber, "Interest Group Politics in the Era of the Great Reforms", Eklof 75-78. bkz. Rieber, "Interest Group Politics in the Era of the Great Reforms; Şuvolov'un düşüşü, 78.

28 Wortman 229; Saşa'dan Minny'ye 257. Geyer 68-776. Milyutin, *Dnevnik* 19 Ocak 1876 ve 8 Şubat 1876; Sırplar açısından işlerin kötüye gidişi, 31 Mart 1876; 14 Haziran, Aleksandr'ın Üç İmparator Birliği'ne güvenmesi; 15 Temmuz, "Rus kamuoyu atıl diplomasimizden hoşnutsuz", sakin görünüşün ardındaki çalkantılı ruh hali; 27 Temmuz, subayların Sırbistan'a gidişine izin verme; 30 Temmuz, çarın otuz yıl öncesini hatırlayışı/Nikolay'ın eğitimine ilişkin planı; Aleksandr, Milyutin ve İgnatiyev üçlüsünün 1 Ekim toplantıları, tuzaktan çıkış yolu arayışı; 11 Ekim, Aleksandr'ın başkomutanlık için Nikolay'ı ya da Totleben'ı düşünmesi; 16 Kasım, Sırbistan'ın zor duruma düşmesi; 8 Şubat 1877, orduya dayanma gereği. Saşa ve Pobedonestsev'in Aleksandr'ı eleştirmesi: Byrnes 142-4. Katya'nın korkusu ve stresi: GARF 678.2.105, A'dan D'ye, 14, 20, 23 Ağustos 1876 (Livadya'ya gidiş, Katya'yı görmek için atlı gezintiler, Türkiye'nin müttefiksiz oluşu, Prusya ile Avusturya'nın Rusya'yla birlikte hareket etme ihtimali), GARF 678.2.106/107, A'dan D'ye, 23 Eylül; GARF 678.2.107, A'dan D'ye, 6, 11 Ekim 1876. II. Aleksandr'ın sakinliği konusunda Niki'nin görüşü: Charlotte Zeepvat, *Romanov Autumn* 16.

29 Savaşın anlatımında esas alınan kaynaklar: John S. Buchnell, "Miliutin and the Balkan War - Military Reform vs Military Performance", Eklof 139-158; B. H. Sumner, *Russia and the Balkans*; Aleksandr güncesi/mektuplar. GARF 678.2.279.17, Aleksandr güncesi, 1 Ocak 1877, "Tanrı yardımcım olsun". Ateşlenmeye hazır *bingerle*: GARF 678.2.283.29, A'dan D'ye, 17 Haziran 1877. GARF 678.2.279.8, Aleksandr güncesi, Bismarck'ın Rusya karşıtı koalisyonu önlemesi, 20 Ocak 1877. GARF 678.2.280.2, Aleksandr güncesi, rezil İngiltere, 16 Mart 1877. GARF 678.2.280.7, Aleksandr güncesi, müttefikimiz Romanya Kralı Carol 20 Mayıs 1877. GARF 678.2.280.11, Aleksandr güncesi, 14 ve 15 Haziran 1877, muhteşem panorama. GARF 678.2.280.12, Aleksandr güncesi, 17 Haziran 1877, Disraeli. GARF 678.2.280.15.16, Aleksandr güncesi, 25 Haziran 1877, aklına babasının gelişi. GARF 678.2.280.16, Aleksandr güncesi, 28 Haziran 1877, Mihail'in geri çekilişi. Katya hatıratı: GARF 678.2.289.17-19, Nikolay'ın aptallığı, bağışlanamaz bozgunculuğa kızgınlığı. Milyutin, 4 Temmuz 1877; Adlerberg'in ülkeye dönüş tavsiyesi, 8 Temmuz; 10 Temmuz, Nikolay'ı dizginleme; 12 Temmuz, Plevne'den gelen

kötü haber; 14 Temmuz, Nikolay'ın sorunu kavrayamayışı. GARF 678.2.280.21, Aleksandr güncesi, 9 Temmuz 1877, Birinci Plevne Muharebesi. GARF 678.2.280.25, Aleksandr güncesi, 19 Temmuz 1877, Plevne üzerine.

30 GARF 678.2.280.30, Aleksandr güncesi, 29 Temmuz 1877, yüreğinin yanması. Milyutin, *Dnevnik* 6 Ağustos 1877, kilisede bayılma/komutanları yetersiz bulma. GARF 678.2.280.32, Aleksandr güncesi, 2 Ağustos 1877, maiyetindeki kişilerle ilişki. GARF 678.2.280.35, 7 Ağustos 1877, Nikolay'ın Plevne'ye yönelik yeni saldırıları. GARF 678.2.280.46, Aleksandr güncesi, 26, 29, 31 Ağustos 1877, çarın Plevne taarruzunu izleyişi/zayiat. Milyutin'in müdahalesi 29-31 Ağustos 1877; çarın şen mizacı, 3 Eylül 1877. Ölümler GARF 678.2.280.50, Aleksandr güncesi, 5 Eylül 1877. GARF 678.2.280.54, Aleksandr güncesi, 15 Eylül 1877, Victoria için "sürtük", deli sıfatı. GARF 678.2.280.63, Aleksandr güncesi, 27 Eylül 1877, Saşa'nın mektubu. GARF 678.2.280.67, Aleksandr güncesi, 6 Ekim 1877, Nikolay ve balerin arasındaki güvensizlik. Saşa'nın Nikolay'ı "her zaman şapşal" biri olarak nitelendirişi: RGİA 919.2454.61, Aleksandr Aleksandroviç 21 Aralık 1877. Çarın Plevne'deki bozgunu Katya'ya itiraf edişi: *bingerle* iltifatlarını gönderiyor: GARF 678.2.283.29, A'dan D'ye, 17 Haziran 1877. GARF 678.2.114115, A'dan D'ye, 13, 18, 20, 21 Temmuz 1877, üzüntü, Nikolay'ın düşman ordusunun üstünlüğünü göz ardı edişi, Muhafız Alayı'nı çağırma. GARF 678.2.114-15, A'dan D'ye, 13, 14, 18, 24, 30 Temmuz 1877. Plevne'nin düşüşünü bekleme: GARF 678.2.117, A'dan D'ye, 4, 27 Ekim 1877, seks düşleri, Totleben taktikleri, Muhafız Alayı'nı harekete geçirme, Nikolay'ın özgüvenini kaybedişi, tek eksikliğin nikâh oluşu. GARF 678.2.117-18, A'dan D'ye, 16, 18, 20, 24, 28, 29 Kasım 1877. Nikolay'ın yetkelerinin Aleksandr tarafından budanması: Milyutin 8 Ekim 1877; Kars'ın ele geçirilişi, 6 Kasım; 15 Kasım bunalımı; "Çar daha genç görünüyordu". GARF 678.2.280.99, Aleksandr güncesi, 28 Kasım 1877, Plevne'nin düşüşü. Nikolay'ın komutanlığı: Milyutin, *Dnevnik* 11 Ekim 1877, Totleben mı, Nikolay mı tartışması, Aleksis'in savaşa gidişi: GARF 678.2.280, Aleksandr güncesi, 9 Haziran 1877. Loris'e göre Mihail'in savaştaki tutumu: Pyotr Zaionchkovsky, *The Russian Autocracy in Crisis 1878-1882* (bundan böyle Zaionchkovsky 2) 22. Sandro 27-47. Radzinsky 258-273. Nikolay: Beech 1.74-75. Aleksandr'ın ölü muhafızlar listesini görünce ağlayışı: Lincoln, *Reforms* 155.

31 GARF 678.2.119, A'dan D'ye, 11 Aralık 1877, tatlı seks; çocukların babacıklarını görünce sevinmeleri, A'dan D'ye, 29 Aralık 1977, zafer sevincini paylaşma, çocuklara karşı sevecen. GARF 678.2.119, A'dan D'ye, 7 ve 9 Ocak 1878, barışı yararlı görme, Edirne haberi, tekrar kavuşma isteği, İngiliz filosunun gelişi. GARF 678.2.119, A'dan D'ye, 13 ve 14 Ocak 1878, Berlin'den gelecek haberi bekleme, süvarilerin Konstantinapol'e yönelişi, *bingerle* faslından alınan zevk. GARF 678.2.119, A'dan D'ye, 21 Ocak 1878, mütareke keyfi, Viyana ve Londra'dan gelen kötü haber. GARF 678.2.119, A'dan D'ye, 27 Ocak 1878, yemekten önce harika *bingerle*, İngiliz filosunun Konstantinapol'e varışı. GARF 678.2.119, A'dan D'ye, 1 Şubat 1878, birlikte uyanma sevinci. GARF 678.2.119, A'dan D'ye, 3 Şubat 1878, kardeşinden hiçbir şey gelmeyişi; haberlerin yarattığı tedirginlik, yaşlı soytarı kraliçe. GARF 678.2.119, A'dan D'ye, 6 Şubat 1878, "Eğer Konstantinapol elimizde olursa, daha sakin olurum". GARF 678.2.119, A'dan D'ye, 21 Şubat 1878, "*Bingerle*'ımın davetine ne kadar memnun olduğunu...". GARF 678.2.119, A'dan D'ye, 11 Mart 1878, keder, kötü gece. GARF 678.2.120, A'dan D'ye, 18 Mart 1878, sıkıntıların ortasında çocukların verdiği mutluluk. GARF 678.2.120, A'dan D'ye, 20 Mart 1878, "Türkler bizden ziyade İngilizlerden korkuyorlar; saat üç buçukta yanında olacağım". *Sultan* gemisindeki Edinburgh Dükü Prens Alfred'in ikilemi, Bizans tahtı, kraliçeden gelen mektupları Marya'ya gösterme ve İmparatoriçe Marie'nin Hesse Prensi Alexander'a mektubunda "ağzı bozuk Victoria" yakıştırması: Wilson 376-385. Aleksandr güncesi: GARF 678.2.7. 93, Petersburg'a dönüş, 8 Aralık 1877; İgnatiyev kontu, 12 Aralık 1877; 24 Aralık, Sofya'nın alınışı. GARF 678.2.7.2, Nikolay'a güvensizlik, 11 Ocak 1878; GARF 678.2.7.3, işgalin kaçınılmazlığı/İgnatiyev'in müzakereye girişi/kente yaklaşma, 12 Ocak 1878. GARF 678.2.7.4, Nikolay'ın başının başarıyla dönmesi, 13 Ocak 1878. GARF 678.2.7.7, savaş, beş günün bitmek bilmeyişi, 19 Ocak 1878. GARF 678.2.7.7, "Bismarck'ın nasıl güleceğini tahmin edebiliyorum. [...] Tarih beni tereddüdümden dolayı mahkûm edecek", 20 Ocak 1878. GARF 678.2.7.9, Britanya'yla savaş/düşman Beaconsfield, 26 Ocak 1878. GARF 678.2.7.11, kenti işgal etme tehdidi, 29 ve 30 Ocak 1878. GARF 678.2.7.11, kenti ele geçirme emri, 30 Ocak ve 1 Şubat 1878. GARF 678.2.7.23, Bismarck'ın tavsiyesini unutma/Konstantinapol'ü ele geçirme fırsatını kaçırma, 29 Mart 1878. GARF 678.2.7.25, Nikolay'ın görevden alınışı, 15 Nisan 1878. GARF 678.2.8.5, "Eğer bir Bismarck'ım olsaydı", 5 Mart 1879. GARF 678.2.8.4, üç imparator ittifakını yok sayma, 6 Şubat 1879. İlerleyişin en aşırı varsayımları geçecek düzeye ulaşması: Milyutin, 12 Ocak 1878; 28 Ocak

1878, heyecana kapılan çarın kenti işgal emri verişi; 11 Şubat 1878, Nikolay'ın felaketten kaçınma düşüncesiyle makul bir terredüde düşüşü; 19 Şubat 1878, barış, coşkulu sevinç.

32 Berlin Kongresi'ne ilişkin anlatımda esas alınan kaynaklar: Sumner, *Russia and the Balkans*; Geyer 78-80; Steinberg 368-373; Steinberg'in Gorçakov ve köpek meselesini Disraeli'den aktarışı 367. Gorçakov ve Disraeli karşı karşıya: Salo Baron, *The Jews under Tsars and Soviets* 48. GARF 678.2.120, A'dan D'ye, 30 Nisan 1878, mareşallik sevinci; 16 Mart 1878, seks; 26 Mayıs, Katya'nın çara gelen mesajları okuyuşu. Berlin: GARF 678.2.122, A'dan D'ye, 3 Haziran 1878, kongrenin savaşla sonuçlanacağı korkusu; 12 Haziran, *bingerle*'dan sonra çekilen güzel uyku; 17 Haziran, Berlin'de Rusya'ya karşı tam bir koalisyon; 20 Haziran, *bingerle* fasılları, Batum'u ele geçirme gereği; 22 Haziran, Batum için çarpışma kararlılığı; 27 Haziran, dâhi Bismarck'ın bütün Avrupa'yı parmağında oynatması. GARF 641.1.32 Aleksandr'dan Marie'ye 10 Ağustos 1878: Bismarck'ın Avusturya'yla birlikte Rusya aleyhine tertipler çevirmesi. Milyutin 2 Haziran'dan 22 Temmuz'a kadar, Berlin'deki müzakereler ve kamuoyunun hükümete düşmanlığı, imparatorun aşağılanma hissi; Gorçakov'un geniş yetkili konumu, 3 Nisan 1876; tam anlamıyla bunak oluşu, 6 Kasım 1877; çarın Gorçakov'a kızgınlığı, 11 Ekim 1877. Ayastefanos Antlaşması'yla Ortaçağ sınırlarına kavuşan Bulgaristan'ın Berlin Antlaşması'yla küçültülmesi; yeni prens Battenberg: Stephen Constant, *Foxy Ferdinand, Tsar of Bulgaria* (bundan böyle *Ferdinand*) 18-25.

33 Zaionchkovsky 32-91. Daly 1.24-25. Mezentsov'a suikast girişimi: GARF 678.2.122, A'dan D'ye, 22 Mayıs 1878, "Tanrı hamileliğini esirgesin". GARF 678.2.122, A'dan D'ye, 4 Temmuz 1878, Bulgaristan'ı paylaşma ayıbı. GARF 678.2.122, A'dan D'ye, 13 Temmuz 1878, "Çok tatlısın, Muşka". GARF 678.2.122, A'dan D'ye, 4 Ağustos 1878, Mezentsov'un öldürülüşü, "oynak yüzyıl." Kırım: GARF 678.2.122, A'dan D'ye, 27 Ağustos 1878, polisteki tedirginlik; 4 Eylül 1878, ayrı kalmanın bedeli; 3 Eylül 1878, Yekaterina'nın doğumu. Petersburg'a dönüş: GARF 678.2.122, A'dan D'ye, 25 Eylül 1878, *bingerle* fasılları 26 Eylül 1878, kanamanın seksten kaynaklandığı kuşkusu; 8 Ekim 1878, hamile kalmama gereği; 28 Ekim 1878, sevişme isteği. Aleksandr güncesi: GARF 678.2.7.8, yargılama of 193 Narodnikin yargılanması ve Trepov'un vurulması, 24 ve 25 Ocak 1878. GARF 678.2.7.34, Mezentsov'un öldürülmesi, 4 Ağustos 1878; görünmez el, 26 Eylül 1878. GARF 678.2.7.41, D'ye 10 bin ruble, 25 Ekim 1878. GARF 678.2.7.47, karakter dinginliğini yitirmeme, 22 Aralık 1878. GARF 678.2.8.5, Kropotkin'in öldürülmesi, 22 Şubat 1879. GARF 678.126, A'dan D'ye, 1 Ocak 1878, mutlu yeni yıl. Kâbil 1878: GARF 641.1.32, Aleksandr'dan Marie'ye, 26 Ağustos 1878. Ruud 39-42. Daly 1. 24-26

34 GARF 678.2.8.6-8, Aleksandr güncesi, mucizevi kurtuluş/genel valiler, 2-5 Nisan 1879. GARF 678.2.289.22, Katya'ya Nisan 1879 girişiminin bildirilişi, "Tanrı beni senin hatırına kurtardı". Suikast; Valuyev'in genel valileri önerişi: Zaionchkovsky 52-60, isyan tahrikine karşı Loris-Melikov planı 56-57; Valuyev "yarı harap bir hükümdar"; 78-91 Aleksandr'ın Valuyev ve Kostya'yla reformu görüşmesi; 89 Saşa'nın karşı çıkması 23 Ocak 1880. Çarın bir tavşan gibi izlenişi: Tolstaya 26. Marie'nin sağlığı: GARF 641.1.31, Sergey'den Marie'ye, 29 Nisan 1879. GARF 641.1.31, Aleksandr'dan Marie'ye, "İyi olmadığını duyunca üzüldüm", 6 Mayıs 1879. GARF 641.1.29, Aleksandr'dan Marie'ye, düğün yıldönümü ve yakında kavuşma dileği. GARF 641.1.32, Aleksandr'dan Marie'ye, 1, 2 ve 4 Ağustos 1879, yeni sağlık çözümleri, manevralara gidiş, imparatoriçenin sağlığının daha iyiye gidişinden duyulan sevinç. GARF 641.1.32, Aleksandr'dan Marie'ye, 8 Eylül 1879, Niksa'yı anma. GARF 641.1.32, Aleksandr'dan Marie'ye, 10 Ağustos 1878, üç idam. GARF 641.1.32, Aleksandr'dan Marie'ye, 18 Ağustos 1879, Mareşal Manteuffel'in Kayzer Wilhelm'den Bismarck'ın yazdırdığı ve Almanya'nın yaptıkları geçmişteki borçları ödediğini belirten bir mektupla gelişi. Kışlık Saray'a taşınma: Milyutin, 13 Mayıs 1881, Adlerberg'in anlatımı. Aleksandr ve Dolgorukaya: GARF 678.2.129, A'dan D'ye, 11 Mart 1880, *bingerle*'dan alınan hazzın iki katına çıkışı; 19 Mart 1880, çılgınca zevki paylaşma, ortak kutsal kült. GARF 678.2.130, A'dan D'ye, 10 ve 23 Nisan 1880, "Çığlık atmak güzel bir şey", hoş odalar, asıl hayatın birlikte geçirilen güzel anlarda yoğunlaşması. Katya'yı çocuklardan, özellikle Sergey, Pavel ve Grandüşes Marya'dan saklamanın yakışıksızlığı: Beech 1.120. GARF 678.2.7.26, çarın Katya'dan olan oğluna Yuriyevski unvanını vermesi, 24 Nisan 1878. Aleksandr güncesi: GARF 678.2.8.10, 10 Mayıs 1879, bir romandaki âşık gibi. GARF 678.2.8.22, 30 Ağustos 1879, "Avcıların izlediği bir kurt durumundayım".

35 GARF 678.2.8.26, trene bomba yerleştirme 20 Kasım 1879. Milyutin, *Dnevnik* 20 Kasım 1879. GARF 678.2.8.27-28, Aleksandr güncesi, masadaki tehditkâr mektup, 3 Aralık 1879 ve teröristlerin Kışlık Saray'ı basma planına dair haber, 4 Aralık 1879. Sarayı bombalama, Halturin: Tolstaya 34-35.

Katya'nın patlayıcılarla girişilecek tertibe ilişkin korkuları ve kuşkuları: GARF 678.2.289.25-29. Kışlık Saray'da ihmalkârlık ve çarın çok solgun görünüşü, Saşa panikte, hiçbir şey duymayan İmparatoriçe Marie'nin olayı duyunca ağlayışı: Tolstoya 29-41. Reform: Zaionchkovsky 80-91. Aleksandr güncesi: GARF 678.2.8.29, reform ve Valuyev/Marie'nin uzun süre yaşamayacağı görüşü, 1 Ocak 1880; Hendrikova'nın sürgün edilişi, 14 Ocak 1880. Valuyev, *Dnevnik* 47, 9 Ocak 1880, Aleksandr'ın 1863 planını değerlendirme. Aleksandr'ın Kostya'yla görüşmesi, 13 Ocak 1880, E. A. Peretts'in güncesinden alıntıyı aktaran Zaionchkevsky 84. Kışlık Saray'a bomba atma: GARF 678.2.9.6, Aleksandr güncesi, 5 Şubat 1880. Milyutin, *Dnevnik* 5 Şubat 1880. Saşa güncesi, 5 Şubat 1880, GARF 677.1.307.319-320. Hesse Prensi Alexander güncesi/notları aktaran Lyaşçenko, *Aleksandr II,* 288. *Naryshkin* 62-63. Katya'nın anlatımı: GARF 678.2.289.30-33.

36 Zaionchkovsky 92-93, Kostya'dan alıntı. Sandro 57-60. GARF 678.2.9.7, Aleksandr güncesi, Saşa'nın diktatör önerisinin reddedilmesi, ardından çarın Loris'i ataması, 8, 9, 10 Şubat 1880; çocuklara dönük tehdidin bir kâbus yaşatması, 16 Şubat 1880. GARF 678.2.9.9, Loris hamlesi, 20 Şubat 1880. GARF 678.2.9.10, Gogo ve infaz, 21 Şubat 1880. GARF 678.2.9.10, "zavallı hürriyet", 23 Şubat 1880. GARF 678.2.9.13, Gogo'nun geleceği konusunda Katya'nın kaygısı, 9 Mart 1880. GARF 678.2.9.13, Katya: "Teröristleri asın", 16 Mart 1880. GARF 678.2.9. 14, Loris'in polis birimlerini tek çatıda toplaması, Drenteln'i görevden alması, çarla aynı yetkilere kavuşması, 22 Mart ve 24 Mart 1880. Çerevin'in Yahudi takıntısı: Zaionchevsky 338. Saşa ve Loris arasındaki ilişkiler: GARF 677.1.307/308. Rieber 104. Zaionchkovsky 92-116, Kostya'nın Petersburg'daki paniğe ilişkin görüşü, Valuyev'in kendine güveni ve "I. Mihail" küstahlığı, Saltıkov-Schedrin karizması; 330 Loris'in Saşa'yla işbirliğine girmesi; 7-14 Loris'in dizginleri eline alması, "komutayı birleştirmesi"; Loris ve Saşa, 340 Pobedonostsev'den E. F. Tyutçeva'ya, Loris'in iki hamisi ve belli bir kadında bulduğu üçüncü destekçi; 11 Nisan tezkeresi 129-144; Pobedonostsev'in atanması 146. Meşçerski'nin Loris'i esnek ve kurnaz olarak nitelendirişi 420-437; Tolstoy ve Drenteln'in görevden alınması 439-444. Loris'e Doğu zihniyetli, sinsi bakışlı, "Hokkabaz" yakıştırması: *Naryshkin* 63. Büyük Diktatör: Sandro 65-66; Milyutin, *Dnevnik* 10 Şubat 1880. Polis teşkilâtı: Ruud 48-55. Daly 1.26-31. GARF 678.2.9.18, Aleksandr güncesi, Marie'nin ölümüyle ikili hayatın sona ermesi ve Katya'nın izdivaç talebi, Adlerberg'in uyarısı, 22, 23, 24 Mayıs 1880. GARF 678.2.9.19, Aleksandr güncesi, taç giyme töreni, anayasa, ardından emeklilik, 25, 26, 27 Mayıs 1880. GARF 678.2.9.19, Saşa ve Aleksandr arasındaki konuşma, 30 Mayıs 1880. GARF 678.2.9.22-23, Bajenov'un nikâhı kıymaya yanaşmaması, Katya'nın Saşa'ya güven duyma tavsiyesi, 28 Haziran, 3, 4 ve 6 Temmuz 1880. Saşa'nın kendi annesinin ölümü ve Aleksandr'ın yeniden evlenmesiyle ilgili görüşü: GARF 642.1.709.13-16, III. Aleksandr'dan (Saşa) Minny'ye, 22 Mayıs 1884. Katya hatıratı: GARF 678.2.289.34, "Başka saldırıları beklemeseydik, [bu kadar çabuk] evlenme fikri aklımıza gelmezdi", GARF 678.2.289.35-36. Adlerberg'in evliliğe ilişkin uyarısı: Milyutin, *Dnevnik* 4.78-79, 18 Ağustos 1879. Adlerberg'in çarı avucuna alarak nüfusunu artıran Dolgorukaya'yı arsız, ahmak ve toy biri olarak nitelendirişi: Milyutin, *Dnevnik* 4.337, 13 Mayıs 1881.

37 Byrnes 140-145, Aleksandr'ın Pobedonostsev'i riyakâr ve azgın bir bağnaz olarak nitelendirişi; 147-149 Pobedonostsev'in putlara karşı çıkan bir mümin olduğunu belirtişi; 143 II. Aleksandr'ın Saşa'ya mektuplarda 1877-1878 kararlarını eleştirişi; E. Tyutçeva'ya mektupları 143-144; Dostoyevski 93-109. Pobedonostsev'in Loris'e bakışı: Byrnes 140. Frank, *Dostoevsky*, Meşçerski'yle işbirliği 617-619, 671, 679 (Meşçerski, "Prens Nokta"); Pobedonostsev'le dostluk, çarlığa saygı 678-679 ve 801-807; Yahudilerden nefret 836; Romanov grandükleri Sergey, Pavel ve Konstantin Konstantinoviç'le tanışma 767, Sergey'le yemek 781; Saşa tarafından kabul ediliş 914.

38 Loris ve Katya: Zaionchkovsky 145-147; Katya'nın Loris'i olağanüstü bir kişi olarak görmesi; 340 Pobedonostsev'den E. F. Tyutçeva'ya, Loris'in iki hamisi ve imparatoriçenin ölümünden sonra Yuriyevskaya'da bulduğu üçüncü destekçi. Aleksandr güncesi, Loris'in içişleri bakanlığına atanması: GARF 678.2.9.24, Loris'in düzeni yeniden sağlaması, 6 Ağustos 1880. Livadya: GARF 678.2.9.25, Katya, 16 Ağustos 1880. GARF 678.2.9.26, Saşa'ya mektup, Katya için para, 11 Eylül 1880. GARF 678.2.9.29, Romanovlara yakın Yuriyevski soyadının verilişi, 4 Aralık 1880. Milyutin 22 Ağustos 1880; Livadya'da Katya'yla tanıştırılma, 26 Ağustos 1880; Katya'nın sosyeteye çıkışı, 4 Ekim 1880; Saşa'yla gerginlik, 11 Ekim 1880. II. Aleksandr'ın Saşa'ya bakışı: 24 Ocak 1881 tarihli günce girişi.

39 GARF 678.2.8.5 genel durumu değerlendirme, Saşa'nın saldırganlığı, baba ile oğlun çok farklı kişilikler taşımaları, 24 Ocak 1880. Tolstoya 119-121, Darya Tyutçeva'nın saraydan ayrılışı ve II. Aleksandr'ın tepkisi üzerine lanet okuyuşu. Katya'nın ölümü göze alarak Kırım'a gidişi ve Loris/

Katya ittifakı: Katya hatıratı, GARF 678.2.28.36-42. Zaionchkovsky 174-189, 176 Pobedonostsev'den E. F. Tyutçeva'ya, yavan ve cahilce eğitim planının müthiş saçmalığı, berbat görüşme; Polovstev güncesi, veliahdın Loris'e kızgınlığı; 340 Pobedonostsev'den E. F. Tyutçeva'ya, Loris'in iki hamisi ve belli bir kadında bulduğu üçüncü destekçi/ "Ona bakınca midem bulanıyor". Minny ve Saşa çiftiyle yüz yüze görüşme, Minny'nin oyuna getirilişi: *Naryshkin* 64-71. Katya hatıratı, ailedeki canavarlar, Saşa'nın hükmetmekten aciz oluşu, çarın "kendi yerini dolduracağına güven duyabileceği yetenekli birinin olması halinde", tahtı çoktan bırakmış olacağını belirtişi, dönüşte aile yemeği, "İmparatorun gelinleri karşısında kendimi nasıl dizginleyeceğimi biliyordum", Katya'nın "diğer kadınları kızdıran, bütün [erkek] bakışlarının ona yönelmesiyle çileden çıkaran çekiciliği ve güzelliği", Dolgorukilerin Romanovlardan daha köklü oluşu, Sanny'nin (Grandüşes Konstantin) Katya'ya imparatoriçe olmayı isteyip istemediğini sorması, Gogo'ya onu sevdiğini söylemesi, GARF 678.2.289.43-8. İ. V. Plotnikova (ed.), *Velikiy knyaz Sergey Aleksandroviç Romanov: biyografiçeskye materyali* (bundan böyle Plotnikova) 3.189, 245-246, Sergey'den Aleksandr Aleksandroviç'e, 19 Temmuz 1880 ve Aleksandr Aleksandroviç'ten Sergey'e, 6 Aralık 1880; Sergey ile Pavel'in babalarının evliliğini öğrenişi: 201 Sergey'den Marya Fyodorovna'ya, 5 Ocak 1881. Katya konusunda aileyle çatışma, Aleksandr için "altmış dört yaşında on sekizlik bir delikanlı" benzetmesi, Romanovların Katya'yla tanışması: Sandro 60-66. Loris ile Katya'nın kızgınlığı; çarın Minny'ye "Yüreksizin tekisin" demesi: *Naryshkin* 69-71. Bakanların Katya'yla tanışması: Byrnes, Pobedonostsev'in "sürtük" Katya'dan hoşlanmayışı 144.

40 Aleksandr güncesi: GARF 678.2.9.31, Loris'le Avrupa'dakinden farklı meşrutiyeti görüşme ve Düzenleme Kurulu'nu planlama, 4 Ocak 1881; Skobolev'in Denguil Tepe'yi ele geçirişi, 13 Ocak 1881. GARF 678.2.8.2, Malaya Sadova Sokağı'ndaki dükkânla ilgili ikinci uyarı mektubu, 25 Ocak 1881. GARF 678.2.8.4, reformu tartışacak özel komisyon; Saşa'nın reforma karşı çıkması ama Loris sayesinde Nabokov ve Kostya'nın kabul etmesi; çarın metni Bakanlar Kurulu'nda 2 Mart'ta okunmak üzere imzalaması, 17 Şubat 1881. GARF 678.2.8.4, hayatımın en mutlu günü, serflerin azat edilişinin yıldönümü, 19 Şubat 1881. GARF 678.2.8.4, aralarında Perovskaya'nın da bulunduğu devrimcilere yönelik tutuklamalar ve aramalar, 20 Şubat 1881; Loris'in çara muhafızların sadık olup olmadıklarını soruşu, 22 Şubat 1881. GARF 678.2.8.5, Katya'nın kardeşi Prens A. Dolgoruki'ye iletilen uyarı, 23 Şubat 1881. GARF 678.2.8.5, Milyutin'in reformlara hanedanı kurtaracağı gerekçesiyle destek vermesi, 25 Şubat 1881. GARF 678.2.8.6, Loris'in anayasayı taç giyme töreniyle aynı günde yayımlama planı, 26 Şubat 1881; Jelyabov'un tutuklanışı; 27 Şubat 1881; Valuyev'in Malaya Sadova Sokağı'ndan geçmeme tavsiyesi, 28 Şubat 1881. Daly 1.31. Abaza'nın "Taht bir milyon süngüyle ayakta kalamaz" sözlerini aktaran Orlando Figes, *People's Tragedy* (bundan böyle Figes, *PT*) 41. Amerika'da emeklilik: GARF 678.289.10, Katya hatıratı. Zaionchkovsky 174-189; 28 Ocak 1881 Loris tezkeresi 179-181; Lenin'in görüşü 182. Loris'in anayasa toplantılarına Pobedonostsev'i almaması: Byrnes 147-150. GARF 678.2.8.2, Aleksandr güncesi, "Bana yakın birinin kalan günlerimi saydığını hissetmeksizin sakince yaşamayı dört gözle bekliyorum", 24 Ocak 1881.

41 GARF 678.2.8.8, çarın sabah sekizde güncesine yazdıkları, Loris'in iyimserliği, reformlar, taç giyme töreninden sonra emekliye ayrılma, Katya dahil herkesin uyarılarına aldırmama kararı. Katya'yla son sevişme: Dr. Botkin'den A.S. Suvorin'e, *Dnevnik A.S. Suvorina,* 66, günce girişi 14 Eylül, 1893. Sandro 70-74. Adrian Dvorjitski, 1 Marta 1881, *İstoriçesskiy vestnik* (1913) 1. Komplonun ayrıntıları: *1 Marta 1881 goda. Po neyzdannim mateyialam; Delo 1 Marta: protsess Jelyabova, Perovskoy i drugih. Pravitelstvennyi otçet.* Çarın çok keyifli olması, Binicilik Okulu'na gidiş, ölüm döşeği, Saşa ile Katya'nın başını tutması: Milyutin, *Dnevnik* 1/2/ Mart 1881, 272-275. Andrey Maylunas ve Sergei Mironenko (ed.), *A Lifelong Passion: Nicholas and Alexandra: Their Own Story* (bundan böyle *LP*), İddianame, 1 Mart 1881, 1-4. Saşa'ya göre, annesinin ölümü ve babasının yeniden evlenmesiyle başlayan bir trajedi, "Her türlü pislik ortalığa saçıldı ve kutsal olan her şeyi sardı": GARF 642.1.709.13-16, III. Aleksandr'dan (Saşa) Minny'ye 22 Mayıs 1884. Pazar geçit törenine giden yolda bombacıların bulunmasından duyulan korku, Loris'in saldırılara ilişkin uyarısı: Katya hatıratı, GARF 678.2.289.54. Tolstoya 191-7: Nelidova'nın koşup Tolstoya'ya haber verişi, ölüm döşeğindeki sahne, babasının göğsünde hıçkıran Saşa'nın daha sonra Yuriyevskaya'ya sarılışı, kana bulanmış tunik, çocukların Şebeko'yla birlikte içeriye girişi.

42 Zaionchkovsky 203-238; Baranov 349; Gatçina'nın güvenliği 197; 8 Mart Konseyi 206-207; 211-215 İgnatiyev tezkeresi, 12 Mart; 217 çarın kararsızlığa düşmesi, Pobedonostsev; 222 "Delilerle birlikte yaşıyorum; üstelik 16. yüzyıldan kalma bir aptal olduğumu sanıyorlar", Pobedonostsev'den

Tyutçeva'ya, 10 Nisan 1881; 227-239 21 Nisan Konseyi ve Aleksandr'ın (IIIA) manifestosu, 235 IIIA'dan Pobedonostsev'e, manifestoya onay, 27 Nisan 1881. Pobedonostsev'in III. Aleksandr'a ve Tyutçeva'ya mektupları, Byrnes 40-64. Gatçina'ya kaçış, "alçak herifler" ve iktidardaki ilk günler: Sandro 75-79. Gatçina Kalesi ve Baranov: Milyutin, *Dnevnik* 4.45-51. Pobedonostsev ve III. Aleksandr arasındaki yazışmalar *Pisma Pobedonostseva k Aleksandra III*, c. I. Komedi: Valuyev, *Dnevnik 1877-1884*, 23 Mart 1881. 8 Mart Konseyi: Milyutin, Valuyev ve Perretts günceleri. Konsey'in 27 Nisan toplantısı ve Loris'in konağındaki 28-29 Nisan toplantısı, manifesto şoku: Milyutin güncesi. Vorontsov-Daşkov'un (VD) saldırılara ilişkin uyarısı: GARF 677.1.741.96, VD'den IIIA'ya, 3 Mart 1881. III. Aleksandr'ın Loris'i azletmekten duyduğu memnuniyet: Plotnikova 3.248, IIIA'dan Sergey Aleksandroviç'e. Tahta çıkıştaki ortam: I. A. Şestakov, *Polveka obiknovennoy jizni* (bundan böyle Şestakov, *Polveka*) 738-40, III. Aleksandr'ın tahta çıkışı, Kostya'nın görevden alınması, imparatorun sürekli "grandüklerin dairelere başkanlık etmemesi gerektiğini" tekrarladıktan sonra, "ani dürtü"yle Aleksis'i ataması, bir otokrasi cümbüşü, dürüst kişilerin azledilişinden duyulan üzüntü. III. Aleksandr'ın kifayetsizliği, Katya hatıratı: GARF 678.2.289.43. Çarın Loris ve Adlerberg aracılığıyla Katya Yuriyevskaya'yla uzlaşması: GARF 677.14.43, Adlerberg'den IIIA'ya, 10 Nisan 1881. GARF 677.1.519, Loris'ten IIIA'ya, 10 Nisan 1881. Grandük Sergey'in Katya Yuriyevskaya'yı ziyaret edişi: Plotnikova 3.24, Sergey'den Konstantin Konstantinoviç'e (KR), 17 Eylül 1881. Kostya'nın görevden alınması: Beech 1.62-4. Nikolay Nikolayeviç'in görevden alınması ve seks cinneti: Paul Robinson, *Grand Duke Nikolai Nikolaevich: Supreme Commander of the Russian Army* (bundan böyle Robinson) 36. Beech 1.77. Nikolay'ın III. Aleksandr'dan gayrimeşru çocukları için soyluluk ve unvan ricası: RGİA 919.2.2454.88, IIIA'dan Nikolay'a, 22 Kasım 1882. Zaionchkovsky 2.21-23.

Sahne 3: İzbandut

1 Annesi ve Niksa'nın IIIA üzerindeki dinsel etkisi: GARF 642.1.709.13-16, III. Aleksandr'dan (Saşa) Minny'ye, 22 Mayıs 1884. Tatlı Minny'yi özleyiş: GARF 642.1.709.19-22, IIIA'dan Marya Fyodorovna'ya (Minny), 9 Mayıs ve 12 Mayıs 1884. Niki ve Georgi'yle yemek, GARF 642.1.608.11-17, IIIA'dan Minny'ye, 13 Mayıs 1884. GARF 642.L709, Minny'den IIIA'ya, 21 Mayıs 1884, "Beni özlemiş olmana çok sevindim". Galler Prensi Bertie'nin bakara rezaletine tepki: GARF 642.1709.117, IIIA'dan Minny'ye, 2 Haziran 1891. Zaionchkovsky 2.14-19. Bir Rus çarında Rus acımasızlığının gerekliliği: A. A. Mossolov, *At the Court of the Last Tsar* (bundan böyle Mossolov) 3-5. Witte 28-30: III. Aleksandr'ın açık sözlülüğü, akılsız olmayışı, şişmanlık kaygısı; 37-41, sınırlı eğitimi, bir hükümdarda rasyonel zekâdan daha önemli olan geniş hoşgörüye yatkınlığı; Mişa'yı hortumla ıslatışı ve başından aşağı bir kova su döküşü. Edward W. Wcislo, *Tales of Imperial Russia: The Life and Times of Sergei Witte* (bundan böyle Wcislo), heybetli, ayı gibi güçlü, iriyarı ve şişman görünüşüyle "azman bir Rus köylüsü kadar katışıksız bir zonta" ama muazzam karaktere sahip, "Sözleri ve eylemleri asla birbirine ters düşmezdi" 40-33. IIIA'nın sıkılganlığı, balolarda şöyle bir görünüp ortalıktan kayboluşu: Şestakov güncesi, 2 Şubat 1887, akt. Zoya Belyakova, *Velikiy Knyaz Aleksey Aleksandroviç. Za i protiv* (bundan böyle Belyakova) 43. Hall 117-131: Minny'nin yaşam tarzı ve sokulganlığı. Çocuklar Gatçina'da: John Van der Kiste ve Coryne Hall, *Once a Grand Duchess: Xenia, Sister of Nicholas II* 10-12. Minny'nin Gatçina'dan hoşlanmayışı ve Saşa'nın mutlu oluşu. Paul Kulikovsky, Karen Roth-Nicholls ve Sue Woolmans (ed.), *25 Chapters of my Life: The Memoirs of Grand Duchess Olga Alexandrovna* (bundan böyle *Olga*) 31-44. Aile oyunları: Edward J. Bing (ed.), *Letters of Tsar Nicholas and the Empress Marie* (bundan böyle Bing) 28, Niki'den Minny'ye, 15 Mayıs 1884. Saşa'nın komik gözleri: Sandro 139. Hortumla su fışkırtırma: II. Nikolay güncesi, GARF 601.1.217-266 (bundan böyle NG, alıntı tarihi) 7 Haziran 1884. Babanın içten ve sevecen yaklaşımı: *LP*, Niki'den Hesse Prensesi Alexandra'ya, 8 Mayıs 1894. Sandro 161, Niki ve iki kardeşi: Georgi üçünün en akıllısı, Mişa'nın adap sadeliği, gözde oluşu. Hall 117-131, Çerevin çarın en yakın dostu, kibar saraylı ve ilkel vahşi karışımı kişilik, dünyayı ikiye ayırışı, Vladimir'den hoşlanmayışı, Romanovların Çerevin'i sarhoşlukla suçlayışı, IIIA'nın kızgınken "kasvetli bir ayı" gibi oluşu, IIIA'nın Çerevin'e arka çıkışı, IIIA'nın sarhoş olduğunda sırtüstü uzanışı, 1880'lerde doktorların içkiyi yasaklayışı, Minny'nin gözetimi, Çerevin ile IIIA'nın içkiyi çizmelerinde saklayışı, "İhtiyaç İcadın Anasıdır": P. N. Lebedev, "Çerevin i Aleksandr III", *Golos minuvşego* (1917) 5/6.96-101. Zaionchkovsky 2.338, Mossolov'dan aktarma; büyük ego, sarhoşluk, Witte alıntısı 225.

2 Aleksis'in amiralliği: Şestakov, *Polveka* 738-740, III. Aleksandr'ın tahta çıkışı, Kostya'nın görevden alınması; Aleksis'in atanması. İ. A. Şestakov güncesi: RGA VME 26.1.1-7, Aleksis'in her şeye kayıt-

sız oluşu, 24 Nisan 1882; tembelliği, 2 Mayıs 1882; doğru şeyler üzerine düşünmemesi, 26 Aralık 1883; "Beni çılgına çeviriyor", 27 Haziran 1884. Aleksis ve Zina: Romanya Kraliçesi Marie, *Story of My Life* (bundan böyle Romanya Kraliçesi Marie), 1.92. Aleksis'in tembelliği: Belyakova 161-167, Sandro'ya göre "Züppe" Aleksis ailenin en yakışıklısı, sadece "seks, yemek ve içki"ye meraklı, "hızlı kadınları ve yavaş gemileri" seven biri 188-189 ve pagan Zina 171-172. Grandüklerin siyasetteki yeri: Zaionchkovsky 2.21-23. Aile Kanunu'nun değişmesi: Hall 119, "Çar numarası yapmayı bırak" 116.

3 Zaionchkovsky 263-266; Aleksandr'ın İncil yorumu 364. Aleksandr'ın Yahudilerden nefret edişi ve Tolstoy hakkında görüşü, Sergey ve Durnovo politikaları: Zaionchkovsky 2.72-77. Aleksandr ile Sergey'in antisemitizmi 328 ve 377. Aleksandr'ın Yahudilere karşı özel nefreti: Polovtsov güncesi, 18 Nisan 1890. "Çürük Yahudi": Bruce Lincoln, *In War's Dark Shadow,* 30. Baron 45-50 ve 356. Pobedonostsev'e göre, Yahudilerin üçte birinin yok olması gereği: Hall 142. IIIA ve maiyetinin antisemitizmi: Çerevin'in Yahudi raporu: Zaionchkovsky 338. Marie Kleinmichel, *Memories of a Shipwrecked World* 129. Pobedonostsev'in antisemitizmi: Byrnes 205 Dostoyevski'ye mektupta Yahudileri "çıban" olarak nitelendiriş. Frank, *Dostoevsky,* romancının Yahudiler konusunda Pobedonostsev'le hemfikir oluşu, çarlığa büyük saygısı 678-679 ve 801-807; Yidlerden hoşlanmama 745; Yahudilerden nefret 836. GARF 677.1.741.104-109, Vorontsov-Daşkov'dan IIIA'ya, 2 Mayıs 1882, antisemitik politikalara ilişkin uyarı. Yeni güvenlik: Daly 1.32-41. Yahudilerin Amerika'ya göçü: Rakamların alındığı kaynak Shmuel Ettinger, "Jewish Emigration in the 19th Century: Migration –Within and from Europe– as a Decisive Factor in Jewish Life" (www.myjewishlearning.com/article/jewish-emigration-in-the-19th-century/2/).

4 Zaionchkovsky 241-303; Ülke Meclisi 287-298. Antisemitik politikalar: Zaionchkovsky 2.72-77. İgnatiyev'in Yahudileri satma tasarısı: Baron 356. *Naryshkin* 86: İgnatiyev Mentir Paşa. GARF 677.1.741.104-9, Vorontsov-Daşkov'dan IIIA'ya, 2 Mayıs 1882, İgnatiyev'in yalanları. İgnatiyev'in 1870'te Livadya'da Aleksandr Aleksandroviç'le konuşurken Ülke Meclisi fikrinden söz edişi; İgnatiyev hatıratı, GARF 730.1.161.5. III. Aleksandr'ın edebiyata bakışı: Byrnes, Pobedonostsev'in Lev Tolstoy'u tehlikeli bir deli olarak görmesi 256-257. Rosamund Bartlett, *Tolstoy,* çarın "dinsiz nihilist" yakıştırması 252; Tolstoy'un II. Aleksandr'ın suikastçılarının bağışlanmasını istemesi, Pobedonostsev'in ona "Senin Mesih'in bizim Mesih'imiz değil" karşılığını vermesi; IIIA'nın Sonya Tolstoy'la görüşmesi ve *Kroyçer Sonat*'ın yayımlanmasına izin vermesi 331. Zaionchkovsky 2: 176: III. Aleksandr'ın Tolstoy'u sansür edişi.

5 Zaionchkovsky 252-5; Çerevin'in polis ve jandarma teşkilâtlarını kontrol altına alma girişiminin İgnatiyev tarafından boşa çıkarılması 253. Daly 1:32-48: "Kutsal Maiyet", Olağanüstü Hal Kanunları, İgnatiyev ve Tolstoy'un emrindeki yeni güvenlik kuvvetleri, Raçkovski, Degayev. P. N. Durnovo: Abraham Ascher, *P. A. Stolypin: The Search for Stability in Late Imperial Russia* (bundan böyle *Stolypin*), 48. "Kutsal Maiyet"in kuruluşu: Sergey Witte, *The Memoirs of Count Witte* (bundan böyle Witte) 22-25.

6 Zaionchkovsky 2.276: IIIA'nın iktidar sarhoşluğu –Lamsdorf; sopasıyla Büyük Petro'ya benzeyişi– Vannovski. IIIA'nın bürokratik yapıyı bozuşu: Figes, *PT* 7. IIIA, VD'yle uzun süreli ilişki: GARF 677.741.1, VD'den Çareviç Aleksandr Aleksandroviç'e, 28 Temmuz 1866; 1877 savaşında askeri atamalara ilişkin tavsiye, GARF 677.1.741.6, VD'den Aleksandr Aleksandroviç'e, 9 Aralık 1877; güvenlik açısından Kışlık Saray'a taşınma tavsiyesi, GARF 677.1.741.96, VD'den IIIA'ya, 3 Mart 1881; kıtlık üzerine, gıda komitesine katkı için balolar ve ziyafetlerden tasarrufun iyi bir izlenim vereceği düşüncesi, GARF 677.1.741.138, VD'den IIIA'ya, 27 Ağustos 1891. Spała üzerine haberlerden dolayı Vorontsov-Daşkov'un istifası ve IIIA'nın tavrı: IIIA'dan VD'ye (Eylül sonu/Ekim başı 1890): RGİA 919.2.1166.2; VD'den IIIA'ya, istifa kararı üzerine (4 Ekim 1890): GARF 677.1.741.117; IIIA'dan VD'ye, çarın istifayı reddederek, VD'yi dostu ve yardımcı olarak nitelendirişi (5 Ekim 1890): RGİA 919.2.1214.253-254; IIIA'yla ilgili gazete haberleri *Spała: Pravitelstvenni vestnik* 1890, no. 212, 214 ve 215. Vorontsov, Richter ve Çerevin triumvirliği üzerine: N. A. Yepanchin, *Na slujbe tryoh imperatorov* 165-167. Bakanlarla ilişkiler: Sandro 75-86. IIIA ve Pobedonostsev: Zaionchkovsky 2. 23-29; IIIA ve Dmitri Tolstoy 29-31.

7 Taç giyme töreni: GARF 642.1.608.25, IIIA'dan Minny'ye, 16 Mayıs 1884. Sandro 86-91. Wortman 270-279. Hall 101-106. III. Aleksandr'ın Hodinka Çayırı'nı bizzat teftiş edişi: Sandro 192.

8 Dış politika. Üç İmparator Birliği: Steinberg 384-387; 423-424. Afganistan ve Britanya'yla savaşın eşiğine geliş: Geyer 113-115; Bulgaristan ve Üç İmparator Birliği, Karadağ: 115-121. Avusturya'yla Bulgaristan konusunda gerginlikler, IIIA'nın Coburg Prensi Ferdinand'a bakışı: *Ferdinand* 52-55, 103-114. Karadağ için kadeh kaldırma: Sandro 80. Karadağ evlilikleri ve Kral Nikola: Elizabeth

Roberts, *Realm of the Black Mountain: A History of Montenegro* (bundan böyle *Montenegro*) 261-267. Christopher Clark, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914* (bundan böyle Clark) 91-92. IIIA'dan Giers'e, kamuoyu üzerine: Dominic Lieven, *Nicholas II* (bundan böyle Lieven, *NII*) 92. Kamuoyu hakemleri Katkov ve Meşçerski, Dmitri Tolstoy: Zaionchkovsky 2.29-31; Katkov 31-37; Meşçerski 37-41. Meşçerski 420-445. Frank, *Dostoevsky*, Meşçerski'yle işbirliği 617-619, 671, 679 (Meşçerski, "Prens Nokta"). Katkov'un dış politikaya bakışı: Geyer 111.

9 Gürültüyü izleyen sarsıntı, *Olga* 22. Niki'nin anlatımı: Plotnikova 3.211, Nikolay Aleksandroviç'ten Sergey'e, 17 Aralık 1889. Korkunç olay: Bing 40, Niki'den Minny'ye, 20 Ekim 1889. Hall 137. Witte 28-36: III. Aleksandr'la tanışma, Yahudi demiryolu, çarın "pervasız adam"ı hükümete alışı. Wcislo 133-4: IIIA, "Yolculuğumun aksaması bunun bir Yid hattı olmasından"; Witte'nin karakteri 135, "Pervasızlık ve sözünü sakınmazlık karakterimin bir parçasıdır". Witte'nin yükselişi: Geyer 130-145. Vladimir üzerine: Beech 1.113, Muhafız Alayı komutanlığına getirilişi, güzel sanatlar ve Diyagilev; Sandro 156-157. Milliyetler: 1897 sayımını aktaran Stephen Kotkin, *Stalin*, c. 1: *Paradoxes of Power, 1878-1928* (bundan böyle Kotkin) 56. Milliyetlere ilişkin istatistikler: Figes, *PT* 79-81; Lenin'den "Ne kadar kötüye gitse, o kadar iyi" alıntısı 129; Sosyalist Devrimci Parti'nin kuruluşu 163. David Shimmelpenninck van der Oye, *Toward the Rising Sun: Russian Ideologies of Empire and the Path to War with Japan* (bundan böyle Oye) 61-81: Witte, karakteri, ekonomik büyüme hayali ve Uzakdoğu demiryolu. Witte'den III. Aleksandr'a, Asya'daki olanaklar, akt. Geoffrey Hosking, *Russia and the Russians* 329. Stalin ve papaz okulu, Simon Sebag Montefiore, *Young Stalin*. Kotkin 11-12. Kıtlık: GARF 677.1.741.138, VD'den IIIA'ya, 27 Ağustos 1891.

10 Sandro 158-160: Sergey'in "birçok tuhaf yanıyla övünüşü"; Ella'nın "nadir zekânın, şen mizah duygusunun" getirdiği "büyüleyici güzelliğe" sahip oluşu. Romanya kraliçesi Marie'nin Sergey'e bakışı, Ella 1.93-97. Grandüklerin siyasetteki yeri: Zaionchkovsky 2.21-3. Sergey'in Moskova valiliğine atanışı: Zaionchkovsky 2.22-23, 38, 72-76, 97. Wortman 311-312. Witte 380: Durnovo'nun antisemitizminin Sergey'i hoşnut edişi, "Yahudilerden rahatsızlık sarayda çok baskın." Sergey için "yakışıklı genç papazının kulamparası" sıfatı: John Röhl, *Wilhelm II: the Kaiser's Personal Monarchy* (bundan böyle Röhl 1) 123. Sergey'in "gülünç gelse bile üzgün" oluşu, alayını özleyişi, "Görev beni ürkütmüyor, çok ilgimi çekiyor": Plotnikova 3.356, Sergey'den Niki'ye, 30 Mayıs 1891. Yahudi göçü: Rakamların alındığı kaynak Ettinger, "Jewish Emigration in the 19th Century". Evlilik ve karakter: Beech 1.136-144. Sergey ile Ella'nın evliliği: Christopher Warwick, *Ella: Princess, Saint and Martyr* (bundan böyle *Ella*) 82-4; Sergey'in karakteri 85-93; Kudüs 93-97; Muhafız Alayı 98; Ella'nın gelişi 101-104; seks 130-133; Ella'nın Kudüs vahyi 144-146; Grandük Pavel'in Yunanistan Prensesi Aleksandra'yla (Grandüşes Aleksandra Georgiyevna) evliliği 151; Moskova pogromu 165. Sergey ve Ella: *LP* 256-257, Marie Pavlovna hatıratından alıntı; 265 Ella'dan Niki'ye, 26 Şubat 1904, "Düzeni severdi".

11 Almanya ve Fransa: Aleksandr'dan Giers'e, Ağustos 1885: *American Historical Journal*, 25.3 (Nisan 1920), 394; 391-400, L. B. Packard, "Russia and the Dual Alliance". Geyer 157-160, 172-177. Steinberg 436-437; İkili Sigorta Antlaşması'nı sürdürmeme kararı 450, 460. Röhl 1.31-37: Willy'nin Petersburg'a 1888 ziyaretinde çarda bıraktığı izlenim; Almanya'ya 1889 ziyareti 218-225; Willy'nin beden ve akıl sağlığı 298-299 ve 334; İkili Sigorta Antlaşması 335-347; Fransızlar Kronstadt'ta 364-365; Willy'yle ilişkiler 473-8. IIIA'nın "bir tür yavru maymun" saydığı Wilhelm'i "düpedüz mide bulandırıcı" bulması: Lebedev 96-101.

12 Niki'nin hiç gülmeyen, nadiren ağlayan ve orduyu seven kişiliği: Sandro 186-187. Witte 179: Toy ama gayet zeki, iyi huylu oluşu, nezaketinin eksikliklerini örtüşü; İngilizleri Yahudi olarak görüşü 189. Wcislo 139, III. Aleksandr'dan Witte'ye, Niki'nin küçük bir çocuk oluşu ve devlet işleriyle ilgilenmeyişi. Çerevin, IIIA'nın gözde çocuğu Georgi/IIN'ye iyi gözle bakmama: Lebedev 96-101. Niki'nin mesafeliliği, emperyal sis, Romanya Kraliçesi Marie 2.65 ve 2.326. Zaionchkovsky 2.19-21, Lambsdorf'tan "yarı oğlan, yarı adam" alıntısı; Muhafız Alayı'nda muziplikler; Pobedonostsev'in ve Meşçerski'nin etkisi; 29 komik Yahudi hikâyeleri, Niki'den Minny'ye, 5 Eylül 1884. Polovtsov, *Dnevnik* 26 Ocak 1892. *LP* 67: "Ne kadar sinsi olabileceğimi tahmin edemezsin", Niki'den Alix'e, 2 Haziran 1894. Sandro 186, yetersiz eğitimine karşın, mükemmel İngilizce bilmesi. Lieven, *NII* 106, Pobedonostsev'e "Ben her zaman herkesle her şeyde anlaşırım ve ardından işleri kendi bildiğim tarzda yaparım" deyişi. Lieven, *NII* 28-43, Olga'dan çocukça olduğuna, Vladimir Ollongren'den Aleksandr'ın Niki'yi "çıtkırıldımın teki" olarak nitelendirdiğine dair alıntı; Heath'in etkisi, okuma alışkanlıkları, özdenetim, zekâ, hükümdarlığa hazırlık. Niki'nin gazeteleri bir Yahudi'nin oturduğu yer

olarak görüşü: Röhl 1.758, Nikolay'dan Helmuth von Moltke'ye 1895. Sınırlı ufuklar, bahriyeli takım elbisesi: Hirsch 161. Sandringham'daki Hirsh'ü kastederek, Yahudileri cambaz olarak nitelendirişi: Bing 84, Niki'den Minny'ye, Haziran 1894. Aleksandr Orlov, Niki'nin yegâne eşsiz dostu: Spiridovich 1.285-286. Çarlığın 1897 sayımında patrimonyal görüşler: "Hozyain Zemli Russkoy/Hozyayka Zemli Russkoy": GARF, F.601. Env. 1. Dosya 2. Fol. 2, 28 Ocak 1897. Figes, *PT* 6-7. Robinson 35, Niki'nin Nikolaşa'dan korkması. Niki ve Sergey arasındaki yazışmalar: Plotnikova 3. Hessinskaya'yla ilk karşılaşma: Coryne Hall, *Imperial Dancer: Mathilde Kschessinska and the Romanovs* (bundan böyle *Dancer*) 13-15; Çerevin ve Pobedonostsev'in Niki'ye ilişkin tavsiyeleri 18; ilk toplantılar 20-21. Niki'nin sürekli şehirde oluşu, Aleksandr'ın Gatçina'da tek başına kalışı: GARF 642.1.710.547, III. Aleksandr'dan (Saşa) Minny'ye, 16 Nisan 1892. Çarlık için yetiştirilme: Çocukluk: NG 24 Ocak 1894, küçük çocuklar gibi saklambaç oynama. Hükümdarlık için hazırlıklar: Kraliçe Victoria'ya İngilizce mektupların Niki'ye yazdırılışı: GARF 642.1.709.19-22, IIIA'dan Minny'ye, 12 Mayıs 1884. NG 17 Aralık 1893: Devlet Konseyi'ne gidiş, Bakanlar Kurulu toplantılarından kaçınma; 17 Ocak 1894, Muhafız Alayı ve Devlet Konseyi'ni ziyaret; babasının savunma bakanından gelen raporu okumasını isteyişi; 24 Ocak 1894 Sibirya Komitesi'nin evraklarını okuma. Niki'nin neşeli yetiştirilme tarzı, eşeklerle oyunlar: Bing 28, Niki'den Minny'ye, 15 Mayıs 1884. II. Aleksandr'ın sakinliği: Zeepvat, *Romanov Autumn*, 16. Alix'le tanışma: NG 27 Mayıs 1884; 19 Kasım 1884.

13 Alix. Gür sarı saçlı, mavi gözlü: Anna Vyrubova, *Memories of the Russian Court* (bundan böyle Vyrubova) 3. Kraliçe Victoria'nın "çok müşfik, minnettar ve vazifeşinas çocuğu": *LP* 28, Alix'ten Victoria'ya, 26 Aralık 1893; 52 "tatlı Alicky"yi kollama, Alix'in sinirliliği, 22 Nisan 1894; 64 Alix'in tedavisi, babasının ölümü, kardeşi konusundaki endişesi, Victoria'dan Niki'ye, 25 Mayıs 1894. Benckendorff'a göre zeki olmamasına ve iyi eğitim görmemesine karşın, "demir irade"ye sahip oluşu, Lieven, *NII* 227. Pierre Gilliard, *Thirteen Years at the Russian Court* (bundan böyle Gilliard) 16. Hesse Dükü Ernst'e göre, güçlü kişiliğini dizginlemek için üstün iradenin gerekli oluşu, çar bir melek olmakla birlikte, ona nasıl davranacağını bilmeyişi: *Naryshkin* 204. Niki'yle tanışma, NG: 27 Mayıs 1884; 19 Kasım 1884; 31 Ocak 1889'tan 27 Şubat 1889'a kadar Alix'in 1889 ziyareti.

14 Dünya turu: Oye 15-23. Minny'nin hasta düşen Georgi'ye ilişkin tavsiyesi ve endişesi, Niki'nin davranışı, suikast girişimi: Bing 43, Minny'den Niki'ye, Georgi'nin hastalığı üzerine; 46 Minny'den Niki'ye, 16 Ocak 1891, 59, "Baban ve ben mecalimiz kalmayacak kadar ıstırap duyduk; neyse ki, Borki'de olduğu gibi, Tanrı seni ikinci kez kurtardı", Minny'den Niki'ye, 6 Mayıs 1891. Hall 144-7. IIN. Sandro 189. Dünya turu: Oye 219. Willy'nin gezide sekse ve saklı mücevherlere ilişkin görüşleri: Rohl 1.125.

15 NG: Babasıyla evlilik meselesini konuşması, "Düşüm Alix'le evlenmek"; tek engel din; Eddy'nin çekingenliği, 21 Aralık 1891; Minny'nin adayı Paris kontunun kızı Hélène, 29 Ocak 1892; "İki aşkın bir arada olabileceği hiç aklıma gelmezdi", Alix ve K, 29 Ocak 1892; geçmişte Prenses Olga Dolgorukaya'yı sevme, NG 1 Nisan 1892; Niki'ye Alix'in duygularını sorup öğrenme izninin verilişi, 10 Ocak 1893. Ella'dan Niki'ye, Kudüs'te ibadet üzerine: *LP*, Ella'dan Niki'ye, 19 Haziran 1889. Ella'nın aşktaki rolü: Ella 150-153, 174-176. Minny'nin Niki-Alix aşkına bakışı: Hall 150-153. Niki ve "Küçük K": *Dancer* 23-44. "Küçük K": NG, uçarcasına MK'ye gidiş, 29 Ocak 1893; Londra düğününde hiçbir çekici kadınla karşılaşmama, 18 Haziran 1893; bacaklarda top yuvarlama, Kraliçe Victoria, 19 Haziran; herkesin Niki ile Georgi arasında büyük benzerlik görmesi, 20 Haziran. Alix'in mezhep değiştirmeye kararlılıkla karşı çıkışı: *LP* 24, Alix'ten Ksenya'ya, 8 Kasım 1893; 25 Alix'ten Niki'ye, "Vicdanımı hiçe sayamam". Sergey ile Ella'nın çöpçatanlığı: Sergey güncesi, GARF 648.1.29:286, 9 Ekim 1893; 290, 13 Ekim 1893; Sergey'in Niki'yi azarlayışı, GARF 601.1.1340.81-82, 14 Ekim 1893; Alix'in Niki'yi davet edişi, Grandüşes Ella'dan Niki'ye - GARF 601.1.1253.42, 18 Ekim 1893. "Her şey bitti": NG 18 Kasım 1893. *LP* 26, Niki'den Alix'e, 17 Aralık 1893, "Dinimizin derinliğini pek bilmiyorsun". Niki'nin Muhafız Alayı'ndaki sosyal yaşamı, dört günlük içki âlemi: NG 26 Kasım 1893; Vorontsovların, Trubeçkoyların evlerinde eğlenceler, iskambil partileri, Aleksey Amca'yla makao oyunları; 12 Ocak 1894, Vladimir Amca'yla kulübe gidip sarhoş olma; 24 Ocak, küçük çocuklar gibi saklambaç oynama; 26 Ocak, Montebello partisindeki en güzel hanımlar; 27 Şubat, Sandro'yla dokuz saatlik dans yarışı; 8 Mart, Miechen Yenge'nin evinde suare, yetmiş Çingeneyle eğlence, Pototski'yle sohbet; 25 Mart, Sandro ve Konstantin Konstantinoviç'le (KR) birlikte Çingenelere gidiş. Saklambaç: Polovstov, *Dnevnik* 26 Ocak 1894. Niki'nin Muhafız Alayı'ndaki yaşamı: Zaionchkovsky 2.20. Niki'nin askerlikten hoşlanışı: *LP* 13, Niki'den Alix'e, 23 Mayıs 1889. Çocukluk: NG 24 Ocak 1894. Bakanlarla görüşme: NG 17 Aralık 1893; 17 Ocak 1894, Devlet Konseyi'ne gidiş; 24 Ocak 1894,

Sibirya Komitesi'nin evraklarını okuma. Aleksandr'ın ilk hastalığı: NG 17 Ocak 1894. Coburg için yola çıkış: NG 2 Nisan 1894. *LP* 36, "KR" güncesi, 3 Nisan 1894, Minny'nin Kraliçe Victoria'ya başvurma tavsiyesi. Coburg: NG 5 Nisan 1894, Alix'in mahzunluğu, Victoria'nın şatafat içinde gelmesi ve saatlerce konuşması; 6 Nisan, Willy'nin gelişi; 7 Nisan, düğün; 8 Nisan, nişan kararının alındığı harika gün; 9-15 Nisan, tepkiler, heyecan, Victoria'yla birlikte çay içme. *LP* 40, Niki'den Minny'ye, 10 Nisan 1894; 42 Minny'den Niki'ye, 10 Nisan; Minny'den Niki'ye, 14 Nisan; IIIA'dan Niki'ye, 14 Nisan; 50 "Bütün hayatım sana ait", Niki'den Alix'e, 20 Nisan; 52 Victoria'nın "tatlı Alicky"yi kollayışı, Alix'in sinirliliği, "Ona sahip çıkabilecek tek kişiyim", 22 Nisan; 61 Victoria'ya "göbekli kadın" yakıştırması, Niki'den Georgi'ye, 9 Mayıs; 61 Alix Harrogate'te, siyatik yüzünden tekerlekli iskemleyle dolaşma, Alix'ten Niki'ye ve Niki'den Alix'e, 10, 13, 16 Mayıs; 64 "Epeyce istirahate ve sükûnete ihtiyacı var", Kraliçe Victoria'dan Niki'ye, 25 Mayıs; 65 Alix'in "yeni konum"u, Alix'ten Victoria'ya, 28 Mayıs. Bing 73: Minny'nin sevinci, 10 Nisan 1894; Niki'nin nişan gününü anlatışı, Niki'den Minny'ye, 10 Nisan. Niki İngiltere'de, tuvalette kilitli kalma: NG 14 Haziran 1894; Sandringham NG 17, 26 Haziran, Bertie'yle, Franz Ferdinand ve İmparatoriçe Eugénie'yle birlikte. İngiliz ailesinin bir parçası haline gelme, frak içinde terleme: *LP* 72, Niki'den Georgi'ye, 29 Haziran 1894. Sandringham'daki Hirsh'ü kastederek, Yahudileri cambaz olarak nitelendirişi: Bing 84, Niki'den Minny'ye, Haziran 1894. *LP* 75, Alix'ten Niki'ye, 10 Temmuz 1894, yakıcı tutku; 81 Niki'den Alix'e, 22 Temmuz. "Küçük K"nin Alix'e mektupları: *Dancer* 44-45; K'nin yeni hamileri Sergey Mihailoviç ve Andrey Vladimiroviç 66-83. Niki'nin itirafı ve Alix'in bağışlayışı: NG 8 Temmuz 1894. Ksenya ile Sandro'nun düğünü: *Olga* 45-46. *LP* 61, Niki'den Georgi'ye, 9 Mayıs 1894 yakışıksız öpüşme; Georgi'den Niki'ye, 9 Haziran, Ksenya ile Sandro'nun seksi cimnastiği. Sandro'nun düğünü: Sandro 150-154. Hall 150-153.

16 Bing 86, *Çarevina* yatıyla gezide çarın yorgun ve uykusuz oluşu, Minny'den Niki'ye, 27 Haziran 1894; hastalığın başlamasından sonra, Çerevin'in içmeyi sürdürüşü: Zaionchkovsky 2.19. Hastalık: NG 11 Ağustos ve 15 Eylül 1894. *LP* 84-89, Niki'den Alix'e, 11 Ağustos 1894; 15 Eylül 1894, Livadya'ya gidiş. Alix'in yorumu ve Aleksandr'ın ölümü: NG 10-20 Ekim 1894. *Olga* 47-48, Niki'nin üstlendiği yükten mutsuz oluşu; Alix için nikâh 48. Sandro 190. Charlotte Zeepvat, *Romanov Autumn,* 146-147. Ella'nın ölüm sahnesini Kraliçe Victoria'ya anlatışı: *Ella* 178. Minny'nin sinir bozukluğu: Hall 155-164. II. Nikolay'ın tahta çıkışı: NG 20-30 Ekim 1894. *Olga* 47-48. "İzbandut"un ölümü ve Niki'nin krizi: Sandro 190-191. Cenaze töreninin düzenlenişinde Galler prensinin rolü: Hall 164-167.

17 NG 20 Ekim-1 Kasım. Yanişev'in IIIA'dan veliahda talimatını soruşu: "KR", 7 Aralık 1894. Greg King, *The Court of the Last Tsar: Pomp, Power and Pageantry in the Reign of Nicholas II* (bundan böyle King) 325-342; Olga Aleksandrovna'dan alıntı.

Sahne 4: Ülkenin Sahibi

1 NG 1, 2, 3 Kasım 1894. IIIA'nın kararan yüzü: "KR" 3 Kasım 1894. Cenaze töreninin anlatımında esas alınan kaynak King 325-342. Alix'i çok az görme fırsatı: NG 1, 2, 36, 7 Kasım 1894. "KR" cenaze töreninde: 7 Kasım.

2 NG, 8, 9, 14, 15, 17 Kasım 1894. *LP* 104, York dükünden Kraliçe Victoria'ya, 16 Kasım 1894; 100 Georgi'den Niki'ye, 9 Kasım, nikâha katılamama; 108 Niki'den Georgi'ye, 19 Kasım, "Ağlamamak için bütün gücümü toplamak zorunda kaldım". "KR" 15 Kasım 1894. King 343-357.

3 Yeni hayatın başlaması: Niki'den Georgi'ye 19 Kasım, *LP* 114. "KR" 10 Kasım 1894, "Ülkenin yararını riske atmaktansa, tek adamı, hatta bir amcayı feda etmek daha iyidir"; 14 Kasım 1894, amcaların etkileme çabası; Minny'nin kederi; 15 Kasım 1894, düğün ve fedakârlık; N'nin aşırı iş yükü; çalışma odası 18 Kasım. Niki "yanlarında cüce kaldığı dev" amcalarından korkması: Romanya Kraliçesi Marie 2.65. Amcalar: Sandro 155-160 ve 194-195. Gerçek anlamda sekreterliğin/müsteşarlığın yokluğu: Lieven *NII* 11-121. Zarfları bizzat mühürleme: Mossolov, 10-12.

4 NG 17 Ocak 1895, saçma düşler. "Babam beni bekleyen sorumluluklara bir kere dahi değinmedi": "KR" 7 Aralık 1894. Taç giyme töreninde Sergey-Vorontsov çekişmesi ve istifa tehdidi: *Naryshkin* 146.

5 Niki'nin günlük yaşamı, ıvır zıvır işlerle uğraşma, Alix için at ve araba: GARF 553.1.6.5, IIN'den Benckendorff'a, 1896; Paskalya yumurtaları GARF 553.1.6.47, IIN'den Benckendorff'a, 20 Mart 1915. Aşk yaşamı, ıslık: Vyrubova 4; Aleksandra'nın Kontes Rantzau'ya sözlerinden alıntı 12; pasta sipariş edememe 27; Saray, siyahi Nübyeli muhafızlar, bu anlatımda esas alınan kaynak Penny Wilson'ın araştırması (http://forum.alexanderpalace.org/index.php?topic=348.0;wap2). Joseph T. Fuhrman (ed.), *The Complete Wartime Correspondence of Tsar Nicholas II and the Empress Alexandra* (bundan

böyle F): İlk kez sahiden baş başa kalma, F 41, Aleksandra'dan (A) Nikolay'a (N), 17 Kasım 1914; tam mutluluk/hayatın muamma oluşu, F 300, A'dan N'ye, 12 Kasım 1915; takma adlar Muhabbetkuşu vs, F 55, A'dan N'ye, 26 Kasım 1914; "Seni müthiş özlüyorum", F 447, N'den A'ya, 8 Nisan 1916; "Ah, Pisi", F 450, A'dan N'ye, 10 Nisan 1916; F 424, yumuşakça öpme/utangaçlık, A'dan N'ye, 26 Mart 1916; "Oğlana hanımın en sıcak sevgisini...", F 374, A'dan N'ye, 1 Şubat 1916; tatlı dudaklar, F 373, A'dan N'ye, 13 Ocak 1916; F 380, genç kız öpücükleri, A'dan N'ye, 4 Şubat 1916; F 366, "Seni olabildiğince erken görmenin...", A'dan N'ye, 13 Ocak 1916; "Sensiz bu yüke dayanamazdım", F 339, N'den A'ya, 31 Aralık 1915; "Hayalimde bunu her zaman yapıyorum", F 324, A'dan N'ye, 12 Aralık 1915; F 506, "oğlan"ın hoplayışı, 16 Haziran 1916. İç mekân dekorasyonu: GARF 553.1.6.4, IIN'den Benckendorf'a, 1895. Alix'in hamileliği "KR" 11 Aralık 1894.

6 NG 25, 26, 27 Kasım 1894; 28 Eylül 1895, leylak renkli odanın kanepesinde; 1 Ocak 1896, teşrifat; 28 Mart 1896, Paskalya öpücüğü 1600. "KR" 14 Kasım 1896, Vladimir-Minny çekişmesi. Taç giyme töreni hazırlıklar: GARF 644.1.204.97-98, Sergey'den Pavel'e, 15 Nisan 1894. Taç giyme töreninde Sergey-Vorontsov çekişmesi ve istifa tehdidi: *Naryshkin* 146. Hazırlıklarla uğraşma, Nikolay'la taç giyme töreni töreninin ayrıntılarını görüşme: GARF 601.1.1340.114, Nikolay'dan Sergey'e, tarihsiz. *LP* 108, Niki'den Georgi'ye, 19 Kasım 1894; 120 Willy'den Niki'ye, 14 Eylül ve 13 Ekim 1894; 124 Niki'den Georgi'ye, 18 Aralık 1895; 130 Ella'dan Niki'ye, 20 Nisan 1896. Sandro 195, amcalar.

7 *Koronatsyonnye torjestva,* 89. "KR" 8, 9, 14 zincirin kopuşu, Mayıs 1895; 18 Mayıs, "KR"nin kardeşi Dmitri'nin cesetleri görmesi; 29 Mayıs, Sergey'i suçlaması, fotoğraf; 29 Mayıs, Pahlen'in atanması ve Sergey'in tehdidi. *LP* 138-139, Ksenya güncesi, 18, 19 Mayıs; Olga hatıratı; 144-145 Niki'den Georgi'ye, 29 Temmuz 1896; Georgi'den Niki'ye, 5 Ağustos 1896. NG 9, 17, 18 Mayıs 1896. Sandro 191-194: taç giyme töreni, Hodinka konusundaki uyarı, Montebello balosı. Törende mücevher saçma, 3.000 ölü, Pahlen'in bulguları: S. L. Seeger (ed.), Aleksandr İzvolski, *Recollections of a Foreign Minister: The Memoirs of Alexander Izvolsky* (bundan böyle İzvolski) 69-70. Neşesiz Alix: Romanya Kraliçesi Marie 2.65-79. Taç giyme töreni, Zizi'nin nedime oluşu, Hodinka, arabalar dolusu ceset: *Naryshkin* 146-150. Hall 181-182. King 357-388. Niki'nin çar ile Tanrı ilişkisine bakışı, yarı yolda durmanın tehlikesi/Yaradan'ın huzurundaki müthiş sorumluluk: Bing 166, Niki'den Minny'ye, 20 Ekim 1902. Saray memurları/istatistikler: King 97-109.

8 Niki'nin aileyi ulusal diplomasiye karıştırmama yaklaşımı: *LP* 145, Niki'den Victoria'ya, 10 Ekim 1896. Osmanlı krizi: Geyer 192. Byrnes 131. Witte 186-187. Sean McMeekin, *The Russian Origins of the First World War* (bundan böyle McMeekin) 144. Uzakdoğu politikası 1894-1900: Geyer 187-205. Oye 5-15; dünya turu 15-23; Niki'nin hayali 49-53; Witte'nin *penétration pacifique* politikası 61-81. Almanya: Röhl 1.749-760, 929-931; Jiaozhou 954-961. Kayzerin ziyareti: Bing 128-9, Niki'den Minny'ye, 23 Temmuz ve 1 Ağustos 1897. Demiryolu, Çin Doğu Demiryolu ve Port Arthur'un ilhakı: Witte 82-104. Doğu politikası: Lobanov-Rostovski, Fransız metres, Yahudi kitapları: Dominic Lieven, *Russia's Rulers under the Old Regime* (bundan böyle Lieven, *RR*) 198-199. Aleksandra'nın kişiliği: Kraliçe Victoria'yla yazışmaları aktaran Figes, *PT* 26-28. Romanya Kraliçesi Marie 2. 67. Lobanov'un trende ölümü: *Naryshkin* 152. Ukala Alix ve Hamlet: Beech 2.119. Gümüş çağ: Bruce Lincoln, *In War's Dark Shadow,* 349-388.

9 Oye, Kuropatkin 86-91; Kayzer ve Uzakdoğu 146-58. İzvolski 70, Muraviyev'in dalkavukluğu. Bing 137, Niki'den Minny'ye, 18 Mart 1898. Witte'den III. Aleksandr'a, Asya'da Rus hâkimiyeti: Geoffrey Hosking, *Russia and the Russians* 329.

10 Oye, Uhtomski 42-59; Kuropatkin ve Nikolay'a uyarı 86-97. Aleksey Kuropatkin, *Dnevnik generala A. N. Kuropatkina* (bundan böyle Kuropatkin), 7 Nisan 1898 ve 22 Eylül 1899.

11 *LP* 172, Georgi'den Niki'ye, 15 Haziran 1899; Georgi'nin cenaze töreni 176, Ksenya güncesi, 14 Temmuz 1899. NG 14 Haziran 1899. "KR" 14 Haziran 1899.

12 Oye, Boksör Ayaklanması 159-171; Mançurya 172-86; Lamsdorf 167; Mançurya, Kore, Prusya Prensi Heinrich'e aktarılan yorumlar 182-185. Bing 137-140, Niki'den Minny'ye, Port Arthur, 18 Mart 1898; Pekin, 11 Ağustos 1900; Boer Savaşı, 9 Kasım 1900; Mukden'in ele geçirilmesi, 23 Eylül 1900. Witte 107-114, Nikolay'ın fetih arzusu, Kuropatkin'in Mançurya'yı ele geçirmesi. Kendine güvenin artışı: "Meshchersky Letters", Niki'den Meşçerski'ye, 28 Şubat 1903. Geyer 206-212. "halis Bizanslı", Witte'den aktaran Figes, *PT* 21.

13 Livadya'da hastalık: Witte 194-195. *LP*, Ksenya güncesi, 26 Ekim-13 Kasım 1900. Alix'in siyasetteki yetersizliği: Mosolov 1.32-34. Anastasya'nın doğumu: NG 5 Haziran 1900. "KR" 6 Haziran 1900.

LP 189; Kraliçe Victoria'nın ölümü ve Niki'den VII. Edward'a, 22 Mayıs 1901. Moskova'nın büyüleyiciliği: *LP* 181, Niki'den Ksenya'ya, 5 Nisan 1900. "Dostumuz" Philippe'le görüşmeler: NG 10, 11, 13, 17, 19, 20, 21 Temmuz. *LP* 193, "Dostumuz bana huzur veren biri", 27 Ağustos 1900; 194 İçişleri Bakanlığı'nın Philippe'e ilişkin polis raporu. Bing 144: Büyük vecit, Niki'den Minny'ye, 5 Nisan 1900. Vyrubova: Tanrı'yla ve peygamberlerle konuşmayı kabul etmekle birlikte, ruh çağırma ve tinselcilikten hoşlanmaması 67-69. Witte 195-204: Okültizm modası, Karadağlı kız kardeşlerin Alix'e hastalığında bakmaları, Philippe'in yükselişi. Nikolay Nikolayeviç'in (Nikolaşa) doğaüstü güçlere inancını aktaran onun şapel papazı Peder Georgi Şavelskiy, Robinson 14; Nikolaşa'nın Korkunç Amca (Diyadya Groznyi) olarak anılması 3. Karadağlı kız kardeşler ile Aleksandra arasındaki dinsel vecit bağı: *Naryshkin* 163; Dr. Philippe'in Uzakdoğu kehaneti 174.

14 B. A. Romanov, *Oçerki diplomatiçeskoy istoriy Russko-Iaponskoy voyni 1895-1907* 111-12. Oye, Bezobrazov 187-195 ve antlaşmalara yaklaşımı 199. Niki'nin bu palavracı, yarı deli maceraperestin hayalci tasarılarından hoşlanması: İzvolski 71. Nikolay'ın Doğu'daki hırsları: Kuropatkin, 16 Şubat 1903; Bezobrazov, 24 Temmuz 1903; Nikolay'ın Bezobrazov'u doğru politikanın ilham kaynağı olarak görmesi, 19 Ağustos 1903. Geyer 206-219. Dr. Philippe'in Uzakdoğu politikası: *Naryshkin* 174.

15 Nikolay'ın Rusya'yı bir mülk sayışı ve 1897 sayımında mesleğini "Ülkenin Sahibi" olarak belirtişi: "Hozyain Zemli Russkoy/Hozyayka Zemli Russkoy": GARF 601.1.2.2, 28 Ocak 1897. Sipyagin: Wortman 350-354; balolar 353-354. Sipyagin ve Çar Aleksey, ziyafetler, delişmenlik: İzvolski 70. "Moral açıdan kendimi sağlam ve güçlü hissetsem de, dostum Sipyagin'i yitirmekten dolayı içimde derin bir yara var": "Meshchersky Letters", 2 ve 5 Nisan 1902, Niki'den Meşçerski'ye. *LP* 200 Sipyagin'in öldürülmesi, Ella'dan Niki'ye, 3 Nisan 1902. Polis kısıtlamaları ve Zubatov'un önerileri, Daly 1.124-127. "KR" 20, 22, 25 Ağustos 1902. Bakü işçi sınıfı/Stalin ve Troçki alıntıları, Montefiore, *Young Stalin* 66, 196. İşçi sınıfı, en yüksek ölüm oranı Petersburg'da, kolera: Figes, *PT* 108-113. Zubatov'un yeni polis yöntemleri: Daly 1.72-123.

16 GARF 586.1.950.2, IIN'den Plehve'ye, 7 Nisan 1902; "pek hoşlanmadığım [...] kurnaz bir şarlatan" ve "kendini beğenmiş, küstah bir alçak", GARF 586.1.950.9, IIN'den Plehve'ye, 8 Temmuz 1902; "hızlı ve sert önlemler", GARF 586.1.950.11, IIN'den Plehve'ye, 1 Ocak 1904. Sandro 199: Pobedonostsev'in Plehve'yi önermesi. Plehve ve pogromlar: Ruud 235-236; Azev ve Plehve 125-151; fazlasıyla kurnaz 152-158. Witte 380-381: Plehve'nin Yahudi karşıtı politikanın başını çekmesi. Yahudi tehlikesi üzerine Kireyev'e söylediklerini aktaran Lieven, *RR* 343. Plehve'nin inançlarını değiştirmesi: III. Aleksandr'ın sözlerini aktaran Zaionchkovsky 85-86. Plehve'ni Zubatov Petersburg gizli polisinin başına geçirmesi: Daly 1.124-138; 138-139 pogrom. Lenin ve Çernişevski, aktaran Figes, *PT* 131.

17 *LP* 202-210: Philippe'in saraydan ayrılışı, Alix'ten Niki'ye, 23 Temmuz 1902, Ella'nın uyarısı ve deva konusundaki yalan; Ksenya'nın mektubu, 19 Ağustos 1902 Minny'nin Niki'yi uyarması ve 20 Ağustos 1902 hamilelik ve 31 Ağustos 1902 telkin gücü; 209 Niki'den Alix'e, 1 Eylül 1902, haşarılık; Alix'ten Niki'ye, 3 Eylül 1902, tatlı gözler; 211 Niki'den Minny'ye, 20 Ekim 1902; Minny'den Niki'ye, 23 Ekim 1902, Grandük Pavel'in evliliği. *Naryshkin* 170-171. Bing 168-170, Niki'den Minny'ye, 20 Ekim 1902 (LP 211). Mişa: *LP* 227.

18 Sandro "imparatorluktaki son muhteşem balo" 235-236. King 405-418.

19 Daly 1.140-8. John Röhl, *Wilhelm II: Into the Abyss of War and Exile, 1900-1941* (bundan böyle Röhl 2) 176-85: Reval görüşmesi. Yararlı savaş, Kuropatkin 206: devrimden kaçınmak için savaş, 11 Aralık 1903; 85 Nikolay'ın bakanlara güvensizliği, 28 Kasım 1903; 115 "Hâlâ haklı olduğunu ve Rusya'nın şanını daha iyi anladığını sanıyor", 16 Şubat 1903; 141 Bir bakan olmaması halinde, çarın daha çok güven duyacağı düşüncesi, 4 Ağustos 1903.

20 Aziz Serafim: *LP* 203, Aleksandra'dan Nikolay'a, 23 Temmuz 1902, Aleksandra'nın Pobedonostsev'e Serafim'i aziz mertebesine yükseltme talimatı. NG 17, 18, 19 Temmuz 1903. Japonya: Oye 172-195: Geyer 187-205. "KR" 5 Eylül 1903. Sandro 201: Nikolay'ın görevden aldığı Witte'nin Sandro'ya onun "halis Bizanslı" olduğunu belirtişi; Kuropatkin'in Japon ordusunu "uyduruk" olarak nitelendirişi 237-238. Helen Rappaport, *Four Sisters: The Lost Lives of the Romanov Grand Duchesses* (bundan böyle Rappaport): Çarın çocuklarının Japonlara karşı tutumu 72. Plehve'nin Odessa grevini bastırması, muhalefetin artması, Zubatov'un düşüşü: Daly 1.140-148. Plehve'nin yöntemleri, ufuktaki kıyım ve hoşnutsuzluk konusunda Kuropatkin'in görüşü, 24 Temmuz 1903. Savaş: Sandro'nun Nikolay'a uyarısı 239-240. Kayzerin Japonya'yla savaşı teşvik edişi: Röhl 2.188-189; Wiesbaden görüşmesi 264-270.

21 Sert önlemler GARF 586.1.950.11, IIN'den Plehve'ye, 1 Ocak 1904. Devrimin güçlenişi, savaşın gelişi:

Sandro 237. IIN'nin hükümdarlık anlayışı: Lieven, *NII* 106, "herkesle hemfikir", Pobedonostsev; 109 Plehve'den Kuropatkin'e, otokrasinin niteliği; 136 Prenses Svyatopolk-Mirski'ye göre, IIN "dünyadaki en vefasız adam". Witte'ye göre, "halis Bizanslı", Sandro 201. Witte 179, 189. Zaionchkovsky 2.19-21, "yarı oğlan, yarı adam". Polovstov, *Dnevnik* 26 Ocak 1892. *LP* 67: "Ne kadar sinsi olabileceğimi tahmin edemezsin" Niki'den Alix'e, 2 Haziran 1894. Lieven, *NII* 28-43, Romanya Kraliçesi Marie, emperyal sis 2.327.

22 GARF 568.1.661.16, Nikolay'dan Alekseyev'e, 3 Ocak 1904, bağlantının kopması olasılığı. *Sbornik dogovorov i diplomatiçeskih dokumentov po delam Dalnego Vostoka 1895-1905* 40-50, Nikolay'dan Alekseyev'e, 14, 16, 28 Ocak, Japonların Güney Kore'ye asker çıkarmasına izin verme. *LP* 230, Ksenya güncesi, 31 Mart 1904. Konstantin Pleshakov, *The Tsar's Last Armada* (bundan böyle Pleshakov) 3-6, 32-33. Richard Connaughton, *Rising Sun and Tumbling Bear* (bundan böyle Connaughton). Kayzer: Röhl 2.264-283. Aleksey ile metresinin tiyatroda yuhalanışı: L. A. Tihomirov'dan aktaran Zaionchkovsky 271. Beéche 1.129.

23 "KR" günahlar, 19 Eylül 1903; "Rusya'daki en sağlam adam", 19 Kasım; vicdanıyla savaş halinde, 15 Aralık; kilisede kötü düşünceler, 21 Aralık; gizli kusur, 28 Aralık; azgın, 9 Ocak 1904; Moyka Çayı kıyısındaki hamama dönüş, 20 Ocak; güzel eş, 14 Ocak; basit erkeklere dönük eğilim, 19 Nisan; günaha boğulma 21 Mayıs; Sergey ve kardeşi, 23 Haziran; Nikolay ile Aleksandra'nın çocuğunun doğumunu bekleme, 24 Temmuz; "çarka kapılmış bir sincap gibi", 26 Temmuz. "KR" Aleksey'in doğumu, 30 Temmuz; Peterhof'ta bebeği görmeye gidiş, 2 Ağustos 1904.

24 Liberal Mirski'nin atanması: Daly 1.148-151. Minny'nın gözyaşları içinde yalvarması: Pavel Benckendorff'tan aktaran Lieven, *NII* 134. Siyasette keskin dönüşün tehlikeleri: Yarı yolda durmanın tehlikesi/Yaradan'ın huzurundaki müthiş sorumluluk: Bing 166, Niki'den Minny'ye, 20 Ekim 1902. Niki'nin Militsa'ya mektuplarını aktaran Zimin, *Povsednevnaya* 28-31. Aleksey: LP 243-46. NG 30 Temmuz 1904. Hemofili: Pyotr ile Militsa'nın oğlu Roman'ın anlatımını aktaran Rappaport 77-81. İngiliz hastalığı: *LP* 228, Grandüşes Ksenya, 13 Şubat 1904; 239 Alix'ten Niki'ye, 15 Eylül 1904. NG 30 Temmuz 1904, 8 Eylül 1904. "KR" 2 Ağustos 1904: Mişa'nin sevinmesi. Olga'nın tahta geçme olasılığı: Carolyn Harris, "Succession Prospects of Grand Duchess Olga Nikolaevna", *Canadian Slavonic Papers* (2012) 54:61-84. Hemofilinin kaynağı; Kraliçe Victoria'nın oğlu Leopold'da aynı acıyı yaşaması: Wilson, 30-31, 272, 320.

25 Figes, *PT* 168-173. Lieven *NII* 104-40. Andrew Verner, *Crisis of Russian Autocracy* 100-137. Sandro 243-248. İradesizlik: "KR" 18 Kasım 1903 Pleshakov 60-89. Almanların donanmaya yardımı: Röhl 2.285-293.

26 Aralık 1904'te karışıklıkların yayılması: "KR" 18 Kasım, 4, 21, 28, 30 Aralık 1904. Verner 100-137.

27 Daly 1.150-2. Verner, *Crisis of Russian Autocracy* 137-167. Lieven *NII* 139-140. NG 8 Ocak 1905.

28 Ruud 158-159. Daly 1.154-156. Lieven *NII* 140-141. Figes PT 173-181. NG 8 Ocak 1905. "KR" 9 Ocak ve 11 Ocak 1905. Aleksandra'dan Battenberg Prensesi Victoria'ya 11 Ocak 1905: Sophie Buxhoeveden, *The Life and Tragedy of Alexandra Feodorovna, Empress of Russia* (bundan böyle Buxhoeveden) 108-110. Robert Massie, *Nicholas and Alexandra* 97-100.

29 Daly 1.156-157. *LP* 245-264. Boris Savinkov, *Memoirs of a Terrorist;* Marie Pavlovna, *Education of a Princess: A Memoir;* İvan Kalyayev'in ifadesi (Ella'ya göre, Sergey'in öldürülme korkusuyla emekliye ayrıldığı iddiası dahil); Grandüşes Ksenya, 4 Şubat 1905: aktaran LR 250-264. "KR" 4, 5, 6, 9 Şubat 1905. NG 4 Şubat 1905. Köylü isyanı: Figes, *PT* 188-191. Kafkasya devrimi, Stalin Çiatura'da: Montefiore, *Young Stalin* 132-138.

30 Tsuşima: Pleshakov 261-279; Aleksis'in düşüşü 311-315. NG 1 Kasım 1908, devrimin yayılması; meclis tavizi 184-188. Lieven *NII* 144-146. Sandro: Rusya yangın yeri 249; 14 Mayıs 1905 Gatçina'da piknik, Tsuşima haberinin gelişi, Nikolay'ın her zamanki gibi hiçbir şey söylememesi 248. "KR" 20 Haziran 1905. NG 17 Ağustos, 14 Eylül 1905. Witte'nin Amerika'ya gidişi: Witte 135-161; *Ştandart* yatında buluşma, 14 Eylül 1905. Nikolaşa'nın görüşleri ve atanışı: Robinson 62-63. NG 17 Ağustos, 14 Eylül 1905. Björkö: Röhl 2.368-371, 379-380.

31 Björkö: Röhl 2.368-371, 379-380.

32 NG 12, 17 Ekim 1905. GARF 543.1.232.1-4, Trepov'dan Nikolay'a, 16 Ekim 1905; GARF 595.45.6-7, Nikolay'dan Trepov'a, 16 Ekim. "Korkunç Amca" Nikolaşa, ahmaklık (Minny), ürkütücü mizaç ve histeri, kurt köpeği öldürme, mistisizm, çarı ilahi varlık sayma: Robinson 4, 14-16; metresler, mistisizm ve Stana 51-55; Nikolaşa'nın çağrılışı; Kireyev ve Mosolov'un anlatımına göre, Nikolaşa'nın tehditleri, Nikolaşa'nın hatası 67-70; çarın bir pencereden aşağıya atlama emrine tereddütsüz uyma

(General V. M. Bezobrazov'un 1916'daki anlatımı) 290. Kiril'in küstahlığı: *LP* 277-278, Niki'den Minny'ye, 5 Ekim 1905. Bing 185-188, Niki'den Minny'ye, 19 Ekim 1905; 192 Minny'den Niki'ye, 1 Kasım, Witte'ye destek, Trepov'un takdire şayan davranışı ve Nikolaşa'nın özünde iyi bir asker oluşu. Bu anlamda esas alınan başka bir kaynak Verner 225-245. Abraham Ascher, *The Revolution of 1905: Authority Restored* (bundan böyle Ascher, *1905*) 10-15. Witte 237-250. Kafkasya: Montefiore, *Young Stalin* 138-153. Niki'nin Witte'ye karşı tutumu, kötü gün, yanlış yol: *Naryshkin* 189.

33 Witte baskı altında; Durnovo'nun sert önlemleri: Verner 260-280; Nikolay'ın acımasızlığına ilişkin örnekler 272; Witte'nin sinir bozukluğu 274-280. Moskova'da sindirme hareketi, Sovyet üyelerinin tutuklanışı: Witte 273-284; zayıf insanların acımasızlığı 286-292; Trepov tarafından baltalanma 315; Nikolay'a "fırtınadaki gemi" uyarısı 317; liberal, enerjik ve ehil Durnovo, zamparalığı ve metresinin Brezilyalı bir diplomata aşk mektupları 321-323; Trepov'un karakteri 326-331; Trepov'un pogromları 327; Kommisarov ve Raçkovski'nin antisemitik kampanyası 331; çara yönelik komplo raporları 332. Nikolay'ın Kazak kamçılarına ilişkin görüşü: *Stolypin* 71. Durnovo'nun sindirme hareketi, 15 bin ölü ve yaralı: Figes, *PT* 200-202. Alex Marshall, *Russian General Staff 1860-1917*, Alihanov-Avarski/ Griyazanov 64. Bezobrazov, Orlov ve Richter üçlüsünün gaddarlıkları: Ascher, 1905, 333-334. Minny'ye mektuplarda Orlov'un gaddarlıklarını tasvip ediş: Bing 194, Niki'den Minny'ye, 10 Kasım 1905, Witte'ye göre "çokça konuşmakla birlikte az iş yapan" bakanlar; 195 Niki'den Minny'ye, 17 Kasım, köylerdeki karışıklıklar, askeri birliklerin yeterli olmayışı; 196 Niki'den Minny'ye, 1 Aralık, Witte'nin devrimci hareketle gayretle başa çıkmaya çalışması; 200-202 Niki'den Minny'ye, 8 Aralık, eski arsız liberallerin artık kararlı davranış için yaygara koparması, ordunun Nikolaşa'yı sevmesi ve ona güvenmesi; 202 Niki'den Minny'ye, 15 Aralık, Semyonovski Alayı'nın Moskova'ya gelişi, Dubasov Moskova'da, Orlov'un Livland'a gidişi; 205 Niki'den Minny'ye, 22 Aralık, Moskova'daki silahlı başkaldırının ezilmesi, Vorontsov'un hasta düşmesi; 207 Niki'den Minny'ye, 29 Aralık, Dubasov Moskova'da; Orlov'a ve Richter'e övgü, teröre terörle cevap verme gereği; 210 Niki'den Minny'ye, 12 Ocak 1906, Orlov'un "harika iş" çıkardığını belirtme, Nikolaşa'nın "ibretlik sertlik" önerisini "mükemmel fikir" olarak nitelendirme; "Durnovo muhteşem hareket ediyor", Trepov'un vazgeçilmezliği. Nikolaşa'nın levazım subayı aracılığıyla Orlov'a sertlikten kaçınmamasını bildirişi (1.170 ölü): Robinson 70-75. "Bu beni gerçekten eğlendiriyor": Lincoln, *In War's Dark Shadow* 310. Emir subayının tavsiyesiyle Nikolay'ın bir infazı erteleyişi: Spiridoviç 1.72-73. Rasputin: Onunla önce Nikolaşa'nın tanışması, Prens Roman Petroviç'in (Militsa'nın oğlu) anlatımını aktaran Robinson 70. İlk Niki/Alix görüşmesi: NG 1 Kasım 1905.

34 Yahudi fıkraları, Nikolay'ın Yahudilere (ve daha sonra Beylis davasına) karşı tutumu Spiridovich 1.393-394, 2.142, 446-447. Aleksandra'nın Yahudilere bakışı: F 115, A'dan N'ye, 13 Nisan 1915; F 242, A'dan N'ye, 17 Eylül 1915. Röhl 1.758, Nikolay'dan Helmuth von Moltke'ye 1895. Siyon Büyükleri: Ruud 204-218. Daly 2.123-130. Kara Yüzler ve Dubrovin'le görüşme: Witte 192; Mosolov 143. Yahudileri taklit etme: Bing 30, N'den Minny'ye, 5 Eylül 1884. Yahudilere karşı tutumlar, "İngiliz sonuçta bir Yid": Witte 190. Yahudilere yönelik nefretin ateşiyle tutuşma: Nikolay'dan "KR"ye, Beech 2. 120. Kara Yüzler: Kotkin, *Stalin* 99-101. Figes, *PT* 197. Kafkasya'nın yeniden ele geçirilişi: Montefiore, *Young Stalin* 152-154.

35 Nikolay'ın Witte'den nefret edişi: *Naryshkin* 197. Stolipin'in geçmişi: *Stolypin* 1-33; devrimcileri silahsızlandırma 60; sinirlilik 60; gizli polis 88-89; hukuk ve Duma 100-105. Goremikin: H. H. Fisher (ed.), V. N. Kokovtsov, *Out of my Past: The Memoirs of Count Kokovtsov* (bundan böyle Kokovtsov) 123-9. Gerasimov'dan aktaran Ascher, *Revolution of 1905* 63-70. Witte ve Yahudi kliği: Bing 221, Niki'den Minny'ye Kasım 1906.

36 Duma'nın açılışı *LP* 286, Ksenya güncesi, 27 Nisan 1906. "KR" 27 Nisan 1906. Spiridovich 1. 59-64. Nikolaşa'nın Stolipin'i başbakanlığa önermesi: Robinson 89. Stolipin, gizli polis şefi ve başbakan; Duma'nın bombalanışı ve ilk dağıtılışı: *Stolypin* 97-182. Bing 215-217, Niki'den Minny'ye, 16 ve 30 Ağustos 1905. Dadısına kızan çocuk, 16 bin memurun öldürüldüğünü aktaran Kotkin, *Stalin* 104; partilerin gerileyişi 118. Figes, *PT* 233-234. Çarın derhal infaz isteği, sıkıyönetim, görüşünün Savaş Bakanı A. F. Rediger tarafından İçişleri Bakanı Stolipin'e aktarılışı, 1 Temmuz 1906: RGİA 1276.1.92.11, Rediger'den Stolipin'e. Alex Marshall, *Russian General Staff 1860-1917*, Alihanov-Avarski/Griyazanov 64. Çarlık baskısı: Ascher, *1905*, 333-334. Çarlık ailesinin güvenliği: King 110-111; Spiridovich 1.271/284-287.

37 Rasputin: James T. Fuhrman, *Rasputin: The Untold Story* (bundan böyle *Rasputin*): Geçmişi ve ka-

rakteri 15-30; başkente gelişi 40-48. Halis bir Rus köylüsü: Olga Aleksandrova'dan aktaran Massie, *Nikolay* 189. Penisteki yumru, kadın orgazmı: Figes, *PT* 32. Rasputin'in önce Nikolaşa'yla, ardından "Kargalar"la tanışması: Prens Roman Petroviç'ten aktaran Robinson 71; Vyrubova 67-70.

38 King 107; Rasputin 46-48; Vyrubova 1-67. Orlov: *Naryshkin* 188.

39 Alix'in bütün gün yatakta kalışı: Vyrubova 20; "Onun tekrar sağlığına kavuşması için her şeyi yaparım" 24; hızlı araba sürme 21; tek dost 33; OTMA dörtlüsünün ikişerli yetiştirilişi 36-37; Çarın saraya sinema getirtişi: GARF 553.16.32, IIN'den Benckendorff'a, 13 Şubat 1913. Gilliard 28, Vyrubova, duygusal mistik, Alix'in sadece baskın olacağı dostluklar kurması. Vyrubova'nın dostluğuna bakış, cinnet ve mistik hurafe: *Naryshkin* 186. Nikolay'ın ayakta kalışını Rasputin'in dualarına bağlaması: Sofya Tyutçeva'dan aktaran Rappaport 162. *Rasputin* 39-48; Alix ve kızlarının Rasputin'e mektupları 94-95. NG 18 Temmuz, 12 Ekim, 9 Aralık 1906; Stolipin, 27 Mayıs 1907; 6 Kasım, 27 Aralık 1908, Anna'nın Rasputin'i görmek için gelişleri; 4, 29 Şubat, 29 Mart, 26 Nisan, 15 Ağustos 1909. "KR" 6 ve 10 Kasım 1906, Nikolaşa ve Stana. Nikolaşa'nın boşanması: Robinson 97-101. Vyrubova 69. *LP* 290, Niki'den Stolipin'e, 16 Ekim 1906; 297, Alix'ten Niki'ye, 17 Temmuz 1907; 304, Ksenya güncesi, 7 Eylül 1908; 306 Olga hatıratı; 308-310 Alix'ten Olga'ya, 1 ve 11 Ocak 1909, "kızcağızlar" ve Dostumuz; Tatyana'dan Alix'e, 17 Ocak 1909. Olga Aleksandrovna, *25 Chapters of My Life,* 98-101. Bing 227, Niki'den Minny'ye, 22 Mart 1907, Nikolaşa'nın evliliği. Hercules: Zimin, *Povsednevnaya* 409-410 ve 415-418, Vyrubova'dan ve Maurice Paléologue'dan alıntı. Hercules ve Nübyeli muhafızlar: Bu anlatımda esas alınan kaynak Penny Wilson'ın araştırması (http://forum.alexanderpalace.org/index.php?topic=348.0;wap2). Veronal ve diğer uyuşturucular: Rappaport, *Ekaterinburg,* 55, 60; kızların lüks eşyalar 74-75.

40 *Stolypin* 115-149; Yahudi reformu 169-172; ikinci Duma, 174-6; darbe ve üçüncü Duma, 202-215; Vorontsov, Kafkasya 237-239. Yahudi reformu: *Krasnyi arhiv* (1925) 5.13, II. Nikolay'dan Stolipin'e, 10 Aralık 1906. Yahudilerden nefret: *LP* 340, Niki'den "KR"ye, 14 Eylül 1912. Bing 220, Niki'den Minny'ye, 11 Ekim 1906, Stolipin'e dönük sevgi ve saygı; 228, 29 Mart 1907, Duma, "Tokat yapıştırılır! Ve işleri biter" Figes, *PT* 225-228.

41 Askeri reformlar: Lieven, *Flame* 146-148. Norman Stone, *Eastern Front* (bundan böyle Stone) 24-26. Robinson: 88-104. Stolipin reformları 1906-1907: *Stolypin* 150-206. Sosyal demokratların sayısı: Kotkin, *Stalin* 118. İzvolski: Lieven, *Flame* 192-197.

42 *Stolypin* 251-260; 279 Reval'da VII. Edward'la görüşme. Lieven, *Flame,* 148-150, 197-203; 208-224. Geyer 277-280. Clark 185-190. Geyer 276-278. Margaret MacMillan, *The War that Ended Peace: The Road to 1914* (bundan böyle MacMillan) 391-422. Stone 24-26. 11 Ağustos 1907, ülke içinde sükûnet, İzvolski, İngiliz zaferi, *Stolypin* 253; 1908 krizi 257-259; savaşın hanedan için vahim sonuçlar doğuracağı düşüncesi 259. Figes, *PT* 225-229. Robinson 88-129. VII. Edward Reval'da: *Stolypin* 279. Reval/Cowes: Mossolov 210-212; Spiridovich 1:170-175. Miranda Carter, *The Three Emperors* 352-354; Cowes 374-376. Jane Ridley, *Bertie: The Life of Edward VII* 398-422. Rappaport 124-128. King 426-432. 1908 krizi, kilit hükümet toplantısı: APRF 340.787.7.162-166. İzvolski portresi: Harold Nicolson, *Lord Carnock* 216. Bulgaristan, Ferdinand'ın çarlığı, İzvolski'nin Aehrenthal'ı "pis Yahudi" diye anması, IIN'nin davranışını megalomanyakça bulduğu Ferdinand'ı Petersburg ziyaretinde kral olarak tanımak zorunda kalması: *Ferdinand* 214-234. Minny'nin Ferdinand'a kızgınlığı: Bing, Minny'den Niki'ye 12 Mart 1909. Karadağ'ın savaş isteği: *Montenegro* 264. General A. A. Orlov'un dostluğu ve ölümü, 4 Ekim 1908, Kahire: Spiridovich 1.271, 285-286. Aleksandr Orlov'un benzersiz rolü: *Naryshkin* 188.

43 *Stolypin* 327-362. Kokovtsov 263-270; "Hiç mi önemim yok?" 282. Rappaport 149-152: Sofya Tyutçeva'ya göre, kızların suikasta ve Rasputin'in ziyaretine tepkisi. Stolipin'in savaşa ve devrime bakışı: Sergey Sazonov, *Fateful Years, 1909-1916* (bundan böyle Sazonov) 232. Stolipin'in gerileme sürecine girişi: Figes, *PT* 226-231. Savaş ve askeri politika, köhne kaleleri yıkma ve yedek birlikleri oluşturma, Suhomlinov reformları, Küçük Program ve Büyük Program, ekonomik veriler: Stone 19-33. Lieven, *Flame* 225-226. Suhomlinov: V. A. Suhomlinov, *Vospominaniya* (bundan böyle Suhomlinov) grandükleri saf dışı bırakma hedefi 191; Almanya'nınkiyle eşit güçte ordu yaratma 210; çarın gözünde esas olarak bir "uşak" (214) ya da "teknisyen" (233) olma; 25 Temmuz, çarın Nikolaşa'yla görüşmede tamamen sakin oluşu, Nikolaşa'nın megalomanyası 243; Nikolaşa'nın öfke nöbetlerinde Korkunç İvan'ı andırması 244. Suhomlinov'un Livadya ziyareti 1909, eşinin güzel kıyafet düşkünlüğü, sosyetede sevilmeyişi: Spiridovich 1.1385. İnanılmaz delişmenlik: Kokovtsov 310-335. Hava kuvveti önerisine

kahkahalarla gülme: Sandro 264. Geyer 288-292. MacMillan 353-355. William C. Fuller Jr., *Strategy and Power in Russia* 425-433. William C. Fuller Jr., *The Foe Within* 45-48. Maurice Paléologue, *An Ambassador's Memoirs* 1.83. Nikolaşa'nın düşüşü, reformlarının başarısızlığı: Robinson 104-108; "Kargalar"ın Rasputin'le kavgası (Prens Roman Petroviç hatıratı: Roman Petroviç Romanov, *Am Hof des Letzten Zaren)* 108; Aleksandra'nın Nikolaşa ile mübarek adam arasındaki çekişmeye bakışı ve Nikolaşa'nın pişmanlığı (G. Şavelskiy'in Birinci Dünya Savaşı anıları) 108-9. Tolstoy'un ölümü: Bing 260 N'den Minny'ye 11 Kasım 1910; Bartlett, *Tolstoy* 386-387; 412-419.

44 Rasputin-Stolipin çekişmesi ve kilise liderleri: *Rasputin* 49-85. Rasputin'i övenleri 'iyi', ona karşı çıkanları ise 'kötü' sayma: *Naryshkin* 196-197. Suhomlinov 191-193, manevralar, kötü kişi, zayıf kişi. Stolipin, askeri donanma kanunları, reformlarda kriz: *Stolypin* 250-326. Stolipin'in istifasını reddeden çarın donanma tasarısını veto edişi: GARF 601.1.1125.4-5, II. Nikolay'dan Stolipin'e, 24 Nisan 1909.

45 Stolipin suikastı: *Stolypin* 363-388. Stolipin'in sonu: Figes, *PT* 230-231. Stolipin'in mahzun görünüşü, çarın prgramı, suikast, yeni başbakanı atama: Kokovtsov 271-278; *Rasputin* 87-91. Bing 264-267, Niki'den Minny'ye, 1 Eylül 1911. Rappaport 149-151, Sofya Tyutçeva'dan alıntı. Ruud 43-200. *LP* 331, M. P. Bok, Stolipin'in kızı. *Naryshkin* 199. Aile kavgalarının yanlışlığı: Romanya Kraliçesi Marie 2. 223

46 Beilis, Kokovtsov, Stolipin'i kaybetme: *Stolypin* 363-388. Kokovtsov 271-278; Hvostov'u uygun görmeme 276 ve 292; yeni başbakanın Aleksandra'yla Stolipin ve kader üzerine sohbeti 283. *Rasputin* 87-91. Bing 264-267, Niki'den Minny'ye, 1 Eylül 1911. Rappaport 149-151, Sofya Tyutçeva'dan alıntı. Ruud 43-200. *LP* 331, M. P. Bok, Stolipin'in kızı. *Naryshkin* 199. Mendel Beilis davası, Çaplinski'nin Kiev'de huzura çıkışı, Sibirya'da ticaretle ilgili Yahudi karşıtı kanun: Levin 116-124.

47 Olga'nın balosu: Rappaport 46-47. Vyrubova 22.

48 Kokovtsov 291-300. Rasputin krizi: M. V. Rodziyanko, *The Reign of Rasputin* (bundan böyle Rodziyanko) 36-39, Minny'yle görüşme; 40-57 çarla görüşme ve Yusupova'nın anlatımına göre, Aleksandra'nın muhalifleri asma isteği. *LP* 337, Rodziyanko hatıratı; Ksenya güncesi, 25 Ocak, 16 Şubat, 16 Mart 1912, Minny, Ksenya, Yusupova konuşmaları. NG 15 Şubat 1912. Vyrubova 30: Tyutçeva'nın sıkıca azarlanışı. "Her gün on histeri nöbeti olacağına, bir Rasputin olsun daha iyi": Nikolay'dan aktaran Figes, *PT* 33. Borodino: *LP* 340, Niki'den "KR"ye, 14 Eylül 1912. King 316-317. Wortman 379-382.

49 Nikolay'ın anlatımıyla Aleksey'in hastalığı: Bing 276, Niki'den Minny'ye, 20 Ekim 1912. Aleksey'in hastalığı: Vyrubova 42-43, Oğlunun küçük bir anıt isteği üzerine, Niki'nin koşarcasına dışarıya çıkışı, Rasputin'in mesajı. *LP* 342, 343-348, Niki'den Minny'ye, 20 Ekim 1912. NG 5-13 Ekim 1912. Gilliard 8-12.

50 Kokovtsov 313-429. Suhomlinov 191-193, manevralar, kötü kişi, zayıf kişi. Robinson 108-129: Suhomlinov'un yükselişi, Nikolaşa'yla çekişme, Nikolaşa'nın tekrar teveccüh kazanması, savaş bakanının manevralarını iptal etmesi. Suhomlinov Livadya'da: Spiridovich 1.1385. Suhomlinov'u görevden alma girişimi: Kokovtsov 310-335. Sazanov: MacMillan 458-461; Sazonov'un kadınsı mizacı 461. "Üzgün Kaypak" *Ferdinand* 257. Krep: F 226, 11 Eylül 194; 421, 4 Mart 1916; 537, 4 Temmuz 1916. Sazonov 90-97. Clark 340-342, 1912 krizi ve planlar. Geyer 288-292. MacMillan 353-355. *Ferdinand* 242-247, Ferdinand'ın iki milyon franklık borcunun kapatılması. Karadağ taç giyme töreni: *Montenegro* 276-278. Askeri politika: Fuller, *Strategy and Power in Russia* 425-433. Fuller, *The Foe Within* 45-48. Paléologue, *Ambassador's Memoirs* 1.83.

51 Balkan Savaşları: Lieven, *Flame*, Sazonov portresi 232-234; Birinci Balkan Savaşı 241-272, çarın Sırplara yakınlık duyması 258, özerk Arnavutluk'a karşı olması; Kokovtsov versiyonunun gözden geçirilmesi 267-269. MacMillan 448-480. Sazonov 90-97. Clark 281-290, 340-342. McMeekin 20-27. Almanya ve Avusturya'nın rolleri: Röhl 2.880-886, 917-932. Birinci Balkan Savaşı'nda Bulgaristan, Bizans'a doğru ilerleyiş, Sazonov ve II. Nikolay'ın Balkan Birliği ve Bulgaristan başarısı konusundaki tutumu, Sazanov'un yalpalaması, *Ferdinand* 245-274. *Montenegro* 279-301. Sazonov 68-78. Avcılıkla sinirleri yatıştırma: *LP* 346, Niki'den Minny'ye, 20 Ekim 1912. "Askeri doktrin benim emrettiğim şeydir": D. A. Rich, *The Tsar's Colonels: Professionalism, Strategy, and Subversion in Late Imperial Russia* 221. Suhomlinov 152: Sazonov'u Slavcı savaş politikalarından dolayı suçlama; Nikolay'ın 1911'de orduya komuta etme isteği 191. Stana ile Militsa'nın Karadağ'ı destekleyişi, Nikolaşa'nın tarafsız kalışı: Robinson 128. Kokovtsov'un Suhomlinov'a bakışı: 301-319; ilave askeri bütçe 342-344; kısmi seferberlik krizi 344-351; Militsa'nın Kokovtsov'a destek çabası 357. Sazonov'dan Kokovtsov'a, 12 Kasım 1912, aktaran Ronald P. Bobroff, *Roads to Glory* 55. V. İ. Bovıkin, *İz istoriy vozniknoveniya pervoy mirovoy voyni* 125-127; Nikolay, 23 Kasım 1912. Donanma planı: KA 6.51-52, Grigoreviç'ten

Nikolay'a, 25-26 Ekim 1912. Sazonov'un Kokovtsov'a tezkeresini aktaran McMeekin 25.

52 Rosemary ve Donald Crawford, *Michael and Natasha: The Life and Love of the Last Tsar of Russia* (bundan böyle *Michael*). Beech 1.194-195. *LP* 349-351, Minny'den Niki'ye, 4 Kasım 1912; Niki'den Minny'ye, 7 Kasım; Ohrana ajan raporu 17 Aralık.

53 Üç yüzüncü yıldönümü: Kokovtsov 360-362. Spiridovich 2.337-345; Berlin düğünü 321. Rodziyanko 74-77. Bakanlar: *Naryshkin* 206. Wortman 383-394. King 389-401. Seks, Blok, Belyi ve gümüş çağ: Lincoln *In War's Dark Shadow* 349-388. Aleksandr Blok'tan aktaran Figes, *PT* 14. Lena ve Stalin: Montefiore, *Young Stalin* 256-257. Kotkin, *Stalin* Ohrana konusunda Blok'tan alıntı 130; Marksizm ve milliyetler 133; Lenin'den "çarlık zafer kazanmış gibi" alıntısı 135. "Ne kadar kötüye gitse, o kadar iyi": Figes, *PT* 129. Meşçerski, Maklakov, Krivoşeyn: Lieven, *Flame* 293-295.

Sahne 5: Felaket

1 Spiridovich 2.360-402; Beylis hükmü 2.447. Beylis davası: Levin 205-291. Figes, *PT* 240-243. Aleksey: "KR" 18 Mart 1912. Aleksey ve kızların karakterleri: Vyrubova 37-39. Gilliard 24-25. Rappaport 165-170. Rappaport, *Ekaterinburg* 90 (Aleksey) ve 73-85 (kızlar).

2 Balkan Birliği'nın dağılması, Bulgaristan'ın Rusya'yla bozuşması *Ferdinand* 270-279; İkinci Balkan Savaşı 279-287. *Montenegro* 279-301. MacMillan 458-461. Clark 340-342. Sazonov 90-97. McMeekin 25. Karadağ, Rusya'ya yakınlığın bitişi: *Montenegro* 279-301.

3 İkinci Balkan Savaşı: Lieven, *Flame* 272-290; Poincaré'nin Rusya'ya destek için açık çek verişi 240; Liman krizi 284-287. Sazonov 97-103. Nikolay'ın sözlerinin Sazonov tarafından aktarılışı Clark 275. Kokovtsov 313-429; Türkler ve Liman 389-393. Goremikin: Sandro 252, ceset. Liman: Sazonov 117-125; 117 Niki'nin Sazonov'a Berlin'de kayzerle sohbetini anlatışı; Şubat 1914 konferansı, 126 Avrupa savaşında Konstantinapol'e saldırmanın kaçınılmazlığı. İktidarı düşüşe geçen Kokovtsov'un görevden alınışı, "Eski Kürk Palto" Goremikin: Kokovtsov 439. Kokovtsov'un düşüşü, Maklakov'un atanması, Duma'yı dağıtma ya da sırf bir danışma organına dönüştürme tartışması, Krivoşeyn ile Meşçerski'nin nüfuzu: Lieven, *Flame* 294-297. Durnovo'nun olası başbakanlığı: Dominic Lieven, "Bureaucratic Authoritarianism in Late Imperial Russia: The Personality, Career, and Opinions of P. N. Durnovo", *Historical Journal* (1983) 26.2.391-402. Lieven, *NII* 17; Durnovo tezkeresi 195-197. Geyer 285-287, 310-321. MacMillan 29-37. Nikolay'ın Duma'yı dağıtma ya da yetkilerini azaltma planını Maklakov'la görüşmesi: GARF 601.1.1119.1-2, IIN'den N. Maklakov'a, 18 Ekim 1913. Malinovski, Lenin'den alıntı ve Stalin: Montefiore, *Young Stalin* 280-325. Poincaré, Fransız generallerinin ziyaretleri ve Fransızların Balkan krizi olasılığını gözetme taahhüdü: Clark 294-308; Liman von Sanders krizi 335; Prusya düğününde buluşma 339; Ocak-Şubat konferansları 341-348; maçoluk 360. Liman krizi ve özel konferans: McMeekin 30-35. Hall 248-289.

4 Çarın kızlarının aşk hayatı: Bu anlatımda esas alınan kaynak Rappaport 191-206.

5 V. İ. Nevski, *Nikolay II i velikye knyaza*, Leningrad, 1925: 45 "Yengemin koluna şehvetli öpücükler kondururum" Dmitri Pavloviç'ten (DP) II. Nikolay, 29 Eylül 1911; 46 "kalben, ruhen ve bedenen (büzük hariç) size ait", DP'den IIN'ye, 16 Ekim 1911; 48 Zizi'yle ya da Barones Frederiks'le dans etme fırsatı, DP'den IIN'ye, 17 Kasım 1911; 50 "makatını onunla silebilirsin", "imparatoriçeyi düşünürken yastığıma sarıldığımı", DP'den IIN'ye, 19 Mart 1914.

6 Son mevsim ve kızların aşk hayatı: Rappaport 207-222; Olga'nın talipleri 212. Olga için Rumen evliliği ihtimali, OTMA dörtlüsünün tasviri ve Romanya ziyareti: Romanya Kraliçesi Marie 2.327-331. Olga'nın evliliğe bakışı, Gilliard 32 "Rusya'dan ayrılmak istemiyorum (ve) babamdan beni buna zorlamama sözünü aldım". Aniçkov balosu: Helene Iswolsky, *No Time to Grieve*, 83-85. Yusupov: NG 8 Ekim, 11 Kasım 1913. *LP* 372, Ksenya güncesi, 8 Ekim 1913; 380, Ksenya güncesi, 9 Şubat 1914. NG 9 Şubat 1914. Yazarın Prenses Olga Romanoff'la mülakatı.

7 Pašić'in Petersburg'a gelişini aktaran Clark 280. Kırım, Anna'nın ihaneti: F 73-76, Alix'ten Niki'ye, 28 Nisan 1914, 26 Ocak 1914, 26-27 Ekim, 19 Kasım 1914, 27 Ocak 1915; 3 Kasım 1915. Kırım: Spiridovich 2.450-460; Anna'nın Nikolay'a âşık oluşu 450-452. Vyrubova 158. *Naryshkin* 206. Romanya ziyareti, bronz tenli kızlar, cana yakın Niki: Romanya Kraliçesi Marie 2.336-338. Son Kırım gezisi: Rappaport 214-221, alıntı 217, Nikolay'dan Agnes de Stoeckl'e. Olga'nın Rusya'da kalma isteği: Gilliard 32. Sazonov, Romanya evliliği ihtimaline bakışı 103-115; Aleksandra'yla kızlarından ayrılma korkusu üzerine sohbet 110.

8 Temmuz-Ağustos krizi, Poincaré'nin ziyareti ve savaşa giden yol: Sazonov 150-160, 177-216; seferberlik iptali krizi 193-205; savaş ilanı 212; Stolipin irreplaceable 232. Suhomlinov 20-30 Temmuz 1914: Nikolaşa'yı suçlama 221-228; Sazonov'u savaş politikalarından dolayı suçlama 152; Nikolay'ın orduya komuta etme isteğini belirtişi 191; Rusya'nın 1914'te her zamankinden daha hazırlıklı olması, seferberliğin tıkır tıkır işleyişi 245. Rodziyanko 106-108. Lahey arabuluculuğu: OPİ GİM 180.82280, II. Nikolay'dan Sazonov'a, 14 Temmuz 1914. Rasputin'in savaşa karşı çıkması: F 283, A'dan N'ye, 1 Kasım 1915. Nikolaşa'nın başkomutanlık önerisiyle heyecanlanışı ve Kışlık Saray'da şükran ayini: Robinson 134. Suhomlinov'un orduya komuta etmekten kaçınışı: Stone 51-52. Kışlık Saray'da şükran ayini, Nikolay'ın gözyaşlarına boğulması: Rodziyanko 110-111. Lieven, *Flame* 313-342. Nikolay'a göre, Sazonov'un çağrısı ve savaş olasılığı, 24 Temmuz 1914 ve öğleden sonra bakanlar toplantısı: Peter Bark, *Memoirs* 7.1-4, 7-26. Gilliard 36-40: Savaş ilanı. Şaşkına dönen Niki, görüşmeler, yeni telefonlar, Alix üniforma içinde: Vyrubova 479. Geyer 312-320. Niki-Willy telgrafları: Röhl 2.1065-1070. McMeekin 53-75. MacMillan 551-602. Sean McMeekin, *July 1914*, 260-305. Lieven, *NII* 197-204. Kotkin, *Stalin* 156: seferberlik, askere alma istatistikleri.

9 Ağustos-Eylül, ilk muharebeler: Stone 45-69. Robinson 157-169.

10 Ştavka ve Nikolaşa: Robinson 142-190; Nikolaşa'nın "Ermitaj"ı 202. Stone 51-53.

11 Yaralı askerin ölümü: F 86, A'dan N'ye, 2 Mart 1915; F 83, 28 Şubat 1915. Aleksandra'yı dizginleme gereği: Hesse Prensi Ernst'ten aktaran *Naryshkin* 204. Hemşireliğin Aleksandra'ya yarayışı: Vyrubova 9; canlanma 49; tren kazası 55. Rappaport 227-254.

12 Stone 70-91. Robinson 170-206. 13 Eylül 1916, Rodziyanko, Ştavka'ya ziyaret, Nikolaşa'yla Rasputin'i asma meselesini konuşma 118-119. Enver'in taarruzu ve yenilgi: Sean McMeekin, *Ottoman Endgame* 146-153.

13 Nikolaşa'nın bakanlara hükmedişi: F 153, A'dan N'ye, 17 Haziran 1915. Casus kuruntusu, Yahudilere baskı F 125, A'dan N'ye, 4 Mayıs 1915; F 128, N'den A'ya, 8 Mayıs 1915. Robinson 100 ve 207-209. Yahudi tehcirleri: Eric Lohr, "The Russian Army and the Jews: Mass Deportation, Hostages, and Violence during World War I", *Russian Review* (2001) 60.404-419. Miyasoyedov case masumiyet: Fuller, *TheFoe Within* 42. Nikolaşa'nın casus kuruntusu: Robinson 216-218; 24 "Tahminimce birkaç gün içinde hiç mermi kalmayacak", Nikolaşa'dan N'ye, 24 Şubat 1915.

14 F 89, N'den A'ya, 2 Mart 1915; F 102, A'dan N'ye, 5 Nisan 1915. Robinson 221, Nikolaşa ve Çanakkale Boğazı. McMeekin, *Ottoman Endgame* 163-221.

15 F 99, N'den A'ya, 9 Mart 1915; F 100, A'dan N'ye, 4 Nisan; F 104, A'dan N'ye, 6 Nisan; F 107, N'den A'ya, 7 Nisan; Yahudi, F 115, A'dan N'ye, 13 Nisan.

16 Stone 122-143; mermi sıkıntısı 144-164; ricat 165-193; savaş malzemeleri ve ekonomik krizle ilgili anlatımlarda esas alınan kaynak Stone 194-211. Robinson 231-244: Nikolaşa'nın IIN'ye cephane azlığından yakınışı 240; Orlov'un Yanuşkeviç'e mektubu, 2 Haziran 1915 245; Suhomlinov ile Maklakov'un görevden alınması, Nikolaşa'nın sevinçten sırtüstü yatıp havaya tekmeler savurması (Şavelski), Aleksandra'yı kısıtlama planı (Şavelski), sinir bozukluğu (Polivanov), Aleksandra'nın baskısıyla çarın Nikolaşa'yı başkomutanlıktan alması 245-259. Rodziyanko 128-147. Suhomlinov'un yargılanması: F 397, A'dan N'ye, 4 Mart 1916.

17 Stone 187-193. Robinson 240-260. Rasputin ve Bark: F 131, A'dan N'ye, 11 Mayıs 1915. Panik, N'nin ağlaması: F 131, N'den A'ya, 11 Mayıs 1915. Rasputin'in mübarek adamlığı: F 135-137, A'dan N'ye, 10, 11 Haziran 1915. Nikolaşa-Rasputin çekişmesi: F 138, A'dan N'ye, 12 Haziran 1915. Daha otokratik olma/karargâhta casus kuşkusu: F 145, 14 Haziran 1915. Nikolaşa'ya güvenmeme/çıngırak/kadın içgüdüsü: F 147, A'dan N'ye, 16 Haziran 1915. Goremikin/âdet dönemi/Hvostov: F 156, A'dan N'ye, 18 Haziran 1915; F 160, A'dan N'ye, 22 Haziran, Rasputin'le ilgili Cunkovski raporu. Sergey Mihailoviç ile Hessinskaya'nın kafa karışıklığı: F 169, A'dan N'ye, 25 Haziran 1915. Nikolaşa'nın görevden alınması, "hatunun üstündeki görünmez pantolon, ağırdan almama: F 171, A'dan N'ye, 22 Ağustos 1915. Orlov'la birlikte yola çıkış: F 174, A'dan N'ye, 23 Ağustos 1915. Bakanların mektubu, Sazonov'un toplantı çağrısı: F 177, A'dan N'ye, 24 Ağustos 1915. Robinson 191: Nikolaşa'nın Alix'i manastıra kapatma fikrini aktaran Şavelski. Vyrubova 57-59: dul imparatoriçeyle ağız kavgası, Nikolay'ın Varşova hizmetiyle sarsılışı ve bakanlara komutayı üstlenmekten kaçınamayacağını terleyerek belirtişi. Lieven, *NII* 227. Minny'ye göre Nikolay'ın hatası: günceyi aktaran Hall 264-265. Kamuoyunun yokluğu: Stanley Washburn, *On the Russian Front in World War I: Memoirs of an American War Correspondent*, aktaran Joshua A. Sanborn, *Imperial Apocalypse: The Great War and the Destruction of the Russian*

Empire (bundan böyle Sanborn) 101. Aleksey'in karargâhtaki eğitimi: Gilliard 62. Alix'in hırslı oluşu ve kendini yanılmaz sayışı: Romanya Kraliçesi Marie 3.351-352.

18 *Rasputin* 155-166. Rasputin'in kilise atamaları için tavsiyede bulunması: F 160-162, A'dan N'ye, 22 Haziran 1915. Askeri atamaları imzalama: F 179, N'den A'ya, 24 Ağustos 1915. Karargâhta pantolonun gerekliliği: F 180, A'dan N'ye, 25 Ağustos 1915. "Tanrı'ya şükür, her şey bitti"/ "Uzaktaki zevcine yardımcı olan hatunuma bayılıyorum": F 181-182, N'den A'ya, 25 Ağustos 1915; otokrasiyi koruma/ Hvostov, F 171-173, A'dan N'ye, 22 Ağustos; Sazonov'u ve Polivanov'u suçlama/mektubu koklama, F 177, A'dan N'ye, 24 Ağustos; Andronnikov'a danışma, F 191, A'dan N'ye, 29 Ağustos 1915; Guçkov'dan kurtulma, F 193, A'dan N'ye, 30 Ağustos; Guçkov'u asma fikri, F 200, A'dan N'ye, 2 Eylül; Sazonov ve Krivoşeyn'i görevden alma, ortalıkta görünmeyen Rodziyanko'nun yerine Samarin'i geçirme önerisi, Andronnikov'un Rasputin'le birlikte Hvostov'u övmesi, F 212, A'dan N'ye, 7 Eylül; "Krep" Sazonov, Andronnikov'un tavsiyesiyle Hvostov'u atama, Goremikin'in zorlanışı, "Her şey Bebek için", F 225-228, A'dan N'ye, 11 Eylül; Hvostov plans, F 242, A'dan N'ye, 17 Eylül; Hvostov/"Kuyruk" için sadık adam nitelendirmesi, F 247, A'dan N'ye, 17 Eylül; "Kuyruk" konusunda Rasputin'le görüşme, F 261, A'dan N'ye, 4 Ekim. Benckendorff'un Aleksandra'ya bakışı, Lieven, *NII* 227.

19 Stone 208-214. Demiryolu krizi: F 197, N'den A'ya, 31 Ağustos 1915. Aleksey Mogilev'de: F 265-8, N'den A'ya, 6, 7 Ekim 1915; F 281, N'den A'ya, 31 Ekim ve A'dan N'ye, 1 Kasım. Andronnikov ve Rasputin'in değişiklikler için ısrarı: F 284-289, A'dan N'ye, 2-3 Kasım 1915.

20 Goremikin'in Duma'da ıslıklanışı: F 292, A'dan N'ye, 6 Kasım 1915; Rasputin'in Konstantinapol rüyası, F 295, A'dan N'ye, 8 Kasım; Rasputin'in Goremikin'le görüşmesi, F 316-317, A'dan N'ye, 29 Kasım; Hvostov'u kabul etme/*Milyoner Kız* romanını okuma F 339, N'den A'ya, 31 Aralık; yeni başbakan adayları, Stürmer konusunda Hvostov'a danışma, F 349, N'den A'ya, 5 Ocak 1916; Stürmer'i başbakanlığa atama, Hvostov'un bizzat başbakan olma beklentisi, F 352, A'dan N'ye, 7 Ocak; Erzurum'a ilerleyiş, F 354, N'den A'ya, 7 Ocak; "manastıra kapatma" tertibi içindeki Dzunkovski, Drenteln ve Orlov üçlüsünü görevden alma, F 356, A'dan N'ye, 8 Ocak.

21 *Rasputin* 164-166. F 384-402: 384, A'dan N'ye, 10 Şubat 1916-6 Mart 1916; F 388, A'dan N'ye, 13 Şubat 1916, A'nın Boris'i reddetmesi ve Dmitri'nin Olga'yla evlenmeyi tasarlaması; Savaş Bakanı Polivanov'u ve ardılını görevden alma, F 409, N'den A'ya, 10 Mart; Rasputin'den N'ye elmalar, F 413, A'dan N'ye, 13 Mart.

22 Naraç, Brusilov taarruzları. Stone 232-263; V. Bezobrazov tasviri 225, özellikle 261 Stone'un "pandomim maçoluğu" ibaresi. N'nin Brusilov'u ataması, F 415, N'den A'ya, 14 Mart 1916; "Bütün tatlı yerlerini öpüyorum", F 419, A'dan N'ye, 15 Mart; Philippe ve Rasputin'in buyurgan olma tavsiyesi, F 421, A'dan N'ye, 17 Mart; *Mavi Çocuk*, F 429, N'den A'ya, 13 Mart; Ferisilerin Rasputin'e karşı kötü niyetleri, F 437, A'dan N'ye, 5 Nisan; Karadeniz filosunun Trabzon'u işgal edişi, F 439, N'den A'ya, 5 Nisan ve çıkarmalar, F 473, N'den A'ya, 23 Mayıs; "seni gidi şirin Mavi Çocuk", F 447, A'dan N'ye, 8 Nisan ve F 463, 1 Mayıs; içişleri bakanıyla yaşanan sorunlar, F 459, A'dan N'ye, 28 Nisan; saldırı planlarından kimseye söz etmeme ricası/Brusilov taarruzu, F 491, N'den A'ya, 5 Haziran; Thames kıyısındaki Walton'ı hatırlama, F 495, N'den A'ya, 8 Haziran; Stürmer'in dürüstlüğü ve ikmal krizi, F 500, N'den A'ya, 11 Haziran. (N'nin askeri sırları kimseye anlatmamasına ilişkin önceki isteği: F 196, N'den A'ya, 31 Ağustos 1915.) Birçok savaş esirinin alınışı: F 537, A'dan N'ye, 17 Temmuz 1916; Alix Ştavka'da, F 547, A'dan N'ye, 3 Ağustos; Bezobrazov'un "zapt edilemeyeceği bilinen bataklıklar boyunca ilerleme emriyle [...] muhafızların kıyımına yol açması"nın üzüntüsü F 548, A'dan N'ye, 4 Ağustos; N'nin Bezobrazov'u görevden alması, F 564, N'den A'ya, 16 Ağustos. Rasputin'in kayıplara karşı tavsiyesi, F 553, A'dan N'ye, 8 Ağustos 1916; A'nın âdet görmesiyle her şeyin bozulması, F 568, A'dan N'ye, 20 Ağustos; ülke açısından Rasputin'in bilgeliğine güven, F 569, A'dan N'ye, 4 Eylül; A'nın Stürmer'le, ardından Rasputin'le görüşmesi, F 573, A'dan N'ye, 7 Eylül. Sanborn 108-129; Kazak başkaldırısı 177-178; F 495 ve F 593 Rasputin: gıda temini konusundaki tavsiye, 9 Haziran ve 20 Eylül 1916. Brusilov ve mermi fazlası: Kotkin, *Stalin* 162-164. Anadolu içlerine Rus ilerleyişi, İran ve Irak seferleri: Robinson 263-287, McMeekin, *Ottoman Endgame* 270-284. Çargrad seferi: F 582, N'den A'ya, 13 Eylül 1916. McMeekin, *Ottoman Endgame*: Nisan 1916, Sazanov'un Petrograd'da Sykes-Picot ikilisiyle Rusya'ya çok geniş topraklar kazandıran müzakeresi 284-286; Şubat-Nisan 1916, Baratov'un İran ve Irak'taki Bağdat'a seferi, 289-290; Çargradsky Alay 312-321.

23 Niki'nin bitkinliği: Aleksandr Naumov'un tarım bakanlığına getirilişi, Benckendorff, Fabritski'den aktaran Lieven, *NII* 220-227. Benckendorff'tan aktaran Gleb Botkin, *The Real Romanovs* 125.

Paléologue'un Badmayev iksirini anlatışı: *Ambassador's Memoirs,* 6 Kasım 1916. N'nin yalnızlığı: F 205, N'den A'ya, 4 Eylül 1915. Aleksandra'nın afyon alışı: F 366, A'dan N'ye, 14 Ocak 1916; N'nin kokain alışı, F 303, N'den A'ya, 12 Kasım 1915. *LP* 541, Yusupov'dan Bimbo'ya, 14 Şubat 1917. Tahıl ve demiryolu krizi: Bu anlatımda esas alınan kaynak Stone 283-301. İkmal krizi: F 505, N'den A'ya, 15 Haziran 1916; Rasputin'in fiyatlara ilişkin tavsiyesi, F 505, A'dan N'ye, 16 Haziran; Sazonov'un uzun burnu, F 537, A'dan N'ye, 17 Temmuz. Krivoşeyn'in askeri diktatörlük önerisi/Stürmer'le yaşanan sorunlar: F 560, N'den A'ya, 14 Ağustos 1916; Alekseyev'in askeri makamlar Stürmer'in yerine başkasının atanması isteği, A'dan N'ye, 14 Ağustos. Stürmer'in levazım güçlüğünün üstesinden gelemeyişi: F 593, N'den A'ya, 20 Eylül 1916. N ile A'nın aldıkları ilaçlar: Rappaport *Ekaterinburg* 55 ve 60.

24 Romanov komploları: Dmitri ve Boris: F 387, A'dan N'ye, 13 Şubat ve 10 Mart 1916; F 429, A'dan N'ye, 26 Mart, aile ve Olga/Kulikovski; Kulüp ve Nikolay Mihailoviç, F 655, A'dan N'ye, 4 Aralık. Nikolay Mihailoviç kötü kişi, Yahudi torunu, ailedeki en büyük düşmanlar: F 641, A'dan N'ye, 4 Kasım 1916; F 300, A'dan N'ye, 12 Kasım 1915. Dmitri'nin Brassova'yla ilişkisi: F 556, A'dan N'ye, 11 Ağustos 1916. Guçkov'un ve Alekseyev'in tertipleri: F 591, A'dan N'ye, 19 Eylül 1916. Dmitri ve Brassova: Beech 2.52. Sandro Kiev'de: 297-302. Dmitri'nin dedikoduyu anlatışı: Vyrubova 66.

25 N'nin Rasputin tarafından tavsiye edilen Protopopov'dan söz edişi: F 520, N'den A'ya, 25 Haziran 1916. Aleksandra'nın Protopopov ısrarı: F 574-580, 7, 22, 23, 27 Eylül 1916; A'nın siyasal rolü konusunda N'nin övgüsü, 23 Eylül. Protopopov: F 596, A'dan N'ye, 21 Eylül 1916. Suhomlinov'un yerine Kurlov'un atanmasını isteyen Protopopov'un ısrarı: F 606, A'dan N'ye, 26 Eylül 1916; N'nin Protopopov'la görüşmesi için, Rasputin'in önerisiyle hazırlanan isim listesi, Badmayev'in Protopopov'u tedavi etmesi ve Rasputin'le "can ciğer dost" olması, F 609, A'dan N'ye, 27 Eylül 1916; F 623, A'dan N'ye, 16 Ekim. A'nın Rasputin'e Protopopov krizini anlatışı/Stürmer'i gıda temini işini Protopopov'a bırakması için sıkıştırışı ve N'nin bunu kabul edişi: F 631, A'dan N'ye, 30 Ekim 1916 ve N'den A'ya, 30 Ekim. Protopopov'un "garip" kişiliği: Rodziyanko 218-219. Stürmer ve Protopopov, Figes, *PT* 285-287. "Rusya'yı kurtaracağımı seziyorum": Rodziyanko 219. Almanlarla gizli görüşmeler: Kotkin, *Stalin* 199. Anatoliy İgnatiyev, *Russko-anglyiskye otnoşeniya nakanune Oktyabrskoy revolutsiy* (*Fevral-oktyabr 1917 g.*) 41-52.

Sahne 6: İmparator II. Mihail

1 Romanovların çara karşı çıkışı: Nikolay Mihailoviç'in (Bimbo) mektupları ve ailedeki düşmanlar, Yahudi: F 642, A'dan N'ye, 4 Kasım 1916 ve mektuplar F 642-645, N'den A'ya, 4 Kasım 1916; N'nin mektupları okumadığı için özür dilemesi, 5 Kasım. Sandro'nun Niki'yle yüz yüze görüşmesi: Sandro 305; "Sadece karıma inanıyorum" 305. Robinson 288-290 Grandük Andrey Vladimiroviç'ten ve Nikolaşa'nın çarla sohbetleri konusunda Şavelski'nin anlatımından alıntılar; Lvov-Hatisov darbesi 288-289. *Armenian Review* 3 (1950) 112-113. Sandro, Zinayda Yusupova 236. Trepov'un başbakanlığa getirilişi ve hemen ardından Protopopov'u görevden alma krizi: F 648-57, A'dan N'ye, 10 Kasım 1916; "Protopopov'u değiştirme", A'dan N'ye, 10, 13 Kasım, 4, 5 Aralık; Protopopov'un yerine Trepov'u görevden alma, F 664, A'dan N'ye, 9 Aralık; Rasputin'in kararlı olma istirhamı ve sorumlu hükümet tasarısına karşı çıkışı, F 671, A'dan N'ye, 13 Aralık; "Büyük Petro ol, Korkunç İvan ol, İmparator Pavel ol, herkesi altına alıp ez", F 674, A'dan N'ye, 14 Aralık. Aleksandra'nın nefreti: Romanya Kraliçesi Marie 3. 152.

2 Yusupov komplosu: İrina ile Feliks Yusupov'un Aleksandra'yla çay içmeye gidişi, F 560, 14 Ağustos 1916: İkisi de "şirin ve doğal", "kadın çok esmer, kocası çok zayıf". Zinayda ile Ella'nın Alix'le çatışması. *Rasputin* 197-205.

3 Rasputin'in öldürülmesi: *Rasputin* 197-213, 225-231. Feliks Yusupov'un anlatımı, *Rasputin* 155-163 ve V. M. Purişkeviç, *Murder of Rasputin* özellikle 69-95. İngiliz komplosu olasılığı: Andrew Cook, *To Kill Rasputin,* özellikle Stephen Alley mektubu 217. Vyrubova 80-82.

4 Bozuşma, A ve N arasındaki mektuplar dizisi: F 680, A'dan N'ye, 16 Aralık 1916, N'den A'ya, 16 Aralık; Rasputin'in cesedinin bulunması, F 686, A'dan N'ye, 19 Aralık. Rasputin'in on gün ortalıkta görünmeyişine Niki'nin yorumu: A. A. Mordvinov, *İz perejitogo: Vospominaniya fligel-adyutanta imperatora Nikolaya II* (bundan böyle Mordvinov) 2.530-531; çocukların tepkisi 532. Rasputin'in ölümüne tepki: *Rasputin* 215-24, 233-238. Ella'dan Zinayda'ya: *Ella* 286; Dmitri'den Yusupov'a, kara leke 287. Minny "Hayır! Hayır!", Sandro 308-309. Aleksey "Babacığım, onları cezalandırmaman mümkün mü?": Vyrubova 39. F 686-719 19 Aralık 1916-22 Şubat 1917.

5 Trepov'un görevden alınması *Rasputin* 182; aile komplosu 221-223. İmparatoriçenin yok edilmesi gerektiği fikri, Marya Pavlovna'yla (Miechen) sohbet: Rodziyanko 246; çarla görüşme, Protopopov'u kırbaçlama isteği 252-254. Sandro'nun Niki ve Alix'le görüşmesi, "Hiç kimsenin cinayet işleme hakkı yoktur" 309-310; Sandro'ya göre, yeni başbakan "yumuşak" ve "hiçbir şeyden anlamayan" biri 311; Aleksandr Sarayı'na Mişa'yla birlikte gitme ve onsuz dönme: 312-316. Niki'den Mossolov'a, "Hanedan için bir tehlike yok", Lieven *NII* 230-231. Vyrubova, Sandro'nun ziyareti: 88; Mişa'nın ziyareti 90; Nikolay'ın entrikanın merkezinde İngiliz büyükelçiliğinin bulunduğunu bilmesi 91; N'nin tedirginliği ve A'nın Ştavka'ya dönüşünü tehlikeli bulması 91. Nikolay'ın Ştavka'ya gidişi ve A'nın ona cesaret verişi: "Büyük kararlılık şart, bezgin görünüyorsun, dudaklarımın yumuşakça seninkilere dokunuşunu hisset" F 686 A'dan N'ye 22 Şubat 1917; kızamık F 688, A'dan N'ye 23 Şubat 1917; "Kararlı olma, hükmetme konusunda yazdıkların tamamen doğru" F 687 N'den A'ya 23 Şubat 1917. Jim Hercules: Zimin, *Negroes* 409-411, 415-418. Penny Wilson (http://forum.alexanderpalace.org/index.php?topic=348.0;wap2.)

6 Devrim: F 686-695, A'dan N'ye, 22 Şubat 1917; şehirde karışıklıklar, A'dan N'ye, 26 Şubat ve N'den A'ya, 23 ve 24 Şubat. Mark D. Steinberg ve Vladimir M. Khrustalëv, *The Fall of the Romanovs* (bundan böyle *Fall*) 46-56; 76 Rodziyanko telgrafının metni, 26 Şubat 1917; 81 "tamamen sakin", Savaş Bakanı Mihail Belyayev'den Alekseyev'e, 27 Şubat; 81 sivil yönetim, IIN'den Nikolay Golitsın'a, 27 Şubat. Garnizonun mevcudu: Kotkin, *Stalin* 168; Mihail (Mişa) güncesinden alıntı ve Petrograd'daki rolü 256-278. Vyrubova 91-93. Figes, *PT* 307-316. Jim Hercules'in Ştavka'ya gidişi ve Moskova'da son kez Paléologue'un onu ağlarken görüşü, aktaran Zimin, *Povsednevnaya* 417-418. Penny Wilson (http://forum.alexanderpalace.org/index.php?topic=348.0;wap2). NG 27 Şubat-3 Mart 1917. *Michael* 255-265.

7 *Fall* 57-9; 88 grandükün manifestosu. Telgraflar: 27 Şubat 1917, Mordvinov 1.53-56. *Michael* 265-275. F 696-701, N ile A arasındaki mektuplar ve telgraflar, 28 Şubat-2 Mart 1917. NG 27 Şubat-3 Mart 1917.

8 Ruzski'yle hesaplaşma: F 696-701 ve N ile A arasındaki mektuplar ve telgraflar, 28 Şubat-2 Mart 1917. *Fall* 58-63, 88-93: Rodziyanko hükümeti, Alekseyev'den IIN'ye, 1 Mart 1917 ve Nikolaşa, Brusilov ve diğer komutanlardan telgraflar. Mordvinov 1.56-95, Friedrich'in tahttan çekilişini duyuruşu, Profesör Fedorov'la sohbet. NG 1-3 Mart 1917. Figes, *PT* 316-318. Lieven *NII* 232-333, Nikolay "Tanrı ve Rusya önünde, olup biten her şeyden sorumluyum".

9 *LP* 573, Benckendorff, 9 Mart 1917. Guçkov heyeti: *Fall* 96-100, Guçkov, Şulgin ve IIN arasındaki görüşmelerin protokolü, 2 Mart 1917. Figes, *PT* 339-343. *Michael* 288-91. Çarın huzurlu görünmekle birlikte içten içe ıstırap çekmesi/ Ruzski'yi bağışlayamaması: A. A. Mordvinov, "Otrivki iz vospominaniy", *Russkaya letopis* (1923) 5.112-13; ayrıca bkz. Mordvinov 1.95-139. NG 1-8 Mart 1917. Kazakların oradakileri öldürme isteğine, çarın "artık çok geç" olduğu karşılığını vermesi: Vyrubova 96.

10 *Michael* 295-301.

11 NG 3-7 Mart 1917. *LP* 561, Olga Paley, Grandük Pavel'in Aleksandra'ya haber verişi, 3 Mart 1917. *Michael* 295-301, 308, IIN'den Mişa'ya. Gözyaşları, kızların tepkisi, Alix'in aşk mektuplarını yakması, Vyrubova 93-95. Olga'dan Anna'ya.

12 *Michael* 302-315.

Sahne 7: Öbür Dünya

1 Nikolay'la birlikte yürüyüş, Kostroma'ya gitme ya da yurtdışına çıkma seçenekleri: Mordvinov 1.145-146; son konuşma ve eşyaları aceleyle toplama 8 Mart 1917, 192-193. Hall 282-285, Minny güncesinden alıntı. NG 3, 4 Mart 1917; 8 Mart, Mogilev'de son gün, içler acısı durum. Sandro 319-324. Sandro'yu görmenin Niki'ye katlanılmaz gelişi, Vyrubova 96-97.

2 Gilliard 80-82. Vyrubova 94-97. *LP* 568, V. George'dan IIN'ye, 6 Mart 1917; 569-572. Benckendorff hatıratı, 8 Mart, Kornilov'un ziyareti. NG 7 Mart 1917. Balmoral planı: Yazarın Kent Prensi Michael'le mülakatı.

3 Çarskoye: Vyrubova 95-99. Rappaport 306-321: 313 Anastasya'nın mektubu, 20 Mayıs 1917; 313 Anastasya, 4 Temmuz 1917; 315 Olga Nikolayevna'dan Olga Aleksandrovna'ya, 21 Haziran 1917. *Rasputin* 238-240. Rasputin hıyarı: Lars Tharp, *Antiques Roadshow - How to Spot, a Fake,* 12. Nikolay'ın ömür boyu tutsaklığı: Rappaport, *Ekaterinburg,* 27.

4 NG 9 Mart 1917, Dolgoruki'yle ilk yürüyüş; 21 Mart, Kerenski'nin ziyareti; 23 Mart, Olga ve Tatyana'yla yürüyüşler; 2-3 Nisan, buz tabakasını kırma/şaşkın bakışlar; 8 Nisan, Sovyet muhafızları; 18 Nisan, kitap okuma; 23 Nisan, aile bahçede; 14 Mayıs, bahçıvanlık; 3 Haziran, Kerenski; 9 Haziran, tutsak

gibi oturma; 26 Haziran, Montecristo; 5 Temmuz, Temmuz günleri, her türlü kötülüğün kaynağını Rusya'da değil, Petrograd'da görme; 8 Temmuz, Kerenski'nin başbakan oluşu, "Ne kadar güçlü olursa, işler o ölçüde iyiye gidecek" 28 Temmuz, Conan Doyle/Livadya ve öbür seçenekler, 31 Temmuz, Çarskoye'de son gün/Mişa'yla görüşme. *Fall* 153, Olga'dan P. Petrov'a, 19 Haziran 1917; 154 Olga'dan Olga Aleksandrovna'ya, 21 Haziran; 166 Alix'ten Anna'ya, 1 Ağustos; 168 Yelizaveta Narışkina, 1 Ağustos. Doğuya doğru yola çıkış: Rappaport 318-325; Alix'ten Narışkina'ya 320; Anastasya'dan Gibbes'a 321. Vyrubova 96-100. Gilliard 210-230. NG 9, 21 Mart 1917, Kerenski'nin Anna'yı tutuklatışı. *LP* 575, Lord Stamfordham'ın pusulası, 9 Mart 1917; 578 V. George güncesi, 11 Mart; 578 Stamfordham'dan A. J. Balfour'a, 17 Mart; 580 Balfour'dan Stamfordham'a, 20 Mart; 853-857 Stamfordham'dan Balfour'a, 21, 24 Mart (iki mektup); 588 Stamfordham'ın pusulası, 28 Mart (Lloyd George'un konunun daha ciddi olduğunu anlaması). Ayrılış ve Mişa: *LP* 600-604, Benckendorff. Mücevherat: Greg King ve Penny Wilson, *The Fate of the Romanovs* (bundan böyle *Fate*) 70.

5 NG 29 Eylül, 6, 20 Ekim (IIIA'nın yıldönümü), "Kara Günler'den daha beter ve daha rezilce bir dönemdeyiz", 17 Kasım 1917; *Siyon Büyüklerinin Protokolleri,* 27 Mart 1917. *LP* 611, Olga'dan P. Petrov'a, 10 Ekim 1917. Vyrubova 133-135, Aleksandra'dan mektuplar. *Fall* 201-202, Niki'den Ksenya'ya, 5 Kasım 1917.

6 Tobolsk: kızlar Rappaport 339-355. Yazışmalar: Vyrubova 130-145, A'dan V'ye 14 ve 21 Ekim 1917; Aleksey'den V'ye 24 Kasım 1917; 8 Aralık 1917 A'dan V'ye "Bütün geçmiş bir düş"; Tatyana'dan V'ye 9 Aralık 1917; Aleksey'den V'ye 10 Aralık 1917; Anastasya'dan V'ye, "Sıklıkla pencerelerin önünde oturup yoldan geçen insanları seyrediyoruz"; A'dan V'ye, "Parfümüne kendimizi bayağı kaptırdık", Nikolay'a övgü "Tek kelimeyle harikulade"; A'dan V'ye 2 Mart 1918 "Buradaki hayat hiçbir şey, ebediyet ise her şey". Gilliard 235-262

7 NG 12 Nisan 1918, Yakovlev'e verilen görev. Vyrubova 154-156, A'dan V'ye, yeni bir komiserin gelişi; Mart sonları A'dan V'ye "Fırtınanın gittikçe yaklaşmasına karşın...". NG 17/30 Nisan-30 Haziran/13 Temmuz 1918, Yekaterinburg'a varış, yerel yöneticiler ile komiser arasındaki gerginlik, İpatiyev'e gönderilme, Dolgoruki'nin kafileden ayrılarak hapse atılışı, pencere camlarının badanayla sıvanışı. *Fate* 79-102, 112-113: Tyumen istasyonunda kriz, elmasların korselerde saklanışını aktaran Aleksandra Teglev 136. *Fall* 239, Aleksandra güncesi, 23-25 Nisan 1918, Yakovlev'in teftişi, Aleksey'in hastalığı, "Korkunç acılar"; 245 Yakovlev'den Goloşçekin'e, 27 Nisan; Sverdlov'dan Yakovlev'e, 27 Nisan; 251 Sverdlov'dan Yakovlev'e, 29 Nisan, Yekaterinburg'a teslim ediliş; 255 Yakovlev'le *İzvestya*'da çıkan mülakat, 16 Mayıs; 278 Dolgoruki'nin hapse atılması. Rappaport 364-366: Olga, Anastasya ve Tatyana'nın ebeveynlerine mektupları, Mayıs 1917. Tatişçev'in kaderciliği: Botkin 192. Serbest bırakılan Gilliard'ın ayrılmayıp sıklıkla İpatiyev'in yanından geçişi 269-272. Lenin'in Romanovlara bakışı: V. İ. Lenin, *Soçineniya* 20.166-167, 21.16-17. Goloşçekin, Sverdlov karakterleri: *Fate,* 253-295. Goloşçekin'in ve Sverdlov'un sürgündeki Stalin'le ilişkileri, Montefiore, *Young Stalin* 259-60. Rappaport, *Ekaterinburg,* 128-34; yeni rejim/mücevherler/kod adı/ Aleksey 171-183, 191.

8 GARF 601.2.27 Yakov Yurovski'nin 1920 ve 1 Şubat 1934 notları, ayrıca yayımlanmamış notları (toplam beş), en ayrıntılı olan 1922 tarihli not APRF 3.58.280, aktaran *Fate of the Romanovs;* Pavel Medvedev'in notu 21-22 Şubat 1919, Sokolov Arşivi, Houghton Kütüphanesi, Harvard Üniversitesi, Kilgour Koleksiyonu 35.2.86; Pyotr Voykov mülakatı, Gregory Bessedowsky, *Im Dienste Der Sowjets* (Leipzig 1930). Aleksandra güncesi, Haziran-Temmuz 1918 GARF 640.1; *Last Diary of Tsaritsa Alexander* (ed. V. Kozlov ve V. Khrustalev). NG Nisan-Haziran 1918: GARF 601.1.217-266 *Fall* 277-285; Yurovski 285; öldürme kararının mevcut delillerin gözden geçirilmesi ışığında Ural Sovyeti'nce alındığı kanısı 287-294; ailenin Yekaterinburg'a naklinin Lenin ve Sovnarkom tarafından onaylanışı, 2 Mayıs 1918; 310 subayın kaçış planı, 19 Haziran ve cevap, 21-23 Haziran 1918; Yekaterinburg'daki hayat, Medvedevin anlatımı 346-348. NG 17/30 Nisan-30 Haziran/13 Temmuz 1918, Yekaterinburg'daki olaylar. *Fate* 140-142, 146-147: Yekaterinburg'a yolculukta kızların taciz edilişi ve Buxhoeveden'in ihaneti, Gilliard ile Gibbes'in kafileden ayrılışı; muhafızların tutsaklara yakınlık göstermesi ve özellikle Aleksandr Strekotin'in kızlarla cilveleşmesi. Yuri Yurovski'nin atanışı ve teftişleri, Pyotr Yermakov 233-245; Goloşçekin 245-247.

9 *LP* 665-6, katil A. V. Markov'un ifadesi. *Fate* 200-211. *Michael* 349-363.

10 Lenin ile Goloşçekin'in Moskova'daki görüşmesi: *Fall* 290-345. *Fate* 282-295. Pyotr Voykov, Bessedowsky 203-205. Rappaport, *Ekaterinburg,* 129-143.

11 Yurovski'nin hazırlıkları. *Fate:* 297-302. *Fall* 346-364. Rappaport, *Ekaterinburg,* 28-43; karar 129-443.

Goloşçekin/Yermakov ikilisi ve öbürlerinin karakterleri: *Fate* 268-280; Goloşçekin'in Moskova'ya gidişi 113-115. *LP* 674-677, A. G. Belodorodov'dan N. P. Gorbunov'a, Sovnarkom, 4 Temmuz 1918; Merkez Yürütme Komitesi Prezidyumu'nun Protokolü, 5 Temmuz; Sovnarkom protokolü, 5 Temmuz.

12 NG 12/26 Mayıs-30 Haziran/13 Temmuz 1918. NG 27 Kasım 1894, yazan Aleksandra. Bu anlatımda esas alınan kaynaklar: Yurovski ile Medvedev'in yayımlanmış çeşitli anıları, Yurovski ile Strekotin'in APRF'deki yayımlanmamış anlatımları, her ikisini de aktaran *Fate. Fall* 346-364. *Fall* 333: Goloşçekin'den Sverdlov'a ve Lenin'e, 16 Temmuz 1918. *Fate*, 268-280 Letonyalılar ve ölüm mangası; 297-331 öldürme ve defnetme. Aleksandra güncesi, 11-16 Temmuz 1918. Voykov'un gelişi ve kızların hâlâ sağ oluşu: Bessedowsky 208-211. Rappaport, *Ekaterinburg*, 184-202; defin 203-206; köpek 207, 214. Cinayetlerden sonra Goloşçekin, Yurovski ve öbürlerinin hayatları: *Fate* 509-514.

13 Ella ile Grandük Sergey Mihailoviç'in ölümü: *Ella* 299-307. Beéch 2.218-219.

14 Defin: *Fate* 316-331, Rappaport, *Ekaterinburg*, 203-206. James Cockfield, *The White Crow: The Life and Times of the Grand Duke Nicholas Mikhailovich Romanov, 1859-1919* 242. Beéch 1.165, 2.200-202, 181-183.

15 Kırım ve sonrası: Hall 288-352. Kaçış: Frances Welch, *The Russian Court at Sea: The Last Days of A Great Dynasty: The Romanov's Voyage into Exile* (Londra 2010) Sağ kalan Romanovların sonraki hayatları: Arturo Beéch, *Grand Dukes* ve *The Other Grand Dukes*.

16 Ella'nın defnedilişi: *Ella* 306-312. Simon Sebag Montefiore, *Jerusalem: The Biography* 444.

Sondeyiş: Kızıl Çarlar/Beyaz Çarlar

1 Lenin'in mumyalanışı: Dzerjinski'den aktaran Kotkin, *Stalin* 543; "Rus halkı çarlık yanlısı" Leningrad, Nisan 1926, alıntı 586; SSCB'nin kuruluşu, 475-481, 485-486. Stalin'den Marya Svanidze'ye, çarlığa bakiş, Korkunç İvan'ı öğretmen olarak görmesini aktaran Simon Sebag Montefiore, *Stalin: The Court of the Red Tsar* 182-183; yeni imparatorluk 524; Putin, dedesinin hikâyesi 118 ve 300. Vladimir Putin, *First Person* (NY 2000). Tarih ve Putin: Vladimir Shapentokh, Anna Arutunyan, *Freedom, Repression and Private Property in Russia* 51-55, Patrik Kiril'den Tanrı'nın mucizesi alıntısı. Ders kitapları: Aleksandr Filippov (ed.), *Noveyşaya istoriya Rossiy 1945-2006* 87-88. Rus halkını benzersiz bir uygarlığın nüvesi olarak görme: *Nezavisimaya gazeta*, 23 Ocak 2012, V. Putin'le mülakat. V. Putin; Stefan Hedlund, *Russian Path Dependence: A People with a Troubled History*; *Foreign Affairs* Mart/Nisan 2015, Stephen Kotkin, "The Resistible Rise of Vladimir Putin: Russia's Nightmare Dressed like a Daydream". Putin kişisel tarzının anlatımında esas alınan kaynak *Newsweek*, 1 Ağustos 2014, "The President", Putin'in "Ben asla iktidardan çekilmem" savı. Ben Judah'a bu haberin yayımlanmamış ayrıntılarını paylaştığı için teşekkür ederim.

Bibliyografya

Arşivler

APRF	Rusya Federasyonu Başkanlık Arşivi
CUBA	Columbia Üniversitesi Bakhmeteff Arşivi, New York
GARF	Rusya Federasyonu Devlet Arşivi
OPİ GİM	Devlet Tarih Müzesi Yazmalar Bölümü
OR RNB	Rusya Ulusal Kütüphanesi Yazmalar Bölümü
RAS	Rusya Bilim Akademisi St. Petersburg Tarih Enstitüsü Arşivi
RGADA	Rusya Eski Belgeler Devlet Arşivleri
RGİA	Rusya Tarihi Devlet Arşivleri
RGVİA	Rusya Savaş Tarihi Devlet Arşivleri

Dergiler

Ah İmperyo
AKV (*Arhiv knyazya Vorontsova*)
American Historical Review
Arhiv russkoy istoriy
Armenian Review
Cahiers du Monde Russe [1994'ten önce *et Soviétique*]
Canadian Slavic Studies
Canadian Slavonic Papers
ÇoİDR (*Çtenya v İmperatorskom ohşçestve istoriy i drevnostey rossyiskih*)
European Royal History Journal
Foreign Affairs
Harvard Ukrainian Studies
Historical Journal
History Today
İstoriçeskiy vestnik
Journal of the Royal Asiatic Society
KFZ (*Kamerfuryerskye jurnali*)
Moskovskiy jurnal
New York Times
Newsweek
PSZ (*Polnoye sohranye zakonov*)

RA (Russkiy arhiv)
RS (Russkaya starina)
Russian Review
SEER (Slavonic and East European Review)
ŞİRİO (Şornik imperatorskogo russkogo ohşçestva istoriy)
Slovo i Delo
Smena University of Hawaii at Hilo, HOHONU History
Voyenno-istoriçeskiy jurnal
Vremya
ZORi (Zapiski otdeleniya Russkoy i Slavyanskoy Arheologiy)

Makaleler

Alexander, J. T., "Ivan Shuvalov and Russian Court Politics 1749-63", A. G. Cross ve G. S. Smith (ed.), *Literature, Lives and Legality in Catherine's Russia,* Nottingham, 1994.

Bazarov, Aleksandr, "Svetleyşiy knyaz Aleksandr Gorçakov. İz vospomin o nem ego duhovnika", *RA* (1896) 1.328-350.

Biron, "Obstoyatelstva, prigotovivşiye opalu Ernsta-İvanovna Birona, gertsoga Kurlyandskogo", *Vremya* (1861) 10.522-622.

Bogatyrev, S., "Ivan IV 1533-84", M. Petrie (ed.), *The Cambridge History of Russia,* c. 1: *From Early Rus to 1689,* Cambridge, 2006.

Buchnell, J. S., "Miliutin and the Balkan War-Military Reform vs Military Performance", B. Eklof, J. Bushnell ve L. Zaharova (ed.), *Russia's Great Reforms, 1855-1881,* Bloomington, Ind., 1994, 139-160.

Bushkovitch, P., "Princes Cherkasskii or Circassian Murzas: The Kabardians in the Russian Boyar Elite 1560-1700", *Cahiers du Monde Russe* (2004) 45.1-2.9-30.

Bushkovitch, P., "Şvedskiye istoçniki o Rossiy", 1624-1626, *Arhiv russkoy istoriy* (2007) 8.359-381.

Christie, I. R., "Samuel Bentham and the Russian Dnieper Flotilla", *SEER* (1972) 50.119.

Christie, I. R., "Samuel Bentham and the Western Colony at Krichev 1784-7", *SEER* (1970) 48.111.

Conlin, J., "The Strange Case of the Chevalier d'Eon", *History Today* (2010) 60.4.45

Dubrovin, N. F. (ed.), "Materyali i çerti k biyografiy imperatora Nikolaya I i k istoriy ego çarstvovanya", *ŞİRİO* (1896) 98.10-14.

Dvorjitski, A., 1 Marta 1881, *İstoriçeskiy vestnik* (1913) 1.

Esipov, G. V., "Jizneyopisanye A. D. Menşikova", *RA* (1875) 7, 9, 10, 12.

Ettinger, Shmuel, "Jewish Emigration in the 19th Century: Migration –Within and from Europe– as a Decisive Factor in Jewish Life", www.myjewishlearning.com/article/jewish-emigration-in-the-19th-century/2/.

Fedosov, D., "Cock of the East: A Gordon Blade Abroad", M. Erickson ve L. Erickson (ed.), *Russia: War, Peace and Diplomacy: Essays in Honour of John Erickson,* Londra, 2005, 1-10.

Franklin, R. R., "Tsar Alexander II and President Abraham Lincoln: Unlikely Bedfellows?", *University of Hawaii at Hilo, HOHONU History* (2012) 10.74-84.

Gribbe, A. K., "Graf Aleksey Andreevich Arakcheev", 1822-1826, *RS* (1875) 12.84-124.

Griffiths, D. M., "The Rise and Fall of the Northern System: Court Politics in the First Half of Catherine's Reign", *Canadian Slavic Studies* (1970) 4.3.547-569.
Harris, C., "Succession Prospects of Grand Duchess Olga Nikolaevna", *Canadian Slavonic Papers* (2012) 54.61-84.
İvanov O. A., "Zagadka pisem Alekseya Orlova iz Ropşi", *Moskovskiy jurnal* (1995) 9.
Judah, B., "The President", *Newsweek*, 1 Ağustos 2014.
Keep, J. L. H., "The Regime of Filaret, 1619-1633", *SEER* (1959-60) 38.334-343.
Kent Prensi Michael'le mülakat, *New York Times*, 18 Temmuz 1998.
Klier, J., "Krovavyi navet v Russkoy Pravoslavnoy traditsiy", M. V. Dmitriev (ed.), *Evrey I hristiyane v pravoslavnıh obşçestvah vostoçnoy evropi*, Moskova, 20.
Kotkin, Stephen, "The Resistible Rise of Vladimir Putin: Russia's Nightmare Dressed like a Daydream", *Foreign Affairs*, Mart/Nisan 2015.
Lamanski, V. (ed.), *Zapiski otdeleniya Russkoy i Slavyanskoy Arheologiy*, 2, St. Petersburg, 1861.
LeDonne, John P., "Ruling Families in the Russian Political Order 1689-1825", *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, (1987) 28.233-322.
Libroviç, S., "Jenskiy krug Petra Velikogo", *Smena*, (1993) 6.80-97.
Lieven, D. C. B., "Bureaucratic Authoritarianism in Late Imperial Russia: The Personality, Career, and Opinions of P. N. Durnovo", *Historical Journal* (1983) 26.2.391-402.
Lincoln, W. B., "The Ministers of Alexander II: A Survey of their Backgrounds and Service Careers", *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, (1976) 17.467-483.
Lincoln, W. B., "The Ministers of Nicholas I: A Brief Inquiry into their Backgrounds and their Service Careers", *Russian Review*, (1975) 34.308-23.
Lohr, E., "The Russian Army and the Jews: Mass Deportation, Hostages, and Violence during World War I", *Russian Review*, (2001) 60.404-19.
Lowenson, L., "The Death of Paul I and the Memoirs of Count Bennigsen", *SEER*, (1950) 29.212-32.
Markova, O. P., "O proyshojdeniy tak nazyvayemogo Greçeskogo Proyekta", H. Ragsdale (ed.), *Imperial Russian Foreign Policy*, Cambridge, 1993, 75-103
Menning, B., "A. I. Chernyshev: A Russian Lycurgus", *Canadian Slavonic Papers*, (1988) 30.2.190-219.
Morozova, L. E., *Dveredaktsiy Çina venchaniya na çarstvo Alekseya Mikhailoviça*, Morozova, L.E., Knyazevskaya, T.B., *Kultura slavyan i Rus*, 457-471, Moskova, 1998
Morris, P., "The Russians in Central Asia, 1870-1887", *SEER*, (1975) 53.521-38.
Packard, L. B., "Russia and the Dual Alliance", *American Historical Review*, (Nisan 1920) 25.3.391-410.
Persen, William, "The Russian Occupations of Beirut 1772-4", *Journal of the Royal Asiatic Society* (1955) 42:3-4.275-286.
Podbolotov, S., "Çar i narod: populistskiy natsionalizm imperatora Nikolaya II", *Ah İmperyo*, (2003) 3.199-223.
Rieber, A. F., "Interest Group Politics in the Era of the Great Reforms", B.,Eklof, J. Bushnell ve L. Zaharova (ed.), *Russia's Great Reforms, 1855-1881*, Bloomington, Ind., 1994, 58-84.
Ruseva, L., Oklevetannyi molvoy, *Smena*, (2007) 2.96-107.
Semevski, M. İ., "Grigori Aleksandroviç Potemkin-Tavriçeski", *RS*, (1875) 3.481-523.
Semevski, M. İ., "Kamer-freylina Marya D. Hamilton", *Slovo i Delo*, (1884) 185-1268.
Subtelny O., Mazepa, "Peter I and the Question of Treason", *Harvard Ukrainian Studies*, (1978) 2.158-84.

Tatişçev, S. S., "İmperator Nikolay I v Londone v 1844 godu", *İstoriçeskiy vestnik,* (1886) 23.602-21.
Truvorov, Askalon, "Koronatsiya imperatritsi Yekaterini Vtoroy", *RS,* (1893) 80.12.
Ustinov, V. İ., "Moguçiy velikoross", *Voyenno-istoriçeskiy jurnal,* (1991) 12.158-79.
Vinogradov, V. N., "The Personal Responsibility of Emperor Nicholas I for the Coming of the Crimean War: An Episode in the Diplomatic Struggle in the Eastern Question", H. Ragsdale (ed.), *Imperial Russian Foreign Policy,* Cambridge, 1993, 159-172.
Wilson, Penny, "Nubian Guards", http://forum.alexanderpalace.org/index.php?topic=348.o;wap2.
Zaharova, L. G., "Autocracy and the Reforms of 1861-1874 in Russia", B. Eklof, J. Bushnell ve L. Zaharova (ed.), *Russia's Great Reforms, 1855-1881,* Bloomington, Ind., 1994, 19-38.

Yayımlanmamış Çalışmalar

Anderson, Scott P., *The Administrative and Social Reforms of Russia's Military, 1861-74: Dmitri Miliutin against the Ensconced Power Elite,* doktora tezi, 2010.
Klebnikov, Paul G., *Agricultural Development in Russia 1906-17: Land Reform, Social Agronomy and Cooperation,* LSE, doktora tezi, Ocak 1991.

Birincil Kaynak

Belge koleksiyonları, hatıratlar, Batı dünyasındaki mektup ve günce koleksiyonları; mümkün olan yerlerde editörün değil, yazarın adıyla verilmektedir.

1 Marta 1881. Po neyzdannim materialam, Petrograd, 1918.
Aleksandr I ve Grandüşes Yekaterina, *Scenes of Russian Court Life, Being the Correspondence of Alexander I and his Sister Catherine,* Nikolay Mihailoviç (ed.), Londra, 1917.
Aleksandr I, Nikolay I et al., *Romanov Relations: The Private Correspondence of Tsars Alexander I, Nicholas I and the Grand Dukes Constantine and Michael with their Sister Queen Anna Pavlovna, 1817-1855,* S. W. Jackman (ed.), Londra, 1969.
Aleksandr II, *Vençanye s Rossyey: Perepiska velikogo knyazya Aleksandra Nikolayeviça s imperatotom Nikolayem I. 1837,* Zaharova, L. G. ve Tyutyunnik, L. İ. (ed.), Moskova, 1999.
Aleksandr II/A. İ. Baryatinski, *The Politics of Autocracy: Letters of Alexander II to Prince A. I. Bariatinskii, 1857-1864,* A. I. Rieber (ed.), Paris, 1966.
Aleksandr Mihailoviç, *Once a Grand Duke,* New York, 1932.
Aleksandra Fyodorovna, *A Czarina's Story: Being an Account of the Early Married Life of the Emperor Nicholas I of Russia Written by his Wife,* U. Pope-Hennessy (ed.), Londra, 1948.
Aleksandra Fyodorovna, *The Last Diary of Tsaritsa Alexandra,* V. Kozlov ve V. Khrustalev (ed.), New Haven, 1997.
Anna, Yelizaveta, *Kniga zapisnaya imennım pismam i ukazam imperatrits Anni İvanovna i Yelizaveti Petrovni Semyonu Andreyeviçu Saltıkovu, 1732-1742,* Moskova, 1878.
Anonymous, The Memoirs of the life of Prince Potemkin, comprehending original anecdotes

of Catherine II anmd of the Russian court, Almancadan çeviri, Londra, 1812 ve 1813.
Arhiv knyazya Vorontsova, c. 1-40, St. Petersburg, 1870-95.
Asseburg, A. F. von der, *Denkwürdigkeiten,* Berlin, 1842.
Bark, Peter, *Memoirs,* CUBA, New York
Bartenev, P. (ed.), *Osmnadtsatiy vek,* c. 2-3, Moskova, 1869.
Bassewitz, H-F., *Zapiski grafa Basseviça, sluzhaşçiye k poyasneniyu nekotorıh sobıtyi iz vremi çarstvovanya Petra Velikogo, RA* 3 (1865) 93-274.
Bergholz, F. W., *Dnevnik,* Moskova, 1902.
Beskrovnyi, L. G. (ed.), *M. İ. Kutuzov. Sbornik dokumentov,* c. 4, Moskova, 1954.
Bludov, D. N., *Posledniye minuti i konçina v boze poçivşego imperatora, nezabvennogo i veçnoy slavi dostoynogo Nikolaya I,* St. Petersburg, 1855.
Botkin, G., *The Real Romanovs,* New York, 1931.
Botkine, Tatyana, *Au Temps des Tsars,* C. Melnik (ed.), Paris, 1980.
Buxhoeveden, Barones Sophie, *The Life and Tragedy of Alexandra Feodorovna, Empress of Russia,* Londra, 1928.
Büyük Petro, *Pisma i Bumagi İmperatora Petra Velikogo,* c. 1-13, St. Petersburg, 1887-2003.
Büyük Yekaterina, *Correspondence of Catherine the Great when Grand Duchess with Sir Charles Hanbury-Williams and Letters from Count Poniatowski,* The Earl of Ilchester and Mrs Langford Brooke (ed.), Londra, 1928.
Collins, S., *The Present State of Russia,* Londra, 1671.
Corberon, M.-D. B., Chevalier de, *Un Diplomate français à la cour de Catherine II 1775-1780, journal intime,* Paris, 1904.
Crokatt, J., *The Tryal of the Czarewitz, Alexis Petrowitz, who was Condemn'd at Petersbourg, on the 25th of June, 1718, for a Design of Rebellion and Treason,* Londra, 1725.
Czartoryski, Adam, *Memoirs of Prince Adam Czartoryski and his Correspondence with Alexander I,* A. Gielgud (ed.), Londra, 1888.
Çin postavleniya na çarstvo çarya i velikogo knyazya Aleksaya Mihailoviça, St. Petersburg, 1882.
Daşkova, E. R., *Memoirs of Princess Dashkov,* Londra, 1958.
Delo 1 marta: protsess Jelyabova, Perovskoy i drugih. Pravitelstvennyi otçet, St. Petersburg, 1906.
Derjavin, G. R., *Sobranye soçineniy,* St. Petersburg, 1864-72.
Dubrovin, N. F (ed)., *Materyali i çerti k biyografiy imperatora Nikolaya I k istoriy çarstvovanya,* St. Petersburg 1896.
Epançin, N. A., *Na slujbe tryoh imperatorov: Vospominaniya,* Moskova, 1996.
Evelyn, J., *The Diary of John Evelyn,* Londra, 1906.
Favier, Jean-Louis, "Zapiski Favie", Viçkov, F. A. (ed.), *İstoriçeskiy vestnik* (1887) 29.
Frederiks, M. P., *İz vospominanit,* S. Shokarev (ed.), *Nikolay I. Portret na fone imperiy,* Moskova, 2001.
Gilliard, P., *Thirteen Years at the Russian Court,* New York, 1921.
Golovina, Varvara, *Memoirs of Countess Golovine,* Londra, 1910.
Golovkine, Fyodor, *La Cour et le règne de Paul Ier,* S. Bonnet (ed.), Paris, 1905.
Gordon, P., *Passages from the Diary of General Patrick Gordon of Auchleuchries,* Aberdeen, 1659.
Harris, James, *Diaries and Correspondence of James Harris, 1st Earl of Malmesbury,* Londra, 1844.
Hrapovitski, A. V., *Dnevnik, 1782-1793,* Moskova, 1874.
Iswolsky, Helene, *No Time to Grieve: An Autobiographical Journey,* New York, 1986.
İsimsiz, *The Memoirs of the Life of Prince Potemkin, comprehending original anecdotes of Catherine II and of the Russian court, translated from the German,* Londra, 1812 ve 1813.

İzvolski, A. P., *Recollections of Foreign Minister: The Memoirs of Alexander Izvolsky,* S. L. Seeger (ed.), Londra, 1920.

Jitomirskaya, S. V. (ed.), S. A. Smirnova-Rosset, *Dnevnik. Vospominaniya,* Moskova, 1989.

Jukovski, V. A., "Sobstvennoruçnoye çernovoye pismo V. A. Jukovskogo eye İmperatorskomu Vel. Gos. İmp. Maryi Fyordorovne", *ŞİRİO* (1881) 30.39.

Jukovski, V. A., *Dnevniki V. A. Jukovskogo,* (ed. İ. A. Bıçkov), St. Petersburg, 1901.

Junot, L. (ed.), *Memoirs of the Duchess d'Abrantes,* Londra, 1833-5

Kamer-furyerskie jurnali, 1696-1816, St. Petersburg, 1853-1917.

Khrapovitsky, A. V., Dnevnik, 1782-1793, Moskova, 1874.

Kleinmichel, Kontes Marie, *Memoirs of a Shipwrecked World,* Londra, 1923.

Kokovtsov, V. N., *Out of my Past: The Memoirs of Count Kokovtsov*, H. H. Fisher, (ed.), Stanford, 1935.

Korb, J., *Diary of an Austrian Secretary of Legation at the Court of Czar Peter the Great,* Count MacDonnell, (ed.), Londra, 1963.

Korf, M. A., "Materyali i çerti k biyografiy imperatora Nikolaya I", N. F. Dubrovin, *Materyali i çerti k biyografiy imperatora Nikolaia I k istoriy çarstvovanya,* St. Petersburg, 1896.

Koronatsyonnye torjestva. Albom svyaşçennogo koronovaniya ih imperatorskih veliçestv gosudarya imperatora Nikolaya Aleksandroviça i gosudaryni imperatritsy Aleksandri Fyodorovni, Moskova, 1896.

Kuropatkin, A., *Dnevnik generala A. N. Kuropatkina,* Moskova, 2010.

Langeron, Alexandre, Comte de, *Journal de campagnes faites au service de Russie par le comte de Langeron: résumé de campagnes de 1787, 1788, 1789 des russes contre les turcs en Bessarabie, en Moldavie and dans le Kouban,* Archives des Affaires etrangeres, Quai d'Orsay, Paris.

Langeron, Alexandre, comte de, *Mémoire sur la mort de Paul I, par le comte de Langeron,* Richelieu Collection, Mémoires de documents, MS 99, Bibliotheque de la Sorbonne, Paris, yayımlanmamış.

Lear, F., *The Romance of an American in Russia,* Brussels, 1875.

Lenin, V. İ., *Soçineniya,* c. 20-1, Moskova, 1968-73.

Ligne, C. J. E., Prince de, *Les Lettres de Catherine II au prince de Ligne, 1780-96,* Brussels/Paris, 1924.

Ligne, C. J. E., Prince de, *Letters and Reflections of the Austrian Field Marshal,* Philadelphia, 1809.

Ligne, C. J. E., Prince de, *Lettres du prince de Ligne à la marquise de Coigny pendant l'année 1787,* Paris, 1886.

Ligne, C. J. E., Prince de, *Lettres et pensées,* Londra, 1808.

Ligne, C. J. E., Prince de, *Mélanges militaires, littéraires et sentimentaires,* Dresden, 1795-1811.

Ligne, C. J. E., Prince de, *Mémoires et mélanges historiques et littéraires,* Paris, 1827-9.

Liria dükü, "Pisma o Rossyi v İspaniyu", *Osmnadtsatiy vek,* P. Bartenev (ed.), Moskova, 1869.

Manstein, C. H. von, *Contemporary Memoirs of Russia from 1727 to 1744,* Londra, 1856.

Marie, Romanya Kraliçesi, *Story of My Life,* Londra, 1934.

Marya Fyodorovna ve Anna Pavlovna, *Chère Annette: Letters from Russia 1820-1828: The Correspondence of the Empress Maria Feodorovna of Russia to her Daughter the Grand Duchess Anna Pavlovna, the Princess of Orange,* S. W. Jackman (ed.), Dover, 1994.

Marya Pavlovna, *Education of a Princess: A Memoir,* R. Lord (ed.), New York, 1931.

Massa, I., *A Short History of the Beginnings and Origins of These Present Wars in Moscow: Under the Reign of Various Sovereigns Down to the Year 1610,* G. E. Orchard, (çev. ve ed.) Toronto, 1982.

Masson, C. F. P., *Secret Memoirs of the Court of Petersburg,* Londra, 1800.
Matveyev, A. A., *Zapiski Grafa Andreya Matveyeva,* N. Saharov, *Zapiski russkih lyudey. Sobıtyia vremen Petra Velikogo,* St. Petersburg, 1841.
Meşçerski, V. P., "Some Russian Imperial Letters to Prince V. P. Meşçersky" (1839-1914), Vinogradoff, I. (ed.), *Oxford Slavonic Papers* (1862) 10.105-58.
Meşçerski, V. P., *Moy vospominaniya,* Moskova, 2001.
Milyutin, Dmitri, *Dnevnik, 1873-1875,* L. G. Zaharova (ed.), Moskova, 2008.
Milyutin, Dmitri, *Dnevnik, 1879-1881,* L. G. Zaharova (ed.), Moskova, 2010.
Miranda, Francisco de, *Archivo del General Miranda, 1785-7,* Caracas, 1929.
Montefiore, Moses, *Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore,* Loewe, L. (ed.), Londra, 1890.
Mordvinov, A. A., "Otrivki iz vospominaniy", *Russkaya letopis* (1923) 5.
Mordvinov, A. A., *İz perejitogo: Vospominaniya fligel-adyutanta imperatora Nikolaya II,* ed. O. İ. Barkovets, Moskova, 2014.
Mossolov, A. A., *At the Court of the Last Tsar,* Londra, 1935.
Münnich, E., *Mémoires sur la Russie de Pierre le Grand à Elisabeth I, 1720-1742,* Paris, 1997.
Narışkin-Kurakin, Yelizaveta, *Under Three Tsars: The Memoirs of the Lady-in-Waiting Elizabeth Narishkin-Kurakin,* Fillip-Miller (ed.), New York, 1931.
Nikolay I, *Letters of Tsar Nicholas and the Empress Marie,* E. J. Bing (ed.), Londra, 1937
Nikolay II i velikie knyazia, Nevskii, V. I. (ed.), Leningrad, 1925.
Nikolay II ve Aleksandra, *A Lifelong Passion: Nicholas and Alexandra: Their Own Story,* A. Maylunas ve S. Mironenko (ed.), New York, 1997.
Nikolay II ve Aleksandra, *The Complete Wartime Correspondence of Tsar Nicholas II and the Empress Alexandra: April 1914-March 1917,* J. T. Fuhrman (ed.), Westport, Conn., 1999.
Oberkirch, Baroness d', *Memoirs of the Baroness d'Oberkirch,* Count de Montbrison (ed.), Londra, 1852.
Olearius, Adam, *Travels of Olearius,* Stanford, Kaliforniya, 1967.
Olga Alexandrovna, *25 Chapters of My Life: Memoirs of Grand Duchess Olga Alexandrovna,* Paul Kulikovsky (ed.), New Haven, 2010.
Olga Nikolayevna, *Son Iunosti. Vospominaniya velikoy knyajni Olgi Nikolayevni, 1825-1846,* N. Azarova (ed.), *Nikolay I. Muj. Otets. İmperator,* Moskova, 2000.
Opisanye koronatsyi eye veliçestva i samoderjitsi vserossyiskoy Anni İyoyannovni, Moskova, 1730.
Paléologue, Maurice, *An Ambassador's Memoirs,* Londra, 1923-5.
Pavlenko, N. İ. (ed.), *Catherine I,* Moskova, 2004.
Pisma russkih gosudarey, c. 1, 4, 5, Moskova, 1848, 1862, 1896.
Pobedonostsev, K. P., *Pisma Pobedonostseva k Aleksandra III,* c. 1, Moskova, 1925.
Pole-Carew, R., "Russian Anecdotes in the Antony Archive", CO/R/3/42, yayımlanmamış.
Polnoye sobraniye zakonov Rossyiskoy İmperyi, St. Petersburg, 1830-1916.
Polnoye sobraniye zakonov, c. 1-46, St. Petersburg, 1830.
Polovtsov, A. A., *Dnevnik gosudarstvennogo sekretarya,* Moskova, 2005.
Poniatowski, S. A., *Mémoires secrets et inédits,* Leipzig, 1862.
Prokopoviç, F., *Kratkaya povest o smerti Petra Velikogo,* St. Petersburg, 1831.
Purişkeviç, V. M., *The Murder of Rasputin,* Ann Arbor, 1985.
Richelieu, Armand du Plessis, duc de, "Journal de mon voyage en Allemagne", *ŞİRİO,* (1886) 54.111-98.
Rodzianko, M. V., *The Reign of Rasputin,* Londra, 1927.
Rostopçin, F., *Le Dernier Jour de la vie de l'impératrice Catherine II et le premier jour du règne*

de l'empereur Paul, Oeuvres inédites du comte Rostoptchine, Paris, 1894.

Sablukov, N.A., "Reminiscences of the Court and Times of the Emperor, Paul I, up to the Period of his Death", *Fraser's Magazine for Town and Country* (1865) 72.222-241, 302-27.

Samoylov, A. N., "Jizn i deiania Generala Feldmarşala Knyazya Grigoriya Aleksandroviça Potemkina-Tavriçeskogo", *RA* (1867) 4, 5, 6, 7.

Savinkov, B., *Memoirs of a Terrorist,* New York, 1931.

Sazonov, S., *Fateful Years, 1909-1916,* Londra, 1928.

Sbornik dogovorov i diplomatiçeskih dokumentov po delam Dalnego Vostoka 1895-1905, St. Petersburg, 1906.

Scherer, J. B., *Anecdotes Interessantes et Secrets de la Cour de Russia,* Londra, 1792.

Sergey Aleksandroviç, *Velikiy knyaz Sergey Aleksandroviç Romanov: biyografiçeskye materyali* İ. V. Plotnikova (ed.), Moskova, 2006-11.

Spiridovich, A., *Les Dernières Années de la cour de Tzarskoïé-Sélo,* Paris, 1928.

Stäehlin, Jacob von, "Zapiski o Petre Tretyem", *ÇoİDR,* (1866) 4.

Suhomlinov, V. A., *Vospominaniya,* Moskova, 1926.

Suvorin, A. S., *Dnevnik A. S. Suvorina,* M. Krichevsy (ed.), Moskova/Petrograd, 1923.

Suvorov, A. V., *Pisma,* V. S. Lopatin (ed.), Moskova, 1986.

Suvorov, A. V., *Pisma i bumagi A. V. Suvorova, G. A. Potemkina, i P. A. Rumiantseva 1787-1789, kinburn ochakovskaya operatsiya, SBVIM,* D. F. Maslovsky (ed.), St. Petersburg, 1893.

Şavelskiy, G. İ., *Memoirs of the Last Protopresbyter of the Russian Army and Navy,* New York, 1954.

Şestakov, İ. V., *Polveka obiknovennoy jizni,* St. Petersburg, 2006.

Tokmakov, İ. (ed.), *İstoriçeskoye opisaniye vseh koronatsyi rossyiskih çarey, imperatorov i imperatrits*, Moskova, 1896.

Tolstoy, L. N., *Hadji Murat, Great Short Works of Leo Tolstoy*, Londra, 2004.

Tolstoya, Aleksandra, *Zapiski freylini: Peçalnyi epizod iz moyey jizni pri dvore,* N. İ. Azarova (ed.), Moskova, 1996.

Tyutçeva, Anna, *Vospominaniya*, L. V. Gladkova (ed.), Moskova, 2004.

Valuyev, P., *Dnevnik (1877-1884)*, Petrograd, 1919.

Valuyev, P., *Dnevnik P. A. Valuyeva, ministra vnutrennih del (1861-1876)*, Moskova, 1961.

Vençanye russkih gosudarey na tsarstvo, naçinaya s tsarya Mihaila Fyodoroviça do imperatora Aleksandra III, St. Petersburg, 1883.

Victoria, Kraliçe, *The Letters of Queen Victoria: A Selection from Her Majesty's Correspondence between the Years 1837 and 1861,* A. C. Benson ve Viscount Esher (ed.), Londra, 1907.

Vigor, Bayan William (Bayan Rondeau), *Letters from a Lady who Resided Some Years in Russia, to her Friend in England,* Londra, 1777.

Vojidaniy koronatsiy. Vençanye russkih samoderjtsev. Çerkovnyi obryad koronovaniya i podrobnoye opisanye tryoh koronatsiy nyneşnego stoletiya, St. Petersburg, 1883.

Volkonskaya, Zinayda, *Lives in Letters: Princess Zinaida Volkonskaya and her Correspondence,* B. Arutunova (ed.), Columbus, Ohio, 1994.

Voltaire, *Oeuvres complètes de Voltaire: correspondance avec l'impératrice de Russie*, c. 58, Paris, 1821.

Vyrubova, A., *Memories of the Russian Court,* New York, 1923.

Washburn, S., *On the Russian Front in World War I: Memoirs of an American War Correspondent*, New York, 1982.

Weber, F. C., *The Present State of Russia,* Londra, 1968.

Wiegel (Vigel), F. F., *Zapiski Filipa Filipovich Vigela, Moscow 1873, 1891 and 1928; Vospominaniya F. F. Vigela,* Moskova, 1864-6 ve 1891.
Witte, S., *The Memoirs of Count Witte,* New York, 1990.
Yekaterina II ve G. A. Potemkin, *Perepiska Ykaterini II i G. A. Potemkina peryoda vtoroy russko-turetskoy voyni (1787-1791): istoçnkovedçeskiye issledovaniya,* O. İ. Yeliseyeva (ed.), Moskova, 1997.
Yekaterina II ve G. A. Potemkin, *Yekaterina II i G. A. Potemkin, liçnaya perepiska 1769-1791,* V. S. Lopatin (ed.), Moskova, 1997.
Yekaterina II, *Soçineniya imperatritsi Yekaterina II na osnovaniy podlinnih rukopsye c obyasnite lnmiprimeçaniyamay,* A. N. Pipin (ed.), St. Petersburg, 1901-1907.
Yekaterina II, *The Memoirs of Catherine the Great,* Cruse, M. ve Hoogenboom, H. (ed.), New York, 2006.
Yekaterina II, *The Memoirs of Catherine the Great,* ed. D. Maroger, Londra, 1955.
Yekaterina II/P. V. Zavadovski, "Pisma imp. Yekaterini II k gr. P. V. Zavadovskomu 1775-1777", İ. A. Barskov (ed.), *Russkiy istoriçeskiy jurnal* (1918).
Yelizaveta, *Pisma i zapiski imperatritsi Yelizaveti Petrovni, 1741-1761,* St. Petersburg, 1867.
Yelizaveta/Mavra Şepeleva, "Pisma k gosidarine çesarevne Yelizavete Petrovne Mavri Şepelevoy", *ÇoİDR,* (1864) 2.66-72.
Yusupov, Feliks, *Lost Splendour*, Londra, 1953.
Yusupov, Feliks, *Rasputin*, New York, 1927.
Zaharova, L. G. ve Tyutyunnik, L. İ. (ed.), *Perepiska imperatora Aleksandra II s velikim knyazem Konstantinom Nikolayeviçem. Dnevnik velikogo knyazya Konstantina Nikolayeviça. 1857-1861,* Moskova, 1994.

İkincil Kaynaklar

Alexander, J. T., *Autocratic Politics in a National Crisis: The Imperial Russian Government and Pugachev's Revolt 1773-1775,* Bloomington, Ind., 1969.
Alexander, J. T., *Catherine the Great: Life and Legend,* Londra/New York, 1989.
Alexander, J. T., *Emperor of the Cossacks: Pugachev and the Frontier Jacquerie of 1773-75,* Lawrence, Kan., 1973.
Almedingen, E. M., *The Emperor Alexander II: A Study,* Londra, 1962.
Anisimov, E. V., *Empress Elizabeth: Her Reign and her Russia, 1741-1761,* Gulf Breeze, Fla., 1995.
Anisimov, E. V., *Five Empresses: Court Life in Eighteenth-Century Russia,* New York, 2004.
Anisimov, E. V., *The Reforms of Peter the Great: Progress through Coercion in Russia,* New York, 1993.
Aragon, L. A. C., marquis d', *Un Paladin au XVIII siècle. Le Prince Charles de Nassau-Siegen,* Paris, 1893.
Ascher, A., *P. A. Stolypin: The Search for Stability in Late Imperial Russia*, Stanford, Kaliforniya, 2001.
Ascher, A., *The Revolution of 1905: Authority Restored,* Stanford, Kaliforniya, 1994.
Ascher, A., *The Revolution of 1905: Russia in Disarray,* Stanford, Kaliforniya, 1994.
Asprey, R. B., *Frederick the Great: The Magnificent Enigma,* New York, 1986.
Baddeley, J. F., *The Russian Conquest of the Caucasus,* Londra, 1999.
Baron, Salo, *The Jews under Tsars and Soviets,* New York, 1988.
Bartlett, Rosamund, *Tolstoy: A Russian Life,* Londra, 2010.

Batalden, S. K., *Catherine II's Greek Prelate: Eugenios Voulgaris in Russia 1771-1806,* New York, 1982.
Beales, D., *Joseph II: In the Shadow of Maria Theresa 1741-80,* Cambridge, 1987.
Becker, S., *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865-1924,* Londra/New York, 2004.
Beéch, Arturo, *The Grand Dukes,* East Richmond Heights, Kaliforniya, 2013.
Beéch, Arturo, *The Other Grand Dukes,* East Richmond Heights, Kaliforniya, 2013.
Belyakova, Z., *The Romanov Legacy: The Palaces of St. Petersburg,* Londra, 1994.
Belyakova, Z., *Velikiy Knyaz Aleksey Aleksandroviç. Za i protiv,* St. Petersburg, 2004.
Bew, John, *Castlereagh: Enlightenment, War and Tyranny,* Londra 2011.
Bibikov, A. A., *Zapiski o zhizni i sluzhbe Aleksandra Ilyicha Bibikova,* St. Petersburg, 1817.
Binyon, T. J., *Pushkin: A Biography,* Londra, 2002.
Blanch, L., *The Sabres of Paradise: Conquest and Vengeance in the Caucasus,* Londra, 2004.
Blanning, Tim, *Frederick the Great, King of Prussia,* Londra, 2015.
Blanning, Tim, *Joseph II and Enlightened Despotism,* Londra, 1970.
Blanning, Tim, *Joseph II: Profiles in Power,* Londra, 1994.
Bobroff, R. P., *Roads to Glory: Late Imperial Russia and the Turkish Straits,* Londra, 2006.
Bogatyrev, Sergei, *The Sovereign and his Counsellors: Ritualised Consultations in Muscovite Political Culture, 1350-1570,* Helsinki, 2000.
Bogatyrev, Sergei., Ivan IV (1533-1584), M. Perrie (ed.), *The Cambridge History of Russia,* c. 1: *From Early Rus to 1689,* Cambridge, 2006, 240-63.
Bolotina, N. Y., *Ties of Relationship between Prince G. A. Potemkin and the Family of the Princes Golitsyn,* Conference of Golitsyn Studies, Bolshiye vyazemy, Moskova, 1997.
Bovıkin, V. I., *İz istoriy vozniknoveniya pervoy mirovoy voyni,* Moskova, 1961.
Brickner, A. G., *İmperator İvan Antonoviç i ego rodstvenniki,* Moskova, 1874.
Bullough, Oliver, *Let Our Fame Be Great: Journeys among the Defiant People of the Caucasus,* Londra, 2010.
Bushkovitch, P., *A Concise History of Russia,* Cambridge, 2012.
Bushkovitch, P., *Peter the Great,* Cambridge, 2002, 2007.
Byrnes, R. F., *Pobedonostsev: His Life and Thought,* Bloomington, Ind., 1968.
Carter, Miranda, *The Three Emperors,* Londra, 2009.
Casey, John, *Afterlives: A Guide to Heaven, Hell and Purgatory,* Oxford, 2010.
Castera, J.-H., *The Life of Catherine II, Empress of Russia,* Londra, 1799.
Charles-Roux, F., *Alexandre II, Gortchakoff, et Napoleon III,* Paris, 1913.
Charmley, J., *The Princess and the Politicians: Sex, Intrigue and Diplomacy, 1812-40,* New York, 2005.
Christie, I. R., *The Benthams in Russia,* Oxford/Providence, R. I., 1993.
Clark, C., *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in* 1914, New York, 2013.
Cockfield, J. H., *White Crow: The Life and Times of the Grand Duke Nicholas Mikhailovich Romanov, 1859-1919,* Westport, Conn., 2002.
Connaughton, R., *Rising Sun and Tumbling Bear: Russia's War with Japan,* Londra, 2007.
Cook, A., *To Kill Rasputin,* Londra, 2005
Crankshaw, E., *Maria Theresa,* Londra, 1969.
Crawford, R. ve Crawford, D., *Michael and Natasha: The Life and Love of the Last Tsar of Russia,* Londra/New York, 1997.
Cross, A. C., *By the Banks of the Neva: Chapters from the Lives and Careers of the British in Eighteenth-Century Russia,* Cambridge, 1997.

Crummey, R. O., *Aristocrats and Servitors: The Boyar Elite, 1613-89,* Princeton, 1983.
Curtiss, M., *A Forgotten Empress: Anna Ivanovna and her Era,* New York, 1974.
Daly, Jonathan W., *Autocracy under Siege: Security Police and Opposition in Russia 1866-1905,* DeKalb, III., 1998.
Daly, Jonathan. W., *The Watchful State 1906-17: Security Police and Opposition in Russia,* DeKalb, 2004.
Dixon, S., *Catherine the Great,* Londra, 2010.
Dmitriev, M. V. (ed.), *Evrei i khristiane vpravoslavnykh obşçestvakh Vostochnoi Evropy,* Moskova, 2011.
Dubrovin, N. F., *İstoriya Krımskoy voyni i oboroni Sevastopolya,* St. Petersburg, 1900.
Dubrovin, N. F., *İstoriya voyny i vladychestva russkih na Kavkaze,* St. Petersburg, 1886.
Dubrovin, N. F., *Pugachev i ego soobşçniki,* St. Petersburg, 1884.
Duffy, C., *Frederick the Great: A Military Life,* Londra, 1985.
Duffy, C., *Russia's Military Way to the West: Origins and Nature of Russian Military Power 1700-1800,* Londra, 1981.
Dunning, C. S. L., *Russia's First Civil War,* University Park, Pa., 2001.
Dyachenko, L. I., *Tavricheski Dvorets,* St. Petersburg, 1997.
Ehrman, J., *The Younger Pitt,* c. 2: *The Reluctant Transition,* Londra, 1983.
Eklof, B., Bushnell, J. ve Zaharova, L. (ed.), *Russia's Great Reforms, 1855-1881,* Bloomington, Ind., 1994.
Englund, P., *The Battle that Shook Europe: Poltava and the Birth of the Russian Empire*, Londra, 2012.
Erickson, M. ve Erickson L. (ed.), *Russia: War, Peace and Diplomacy: Essays in Honour of John Erickson,* Londra, 2005.
Fairweather, M., *Pilgrim Princess: A Life of Princess Zinaida Volkonsky,* Londra, 1999.
Figes, O., *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891-1924,* New York, 1996.
Figes, O., *Crimea,* Londra, 2010.
Figes, O., *Natasha's Dance: A Cultural History of Russia,* Londra, 2002.
Florinsky, M. T., *Russia: A History and an Interpretation,* New York, 1967.
Fothergill, B., *Sir William Hamilton, Envoy Extraordinary,* Londra, 1969.
Frank, J., *Dostoevsky: A Writer in his Time,* Princeton, 2009.
Fuhrman, J. T., *Rasputin: The Untold Story,* Hoboken, NJ, 2012.
Fuhrman, J. T., *Tsar Alexis: His Reign and his Russia,* DeKalb, Ill., 1981.
Fuller, Jr., W. C., *Strategy and Power in Russia, 1600-1914,* New York, 1992.
Fuller, Jr., W. C., *The Foe Within: Fantasies of Treason and the End of Imperial Russia,* Ithaca, N. Y., 2006.
Gammer, M., *Muslim Resistance to the Tsar: Shamil and the Conquest of Chechnia and Daghestan*, Londra, 1994.
Geyer, D., *Russian Imperialism: The Interaction of Domestic and Foreign Policy 1860-1914,* New York, 1987.
Gleason, J. H., *The Genesis of Russophobia in Great Britain: A Study in the Interaction of Policy and Opinion*, Cambridge, Mass., 1950.
Golombiyevski, A. A., *Sotrudniki Petra Velikogo,* Moskova, 1903.
Grebelski, P. ve Mirvis, A., *Dom Romanovih,* St. Petersburg, 1992.
Green, A., *Moses Montefiore: Jewish Liberator, Imperial Hero,* Cambridge, Mass., 2010.
Grey, I., *Boris Godunov: The Tragic Tsar,* Londra, 1973.

Hall, C., *Imperial Dancer: Mathilde Kschessinska and the Romanovs,* Stroud, 2005.

Hall, C., *Little Mother of Russia: A Biography of the Empress Marie Feodorovna, 1847-1928,* Londra, 2006.

Hastings, M., *Catastrophe 1914: Europe Goes to War,* New York, 2013.

Hatton, R. M., *Charles XII of Sweden,* Londra, 1968.

Hedlund, Stefan, *Russian Path Dependence: A People with a Troubled History,* Londra, 2012.

Hosking, G., *Russia and the Russians: A History,* Londra, 2001.

Hosking, G., *Russia: People and Empire, 1552-1917,* Cambridge, 1997.

Hosking, G., *The Russian Constitutional Experiment: Government and Duma 1907-14,* Cambridge, 1973.

Hughes, L., *Russia in the Age of Peter the Great,* New Haven, 1998.

Hughes, L., *Sophia, Regent of Russia 1654-1704,* New Haven, 1990.

Hughes, L., *The Romanovs,* New York/Londra, 2008.

İgnatiyev, A. V., *Russko-anglyiskye otnoşeniya nakanune Oktyabrskoy revolutsiy (Fevral-oktyabr 1917 g.),* Moskova, 1966.

Jenkins, M., *Arakcheev: Grand Vizier of the Russian Empire,* New York, 1969.

Josselson, M. ve Josselson, D., *The Commander: A Life of Barclay de Tolly,* Oxford, 1980.

Kates, G., *Monsieur d'Eon is a Woman: A Tale of Political Intrigue and Sexual Masquerade,* New York, 1995, 2001.

Kelly, L., *Diplomacy and Murder in Tehran: Alexander Griboyedov and Imperial Russia's Mission to the Shah of Persia*, New York, 2006

Kesselbrenner, G. L., *Svetleyşiy knyaz,* Moskova, 1998.

King, G. ve Wilson, P., *The Fate of the Romanovs*, New York, 2005.

King, G., *Livadia in the Reign of Alexander II,* http://www.kingandwilson.com/AtlantisArticles/LivadiaAII.htm.

King, G., *The Court of the Last Tsar: Pomp, Power and Pageantry in the Reign of Nicholas II,* Hoboken, N. J., 2006.

Korf, M. A., *Braunşveygskoye semeystvo,* Moskova, 1993.

Korsakov, D. A., *Votsarenye İmperatritsi Anni İvanovna*, Kazan, 1880.

Kotkin, S., *Stalin,* c. 1: *Paradoxes of Power, 1878-1928,* New York, 2014.

Krilov-Tolstikeviç, A. N., *İmperator Aleksandr I i imperatritsa Yelizaveta,* Moskova, 2005.

LeDonne, John P., *Absolutism and Ruling Class: The Formation of the Russian Political Order, 1700-1825,* Oxford, 1991.

LeDonne, John P., *Ruling Russia: Politics and Administration in the Age of Absolutism 1762-96,* Princeton, 1984.

LeDonne, John P., *The Russian Empire and the World 1700-1917: The Geopolitics of Expansion and Containment,* Oxford, 1997.

Levin, E., *A Child of Christian Blood: Murder and Conspiracy in Tsarist Russia: The Beilis Blood Libel,* New York, 2014.

Lieven, D., *Nicholas II: Emperor of All the Russias,* Londra, 1993.

Lieven, D., *Russia against Napoleon: The True Story of the Campaigns of War and Peace,* New York, 2010.

Lieven, D., *Russia's Rulers under the Old Regime,* New Haven, 1989.

Lieven, D., *Towards the Flame: Empire, War and the End of Tsarist Russia,* Londra, 2015.

Lincoln, W. B., *Between Heaven and Hell: The Story of a Thousand Years of Artistic Life in Russia,* New York, 1998.

Lincoln, W. B., *In the Vanguard of Reform: Russia's Enlightened Bureaucrats,* DeKalb, Ill., 1982.
Lincoln, W. B., *In War's Dark Shadow: The Russians before the Great War,* New York, 1983.
Lincoln, W. B., *Nicholas I: Emperor and Autocrat of All the Russias,* Londra, 1978.
Lincoln, W. B., *Nikolai Miliutin: An Enlightened Russian Bureaucrat of the 19th Century,* Newtonville, Mass., 1977.
Lincoln, W. B., *Passage through Armageddon: The Russians in War and Revolution,* New York, 1986.
Lincoln, W. B., *Red Victory: A History of the Russian Civil War,* Londra, 1989.
Lincoln, W. B., *Sunlight at Midnight: St Petersburg and the Rise of Modern Russia,* Oxford, 2001.
Lincoln, W. B., *The Great Reforms: Autocracy, Bureaucracy, and the Politics of Change in Imperial Russia,* DeKalb, Ill., 1990.
Lincoln, W. B., *The Romanovs: Autocrats of All the Russias,* New York, 1981.
Longford, E., *Wellington: Pillar of State,* Londra, 1975.
Longworth, P., *Alexis, Tsar of All the Russias,* Londra, 1984.
Longworth, P., *The Art of Victory: The Life and Achievements of Field Marshal Suvorov, 1729-1800,* New York, 1965.
Longworth, P., *The Three Empresses: Catherine I, Anne, and Elizabeth of Russia*, Londra, 1972.
Lopatin, V. S., *Potemkin i Suvorov,* Moskova, 1992.
Lyaşçenko, L. M., *Aleksandr II,* Moskova, 2002.
MacMillan, M., *The War that Ended Peace: The Road to 1914*, New York, 2013.
Madariaga, I. de, *Ivan the Terrible,* New Haven, 2006.
Madariaga, I. de, *Russia in the Age of Catherine the Great,* New Haven, 1981.
Marshall, Alex, *Russian General Staff 1860-1917,* Londra, 2006.
Martin, R. E., *A Bride for the Tsar: Brideshows and Marriage Politics in Early Modern Russia,* DeKalb, Ill., 2012.
McDonald, E. ve McDonald, D., *Fanny Lear: Love and Scandal in Tsarist Russia*, Bloomington, Ind., 2011.
McGrew, R. E., *Paul I of Russia, 1754-1801,* Oxford, 1992.
McMeekin, S., *July 1914: Countdown to War,* Londra, 2014.
McMeekin, S., *The Ottoman Endgame: War, Revolution and the Making of the Modern Middle East,* Londra, 2015.
McMeekin, S., *The Russian Origins of the First World War,* Cambridge, Mass., 2011.
Menning, B., *Bayonets before Bullets: The Imperial Russian Army, 1861-1914,* Bloomington, Ind., 1992.
Merridale, C., *Red Fortress: The Secret Heart of Russia's History,* Londra, 2013.
Mikaberidze, Alexander, *The Battle of Borodino: Napoleon vs Kutuzov*, Londra, 2010.
Mikaberidze, Alexander, *The Burning of Moscow: Napoleon's Trial by Fire 1812,* Londra 2014.
Mironenko, S., *Stranitsi taynoy istoriy samoderjaviya*, Moskova, 1990.
Montefiore, Simon Sebag, *Prince of Princes: The Life of Potemkin* (now published as *Catherine the Great and Potemkin*), Londra, 2000.
Montefiore, Simon Sebag, *Stalin: The Court of the Red Tsar,* Londra, 2004.
Montefiore, Simon Sebag, *Young Stalin,* Londra/New York, 2008.
Mosse, W. E., *The Rise and Fall of the Crimean System 1855-71: The Story of a Peace Settlement,* Londra, 1963.
Muir, R., *Wellington: Waterloo and the Fortunes of Peace 1814-1852,* Londra, 2015.
Nikolay Mihailoviç, *L'Impératrice Elisabeth, épouse d'Alexandre Ier*, c. I, St. Petersburg, 1909.

Nikolay Mihailoviç, *L'Empereur Alexandre Ier,* c. 1, St. Petersburg, 1912.

Nosik, B. M., *Russkye tayni Parija,* St. Petersburg, 1998.

Pakula, Hannah, *Last Romantic: A Biography of Queen Marie of Romania,* Londra, 1984.

Perrie, Maureen, *Pretenders and Popular Monarchism in Early Modern Russia: the False Tsars of the Time of Troubles*, Cambridge, 2002.

Petruşevski, A., *Generalissimus Knyazi Suvorov,* St. Petersburg, 1884.

Pflaum, R., *By Influence and Desire: The True Story of Three Extraordinary Women - The Grand Duchess of Courland and her Daughters,* New York, 1984.

Pflaum, R., *The Emperor's Talisman: The Life of the Duc de Morny,* New York, 1968.

Pleshakov, C., *The Tsar's Last Armada: The Epic Journey to the Battle of Tsushima,* New York, 2008.

Plokhy, Sergii, *The Gates of Europe: A History of Ukraine,* New York, 2015.

Polyevktov, M., *Nikolay I. Biyografya i obzor çarstvovanya,* Moskova, 1918.

Poznansky, Alexander, *Tchaikovsky: The Quest for the Inner Man*, Londra, 1994.

Price, M., *Napoleon: The End of Glory,* New York, 2014.

Puşkin, A. S., "The Captain's Daughter", *The Queen of Spades and Other Stories,* Londra, 1958.

Puşkin, A. S., *Complete Prose Fiction,* Stanford, Calif., 1983.

Puşkin, A. S., *İstoriya Pugaçeva, Polnoye sobraniye soçineniy,* c. 12, Moskova/ Leningrad, 1937-49.

Puşkin, A. S., *Notes on Russian History of the Eighteenth Century*, İstoriçeskiye Zametki, Leningrad, 1984.

Radzinsky, E., *Alexander II: The Last Great Tsar,* New York, 2005.

Radzinsky, E., *The Last Tsar: The Life and Death of Nicholas II,* New York, 1993.

Raeff, M. (ed.), *Plans for Political Reform in Imperial Russia 1730-1905,* Englewood Cliffs, NJ, 1966.

Raeff, M., *Michael Speransky, Statesman of Imperial Russia 1772-1839,* Englewood Hills, N. J. 1957.

Ransel, D. L., *The Politics of Catherinian Russia: The Panin Party,* New Haven, 1975.

Rappaport, H., *Ekaterinburg: The Last Days of the Romanovs*, Londra, 2008.

Rappaport, H., *Four Sisters: The Lost Lives of the Romanov Grand Duchesses*, Londra, 2015.

Rayfield, D., *Edge of Empires: A History of Georgia,* Londra, 2012.

Rey, M.-P., *Alexander I: The Tsar Who Defeated Napoleon*, DeKalb, Ill., 2012

Rhinelander, A. L. H., *Prince Michael Vorontsov: Viceroy to the Tsar*, Montreal, 1990.

Riasanovsky, N. V., *Nicholas I and Official Nationality in Russia, 1825-1855,* Berkeley/ Los Angeles, 1959.

Rich, D. A., *The Tsar's Colonels: Professionalism, Strategy, and Subversion in Late Imperial Russia,* Cambridge, Mass., 1998.

Ridley, Jane, *Bertie: A Life of Edward VII*, Londra, 2012

Roberts, A., *Napoleon the Great,* New York, 2014.

Roberts, Elizabeth, *Realm of the Black Mountain: A History of Montenegro,* Londra, 2007.

Robinson, P., *Grand Duke Nikolai Nikolaevich: Supreme Commander of the Russian Army*, DeKalb, Ill., 2014.

Romanov, B. A., *Oçerki diplomatiçeskoy istoriy Russko-Iaponskoy voyni 1895-1907*, Moskova/ Leningrad, 1955.

Rounding, Virginia, *Catherine the Great: Love, Sex and Power*, Londra, 2007.

Rounding, Virginia, *Nicky and Alix*, Londra, 2012.

Röhl, J. C. G., *Wilhelm II: Into the Abyss of War and Exile, 1900-1941,* Cambridge, 2014.
Röhl, J. C. G., *Wilhelm II: The Kaiser's Personal Monarchy, 1888-1900*, Cambridge, 2004.
Russkiy biographicheskiy slovar (including biographies of Varvara Golitsyna, c. 5, 1916; Yekaterina Skavronskaya, c. 18, 1904; I. A. Hannibal, c. 4, 1914; P. S. ve M. S. Potemkin, c. 14, 1904), c. 1-25, St. Petersburg, 1896-1916.
Ruud, C. A. ve Stepanov, S. A., *Fontanka 16,* Londra, 1999.
Sanborn, J. A., *Imperial Apocalypse: The Great War and the Destruction of the Russian Empire*, Oxford, 2014.
Service, R., *A History of Modern Russia, from Nicholas II to Putin,* Londra, 1998.
Service, R., *A History of Twentieth-Century Russia,* Londra, 1997.
Service, R., *The Penguin History of Modern Russia: From Tsarism to the Twenty-first Century*, Londra, 2009.
Service, R., *The Russian Revolution, 1900-27,* Londra, 1999.
Shilder, N. K., *Imperator Alexandr I. Ego zhizn i tsarstvovanie,* St. Petersburg, 1897.
Shilder, N. K., *Imperator Pavel I,* St. Petersburg, 1901.
Soloviev, S. V., *History of Russia,* c. 4-15, DeKalb, Ill., 1989, 1991.
Steinberg, M. D. ve Khrustalëv, V. M., *The Fall of the Romanovs,* New Haven, 1997.
Stone, N., *Eastern Front, 1914-17,* Londra, 1975.
Sumner, B. H., *Russia and the Balkans 1870-1880,* Hamden, Conn., 1962.
Şçutskaya, G. K., *Palati boyar Romanovih,* Moskova, 2000.
Tarasov, B. N. (ed.), *Nikolay I i ego vremya,* Moskova, 2001.
Tarle, E. V., *Krımskaya voyna,* Moskova, 2005.
Thouvenel, L., *Nicolas I et Napoléon III, préliminaires de la guerre de Crimée, 1852-1854, d'après les papiers inédits de M. Thouvenel,* Paris, 1891.
Troyat, H., *Catherine the Great,* Londra, 1977.
Tsamutali, A. S., *Nikolay I,* Moskova, 2007.
Ustryalov, Nikolay, *İstoriya Çarstvovanya Petra Velikogo,* St. Petersburg, 1858.
Van der Kiste, J. ve Hall, C., *Once a Grand Duchess: Xenia, Sister of Nicholas II,* Londra, 2013.
van der Oye, D. S., *Toward the Rising Sun: Russian Ideologies of Empire and the Path to War with Japan*, DeKalb, Ill., 2001.
Vasilçikov, A. A., *Semeystvo Razumovskih*, c. I, St. Petersburg, 1880.
Vernadsky, G., *History of Russia,* New Haven, 1973.
Verner, A. M., *The Crisis of Russian Autocracy: Nicholas II and the 1905 Revolution*, Princeton, 1990.
Vitale, S., *Pushkin's Button*, New York, 1999.
Waliszewski, K., *Autour d'un trone,* Paris, 1894.
Warwick, C., *Ella: Princess, Saint and Martyr*, Chichester, 2006.
Wcislo, F., *Tales of Imperial Russia: The Life and Times of Sergei Witte, 1849-1915,* Oxford, 2011.
Welch, Frances, *The Russian Court at Sea,* Londra, 2010.
Wheatcroft, A., *The Habsburgs,* Londra, 1995.
Wilson, A. N., *Tolstoy,* Londra, 1988.
Wilson, A. N., *Victoria: A Life,* Londra, 2015.
Wortman, R. S., *Scenarios of Power: Myth and Ceremony in Russian Monarchy,* Princeton, 2006, 2013.
Yeliseyeva, O. İ., *G. A. Potemkin's Geopolitical Projects, Associates of Catherine the Great,* Moskova'daki bir konferansa sunulan bildiri, 22/23 Eylül 1997, Moskova, 1997.

Zaionchkovsky, P. A., *The Russian Autocracy in Crisis 1878-1882,* Gulf Breeze, Fla., 1979.
Zaionchkovsky, P. A., *The Russian Autocracy under Alexander III,* Gulf Breeze, Fla., 1976.
Zaionchkovsky, P. A., *The Russian Autocracy under Alexander III,* Gulf Breeze, Fla., 1976.
Zamoyski, A., *1812: Napoleon's Fatal March on Moscow,* Londra, 2012.
Zamoyski, A., *Rites of Peace: The Fall of Napoleon and the Congress of Vienna,* Londra, 2007.
Zamoyski, A., *The Last King of Poland,* Londra, 1992.
Zamoyski, Adam, *Phantom Terror: Political Paranoia and the Creation of the Modern State 1789-1848,* Londra, 2015.
Zayonçkovski, A. M., *Vostoçnaya voyna, 1853-1856,* St. Petersburg, 2002.
Zeepvat, C., *Romanov Autumn: Stories from the Last Century of Imperial Russia,* Stroud, 2000.
Zimin, İ. V., *Povsednevnaya jizn rossyiskogo imperatorskogo dvora: Detskyi mir imperatorskih rezidentsyi. Bıt monarhov i ih okrujenye*, St. Petersburg, 2010.
Zitser, E. A., *The Transfigured Kingdom: Sacred Parody and Charismatic Authority at the Court of Peter the Great*, Ithaca, 2004.

Dizin

ROMANOVLAR

"Moğollardan sonra en çarpıcı başarıya ulaşmış imparatorluk kurucuları"

* * *

Yaşadıkları dönemde yeryüzünün altıda birine hükmeden Romanovlar, modern çağın en başarılı hanedanıydı. Romanov hanedanına mensup 20 hükümdar 1613'ten çarlığın 1917 Devrimi'yle yıkılışına kadar, yani 304 yıl boyunca hüküm sürdü. Korkunç İvan döneminde başlayan bu hâkimiyet, Rasputin döneminde son buldu.

Peki, bu aile savaşla harap olmuş bir prensliği dünyanın en büyük imparatorluğuna nasıl dönüştürebildi ve bu imparatorluğu nasıl yitirdi?

Romanovlar'da bir bölümü dehadan, bir bölümü delilikten nasiplenmiş ama hepsi kutsal otokrasi fikrinden ve emperyal hırstan ilham almış 20 çar ile çariçenin tarihini okuyacaksınız. Montefiore, sürükleyici anlatımıyla onların sınırsız iktidarla ve imparatorluk kurmaya dönük acımasızlıkla belirlenen, saray entrikalarının, aile çekişmelerinin, seks düşkünlüğünün ve çılgınca savurganlığın gölgesinde kalan gizli dünyasını gözler önüne seriyor.

Bu sahnenin geniş oyuncu kadrosunda maceraperestler, saraylılar, devrimciler ve şairler, ayrıca Korkunç İvan'dan Tolstoy'a, Kraliçe Victoria'dan Lenin'e kadar uzanan tarihsel kişilikler yer alıyor. Kitabın sonunda ise son derece etkileyici bir dille Nikolay ve Aleksandra çifti, Rasputin'in yükselişi ve öldürülüşü, savaş ve devrim, bütün ailenin feci bir vahşetle katledilişi anlatılıyor.

Yeni arşiv araştırmalarına dayanan ve parlak bir edebi üslupla kaleme alınan *Romanovlar* hem büyüleyici bir zafer ve trajedi, aşk ve ölüm hikâyesi, hem genel bir iktidar incelemesi hem de Rusya'ya bugün bile damga vuran imparatorluğun portresi.

Simon Sebag Montefiore'nin *Romanovlar*'ı, büyük ölçekli bir epik tarih örneği... Komploların, darbelerin, suikastların, işkencelerin, seks ve alkol düşkünlüğünün, şarlatanlığın ve düzenbazlığın, serfliğe dayalı zenginliğin ve bekleneceği üzere, baskı ve isyandan oluşan bir kısırdöngünün hikâyesi. Burada anlatılanlarla kıyaslanınca *Game of Thrones* sıkıcı görünüyor... Montefiore'nin muhteşem kitabını okurken, Rus monarşisinin böylesine korkunç liderlerle nasıl ayakta kalabildiğini hayal etmek zorlaşıyor.

– **Antony Beevor**, *Stalingrad* ve *Berlin'in Düşüşü 1945*'in yazarı

ISBN: 978-975-08-4201-6

60 TL

KDV'den muaftır.